Γεωργούλας Μπέικος

ΘΕΜΕΛΙΟ

Ἡ λαϊκή ἐξουσία στήν Ἐλεύθερη Ἑλλάδα I

Η ΛΑΪΚΗ ΕΞΟΥΣΙΑ
ΣΤΗΝ ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΕΛΛΑΔΑ

●

Εκδόσεις ΘΕΜΕΛΙΟ ΕΠΕ
Ακαδημίας 63, Αθήνα - τηλ. 36 08 180

ΓΕΩΡΓΟΥΛΑΣ ΜΠΕΪΚΟΣ

Η ΛΑΪΚΗ ΕΞΟΥΣΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΕΛΛΑΔΑ

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

ΘΕΜΕΛΙΟ 1979

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Δέ φτάνει
νά λάμπ' ἡ ἀλήθεια· πρέπει καί νά σφάζει.

ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ

Δεκατέσσερες Μάη 1944 — εὐλογημένη ὥρα τῆς νεοελληνικῆς ἱστορίας. Στό χωριό Κορυσχάδες Εὐρυτανίας συνέρχεται τό ΕΘΝΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ.

Οἱ ἐργασίες τῆς πρώτης του Συνόδου τερματίζονται στίς 27 τοῦ μήνα μέ τήν ἔκδοση τοῦ ἱστορικοῦ ΨΗΦΙΣΜΑΤΟΣ Α', τό ἄρθρο 2 τοῦ ὁποίου θεσπίζει: «Ὅλες οἱ ἐξουσίες πηγάζουν ἀπό τό λαό καί ἀσκοῦνται ἀπό τό λαό. Ἡ Αὐτοδιοίκηση καί ἡ Λαϊκή Δικαιοσύνη εἶναι θεμελιώδεις θεσμοί τοῦ δημοσίου βίου τῶν Ἑλλήνων».

Κηρύσσοντας τήν ἔναρξη τῶν ἐργασιῶν τοῦ Σώματος, στό λόγο του ὁ Πρόεδρός του «ἀποδίδει τήν αἰώνια τιμή στό στρατό τοῦ ΕΛΑΣ καί σ' ἐκείνους πού συνέταξαν καί ὑπόγραψαν τόν Κώδικα τῆς Αὐτοδιοίκησης καί τῆς Λαϊκῆς Δικαιοσύνης».

Παρουσιάζοντας στή λαϊκή βουλή τίς προγραμματικές κατευθύνσεις τῆς ΠΕΕΑ, ὁ ἀντιπρόεδρός της, ὑπογραμμίζει ὅτι «ὁ λαός ἀπόχτησε τά δυό θεμέλια τῆς λαοκρατίας, τήν Αὐτοδιοίκηση καί τή Λαϊκή Δικαιοσύνη». Καί πώς πρέπει «νά κατοχυρωθοῦν αἱ λαοκρατικοί θεσμοί».

Ὁ Γραμματέας τῶν Ἐσωτερικῶν στήν εἰσήγησή του ἀποκαλεῖ τό θεσμό τῆς Λαϊκῆς Αὐτοδιοίκησης «φυτώριο τῆς Λαϊκῆς Δημοκρατίας» καί «θεμελίωση καί ἀνάπτυξη τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας». Βεβαιώνει πώς πρόκειται γιά λαοκρατικό θεσμό «πού καταχτήθηκε μέ τό σπαθί του» καί «εἶναι μέσα στήν ψυχή τοῦ λαοῦ».

Ὁ Γραμματέας τῆς Δικαιοσύνης ἀναγνωρίζει ἐπίσημα τό θεσμό τῆς Λαϊκῆς Δικαιοσύνης. Εἰσηγούμενος τό Ψήφισμα Α', πού τήν

ἀνακηρύσσει «θεμελιώδη θεσμό», τό χαρακτηρίζει «ληξιαρχική πράξη γέννησης τῆς καινούργιας λευτεριᾶς».*

Ὁ Γραμματέας τῆς Κομμουνιστικῆς Ὀργάνωσης Περιοχῆς Στερεᾶς Ἠλίας Μανιάτης, μέ τήν ἰδιότητα τοῦ ἐθνοσυμβούλου προβαίνει σέ ἐπίσημη δήλωση πρός τό Σῶμα, πληροφορώντας το ὅτι τό ἱδρυτικό νομοθέτημα τῆς Λαϊκῆς Αὐτοδιοίκησης καί τῆς Λαϊκῆς Δικαιοσύνης, τόν «Κώδικα Ποσειδώνα», ὅπως αὐτός πρῶτος καί μέ τή δήλωσή του ἀποκάλεσε, καθιερώνοντας στήν ἱστορία τήν ὀνομασία, συντάξανε «οἱ Ὑπεύθυνοι τοῦ ΕΑΜ τῶν χωριῶν Φουρνᾶς - Κλειτσοῦ». Καί συνάμα, διευκρινίζει πώς, ἐκπληρώνοντας ἐπιθυμία τῶν ἴδιων αὐτῶν συναγωνιστῶν, δέν μπορεῖ νά ἀνακοινώσει τά ὀνόματά τους. Τέλος, ζητάει ἡ δήλωσή του νά καταχωρηθεῖ στά Πρακτικά τῶν ἐργασιῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Συμβουλίου.

Κι ἀπ' τήν ἀντίπερα —ἄς τό ποῦμε ἔτσι— ὄχτη δέν ἀπουσιάζει ἡ παραδοχή τῆς σημασίας τῶν Θεσμῶν. Ὁ ἀρχηγός τῆς Βρετανικῆς Στρατιωτικῆς Ἀποστολῆς στά ἐλεύθερα βουνά τῆς Ἑλλάδας τόν καιρό τῆς Ἀντίστασης Γουντχάουζ - Κρίς ἐπισημαίνει:

> «Τά πλεονεχτήματα τοῦ πολιτισμοῦ καί τῆς "κουλτούρας" ἐξεχύθηκαν στά βουνά γιά πρώτη φορά. Σχολεῖα, τοπικές κυβερνήσεις, δικαστήρια καί κοινωφελεῖς ὑπηρεσίες πρός κοινό καλό, τά ὁποῖα ὁ πόλεμος ἀνέστειλε, ἐτέθησαν πάλι σέ λειτουργία. Θέατρα, ἐργαστήρια, κοινοβουλευτικές συγκεντρώσεις, ἄρχισαν γιά πρώτη φορά...
>
> Ἀκολουθούμενο, μέ κάποιαν ἀπόσταση, ἀπό τίς μικρότερες ὀργανώσεις τό ΕΑΜ-ΕΛΑΣ ἄνοιξε τό δρόμο στή δημιουργία ἑνός πράγματος πού οἱ κυβερνήσεις τῆς Ἑλλάδας παραμέλησαν: ἕνα ὀργανωμένο κράτος στά ἑλληνικά βουνά».**

Εἰπωθήκανε καί, προπαντός, γραφτήκανε ὄχι καί λίγα ἀναληθή ἤ ἀνακριβή σέ σχέση μέ τούς Θεσμούς. Κι ἐπιβάλλεται ἡ ἀνασκευή τους. Θά ἐπιχειρηθεῖ στήν πορεία τῆς ἐξιστόρησης. Ὅμως, νομίζω πώς ἐδῶ, ἀπ' τόν πρόλογο ἀκόμα πρέπει νά ἐπισημανθεῖ μιά ριζικά λαθεμένη ἄποψη. Ἡ ἄποψη γιά τό δῆθεν στοιχειακό κι αὐθόρμητο τῆς ἐμφάνισης τῶν Θεσμῶν. Τήν πρωτοδιατύπωσε ὁ Ἄρης Βελουχιώτης στό λόγο του στή Λαμία λίγο ὕστερ' ἀπ' τήν ἀπελευθέρωση τῆς πόλης. Τήν ὑποστηρίζει κι ὁ Α. Καστρινός στή μελέτη του «Ἡ Λαϊκή Δικαιοσύνη καί Αὐτο-

* Τά μέσα σέ εἰσαγωγικά, παρμένα ἀπό τά Περιληπτικά Πρακτικά τοῦ Ἐθνικοῦ Συμβουλίου, ὅπως δημοσιεύονται στήν ἔκδοση Γιαννίκοι «Στ' ἄρματα! Στ' ἄρματα!», τόμος III, σελίδες 27-86.

** Γουντχάουζ: «Τό μῆλον τῆς Ἔριδος», σ. 146-147. Μετάφραση Κ Πυρομάγλου, 6λ. «Ὁ Δούρειος Ἵππος», Ἀθήνα 1958, σ. 69-70.

διοίκησις είς τήν 'Ελεύθερη 'Ελλάδα», όπου γράφει καί τά έξής:

«Σημασίαν τεραστίαν ίστορικήν, κοινωνικήν καί πολιτικήν έχει τό γεγονός ότι έξεπήδησεν ό θεσμός ούτος καί άνεπτύχθη αύτομάτως μέσα άπό τόν λαό, δίχως σαφή καί όργανωμένην καθοδήγησιν».*

'Ακριβώς στό διαμετρικά άντίθετο βρίσκεται ή ίστορική άλήθεια. Καί ή *σημασία* —προπαντός— ή τεράστια ίστορική, κοινωνική καί πολιτική. Καί βρίσκεται αύτή στό γεγονός, ότι ή Λ.Α. καί Λ.Δ. ύπήρξανε καρπός σαφούς καί όργανωμένης καθοδήγησης *συγκεκριμένης* όργάνωσης τοϋ ΚΚΕ.

"Ενας άπό τούς συντρόφους μου στίς φυλακές τής Γιούρας, μέλος τής ΚΕ τοϋ ΚΚΕ, πού διάβασε τά χειρόγραφά μου, μοϋ έβαλε τό έρώτημα πώς έξηγεϊται «μαρξιστικά» τό γεγονός, ότι παρόμοιοι πρωτοποριακοί θεσμοί έμφανίζονται σέ οίκονομικά καθυστερημένη περιοχή, όπως πραγματικά ήτανε ή Εύρυτανία. Τό ίδιο έρώτημα μπορεϊ νά γεννηθεϊ καί σ' άλλους άναγνώστες. Καί ή άπάντηση, σ' αύτό έχει, νομίζω, καί θεωρητική καί πρακτική σημασία γιά τό κίνημά μας στήν 'Ελλάδα.

> «Τήν ίστορία μας —έγραφε τό 1890 ό "Ενγκελς στόν Μπλόχ— τήν κάνουμε έμεϊς οί ϊδιοι, τήν κάνουμε όμως, πρώτα, κάτω άπό πολύ όρισμένες προϋποθέσεις καί όρους. 'Απ' αύτούς οί οίκονομικοί είναι πού άποφασίζουν τελικά. Μά καί οί πολιτικοί κτλ, άκόμα καί ή παράδοση πού έχει στοιχειώσει στά κεφάλια τών άνθρώπων, παίζουν κάποιο ρόλο, έστω κι άν δέν είναι ό άποφασιστικός...
>
> Δεύτερο όμως, ή ίστορία γίνεται έτσι, πού τό τελικό άποτέλεσμα βγαίνει πάντα άπό τίς συγκρούσεις πολλών άτομικών θελήσεων, πού ή κάθε μιά τους πάλι γίνεται τέτοια πού είναι άπό ένα πλήθος ίδιαίτερες συνθήκες ζωής. 'Υπάρχουν λοιπόν έδώ άναρίθμητες δυνάμεις πού διασταυρώνονται, μιά άτέλειωτη όμάδα, άπό παραλληλόγραμμα δυνάμεων, άπό τά όποϊα βγαίνει μιά συνισταμένη — δηλ. τό ίστορικό άποτέλεσμα...
>
> Γιά τό γεγονός ότι ή νεολαία κάποτε δίνει στήν οίκονομική πλευρά μεγαλύτερη βαρύτητα άπό ό,τι τής άναλογεϊ, φταίμε έν μέρει έμεϊς οί ίδιοι, ό Μάρξ καί έγώ. 'Απέναντι στούς άντιπάλους μας ήμασταν ύποχρεωμένοι νά τονίζουμε τή βασική άρχή πού τήν άρνιόνταν κι έτσι δέν ύπήρχε πάντα ό χρόνος, ό τόπος καί ή εύκαιρία νά δώσουμε τή θέση πού ταιριάζει καί στούς άλλους παράγοντες πού συμμετέχουν στήν

* «'Ιστορική 'Επιθεώρησις», 'Αθήνα, τεύχος 1, σ. 137.

ἀλληλεπίδραση. Μόλις ὅμως τό ζήτημα ἔφτανε στήν περιγραφή μιᾶς ἱστορικῆς περιόδου, δηλ. στήν πρακτική ἐφαρμογή, ἄλλαζαν τά πράγματα καί δέ χωροῦσε πιά καμιά παρεξήγηση...»*

Δικαίωμα πιά τοῦ ἀναγνώστη νά κρίνει, ἀπό τήν «περιγραφή» τῆς συγκεκριμένης «ἱστορικῆς περιόδου» πού ἐπιχειρεῖ —τό κατά δύναμη— νά κάνει τοῦτο τό βιβλίο, ἄν κι ἴσαμε ποιό βαθμό ἔχουνε ἀνταπόκριση οἱ παραπάνω θέσεις τοῦ Ἔνγκελς ὅσο ἀφορᾶ στήν ἐμφάνιση τῶν πρωτοποριακῶν θεσμῶν στήν οἰκονομικά καθυστερημένη Εὐρυτανία. Ἐάν, μ' ἕνα λόγο, δίνεται ἀπό τίς σελίδες πού ἀκολουθοῦνε *ἱκανοποιητική* ἀπάντηση στό ἐρώτημα πού μοῦ τέθηκε στή Γιούρα.

Ἡ ἱστορία δέν παραδέχεται σκοπιμότητες. Ἀπαιτεῖ ἕνα καί μόνο: τήν *ἀλήθεια!* Καί *Μόνον* τήν ἀλήθεια, χωρίς φόβο καί πάθος. Δέν γράφεται μέ τό μελάνι τῆς παραποίησης. Γράφεται μέ τό σφύζον αἷμα τοῦ *ὅ γέγονε*, ΓΕΓΟΝΕ!

Πάει νά γίνει παράδοση σχεδόν τῆς ἀριστερῆς ἀντιστασιακῆς ἱστοριογραφίας ὁ ἐξωραϊσμός εἴτε ἡ ἀπό πρόθεση ἀποσιώπηση γεγονότων πού θά μποροῦσαν ν' ἀποτελέσουνε ἕνα εἶδος πολιτικοῦ ἤ κομματικοῦ πονόδοντου. Οἱ σελίδες τοῦ βιβλίου πού κρατᾶς στά χέρια σου, ἀγαπητέ μου ἀναγνώστη, δέν συμμερίζονται τήν τέτοια ἀντιμετώπιση τοῦ θέματος τῆς ἱστορίας τῆς Ἀντίστασης. Θεωροῦνε ὅτι, ὅπως καί κάθε ἄλλο ἱστορικό συμβάν, εἶναι καί ἡ Ἀντίσταση ἕνα πολυσύνθετο *σύνολο* ἀπό ἐπιτεύξεις καί στραπάτσα, ἀπό ἐπιτυχίες κι ἀποτυχίες. Ἄλλωστε ἡ ἴδια ἡ *ἧττα* της κραυγάζει τήν ἀλήθεια τούτη.

Καί τά λάθη μας στήν Ἀντίσταση καί τά ἐγκλήματα, ἄν θές, ἀναγνώστη, εἶναι κι αὐτά *ἱστορία* της. Ἀποκρύβοντας τά λάθη καί τίς δυσκολίες μας, ἀφαιροῦμε μέρος τοῦ *μεγαλείου* της. Ναί, καί ἄς μήν ξενίζει αὐτό. Ἀποκρύβουμε τή δόξα τῆς πάλης μας μέ τόν ἴδιο τόν ἑαυτό μας, τήν ἄγνοια, τίς κληρονομημένες μικρότητες, τίς ἀδυναμίες τοῦ χαρακτήρα μας, τῆς πάλης μας πρός τίς ἀνθρώπινες ἀτέλειές μας.

Ὅλοι μας, *ἄλλοι* μπήκαμε στόν ἀγώνα τῆς Ἀντίστασης *ἄλλοι* βγήκαμε. Καί κάθε ἄλλο παρά «ἕτοιμοι» κι ἀγγελόψυχοι εἴχαμε μπεῖ. Χτίζεται σπίτι ἀρχίζοντας ἀπό τή στέγη ἤ τίς μαρκίζες; Ἀρχίζεις ἀπό τά θεμέλια. Κι ἐκεῖ χώματα καί λάσπες ὥς τό γόνα. Καί μπορεῖ καμιά φορά νά σοῦ πετύχει ἀκόμα καί κανένας ὀχετός, γιατί ὄχι;

Ὁ ἀναγνώστης ἄς κρίνει μέ ὅλη τήν αὐστηρότητα πού νομίζει

* Μάρξ-Ἔνγκελς: «Διαλεχτά Ἔργα», ἑλλην. ἐκδ., τόμ. ΙΙ, σ. 373-375.

ἀναγκαία τό πάθος τοῦ βιβλίου γιά τήν ἀλήθεια. Εἶναι τό μόνο πάθος μέ τό ὁποῖο γράφτηκε. Ραγιάς μπροστά στό ψέμα δέν πρόκειται νά γονατίσω, ὅσο θέλει κι ἄς στοιχίσει ἡ «ξεροκεφαλιά» μου ἐτούτη.

«Ἡ ἀληθινή διαλεκτική δέ δικαιολογεῖ τά προσωπικά λάθη, μά μελετᾶ τίς ἀναπόφευκτες στροφές, ὑποδείχνοντας τό ἀναπόφευκτό τους πάνω στή βάση μιᾶς πολύ λεπτομερειακῆς μελέτης τῆς ἐξέλιξης σ' ὅλο της τόν συγκεκριμένο χαρακτήρα. Βασική ἀρχή τῆς διαλεκτικῆς εἶναι: δέν ὑπάρχει ἀφηρημένη ἀλήθεια, ἡ ἀλήθεια εἶναι πάντα συγκεκριμένη». Νά, λοιπόν, τί μᾶς διδάσκει ὁ Λένιν.* Κι ἀλλοῦ, «νά διδάσκεστε ἀπό τά ὀδυνηρά, ἀλλά χρήσιμα μαθήματα τῆς ἐπανάστασης, σύντροφοι ἐργάτες», ἐπίμενε.** Κι αὐτή ἡ ὑποθήκη τοῦ Λένιν ἔχει χίλιες φορές πιό μεγάλη σημασία γιά μᾶς τούς κομμουνιστές τῆς Ἑλλάδας, πού μπουχτίσαμε ἀπό λάθη, ἀπό τό κουκούλωμά τους, ἀπό τό νά μήν τό παίρνουμε ἀπόφαση νά διδαχτοῦμε καί μιά φορά ἀπό τά ὀδυνηρά μαθήματα τῶν ἀπανωτῶν καταστροφῶν μας.

Συγκεκριμένες, λοιπόν, οἱ ἀλήθειες. Ἀλλά ὑπάρχουνε καί οἱ ἐχθροί μας. Πού θ' ἁρπαχτοῦνε ἀπό σημεῖα τοῦ βιβλίου, θά τ' ἀνεμίσουνε, θά τά χρησιμοποιήσουνε στήν ἀντικομμουνιστική τους προπαγάνδα — αὐτά θά μποροῦσε νά μοῦ ἀντιτάξει ὁ καλόπιστος ἀριστερός ἀναγνώστης.

Καταρχήν ἐτοῦτοι οἱ «κομμουνιστοφάγοι» ποτέ δέν περιμένανε, προχειμένου νά μᾶς κατασυκοφαντήσουνε, τήν αὐτοκριτική μας. Τό κάνουνε, ἐπινοώντας ψευτιές καί βρωμιές, κατά κόρο ἐδῶ καί πενήντα χρόνια. Καί θά συνεχίσουνε τό βιολί τους.

Ἐμεῖς, ὅμως, ἐξυπακούεται ὅτι εἴμαστε ἐπαναστάτες, δηλαδή μαρξιστές - λενινιστές. Κι ἄν τό πράγμα ἔχει ἔτσι, τότε ἄς μήν ξεχνᾶμε τά λόγια τοῦ Λένιν:

«Ἀκόμα δυό λόγια γιά τούς ἀντιπάλους τῆς σοσιαλδημοκρατίας. Αὐτοί χαιρεκακοῦν καί μορφάζουν, βλέποντας τίς διαφωνίες μας· θά προσπαθήσουν, φυσικά, ν' ἀποσπάσουν ὁρισμένα μεμονωμένα μέρη τῆς μπροσούρας μου, πού πραγματεύονται τίς ἀδυναμίες καί τίς ἐλλείψεις τοῦ κόμματός μας καί νά τά χρησιμοποιήσουν γιά τούς σκοπούς τους. Οἱ Ρῶσοι σοσιαλδημοκράτες εἶναι κιόλας ἀρκετά ἀτσαλωμένοι στίς μάχες, γιά νά μή συγχύζονται ἀπ' αὐτά τά ψιλοτσιμπήματα καί γιά νά συνεχίζουν παρ' ὅλα αὐτά νά κάνουν τήν αὐτοκριτική τους καί νά ξεσκεπάζουν ἀμείλικτα τίς δικές τους ἐλ-

* Β. Λένιν: «Ἕνα βῆμα μπρός, δυό βήματα πίσω».
** Β. Λένιν: Ἅπ. τ. 27, σ. 49, Ἑλλην. ἔκδ. Κ.Ε. τοῦ ΚΚΕ.

λείψεις, πού θά ξεπεραστοῦν ὁπωσδήποτε καί ἀναπόφευκτα μέ τήν ἀνάπτυξη τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος.»*

Τό διβλίο ἔχει τή δικιά του ἱστορία. Μικρή, ἀλλά δέν ἀντέχω στόν πειρασμό νά τή διηγηθῶ στόν ἀναγνώστη. Πρωτογράφτηκε στή Γιούρα. Σέ διάστημα κάτι λιγότερο ἀπό πενήντα νύχτες. Συγκεκριμένα, ἀπό τίς 23 Δεκέμβρη 1958 ὥς τίς 9 τοῦ Φλεβάρη τοῦ 1959. Τό γιουρίτικο χειρόγραφο ἔπιανε 560 σελίδες τοῦ ἑνός τετάρτου φύλλου λογιστικῆς κόλλας. Μιά τέτοια σελίδα εἶχε 25 περίπου σειρές, κάθε σειρά ἔπαιρνε 35, κατά μέσο ὅρο, γράμματα. Ὁ τίτλος του ἦτανε:

ΑΠΟ ΤΟ ΛΑΟ, ΔΙΑ ΤΟΥ ΛΑΟΥ ΚΑΙ ΓΙΑ ΤΟ ΛΑΟ

Κι ὁ ὑπότιτλος:

Μαρτυρική Κατάθεση ἐνώπιον τῆς Ἱστορίας

Ἕνας σύντροφος συγκρατούμενος, πού εἶχε τό χάρισμα τοῦ καλλιγράφου, ἄρχισε νά καθαρογράφει. Ἐγώ ξαναχοίταζα, ἔκανα διορθώσεις στό χειρόγραφο, τόν «προμήθευα»! Ἡ δουλειά δέν προχώρησε καί πολύ καί ξάφνου μέ φωνάζουνε γιά μεταγωγή. Γιά τίς φυλακές τῆς Αἴγινας. Καί σέ μιά ὥρα σαλπάρισμα, ἀντίο Γιούρα! Τί θά γίνει, ὅμως, μέ τό χειρόγραφο; Κι οὔτε τσιγαρόχαρτο ἤτανε νά τό χώσεις σέ χαμιά ραφή...

Ἔχ, μωρέ! — καί πόση δουλειά δέ ρίχτηκε ἔτσι στή φωτιά! Δύσκολο νά τήνε περάσεις ἀπό φυλακή σέ φυλακή. Σκύλες καί Χάρυβδες οἱ πόρτες τους. Ξετίναγμα σά δγαίνεις, ἀπίθανο ψείρισμα ὅταν μπαίνεις. Ἄν δέν ἔχεις σιγουρέψει ὁ,τιδήποτε γραφτό, πάει τό ἔχασες! Ὅσο γιά τά... περαιτέρω; — ἐξαρτᾶται ἀπό τό περιεχόμενο. Ἄν εἶναι τετράδιο γραμματικῆς, μπορεῖ νά ξοφλήσεις μέ τό ξέσχισμά του ἀπό τόν ἀγράμματο κατά κανόνα δεσμοφύλακα. Μ᾽ ἄν εἶναι ἐργασία καί μάλιστα «κομμουνιστικοῦ περιεχομένου», πού «συνιστᾶ καί παράβασιν τοῦ Α.Ν. 509/47», στήν... ἀγιότερη περίπτωση θά φᾶς ἕνα γερό σοπάκι, μάλιστα «ἀνοργάνωτο», ὅπου πέσει δηλαδή τό ρόπαλο. Καί θά τή δγάλεις καί μερικά μερόνυχτα στόν «ἀράπη», τουτέστιν πειθαρχεῖο — «ἀνά διήμερον ἄρτον καί ὕδωρ», χωρίς κουδέρτα κι ἀπό τσιγάρο οὔτε γόπα!

Ὅλ᾽ αὐτά, στά κομμάτια! Τά ριψοκινδυνεύεις! Ἀπό χιόνια, ἄλλο πές μου! Μαθημένα τά δουνά! Ὅμως νά «κάψεις» τήν Ὁμάδα, δηλαδή τούς συγκρατούμενους π᾽ ἀφήνεις πίσω, ἅ, αὐτό τό

* Β. Ι. Λένιν: Ἅπ. τ. 7, σ. 198, ἑλλην. ἔκδ.

δικαίωμα δέν τό ἔχεις. Εἶναι μεγάλη εὐθύνη, εἶναι σοβαρή παράβαση τῶν ἄγραφτων νόμων τῆς φυλακῆς, τῆς συμβίωσης.

Χώρια πού σέ τέτοιες περιπτώσεις παίρνονται ἀπό τό Ὑπουργεῖο... Δικαιοσύνης γενικότερα περιοριστικά μέτρα σέ βάρος ὅλων τῶν πολιτικῶν κρατουμένων. Παίρνουμε τίς βαλίτσες. Κι ἡ βαλίτσα γιά τόν κρατούμενο δέν εἶναι μόνο τό... «ἱματιοφυλάκιόν» του. Εἶναι καί τό «γραφεῖο» του, ὅπου θά γράψει τό γράμμα στή μάνα του. Εἶναι καί ἡ... τραπεζαρία του... Ἀπαγορεύουνε νά μπεῖ καί τό ἐλάχιστο φύλλο χαρτιοῦ στίς φυλακές, ξεκολλοῦνε, ὅπως ὁ Τουρνᾶς στήν Κέρκυρα, ἀκόμα καί τίς ἐτικέτες ἀπό τίς κονσέρβες! Πυκνώνουνε τά «ντού» —τίς αἰφνίδιες ἔρευνες— στούς θαλάμους, αναποδογυρίζουνε τά πάντα!

Γιά ὅλ' αὐτά, λοιπόν, ἄν σοῦ λάχει ξαφνική μεταγωγή καί δέν προκάνεις νά σιγουρέψεις — καί σέ συμφωνία πάντοτε μέ τήν καθοδήγηση τῆς Ὁμάδας — τά χαρτιά σου, ἔ, δέ σοῦ ἀπομένει παρά νά τά κάψεις. Πονᾶς, ξεπονᾶς, *πρέπει!* Κι ὅ,τι χαλάσεις, κι ὅ,τι χαθεῖ μιά φορά,* πάει γιά πάντα! Δέ μεταγίνεται, ὁ νοῦς στρεί-

---

* α) Τέλη Ὀχτώβρη τοῦ 1949, 65 μελλοθάνατοι μεταχθήκανε ἀπό τήν Αἴγινα στίς φυλακές Κέρκυρας, πού τίς δυνάστευε ὁ Νίκος Τουρνᾶς. Ἐκεῖ ἦτανε ζεστό ἀκόμα τό αἷμα τῶν 200 περίπου συντρόφων μας, πού ἐκτελεστήκανε. Συγκέντρωσα στοιχεῖα, ὀνόματα, γράμματά τους, στερνά λόγια τους καί θελήσεις τους, περιγραφές πό πῶς τούς πήρανε, τό πῶς βασανίζανε τούς ἄλλους πολιτικούς κρατούμενους μετά ἀπό κάθε συγκεκριμένη ἐκτέλεση, γιά τίς ἀπεργίες πείνας καί ἄλλο ὑλικό. Γενικά τό ὑλικό ἀναφερότανε περίπου σέ 180 ἐκτελεσμένους. Τό ψιλόγραψε ὁ Α.Ι. ὀχτώ σειρές ἀνάμεσα σέ δυό σειρές κόλλας ἀναφορᾶς — τό θηρίο! Καί γράμματα; Τύπου! Μόνο πού ἤθελες φακό. Τό ὑλικό συσκευάστηκε μέσα σ' ἕνα κονδυλοφόρο ἀπό ξύλο ἐλιᾶς, πού τό ἔκανε ὁ ἴδιος σύντροφος. Ἔτσι πέρασε ἀπό τίς ἔρευνες τοῦ Τουρνᾶ, ἔφτασε στήν Ἀθήνα σέ ὑπεύθυνο ἄνθρωπο. Τό 1952 ὁ ἄνθρωπος αὐτός μοῦ εἶπε ὅτι τό ἔστειλε, ἔτσι μέ τόν κονδυλοφόρο, στό ἐξωτερικό, στήν ἕδρα τῆς ΚΕ τοῦ ΚΚΕ. Καί χάθηκε! Τό αναζήτησα, μάταια! Ὅποιος σύντροφος ἔχει κονδυλοφόρο χειροποίητο ἀπό ξύλο ἐλιᾶς, ἄς τόν ἀνοίξει. Μπορεῖ ἐκεῖ μέσα νά κοιμοῦνται 180 ἐκτελεσμένοι σύντροφοί μας.

β) Μέ τήν εὐκαιρία τῶν 40 χρόνων τοῦ ΚΚΕ, στή Γιούρα κάμαμε ἕνα λεύκωμα. Τά σκίτσα τά φιλοτέχνησε ὁ Παντελής Ἰωαννίδης, τό κείμενο, ἐξόν ἀπό τό ἄρθρο, τό ἔγραψα ἐγώ. Τό λεύκωμα στάλθηκε στήν Ἀθήνα, ὅπου χάνονται τά ἴχνη του. Ὅποιος τυχόν τό ἔχει ἄς τό φυλάξει ὡς τήν κατάλληλη ὥρα νά τό παραδώσει στό ΚΚΕ.

Καί γ) Στή Γιούρα ἔγραψα μιά μονογραφία, ἄς τό ποῦμε ἔτσι, γιά τόν τύπο καί τή διαφωτιστική-πολιτιστική δουλειά ἰδιαίτερα στή XIII Μεραρχία τοῦ ΕΛΑΣ. Τό χειρόγραφο ἔφτασε στήν ΕΔΑ στήν Ἀθήνα. Καί χάνεται. Ὁ ἕνας, πού τό πῆρε, μέ παραπέμπει στόν ἄλλο, πού τοῦ τό ἔδωσε. Κι ἐκεῖνος δέ θυμᾶται τίποτα! Ἄν βρίσκεται στά χέρια κανενός φίλου, ἄς τό φυλάξει. Δέν ξέρω ἄν θά ἔχω χρόνο καί δυνατότητες νά καταπιαστῶ κι ἄλλη φορά μέ τό ἴδιο θέμα.

δι, κολλάει στό χαμένο χειρόγραφο, καταντάει παλιάλογο πού δέ θέλει δῆμα νά κάνει μπροστά...

Μπορεῖ μερικοί νά πιστεύουνε «στή φυλακή κάθεσαι, γράφε!» Πλάνη! Νά γράψεις στή φυλακή τοῦ μεταπολεμικοῦ καθεστῶτος, χμ! — ἕνας λόγος εἶναι! Καί προπαντός δέν... «κάθεσαι». Καί ἄν ἀκόμα δέ σέ χορεύουνε στό ταψί μέ τά λογῆς - λογῆς «καψόνια», ἔχεις «δουλειά». Ἡ φυσική καί ἡ πολιτική ἐπιβίωση τῶν πολιτικῶν κρατουμένων εἶναι ἐπίτευγμα εὐθέως ἀνάλογο πρός τόν διαρκή ἀγώνα τους. Ὁ ταξικός ἀντίπαλος σοῦ χώνεται κάθε στιγμή. Κι ἐσύ κάθε στιγμή πρέπει νά τοῦ ἀποσπᾶς κάτι ἤ νά τόν στριμώχνεις μέ τίς «διεκδικήσεις» σου, ἀλλιώτικα σοῦ ἀποσπάει ἐκεῖνος ἀπό τά καταχτημένα.

Μιά μέρα ὁ γνωστός βασανιστής, ἀπό κάθε ἄποψη, Νίκος Τουργᾶς, διευθυντής τότε στή φυλακή τῆς Αἴγινας, μοῦ ἔλεγε:

—Ὅπως ἐσεῖς σκέφτεστε ὅλη τήν ὥρα μέ ποιούς νέους τρόπους θά μέ πιέσετε καί θά μέ ἐξαναγκάσετε σέ παραχωρήσεις, ἔτσι κι ἐγώ μηχανεύομαι ὅλη τή νύχτα ποιά νέα μέτρα θά πάρω σέ βάρος σας τό πρωί, νά σᾶς βάλω μπροστά σέ νέα προβλήματα.

Ἦτανε μιά στιγμή κυνικῆς εἰλικρίνειας. Ἦτανε αὐτό καί τό μόνο «καλό» του.

Ὁ συγγραφέας τοῦ βιβλίου καί τά 14 χρόνια τῆς κράτησής του στίς μεταπολεμικές φυλακές εἶχε τήν τιμή νά ἐκπροσωπεῖ τούς συγκρατουμένους συντρόφους του στίς «διεκδικήσεις» τους, στόν ἀγώνα τους πρός τίς διευθύνσεις τῶν φυλακῶν, τό ὑπουργεῖο κτλ. Κι αὐτό σήμαινε νά εἶσαι τήν κάθε στιγμή στό ζυγκί. Καί σήμαινε νά γράφεις χιλιάδες καί χιλιάδες σελίδες ὑπομνήματα, ἀναφορές, αἰτήσεις, ἄλλα ὑλικά. Πού σοῦ στραγγίζουνε, π' ἀνάθεμά τα, κάθε πνευματική ἰκμάδα.

Πές, λοιπόν, ὅτι ἔχεις πιά τό ἀναγκαῖο χαρτί, τ' ἀποφάσισες νά γράψεις. Φυσικά, μόνο τή νύχτα. Τή μέρα, μπάσταχας ὁ δεσμοφύλακας στό «χαφιέ», στό παραθυράκι πού ἐλέγχει ὅλο τό θάλαμο. Ἤ σουλατσάρει μέσα στόν ἴδιο τό θάλαμο. Μόνο νύχτα, λοιπόν, κι ὄχι πέρ' ἀπό τίς 11 ἡ ὥρα, ὄχι πέρ' ἀπό τό «σιωπητήριο». Γιατί τό πρωί μπορεῖ νά σοῦ ἔρθουνε συστημένα τά «σαΐνια» γιά ἔρευνα — λίαν πονηρό νά γράφεις τόσο ἀργά, παράωρα!

Βέβαια, στήν ἀνάγκη θά μπορούσες νά γράψεις καί τή μέρα μέ τσίλιες. Δηλαδή, μέ καραούλι ἕναν ξύπνιο σύντροφο, πού θά παρακολουθεῖ τά πέρα-δῶθε τοῦ ...«κράτους» καί θά δίνει «σύρμα», ἄν βάλει πλώρη ὁ μάγκας γιά τό θάλαμο. Μά ἔλα πού ἡ συμβίωση ἔχει καί τίς «κοινωνικές» της ὑποχρεώσεις! Οἱ πατάτες δέ ρίχνονται στό καζάνι μέ τά φλούδια. Καί τά ψάρια θέλουνε καθάρισμα. Τό ρύζι, μέγας μπελάς, σπειρί - σπειρί! Κι ἄν πεῖς καί γιά τό βουνό τά κρεμμύδια, μάνα μου, κλάμα καί τῶν γονέων! Κι ὕστε-

ρα έρχονται τά κούτσουρα, τά καυσόξυλα γιά τά μαγειρεία, θέλουνε κουβάλημα. Τά σκουπίδια θέλουνε πέταγμα, άλλο κουβάλημα μέ τίς τσιβιέρες. «Υπηρεσίες», μπουγάδες, πιάτα σοῦπαμοῦπες καί βάλε, βάλε! — ὧν οὐκ ἔσται τέλος!

Όμως, τό ζόρικο, τό κερατένιο είναι ἡ ἀπόκρυψη. Πρίν ξημερώσει ἀνάγκη πᾶσα τά χειρόγραφα νά εἶναι σιγουρεμένα καί σέ γνώση τουλάχιστο τοῦ Γραμματέα τῆς Ὁμάδας. Στήν περίπτωση τούτου τοῦ χειρογράφου τήν εὐθύνη τήν ἔχει ἀναλάβει ὁ ἴδιος ὁ Γραμματέας μας τότε στή Γιούρα. Μοῦ ἔδωκε ὑπεύθυνο σύντροφο καί στίς 11 τή νύχτα παράδωνα ὅ,τι εἶχα γράψει.

Νά, ἔτσι γραφτήκανε οἱ 560 σελίδες στή Γιούρα.

Καί τώρα; Τώρα πού μέ φωνάζουνε ξαφνικά γιά μεταγωγή καί χρόνος δέν ὑπάρχει νά βολέψω τό χειρόγραφο καί νά τό πάρω μαζί μου; Τό ἄφησα στό Γραμματέα τοῦ Γραφείου καθοδήγησης τῆς Ὁμάδας, τό σ. Θ. Μπ. Χρωστῶ καί δημόσια νά τόν εὐχαριστήσω ὅτι μοῦ τό ἐξασφάλισε καί τό ἔβγαλε ἀπό τή φυλακή.

Τό ἐμπιστεύτηκε ὁ Θ. Μπ. σ' ἕνα χωροφύλακα τῆς φρουρᾶς, πού ἔφευγε ὁριστικά ἀπό τό διαβολονήσι. Θά περνοῦσε ἀπό τήν Ἀθήνα. Τοῦ εἴπανε διεύθυνση, ποῦ νά πάει τό δεματάκι μέ τό χειρόγραφο. Νά τή γράψει τή διεύθυνση, σέ καμιά περίπτωση, ὁ διάολος ἔχει πολλά ποδάρια! Ἔτσι καί τοῦ παραπέφτει! Μά τό θαυμάσιο ἐκεῖνο παιδί ἤ ξέχασε τή διεύθυνση ἤ δέν μπόρεσε νά βρεῖ τό «στέκι». Καί πῆρε μαζί του τό χειρόγραφο σ' ἕναν ἀκραῖο τῆς Ἑλλάδας Σταθμό χωροφυλακῆς, πού τόν τοποθετήσανε μετά τό ἑξάμηνό του στή Γιούρα.

Βγῆκα πρώτη τοῦ Δεκέμβρη τοῦ 1959 ἀπό τίς φυλακές, ἀπό τήν Αἴγινα. Χειρόγραφο πουθενά! Κι ἀπ' τό Μάη, πού ἔφυγε τό παιδί ἀπό τή Γιούρα, ἔχουνε περάσει πιά ἑφτά μῆνες. Κι ἐγώ δέν ἤξερα μήτε τ' ὄνομά του, μήτε ποῦ ἔπαιρνε τώρα ψωμί. Κύλησε κι ὅλο σχεδόν τό 60 χωρίς νά πιάσω κάν μίτο. Ἄρχισα νά τό χωνεύω —πάει κι αὐτό! Καί νά πῶ εὐχαριστῶ, ἄν δέν ἔπεσε στά χέρια τῆς Ἀσφάλειας. Ἔτσι, χωρίς πιά νά ἐλπίζω, νάσου καί τρακάρω μιά μέρα στήν ὁδό Ἀκαδημίας τό «μαναβάκι», ἐκεῖνο τό σύντροφο πού μᾶς εἶχε συστήσει στή Γιούρα τό πατριωτάκι του τό χωροφύλακα. —«Στόν οὐρανό σέ γύρευα», τοῦ λέω. —«Μήν ἀνησυχεῖς», μέ διαβεβαιώνει. «Εἶναι παιδί τζιμάνι, ἄκου με πού σοῦ λέω! Ξέρω ποῦ εἶναι καί θά τοῦ γράψω. Θά μᾶς ξηγηθεῖ σπαθί». Τοῦ ἔγραψε πώς «χαρτερεῖ τό λάδι πού τοῦ ἔταξε, τό ἐξάπαντο!» Κι ἐκεῖνος ἀπάντησε ἀμέσως, μπεσαλίδικο παιδί. —«Τό λάδι, ἔγραφε, τό φυλάω, ὅπως καί τό λόγο μου ὅταν τόν δίνω. Μά δέν βρίσκω τόν κατάλληλο ἄνθρωπο νά σοῦ τό στείλω. Λάδι εἶναι, καταλαβαίνεις καί μόνος σου, πράμα μπελαλίδικο. Κανόνισε ποῦ νά τό δώσω μέ σιγουριά». Αὐτά περίπου ἔγραφε.

'Ανάσανα! Τοῦ ἀπαντήσαμε πῶς νά κάνει. Νά κατεβεῖ σέ πόλη, πρωτεύουσα Νομοῦ, νά βρεῖ ἐπαφή μέ τήν ἐκεῖ Νομαρχιακή τῆς ΕΔΑ κτλ. Κι ὅλα αὐτά νά τά γράφεις... χοραχίστικα.

Πέρασε πάλι καιρός. Καί μόνο λίγες μέρες πρίν φύγω, στίς ἀρχές 'Απρίλη τοῦ 1961, γιά τό ἐξωτερικό, ἕνας φίλος μου, βουλευτής τῆς ΕΔΑ, μοῦ ἔδωσε —ἀληθινή ἔκπληξη— τό χειρόγραφο. Τό πακετάκι του ἔτσι δεμένο, μέ τόν ἴδιο σπάγγο, ὅπως τό εἶχα ἀφήσει στό Θ.Μπ.

[Χίλια, δέκα χιλάδες φορές χίλια εὐχαριστῶ. Καλέ μας Φίλε Θ.Σ. Ἔμαθα τ' ὄνομα καί τό φαμελιακό σου ἀπό τόν κοινό μας φίλο. Δέν μπορῶ σήμερα νά τά γράψω ἀκέρια. Ἔκαμες μιά θαυμάσια πράξη. Ἐκπλήρωσες καθῆκον, παλιέ, καλέ ἐπονίτη. Καί γράφω ὅλη τούτη τήν ἱστορία ἐδῶ, ὅτι τήν ἀξίζεις. Καί γιά γνώση τῶν νεότερων συναγωνιστῶν μας: οἱ φίλοι μας *ὑπάρχουνε* παντοῦ. Καί κάτω ἀπό τά κουμπιά τοῦ χωροφύλακα. 'Ακόμα μιά φορά: Σ' εὐχαριστῶ ἀπ' ὅληνε τήν καρδιά μου, Θ.Σ.]

Ἔτσι πού ἔφευγα τότε ἀπό τήν Ἑλλάδα, δέ γινότανε νά τά πάρω μαζί μου, ἄφησα τά χειρόγραφα στήν 'Αθήνα. Μέ προοπτική νά μοῦ τά στείλουνε οἱ φίλοι μου. Ἔ, κι ἐτοῦτοι κάνανε κοντά τρία χρόνια νά τά στείλουνε! Τελικά τά πῆρα τόν Αὔγουστο τοῦ 1964.

Μπόρεσα μόνο τό 1967 ν' ἀρχίσω νά τά δουλεύω. Ξαναδούλεψα ἀπ' τήν ἀρχή τό θέμα. Στή Γιούρα δέν εἶχα κανένα βοήθημα ἐξόν ἀπό τή μνήμη —τόσο τή δική μου, ὅσο καί τοῦ συγκρατούμενού μου Στέφου Θάνου. Τώρα ἔχω στή διάθεσή μου ἀρκετά στοιχεῖα. Καί προπαντός ὅ,τι γράφτηκε σχετικά στό μεταξύ. Ἄλλωστε καί πάνω στό χειρόγραφο τῆς Γιούρας ἔγραψα, ὅταν τό παράδινα στόν Μπ.: «Δέν εἶναι γιά δημοσίευση. Θά ξαναδουλευτεῖ».

Ἔλεγα ν' ἄφηνα ἀκέριο τόν πρόλογο τῆς Γιούρας. Μά δυό... πρόλογοι! —τί μοῦ χρωστάει ὁ ἀναγνώστης; Κατάληξα νά κρατήσω μόνο μερικά ἀποσπάσματα ἀπό τόν γιουρίτικο πρόλογο. Ἄς μοῦ συγχωρέσει ὁ ἀναγνώστης τό ξεθέωμα. Ὅμως, ἄς δεῖ πῶς σκεφτόμασταν τότε ἐκεῖ στό Κολαστήριο...

> «...Ἡ σιωπή μπροστά στήν ἱστορία δέν καταντάει παρά μιά μορφή τῆς δειλίας.
>
> ...Καί ζοῦμε σέ μιά ἐποχή, πού ὄχι μόνο ἔχει ἀνάγκη ἐδῶ στόν τόπο μας "ἀπό παραδείγματα περασμένου ἡρωισμοῦ", ἀλλά, ὅπως ἔγραφε ὁ Γκαῖτε στόν Ἔκκερμαν, καί "πρέπει κανείς νά ἐπαναλαμβάνει πάντοτε αὐτό πού εἶναι ἀληθινό, γιατί ἔτσι καί ἡ πλάνη ἐπαναλαμβάνεται πάντοτε γύρω μας".

Πολύ περισσότερο ισχύει αυτό, μπορεί νά πεῖ κανένας, γιά κεῖνο πού εἶναι καί ἀληθινό καί δέν *εἰπώθηκε* ἀκόμα. ...Οἱ σελίδες πού ἀκολουθοῦνε γραφτήκανε στή φυλακή. Μέ τήν ψυχή στά δόντια... Ἡ φυλακή δέν εἶναι τόπος τῆς δημιουργίας. Ἀλλά τότε, θά πεῖτε, ἡ διασύνη νά γραφτεῖ; Ἡ φυλακή εἶναι σταυρός τῆς χαρᾶς καί φυτώριο θανάτων. Μπορεῖ, ὅμως, κι ἐδῶ ν' ἀντιστρέψεις τούς ὅρους καί νά χαλάσεις τά σχέδια ἐκείνων πού χτίζουνε καί συντηροῦνε φυλακές γιά ὅσους δέν ἀπαρνοῦνται τήν ἀλήθεια.

Ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ νά ἐπικαλεστῶ τόν Ρομαίν Ρολλάν, πού στόν "Ζάν Κριστόφ" (" Ἐπανάσταση"), τονίζει: "Χαρά δέν ὑπάρχει παρά μόνο μέσα στή δημιουργία. Τό νά δημιουργεῖς, εἶναι σάν νά σκοτώνεις τό θάνατο". Εἶναι, λοιπόν, κι ἀπ' τήν ἀνάγκη νά σκοτωθεῖ ἐδῶ ὁ θάνατος νά φτιάχνεις ἔστω καί καραβάκια καί νά γράφεις στίς σημαιοῦλες τους ΕΙΡΗΝΗ.

Ἀλλά, πέρ' ἀπ' αὐτό, ὀφείλει κανένας νά μάχεται γιά τήν ἀλήθεια κι ἀπό τό σταυρό του ἀπάνω *ἐνεργά*. Δεκατρία χρόνια στά κάτεργα καί τά σίδερα, στούς σταυρωμούς καί στά κρεβάτια τῶν Προκρούστηδων. Καί δέν εἶναι, αὐτή τή στιγμή, ἡ προοπτική κοντινή γιά μιά δυνατότητα νά γραφτοῦνε αὐτές οἱ γραμμές σέ καλύτερες γιά μένα συνθῆκες, ἔξω ἀπό τή φυλακή. Τό νά περιμένει κανένας ἕνα καλύτερο αὔριο γιά νά πραγματοποιήσει αὐτό πού θά τό μποροῦσε, μέ πολλές δυσκολίες, βέβαια, καί σ' ἕνα δυσμενές γιά δημιουργία *σήμερα*, εἶναι ἕνα λάθος, πού μπορεῖ νά πληρωθεῖ μέ τό νά μήν κάνει ποτέ τίποτε.

..Κι ἀκόμα, ἄνθρωποι εἴμαστε. Πολυτυραγνισμένοι μάλιστα. Καί βατσινωμένοι μέ μιά ντουζίνα ἀρρώστιες ὁ καθένας μας ἐδῶ στίς φυλακές. Τά παράσημα πού μᾶς ἐπιφύλαξε ἡ μεταπελευθερωτική πολιτεία γιά τούς ἀγῶνες μας γιά τή λευτεριά τῆς πατρίδας μας. Καί στό στόμα τοῦ Χάρου εἴμαστε τήν κάθε στιγμή. Ἔτσι καί κλείνουμε τά μάτια, κλείνουμε μαζί κι ἕνα χρουνό τῆς ἀλήθειας, τό στόμα μας, στόμα λαϊκῶν ἀγωνιστῶν. Καί παίρνουμε τότε στόν ἀδιαπέραστο κλοιό τῆς σιωπῆς τοῦ τάφου μας κι ἕνα κομμάτι τῆς ἱστορίας.

...Τήν ἱστορία θά τή γράψουμε ἐμεῖς, πού ἔχουμε τήν τιμή νά εἴμαστε ἀπό τούς δημιουργούς της. Χοντροκομμένα, ἴσως. Χωρίς καλλιγραφία ἱκανοποιητική, μπορεῖ! Ἀδέξια, ἀκόμα κι ἄγαρμπα, ἄν θέτε. Μά ὁπωσδήποτε *ἀληθινά*. Πάνω ἀπ' ὅλα, πρίν ἀπ' ὅλα: *ἀληθινά!* Καί μέ τόν πόνο καί μέ τό πάθος τοῦ δημιουργοῦ. Ὀφείλουμε ἔστω καί νά τήν "καταγράψουμε". Κι ἄς ἔρθει αὔριο ὁ πραγματικός ἐπιστήμονας

ἱστορικός ν' ἀξιοποιήσει, νά κατατάξει, νά διαβαθμίσει τίς ἱστορικές ἀλήθειες, πού ἐμεῖς θά ἔχουμε καταχωρήσει σήμερα στή μερίδα τοῦ Μέλλοντος —πολυτιμότατη κληρονομιά, ἀκριβή διαθήκη στά παιδιά μας. Ὀφείλουμε νά ἐξασφαλίσουμε στόν ἱστορικό-μελετητή ὅσο γίνεται μεγαλύτερη ποσότητα "πρώτης ὕλης".

"Στοιχίζει ἀκριβά νά 'σαι τίμιος', λέει ὁ Γκόρκι.

Ἀλλά τό νά κάνει κανένας τό καθῆκον του δέν πρέπει νά τό ἐξαρτᾶ μήτε ἀπό τούς κινδύνους, μήτε ἀπό τίς δυσκολίες, μήτε ἀπό τά λάθη τῶν ἄλλων. Δέν ὑπάρχει μόνο τό παρόν, πού θά γίνει αὔριο κιόλας παρελθόν. Ὑπάρχει καί τό μέλλον, ἄμεση προέκταση τοῦ παρόντος.

Μᾶς σταυρώσανε τή ζωή. Ὅμως, ποτέ δέ θά μπορέσουνε νά βάλουνε στίς χειροπέδες τήν ἐλπίδα, μήτε τό ὄνειρο.

Καί ἡ ἐλπίδα γίνεται δράση.

Κι ἡ δράση κάνει τ' ὄνειρο θάμα.

Τό σήμερα ἀκολουθιέται ἀναπόφευκτα ἀπό τό αὔριο.

Κι αὐτό, πού σήμερα κράζουμε μέλλον, θά γίνει τό δικό μας παρόν. Τό αὔριο θά γίνει σήμερα.

Καί πρός αὐτό τό αὔριο, ἀλλά καί σ' αὐτό τό αὔριο ἡ μαρτυρική τούτη κατάθεση θέλω νά ἐλπίζω ὅτι μπορεῖ ν' ἀποτελέσει μιά μικρή προσφορά.

Στό Κολαστήριο τῆς Γιούρας.
Ἀπό 23-12-1958 ἴσαμε τίς 9-2-1959».

Τέλος, ἄν τοῦτο τό βιβλίο, μέ τίς μαρτυρίες του καί τίς πικρές ἀλήθειες του, συμβάλει στήν ἀφύπνιση συνειδήσεων καί στή θεραπεία τῆς βαριᾶς καί χρόνιας ἀρρώστιας τῶν γραμμῶν μας, ἀρρώστιας διαστρέβλωσης τοῦ μαρξισμοῦ-λενινισμοῦ κατά κράτος, ὁ συγγραφέας του θά θεωρήσει πώς ἐκπλήρωσε πρός τόν Ἑλληνικό Λαό, πρός τό ΚΚΕ, πρός τούς ζῶντες καί Νεκρούς συντρόφους καί συναγωνιστές του ὄχι μικρό ΧΡΕΟΣ.

Μόσχα, Μάης 1968. Γ.Δ.Μ.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Ο ΤΟΠΟΣ

Μάγεμα ἡ φύση κι ὄνειρο στήν ὀμορφιά καί χάρη.
Ἡ κάθε πέτρα ὁλόχρυση καί τό ξερό χαρτάρι.

ΔΙΟΝ. ΣΟΛΩΜΟΣ

Τόπους ὄμορφους εἶδα πάρα πολλούς. Ἕναν ἀπό τούς πρώτους στήν ὀμορφιά βάζω καί τόν δικό μου, τήν ΕΥΡΥΤΑΝΙΑ. Ὄχι ἐπειδή «ἄν δέν παινέψεις τό σπίτι σου...», ὄχι! Οὔτε γιατί τόν ἀγάπησα, ἀπό παιδί, τόν περπάτησα μετά, ὅταν ξεκινοῦσα στό δύσκολο δρόμο τῆς δημοσιογραφίας —καί μοιράστηκα μέ τούς καλόκαρδους ἀνθρώπους του τή λιγοστή μπομπότα του. Κι οὔτ' ἐπειδή ἀργότερα, σέ χρόνια δίσεχτα, ὅμως μεγάλα κι ἔνδοξα, στά τραχιά του χώματα καί τά ταμπούρια του πάλεψα πλάι μέ συντρόφους ἀθάνατους κι ὡραίους γιά «λεύτερη ἐμεῖς πατρίδα καί παναθρώπινη τή λευτεριά». Τόν βάζω μέ τούς ὀμορφότερους, γιατί στ' ἀλήθεια εἶναι ὄμορφος, πολύ ὄμορφος!

Σέ μιάν ἀπ' τίς ἀναρίθμητες πτυχώσεις τῆς ἀξεδιάλυτης δαντέλας τοῦ συμπλέγματος τῶν εὐρυτανικῶν Ἀγράφων εἶναι χτισμένο τό χωριό ΚΛΕΙΤΣΟΣ. Σήμερα τό λένε ΚΛΕΙΣΤΟΣ. Τό προηγούμενο ὄνομά του ἦτανε, μᾶλλον, ἀπό τόν ἀναγραμματισμό τῆς λέξης *κλειστός*. Γιατί πραγματικά τό χωριό *κλείνεται* ἕνα γύρο ἀπό βουνά. Ὅμως, στό ἴδιο «κλείσιμο» εἶναι μέσα καί ἡ Φουρνά καί ἡ Βράχα. Γιαυτό, ἄλλοι ὑποστηρίζουνε ὅτι ἦτανε πολλά χωριά σ' ἕναν κύκλο, σχηματίζοντας ἕνα «κλειστό», καί πού ὅλα μαζί τά λέγανε «Χώρα Κλειστοῦ». Τήν ἄποψη τούτη τήν ὑποστήριζε κι ὁ κλειτσιώτης φιλόλογος Τάκης Καραχάλιος. Τέλος πάντων!

Ὁ Κλειτσός ἀνήκει στόν τ. δήμο Κτημενίων, πού εἶχε πρωτεύουσα τή Φουρνά. Εἶναι ἀπ' τά μεγάλα χωριά τῆς Εὐρυτανίας. Τά λιγότερο φτωχά σέ γῆ, ἐκτατικά καί ποιοτικά. Σύμφωνα μέ τά στοιχεῖα τῆς Ἐθνικῆς Στατιστικῆς Ὑπηρεσίας Χρήσης 1962,

διαθέτει 7.900 στρέμματα γεωργική γῆ. Τήν περισσότερη ἀπό κάθε ἄλλο χωριό τοῦ νομοῦ, μέ δεύτερη τή Φουρνά —6.800 στρέμ. Πλούσιο σέ δάση χωριό. Μέ 39.300 στρέμ. δάση κατέχει τή δεύτερη θέση ἀπό ἄποψη δασικῆς ἔκτασης —ἡ πρώτη ἀνήκει στό χωριό Ραυτόπουλο, μέ 41.700 στρέμ.

Τό χωριό ἀποτελεῖται ἀπό τρεῖς συνοικισμούς, τόν ἕνα δίπλα στόν ἄλλον —Κορίτσα, Μεσοχώρι, Πλάτανος— κι ἕναν τέταρτο, κάπως ἀπόμακρο, τό Μαυρόλογγο, πού δημιουργήθηκε στά τελευταῖα 60-70 χρόνια ἀπό κατοίκους τῆς Κορίτσας. Διάσπαρτους μικροοικισμούς ἀπό 2-5 ἤ καί 10 φαμελιές βρίσκεις σέ ἄλλα σημεῖα τοῦ χώρου πού ἀνήκει στόν Κλειτσό καί πιάνει 59.100 στρέμ.

Καί οἱ τέσσερες συνοικισμοί εἴχανε τή δική τους ἐκκλησιά, ἤτανε, δηλαδή, ξεχωριστές ἐνορίες. Ἐξόν ἀπ' τό Μαυρόλογγο, πού... δανειζότανε τόν Παπακατσομῆτρο, ἐφημέριο στά Σαραντάπορα, οἱ ἄλλοι εἴχανε τόν παπά τους. Ἀπ' τούς τέσσερους, σχολειό δικό του δέν εἶχε ὁ Πλάτανος. Τό σχολικό κτίριο πού εἶχε κάνει στά 1935 μέ πολλές προσπάθειες ὁ Πλάτανος, ἔκατσε καί διαλύθηκε ἀπό «βούλιαγμα» τήν ἴδια χρονιά καί πρίν ἀκόμα ρίξουνε σκεπή. Ὁ Πλάτανος ὑπόφερνε ἀπό καθιζήσεις —1917, 1926, 1935. Ἔτσι τά καημενούλια τά σχολιαρόπαιδα τοῦ συνοικισμοῦ παραμείνανε καταδικασμένα νά πηγαίνουνε γιά γράμματα στό Μεσοχώρι, ὅπου τό διτάξιο δημοτικό σχολεῖο Κλειτσοῦ.

Σ' ἕνα ἀπ' τά παλαιότερα προσήλια τῆς Εὐρυτανίας καί σέ μιά μαγευτική βουνοπλαγιά, στά ριζά τοῦ βουνοῦ Μάρτσα, εἶναι σκαρφαλωμένο κι ἀγναντεύει ὁλοτρόγυρα τούς ὁρίζοντες, σάν πεζοπόρος πού 'κατσε στήν ἀνηφοριά νά πάρει ἀνάσα κι ἀποξεχάστηκε νά ξεκινήσει, τό χωριό *Κορίτσα*.

Ἡ παράδοση λέει, ὅτι χρωστάει τοῦτο τ' ὄνομά του στό γεγονός πώς στά παλιά χρόνια ὑπαρχε στόν τόπο του μοναστήρι, ὅπου «ἐμόναζαν κόραι», δηλαδή γυναικεῖο.

Οἱ Κοριτσιῶτες τό 'χανε βάλει καβούλι νά χωρίσουνε ἀπ' τόν ὑπόλοιπο Κλειτσό καί νά ἱδρύσουνε δική τους κοινότητα. Τά κίνητρα ὑλικά, σύν κι ὁ δάχτυλος ὁρισμένων παλαιοκομματικῶν παραγόντων.

Μεγάλο κομμάτι τῆς ἐδαφικῆς περιοχῆς τοῦ Κλειτσοῦ, ἰδιαίτερα βοσκότοποι, πέφτανε στό κοριτσιώτικο. Ὅσο ὅλος ὁ Κλειτσός ἀποτελοῦσε ἑνιαία κοινότητα, «πρωτεύουσα» ἤτανε τό Μεσοχώρι, μιά καί μεσοχώρι καί συνοικισμός λίγο μεγαλύτερος ἀπ' τούς ἄλλους τρεῖς. Ἴσαμε τό 1924 ἐκεῖ καί τό μοναδικό σχολειό ὅλου τοῦ χωριοῦ. Κι ὥς τό 1943 καί τό μόνο τηλέφωνο. Μ' ἕνα λόγο, τό Μεσοχώρι εἶχε τά «πρωτεῖα». Κι ὅσο μικρή κι ἄν εἶναι μιά «πρωτεύουσα», ἔ, πάντα κάποιο πλεονέκτημα θά 'χει... Λένε, πώς σέ κάποια «πορεία» αἰχμαλώτων, ὁ πρῶτος τῆς φάλαγγας,

θές πού... λάλησε ξάφνου, θές πού τοῦ 'ρθε νά κάνει καλαμπούρι, καβαλίκεψε τό ματσούκι του, χόπ-χόπ, ντορή μου!

—Τί κάνεις ἐκεῖ στό ματσούκι καβαλᾶς, ἔρμε! —τοῦ παρατήρησε ὁ διπλανός του συμπορευόμενος ἐν αἰχμαλωσία.

—Δές ξοπίσω σου πόση πεζούρα, οὔτε ματσούκι νά καβαλήσει! —τοῦ ἀντιπαρατήρησε ὁ... «καβαλάρης».

Ἔτσι εἶναι. Κάτι εἶναι καί τό ματσούκι, ὅταν στούς ἄλλους δέν ὑπάρχει μήτ' αὐτό!...

Ἐκεῖ, λοιπόν, στήν «πρωτεύουσα» ἐπόμενο ἦτανε νά ξεμυτίσουνε κι ἐκεῖνα τά προπολεμικά γαϊδουράγκαθα τῆς μικρῆς κοινοτικῆς κοινωνίας, πού τά 'πανε «κοινοτοπατέρες», οἱ «ἐπαγγελματίες» κοινοτάρχες. Ἡ ἀπασχόληση, ἄν κρίνει κανένας ἀπό «τόν καυγά γιά τό πάπλωμα» στίς κοινοτικές ἐκλογές, πρέπει νά μήν περιοριζότανε μόνο «στό τερπνόν», ἀλλά νά συμπληρωνότανε «μετά τοῦ ὠφελίμου».

Σχεδόν τό σύνολο τῆς ἐδαφικῆς περιφέρειας τοῦ χωριοῦ ἔπεφτε στή μεριά τῆς Κορίτσας καί τοῦ Πλάτανου. Ἰδιαίτερα ἀπ' τά βοσκοτόπια τῆς Κορίτσας τό κάθε φορά κοινοτικό συμβούλιο τοῦ Κλειτσοῦ, πού στήν πλειοψηφία του, ἄν ὄχι καί στό σύνολό του, τό συγκροτούσανε μεσοχωρίτες, ἔβγαζε τά λεγόμενα «περισσεύματα», ἐκτάσεις δηλαδή κοινοτικές, πού περισσεύανε, δῆθεν, ἀπό τίς ἀνάγκες τῆς χωρικῆς κτηνοτροφίας, καί τίς νοίκιαζε σέ νομάδες κτηνοτρόφους, στό «Βλάχο». Ἀλλ' αὐτό στρίμωχνε κυριολεχτικά τά κοπάδια τῆς Κορίτσας καί προκαλοῦσε δίκαιη ἀγανάκτηση στούς κατοίκους της. Κι ἔδινε κι ἔπαιρνε, ὅτι ὁ Βλάχος «ἄλειψε»...

Οἱ Μεσοχωρίτες, μ' ὅλο τους τό δικαίωμα ἄλλωστε, ξυλευόντανε ἀπό τά δάση τῆς Κορίτσας. Συχνά, ὅμως, καί σέ βάρος τῶν ἰδιωτικῶν δέντρων, μ' ἀποτέλεσμα τίς προστριβές ἀνάμεσα στούς Κοριτσιῶτες καί Μεσοχωρίτες καί τό πήγαιν' ἔλα τους στά δικαστήρια.

Οἱ πρῶτοι βλέπανε τή ριζική λύση τῶν κοινοτικῶν πραγμάτων στήν ἀπόσπαση τῆς συνοικίας τους ἀπό τόν ἄλλο Κλειτσό καί τή σύσταση Κοινότητας Κορίτσης. Μέ πολλές προσπάθειες καί τή συνδρομή παλαιοκομματικῶν «δοντιῶν» τῆς Εὐρυτανίας, πού δέν τούς ἀπάρεσκε τό «διαίρει καί βασίλευε», πετύχανε τό χωρισμό. Ἡ Κορίτσα ὀνομάστηκε «Κοινότης Κορίτσης-Κτημενίων», μέ σφραγίδα, ἀλλά χωρίς «καί τά λοιπά» —θά τό δοῦμε. Στή νεοσύστατη κοινότητα ὑπάχθηκε κι ὁ Μαυρόλογγος μέ τήν περιφέρειά του, περιφέρεια τῆς Κορίτσας.

Τ' ἄλλα δυό χωριά, Μεσοχώρι καί Πλάτανος, μείνανε «Κοινότης Κλειτσοῦ».

Ἡ ἀπόσχιση τῆς Κορίτσας ἔπρεπε νά συνεπάγεται καί τό μοίρασμα τοῦ τόπου καί τήν ἀποξένωση τοῦ Μεσοχωριοῦ ἀπό τό

«κοριτσιώτικο». Ἄλλωστε, ὅλη τούτη ἡ ἱστορία σ' αὐτό τό οὐσιῶδες ἀπόβλεπε.

Τό ἐπίτευγμα τῆς Κορίτσας φύσηξε ἀμέσως ἀποκολλητικό ἄνεμο καί στόν Πλάτανο, ὅπου δέν ἀπολείπανε, βέβαια, ἐκεῖνοι πού στόν ὕπνο τους καί στίς ἐπιθυμίες τους ξερογλυφόντανε σκεφτόμενοι τό μέλι στά μουστάκια τῶν Μεσοχωριτῶν κοινοτητοπατέρων. Γιατί, μά τήν κηρύθρα, ὅσο φτωχιά κι ἄν εἶναι μιά κοινότητα, λίγο «μέλι στό δάχτυλο» τ' ἀφήνει, πού νά τό πάρει ὁ διάολος! Τό Μεσοχώρι εἶδε τό Χάρο μέ τά μάτια νά βρεθεῖ στή φάκα, νά μείνει χωρίς τόπο! Καί σφίχτηκε! Ἔπεισε καί τόν Πλάτανο γιά τ' ἀσύμφορο τοῦ χωρισμοῦ. Οἱ ἐπαΐοντες καί τῶν δυό συνοικιῶν καταφύγανε καί στά πολιτικά καλπάκια τοῦ τέως δήμου, πού μέ τούς Κοριτσιῶτες ἤσανε ὑπέρ τοῦ χωρισμοῦ τῆς κοινότητας Κλειτσοῦ σέ δυό, ἀλλά μέ τούς «Κλειτσιῶτες» κατά, βρήκανε, ἀπό κοινοῦ, κάποιο παραθύρι στό Νόμο —δόξα τῷ Θεῷ ἀπό παραθυράκια ἡ ἑλληνική νομοθεσία!— κι ἔτσι στήν πρώτη ἐκλογή γιά τήν ἀνάδειξη ξεχωριστῶν πιά κοινοτικῶν συμβουλίων, οἱ «Κλειτσιῶτες» δέν παρουσιάσανε ὑποψήφιους γιά τήν κολοβωμένη κοινότητά τους. Δηλώσανε, ὅτι δέν ἔχουνε ἱκανά γιά τό ἀξίωμα τοῦτο πρόσωπα —τί ξαφνικά πού τ' ἀνακαλύψανε κι αὐτοί, φαντάσου! Στήν περίπτωση ὁ Νόμος «πρόβλεπε» τήν «προσκόλληση» τῆς στέρφης ἀπό κοινοπατέρες κοινότητας στήν πλησιέστερή της. Κι ὁ «Κλειτσός» —ὁ... νέος, γιαυτό κι ἐντός εἰσαγωγικῶν— τήν ἀνάγκη φιλοτιμίαν ποιούμενος, «προσκολλήθηκε» γιά μιά τετραετία στήν «Κοινότητα Κορίτσης Κτημενίων» —τήν ἔφερε ἀπό σπόντα τῆς Κορίτσας. Ἡ ἀπόσχιση ἔμεινε εἰκονική.

Τήν πρώτη ἐτούτη τετραετία τό κοινοτικό συμβούλιο τ' ἀπαρτίζανε Κοριτσιῶτες, φυσικά. Ἡ «πρωτεύουσα» μετώκησε στήν Κορίτσα καί τά μητρῶα καί τά ληξιαρχικά βιβλία ἀνηφορίσανε, ἡ σφραγίδα μπῆκε στήν τσέπη Κοριτσιώτη Προέδρου. Βαριά τό φέρανε τό πράμα οἱ Μεσοχωρίτες, μά ἡ καταραμένη πολιτική δέ σηκώνει συναισθηματισμούς —ὅποιος γελάσει στερνά, θά γελάσει πολύ. Κι ἐδῶ τό ἄπαντο ἤτανε νά μήν ξεδιπλωθεῖ μετροκορδέλα, νά μή μοιραστεῖ ὁ τόπος. Κι ὕστερα... θά βρεθοῦνε ράμματα γιά τή γούνα τῆς Κορίτσας!

Ἡ... προσωρινούλα προσκόλληση ἔγινε καθεστώς, ὅπως δέ ὅλα τά «προσωρινά» στό Ψωροκωσταίικο! Καί στήν ἑπόμενη ἐκλογή, οἱ Μεσοχωριτοπλατανιῶτες, ὄντας ἡ πλειοψηφία, βγάλανε κοινοτικό συμβούλιο τῆς «Κοινότητος Κορίτσης-Κτημενίων» ἀπό «Κλειτσιῶτες». Ἡ «πρωτεύουσα» καί τά συμπράγκαλά της ροβολήσανε ξανά πρός Μεσοχώρι —χολή φαρμάκι οἱ Κοριτσιῶτες ἀπό τήν κοροϊδία, τό χουνέρι!

Τό «Κοινοτικό Γραφεῖο» ἔγινε... μεταβατικό καί γνώρισε...

δόξες «άρπαγής τής ώραίας Ἑλένης». Οἱ τετραετίες διαδεχόντανε ἡ μιά τήν ἄλλην, ἐκλογές! Κι ἄν πετύχαινε νά βγεῖ πρόεδρος Κοριτσιώτης, φόρτωνε στήν πλάτη ἤ στό μουλάρι τό «Κοινοτικό Γραφεῖο», ὅσο γινότανε στή ζούλα, τί οἱ Μεσοχωρίτες ὑπερασπίζανε καί «χερσίν» ἀκόμα τήν κατοικοέδρευσή του στό Μεσοχώρι, καί τό 'φερνε στήν Κορίτσα. Πολλές φορές κάμποσα «βιβλία» τῆς κοινότητας ἀπομένανε στό Μεσοχώρι «μπλοχαρισμένα». Ὑπόθεση κωμική, ἄν δέν ἤτανε καί γιά κλάματα! Τί, ἀπ' ὅλα τοῦτα τά καμώματα στά κοινοτικά, μόνο τό χωριό, οἱ ἄνθρωποί του δέν κερδίζανε κάτι.

Τά κοινοτικά μικροπάθη, ὅμως γινόντουσαν μεγάλα...

Χρόνια δέν ξέρω πόσα, πάντως πολλά, κι ἴσαμε τήν ξενική κατοχή, βάσταξε ἀνάμεσα στούς κατοίκους τῆς Κορίτσας ἀπ' τή μιά, τούς Μεσοχωρίτες-Πλατανιῶτες ἀπ' τήν ἄλλη, μιά ψυχοφάγα φαγωμάρα γύρω ἀπ' τόν χωρισμό καί τά κοινοτικά πρωτεῖα. Διαμάχη πολύ ἐπιζήμια γιά τά κοινά τους συμφέροντα, πού ἡ ἐξυπηρέτησή τους δέ βρισκότανε στό κομμάτιασμα τοῦ χωριοῦ, μά στήν ἑνότητα, τήν ὁμοψυχία καί τούς κοινούς ἀγῶνες. Ἡ διχόνοια τούς στράβωνε καί δέ βλέπανε τά πραγματικά αἴτια τῆς κακομοιριᾶς τοῦ τόπου τους, ἔκρυβε ἀπό τά μάτια τους καί τούς ὑπεύθυνους τῆς ἐξαθλίωσής τους καί τούς στόχους τῆς πάλης τους. Πνιγόντανε κυριολεχτικά σέ μιά σταλαγματιά νερό —τό «κοινοτικό».

Καί φανατιζόντανε, μήν τό ρωτᾶς! Σωστή ἔχτρα ἀνάμεσα στούς ὑπέρμαχους καί τούς ἀντίπαλους τῆς διαίρεσης τῆς κοινότητας στά δυό. Ἡ ἔχτρητα μεταδινότανε προπαντός στά παιδιά, τούς φαρμάκωνε τήν ψυχή καί συχνά Κοριτσιωτάκια καί Μεσοχωριτάκια σπάζανε τά κεφάλια τους στό ἀλληλοπετροβόλημα, φωνάζοντας γινατωμένα!

—Εἴμαστε Κοριτσιῶτες!

—Εἴμαστε Κλειτσιῶτες!

Βροχή οἱ πέτρες, χαλαζοβρόχι τό ἀμοιβαῖο βρισίδι, ἀπό μάνα ὥς τά καντήλια τῶν ἁγίων!

Εἶναι δά κι ἀφῆδες οἱ συχωριανοί μου, «μισοκέφαλοι»! Ἔτσι —τρελούς— τούς παρανομιάζουνε στά γύρω χωριά. Μόνο πού οἱ Κλειτσιῶτες τό παινεύονται τό παρατσούκλι, τό ἑρμηνεύουνε «παλληκαράδες»!

Διχασμένοι οἱ Κλειτσιῶτες, ἀλλ' «ἐξ ἀδιαιρέτου» βγάζανε τά μάτια τους μοναχοί τους, ἐνῶ ἐκεῖνοι πού ὠφελιούντανε ἀπό τούτη τή φαγωμάρα τρίβανε τά χέρια τους.

Κι ἐλόγου του, πού γράφει τώρα τοῦτες τίς γραμμές, τότε, στά μαθητικά του χρόνια καί μυαλά, ἤτανε φανατικός, σάν καλόγερος, «Κοριτσιώτης».

Καί καυγαδίσματα, Θέ καί Κύριε, καυγαδίσματα! Τά «μα-

γαζιά», τά μπακάλικα, πού εἶχανε χῶρο, καρέκλες, καναπέδες καί τραπέζια καφενέ —πότε πότε ψήνανε καί καφέ, μά ἕνα τσιπράκι πάντα τό διαθέτανε μέ λίγα σταφιδοστράγαλα... μεζέ— κι ἦσανε τόπος μάζωξης, γνωρίσανε, τόσο στήν Κορίτσα, ὅσο καί στό Μεσοχώρι, δόξες... Πνύκας. Ἔστω καί τόσο μικρῆς καί ταπεινῆς. Τί συζητήσεις, τί ἁρπάγματα πάνω στό «κοινοτικό»! Πολιτική, σέ σμικρογραφία, ἄν θές, μά πολιτική μέ τά ὅλα της. Πού σ' αὐτήν ἀσκούντανε, ἀκονίζανε μυαλό καί γλώσσα καί φανατιζόντανε οἱ Κλειτσιῶτες ἔχοντας ἀντικείμενο πάλης τό κοινοτικό τους πρόβλημα. Ἀπό ἄποψη πολιτικῆς προπαίδειψης, προσωπικά κάτι χρωστάω καί σέ τοῦτα τά κοινοτικά.

Ὄμορφα χωριά δέν ἔχει λίγα ἡ Εὐρυτανία. Ἀπό τά ὀμορφότερά της κι ἡ *Κορίτσα*. Καί δέν τό λέω σάν ἀλλοτινός «Κοριτσιώτης» —ὄχι! Κι οἱ ἄνθρωποι τοῦ χωριοῦ μου; Κι ἐτοῦτοι, ὅπως κι οἱ ἄλλοι χωρικοί μας, πού σάν εὐτυχήσουνε τή δυνατότητα — ὅπως λ.χ. στήν περίοδο τῆς Ἀντίστασης— φανερώνουνε τίς ἔμφυτες λαϊκές ἀρετές τους. Ἀνοιχτόκαρδοι, λεβεντόψυχοι, φιλόξενοι, φιλότιμοι, ἐργατικοί, καρτερικοί κατά κανόνα, ἀλλά κι ἀψῆδες φορές φορές, ντόμπροι ὅσο δέν τούς πάτησες τόν κάλο. Καί συνάμα ἔχουνε μέσα τους καί τό διάολο. Ἕνα διάολο τῶν διαόλων —οὔτε νά τόν δεῖς, οὔτε τό σταυρό σου νά κάνεις! Μήν τούς τόν τσιγκλᾶς...

Καί λιγότερο ἔξυπνοι ἀπ' τούς ἄλλους τετραπέρατους βουνίσιους μας, πού τά λόγια μήτε καί μέ τό τσιγκέλι νά τούς τά βγάλεις δέ γίνεται, σά δέν τό θέλουνε, μά σέ κόβουνε μέ μισή ματιά καί σέ ζυγιάζουνε στό λεφτό πριχοῦ σοῦ ξανοιχτοῦνε ἤ κουμπωθοῦνε καί σοῦ παίξουνε τόν ἀφελή, *κάθε ἄλλο:*

Ἔχουνε τό χάρισμα, θές ἀπό τή φύση, θές ἐπίκτητο καρπό τῶν βασάνων τους, νά ὀσφραίνονται τό φίλο ἤ τόν ὀχτρό. Κι ἄν νιώθουνε ἀδύναμοι, σωπαίνουνε κι ὑποτάσσουνται σέ καταστάσεις ἤ καί σέ πρόσωπα, πού τούς βάζουνε στά δυό στενά ἤ στίς μυλόπετρες ἀνάμεσα. Μά μέσα τους βράζουνε, βράζουνε γιά χρόνια! Καί σάν ξεσπάσουνε... Ἔχουνε τήν ἄψα τῆς λευτεριᾶς στό αἷμα τους. Καί θά γελαστεῖ πολύ ἐκεῖνος, πού θάρρεψε πώς τούς πέρασε τό ζυγό ἤ τή χαβιά, ὅταν ἐτοῦτοι τραβᾶνε σιωπηλοί, σάν τό βόδι στήν αὐλακιά, ὑπομονετικοί στήν ἀνηφοριά...

Δέν μπορῶ νά μήν τό πῶ: *πολύ ἀγάπησα καί τούς συχωριανούς μου, πού μαζί τους ὑφαίνεται ὄχι λίγο ἀπ' τό πιό καλύτερο τῆς ἀγωνιστικῆς ζωῆς μου, πολύ ἀγάπησα τό χωριό μου.* Τό ταπεινό κι ἄσημο, πού μήτε οἱ χάρτες τῆς πατρίδας μας οἱ πιό πολλοί καταδέχονται νά τοῦ παραχωρήσουνε μιά κουκιδίτσα, πού θά μαρτύραε τήν ὕπαρξή του. Ἡ ἐπίσημη ἀπό κάθε ἄποψη ἀγνόησή του —μέ ἐξαίρεση τό φοροεισπράχτορα καί τό χωροφύλακα— κι

ἡ ἐγκατάλειψή του στή φτώχεια του, μοῦ εἶχανε προκαλέσει, ἀπό παιδί ἀκόμα, πόνο κι ὀργή. Καί τή διαμαρτυρία μου τή φανέρωσα μιά φορά καί μέ στίχους, πού ἀξιωθήκανε τή δημοσιότητα.* Τώρα θυμᾶμαι μόνο τόν τελευταῖο ἀπό τούς μαθητικούς ἐκείνους στίχους: «Γιά πές μου, ὦ Πατρίδα μου, εἶδες καλό ποτέ σου;» Τέλος πάντων!

Εἰν' ἀλήθεια, τό χωριό μου δέν ἔχει τ' «ἀμερικάνικα» σπίτια μιᾶς Βίνιανης, ἄς ποῦμε, ἤ τοῦ Κλαψιοῦ κι ἄλλων χωριῶν τῆς Εὐρυτανίας μέ ξενητεμένους στήν «Ἀμέρικα». Χωριό ὁ Κλειτσός γενικά μέ λιγότερη στουργαρόπετρα, μέ γονιμότερο τόπο, λίγοι του τ' ἀποφασίσανε νά τό παρατήσουνε γιά δέκα κι εἴκοσι χρόνια καί νά ψωμιοζητήσουνε εἴτε σάν ξυλοσχίστες στά δάση τῆς Ἀμερικῆς, εἴτε σά λαντζιέρηδες στίς πόλεις της. Κι ὅσοι τό ρισκάρανε καί λίγοι ἦσανε καί τά καζάντια τους κάτω κι ἀπό λίγα σταθήκανε. Καμιά χρυσή χαδένα, δυό τρία χρυσά δόντια, κόφτρες — αὐτές θαυμάσιες— γιά τό πριόνισμα κορμῶν δέντρων, σιδερόσφηνες καί γαλάζιες ἐργατικές φόρμες μέ μπόλικες τσέπες! Ἀπό παράδες; Πέντε-δέκα φέρανε κάτι πενταροδεκάρες γιά τοκογλυφία, ἄν δέν πέσανε σέ χέρια ἀετονύχηδων καί δέν τούς τίς φάγανε. Μ' ἕνα λόγο, οἱ χωριανοί μου δέν προκόψανε σάν «ἀμερικάνοι».

—Ἀμερική ἔχω 'γώ τήν Τσούκα μου, ἀπάντησε ὁ γέρος μας —νέος τότε— στήν πρόταση νά ξενητευτεῖ.

Φοβερό στήν ὄψη βουνό-βράχος ἡ Τσούκα, μά τόπος μάνα γιά γίδια.

Τά σπίτια τῆς Κορίτσας, τά συνηθισμένα χωριατόσπιτα τῶν ὀρεινῶν. Βέβαια, διαφέρουνε τό ἕνα ἀπ' τ' ἄλλο κατά τό ἔχει τοῦ νοικοκύρη τους καί τό μεράκι του. Λιθόχτιστα μέ δύο μεγάλα ἤ καί τέσσερα δωμάτια ἐπάνω, πού τά χωρίζει διάδρομος. Στή μιάν ἄκρη του εἶναι τό «πάνω μπαλκόνι», ὅπου κι ἡ εἴσοδος. Στήν ἄλλη τό «κάτω μπαλκόνι», τό περιποιημένο, μέ τούς βασιλικούς ἤ τήν κληματαριά. Στό ἕν' ἀπ' τά δωμάτια ζεῖ τήν καθημερινή της ζωή ἡ φαμελιά. Καί μαγειρειό καί τραπεζαρία κι ὑπνοδωμάτιο, τί ἐδῶ καίει καί τό τζάκι. Τ' ἄλλο ὁ «ὀντάς», τό δωμάτιο γιά τίς γιορτές! Ἀπό κάτω τά «κατώγια», τά «ματζάτα». Ἐδῶ ζοῦνε τά ζῶα τοῦ νοικοκύρη, πού τόν ἀνασαμό τους τόν παρακολουθεῖ κι ὅταν κοιμᾶται ἀκόμα ὁ χωρικός.

Κατά κανόνα τό σπίτι ἔχει τήν περιφραγμένη αὐλή του καί στίς περισσότερες περιπτώσεις καί συνεχόμενο κῆπο, ὅπου οἱ νοικοκυρές βάζουνε ζαρζαβατικά —πράσα, ντομάτες, λάχανο, μαρούλι, πιπεριές, μαϊντανό κ.ἄ. Μερικά σπίτια, τ' ἀκρινά, ἔχουνε καί τό «γιούρτι» τους, συνεχόμενο χτῆμα. Ἄλλοι τό σπέρνουνε, ἄλλοι τό

* —περ. «Ἕσπερος», Ἀθήνα, 1937.

'χουνε γιά χορτονομή ή τριφύλλι. Σχεδόν όλα έχουν καρπόδεντρα, κληματαριές, κρεβατίνες καί «ψηλάδια» —κλήματα πάνω στά δέντρα. Τό «γιούρτι» είναι ό καθρέφτης τοῦ μεραχλῆ ή τοῦ μαγκούφη νοικοκύρη του, ὅπως καί τ' ἀμπέλι. Ξεκινώντας ἀπ' τό φράχτη του καί φτάνοντας στά κεντράδια καί τά κληματοδεσίματα.

Ἡ Κορίτσα εἶναι συμμαζεμένο χωριό, ἴσαμ' ἑκατό σπίτια. Σάν σέ μιά χούφτα μέσα. Ἐξαίσια τά κρύα νερά της. Πέντε βρύσες δίνουνε τό νερό τους γι' ἀνθρώπους, ζωντανά καί κήπους. «Οἱ Γοῦρνες» μέ τήν πέτρινη «κούπα» τους —τό κρύοτερο καί τό καλύτερο νερό, πέτρες τίς χωνεύεις μόλις τό πιεῖς. Ὁ «Σχλεῖθρος», ὁ «Μάγγανος», ὁ «Ἄμπλας» —τό χειμώνα σέ πνίγει στό νερό, μά οὐχ ἐν τῷ πολλῷ τό εὖ— καί «τοῦ Δεσπότη» μέ τούς δίδυμους κρουνούς του ἀπό σιδεροσωλήνα. Λένε πώς ἡ βρύση χρωστάει τ' ὄνομά της ἀπ' τό ὅτι ἐκεῖ κοντά της βρισκότανε τό σπίτι τοῦ «Δεσπότη», τοῦ κατοπινοῦ «Ἁγίου Κυπριανοῦ», πού ἡ μνήμη του πανηγυρίζεται τρικούβερτα στίς 5 τοῦ Ἰούλη.

Τά σπίτια εἶναι χουχουλωμένα μέσα στίς καρυδιές, τίς μηλιές, τίς κερασιές, τίς βυσινιές, τίς δαμασκηνιές, τίς κυδωνιές, τίς κληματαριές κι ἄλλα δέντρα. Τό καλοκαίρι μόλις καί σκάει μύτη κανένα τζάκι πάνω ἀπό τοῦτο τό ὄργιο τῆς φυλλωσιᾶς.

Οἱ καρυδιές κάνουνε, π' ἀνάθεμά τες, βαρύν ἴσκιο. Μά βαρύς ξεβαρύς, αὐτές καί μόνο δίνανε στό νοικοκύρη μιά δεκάρα. Καί λυπόσουνα νά τή χαλάσεις τήν καρυδιά. Τ' ἄλλα φροῦτα δέν ἤσανε ἐμπορεύσιμα, μιά κι ἔλειπε ἡ συγκοινωνία.

Στά πόδια τοῦ χωριοῦ ἁπλώνεται καταπράσινη τό καλοκαίρι ποδιά ἡ «Ξαμπελιά», ὁ ἀμπελότοπος τοῦ χωριοῦ, πού σ' ἀλλοτινούς χρόνους ἄκμαζε κι ἔδινε κρασιά καί κρασιά! Τούτη τή δίπτυχη ποδιά, μιά καί τήν κόβει στά δύο τό ρέμα πού περνάει στή μέση της, ἀρχίζουνε ἀπό τό Μάρτη ἀκόμα νά τήν κεντοῦνε μέ τό κίτρινο φλός τῆς ἀνθοφορίας τους οἱ ἀμέτρητες κρανιές, πού στή φυλλωσιά τους κρύβονται κι οἱ περισσότερες ἀηδονοφωλιές. Ἀργότερα βάζουνε οἱ κυδωνιές τ' ἄσπρα σέπαλα τοῦ ἀνθοκοπήματός τους καί συμπληρώνουνε —νυφοῦλες μιά φορά!— μέ τ' ἄσπρο καί σέ χίλιες ἀποχρώσεις ἄλλες λουλούδιασμά τους οἱ μηλίτσες. Ἄλλο νά δεῖς μέ τά μάτια σου, ἄλλο νά σοῦ τό λέω! Κι ἄλλα πολλά φρουτόδεντρα ἐδῶ, ὡς καί συκιές.

Ἕνα τραγούδι ἀπ' αὐτά π' ἀκοῦνε ἐκεῖ πάνω τά παιδιά στήν κούνια τους ἀκόμα, λέει: «Στήν κεντημένη σου ποδιά λαλοῦν ἀηδόνια καί πουλιά». Καί στήν ποδιά τῆς Κορίτσας, τήν «Ξαμπελιά», τί πουλιά καί τί ἀηδόνια! Τόν Ἀπριλομάη ἐδῶ μιλιούνια καί μιλιούνια ἀηδόνια παθαίνονται στίς τρίλιες καί ποιό νά παραβγεῖ στ' ἄλλο, ποιό ν' ἀναδειχτεῖ ὁ νικητής στό τραγούδι. Ἔτσι, πού

πόσα καί πόσα δέν πλαντάζουνε! Καί σκάζουνε, σπάζουνε οἱ βασιλόφλεβές τους, πέφτουνε στή γῆ νεκρά...

Γιά ν' ἀνέβεις ἀπ' τό Μεσοχώρι στήν Κορίτσα, εἴκοσι λεφτά πές, παίρνεις ἕνα στητόν, ὁλόρθον ἀνήφορο, πού τόνε λένε «πετρωτό» —ὄνειμα καί πράμα. Μπορεῖς νά πᾶς καί ξαποστότερα, κάνοντας ἕνα ἡμικύκλιο, ἀπ' τ' «ἀνάερο», ὅπως τό λένε τό μέρος. Κι εἶναι το, τό βλοημένο, καί σωστό *ἀνάερο!* Χρόνο, ὅμως, θέλεις πλειότερο ἀπ' ἐκεῖ.

Τό μονοπάτι τοῦ «πετρωτοῦ» κολλάει στό βορεινό πλευρό τῆς «Ξαμπελιᾶς». Ἄν σοῦ λάχει νά διαβεῖς ἀπ' ἐκεῖ τ' ἀπόβραδα ἤ τ' αὐγινά τ' Ἀπριλομάη, ξεμυαλίστηκες, πάει! Τί Σειρῆνες μοῦ λές καί τί χίλια Παγκανίνηδες! Ἐδῶ μεθᾶς καί χάνεσαι! Μαγεύεσαι, ξεχνᾶς τ' εἶσαι καί ποῦ πᾶς, κολλᾶς στήν πέτρα κι ἀλλοπαίρνεσαι, βάσανα κι ἔγνοιες σου πετάξανε μεμιᾶς καί γίνεσαι ἕνα μ' ὅ,τι ἀκοῦς, μεθῦσι μέ τό μεθυσμένο τραγούδι τῶν ἀηδονιῶν.

Ἄς ἤτανε νά τ' ἄκουγα μονάχα μιά φορά ἀκόμα προτοῦ πεθάνω!

Καί πόσες φορές δέν ἔμεινα ἐκεῖ στό «πετρωτό» καί πόσες δέν ἐξημερώθηκα σέ μιά πέτρα ἀκουμπιστός ν' ἀκούω τ' ἀσύγκριτο ἀηδονοτραγούδισμα! Ὧρες, ὁλονυχτίς, νά πολεμάει, νά μάχεται, νά κονταροχτυπιέται, νά σκίζει καί νά σκίζεται μέσα στήν πυκνόδεντρη ρεματιά καί τά φυλλώματα κι ἀπ' ἄκρη σ' ἄκρη τῆς «Ξαμπελιᾶς» καί σ' ὅλη τήν κλίμακα καί μ' ὅλο τό πάθος του τό τραγούδι τῆς Ἀγάπης.

Καί ξάφνου —ἄχ, πῶς τό θυμᾶμαι!— πάνω στό φόρτε τῆς μυριόφωνης συμφωνίας νά σωπαίνουνε, μέ τό μαχαίρι, ὅλα τά βιολιά, ὅλα τ' ἀηδόνια. Κι ἀπό μικρή παύση μετά, *ἕνα, μόνον ἕνα* ν' ἀρχίζει τό *σόλο!* Μάγια, τῶν μαγιῶνε μάγια!... Ποιές τρίλιες, τί τσακίσματα, ὦ σκέρτσο! Μυριάδες ὅλα τ' ἄλλα, ἀκοῦνε! Εὐφραίνουνται καί κρίνουνε. Καί κατεβάζει τό δοξάρι τό μοναχικό τ' ἀηδόνι. Καί καρτερεῖ. Σιγή. Μουιδέ γουστέρα, μουιδέ φύλλο δέντρου δέν τήνε ταράζει. Κι ἕν' ἄλλο ἀπό τ' ἀντίπερα, παίρνει τό σόλο. Ἀλλά τό παίρνει μιά ὀχτάβα πιό πάνω —πρόκληση! Δίνει, δίνει! Παραδείσιοι λαρυγγισμοί. Ἔχει ἀρχίσει ἡ μονομαχία, ὥς τό θάνατο! Σωπαίνει καί τοῦτο. Μικρή σιγή. Καί ξαναρχίζει τό πρῶτο. Δέχτηκε τήν πρόκληση, τό πῆρε ἀκόμα μιά ὀχτάβα ψηλότερα. Τρίλιες τρέλες! Ὅλα τ' ἄλλα μόνον ἀκοῦνε. Οἱ μονομάχοι τοῦ ἐξαίσιου τραγουδιοῦ, ὅλο κι ἀνεβάζουνε τήν κλίμακα κι ὧρες κρατάει τό πάλεμα... Ὡσότου τό ἕνα νά πέσει στή γῆ πλανταγμένο, μέ τήν ἀρτηρία κομματιασμένη ἀπ' τήν ἔνταση, μέ τό αἷμα στό λαιμό! Ὡσότου τό ἕνα σκάσει πάνω στό τραγούδι τῆς Ἀγάπης —εὐτυχισμένος θάνατος! Καί σάν πιά ὁ ἕνας μονομάχος τοῦ τραγουδιοῦ δέν ἀπαντήσει, σίγησε, τότε ἀλαλάζει ὁμαδικό τ' ἀη-

δονολάλημα καί πάλι κι άπ' άκρη σ' άκρη. Θρῆνος καί κοπετός, ἄραγε, γιά τό θάνατο τοῦ ἑνοῦ τραγουδιστῆ, γιά «ὡσανά» καί «χαῖρε» στό νικητή; Ποιός ξέρει!...

Πάνω ἀπ' τό χωριό, πυκνόμαλλη, πλούσια καί κατσαρή χαίτη του θρασομανάει τό μεγάλο ἀπό πλατύφυλλη δρύ δάσος πού τό λένε «Κρῆ» —καί στόλισμα καί προστάτης τοῦ χωριοῦ.

Τό δάσος εἶναι «ὑψωμένο», δηλαδή διαβασμένο, εὐλογημένο, ἱερό κι ἀπαραβίαστο. Κάποτε, στά παλιά χρόνια, τό χωριό πῆγε σύσωμο ἐκεῖ μέ τόν παπά του στ' ἄμφια καί στό πετραχείλι. Ἔγινε Ἁγιασμός, εἶπε ὁ παπάς τίς πρεπούμενες εὐχές καί τά γράμματα γιά τήν περίπτωση κι ἔβαλε σ' ἕνα δέντρο πού τοῦ εἶχε ἀνοιχτεῖ ἡ σχετική τρυπίτσα, «ὑψωμένο» ἀντίδωρο, πού φυλάγεται στό Ἀρτοφόριο στήν Ἅγια Τράπεζα τῆς ἐκκλησιᾶς γιά ἔκτακτες κοινωνίες. Ξαναβουλώθηκε τό ἄνοιγμα καί μέ τόν καιρό ἔθρεψε. Στό δέντρο πιά ὑπάρχει ψίχα ἀπό τό «τοῦτον ἐστί τό σῶμα μου» καί προστατεύει τό δάσος ἀπό τήν ὀργή τῶν κεραυνῶν ὑποθετικά κι ἀπ' τό τσεκούρι τοῦ λαθροξυλευτῆ πολύ πρακτικά. Γιατί, ἄν δέν τόν δοῦνε ἄνθρωποι στό κακοῦργο ἔργο του νά καταστρέφει τόν κεφαλάρη τοῦ χωριοῦ, τόν βλέπουνε, ὅμως, οἱ κατάρες κι οἱ ἀφορισμοί πού προεξάγγειλε ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ Ὑψίστου τήν ὥρα τῆς ἱεροτελεστίας τοῦ «ὑψώματος» γιά ὅποιον θά σήκωνε τσεκούρι βέβηλο. Ἄλλωστε, στήν ἀρχή τοῦ «Κρῆ», 100-200 μέτρα ἀπ' τό τελευταῖο κορφόσπιτο τῆς Κορίτσας, στήν πόρτα τοῦ δάσους, στέκεται δραγάτης ὁ Ἅη-Γιώργης, τό Ξωκκλησάκι του, πού λειτουργάει τή Δευτέρα τοῦ Πάσχα. Καί στήν κορφή του ὁ Ἅη-Λιᾶς βιγλάτορας. Ἐρείπια σήμερα τ' ἄλλοτινά ὅμορφο μονοκκλησάκι τοῦ Προφήτη Ἠλία στά κράσπεδα ἑνός μαγευτικοῦ ὀροπεδίου. Μά ὁ φόβος καί τούτου τοῦ ἀσώματου δασοφύλακα «φυλάει τά ἔρμα».

Κι ἀναμφίβολα χρειαζόντανε ὅλα τοῦτα τά μέσα κι ὅλες αὐτές οἱ μορφές περιφρούρησης τοῦ «Κρῆ». Ἀκόμα καί τά γέρικα δέντρα, πού ὁ χρόνος κι οἱ βοριάδες τά γκρεμίσανε χάμου, ἐκεῖ ἀπείραγα πρέπει νά μένουνε, «ἀφορισμένα», νά συγκρατοῦνε τό παχύ φύλλωμα, πού πέφτει κάθε χινόπωρο στή γῆ. Νά συγκροτοῦνε ἔτσι ἀντιπλημμυρικά φράγματα καί συνάμα προμηθευτές τῶν νεροπηγῶν τοῦ χωριοῦ, πού τό νάμα τους «ξεκαινουργώνει σηκώτι».

Στήν κορφή τοῦ χωριοῦ, διακόσια-τρακόσια δράσκελα, ὄχι πλειότερα, ἀπό τό «Κρῆ» καί τόν Ἅη-Γιώργη, ὀρθώνει τόν λίθινο ὄγκο του ἀπό τό 1906 τό Μπεϊκαίικο. Περιτριγυρισμένο ἀπό κήπους καί γιούρτια γεμάτα καρπόδεντρα καί κρεβατίνες καί ψηλάδια. Ἀρχίζοντας ἀπό τίς «κολοκυθάτες» ἀσπρόμουρες στά τέλη Μάη κι ἴσαμε τά κρασόμηλα καί τά σιδεροστάφυλα τοῦ Δεκέμβρη, λογιῶν-λογιῶν τά φροῦτα. Καί τά καρύδια πλοῦτος! Ξεμοναχιασμένο τό σπίτι, δίπατο, μέ πέντε πάνω δωμάτια μέ δυό «κάτω»

ψηλά μπαλκόνια, π' άγναντεύανε ΐσα στήν άνατολή. Μόλις έσκαζε ό ήλιος άπ' τή σουβλερή κορφή τοῦ βουνοῦ Σφεντάμι, καρσί του τά μπαλκόνια καί τ' ανατολικά παράθυρα. Άπό κάτω σά μέσα σέ ταψί έχεις όλο τ' άλλο χωριό. Κι άκόμα λίγο πιό κάτω ή ξομπλιαστή «Ξαμπελιά» μέ κορώνα τῆς όμορφιᾶς της τό πλάτωμα τό βαθιοΐσκιωτο τοῦ «Άη-Κυπριανοῦ». Βλέπεις άπό τά μπαλκόνια καί τό μισό Μεσοχώρι κι άκέραιον, πέρα, τόν Πλάτανο. Κι ολόισια άπ' τά μπαλκόνια άν στείλεις τή ματιά, πιάνεις ένα κομμάτι τῆς Φουρνᾶς μέ τήν κάτασπρην έκκλησιά της. Φιδογυριστός ό Μέγας, τό ποτάμι μέ τόν δασύ πλατανιά του κατά μῆκος τοῦ ροῦ του, δένει τή Φουρνά μέ τόν Κλειτσό. Χαίρεσαι τήν ίχνογράφησή του άπ' τά μπαλκόνια μας.

Τά καλοκαίρια, σιγανορουφώντας έδῶ τό καφεδάκι σου, μπορεΐς νά ξαγναντεύεις καί ν' άπολαβαίνεις τ' άχνοδαντελωτό γύρω στεφάνι τῶν βουνῶν. Άπ' τά βορειοανατολικά ή Βουλγάρα, στ' άνατολικά τό Σφεντάμι καί τοῦ Ζαχαράκη καί τό Σερμιτζέλι, στά νοτιανατολικά ό Σιμαλός κι ή Γερακοφωλιά, στά νότια ό Κόμπελος τῆς Βράχας, πού άμα πιάσει σκούφια του στήν κορφή τήν άνταρούλα, χαρτέρα την τή βροχή.

Βουνά καί κοντόβουνα, ράχες καί κονταραχοῦλες, κορφές καί κορφοῦλες, όλα τό ένα πίσ' άπ' τ' άλλο πᾶνε κοπαδιαστά καί κρατᾶνε καί κρατιένται. Καί σ' ένα ξάγναντό τους, σέ καραούλι, στήν πιό ψηλή βίγλα, νά τά βλέπει όλα κι άπ' όλα πιασμένο, πατέρας καί παποῦς καί προσπαπούλης σέ παιδιά κι έγγόνια καί δισέγγον' άνάμεσα, κάθεται ορθοκέφαλο-διχέφαλο τό περήφανο καί περίμορφο *Βελούχι*. Δυό γκρίζες βρακοφαλάκρες τό καλοκαίρι, δυό θεόρατ' αύγά τό χειμώνα —έτσι, νά, φαντάζουνε άπ' τά μπαλκόνια μας οί δυό κατάσπανες βελουχοκορφές, ή μιά λίγο μικρότερη άπ' τήν άλλη. Ξουρίζοντας στά στεγνά τά παγωμένα χιόνια τους, καθώς περνάει καί κουτρουβαλιάζεται άπ' έκεΐ μ' όρμή ή σκοντάφτοντας στραβά στόν όγκο τους ώς άπ' τή Βουλγάρα ή άπ' τό μπουγάζι τῆς Τριφύλλας ξαμολιέται κατά τό Νοτιά καί πισωγυρνάει θεριό άνήμερο, «θερίζει» άπό σπόντα τίς μπαλκονόπορτες ό χειμωνιάτικος παλαβαέρας.

—Τρέξε, κλεΐσε γλήγορα τό Βελούχι! —φώναζε ή μάνα μας, όταν άνοιγε μέ πάταγο καμιάν άπ' τίς μπαλκονόθυρες ό βελουχίσιος.

—Δέ βρῆκες, χ'στιανέ μ' άλλοῦ τόπο νά χτίσεις; Τί ζήλεψες άπ' τήν άητόραχη; γρίνιαζε στά γεμάτα τό γέρο της ή γριά μας, σάν τήν πιάνανε τά διαόλια της άπ' τό ξεπάγιασμα καί τ' άνεμοστράβωμα στήν αύλή μας, όσου νά φέρει νερό άπ' τή βρύση ή ξύλ' άπ' τό κατώγι.

Οί βοριάδες, ίδιαίτερα, σουρίζανε σά γαυριασμένα φίδια άχό-

μα καί στήν παραμικρή χαραμάδα στά πορτοπαράθυρα, στίς κλειδαρότρυπες καί στ' ἀνοίγματα τῶν μπουχαρήδων στή σκεπή. Ἔ, τότε δέν ἤτανε ν' ἀνοίξεις πόρτα! Σέ μπούχωνε, σέ στράβωνε μονομιᾶς τό χιονόμπασμα, πού χυμοῦσε στό διάδρομο. Ἔ, καί τότε ἀπογινότανε ἡ μάνα μας μπαρούτι μέ τήν «ἀητόραχη».

Κι ὁ πατέρας, χρυφογελώντας μές ἀπ' τά παχιά μουστάκια του καί μέ τήν ἱκανοποίηση ἀνθρώπου πού τά βάζει καί μέ τά στοιχειά, ἀπάνταε περιπαιχτικά:

—Γιά νά διαλέω τούς ἀέρηδες! Ποιός μοῦ κάνει, νά τ' ἀνοίγω, ποιός δέ μ' ἀρέσει νά τοῦ κλείνω τήν πόρτα.

Ἀλλά τά χαλοκαίρια; Μήν κάνεις κουβέντα! Ὄμορφα πού ἤτανε νά κάθεσαι σέ τοῦτα τά μπαλκόνια, ν' ἀνασαίνεις τή δροσιά καί τή φρεσκάδ' ἀπ' τά Βελούχια καί ν' ἀργοπλέκεις, μέ ραχάτι καί φαντασία, ὄνειρα... Καί κόσμους!

Σέ τούτη, λοιπόν, τήν *ἀητόραχη* καί στόν ὀντά τοῦ Μπεϊκαίικου *γεννηθήκανε αἱ* ΕΝΤΟΛΑΙ ΔΙΑ ΤΗΝ ΛΑΪΚΗΝ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΙΝ ΚΑΙ ΤΗΝ ΛΑΪΚΗΝ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΝ.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΟΙ ΚΑΤΑΒΟΛΕΣ

Οἱ ἄνθρωποι δημιουργοῦν τήν ἴδια τους τήν ἱστορία, τή δημιουργοῦν, ὅμως ὄχι αὐθαίρετα, ὄχι μέσα σέ συνθῆκες πού οἱ ἴδιοι ἐκλέγουν, μά κάτω ἀπό συνθῆκες πού ἔχουν προϋπάρξει, πού ὑπάρχουν ἀπό παράδοση.

ΚΑΡΛ ΜΑΡΞ (18η ΜΠΡΥΜΑΙΡ)

Ἡ Λαϊκή Αὐτοδιοίκηση καί ἡ Λαϊκή Δικαιοσύνη συνιστοῦνε ἱστορικό *γεγονός*. Καί τίποτα δέν μπορεῖ νά τό ἀναιρέσει. Γεννηθήκανε, ζήσανε, θανατωθήκανε. Τό τελευταῖο, οὐσιαστικά μέ τήν ἧττα τοῦ ἐαμικοῦ γενικά κινήματος, τυπικά μέ τήν ὑπ' ἀριθμ. 58422) 1. 12. 1944 Ἐγκύκλιο τοῦ Ὑπουργείου Δικαιοσύνης τῆς κυβέρνησης Γ. Παπανδρέου, πού... «πίστευε καί εἰς τήν λαοκρατίαν»!

Ἡ Ἱστορία συνέταξε ὅλες αὐτές τίς «ληξιαρχικές» πράξεις της. Ὅμως, τό ἔργο της καί ἡ ἀποστολή της δέ λήγουνε μέ τήν τήρηση τῶν «ληξιαρχικῶν βιβλίων» τῶν γεγονότων. Δέν ἀρκεῖται στήν ἀπαρίθμηση τῶν συμβάντων. Χρέος της δέν εἶναι ἡ πρόθεση, μήτε ἁπλοί προσθετέοι εἶναι τά ὅσα λάβανε χώρα. Εἶναι, βέβαια, ἀφηγητής, μά χρωστάει νά γίνεται πιό πολύ φιλόσοφος καί ἡ ἀφήγηση ν' ἀποτελεῖ τήν πρώτη της ὕλη γιά τήν οἰκοδόμηση τῶν *σκέψεών* της πάνω στά γεγονότα. Τό οἰκοδομικό της ὑλικό ὀφείλει νά εἶναι ἄλφα-ἄλφα. Ἀντικειμενικό καί πλῆρες. Ὅπως γίνανε τά γεγονότα, ὄχι ὅπως τυχόν, κατοπινά, θά θέλαμε νά εἴχανε γίνει. Ἡ ἀναπαράσταση τοῦ χωροχρόνου, τῶν ἀνθρώπων τοῦ τελευταίου καί τῆς *δράσης* τους, νά εἶναι ἡ πιό πιστή. Ἔτσι θά μπορέσει, σέ συνέχεια, νά μᾶς δώσει ἡ Ἱστορία τίς νομοτέλειές της, πού θά μᾶς χρησιμέψουνε ὄχι ἁπλῶς νά κατανοήσουμε τόν κόσμο μας, ἀλλά —καί προπαντός— νά τόν ἀλλάξουμε, ὅπως ἔλεγε ὁ Μάρξ.

Τέτοια ἱστορία τῆς Ἐθνικῆς Ἀντίστασης μᾶς χρειάζεται. Καί στό σύνολο καί στά ἐπιμέρους της. Θέλουμε δίδαγμά της κι ἀπ'

τά ἐπιτεύγματά της, κι ἀπ' τίς παραλείψεις της, ἀκόμα κι ἀπ' τίς ὑπερβολές της, μάλιστα καί τίς τραγικότερες. Ἰδιαίτερα ἀπ' αὐτές! «Κάθε γενιά φτιάχνει τό δικό της σκαλοπάτι, συνεχίζοντας τίς προηγούμενες», λέει ὁ Ρομαίν Ρολλάν στό «Νικόλα Μπρενιόν» του. **Νόμος ζωῆς αὐτό, ναί!**

Κι ὅταν δέν ξέρεις καί μάλιστα καλά, τί χτίσανε καί πῶς τό χτίσανε τό προηγούμενο «σκαλοπάτι», γίνεται νά στήσεις καί νά στεριώσεις τό δικό σου; Ὄχι! Καί δέ φτάνει ἁπλή γνώση γιά τό «προηγούμενο», πρέπει νά ξέρεις τά ἴδια τά θεμέλια. Κι ὅλη τή σειρά τῶν προηγούμενων «σκαλοπατιῶν». Συνεπῶς, καί στό θέμα μας ὀφείλουμε νά φτάσουμε στίς *καταβολές*. Ν' ἀναπαραστήσουμε αὐτό πού *προϋπῆρξε* καί πού ἐμεῖς κλῆρος μας ἦτανε νά τό *συνεχίσουμε*, χτίζοντας τό δικό μας σκαλοπάτι, συγκεκριμένα ἐδῶ, τούς Θεσμούς Λαϊκή Αὐτοδιοίκηση καί Λαϊκή Δικαιοσύνη.

Ἡ Εὐρυτανία γενικά ἐξελίχθηκε δημοκρατική περιοχή. Τό γεγονός δέ στάθηκε τό ἀποτέλεσμα θεληματικῆς καί ἐπιδιωκόμενης πολιτικῆς τῶν παλαιοκομματικῶν προυχόντων. Κι ἀπ' αὐτούς ἀνεμίσανε, ἀλήθεια, μερικοί καί «δημοκρατικά» φλάμπουρα. Ἄν στό νά γίνει ὁ λαός της δημοκρατικός συντελέσανε κι ἐτοῦτα, ἡ συμβολή τους ὁπωσδήποτε στάθηκε ἡ ἔσχατη. Τό ἀντίστροφο, ὅμως, εἶναι ἀδιαμφισβήτητο. Τό ὅτι ὁ βασικός λόγος πού ὑποχρέωσε νά ξεδιπλώνονται, κατά κανόνα προεκλογικά, «δημοκρατικές» σημαῖες, φορές φορές μάλιστα ἀπό χέρια πού «φύσει» δέν ἀνήκανε στήν ἀστιδημοκρατική πίστη, ἀπό τσιφλικάδες καί κοτζαμπάσηδες εἶναι τό δημοκρατικό φρόνημα τοῦ λαοῦ, τῆς ἐκλογικῆς «πελατείας». Χωρίς δημοκρατικά ἐμβλήματα στίς κάλπες τους, οἱ Εὐρυτάνες θά τούς μαυρίζανε!

Θεόφτωχη ἡ Εὐρυτανία! Θεοῦθε; Ὄχι! Ἡ Φύση τή γέμισε βουνά, μά δέν τ' ἄφησε ἀπροίκιστα —μήπως καί δέν εἶναι ἔτσι; Ἤ δέν εἶναι δουλευτής ὁ λαός της; Γιά τή φτώχια της πρῶτος καί μέγας ἔνοχος ὑπῆρξε τό καθεστώς «Ψωροκώσταινας».

Ἀβάσταγη ἡ ἀνέχεια τῆς Εὐρυτανίας. Καί στένευε τούς ἀνθρώπους της νά παίρνουνε τῶν ὀμματιῶν τους γιά τά ξένα. Σάν τοῦ λαγοῦ τά τέκνα σκόρπαγε ἡ φτώχια τούς Εὐρυτάνες. Καί ποῦ δέν τούς συναπαντοῦσες! Σ' ὅλη τή φλούδα τῆς γῆς, ὅπου μποροῦσε νά βγεῖ καρβέλι. Σ' ὅλες τίς πόλεις τῆς χώρας καί σ' ὅλα τά ἐπαγγέλματα θά 'βρισκες Εὐρυτάνες. Ὀνομαστούς καθηγητές Πανεπιστημίου καί ταπεινούς χαμάληδες. Ἀρεοπαγίτες καί πορτιέρηδες. Λογοτέχνες καί καφετζῆδες. Καί πρωθυπουργούς τῆς χώρας ἔδωσε ἡ Εὐρυτανία ὄχι μιά φορά, μά καί χωροφύλακες μέ τή σέσουλα! Οὔτε σέ Ἅγιους δέν ὑστέρησε! Τό συγχωριανό μου Κυπριανό καί τόν Ἅγιο Γεράσιμο τόν Μεγαλοχωρίτη. Κι ἄν ὁ Εὐαγγελιστής Λουκάς ἔχανε μόνο τέσσερες, ἀπ' ὅσο ξέ-

ρω, θαυματουργές εἰκόνες τῆς Παναγίας, ἡ μιά της προτίμησε, ἐγκαταλείποντας μιά πλούσια καί φημισμένη Προύσα, νά πετάξει καί νά «ἐγκατασταθεῖ» στήν Εὐρυτανία, στόν Προυσό, πού πῆρε τ' ὄνομ' ἀπ' τή «χάρη» Της!

Μόνο διακονιαρέους δέν ἔβγαλε ὁ τόπος της. Κι ἄς γειτονεύει μέ τά Κράβαρα, μάνα τοῦ «ἐπαγγέλματος». Τί, ὅλα κι ὅλα! —ὁ Εὐρυτάνας εἶναι περήφανος ὅσο κι ἀψύς. Ἔχει καί τήν ἀνάλογη παροιμία του: «Ἡ γίδα ψοφάει, μά τήν οὐρά δέν τή ρίχνει!» Θά μοῦ πεῖς: στή ζωοκλοπή δέν ὑστέρησε. Δέ θά σοῦ τ' ἀρνηθῶ —κι ὁ τόπος ὁ ἀναμάρτητος ἀπ' αὐτή, ἄς ἔρθει νά ρίξει τήν πέτρα του!

Ἡ ζωοκλοπή ἕναν καιρό ἦταν κι ἀσηκλίκι —μήπως δέν εἶναι καί σήμερα σέ μερικά μέρη; Ἄιντε νά παντρευόσουνα, σά δέν ἦσουν' ἄξιος κλεμμένο στό γάμο σου νά 'χεις. Κι ἡ νύφη ρώταε, τό πρῶτο πού ρώταε γιά τό γαμπρό: «Κλέβ'; Καπνουσάκκ'λα ἔχ;» —ἄν εἶν' ἄξιος στή ζωοκλοπή κι ἄν φουμέρνει ἄντρας εἶναι!

Κι ἀπ' ὅσο μπορῶ νά ξέρω, καί ἱέρειες τῆς ἀγοραίας Ἀφροδίτης δέν προμήθεψε ἡ Εὐρυτανία. Τουλάχιστο, πού ν' ἀφήσανε ὄνομα. Βέβαια, γιά τίς ἐγχώριες ἀνάγκες —καί χωρίς χρίσμα— πουθενά δά δέν ἀπολείψανε οἱ ψυχικάρες ἤ κι αὐτές πού τό μάχονται ἐξ... ἰδιοσυγκρασίας.

Ὁ σάρακας καημός τοῦ πάσα-Εὐρυτάνα πατέρα, πού μιά ζωή τοῦ 'χανε φαγωθεῖ τά νύχια καί τά μῆλα στά δάχτυλα νά ξεστρεμματίζει καί νά ξεχερσώνει σκληροτράχηλη καί στουρναρόψυχη γῆ, ἕνας ἦτανε: νά ξεκολλήσει ὅπως-ὅπως τά παιδιά του ἀπ' αὐτή. Νισάφι π' αὐτουνοῦ κι ἀπ' τό μπουσούλισμα ὥς τά γέρα του οἱ πετροκοφτερίδες τοῦ ματώνανε τήν ὁλοζωῆς ξυπολησιά του, νισάφι πού δέν τοῦ μείνανε δάχτυλα, μαζεύοντας μέ τήν καζιάκα χῶμα νά τό στεριώσει σέ μιά ξερολιθιά —πεζούλι καί νά βάλει δυό σπειριά καλαμπόκι! Κι ἴσα-ἴσα πού τό ἕνα νά κάνει δυό! Κι ἄν ὁ Θεός ἔβρεχε στήν ὥρα πού χρειάζεται ἡ βροχή, κι ἄν ὁ λαγός δέν ἐξεφούντιαζε τ' ἀραποσίτι πρίν θρέψει, κι ἄν ὁ ἀσβός δέν τσάκιζε τό κορομούζι πάνω στό γάλα, κι ἄν δέν ἔπιανε «στάχτη» τό καλαμπόκι... Κι ἄν, κι ἄν! Τόσα «ἄν», πού μήτε Κίπλιγκ δέ θά τά κατάγραφε. Μέ χίλιες πίκρες, μέ χίλιες καί μιά ἀγωνίες καί λαχτάρες νά βγεῖ ἡ ἔρμη ἡ μπομπότα τοῦ Εὐρυτάνα, κι οὔτε γιά τό μισό τῆς χρονιᾶς!

Ὁ κάθ' Εὐρυτάνας π' ἄφηνε, μέ πόνο, τά χώματά του, ἕνα εἶχεν ὄνειρο: νά καζαντήσει. Λίγα-πολλά, νά καζαντήσει στά ξένα. Μ' ὅλες τοῦ κόσμου τίς στερήσεις νά κάνει κάποιο κομπόδεμα καί γυρνώντας, τό δίχως ἄλλο, στό χωριό του νά χτίσει ἕνα σπιτάκι τῆς προκοπῆς, νά μπεῖ καί ν' ἀποζήσει τά στερνά του χωρίς ἄχ καί βάχ. Καί δίπλα σ' ἕνα τζάκι μέ δέντρινα κούτσουρα

θραχιά. Μ' ἕνα κομμάτι μπομπότα σιγουρεμένο καί μιά σταξιά λαδάκι στά πικροράδικά του! Μά ἔχ, μαῦρα κι ἄραχλα καί πικρά πούειναι τά ξένα!

Τήν ὀρφανιά, τήν ξενητιά, τήν πίκρα, τήν ἀγάπη,
τά τέσσερα τά ζύγιασαν, βαρύτερα εἶν' τά ξένα!

Τό 'παιρνε πάνω του αὐτό τό βάρος ὁ Εὐρυτάνας, ἦτανε πιό βαριά ἡ φτώχια του... 'Αλλά... Τά ἐνενήντα ἐννιά στά ἑκατό γυρνούσανε —ὅσοι γυρνούσανε— χωρίς καζάντι καί χωρίς ὑγεία. Γυρνούσανε πολλές φορές μέ κόσκινο τά πνευμόνια. Καί κάτι χειρότερο: στήν ψυχή φορτωμένοι μέ τό συντριμμένο ὄνειρο, τό συντριμμένο γιά πάντα!

Τί τά θές, ὅμως! Στά ξένα γνωριζόντουσαν μ' ἄλλους συνανθρώπους καί μ' ἄλλες, καινούργιες, ἰδέες. Ξυπνοί, κατά κανόνα, οἱ Εὐρυτάνες, βλέπανε, συγκρίνανε, μπαίνανε! Ἡ σύγκριση ἔβαζε σέ κίνηση τό μηχανισμό τῆς σκέψης καί τοῦ συλλογισμοῦ. Καί σά συλλογᾶσαι, συμπεραίνεις. Σ' ἀνημπορότερους ἀπ' τήν Εὐρυτανία τόπους, βέβαια δέν ταξιδευόντανε. Αὐτό δέ θά 'χε καί νόημα. Βλέποντας τό σχετικά καλύτερο καί ξύνε-ξύνε τήν κούτρα, καταλήγανε, ἔστω καί μερικοί, στό συμπέρασμα, πώς ἡ μοίρα πού τούς ξανάγκασε νά γεύονται τό πικρό ψωμί τοῦ ξενητεμοῦ, δέν ἦτανε θεοῦθε ζάβαλη καί κακορίζικη, ἀλλ' ἀνθρωποῦθε. Καί ψάχνε-ψάχνε, ὡς κι ἡ στραβή προβατίνα, λένε, βρίσκει τ' ἀρνί της! Ἔτσι καί τοῦτα τά προικισμένα ἀπ' τήν ἀνέχεια παιδιά τῆς Εὐρυτανίας βρίσκανε, σιγά-σιγά, τούς φταῖχτες—ἄνθρωποι, φυσικά, ἦσανε! Κι ἄντε καί λίγο παραπέρα κι ἀνακαλύφτανε ὅτ' ἦτανε τό κουβέρνο ἀπ' τούς ἀρχιφταῖχτες. Κι ἕνα βῆμα ἀκόμα τῆς σκέψης, χμ!... Ἔ, αὐτό τό καταστάλαγμα ἦτανε καί τό μοναδικό καζάντι πού φέρνανε πίσω στά χωριά τους πολλοί ἀπ' ἐκείνους πού δέν κάμανε χεμέρι.

Ἡ ἀγάπη γιά τόν τόπο τους ἀπ' τή μιά, ἡ κοψιά τ' ἀνθρώπου ἀπ' τήν ἄλλη, ν' ἀποζητάει καί νά πασχίζει γιά τό *καλύτερο*, κάνανε νά πιάνεται, νά γεννιέται καί νά παίρνει συγκεκριμένες μορφές ἡ ἰδέα, ὅτι ἀνάγκη εἶναι νά φύγουνε ἀπό τή μέση αὐτοί πού 'ναι οἱ ἔνοχοι τῆς μοίρας τῆς μίζερης τοῦ τόπου τους οἱ αἴτιοι γιά τή χαμοζωή τῶν Εὐρυτάνων. Τέτοιες ἰδέες σ' ἄλλους ἐρχόντανε μέ περπατησιά χελώνας, σ' ἄλλους μέ πήδους ζαρκαδιοῦ. Καί σέ κάμποσες περιπτώσεις τό καινούριο φώτισμα, ἡ νέα συνείδηση, τράβαε καί πιό πέρα, ἴσαμε τή συνειδητοποίηση τῆς ἐνοχῆς τῶν Θεσμῶν, τοῦ καθεστῶτος.

Εἶναι χαρακτηριστικό, πώς μετά τή Μικρασιατική καταστροφή ἐκεῖ πάνω στά πίσω ἀπό τόν ἥλιο χωριά τῆς Εὐρυτανίας, ξεμυτίσανε καί ἰδέες καθαρά κομμουνιστικές κι ἀπαιτήσεις γιά λύσεις

ριζοσπαστικές. Κι όχι μόνο επιζήσανε αυτές οι ιδέες στούς πρώτους εκείνους φορεΐς τους, φαντάρους καί χωροφυλάκους, πού γυρίσανε άπό τό μακελιό τοΰ Σαγγάριου, μά καί διαδοθήκανε, μεταδοθήκανε καί σ' άλλους.

Οί Εύρυτάνες πού ξενητευόντανε στό εσωτερικό τής χώρας, σχεδόν όλοι τους τά καλοκαίρια βρίσκανε μιάν εύκαιρία νά πεταχτούνε γιά λίγο στά χωριά τους. Είτε δημόσιοι υπάλληλοι ήσανε καί κάνανε τήν άδειά τους, είτ' άλλες άσχολίες τούς είχανε χουράσει κι άνεβαίνανε γιά μιάν άνάσα έλατίσιον αγέρα. Άλλοι τους άπομένανε άνεργοι καί καταφεύγανε στήν πατρική μπομπότα. Κι άπ' τούς άλλους, πού πήρανε τών όμματιών τους γιά τό έξωτερικό, οί πιό πολλοί τους ξαναγυρίσανε στόν τόπο τους ή καί γιά λίγο ή καί γιά παντοτινά.

Κι έτοΰτοι κι οί άλλοι, γιά όσα είδανε καί θαμάξανε ιστορούνε άτέλειωτα, βάζοντας καί τό δικό τους πιπέρι. Καί δέ γυρίσανε όπως φύγανε. Έχουνε τώρα άλλους τρόπους καί φερσίματα —τής πόλης! Κι όχι λίγοι κι άλλες ιδέες γιά τή ζωή. Έτσι κι άν δέ φέρανε φλουριά καί κωνσταντινάτα στό πουγγί, φέρανε, όμως, πολιτισμό όπωσδήποτε στό χωριό κι άντιλήψεις νέες γιά τά τοΰ κόσμου. Καί μπόλιχη, ξέχειλη τήν άγανάχτηση γιά τό παράτημα τής δόλιας τής Εύρυτανίας στό ξυλάλετρο τοΰ Ησίοδου...

Τό χωριό μου έβγαλε ένα θαυμάσιο λαϊκό άγωνιστή, τό *Νίκο Σολοΰκο*. Ποτέ δέν ξεχνώ τό πάθος μέ τό όποιο μίλαγε γιά τήν Επανάσταση καί τόν καινούριο κόσμο, πού τά 'λεγε «Ή Δευτέρα Παρουσία». Θυμάμαι, τόν ρωτούσα πότε θά γίνει ή Έπανάσταση, καί μ' άπαντοΰσε: —'Αγάλι' άγάλια φύτευε ό γεωργός τ' άμπέλι, άγάλι' άγάλια γίνεται ή άγουρίδα μέλι!»

'Αγάλι' άγάλια κι οί κοντόκαπες τής Εύρυτανίας άρχίσανε νά παίρνουνε είδηση τί συντελιέται στό ντουνιά. Καί μέ τόν ένα ή τόν άλλο τρόπο, άρχίσανε νά ρίχνουνε στούς τσελιγκάδες τους τής πολιτικής, στούς κομματάρχες δηλαδή, αυτό πού λένε όί' είπε ό «κουμπάρος» ό βλάχος στή Σοφία Τρικούπη.

Ή περίπτωση γνωστή. Ή κυρά-Σοφία δέν έλεε νά ένδώσει, νά ίκανοποιήσει τουτέστιν τό ρουσφέτι πού ζήταε ό κομματάρχης της βλάχος τσέλιγκας —μέ κάμποσες κατοσταριές ψήφους στό σελάχι του. Καμώνοντας τόν βαρυφανισμένο καί τόν βαθιά σκεφτικό ό παμπόνηρος βλάχος, κοίταζε μέ τίς βλεφαρίδες μόνο τήν άδερφή τοΰ Χαρίλαου Τρικούπη, πού έπαιζε ρόλο διευθυντή, τουλάχιστο, τοΰ πολιτικοΰ Γραφείου του, κι όπως είχε τά δάχτυλα τών χεριών του σέ κλειδωσιά, γυρόφερνε τούς άντίχειρες νευρικά, μά μόνο πρός μιά φορά.

—Τί κάνεις έκεΐ, κουμπάρε; —ρώτησε ή πρώτη στόν καιρό της άρχόντισσα τοΰ Μεσολογγιοΰ.

Ὁ βλάχος, ποῦ ν' ἀπαντήσει ἀμέσως! Ἤθελε νά τήν ξεροψήσει τήν κερά. Κι ὕστερα ἀπό δυό-τρία ξεροβηξήματα μέ νόημα, εἶπε:

—Χμ, τού γυρβουλάου, ἀπ' λές! Ἰγώ, κουμπάρα μ', κυρά-Σουφία, π' τού ξιέρου ἔτσ', ξιέρου νά τού φέρνου γυρβουλιά κι ἀπ' τ' ἀλλιῶς!...

Κι ἀνάστρεψε τήν περιστροφή τῶν ἀντιχείρων ἀμέσως, *ἀπ' τ' ἀλλιῶς!*

Κι ἡ κυρά-Σοφία, πανέξυπνη, ὅπως τήν μολογᾶνε, πολλά κατάλαβε καί τά σφόδρα ταράχτηκε —ἔτσι λένε. Πολλά καλάβανε κι οἱ «τσελιγκάδες» τοῦ ἁμαρτωλοῦ κομματαρχισμοῦ καί μηνύσανε στούς «τσιφλικάδες» τῆς τοτινῆς πολιτικῆς: —«Ἀφῆστε τό ραχάτι καί τήν ξεγνοιασιά. Οἱ «καπνιάδες»* φοβερίζουν νά τό γυρίσουν στ' *ἀλλιῶς!*»

Ἀπό τό ρεζιλίκι τοῦ Ἐνενήνταεφτά ὥς τό Εἰκοσιδυό μέ τό σεισμό τῆς Μικρασιατικῆς καταστροφῆς, οἱ ρυθμοί στόν ἀφυπνισμό τοῦ κόσμου σημειώσανε ἀσυνήθιστη γιά τήν ἐποχή γοργότητα. Ὁ Πρῶτος Παγκόσμιος Πόλεμος καί μέσα σ' αὐτόν τά μαντάτα γιά «κάποιους μπολσεβίκους», πού συγυρίσανε γιά τά καλά τό κηφηναριό τοῦ τόπου τους καί τούς μακελάρηδες, σεισμογραφτήκανε καί στήν καταkαθυστερημένη Εὐρυτανία, πού ὄχι λίγα, ἄλλωστε, παιδιά της δέ γυρίσανε πίσω ἀπό τά Μέτωπα καί τόν ἀντροχαλασμό.

Λίγο πρίν, λίγο μετά π' ἀντηχήσανε οἱ χαριστικές στό Γουδί, καταφτάσανε, καταϊδρωμένοι καί τοῦ σκασμοῦ λαχανιασμένοι, στήν Εὐρυτανία οἱ πολιτικοί της, στό μέγα τους ποσοστό τσιφλικάδες καί... κάτοικοι πρωτευούσης, γιά νά στήσουνε τό «φλάμπουρο» τῆς Δημοκρατίας —κατά κεῖ φύσαγε ὁ ἀέρας! Νά προλάβουνε νά μή χαλαστεῖ ἡ κομματική στρούγγα καί λακίσει τό κοπάδι τῶν σφυριδίων...

Ἰσχυρότατον ἀνάκη· κρατεῖ γάρ πάντων —ἔλεγε ὁ Θαλῆς. Ἀνάγκη, λοιπόν, τί νά κάνουνε —διαλαλήσανε μέ πίπιζες καί μέ νταούλια, ἐτοῦτοι, ναί, ἐτοῦτοι οἱ παλιοί πολιτικοί, πώς αὐτοί οἱ ἴδιοι, μά τό Θεό, ναί, αὐτοί θά χαλάσουνε τό ψωροκωσταίικο, ἄς μή σεκλετίζεται ὁ κοσμάκης, ἄς κοιτάζει τή δουλίτσα του... Μάλιστα, αὐτοί! Τό γελᾶς; —αὐτοί, τό γέννημα καί θρέμμα του! «Ζήτω ἡ Δημοκρατία!» —ἀμέ;

Αὐτοί, λοιπόν, ἤσανε οἱ «δημοκρατικοί» —ὁ χτεσινός Μανωλιός. Οἱ Εὐρυτάνες, ὅμως, πού λαχταρούσανε μιάν ἀλλαγή στό μαῦρο

* Ἔτσι: παραγκωνιάζανε, καταφρονετικά, τά τζάκια τούς χωρικούς Εὐρυτάνες.

ριζικό τους, πιστέψανε. Τούς σηκώσανε στά χέρια καί στίς ἐκλογές δαγκωτό τούς ρίξανε τό σφυρίδιο.

Ὑπερβολικές ἀπαιτήσεις δέν εἴχανε ποτέ οἱ Εὐρυτάνες. «Πεινοπαθεῖς», ὅπως θά ἔλεγε ὁ συμπατριώτης τους Στέφανος Γρανίτσας,* λίγο καλαμπόκι χωρίς δασμό ζητούσανε καί κανένα γιοφύρι, γιά νά μήν περνᾶνε ζαλιγκωμένοι πάνω ἀπ' τά φοβερά ποτάμια βαλμένοι μέσα στό «καρούλι».**

Ἡ Εὐρυτανία ἔγινε δημοκρατική μέσ' ἀπό τή φτώχια της, μέσ' ἀπό τόν ἀγώνα της γιά τήν μπομπότα καί γιά ἕνα κομμάτι γουρουνοτσάρουχο! Ἔτσι εἶναι! Ὅμως, οὐσιαστική ἀλλαγή δέ γνώρισε ἡ Εὐρυτανία οὔτε ὅταν ἀλλάξανε τά φλάμπουρα ἤ καί τά ὀνόματα —σέ μερικές περιπτώσεις— τῶν πολιτικῶν της. Μήτε κι ὅταν τό κουβέρνο τό βαφτίσανε «Ἑλληνική Δημοκρατία».

Ἡ λαχτάρα γιά ἕναν αὐτοκινητόδρομο, πού νά σκίζει στά δυό τήν Εὐρυτανία, ἀπ' τ' Ἀγρίνι στήν Καρδίτσα, κατάκαιε δεκαετίες τούς κατοίκους της. Κι ἡ λαχτάρα ἔγινε αἴτημα καί τό αἴτημα ἀγώνας κάποτε. Τά ψηλά καπέλα τοῦ κουβέρνου ἀναγκαστήκανε νά κάνουνε «χάραξη» τοῦ δρόμου. Νά ξεθυμάνει τό πράμα. Καί τ' ὄνειρο τῶν Εὐρυτάνων ἔμεινε «χάραξη».

— «Δέν τό βλέπεις; Ὅλο τό ντοβλέτι στό ντορβά τοῦ φουκαρᾶ ἔπεσε. Ποιάν ἀμποριά νά πρωτοκλείσεις, ποιά τρύπα νά πρωτοβουλώσεις; Δῶσε καί δῶσε, κι ἀπό τή μύγα ξύγκι, οἱ κερατάδες... Κι ἐσύ μοῦ λές... φέρε κι ἐτοῦτο, μήν ξεχνᾶς καί τ' ἄλλο... Μωρέ γυναίκα!...» Τέτοια πάνω-κάτω λόγια τ' ἄκουγα, ἀπό παιδί ἀκόμα, νά τά λέει ὁ πατέρας στή μάνα, ὅταν ἐκείνη συμπλήρωνε τίς παραγγελιές της «νά ψωνίσεις κι ἐκεῖνο, νά πάρεις καί τ' ἄλλο, νά βάλεις κι ἄλλους δυό πῆχες χασέ», τήν ὥρα, βαθιά χαράματα, πού φορτώνανε στήν αὐλή στά μουλάρια τά καρύδια, νά τά κατεβάσει ὁ πατέρας στήν Καρδίτσα γιά πούλημα, δώδεκα ὡροῦλες δρόμο!

Πλούσια ἡ Εὐρυτανία σέ ἐλατόλογγους, χορταίνει τό μάτι σου!

—«Καί νά θέλεις μιά φούρκα, μωρέ, γιά τό μαγκφαροχάλυβο, νά νταγιαντήσεις τήν τσιατή μή σέ πλακώσει στό κεφάλι, νά σοῦ χρειάζεται μιά τέμπλα γιά τό φράχτη, νά μποδίσεις τά γομάρι' ἀπ'

* Ὁ Γρανίτσας ἔγραφε τό 1912 στήν ἐφημ. «Ἀκρόπολις» (14-22/6 1912) «Περί δημοσίων ἀποθηκῶν σίτου» καί τά ἑξῆς: «Εὐθύς, λοιπόν, ὡς ὀρεινός εὑρέθη ὑπό τήν πεῖναν ἤ μᾶλλον κατέστη πεινοπαθής, ἔχασε πλέον τά λογικά του». Καί ζητοῦσε ὁ Γ. ἀπό τήν κυβέρνηση νά καταργήσει τόν μιᾶς πεντάρας στήν ὀκά δασμό πάνω στό καλαμπόκι, πού προοριζότανε γιά τούς πεινοπαθεῖς ὀρεινούς. Ὁ ἀδηφάγος κουρβανάς τοῦ δημοσίου δέν ἔστεργε νά χάσει οὔτε πεντάρα γιά τούς μπομποτοδίαιτους.

** Τό καλάθι πού σερνότανε μέ καρούλι πάνω σέ συρματόσχοινο διαπεραιώνοντας τούς Εὐρυτάνες πάνω ἀπό τήν ἄβυσσο ἀφρισμένων ποταμοχειμάρρων.

τά πράσα σου, χμ, ἄδεια! —σοῦ λέει. Νά βγάλεις δυό πέλλες* γιά τό χαλέ σου, νά μήν ξεβρακώνονται οἱ γυναῖκες κατάλακκα, ἄδεια σοῦ χαλεύει! Κι ἅ δέ βγάλεις τή ρημάδα τήν ἄδεια!... Καί μέ τί παράδες θά τήν πληρώσεις, κανένας δέ σέ ρωτάει. Ὅλοι στό ἔρμο τ' ἀδειανό πουγγί σου ἁπλώνουν, ἔχει, δέν ἔχει —δῶσε! Ἄλλο ἀπό πρωτόκολλο καί τζερεμέτισμα τό γκουβέρνο δέ χαμπερίζει. Καί ποιός, ὡρέ, τά φύτεψε τά ἔλατα, τό γκουβέρνο, γιά ὁ Θεός; Καί ποιός τόν φύλαξε τό λόγγο, ἀπ' τόν τρισπαπούλη τοῦ τρισπαπούλη μας, νά τόν βροῦν αὐτοίνοι οἱ χαρτολαιμέδες γιά νά μᾶς βάνουν τώρα τά δυό ποδάρια σ' ἕνα τσαρούχι; Σαπίζουν ἤ δέ σαπίζουν τά ξύλα, ριγμένα, στό ρουμάνι; Μ' ἅ δέ σοῦ τά «σφραγίσουν», ἅ δέ λύσεις τή σακούλα σου, νά φάει καί τό κυβέρνειο, ἄιντε καί ν' ἁπλώσεις χέρι στά παλιόξυλα, πού τά τρώει ὁ σάρακας! Γκουβέρνο εἶν' αὐτό, πές κι ἐσύ! Ἤ Γιαγκούλας; Γιαγκούλας, σοῦ λέω!».

Τά παραπάνω εἶναι ἀπό συζήτηση πού 'χα μέ γερο-χωρικό Εὐρυτάνα σέ μιά ἀπό τίς περιοδεῖες μου, σά συντάκτης τῆς «Φωνῆς τῆς Εὐρυτανίας», στά χωριά τῆς Ἐπαρχίας τό 1938. Τό πόσο σωστά ἤ ὄχι ἐχτιμάει τή δασική πολιτική τοῦ Κράτους ὁ πολυπαθός γέρος, δέν εἶναι αὐτό πού ἐδῶ πᾶμε νά ἐξετάσουμε. Τό συμπέρασμά του μᾶς ἐνδιαφέρει. Τό γεγονός, ὅτι ἡ ἀντιλαϊκή τούτη πολιτική ἔφερε τόν ὀρεινό χωρικό στό σημεῖο νά καταλήξει στή γνώμη, πώς τό Κράτος εἶναι ληστής, Γιαγκούλας!

Τό Κράτος δέ φειδωλεύτηκε μέτρα καί διώξεις, πού συντελούσανε στήν ἑδραίωση στή συνείδηση τοῦ Εὐρυτάνα μιᾶς τέτοιας ἀξιολόγησης. Κι ἔβαλε τόν ἐλατόλογγο νά φάει τόν ἄνθρωπο, πού ζοῦσε κοντά ἤ μέσα στό δάσος. Τοῦ ἔφαγε τή γίδα μέ μιά καί μόνη χαψιά, χωρίς νά τοῦ δώσει ἀντικατάστατο.** Τοῦ ἔφαγε τή

* Πέλλες λέει ὁ χωρικός τίς σκιστές μέ τσεκούρι σανίδες ἀπό κορμό ἐλατιοῦ, πού τίς χρησιμοποιεῖ γιά πολλές ἀνάγκες του —φτιάχνει τό καλύβι του, σκεπή, φράχτη. Δυστυχῶς, γιά λίγα κομμάτια πέλλες καταστρεφότανε ὁλόκληρος κορμός τοῦ ἐλατιοῦ, φοβερή σπατάλη ξύλου.

** «Μέ τά μέτρα πού πῆρε ἡ Μεταξική δικτατορία γιά τήν αἰγοβοσκή δημιουργήθηκε ἀληθινή ἀναστάτωση στήν οἰκονομία τῆς Εὐρυτανίας καί ὅλης τῆς ὀρεινῆς Ἑλλάδας.

Ἀπό τό 1937-39 στήν Εὐρυτανία ἐξοντώθηκαν 90-100 χιλιάδες γίδια (χωρικά καί νομαδικά). Ὁ κλονισμός πού ἔπαθε ἡ οἰκονομία τῆς Εὐρυτανίας ἀπό τήν ἐξόντωση τῶν γιδιῶν ἦταν τεράστιος. Τό Κράτος, ἀδιαφορώντας γιά τή ζωή τῶν ὀρεινῶν πληθυσμῶν πού βασικά ζοῦσαν ἀπό τή γιδοτροφία, ἀφαίρεσε ἀπό τή λαϊκή οἰκονομία τῆς Εὐρυτανίας ἐτήσιο ἀκαθάριστο εἰσόδημα 27-30 ἑκατομ. δραχμές (σέ τιμές 1939), χωρίς αὐτό νά ἀντικατασταθεῖ μέ τίποτα.

Ἡ ἀπαγόρευση τῆς αἰγοβοσκῆς ἦταν τό πιό μεγάλο κτύπημα γιά τή χωρική οἰκονομία τῆς Εὐρυτανίας, πού σχεδόν μοναδική πηγή χρηματικοῦ εἰσοδήματος εἶχε τά γίδια. Βίαια κι ἀπότομα ἀφαιρέθηκε τό χρηματικό εἰσό-

γίδα, τό ΐδιο σά νά 'τρωγε ήτανε τό χωρικό καί τά παιδιά του. 'Απ' τό βυζί τής μανάρας του ανάσταινε τά κουτσούβελά του ό Εύρυτάνας. Καί στρώμα καί σκέπασμά του καί... παλτό καί... βελάδα του είχεν όλοζωής τήν τραγομαλλίσια κάπα του καί τό κοντοκάπι. Σφάχτηκε ή γίδα, πάει καί τό γάλα, πάει καί τό τραγόμαλλο, πάει καί τ' άρτυμα τού βουνίσιου.

—Πάει, βλέπεις, κι ή γίδα, πού βγάζαμε καί μιά όργιά λουρί. Μέ τί τώρα νά πλέξεις καί νά σουφρώσεις γουρουνοτσάρουχο; Νηστικός; —νηστικός! Κόρακας νά τό κόψει. 'Αλλά ή ξυπολησιά; Πώς νά περπατήσεις στό διαολότοπο; Μά, λές, σκαμπάζουν τά κολάρα τί θά πεΐ γουρνοτσάρουχο καί γιδιά;

'Ως «γιδοφάης» πιά τό Κράτος καταποντίστηκε κυριολεχτικα στή συνείδηση τού Εύρυτάνα. Τόν άφησε μέ τήν γκλίτσα. Καί πόσο βαρύ 'ναι τό γκλιτσόξυλο τού γιδάρη π' απόμεινε χωρίς κοπάδι, θά τό καταλάβουνε οί «γιδοφάηδες» σάν έρθ' ή ώρα νά τό φάνε κατακέφαλα.

Γενιές τών γενιών τά περισσότερα χωριά, ολόκληροι τ. δήμοι, αποκοβόντανε από καθ' επικοινωνία μέ τίς πρώτες χινοπωριάτικες κατεβασιές τών ορμητικών ποταμιών καί τών χειμάρρων. Κι οί άνθρωποι πνιγόντουσαν, άφαντοι! Γιοφύρια; "Ο,τι βρέθηκε, βρέθηκε από αιώνες χτισμένο — δέν είναι σχήμα λόγου. Στίς εκατό περιπτώσεις, οί ένενηνταεννιά ήσανε μονόξυλα —«περαταριές»— πού παριστάνανε γιοφύρια. Τραμπάλα μονόξυλο καί διαβάτης πάνω άπ' τήν αφρομανούσα άβυσσο. 'Υπήρχε καί τό ...γραφικό «χαρούλι» —τ' αναφέραμε κιόλας. "Εμπαινε στήν καλάθα μαζί μέ τή ζαλίγκα του ό τάλας Εύρυτάνας, έδινε μιά σπρωξιά ό «χαρουλιέρης» καί τό λοχομοτίβ —τύφλα νά 'χετε, 'Ελβετίες κι "Αλπεις!— τσούλαε πάνω στό συρματόσχοινο, πού έζευγνε τίς δυό όχτες τού ποταμιού, μαινόντανε από κάτω ή χειμαρροκατεβασιά καί τό μουγκρητό τής θολούρας, έσβηνε από τρομάρα ή ψυχή τού επιβάτη. Τίποτα δέ σέ σιγούρευε καί δέν απόκλειε νά περάσεις όχι στήν αντίπερην όχτη τού ποταμιού, αλλά τής 'Αχερουσίας —άλλωστε τά πορθμεΐα έδώ τά είσπραχνε προκαταβολικά ό «χαρουλιέρης».

— «Θά σάς φτιάξουμε καί γιοφύρια!» —ποιός "Ελληνας δά δέν ξέρει τούτη τήν έκφραση, πού υποδηλώνει τήν εξαπάτηση καί τήν κοροΐδία; Οί βουνίσιοι, οί «τραγοσκελεΐς καί φθειροπόγωνες», όπως τούς προσφωνεΐ ό τσόγλανος τού μύθου —έχ, ματσούκι άπ' άγριλίδι ροζιασμένο πού τού χρειαζότανε στό κεφάλι!— λαχτα-

---

δημα μέ τό όποΐο ή χωρική οικογένεια αγόραζε τό ψωμί πού τής έλειπε. Λιγόστεψε τό γάλα, τό βούτυρο, τό κρέας καί χειροτέρεψαν οί συνθήκες διατροφής τού πληθυσμού. "Ελειψε επίσης ή κοπριά, πολύτιμη γιά τά χωράφια». (Γιάννη Κοσπεντάρη: «Τό κτηνοτροφικό πρόβλημα τής Εύρυτανίας»).

ρούσανε τό γιοφύρι. Γιαυτό κι ή διαρκής διάψευση τῆς λαχτάρας τους ἔγινε ὑποδηλωτική τοῦ ἐμπαιγμοῦ, ἀλλά κι ἐπαίσχυντο ἔμβλημα τῆς παλαιοκομματικῆς ἀνεύθυνης ὑποσχεσιολογίας. Κι ὅποιος λοιπόν, πολιτικάντης... ἔστηνε τό γιοφύρι στίς παραμονές τῶν ἐκλογῶν μέ πειστικότητα λογοκοπική, ἔπαιρνε μονοκούκι τούς ψήφους τῶν ζωσμένων ἀπό ποτάμια καί χειμάρρους ὀρεινῶν. Μπορεῖ κι ἀπ' αὐτό πού δέ γινότανε ποτέ τό γιοφύρι.

Τό παρακάτω ἀποδίνεται στό μακαρίτη Γιάννη Τσιγκόλη, πού σάν ἄνθρωπος μοῦ ἤτανε πολύ συμπαθής. Πολιτευότανε. Μά ψῆφο δέ σταύρωνε, λένε, σέ κάποια χωριά τῶν Ἀγραίων καί τῶν Ἀγράφων, πέρ' ἀπό τό Μέγδοβα. Οἱ πολιτικοί του ἀντίπαλοι πιό κατάτσοι περί τά τοιαῦτα, τοῦ περνούσανε γιαλιά στό... ἀεροστήσιμο τοῦ ἐπίμαχου ἐκλογικά γιοφυριοῦ κοντά στό χωριό Βίνιανη. Ἀνάλυσε τά δεδομένα, βρῆκε, προφανῶς, πώς οἱ ἄλλοι τόν τρῶνε στό «λέγειν», αὐτός ἔπρεπε ν' ἀναμετρηθεῖ μαζί τους ὄχι στό πεδίο τῆς λογοκοπάνας. Ἐπί τό... «ἔργον»!

Ἤτανε, λέει, ἡ τελευταία βδομάδα ὥς τήν ψηφοφορία. Δίπλα στήν «περαταριά» —ἔχανε, δέν ἔχανε τό μέρος γιά γιοφύρι, ποιός θά ξέταζε τή λεπτομέρεια;— ξεφύτρωσε μιά μεγάλη σκηνή. Κι ἀπ' ἔξω της, ἕνα γύρω, κασμάδες, πάσσαλοι, σύνεργα σωρός—νά χτυπᾶνε στό μάτι! —«Μπά;— ξαφνιαστήκανε οἱ περαστικοί χωριάτες. «Τουρκόγυφτοι; Αὐτοί τή στήνουν καί πιάνουν τ' ἀλώνια καί τά ξέφωτα στά χωριά. Τί χαλεύουν στά ρέματα καί τόν ἐρμότοπο;» Κοντοσιμώνουνε. Τό μέρος, ὅπου ἡ σκηνή, ἐπίτηδες τό εὐκόλυνε αὐτό. Δρασκελᾶνε κασμαδόφτυαρα καί μπογιατισμένους κόκκινους πασσάλους, ἀκοῦνε φασαρία, ἀνακατοσούρα καί... φούρια δουλειᾶς! Πιό κάτω, στόν ὄχτο στό ποτάμι, ἕνας κύριος μέ ρεπούμπλικο καί τά λοιπά, ὅλο διάταζε φωναχτά, ὅλ' ὁρμήνευε πάντα χουγιαχτά, ν' ἀκούεται καί στ' ἀντίπερα, πότε-πότε καί μάλωνε καί ξεσταύριζεν ἀκόμα πού οἱ «ἐργάτες» δέν κάνανε ὀγλήγορα. Κάτι «ἐργάτες», κι ἀπ' ἐδῶ κι ἀπ' ἐκεῖ στίς ὄχτες τοῦ Μέγδοβα, ζεύανε τό ποτάμι μέ μιά μεγάλη χανναβιά (τριχιά ἀπό καννάβι), πού τή σέρνανε μετά κατά τή σκηνή κι ὁ «ἐργολάβος» μέ τό ρεπούμπλικο τή μέτραε καί τή ματαμέτραε μέ μιά ἀμολυτή στό ἔδαφος μακριά μετροκορδέλα. Καί σά νά 'γινε λάθος στό μέτρημα, ξανά δέσιμο τῆς καννναβιᾶς στό μπηγμένο κατακόκκινο παλούκι, πάλε πέρασμά της πάνω ἀπ' τό ποτάμι, ἄλλο δέσιμο στ' ἄλλο ἀντίκρυ παλούκι, πάλε φωνές, διάτες, προστάγματα, σαματάς! Κι ὅλο τοῦτο τό μέτρα-ξεμέτρα, τό... λάθος καί φτού κι ἀπ' τήν ἀρχή, σάν τήν περίπτωση τοῦ γνωστοῦ τῆς γνωστῆς ἱστορίας καλόγερου, κράτησε ὁλόκληρη βδομάδα!

— «Καλ' μέρ' ἀφεντικά! Ὧρες σας καλές!» —οἱ διαβάτες Ἀγραῖοι, Ἀγραφιῶτες...

— «Καλῶς τά πατριωτάκια! Τί χαμπάρια; Τί κάνει τ' ἀσκέρ' ἡ φεμελιά, τά ζωντανά πῶς τά 'χετε; Τά γεννήματα καλά φέτος; Μπερκέτι, ἔ; Δόξα νά 'χει ὁ Μεγαλοδύναμος!» —ὅλο γαλιφιά καί γλύκα, μέλι ὁ ρεπούμπλικας.

— «Τί μαστροχαλᾶτε στόν ἀγριότοπο ἐδωδά;»

— «Ἄ, χούοου... Σέ καλό σας! Εἶστ' ἀπό μακριά, φαίνεται, κουμπάροι».

—«Χμ, ὄχι καί πολύ».

—«Μέ τό συμπάθειο σας, πίσ' ἀπ' τόν ἥλιο ζᾶτε; Δέ μοιάζει! Τετραπέρατοι φαίνεστε, δέν τ' ἀκούσατε, πάει καλά! Μά δέ βλέπετε; Γιοφύρι, μάτια μου! Τό φτιάχνουμε, γιοφύραρος! Ἕνα κι ἕνα κάνουν δυό, τέρμα στά λόγια! Ἐμεῖς χτίζουμε, μᾶς ἔστειλε ὁ Τσιγκόλης νά χτί-σου-με! (ἔτσι χουδουνιστά καί συρτά τά τελευταῖα λόγια, νά μποῦνε στή γκλάβα τοῦ χωριάτη). Βούιξε ντουνιάς καί τόπος κι ἐσεῖς χαμπάρι δέν πήρατε; Πᾶνε, πού λέτε, πατριωτάκια, οἱ παχιές κουδέντες κι οἱ ψεματοῦρες, ἔργα τώρα! Τσιγκόλης—ἔργα! Τό 'πε, γινομένο! Παίρνουμε ἀπό τώρα τά μέτρα, νά μή χασομερήσει ἡ δουλειά. Μόλις ὁρκιστεῖ βουλευτής, τήν ἔχει κιόλας στήν τσέπη τήν πίστωση. Ἔ, αὐτή τή φορά μήν ξεγελαστεῖτε... Ὁ Τσιγκόλης δέ χάνει τίποτα, ἔτσι κι ἀλλιῶς βγαίνει αὐτή τή φορά. Ἐσεῖς κινδυνεύετε νά χάσετε τό γιοφύρι... Μπαρμπαγιάννης-μονοκούκι! Σωθήκατε! Τυχεροί εἶστε, τό κερδίσατε τό γιοφύρι, ἄντε, ὧρες σας καλές...»

Κι ἄλλα τέτοια, κατεβασιά ὁρμητικότερη κι ἀπ' τά νερά τοῦ Μέγδοβα. Δέν εἶχε στείλει δά ὁ Τσιγκόλης στό κρίσιμο πέρασμα κάναν τραυλό καί γλωσσοπιασμένο... μηχανικό τῆς ψηφοθηρίας. Καί κόσμος καί κοσμάκης πέρασε ἀπ' τήν «περαταριά» ὅλην ἐκείνη τή βδομάδα. Καί μόλις διαγραφότανε, ἀπό μακριά, στή γιδόστρατα καί ὑποψία κατερχόμενης πατατούκας, συναγερμός στό συνεργεῖο! Δός του καί ματαδός του μέτρημα τοῦ ποταμιοῦ οἱ... ἐργολάβοι!

—«Τί μαστορεύτ' ἐδῶ, ἀφεντικά;»

—«Τό καί τό», γιοφύρι, Τσιγκόλης καί τά ρέστα —φαρσί τό μάθημα ὁ Λογοδιάρροιας!

Βούιξανε τά κεῖθε ἀπό τό Μέγδοβα χωριά. Κι ἀπό στόμα σέ στόμα τό κανναβομέτρημα ἔγινε, ὅτι ὁ Τσιγκόλης χτίζει τό γιοφύρι μερικοί: «τί μοῦ λές, τό 'χτισε, τό εἶδαν ἄνθρωποι!» Καί τή νύχτα τῆς Κυριακῆς τῶν ἐκλογῶν, ἀπ' τίς κάλπες τούτων τῶν χωριῶν ξεπήδησε, τί ἄλλο; τό γιοφύρι! Καί πού δέ στήθηκε, ὅμως, οὔτε κι ἐτούτη τή φορά! Ἀλλά μιά τοῦ ψεύτη, δυό τοῦ ψεύτη, τρεῖς καί τήν κακή του μέρα! Κι οἱ χωριάτες, ὁ παθός, μαθός!

Στίς ἄλλες βουλευτικές, τίς ἑπόμενες, τό 32, γιά τό 33, μιά κομπανία ἀπό «δημοκρατικούς» —ἀκριβέστερα «προοδευτικούς»—

πῆρε, προεκλογικά, σβάρνα καί παγάνα ἀκριβῶς τοῦτα τά πέρ' ἀπό τό Μέγδοβα χωριά. 'Αλλοῦ τάζοντας καί τοῦ πουλιοῦ τό γάλα, κι ἀλλοῦ, ἄν ἡ στρούγγα τύχαινε ν' ἀρμέγεται ἀπό ἀντίπαλο, ἀφήνοντας ὑπονοούμενα ὅτι θά κοπεῖ ἀκόμα καί τό ψωροχαλάμποκο πού στελνότανε στά «πρατήρια» στίς πρωτεύουσες τῶν τ. δήμων γιά τούς χειμερινούς μῆνες, φτάσανε οἱ λεγάμενοι καί στό χωριό πού τή μιά φορά ἔβαλε παπά καβάλα σέ δαμάλι, πείθοντάς τον πώς ἀγόρασε «μ'λαράκ'» (μουλαράκι), καί μιάν ἄλλην ἔκανε τόν ἑνωμοτάρχη-ἀποσπασματάρχη νά κρεμάσει ζωντανή χελώνα στό λαιμό του μέ λουρί καί νά περπατάει μ' αὐτή τά χωριά, μή καί τόν πιάσει ἡ «κακιά ἀρρώστια» πού 'πεσε τάχα στόν τόπο! Φτάσανε, λοιπόν, στά *Τοπόλιανα*, πού τούς κατοίκους του ὁ πολύς ὁ κόσμος τούς ξέρει μέ τό παρατσούκλι *Ντάλληδες*.*

Τά Τοπόλιανα εἶναι ἰδιόρρυθμο χωριό καί δέν ξέρω τό παρόμοιό του στήν Ἑλλάδα. Ἔχει ἕνα διάολο μέσα του, ἕνα ἀρειμάνιο, ἐρεσίβιο χιοῦμορ, φορές-φορές ἀριστοφανικά ὠμό, ἕνα περίπαιγμα ἀνήλεο κι ἕνα μηδενισμό πού φτάνει κι ὥς τόν ἀνοικτήρμονα σαρκασμό. Μόλις πατήσει μουσαφίρης στό χωριό, χωροφύλακας ἤ δεσπότης, δικαστικός κλητήρας ἤ πρωθυπουργός —Βουλπιώτης— ὁ δάσκαλος γιά τά παιδιά τους ἤ ὁ ἔμπορας γιά τά γουναρικά τους —φημίζονται τά Τοπόλιανα γιά τά δέρματα κουναβιοῦ, 1000 δρχ. τό κομμάτι προπολεμικά— θά ὑποστεῖ, ἐξαίρεση καμιά, τόν πάνδημο ἔλεγχο ἄν σηκώνει ἀστεῖα, ἄν γίνεται νά τοῦ στηθεῖ χουνέρι πού τελικά, τσουχτερό ἤ ἐλαφρό, μαλακό, δέ θά τό γλυτώσει μήτε κι ὁ πιό ἀνοιχτομάτης.

Ὅλ' αὐτά τά ξέρουνε οἱ πολιτικοί παράγοντες τῆς μικρῆς ἐδῶ ἱστορίας μας. Καί πρίν μποῦνε στό ... διαολοχώρι, προκαθορίζουνε τήν ταχτική τους. Στήν ἀρχή μέ τό λάου-λάου, τή γαλιφιά, τό μαλακό καί τό τάξιμο. Καί σά δοῦνε κι ἀποδοῦνε πώς δέν πιάσανε, ἄ, ὅλα κι ὅλα! —δέ θά ἀφήσουνε τούς «Ντάλληδες» νά τούς «δουλέψουνε», θά τούς κόψουνε τό βῆχα γυρνώντας το στό ἄγριο!

Μέ μιᾶς μαθεύτηκε πώς καταφτάσανε κολάρα στό χωριό, ὅλος ὁ ἀρσενικός πληθυσμός κατάφτασε καί συνάχτηκε ἕνα γύρω στούς

* —Δέ θά μπορέσω νά φωτίσω τόν ἀναγνώστη ἀπό ποῦ κι ὥς ποῦ κόλλησε στούς τετραπέρατους Τοπολιανίσιους τό «Ντάλληδες». Δέ μοῦ 'τυχε νά τό ξετάσω τά χρόνια ἐκεῖνα, πάει! 'Εν πάση περιπτώσει «ντάλλικα» ἐπικράτησε νά λένε ὄχι μόνο τίς διάφορες κασκαρίκες πού σκάζουνε, ἀπό παράδοση, οἱ Τοπολιανίτες στούς περαστικούς ἀπ' τό χωριό τους, ἀλλά καί τήν ἀπόπειρα μέ ψευταφέλεια νά ξεγελάσεις κάποιον, εἴτε γιά νά σπάσεις κέφι, εἴτε γιά νά καρπωθεῖς ὄφελος. Διαδομένη ἡ ἔκφραση «ἄσε τά ντάλλικα», δηλαδή τό περίπαιγμα, τήν προσπάθεια «ἐν ἀφελείᾳ» νά βγεῖς ἀπό ἀδιέξοδο, νά ξεγελάσεις, νά τή στήσεις κάποιου κλπ. Οἱ Τοπολιανίτες στήν ὁμιλία τους σέρνουνε τά μακρά φωνήεντα, τά προφέρνουνε «μακρά», ἴσως μοναδικό φαινόμενο στό νεοελληνικό λόγο.

γραβατοφόρους μουσαφίρηδες. Δώκανε καί πήρανε τά ἀμοιβαίως ψεύτικα χαμόγελα καί τά «εἴμεθα εὐτυχεῖς πού ἐπισκεπτόμεθα τό χωριό σας», ἀπ' τά παλτά, καί τά «μωρέ, μαῦρα μάτια κάμαμε νά σᾶς δοῦμε», ἀπ' τήν ἄλλη πλευρά, τίς κοντόκαπες. Κι οἱ Τοπολιανίτες μετά ἀνοιχτήκανε κομμάτι, κάνοντας ἕνα μισοφέγγαρο μέ μέτωπο πρός τούς ξένους τους. Κι ἐκεῖνοι μέ τή σειρά τους συνταρχηθήκανε, πήρανε ὕφος, ξεροβήξανε, ἀπό συνήθεια, ὁ ἀρχηγός τῆς ψηφοθηρικῆς παγάνας —ἡ ἱστορία μας λέει πώς ἦτανε πρώην εἰσαγγελέας, κάτι τέτοιο, Ἐφετῶν —ἑτοιμάστηκε γιά τό περιστασιακό λογίδριο.

Ἀκουμπήσανε κι οἱ «Ντάλληδες» στίς μακριές γκλίτσες τους, πού τίς ρίχνουνε λίγο πρός τά μπρός καί γέρνουνε τό κορμί, ἔτσι πού τά δυό ποδάρια τοῦ γκλιτσοκάτοχου, μισανοιχτά, καί τό γκλιτσόξυλο, τό κοινῶς ματσούκι, νά σχηματίζουνε μιά τρίποδη σκαλούλα, ὅμοια μέ δαύτη πού χρησιμοποιοῦνε οἱ καντηλανάφτες στίς ἐκκλησίες. Τά «κατσιλάρια», οἱ τριγωνικές, δηλαδή, κουκοῦλες ἀπ' τά κοντοκάπια, ὀρθια πίσω ἀπ' τά κεφάλια, τό καθένα φάνταζε καί σάν ἕνα μεγάλο αὐτί, ἐπιπρόσθετο, πού ξεφύτρωνε ἀπ' τό σβέρκο. «Ἄκρα τοῦ τάφου σιωπή», ὅπως θά 'λεγε κι ὁ ποιητής —μή καί πέσει χάμω καί χαθεῖ τυχόν συλλαβή ἀπ' ὅσα θά γλωσσοκοπανοῦσε ὁ ὑποσχεσάκιας ψηφοθήρας. Δυό δράσκελα προεξέχοντας ἀπ' τή σύναξη, ἀλλά μέσα στό μισοφέγγαρό της, στάθηκε τό ἴδιο στριποειδῶς, τό ἴδιο ὀρθοκατσιούλας ὁ Νταβαρίνος —κι ἀφουγκραίνεται μέ κατάνυξη. Εἶναι ὁ καθιερωμένος ἀρχηγός τοῦ χωριοῦ. Καί γιά νά 'ναι, πρέπει νά ὑποθέσουμε ὅτι θά διακρίνεται, πρῶτος καί καλύτερος, σέ διαολιά ἀνάμεσα σ' ὅλους ἐτούτους ἐδωδά τούς διαβολομυρωμένους συγχωριανούς του —δέν εἶναι λογική ἡ ὑπόθεση; Ἔχει βγάλει καί Σχολαρχεῖο...

Μάλλιασε ἡ γλώσσα τοῦ ρήτορα. Τάζει, καί τί δέν τάζει! Καί γιοφύρια θά φτιάξει καί... ποτάμια, καί σχολειά καί... παιδιά — ὁ ἀθεόφοβος! Τάζει «πρατήρια» ὄχι ἁπλῶς μέ σκωληκόβρωτον μπομπότα, ἀλλά μέ βασιλικό παντεσπάνι! Οὔτε λαγούς μέ πετραχείλια δεσποτικά τσιγκουνεύτηκε. Στό ἀκροατήριο, ἐντούτοις, ἄκρα ἀταραξία. Μόνο κάπου-κάπου κάνας «Ντάλλης» ἁπλώνει στά χαμηλά καί ξεροξύνει τ' ἀχαμνά του —μέ... «ντάλλιχη» ἀφέλεια! Κι αὐτό 'ναι ὅλο!

Ἐλαφρός τις ἐκνευρισμός στά πρωτευουσιάνικα καπέλα. Τό σκοινί τῆς ἄλαλης «ντάλλικης» κοροϊδίας παρατεντώνεται! —«Τί λέτε, συμπατριῶται, θά μᾶς ψηφίσητε; Νά τό ἠξεύρωμεν, ἄλλως...» Ἀπ' τήν ὁμήγυρη χαζοξύνονται δεόντως πιό πολλοί... Κι οἱ μπροστινοί στό μισοφέγγαρο, πού τυχαῖα, φαίνεται, δέ βρεθήκανε ἔτσι προωθημένοι, ἀρχίζουνε νά «σγαρλίζουνε» μέ τό κάτω ἄκρο τοῦ ματσουκιοῦ τῆς γκλίτσας τους τό χῶμα πρός «τά ὄξω» —τάχ' ἀπό ἀ-

μηχανία, τάχα πώς σκοτώνουνε τήν ώρα! Ὁ Νταβαρίνος στά πεταχτά λοξοκοιτάζει τίς ἄκρες ἀπ' τά γκλιτσόξυλα— ὅλα πρός «τά ἔξω».

Μιά παρένθεση γιά ὅποιον δέν ξέρει: ἕνας ἀπ' τούς τρόπους πού συνεννοοῦνται οἱ χωριάτες μπροστά στόν ξένο. Ἄν οἱ γκλίτσες σκαλίζουνε τό χῶμα πρός τά ἔξω, σημαίνει ἀπόρριψη τῶν προτάσεων, πού ἀκοῦνε. Ἄν τά ματσούκια σέρνονται πρός «τά μέσα», πρός τό μέρος τοῦ ἀνθρώπου πού κρατάει τό ματσούκι, φανερώνει ἀποδοχή. Οἱ κτηνοτρόφοι, λ.χ., ἔχουνε κι ἄλλο συνθηματικό. Ὅταν πάει ὁ ζωέμπορας νά συμφωνήσει τήν τιμή τῶν ἀρνιῶν ἤ ὁ γαλατέμπορας γιά τό γάλα, στίς διαπραγματεύσεις μιλάει μόνον ὁ τσέλιγκας, οἱ ἄλλοι ἀκοῦνε. Καθένας τους, ὅμως, ἔχει στό χέρι ἕνα σουγιαδάκι ἤ ἕνα μαχαιράκι καί πελεκάει ἀνόρεχτα, «χαζά» ἕνα ξυλαράκι. Ἄν δέ συμφωνεῖ στήν τιμή, πελεκάει πρός τά ἔξω. Ἄν πελεκήσει πρός τά μέσα, δέχεται τήν προσφορά. Ὁ τσέλιγκας βλέπει τήν... πλειοψηφία ἀπ' τά σουγιαδάκια κι ἀποφασίζει, «κόβει» τιμή.

Ἐπιθεωρεῖ, λοιπόν, κι ὁ δικός μας Νταβαρίνος ἄλλη μιά φορά τή φορά ἀπ' τίς γκλίτσες, «σγαρλάει» καί τή δική του τό ἴδιο πρός τά ἔξω —«σύμφωνοι!»

Τό κόλπο δέν τ' ἀγνοοῦνε κι οἱ πολιτικάντες μας. Τί στό διάολο τέτοιοι θά 'τανε, ἅ δέν ξέρανε «τά κουτοπόνηρα τῶν καπνιάδων» τους! Σ' ἀναμμένα κάρβουνα κάθονται, μά καμώνονται πώς δέν τά νιώθουν. Ἔχουνε καί «τ' ἄλλο φύλλο» —περνᾶνε στίς φοβέρες. Ἄν δέν μᾶς ψηφίσετε, καλαμπόκι γιόκ! Γιόκ ἐτοῦτο, γιόκ ἐκεῖνο, «δέν» τό ἕνα, «δέ» τό ἄλλο, ὑψώνουνε καί τόν τόνο τῆς φωνῆς, «πυγμή» —«Θά μᾶς ψηφίσητε, τί λέτε;» Οἱ «γκλίτσες» ἀταραξία ἀνόργανης ὕλης! Συγκίνηση οὔτε ἡ παρελάχιστη! Τά πρόσωπα ψυχραιμία στουρναρόπετρας. Βγάζει κι ἀπό κανένας τό τσιμπούκι του καί τό χτυπάει νά τ' ἀδειάσει ἀπ' τ' ἀποκαΐδια τοῦ καπνοῦ στό γκλιτσόξυλο ἐνδεικτικά —«καιρός νά τελεύουμε μέ τούς χαρτογιακάδες». Ὁ μπροστάρης τοῦ χωριοῦ, ὁ Νταβαρίνος, στρέφει, ἀργά-ἀργά κατά τό ἡμικύκλιο τῶν συγχωριανῶν του, γυρίζοντας τά πίσω του στούς ξένους, πού ἀρχίσανε νά ξεροκαταπίνουνε τό στεγνωμένο σάλιο τους, καί μέ συρτή, ἀργή, ἐκνευριστικά ἀργή φωνή, λές κι ἤθελε νά ὑπογραμμίσει «δέν εἶναι δά καί τόση βιάση, βιάζοντ' ἐτοῦτοι; —ἔχουν καιρό γιά πηλάλα!»:

—Τσ' ἀιξιτι, χουριανοί; Τσ' ἀιξιτι! Ἄα; Τί λιέτι; [Μεταφράζω: Τούς ἀκούσατε, συχωριανοί; Τούς ἀκούσατε! Ἔ; Τί λέτε;]

—Οὐότ' πεῖειςς κι ἰσύυ, Κώωτσιουου! —ἀποκρίνονται μ' ἕνα στόμα, συρτόφωνα καί... πριονιστά, πού νά νιώθεις ὅτι σέ γδέρνει πετροχσφτερίδα, οἱ «χουριανοί» κι οἱ γκλίτσες τους διαγράψανε ξα-

νά στό χῶμα, μά τή φορά αὐτή «ἐν χορῷ», ἕνα ἀνεπαίσθητο, ἄκρως ἀνεπαίσθητο, «πρός τά ὄξω».

Κι ὁ Κώστας, κάνοντας μονομιᾶς μεταβολή κι ὡς ἦρθε φάτσα μέ φάτσα μέ τούς ψηφοθῆρες, βροντοφωνάζει, ἐκφέροντας τώρα γρήγορα τίς λέξεις καί προβαίνοντας στήν πασίγνωστη ρωμαίικη, κατεβαστή σάν σπάθισμα, κίνηση τοῦ δεξιοῦ χεριοῦ:

—Ἰγώ λιέου, στ' ἀρχίδγια μ'!

—Κι ἰμεῖς στά δ'κά μας! κι μί τοῦ συμπάθειου σας, ἀρχουντάδες —γιουχαΐζει τό χωριό καί πάνδημα τά δεξιά χέρια διαγράφουνε τήν ἴδια καμπύλη ἀστραπιαῖα ἀπό ὕψους μετώπου ἕως κορυφῆς σκελῶν!

Γιά τή συνέχεια, ποιά χρεία περιγραφῆς της;

Ἡ «χειρονομία» τῶν Τοπολιανίσιων, τό «σέ γράφω στά...», ὠμή ἔκφραση ἀγανάκτησης, τραχιά ἐκδήλωση ἀποδοκιμασίας, δέν ὑπῆρξε, ἄραγε, μέτρο τῆς κατακόρυφης πτώσης στή συνείδηση τῶν ἐγκαταλειμμένων ὀρεινῶν τοῦ κύρους ὅλου τοῦ παλαιοκομματισμοῦ συλλήβδην; Μή μοῦ πεῖς! «Κατά τά ἐργατά σου, κερατά μ' ἀλληλούια!» —λέει μιά λαϊκή ρήση, δέ λέει;

Ἦρθε κι ἡ βασιλομεταξική πανούκλα τοῦ 1936, ἀποξέσκισε καί τά ρετάλια, ὅπου εἶχανε ἀπομείνει, τῆς ὑπόληψης τοῦ Κράτους ἀνάμεσα στούς Εὐρυτάνες.

Μιά χρονιά, μᾶλλον τό 1939, μοῦ σύντυχε νά βρεθῶ τήν ἐπέτειο τῆς 4ης Αὐγούστου στό χωριό μου. Ὅπως θά θυμοῦνται οἱ προπολεμικοί, καμπάνες, δοξαπατρί, κεριά, λαμπάδες, φέστες καί δεκάρικοι ἴσαμε τό ἔσχατο χωριό —«γιατί χαίρεται ὁ κόσμος» καί χασκογελάει... Ἀνέβαινα γιά τό σπίτι, συναπαντήθηκα στή στράτα μέ μιά γερόντισσα, πού πήγαινε στήν ἐκκλησιά, γιά τή δοξολογία. —«Καλ' μέρα, θειά-Θοδώρα». —«Καλό νά 'χ'ς! Στ' μακάρισ' δέ θά ρθ'ς;» —μέ ρώτησε.

Ξαφνιάστηκα, ἀπόρησα. Εἶχε καί κάνα χρόνο, νομίζω, ὁ μακαρίτης της θαμμένος, μά τέτοια μέρα πού «χαμογελάει» ὁ... κόσμος, ἄν μάλιστα χρειαστεῖ ἀκόμα καί μέ τό βούρδουλα, μόνο μακάριση δέ γινότανε —νά τό αστειευόσουνα, δέν τή γλύτωνες τή δόση ρετσινόλαδου. Κι αὐτή ἐδῶ τό 'λεγε στά ἴσα! Ἄ, ξέχασα νά σέ κατατοπίσω, ἀναγνώστη. Μακάριση λένε τό μνημόσυνο πού κάνουνε οἱ δικοί μας στό σαρανταήμερο ἤ στό χρόνο τοῦ μακαρίτη, μετά στά τρία του, νομίζω.

—Ποιά μακάριση, ποιανοῦ;

—Αὐτ' νοῦ τ' σκατά! Θιός νά μί σχουρέσ', κουλάζουμι, μί τοῦ γιδουφάη! —μ' ἀπάντησε ἡ μαυρομαντηλούσα θειά-Θοδώρα.

—Μακάριση τό λές; δοξολογία τό λέν, θειά —τῆς εἶπα, κρατώντας μέ τό στανιό τά γέλια, πού μοῦ γαργαλούσανε κιόλας τήν κοιλιά.

Ποιός, νομίζετε, νά 'χαμε στή θειά-Θοδώρα «άντεθνική προπαγάνδαν;» Ποιός άλλος; —οί γίδες, πρώτες καί καλύτερες. Μάλιστα, ή άπουσία τοῦ ξυνόγαλου, τοῦ κλωτσοτυριοῦ, τοῦ τραχανᾶ, πού δέ γίνεται χωρίς γάλα, τῆς πολύτιμης κοπριᾶς, τοῦ τραγόμαλλου... Καί τοῦ τράγου άναπαραγωγῆς, μή γελᾶτε! Ὁ πατέρας μας εἶχε τό μεγαλύτερο κι άκμαιότερο κοπάδι γιδιῶν στό χωριό, πού τό ξεχείμαζε στόν κάμπο. Σάν μᾶς τό 'φαγε ή 4η Αὐγούστου, ή οἰκονομία τοῦ σπιτιοῦ, κλονίστηκε ὄχι ἁπλῶς σοβαρά, μά ἀνεπανόρθωτα. Ὅμως, τό ὅτι ἔλειψε, πάει τό κοπάδι ἐκεῖνο, τό ἔνιωσε, στό τραπέζι της, ή πλειοψηφία τῶν οἰκογενειῶν τοῦ χωριοῦ, ἰδιαίτερα ὁ φτωχόκοσμος. Ξέρεις, ἀναγνώστη, τί πάει νά πεῖ τραχανάς γιά τόν Εὐρυτάνα, γιά τόν ὀρεινό γενικά; Μετά τό ψωμί, ή βάση τῆς διατροφῆς του. Ἰδιαίτερα τό πρωινό του — πού «καί ζεσταίνει καί χορταίνει», ὅπως ἔλεγε ὁ Κολοκοτρώνης ἀκριβῶς γιά τόν τραχανά— πού τόν στεριώνει νά ξεκινήσει γιά τό μόχτο ὅλης τῆς μέρας. Ἀλλά τό γάλα τώρα; Ἀπό παράδοση ποιός ξέρει πόσων χρόνων, πού εἶχε καθιερωθεῖ σάν εἶδος δικαίωμα γιά τίς οἰκογένειες μέ μιά ἤ δυό ψωρογιδοῦλες, μετά τό Δεκαπενταύγουστο δίναμε δωρεάν μιά ποσότητα ἀπό 10 ὥς 20 ὀκάδες γάλα στήν κάθε φτωχοφαμελιά, νά φτιάξει τόν τραχανούλη τῆς χρονιᾶς της. Ἡ ἴδια παράδοση ἴσχυε, ἀπό ὅ,τι ξέρω, καί σ' ἄλλα χωριά. Πάει, λοιπόν, κι ὁ τραχανάς! Μέ πέντε-δέκα μεροκάματα, στό θέρο, ἄς ποῦμε, τό φτωχόσπιτο ξασφάλιζε 10 ἤ 20 καί 25 ὀκάδες ξυνοτύρι, τό μοναδικό του ἄρτυμα. Ἔγινε δυσεύρετο εἶδος ή γιδιά, τό γιδοτόμαρο, πού χρησίμευε γιά χίλιες δυό ἀνάγκες τοῦ χωρικοῦ —ἀπ' τήν ποδεσιά του ἴσαμε τό γομαροσάμαρο!

—Τί ἔπιασες; —ρώτησα τόν πατέρα, ὅταν ἀναγκάστηκε νά ξεπουλήσει ἄρον-ἄρον κατοσταριές γίδια.

—Οὔτε τό μισό μαξούλι τῆς χρονιᾶς —μ' ἀπάντησε μέ πίκρα πού δέν κρυβόταvε.

Τήν ἴδια χρονιά μέ τό ξεπάτωμα τοῦ κοπαδιοῦ ἔφυγε ἀπ' τό χωριό κι ὁ τελευταῖος μας ἀπό τά τέσσερα ἀδέρφια πού ἤμασταν καί δέν εἶχε φύγει. Σκόπευε νά μείνει στήν περιουσία κι εἶχε καί μεράκι. Μά τώρα ψωμί ἐδῶ δέν εἶχε πιά —μέ τόν τρόπο πού χαλάστηκε ἕνα εἰσόδημα καί δέν ἀντικαταστάθηκε μέ τίποτα. Χωρίς κοπριά, τό φυσικό ἀπαράμιλλο λίπασμα, ξεπέσανε σέ λίγο καί τά καλά πρίν χωράφια μας. Οἱ γέροι περιορίσανε τίς καλλιέργειες καί τίς δουλειές, συνεπῶς καί τά μεροκάματα πού πληρώνανε. Γίδα σήμαινε χρηματικό εἰσόδημα. Θυμᾶμαι πού στό σπίτι ὑπήρχανε πάντοτε ρευστά —λίγα ἤ πολλά, ἀνάλογα μέ τήν περίσταση καί τήν ἐποχή— καί συχνά ἐρχόντουσανε συχωριανοί στό γέρο νά πάρουνε γιά πέντε-δέκα μέρες ἕνα μικροποσό γιά κάποια ἄμεση ἀνάγκη τους, ὥστε νά μή καταφύγουνε στόν τοκογλύφο. Τώρα πάει κι ἐτούτη

ἡ εὐχέρεια, πέταξε. Ὁ πολύς κοσμάκης ψώνιζε βερεσέ στόν μπακάλη —ὥς τήν ἄνοιξη πού θά πουλοῦσε ἕνα κατσίκι ἤ τό φθινόπωρο πατάτες ἤ καρύδια. Γενικά ὁ μαγαζάτορας ἤθελε κάποιον ἐγγυητή —καλοῦ κακοῦ! Ὁ γέρος ἔπαιρνε συχνά ἀπάνω του παρόμοιες ὑποχρεώσεις —ὅσο εἶχε τό εἰσόδημα τοῦ κοπαδιοῦ. Σφαγιάστηκε τό τελευταῖο, πέθανε μαζί του κι ἡ προτινή εὐχολία. Ἔτσι, τή γίδα δέν τήν ἔχασε ὁ ἕνας, ὁ πού τήν εἶχε. Τήν ἔχασε ὅλο τό χωριό.*

Πάει, βέβαια, ἡ γίδα, μᾶς κόπιασεν, ὅμως, ὁ... τουρισμός, φαντάσου! Ὅλα τά 'χεν ἡ Μαριορή κι ὅ,τι τήν ἔλειπε ἤτανε ὁ φερεντζές ἐτοῦτος, πού μᾶς ἔπεσε κεραμίδα στό κεφάλι, ναί, ναί! Ντυμένος χωροφύλακας, ἐφόρμησε μέ τή μορφή τῆς μήνυσης γιά τά μπουγαδοκόφινα. Ἀπό τότε πού ὕπαρχε τό εὐρυτανικό χωριό, οἱ γυναῖκες του, ἀνυποψίαστες ὅτι κάποτε θά ἐμφανιζότανε κι ὁ μεταξικός τουρισμός, βάζανε μπουγάδα στίς βρύσες καί χύνανε τίς μπουγαδόσταχτες στό ρέμα, πού συνήθως περνάει κοντά στίς βρύσες. Ὁ «Γ' Ἑλληνικός Πολιτισμός» ἀνακάλυψε τό προπατορικό ἁμάρτημα, ἀπαγόρεψε τή μπουγάδα στίς βρύσες. Ποῦ θά πλένανε τά ροῦχα, ποῦ θά χύνανε τίς στάχτες καί τ' ἀποπλύματα οἱ ἔρμες οἱ χωριάτισσες πού τό χωριό τους δέν εἶχε σιμά ποτάμι ἤ ρέμα μέ πολύ τρεχούμενο νερό, τό Κράτος δέν σκοτίστηκε νά τό σκεφτεῖ. Δέν τό 'μελε! Δέν τό βρῆκε νά μᾶς τό πεῖ, τό ἴδιο ὅπως δέ βρῆκε καί τί θά βάζαμε στή θέση τῆς γίδας πού μᾶς ἔφαγε, ὀρθότερα: τή λήστεψε! Ἄς μέναμε τό λοιπόν ἄπλυτοι κι ἀνάλλαγοι —κι ὁ τουρισμός, τουρισμός!

Ξεφτέρι περί τίς «ἀφηρημένες ἔννοιες» δέ λέω νά τόν πεῖς τόν βρεσίδιο συμπατριώτη μου —ὄχι, δέν εἶναι! Μπορεῖ νά μήν ξέρει —καί ὄντως δέν ξέρει— ποιόν λένε Α' καί ποιόν Β', μά τό βερίκοκο τοῦ «Γ' Ἑλληνικοῦ Πολιτισμοῦ» τό γεύτηκε «ἐν τῇ πράξει», μέ κάτι τέτοια κι ἄλλα —καί δέν τό χώνεψε!

Φυσικά, εἶχε κι ἄλλους «προπαγανδιστές» στό χωριό ὁ «πολιτισμός» τοῦ Ρετσινόλαδου. Τόν ἀλατζά, φερ' εἰπεῖν. Ἀλλίστατον μέ τή γλώσσα τοῦ γεγονότος, ὅτι ἡ νοικοκυρά ἤθελε τώρα τά διπλά, ἀπ' ὅσα πρίν, αὐγά γιά νά πάρει ἀπ' τόν μπακάλη μισό πήχυ του.

Ἀκόμα καί τά παιδιά τῆς πρώτης δημοτικοῦ γινόντανε «δολιοφθορεῖς» του μόλις περνούσανε τό κατώφλι τοῦ σχολειοῦ. Γιά τ'

---

* Πολύ διαδομένη ἤτανε στά χρόνια τοῦ Β' Παγκόσμιου Πολέμου ἡ ἐκδοχή ἀνάμεσα στούς βουνίσιους ἐκεῖ πάνω, ὅτι τό χιτλερικό ὑποπροϊόν π' ἄκουγε στήν ὀνομασία «4η Αὐγούστου», ἔφαγε στό ἄψε-σβῆσε τήν ἑλληνική γίδα ἐπειδή ἡ ναζιστική Γερμανία ἀξίωνε ἀπ' τό Μεταξά νά τῆς παραδώσει στά γρήγορα τά γιδοτόμαρα —λένε γιά 6 ἑκατομμύρια κομμάτια— πού τά χρειαζότανε γιά τίς πολεμικές προετοιμασίες της. Τό ἐρεύνησε κανένας αὐτό;

ἀλφαβητάρι τους πέντε παράδες δέν εἶχε ὁ πατέρας νά τούς τό ξασφαλίσει —ἄλυτο, βέβαια, πρόβλημα ἀπό «συστάσεως ἑλληνικοῦ κράτους». Ὅμως τώρα *ὑποχρεωτική* ἡ στολή τοῦ «σκαπανεύς» τῆς θλιβερῆς ΕΟΝ. Ὑποχρεωτικά, λοιπόν, ὁ θεόφτωχος γονιός ἔπρεπε νά βρεῖ νά χρεωθεῖ, νά πουλήσει κάτι, νά σκλαβωθεῖ γιά τό χαράτσι τῆς μελανόχρωμης στολῆς —καί γιά ὅλα, χωρίς ἐξαίρεση, τά κουτσούβελά του τῆς ὀξύμωρης «δωρεάν» καί ἀναμφίβολα «ὑποχρεωτικῆς στοιχειώδους παιδείας!»

Πῶς θά 'θελες τοῦτοι οἱ γονεῖς τῆς ἔσχατης ἀνημποριᾶς, τοῦτοι οἱ Εὐρυτάνες πού τούς ἔφτασε τό μαχαίρι τῆς κυβερνητικῆς ἀντιλαϊκῆς πολιτικῆς στό κόκαλο, νά μήν ἐπιθυμοῦνε μ' ὅλη τους τήν ψυχή τήν «μακάριση» τοῦ Κράτους τῶν σταυρωτήδων τους; Καί τ' ὄνομα «Μεταξᾶς» κατάντησε βρισιά! —κι ἄς μέ συγχωροῦν ὅσοι τό τιμοῦν, μά ἐδῶ πρόκειται μόνο γιά τό δικτάτορα. Βρισιά, ἀναγνώστη μου, δέ μέ πιστεύεις; Ἄσε, τότε, νά σοῦ πῶ μιάν ἱστοριούλα. Τοῦτες οἱ λεπτομέρειες τῆς ἴδιας τῆς ζωῆς δίνουνε ἀπό μόνες τους ἀκριβέστερην εἰκόνα της. Ἄκου την:

Ἡ μάνα μου εἶναι μιά ἀγράμματη χωριάτισσα. Ὅπως δά ὅλες οἱ μανάδες τοῦ καιροῦ της. «Εἶναι μαῦρα καί στραβά τά ἔρμα», ἔλεγε γιά τά γράμματα, γιά τή δυσκολία νά τά μάθεις. Βέβαια, μαύρη καί στραβή ἦτανε ἡ ἐποχή της. Κι εἶχε ἀδερφό δάσκαλο, μά πού δέν ἤθελε ν' ἀκούσει κάν ὅτι μποροῦσε νά πᾶνε τά «θηλυκά» στό σχολειό. Κατά τά ἄλλα ἡ γερόντισσά μου ἔπιανε πουλιά στόν ἀέρα, κάλτσα τοῦ διαβόλου! Νεῦρο καί μπαρούτι. «Μπαρουτοσάκουλα» τήν παρανομάζανε στό χωριό. Ἦτανε δά κι ἀπ' τό Μαυρίλο Φθιώτιδας, χωριό πού διατήραγε μπαρουτόμυλους ἀκόμα κι ὥς τίς μέρες τῆς νιότης τῆς κυρ' Ἀγγέλως. Ἡ ἴδια ἦτανε καί μαυριδερή. Μιά ζωή εἶχε τόν καταδικό της κοντογκρά, τοῦ ἱππικοῦ. Κανένας δέν εἶχε δικαίωμα —ἀκόμα καί σύμφωνα μέ τόν ἄγραφο νόμο, τό ἔθιμο— ν' ἁπλώσει χέρι καί νά ἐπιβουλευθεῖ τ' ἅρματα τῆς μάνας μου, τόν γκρά καί τά πενήντα, πάνω-κάτω, φυσέκια, πού τά φύλαγε μέσα στό σιτάρι, στό μεγάλο ἀμπάρι. Τό μεταβαρχιζιανό Κράτος ἄλωσε κι ἐτοῦτο τόν γκρά! Θῦμα κι ἐκεῖνος τῆς «Συμφωνίας τῆς Βάρκιζας!»

Χάρισμα τόν εἶχε κερδίσει, νύφη ἀκόμα, ἀπ' τόν πεθερό της. Γιά ὅσους δέν ξέρουν τό ἔθιμο, ὅταν ξεπεζεύει ἡ νύφη στό σπίτι τοῦ γαμπροῦ, ὁ πεθερός «τάζει». Χαρίζει προφανῶς ἐχέγγυο γιά τήν προίκα της, συνήθως ἕνα καλό χωράφι. Τό ὀνοματίζει. Κι ὅσο ἀργεῖ νά τό κάνει, στέκοντας στό κεφαλόσκαλο, ἡ νύφη ὅλο προσκυνάει καί δέν ξεπεζεύει, ἐνῶ τό συμπεθεριό ἀπό τήν πλευρά της φωνάζει: «τάξε! τάξε!» Ὅ,τι τάξει εἶναι κατοχυρωμένο ἀπ' τό ἔθιμο. Δέ μεταβιβάζεται χωρίς τή συγκατάθεση αὐτῆς πού τό πῆρε στό «ξεπέζεμα». Ὁ παππούς μας εἶχε δώσει στή μάνα τ' ἀμπέλι,

πού μιά ζωή κατόπι τό 'χε καί πού δέν τό 'χε! Ένα άλλο έθιμο ήτανε σ' έμάς τότε, νά βγαίνουνε τ' Άη-Γιωργιοῦ στίς στάνες, νά ψήνουνε, νά τρῶνε καί νά πίνουνε καί μετά νά ρίχνουνε στό σημάδι —τό 'λεε καί τό τραγούδι: «γιά νά γιορτάσουν τ' Άη-Γιωργιοῦ, νά ρίξουν στό σημάδι». Νιόνυφη ή μάνα μου πῆρε μέρος στό τσιμπούσι καί τό νταβαντούρι καί σάν άρχισε τό ντουφεκίδι, ζήτησε κι αὐτή νά δοκιμάσει. Τῆς έδωσε ό παππούς τόν κοντογκρά. —«Νά, ρίξε σ' έκεῖνο τόν έλατο», τῆς εἶπε δείχνοντάς της ολόκληρο χοντρόκορμο έλάτι. Τῆς «μπαρουτσάκουλας» τῆς βαρυφάνηκε —τί τήν περάσανε, νιάνιαρο; —«Έκεῖ δέ ρίχνω, ολόκληρο γομάρι», εἶπε μέ παράπονο κι έδωσε τό όπλο πίσω. Ό γέρος, πού δέν τ' άρεσε νά τοῦ άντιλογᾶνε τά θηλυκά, πικαρίστηκε. —«Τότε, νά, ρίξε στήν έλατοκορφάδα» —κι έδειξε τό σταυρό, μιάν άχνη, τῆς κορφῆς τοῦ λαμπαδόκορμου δέντρου.

Τόν λόγο δέν άπόσωσε, τό λόγο δέν άπόειπε, όπως λένε καί τά τραγούδια, κι ή Άγγέλω έκοψε σπαράγγι τό στόχο —θέλεις μάτι, θέλεις διαολοπετυχιά! Ό πεθερός της, κυνηγός μέ τ' όνομα σ' όλα τά χωριά τριγύρω καί γεννημένος καί θρεμμένος μέσα στ' άρματα καί τό χαρυοφίλι, ένθουσιάστηκε σφόδρα, «μέ τ' άμπέλι καί τό γκρά μαζί» —φώναξε. Κι έκεῖνο «μέ τ' άμπέλι» σήμαινε τήν ίσοτιμία τοῦ όπλου μέ τ' άναπαλλοτρίωτο τ' άμπελιοῦ. Γκράς σωστός άποδείχτηκε ή μάνα μου καί στά βόλια τῆς γλώσσας της. Κι όλοι στό χωριό φοβόντανε τόν τσουχτερό της λόγο όχι λιγότερο άπ' ό,τι τόν γκρά της.

Τό όνομα τοῦ δικτάτορα τοῦ 1936 τ' άκουσε γιά πρώτη φορά άπ' τό Νίκο Σολοῦκο, δυό-τρεῖς μέρες μετά τήν κήρυξη τῆς δικτατορίας. Τό περιστατικό έγινε έτσι: Στίς παραμονές τῆς 4ης Αὐγούστου κατέβαινα άπ' τή Θεσσαλονίκη γιά τό χωριό. Τριάντα Αὐγούστου ήτανε νά συνέρθει τό Πανευρυτανικό Συνέδριο. Γυρνοῦσα στόν τόπο μου μέ τή φιλοτιμία νά προσφέρω ό,τι τυχόν θά μποροῦσα στήν πανευρυτανική προσπάθεια κι έγώ. Πέρασμά μου ή Καρδίτσα, θά 'μενα έκεῖ ένα βράδυ. Ξημερωθήκαμε κουβεντιάζοντας μέ τό Νίκο στό μικρό δωματιάκι του στό σπίτι τοῦ Άντώνη Καφρίτσα, άκριβῶς πάνω άπό τό χάνι, πού διατηροῦσε ό μπαρμπ' Άντώνης, κι όπου θά περίμενα τόν άγωγιάτη μέ τό μουλάρι, πού θά 'στελνε ό πατέρας.

Ό Σολοῦκος έκεῖνο τόν καιρό δούλευε στά Γραφεῖα τοῦ Παλαϊκοῦ Μετώπου στήν Καρδίτσα. Εἶχε κυριολεκτικά ίδανική ένημέρωση πάνω στήν πυρακτωμένη πολιτική κατάσταση κι ήθελα νά έπωφεληθῶ άπ' τό γεγονός. Στό τέλος μοῦ εἶπε: —«Σκοπεύω ν' άνέβω κι έγώ στό χωριό. Γιά καμιά βδομάδα, νά χορτάσω ύπνο. Αὐτό έννοεῖται μετά τίς πέντε, μετά τήν Πανελλαδική, πού έλπίζω νά ξαλαφρώσουμε άπό δουλειές, άν δέν παραφορτωθοῦμε! Μιά κι

ἔχεις φορτιάρικο, πάρε μαζί σου τοῦτο τό δέμα μέ τούς «Ριζοσπάτες». Κι ὁ κόσμος νά διαβάσει κι ἐμεῖς νά ξαναπολάψουμε τό Στάγκο* μέ τήν ἡσυχία μας».

Στίς πέντε Αὐγούστου τό βράδυ ὁ φίλος μου ἤτανε κιόλας, ἄγουρος, στό χωριό. Τήν προηγούμενη ὁ Γεώργιος Γλύξμπουργκ κι ὁ Γιάννης Μεταξᾶς ποδοπατήσανε καί Σύνταγμα καί δικαιώματα τῶν Ἑλλήνων... Τά Γραφεῖα τοῦ Παλλαϊκοῦ Μετώπου στήν Καρδίτσα τά κάμανε γιαλιά-καρφιά οἱ... γενναῖοι τῆς Βασιλικῆς Χωροφυλακῆς —κι ὁ Σολοῦκος, πού δέν τόν μπαγλαρώσανε, ὅπου φύγει-φύγει, ἔπιασε... πουρναρόριζα, Κλειτσό! Στό «μαγαζί» τοῦ Βασίλη Παπαστάθη στήν Κορίτσα, ὅσο ποτέ ἄλλο βράδυ καλοκαιρινό, κόσμος πολύς. Τό ἀπαίσιο νέο εἶχε μαθευτεῖ, οἱ ἐφημερίδες σ' ἐμᾶς φτάνανε τήν ἑπόμενη ἀπό τήν ἔκδοσή τους, ἤρθανε ἀκριβῶς τοῦτο τό βράδυ. Διαβαστήκανε φωναχτά, ὅλοι σωπαίνανε —«τί σόι πράμα, λοιπόν, νάειναι κι ἐτοῦτο τό φροῦτο;» Ἔτσι, μᾶλλον, συλλογιόντανε οἱ ἄνθρωποι. Ὁ συνταξιοῦχος δάσκαλός μας, ὁ Κώστας Παπαδόπουλος, ἀσυναγώνιστος ἐφημεριδοφάγος καί φανατικός Καφανταρικός, ἔσπασε τήν παγερή σιωπή κι εἶπε: —«Διάβολος νά τό πάρει, ὅ,τι καί νά 'ναι, θά ἡσυχάσουμε, ἐπιτέλους, ἀπ' τά κόμματα καί τά κομματικά. Νισάφι! Χειρότερα δέν μπορεῖ νάειναι!»

Αὐτός, λοιπόν, ὁ σπλήνας «προοδευτικός» συγχατάνευε τώρα στή δικτατορία ἑνοῦ ἀποτυχημένου πολιτικοῦ, τοῦ «μπακαλιάρου;» Πῶς νά τό ἐξηγήσεις; Προφανέστατα, καταστάλαγμα τῆς ἀγανάκτησης καί τῆς ἀπογοήτευσης τῶν ὀπαδῶν τοῦ παλαιοκομματισμοῦ ἡ σκέψη του, ἀποκαρδίωση καί σιχασιά ἀπ' τή χρεωκοπία τῶν «ἀστικοτσιφλικάδικων» κομμάτων. Γεγονός στό ὁποῖο πόνταρε, βέβαια, κι ὁ Μεταξᾶς —ὅλοι οἱ κατά καιρούς Μεταξάδες κι «ἐθνοσωτῆρες» δικτάτορες.

Τά λόγια τοῦ δάσκαλου σάν ἀπό ἐλατήριο σπρωγμένον πετάξανε ὀρθό στή μέση τῆς αἴθουσας τό Σολοῦκο, πού κανένας δέν ἀγνοοῦσε στό χωριό ὅτ' ἤτανε «κόκκινος».

—Ὄχι! Δέν εἶν' ἔτσι, δάσκαλέ μου, ὄχι! Κάθε ἄλλο, παρά ἔτσι...

Κι ἀμέσως, μέ ἔξαψη ἀλλά καί μέ σαφήνεια μπασμένου στό θέμα του ἀνθρώπου, ἄρχισε νά ἐξηγεῖ τί σημαίνει γιά τόν ἑλληνικό λαό ἡ ἀναστολή τῶν ἄρθρων τοῦ Συντάγματος, πού ἀφοροῦνε τά πολιτικά του δικαιώματα καί τίς ἀτομικές ἐλευθερίες, τ' εἶναι καί ποιούς ἐκφράζει ἡ δικτατορία, τί θά πεῖ ναζισμός καί φασισμός, πού «τσιράκι τους εἶναι ὁ Μεταξᾶς». Μίλησε γιά τόν κίνδυνο πολέμου, πού ἑτοιμάζουνε τοῦτες οἱ φασιστικές δικτατορίες γιά «τό

* Χρονογράφος τοῦ «Ριζοσπάστη», πού πολύ ἀγαποῦσε τά κείμενά του ὁ Σολοῦκος.

ξαναμοίρασμα τοῦ κόσμου». Κι ἄλλα πολλά, πάρα πολλά εἶπε. Κι ὅλοι τόν ἀκούγανε μέ θαυμασμό, ποῦ τά ξέρει τόσα πράγματα! Πράγματα, πού ἐκεῖνοι ἴσαμε τούτη τή στιγμή οὔτε τά ὑποψιαζόντανε. Μά σάν ὁ Σολοῦκος πῆγε νά μιλήσει γιά τήν ἐργατική τάξη καί τή φτωχοαγροτιά, γιά τά δικαιώματά τους καί τή δύναμή τους, ἡ συντηρητική νοοτροπία τοῦ γερο-δάσκαλου, γνήσια χαφανταρική ἄλλωστε, κλώτσησε καί κλώτσησε πεισματικά. Λογομονομαχήσανε οἱ δυό τους στά γεμάτα, μά ὁ δάσκαλος γρήγορα φύρανε ἀπό ἐπιχειρήματα. Στό τέλος ἔκαμε πίσω —«μπορεῖ καί νά 'χει δίκιο ὁ Νίκος», παραδέχτηκε. Ἀλλά καί δέν παραδόθηκε ἐντελῶς ἡ συντηρητικότητά του, κράτησε καί τή λεγόμενη «στερνή» του, εἶπε:

—Εἶν' ἀλάργα τό σκοτάδι; —κλεῖσ' τά μάτια νά τό δεῖς! Ἄς μή σπεύσωμε νά ρίξωμε τόν λίθον τοῦ ἀναθέματος. Ὁ χρόνος θά τό δείξει. Ἐπιτέλους μπουχτήσαμε ἀπό τίς κομματικές διαμάχες. Νά βρεθεῖ ἕνας νοικοκύρης, νά μπεῖ μιά τάξη καί στόν τόπο μας.

—Δάσκαλε, δάσκαλε, φεῦ! Νοικοκύρη λές τόν κλέφτη; Κι ἄλλο πού δέ θέλουν οἱ Καλιγοῦλες, νά τούς ἀνεχθεῖς, ὥσπου νά σέ καλοδέσουν! —ὅρα καί ψῆφον ἀνοχῆς πρός Μεταξά...

Μ' αὐτά τά λόγια τοῦ Νίκου ἔκλεισε ἥρεμα τό θυελλώδικο ἐκεῖνο βράδυ, ἐκεῖ σ' ἕνα ἀπόμαχρο χωριό τῶν Ἀγράφων. Μά τό πρωί τῆς ἄλλης μέρας ὁ Νίκος ἦρθε σπίτι κομμάτι ἀνήσυχος. Ὅτι εἶχε ἀνάψει «γάστρα» ἡ μάνα μου νά ψήσει πίτα. Εἴμαστε πάνω στό θέρο αὐτό τόν καιρό στήν Εὐρυτανία —οἱ ἐργάτες μας περιμένανε τό πρόγευμά τους, γερό κολατσιό στίς 10 ἡ ὥρα.

—Ποῦ τούς ἔχεις τούς «Ρίζους»; Φέρ' τους, εἰς τό πῦρ τό ἐξώτερον! Μπορεῖ νά πλακώσουν ὅπου νά 'ναι οἱ μπάτσοι. Βλέπεις εἶναι καί τό χθεσινοβραδυνό, τό παρατραβήξαμε τό σκοινί. Ἤ λές πώς δέν τό 'μαθαν τά σαΐνια στή Φουρνά; —φουχαρά μου!

Ἔφερα τούς «Ριζοσπάστες», πήγαμε στό δωμάτιο πού λαμπάδιαζε ἡ γάστρα κι ἀρχίσαμε κι οἱ δυό νά ρίχνουμε στή φωτιά λίγες-λίγες τίς ἐφημερίδες —σοῦ ξεριζωνότανε ἡ καρδιά! Ἡ μάνα μου, π' ἄνοιγε τά φύλλα γιά τήν πίτα, καταξαφνιάστηκε. Ἤξερε τήν... τσιγκουνιά μου γιά τά «παλιόχαρτα» κι ὅλο παράπονο τό 'χε πώς δέν τῆς δίνω κομμάτι ἐφημερίδας νά περιτυλίγει τό ἕνα καί τό ἄλλο πού ἔπρεπε νά στείλει πότε στόν τσοπάνη, πότε στούς ἐργάτες.

—«Χ'στός καί Παναΐα! Τί καῖτε τίς φημερίδες κι δέ μ' τς δίνιτι νά τ' λίγου;» —«Εἶναι γιά κάψιμο, θειά. Εἶναι χολασμένες! Ἐσύ, οὔτ' εἶδες, οὔτ' ἄκουσες, μούιδε ξέρεις ὅτι κάψαμ' ἐδῶ χαρτιά» —τῆς εἶπε ὁ Νίκος κι ἡ πολύπειρη χωριάτισσα, πού εἶχε γνωρίσει καί κλέφτες καί καταδιωχτικά ἀποσπάσματα, πού ξεριζώνανε τά μουστάκια τοῦ κοσμάκη, ψυλλιάστηκε. «Ἔγινε τίποτα;» —ρώτησε ἀνήσυχη. —«Μεταξάς, θειά-Δημήτραινα» —τήνε... διαφώτισε ὁ φίλος μου. —«Μεταξάς, τραγομαλλάς, τ' εἶν' ἡ ἀφεντιά του; Τουρ-

κόπιασμα;» —«Καί χειρότερος! Φασισμός! Μέ τσαρούχια!» — ὑπογράμμισε ὁ Σολοῦκος. —«Ἰγώ 'μ ἀγράμματ' γυναίκα, κάν' του λιανότερα» —κεντρίστηκε τό ἐνδιαφέρον τῆς μάνας μου, πού ἕνας φόβος γιά τά παιδιά της γοργοπέρασε στά χαρακτηριστικά της. — «Θά μᾶς βουλώσει στοῦ βοδιοῦ τό κέρατο, ἄμα δέν τόν ρίξουμε γρήγορα». —«Ἄα, τόν ξεπατωμένο! Νά μή χρονιάσει! Χρόνος νά μήν τόν βρεῖ» —καταράστηκε ἡ μάνα μου, πού δέν κατάλαβε καί μᾶλλον τά ἀπομπέρδεψε τ' εἶναι Μεταξάς, τ' εἶναι φασισμός, ἀλλά συνειδητοποίησε πώς ἐδῶ κάτι τό πολύ κακό συντρέχει.

—Μωρέ καί νά 'ξαμηνιάσει, θειά, διάολος μᾶς πῆρε καί μᾶς σήκωσε! —εἶπε πάλε ὁ Νίκος χώνοντας συνάμα καί μάτσα τίς ἐφημερίδες κάτω ἀπό τήν πυραχτωμένη γάστρα.

Τότε ἐμεῖς πιστεύαμε πώς εἶναι ζήτημα μηνός, τό πολύ δυότριῶν, τό πέσιμο τοῦ Μεταξᾶ. Ἡ *ἐννιά* τοῦ Μάη τῆς Θεσσαλονίκης οὔτε τρεῖς σωστούς μῆνες δέν εἶχε κλείσει —μέ τέτοιο Κίνημα νά σταθεῖ δικτατορία!

Ἔτσι, ἀπό τοῦτο, λοιπόν, τό περιστατικό πρωτάκουσε ἡ μάνα μου τ' ὄνομα τοῦ δικτάτορα. Ἴσως τότε νά μήν τό πολυτύπωσε στό μυαλό της. Ἀλλά ἦρθε τό γιδοφάγωμα, εἶδε τίς διώξεις μας, λαχτάρησε ἀπό τίς ἔρευνες τῶν χωροφυλάκων στό σπίτι, καί, καί! Καί γιά τή γερόντισσά μου, χειρότερο «τουρκόπιασμα» στόν κόσμο, ἀπαισιότερο κακό ἀπό τοῦτον τό Μεταξᾶ δέ *ματάγινε:* Τ' ὄνομά του ἦτανε ὁ ἴδιος ὁ τρικέρης ὁ Ἐξαποδός. Τ' ἄκουγε καί σηκωνότανε ἡ τρίχα στό πετσί της.

Κάποτε ὁ πατέρας ἀρρώστησε, οἱ δουλειές στή βράση τους, ἡ μάνα δέν τίς πρόκανε ὅπως ἤθελε, ἦτανε διαρκῶς στά ὦπα της. Ὁ ἄρρωστος τίς ἀπαιτήσεις του, φυσικά. Σέ μιά κάποια στιγμή, πού ἡ μάνα ἦτανε ὅλο διαόλια, φούρια καί φωνές δεξιά-ζερβά, δέ δεχότανε μύγα στό σπαθί της, ὁ γέρος, μέ τό ἀειντουμανιάζον τσιμπούκι του στά δόντια καί τό περιπαιχτικό κέφι του, πέταξε τῆς γριᾶς του: «Μεταξάς μοῦ 'γινες, μωρέ γριά! Με-τα-ξάς!» Τ' ἦτανε νά τό ξεστομίσει! Σωθήκανε στόν κόσμο τόν ἐπᾶ οἱ προσβολές, νά βρεῖ μιάν ἄλλη; Τό «Μεταξάς» πῆγε καί βρῆκε; Σωθήκανε οἱ βρισιές, ἄλλη δέν τοῦ 'φτανε νά ξεθυμάνει; Κύριε, φύλαττε! Χάρον ἀπάντεχε, τοῦτο ὄχι! Βροντολόγησε τίς πόρτες, βγαίνοντας σίφουνας ἀπό τήν κάμαρη, σειστήκανε τσατμάδες καί χωρίσματα, τρεμουλιάξανε τά τζάμια, οἱ κότες ἀναφταγωθήκανε στήν αὐλή, σά νά χύμηξε γεράκι! «Βγῆκε ἀπ' τά σεγκούνια της» ἡ γριά μας, ἄστραψε καί βρόντηξε —νά τήν πεῖ καί «Μεταξά»! Καί ποιός; —ὁ γέρος της! Δέν τήν ἔλεε ὅ,τι στό διάολο ἤθελε, νά τή σκυλοβρίσει, μά ὄχι, γιά ὄνομα τοῦ θεοῦ, καί «Μεταξά»!... Ἀλλά κι ἐκείνη καί τί δέν τοῦ ἔσυρε, ἀπ' τήν αὐλή, ὅσα παίρνει ἡ σκούπα! Καιρός καί καιρός πέρασε, ὅμως, τῆς γριᾶς ποῦ νά τῆς περάσει, ἀδύνατο

νά τοῦ συχωρέσει τοῦ γέρου της μιά τέτοια προσβολή πού τῆς ἔκανε!

Ἐκεῖ, πού λέτε, εἶχε καταντήσει τό ὄνομα τοῦ «πρώτου» σέ ὅλα —τό θυμᾶστε οἱ παλαιότεροι. Πρῶτο καί στήν ἔννοια σά βρισιά. Ὁ λαός δέ χαρίζει κάστανα. Σέ κάνει συνώνυμο τῆς βρισιᾶς, ἄν γι' αὐτό καί μόνο ἀξίζει ἡ φήμη σου —φυσικά κατά τά ἔργα σου. Σέ βάζει ὄνομα στό γουρούνι του, ἄν τοῦ φέρθηκες γουρουνίσια, ὅπως λέμε, ἀδικώντας τό καημένο τό ζῶο... Ἄκουσα μέ τ' αὐτιά μου στά χρόνια τῆς Κατοχῆς νά φωνάζουνε σέ γουρούνια, ἐκεῖ πάνω στά χωριά μας, καί μέ τόν φυσικότερο τόνο φωνῆς, «Μεταξά, Μεταξά, ἔλα δῶ, ἔλα νά σέ ταΐσω» —ὁ χωρικός δίνει ὀνόματα στά σπιτικά ζᾶ του κι ἐκεῖνα τά μαθαίνουνε.

Ἔτυχε μιά μέρα νά περνᾶμε μέ τό στρατηγό Δ. Ματσούκα ἀπ' τό χωριό Δίλοφο Σπερχειάδας, δίπλα ἀπό μιάν αὐλή, κι ὡς ἀκούσαμε μιά νοικοκυρά χωριάτισσα νά κράζει τό γουρούνι της, «Μεταξά», ὁ διοικητής μου, τῆς ΧΙΙΙ Μεραρχίας τοῦ ΕΛΑΣ, εἶπε, σιγανά, σά νά μονολογοῦσε πρός τόν ἑαυτό του:

—Τί τῆς φταίει, τῆς βλοημένης, καί τό βρίζει τό ζῶο;

* * *

Παρά τήν πρωτόγονη, πές, οἰκονομία της καί τήν ἀπομόνωσή της συγκοινωνιακά, ἡ Εὐρυτανία δέν ἔμεινε σέ «εὐθέως ἀνάλογη» μέ τό ὅλο χάλι της ἀπόσταση πίσω ἀπό τό πρωτοποριακό κίνημα τῆς χώρας καί πιό συγκεκριμένα τό κομμουνιστικό, τό ἀριστερό. Ἐπισημάναμε μέ τόν ἀναγνώστη μερικούς ἀπ' τούς παράγοντες τοῦ φαινομένου κι ὅτι ἕνας ἀπ' τούς συντελεστικότερους ὑπῆρξε τό γεγονός πώς τά ξύπνια τέκνα της πού ταξιδεύοντανε τῆς φέρνανε, σέ πρώτη γραμμή οἱ διανοούμενοι, τό καλύτερο πού κερδίσανε στά ξένα: τίς καινούριες, τίς προοδευτικές ἰδέες. «Τό φῶς πού καίει», πυξίδα νά ὁδηγηθεῖ νά βγεῖ ἀπό τό φαῦλο κύκλο. Σπόρος γερός καί μπόλι ρωμαλέο οἱ καινούριες ἰδέες, βρίσκανε κι ἔδαφος ἀρκετά ὀργωμένο καί κορμό χυμερό τά ἴδια τά ἄλυτα οἰκονομικά κι ὅλα τ' ἄλλα προβλήματα τοῦ τόπου.

Διάχυτο δημοκρατικό φρόνημα στά πλατιά στρώματα τῶν ἀγροτῶν, βέβαια ὑπῆρχε, ὁ χαραχτήρας τῶν ἀνθρώπων ἀνυπόταχτος, τό αἷμα ἀψύ, ἡ ψυχή περήφανη, οἱ παραδόσεις τῶν «Ἀγράφων» δέ σβήσανε —ἔ, ὅλα τοῦτα δέν ἦσανε χωρίς σημασία γιά τό «σπόρο τόν καλό». Οἱ ἀπογοητεύσεις ἀπ' τούς πολιτικούς τῆς ἀστικῆς δημοκρατίας ἀπ' τή μιά, ἡ παρουσία πιά καί δράση συνεπῶν προοδευτικῶν δυνάμεων, ἀπ' τήν ἄλλη, συντελέσανε σέ μιά μετεξέλιξη

τοῦ ἁπλοῦ δημοκρατικοῦ κινήματος πρός τό συνεπέστερο, σέ ποιοτικό του διασκέλισμα πρός ὑψηλότερο σκαλί.

Ἀρκετά πρίν ἀπό τή μεταξική δικτατορία ἡ Εὐρυτανία εἶχε κάποια ὀργανωμένη βάση τοῦ κομμουνιστικοῦ κινήματος, ἰδιαίτερα μέ δυνάμεις μέσα στούς ἐργάτες ὁδοποιίας. Στά στρατόπεδα τῆς 4ης Αὐγούστου, ἡ καθυστερημένη Ἐπαρχία ἀντιπροσωπεύθηκε καί στήν Ἀκροναυπλία, μέ τόν ἀξέχαστο Μῆτσο Οἰκονόμου, ἀπό τό χωριό Δομιανοί, πού κι ἐκτελέστηκε ἀπ' τούς κατακτητές στό Κούρνοβο, μέ τούς 106, στίς 6 Ἰούνη 1943.

Στά χρόνια ἀκόμα 1932-34, τό Γυμνάσιο Καρπενησιοῦ ὑπῆρξε ὄχι ἄγονο «φυτώριο» τῆς ΟΚΝΕ. Τό γεγονός ἔβαλε ψύλλους στ' αὐτιά τῆς χωροφυλακῆς, γινήκανε συλλήψεις [Νίκος Σολοῦχος, Χρῆστος Βουρτσέλας καί ἄλλοι, πού τώρα δέ θυμοῦμαι τά ὀνόματά τους], δούλεψε στίς πατοῦσες μαθητῶν τοῦ Γυμνασίου φάλαγγα, ἔπεσε ἀλύπητο κουρμπάτσι, τούς βγάλανε νύχια, τούς ξεριζώσανε μαλλιά, κλπ, κλπ. Τέλος, ἀποβληθήκανε γιά ἀρκετό διάστημα ἀπό τό Γυμνάσιο «πρωταίτιοι», ἰδιαίτερα ἀπό τίς τρεῖς τελευταῖες τάξεις. Βούιξε ἡ μικρή πόλη, τό γεγονός μαθεύτηκε καί στά χωριά, φυσικά δώσανε καί πήρανε τά σχόλια. Ἡ ΟΚΝΕ ἔτσι ἐκλαϊκεύτηκε ἀπό τά ἴδια τά σκληρά μέτρα πού παρθήκανε σέ βάρος τῶν μαθητῶν. Κι ὅπως ὁ λαός συμπονάει τόν βασανιζόμενο, αἴσθημα συμπάθειας δημιουργήθηκε στόν κόσμο πρός τά παιδιά, πού ἐκτεινότανε κι ὥς τήν ὑπόθεσή τους, τήν ΟΚΝΕ.

Γυμνασιάρχης τότε στό Καρπενήσι ἦτανε ὁ Κώστας Παπακαρυάς, ἀπ' τή Φουρνά. Πολιτικά καφανταρικός. Κι ὅπως δά κι ὁ ἀρχηγός του, κι ἐτοῦτος στό ἔπακρο συντηρητικός, ἀπαρχαιωμένος ἀπό πλευρά κοινωνικῆς ἀντίληψης τῆς πολιτικῆς. Καί κατατρόμαξε μπροστά στό «σκάνδαλο», πού ξέσπασε στό σχολειό του — δέ θά τοῦ τραβούσανε ἁπλῶς τ' αὐτιά, πολύ περισσότερο πού ἔπαιρνε τά ἀπάνω τό Λαϊκό Κόμμα!

Ὁ Νίκος Σολοῦχος μοῦ διηγήθηκε τότε καί τό παρακάτω ἀμίμητο τοῦ μπάρμπα Κώστα Παπακαρυᾶ:

Ἀφοῦ πρῶτα τόν συγυρίσανε δεόντως τόν ἀλησμόνητο παιδικό φίλο μου στό ἀστυνομικό τμῆμα, ὅπου κρατήθηκε μέρες, κι ἀφοῦ ἔφαγε καί μιά γερή ἀποβολάρα ἀπ' τό Γυμνάσιο κι ὅταν ὁ χρόνος της «ἐξέπνευσεν», τά μελανιάσματα ἀπ' τό κορμί του περάσανε, οἱ γρατσουνιές ἀπ' τό πρόσωπο «στρώσανε», τά πόδια ξεπρηστήκανε ἀπ' τήν ἀνήλεη φάλαγγα καί ξαναγύρισε στά θρανία, τόν κάλεσε στό γραφεῖο ὁ γυμνασιάρχης του. Καιρός πιά νά χρησιμοποιηθοῦνε καί παιδαγωγικές μέθοδες, ὁ Παπακαρυάς, ἀγαθός κατά τά ἄλλα ἄνθρωπος, θυμήθηκε, φαίνεται καί τόν... Πεσταλότσι. Ἄλλωστε, ἤσανε καί κοντοχωριανοί μέ τό Σολοῦχο, γνώριμος τοῦ πατέρα του,

πού παλιότερα διατηρούσε καί γερό μπακάλικο στή Φουρνά, εὔλογο τό ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον τοῦ μπάρμπα Κώστα.

—Ἔλα δῶ, βρέ, σύ! Δέ μοῦ λές, ρέ κουτορνίθι, γιατί πουλάει τίς γίδες του* ὁ πατέρας σου; Γιά νά μάθεις πέντε γράμματα, νά γίνεις ἄνθρωπος, ἤ, βρέ ζευζέκη, νά σπουδάξεις κομμουνισμό; Ξέρεις, ὠρέ, τί ἐστί κομμουνισμός; Νά στό πῶ ἐγώ! Ὁ κομμουνισμός, ὠρέ, εἶναι σάν τά λιμπά** τ' κριαριοῦ... Κρέμονται, ἀλλά δέν πέφτουν. Ἡ ἀλ' ποῦ, ὅμως, τά βλέπ' νά κουνιένται πέρα-δῶθε, νά, λέει, ἐδῶ θά πέσουν, χάα, παραπέρα πέφτουν καί τά τρώω! Καί τρέχ' ὅλ' μέρα ἀπό κοντά στό κριάρ' κι ἀπαντέχ' νά τ' πέσουν τ' ἀμελέτητα!... Εἶδες; —κουνιένται, μά δέν πέφτουν, τά ἔρμα! Κι ἡ ἀλ'ποῦ ψοφάει ἀπ' τήν πείνα. Τώρα κατάλαβες τί ἐστί κομμουνισμός; Νά, ἔτσι, βρέ, θά ψοφήσετε κι ἐσεῖς, καρτερώντας νά γίνει κομμουνισμός. νά πέσουν τ' κριαριοῦ! Δέν πέφτουν, ὠρέ, πάρ' το χαμπάρ!

Γουστόζικη κι ἡ συνέχεια, ἀναγνώστη, κι ἄκου την, σέ παρακαλῶ.

Περάσανε δέκα χρόνια, ἴσως καί πιό πάνω. 1944 πιά. Συνταξιοῦχος ὁ τοπικός γυμνασιάρχης. Κι ἐρχότανε κάθε μέρα, πρωίπρωί, στό ἀναγνωστήριο τῆς «Ἐπιτροπῆς Διαφώτισης Ἀνταρτῶν» τῆς XIII Μεραρχίας, στό Καρπενήσι. Ἐφημεριδοφάγος ἀπ' τούς λίγους! Ξεχοκάλιζε τίς ἐφημερίδες, ἀφοῦ διάβαζε πρῶτα τό πολυγραφημένο καθημερινό δελτίο εἰδήσεων ἀπό τά μέτωπα, κουβεντιάζαμε μετά καί λίγο, γιά τό ἕνα καί τό ἄλλο. Δέν εἶχα κάνει μαθητής του, τοῦ εἶχα περισσότερο θάρρος, δέν τοῦ ἀπόκρυβα τό σεβασμό μου. Εἶχα φροντίσει νά εἶναι πάντα ἐλεύθερη ἡ ορισμένη, μόνιμη γωνιά, τό μόνιμο τραπεζάκι του, ἡ αὐτή καρέκλα. Τό ἴδιο ὅπως κι ὁ Παπαμαῦρος, ἐξίσου τακτικός ἀναγνώστης ἐκεῖ, ἤθελε κι ὁ Παπακαρυάς τή θέση του, τή δική του!

Τό Λαϊκό Κράτος βρισκότανε στήν ἀκμή του, στούς Κορυσχάδες συνερχότανε ἡ Α΄ Σύνοδος τοῦ Ἐθνικοῦ Συμβουλίου...

Διάβαζα μιάν ἔκθεση τῆς ΕΔΑ τῆς Μοίρας Πυροβολικοῦ τῆς Μεραρχίας μας. Στή Μοίρα καπετάνιος ἤτανε ὁ Σολοῦκος ἐκείνη τήν περίοδο, ἴσως λίγο πρίν. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ὡς μ' ἀποχαιρετοῦσε, ὁ γέρος, φεύγοντας ἀπ' τ' ἀναγνωστήριο, ὅπου δίπλα του ἤτανε τό γραφεῖο μου μέ κοινή εἴσοδο, μοῦ ἦρθε ξάφνου στό νοῦ ἡ παλιά ἱστορία καί τοῦ πέταξα:

—Ἔ, τί λές τώρα, μπάρμπα Κώστα, γιά κεῖνα τ' ἀμελέτητα τῆς ἀλεποῦς.

* Ὁ πατέρας τοῦ Σολοῦκου μόνο γίδες δέν εἶχε, μαγαζάτορας ἤτανε. Τό ἤξερε αὐτό ὁ Παπακαρυάς. Μά ἡ ἔκφραση «πουλάει τίς γίδες του» ἤτανε γενική, δηλωτική τοῦ καταξοδεύματος ἑνός σέ μιά προσπάθεια.

** Λιμπά: οἱ ὄρχεις.

Ξαφνιάστηκε, δέν πῆγε ἡ μνήμη του, σούφρωσε τό μέτωπο ἀπορώντας —«γιά ποιά, εἶπες;»

—Τό μαθητή σου τόν Σολοῦχο τόν θυμᾶσαι, ἐδῶ καί δέκα χρόνια πρίν! Τῆς ἀλεποῦς, πού κουνιένταν, μά δέν ἔπεφταν!

Ξέσπασε σέ τρανταχτά γέλια, ἔπεσε σέ μιά ψάθινη πολυθρόνα, παραλίγο νά τήν ἀναποδογυρίσει καί μ' ἀπάντησε σέ... ἄπταιστα ρουμελιώτικα:

—Ν' σάφ', οὐρέ π'δί μ'! Ν' σάφ', τά χιρατένια, σάπ'σαν, ἔπισαν τά ἔρμα!

Σώπασε λίγο, πῆγε νά σηκωθεῖ ἀπ' τήν πολυθρόνα, τόν ξαναπιάσανε τά γέλια, ξεκαρδίστηκε, ματάκατσε καί πρόσθεσε:

—Μήν τό παραξενεύεσαι, ἄλλα χρόνια, ἄλλα μυαλά. Ἐμεῖς γερόντοι, ἐσεῖς οἱ νέοι. «Ἄμμες γ' ἐσόμεθα πολλῶ κάρρονες»! —ἀλλοίμονον ἄν δέν ἦταν ἔτσι. Ἀλλά καί ποιός νά τό συνελάμβανε, πρό δεκαετίας μάλιστα, αὐτό τό θαῦμα τό δικό σας;

Μετά δυό χρόνια, Ἰούλης 1946. Μέ τίς χειροπέδες καί χουστωδία δυό χωροφυλάκους, ἀνέβαινα τίς σκάλες στό Ἐφετεῖο Ἀθηνῶν, ὅπου συναντιέμαι μέ τόν ἀντεισαγγελέα Πρωτοδικῶν Λεωνίδα Παπαχαρυά, γιό τοῦ ἀλλοτινοῦ γυμνασιάρχη. —«Ποῦ σέ πᾶν τοῦτ' ἐδῶ;» μέ ρώτησε μέ διάθεση. —«Στόν Κατή, ποῦ ἀλλοῦ μέ τέτοια βραχιόλια, στό γάμο;» Κι ἐνδιαφέρθηκα ἀμέσως νά μάθω γιά τό γέρο του, πού τόσο ἐκτιμοῦσα τή ντομπροσύνη του καί τή ρουμελιώτικη στόφα του. —«Γέρασε, παραγέρασε μάλιστα, τί νά κάνει; Σέ βεβαιῶ, σέ θυμᾶται πάντα.»

—Διαβίβασέ του τά σέβη μου, σέ παρακαλῶ... Ἄ, ναί, πές του ἐπίσης, νά γελάσει, μπορεῖ καί τ' ἀντίθετο, πές του, ἐκεῖνος θά καταλάβει: Τά... ἀποτέτια τοῦ κριαριοῦ, κράταγαν παρ' ὅλ' αὐτά! Τά τσοκανίσαμε, μά δέν τά κόψαμε σύρριζα, δέν ἔπεσαν. Νυστέρι χρειάζονταν, δέν μπῆκε! Καί ξαναθρέφουν! Ἀλλά ἡ ἀλ'πού δέν ψόφησε, πές του. Καί ἔσεται ἦμαρ!

Μέ κοίταξε ἐμβρόντητος ὁ δικαστικός φίλος, ἴσως νά μέ πῆρε καί γιά βλαμένο ἀπ' ὅ,τι μᾶς βρῆκε — μήπως δέν ἤτανε καί γιά νά τρελαθεῖς μ' αὐτό πού εἴχαμε κάνει νά μποῦμε μόνοι μας στό στόμα τοῦ λύκου;

Μά νά τοῦ τό εἶπε τοῦ γέρου ὁ Λεωνίδας;

Ὅμως, ἐμεῖς καιρός νά ξαναγυρίσουμε στά φύτρα τῆς ΟΚΝΕ στήν Εὐρυτανία. Ἀπ' αὐτά θά βγοῦνε δέντρα τῆς Ἐθνικῆς μας Ἀντίστασης, ὁλόκληρη σειρά ἀπ' τά στελέχη μέ τά ὁποῖα πρωτοξεκίνησε τό 1941 τό κίνημα στήν Εὐρυτανία.

Τό γυμνάσιο Καρπενησιοῦ ἐπαλήθεψε τήν πρόβλεψη τοῦ Καφαντάρη. Τήν καταχωρῶ ἐδῶ, ὅπως τήν ἄκουσα νά τή διηγιένται

οἱ Καρπενησιῶτες. Οἱ τελευταῖοι πασχίζανε νά πετύχουνε ἀπ' τό κράτος ἔγκριση ἵδρυσης γυμνασίου στήν πόλη τους, φυσικά καί κάποια πίστωση γιά τήν ἀνέγερση διδακτηρίου —τά πολλά θά τά βάζανε ὁμογενεῖς τῆς 'Αμερικῆς Καρπενησιῶτες, ἐξασφαλίζοντας κι ἀναγραφή τοῦ ὀνόματός τους στή μαρμάρινη πλάκα τῶν Δωρητῶν, σακατλίκι, πές το, τοῦ Ρωμιοῦ! Λοιπόν, ἐπιτροπή κατεβαίνει στήν 'Αθήνα, ζητάει νά κινήσει γῆ κι οὐρανό ὁ κύριος Πρόεδρος —ἀργότερα θά τοῦ δέσουνε γκαζοτενεκέ οἱ Καρπενησιῶτες πίσω ἀπ' τ' αὐτοκίνητο στήν πλατέα τῆς πόλης, τό ἄκρον ἄωτον πολιτικῆς ἀποδοκιμασίας! Παρουσιάζει τήν ἐπιτροπή στόν κύριο Πρόεδρο ὁ βουλευτής Εὐρυτανίας, ἐννοεῖται τοῦ «Προοδευτικοῦ Κόμματος», ἄν τό εἶχε ἀκόμα ἱδρύσει ὁ Καφαντάρης, Τάκης Τσιτσάρας —ἐξηγεῖ στόν Πρόεδρο, ἀναπτύσσει ἡ ἀντιπροσωπεία τό πρόβλημα.

—«Μάλιστα, φίλτατοί μοι!» —ἡ ἀπάντηση τοῦ Καφαντάρη.

Αὐτό τό «φίλτατο» τοῦ Εὐρυτάνα πολιτικοῦ, σωστός πυθικός χρησμός! 'Επί δικαίους καί... ἀδίκους τό ἴδιο: «Φίλτατέ μοι». Πότε αὐτό σήμαινε τήν καθιερωμένη, τήν ὁμαλή ἔννοιά του, καί πότε ὑποδήλωνε «σέ χοροϊδεύω»; Δέν εἶναι σχῆμα λόγου. Θυμᾶμαι, ὅταν ἔπαιρνε γράμμα του ὁ πατέρας μου, πολιτικός του φίλος μέ ἀρκετούς ψήφους στήν τσέπη, χρειαζότανε νά τό διαβάσω πολλές φορές, νά τό ἀνιχνεύσω —μιά «Φίλτατέ μοι Μῆτρο», τήν ἄλλη «Φίλτατέ μοι Τάκη»!— γιά νά ὁσμισθῶ πότε κορόιδευε τόν «Μῆτρο» καί πότε περίπαιζε τόν «Τάκη». Ὥσπου ἀπ' τό πολύ τῆς πρακτικῆς καταλάβαμε, πατέρας καί γιός, ὅτι τό πρῶτο ἔλεγε «ἀργοῦνε οἱ ἐκλογές, δέ σέ χρειάζομαι, φίλτατέ μοι» ἔρμε... «Μῆτρο»! Καί πώς τό δεύτερο προμήναγε σύντομες ἐκλογές. «Φίλτατέ μοι *Τάκη» —δικέ μου!* 'Αλλά καί στίς δυό περιπτώσεις, τό ἀποτέλεσμα τῶν ὁποιωνδήποτε προσδοκιῶν τοῦ γέρου μου τζίφος! 'Ακριβέστερα, «ὑπόθεση Κοκκινόβρυσης» —θά τή δοῦμε ἀλλοῦ.

. . .—«Μάλιστα, φίλτατοί μοι! Τό θέμα λίαν σοβαρόν!... Θά ἀγωνισθῶμεν διά τό γυμνάσιον», διαβεβαίωσε, καταπώς ἔλεγε αὐτή ἡ ἱστορία, τήν ἀντιπροσωπεία τῶν Καρπενησιωτῶν ὁ ἀρχηγός τῶν «Προοδευτικῶν», «ἀκέραιος πολιτικός, κολοσσός ἠθικῆς καί ἐντιμότητος» —ἐξυπακούεται, πολιτικῆς— ὅπως ἀκριβῶς τό γράφανε κάθε φορά οἱ ἐκλογικές πορτρετοαφίσες τοῦ Γ. Καφαντάρη, πού κατακλύζανε τήν Εὐρυτανία καί δέν ἔμενε πόρτα οὔτε παλιοχερώνας... ἀστόλιστη.

Ὁ Τάκης Τσιτσάρας, πού δέν φρόντισε νά ἐξηγηθεῖ μέ τόν ἀρχηγό του πρός ποιά κατεύθυνση ἐννοοῦσε τό «θά ἀγωνισθῶμεν», ἔδεσε κόμπο μόνο τό «μάλιστα»...

Ὁ Δηλιγιάννης, πού ἄφησε «δόξες» σ' ἐτοῦτο τό πεδίο τῆς νεοελληνικῆς πολιτικῆς ἱστορίας, ἤτανε, λένε, σαφής, σαφέστατος —ἄν καί τήν ἔπαθε μιά φορά! Στόν καιρό τοῦ «δηλιγιανναίικου»

είχε δώσει ακριβείς οδηγίες στούς ανθρώπους του επί τού ρουσφετολογίου. Πονοκέφαλος δέ χρειαζότανε—τά σημειώματά του όλα μέ τό ίδιο περιεχόμενο: ό επιφέρων τό παρόν ήμέτερος νά έξυπηρετηθεί πάραυτα καί άνυπερθέτως! Μά, προσοχή στήν υπογραφή! Άν είναι φαρδιά-πλατιά Δηλιγιάννης, άσ' τον νά κουρεύεται! Όμως, όταν γράφει «Δηλ.» —τσακιστείτε! Πρόκειται γιά ήμέτερο στ' αλήθεια, πάραυτα τό ρουσφέτι! Ώσπου ένας ψευδο-ήμέτερος καί έπανειλημμένα «εύκολόπιστος καί πάντα προδομένος», άνακάλυψε τό μυστικό, καί σάν έπαιρνε γιά πολλοστή φορά σημείωμα μέ «Δηλιγιάννης», κραύγασε πάνω στό τρίτο γράμμα—«Δηλ., κύριε Πρόεδρε!» Κι έμεινε σύξυλος ό «Δηλ.», τ' άφησε ώς έκεί, τό ρουσφέτιον συνετελέσθη! Έχ. δόξες τής «Ψωροκώσταινας»!

Έτρεξε, συνεχίζει ή ιστορία γιά τόν φίλτατο Καφαντάρη, ό τσιφλικάς, μά άγαθός, μάλλον, πολιτικός Τάκης Τσιτσάρας, σύν κι άλλοι παράγοντες, ίσως αύτοί καί οί άποφασιστικοί, έγκρίθηκε ίδρυση γυμνασίου στό Καρπενήσι. Σπεύδει ίκανοποιημένος ό βουλευτής στόν άρχηγό του —«τό καί τό έπετύχαμεν, κύριε Πρόεδρε! Νίκη. Έδημοσιεύθη καί είς τήν έφημερίδα τής Κυβερνήσεως, ιδού!»

—Περί τίνος ό λόγος. Τάκη; —διαρωτήθηκε, λένε, ό Καφαντάρης, διαπορημένος.

—Περί Γυμνασίου Καρπενησίου...

Τινάχτηκε άπ' τήν καρέκλα του —κατά τήν αφήγηση— ό Πρόεδρος, πού «προέρχονταν άπό τό λαό», μά είχε νοοτροπία κοτζάμπαση καί μέ θυμό —«Ποιός σού είπε νά τό κάνεις αυτό», έπίπληξε τόν τσιφλικά. —«Υ..υ..υμείς, κύριε Πρόεδρε! Διαβεβαιώσατε τούς Καρπενησιώτας... Έ...ε...εγώ, άπλώς, συμφώνως πρός τά λεχθέντα έκ μέρους ύμών...» —«Καί θά ήθελες νά τούς έλεγα; Ότι δέν συμφωνώ; Όμως, έσύ ούτως άντιλαμβάνεσαι τό πρόβλημα; Άργά πλέον! Έν τούτοις, νά μού τό ένθυμηθείς. Έντός δέκα έτών, μέ αυτό τό Γυμνάσιον, δέν θά υπάρχει πλέον ψωμί είς τήν Εύρυτανίαν ούτε δι' έμέ, ούτε δι' έσέ! Πολλώ μάλλον διά τά παιδιά σου. Ίδού, αύτό έπραξες!»

Άλλ' άς μήν τόν άδικέψουμε τόν ήγέτη τού «Προοδευτικού Κόμματος». Γιά πάρτη του, σωστός ό λόγος του! Καί κοντόθωρος γιά τά πολιτικά του συμφέροντα δέν έμοιαζε ό Καφαντάρης. Η άγραμματοσύνη κι ή καθυστέρηση τής έκλογικής του περιοχής άποτελούσανε τό γονιμότερο χωράφι τού πολιτικού του ψωμιού. Άσχουλσουν!

Θυμάμαι πόσο ταραχτήκανε τά πολιτικά μας καλπάκια... Μ' άς πώ πρώτα τό γεγονός. Τό βράδυ τής Κυριακής τών βουλευτικών έκλογών τού 1933 ήμουνα στήν αίθουσα τού σχολειού τής Φουρνάς,

πού χρησίμεψε γιά ἐκλογικό τμῆμα γιά τά χωριά Φουρνά, Κλειτσό καί Βράχα. Μαθητής στό Ἡμιγυμνάσιο Φουρνᾶς ἤμουνα, ἀλλ' ὁ Σολοῦκος μοῦ εἶχε κιόλας γανώσει τό κεφάλι. Στή διαλογή τῶν ψήφων ἕνεκα φορές στραβομουτσούνιασε καί ρούφηξε τίς μύτες του ὁ δικαστικός ἀντιπρόσωπος εἰρηνοδίκης Ἀμούτζας ἀναγκασμένος νά ἐκφωνήσει: «Παλιούρας!» Ἦτανε τ' ὄνομα τοῦ ὑποψήφιου —ἀπ' τό Μεγάλο Χωριό— τοῦ «Ἑνιαίου Μετώπου» στήν Εὐρυτανία. Ἕνεκα «κόκκινοι» ψῆφοι, μάτια μου, σ' ἐκεῖνα τά «πίσω ἀπ' τόν ἥλιο» τρία χωριά καί ἐν ἔτει 1933, δέν ἦτανε παῖξε-γέλασε! «Θίχτηκε» φανερά τό... πολιτικό φιλότιμο τῶν παλαιοκομματικῶν, ἰδιαίτερα τοῦ Γιώργου Μπουρδάρα πού μέ μέ τή γνωστή ἀθυροστομία του ἐξωτερίκευσε τό σεκλέτι του φοβερίζοντας θεούς καί δαιμόνους —ρωγμή γάρ στή στρούγγα! Ἀναστατωθήκανε οἱ Ἀρχές, δηλαδή οἱ χωροφυλάκοι. Τοῦτο ἦτανε παραπάνω κι ἀπό ἀνοσιούργημα! Τό «ἔγκλημα καθοσιώσεως» ἀποδόθηκε στόν Κλειτσό, ὅπου ὁ Λάμπρος Καραγιῶργος, καλός νοικοκύρης, ἀπό τότε πού γύρισε ἀπ' τή Μικρασιατική καταστροφή δέν ἔπαυσε ποτέ νά προπαγανδίζει θαρραλέα ὑπέρ τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος. Ὀνομαστικά τά σκάγια παίρνανε κι ἕναν ἄλλο συγχωριανό μου, τόν Πάνο Φλῶρο, ξύπνιο ἄνθρωπο, μέ γλώσσα ψαλίδι.

Τήν προηγούμενη χρονιά, πού εἴχανε ξαναγίνει βουλευτικές, στό ἐκλογικό τμῆμα τῶν Δολόπων, ὅπου ψηφίζανε Καροπλέσι, Νεράιδα καί Μολόχα, ἀπό τήν κάλπη εἴχανε ξεπηδήσει δέκα τόν ἀριθμό ψηφοδέλτια τοῦ «Ἑνιαίου Μετώπου». Ὅμως, δέν ἦτανε ἄγνωστο ὅτι σέ τοῦτο τό χῶρο ὑπάρχε «μαγιά» —ἡ ἐντύπωση μικρότερη.

Λοιπόν, ἀπό τότες ἀκόμα, πιό συγκεκριμένα μετά τήν Ἕκτη Ὁλομέλεια τῆς ΚΕ τοῦ ΚΚΕ τό Γενάρη τοῦ 1934, ἄρχισε νά διαμορφώνεται καί ν' ἀναπτύχνεται, μέ βραδύτερο ρυθμό μέσα στόν ἴδιο τό χῶρο τῆς Εὐρυτανίας, μέ ταχύτερο στούς κύκλους τῶν προοδευτικῶν Εὐρυτάνων πού ζοῦσανε στήν Ἀθήνα κι ἄλλες πόλεις, ἡ *ἰδέα* μιᾶς ὅσο τό δυνατό πλατιᾶς *Πανευρυτανικῆς Κίνησης* γιά μιά καλύτερη μοίρα γι' αὐτόν τόν τόπο καί τούς ἀνθρώπους του.

Ξυπνοί, διαβασμένοι, φωτισμένοι κι ἀγωνιστές Εὐρυτάνες, φορεῖς τῶν πιό πρωτοποριακῶν ἰδεῶν καί τῶν πλέον προοδευτικῶν τάσεων στή χώρα μας, προβάλλανε, μέ τά κάθε φορά στή δυνατότητά τους μέσα, ὅλο καί πιό συγκεκριμένες κι ἐπιτεύξιμες λύσεις γιά τά προβλήματα τοῦ τόπου τους. Προτείνανε ἐφικτές μέθοδες γιά τήν πραγμάτωση τῶν λύσεων πού ὑποστηρίζανε. Κι ὑπογραμμίζανε ἐπίμονα, προπαγανδίζανε κι ἐκλαϊκεύανε τήν *ἀνάγκη* νά ὀργανωθεῖ ὁ ὑποκειμενικός παράγοντας, ἰδιαίτερα μέσα στό χῶρο τῆς Ἐπαρχίας καί νά κινητοποιηθεῖ. Σέ μερικά χωριά, πού ἀπό μιά σειρά λόγους προσφερόντανε καί προπαντός ἐπειδή εἴχανε τούς

κατάλληλους ἀνθρώπους, ἡ προσπάθεια ὀργάνωσης τοῦ λαϊκοῦ παράγοντα μέ μορφές προσιτές, Συλλόγους, Συνεταιρισμούς, Ἑνώσεις, ἄρχισε νά καρποφορεῖ. Στό Καροπλέσι, λ.χ. τοῦ τ. δήμου Δολόπων, στά χωριά τῆς Ποταμιᾶς, ὅπως τό Μεγάλο καί Μικρό Χωριό, ἤ στή Λάσπη κι ἀλλοῦ. Μέσα στό ἴδιο τό Καρπενήσι θά ἱδρυθεῖ ὁ Σύλλογος «Εὔρυτος».

Ἐν πάσῃ περιπτώσει «μπῆκε τό νερό στ' αὐλάκι», ὅπως λένε. Σιγά-σιγά στήν ἀρχή, ὥσπου «νά πάρει δράση» τό λαϊκό καζάνι, μέ ταχύτερους ρυθμούς ἀργότερα, καί πάντοτε σέ συνάρτηση καί μέ τή γενικότερη ἄνοδο τοῦ πραγματικά προοδευτικοῦ κινήματος τῆς χώρας μας, πού σημειώνεται μετά τό 1934, ὁ ἄνεμος καί ἡ «ἀναταραχή» τραβούσανε καί φτάνανε σχεδόν κι ὥς τήν πιό ξώμαχη εὐρυτανική καλύβα, χωρίς ὑπερβολή στήν πιστοποίηση τοῦ γεγονότος.

Ἡ φτώχια κι ἡ λαχτάρα τοῦ φτωχοῦ νά τήν ξεφορτωθεῖ — θέλεις καθολικότερο «καλό ἀγωγό»; Ἡ ἰδέα γιά μιάν ἄλλη Εὐρυτανία —μέ δρόμους καί τηλεφωνικό δίχτυο, μ' ἐργοστάσια ξυλείας κι ἀξιοποίησης τοῦ δασικοῦ πλούτου της, μέ δενδροκομία, μελισσοκομία, σηροτροφία, πού σέ μερικά χωριά ὑπάρχε ἀπό παράδοση, μέ βιοτεχνία οἰκιακή καί συνεταιρική, ἰδιαίτερα γιά τούς «ἀργούς», τούς χειμερινούς μῆνες, μέ ὀργανωμένη βελτιωμένη κι ἀποδοτική κτηνοτροφία, μέ συνεταιριστικές ὀργανώσεις καί συλλόγους, μέ βιβλιοθῆκες στά χωριά καί στοιχειώδη ἰατροφαρμακευτική λαϊκή περίθαλψη, μέ ἀνεκτά διδακτήρια, ὅπου ἀκόμα τά παιδιά μαθαίνανε τά πρῶτα γράμματα στούς νάρθηκες τῶν ἐκκλησιῶν ἤ σέ ἀχερῶνες, μέ τή μίνιμουμ, ἐπιτέλους, προοπτική πώς ὁ Εὐρυτάνας καί τά παιδιά του θά πάψουνε νά λιμάζουνε τήν μπομπότα καί νά χειμάζονται ἀπό τήν ξυπολησιά καί τή γύμνια —συνέπαιρνε κι ἄλλους πολλούς πατριῶτες καί προοδευτικούς Εὐρυτάνες, ἰδιαίτερα τούς διανοούμενους κι ἐντελῶς ξέχωρα τούς δάσκαλους. Ὅτι ἐτοῦτοι ζούσανε πλειότερο ἀπό κάθε ἄλλον ἀπό κοντά τό *δράμα* τοῦ Εὐρυτάνα χωρικοῦ, τό σταυρικό βίο του τόν ἀβίωτο!

Ἰδέες, ἐλπίδες, ἡ κίνηση γιά τήν πραγμάτωσή τους, ἀφύπνησε στούς Εὐρυτάνες —μέσα κι ἔξω ἀπ' τήν Ἐπαρχία— πολλές ψυχορμητικές δυνάμεις. Καί πρῶτ' ἀπ' ὅλα μιά ζωντανή, ζεστή ἀγάπη γιά τόν τόπο τους. Μιά στέρεη ἀγάπη, στέρεη ἀπ' τό ἴδιο τό γεγονός ὅτι ὑπῆρχε συγκεκριμένος στόχος καί προσδιορισμένη δραστηριότητα γιά τό φτάσιμο σ' αὐτόν τό στόχο. Μιά ἀγάπη-ἐνθουσιασμός, πού καί τί δέν πετυχαίνει, ὁ βλογημένος!

Ὅλοι ἐκεῖνοι οἱ συμπατριῶτες μου πού ζήσανε τότε καί συμμεριστήκανε τό γενικό τοῦτο αἴσθημα γιά τόν τόπο μας, ἄς μαρτυρήσουνε τήν *ἀγάπη* μας γιά τήν Εὐρυτανία, πού στιγμές-στιγμές περνοῦσε στό χῶρο τοῦ ἀληθινοῦ πάθους. Τοῦ πάθους πού σφύζει

σέ καρδιές ἀνθρώπων συνεπαρμένων ἀπό τό ὅραμα ἑνός καλύτερου Ξημερώματος, πού πιστεύουνε σ' αὐτό καί ἀγωνίζονται γι' αὐτό.

Οἱ παλαιοκομματικοί παράγοντες, ἐνδημοῦντες ἤ μή, ταραχτήκανε ταραχή μεγάλη ἀπό τήν ὅλη Κίνηση. Καί ξέχωρα ἀπ' τήν ἀγωνιστική θερμοχρασία της, τά ὑψηλά γράδα της. Θά ἤτανε ἀπό τήν πολιτική τους φύση ἔξω, ἄν αὐτό δέν τούς συνέβαινε. Ἡ κομματική πελατεία, τό στρούγγιασμα τῶν ψήφων —νά τό ἄπαντο, πού τούς ἔκαιγε. Θά μπορούσανε οἱ τυχόν ἀπολογητές τους ν' ἀντικρούσουνε τούτη τή διαπίστωση, ἄν ὁ παλαιοκομματισμός, πού ἄρμεγε πολιτικά τήν Εὐρυτανία, εἶχε καταγράψει στό ἐνεργητικό του καί τό ἐλάχιστο ἔργο προόδου ὑπέρ τοῦ τόπου του. Ἡ ἐξασφάλιση σέ φτωχούς νέους τῆς Εὐρυτανίας μιᾶς θέσης χωροφύλακα ἤ ἀστυφύλακα, πυροσβέστη ἤ τελωνοφύλακα, ἄς μήν ἐπιχειρηθεῖ κάν νά προβληθεῖ στοιχεῖο φροντίδας του γιά τόν Εὐρυτάνα. Τό γεγονός ἀποτέλεσε, ἁπλούστατα, φροντίδα γιά τήν κομματική πάχυνση. Ἡ θεσούλα ἑνός χωροφύλακα ἐξαγοραζότανε μέ κοπαδιαστά σημαδεμένα ψηφοδέλτια στίς ἐκλογές. Μέ τήν ἀπαλλοτρίωση ἐφόρου ζωῆς τῶν ψήφων ὄχι μόνο τῆς οἰκογένειας τοῦ νέου, μά ὁλόκληρου τοῦ σογιοῦ του. Τά ἔζησ' αὐτά, τά ξέρω καί τά μαρτυρῶ.

Ὁ παλαιοκομματισμός δέ γινότανε νά μή σταθεῖ ἐχθρικός στήν Κίνηση. Ὅπως θά ἤτανε ἀφύσικο, ἄν ἐμπνευστές, καθοδηγητές κι ὀργανωτές της δέν εἴχανε σταθεῖ κατά πρῶτο λόγο οἱ κομμουνιστές τῆς Εὐρυτανίας καί οἱ πρωτοπόροι νέοι της.

Ὁ παλαιοκομματισμός, σά δέν τόν βόλευε ν' ἀντιπαραταχθεῖ ἀνοιχτά καί ξέσχεπα στήν Κίνηση, ἔβρισκε ὅσα καί νά πεῖς τερτίπια ἄλλα. Αὐτός ἤτανε οὐσιαστικά ὑπεύθυνος καί γιά τήν καλλιέργεια ἑνός στενοῦ καί τοπικιστικοῦ πνεύματος, πού πότε-πότε μόλυνε τό πάθος τῆς Κίνησης κι ἀπόβλεπε νά τήν ξεκόψει καί νά τήν ἀπομονώσει καί νά τή βγάλει ἀπό τό ροῦ τοῦ συνόλου τοῦ προοδευτικοῦ κινήματος τῆς χώρας. Ὅ,τι τρόμαζε ὁ παλαιοκομματισμός τῆς Εὐρυτανίας ἤτανε μή λάχει καί καταλάβουνε οἱ «καπνιάδες» πώς, σέ περίπτωση πού 'βγαινε κάτι γιά καλό τους ἀπ' τήν Κίνηση, χρωστιέται σ' αὐτό ἀκριβῶς τό Κίνημα. Μέ τό φανατισμό τοῦ τοπικισμοῦ, ἀπ' τή μιά χαλᾶς, ἀλάθευτα, τήν Κίνηση, ἀπ' τήν ἄλλη φλομώνεις τό χωριάτη γιά νά μή δεῖ, ὅτι μιά σίγουρη, στό μέτρο τοῦ δυνατοῦ ὀρθή, ὅσο καί μονιμότερη λύση καί τῶν δικῶν του προβλημάτων, συνδεότανε ὁπωσδήποτε μέ τή λύση τοῦ ὅλου ἑλληνικοῦ προβλήματος.

Πρῶτοι, λοιπόν, οἱ κομμουνιστές ριχτήκανε μέ τά μοῦτρα στήν ἀνάπτυξη τῆς Κίνησης. Καί μά τήν ἀλήθεια, τί *ὁραματισμοί* ἤσανε κι ἐκεῖνοι καί ποιός *ἀγωνιστικός ρομαντισμός!* Ποιά ὄνειρα καί τί ἐλπίδες καί ποιά φτερανοίγματα ἀετίσια... Κι ἄν δέν εὐτυχήσανε νά μετουσιωθοῦνε σέ πραγματικότητα, ὅμως ποιά ψυχορμη-

τική δύναμη δέ σταθήκανε! Ἔ, χωρίς ὄνειρο κι ὄραμα, δίχως φαντασία κι ἀποκοτιά, ἄν μέ τό νοῦ καί τήν καρδιά ἀνεμόσκαλες δέ στήνεις ποτέ γραφτό δέ σοῦ εἶναι νά πατήσεις τόν Ἥλιο...

Ὄλ᾽ ἐτούτη ἡ Κίνηση μέ τόν καιρό καταστάλαξε κι ἔδεσε στή συνειδητοποίηση καί τήν *παραδοχή* τῆς ἀνάγκης νά συγκληθεῖ ἕνα Πανευρυτανικό Συνέδριο τό ὁποῖο τελικά προσδιορίστηκε νά συγκληθεῖ στίς 30 Αὐγούστου τοῦ 1936 στό Καρπενήσι.

Ἡ πρωτοβουλία καί τό συγκεκριμένο ξεκίνημα γιά τή σύγκληση Πανευρυτανικοῦ Συνεδρίου προήρθανε ἀπό τόν τ. δῆμο Δολόπων, πού περιλάβαινε ἕξι κοινότητες.

Ἐκεῖνα τά χρόνια ἡ μικρή τούτη περιοχή παρουσιάζει, μέ κέντρο τό Καροπλέσι, ἀξιόλογη προοδευτική κίνηση, πού εἶχε τήν εὐεργετική της ἀχτινοβολία καί σ᾽ ὅλη τήν ἄλλη Εὐρυτανία — τό παράδειγμα στέκεται πάντα δύναμη. Ὁ σύλλογος «Φιλοπρόοδος Ἕνωσις Καροπλεσίου» ἀποτέλεσε μοχλό τῆς κίνησης, πού συνδέθηκε καί μέ τή δραστηριότητα τῶν κομμουνιστῶν, κατά πρῶτο λόγο, τῆς περιοχῆς, ὅπως τοῦ καθηγητῆ τῆς φιλολογίας Γιάννη Κοσπεντάρη καί τοῦ δάσκαλου Στέφου Θάνου, τῶν ἀδερφῶν Ἀντώνη καί Βασίλη Μανούχα, τῶν ἀδερφῶν ἐπίσης Γιώργου καί Κωστάκη Μαργαρίτη, καθώς κι ἄλλων προοδευτικῶν παραγόντων —Κώστα Γιαννέλου, δάσκαλου στό Καροπλέσι, Γιάννη Κρικέλη, φοιτητῆ τότε τῆς ἰατρικῆς, Τάσου Καραγκούνη, λινοτύπη, Θανάση Ἴδρου κι ἄλλων.

Τόν Αὔγουστο τοῦ 1935 εἶδε τή δημοσιότητα τό παρακάτω κείμενο:

ΕΚΚΛΗΣΙΣ

Πρός

Ὅλα τά Κοινοτικά Συμβούλια τῆς Εὐρυτανίας, τά ὑπάρχοντα Σωματεῖα, Σύλλογον δημοδιδασκάλων Εὐρυτανίας, Δικηγορικόν Σύλλογον Καρπενησίου, Ἐμπορικόν Σύλλογον Καρπενησίου, Σύλλογον πολυτέκνων Εὐρυτανίας, Ἕνωσιν Ἀναπήρων, Σύλλογον τῶν ἐν Ἀθήναις Εὐρυτάνων, Ἕνωσιν Εὐρυτάνων Σπουδαστῶν. Πρός τούς δημοδιδασκάλους, Φοιτητάς, Ἐπιστήμονας, καί ὅλους τούς διανοουμένους τῆς Εὐρυτανίας. Πρός ὅλους τούς Εὐρυτάνας.

Εἶναι εἰς ὅλους γνωστή ἡ κατάστασις τῆς Εὐρυτανίας, μία κατάστασις πρωτοφανοῦς οἰκονομικῆς καί πνευματικῆς καί ἠθικῆς ἀθλιότητος. Ἡ δυστυχία βασιλεύει ἀπ᾽ ἄκρου εἰς ἄκρον, ἡ πεῖνα, κατά τούς χειμερινούς ἰδίως μῆνας, εἶναι γενικόν φαινόμενον, ὁ ὑποσιτισμός εἶναι μόνιμος κατάστασις. Ἡ ἀμάθεια καί ἡ πνευματική καί ἠθική κακομοιριά εἶναι ἀφάνταστη. Ἡ φυματίωσις, ἡ ἑλονοσία καί ἄλλες ἀσθένειες

μαστίζουν τό μεγαλύτερον μέρος τοῦ πληθυσμοῦ, χωρίς στοιχειώδη ἰατρικήν καί φαρμακευτικήν περίθαλψιν. Οἱ ἄθλιες συνθῆκες τῆς στεγάσεως, τῆς ἐνδυμασίας καί τῆς ἐργασίας συμπληρώνουν τήν εἰκόνα τῆς τραγικῆς καταστάσεως. Ἀναμφισβητήτως ὁ λαός τῆς Εὐρυτανίας εὑρίσκεται εἰς τό χαμηλότερον ἐπίπεδον πολιτισμοῦ ἀπό κάθε ἄλλην ἐπαρχίαν τῆς Ἑλλάδος. Χωρίς πολιτικήν διαπαιδαγώγησιν, χωρίς συνείδησιν τῆς τραγικῆς του θέσεως καί τῶν δικαιωμάτων του, σκλάβος τῶν προλήψεων, ὑποδουλωμένος εἰς τήν ἀνάγκην τῆς μπομπότας καί τήν ἐκμετάλλευσιν τῶν ἐπιτηδείων, ὑποταγμένος στίς φυσικές δυνάμεις ὁ χωρικός τῆς Εὐρυτανίας εἶναι μοιρολάτρης εἰς ἀπίστευτον βαθμόν, ἀγράμματος κατά τό πλεῖστον, προσκολλημένος σέ παμπάλαιες συνήθειες καί πρωτόγονα μέσα ἐκμεταλλεύσεως τῆς γῆς καί τῶν ζώων. Βουτηγμένος εἰς τήν ἀμάθειαν καί τήν οἰκονομικήν ἐξαθλίωσιν, ἐντελῶς ἀδιαφώτιστος καί ἀκαθοδήγητος, δέν γνωρίζει τόν τρόπο οὔτε τά μέσα μέ τά ὁποῖα πρέπει νά ἀγωνισθῇ διά νά δώσει τέλος εἰς τήν ἀνέκφραστον τραγωδίαν του. Ἡ μεγάλη ἀμάθεια καί ἕνα αἴσθημα ἀδυναμίας τόν ὁδηγοῦν εἰς τόν ραγιαδισμόν, τήν ἀπελπισίαν καί τήν ἀπόγνωσιν. Ἡ ζωή του πλέον κατήντησε μία διαρκής τραγωδία, μία ἀπεγνωσμένη πάλη διά τήν ἀπόκτησιν τῆς μπομπότας, τήν ὁποίαν ποτέ δέν ἠμπορεῖ νά χορτάση.

Τό Κράτος μέχρι τώρα ἠγνόησε τήν Ἐπαρχίαν μας, οἱ δέ πολιτικοί της —ὅλοι χωρίς ἐξαίρεσιν— δέν ἔδειξαν κανέν ἐνδιαφέρον δι' αὐτήν. Κανείς ἀπολύτως δέν ἐδίδαξεν εἰς τόν λαόν αὐτόν νά ζητήση τό δίκαιόν του, νά ζητήση ἀπό τό Κράτος νά ἐνδιαφερθῇ καί διά τήν Εὐρυτανίαν. Ὁ λαός της πνίγεται στά ποτάμια, πού δέν ἔχουν γεφύρια, γκρεμίζεται στούς βράχους ἀπό ἔλλειψιν δρόμων, πεθαίνει ἀπό τήν πεῖνα, δεκατίζεται ἀπό διάφορες ἀσθένειες, χωρίς ποτέ ὁ ἴδιος νά διαμαρτυρηθῇ καί νά ἀγωνισθῇ διά τήν βελτίωσιν τῆς οἰκτρᾶς του καταστάσεως, οὔτε ἄλλος νά ἐνδιαφερθῇ διά τήν τύχην του. Μέ λίγα λόγια ἡ Εὐρυτανία εἶναι ἡ Ἐπαρχία τῶν πτωχῶν, τῶν πεινασμένων καί τῶν ἐξαθλιωμένων ὑλικά, πνευματικά καί ἠθικά ἀγροτῶν καί κτηνοτρόφων. Ἑκατό χρόνων ἐλευθέρα ζωή δέν ἀνύψωσε οὔτε κατά ἕνα χιλιοστόν τό ἐπίπεδο τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Εὐρυτανίας. Μικράν ἐξαίρεσιν ἀποτελοῦν ἡ πρωτεύουσα τῆς Ἐπαρχίας καί ὀλίγα χωριά πού ἔχουν στραφῇ ἐγκαίρως πρός τήν μετανάστευσιν.

Αὐτή κατά τήν γνώμην μας εἶναι ἡ κατάστασις εἰς τήν Εὐρυτανίαν, πολύ χειροτέρα εἰς τήν πραγματικότητα. Κανείς δέν τήν ἐμελέτησε συστηματικά, κανείς δέν ἐξήγησε τά

αἴτια αὐτῆς τῆς οἰκτρᾶς κατάντιας, κανείς δέν ὑπέδειξε τί πρέπει καί πῶς πρέπει νά γίνει. Νομίζομεν ὅτι εἶναι καιρός νά ξυπνήση ὁ λαός τῆς Εὐρυτανίας καί νά ζητήση τήν ἄμεσον ἐπίλυσιν ὅλων τῶν ζωτικῶν ζητημάτων τῆς Ἐπαρχίας καί τήν βελτίωσιν τῶν συνθηκῶν τῆς ζωῆς του. Πρέπει νά παύση νά ἀναμένη μοιρολατρικά τήν σωτηρίαν του ἄνωθεν καί νά ἀγωνισθῆ διά τήν ἀπολύτρωσίν του ἀπό τήν φρικτήν δυστυχίαν, νά ἀγωνισθῆ διά νά κατακτήση ὁ ἴδιος τήν εὐτυχίαν του.

Ἀλλά ποῖα εἶναι τά αἴτια τῆς δημιουργηθείσης καταστάσεως, ποῖα τά ζωντανά προβλήματα καί αἱ ἀνάγκαι τῆς Ἐπαρχίας μας; Τό ὀρεινόν καί ἄγονον τοῦ ἐδάφους, ἡ ἀνεπάρκεια τοῦ γεωργικοῦ κλήρου, ἡ καταστροφή τῆς γεωργίας καί τῆς κτηνοτροφίας, ἡ ἔλλειψις στοιχειώδους ἰατρικῆς περιθάλψεως, φαρμακευτικῆς καί νοσοκομειακῆς, ἡ πλήρης ἐγκατάλειψις τῆς Ἐπαρχίας ἐκ μέρους τῆς πολιτείας, ἰδού ἐν ὀλίγοις τά αἴτια, τά ὁποῖα ἐδημιούργησαν τήν σημερινήν κατάστασιν. Παλαιότερα ὁ πλεονάζων πληθυσμός τῆς Εὐρυτανίας εὕρισκε διέξοδον εἰς τήν μετανάστευσιν. Τώρα ὅμως αὕτη ἐσταμάτησεν ἐντελῶς καί εἰς τάς πόλεις ὑπάρχει τόση ἀνεργία, ὥστε δέν ὑφίσταται καμμία διέξοδος διά τούς νέους τῆς Ἐπαρχίας μας, οἱ ὁποῖοι παραμένουν εἰς τό χωριό αὐξάνοντες τόν ἀριθμόν τῶν ἀνέργων, τῶν ἀκτημόνων καί τῶν πεινασμένων.

Ἔχοντες λοιπόν ὑπ' ὄψει τήν κατάστασιν, εἰς τήν ὁποίαν εὑρίσκονται οἱ κάτοικοι τῶν χωρίων ἡμῶν, ὡς καί ὁλοκλήρου τῆς Ἐπαρχίας, καί συναισθανόμενοι τήν ὑποχρέωσιν ἡμῶν ὅπως ἐργασθῶμεν μέ ὅλας μας τάς δυνάμεις διά τήν οἰκονομικήν ἀναγέννησιν καί τήν ἐκπολιτιστικήν ἀνάπτυξιν αὐτῆς, ἀποφασίζομεν νά συνεργασθῶμεν πρός ἀποτελεσματικήν ἀντιμετώπισιν τῶν ζωτικῶν προβλημάτων τοῦ τόπου μας καί νά ἀγωνισθῶμεν ἀπό κοινοῦ διά τήν ἐπίλυσιν ὅλων τῶν ἐκκρεμῶν ζητημάτων τῆς Ἐπαρχίας μας.

Ἔχομεν ὅμως τήν γνώμην ὅτι ἐπιβάλλεται νά δημιουργηθῆ ἀνάλογος κίνησις εἰς ὅλην τήν Εὐρυτανίαν πρός μίαν στενωτέραν ἐπαφήν καί συνεργασίαν ὅλων τῶν Κοινοτικῶν Συμβουλίων τῆς Ἐπαρχίας, ὅλων τῶν Σωματείων, ἐκπολιτιστικῶν Συλλόγων καί ἄλλων ὀργανώσεων καί γενικῶς ὅλων τῶν προοδευτικῶν καί ἱκανῶν στοιχείων, ἡ ὁποία κίνησις θά συνενώση τάς ὑλικάς, πνευματικάς καί ἠθικάς δυνάμεις, πού διαθέτει ὁ τόπος μας διά μίαν κινητοποίησιν τοῦ Εὐρυτανικοῦ λαοῦ πρός ἄμεσον ἐπίλυσιν τῶν πολλαπλῶν ζητημάτων του καί μίαν γενικήν ἐκπολιτιστικήν δρᾶ-

σιν, πού θά ὠθήσῃ αὐτόν πρός τήν πρόοδον καί τόν πολιτισμόν.

Διά τοῦτο ἀναλαμβάνομεν τήν πρωτοβουλίαν νά ἀπευθυνθῶμεν πρός ὅλους ὑμᾶς καί νά προτείνωμεν διά τό ἐρχόμενον καλοκαίρι 1936 τήν σύγκλησιν ἑνός ΠΑΝΕΥΡΥΤΑΝΙΚΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ.

Σκοπός τοῦ Συνεδρίου θά εἶναι νά μελετήσῃ τήν κατάστασιν τῆς Ἐπαρχίας μας ἀπό ὅλας τάς πλευράς, νά γνωρίσῃ τάς ἀνάγκας καί τά ζητήματα τοῦ τόπου, νά μελετήσῃ τάς συνθήκας τῆς γεωργίας καί τῆς κτηνοτροφίας καί νά ἐπεξεργασθῇ ἕνα πρόγραμμα οἰκονομικῶν, πολιτικῶν καί πνευματικῶν διεκδικήσεων διά τήν Εὐρυτανίαν. Ἐπί πλέον —καί τοῦτο εἶναι τό σπουδαιότερον— νά ὑποδείξῃ πρακτικά καί ἀποτελεσματικά μέσα, μέ τά ὁποῖα θά ἐπιδιωχθῇ ἡ ἐπίλυσις τῶν ζητημάτων τούτων, διότι δέν ἀρκοῦν αἱ διαπιστώσεις διά τήν οἰκτράν μας κατάστασιν, οὔτε οἱ θρῆνοι καί αἱ κραυγαί ἀπελπισίας.

Πιστεύομεν ὅτι τό πανευρυτανικόν Συνέδριον θά θέσῃ τάς βάσεις μιᾶς ἐκπολιτιστικῆς κινήσεως, θά ὀργανώσῃ τήν πάλην τοῦ Εὐρυτανικοῦ λαοῦ διά τήν βελτίωσιν τῆς καταστάσεώς του καί θά εἶναι ἡ ἀπαρχή ἐντόνου ἀγῶνος πρός ἐπίλυσιν ὅλων τῶν ἐκκρεμῶν ζητημάτων μας, ἐκ τῶν ὁποίων τά σπουδαιότερα εἶναι: Τό ζήτημα τοῦ γεωργικοῦ κλήρου, τοῦ χαλαμποκιοῦ, τῆς συγκοινωνίας, τῆς οἰκονομικῆς ἐνισχύσεως τῶν κατεστραμμένων γεωργῶν καί κτηνοτρόφων, τῆς ἰατρικῆς καί φαρμακευτικῆς περιθάλψεως, τό ζήτημα τῆς στέγης, τό ζήτημα τῶν ἀνέργων καί ἀκτημόνων, τῆς οἰκονομικῆς ἐνισχύσεως τῶν ἀδυνάτων οἰκονομικῶς Κοινοτήτων καί ἄλλα. Θά συνδέσῃ ὅλα τά ἠθικά καί προοδευτικά στοιχεῖα, τά ὁποῖα μένουν μεμονωμένα καί ἀδρανῆ. Θά καλέσῃ τήν Κυβέρνησιν, τόν Νομάρχην, τούς πολιτικούς τῆς Ἐπαρχίας τοῦ Νομοῦ, τόν τύπον κλπ. νά παρακολουθήσουν τάς ἐργασίας του καί νά ἐξαναγκάσῃ τοιουτοτρόπως τό Κράτος νά προσέξῃ τήν Ἐπαρχίαν μας καί νά λάβῃ ὑπέρ αὐτῆς τά ἐνδεικνυόμενα μέτρα. Τέλος διά τοῦ Συνεδρίου θά διαδηλωθῇ ἡ ἀπόφασις τοῦ Εὐρυτανικοῦ λαοῦ νά ἀγωνισθῇ διά τήν ἀπολύτρωσίν του ἀπό τήν ἀφάνταστον δυστυχίαν καί θά ἀκουσθῇ βροντερά ἡ φωνή του ὅτι θέλει νά ζήσῃ μιά ζωή ἀνθρώπινη.

Διά τήν ἐπιτυχίαν τοῦ Συνεδρίου φρονοῦμεν ὅτι πρέπει νά ἀρχίσῃ ἀπό τώρα ἡ προπαρασκευαστική ἐργασία καί τό ταχύτερον νά ὀργανωθοῦν κατά δήμους συσκέψεις τῶν Κοινοτικῶν Συμβουλίων ἐν συνεργασίᾳ μέ τούς ὑπάρχοντας Συλλόγους κι ἄλλες ὀργανώσεις, τούς ἐπιστήμονας καί Δημο-

διδασκάλους, νά ἐξετασθοῦν τά γενικά ζητήματα τῆς Εὐρυτανίας καί τά ἰδιαίτερα ἑκάστου δήμου, νά μελετηθῇ ὁ καλύτερος τρόπος ὀργανώσεως τοῦ Συνεδρίου καί νά ἐκλεγοῦν ἐκ τῶν συσκέψεων τούτων Ἐπιτροπαί Πρωτοβουλίας εἰς ἕκαστον Δῆμον, αἱ ὁποῖαι συνερχόμεναι τό ταχύτερον εἰς τήν πρωτεύουσαν τῆς Ἐπαρχίας νά ἐκλέξουν τήν Κεντρικήν Ὀργανωτικήν Ἐπιτροπήν τοῦ Συνεδρίου, ἡ ὁποία θ' ἀναλάβῃ τήν ὀργάνωσιν αὐτοῦ, ὁρίζουσα τόν τόπον καί τόν χρόνον τῆς συγκλήσεως, τά πρός συζήτησιν ὑπό τοῦ Συνεδρίου θέματα, τούς εἰσηγητάς αὐτῶν κλπ. Συγχρόνως δέ νά συγκροτηθοῦν σέ κάθε χωριό καί συνοικισμό Ἐπιτροπαί, αἱ ὁποῖαι θά καλέσουν συγκεντρώσεις τῶν κατοίκων, θά ἐξηγήσουν τήν σημασίαν καί τόν σκοπόν τοῦ Συνεδρίου, θά μελετήσουν τά ζητήματα ἑκάστης Κοινότητος ἐν συνδυασμῷ πρός τά γενικά τοιαῦτα καί θά ἐργασθοῦν ὥστε ὅλαι αἱ Κοινότητες ν' ἀποστείλουν ἀντιπροσώπους εἰς τό Συνέδριον.

Πρός τοῦτο παρακαλοῦμεν ὑμᾶς, ὅπως μᾶς γνωρίσητε τό ταχύτερον τάς ἀντιλήψεις σας περί τοῦ Συνεδρίου, τοῦ τρόπου, καθ' ὅν δέον νά συγκληθῇ καί τῶν ζητημάτων, τά ὁποῖα πρέπει νά ἐξετασθοῦν.

Ἔχομεν πεποίθησιν, ὅτι κανείς Εὐρυτᾶν ἀγαπῶν τήν ἰδιαιτέραν του πατρίδα καί συναισθανόμενος τάς πρός αὐτήν ὑποχρεώσεις του δέν θά παραλείψῃ τό καθῆκον του καί ὅτι αἱ ὀργανώσεις πρός τάς ὁποίας ἀπευθυνόμεθα θά θελήσουν νά ἐργασθοῦν ἵνα τεθῇ τέρμα εἰς τήν πρωτόγονον ἀπό κάθε ἄποψιν κατάστασιν τῆς Εὐρυτανίας. Ἰδιαιτέρως ὑπογραμμίζομεν τό καθῆκον τῶν μορφωμένων καί ὅλων τῶν διανοουμένων τῆς Εὐρυτανίας, οἱ ὁποῖοι πρέπει νά διαφωτίσουν, νά χειραγωγήσουν καί νά καθοδηγήσουν τόν λαόν τῆς Ἐπαρχίας εἰς τήν προσπάθειαν νά βελτιώσῃ τήν θέσιν του καί νά τοῦ δώσουν τόν δεκάλογον τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου καί τοῦ πολίτου.

Ἐν Καρπενησίῳ τῇ 15 Αὐγούστου 1935.

Διά τήν Φιλοπρόοδον Ἕνωσιν Καρπενησίου, ὁ Πρόεδρος
Ν. ΚΡΙΚΕΛΗΣ

Διά τόν ἐκπολιτιστικόν Σύλλογον Νεράιδας, ὁ Πρόεδρος
Η. ΚΑΤΣΟΥΛΗΣ

Διά τό Κοινοτικόν Συμβούλιον Καρπενησίου, ὁ Πρόεδρος
Η. ΚΟΥΚΟΣ

Διά τό Κοινοτικόν Συμβούλιον Νεράιδας, ὁ Πρόεδρος
Δ. ΚΑΤΣΟΥΛΗΣ

Διά τό Κοινοτικόν Συμβούλιον Μολόχας, ὁ Πρόεδρος
ΗΛ. ΒΑΓΕΝΑΣ

Διά τό Κοινοτικόν Συμβούλιον Μπυλοχομύτης, ὁ Πρόεδρος
Λ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Διά τό Κοινοτικόν Συμβούλιον Καρύτσης, ὁ Πρόεδρος
Α. ΚΟΛΟΒΟΣ

Διά τό Κοινοτικόν Συμβούλιον Καρβασαρᾶ, ὁ Πρόεδρος
Γ. ΨΑΡΟΓΙΩΡΓΟΣ

Διά τήν Ἐπιτροπήν ἀποκαταστάσεως Καροπλεσίου, ὁ Γραμ.
ΑΘΑΝ. ΙΒΡΟΣ

Πληροφορίαι, ἐπιστολαί, ὑποδείξεις κλπ., προσωρινῶς εἰς τήν Διεύθυνσιν: Ἐπιτροπήν Πανευρυτ. Συνεδρίου Δήμου Δολόπων [Ἐπιτροπήν Π.Σ.Δ.Δ.] Καροπλέσιον Εὐρυτανίας.

Ἔβαλα ἐδῶ ὅλο τό κείμενο τῆς Ἔκκλησης, πού μοῦ τό προμήθεψε ὁ φίλος Γιάννης Κοσπεντάρης:

1ον — Γιατί ἀποτελεῖ ὁπωσδήποτε ντοκουμέντο γιά τό Κίνημα τῆς Εὐρυτανίας.

2ον — Ἐπειδή δίνει μιάν εἰκόνα τῆς τοτινῆς κατάστασης τῶν Εὐρυτάνων χωρικῶν.

3ον — Γιατί περιλαβαίνει κάμποσα ἀπό τά βασικά προβλήματα τῆς περιοχῆς τή στιγμή πού ψυχορραγοῦσε ἡ «Ἑλληνική Δημοκρατία» κι ἕνα χρόνο πρίν ἀπ' τή δικτατορία τοῦ Μεταξᾶ.

4ον — Ἐπειδή βάζει μερικά ὀργανωτικά προβλήματα γιά τά ὀρεινά χωριά, πού μποροῦνε νά χρησιμέψουνε σάν πεῖρα.

5ον — Γιατί μέσ' ἀπ' τίς γραμμές του ἀναδίνει ὁ πόνος καί ἡ ἔγνοια τῶν πρωτοποριακῶν παραγόντων τοῦ δήμου γιά τή μοίρα καί τή δική τους καί τῶν συντοπιτῶν τους. Καί

6ον — Ἐπειδή τῆς θαυμάσιας ἐκείνης κίνησης τοῦ δήμου Δολόπων, ἐμεῖς, πού θεσπίσαμε, πολύ ἀργότερα, τή Λαϊκή Αὐτοδιοίκηση καί τή Λαϊκή Δικαιοσύνη, ὑπήρξαμε οἱ κληρονόμοι της. Συνάμα καί συνεχιστές της σ' ἕνα ἄλλο στάδιο τῆς ἱστορίας καί τῶν ἀγώνων τοῦ τόπου μας. Χτίζοντας σά γενιά «τό δικό μας σκαλοπάτι», ἡ πεῖρα ἀπ' ὅλη αὐτή τήν κίνηση μᾶς στάθηκε γόνιμη, πολύτιμη.

* * *

«Φιλοπρόοδος Ἕνωσις Καροπλεσίου».

Μιά κι ὁ λόγος ἐδῶ γιά τήν πεῖρα καί τήν κληρονομιά ἀπό

τό δῆμο Δολόπων κι εἰδικότερα ἀπ' τό Καροπλέσι, ἔχει, νομίζω, τή θέση της ἀναφορά στή Φ.Ε.Κ.

Παραθέτω τό Ἱδρυτικό της.

ΙΔΡΥΤΙΚΟΝ

Ἐν Καροπλεσίῳ σήμερον τήν 23ην Ἰουλίου 1933 ἡμέραν Κυριακήν καί ὥραν 5ην μ.μ. συνῆλθον οἱ κάτωθι ὑπογεγραμμένοι κάτοικοι Καροπλεσίου 1) Ἠλίας Σ. Κοῦχος, 2) Νικόλαος Κρικέλης, 3) Κωνσταντίνος Γιαννόπουλος, 4) Δημήτριος Τραχανῆς, 5) Νικόλαος Κ. Ἀθανασίου, 6) Ἠλίας Ἀθαν. Γιαννέλος, 7) Σταῦρος Φ. Καραγιάννης, 8) Κωνσταντίνος Ν. Νικολάου, 9) Ἀλέξης Δ. Χαδδούλας, 10) Ἀλέξης Γιαννέλος, 11) Ἰωάννης Κοσπεντάρης, 12) Ἰωάννης Ν. Κρικέλης, 13) Κωνσταντίνος Χ. Γιαννέλος, 14) Δημήτριος Ι. Καραγιάννης, 15) Σεραφείμ Δ. Τραχανῆς, 16) Κωνσταντίνος Ι. Κοῦχος, 17) Ἀναστάσιος Π. Νικολάου, 18) Κωνσταντίνος Π. Τραχανῆς, 19) Ἀντώνιος Σ. Παπακώστας, 20) Νικόλαος Γ. Κοσπεντάρης, 21) Κωνσταντίνος Ι. Πολύζος, καί 22) Κωνστ. Γιαννουσᾶς, οἵτινες συζητήσαντες ἐπί τῆς καταστάσεως εἰς τήν ὁποίαν περιῆλθεν ἡ Κοινότης ἕνεκα τῆς τελείας ἐξαθλιώσεως ἀπό ὑλικῆς καί πνευματικῆς ἀπόψεως, ἡ ὁποία ὀφείλεται εἰς τήν ἔλλειψιν προοδευτικοῦ πνεύματος καί ὀρθῆς ἀντιλήψεως περί τοῦ τρόπου τῆς βελτιώσεως τῆς καταστάσεως.

Ἀποφασίζουσιν

Τήν ἵδρυσιν Σωματείου ὑπό τήν ἐπωνυμίαν «Φιλοπρόοδος Ἕνωσις Καροπλεσίου» τοῦ ὁποίου σκοπός θά εἶναι ἡ διαφώτισις καί προώθησις τῶν μελῶν καί τῆς κοινωνίας ἐν γένει πρός ἀνάπτυξιν τῆς δενδροκομίας καί καλλιέργειαν τοῦ πρασίνου ἐν γένει καί τοῦ ὡραίου.

Ἀναθέτουσιν εἰς τήν ἐπιτροπήν ἀποτελουμένην ἐκ τῶν 1) Ἰωάννου Ι. Κοσπεντάρη, 2) Κωνσταντίνου Χ. Γιαννέλου, 3) Νικολάου Κρικέλη, 4) Κωνσταντίνου Ε. Γιαννουσᾶ καί 5) Ἠλία Κούκου, ἵνα συντάξῃ τό Καταστατικόν τοῦ Συλλόγου καί ὑποβάλῃ τοῦτο πρός ἔγκρισιν εἰς τήν Γενικήν Συνέλευσιν τῶν μελῶν του, συγκληθησομένην τό ταχύτερον.

Ἐφ' ᾧ συνετάχθη τό παρόν, ὅπερ ἀναγνωσθέν καί βεβαιωθέν ὑπογράφεται.

ΟΙ ΙΔΡΥΤΑΙ

Καί ἀκολουθοῦν οἱ 22 ὑπογραφές τῶν ἱδρυτῶν τῆς ΦΕΚ.

Τό Πρόγραμμα τῆς ΦΕΚ ὑπῆρξε μιά ἄξια προσοχῆς προσπά-

θεια νά χαραχτοῦνε στίς δοσμένες τότε συνθῆκες ὀρθές λύσεις στά προβλήματα τοῦ ὀρεινοῦ χωριοῦ καί τῆς ὀρεινῆς οἰκονομίας.

Ἕν' ἀπό τά ζητήματα πού ἔθιγε τό Πρόγραμμα ἦτανε καί τῆς ἀγροτικῆς ἀσφάλειας καί σέ συνδυασμό μέ τή διαπίστωση, ὅτι γινόντανε «πάρα πολλές μηνύσεις, χωρίς κανένα ἀποτέλεσμα, πού καταντοῦν σέ ἄγρια φορολογία τῶν πτωχῶν χωρικῶν μέ τά δικαστικά ἔξοδα, ἀμοιβές δικηγόρων, ἡμερομίσθια πού χάνουν κλπ.»*

Ἀπ' τό γεγονός ἐτοῦτο φανερό εἶναι, ὅτι γεννήθηκε ἡ «Συμβιβαστική» ἐπιτροπή τοῦ Καροπλεσιοῦ, π' ἄρχισε νά λειτουργεῖ ἀπ' τό καλοκαίρι τοῦ 1934.

Τ' ἦτανε ἐκεῖνος ὁ μακρινός πρόδρομος τοῦ θεσμοῦ τῆς Λαϊκῆς Δικαιοσύνης, εἶχε τήν καλοσύνη νά μοῦ ἀφηγηθεῖ, γραφτά, τά παρακάτω ὁ Γιάννης Κοσπεντάρης:

> Ἡ «Συμβιβαστική» Ἐπιτροπή συγκροτήθηκε κι ἄρχισε νά λειτουργεῖ τό καλοκαίρι τοῦ 1934.
>
> Τήν ἀποτελοῦσαν δυό γεωργοί καί δυό κτηνοτρόφοι ἐκλεγμένοι ἀπό τούς κατοίκους τοῦ χωριοῦ, ὁ Πρόεδρος τῆς Κοινότητας, ὁ δάσκαλος καί ὁ παπάς τοῦ χωριοῦ. Γραμματέας της ἦταν ὁ Γραμματέας τῆς Φιλοπροόδου Ἑνώσεως Καροπλεσίου.
>
> Συνεδρίαζε μιά φορά τό μήνα στήν αἴθουσα τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου. Οἱ συνεδριάσεις της ἦταν δημόσιες καί τίς παρακολουθοῦσαν πολλοί κάτοικοι τοῦ χωριοῦ.
>
> Οἱ ὑποθέσεις πού ἔκρινε ἦταν ἀγροζημιές, φθορές δένδρων ἀπό ζῶα ἤ ἀνθρώπους, διαφορές σχετικές μέ τά ποτιστικά νερά ἤ τίς βοσκές καί ἄλλες μικροδιαφορές σέ βαθμό πταίσματος. Δέ δίκαζε ποινικά ἀδικήματα σέ βαθμό πλημμελήματος ἤ κακουργήματος, οὔτε ὑποθέσεις ἀστικοῦ δικαίου.
>
> Ἡ Ἐπιτροπή ἄκουε τούς διαδίκους, τούς ἀγροφύλακες κι ἄλλους μάρτυρες κι ἔβγαζε μιά ἀπόφαση γιά τήν εὐθύνη τοῦ κατηγορουμένου, τό μέγεθος τῆς ζημίας κλπ. καί καθόριζε τόν τρόπο πού ἔπρεπε νά γίνει ἡ ἀποκατάσταση καί νά λυθεῖ ἡ διαφορά (ἀποζημίωση σέ εἶδος, σέ ἐργασία ἤ σέ χρῆμα κλπ.). Ἔπειτα καλοῦνταν οἱ διάδικοι νά συμβιβαστοῦν, δηλαδή νά συμφωνήσουν γιά τή λύση τῆς διαφορᾶς.
>
> Ἄν δέν ἐπιτυγχάνονταν συμβιβασμός, ἡ Ἐπιτροπή ἐφοδίαζε ἐκεῖνον πού εἶχε δίκιο καί καλή θέληση γιά τόν συμβιβασμό μέ μιά βεβαίωση-ἔκθεση μέ ὁρισμένα ἀποδεικτι-

* ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΦΕΚ, κεφ. V, Η ΑΓΡΟΦΥΛΑΚΗ, σ. 11.

κά στοιχεῖα γιά τήν ὑπόθεση καί τήν κρίση της γιά κεῖνον πού ἔφταιγε γιά τό ὅτι δέν ἔγινε συμβιβασμός.

Ἡ Ἐπιτροπή ἤξερε τόσο καλά καί τά πρόσωπα καί τά πράγματα, ὥστε πάντοτε ἔκρινε δίκαια καί οἱ ἀποφάσεις της ἦταν σεβαστές κατά κανόνα.

Πολύ σύντομα ἐξελίχθη σέ ὑποδειγματικό «Λαϊκό Δικαστήριο» πού ἐπεβλήθη στή συνείδηση ὅλων τῶν κατοίκων τοῦ χωριοῦ καί πού τό σέβονταν ὅλοι οἱ χωριανοί καί εἶχαν περισσότερη ἐμπιστοσύνη σ' αὐτό παρά στό δημόσιο Πταισματοδικεῖο.

Γρήγορα οἱ μηνύσεις γιά τό Πταισματοδικεῖο σταμάτησαν. Στό διάστημα τῆς τρίχρονης λειτουργίας τῆς Ἐπιτροπῆς ἐλάχιστοι ἦταν οἱ Καροπλεσίτες πού ἀπό κακή θέληση καί κακοπιστία κατέφυγαν στό Πταισματοδικεῖο, κατά τόν πρῶτο χρόνο. Τόν δεύτερο καί τρίτο χρόνο δέν ὑπῆρξαν σχεδόν τέτοιες περιπτώσεις.

Ἀποτέλεσμα ἦταν νά περιοριστεῖ ἡ δικονομία γενικά καί νά λιγοστεύσουν οἱ μηνύσεις καί πρός τό Πλημμελειοδικεῖο.

Παρόμοιες Ἐπιτροπές ἄρχισαν νά λειτουργοῦν καί σέ ἄλλα κοντινά χωριά τῆς Εὐρυτανίας.

Τό γεγονός αὐτό ἄρχισε νά προκαλεῖ τίς ἀνησυχίες τῶν δικηγόρων τοῦ Καρπενησιοῦ καί νά ζητοῦν τήν ἐπέμβαση τοῦ Εἰσαγγελέα γιά τή διάλυσή τους. Κι αὐτό ἔγινε τό καλοκαίρι τοῦ 1937 ἀπό τό ἀκόλουθο περιστατικό πού προκάλεσε τήν ἐπέμβαση τοῦ Εἰσαγγελέα:

Ἡ Ἐπιτροπή Μαυρομμάτας τό 1937 ἔβγαλε μιά ἄστοχη ἀπόφαση: καταδίκασε τό γιατρό* τοῦ χωριοῦ «σέ ἐξάμηνη δημόσια περιφρόνηση» ἀπό τούς κατοίκους τοῦ χωριοῦ.

---

* Ὁ γιατρός ὀνομαζότανε Κώστας Μπακόλας. Δημόσια διακήρυχνε ὅτι εἶχε γίνει μέλος τοῦ χιτλερικοῦ ἐθνικοσοσιαλιστικοῦ κόμματος. Στήν Κατοχή ἔμεινε στό χωριό του, διατηροῦσε τίς φασιστικές ἰδέες του, κρατοῦσε σφόδρα ἐχθρική στάση ἰδιαίτερα πρός τό **ΕΑΜ**, ἀλλά καί γιά τήν Ἀντίσταση γενικά. Κανένας τότε δέν τόν ἐνόχλησε. Οὔτε πού χρειαζότανε, ὁ ἴδιος γινότανε ἀπό μόνος του ρεζίλης παριστάνοντας τό Ναζί! Εἶχε γίνει περίγελο τοῦ κόσμου. Στή διάρκεια τοῦ ἐμφυλίου πολέμου, ὄντας στό χωριό του, τί στό διάτανο εἶχε κάνει σέ βάρος τοῦ ἀντάρτικου πού ἔλεγχε τήν περιοχή καί τόν μπαγλάρωσε, τόν πέρασε στρατοδικεῖο καί τόν μουσκετάρισε, πληροφορίες συγκεκριμένες δέν ἔχω, δέν μπορῶ νά πῶ —ὁ πόλεμος εἶναι πόλεμος! Ἀργότερα, ὅταν κυβερνητικά στρατεύματα πήγανε στή Μαυρομμάτα, πιάσανε τούς στενούς συγγενεῖς τοῦ τυφεκισθέντα γιατροῦ: Σεραφείμ Μπακόλα, ὑπερήλικα ἐφημέριο τοῦ χωριοῦ καί συνταξιοῦχο δάσκαλο, Θανάση Μπακόλα, ἐπίσης συνταξιοῦχο δάσκαλο, ἀδερφό τοῦ πρώτου καί πατέρα τοῦ μάρτυρα ἤδη Δημητράκη, καί τόν Γεωργούλα Μπακόλα, ἐξάδερφο τῶν προηγούμενων, φανατικό ὀπαδό τοῦ Ζέρβα, πρώτου παράγον-

Ἡ ἀπόφαση αὐτή ἐξόργισε τό γιατρό, ὁ ὁποῖος πῆγε στόν Εἰσαγγελέα καί ζήτησε νά ἐπέμβη καί νά ἀπαγορεύσει τή λειτουργία τῶν Ἐπιτροπῶν. Ἔτσι, τό φθινόπωρο τοῦ 1937 ὁ Εἰσαγγελέας μέ ἔγγραφό του πρός τόν ἀστυνομικό Σταθμάρχη Καροπλεσίου, ζήτησε νά ἀπαγορεύσει τή λειτουργία τῆς «δικαστικῆς Ἐπιτροπῆς», ἐάν δέν συνεχίσει τό ἔργο της, νά καταγγείλει τά μέλη της «ἐπί ἀντιποιήσει δημοσίας ἐξουσίας». Τό ἴδιο συνέβη καί μέ τίς Ἐπιτροπές τῶν ἄλλων χωριῶν.

Οἱ «Συμβιβαστικές» ἐπιτροπές, πού σά «θεσμός» ξεκινήσανε ἀπό τό Καροπλέσι καί πού ὁ ἴδιος ὁ Εἰσαγγελέας Εὐρυτανίας τούς ἔδωκε τόν ὀρθό χαρακτηρισμό «Δικαστικές», λειτουργήσανε κι ἕνα χρόνο μέσα στή δικτατορία τῆς 4ης Αὐγούστου —καί πολύ δέν ἤτανε;

Ἡ δικτατορία τίς διέλυσε. Μά νά «διαλύσει» ὅ,τι εἴχανε ἐπιτελέσει, τῆς ἤτανε ἀδύνατο. Νά τίς διαλύσει στή συνείδηση τῶν ἀνθρώπων, ἐπίσης τῶν ἀδυνάτων ἀδύνατο. Τό ἴδιο πέρ' ἀπό τίς δυνάμεις της καί νά ἄρει τήν παράδοση πού 'χανε κιόλας δημιουργήσει καί τήν πείρα πού καταλείπανε. Ἀποτελούσανε πλέον ἱστορία!

* * *

«Ἡ Φωνή τῆς Εὐρυτανίας»

Ἡ Ἔκκληση τῶν Δολόπων γιά σύγκληση Πανευρυτανικοῦ Συνεδρίου ἀποδείχτηκε σταλαγματιά βροχῆς σέ φρυγμένη γῆ, τέτοιαν ἀπήχηση βρῆκε ἀνάμεσα στούς Εὐρυτάνες μέσα κι ἔξω ἀπό τήν Ἐπαρχία.

Ἐντελῶς φυσικό ὅτι οἱ ἴδιοι οἱ Δόλοπες δώσανε καί τό σύνθημα καί τό παράδειγμα γιά τήν ἐξόρμηση καί τήν προσυνεδριακή δουλειά. Στίς 25 Αὐγούστου 1935 πραγματοποιήσανε στό Καροπλέσι τήν Α΄ Συνδιάσκεψη τῶν Κοινοτήτων τοῦ τ. δήμου Δολόπων, στήν ὁποία ἐγκρίθηκε τό ἀκόλουθο *Ψήφισμα:*.

> «Ἐν Καροπλεσίῳ σήμερον τήν 25ην τοῦ μηνός Αὐγούστου 1935 ἔτους συνῆλθε τοπική συνδιάσκεψις τῶν Κοινοτήτων Καροπλεσίου, Νεράιδας, Μολόχας, Μπυλοκομύτης, Καρύτ-

---

τα τοῦ ΕΔΕΣ στό χωριό του. Τούς πιάσανε ἐνῶ εἴχανε βγεῖ νά... προϋπαντήσουνε —οἱ ἀφελέστατοι!— τούς «λοκατζῆδες». Τούς πήγανε στή Λαμία, τούς περάσανε ἔκτακτο στρατοδικεῖο —διαδικασία οὔτε μισή ὥρα— καί μέ τήν κατηγορία τῆς ἠθικῆς αὐτουργίας γιά τήν ἐκτέλεση τοῦ γιατροῦ, τούς καταδικάσανε σέ θάνατο καί τούς τουφεκίσανε, —τρεῖς ἔναντι ἑνός!

σας καί Καρβασαρᾶ τοῦ τέως Δήμου Δολόπων τῇ συμμετοχῇ τῶν Κοινοτικῶν Συμβουλίων, τῶν Συλλόγων καί διανοουμένων, ἥτις ἀκούσασα τῶν εἰσηγητῶν καί τῶν λοιπῶν ὁμιλητῶν ἐπί τῶν θεμάτων τῆς Ἡμερησίας Διατάξεως καί διαπιστώσασα 1) τήν πλήρη οἰκονομικήν καί πνευματικήν ἐξαθλίωσιν τῶν κατοίκων τοῦ Δήμου, ὀφειλομένην εἰς τήν καταστροφήν τῆς γεωργίας καί τῆς κτηνοτροφίας, τήν ἀνεπάρκειαν τοῦ γεωργικοῦ κλήρου καί τήν ἐλάττωσιν τῆς γονιμότητος τοῦ ἐδάφους, συνεπεία τῆς ὁποίας οὗτος τείνει νά ἐκμηδενισθῇ, ὥστε οἱ κάτοικοι νά εἶναι κατά τά 3/4 ἀκτήμονες ἤ σχεδόν ἀκτήμονες, 2) τήν τελείαν καταστροφήν τῆς ἐφετεινῆς παραγωγῆς, συνεπεία τῆς ὁποίας οἱ κατεστραμμένοι οἰκονομικῶς, ἄνεργοι καί ἀκτήμονες χωρικοί τοῦ Δήμου διατρέχουσιν ἀπό σήμερον τόν ἔσχατον κίνδυνον τοῦ ἐκ πείνης θανάτου, 3) τήν παντελῆ ἔλλειψιν συγκοινωνίας εἰς ὁλόκληρον τήν Ἐπαρχίαν Εὐρυτανίας καί 4) τήν ἀθλίαν ὑγιεινήν κατάστασιν τῶν κατοίκων τοῦ Δήμου, ὀφειλομένην εἰς τήν οἰκονομικήν ἐξαθλίωσιν καί τήν ἔλλειψιν πάσης ἰατρικῆς, νοσοκομειακῆς καί φαρμακευτικῆς περιθάλψεως, τήν κακίστην διατροφήν καί τόν συνεχῆ ὑποσιτισμόν,

ΨΗΦΙΖΕΙ

Διαμαρτύρεται διά τήν ἐκ μέρους τῆς Πολιτείας τελείαν ἐγκατάλειψιν τοῦ Δήμου καί ὅλης τῆς Ἐπαρχίας μας καί ζητεῖ

1) Τήν ἄμεσον καί ὁριστικήν ἐπίλυσιν τοῦ ζητήματος τοῦ ἐπισιτισμοῦ διά τῆς ἱδρύσεως πρατηρίων καί τῆς χορηγήσεως ἀτελοῦς σίτου καί ἀραβοσίτου*, μέ τιμήν μή ὑπερβαίνουσαν τάς δύο δραχμάς, ἐπί πιστώσει καί δωρεάν εἰς τούς ἀποδεδειγμένους ἀπόρους.

2) Τήν ἄμεσον ἔναρξιν τῆς κατασκευῆς τῆς ἁμαξιτῆς ὁδοῦ Καρδίτσης - Ἀγρινίου** καί τήν ἐντός διετίας ἀποπε-

* Ὅπως τό εἴδαμε στά προηγούμενα τό ἴδιο ἀκριβῶς πρόβλημα ἔθεζε ἀκόμα τό 1912 ὁ Στέφανος Γρανίτσας —νά μή φορολογεῖται ἡ μπομπότα τῶν «πεινοπαθῶν» ὀρεινῶν. Τό 1935 τό πρόβλημα παράμενε ἄλυτο! Φτού, νά μή μᾶς βασκαθεῖ τό φωροκωσταίικο!

** Ὕστερα ἀπ' τόν ἐμφύλιο πόλεμο τοῦ 1946-49, στή διάρκεια τοῦ ὁποίου ἡ ἑλληνική ἀντίδραση σώθηκε παρά τρίχα, τό Κράτος ἀποφάσισε νά διακλαδώσει ὅλη τήν Εὐρυτανία μέ δρόμους, πού νά τούς περνάει ρόδα —λόγοι πρωταρχικά στρατιωτικοί. Ἐκμεταλλεύτηκε τήν «πεινοπάθεια» —κατά Γρανίτσα— τῶν Εὐρυτάνων, πού εἶχανε ἐκπατριστεῖ καί ξεσπιτωθεῖ καί μέ τό πρόγραμμα «Πρόνοια - Ἐργασία» (ἀπίθανα χαμηλό ἡμερομίσθιο)

ράτωσιν αὐτῆς, ὡς καί τήν συμπλήρωσιν τοῦ τηλεφωνικοῦ δικτύου.

3) Τήν ἄμεσον οἰκονομικήν ἐνίσχυσιν τῶν κατεστραμμένων γεωργῶν καί κτηνοτρόφων διά τῆς χορηγήσεως ἀτόκων καί μακροπροθέσμων δανείων καί τῆς καθοδηγήσεως ὑπό εἰδικῶν γεωπόνων πρός γεωργικάς, κτηνοτροφικάς καί δενδροκομικάς βελτιώσεις.

4) Τήν ταχεῖαν λῆψιν τῶν ἐνδεικνυομένων μέτρων διά τήν γεωργικήν καί κτηνοτροφικήν ἀποκατάστασιν τῶν ἀκτημόνων χωρικῶν τοῦ Δήμου διά τῆς ἀπαλλοτριώσεως τῶν γεωργικῶν καί κτηνοτροφικῶν λειβαδίων καί τήν ἐκ μέρους τοῦ Κράτους καί τῆς Ἀγροτικῆς Τραπέζης οἰκονομικήν ἐνίσχυσιν, καί

5) Τήν παροχήν ἰατρικῆς καί φαρμακευτικῆς περιθάλψεως διά τοῦ διορισμοῦ ἐν τῷ Δήμῳ Δολόπων δύο Κρατικῶν ἰατρῶν καί τῆς ἱδρύσεως Λαϊκῶν Φαρμακείων εἰς ἑκάστην Κοινότητα.

Ἀ ν α θ έ τ ε ι

Εἰς τήν ἐκλεγεῖσαν Ἐπιτροπήν τοῦ Δήμου τήν ἐπίδοσιν τοῦ παρόντος εἰς τήν Κυβέρνησιν, τούς βουλευτάς τῆς Ἐπαρχίας καί τοῦ Νομοῦ* καί τόν Τύπον.

Ἐντολῇ τῆς Συνδιασκέψεως

Ἡ Ἐπιτροπή

Β. Μανούκας, ἀντιπρόσωπος Μολόχας, Γεώργιος Μαργαρίτης ἀντιπρόσωπος Νεράιδας, Ἠλίας Κοῦκος ἀντιπρόσωπος Καροπλεσίου, Ἀλ. Κοσπεντάρης ἀντιπρόσωπος Μπυλοκομύτης, Γεώργιος Παπαθωμᾶς ἀντιπρόσωπος Καρύτσης, καί Γ. Ψαρογιῶργος ἀντιπρόσωπος Καρβασαρᾶ.»**

Στό Ψήφισμα ἄμεσα λόγος γιά Συνέδριο δέ γίνεται. Ἀλλά ἡ Συνδιάσκεψη πού τό ἐξέδωκε εἶναι ἀκριβῶς τοῦ ἴδιου χώρου ἀπ' ὅπου δέκα μέρες πρίν εἶχε ἀναληφθεῖ ἡ πρωτοβουλία, ἔγινε ἡ σχε-

ἄνοιξε δρόμους πρός τά περισσότερα, ἄν ὄχι πρός ὅλα, χωριά τῆς Εὐρυτανίας. Μετά 15 χρόνια ἀπό τό 1935, ὕστερα ἀπό ἕναν παγκόσμιο πόλεμο κι ἕναν ἐμφύλιο, ἱκανοποιήθηκε καί τό αἴτημα «κατασκευῆς τῆς ἁμαξιτῆς ὁδοῦ Καρβίτσης - Ἀγρινίου»!

* Τότε ἡ Εὐρυτανία ἤτανε Ἐπαρχία τοῦ Νομοῦ Αἰτωλίας καί Ἀκαρνανίας.

** Τό κείμενο μοῦ τό προμήθεψε ὁ ἐκλεκτός Γιάννης Κοσπεντάρης, ἀπό τό ἀρχεῖο του.

τική πρόταση κι ἀπευθύνθηκε ἡ Ἔκκληση γιά Πανευρυτανικό Συνέδριο. Ὁ ἀναγνώστης μπορεῖ μάλιστα νά βρεῖ καί στό ἕνα καί στό ἄλλο κείμενο καί ἴδιες ὑπογραφές — Ἠλίας Κοῦκος, Γ. Ψαρογιῶργος, λ.χ. Συνεπῶς, ἀνοίγοντας οἱ Δόλοπες μέ τήν Α΄ Συνδιάσκεψη τῶν Κοινοτήτων, τῶν Συλλόγων καί τῶν διανοουμένων τους *μέτωπο ἀγώνα* μέ συγκεκριμένα αἰτήματα, πολλά ἀπ' τά ὁποῖα μέ πανευρυτανικό χαρακτήρα, δόσανε *ἔμπρακτα* τό σύνθημα γιά προσυνεδριακό ξεκίνημα καί συνάμα δεῖγμα διαδικασίας καί μορφῶν, πού θά χρησιμέψει καί σ' ἄλλους δήμους τῆς Ἐπαρχίας.

Τό καλοκαίρι πιά τοῦ 1936 ἡ προσυνεδριακή δουλειά εἶναι στό κατακόρυφό της, στή βράση της. Ὀργανωτές τοῦ Συνεδρίου, διασχίζοντας ἀκάματα τά βουνά τῆς Εὐρυτανίας καί δρασκελώντας μέ δράσκελο ἀγωνιστικοῦ ἐνθουσιασμοῦ ποτάμια, λαγκαδιές καί καταρράχια καί περιτρέχοντας τά δύσμοιρα χωριά της, *φέρνουνε τό ΜΗΝΥΜΑ* του, μήνυμα ἀγώνα γιά μιά ζωή ἀνθρώπινη. Τό φέρνουνε ἴσαμε καί τήν ἔσχατη τσοπανοκαλύβα. Καθένας τους κι ἕνας Κοσμᾶς Αἰτωλός —νομίζετε ὅτ' εἶχε ἀλλάξει τίποτα στήν οὐσία ἐκεῖ πάνω ἀπ' τόν καιρό τοῦ Κοσμᾶ;

Συγκροτοῦνε συγκεντρώσεις ἀληθινά συλλαλητήρια.* Ξεσηκώνουνε τ' ἀγωνιστικό πνεῦμα τῶν Εὐρυτάνων, πού δέν τούς ἀπόλειψε, μόνο λάνθανε. Κι ἀκαρτεροῦσε! Σέ συνδιασκέψεις τά χωριά ἐκλέγουνε τούς ἀντιπροσώπους τους γιά τό Πανευρυτανικό. Αἰσιοδοξία, πίστη στή δικιά του δύναμη, γνήσιος ἐνθουσιασμός συναρπάζουνε τόν κόσμο. Ἐδῶ πάνω φυσάει ἄλλος ἀγέρας πιά!

Τό 1936 ἦτανε, βέβαια, χρονιά γενικῆς ἀγωνιστικῆς ἀνάτασης τοῦ ἑλληνικοῦ λαϊκοῦ πρωτοποριακοῦ κινήματος. Ἡ ὅλη κίνηση καί στήν Εὐρυτανία δέν ἦτανε παρά μέρος τοῦ συνόλου τῆς ἀνόδου τῶν ἀγώνων στήν Ἑλλάδα, ὁ ὀβολός καί τῆς Εὐρυτανίας —ἔτσι δέν πρέπει νά τό δοῦμε; Ἔπαιρνε ἡ Εὐρυτανία ἀπ' τόν κοινό «χουρβανά» τοῦ λαϊκοδημοκρατικοῦ κινήματος τήν ὑψηλή ἀγωνιστική διάθεση κι ἀνταποκρινότανε μέ τήν κατά δύναμη συμβολή της.

Ἑκατοντάδες, ἐμφανεῖς ἤ ἀφανεῖς, οἱ ὀργανωτές τῆς πανευρυτανικῆς ἐκείνης ἐξόρμησης. Ἕνας ἀπ' τούς πιό διακεκριμένους καί τούς πλέον δραστήριους ὑπῆρξε ἀναμφίβολα ὁ Πάνος Ι. Βασιλείου, λόγιος, ἀπό τήν Ἁγία Τριάδα Κτημενίων. Ἦτανε μέλος τῆς Ὀργανωτικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Πανευρυτανικοῦ Συνεδρίου, ἀκάματος προπαγανδιστής του, ὅπως καί καταρτισμένος διαφωτιστής τῶν προβλημάτων πού εἶχε ν' ἀντιμετωπίσει τό ἐπικείμε-

* Ὑπήρχανε θαυμάσιες καί χαρακτηριστικές φωτογραφίες, δυστυχῶς δέ βρῆκα οὔτε μιά, παρ' ὅλες τίς προσπάθειές μου.

νο Σῶμα. Μέλος ἐπίσης τῆς ἴδιας Ἐπιτροπῆς ἤτανε κι ὁ Ἀνδρέας Πουρνάρας, ἀπ' τό Μεγάλο Χωριό, ἐκδότης τότε τῆς ἀθηναϊκῆς ἡμερήσιας ἐφημερίδας «Ἀνεξάρτητος». Δυστυχῶς δέν ἔχω συγκρατήσει στή μνήμη ἄλλα ὀνόματα τῆς Ὀργανωτικῆς Ἐπιτροπῆς. Προσπάθησα τό 1965 στήν Ἀθήνα νά συμπληρώσω τά ὀνόματα πού τήν συνέθεταν, μά κανένας, ἀπ' ὅσους ρώτησα, δέν ἤτανε σέ θέση νά μοῦ δώσει θετικές πληροφορίες. Ζητῶ συγγνώμη γιά τήν οὐσιώδη τούτη ἔλλειψη τοῦ βιβλίου.

Εἴδαμε, πώς στήν πανευρυτανική κίνηση ὁ παλαιοκομματικός κόσμος εἶχε πάρει τουλάχιστο ἀρνητική στάση. Εἰδικότερα στή σύγκληση τοῦ Πανευρυτανικοῦ Συνεδρίου ἀντέδρασε, δέν μπόρεσε νά συγκρατηθεῖ καί ν' ἀποκρύψει ὅτι δέν τό ἤθελε. Ὁ πιό... φουριόζος ἐκπρόσωπος τοῦ παλαιοκομματισμοῦ ἤτανε τότε ὁ Γιῶργός Μπουρδάρας ἀπό τή Φουρνά, βουλευτής τοῦ «Προοδευτικοῦ Κόμματος» τοῦ Καφαντάρη, ὀξύθυμος κι ἀθυρόστομος. Εἶπε στό Νιόνιο Καρανιά καί στό Θόδωρο Σκουρλῆ,* πού δουλεύανε δραστήρια γιά τήν καλλίτερη ὀργάνωση τοῦ Συνεδρίου: —«Γιατί δέν ἀναβάλετε τό Συνέδριο;» Στό δέ Νίκο Θάνο, διευθυντή τῆς ἐφημερίδας «Ἡ Φωνή τῆς Εὐρυτανίας» καί ἐναντίον τοῦ ὁποίου ἕνα χρόνο πρίν εἶχε σηκώσει τή μαγκούρα του νά τόν χτυπήσει καταμεσῆς στήν πλατεία τοῦ Καρπενησιοῦ: —«Τό Συνέδριο καλλίτερα νά ματαιωθεῖ.»**

Ἐξακολουθῶ νά πιστεύω πώς γιά τά χρόνια ἐκεῖνα εἶναι ζήτημα ἄν ἄλλος ἐξόν ἀπ' τό Γιῶργο Μπουρδάρα*** θά μποροῦσε

---

* Τῆς γενιᾶς μου πολλοί θά διαβάσανε καί θ' ἀπαγγείλανε τό ποίημα τοῦ Θ. Σ. «Τό χέρι αὐτό». Ὅμως, στήν δη ἔκδοση τῆς ποιητικῆς ἀνθολογίας τοῦ Η.Ν. Ἀποστολίδη ὁ Σκουρλῆς παρουσιάζεται μέ τό... ἄκακο «Ἐδῶ πού τώρα ζῶ».

** Καί τίς δυό περιπτώσεις τίς ἤξερα ἀπό τότε ,ἀπό τό Νίκο Θάνο. Τό 1965, πού ξαναβρῆκα τόν παλιό μου διευθυντή στήν Ἀθήνα, ζήτησα νά μοῦ ἐπιβεβαιώσει τή μαρτυρία, ἀφοῦ τοῦ ἐξήγησα ὅτι πρόκειται νά τή χρησιμοποιήσω σέ βιβλίο. Καί τό ἔκανε.

*** Μέ τούς Μπουρδάρηδες τό σπίτι μας συνδεότανε μέ φιλία. Ὁ πατέρας μου ὑπῆρξε καί πολιτικός φίλος τοῦ Γιώργου. Στά δύσκολά μου χρόνια στίς φυλακές κι εἰδικότερα ὅταν τό ἔκτακτο Στρατοδικεῖο Λαμίας μέ καταδίκασε σέ θάνατο, ὁ Γ. Μ. κάθε ἄλλο παρά ἀδράνησε σέ διαβήματα, φροντίδα κι ἐνέργειες γιά ν' ἀποτραπεῖ ἡ ἐκτέλεσή μου. Τό ἴδιο, ἀπό κοινοῦ κι ἐνεργό, ἐνδιαφέρον ἐπιδείξανε σχεδόν ὅλοι οἱ παλαιοκομματικοί παράγοντες τοῦ τόπου μου —Τάκης Τσιτσάρας, Κλεομένης Τσιτσάρας, Γιάννης Τσιγκόλης, Τάκης Ἰατρίδης, Παυσανίας Κατσιώτας, Χριστοδουλαῖοι κ.ἄ. Τούς χρωστῶ καί τή δημόσια ἔκφραση τῆς εὐγνωμοσύνης μου.

Σ' ὅλα τά μετέπειτα χρόνια τῆς κράτησής μου στίς φυλακές, μέ τό Γ. Μ. —ὅπως καί μ' ἄλλους πολιτευτές τῆς Εὐρυτανίας— κρατοῦσα ἀλληλογραφία γύρω ἀπό τό θέμα τῆς ἀπελευθέρωσής μου. Ὁ Γ. Μ., ὅταν ἕνα φεγγάρι τό 1949 βρέθηκα μελλοθάνατος στή φυλακή τῆς Αἴγινας, ἐρχότανε πότε-πότε καί μ' ἔβλεπε καί κουβεντιάζαμε —ζοῦσε στό νησί μέ τή γυ-

στήν Εὐρυτανία νά διερμηνέψει ἐπακριβέστερα τά αἰσθήματα ἀπαρέσκειας κι ἀνησυχίας τῶν παλαιοκομματικῶν παραγόντων γιά τό ὀργανούμενο Συνέδριο. Γιαυτό καί καταχωρῶ τίς δυό περιπτώσεις τῆς συγκεκριμένης ἀντίδρασης τοῦ τοτινοῦ βουλευτῆ τῆς Ἐπαρχίας μας.

Σέ μιά τέτοια φάση ἀνόδου, μάλιστα ἀπότομης, τοῦ τοπικοῦ κινήματος στήν Εὐρυτανία καί μπροστά στίς εὐοίωνες προοπτικές του, ἡ ἀνάγκη γιά μιά τοπική ἐφημερίδα πρόβαινε περισσότερο ἀπό κάθε ἄλλη φορά πρίν ἐπιτακτική. Αὐτή τήν ἀνάγκη τήν εἶχε ἐπισημάνει ἀπό τό 1933 ἀκόμα τό Πρόγραμμα τῆς «Φιλοπροόδου Ἑνώσεως Καροπλεσίου», ὅπου στό Κεφάλαιο VII καί ὑπό τόν τίτλο «Η ΑΝΑΓΚΗ ΜΙΑΣ ΕΦΗΜΕΡΙΔΑΣ» τονιζότανε:

> «Ἡ ΦΕΚ θεωρεῖ ἐπιτακτική ἀνάγκη τήν ἔκδοση μιᾶς ἐφημερίδας ἤ ἑνός περιοδικοῦ, πού θά εἶναι ὄργανο συστηματικῆς μελέτης τῶν προβλημάτων τῆς Εὐρυτανίας καί θά ἔχει πρόγραμμα καθορισμένο, πού θά ἀποβλέπει στή βελτίωση τῶν συνθηκῶν τῆς ὑλικῆς ζωῆς καί τήν πνευματική ἀνάπτυξη τοῦ Εὐρυτανικοῦ λαοῦ. Μιά τέτοια ἐφημερίδα πρέπει νά ἐκφράζει τούς πόθους καί τά συμφέροντα τοῦ λαοῦ, νά συνειδητοποιεῖ τίς ἀνάγκες καί τά ζητήματά του, νά διαφωτίζει, νά διαπαιδαγωγεῖ καί νά καθοδηγεῖ τούς χωρικούς στό δρόμο τῆς προόδου καί τοῦ πολιτισμοῦ.
>
> Δέν ἀρκεῖ ὅμως ὁ προσανατολισμός πρός τή γενική καί ἀφηρημένη ἔννοια τῆς προόδου καί τῆς οἰκονομικῆς καί πνευματικῆς ἀναπτύξεως. Εἶναι ἀπαραίτητη ἡ μελέτη τῶν ἀπείρων καί συγκεκριμένων ζητημάτων τοῦ τόπου, ὅπως εἶναι ἀπαραίτητη ἡ ἐκλαΐκευση καί ἡ κατανόηση καί ἀπό

ναίκα του πού εἶχε σπίτι ἐκεῖ. Τοῦ χωνόμουνα, ὅτι πάει, δέν εἶναι ὁ παλιός Μπουρδάρας τῶν ἀγώνων γιά τή Δημοκρατία. Τοῦ βαρυφαινότανε, μά τήν ἀλήθεια. Μιά μέρα μοῦ 'πε: —«Ἄκου νά σοῦ πῶ! Στά χρόνια σου ἤμουνα κι ἐγώ ἐπαναστάτης! Καί σ' αὐτήν ἐδῶ τήν ψειρού τήν ἔβγαλα κι ἐγώ, τό ξέρεις! Μαζί μέ τούς δικούς σας. Συνεπῶς, μή μοῦ τά λές ἐμένα αὐτά. Καί μάθε το μιά γιά πάντα: οἱ ἐπαναστάσεις, ἀγαπητέ μου, δέν γίνονται μέ τούς γέρους, τίς κάνουν οἱ νέοι! Κι ἐγώ γέ-ρα-σαα!»

Μοῦ ἔμπαινε κι ἐκεῖνος στά γεμάτα γιά τήν «5η ὁλομέλεια» καί τό «μακεδονικό». Ἐγώ, οὔτε μύγα στό σπαθί μου! Μιά φορά μοῦ λέει: —«Γκάφα μέ περικεφαλαία! Μεγαλύτερη δέ θά μποροῦσε νά διαπράξει ὁ Ζαχαριάδης. Ἄντε νά κάνεις κουβέντα τοῦ προέδρου (τοῦ Τσουδεροῦ ἐννοοῦσε) γιά τούς κομμουνιστάς! ''Τι αὐτούς μοῦ μιλᾶς πού ἐκχωροῦν τήν Μακεδονία;'' —σοῦ ἀπαντᾶ. Πές μου, στό θεό σου, τί τό θέλατε αὐτό; Γιά νά σᾶς ἀποξενώσει ἀπ' ὅλον ἐμᾶς τόν ἄλλο δημοκρατικόν κόσμο; Τί ἄλλο σᾶς προσπόρισε;» Βάζω ἐδῶ τά λόγια του ἀπό αἴσθημα εὐθύνης ἀπέναντι στό Πανευρυτανικό, ἄν ὁ δεσμός μου κι ὁ σεβασμός μου γιά ἕνα φίλο ὅπως ὁ Γ. Μ. μ' ἐμπόδιζε νά καταγράφω τήν ἀλήθεια, θά ἤμουνα ἀνάξιος νά πιάσω πένα γιά νά ἱστορήσω.

τόν τελευταῖο χωρικό δλων τῶν μεθόδων καί δλων τῶν μέσων μέ τά όποῖα θά ἀγωνισθεῖ ἀποτελεσματικά γιά νά κατακτήσει τήν εὐημερία του, πού πρέπει νά τή θέλει καί συνειδητά νά τήν ἐπιδιώκει.

Ἡ ΦΕΚ θά ἐνισχύσει μέ κάθε τρόπο μιά τέτοια ἐφημερίδα, πού μέ εἰλικρίνεια καί συνέπεια θά ἀγωνισθεῖ γιά τήν ὑλική καί ἐκπολιτιστική ἀναγέννηση τῆς Ἐπαρχίας μας.»

Ἀκριβῶς ἀπό τίς παραπάνω γραμμές γεννήθηκε «Η ΦΩΝΗ ΤΗΣ ΕΥΡΥΤΑΝΙΑΣ».

Καί πιό συγκεκριμένα: —«Ὁ Γιάννης Κοσπεντάρης ἦταν ὁ ἐμπνευστής τῆς ἔκδοσης τῆς «Φωνῆς», αὐτό εἶναι γεγονός»— μοῦ εἶπε ὁ ἐκδότης της Νίκος Θάνος, συγχωριανός τοῦ Κοσπεντάρη.

Τοπικά εὐρυτανικά φύλλα εἴχανε δεῖ τό φῶς καί παλιότερα. Πρίν τό 1930 ἀκόμα, ὁ δάσκαλος Πάνος Κολόκας κι ὁ Νιόνιος Καρανιάς εἴχανε βγάλει τήν «Αὐγή». Ἀνάμεσα 1931 καί 32, ὁ δικηγόρος Δ. Παπαχαρυάς ἔβγαλε τό «Βελούχι». Καί τῆς μιᾶς καί τοῦ ἄλλου ἡ ζωή τους λίγη! Βασικά γιατί οἱ ἐκδότες τους δέν μπορέσανε νά τά βγάλουνε πέρα μέ τίς οἰκονομικές ἀπαιτήσεις τῆς ἔκδοσης.

Τό πρῶτο φύλλο τῆς «Φωνῆς τῆς Εὐρυτανίας» κυκλοφόρησε στς 29 τοῦ Μάρτη 1936 —τυπώθηκε στή Λαμία. Εἴπαμε: ἐκδότης - διευθυντής Νίκος Θάνος, ἐντελῶς νεαρός, μόλις εἶχε ὑπηρετήσει τή στρατιωτική του θητεία!

Ἡ «Φωνή», ὅπως, γιά συντομία, τήν ἔλεγε ὁ κόσμος, ἤτανε ἑβδομαδιάτικη. Ὁ σκοπός τῆς ἔκδοσής της, τό πρόγραμμά της, ἄς ποῦμε, ἡ ἀποστολή της, μᾶς εἶναι γνωστά κιόλας ἀπό τ' ἀπόσπασμα τοῦ Προγράμματος τῆς ΦΕΚ πού παρατέθηκε ἀμέσως παραπάνω. Ὅμως, προσδιοριζόντανε κι ἀπ' τόν ἰδεολογικοπολιτικό συγκεχριμένο καί συνειδητό προσανατολισμό τόσο τοῦ «ἀναδόχου» της —ὅπως τόν ἔλεγε ὁ Θάνος— Γιάννη Κοσπεντάρη, ὅσο καί τοῦ ἐκδότη της καί τῶν μετέπειτα συνταχτῶν της.

Ἡ ἐφημερίδα ὄφειλε ν' ἀνταναχλᾶ τό πρωτοποριακό ἀγωνιστικό πνεῦμα τῆς ἐποχῆς καί σάν φορέας κι ἐκφραστής του νά τό διοχετεύει ὥς τήν πιό ξώμαχη καλύβα τῆς Ἐπαρχίας. Νά βγάζεις ἐφημερίδα στό Καρπενήσι, μά τό δίκορφο Βελούχι, δέ γινότανε μ' ἀέρα φρέσκο, ἔστω καί τόσο ὀξυγονοῦχο, ὅσο τοῦ Καρπενησιοῦ. Μέ νεανικούς ἐνθουσιασμούς, μέ τίς πιό ἄριστες προθέσεις, μ' ὅση καί νά βάζει ὁ νοῦς σου ἀνεξάντλητη αἰσιοδοξία, μέ κουράγιο βουνό, ἔ, ὁπωσδήποτε ἀδύνατο καί μ' ὅλα αὐτά νά καλύψεις τά ἐλλείμματα τοῦ ταμείου καί δέν ξοφλᾶς χαρτί, δέν πληρώνεις τυπογράφους, πιεστές καί τά ρέστα! Κι ἀπό οἰκονομι-

κή ἄποψη, ἡ «Φωνή» ξεκίνησε ἀπό τό μηδέν! Ὁ Θάνος,* κάποτε πού τό 'φερε ἡ κουβέντα, μοῦ 'πε ὅτι γιά νά ξοφληθεῖ ἡ ἐκτύπωση τοῦ πρώτου φύλλου ἀναγκάστηκε νά ξεπουλήσει τό γαμπριάτικο κοστούμι του, τό μοναδικό του δεύτερο, ὁλοκαίνουριο, μιά κι ὁ ἄνθρωπος μόλις πού εἶχε χορέψει τόν Ἠσαΐα!

Κι ὅμως, ἀναγνώστη μου, ἀγωνιστικός ἐνθουσιασμός, ἐπαναστατικός ρομαντισμός, ἔνταση προσπάθειας, πίστη στήν ἀποστολή, στήριγμα στό λαό καί κατά πρῶτο λόγο στήν πρωτοπορία καί τή διανόηση τῆς Εὐρυτανίας, ἀντοχή στίς στερήσεις καί λοιπά καί λοιπά, *σύν νιάτα*, κάναμε κατορθωτό «Ἡ Φωνή τῆς Εὐρυτανίας» νά κυκλοφορεῖ κανονικά —ἐξόν ἀπ' τίς Νικολούδειες... παρενθέσεις —ἀπό τό Μάρτη τοῦ 1936 ὥς τόν Ἀπρίλη τοῦ 1941.

Τό φύλλο τῆς πρώτης τοῦ Γενάρη τοῦ 1937, ὅπου δημοσιεύτανε κι ἄρθρο τοῦ συμπατριώτη Ζαχαρία Παπαντωνίου, τυπώθηκε στό ἰδιόκτητο πιά τῆς «Φωνῆς» πιεστήριο. Ἡ ἐφημερίδα εἶχε ἀποχτήσει δικές της τυπογραφικές ἐγκαταστάσεις. Τό γεγονός κάθε ἄλλο παρά λίγο μποροῦσες νά τό θεωρήσεις. Ἀπό οἰκονομική πλευρά ἤτανε σημαντικότατο, ἀλλά καί δέν ἔλυνε τό ὅλο οἰκονομικό πρόβλημα τῆς ἐφημερίδας. Βλέπεις, κάθε ἀχλάδα πάντα ἔχει πίσω τήν οὐρά, π' ἀνάθεμά την. Κι ἔτσι γιά νά πάρει μιάν ἰδέα ὁ ἀναγνώστης πῶς ἔβγαινε ἡ «Φωνή τῆς Εὐρυτανίας» καί πῶς κρατήθηκε στήν ἐπαλξή της, θά ἱστορήσω μερικές «περιπτώσεις».

Ὅλο τό καλοκαίρι τοῦ 1936, συντάκτης τῆς «Φωνῆς» ὁ Νίκος Σολοῦκος τήν... ἔβγαζε σπαρτιάτικα τίς νύχτες χρησιμοποιώντας γιά κλίνη τό μοναδικό τραπέζι πού διέθετε ἡ... Σύνταξη. Ἔστρωνε στό σκέτο ξύλο ὅ,τι παλιόχαρτα, «περισσεύματα», κι ἀπολαμβάνοντας τό «ἄρωμα» τῆς καβαλίνας, τόν ἔπαιρνε, μάλιστα μακαρίως! Τήν περίοδο ἐκείνη τά «γραφεῖα» τῆς «Φωνῆς» ἤσανε ἐγκαταστημένα —θεός νά τήν ἔχανε «ἐγκατάσταση»— στό κατ' εὐφημισμόν «Ξενοδοχεῖο Κριτσέλη», σ' ἕνα στενό του δωμάτιο, στόν «πάτο» τοῦ Καρπενησιοῦ, τά λεγόμενα «γύφτικα», μιά κι ἐκεῖ ζούσανε οἱ ἄμοιροι οἱ γύφτοι. Τό ἀπάνω τοῦ οἰκήματος, γιά τούς ἀνθρώπους, τούς χωρικούς πού ἐρχόντανε στήν πρωτεύουσα τῆς Ἐπαρχίας. Τό κάτω, χάνι. Γιά τά μουλάρια καί τά γαϊδούρια, πού φέρνανε οἱ «καπνιάδες» μαζί τους. Δέν πληρώναμε νοῖκι. Γιατί ἀπ' τό ξενοδοχεῖο «κάτι εἶχε λαμβάνειν» κι ὁ διευθυντής κι ἐκδότης τῆς «Φωνῆς» Νίκος Θάνος, προικῶο μερίδιο τῆς γυναίκας του, τό γέ-

* Σάν διευθυντής ἐφημερίδας πῆρε τό 1940 διαβατήριο νά ἐπισκεφθεῖ τή Διεθνή Ἔκθεση Νέας Ὑόρκης. Ὁ πόλεμος τόν βρῆκε στήν Ἀμερική. Στή διάρκεια τοῦ Β΄ Παγκόσμιου πολέμου βρέθηκε στή Μέση Ἀνατολή. Γύρισε στήν Πατρίδα τό 1945. Ξανάβγαλε ἐφημερίδα στό Καρπενήσι «Τά Ψηλά Βουνά». Τό 1965 τόν βρῆκα νά δημοσιογραφεῖ στήν Ἀθήνα, βασικά στόν περιοδικό Τύπο.

νος Κριτσέλη. Καί αυτό τό «κάτι» πάτσιζε τό νοίκι... 'Ανάδινε άπ' τό χάνι τόσο... μεθυστική ή κοπρίλα, πού μιά φορά τόν πήρε έκεϊ πάνω στό τραπέζι ό Σολοϋκος σαρανταοχτάωρο μονοχόμματα. Σπάσαμε τήν πόρτα γιά νά τόν ξυπνήσουμε!

Κι άν ό λόγος καί γιά τό φαΐ μας τών συνταχτών τής «Φωνής», τό πολυτελέστερο πιάτο μας ήτανε μισή μακαρονάδα κι ένας κιοφτές στό «Εύρώπη» —στό «Βόσπορος» τοΰ Πριόβολου, όπου καί δέ σερβιρότανε μισή μακαρονάδα, ούτε στ' όνειρο τό τολμούσαμε νά μπούμε. Βέβαια, μέ περισσό θράσος, ζητούσαμε καί περισσότερη τής άναλογίας σάλτσα άπό ψητό κατσαρόλας. Κι άν μάς γινότανε τό χατήρι άπό τό μάγερα, έ, τότε κάναμε κι έμεϊς τήν κατάχρηση νά χαλάσουμε καί τό δεύτερο κομμάτι ψωμί, άπ' τή μερίδα-δαπάνη άλλο ένα πενηντάλεφτο!...

* * *

'Η 4η Αύγούστου βρήκε τήν Εύρυτανία σέ πρωτοείδωτη γιά κεϊνο τόν τόπο άγωνιστική έξαρση, χωρίς ύπερβολή! Καί τό φύλλο τής «Φωνής» τυπωμένο, μά πού δέν πρόλαβε νά κυκλοφορήσει. Ή έφημερίδα έκτυπωνότανε στή Λαμία. Τά δέματα μόλις πού είχανε φτάσει στό ξενοδοχεϊο Κριτσέλη, τά κατάσχεσε ή Χωροφυλακή. Γιατί στήν τέταρτη σελίδα αύτοϋ τοΰ φύλλου, κορυφή, δημοσιευότανε τηλεγράφημα τοΰ άρχηγοΰ τής Κοινοβουλευτικής Όμάδας τοΰ 'Ενιαίου Μετώπου Στέλιου Σκλάβαινα, άπάντησή του στούς έργάτες όδοποιίας Εύρυτανίας, ότι κατέθεσε στή Βουλή έπερώτηση γιά τά ζητήματά τους. Χρόνια καί χρόνια συνεχιζόντανε οί έργασίες κατασκευής τής άμαξιτής όδοΰ 'Αγρίνιο-Καρπενήσι. Θησαυρίζανε οί έργολάβοι, οί έργάτες δέν παίρνανε κανονικά ούτε τά ίσχνά ήμερομίσθια, πού τούς τάζανε, θέσανε τό πρόβλημα στά κόμματα. 'Απαντοΰσε ό Σκλάβαινας. Καί Σκλάβαινας γάρ, τό φύλλο κατασχέθηκε, ρίχτηκε στή φωτιά!

Ή δικτατορία βρήκε τόν διευθυντή τής έφημερίδας Νίκο Θάνο στά χωριά τοΰ δήμου 'Αγραίων, όπου γινόντανε προσυνεδριακές συγκεντρώσεις —συλλαλητήρια τών χωριών. Σ' έκείνη τήν άληθινά μαχητική προσυνεδριακή έξόρμηση ένας άπ' τούς όργανωτές της καί φλογερός προπαγανδιστής ύπήρξε καί ό Εύρυτάνας δάσκαλος Θανάσης 'Ελεφάντης.* Τόν βρήκε κι αύτόν τόν σύγχρονο

* 'Ο 'Ελεφάντης, στήν Κατοχή στάθηκε ένας άπό τούς όργανωτές καί ήγέτες τοΰ ΕΛΑΣ στή Δυτική Στερεά, μέ τό ψευδώνυμο Θρύλος. Γιά τή δράση του κατά τών καταχτητών τοΰ άπονεμήθηκανε τιμητικές διακρίσεις άπό τό Στρατηγεΐο Μέσης 'Ανατολής. Τό έλληνικό μεταπολεμικό καθεστώς

Κοσμά Αιτωλό ή 4η Αυγούστου πορευόμενο ανά τήν Εύρυτανία καί διαδίδοντα τόν λόγον τῆς ἀληθείας. Τήν ἴδια περίοδο, ὅπως μνημονεύθηκε κιόλας, εἶχα κατέβει κι ἐγώ ἀπό τή Θεσσαλονίκη, συνεπαρμένος ἀπ' τά γεγονότα τῆς 9ης Μάη, πού τά εἶχα ζήσει. Γύρισα στόν τόπο μου νά συνεισφέρω τόν ἐλάχιστο ὀβολό τοῦ νεαροῦ ἀγωνιστῆ στήν Πανευρυτανική Κίνηση, πού ἔντονα μέ συγκινοῦσε. Τίς ἴδιες ἀκριβῶς μέρες, ἀμέσως μετά τήν κήρυξη τῆς δικτατορίας, ἔφτασε στό χωριό κι ὁ Νίκος Σολοῦκος. Ἐδῶ, στό σπίτι μου, μᾶς ἀντάμωσε ὁ Ἐλεφάντης —«Τί μέλλει γενέσθαι;» Νά ποιό ἐρώτημα στεκότανε ἐνώπιόν μας. Βέβαια, ἐμεῖς τότε πιστεύαμε, ὅτι ὁ Μεταξάς —τό Κίνημα εἶναι φουντωμένο— δέν μπορεῖ νά κρατηθεῖ στήν ἐξουσία πέρα ἀπό δυό-τρεῖς μῆνες. Γι' αὐτό καί ἡ κίνηση γιά τό Πανευρυτανικό ἁπλῶς ἀναστέλλεται. Πρέπει νά διατηρήσουμε τή φλόγα του σ' αὐτό τό... μικρό διάστημα. «Συνεπῶς, νά δοῦμε πρακτικά τί θά κάνουμε!...»

Σέ λίγες μέρες στό χωριό Δομιανοί Κτημενίων θά γινότανε τό μεγαλύτερο τῆς Εὐρυτανίας πανηγύρι τοῦ Δεκαπενταύγουστου —τῆς Κοίμησης τῆς Θεοτόκου. Ἐκεῖ, στούς Δομιανούς, θά βρισκόντανε κι ἄλλοι φίλοι μας Εὐρυτάνες —θαυμάσια περίπτωση «συγκέντρωσης», πανηγυριῶτες! Ὁ Ἐλεφάντης πρότεινε νά πᾶμε στούς Δομιανούς. Σύμφωνοι!

Στίς 15 Αὐγούστου, στό σπίτι ἑνός Δομιανίτη, συγγενῆ τοῦ Σολούκου, φάγαμε ὁ Νίκος Θάνος —πρώτη φορά γνωριστήκαμε οἱ δυό μας ἐδῶ— ὁ Θανάσης Ἐλεφάντης, ὁ Νίκος Σολοῦκος, μερικοί ἄλλοι, πού οὐδέν ἔμαθα κάν τότε ποιοί ἤσανε, κι ἐγώ.

Συζητήσαμε πολλά, ἡ ἀτμόσφαιρα γενικά βαρειά, μελαγχολική. Ἡ κατάσταση ἐντελῶς ἄδηλη, προπαντός στούς Δομιανούς Εὐρυτανίας! Ὅλα στήν ἀναμονή, στό βλέποντας καί κάνοντας... Τήν ἄλλη μέρα, Θάνος, Σολοῦκος, Ἐλεφάντης κι ἐγώ, φύγαμε γιά τό Καρπενήσι. Σολοῦκος κι ἐγώ θά συμπληρώναμε τό μονοπρόσωπο ὥς τώρα συντακτικό ἐπιτελεῖο τῆς «Φωνῆς». Μέ τό Θάνο, θ' αποτελούσαμε τήν... «τριανδρία», ὅπως θά μᾶς ἀποκαλέσουνε ἀργότερα ὀργισμένοι ἀντίπαλοι τῆς ἐφημερίδας, ἐνῶ ἐμεῖς ἤμαστανε παιδιά! —μόνο ὁ Θάνος εἶχε ὑπηρετήσει στρατιωτική θητεία.

Ἔπρεπε νά ἑτοιμάσουμε καινούριο φύλλο, στή θέση αὐτοῦ πού μᾶς φάγανε. Ὅλη ἡ ὕλη ἀπό τήν ἀρχή, μέσα σέ μιά νύχτα εἴχανε ἀναποδογυριστεῖ τά πάντα στή χώρα μας!

Τό κύριο ἄρθρο τό ἔγραψε ὁ Θάνος, θά ἔπιανε ὅλη τήν πρώτη σελίδα. Μόνος του ἔχαμε καί τό κασέ. Μαύρη παχιά γραμμή ἀπ'

τόν ἔριξε στίς φυλακές, τόν καταδίκασε σέ θάνατο, ἔδγαλε κοντά 15 χρόνια φυλακή, βασανίστηκε, ἰδιαίτερα στό κάτεργο τῆς Κέρκυρας τήν περίοδο τῶν ἐκτελέσεων καί «ἄρχοντος» Τουρνᾶ.

ἄκρη σ' ἄκρη στήν κορφή τῆς σελίδας, μαύρη κι ἀπό κάτω —τό πένθος! Γιά τό περιεχόμενο τοῦ ἄρθρου θά ἔπρεπε, μέ τή λογική μιᾶς δικτατορίας, τουλάχιστο νά ξαναρίχνανε στή φωτιά ὅλο τό τιράζ. Στό κέντρο τῆς πρώτης σελίδας, μέσα στό ἄρθρο καί πλαισιωμένο, βάλαμε ἐνυπόγραφο ποίημα δικό μου... Ἄς μήν ἀναζητηθεῖ ποιητική τέχνη σ' ἐκεῖνα τά τετράστιχα, δεκαπεντασύλλαβα. Ἡ μνημόνευσή τους ἐδῶ, μόνο ἀπ' αὐτή τήν ἄποψη δέ γίνεται. Γίνεται ἀπό πολιτική σκοπιά. Καί σάν μαρτυρία, σάν ἔνδειξη, ὅτι ἐμεῖς, οἱ νεαροί ἔστω, κομμουνιστές θεωρούσαμε «ἐπερχομένη» τήν Ἐπανάσταση κι ὅταν ὁ φασισμός ἄρχισε νά μᾶς μπαγλαρώνει. Καί καλούσαμε σέ ἐξέγερση... Ἀπ' ὅλο τό στιχούργημα, στή μνήμη μ' ἀπομείνανε οἱ δυό τελευταῖες σειρές του:

Ποῦ εἶσαι, Κυνηγέ; Τί τάχα τἄχεις τ' ἅρματα;
Δέ βλέπεις; Τ' ἀγριοπούλια τ' ἀηδόνια κυνηγᾶνε!

Καί κυκλοφορήσαμε! Ἡ λογοκρισία λίγο ἀργότερα σ' ἐμᾶς ἔγινε προληπτική.

Τό φύλλο ἔχαμε αἴσθηση στόν κόσμο. Ἀλλά ἡ χωροφυλακή δέ μᾶς ἔδεσε! Θές πού δέν εἶχε πάρει χαμπάρι στήν Εὐρυτανία τό «οὐσιῶδες» τῆς ἀλλαγῆς στήν Ἀθήνα, θές γιατί στραβώθηκε, θεληματικά ἤ ὄχι, ποῦ νά τό ξέρεις!

—Εἴχαμε τό μυαλό πάνω ἀπό τή σκούφια μας! —ἔλεγε ἀργότερα ὁ Νίκος Σολοῦχος γι' αὐτό τό πρῶτο μέσα στή δικτατορία φύλλο μας.

Ἀπό τήν πρώτη τοῦ Γενάρη 1935 ἡ «Φωνή» δέν ἀπόχτησε μόνο δικές της τυπογραφικές ἐγκαταστάσεις, ἀλλά καί νέο αἷμα. Ἦρθε στήν ἐφημερίδα ὁ Δημητράκης Μπακόλας —καί νά πῶς: πῆρε ἕνα δάνειο ἀπό τόν θεῖο του ἀπό τή Βίνιανη Γιῶργο Μπακόλα, «ἀμερικάνο». Ἔβαλε κι ὁ Νῖκος Θάνος ἰσόμερο μερίδιο, πουλώντας ἕνα «προικῶο» χαζοοικοπεδάκι στό Καρπενήσι, κι ἀγοράσανε ἕνα χειροκίνητο πιεστήριο BOSTON καί τίς ἀνάλογες κάσες καί τυπογραφικό ἐξοπλισμό. Ἔτσι ὁ Μπακόλας ἔγινε συνιδιοκτήτης στήν ἐφημερίδα. Ἀργότερα, τό 1938, ὁ Σολοῦχος πῆγε στρατιώτης, ἔφυγε ἀπό τήν ἐφημερίδα. Τό Μάρτη τοῦ 1940 τό ἴδιο κι ἐγώ, στρατιώτης. Στίς 17 Μάρτη 1940 ἐπίσης, ἔφυγε γιά τήν Ἀμερική ὁ Θάνος. Ἔμεινε μόνος ὁ Μπακόλας, στόν ὁποῖο ὁ Θάνος μεταβίβασε καί τόν τίτλο τῆς ἐφημερίδας καί τή διεύθυνση —ὅπως ἀπαιτοῦσε ὁ νόμος περί τύπου.

Ἔχω χρέος νά προσθέσω ὅτι μέ στερήσεις δουλέψανε κι οἱ στοιχειοθέτες τῆς «Φωνῆς» —στό πιεστήριο δουλεύαμε ὅλοι. Ὁ Θάνος ἔπιανε καί στοιχεῖο, τά κατάφερνε. Βέβαια, ἡ ἐφημερίδα τούς ἐργάτες τούς πλήρωνε, μά αὐτοί μπορούσανε νά βροῦνε καλύτερα. Ἦσανε ἀγωνιστές, ὅπως, λ.χ., ὁ Φώτης Κατής, πού πῆρε

άριστεῖο ἀνδρείας στόν ἑλληνοϊταλικό πόλεμο, ὅμως τό μεταξαρκιζιανό κράτος τόν ἐκτέλεσε στήν Κέρκυρα γιά τή δράση του στήν Ἐθνική Ἀντίσταση. Στή «Φωνή» δουλέψανε ἐπίσης σάν στοιχειοθέτες ὁ Φώτης Μάλλιος, ὁ Κ. Παπαευθυμίου, ὁ Κ. Ἀθανασίου.

Ἡ «Φωνή» ἀγωνίστηκε γιά τή λύση τῶν προβλημάτων τῆς Εὐρυτανίας. Καί κάτω ἀπό πολύ δύσκολες συνθῆκες. Μέσα σέ στυγνή φασιστική δικτατορία, σέ περίοδο ἀνόδου τοῦ ναζισμοῦ, ἧττας τῆς Ἰσπανικῆς δημοκρατίας...

Μέ τή μνήμη θά ἐπισημάνω μερικά ἀπό τά σπουδαιότερα προβλήματα, γιά τά ὁποῖα πάλεψε ἡ «Φωνή».*

1) Ἀγωνίστηκε νά σώσει τήν εὐρυτανική γίδα ἀπό τή μάχαιρα τῆς δικτατορίας. Ἡ ἀπαγόρευση τῆς αἰγοβοσκῆς εἶχε προπαρασκευασθεῖ ἀπό τήν «κοινοβουλευτική δημοκρατία», πρίν ἀπό τήν 4η Αὐγούστου. Τό μέτρο συνάντησε ἀντίδραση καί δέν ἐφαρμόστηκε. Ὁ Μεταξᾶς ἐφάρμοσε μέ τό Α.Ν. 875/1937 τήν ἀπαγόρευση τῆς αἰγοβοσκῆς, ἀδιαφορώντας ἐντελῶς γιά τή μοίρα τῶν Εὐρυτάνων χωρικῶν. «Ἡ ἄμεση καί βιαία ἀπαγόρευση τῆς αἰγοβοσκῆς καί ἡ ἐξόντωση τῆς γίδας ἦταν ὀλέθρια γιά τούς Εὐρυτάνες πρίν 23 χρόνια», διαπιστώνει τό 1960 ὁ μελετητής τῶν προβλημάτων τῆς Εὐρυτανίας Γιάννης Κοσπεντάρης στήν ἐργασία του «Τό Κτηνοτροφικό Πρόβλημα» τῆς Εὐρυτανίας —σ.37.

Στή μάχη ἐκείνη γιά νά περισωθεῖ ὅ,τι μποροῦσε ἀπό τήν ἐπικείμενη οἰκονομική καταστροφή τῆς Ἐπαρχίας, ἡ «Φωνή» συνάντησε ἕναν πολέμιό της, πού ἀποδείχτηκε τόσο σκληρός ἐχθρός της, ὅσο καί γιά τήν εὐρυτανική γίδα. Τό Διευθυντή Δασῶν τοῦ Ὑπουργείου Γεωργίας Π. Κοντό. Σάν εἶδε ἡ «Φωνή» πώς ἡ μάχη ἦτανε τόσο ἄνιση, θά τήν ἔχανε, πρότεινε τροποποίηση τοῦ νόμου πού νά ἐπιτρέπει νά διατηρεῖ κάθε οἰκογένεια ἕως 25 γίδια. Σέ ἀπάντηση, ἡ δικτατορία —στό προκείμενο διάβαζε Κοντός, σύν Νικολούδης— μᾶς ἔκλεισε τήν ἐφημερίδα τό Σεπτέμβρη τοῦ 1937 γιά ἕνα χρονικό διάστημα, πού τώρα δέν θυμοῦμαι πόσο.

Δέ θά μποροῦσε, ὅμως, κανένας νά ἀρνηθεῖ ὅτι ὁ ἐπίμονος ἀγώνας τῆς «Φωνῆς» γιά μιά ὀρθολογιστική ρύθμιση τοῦ προβλήματος τῆς αἰγοτροφίας δέν ἐπιβράδυνε τήν ἐφαρμογή τοῦ νόμου. Ἡ μάχη ἦτανε προχριμένη καί τελικά τήν ἔχασε, μαζί μέ τούς Εὐρυτάνες, ἡ «Φωνή». Ἀλλά κέρδισε ἀκόμα πιό πολύ τήν ἀγάπη τῶν Εὐρυτάνων. Κι ἐκείνη ἡ ἀγάπη καί ἐκτίμησή τους γιά «τά

* Στάθηκε ἀδύνατο νά βρῶ στήν Ἀθήνα ἕνα σῶμα «Φωνῆς». Τό 1965, πού εἶχα κατεβεῖ στήν Ἑλλάδα, ὁ Πάνος Βασιλείου μοῦ εἶπε πώς οὔτε στήν Ἐθνική Βιβλιοθήκη, οὔτε στῆς Βουλῆς ὑπάρχει, ὅπου κι ὁ ἴδιος ἀναζήτησε τά φύλλα τῆς ἐφημερίδας. Ἐμεῖς στέλναμε καί στίς δυό. Κι ὁ Ν. Θάνος δέν εἶχε, οὔτε φύλλο! Τό δικό μου ἀρχεῖο μέ πλῆρες σῶμα «Φωνῆς» κάηκε ἀπό τούς τρομοκράτες τό 1945 στό σπίτι μου.

παιδιά τῆς «Φωνῆς», θ' ἀποδειχτοῦνε χρυσή προκαταβολή γιά τό κίνημα Ἐθνικῆς Ἀντίστασης, τοῦ ΕΑΜ, στήν Εὐρυτανία.

Ὅταν πιά ἡ μάχη χάθηκε, δέν ἀπόμενε παρά τό «κύκνειο ἄσμα» τῆς καταχαημένης καί ταπεινῆς γίδας, πού τάισε αἰῶνες τ' Ἄγραφα τῶν Μπουχουβαλαίων, τῶν Κατσαντωναίων, τῶν Καραισκάκηδων. Κύκνειο ἄσμα της δημοσιεύσαμε τό παρακάτω ποίημα τοῦ συμπατριώτη μας Ζαχαρία Παπαντωνίου:

Οἱ δέκα γίδες τοῦ Μπιλλιόνα
γυρίζουν βράδι ἀπ' τό κλαρί.
Πρώτη τους ἔρχεται ἡ Κοκκώνα
ἡ ἀργοπατοῦσα, ἡ λυγερή.

Δίχως τσοπάνη, μήτε σκύλο,
ἡ μιά τήν ἄλλην ὁδηγᾶν.
Σέ τούφα στέκουν καί τρυγᾶν
κάποια κορφή, κανένα φύλλο.

Κι ἡ στριφοκέρα ἡ λαμπρομάτα,
κι ἡ ἀσπρονώρα ἡ παρδαλή,
κι αὐτή πού φεύγει ἀπό τή στράτα
μέ τό γαλάζιο χαϊμαλί,

σκίνο καί γαῦρο χορτασμένες,
πότε καί πότε σταματοῦν,
κι ἀσάλευτες σάν πετρωμένες
τόν ἥλιο πού ἔσβησε κοιτοῦν.

Ὅποιος δέν ἔζησε στό πετσί του, ὅπως, λ.χ., κι ἐγώ προσωπικά καί σάν ἐμένα χιλιάδες Εὐρυτάνες, τό δράμα ἐκείνης τῆς ἀπότομης καί ξαφνικῆς σά σεισμός οἰκονομικῆς καταστροφῆς, δύσκολο, ἴσως, θά τοῦ εἶναι νά καταλάβει ποιό δραματικό συμβολισμό ἔπαιρνε στή δοσμένη στιγμή, στή δοσμένη κατάσταση, αὐτό τό... ἄκακο βουκολικό τοῦ Παπαντωνίου. Ἡ λογοκρισία φρύαξε, μά τί νά 'κανε; Πῶς νά τ' ἀπαγόρευε; Ὁ Θάνος οὔτε πού τῆς τό πῆγε προληπτικά.

Χιλιάδες καί χιλιάδες Εὐρυτάνες κλάψανε τότε μ' αὐτό τό ποίημα!

2) Τό συγκοινωνιακό ὑπῆρξε ἕνα ἀπό τά βασικά προβλήματα πού προβλήθηκε καί φωτίστηκε ἀπό τίς στῆλες τῆς «Φωνῆς». Βέβαια, σέ σύνδεση μέ τ' ἄλλα προβλήματα τῆς Ἐπαρχίας, εἰδικότερα, ὅμως, μέ τήν ἀνάγκη νά διανοιχτοῦνε βασικοί αὐτοκινητόδρομοι γιά τήν ἐκμετάλλευση τῶν πλουσίων δασῶν τοῦ χώρου

πρός όφελος τῶν κατοίκων του, ἔτσι πού ν' ἀναπληρωθεῖ ἕνα μέρος, τουλάχιστο, τοῦ εἰσοδήματος πού τούς ἀφαίρεσε τό «γιδοφάγωμα». Ἡ «Φωνή» ὑπόδειχνε συγκεκριμένες λύσεις πού νόμιζε συμφερτικές γιά τόν ντόπιο πληθυσμό, ἀλλά καί γιά τή δασική ἐκμετάλλευση. Πρότεινε νά γίνει ξυλεργοστάσιο γιά τήν ἐκμετάλλευση τῶν δασῶν Φουρνᾶς, Κειτσοῦ, Χόχλιας, Βράχας, πιθανόν καί τῆς Μολόχας, στήν πρώην πρωτεύουσα τοῦ τ. δήμου Κτημενίων.

Στή λύση πού πρόβαλε ἡ «Φωνή» ἐναντιώθηκε μέ πεῖσμα τζορμπατζῆ ὁ Κοντός, Διευθυντής Δασῶν στό Ὑπουργεῖο Γεωργίας. Ἡ ἐφημερίδα μας ἀναγκάστηκε ν' ἀνοίξει ξανά μέτωπο μαζί του. Ἀγωνίστηκε μ' ἐμμονή κι ὄχι χωρίς θάρρος. Ἡ πάλη ἤτανε ἄνιση! Ὁ Κοντός ἤτανε τό Κράτος —ἕνα κράτος αὐταρχικό, αὐθαίρετο, φασιστικό.

Ἐξάλλου, ὁ κόσμος τό 'χε τούμπανο τότε, πώς κάποια συμπεθεριάσματα κάποιου ἁρμόδιου δασολόγου μέ κάποια Μακρακωμίτισσα νύφη παῖξανε τό ρόλο τους, ὅσο νά 'ναι, γιά νά χτιστεῖ τό ἐργοστάσιο στή Μακρακώμη. Κι ἔτσι τή... νύφη τήν πληρώσανε, μάλιστα ἀκριβά, καί οἱ χωρικοί καί τά δάση Κτημενίων. Τό τετραυγουστιανό κράτος στέρησε τούς κατοίκους τῆς περιοχῆς ἀπό μιά σημαντική δυνατότητα ἀπασχόλησης καί παράλληλα ἐπιβάρυνε τήν ἐκμετάλλευση μέ τά μεταφορικά ἀτόφιων κορμῶν κι ἀκατέργαστης ξυλείας ἀπό τοῦ Ζαχαράκη στή Μακρακώμη. Φυσικά, εἰσέπραξε κι ἄλλη μιά δόση ἀγανάχτησης τῶν ὀρεινῶν ἐκείνων πληθυσμῶν.

Ὁ χρόνος δικαίωσε τήν ἄποψη τῆς «Φωνῆς». Σήμερα τό ἐργοστάσιο ξυλείας λειτουργεῖ στή Φουρνά. Τό 1952 συγκροτήθηκε ἡ «*Πρότυπη Δασοπονία Φουρνᾶ*». Στό ὀχτάχρονο 1952 - 1959 πραγματοποιήθηκε μιά ἀπόδοση ἴση μέ 120 χιλιάδες κυβικά τεχνικοῦ ξύλου —ὅση, μ' ἄλλα λόγια, ἤτανε προπολεμικά ἡ χρονιάτικη παραγωγή ἀπ' ὅλα τά δάση τῆς χώρας.*

Ἀπό τό 1950 τό Ἑλληνικό Δημόσιο ἐκμεταλλεύεται γιά λογαριασμό του χιλιάδες στρέμματα τοῦ δασικοῦ συμπλέγματος Ζαχαράκη - Βουλγάρα - Τριφύλλα, χώρου πού ἀνήκει στά χωριά Φουρνά, Κλειτσός, Βράχα, Νεράιδα καί Μολόχα.

Γιά τοῦτο τό ἐλατόφυτο συγκρότημα ὁ δασολόγος Σερ. Τσιτσιάς ἔγραφε:

> «Ἕνας ὁλόκληρος ἐθνικός πλοῦτος, ὁ καλύτερος τῆς Εὐρυτανίας, πού ἔμεινε μέχρι τό 1950 ἀνεκμετάλλευτος. Ἕνα πράσινο μεταλλεῖο νεκρό πού χρησίμευε μονάχα γιά βοσκότοπος... Δέκα χιλιάδες περίπου νομαδικά πρόβατα τό χρησι-

* Ὑπουργείου Γεωργίας «Πρότυπος Δασοπονία Φουρνᾶ», 1961, σ. 5.

μοποιοῦσαν κάθε χρόνο γιά θερινό λιβάδι. Μ' αὐτό ζοῦσαν γύρω στίς πενήντα οἰκογένειες κτηνοτρόφων μέ συνολικό εἰσόδημα μισοῦ ἑκατομμυρίου».*

Νά τώρα καί ἡ καινούρια εἰκόνα:

«Συνολικά στίς δασικές ἐργασίες τοῦ δασαρχείου Φουρνά τό 1961 ἀπασχολήθηκαν 1792, πού ἐπραγματοποίησαν 82.113 ἡμερομίσθια καί πῆραν ὡς ἀμοιβή τῆς ἐργασίας τους συνολικά 5.455.382 δρχ. Στόν καθένα ἀναλογοῦν 3.044 δρχ.

'Από τούς ἀπασχοληθέντες στίς δασικές ἐργασίες τοῦ δασαρχείου Φουρνᾶς, Εὐρυτάνες ἦταν 1257 πού πραγματοποίησαν συνολικά 68.978 ἡμερομίσθια καί πῆραν ὡς ἀμοιβή τῆς ἐργασίας τους συνολικά 4.600.631 δρχ.»**

3) Στήν Εὐρυτανία ἁπλώνεται σήμερα μιά λίμνη μ' ἐπιφάνεια 80.000 στρέμματα, μέ ὕψος στάθμης τῶν νερῶν της 154 μέτρα καί ὑδατοχωρητικότητα 4.700.000.000 κυβικά μέτρα, ἀπό τά ὁποῖα τά 3.500.000.000 συνιστοῦνε τόν ὠφέλιμο ὄγκο γιά τήν κίνηση τῶν μονάδων τοῦ ὑδροηλεκτροσταθμοῦ στή θέση Κρεμαστά 'Αχελώου. Ἕνα μέρος τῆς λίμνης πέφτει στό χῶρο τῆς Αἰτωλοακαρνανίας, καθώς αὐτή σχηματίστηκε ἀπό τά νερά τῶν 'Αχελώου, Μέγδοβα καί 'Αγραφιώτη, πού ἡ δέσμευσή τους ἄρχισε στίς 21 'Ιούλη 1965 καί πίσω ἀπό ἕνα γεώφραγμα, τό ὁποῖο θεωρεῖται τό μεγαλύτερο στήν Εὐρώπη —ὄγκος χώματος 7.800.000 μ³, ὕψος 155 μ., μῆκος 465 καί πλάτος στή βάση του 700 μέτρα.

Ἡ τεχνητή λίμνη τῆς Εὐρυτανίας, πού εἰσχωρεῖ βαθιά στίς κοιλάδες τῶν τριῶν παραπάνω ποταμῶν, ἄν συγκριθεῖ μέ ἄλλες τῆς χώρας μας ἐπίσης τεχνητές, εἶναι:

117 φορές μεγαλύτερη τοῦ Μαραθώνα —41.000.000 μ³
94 φορές μεγαλύτερη τοῦ Λάδωνα —50.000.000 μ³
12πλάσια, περίπου, τῆς Μέγδοβας —400.000.000 μ³

Ὁ ΥΗΣ στά Κρεμαστά ἔχει ἰσχύ 436.000 κιλοβάτ καί μέση χρονιάτικη παραγωγή 1.600.000.000 κιλοβατώρια.

Σέ τοῦτο τό ἔργο τῶν ἀνθρώπων, μέ τό ὁποῖο δαμάστηκε, κατά πρῶτο λόγο ὁ ἀνυπόταχτος κερασφόρος θεός 'Αχελῶος, δόθηκε, προφανῶς μέ βάση τή σχέση τοῦ φάντη μέ τό ρετσινόλαδο, ἡ ὀνομασία «Φράγμα Βασιλέως Παύλου τοῦ Α'». Ἄν ἔπρεπε νά δοθεῖ σ' ἕνα ἔργο συλλογικῆς προσπάθειας, τ' ὄνομα ἑνός ἀτόμου, ἄν αὐτό ἐπιτρεπότανε, ε, τότε τό ὄνομα αὐτό ἔπρεπε νά εἶναι: *Δουλαβέρης*. Ναί, τοῦ δάσκαλου Δουλαβέρη ἀπό τό χωριό Χελιδόνα Εὐρυτανίας. Θά μοῦ πεῖς γιατί. Νά σοῦ πῶ, ἀναγνώστη, νά σοῦ πῶ γιά τήν ἱστορία, πού τόσο εἶχε ξεχαστεῖ τό 1965. Μιά

* περ. «Στερεολλαδική 'Εστία», τεῦχος 5-6, σ. 309.

** Γ. Κοσπεντάρη: «Τό Δασικό Πρόβλημα τῆς Εὐρυτανίας», σ. 36-37.

ἱστορία 26-27 χρόνια πρίν ἀρχίσει νά σχηματίζεται ἡ λίμνη.

Τήν ὑπόθεση «Κρεμαστά Λουτρά Ἀχελώου» τήν ξεκίνησε, ἀπό τίς στῆλες τῆς «Φωνῆς τῆς Εὐρυτανίας», ὁ δάσκαλος Δουλαβέρης ἐκεῖ στά 1938 ἤ 39 —δέν ἔχω τώρα τή δυνατότητα νά ἐξακριβώσω τή χρονιά. Τό ἕνα κόμμα ἕξι δισ. κιλοβατώρια, πού ἀποτελεῖ σήμερα πραγματικότητα στά Κρεμαστά, τότε ἦτανε παράτολμο ὅραμα, πού γι' αὐτό παλέψανε τά «παιδαρέλια» τῆς «Φωνῆς», ἐνῶ κάποιοι «ἔξυπνοι» τοῦ καιροῦ πήγανε νά τά πάρουνε μιά στό ψιλό, μιά στή φοβέρα... Καί τί, θέ μου, δέ μᾶς σούρανε!

Τά χρόνια ἐκεῖνα ζοῦσε στό χωριουδάκι του Χελιδόνα —τό 1940 κάτοικοι 265, τό 1961 ἀπομείνανε λιγότεροι ἀπό τούς μισούς, 130— πού εἶναι σκαρφαλωμένο σέ μιά πλαγιά τοῦ ὁμώνυμου βουνοῦ, ὁ δάσκαλος Δουλαβέρης. Ὅπως δέ θυμᾶμαι σήμερα τό μικρό του ὄνομα, τό ἴδιο δέν μπορῶ νά πῶ ἄν δασκάλευε. Εἶχε ξενιτευτεῖ στήν Ἀμερική κι ἔκαμε στή χώρα τῶν θαμάτων κάμποσα χρόνια. Γύρισε στόν τόπο του χωρίς φλωριά καί κωνσταντινάτα, φαίνεται ἡ φκιασιά του δέν ἦτανε γιά τέτοια, ἀλλοῦ τό 'χε αὐτός τό μυαλό του. Ξανάρθε στόν τόπο του σημαντικά πλούσιος σέ γνώσεις πάνω σέ προβλήματα ὑδατοπτώσεων, ὑδροηλεκτροσταθμῶν καί συναφῶν. Στήν Ἀμερική «ἀνακατεύτηκε» μέ «ἠλεκτρισμούς» καί «ἐφευρέσεις» —λέγανε, μάλιστα, ὅτι εἶχε κάνει κι ἕνα διακόπτη δικῆς του ἐπινόησης. Στήν Εὐρυτανία ἄρχισε νά «ψάχνει» τά ποτάμια καί τά ρέματα, τά στενά τους περάσματα, τίς πτώσεις τῶν νερῶν τους... Βρῆκε τόπους, ὅπου θά μποροῦσε νά στήσει κι ἀπό ἕναν ὑδροηλεκτροσταθμό, μά ἐκεῖ πού κόλλησε ὁ νοῦς του ἤσανε τά Κρεμαστά Λουτρά Ἀχελώου. Τό μέρος λεγότανε ἔτσι γιατί ἐκεῖ τά νερά «κρέμονταν» καί ὑπήρχανε καί ἰαματικές πηγές, πού ἀνήκανε σέ ἰδιῶτες, ἄν δέν κάνω λάθος. Ἐδῶ χάνανε τήν «κρέμασή» τους τά νερά τριῶν πιά ποταμιῶν —ὁ Ἀγραφιώτης μόλις λίγο πρίν ἀπ' τά Κρεμαστά χυνότανε στόν Ἀχελῶο, ἐνῶ ὁ Μέγδοβας ἔσμιγε τόν Ἀγραφιώτη προτοῦ ὁ τελευταῖος βγεῖ ἀπό τά σύνορα τῆς Εὐρυτανίας, ὅπου τόν περίμενε ὁ Ἀχελῶος.

Ὁ δάσκαλος ἦτανε ἀπό τούς συνεργάτες τῆς «Φωνῆς» κι ἔγραψε γι' αὐτή ἐντυπωσιακό ἄρθρο-μελέτη γιά τήν ἀξιοποίηση τῆς ὑδατόπτωσης τοῦ Ἀχελώου στή θέση Κρεμαστά Λουτρά, τήν ἀνέγερση ἐκεῖ φράγματος καί ΥΗΣ φανταστικά, γιά τήν ἐποχή ἐκείνη, παραγωγικῆς ἰσχύος. Ἄν ἡ μνήμη μου δέν πέφτει πολύ ἔξω, ὁ δάσκαλος ἔκανε λόγο γιά 3,9-4 δισ. κιλοβατώρια τό χρόνο!

Ἡ «Φωνή» συνέλαβε τή σπουδαιότητα τοῦ προβλήματος πού ἔθιγε τό ἄρθρο τοῦ Δουλαβέρη. Καί τοῦ ἔδωσε χτυπητή δημοσιογραφική προβολή. Παραγγέλνει στήν Ἀθήνα ἕνα κλισέ γιά τήν πρώτη σελίδα —μένω μέ τή θύμηση ὅτι ἦτανε δλοσέλιδο. Παράσταινε τό πανέμορφο Βελούχι... τρυπημένο στήν κοιλιά του, τοῦ-

νελ σιδηροδρομικῆς γραμμῆς. Κι ἀπ' τό στόμιο τῆς σήραγγας ξεχυνότανε καί ριχνότανε μπροστά μιά ἁμαξοστοιχία μέ ἠλεκτράμαξα, πού ἔφερνε στό μέτωπο τήν ἐπιγραφή: ΠΕΙΡΑΙΕΥΣ — ΑΓΛΩΝ.

Θά μοῦ πεῖς, ἀναγνώστη, γιατί ΑΓΛΩΝ, γιατί δέν περιοριστήκαμε στά ἐντεῦθεν, στό οἴκαδε, ὥς τά Γιάννενα, ἄς ποῦμε, ἔστω τήν Ἡγουμενίτσα. Σήμερα δέ θυμᾶμαι ἐπακριβῶς τό περιεχόμενο, τίς λεπτομέρειες τοῦ ἄρθρου, μά ἀσφαλῶς ἐκεῖνο θά ὑπαγόρευε ἀκραῖο σταθμό τῶν ἠλεκτροκίνητων, ἀπό ρεῦμα τοῦ ΥΗΣ τῶν Κρεμαστῶν, τραίνων τήν Αὐλώνα.

Αἴσθηση, βέβαια, τό σκίτσο —κάτι τέτοιο ἐντελῶς ἀναπάντεχο! Μά πιό μεγάλη αἴσθηση προκάλεσε τό ἄρθρο —τό θέμα πού ἀνακινοῦσε καί τί δέν ξάνοιγε! Ὁ Δουλαβέρης ἔριξε μιά πέτρα —πέτραρο!— στή λίμνη πού ζωγράφιζε τό ἄρθρο του, μά οἱ ἀλλεπάλληλοι κύκλοι ὁραμάτων κι ἐπιπτώσεων πού προκληθήκανε, ἄλλο πράγμα! Συζητήσεις καί συζητήσεις ἀνάψανε. Ἡ προοπτική νά μεταλλαχτεῖ ἡ Εὐρυτανία ἀπό παλαίποτε γιδομάνα σέ σύγχρονη βιομηχανική περιοχή, ἔ. μάτια μου, δέν εἶναι παῖξεγέλασε! Μύριες ρόδες πήρανε μπρός... Ἡ μεγάλη λίμνη ἔπαιρνε κιόλας συγκεκριμένο σχῆμα στά ὄνειρα καί τίς ἐλπίδες τῶν Εὐρυτάνων καί στά νερά της καθρεφτιζόντανε κιόλας ὑψικάμινοι καί καμινάδες, πού ξεφυτρώνανε στίς ὄχτες της μαζί μέ ὄμορφα καινούρια χωριά-πολιτειοῦλες...

—«Ἀλήθεια, τί μεταλλεύματα νά 'χει ἡ Εὐρυτανία;» —«Μήπως καί μελέτησε ποτέ τό κουβέρνο τό ὑπέδαφός της;» —«Λένε ὅτι τό Βελούχι ἔχει βωξίτη, εἶν' ἀλήθεια, ἄραγε; Φαντάσου! Ἀλουμίνιο, ἔ;» —«Ἄμ, ὁ χαλκός στή Χελιδόνα, πού τόν βρίσκεις στήν ἐπιφάνεια;» —«Χμ, τό πρόβλημα εἶναι, ἄν ἔχει ἐκμεταλλεύσιμα κοιτάσματα». —«Καί γιά χρώμιο δέν ἄκουσες πού λένε ὅτι ἔχει ἡ Εὐρυτανία;»

Τέτοιες συζητήσεις ἄκουγες ἀνάμεσα σέ Εὐρυτάνες, πού εἶχανε ἐπίγνωση τί σημαίνει ἠλεκτρισμός, τί συνεπάγεται ὁ ἐξηλεκτρισμός. Μονομιᾶς φουντώσανε ὄνειρα κι ὄνειρα! Οἰκισμοί καταυγασμένοι στό φῶς, ἄνθρωποι λουσμένοι στή χαρά τῆς δουλειᾶς, μέ τό τριαντάφυλλο τῆς εὐμάρειας διαρκῶς στήν μπουντουνιέρα τους... Ἄ, πῶς συνεπαίρνει τίς καρδιές τῶν ἀνθρώπων, πού μιά ζωή ἄχ καί βάχ, ἡ ἐλπίδα γιά μιάν ἄλλη, ἀνθρώπινη, ζωή! Ἡ ἴδια ἡ ἐλπίδα εἶναι ζωογόνο στοιχεῖο, πῶς δέν εἶναι; Καί σάν μετατραπεῖ σέ πίστη, ἡ πίστη ματατοπάει βουνά!

Κι ἀκριβῶς αὐτό τό τελευταῖο φοβηθήκανε τά ντόπια καλπάκια. Μή γίνει ἡ ἐλπίδα πίστη τῶν ἀπογοητευμένων, τῶν Εὐρυτάνων χωρικῶν. Οἱ τζορμπατζῆδες τῆς εὐρυτανικῆς ἐκλογικῆς στρούγγας ἄλλως ἐδόκουν... Βέβαια, γιά σύλληψη ἀπό ἐλόγου τους

τῆς δυνατότητας νά ἐκπηγάσει φῶς κι ἐνέργεια ἀπ' τό κρέμασμα τῶν νερῶν τοῦ ποταμοῦ, οὔτε λόγος! Μά γιά ὄσφρηση τῶν κινδύνων οἱ «καπνιάδες» νά πάρουνε τά μυαλά τους ἀέρα, ἡ μύτη τῶν προυχόντων μας ἤτανε ἀρκετά σκυλίσια. Ἄλλωστε, ὁ ξεσηκωμός τῆς προετοιμασίας τοῦ Πανευρυτανικοῦ Συνεδρίου τό 36 δέν ἤτανε τόσο ἀπομακρυσμένος γιά νά εἶχε ξεχαστεῖ.

Στήν ἀρχή πήγανε νά μᾶς πάρουνε στό ψιλό γαζί. Ἄν πιάσει, σοῦ λέει, ἄσε τους μετά νά βουρλίζονται, ποιός θά τούς ἀκούει; Τό λοιπόν, «μουρλόπαιδα! Λωλά ἦταν, τ' ἀποχάζεψε κι ὁ μωροδάσκαλος. Δάσκαλος καί μυαλό;» Ἀλλά τό πρόβλημα δέν ἤτανε ἀπό κεῖνα πού μπορεῖ νά πιάνανε τέτοια τεχνάσματα. Τό γυρίσανε ἀλλιῶς: «Δημοκόποι!» «Τσαρλατάνοι!» «Κομμουνισταί!» —ἐμᾶς τ' αὐτί μας δέν ἵδρωνε. Ἐκεῖνοι φρυάξανε. —«Πῆραν τά κεφάλια σας ἀέρα, θέλετε δέσιμο! Λαοπλάνοι!» —«Καί ποῦ θά βρεθοῦν, βρέ κουφιοκεφαλάκηδες, τά κεφάλαια; Ἤ βάφουν, λέτε, αὐγά μέ πορδές;»

Ἐμεῖς, ὅμως, οἱ «κουφιοκεφαλάκηδες», εἴχαμε στά χέρια μας τή δύναμη τοῦ ἔντυπου λόγου —τότε ἄρχισα νά συνειδητοποιῶ, νά νιώθω νά κρατῶ μέσα στήν ἀπαλάμη μου τήν ἀστραπή πού τή λένε τέταρτη ἐξουσία. Ἄς εἶσαι ὅσο θές ἐσύ κι ἀπό ἑφτά γενιές τζάκι καί καλπάκι, ἐγώ εἶμαι ὁ Τύπος! Τό «παιδαρέλι» ἐγώ, σοῦ κόβω τή γλώσσα μ' ἕνα φύλλο τυπωμένο χαρτί!

—«Τά κεφάλαια γιά τά Ἔργα Ἀχελώου, εἴπατε;» —κύριοι πρεφαδόροι! «Ἐμπρός ὁμογενεῖς τοῦ ἐξωτερικοῦ, ἐμπρός Εὐρυτάνες τῆς Ἀμερικῆς! Ἐμπρός κι ἐσεῖς, ὅσοι φέρατε τό κομπόδεμα τοῦ μόχθου σας καί τῶν αἱματηρῶν οἰκονομιῶν σας ἀπ' τά ξένα —λύστε το! Νισάφι ἄλλο νά σᾶς τό ροκανίζει ὁ ἀετονύχης κι ὅλοι οἱ ἐργολάβοι τῆς ἀφέλειάς σας. Ἐμπρός καί κάθε ἄλλος, πού ἔχει καί πού θέλει καί τά λεφτά του νά ἐπενδύσει μ' ὄφελος καί τό καλό τοῦ τόπου του! Ἐμπρός ὅλοι μαζί καί συγκροτήσαμε κιόλας τήν «Τράπεζα Ἀχελώου». Ἐμπρός γιά μιά μεγάλη Ἑταιρία, νά χτίσουμε τό Μέλλον τῆς Εὐρυτανίας! Κι ἐμεῖς ὅλοι οἱ ἄλλοι, πού δέν ἔχουμε κομπόδεμα, ἐμπρός νά βάλουμε τό Κεφάλαιο τῆς ἐργασίας μας. Κι ὅλοι θά ἔχουμε μέρισμα. Οἱ Εὐρυτάνες, ἡ Εὐρυτανία ἡ ἴδια ἔχει καί παραέχει τά κεφάλαια γιά τόν Ἀχελῶο. Φασούλι τό φασούλι γεμίζει τό σακούλι!»

Νά, ἔτσι, πάνω-κάτω, ἀπαντήσαμε στό ἐρώτημα «ποῦ θά βρεθοῦνε κεφάλαια». Καί δέ μείναμε μόνο στά λόγια. Πιάνουμε τούς Ἀρμάγους, πού ἔχουνε αὐτή τήν ἐποχή μιά μικρή ἰδιωτική Τράπεζα στό Καρπενήσι, προσπαθοῦμε νά τούς πείσουμε ὅτι εἶναι καί δικό τους συμφέρο ν' ἀναλάβουνε τήν πρωτοβουλία καί ν' ἀποτελέσουνε τή βάση γιά τήν ἵδρυση τῆς «Τράπεζας Ἀχελώου». Οἱ ἀδερφοί Ἀρμάγοι, μικροκεφαλαιοῦχοι, πού τρέμουνε μήν κάμουνε

κανένα τολμηρό βῆμα, παραπατήσουνε, χάσουνε καί τό μικρό τους καπιτάλι, διστάζουνε, ζυγίζουνε τό πράγμα σάν μικρομπακάληδες κι ὄχι σάν ἐπιχειρηματίες μέ φτερά, μέ φαντασία καί τόλμη νά ρίξουνε μιά ρίζα στό μέλλον ἑνός μεγάλου ἔργου. Κι ἐνῶ οἱ Ἀρμάγοι οὔτε ναί, οὔτε ὄχι, ἀπό Εὐρυτάνες τῆς Ἀμερικῆς παίρνουμε τά πρῶτα ἐνθαρρυντικά γράμματα, ἡ ἰδέα πέφτει σέ καλό ἔδαφος καί δείχνει πώς μπορεῖ νά μετατραπεῖ σέ ἀληθινή κίνηση. Μονάχα πού χρειάζεται —μᾶς γράφουνε— νά πάει κάποιος ἀπό μᾶς «ἐπιτόπου», ἐκεῖ στήν Ἀμερική καί μέ ἔξοδα τῶν φίλων μας ὁμογενῶν νά περιοδεύσει τίς Εὐρυτανικές παροικίες, νά προπαγανδίσει τήν ἰδέα τῆς Τράπεζας ἤ τῆς Ἑταιρίας γιά τόν Ἀχελῶο. Ὅτι κεφάλαια μπορεῖ νά βρεθοῦνε καί πέρα ἀπό τούς Εὐρυτάνες, πού εἶναι ἐντούτοις σέ οἰκονομική κατάσταση νά καλύψουνε τό ἔργο. Ἔ, τώρα εἶναι πού ἐμεῖς «ἀπομουρλαθήκαμε» ἀπό ἐνθουσιασμό. Ἡ ἰδέα τοῦ Ἀχελώου γίνεται τό... ψώνιο μας, τό πάθος μας στή «Φωνή». Ὁ διευθυντής μας, ὁ Νίκος Θάνος, τύπος ἐνθουσιώδης, ὅλο καί συχνότερα τσιμπιότανε ἀπό τόν... οἶστρο, παράταγε τό χειρόγραφο στά μισά τῆς φράσης, τῆς λέξης καί πήδαε σέ μιά καρέκλα. Ἄρχιζε τό λόγο... Τό λόγο πού θά ἔβγαζε στίς συγκεντρώσεις τῶν Εὐρυτάνων τῆς Ἀμερικῆς... Παθαινότανε στ' ἀλήθεια. Ἔλεες καί πάει, τ' ἀνθρώπου τοῦ 'στριψε! Ἐμεῖς ἀπό κάτω τόν χειροκροτούσαμε —τά παλαμάκια ἀκουγόντανε στήν πλατεία τοῦ Καρπενησιοῦ, πού ὁ κόσμος γύριζε τό κεφάλι κατά τά γραφεῖα μας! Ἐμεῖς παρασταίναμε τό ἀκροατήριο τῶν... ὁμογενῶν! Κι ὁ Νίκος κατέβαινε ἀπό τό βῆμα του μέ ἀέρα δέκα Δημοσθένηδων κι ἑκατό Κλεμανσώ. Καί τότε ἤτανε πού κάποιος ἔλεγε, γελώντας: —«Πάει στό διάολο! Θά μουρλαθοῦμε στ' ἀλήθεια μ' αὐτό τόν Ἀχελῶο! Ἄς ὄψεσαι, Δουλαβέρη, ἐν ἡμέρα κρίσεως!» —«Μά, βάλε μέ τό νοῦ σου καί τ' ἔχει νά γίνει! Τουρμπίνες, ὑψικάμινοι, βιομηχανία! Χώρια τά ψάρια καί τά πλεούμενα στήν Εὐρυτανία! Κι ἔξω φτώχια! Κι ἐσύ μοῦ λές θά μουρλαθοῦμε! Κι ὕστερα; —ἄς γίνουν ὅλα τοῦτα, μωρέ κι ἄς μουρλαθοῦμε!»

Σ' αὐτά μας τά ξεφαντώματα, πού μέ τό νοῦ μας χτίζαμε ἀνώγια καί κατώγια, ὅπως λέει ἡ λαϊκή ἔκφραση, ὁ Δημητράκης Μπακόλας ἔμενε σχεδόν ἀπόξω, ψυχρός. Ἤτανε τό σκαρί του, ἤτανε ἡ παίδευσή του; Στήν Κατοχή ἐκδηλώθηκε ἐντελῶς διαφορετικός —συναισθηματικός, ἐνθουσιώδης, ὄχι χωρίς φαντασία κι ὄνειρα.

Τό ταξίδι γιά τήν Ἀμερική τό πιάσαμε ζεστά. Κι εἴχαμε φόρα, πού στήν ἀρχή λέμε γιά δυό —«δέν εἴχαμ' ἄντρα μ' ἕνα μάτι, τόν θέλαμε καί μαυροματάτη!» Δέν εἴχαμε τό εἰσιτήριο γιά ἕναν, κινούσαμε δυό! Ὁ Θάνος κι ἐγώ —γιά μένα ἰδέα τοῦ Θάνου ἤτανε. Μιά καί δυό καί πάω στόν Τύρναβο. Ἐκεῖ ὑπηρετοῦσε

στήν Ἐφορία ἕνας μου πρῶτος ξάδερφος —γερό πορτοφόλι! Μόνο πού μέ τή χούφτα τά μάζευε, μέ τό φτυάρι τά σκόρπαγε. Τό φρόνημα σπλήνα βασιλικός, φώναζε, χυριολεχτικά, ἀπ' τό πρωί ὥς τό βράδυ στούς καφενέδες καί στήν πλατεία Τυρνάβου ὑπέρ τοῦ Μεταξᾶ κι ἔβριζε τό Μανιαδάκη, γιατί νομίζετε; Γιά τό ρετσινόλαδο; —τό 'βρισκε ἐθνοσωτήριο. Τό Μανιαδάκη δέν τόν χώνευε γιατί ἔβγαλε τό βιβλίο γιά τόν Κομμουνισμό στήν Ἑλλάδα, πού ὁ ἀντικομμουνιστής ξάδερφός μου τό θεωροῦσε ἔξυπνο κόλπο τῶν κομμουνιστῶν, πού κάποιος τους γέλασε τόν ἀρχιασφαλίτη δῆθεν κι ἐκδόθηκε ἔτσι τό βιβλίο! Εἶχα θαυμάσιες σχέσεις μέ τοῦτο τόν πρωτοξάδερφο, πού ἦτανε φωναχλάς, μά ἀγαθός, καλόκαρδος, γλετζές. Ἦτανε συνδρομητής τῆς «Φωνῆς» κι εἶχε συλλάβει τή σημασία τοῦ ἔργου τοῦ Ἀχελώου —«ἄ, ἐδῶ σᾶς παραδέχομαι κι ἄς εἶστε καί κομμουνισταί», ἔλεγε. Ὅταν τοῦ εἶπα ὅτι θέλω δάνειο σαράντα χιλιάδες δραχμές, πού θά μοῦ τίς ἔστελναν ἀπό τήν Ἀμερική, γούρλωσε τά μάτια. Κατάλαβα τήν ἔκπληξή του —«πᾶμε γιά τόν Ἀχελῶο», τοῦ λέω, τό καί τό, μέ τό Θάνο.

—Τρελός παπάς σέ βάφτισε; Μά ὁ Παπακούστελος δέν ἦταν! Νά σοῦ τά δώσω τά λεπτά, μή σοῦ περάσει ὅτι τά λυπᾶμαι. Ὅμως, τί ἀμερικανολογᾶς, χωρίς νά ρωτήσεις τή στρατολογία;

Κι εἶχε δίκιο. Ἐμεῖς πάνω στόν ἐνθουσιασμό μας οὔτε πού τό σκεφτήκαμε ὅτι δέν μποροῦσα νά ταξιδέψω, μιά καί δέν εἶχα ὑπηρετήσει στρατιωτικό. Τό ὄνειρό μου ἐξανεμίστηκε τόσο ἄδοξα!

Τελικά ὁ Νίκος Θάνος ἔφυγε γιά τή Νέα Ὑόρκη στίς 17 Μάρτη 1940, ἐνῶ ἐγώ στίς τρεῖς τοῦ ἴδιου μήνα εἶχα καταταχτεῖ στή Β' Μοίρα Αὐτοκινήτων.

Τό ταξίδι εἶχε καί δεύτερο στόχο —παρεμπιπτόντως, ὅπως μᾶς γράφανε καί φίλοι τῆς «Φωνῆς» ἀπό τήν Ἀμερική. Τήν οἰκονομική ἐνίσχυση τῆς ἐφημερίδας. Κι ἐδῶ τά ὄνειρα μεγάλα, ν' ἀναλογοῦνε σ' ἐκεῖνα γιά τόν Ἀχελῶο —νά χτίσουμε δικά μας, τῆς «Φωνῆς» Γραφεῖα, ὡραῖα, ἄνετα, ἐπιβλητικά. Κι ἀκριβῶς πάνω ἀπό τήν πλατεία τοῦ Καρπενησιοῦ καί μιά ταμπέλα πού νά πιάνει ὅλη τή μετώπη. Ν' ἀγοράσουμε δικά μας μεγάλα πιεστήρια, νά βγαίνει μιά «Φωνή» φωνάρα!

Ὅταν ὁ Θάνος ἀρμένιζε στόν Ὠκεανό κι ὀνειροπαρνόντανε γιά τόν Ἀχελῶο, κι ὅταν οἱ κοντόφθαλμοι κι ἐγωιστές κι ὀμφαλοσκόποι παλαιοκομματικοί τῆς Εὐρυτανίας τό χαβά τους, ὅτι ὁ μυαλωμένος δάσκαλος Δουλαβέρης κι ἡ «Φωνή» ἤσανε τρελοί κι ὅ,τι ἄλλο τοῦ διαβόλου θές, ἡ ἀμερικάνικη φίρμα ΚΟΥΠΕΡ&θόρυβα, στή ζούλα κυριολεχτικά, βουτοῦσε τό Ἔργο. Ὁ Μεταξᾶς παραχώρησε τήν ἐκτέλεση τοῦ ἔργου καί τήν ἐκμετάλλευση τοῦ ΥΗΣ, πού θά γινότανε στά Κρεμαστά, στήν ΚΟΥΠΕΡ!

Αὐτά τό 1940. Ἡ ἀνάδοχος ἑταιρία δέν πρόλαβε νά κάνει

τίποτα, γιατί μεσολάβησε ὁ πόλεμος. Μέσα στόν πόλεμο, συγκεκριμένα τό 1944, συναντήθηκα καί γνωρίστηκα μ' ἕνα ἀπό τά πρώτης εὐθύνης τεχνικά στελέχη τῆς ΚΟΥΠΕΡ τό γνωστό ἐπιστήμονα Δαυίδ. Τοῦ εἶπα γιά τό ἄρθρο τοῦ Δουλαβέρη κι ἄκουσα τήν ὑψηλή του ἐκτίμηση γιά τήν κατάρτιση τοῦ δασκάλου στά ὑδροηλεκτρικά. Ὁ ἴδιος ὁ Δαυίδ μᾶς ἔγραψε τότε σχετικό ἄρθρο, πού δημοσιεύθηκε στό «Μηνιάτικο Ἀντάρτη», ὅπου ἔβαζε τό πρόβλημα ἀξιοποίησης, σέ τοπική κλίμακα, ὑδατοπτώσεων μικρότερων ποταμῶν τῆς Εὐρυτανίας —κάτι παρόμοιο πού ὑποστήριζε κι ὁ Δουλαβέρης.

Σήμερα τό «Δουλαβέριο» ὄνειρό μας τοῦ 1938-39 εἶναι θαῦμα -πραγματικότητα. Ἀλλά τό 1958-59 ἐγώ δέν ἤξερα στή Γιούρα καμιάν ἐξέλιξη γύρω ἀπό τό θέμα, γιαυτό κι ἔγραφα:

> «Ἀλλά μέχρι σήμερα τό μεγάλο μας ἐκεῖνο ὄνειρο παραμένει ὄνειρο... Κι ἐπειδή εἴχαμε τέτοια ὄνειρα «ἀνθελληνικά», «ἀντεθνικά», «κατασκοπευτικά», ὁ Νίκος Σολοῦκος σκοτώθηκε γιά τήν πραγμάτωσή τους, ὁ Δημητράκης Μπακόλας δολοφονήθηκε μέ τά ρόπαλα, ὁ Θάνος πῆρε τῶν ὀμματιῶν του, τό 1946, ἀπ' τήν Ἑλλάδα... Κι ὁ τελευταῖος ἀπ' «τά παιδιά τῆς Φωνῆς» π' ἀπόμεινε στό χαράκωμα τῶν ἐλπίδων μας ἐκείνων, σταυρώνεται 13 χρόνια τώρα στίς φυλακές καί τίς Γιοῦρες... Σταυρώνεται γιατί δέν ἀπαρνεῖται τό ὄνειρό του —τό ὄραμα μιᾶς Ἑλλάδας κατάσπαρτης Ἀχελώους, ἠλεκτρικό φῶς κι ἐνέργεια...»

Κι ὅσο γιά τά Γραφεῖα μέ τή φανταχτερή ταμπέλα στή μετώπη, τά πιεστήρια καί τή μεγάλη «Φωνή»... Μιά μέρα τοῦ καλοκαιριοῦ τοῦ 1945, καθώς κατέβαινα στήν πόλη Λαμία τό δρόμο ἀπό τήν πλατεία Ἐλευθερίας στήν Σιταγορᾶς, νά 'σου καί πέφτω πάνω στό Νίκο Θάνο! Θάρρεψα ὅτι βλέπω ὄνειρο. Ἀπό τό 1940 τίποτα δέν ἤξερα γι' αὐτόν. Καί τόν ἐνόμιζα στήν Ἀμερική, πλούσιο, μπρούκλη καί νά πού βλέπω ἕνα Νίκο μέ τριμμένο κουστούμι, καταβλημένο, χωρίς ἴχνος ἀπό ἐκεῖνα τά πετάγματα... Ἀγκαλιαστήκαμε, φιληθήκαμε καί μπήκαμε σ' ἕνα καφενεῖο, ὅπου ἄκουσα ἀπό τόν παλιό μου φίλο, πώς στή διάρκεια τοῦ Β' Παγκοσμίου Πολέμου βρέθηκε στή Μέση Ἀνατολή. Καί μέ μεγάλη μου ἔκπληξη τήν πολεμική του ἐνάντια στό ΕΑΜ μέ ἐπιχειρήματα τά ὅσα συκοφαντικά εἶχανε ἐξαπολυθεῖ κατά τοῦ ΕΑΜ ἰδιαίτερα τήν περίοδο ἐκείνη τῆς συμμοριτοκρατίας. Τ' εἶχε γίνει, ποιός μεταμόρφωσε ἔτσι σέ ἀνθρωπάκο ἐκεῖνο τό Νίκο Θάνο, πού τό 1938 εἶχε ἔρθει μιά μέρα στό γραφεῖο μ' ἕνα σχέδιο ἐπανάστασης κι ἀνατροπῆς τοῦ Μεταξᾶ ἀπό τό Καρπενήσι; Ναί, ναί, ἀναγνώστη! Οὔτε λίγο, οὔτε πολύ —νά ρίξουμε τό Μεταξά! Ὁ Μάνταχας

δέν ξεκίνησε όπως έπρεπε κι ούτε άπό όπου έπρεπε! Αυτή ήτανε ή άποψη τού Θάνου! «Ό Μάντακας ξεκίνησε στραβά. Κι άπό τήν άκρη, άπό τήν Κρήτη, πού μέ δυό χαράβια σέ πιάνουν σάν τόν ποντικό στή φάκα».

Γιά τό κίνημα Μάντακα στήν Κρήτη είχαμε μάθει μέσες-άκρες. Φτάνανε, όμως, κι αυτά γιά ν' ανάψουνε τά αίματα τού Θάνου. Στό χωριό του τή Φουρνά βρισκότανε ό 'Αλκιβιάδης Μπουρδάρας, απόταχτος συνταγματάρχης άπ' τό κίνημα τού 1935. 'Εδώ τόν είχε απομονώσει, πραγματικά έξόριστο, ό Μεταξάς. Κι άπ' έδώ, άπ' τό καφενείο τού Πέτρου 'Ασλάνη, κεραυνοβολούσε, μεταξύ πρέφας καί ταβλιού, τήν 4η Αυγούστου. Τά μαθαίνανε, φυσικά, όλα αυτά τά σαίνια τού Μανιαδάκη, μά γιατί νά ίδρώσει τ' αυτί τους; 'Αφήνανε, λοιπόν, τόν ζωηρό συνταγματάρχη νά ξεσπαθώνει καί νά ξεθυμαίνει! Κατά τά άλλα, μέ τίς έξάρες ή τά σπαθιά τής κοντσίνας δέν πέφτουνε δικτατορίες μ' όσο βρισίδι κι άν τίς στολίζεις. Τού Θάνου τού κόλλησε, άπ' τή στιγμή πού συνέλαβε τό φαεινό σχέδιό του, πώς θά πικρομετάνιωνε ή δικτατορία γιά τήν έξορία στή Φουρνά τού 'Αλκ. Μπ., άν αυτός δεχότανε νά τό έφαρμόσει. Πρώτο, λοιπόν, στάδιο τού σχεδίου τού Νίκου ήτανε νά μυήσουμε τόν 'Αλκιβιάδη, νά ήγηθεί τού κινήματός μας —δηλαδή τού Θάνου, μά κομμάτι δόξας θά έπεφτε καί σ' έμάς τούς συνεργάτες του στή «Φωνή», άν όχι γερό δέσιμο! Τό νά δεχτεί ό 'Αλκιβιάδης τήν ήγεσία, ό Νίκος τό θεωρούσε δεδομένο —αυτό δά έλειπε! 'Ο 'Αλκιβιάδης Μπουρδάρας είχε τότε τή φήμη έπαναστάτη. Τό καθαυτό κίνημα καί ή ανατροπή τού Μεταξά θά γινότανε, σύμφωνα μέ τό σχέδιο τού διευθυντή μας, πού έκατσε καί μάς τά ανάλυσε στό γραφείο μέ υπομονή καί χαρτί καί καλαμάρι, άφού πρώτα διώξαμε τόν μοναδικό στοιχειοθέτη μας, κατά τά ακόλουθα: Θά μπαίναμε μιά νύχτα στό 5/42 Σύνταγμα Ευζώνων στή Λαμία καί θά τό καταλαμβάναμε. Τό πώς κι άλλες τέτοιες δευτερεύουσες λεπτομέρειες θά τίς άντιμετωπίζαμε στήν... πορεία. "Αλλωστε, ή παρουσία τού 'Αλκιβιάδη έπικεφαλής τού έγχειρήματός μας έδινε τήν έγγύηση πώς δέ θά άνακύπτανε παρόμοιες όχληρές λεπτομέρειες. 'Ο εύζωνας τής πύλης θά μάς παρουσίαζε όπλα, ή δύναμη τού Συντάγματος θά μάς φώναζε «Ζήτω», τόν διοικητή καί τούς δυστροπούντες άξιωματικούς θά τούς τσουβαλιάζαμε στόν ύπνο. Μέ τό 5/42 στό χέρι θά βαδίζαμε όλοταχώς γιά κατάληψη 'Αθηνών, έχοντας κόψει στά δυό τήν Έλλάδα μέ τό έξής κόλπο: Πρός Λάρισα καί Γ' Σώμα Στρατού θά στέλναμε τά ξημερώματα τηλεγράφημα μέ περιεχόμενο ότι φρουρές νοτίως Λαμίας έχουνε προσχωρήσει στό Κίνημα —«Ζήτω ή Δημοκρατία!». Θά ούδετεροποιούσαμε έτσι γιά μερικές ώρες, τίς κρίσιμες, γιά νά μπούμε στήν πρωτεύουσα, τά Β' καί Γ' Σώματα. Πρός τό Μοριά θά στέλ-

ναμε τηλεγράφημα ὅτι τό Κίνημα βορείως 'Ισθμοῦ ἐθριάμβευσε, θά τούς ζητούσαμε προσχώρηση, οἱ φρουρές ἐκεῖ ὁπωσδήποτε θά ζαλιζόντανε γιά μερικές ὧρες, ὥσπου νά πιάσουμε τήν 'Αθήνα στόν ὕπνο καί στή σύγχυσή της, μή ξέροντας τί εἶναι, τί δέν εἶναι ἀλήθεια ἀπ' τό περιεχόμενο τῶν τηλεγραφημάτων μας. Καί παίρνοντας τήν 'Αθήνα —τί ὄμορφα τά παίρνεις στά σχέδια καί στά ὄνειρα τά κάστρα τοῦ ἀντιπάλου!— πῆρες τήν 'Ελλάδα, τέλος! Τό μεσημέρι κιόλας ὅλες οἱ φρουρές θά ἔχουνε προσχωρήσει στό Κίνημα, στό νικητή, ὅπως γίνεται πάπου πρός πάπου! Δουλειά παστρική καί γρήγορη! Φτάνει μόνο νά τό πιάσει στά ζεστά ὁ 'Αλκιβιάδης!...

Οἱ ἄλλοι ἐμεῖς εἴπαμε, μ' ἕνα στόμα, στό Θάνο νά μήν τυχόν καί τοῦ ξεφύγουνε παραπέρα τέτοια παλαβά λόγια καί μᾶς δέσουνε ὅλους καί πᾶμε θράσοι καί γίνουμε καί τό περίγελο τοῦ κόσμου. 'Ο Νίκος, ὅμως, πῆγε καί στόν Μπουρδάρα... 'Εκεῖνος, ὅπως τό 'δειξε καί σέ ρεαλιστική δυνατότητα, πού τοῦ δόθηκε στήν Κατοχή, τοῦ προσφέρθηκε στό πιάτο, νά γίνει κάποιος καί νά προσφέρει κάτι στό λαό, δέν εἶχε οὔτε τήν πολιτική φαντασία, οὔτε τά στρατιωτικά κότσια, πού ἐμᾶς ἡ φαντασία τοῦ ἀπόδινε. Σημασία ἐδῶ δέν ἔχει, βέβαια, ἡ στάση τοῦ Α.Μπ., μά ἡ ἀποκοτιά τοῦ Θάνου νά... ὀργανώνει ἐξέγερση ἀνατροπῆς τοῦ Μεταξᾶ! Καί τώρα ὁ Θάνος πού ἦτανε μπροστά μου μοῦ φαινότανε τόσο περιδεής! Καί τά τσουγκρίσαμε, ἐνῶ δέν ἔπρεπε. "Ενα μέρος δίκιου εἴχαμε καί οἱ δυό, ὅπως κι ἕνα μέρος ἄδικου! Καί μιά κι ὁ λόγος γιά τόν καλό ἐκεῖνο φίλο καί συνάδερφο, πρέπει νά συμπληρώσω πώς λίγο ἀργότερα προσχώρησε στό ΕΑΜ, ἡγήθηκε τοῦ 'Αγροτικοῦ Κόμματος στήν Εὐρυτανία, ἄν δέν κάνω λάθος, κι ἔβγαλε «Τά Ψηλά Βουνά» —καινούρια ἐφημερίδα τῆς Εὐρυτανίας. Τό 1965 ξαναϊδωθήκαμε στήν 'Αθήνα, ὅπου ζοῦσε καί δημοσιογραφοῦσε σέ στερεολλαδίτικα περιοδικά.

'Εν πάση περιπτώσει καί στό πρόβλημα ἀξιοποίηση τῶν ὑδατοπτώσεων τοῦ 'Αχελώου στά Κρεμαστά Λουτρά, ἡ ἱστορία δικαίωσε τή «Φωνή» καί κατά πρῶτο λόγο τόν Δουλαβέρη, τό δάσκαλο μέ κατάρτιση, φαντασία καί τόλμη.

4) Τούς ὀρεινούς ἀφίθυμους ἐτούτους ἀνθρώπους τούς κατάτρεχε κι ἄλλη μιά κατάρα, ἡ *δικομανία*. Γιά ψύλλου πήδημα, ὅπως λέμε, ἀλληλοχουβαλιόντανε στά δικαστήρια, τά πταισματοδικεῖα καί στό πλημμελειοδικεῖο. "Ητανε τόσο αἱμορροοῦσα αὐτή ἡ πληγή, πού ἡ «Φωνή» ἀναγκάστηκε νά κάνει μιά ἔρευνα, μήπως μέ τά δεδομένα πού θά ἔφερνε στό φῶς ἀναχαίτιζε κάπως αὐτό τό πάθος τῶν ὀρεινῶν. Μένω μέ τήν ἐντύπωση στή μνήμη ὅτι τήν ἔρευνα τήν εἶχε κάνει ὁ ἴδιος ὁ Νίκος Θάνος, ἔχοντας καί τή συνεργασία φίλων τῆς ἐφημερίδας, πού μᾶς προμηθέψανε τά

ἀναγκαῖα στοιχεῖα ἀπό τό Δημόσιο Ταμεῖο. Τά ἐπίσημα ἐκεῖνα στοιχεῖα ἤσανε ἀνατριχιαστικά σάν ἀποδεῖξεις, ὅτι οἱ Εὐρυτάνες πληρώνανε ἕνα ἀπίθανο ποσό - χαράτσι γιά δικαστικά ἔξοδα καί τέλη καί προστίματα, πού τά εἰσέπραττε, βέβαια, ὁ ἀδηφάγος κρατικός κουρβανάς, οἱ χωρικοί, ἐντούτοις, δέν εἴχανε κέρδος οὐσιαστικά τίποτα κι ὅταν κερδίζανε τίς δίκες. Χώρια τίς ἐργάσιμες μέρες πού χάνανε, χώρια τά ἔξοδα πού κάνανε, χώρια, χώρια! Τό χαράτσι ἤτανε πολύ πέρα ἀπό κάθε ἀντοχή τῆς οἰκονομίας τους, ἔξω ἀπό κάθε δυνατότητα τοῦ ξέπνοου εἰσοδήματός τους. Γιαυτό καί χαματερά πουλιόντανε, μανάρες βγαίνανε στό σφυρί, φορτιάριχα ὁδηγούντανε στά ζωοπάζαρα, χωράφια ἀλλάζανε ἀφέντη —καί δέν πουλιοῦνται παρά τά καλύτερα, τό χατώτερο ποιός σοῦ τό ἀγοράζει, μάλιστα ὅταν σέ βρίσκει στενεμένο; —κι οἱ φυλακές στό Καρπενήσι παραμένανε πεισματικά γεμάτες ἀπό χρεωφειλέτες πρός τό Δημόσιο! Ἕνας ἀπίθανος φόρος, πού τόν ἐπέβαλε τό πεῖσμα, ἡ καθυστέρηση, ἡ δικομανία τῶν χωρικῶν, ἀλλά καί ὁ «αὐτεπάγγελτος» ζῆλος τοῦ χωροφύλακα, τοῦ δασοχόμου, τοῦ ἀγροφύλακα ἀκόμη.

Τά πιστοποιημένα ἀπό τά Διπλότυπα τοῦ Δημοσίου Ταμείου λύτρα τῆς ἄλυτης, παρ' ὅλ' αὐτά, κατάρας τῆς δικομανίας ἤσανε ἀρκετά σάν ἐντυπωσιακοί ἀριθμοί νά προκαλέσουνε ἔκπληξη, αγανάχτηση καί σκεπτικισμό, ἀνησυχία κι ἀναζήτηση θεραπείας τοῦ κακοῦ ἀνάμεσα σ' ἐκείνους τούς Εὐρυτάνες πού νιαζόντανε γιά τό λαό τῆς Ἐπαρχίας τους. Ἀπό τήν ἄποψη αὐτή ἡ ἔρευνα εἶχε συνταραχτική, θά ἔλεγα, ἐπιτυχία. Καί στόν καθένα μας ἦρθε στή σκέψη ἡ «Συμβιβαστική Ἐπιτροπή» Καροπλεσιοῦ καί τῶν ἄλλων γειτονικῶν χωριῶν. Ἔ, καί νά 'χανε ὅλα τά χωριά ἀπό μιά τέτοια Ἐπιτροπή! Σωτηρία, ἄρση τῆς κατάρας! Μά δέ γινότανε νά 'χουνε, τίς Ἐπιτροπές αὐτές τίς εἶχε διαλύσει ὁ Εἰσαγγελέαςἐκπρόσωπος τοῦ Νόμου τοῦ μεταξικοῦ κράτους! Τό τελευταῖο βγῆκε ἀπό τά ροῦχα του μόλις πληροφορήθηκε ἀπό τό Νικολούδη του τά τῆς ἔρευνάς μας — κίνδυνος νά τοῦ σπάζαμε ἕνα ἀληθινό Κέρας τῆς Ἀμαλθείας, πού ἡ ἀπόδοσή του γιά τό Δημόσιο Ταμεῖο ἤτανε σέ εὐθεία γραμμή ἀνάλογη μέ τό τέρας τῆς Ἀμαθείας, πού δυνάστευε τούς χωρικούς τῆς Εὐρυτανίας. Δέν ἀργήσαμε νά νιώσουμε τήν ὀργή τοῦ τετραυγουστιανοῦ κράτους. Γιά τήν ἔρευνα κατά τῆς δικομανίας μᾶς ἔκατσε ἕνα γερό κλείσιμο τῆς ἐφημερίδας, νομίζω γιά τρεῖς μῆνες! Μά κι αὐτή τή φορά δέ σιγήσαμε τόσο χρόνο. Οἱ φίλοι μας στήν Ἀθήνα μέ διαβήματα καί πιέσεις στό ὑφυπουργεῖο Τύπου μειώσανε τήν ποινή. Τέσσερες —μπορεῖ καί περισσότερες— φορές ἡ Δικτατορία ἔκλεισε τή «Φωνή», ἀλλά πάντοτε ἡ κινητοποίηση τῶν Εὐρυτάνων τῆς Ἀθήνας πρός Νικολούδη καί Μανιαδάκη πετύχαινε τελικά τήν ἄρση

τῆς ποινῆς ἤ τή μείωση τοῦ χρόνου ἀπαγόρευσης τῆς κυκλοφορίας μας. Μιά ἀπ' τίς περιπτώσεις πού μᾶς τσεχουρώσανε μέ κλείσιμο ἤτανε κι ὅταν βάλαμε τό δάχτυλο στόν τύπο τῶν ἤλων ἀναφορικά μέ τήν «ἐξυγίανση τοῦ Γυμνασίου Καρπενησίου» —δέν ἄφηνε πρόβλημα ἀπαρατήρητο ἡ «Φωνή». Γιά πολλά, γιά μικρά καί γιά μεγάλα προβλήματα τοῦ τόπου της ἀγωνίστηκε. Γιά τήν τηλεφωνική σύνδεση τῶν χωριῶν, γιά τήν βελτίωση τῶν συνθηκῶν ἐκπαίδευσης στήν Εὐρυτανία, γιά τήν περιφρούρηση τῆς μοναστηριακῆς περιουσίας ἀκόμη κι ἀπό κάποιους ἡγουμένους, γιά τή λαϊκή ὑγεία, γιά τήν προμήθεια ἐξευγενισμένων ζώων ἤ ἔστω μιᾶς καλύτερης ράτσας. Καί τίς πιό πολλές φορές χρειαζότανε νά ἐπινοηθεῖ καί ν' ἀναπτυχθεῖ ἡ πιό ὀξυμένη πονηριά γιά νά περάσει ἀπό τίς συμπληγάδες τῆς λογοκρισίας ἕνα καυτό θέμα.

Στήν πρώτη σειρά τῶν προβλημάτων γιά τή λύση τῶν ὁποίων ἀποτελέσανε βῆμα οἱ στῆλες τῆς «Φωνῆς» ἤσανε ἡ τουριστική ἀξιοποίηση τοῦ ἀπαράμιλλου τοπίου τῆς Εὐρυτανίας* καί ἡ ἵδρυση Ἐπαρχείου.

Σάν διοικητική μονάδα, στά χρόνια μετά τήν ἀπελευθέρωση ἀπό τούς Τούρκους κι ὥς τό 1943, ἡ Εὐρυτανία γνώρισε μερικές μεταβολές. Ἴσαμε τίς 6 Ἰούλη 1899 ἤτανε ἐπαρχία τοῦ νομοῦ Αἰτωλίας καί Ἀκαρνανίας. Μέ βάση τό ἄρθρο 2 τοῦ Νόμου ΒΧΔ' τῆς 6 - 7 - 1899 ἱδρύθηκε νομός Εὐρυτανίας, πού διατηρήθηκε ὥς τό 1909. Τό 1909 μέ τό Νόμο ΓΥΛΔ' τῆς 16 - 11/4 - 12 - 1909 ξαναϋποβιβάστηκε σέ ἐπαρχία τοῦ νομοῦ Αἰτωλίας καί Ἀκαρνανίας. Τό 1938, μέ τό ἄρθρο 57 τοῦ Α.Ν. 1488 ἱδρύθηκε Ἐπαρχεῖον Εὐρυτανίας μέ ἕδρα τό Καρπενήσι. Τέλος, τό 1943 συστάθηκε καί πάλι ὁ νομός Εὐρυτανίας μέ βάση τό Ν.Δ. 2188.

Δέν πρόκειται ἐδῶ γιά γράψιμο τῆς ἱστορίας τῆς «Φωνῆς τῆς Εὐρυτανίας». Τό θέμα τούτου τοῦ βιβλίου τό ἐνδιαφέρουνε καί στό προκείμενο τά γεγονότα πού σταθήκανε, ἔμμεσα ἤ ἄμεσα, ὅλα ἐκεῖνα τά ρυάκια, πού τελικά ὁδηγήσανε στή σύλληψη καί γέννηση τῶν Θεσμῶν τῆς Λαϊκῆς Αὐτοδιοίκησης καί τῆς Λαϊκῆς Δικαιοσύνης. Πρόκειται, λοιπόν, γιά ἀναδρομή στίς *καταβολές*. Χωρίς τό ψάξιμο καί τῶν ἐνδοευρυτανικῶν καταβολῶν, ἐκεῖνος πού θά ἤθελε ν' ἀσχοληθεῖ σοβαρά μέ τό θέμα τῶν πρώτων Θε-

* Ἡ κυρία Λ. Δημητρίου στό ἀθηναϊκό «Βῆμα» τῆς 30 - 7 - 1961, γράφει σχετικά: «Ἡ Εὐρυτανία, μιά Ἐλβετία πού ἀπέχει μόλις τρισήμιση ὧρες ἀπό τήν Ἀθήνα... Ὅταν οἱ Ἕλληνες γνωρίσουν καλύτερα αὐτή τήν περιοχή, οὐδέποτε πλέον θ' ἀναζητήσουν τήν Ἐλβετία καί τήν Αὐστρία». Βλ. καί Π. Ι. Βασιλείου: «Ἡ Ἁγία Τριάδα Εὐρυτανίας», Δ. Γούλα «Ἡ Εὐρυτανία καί τά προβλήματά της», Π. Μπακογιάννη: «Ἡ Εὐρυτανία καί οἱ οἰκονομικές της δυνατότητες» καί Γ. Κοσπεντάρη: «Οἰκονομικοπαραγωγικά προβλήματα τῆς Εὐρυτανίας».

σμῶν τῆς πρώτης νεοελληνικῆς Λαοκρατίας, θά δυσκολευότανε, ἴσως, νά κατανοήσει μερικά πράγματα κι ἰδιαίτερα τό γεγονός ὅτι αὐτοί ἐμφανιστήκανε στήν Εὐρυτανία. Ἀλλά κι ὁ ἁπλός ἀναγνώστης δέ θά εἶχε νά χάσει μ' αὐτή τήν ἀναδρομή. Ἄλλωστε, στίς καταβολές σέ μιά πολύ εὐρύτερη κλίμακα θά χρειαστεῖ ν' ἀνατρέξουμε κι ἄλλη φορά. Ἐδῶ, ὅμως, ἄς μή παραλείψουμε κι ἕνα περιστατικό ἐκείνου τοῦ καιροῦ καί συνυφασμένο μέ τή «Φωνή», ἐπίσης μιά καταβολή.

Ἕνα ἀπό τά τσιφλίκια τοῦ τ. δήμου Δολόπων ἦτανε καί τό «Κούτσουρο» —10 χιλιάδες στρέμματα, τά περισσότερα ἐλατιᾶς, μά δέν ἔλειπε κι ἡ δρύ. Ἀνῆκε στούς ἀδερφούς Μπούμπουλη ἀπό τίς Σπέτσες, πού ἀποφασίσανε νά μήν ἀρκεστοῦνε στήν εἴσπραξη τοῦ λιβαδιάτικου ἀπό τούς φτωχοκτηνοτρόφους τῆς Νεράιδας, μά νά ἐκμεταλλευτοῦνε τό δάσος, ὀργανώνοντας μιά σύγχρονη ἐπιχείρηση παραγωγῆς τεχνητῆς ξυλείας. Μέ δικά τους κεφάλαια διανοίξανε δασικό ἁμαξόδρομο ἀπ' τό «Τσιαρδάκι» Νεβρούπολης ἴσαμε τό Κούτσουρο, μῆκος 22 χιλιόμετρα περίπου. Στό δ. Δολόπων πάτησε γιά πρώτη φορά ρόδα φορτηγοῦ αὐτοκινήτου κι ἔσυρε τίς ἐρπίστριές του τρακτέρ. Κουβαληθήκανε μηχανήματα κι ἐξοπλισμός καί στήθηκε ἕνα μικρό ἐργοστάσιο μέ δυό «καταρράχτες» —πριόνια. Γιά μιά πρώτη ἐπεξεργασία τοῦ ξύλου ἐπιτόπου. Ὅλη τή δουλειά τήν κουμάνταρε ὁ Περικλής Μπούμπουλης, ἀπόστρατος ἀξιωματικός τοῦ Πολεμικοῦ Ναυτικοῦ, νομίζω πλωτάρχης, δουλευτής ἕνα φεγγάρι, τζάκι, ψυχολογία ἄρχοντα, ἀνοιχτόκαρδος καί φιλόξενος, στήν κουβέντα μποροῦσες νά ξημερώνεις μαζί του.

Στά «ἐγκαίνια» τῶν ἐγκαταστάσεων, πού ὁ Περικλής τίς ἔλεγε μέ στόμφο «ἐργοστάσιο», ἀπό μέρους τῆς «Φωνῆς» πῆγα ἐγώ, κόβοντας εἴκοσι ὡροῦλες ποδαρόδρομο ἀπό τό Καρπενήσι. Ἔμεινα στό τσιφλίκι τῶν Μπουμπουλαίων 4 μέρες. Περιδιαβάζοντας μαζί μέ τόν Περικλή Μπούμπουλη τόν ἐλατόλογγο, ὅπου ὁ ἐνθουσιώδης μελλοντικός ἐπιχειρηματίας ἤθελε νά μοῦ δείξει τήν ἐμπορική ἀξία τοῦ κάθε δέντρου, ἐπιθεωρώντας τίς ἐγκαταστάσεις στό πλάτωμα, πού εἶχε στηθεῖ τό ἐργοστάσιο ἤ μαγειρεύοντας καί τρώγοντας στό «Κονάκι» τοῦ τσιφλικιοῦ —ἕνα μονόροφο μέ δυό δωμάτια ἐξοχικό, λιθόχτιστο σ' ἕνα ὕψωμα μέ θαυμάσια θέα χαρσί στό βαθυπράσινο ἐλατιᾶ— ὁ οἰκοδεσπότης, πού μαγείρευε θαυμάσια κι ἔτρωγε γιά δέκα νοματέους, μοῦ ἀνάπτυχνε μέ κέφι τά σχέδιά του, ὄχι καί τόσο μετριόφρονα! Δέν τό 'λεγε ἀνοιχτά, μά μέ τήν ἀντίληψη ἐκείνη τοῦ νεόκοπου ἐπιχειρηματία ὅτ' εἶναι ἐθνικός εὐεργέτης καί μέ τήν πεποίθηση τοῦ ἄρχοντα ὅτι ἡ ἐπιθυμία του πρέπει νά 'ναι νόμος, ἔβρισκε ὅτι θά σωνότανε ὁ κακότυχος ἐκεῖνος τόπος τῶν Δολοπο-Κτημενίων, ἄν ὁ Περικλής Μπού-

μπουλης έδαζε στό χέρι σάν δασοεπιχειρηματίας τά δάση ἐλάτης Καροπλεσίου, Νεράιδας, Μολόχας καί Κλειτσοῦ, κάπου 45 χιλιάδες στρέμματα, κι ὅλη ἡ ὑλοτομήσιμη ξυλεία τους περνοῦσε ἀπό τό «ἐργοστάσιό» του στό «Κούτσουρο». Ἦτανε νά τόν κάνεις χάζι, μά τήν ἀλήθεια! Μόνο ἕνα ἐμπόδιο ἔβρισκε στό δρόμο του, τόν Μεταξά! Τό κράτος τῆς 4ης Αὐγούστου, πού τοῦ πῆγε κόντρα μέ τό νά χτίσει κρατικό ἐργοστάσιο ἐπεξεργασίας ξυλείας στή Μακρακώμη. Ἀστεῖο, θά μοῦ πῆτε σήμερα. Γιά τόν Περικλή Μπούμπουλη ἤ κι ὅσους ἄλλους ἦτανε πίσω του, τό πράγμα ἦτανε σοβαρό. Αὐτό σήμαινε ὄχι μόνο ἀνταγωνισμό, ἀλλά τό σίγουρο κίνδυνο νά μήν τοῦ παραχωρήσει τό κράτος οὔτε ἔλατο ἀπό τά δάση πού λογάριαζε αὐτός νά ἐκμεταλλευτεῖ, μιά καί οἱ ἴδιες οἱ ὑπηρεσίες τοῦ Ὑπουργείου Γεωργίας θά θέλανε νά γίνουνε ἐδῶ δασοεπιχειρηματίες —ὅπως κι ἔγινε μεταπολεμικά. Ὁ Μπούμπουλης εἶχε κιόλας τίς πρῶτες ἀποδείξεις ἀντίπραξης ἀπό τήν πλευρά τοῦ κράτους. Τοῦ καθυστερήσανε ἀδικαιολόγητα, ὅπως πίστευε, τόν ἐκτελωνισμό τῶν δυό «καταρρακτῶν» γιά τό «Κούτσουρο», μέ ἀποτέλεσμα νά χάσει μιά χρονιά ἐκμετάλλευσης καί στό μεταξύ νά προλάβει ν' ἀρχίσει τή λειτουργία του τό ἐργοστάσιο Μακρακώμης.

Ὁ Μπούμπουλης γιά τούς «καταρράκτες» του εἶχε πάει, ὅπως μοῦ ἔλεγε, προσωπικά στό Μεταξά, ἀλλά δέ βρῆκε «κατανόηση». Ἔμεινα μέ τήν ἐντύπωση πώς καί πρίν ἀπό τό περιστατικό αὐτό μέ τό Μεταξά δέν τά εἶχε καλά, δέν τόν συμπαθοῦσε, τώρα τοῦ καθότανε σά βουζούνι στό σβέρκο.

Λοιπόν, λογαριασμοί τοῦ Μπούμπουλη καί σχέδιά του ὅλα αὐτά —δικαίωμά του! Μά ἔλα πού βάζανε κι ἐμένα ἤ ἐσένα ἀναγνώστη, πού τ' ἀκούγαμε, σέ σκέψεις; Ἤθελες δέν τό 'θελες καταστάλαζες στό ἕνα, κατάληγες στό ἄλλο...

Ἔτσι, τό βράδυ ἀργά πού πέφταμε γιά ὕπνο στόν «ξενώνα», στό Κονάκι κι ὕπνος δέ μ' ἔπιανε —τί ἔπρεπε νά τρῶς καί τόν περίδρομο σάν καθόσουνα στό τραπέζι μέ τόν Περικλή— μοῦ μεριμνηκιάζανε τό κεφάλι πλῆθος σκέψεις, πού προσπάθαγα νά τίς βάλω σέ μιά τάξη κι ὁδηγιόμουνα ἀπ' τήν προσπάθεια σέ κατασταλάγματα:

—Ὁ Μπούμπουλης ἀπόδειχνε ὅτι μπορεῖ ν' ἀνοιχτεῖ βασικός αὐτοκινητόδρομος στ' Ἄγραφα, μπορεῖ νά στηθεῖ ἐργοστάσιο μέσα στό λόγγο, κατάδειχνε ὅτι τό κράτος κορόιδευε τούς Εὐρυτάνες, ὅταν τούς ἔλεγε πώς δέν μπορεῖ νά γίνει τό ἐργοστάσιο στή Φουρνά, δίπλα στό δάσος. Καί νά πού ἕνας ἰδιώτης ἐπιχειρηματίας ξεπέρασε δυσκολίες, μπροστά στίς ὁποῖες σκόπιμα σήκωνε τά χέρια τό κράτος.

—Γιατί νά καρπωθοῦνε τά δάση μας ὁ Μπούμπουλης ἤ ὁ Με-

ταξάς, ἰδιώτης ἤ Δημόσιο κι ὄχι οἱ ἴδιες οἱ Κοινότητες, πού στό χῶρο τους εἶναι τά δάση; Ὁ Μπούμπουλης, θά μοῦ πεῖς, ἔχει τό «δικό» του δάσος, τό κάνει ὅ,τι θέλει. Καί τό κράτος ἔχει κάνει «δικά» του, δημόσια, τά δάση, τά διαχειρίζεται ὅπως τοῦ καπνίσει. Κι οἱ Κοινότητες; Μά αὐτουνῶν ἴσα-ἴσα εἶναι τά δάση...

—Ὁ τσιφλικάς ἤ τό κράτος ἔχουνε ἤ βρίσκουνε τά ἀναγκαῖα κεφάλαια, οἱ θεόφτωχες Κοινότητες τῆς Εὐρυτανίας ποῦ θά τά βροῦνε; Οἱ Συνεταιρισμοί ἤ ἕνας εἰδικός γιά τό σκοπό αὐτό ὀργανισμός, Ν.Π.Δ.Δ., γιατί δέ θά βρίσκουνε τά ἀναγκαῖα κεφάλαια, προσφέροντας γιά ἐγγύηση τά μελλοντικά προϊόντα ἀπό τή δασική ἐκμετάλλευση; Προϋπόθεση, λοιπόν, νά ἐκχωρηθοῦνε τά δάση στίς Κοινότητες, στίς ὁποῖες τά χάρισε ἡ Φύση.

—Ἀλλά μέ ποιούς νά «κάνεις χωριό» στά χωριά μας; Μέ τούς σημερινούς δερβεναγάδες, πού διόρισε ἡ δικτατορία νά παριστάνουνε τούς κοινοτικούς... αἱρετούς ἄρχοντες; Ὁ κοσμάκης, οὔτε πού μπορεῖ νά σιμώσει στή διαχείριση τῶν κοινῶν! Νά φύγουνε, λοιπόν, οἱ κάπηλοι τῶν κοινοτικῶν σφραγίδων, μ' αὐτούς μήτε σκέψη γιά πρόοδο στό χωριό.

—Ἄλλος πάλι κόμπος! Καί τούς καλύτερους νά βγάλει ἡ Κοινότητα, σπουδαῖα πράγματα δέ θά μπορέσουνε νά κάμουνε, εἶναι τό σύστημα τέτοιο! Ὁ Νομάρχης παραμονεύει, κέρβερος τοῦ κράτους στό σβέρκο τῆς Κοινοτικῆς Αὐτοδιοίκησης, ἄν οἱ αἱρετοί ἄρχοντες «καινοτομήσουνε», τούς φέρνει σέ... θεογνωσία, στήν ἀνάγκη καί μέ τήν ἀπόλυση. Δηλαδή; —πρέπει νά ξεφορτωθοῦμε τό σύστημα... Ἄ, τό πᾶς μακριά, μάλιστα ἐν πλήρη τετάρτη Αὐγούστου καί «Πατέρα»! Κι ἄν τό σκέφτηκες, οὔτε νά τό πεῖς φωναχτά, γιά νά μήν πάει ὁ λόγος θράσος!

Κι ἀποκοιμιόμουνα, σχεδόν μέ τή σκέψη κομμένη κάπου... Οὔτε πού τό ὑποψιαζόμουνα τότε, ὅτι θά ἐρχότανε μέρα πού θά ξανάπιανα τή συνέχεια αὐτῶν τῶν κομμένων, τῶν κομματιασμένων συλλογισμῶν...

Ὁ Μπούμπουλης μοῦ δήλωσε: —«Ἔλα νά μιλήσουμε μ' ἀνοιχτά χαρτιά, σάν παλιόφιλοι. Μή θαρρεῖς πού εἶμαι Μπούμπουλης, δι' εἶμαι καί μεταξικός. Οὔτε μοῦτσος τοῦ Μεταξᾶ, οὔτε σπιοῦνος τοῦ Μανιαδάκη. Ἄν θές, ἄντε νά τούς βρίσουμε μαζί». Γελάσαμε. Τοῦ ἀπάντησα κι ἐγώ ὅτι πολύ μ' ἀρέσει νά μιλήσουμε ἔτσι κι ἀπόδειξη: —ἐμεῖς θά καταπολεμήσουμε τήν προσπάθειά του νά βάλει χέρι στά κοινοτικά δάση μας, ἐνῶ θά τόν παινέψουμε πού ἄνοιξε δρόμο ἁμαξιτό στό δῆμο Δολόπων. Τοῦ εἶπα ἐπίσης ὅτι ἐμεῖς θεωροῦμε ἀναχρονισμό τήν ὕπαρξη τσιφλικιῶν καί ζητοῦμε τήν ἀπαλλοτρίωσή τους, συνεπῶς καί τοῦ «Κούτσουρου». Θεωροῦμε ὅτι ἡ γῆ κι ὁ φυσικός πλοῦτος ἀνήκουνε στό λαό, κι ὅταν θά ρθοῦ-

με στήν ἐξουσία θά προβοῦμε σέ ἐθνικοποιήσεις, πού θά συμπεριλαμβάνουνε τή γῆ καί τά δάση...

—Καί θά τ' ἀποδώσετε σ' ἐκείνους πού τά δουλεύουν!... Εἶδες; —τά ξέρω ἀπόξω κι ἀνακατωτά αὐτά, δέκα χιλιάδες φορές μοῦ τά εἶχε πεῖ ὁ Στέφος*. Ἐμένα, ὅμως, δέν ἱδρώνει τ' αὐτί μου ἀπ' τίς οὐτοπίες σας. Λόγια καί θεωρίες! Χίλια λόγια, ἕνας παράς, δέν τό 'χεις ἀκούσει; Καί παρόμοιες θεωρίες ὅσες θές, ἀπ' τήν «Πολιτεία» τοῦ Πλάτωνα ἀκόμα! Ὁ κομμουνισμός, φίλε μου, εἶναι θεωρία ἀνεφάρμοστη, ἐπειδή ἀντιβαίνει στή φύση τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀτομικιστής, θέλει νά 'χει τό δικό του, εἶναι ἄπληστος! Ἡ ζωή εἶναι ἀγώνας, ὅπου ἐπικρατεῖ ὁ ἰσχυρότερος. Ἐπιλογή τῶν ὄντων, φίλε μου! Τόν Μεταξά νά τόν φοβηθῶ, μάλιστα! Ἀπεδείχθη ἐξυπνότερος ἀπό ἐμᾶς τούς ἄλλους, μᾶς ἔκατσε στό σβέρκο καί νά πού τόν εὑρίσκω μπροστά μου τώρα μέ τό ἐργοστάσιο Μαχρακώμης. Ὅσον ἀφορᾶ ἐσᾶς, ἐννοῶ τούς κομμουνιστάς καί τόν... δικό μου ἐδῶ τό Στέφο, δέν πᾶτε νά φωνάζετε ὅσο θέλετε!

—Ἐντούτοις, τόν διέκοψα, δέν μᾶς ἀφήνετε ἐλεύθερους νά φωνάζουμε. Γιατί, λοιπόν δέν τό κάνετε, ἀφοῦ δέ μᾶς φοβᾶστε, ὅπως λές;

—Νά σοῦ πῶ, ἄν ἦταν στό χέρι μου θά τό ἔκανα. Καί θά ξεφουσκώνατε σάν δερμάτι γκάιδας. Στό σημεῖο αὐτό ὁ Μεταξάς φέρεται βλακωδῶς. Δουλεύει γιά σᾶς μακροπροθέσμως καί μή γελᾶς! Ἰδού τό παράδειγμα Στέφος. Φωνάζει —«τί γυρεύει ὁ Μπούμπουλης ἀπό τίς Σπέτσες στό «Κούτσουρο»; Ν' ἀπαλλοτριωθεῖ τό τσιφλίκι καί νά διανεμηθεῖ στούς ἀκτήμονες ἀγρότες» καί ἄλλα παρόμοια. Τά μαθαίνω ἐγώ. Καί ξέρεις ποιοί μοῦ τά φέρνουν; Ἀπό ἐκείνους στούς ὁποίους θέλει ὁ Στέφος νά μοιράσει τό «Κούτσουρο», εἶδες τί εἶναι οἱ ἄνθρωποι! Τοῦ λέω μετά τοῦ Στέφου τί λέει στό μαγαζί, γιά νά μή νομίζει ὅτι κοιμᾶμαι. Ἄν ὅμως, ἐγώ φοβόμουν τό Στέφο, τήν ἄλλη μέρα τόν ἔστελνα νά δασκαλέψει στή Θράκη.

—Κι ἀπό κεῖ στήν Ἀνάφη!

—Γιατί;

—Ἐπειδή παντοῦ ὑπάρχουν αὐτοί πού σάν ἐσένα θά φοβόντουσαν τό Θάνο...

—Μά σοῦ εἶπα, ἐγώ δέν τόν φοβᾶμαι. Καί δέν εἶμαι ἀνόητος νά τόν στείλω μήτε μισή ὥρα δρόμο μακριά ἀπ' τό σπίτι του. Ἄν

* Στέφος Θάνος, δάσκαλος στό Μεγαλάκκο Νεράιδας, ὁ ἴδιος ἀπό τά Σαραντάπορα τῆς ἴδιας κοινότητας. Ὁ Θ. ἦτανε γνωστός κομμουνιστής στήν περιοχή. Ὁ Μπούμπουλης κόνευε συχνά στό φιλόξενο σπίτι τοῦ δασκάλου, ὅπου οἱ δυό τους κάνανε κι ἀτέλειωτους καυγάδες, πού τούς λέγανε συζητήσεις!

τό έκανα, θά διέπραττα λάθος μεγέθους γιά μέ τόν ΐδιο. Τότε κι ό δικός μου Αύγέρης* μπορούσε νά σκεφθεΐ, έγώ θά ήμουν ό αίτιος νά τού προκληθεΐ ή σκέψη: —«γιά δές! Γιά νά τό κάνει αύτό ό χυρ-Περικλής, πάει νά πεΐ ότι λογαριάζει τό δάσκαλο, τόν σκιάζεται. Καί γιά ποιό πράγμα νά τόν φοβάται; Ἄαα! Χμμ, μπορεΐ νά παρθεΐ τό τσιφλίκι! Πάει νά πεΐ ότι έχει καί κάποια δύναμη ό δάσκαλος καί δέν είναι πού τσαμπουνάει μόνο. Ἄν ήταν τών άδυνάτων άδύνατο νά γίνει αύτό πού λέει ό Στέφος, ό χυρ-Περικλής θά τόν άφηνε νά ξελαρυγγίζεται, γιατί νά τόν πείραζε;» Καί τότε, άγαπητέ μου, θά γέμιζαν τά Σαραντάπορα κι ό Μεγαλάκκος κι ή Σπινάσα «Στέφους», μάλιστα φανατικούς, λίαν έπικινδύνους. Ἀκριβώς άπό τή στιγμή πού οί χωρικοί θά πίστευαν στ' άλήθεια ότι μπορούν νά κάμουν αύτό πού λέει ό δάσκαλός τους, θά πίστευαν πώς ύπάρχει καί ή δύναμη γι' αύτό, μιά δύναμη πού τή φοβάται ώς κι ό Μπούμπουλης, ό άφέντης! Ἁπλός, στά πέντε δάχτυλα, λογαριασμός, φίλε μου, πού δέν ήμπορεΐ έντούτοις νά τόν κάνουν οί Μεταξάς καί Μανιαδάκης. Ἐγώ είμαι κατά τού μέτρου τής Ἀνάφης. Καί νά σού πώ καί κάτι, νά τό ξέρεις; Ἔκανα πρόταση στό Μεταξά νά σταματήσει τίς έξορίες καί τά ρετσινόλαδα. Γιατί, σέ παρακαλώ, νά σάς στέλνει έξορία καί νά σάς σιτίζει είς βάρος τού δημοσίου; Γιά νά σάς παρουσιάζει στά μάτια τών άφελών ήρωες; Αύτός ό ντόρος γιά σάς, αύτές οί έξορίες κι οί πάγοι, βάζουν ή δέ βάζουν τόν κοσμάκη σέ σκέψεις «γιατί» καί «πώς» καί τά λοιπά; Κι αύτό άκριβώς είναι τό πλέον έπικίνδυνον άπό τήν πλευρά τών κομμουνιστών, νά τούς διώκομεν έννοώ. Πρότεινα στό Μεταξά νά έκκενώσει τήν Κρήτη καί νά σάς συγκεντρώσει όλους έκεΐ —«ορίστε, κύριοι, φτιάξτε έδώ τόν κομμουνισμόν σας! Κι όταν τόν φτιάξετε, γράφτε μας νά έρθουμε κι έμεΐς νά τόν ΐδωμεν —έάν, έννοεΐται, βγάλει ό ήλιος κέρατα! Καί έφ' όσον θά είναι ό κομμουνισμός σας όπως τά λέτε, διά νά κοροϊδεύετε τούς άφελεΐς, σάς ύποσχόμεθα πρώτοι νά τόν άσπασθώμεν έμεΐς —ίδού ή Ρόδος ίδού καί τό πήδημα!»

—Καί τί σού άπάντησε;

—«Τρελάθηκες, Περικλή;» —μού λέει. —«Ούτε τρελάθηκα, ούτε άστειεύομαι» —τού άπαντώ. «Κάνε το καί σέ έξι μήνες θά έχουν φαγωθεΐ μεταξύ τους, γιά τά όφίτσια καί γιά τόν κοινό χουρβανά». Ἔτσι είναι ή φτιασιά μας, γιατί έσεΐς νά είστε άπό άλλη γλίνα κι όχι άπ' τήν ΐδιαν έκείνη πού έκανε ό Θεός τόν Ἀδάμ; Καί μέ τό παράδειγμα τής Κρήτης θά έπεφτε ή κομμουνιστική φενάκη καί θά τελειώναμε οριστικώς μέ τόν κομμουνισμόν

* Δασοφύλακας τού «Κούτσουρου», ίδιωτικός, τύπος καθυστερημένου χωρικού κι άφοσιωμένου στόν άφέντη του.

στήν Ἑλλάδα. Τό παράδειγμα εἶναι ἡ πλέον πειστική δύναμις. Ὁ Μεταξάς κι ὁ Μανιαδάκης, ὅμως, ἄλλο ἀπό φάλαγγα καί ρετσινόλαδο δέν ἀντιλαμβάνονται!

—Ἔννοια σου καί ἀντιλαμβάνονται θαυμάσια, τόν διέκοψα. Κι ἀκριβῶς τή δύναμη τοῦ παραδείγματος πού ἐπικαλεῖσαι. Ἄν σέ ἄκουγε ὁ Μεταξάς, σέ βεβαιῶ σέ ἔξι μῆνες ὅλη ἡ Ἑλλάδα ὄχι ἁπλῶς θά ζητοῦσε νά γίνει Κρήτη, μά θά ξεσηκωνόταν γιά νά τό πετύχει.

—Χά, χά, χά! Κι ἐσεῖς μέν ζῆτε στά σύγνεφα. Ἀεροβάμονες καί φανατικοί σάν τούς πρώτους χριστιανούς —εἶδες στήν πράξη ἀπό δαύτους τί ἀπέμεινε; Ὁ Μεταξάς, ὅμως, εἶναι σωστό σκεπάρνι! Ἄκου ἐμένα, πού σοῦ λέω! Οἱ Μπουμπουλαῖοι κάτι, διάβολε, ξέρουν ἀπό μπαρούτι. Ὅσο πιό πολύ τό στουμπώνεις, τόσο ἐκρηκτικότερο τό κάνεις, κατάλαβες; Ἄσε το ἐλεύθερο, ἄσε το ν' ἁπλωθεῖ καί πούφ! —καπνός πολύς. ζημιά καμιά, τελείωσε! Ὁ Μεταξάς, ἁπλούστατα στουμπώνει τό μπαρούτι σας! Κι αὐτό δέν τό λές βλακῶδες, Ὕψιστε!

Τά πίστευε αὐτά ὁ Μπούμπουλης; Καί βέβαια τά πίστευε. Κι ὅλα αὐτά προδίνανε τό «ἀμάγαλμα» πού ἦτανε ὁ ἴδιος —τζάκι καί τσιφλικάς μέ διαθέσεις ἐπιχειρηματία ἀστικῆς ἐποχῆς.

Ἔγραψα στή «Φωνή» δυό ἤ τρία, δέ θυμᾶμαι ἀκριβῶς, κομμάτια γιά τήν προσπάθεια τοῦ Μπούμπουλη νά στήσει ξυλεργοστάσιο στό «Κούτσουρο», γιά τό γεγονός ὅτι ἄνοιξε ἁμαξόδρομο 22 χιλιόμετρα. Ἡ ἐφημερίδα μας προσπαθοῦσε νά βρεῖ τρόπους νά ξεσκεπάζει τήν πολιτική τοῦ μεταξικοῦ κράτους πάνω στά συγκεκριμένα προβλήματα τῆς Εὐρυτανίας καί νά τό κάνει αὐτό ξεγελώντας τή λογοκρισία. Μέ βάση αὐτή τήν ἀρχή μας, παίνεσα τό ὑπαρκτό «ἔργο» τοῦ «ἰδιώτη» ἐκεῖ πού ἡ κρατική παρουσία δέν εἶχε σημειωθεῖ ὥς ἐκείνη τήν ὥρα. Κι ὁ κόσμος κατάλαβε τήν αἰχμή. Ὅμως, ὁρισμένοι, πάντως λίγοι, φίλοι τῆς «Φωνῆς» παραξενευτήκανε γιά τήν εὐμένεια πού δείξαμε πρός τόν τσιφλικά. Στό πρόσωπο τοῦ Μπούμπουλη εἴδανε μόνο τόν τσιφλικά, ὁποιαδήποτε ἐκδήλωση τοῦ ὁποίου, ἕνας κομμουνιστής ἰδιαίτερα ἔπρεπε ἀσυζήτητα κι ἐξαρχῆς νά καταδικάζει καί ν' ἀπορρίπτει. Παλιά μας ἀρρώστια! Δυσκολογιάτρευτη στενοκεφαλιά. Προσωπικά τηροῦσα τήν ἀρχή τοῦ μπάρμπα-Γιώργου Καρακώστα ἀπό τή Βράχα —«ἡ κάθε πέτρα ἔχει ἑφτά πρόσωπα». Ἀρχιμάστορας ὁμάδας χτιστῶν ἀπό τή Βράχα ἦτανε ὁ Καρακώστας, περασμένος τά ἑξήντα. Χτίζαμε σπίτι, θυμᾶμαι. Τούς χτίστες τούς εἴχαμε μέ τό μεροκάματο, ὄχι «ξεκοπή». Ὁ Καρακώστας ἔπαιρνε τήν πέτρα καί τήν ἔφερνε γύρα μέσα στά χέρια του, δέ βιαζότανε, μποροῦσε καί νά σέ ἐκνευρίσει. Μέ διάκριση τοῦ ἔκανα παρατήρηση γιατί «βασανίζει» τόση ὥρα τό λιθάρι. —«Ἑφτά πρόσωπα ἔχει, παιδί μου, τό κάθε

λιθάρι. Νά τό φέρνεις γυρβουλιές έφτά φορές τό λιγότερο, νά δεϊς ποιό πρόσωπο ταιριάζει στόν τοϊχο πού θέλεις. Δέν είναι, άντε, μιά κι όξω...». 'Ο άρχιχτίστης έκεϊνος είχε δίκιο. Κάθε πρόβλημα έχει χίλια έφτά πρόσωπα. 'Εγώ άπό τήν περίπτωση τοϋ Μπούμπουλη πήρα έκεϊνο πού ταίριαζε σ' αύτό πού έγώ ήθελα νά χτίσω —νά 6αρέσω τό Μεταξά, νά ξεσκεπάσω τήν πολιτική του ν' άρνηθεϊ νά γίνει τό ξυλεργοστάσιο στή Φουρνά.

Μ' αύτούς πού διαφωνήσανε μαζί μου ήτανε κι ό Δημητράκης Μπακόλας. Βρισκότανε τότε στήν 'Αθήνα κι άπό κεϊ μάς έγραψε ένα γράμμα, πού μάς παραξένεψε στή «Φωνή» ή μονοκομματιά του. Σέ καμιά περίπτωση δέ θά μπορούσες νά συμπεράνεις άπό τό γράμμα έκεϊνο τό Δημητράκη Μπακόλα τής Κατοχής, τήν πολιτική εύελιξία καί τήν πλατύτητα πού έδειξε τά χρόνια τής 'Αντίστασης, ίδιαίτερα στά 41-43. Μέ τό πέρασμα τών χρόνων κι έγώ παραδέχτηκα πώς στά κομμάτια έκεϊνα μέ τόν πανώτιτλο «Φωσφορισμοί πολιτισμού στό Δήμο Δολόπων», ή όποιαδήποτε τυχόν μεγαλοστομία δέ χρειαζότανε. 'Η έπιδίωξη χτυπητής άντίθεσης όδήγησε στή χρήση ήχηρών φράσεων —κουσούρι, άλλωστε, τών νεαρών δημοσιογράφων.

Μέ στερήσεις ίσαμε τήν πείνα, μέ «κλεισίματα», λογοκρισία καί λαχτάρες, μέ «καυγάδες» άνάμεσά μας, μά τήν άλήθεια ώραίους, μέ τά πιό όμορφα όνειρα πού μπορεϊ νά χτιστούνε σ' αύτή τήν ήλικία τών ένθουσιασμών καί τών έλπίδων, μ' έπιτυχίες καί μέ λάθη καί μέ τήν άγάπη —πάνω άπ' όλα καί πρίν άπ' όλα— τών άναγνωστών μας, μέ τήν άγάπη τών Εύρυτάνων άπ' τό Καρπενήσι ώς τό έσχατο καλύβι τών ξωμάχων κι ώς τά πέρατα τής διασποράς πάνω στή φλούδα τής γής, ή «Φωνή τής Εύρυτανίας» ήχούσε άπό τό 1936 ίσαμε τό 1941 καί χωρίς νά χαμηλώσει τόν άγωνιστικό καί γνήσια λαϊκό τόνο της. Τά κείμενά της πιστοποιούνε τό γεγονός.

Στήν περίοδο τοϋ έλληνοϊταλικοϋ πολέμου τοϋ 1940-41, μέ διευθυντή τώρα τό Δημητράκη Μπακόλα, ή «Φωνή» ξεσπάθωσε κατά τοϋ φασισμοϋ χωρίς περιδιαγραμμάτου, άνοιχτά καί ίσια. Κι όπως μοϋ είπε ό ίδιος ό Μπακόλας, όταν γύρισα άπό τό Μέτωπο, τόν κάλεσε τότε ό προϊστάμενος τοϋ ίδεολογικοϋ μετώπου τής δικτατορίας, γνωστό όνομα τών νεοελληνικών γραμμάτων, καί τοϋ «διευκρίνισε»: —«Δέν κάμνομεν άντιφασιστικόν πόλεμον, άλλά πόλεμον έναντίον τής 'Ιταλίας. Αύτό όφείλετε σαφώς νά τό άντιληφθήτε, κύριε Μπακόλα. 'Ελπίζω νά έπιθυμεϊτε τήν συνέχισιν τής έκδόσεως τής έφημερίδος σας».

"Οταν σκλαβωθήκαμε, ό Μπακόλας διέκοψε τήν έκδοση τής

«Φωνής» γιά νά μήν ύποστεῖ τήν ταπείνωση νά διαλαλεῖ τά... ἀγαθά τῆς σκλαβιᾶς.

* * *

Τῆς Εὐρυτανίας τῆς ἔλαχε ξεχωριστός κλῆρος στήν 'Αντίσταση. 'Η ἱστορία τῆς τελευταίας μέ πολλά καί σέ πολλά συνδέεται μέ τό χῶρο τοῦτο καί μέ τή δράση τοῦ λαοῦ μας. 'Η δράση, ὅμως, ἐκείνη ἐκείνων τῶν Εὐρυτάνων θά ἦτανε ἀδύνατη χωρίς τήν ὀργάνωσή τους στό ΚΚΕ, στό ΕΑΜ καί τίς ἄλλες ἀντιστασιακές ὀργανώσεις. Στήν ἀρχική συγκρότηση κι ἀνάπτυξη αὐτῶν τῶν ὀργανώσεων ἡ συμβολή τῆς «Φωνῆς» θ' ἀποτελοῦσε ἀδικία νά παραβλεφθεῖ, νά μήν ἐκτιμηθεῖ.

Πέρα ἀπό τούς μόνιμους, λίγους ἄλλωστε, συντάκτες της, τή «Φωνή» οὐσιαστικά τήν ἔβγαζε μιά πλειάδα ἀπό Εὐρυτάνες, ἀρκετοί ἀπό τούς ὁποίους τήν κρατούσανε στή ζωή καί μέ τόν ὀβολό τους. 'Η πολιτική πρωτοπορία τῆς 'Επαρχίας, ζώντας ἤ ὄχι σ' αὐτή, καί ἡ διανόησή της ἡ ἄξια τοῦ ὀνόματος, συγκαταλεγόντανε στούς ταχτικούς συνεργάτες της. 'Η «Φωνή» τούς θεωροῦσε ἄμισθους συντάκτες της ἀναγνωρίζοντάς τους δικαιώματα ἠθικά ἴσα μ' αὐτά τῶν μονίμων συνταχτῶν της. Θά μποροῦσε νά καταρτιστεῖ ὁλόκληρος κατάλογος ἀπό διαλεχτά ὀνόματα Εὐρυτάνων, πού ἤσανε μόνιμοι, ταχτικοί συνεργάτες της —Πάνος Βασιλείου, Γιάννης Κοσπεντάρης, Δημοσθένης Κούλας, Νιόνιος Καρανιάς, δάσκαλος Δουλαβέρης, ὁ νεαρός ποιητής Δώρης "Ανθης (Ζωγραφόπουλος), καί ἄλλοι.

Σεραφείμ καί Εἰρήνη Στρατίκη, 'Ελένη Παπαδάκη, Πάνος Κολόκας, Βασίλης Παπανικολάου, Θανάσης 'Ελεφάντης, Στέφος Θάνος, Κώστας Μπακόλας, 'Αλέκος Παπαδόπουλος —ὅλοι δάσκαλοι, καθώς καί πολλοί ἄλλοι συνάδερφοί τους, ὑπήρξανε ὄχι μόνο καλοί σύμβουλοι τῆς ἐφημερίδας, μά καί βασικοί οἰκονομικοί ὑποστηριχτές της.

'Εξόν ἀπ' αὐτή τήν πλειάδα τῶν συνεργατῶν καί συμβούλων καί οἰκονομικῶν συμπαραστατῶν, ἡ «Φωνή» εἶχε ἀποχτήσει ἕναν ὁλόκληρο κόσμο ἀπό φίλους τόσο μέσα στήν ἴδια τήν 'Επαρχία, ὅσο καί πέρα ἀπό τά σύνορά της, μέσα στούς Εὐρυτάνες τῆς 'Αθήνας κι ἄλλων πόλεων τῆς 'Ελλάδας, στήν 'Αμερική καί τήν Αὐστραλία κι ἄλλες χῶρες. "Ολος ἐτοῦτος ὁ κόσμος τῶν φίλων τῆς «Φωνῆς» στήν πλειοψηφία του ἤσανε ἄνθρωποι προοδευτικοί, ὁπωσδήποτε, ὅμως, ὅλοι τους πονούσανε γιά τόν τόπο τους. Πολυάριθμοι ἤσανε καί οἱ συνειδητά ἐνταγμένοι ἤ προσκείμενοι στό πρωτο-

πoριακό κίνημα τῆς χώρας. Ἄλλοι πάλι, ἰδιαίτερα στά χωριά, διαβάζοντας «Φωνή» ἤ καί γράφοντας μικρές ἀνταποκρίσεις γιά τήν ἐφημερίδα μερικοί, διαφοροποιούντανε σιγά-σιγά πρός τά ἀριστερά. Ἀνάμεσα στήν ἐφημερίδα, ἀνάμεσα δηλαδή στό μόνιμο προσωπικό τῆς ἐφημερίδας, ξέχωρα ἀνάμεσα στό Θάνο καί μετά τόν Μπακόλα, πού χρηματίσανε διευθυντές τῆς «Φωνῆς», κι ὅλους αὐτούς τούς φίλους, ἀναπτύχθηκε, μέ τόν καιρό κι ἀγάλι-ἀγάλι, ψυχικός δεσμός θεμελιωμένος πάνω στό κοινό ἐνδιαφέρον καί στήν ἀπό κοινοῦ προσπάθεια γιά τή λύση τῶν ζωτικῶν προβλημάτων τῆς ἰδιαίτερης πατρίδας. Ξέχωρος, θερμός, βαθύτερος ὑπῆρξε ὁ δεσμός μέ τούς φίλους πού εἴχανε τόν ἴδιο ξεκαθαρισμένο πολιτικό προσανατολισμό μέ τή «Φωνή», μέ τούς κομμουνιστές. Μ' αὐτούς ἡ συνεννόηση ἤτανε ἐντελῶς φυσική, θαυμάσια, πλήρης καί χωρίς νά χρειάζονται νά λέγονται τά πράγματα μέ τά οὐσιαστικά τους.

Μέ πολλούς ἀπό τούς συναγωνιστές μας αὐτούς —γιατί γιά συναγωνιστές ἐπρόκειτο στήν πράξη— δέν εἴχαμε κάν προσωπική γνωριμία ἐμεῖς οἱ συντάκτες τῆς «Φωνῆς», ὅμως, νιώθαμε σά νά γνωριζόμασταν ἀπό τά γεννοφάσκια μας. Γνωριζόμασταν ἀπό τά γραφτά μας, ἀπό τή διατυπωμένη στό ἔντυπο ἤ τό χειρόγραφο σκέψη μας, πράγμα πού σημαίνει γνωριμία καλύτερη, βαθύτερη, πληρέστερη. Γνωριμία σκέψης κι αἰσθήματος, νοῦ καί καρδιᾶς. Ἡ «Φωνή» ἔμοιαζε, θά μποροῦσες νά τό πεῖς, μέ *κέντρο* κύκλου πρός τό ὁποῖο συγκλίνανε καί συναντιόντανε ἀπειράριθμες ἀκτίνες ἀπό μιά εὐρύτερη περιφέρεια προβλημάτων, σκέψεων, ἀνησυχιῶν, συναισθημάτων, ἐλπίδων, ἀλλά καί κοινῶν πικριῶν. Κι ἀπό τό «κέντρο», τή «Φωνή», καί στό βαθμό τῶν ὑλικῶν καί ὑποκειμενικῶν της δυνάμεων, στελνόντανε πρός τό ἀναγνωστικό κοινό της παλμός καί προβληματισμός, ἰδέες κι ἐνθουσιασμός, ἀλλά καί ἡ συμπύκνωση τῆς πικρίας τῶν Εὐρυτάνων χωρικῶν καί εἰκόνες ἀπό τή μίζερη ζωή τους καί βολές τῆς ὀργῆς τους. Κι ἡ κεντρόμολη κίνηση κι ἡ φυγόκεντρη ἀνταπόκριση ἦσανε μιά θαυμάσια ὅσο κι εὐεργετική ἀλληλεπίδραση κι ἀλληλοσυμπλήρωση ἐντύπου κι ἀναγνωστικοῦ του κοινοῦ, φίλων γενικά, συναγωνιστῶν σέ μέγιστο βαθμό.

Ὅσο γιά μένα προσωπικά, ἡ «Φωνή» καί τό μικρό της «μάρμαρο» σταθήκανε τό πρῶτο ἐπαγγελματικό μου σχολειό, οἱ συνεργάτες μου καί οἱ θαυμάσιοι φίλοι τῆς ἐφημερίδας τό πρῶτο ἀξιόλογο πολιτικό μου. Ἀπό τή «Φωνή» καί τούς φίλους της ἀπόκτησα μιά πεῖρα γιά τόν παλαιοκομματισμό καί τά τεχνάσματά του ἀπ' τή μιά, κι ἀπ' τήν ἄλλη πολύτιμες καί γιά τήν ἡλικία μου πλούσιες, ἀκριβές γνώσεις γιά τά προβλήματα τῆς περιοχῆς μου, γνωριμία μέ τόν Εὐρυτάνα χωρικό, τήν ψυχολογία του, τή φιλελεύθερη διάθεσή του, τή λανθάνουσα ἐνεργητικότητά του, τήν ἀ-

γέντριστη κι ἀκαλλιέργητη ἐπινοητικότητά του, τό βαθύ, εἰλικρινές κι ἁγνό, γνήσιο ρωμαίικο φιλότιμό του, τήν ἀσίγαστη, ἀλλά ζωγρισμένη, λαχτάρα του γιά μιάν ἄλλη, ἀνθρώπινη, μοίρα κάτω ἀπό τόν ἥλιο, γιά ἕνα δίκαιο κόσμο, μέσα στόν ὁποῖο θά χόρταινε τήν μπομπότα, ἐπιτέλους! Αὐτές οἱ συσσωρευμένες, ἐντελῶς ἀνυποψίαστα τότε γιά μένα, ἐμπειρίες μου ἀπό τή θητεία μου στή «Φωνή» θά ὅροῦνε μιά μέρα ἔκφραση, ὅταν τό καλέσουνε οἱ καιροί, ἐποικοδομητική.

Ὅταν πέσανε χρόνοι δίσεχτοι, ἡ ἐθνική σκλαβιά, πολλοί ἀπό τούς φίλους τῆς ἐφημερίδας μας, πού ζούσανε ὥς τόν πόλεμο σέ πόλεις, ἀνεβήκανε στά χωριά τους ἤ δέν κατεβήκανε στίς πόλεις σά γυρίσανε ἀπό τό Μέτωπο. Δέ θά ὑπῆρξε χωριό τῆς Ἐπαρχίας πού μετά τήν κατάρρευση τοῦ 1941 νά μήν εἶχε γυρίσει, νά μήν εἶχε μείνει σ' αὐτό φίλος τῆς «Φωνῆς», ἀναγνώστης πού ζοῦσε πρίν σέ πόλη. Ὅλοι τοῦτοι, ἄνθρωποι μ' ἀνησυχίες, φροντίσανε νά ἔρθουνε σ' ἐπαφή μέ τή «Φωνή», ἔστω κι ἄν εἶχε διακόψει τήν ἔκδοσή της «προσωρινά», ὅπως ὅλοι θέλαμε νά ἦτανε αὐτό. Τά Γραφεῖα τῆς «Φωνῆς» κι ἡ ταμπέλα της διατηρούντανε στήν πλατεία τοῦ Καρπενησιοῦ κι ὅποιος τά ἐπισκεπτότανε θά ἔβρισκε ἐκεῖ καί τόν Μπακόλα. Στό προκείμενο ἐπαφή μέ τή «Φωνή», σήμαινε ἐπαφή μέ τό Δημητράκη Μπακόλα, τό διευθυντή τῆς ἐφημερίδας. Τό ἴδιο κι οἱ συνεργάτες τῆς ἐφημερίδας, πού ζούσανε μόνιμα στά χωριά τους στήν Εὐρυτανία, κρατήσανε καί τώρα στενή, μάλιστα στενότερη ἐπαφή μέ τόν Μπακόλα —πάντα νά μάθουνε ἕνα «ἰδιαίτερο» νέο μέσα στή μαύρη νύχτα. Ἔτσι ὁ Μπακόλας βρέθηκε ν' ἀποτελεῖ ἕνα κέντρο τό 1941 ἀμέσως μετά τήν κατάρρευση μ' ὅλους ἐμᾶς τούς ἄλλους πού βρεθήκαμε στά χωριά μας καί δέν ἤμαστανε διατεθειμένοι νά κάτσουμε μέ σταυρωμένα χέρια. Κι ὅταν ὁ Δημητράκης Μπακόλας ἀπόχτησε σύνδεση μέ τή Κεντρική Ἐπιτροπή τοῦ ΚΚΕ καί πῆρε ἐξουσιοδότηση γιά σύσταση ὀργάνωσης στήν Εὐρυτανία, ὑπῆρχε κιόλας ἕτοιμο ἕνα δίκτυο ἀνθρώπων στήν Ἐπαρχία —ὅλος ἑτοῦτος ὁ *κύκλος* τῆς «Φωνῆς». Αὐτός ὁ κύκλος, αὐτό τό δίχτυο ἀποτέλεσε τό νεῦρο καί τήν πρώτη στελέχωση τῆς Κομμουνιστικῆς Ὀργάνωσης Εὐρυτανίας καί σέ συνέχεια τῆς ΕΑΜικῆς. Ὁ δεσμός μέ τή «Φωνή» μετεξελίχθηκε, σχεδόν αὐτόματα, σέ δεσμό, μέ τό Κίνημα καί σέ ἱστό τῆς ὀργάνωσής του. Τά χίλια κι ἕνα νήματα πού συνδέανε ὅλους αὐτούς τούς Εὐρυτάνες μέ τήν ἐφημερίδα τους, μετατραπήκανε ἀμέσως σέ ἀγωγούς μετάδοσης τοῦ νέου Μηνύματος, τοῦ Μηνύματος τοῦ ΕΑΜ. Ἡ «Φωνή», χωρίς κι ἡ ἴδια νά τό ἔχει φανταστεῖ, εἶχε προετοιμάσει θαυμάσιες προϋποθέσεις γιά μιά γρήγορη —μέσα στίς συνθῆκες τῆς ὀρεινῆς καί καθυστερημένης οἰκονομικά Ἐπαρχίας— ὀργάνωση τῶν λαϊκῶν δυνάμεων. Στίς πλά-

τες αὐτῶν τῶν λαϊκῶν δυνάμεων τῆς Εὐρυτανίας, σχεδόν ἀπό τίς ἀρχές ἀκόμα τοῦ 1942, εἶχε πέσει εἰδικό βάρος, ξέχωρα καθήκοντα. Οἱ ὅροι πού εἶχε προετοιμάσει ἡ «Φωνή» ἀναφορικά μέ τόν ὑποκειμενικό παράγοντα, διευκόλυνε τήν ἔγκαιρη ὀργάνωση τοῦ λαοῦ, συνεπῶς καί τήν ἀνταπόκριση τοῦ τελευταίου στίς ἀπαιτήσεις τῆς ἐποχῆς.

Ἡ πρώτη ἐφημερίδα πού τυπώθηκε στά Βουνά, στήν Ἐλεύθερη Ἑλλάδα, καί σέ τυπογραφεῖο τῶν Βουνῶν, εἶχε τόν τίτλο: Η ΦΩΝΗ ΤΗΣ ΕΥΡΥΤΑΝΙΑΣ. Καί τήν ἔνδειξη: Ὄργανο τῆς Ἐπαρχιακῆς Ἐπιτροπῆς ΕΑΜ Εὐρυτανίας. Κυκλοφόρησε τέλη Γενάρη ἤ ἀρχές Φλεβάρη τοῦ 1943.

Θέλοντας, φαίνεται, ἡ Ἱστορία νά τιμήσει τίς προδρομικές ὑπηρεσίες τῆς «Φωνῆς», σύνδεσε τ' ὄνομά της μέ τό ΕΑΜ, μέ τήν τιμή ν' ἀκουστεῖ σάν φωνή τοῦ ΕΑΜ, ἑνός χώρου, πού γνώρισε πολλά καί σπουδαῖα τῆς Ἐθνικῆς Ἀντίστασης.

Κι ἐτούτη ἡ «Φωνή τῆς Εὐρυτανίας» ἐκτυπώθηκε στό ἴδιο πιεστήριο πού ἔβγαινε καί παλιά, στό δικό της **BOSTON**. Μά ὄχι στό Καρπενήσι. Αὐτή τή φορά ἔξω ἀπό τό χωριό Καλεσμένο, μέσα σ' ἕνα καλύβι στόν ἐλατόλογγο. Τό BOSTON συνδέθηκε μέ τή Λαϊκή Αὐτοδιοίκηση, καί τή Λαϊκή Δικαιοσύνη, ἀφοῦ τό πρῶτο ἔντυπο ντοκουμέντο τῶν Θεσμῶν, ὁ «Κώδικας Αὐτοδιοίκησης καί Λαϊκῆς Δικαιοσύνης γιά τή Στερεά Ἑλλάδα» τυπώθηκε σ' αὐτό τό 1943, Αὔγουστο μήνα. Γιαυτό καί πρέπει ἐδῶ νά μνημονευθοῦνε καί τά παρακάτω γιά τό τυπογραφεῖο καί τό πιεστήριο τῆς «Φωνῆς».

Μετά τήν ἀναχώρηση τοῦ Νίκου Θάνου στήν Ἀμερική τό 1940, διευθυντής τῆς ἐφημερίδας ἔγινε ὁ Δημητράκης Μπακόλας, στόν ὁποῖο περιῆλθε ἡ κυριότητα τοῦ τίτλου τῆς ἐφημερίδας κι ὅλα τά ἄλλα της περιουσιακά στοιχεῖα. Γραμματέας τῆς Κομμουνιστικῆς Ὀργάνωσης Εὐρυτανίας καί μέλος τῆς Ἐπαρχιακῆς Ἐπιτροπῆς ΕΑΜ καί πρωταγωνιστής καί πρωτεργάτης τῆς Ἀντίστασης στήν Εὐρυτανία ὁ Δημητράκης Μπακόλας, χάρισε τό 1942 τό πιεστήριο καί τίς ἄλλες τυπογραφικές ἐγκαταστάσεις στό ΕΑΜ γιά νά βγάλει ἐφημερίδα στά Βουνά. Μέλη τῆς ἑαμικῆς νεολαιίστικης ὀργάνωσης τοῦ Καρπενησιοῦ φυγαδεύσανε, κυριολεκτικά, ὅλο τοῦτο τόν τεχνικό ἐξοπλισμό ἔξω ἀπό τό Καρπενήσι, περνώντας τον κάτω ἀπό τή μύτη τῶν ἰταλικῶν στρατευμάτων κατοχῆς, πού πλημμυρίζανε τότε τήν πρωτεύουσα τῆς Εὐρυτανίας. Νοέμβρης καί Δεκέμβρης τοῦ 1942 ἦτανε, ἔθυε κι ἀπόλυε στήν πόλη τοῦ Βελουχιοῦ ἐκεῖνο τό κάθαρμα, ὁ γενίτσαρος ἀπό τά Δωδεκάνησα, πού ἄκουε στό ἑρμαφρόδιτο ὄνομα Στέλλα κι ἔπαιζε τό ρόλο τοῦ μεταφραστῆ, ὄντας συνάμα ἀνήκουστος βασανιστής καί ξεδιάντροπος ἀνθέλληνας. Ὅμως, οἱ ἀτρόμητοι νεολαῖοι μας τόν

γράψανε δεόντως κι όπου δεῖ. Τό σούρουπο σουλατσαίρνανε στήν πλατέα πλῆθος Ἰταλῶν, φάτσα στήν τελευταία κι ἡ πόρτα τῶν Γραφείων τῆς «Φωνῆς». Βγαίνανε ἀπ' ἐκεῖ φορτωμένα τά παιδιά τά διάφορα ἐξαρτήματα, κόβανε στά ἴσια τήν πλατέα —ποιός νά φανταστεῖ τόσο θράσος; Μέσα σέ δεκαπέντε μέρες τό τυπογραφεῖο στεγαζότανε στόν ἐλατιά ἔξω ἀπό τό Καλεσμένο, ὅπως τό εἴπαμε, κι ὁ Φώτης Μάλλιος —ἀπό τή Βράχα— τυπογράφος, ἀκριβέστερα στοιχειοθέτης, ἄλλοτε τῆς «Φωνῆς», τό ἔστηνε τώρα καί σέ λίγο στοιχειοθετοῦσε τήν πρώτη νέα «Φωνή». Τό πρῶτο «ὀρειβατικό» πυροβολικό τῆς ἔντυπης μορφῆς τοῦ Ἰδεολογικοῦ Μετώπου στά βουνά τῆς Ρούμελης ἔριχνε τήν πρώτη του βολή.

Ἀργότερα τό BOSTON καί οἱ κάσες μεταφερθήκανε στό Γαρδίκι Ὁμιλαίων καί περάσανε στή δικαιοδοσία τοῦ Ἀρχηγείου Ἀνταρτῶν Ρούμελης καί σέ συνέχεια τῆς XIII Μεραρχίας τοῦ ΕΛΑΣ. Ἀρχές τοῦ 1944 ὁ τυπογραφικός αὐτός ἐξοπλισμός μεταφέρθηκε στούς Κορυσχάδες, μιά κι ἡ ἕδρα τῆς Μεραρχίας ἐγκαταστάθηκε μέσα στό Καρπενήσι. Στή διάρκεια τῆς Α' Συνόδου τοῦ Ἐθνικοῦ Συμβουλίου στούς Κορυσχάδες, Μάης 1944, στό BOSTON ἐκτυπωνότανε καθημερινή ἡ «Ἐλεύθερη Ἑλλάδα» μέ τά πρακτικά τοῦ Ἐθνικοῦ Συμβουλίου καί ρεπορτάζ ἀπό τίς ἐργασίες τοῦ Σώματος. Τήν ἔκτακτα καθημερινή ἔκδοση τοῦ ὄργανου τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ ΕΑΜ τή φρόντιζε ὁ Κώστας Βιδάλης.

Μετά τή Βάρκιζα καί τήν παράδοση τῶν ὅπλων τοῦ ΕΛΑΣ, τό BOSTON μεταφέρθηκε στή Λαμία, μέρος τοῦ τεχνικοῦ ἐξοπλισμοῦ τῆς καθημερινῆς «Ρούμελης», πού ἐκδιδότανε ἐκεῖ σάν ὄργανο τῆς Ἐπιτροπῆς ΕΑΜ Στερεᾶς Ἑλλάδας. Τόν Ἀπρίλη τοῦ 1945 στή Στρατιωτική Διοίκηση Λαμίας —Ἐθνοφυλακή— διαδέχθηκε τόν ταξίαρχο Λεκανίδη, μυαλωμένο ἄνθρωπο, ὁ συνταγματάρχης Ἀσημάκης. Θέλοντας νά δρέψει δάφνες «ἐαμοφάγου» κι ἔχοντας προφανῶς καί ἀνάλογες ἐντολές, ἀνακήρυξε νόμο τήν αὐθαιρεσία καί τό «ἐτσιθέλω» του. Ἔστειλε τούς παλικαράδες του καί βουτήξανε πιεστήρια, χαρτοκοπτική μηχανή, κάσες, στοιχεῖα, τά πάντα πού βρισκόντανε στό οἴκημα πού στέγαζε τήν ἐφημερίδα. Ἡ χαρτοκοπτική, μοναδική στή Λαμία σάν ἐκείνη, ρευστοποιήθηκε τήν ἴδια μέρα —ἡ λεία πῆγε σέ ὑψηλές τσέπες. Τά συνθετήρια, οἱ κάσες μέ τά στοιχεῖα, ὁ λιανός μηχανισμός ἀφέθηκε στή διάκριση τῶν ἐθνοφυλάκων. Ὅ,τι μποροῦσε νά τσεπωθεῖ διοχετεύθηκε τό ἴδιο βράδυ στούς ἰδιοκτῆτες τυπογραφείων τῆς Λαμίας, Παπαευθυμίου κ.ἄ. —ἀντί γιά ἕνα ποτηράκι οὖζο, τί εἶχαν, τί χάσαν τά... παιδιά; Νά κεντρίζεται, μάλιστα, κι ὁ ζῆλος τους! Ὅσο γιά τό BOSTON, πετάχτηκε στό πίσω ἀπ' τό μέγαρο τῆς Ἐθνικῆς Τράπεζας, ὅπου ἕδρευε ἡ Στρατιωτική Διοίκηση, οἰκόπεδο κι ἐκεῖ τό 'δειραν οἱ βροχές, τό ξεφλούδισε ὁ ἥλιος

καί τό 'φαγαν οἱ σκουριές! Ναί, τό δοξασμένο πιεστήριο, πού στάθηκε *ἀγωνιστής* τοῦ Ἔθνους, πού βγῆκε «Κλέφτης στ' Ἄγραφα», πού τοῦ 'πρεπε θέση σέ ἐθνικό μουσεῖο!...

Ἡ Ἐπιτροπή τοῦ ΕΑΜ Στερεᾶς διαμαρτυρήθηκε τότε σέ κεῖνον τόν ἀνεκδιήγητο Ἀσημάκη —ἕνας μικρός «εἶμαι φασίστας καί δέ συζητῶ»— καθώς καί στόν Εἰσαγγελέα. Καί ποιά ἀπάντηση νομίζετε πῆρε γιά τήν οὐσιαστική ληστεία ὁλόκληρης τῆς περιουσίας τῆς «Ρούμελης»; —«Κατασχέθηκαν ὡς προερχόμενα ἐκ λεηλασιῶν»!

Καί ζοῦσε ἀκόμα τότε ὁ Δημητράκης Μπακόλας, πού εἶχε χαρίσει τό ἰδιόκτητο πιεστήριο BOSTON στόν Ἀγώνα...

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

ΩΡΕΣ ΔΟΚΙΜΑΣΙΑΣ - ΜΥΡΙΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ

Ψηλά τό νεκροκρέβατο... ψηλά...
'Απ' τήν άντίβιγλα τών λαών κι άπό τά δάση,
χυμά μιά άπέραντη πνοή,
πόχει βουή κι άντιβουή:
«Τόπο στή ζωή... Τόπο στή ζωή...
Δέν άποπαίδισεν ή Πλάση!...»

ΑΓΓΕΛΟΣ ΣΙΚΕΛΙΑΝΟΣ
«Ο ΘΑΝΑΤΟΣ ΤΟΥ ΔΙΓΕΝΗ»

εἰπον τῇ ψυχῇ μου· σωτηρία σου εἰμι ἐγώ.

ΨΑΛΜΟΣ 34

Σαρανταένα, νύχτα, τής Μεγάλης Παρασκευής κι έβδομάδα τών Παθών. Οί ρόδες τής «Φόρντ» χύνονται πάνω στόν καταλαβωμένο κεντρικό άμαξόδρομο τής 'Αλβανίας θεοπάλαβες στή γρηγοράδα. 'Εμεϊς, ό έλληνικός στρατός, τόν έχουμε πατήσει ώς τό Χάνι Μπαλαμπάνη. Τά όχτώ τελευταία του χιλιόμετρα πρός τό Χάνι τά φτάνει τό ίταλικό πυροβολικό, έπρεπε νά τά περνάς μ' έντελώς σβηστά φώτα, χωρίς αύτό καί νά σέ άσφαλίζει άπό τό ένδεχόμενο χαμιάς φυτευτής... γουρουνοπούλας κατακέφαλα!

'Απόψε, οί τρεϊς μας, Χατζόπουλος, έγώ καί τ' άμάξι μας, καταπίνουμε τ' άρβανίτικα χιλιόμετρα μέ λαιμαργία θεονήστικου... Καί μέ άγωνία, μολύβι άσήκωτο.

Στόν έλληνικό στρατό γιά τό κάθε φορτηγό αύτοκίνητο χρειωνόντανε δυό μέ δίπλωμα άπό Μοίρα Αύτοκινήτων —όδηγός καί συνοδηγός. Σέ τοϋτο δώ τ' άμάξι όδηγός ήτανε ό Χατζόπουλος. 'Από τά Γρεβενά, κληρωτός, δπως κι έγώ, στό τιμόνι μάνα, όχι άστεία. Κούνια του αύτουνού θά ήτανε ή ρόδα καί τήν είχε καβαλήσει μέ κοντά παντελονάκια άκόμα! 'Η «Φόρντ» ή δική μας, δμως, «έξ έπιτάξεως», είχε τά χάλια τών χαλιών της, χαραμιζόταν στό τιμόνι της ό Χατζόπουλος.

Τά «συνοδευτικά» μας γράφανε: Σταθμός 'Ανεφοδιασμού Κούταλης. "Ομως, μόλις άφήσαμε πίσω μας τή Μεσογέφυρα —μισή έλληνική, μισή άλβανική— γινήκαμε ξάφνου... χελώνες! Τ' άμάξι μέ 10, τό πολύ 15 χιλιόμετρα, ίσα-ίσα πού... περπάταε! Καί τί περπάτημα, θαρρεϊς; —σάν τόν πεζοπόρο πού κόβει στρώμα χοντρό νοτισμένου χιονιού ή ζυμώνει λάσπη γλίνα, ίσαμε τό γόνα...

Πρώην στρατός, κάρα, πυροβόλα, μουλάρια, φωνές σ' όλες τίς κλίμακες τῆς ὀργῆς ἤ τῆς ἀπόγνωσης, διαταγές σάν ἦχοι ἀπό σπασμένες καμπάνες, ἀτέλειωτος ἀχός ἀπό συρνάμενη ἀρβύλα, πού τόν αναδίνει ἡ γῆς καί τόν μουλώχνει ἀμέσως ἡ λάσπη, διασταυρωμός ἀπό σταυροπαναγίες καί καντήλια —ὅλα «ἀτάκτως ἐρριμμένα» κουτρουβαλᾶνε παρά κατεβαίνουνε, χείμαρος, στόν ἀμαξόδρομο μ' ἀντίθετη φορά. Πήχτρα, λοιπόν, ἡ δημοσιά. Θέλεις χιονιά πάρε το, θές τό λάσπωμα, τ' ἀμάξι κολλάει... Τίποτα καί κανένας δέ σταματάει, κανένας καί τίποτα δέν ἀναμεράει, δέν ἀνοίγει δρόμο νά περάσουμε —σέ γράφει δεόντως! Στό τιμόνι κάθεται ὁ Χατζόπουλος, χοντρές σταγόνες ἵδρως κιόλας στό κούτελό του. Χωρίς ὑπερβολή κινδυνεύουμε νά γκρεμοτσακιστοῦμε στίς χαράδρες, πού ὁ Θεός δέν τίς τσιγκουνεύτηκε γιά τήν Ἀλβανία, ἔτσι καθώς ἀναγκάζεται κάθε τόσο ὁ συνάδερφός μου νά περνᾶ τ' ἀμάξι στό κράσπεδο τοῦ δρόμου, μέ τό μισό τῆς ρόδας στό κενό πάνω ἀπό τήν ἄβυσσο. «Πέφτουν τά βόλια σά βροχή κι οἱ μπόμπες σά χαλάζι» —ἔτσι μᾶς ἔρχεται καί τό χοντρό καί τό ψιλό βρισίδι ἀπό τήν ἀνάκατη, ἀποδιοργανωμένη καί χουλοβάχατη «ἔρέας» χαχί μάζα, ἕνα εἶδος χρύας πιά λάβας, ξεθυμασμένης, πού κατεβαίνει ἀνθρωπομάνι καταλασπωμένο, ξέπνοο ἀπ' τήν ἀγρύπνια καί τ' ἀπόκαμα, βαρεμένο ἀπ' τά πρῶτα συμπτώματα τοῦ ὁμαδικοῦ φόβου, ἀνήμπορου νά σκεφτεῖ τίποτα περισσότερο ἐξόν ἀπ' τό πῶς θά καλύψει τό γρηγορότερο κι ὅσο ἀκόμα εἶναι νύχτα περισσότερα χιλιόμετρα, γιά νά βρεθεῖ, προτοῦ χαλοφέξει, «στό ἑλληνικό», λές κι ἐκεῖ εἶναι τό ἀπυρόβλητο, τό ἄσυλο τό ἀπαραβίαστο —ὤ, τόπε, τόπε μου! Καί τούτη τήν κατεβασιά ἀνθρώπων χτεσινονικητῶν, ἀνύποπτων ζώων κι ἀνεύθυνων πραγμάτων ἀπονευρωμένων ἀπό τή μαχητική τους ἰσχύ, πού εἶχανε σάν συντεταγμένη πολεμική μηχανή, τή ρεύει ἡ ἰδέα τῆς κατάρρευσης, πού δέ θέλει νά τήν παραδεχτεῖ, μά τή ζεῖ. Ἡ κάθοδός της κρέμεται σέ μιά κλωστή, πού γιά νά τή κόψει θά ἔφτανε μιά ἰαχή «ἔρχονται!» —καί νά πέσει λύκος, χαλασμός ὁ πανικός, ὄλεθρος ὁ σώζων ἑαυτόν, σωθήτω... Αὐτή εἶναι ἡ γενική καί μαύρη ἀλήθεια γιά τίς στιγμές μας ἐκεῖνες, τίς μαῦρες ὧρες ἑνός οὐσιαστικά προδομένου Μετώπου καί Στρατεύματος. Κι ὅποιος δέν τή δέχεται ἤ θέλει νά τή στιασιδώσει μέ ἠρωοφληναφήματα, ἔ, ἤ δέν ἦτανε στό Μέτωπο Μεγαλοβδόμαδο τοῦ Σαρανταένα ἤ δέ φρόντισε νά μάθει. Πλήν ἄν ἔχει πάρει διαζύγιο μέ τήν ἀλήθεια...

...Στά Σαραντάπορα ἔφτασα σουρούπωμα πιά. Ἔμεινα τό βράδυ στό σπίτι τοῦ δάσκαλου Στέφου Θάνου. Παλιό φιλικό μου σπίτι. Καί φαΐ κι ὕπνος σά στό σπίτι μου. Ὁ Στέφος δέν εἶχε γυρίσει

ἀκόμα ἀπό τό Μέτωπο. Ἔφυγα ἀπό τά Σαραντάπορα τό μεσημέρι τῆς ἄλλης μέρας ὕστερα ἀπό τό γεῦμα. Δειλινό ἔφτασα στά «Λειβάδια». Ἔτσι λέγαμε αὐτό τό κτῆμα μας, εἴκοσι λεπτά, τό πολύ μισή ὥρα, μέ τά πόδια, ἀπό τό χωριό. Πρός τήν κατεύθυνση τοῦ Βοριᾶ, τήν Τριφύλλα. Τό καλύτερό μας εἰσόδημα τό παίρναμε ἀπό τά χωράφια μας ἐτοῦτα, πού μαζί μέ τό ἰδιόκτητό μας δάσος ἀπό δρῦ, πού τά περίβαλλε, συγκροτούσανε ἕνα σύνολο ζηλευτό γιά κάθε νοικοκύρη. Ἀνάμεσα στό μεγάλο τμῆμα τοῦ χτήματος καί τήν «Πάνω Λάκκα», τό πάνω ἐπίπεδο μέρος, ἁπλώνεται μιά λωρίδα ἀπό δάσος. Στήν ἀρχή αὐτῆς τῆς ζώνης ἀπό βαλανιδιές, ὁ πατέρας μας εἶχε κτίσει ἀπό γερή πέτρα ἕνα μικρό μέ δυό δωμάτια σπιτάκι. Μέναμε ἐκεῖ τόν καιρό τῆς συγκομιδῆς ἰδιαίτερα. Τό χειμώνα ἀποθηκεύαμε σοδιά γιά τά ζῶα, χόρτο, κλαρί. Πέντε μέτρα κάτω ἀπό τό σπίτι μιά γάργαρη βρυσούλα καί πιό κάτω δυό ποτιστικές στέρνες. Ἤπια τό νάμα της, ἄναψα τσιγάρο, «νά πού φτάσαμε καί στό χωριό!»

—«Καί τώρα;» Ἀναρωτήθηκα. Πόσο μακριά μοῦ φαινόντανε τά ἐπεισόδια τῆς τελευταίας βδομάδας! Σάββατο τῆς Διακαινησίμου σήμερα. Αὔριο τοῦ Θωμᾶ! Ναί, μιά βδομάδα ἀπό τό Μεγάλο Σάββατο, πού τό πρωΐ του ἤμασταν μέ τό Χατζόπουλο στό Λεσκοβίκι...

Πόσα δέν ἐγίνανε καί πόσα δέν ἀλλάξανε μέσα σέ μιά βδομάδα! Καί τό σπουδαιότερο: ἀπό ἐλεύθεροι σάν ἔθνος, γίναμε σκλάβοι! Σκλάβοι!...

—«Καί τώρα;»

—«Νά σᾶς μάθω γράμματα, νά πετάξετε τή γκλίτσα... Κ' ὕστερα κάμετε, ὅπως σᾶς φωτίσει», ἔλεγε ὁ πατέρας μου. Τήν γκλίτσα τήν πετάξαμε. Μά νά πού ξαναγυρίζουμε ἐδῶ στά «Λειβάδια» ἀπ' ὅπου ξεκινήσαμε. Θά ξαναπάρουμε, λοιπόν, τήν γκλίτσα τῆς πιό καθυστερημένης κτηνοτροφικῆς οἰκονομίας; Εἶναι φανερό, πώς ἄλλα περιθώρια δέ μᾶς ἀφήνουνε οἱ νέοι «ἀγάδες» τῆς «Νέας Τάξης».

Στό δρόμο μου ἀπό τά Σαραντάπορα πέρασα κι ἀπό τόν αὐχένα, πού τόν λένε τοῦ «Ἰλιάζ», τό «Λιάζι», ὅπως τό λέει τώρα ὁ λαός. Ἐδῶ συγύρισε ὁ Κατσαντώνης τό δερβέναγα Ἰλιάσμπεη καί τούς τριακόσιους ἀρβανίτες του.

> «Ὁ Κατσαντώνης ἐνθαρρύνοντας τούς συντρόφους του ὅρμησε μέ μανία ἐναντίον τους (σ.δ.μ. τῶν 300 ἀρβανιτάδων) καί μέ γυμνό τό σπαθί του σκότωσε σέ διάστημα μιᾶς ὥρας δέκα ἀρβανίτες. Ὁ δερβέναγας καί τ' ἀσκέρι του προσπάθησαν ν' ἀμυνθοῦν, μά ἡ ὁρμή τοῦ Κατσαντώνη ἦταν ἀσυγκράτητη. Σέ μιά καινούρια ἔφοδο οἱ ἀρβανίτες δείλιασαν

καί ἀποσύρθηκαν, ἐνῶ ὁ ἴδιος ὁ ἀρχηγός τους ἔπεφτε νεκρός ἀπό βαριά χτυπήματα τῆς Κατσαντωναίικης σπάθας». (Ἐπ. Ι. Φραγγίστα: «Βίος Κατσαντώνη», ἔκδοση 1862)*.

Μάλιστα! Καί ποιός ξέρει, μπορεῖ σ' αὐτήν ἐδῶ τή βρύση νά ἤπιε νερό κι ὁ Κατσαντώνης. Κι ὁ Καραϊσκάκης κι ὁ Ζαραλής, τό πρωτοπαλίκαρο τοῦ Καραϊσκάκη, ὅταν πήγαινε γιά τό Μοναστήρι τῆς Βράχας. Ναί, σ' αὐτό τό Μοναστήρι εἶναι ὁ τάφος τοῦ Ἀντώνη Ζαραλῆ. Ἀπό αὐτήν ἐδῶ τή βρύση περνάει καί τό μονοπάτι, πού πάει γιά τό χωριό. Κι εἶναι καί ἡ μοναδική βρύση σέ μεγάλη ἕνα γύρω περιφέρεια. Ὁπωσδήποτε ἐδῶ θά πίνανε νερό οἱ Κλέφτες... Τόπος γεμάτος παραδόσεις ἀπό ἀγῶνες γιά ἐθνική λευτεριά...

—Ἄς φτάσουμε στό χωριό καί βλέπουμε. Μά πρῶτα νά νυχτώσει... Ἔτσι ἤτανε νά γυρίσουμε; Κι ὅμως, μόνο ριψάσπιδες δέν εἴμαστε! Ἄς ὄψονται οἱ πεμπτοφαλαγγίτες. «Ξανάπια νερό — καί νεκρούς ἀνασταίνει», τό ἀφιλότιμο! Κι ἀνέβηκα τά πέντ'-ἕξι πέτρινα σκαλοπάτια γιά τό σπιτάκι. «Ἐδῶ κάπου κρύβει ἡ μάνα τό κλειδί». Σήκωσα τήν πέτρα, τό βρῆκα. Ξεκλείδωσα, μπῆκα. Μόνο λίγο χόρτο ἀπόμενε, ἄνοιξη πιά, μέσα στό σπίτι. Μοσχομύριζε. Τό ἴσιαξα λίγο γιά νά ξαπλώσω ἴσαμε νά πέσει τό σούρουπο, ὅταν ἔπεσε τό μάτι μου στ' ἀνοιχτό ντουλάπι δίπλα στό τζάκι: Ἕνα κουτί σπίρτα, μιά μπουκαλίτσα μέ λάδι, ἕνα ξύλινο κουτί μέ χοντρό ἁλάτι. Καί κλειστό νά ἤτανε τό ντουλάπι, μποροῦσα νά βάλω στοίχημα, ὅτι αὐτά ὑπήρχανε μέσα. Ἤξερα τόν ξωμαχικό «νόμο» τῆς μάνας μου. Κι ἐδῶ καί σ' ἕνα ἄλλο ἐξοχικό μας σπίτι, φύλαγε πάντοτε τίς τρεῖς αὐτές στοιχειώδεις προμήθειες.

—«Φωτιά, ἁλάτι καί λαδάκι καί κάτι θά 'χει καί τό χωράφι, μαγειρεύεις, δέ θά πεινάσεις», ἔλεγε, πολύ σοφά, ἡ χωριάτισσα μάνα μου.

Σύρτωσα τήν πόρτα καί ξάπλωσα. Ἀλλά ὕπνος, πουθενά! Ἄρχισα νά ψάχνω μέ τά μάτια ἕνα-ἕνα τά δοκάρια τῆς σκεπῆς. Τά «πατέρα», τίς «ψαλίδες». Ναί, στό ἄλλο μας ἐξοχικό σπίτι στή

* Ἡ Δημοτική μας Μούσα, πού τραγούδησε ὅσο λίγους τόν Κατσαντώνη, ἐξύμνησε καί τοῦτο του τό κατόρθωμα στήν Τριφύλλα τοῦ Κλειστοῦ. Νά οἱ τελευταῖοι στίχοι ἀπό τό σχετικό τραγούδι:

«Ὁ Λιάζ-ἀγάς ξεκίνησε καί στήν Τριφύλλα πάγει.
Κι ὁ Κατσαντώνης χούγιαξεν ἀπό τό μετερίτζι:
"Ποῦ πᾶς, Λιάζα ντερβέναγα, ποῦ πᾶς παλιομουρντάρη;"
—"Σ' ἐσένα, Ἀντώνη κερατᾶ σ' ἐσένα παλιοκλέφτη"
Τρία ντουφέκια τοῦριξαν, τά τρί' ἀράδ'-ἀράδα.
Τόνα τόν παίρνει στήν καρδιά καί τ' ἄλλο στό κεφάλι:
τό τρίτο τό φαρμακερότερο ἀνάμεσα στά φρύδια.
Τούς Τούρκους βάνουνε μπροστά καί στόν Κλειστό τούς κλεῖοῦνε».

μιά ψαλίδα ἀπό τίς τέσσερες γωνιακές τῆς σκεπῆς, ὁ παπούς ἀκόμα εἶχε φτιάξει «κρυψώνα» γιά τόν γκρά. Κούφωσε ἀπό τή μέσα, τήν κρυφή, μεριά τό δοκάρι. Κι ἐκεῖ μέσα ἔκρυβε τόν «ξυλιά», ὅπως λέγαμε τό μακρύ γκρά, ἕναν ἀπό τούς πολλούς πού διέθετε τό «οἰκιακό» μας ὁπλοστάσιο. Φαίνεται πώς κάποτε ξανάτανε καιρός πού κρύβανε τό ὅπλα. Γιατί ἀργότερα, νομίζω μετά τόν πρῶτο παγκόσμιο πόλεμο, τό Κράτος πούλησε τούς γκράδες. Ὁ πατέρας μου εἶχε ἀγοράσει ὀχτώ! Κουράγιο πού τό 'χε! Τέλος πάντων! «Ἁλάτι, λοιπόν, λάδι καί σπίρτα...» «Μωρέ, θυμᾶσαι τί μοῦ εἶπε ὁ "Μουρλός"; Γιατί τοῦ τό κολλήσανε, ἀλήθεια, αὐτό τό παρατσούκλι; Καί νά μήν τό ρωτήσω μιά φορά! Αὐτός "μουρλός"; Πού χαλιγώνει τόν ψύλλο; Κι ἄλλο πράμα, πού εἶναι σπλήνα βασιλικός καί παθιασμένος θαυμαστής τοῦ Μεταξᾶ». «Μουρλό» λέγαμε τόν ξάδερφό μου Ἠλία, ἐφοριακό ὑπάλληλο στόν Τύρναβο. Ἄκου, πού λές, τί μοῦ εἶπε, τώρα δά τό θυμᾶμαι! Μόλις κηρύχτηκε ὁ πόλεμος. Τήν τρίτη μέρα θά φεύγαμε γιά Κοζάνη ἤ Μοίρα. Πῆγα τό βράδυ νά τόν ἀποχαιρετήσω στό σπίτι. «Νά γράψεις στόν πατέρα σου, μοῦ λέει, νά βάλει μέσα (ἀποθηκεύσει) ἀλεύρι, ἁλάτι, πετρέλαιο καί σπίρτα. Σέ λίγο αὐτά θά ἐξαφανιστοῦν. Ἐσύ δέν ξέρεις τί θά πεῖ Δεκαεφτά*. Ὁ πατέρας σου ξέρει. Νά τοῦ γράψεις, ὅτι θά ἔχουμε ἄλλο Δεκαεφτά, θά καταλάβει. Νά μήν τό ξεχάσεις θά βελάξουν σάν τά πρόβατα χωρίς ἁλάτι. Καί θά ποῦν τ' ἀλεύρι, ἀλευράκι. Πόλεμο τόν λένε αὐτόν». Αὐτά, μά τήν ἀλήθεια, μοῦ εἶπε κι ἐγώ τότε οὔτε πού τούς ἔδωσα σημασία. Μωρέ, σωστές κουβέντες, ὁ... χρυσόστομος!

Ὅλα τώρα γινόντανε ἀνακατωμένος ὁ ἐρχόμενος μέσα στό κεφάλι μου, καί πάσχιζα νά μέ πάρει ὁ ὕπνος, πού ὅλο μοῦ τόν ἀποδιώχνανε τό δοκάρι μέ τήν κρυψώνα γιά τόν γκρά, τό ντουλαπάκι μέ τίς «ἐφεδρεῖες» τῆς μάνας μου, τά λόγια τοῦ «Μουρλοῦ» ἀλεύρι, ἀ-λεύ-ρι, ἁλάτι, ἁ-λά-τι, γκράς, γκράς, Δεκαεφτά, Δε-κα-εφτά. Δε-κα-ε... Δε-κα-ε...

Ὅταν ξύπνησα εἶχε νυχτώσει. Καί χρύωσα κιόλας, νά πάρει ἡ ὀργή! Ταρακουνήθηκα μόνος μου νά ζεσταθῶ, φόρεσα τή χλαίνη, πού τήν εἶχα πάρει σκέπασμα, βγῆκα, κλείδωσα, ἔβαλα τό κλειδί στή θέση του καί δρόμο γιά τό χωριό.

Δέν πῆρα τήν κανονική στράτα. Μποροῦσε σ' αὐτή ν' ἀντάμωνα μέ χωριανούς πού θά γυρίζανε τυχόν ἀπ' τά χωράφια τους αὐτή τήν ὥρα. Τρομερά δέν τό 'θελα ἕνα τέτοιο συναπάντημα —τό γιατί κι ἐγώ ὁ ἴδιος δέν τό 'ξερα. Ἔκοψα, λοιπόν, δρόμο ἀπ' τό «πανώστρατο» ἤ «τ' αὐλάκι», ὅπως τό λένε, ἐπειδή τοῦτο

* Ὁ ἀγγλογαλλικός ἀποκλεισμός τῆς χώρας μας τό 1917, πού πείνασε ὁ κοσμάκης.

τό μονοπάτι ἀποτελοῦσε κεντρικό αὐλάκι, πού ἔφερνε νερό γιά τό πότισμα τῶν κήπων τοῦ χωριοῦ ἀπό ἀρκετά μακριά. Ἡ στράτα ἀπ' ἐδῶ σέ βγάζει στά κορφινά σπίτια τῆς Κορίτσας καί σύριζα στό δάσος —κεφαλάρι, στή βρύση «οἱ γοῦρνες». Ἀπ' τή βρύση δυό δράσκελα, πού λέει ὁ λόγος, καί νά 'μαι στήν αὐλή μου, δίχως νά περάσω μέσ' ἀπό τό χωριό.

Ἔσπρωξα ἐλαφρά, προφυλαχτικά μήν τρίξουνε οἱ ρεζέδες, τό ἕνα πορτόφυλλο καί γλύστρησα πίσω ἀπ' τήν ἐξώθυρα στήν πλακόστρωτην αὐλή μας ἐντελῶς ἀθόρυβα, σάν κλέφτης. Σά ντροπιασμένος, σά ριψάσπιδας... Ὄχι σά στρατιώτης νικητής, πού στήν οὐσία ἤμουνα. Δέ μέ διακάτεχε ἡ αἴσθηση ὅτι ἔφτανα στό πατρικό μου, ἀλλά ἕνα βάρος ὅτι τρύπωνα κάπου σά φταίχτης, σά δαρμένος! Κι ἄς εἶχα ἐπίγνωση πώς ἔκαμα σά στρατιώτης στό ἀκέραιο τό καθῆκον μου. Μά ἔλα πού τ' ἀποτέλεσμα βαρύνει, τό τέλος κρίνει!

Ἔτσι, βαρύθυμος, σηκώνοντας τό ἄχθος ἀναρίθμητων ἐρωτημάτων, μέ τήν ψυχή χαμακιασμένη στίς περόνες ἐφιαλτικῶν ἀνησυχιῶν, γύρισε ἀπ' τό συντριμμένο καί προδομένο Μέτωπο στό σπίτι του ἕνας στρατιώτης τοῦ Σαράντα, ἕνας στρατιώτης τοῦ πολέμου πού κράτησε τήν ἀνάσα τῆς Οἰκουμένης...

Καί γιά τοῦτο τό τέλος ὁ ἁπλός κι ἀνώνυμος στρατιώτης, ὁ ἀνερώτηγος, δέν εὐθυνότανε, βέβαια... Αὐτός, πού ἐπέζησε, κι Ἐκεῖνοι πού δέν ἤτανε νά γυρίσουνε ποτέ ἄλλο στά σπίτια τους.

Περίλυπος ἡ ψυχή μου ὡς «μπαξές πού τοὔφυγαν τά πουλιά».

Βαρυαλγής! —ὡς «τραγούδι πού τό φίμωσαν μέσα στή σκοτεινιά».*

Τεθλιμμένη ὡς ἄφωνος θρῆνος ἡ ψυχή μου— μόνη ἀπάλυνση ὅτι θά ξανάβλεπα τούς γονεῖς μου.

Καί κατάκοπη ὡς ἀπόγνωση —διαφύλαξε κουράγιο της τήν ἐπίγνωση ὅτι ἐπέζησα καί *μπορῶ* νά ξαναρχίσω. Ὅτι *ἐπέζησα!* —χαῖρε, Ζωή, ὅτι ΣΥ τό θαῦμα τοῦ φύτρου, ὅτι ΣΟΥ ΕΣΤΙΝ Η ΔΥΝΑΜΙΣ!

* * *

Ἡ Εὐρυτανία εἶναι σταυροδρόμι. Σχεδόν γιά ὅλη τήν ἠπειρωτική Ἑλλάδα, ἄν εἶναι ν' ἀκολουθήσεις δρομολόγιο ὀρεινό κι ἔχεις λόγους νά 'σαι μακριά ἀπό δημοσιές καί μέρη πού πατάει ἡ ρόδα. Τά βουνά τῆς Εὐρυτανίας εἶναι ἔτσι διατεταγμένα, πού σέ βγάζουνε κατά ποῦ θές. Θέλεις ἀπό τήν Ἤπειρο, θέλεις ἀπό τή Μακεδονία

* Ὀδ. Ἐλύτης: «Ἄσμα ἡρωικό καί πένθιμο γιά τό χαμένο ἀνθυπολοχαγό τῆς Ἀλβανίας».

ἤ τή Θεσσαλία νά κατέβεις στό Μοριά ἤ τήν 'Αθήνα στά χρόνια τῆς Κατοχῆς μέ σιγουριά; 'Από τήν Εὐρυτανία νά περάσεις. Ἢ καί δίπλα της, ἀπ' τά βουνά τῆς Δυτικῆς Θεσσαλίας.

Οἱ φαντάροι μας τίς μαῦρες ἐκεῖνες μέρες τοῦ Σαρανταένα εἶχανε κάθε λόγο ν' ἀποφεύγουνε τίς δημοσιές, κατεβαίνοντας ἀπ' τήν 'Αλβανία γιά τά σπίτια τους. Τίς δημοσιές μέ φούρια πολεμική τίς ἀλωνίζανε αὐτή τή στιγμή, ἀλλοπαρμένοι ἀπό τίς νίκες τους, οἱ μηχανοκίνητοι τῆς Βέρμαχτ. Καί πολύ περισσότερο προτιμούσανε οἱ φαντάροι μας τό ὀρεινό δρομολόγιο ἀπό τή μέρα κείνη τοῦ λαμπροδδόμαδου πού οἱ Γερμανοί ἀνοίξανε κοντά στή γέφυρα Μουργκάνη, λίγο πέρ' ἀπ' τήν Καλαμπάκα, στρατόπεδο αἰχμαλώτων καί μαντρώνανε Ἕλληνες στρατιῶτες.

Χιλιάδες καί χιλιάδες στρατός ἔπεσε ἀπ' τά Γιάννενα κατά τό 'Αγρίνι, ἐνῶ καταγόντανε πάμπολλοι ἀπ' τή Θεσσαλία, τή Μακεδονία ἤ τή Θράκη. Πέρασμά τους ἡ Εὐρυτανία. Ἄλλο μεγάλο μέρος τοῦ ξαρμάτωτου στρατοῦ μας ἔπεσε κατά τά μέρη Καλαμπάκα, Τρίκαλα, Καρδίτσα. Πολλοί εἴχανε νά πᾶνε στή Δ. Στερεά, τό Μοριά καί τά Ἑφτάνησα. Καί γι' αὐτούς πέρασμα ἡ Εὐρυτανία. 'Αλλά ὁ βασικός ὄγκος τῆς φανταρίας μας κατέβαινε κατά τό νότο ἀκολουθώντας τίς προεκτάσεις τῆς Πίνδου καί μέγα τμῆμα του ἔπρεπε νά στρατοσταυροκόψει τήν Εὐρυτανία.

Τοῦτο τό πέρασμα χιλιάδων καί χιλιάδων ἀντρῶν ἑνός ἄξαφνα διαλυμένου στρατοῦ δημιουργοῦσε προβλήματα ἐπί προβλημάτων σ' ὅλο τό μῆκος καί σ' ὅλο τό πλάτος τῆς καθόδου. Προβλήματα πού ἀνακύπτανε ὀξύτατα ἀπό τή στιγμή κι ἀπό τό σημεῖο πού τό κάθε τμῆμα ἔπαυε νά εἶναι ὀργανωμένη μονάδα, δηλαδή ἔπαυε νά ὑπάρχει ὑπεύθυνη διοίκηση, στρατιωτική πειθαρχία, συνοχή, ἐπιμελητεία κι αὐτασφάλεια. Προβλήματα καί γιά τούς πικραμένους φαντάρους μιᾶς πορείας γυρισμοῦ ὄχι ἁπλῶς ἄδοξης, μά κάτι τό χειρότερο, προβλήματα καί γιά τούς κατοίκους τῶν περιοχῶν ἀπ' ὅπου τό πέρασμα τῶν στρατιωτῶν. Μάλιστα δέ λείψανε καί περιπτώσεις, πού τά προβλήματα αὐτά «λυθήκανε» μέ τραγικές συνέπειες εἴτε γιά τή μιά, εἴτε γιά τήν ἄλλη μεριά, εἴτε σέ βάρος ἀκόμα καί τῆς ζωῆς φαντάρων ἤ καί ἀνθρώπων τοῦ λαοῦ.

Ὅμως, κατά κανόνα ἐπιδείχθηκε καρτερικότητα κι ἀπ' τό λαό κι ἀπ' τά στρατευμένα παιδιά του. Ὁ πικρός ἐκεῖνος γυρισμός τοῦ προδομένου στρατοῦ μας ἀποτελεῖ μιά δραματική σελίδα τοῦ πολέμου τοῦ Σαράντα — Σαρανταένα πού ἐπιβάλλεται νά γραφτεῖ κάποτε. Γιά νά φανεῖ ἡ μεγαλοσύνη τῆς ἁπλῆς λαϊκῆς ψυχῆς, ἡ δύναμή της, σέ στιγμές ἐθνικῆς δοκιμασίας, οἱ θαυμάσιες ἀρετές τῶν ἀνθρώπων τοῦ ἑλληνικοῦ χωριοῦ.

Ὁ λαός μας, ἐτοῦτος ὁ βασανισμένος, ὁ πονεμένος καί στερημένος λαός τῶν ὀρεινῶν περιοχῶν, ὁ λεβεντόψυχος, συμπαραστά-

θηκε στά ντυμένα στό χακί παιδιά του συγκινητικά κι αντάξια στή δραματική στιγμή τοῦ Ἔθνους μας. Μοιράστηκε μαζί τους καί τό τελευταῖο καλαμποκόσπειρο καί τήν τελευταία μπουκιά τῆς μπομπότας του, πού ἰδιαίτερα αὐτή τήν ἐποχή, τήν ἄνοιξη, δέν ἀφθονεῖ στά ὀρεινά χωριά. Ἔδωσε τό ἀχυρόστρωμά του στόν κατάκοπο φαντάρο κι αὐτός κοιμήθηκε στό χῶμα. Δέ φειδωλεύτηκε ἕνα χαμόγελο, αὐτός πού ἡ φτώχια καί ἡ ἀνέχεια δέν τοῦ ἀφήσανε ποτέ νά σχάσει τά χείλη του. Ἔδωσε κουράγιο ἀπό τό ἀνεξάντλητο ἀπόθεμα τῆς καρτερίας του. Ξεψείριασε. Ἔπλυνε. Ἄλλαξε τόν στρατοκόπο φαντάρο. Τόν ζέστανε μ' ἁπλόχερη στοργή. Ἁπάλυνε μέ τήν ἀνοιχτόκαρδη φιλοξενία του τόν πόνο τῆς ψυχῆς τῶν ἐσταυρωμένων πεζοπόρων μιᾶς συντριμμένης στρατιᾶς. Τόν ξαπόστασε μ' ἕναν καλό λόγο, αὐτός ὁ χωρικός, πού ποτέ στή ζωή του λόγο γλυκό δέν ἄκουσε. Τόν χαλωσόρισε πρόσχαρα καί τόν ξεπροβόδισε μέ τήν εὐχή του.

Χάρη σ' αὐτό τό λαό καί μόνο σ' αὐτόν μπόρεσε νά σωθεῖ, τήν κατασκότεινη, τήν πικρή καί τραγική ἐκείνη ὥρα τῆς προδοσίας καί τῆς ἐγκατάλειψης τό πολύτιμο ἐθνικό μας κεφάλαιο: οἱ ἄνθρωποι, πού δημιουργήσανε τό Ἔπος τοῦ 1940 - 41, πού δώσανε στήν προοδευτική ἀνθρωπότητα τήν πρώτη νίκη στόν Μεγάλο Ἀντιφασιστικό ἀγώνα τῶν λαῶν.

Αὐτό ἤτανε τό καθολικό, τό γενικό, ὁ κ α ν ό ν α ς.

Στόν κανόνα, ὅμως, ὑπήρξανε καί οἱ ἐξαιρέσεις, αἰσχρές! Σ' αὐτή τήν πορεία, πού πολλές φορές πῆρε τό χαραχτήρα τοῦ «ὁ σώζων ἑαυτόν, σωθήτω», βρεθήκανε καί παλιάνθρωποι ὄχι μόνο ἀπίθανης, ἀλλά κι ἀπύθμενης ἀσυνειδησίας, πού στήσανε καρτέρι στούς ἀνύποπτους, ὅσο καί πικραμένους φαντάρους στρατοκόπους. Τούς κλέψανε τά ζῶα,* τίς χλαῖνες, ὥς καί τ' ἄρβυλ' ἀκόμα!

* Ἕν' ἀπό τά θύματα τούτων τῶν ἀσυνείδητων ὑπῆρξε κι ὁ ἄλλος ἀδερφός μου, Νίκος στ' ὄνομα. Λοχίας τοῦ Ὀρειβατικοῦ Πυροβολικοῦ, ἔβγαλε ὅλη τήν Ἀλβανία. Τρακάραμε, στή διάλυση καί τή φυγή μας πρός τά κάτω, στήν Κατάρα. Μήτε ξέραμε ὁ ἕνας γιά τόν ἄλλονε ἄν ζεῖ. Τοῦ 'πα νά τόν πάρω στ' ἁμάξι. Εἶχε ἄλογο, εἶχε παρέα, δέν ἤθελε νά τήν ἀποχωριστεῖ. Λυπότανε ν' ἀφήσει καί τό φαρί του. Ἀλλά ἔπεσε μέ τήν παρέα του αἰχμάλωτος στό στρατόπεδο πού 'χανε ἀνοίξει οἱ Γερμανοί κοντά στή γέφυρα Μουργκάνη. Νύχτα τά καταφέρανε καί τό σκάσανε, παίρνοντας καί τ' ἄλογά τους. Κι ἀπό τόπο σέ τόπο, φτάσανε στό χωριό Καστανιά Καρδίτσας, κοντά στά σύνορα μέ τό δῆμο Δολόπων. Τούς στείλανε κατάλυμα σέ κάποιο σπίτι. Τό χωριό γνωστό πώς βγάζει ἀλογοσύρτες. Μά τοῦτοι σιγουρευτήκανε, τί βάλανε τ' ἄλογα στό κατώγι τοῦ σπιτιοῦ κάτω ἀπ' τό δωμάτιο, πού θά κοιμόντανε. Τή νύχτα τά ζῶα κάμανε φτερά, τά κλέψανε οἱ Καστανιῶτες. Ἀλλά χωρίς τίς σέλες, πού τίς εἴχανε πάρει στήν κάμαρή τους ὁ ἀδερφός μου κι οἱ συμπολεμιστές του. Ὁ νοικοκύρης καμώθηκε τό πρωί τόν ἀνήξερο —μπορεῖ, πῶς νά τόν πάρεις στό λαιμό σου; Ὁ ἀδερφός μου κι οἱ σύντροφοί του φοβηθήκανε καί γιά τή ζωή τους. Μήν τούς κουτουπώ-

Φούρκα καί παλούκι, τσεκούρι καί φωτιά, παραδειγματική τιμωρία ἔπρεπε σ' αὐτούς τούς ὑπάνθρωπους. Εἶχα μάθει, γυρνώντας στόν τόπο μου, πώς ἐκεῖ κατά τά Χάσια μέ τούς λεβεντόκαρδους ἀνθρώπους τους, βρεθήκανε καί λυκάνθρωποι, πού δέ διστάξανε νά σκοτώσουνε, ναί, ἀναγνώστη, νά σκοτώσουνε, φαντάρους γιά νά τούς πάρουν τά ὑποδήματα! Ὅμως κι ἀπ' τήν ἄλλη πλευρά δέν ἀπολείψανε αἱματηρές περιπτώσεις. Σέ χωριό τῆς Δ. Θεσσαλίας θερμόαιμος ἀξιωματικός σκότωσε μέ μιά πιστολιά πρόεδρο Κοινότητας, γιατί δέν ἐξυπηρέτησε, κατά τή γνώμη τοῦ φονιᾶ, τόν περαστικό ἀποδιοργανωμένο στρατό. Πῶς νά κρίνεις, ἄν εἶχε δίκιο; Αὐτό πού μπορεῖς νά δικάσεις εἶναι, ὅτι πολύ περισσότερο σέ τούτη τή σκοτεινή ἐθνική στιγμή δέν ἔπρεπε νά χύνεται αἷμα Ἑλλήνων ἀπό Ἕλληνες...

* * *

Κυριακή τοῦ Θωμᾶ. Ἡ πρώτη μέρα πού ξύπναγα σπίτι μου. Μάλιστ' ἄργησα νά ξυπνήσω. Ἤμουνα κι ἀπό δρόμο, εἴχανε ξετανυστεῖ πιά τά νεῦρα μου, γιατί νά βιαστῶ; Μά ξύπνησ' ἀπό φωνές. Σωστότερ' ἀπό 'ναν σαματά, βουητό ἀπό φασαρία, ἔντονες κουβέντες, τσακώματα. Κόντευε δέκα-ἕντεκα ἡ ὥρα. Καί νά καλοξυπνήσω δέν μποροῦσα κι βρεξη νά σηκωθῶ δέν τήν πολυεῖχα, σάν μπῆκε σπίτι φουριόζος καί στά ὅπα του ὁ μεγαλύτερός μας ἀδερφός. Τοῦτος ἦταν ἐπιστρατευμένος στήν πυροσβεστική, τούς εἴχανε διαλύσει ἀπ' τούς πρώτους, γύρισε στό χωριό πρίν τό Πάσχα. Τόν ἄκουσα νά λέει:

—Κι ἔχεις καί τήν χαραπουτανάρα... Ρέψαμε στά πόδια μας! Κι αὐτή τό πουτανιλίκι καί τήν κλεψιά νά μήν λέει νά τά κόψει, ἡ σκρόφα τοῦ κερατᾶ! Ἔπρεπε ν' ἀφήσω νά τῆς τό μπουρλοτιάσουν τό ρημάδι της, νά ξεβρωμίσει τό χωριό...

Κι ἀπ' ὅσα μοῦ 'πε στό ποδάρι, κατάλαβα καί φτάνανε νά σηκωθοῦνε οἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς τ' ἀνθρώπου.

Ἀποβραδίς εἴχανε φτάσει φαντάροι στό χωριό. Πέσανε πολλοί, στείλανε στά σπίτια, μιά ὁμάδα, καμιά τριανταριά, εἶπε νά κοιμηθεῖ στό σχολειό. Καί συνέχισε ὁ ἀδερφός μου:

—Ἑκατό καί διακόσιους τή μέρα νά τούς πεῖς, καί λίγους τούς ἔβαλες! Τόσοι διαβαίνουν ἀπ' τό χωριό. Ἀπό μιά φέτα ψωμί

σουνε γιά νά τούς πάρουνε τίς σέλες. Κι ὅπου φύγει-φύγει ἀπ' τό χωριό, αὐτοστιγμῆς. Γράφω τούτη τήν ἱστορία γιά νά ξέρουνε οἱ πάσα-Καστανιῶτες ὅτι σέ τέτοιες περιπτώσεις ἡ ντροπή πιάνει ὅλο τό χωριό τους, ὅτι «σάν τετοιώνεται ἡ παπαδιά, τά πληρώνει τό χωριό», μάλιστα!

νά τούς βάλεις πέρα, ξεθεώθηκες, τά τέντωσες στό ξεποδάριασμα. Τά παιδιά, δέ λέω, πλειότερο δέ ζητᾶνε. Οὔτε καί τό ψωμί πολλές φορές. Μά νά μπαλώσουν τήν παλιαρβύλα τους, ἄ, ναί! Μά νά κοιτάζουμε κι ἐμεῖς, πού 'μαστε μές στό σπίτι μας, τί χρωστᾶμε νά κάμουμε, δέ χρωστᾶμε; Κοιλιά 'ναι αὐτή, δέν εἶναι τραγαζίκα* νά τήν κρεμάσεις καί νά μή σοῦ χαλεύει! Ἄδεια καί ξενηστικωμένη δέ σέρνει ποδάρια, σ' ἀφήνει κατάλακκα. Πῶς ν' ἀφήσεις τόν ἄνθρωπο νά φύγει νηστικός ἀπ' τό χωριό; Κι ἔχεις κι αὐτή τήν παλιοφακλάνα... Ἅμα, πού λές δέ βρεθεῖ ὅλο τό χωριό στ' ἀπίκο, στό πόδι, δέν ὑπηρετιέται τόσος ντουνιάς, στράτευμα ὁλόκληρο, σοῦ λέω! Ἔπεσ' ἀπ' τά πόδια μου...

Εἶχε ἀναλάβει ἀπό μόνος του νά βγάλει πέρα ὅλη αὐτή τή δουλειά. Ἦταν' ἐκνευρισμένος. Ἦρθε κι αὐτό, ἔβριζε τά σύμπαντα...

Τοῦ εἶπα νά τά βάλει, ἀπ' τήν ἀρχή, σέ μιά σειρά, νά καταλάβω τί ἔγινε.

Ὅταν, λοιπόν, ξυπνήσανε οἱ φαντάροι πρωί-πρωί, γιά νά πάρουνε δρόμο μέ τή δροσιά, εἴδανε ὅτι λείπανε τ' ἄρβυλά τους. Τά εἴχανε στοιβάξει πίσω ἀπό τήν πόρτα στήν αἴθουσα τοῦ σχολείου, ὅπου κοιμηθήκανε. Βλέπετε, ἡ ἀρβύλα τοῦ φαντάρου... δύσκολα κοιμᾶσαι δίπλα της. Μείνανε στήν ἀρχή οἱ ἄνθρωποι σύξυλοι. Ὅλα κι ὅλα, μά ξυπόλυτος ποῦ θά πᾶς στά κατσάβραχα τῆς Εὐρυτανίας; Συνήρθανε, γενήκανε θεριά, μέ τό δίκιο τους! Μαζευτήκανε στήν πλατεία τοῦ χωριοῦ, βάλανε τίς φωνές: «Μᾶς κλέψανε! Δέν πᾶμε πουθενά, θέλουμε τ' ἄρβυλά μας». Φασαρία, κακό, μαζεύτηκε ὅλο τό χωριό, ἡ γῆς ν' ἄνοιγε νά τούς κατάπινε τούς ἀνθρώπους —τέτοια ντροπή! Ἔφτασε κι ὁ ἀδερφός μου. Ἀφύς, σχεδόν καβγατζής. «Ποιοί τά κλέψανε;» Σ' ἕνα χωριό ξέρουνε καλά ποιός κλέβει, ποιός ὄχι. Ρίχνονται σ' ἕνανε, γνωστό γιά τήν ἐπίδοσή του, καί πού θά τόν ξαναβροῦμε σ' αὐτή τήν ἀφήγηση. Αὐτός μπροστά στό φόβο ὀνομάτισε, ὅτι «τήν εἶδε τή νύχτα», μιά γυναίκα, ἀπό χρόνια «βγαλμένη στό κουρμπέτι» κι ἀπό κλεψιά κι ἀπό... τ' ἄλλο! Μπροστά τό χωριό, πίσω οἱ φαντάροι, μιά καί δυό στό σπίτι της. Τά ἔχασε ὁ ἔρμος ὁ ἄντρας της, ἀγαθούλης. «Γρήγορα τ' ἄρβυλα ἤ σοῦ τό καῖμε τό ρημάδι σου, φακλάνα τοῦ κερατᾶ, καί ξεβρωμάει τό χωριό». Νά μήν τά πολυλογοῦμε τ' ἄρβυλα —10-12 ζευγάρια— βρεθήκανε στήν εἰδική κρυψώνα, πού εἶχε γιά τά κλεψιμέικα τό σπίτι. Βγήκανε ἀπό τά ροῦχα τους οἱ φαντάροι, μά καί πολλοί ἀπό τό χωριό: «Νά τήν κάψουμε! Νά

---

* Τραγαζίκα: ἀργασμένο τομάρι γίδας, γιδιά, πού χρησιμεύει γιά τό κουβάλημα τοῦ μούστου, στόν τρύγο, ἀπ' τ' ἀμπέλι στό χωριό. Τόν ὑπόλοιπο χρόνο στέκεται κρεμασμένη, ξερή.

βάλουμε φωτιά στό σπίτι!» Σαματάς πολύς, φασαρία, μπήκανε στή μέση οί ψυχραιμότεροι, ὁ ἀδερφός μου πῆρε τούς φαντάρους, τούς συνόδεψε ἔξω ἀπό τό χωριό.

Τ' ἄκουσα ὅλα αὐτά, ἀνέβηκε κι ἐμένα τό αἷμα στό κεφάλι. «Φωτιά τῆς ἔπρεπε! Νά ξεβρωμίσει τό χωριό. Ἡγουμενλίκι, μωρ' Ἀντώνη, σ' ἔπιασε; Ξέρεις, μωρέ, τί ἀξίζουν αὐτοί οἱ ἄνθρωποι;» —τοῦ λέω. «Ἔπεσε πάνω τό χωριό, "ἀφῆστε την νά πάει στό διάολο, τί φταῖνε τά παιδιά της", καί τέτοια. Μιά φορά μᾶς ἔκανε ρεζίλι».

Τό μεσημέρι, στό φαΐ, λέγω στόν ἀδερφό μου: «Ἔτσι δέ βγαίνει πέρα αὐτή ἡ δουλειά. Θέλει ὀργάνωμα. Τάξη, σειρά. Εἶναι ὑπόθεση ὁλόκληρου τοῦ χωριοῦ. Καί μόλις τώρα ἀρχίζει νά κατεβαίνει ὁ πολύς ὁ κόσμος».

—Ὡραῖος εἶσαι, μοῦ ἀπαντάει. Καί μέ ποιούς νά τήν ὀργανώσω; Γίνονται τά καβούρια πίτα; Δέκα σπίτια πληρώνουνε τή... λέζα. Κατάλαβες;

—Ὅλα γίνονται, ἅμα τούς βρεῖς τό κολάι τους.

—Αὔριο θά σέ ἰδῶ... Ποῦ δέ θά βρίσκεις καί κανέναν στό χωριό.

Δέν περίμενα τό αὔριο. Τό βραδάκι κατέβηκα στό κέντρο τοῦ χωριοῦ, ὅπου τά μπακάλικα ἦσανε κι ἕνα εἶδος καφενείου, πού σπάνια κάνανε καφέ, ἀλλά μαζευόντανε ἐκεῖ οἱ ἄντρες τοῦ χωριοῦ.

Ὕστερ' ἀπό τά καλωσορίσματα καί τά καλωσασβρῆκα, ξεμονάχιασα πρῶτα τόν Βάιο Μανιό καί μετά ἕναν ἄλλο συμμαθητή μου στό δημοτικό σχολειό, τό Φώτη Ντεληθέο. Ὁ Μανιός στρατιώτης στόν πόλεμο τοῦ 40-41 εἶχε γυρίσει μιά-δυό μέρες πρίν ἀπό μένα. Ὁ Φώτης, ἄν καλά θυμᾶμαι, εἶχε πάρει ἀναβολή γιά λόγους ὑγείας, δέ στρατεύθηκε. Ὁ μεγάλυτερος, ὅμως, ἀδερφός του εἶχε σκοτωθεῖ στό Μέτωπο τῶν ἑλληνοβουλγαρικῶν συνόρων, ὅπου τά στρατευμένα παιδιά τῆς Ἑλλάδας ἀντιμετωπίσανε τούς χιτλερικούς.

Ἐξήγησα στούς φίλους μου τί ἐνόμιζα πώς ἔπρεπε νά γίνει. Μείναμε σύμφωνοι. Καί σέ συνέχεια πρότεινα στούς συγχωριανούς μου: εἶναι ἀνάγκη νά κάμουμε μιά ἐπιτροπή ὑποδοχῆς καί ἐξυπηρέτησης τῶν διερχομένων στρατιωτῶν. Ἀπό νέους ἀνθρώπους, γιατί ἡ δουλειά χρειάζεται πόδια καί κόπο. Νά βάλουμε μιά τάξη καί μιά δίκαιη κατανομή στά βάρητα, ἀνάλογα μέ τό ἔχει τοῦ καθενοῦ. Τό χωριό συμφώνησε γιά τή λύση. Μετά πρότεινα γιά τήν ἐπιτροπή τούς δυό φίλους μου κι ἐμένα. Συμφωνήσανε, ἀλλά καί μερικοί στραβομουτσουνιάσανε. Τά παιδιά ἦσανε καλά καί μέ ἦθος. Ὁ ἕνας, ἀπό φτωχή οἰκογένεια, μά μέ μεγάλο συγγενολόι στό χωριό, εἶχε κάνει κι ἕνα φεγγάρι κοινοτικός γραμματέας. Εἶχε βγάλει τό Ἡμιγυμνάσιο Φουρνᾶς. Καλός στά γράμ-

ματα, όμως, ό πατέρας του δέν είχε τόν τρόπο του νά τόν στείλει καί παραπέρα. Γιά μένα, ήμουνα «νοικοκυρόπαιδο», ό πατέρας μου κι όλ' ή φαμελιά μας είχανε κύρος κι όνομα σ' όλη τήν περιοχή, καθώς καί σχέσεις στενές μέ τά «δημοκρατικά» πολιτικά πρόσωπα τής 'Επαρχίας. Πέρ' άπ' αύτά, είχα καί τά δικά μου «κεφάλαια». Ένα μέρος τους τό άντλοῦσα άπ' τή θητεία μου στή «Φωνή τῆς Εύρυτανίας», ένα άλλο μέρος άπόρρεε άπ' τή δική μου δραστηριότητα στά κοινοτικά ζητήματα, ώς τόν πόλεμο.

'Αλλά γιά τόν έρμο τό Βάιο Μανιό, τά πράγματα ήσανε πολύ δυσκολότερα. Παιδί άπό θεόφτωχη οίκογένεια. Ό πατέρας του* ήτανε φτωχός σέ χωράφια καί πλούσιος σέ φαμελιά. Είχε έφτά παιδιά. Τρία κορίτσια, τέσσερα άγόρια. Καί δυό αύτός μέ τή γριά του, στόματα έννιά. Ούτε μπομπότα δέν μποροῦσε νά τά χορτάσει. Όλη ή φαμελιά, έξόν άπό τά τρία μικρότερα παιδιά, ξενοδουλεύανε. Δυό-τρεῖς μῆνες τό χρόνο ό πατέρας έπαιρνε τά δυό μεγάλα κορίτσια του καί τά δυό μεγάλα άγόρια καί κατεβαίνανε γιά μεροκάματο στίς όδοποιίες. Σπάζανε όλημερίς πέτρα. Ό Βάιος άπό μικρός γνώρισε «τά ξένα χέρια» καί τό μεροκάματο. Ό μεγάλος γιός, όταν έφτασε σέ ήλικία γιά τό στρατό, πῆγε στή χωροφυλακή. Ίσαμε τότε —ποτέ δέν έμαθα τί άπόγινε— ήτανε καλό παιδί. Γενικά τά παιδιά αύτῆς τῆς θεόφτωχης οίκογένειας βγήκανε πολύ καλά. Μέ ήθος κι έργατικότητα. Συγγενολόι ή οίκογένεια δέν είχε.

Οί νοικοκυραῖοι ίδιαίτερα οί μικρονοικοκυραῖοι, έχουνε έντονο αύτό πού θά λέγαμε μικροαστικό πνεῦμα. Κι αίσθάνονται περιφρόνηση γιά τίς φτωχές οίκογένειες, πού άποδίνουνε τή φτώχια στήν «άμυαλιά» νά κάνουνε πολλά παιδιά. Άν μάλιστα έχει καί γιό χωροφύλακα ή φτωχή οίκογένεια, άκόμα χειρότερα! Δέν άναγνωρίζουνε —παλιό κατάλοιπο— στίς πολύ φτωχές οίκογένειες ν' άνακατεύονται καί νά διαχειρίζονται τά κοινά. «Αύτοί δέν έχουνε χαΐρι στό σπίτι τους, θά φέρουν προκοπή στό χωριό;» Νά ποιά είναι ή γνώμη τους γιά τούς φτωχούς συντοπίτες τους.

Όταν φύγαμε άπό τό μαγαζί, μερικοί μέ πιάσανε καί μοῦ εἴπανε: «Καλά, σώθηκαν τά νοικοκυρόπαιδα, νά τά βάλουμε σ' αύτή τή δουλειά, τό Μανιό βρῆκες;» Τούς έκοψα μέ τήν πρώτη

* Ό Κώστας Μανιός ύπῆρξε ό μόνος πού πέθανε άπό τήν πείνα στή συνοικία μας, Κορίτσα, τήν άνοιξη τοῦ 1942. Κι άκριβῶς όχι άπό τήν πείνα. 'Από τόν ύποσιτισμό είχε έξαντληθεῖ. Ήτανε καί σκληρά δουλεμένος στή ζωή του, ήσυχος άνθρωπος καί ντόμπρος. Μόλις βγῆκε τό πρῶτο κριθάρι —βαρύ, στά χωριά μας δέν κάνουνε κριθαρόψωμο— έφαγε ψωμί άπό κριθάλευρο, φρέσκο, ζεστό, τόν «πλάκωσε», πέθανε. Ό ίδιος ό Βάιος Μανιός σκοτώθηκε στόν έμφύλιο πόλεμο τοῦ 1946-49, όντας στίς γραμμές τοῦ Δ.Σ.Ε.

τό ρήχα. «Αὐτά τελειώσανε! Νοικοκυρόπαιδα καί φτωχόπαιδα, τελεία καί παύλα! Ἡ μήπως πολέμησε λιγότερο ἀπό τά νοικοκυρόπαιδα ὁ Βάιος στήν Ἀλβανία; Εἶναι ἄξιος, αὐτό εἶναι! Δέν εἶναι, ἐδῶ εἴμαστε, τόν βγάζουμε! Καί τί προνόμια τοῦ δίνουμε; Τρεχάλες καί φασαρίες. Ἀντί νά τοῦ ποῦμε κι εὐχαριστῶ».

Ἐγώ εἶχα τό σκοπό μου, γιά νά θέλω τό Μανιό. Πρίν ἀπό τόν πόλεμο ἀκόμα, ὅταν συμπέφταμε καί οἱ δυό στό χωριό, τόν κατάρτιζα λίγο-λίγο. Ἦτανε ἕτοιμος ἄνθρωπος* στίς συνθῆκες τοῦ χωριοῦ.

Ἀπ αὐτούς πού δέν εὐχαριστηθήκανε μέ τήν προώθηση τοῦ Μανιοῦ ὑπήρχανε καί δυό περιπτώσεις, πού χρειαζόντανε ἰδιαίτερη προσοχή. Ἡ μιά ἤτανε ὁ γερο-δάσκαλος. Συνταξιοῦχος, πού ἔκανε σχεδόν 35 χρόνια δάσκαλος στό χωριό, εἶχε καί μεγάλο συγγενολόι. Νά τόν ἔχεις μαζί σου, ἔχεις σχεδόν τό μισό χωριό μέ τό μέρος σου. Γιά τό Μανιό εἶχε κι ἐκεῖνος ἀντίρρηση. Καθαρά γιά λόγους μικροαστικούς —ὁ Μανιός ἤτανε γι' αὐτόν ἕνας... Σαμαρίτης. «Βρέ παιδί μου, τό μελέτησες καλά; Τόν Μανιό νά βάλουμε νά μᾶς ὁρίζει τά καταλύματα;» Ἐγώ μπῆκα ἀμέσως στό νόημα. Σά νά μοῦ ἔλεγε: «ὁποιον-ὁποιον ψειριασμένο φαντάρο θά μοῦ στέλνετε σπίτι;»

Τοῦ θύμισα ὅτι ὁ Βάιος ἤτανε καλός μαθητής του κι εἶναι σεμνός ἄνθρωπος. Ὅσο γιά τά καταλύματα, «ἐκτός ἀπό κανένα ἀξιωματικό, γενικά θά χρησιμοποιήσουμε τό σχολεῖο». «Δέν εἶναι, τοῦ ὑπογράμμισα, τά καταλύματα τό βασικό. Εἶναι ἡ τάξη καί ἡ σειρά». Καί τόν παρακάλεσα, αὐτές τίς δύσκολες ὧρες νά μοῦ συμπαρασταθεῖ. Μοῦ τό ὑποσχέθηκε. Καί κράτησε τό λόγο του ἴσαμε τό τέλος τῆς ζωῆς του —δέν ἔφυγε ἀπό κοντά μας, ἀπ' τό ΕΑΜ, ο παλιός μας δάσκαλος τῶν πρώτων μας γραμμάτων Κώστας Παπαδόπουλος.

Ἡ ἄλλη περίπτωση ἤτανε ἕνας Κώστας Σαμαρᾶς. Δευτερότοκος γιός σέ μιά οἰκογένεια, πού μιά ἔσβηνε, μιά χαροπάλευε γιά τόν ἐπιούσιο μέ λίγα ἄγονα χωραφάκια, λίγα προβατάκια — στό τέλος δέν τά εἶχε κι αὐτά— μέ τό ρόγιασμα σέ ξένα κοπάδια καί τή ζωοκλοπή, πού μάστιζε τά χρόνια ἐκεῖνα τόν τόπο κι ἤτανε λίγο ἀσιχλήχι! Ὁ Κώστας εἶχε φτάσει ὥς τά θρανία τῆς Σχολῆς Ἀγυιᾶς, πού ἔβγαζε δασοφύλακες, ὅταν στρατεύτηκε. Στή Μικρά Ἀσία τραυματίστηκε στό γόνατο. Κούτσαινε ἀπ' αὐτό ἐλαφρά. Πῆρε μιά κάποια σύνταξη γιά τό τραῦμα. Ἦτανε μάλιστα καί δεκανέας, κάν λοχίας, καί τό ποσό τῆς σύνταξης σεβα-

* Ἐμεῖς οἱ τρεῖς, πού ἀποτελέσαμε τήν ἐπιτροπή αὐτή γιά τήν ἐξυπηρέτηση τῶν διερχομένων στρατιωτῶν, λίγο ἀργότερα συγκροτήσαμε καί τόν πρῶτο κομματικό πυρήνα στόν Κλειτσό, τήν πρώτη βάση τῆς Ὀργάνωσης.

στούτσικο στό τρίμηνο. Τό νά ἔχει ταχτικό ἕνα χρηματικό εἰσόδημα ἐκεῖ πάνω καί τήν ἐποχή ἐκείνη, πού οἱ ἄνθρωποι τῶν ὀρεινῶν χωριῶν εἴχανε ξεχάσει τό σχῆμα τοῦ «κοθωνιοῦ», τῆς χαλκοματένιας δεκάρας τοῦ Ὄθωνα, γινότανε κιόλας ὁ μονόφθαλμος ἀνάμεσα στούς θεόστραβους! Παντρεύτηκε —«ἔκλεψε» τή γυναίκα του, γιατί δέν τοῦ τή δίνανε— πῆρε μερικά χωράφια προίκα. Τύπος πού «σοῦ παίρνει τή χάντρα ἀπό τό μάτι», τετραπέρατος, μέ ἀπίθανη ἀντοχή κι ἐπιμονή στή δουλειά, ἀδίσταχτος στό πάθος του νά κάνει περιουσία, νά γίνει «νοικοκύρης», θρασύς στό ἔπαρχο. «Κρέμασε, γιά πολλά χρόνια, τήν κάπα του στά δικαστήρια», τραβιότανε δηλαδή σ' αὐτά σάν κατηγορούμενος, πότε ἀντιδικώντας μέ τό χωριό, πότε μέ τό δημόσιο, πού τοῦ «καταπατοῦσε» τή γῆ, πότε μέ ἰδιῶτες, ἔκανε περιουσία —σπίτι, χωράφια, κοπάδι, ἔχει. Ἔγινε γραμματικός στήν κοινότητα, γιατί ἦτανε καλλιγράφος, ἤξερε καί κάτι περισσότερα γράμματα ἀπό τούς ἄλλους. Ἔμαθε τά «μυστικά» τῆς κοινοτικῆς διοίκησης, ἔγινε σύμβουλος, ὕστερα πρόεδρος, ἐξελίχτηκε σέ ἱκανό «κοινοτηπατέρα» —προσοδοφόρα ἐπίδοση τά χρόνια ἐκεῖνα— καί σέ πάσα φαυλοκρατία.

Ἀδύνατο νά καταλάβεις, ἄν σοῦ ἔκανε τό φίλο γιά «νά σοῦ τή φέρει» ἤ γιατί σέ εἶχε ἀνάγκη γιά κάποια δουλειά του ἤ σέ φοβότανε κι ἤθελε μέ τή «φιλία» του νά σέ ἔχει στό χέρι. Εἶχε μιά ἐπιρροή σέ ὁρισμένες οἰκογένειες. Ὄχι ἀπό κύρος καί ἐκτίμηση, ἀλλά γιατί τόν φοβόντανε ἤ τόν εἴχανε ἀνάγκη. Ἔκανε καί τόν παλληκαρά καί σχεδόν πάντοτε ὁπλοφοροῦσε. Εἶχε ἕνα καλό περίστροφο Γκόλτς 38. Καί στό σπίτι ἕνα μάλιγκερ βουλγαρικῆς προέλευσης. Στήν πραγματικότητα ἦτανε ἀντιπαθής στούς συγχωριανούς του. Ὄχι μόνο γιά τόν τρόπο, πού ἔκανε τό ἔχει του. Μά καί γιατί ἀντιδίκησε, ὅπως τό εἴπαμε, πολλές φορές —κ' ἔφτασε στά δικαστήρια μέ τό χωριό σά σύνολο, σάν κοινότητα, ἀλλά καί μέ πολλούς ἄλλους νοικοκυραίους ξεχωριστά. Οἱ συγχωριανοί του τόν πιστεύανε πανοῦργο καί δόλιο. Καί αὐτό δέν ἔπρεπε νά τό ἀγνοήσεις καί νά τό ὑποτιμήσεις. Ἐναντίον του συντρέχανε καί οἱ διαπιστωμένες κι ἀπό δικαστικές ἀποφάσεις σχέσεις τοῦ ἀδερφοῦ του μέ ζωοκλέφτες, ἀλογοσύρτες καί ληστές ἀκόμα τῆς περιοχῆς, ὅπως μέ ἕναν Μαντέκα. Αὐτό, ὅμως, ἀπόβαινε καί ὑπέρ του, ὅταν εἶχε νά κάνει μέ φοβιτσιάρηδες κι ἰδιαίτερα μέ τούς ἐξοχίτες, αὐτούς, δηλαδή, πού ζούσανε μακριά ἀπό τό χωριό, ξεμοναχιασμένες φαμίλιες.

Ἀντιπροσωπευτικός τύπος —τύπαρος!— *κοινοτητοπατέρα*, «κλασικοῦ» στό εἶδος, πού 'τρωγε τά λυσσιακά τῶν λυσσιακῶν του μή καί τοῦ λείψουνε ἀπό τήν τσέπη ἡ κοινοτική σφραγίδα καί «τά καλά καί συμφέροντα», ὅπως λέει καί τό Βαγγέλιο, τ' ἄρ-

μεγμά της, ἔβλεπε ἀρκετά ὥς ποῦ μακριά μπορεῖ νά πάει τό πράμα ἀπό κάτι τέτοιες «μικροεπιτροποῦλες». Μιά ἁπλή ἐπιτροπή γιά τήν ἐξυπηρέτηση τῶν διαβατικῶν φαντάρων, μ' ἀπ' τήν πόρτα της ξεπετιοῦνται στήν ἐπιφάνεια καί χάνουνε ἄνοιγμα στήν μικρή κοινωνία τοῦ χωριοῦ, χώνονται στά *κοινά*, πατοῦνε τά οἰκόπεδά του «παρακατιανοί», πού ἔχουνε, ὅμως, τό προσόν νά 'ναι ντόμπροι, νέοι, ἀνιδιοτελεῖς, «ἄλλα μυαλά...» Ὅταν οἱ «Μανιοί» δγαίνουνε στό προσκήνιο κάτι τέτοιοι δλαχοδήμαρχοι αἰσθάνονται δυνατή ναυτία. Τί δλέπουνε τόν κίνδυνο γιά τό «μαξούλι» τους...

«Μαλαγάνα» τόν παρατσούχλιαζε ὁ κόσμος. Κι ὄχι τόσο δά πού τήν εἶχε ψωμοτύρι, γιά τούς ἄλλους, τή λέξη, ὅσο γιατ' ἦταν ε μαλαγάνας πρώτης! Ἄν δέν ἐξαντλοῦσε δίχως ἀποτέλεσμα ὅλη τήν καταπληκτική μαλαγανιά του, δέν περνοῦσε σ' ἄλλες μορφές, τή δολιότητα, λ.χ., γιά νά πετύχει τό σκοπό του. Τό ἴδιο ἔχαμε καί στήν περίπτωση. Μ' ἔπιασε μέ τό... γλυκό —καί τί γλύκα καί γαλυφιά!— «Τί στόν κόρακα, μπεϊκάκι ἐγώ, μοῦ 'ρθε ν' ἀνακατευτῶ μέ τά... πίτουρα; Νά μέ φᾶνε οἱ κότες;... Λές καί σώθηκε ὁ κόσμος τῆς προκοπῆς στό χωριό!» Νά, κι ἀτός του ὁ ἴδιος ἕτοιμος εἶναι νά παρατήσει τίς δουλειές του γιά νά μέ... «δοηθήσει νά κάμω τή δουλειά μου»! Καί τά λοιπά καί τά λοιπά!

Τόν πῆγα κι ἐγώ μέ τό μαλακό, γιατί, ὄχι; Τοῦ 'πα, ὅτι ἐκτιμάω καί τήν καπατσωσύνη του καί τίς ἱκανότητές του καί τήν πείρα του καί τό φιλότιμό του νά προσφέρει στά κοινά. Κι ἄν ἀφαιρέσεις τό τελευταῖο, πού δέν τό 'χε, γιά τά ὑπόλοιπα δέν τόν περίπαιζα. Τοῦ ἐξήγησα μέ οἰκειότητα, εἰλικρινή, γιατί ἔπρεπε τέτοιες δουλειές, πού θέλουνε τρεχάλες, χασομέρια, χαμαλίκι, νά τίς ἀφήνουμε γιά τούς νιότερους, «πού 'ναι στά πόδια ὀγλήγοροι» καί πιό λεύτεροι. Γιά νά μπορούμε, ἀργότερα, πού θά χρειαστεῖ, τό ἐξάπαντο, ν' ἀξιώσουμε γιά πιό σοβαρές δουλειές καί γιά σπουδαιότερα πράγματα τίς ὑπηρεσίες ἀνθρώπων σάν καί τόν ἴδιον. Πείστηκε, δέν πείστηκε; Ὅμως, συμφώνησε μαζί μου. Ἀπό... τακτική κάτι ἤξερε!

Ἡ γουρουνότριχα, δέ γίνεται ἀρνότριχα, λένε στό χωριό μου. Καί δέν περάσανε κάν δυό μέρες κι ὁ φιλαράκος, ὅπου στάνιαζε ἄνθρωπο κι ὅπου δέν ἤμουνα μπροστά, ἄρχιζε τή φαρμακογλωσσιά του: —«Τά ζαγάρια δάλαμε νά μᾶς κάνουν κουμάντο! Τά τζουτζέκια! Τίς μαγάρες!»

Ἐγώ τά μάθαινα. Εἶπα στά παιδιά: ἀφῆστε τον νά τσαμπουνάει. Ἐμᾶς δουλειά μας εἶναι νά πετύχουμε. Καί μετά τά ξαναλέμε. Στό μεταξύ, οὔτε ἕνα στρατιώτη νά μή τοῦ στείλουμε κατάλυμα, οὔτε μιά φέτα ψωμί νά μήν τοῦ ζητήσουμε.

Αὐτό, δέδαια, ἦτανε μεγάλη προσδολή γιά ἕναν πού λόγιαζε

τόν έαυτό του νοικοκύρη «καί κάπνιζε τό τζάκι του», κατά τή λαϊκή έκφραση, πού ύποδηλώνει όχι μόνο τό νοικοκύρη, άλλά καί τόν άρχοντα. Τό παρατήρησε, μοΰ παραπονέθηκε: «σπίτι άνοιχτό έχω κι έγώ καί γεμάτο άμπάρι». «Καί τά ζαγάρια κι οί μαγάρες;» —τόν ρώτησα. «Ή νομίζεις δέν τά μαθαίνω;» «Ε, βρέ άδερφέ, είπα μιά κουβέντα, δέ μέ ξέρεις; Τήν περνάς στοΰ βελονιοΰ τόν κώλο;» Μοΰ ύποσχέθηκε: τελεία καί παύλα. Τοΰ στείλαμε άνθρώπους. Οί σχέσεις μας στρώσανε. Είχε τήν έπίδρασή του, ότι ή δουλειά τής έπιτροπής πήγαινε καλά, οί βρισιές του πέφτανε σέ ώτα μή άκουόντων.

Τίποτα, ίσως, δέν άγαπάει τόσο πολύ ό χωρικός έκεΐ πάνω, μετά τή φτωχή γή του καί, φυσικά, τή φαμελιά του, όσο τή δίκαιη τάξη, τή δίκαιη κατανομή στά «βάρητα», τό σοβαρό καί νοικοκυρεμένο κουμάντο, πού τόν πείθει, ότι τόν σέβεσαι καί τόν ύπολογίζεις. Τότε δέ βαρυγγομάει. Έτσι τοΰ παίρνεις, σοΰ δίνει καί τή σκούφια του. Μή, πρός θεοΰ, τοΰ πατήσεις τόν κάλο, τό φιλότιμο, καί τοΰ κάνεις τόν έξυπνάκια. Γίνεται... στραβόξυλο.

Ή έπιτροπή μας έβαλε χρέος της, άπό τή στιγμή πού ό περαστικός φαντάρος πατάει τό πόδι του στό χωριό νά βρίσκει ένα κομμάτι ψωμί, χωρίς ν' άναγκαστεί νά τό ζητήσει, κατάλυμα, ξεψείριασμα, άσφάλεια, ένα τσίπουρο νά ζεσταθεί, νά ξυριστεί, νά πλύνει τά πόδια του νά ξαποστάσουνε, έναν καλό λόγο, ένα τσιγάρο, ξεπροβόδισμα ώς έξω άπό τό χωριό καί νά τοΰ δείξεις πώς θά πάει παραπέρα. Νά τοΰ βάλεις στό σακκίδιο λίγο ψωμοτύρι, άν ύπάρχει. Νά τοΰ μπαλώσεις τήν άρβύλα. Άν είναι κανένας άρρωστος νά τόν κρατήσεις μιά-δυό μέρες, νά τοΰ ρίξουνε μερικά «ποτήρια» (βεντοΰζες) στήν πλάτη.

Νά τί χρειαζότανε τή δύσκολη έκείνη ώρα ό διαλυμένος στρατός μας, πού κατέβαινε βασικά τήν όροσειρά τής Πίνδου. Λίγα, μά πολλά γιά τά χωριά μας, όπου αύτό τόν καιρό καί τό ψωμί έχει σωθεί ή καί δέν ύπάρχει καθόλου, κι ό κόσμος βρίσκεται πάνω στίς άνοιξιάτικες δουλειές του. Μόνο μιά όργανωμένη προσπάθεια μποροΰσε νά τά βγάλει πέρα, στό μέτρο τών ύλικών συνθηκών έξυπακούεται. Κηρύξαμε ένα είδος «έκτακτης άνάγκης». Νά μένουνε κάποιοι κάθε μέρα στό χωριό, μέ τή σειρά κι άπό τούς νέους. Γυναίκες γιά τό ξεμάτισμα καί τό ξεψείριασμα ή τό ζύμωμα, άν χρειαζόντανε. Τά καταλύματα καί τά δοσίματα —άλεύρι, ψωμί, προσφάι— όχι μόνο μέ τή σειρά, άλλά κατά τό έχει τοΰ καθενοΰ. Εύγένεια καί καλή συμπεριφορά στή συναλλαγή μας μέ τούς χωρικούς.

Αύτός ό... συναγερμός καί ή έπιφυλακή χρονικά κρατήσανε λίγο, μέρα μέ τή μέρα τό κύμα τών περαστικών στρατιωτών λιγόστευε, ώσπου ξεθύμανε, έσβησε. Στό τέλος, ή ύπαρξη τής έπιτρο-

πῆς δέν εἶχε νόημα. Ἔληξε ἡ ἀποστολή της. Τό χωριό ἔμεινε κατευχαριστημένο ἀπό τήν πρώτη αὐτή ὀργανωμένη δουλειά. Καί σέ μᾶς ἄφησε ἕνα πρῶτο καί καλό κεφάλαιο, ἕνα πειστικό «δεῖγμα» γιά τούς συγχωριανούς μου ἀναφορικά μέ τήν ἀνάγκη καί τήν ἀποτελεσματικότητα τῆς ὀργανωμένης ἀντιμετώπισης τῶν προβλημάτων. Μᾶς ἄνοιξε ἕνα δρόμο. Σύντομα θά τόν διευρύνουμε καί θά τόν ἐπιμηκύνουμε.

* * *

Τό πέρασμα, τό κατέβασμα τῶν φαντάρων πρός τά κάτω, δέ δημιούργησε μόνο τά προβλήματα, πού εἴδαμε κι ἀντιμετώπισε, στό μέτρο τοῦ δυνατοῦ, ἡ ἐπιτροπή μας καί τό χωριό. Ταυτόχρονα μᾶς ἔβαλε μπροστά καί σ' ἕνα ἄλλο πρόβλημα, τά ὅπλα. Μερικοί, ἰδιαίτερα ἀπό κείνους πού ἀκολουθήσανε συνέχεια ὀρεινό δρομολόγιο, εἴχανε καταφέρει νά φτάσουνε ἴσαμε τά δικά μας τόπια —πολλοί καί πιό κάτω— μέ τό ὅπλο τους. Καί λόγοι συναισθηματικοί καί λόγοι αὐτοασφάλειας τούς τό ἐπιβάλλανε αὐτό. Πρέπει νά ὁμολογήσουμε, ὅτι αὐτοί δέν ἤσανε πολλοί. Οἱ λόγοι εὔλογοι. Μεγάλη ἀπόσταση, πού διανύσανε ἀπό τό Μέτωπο. Ἤ τό βαρεθήκανε καί τό πετάξανε σά βάρος ἄχρηστο ἤ τό πουλήσανε στή μακριά διαδρομή.

Ἔτσι γίνεται μ' ὅλους τούς στρατούς, πού διαλύονται μ' αὐτό τόν τρόπο. Τά ὅπλα γίνονται ἀντικείμενο ἀγοραπωλησίας κάτω ἀπό τήν ὑλική ἀνάγκη. Πολλές φορές καί γιά ἕνα κομμάτι ψωμί. Ἀπό τόν κανόνα αὐτό δέν ἐξαιρέθηκε καί ἡ περίπτωση τῆς διάλυσης τοῦ Μετώπου τοῦ 1940-41. Ἄλλωστε, οἱ στρατιῶτες, πού σέ λίγο τό δρομολόγιό τους τούς ἔβγαζε σέ συγκοινωνιακό κόμβο, σέ δημόσιο δρόμο ἤ πόλη, καταλαβαίνανε πώς δέ μπορούνε περισσότερο νά κουβαλᾶνε τό ντουφέκι τους, ἤτανε κίνδυνος-θάνατος. Ἀντί νά τό πετάξουνε, τό δίνανε γιά ἑκατό δραχμές καί γιά πενήντα. Μερικοί τό χαρίζανε στό νοικοκύρη πού θά τούς φιλοξενοῦσε τήν τελευταία βραδυά πρίν πέσουνε σέ δημοσιά. Ἄν, βέβαια, ὁ νοικοκύρης εἶχε τό κουράγιο νά τό κρατήσει.

Οἱ δικοί μας οἱ βουνήσιοι ἀγαποῦνε τά ὅπλα. Γιά τούς ἐξοχίτες μάλιστα εἶναι καί ἀναγκαῖα γιά τήν αὐτοασφάλειά τους. Ἔτσι, γίνανε καί στό χωριό μου μερικές «ἀγοραπωλησίες» ὅπλων. Βασικά μέ εἶδος, ἕνα κατσίκι, ἕνα ὅπλο. Καί πάντοτε στά κρυφά, ἀλήθεια. Μέ χίλιες προφυλάξεις ἀπό κείνους πού τά ἀγοράζανε. Κι ὄχι τόσο γιατί προμαντεύανε τίς τυχόν διώξεις ἀπό τόν κατα-

χτητή, ὅσο ἀπό τό φόβο, ὅτι μιά μέρα τό κράτος θά ξαναμάζευε αὐτά τά ὅπλα, μιά κι ἤσανε τοῦ στρατοῦ.

Ἕνα βράδυ ὁ μεγάλος ἀδερφός μου κουβάλησε στό σπίτι ἕνα μακρύκανο ἰταλικό ἀτομικό ὅπλο. «Ποῦ τό οἰκονόμησες», τόν ρωτῶ. «Μέ ἑκατό δραχμοῦλες», μοῦ λέει. Τήν πρώτη στιγμή κάπως μοῦ κακοφάνηκε. «Διάολε, ὥς αὐτοῦ ξεπέσαμε! Νά πουλᾶμε τά ὅπλα μας;» Ἀλλ' ἀμέσως ἄλλη σκέψη μοῦ ἔκοψε τούς συναισθηματισμούς. Ὑπῆρχε κιόλας τό προζύμι γι' αὐτή. «Πρέπει νά μείνουνε ἐδῶ στά ὀρεινά ὅσο γίνεται πιό πολλά ὅπλα». Αὐτός ἤτανε ὁ πυρήνας τῆς σκέψης, πού μοῦ προκάλεσε τό γεγονός τῆς ἀγοραπωλησίας.

Σκέφτηκα τήν δυνατότητα πῶς νά ἀγοράζαμε μερικά ὅπλα. Ὅμως, τά χρήματα; Δέν ὑπῆρχανε. Κι ὀργάνωση δέν εἴχαμε στήσει ἀκόμα. Ἀλλά καί τό γεγονός τό ἴδιο κράτησε λίγο. Λίγα καί τά ὅπλα, πού φτάσανε ὥς ἐμᾶς. Κοντός κι ὁ χρόνος τῆς «κατάβασης» τῶν στρατιωτῶν ἀπό τά μέρη μας. Κι ὥσπου νά ἰδῶ πῶς θά ἐξοικονομιόντανε τά ἀναγκαῖα χρήματα, τό ὅλο θέμα εἶχε λήξει.

Ὅπλα, ὅμως, μείνανε ἀρκετά στό χωριό. Ἀλλά φυσίγγια σχετικά λίγα. Καθώς ἀποτελούσανε βάρος, ὁ φαντάρος, πού κουβάλησε ἀπό τήν Ἀλβανία ὥς τήν Εὐρυτανία τό ντουφέκι του κι ἄντεξε νά μήν τό πουλήσει παραπάνω, νά τό ξεφορτωθεῖ στό Μέτσοβο π.χ., καί νηστικός καί ξυπόλητος, ὅπως εἶχε ἀπομείνει, δέν εἶχε τό κουράγιο νά σηκώσει περισσότερες ἀπό δέκα-εἴκοσι σφαῖρες —ὅσες τοῦ χρειαζόντανε γιά τήν ἀσφάλειά του.

Ἡ «παρουσία» αὐτῶν τῶν ὅπλων στό χωριό μᾶς δημιουργοῦσε κιόλας προβλήματα. Νά ἐπισημανθοῦνε καί νά ξέρουμε σέ τί χέρια βρίσκονται. Νά κρύβονται καί νά διατηροῦνται καλά. Νά μήν κοποῦνε οἱ κάνες τους, ὅπως ἔγινε σέ πολλές περιπτώσεις. Νά ξέρουμε, ἄν πέσανε σέ χέρια, πού μπορεῖ νά τά χρησιμοποιήσουνε γιά ληστεία ἤ σέ χέρια, πού θά μᾶς τά προσφέρανε, ὅταν θά τά χρειαζόμασταν. Ἄν ἀκόμα εἶναι σέ ἀνθρώπους, πού θά ἀντέχανε σέ τυχόν πιέσεις ἤ καί βασανιστήρια τοῦ καταχτητῆ καί δέ θά τά παραδίνανε.

Μέ ποιόν θά ἀντιμετώπιζα ὅλες τίς ὄψεις αὐτοῦ τοῦ προβλήματος; Ὀργάνωση δέν εἴχαμε. Μόνο τήν ἐπιτροπή γιά τήν ἐξυπηρέτηση τῶν διερχομένων στρατιωτῶν. Καί μ' αὐτά τά ἄλλα δυό παιδιά τῆς ἐπιτροπῆς κουβεντιάσαμε τό ζήτημα. Ἔτσι, τό πρῶτο θέμα πού ἔμπαινε στήν ἐπιτροπή μας, πέρα ἀπό τήν ἀποστολή γιά τήν ὁποία τήν εἴχαμε συγκροτήσει, ἤτανε τά ὅπλα. Κι ἔτσι ἄρχισε καί ἡ μετατροπή της σέ ὀργάνωση Ἀντίστασης κι ὕστερα σέ κομματικό πυρήνα.

Τό βασικό καί πρῶτο-πρῶτο ἤτανε νά ἐξακριβώσουμε σέ τίνος

χέρια υπάρχουνε όπλα. Σ' αυτό μας βοηθήσανε καί πολλοί συγχωριανοί μας κι από δικό του ο καθένας λόγο, ή «καί πάνω στήν κουβέντα», πού λένε. Έτσι είχαμε επισημάνει τά περισσότερα. ίσως όπλα.

* * *

Γιά τά ψωμοτόπια μας αυτός ο καιρός είναι ο πιό άσχημος. Είναι η περίοδος πού τήν εκφράζει η λαϊκή παροιμία: «Ανάμεσα στά δυό ψωμιά έπεσε η γριά καί πέθανε», από τήν πείνα, εννοείται. Τό ένα «ψωμί», τό παλιό, τέλειωσε. Τό άλλο, τό καινούριο είναι ακόμα πράσινα στάχυα στά χωράφια. Τό παλιό ψωμί δέ φτάνει, τό καινούριο δέν προφταίνει. Καί τό άνοιγμα αυτό τό καλύπτει η πείνα.

Αυτή τήν περίοδο ο ορεινός οικογενειάρχης μπαίνει σέ καινούρια χρέη, ή ξεπουλάει τή μανάρα του. Γιά ένα δυό φορτώματα καλαμπόκι. Νά γεφυρωθεί τό διάστημα από τό παλιό στό καινούριο ψωμί. Αυτή τή χρονιά, πού πέσανε καί τά παραπανίσια στόματα τού περαστικού στρατού, τό έλλειμμα ήτανε πιό μεγάλο. Τό φαινόμενο. βέβαια, ήτανε καθολικό. Γιά όλη τήν Ευρυτανία. Καί σέ επέκταση γιά όλη τήν ορεινή Ελλάδα, ιδιαίτερα μάλιστα τή ραχοκοκαλιά τής Πίνδου. Κι από τά πράγματα είχε μπεί τό αίτημα γιά διανομές αλεύρων.

Δέ θυμάμαι τώρα, άν τίς βρήκα συγκροτημένες τίς επιτροπές Επισιτισμού ή εκείνες τίς μέρες συγκροτηθήκανε από τό Επαρχείο Ευρυτανίας. Τριμελείς. Ο πρόεδρος τής Κοινότητας, ο παπάς κι ο δάσκαλος τού χωριού. Άν τούς δίνανε τίποτα, πηγαίνανε στό Καρπενήσι τά χωριά, τό παίρνανε, οι επιτροπές τό μοιράζανε μέ βάση ονομαστικές καταστάσεις τών κατοίκων. Ν' αναπτύξουνε αγώνα οι επιτροπές αυτές ούτε νά τό συλλάβουνε!

Οί πρόεδροι τών κοινοτήτων ήσανε διορισμένοι από τό Μεταξά. Ο παπάς, παπάς! Κι ο δάσκαλος δημόσιος υπάλληλος, πού στήν προκειμένη περίπτωση σά μέλος τής επισιτιστικής επιτροπής ο ρόλος του δέν πολυπήγαινε πέρα από τό νά κάνει τή γραφική δουλειά πού χρειαζότανε.

Βρήκα πρόεδρο στό χωριό τό Βασίλη Παπαστάθη, από τή δική μου συνοικία, τήν Κορίτσα. Στεκούμενος νοικοκύρης, μαγαζάτορας καί ντόμπρος άνθρωπος. Από τούς τρείς παπάδες τού χωριού, μέλος τής επιτροπής ήτανε ο παπα-Σεραφείμ Ντότσικας από τό Μεσοχώρι. Η παροιμία λέει, ότι ο «παπάς είναι αμπάρι, θέλει νά φάει καί νά πάρει». Ο παπα-Σεραφείμ, από τήν άποψη αυτή δέν ήτανε... παπάς. Έφευγε τά βαθιά χαράματα από τό χω-

ριό μέ τό τσαπί στόν ὦμο καί γυρνοῦσε μέ τ' ἀστέρια. Ἔτσι, ἐξόν ἀπό τό σαββατόβραδο, ποτέ δέ διάβαζε ἑσπερινό. Εἶχε φαμελιά νά ζήσει καί δέ βαριζότανε στήν πενιχρή ἀμοιβή —τό «δίκιο»— ἀπό τό παπαδηλίκι του. Σάν ἄνθρωπος εὐθύς, εἰλικρινής, ἀγαποῦσε τό δίκιο —ὅπως συνήθως ὅλοι οἱ ἐργαζόμενοι ἄνθρωποι. Τό τρίτο μέλος ἤτανε ὁ δάσκαλος Δημητράκης Γεωργίου. Συντηρητικός, ἀρκετά ψηλομύτης, ὑπολόγιζε τό κάθε τί, μά τίμιος ἄνθρωπος καί σοβαρός.

Πρότεινα στήν ἐπιτροπή, ἐγώ καί δυό-τρία ἄλλα νέα κι ἐγγράμματα παιδιά νά γίνουμε ἕνα εἶδος βοηθοί της. «Γιά τά τρεχάματα, τήν πρακτική δουλειά τῶν διανομῶν» κλπ. Πρόεδρος καί παπάς τό δεχτήκανε «μετά χαρᾶς». Ὁ δάσκαλος, ὅμως, κατέβασε τά μοῦτρα. Βασικά γιατί φοβότανε. Ἤτανε δημόσιος ὑπάλληλος, «τί τά θέλεις, τί τά γυρεύεις, νά ἔχουμε πάλι τά ἴδια;» —ἔτσι πρέπει νά σκέφτηκε. Κι αὐτό «τά ἴδια» ἤτανε τό ἑξῆς: Πρίν ἀπό τόν πόλεμο, τό 1939, μέ κάλεσε κι ἔκανα στά μεγαλύτερα παιδιά τοῦ σχολειοῦ του μιά ἁπλή ὁμιλία μέ θέμα «Τί εἶναι ἡ Πατρίδα καί τί εἶναι τό Ἔθνος». Αὐτό τό ἔμαθε ὁ Σταθμάρχης τῆς Φουρνᾶς. Καί τοῦ τράβηξε τ' αὐτιά. Καί τοῦ ζήτησε, φαίνεται, γραφτή τή διάλεξη. Κι αὐτός μέ τή σειρά του ζήτησε ἀπό μένα νά τοῦ γράψω τί εἶπα στά παιδιά. Δῆθεν, «τό ἤθελε γιά τόν ἑαυτό του». «Δημητράκη μου, δέ σφάξανε», τοῦ ἀπάντησα. «Ἄν ἤθελε ὁ χωροφύλακας ν' ἀκούσει, ἄς τόν κάλαγες τότε».

Τώρα, ὅμως, τί νά ἔκανε, τελικά δέχτηκε. Ἔτσι, τυπικά ἐπιτροπή ἤσανε αὐτοί, οὐσιαστικά ἐμεῖς. Ἀργότερα πετύχαμε ἀπό τό Ἐπαρχεῖο σύνθεση τῆς ἐπιτροπῆς, πού προτείναμε ἐμεῖς.

Ἐφοδιάστηκα, λοιπόν, μέ τίς ὀνομαστικές καταστάσεις τῶν ἀρχηγῶν τῶν οἰκογενειῶν, πού δίπλα σέ κάθε ὀνοματεπώνυμο φαινότανε ἀριθμητικά πόσα στόματα ἔτρεφε ὁ κάθε οἰκογενειάρχης. Συνολικά ψυχές 2000, ἄν θυμᾶμαι καλά. Καί μαζί μέ τόν πρόεδρο, μιά καί δυό στό Καρπενήσι, στήν Ἀγροτική Τράπεζα. Μᾶς δώσανε κάτι ψυχία. Καί τήν προειδοποίηση νά μήν ξαναπᾶμε —ἄλευρα, τέρμα!

Φκιάχνουμε καινούριες καταστάσεις, πατάει ὁ πρόεδρος μιά σφραγίδα, «Κοινότης Κορίτσης - Κτημενίων», ἄλλη μιά ὁ Κοριτσιώτης παπάς, «Ἐνοριακός Ναός Ἅγιος Νικόλαος ὁ Νέος», φαρδιές-πλατιές ἀπό κάτω οἱ ὑπογραφές τῆς ἐπισιτιστικῆς ἐπιτροπῆς. Καί στήν τσέπη τήν ἐξουσιοδότηση, «δεόντως θεωρημένην», ὅτι ἐνεργῶ γιά λογαριασμό της. Καί τοῦ δίνω γιά τήν Καρδίτσα, ὧρες δέκα-δώδεκα ποδαριστί!

Στήν ΑΤΕ Καρδίτσας ὑπαγόντανε τά χωριά τοῦ τ. δήμου Δολόπων. Καί παίρνανε κανονικά καί χωρίς διαλείμματα φαρίνα 7 ὀκάδες τό ἄτομο τό μήνα. Μ' ἄλλα λόγια «εἴχανε βρεῖ τό μήνα,

πού θρέφει τούς ἔντεκα», ἄν κι οἱ κοινότητες αὐτές ἦσανε ἔξι, οἱ σικισμοί τους, ὅμως, κοντεύανε τούς ἔντεκα!

Πῆγα στόν ὑποδιοικητή ἤ στόν ἴδιον τό διοικητή τοῦ Ὑποκαταστήματος, σήμερα, μετά τόσα χρόνια, τούτη τή λεπτομέρεια δέν τή θυμᾶμαι ἀκριβῶς. Καί τοῦ λέγω:

—Τό Ὑποκατάστημά σας χορηγεῖ ἄλευρα στίς κοινότητες, πού ὑπάγονται σ' αὐτό. Βεβαίως, ἔχει καί διά τοῦτο καί προμηθεύει. Τό δικό μας, τοῦ Καρπενησιοῦ, δέ διαθέτει. Ἀλλ' ἐξίσου δέ διαθέτει καί θαυματουργά χάπια κατά τῆς πείνης. Συνεπῶς ἄλλην λύσιν ἐμεῖς οἱ πεινῶντες δέν βλέπομεν ἀπό τοῦ νά χορηγήσητε καί σ' ἐμᾶς ἄλευρα. Καί σᾶς δίδω τόν λόγο μου, ὅτι ἐγώ δέν πρόκειται νά φύγω ὄχι ἁπλῶς ἀπό τήν Καρδίτσα, ἀλλ' οὔτε ἀπό αὐτήν ἐδῶ τήν καρέκλα, ἄν δέν πάρω ἄλευρα. Ἡ πεῖνα μάτια δέν ἔχει! Ἄλευρα, λοιπόν! Ἰδού, ἔχω ἐδῶ καί ὅλα τά ἀναγκαῖα δικαιολογητικά, δεόντως θεωρημένα καί ἐσφραγισμένα!

—Δυστυχῶς, μοῦ ἀπαντᾶ πολύ καλόβουλα, μοῦ εἶναι ἀδύνατον νά σᾶς φανῶ χρήσιμος. Τραπεζιτικῶς δέν ὑπάγεσθε εἰς ἡμᾶς. Μόνον ὁ δῆμος Δολόπων δικαιοῦται, τοῦ χορηγοῦμεν.

—Καί ἡ *Καρύτσα*, βεβαίως.

—Βεβαίως! Καί λαμβάνει.

—Κτημένιοι καί Δόλοπες, εἴμεθα, ὅπως γνωρίζετε, γείτονες. Τούς βλέπομεν τούς γείτονές μας νά τρῶνε φαρίνα, χαιρόμεθα. Ἀλλ' ἐμεῖς οὔτε τήν σκωληκόβρωτον μπομπότα; Λόγω τιμῆς, σᾶς βαστάει ἡ ψυχή;

—Μά ἐγώ πταίω; Εἰς τί πταίω;

—Ἀλλ' οὔτε καί ἐγώ. Πταίει ἡ πεῖνα, ὁ πόλεμος πταίει, πταίουν αἱ συνέπειαι τοῦ τελευταίου. Λοιπόν, ἐμεῖς εἴμεθα *Κορίτσα*. Διά τοῦ λόγου τό ἀληθές, βάλτε ἐδῶ καί δυό σφραγίδες. Κορίτσα οἱ μέν, Καρύτσα οἱ δέ, Εὐρυτανία καί ἡ μιά καί ἡ ἄλλη. Διά μίαν διαφοράν ἑνός ἄλφα καί ἑνός ὕψηλον, μάλιστα ἀμφισβητουμένου, καθόσον μερικοί γράφουν τήν δευτέρα καί μέ γιώτα, νά πεινοῦν δύο χιλιάδες ψυχαί; Κάποιο παραθυράκι θά ὑπάρχει ἐξάπαντως, δέν εἶναι δυνατόν.

—Πῶς; Ἐννοεῖτε νά περικόψωμεν τήν Καρύτσαν;

—Εἶμαι ὑπέρ τῆς προσθέσεως. Ἐννοῶ νά συμπεριλάβητε καί τήν Κορίτσαν.

—Δέ γίνεται, δέ γίνεται! Δέν εἶναι νόμιμον!

Ἀπό τήν τελευταία του τούτη λέξη θυμήθηκα ἕνα... ἀνέκδοτο τοῦ Γιάννη Τσιριμώκου, ὅταν ἤτανε ὑπουργός. Καί τοῦ ξεφούρνισα μάνι-μάνι, πρίν κρυώσει τό... σίδερο!

Ὁ «Καραγιάννης», ὅπως τόν λέγανε —καί τό ἤθελε κι ὁ ἴδιος— οἱ συμπατριῶτες του τόν Τσιριμῶκο, τ' ἤτανε λιγουλάκι μαυριδερούτσικος, ἤθελε, λένε, νά συμπεριλάβει στίς ἐπιχείμενες

προαγωγές καί κάποιον ἡμέτερό του, Κώστα στ' ὄνομα. Τοῦτος, ὅμως, δέν εἶχε ὅλα τά «κατά νόμον» προσόντα, κάποιο χαρτί, ἀπ' τά πολλά πού χρειαζόντανε, δέν τό 'χε! Φώναξε, λένε, ὁ ὑπουργός τόν ἁρμόδιο Διευθυντή τοῦ ὑπουργείου καί τοῦ σύστησε νά «μή παραλείψει» καί τόν Κώστα ἀπό τόν πίνακα προακτέων.

—Κοίταξε νά βολέψουμε καί τόν καημένο τόν Κώστα.

—Μάλιστα, κύριε ὑπουργέ, ἀπάντησε ὁ μανταρίνος. Τί λέτε! Ὁπωσδήποτε!

Ἀλλ' ὅταν πῆγε στόν ὑπουργό του γιά ὑπογραφή τούς πίνακες τῶν προακτέων — Κώστας πουθενά! Καμώνεται πώς διαβάζει καί ξαναδιαβάζει τάχα προσεχτικά τίς καταστάσεις ὁ Ρουμελιώτης πολιτικός, ὅμως ὅτι Κώστας δέν ὑπῆρχε τ' ἅρπαξε ἀπ' τή στιγμή πού τίς πῆρε στά χέρια του.

—Τόν Κώστα δέ βλέπω, σᾶς διέφυγε —λέγει μέ προσποιητή ἀφέλεια στό Διευθυντή. Καλά-καλά, φέρε τούς πίνακες νά τούς ὑπογράψω αὔριο. Μόνο μήν ξεχάσεις τόν Κώστα.

—Μάλιστα, μάλιστα, κύριε ὑπουργέ, κοψομεσιάζεται ὁ ξεσχολισμένος γραφειοκράτης.

Τήν ἄλλη μέρα πάλι ὁ Κώστας δέν ἤτανε στούς πίνακες!

—Κι ὁ Κώστας; —ρώτησε ὁ Τσιριμῶκος μέ τόνο πού νά φανερώνει καί τή δυσαρέσκειά του.

—Μά... μά ξέρετε... κύριε ὑπουργέ...

—Αὐτό πού ἐγώ ξέρω εἶναι ὅτι θέλω καί τόν Κώστα —τόν διέκοψε σχεδόν ἔντονα.

—Ἐντούτοις, δέν εἶναι νόμιμον —ἀντεπιτέθηκε κι ὁ μανταρίνος, μαθημένος αὐτός νά κουμαντάρει τόν ὑπουργό κι ὄχι ὁ ὑπουργός τόν ὑπάλληλό του, ἀπό καταβολῆς Ψωροκώσταινας!

—Πῶς τό εἶπες; —κι ἀπομαύρισεν ὁ... Καραγιάννης ἀπό, θυμό! Πάρε, νά, μολύβι, νά καί χαρτί καί γράψε μου ἐδῶ τή λέξη νόμιμον! Καθαρά, νά τή διαβάζω! Ναί, ναί, γράψε την νά τήν ἰδῶ! Τήν ἔγραψες; Θαυμάσια! Διάβασέ την τώρα κι ἀπ' τήν ἀνάποδη. Εἶδες; Νό-μι-μον βγαίνει, δέ βγαίνει; Τό νόμιμον, ἀγαπητέ μου, εἶναι νόμιμον ἀπ' ὅπου νά τό πιάσεις. Κι ἀπ' τήν ἴσια κι ἀπ' τήν ἀνάποδη. Ἄιντε, νά συμπεριλάβεις καί τόν Κώστα κι αὔριο μοῦ φέρνεις νά ὑπογράψω τίς προαγωγές.

—Κι ἔτσι, πού λέτε, ὁ Κώστας τῆς ἱστορίας μας προήχθη — κατάληξα τήν ἀφήγηση τοῦ ἀνέκδοτου.

Τοῦ ἄρεσε τοῦ συνομιλητῆ μου ἡ ἱστορία, δέν κρατήθηκε, γέλασε, «νόστιμον», εἶπε, «εὐφυές», ξαναγέλασε, δημιουργήθηκε ἀτμόσφαιρα, ὅ,τι μοῦ χρειαζότανε. Ξαναρπάχτηκα ἀπ' τό νόμιμον, χωρίς νά μοῦ φύγει κι ἡ ἀγωνία —«θά τόν τουμπάρω ἤ ὄχι;».

—Νόμιμον δέν εἶναι νά πεινᾶμε, νόμιμον καί ὅτι ὑπεδουλώθημεν δέν εἶναι, νόμιμον δέν θά εἶναι καί τό γεγονός, ὅτι αὔριον

θά σᾶς ἔρθουν οἱ Γερμανοί καί οἱ Ἰταλοί καί θά σᾶς ἀδειάσουν τίς ἀποθῆκες σας. Μήν ἔχετε πλάνην! Ὅ,τι ἔγινε καί μέ τήν γαλέταν μας στήν Κατάρα...

Καί τοῦ διηγήθηκα στά πεταχτά κι ἐπίτηδες τήν περίπτωση, τονίζοντας τήν εὐθύνη τοῦ διοικητῆ τῆς Μοίρας, «πού δέν μᾶς διένειμεν ἐγκαίρως τά ἐφόδια». Δέν παράλειψα νά ὑπογραμμίσω καί τήν κατακραυγή μας κατά τοῦ Δερέκα.

—Μά... ξέρετε... Καί πῶς νά τό διευθετήσωμεν νομίζετε;

Εἶχε χάνει πίσω. Ἔσπασε!

—Ἁπλούστατα, νά μᾶς συμπεριλάβητε εἰς τάς διανομάς ἀλεύρων. Κανείς δέν πρόκειται νά σᾶς ζητήσει λόγον. Ἐδῶ ὁλόκληρον Μέτωπον διελύθη καί ἀπό κανέναν δέν ἐζητήθη λόγος, τί μοῦ λέτε; Ἄλλωστε, ἄν παρ' ἐλπίδα ἐπισημανθεῖ τό γεγονός, ἐπικαλεσθεῖτε ὀρθογραφικόν λάθος!

—Θά ἔχωμεν διπλά χαρτιά, καταλάβατε;

—Τό διπλόφαρδο ποτέ δέν βλάπτει, δέν εἶν' ἔτσι; Φτάνει καί περισσεύει.

Ἔδωσε ἐντολή νά μᾶς συμπεριλάβουνε στίς διανομές, μᾶς περάσανε στά χαρτιά τοῦ Ὑποκαταστήματος. Νομίζω πώς ὁ ὑπάλληλος, πού ἀσφαλῶς θά τόν ἔβαλε ὁ διοικητής του στό κόλπο, ἔκαμε καί τό... λαθάκι του, προφανῶς τό θεώρησε ἀναγκαῖο, «διά πᾶν ἐνδεχόμενον»! Ἔγραψε *Καρίτσα*. Ὅμως, τά σακιά μέ τή ταρίνα τά παίρναμε χωρίς τήν παραμικρή... ἀνορθογραφία. Ἐξάλλου προερχόντανε ἀπό βιομηχανικούς ἀλευρόμυλους, ποῦ νά τά 'βρισκε ἤ... μυλωνού νά τά κάτσει, ν' ἀφήσει τό ὠμέγα της;

Χαρᾶς εὐαγγέλια στό χωριό. Τόση φαρίνα!

Ἀλλά μπήκαμε καί χαρφί στό μάτι τῶν γειτόνων μας ἀπό τή Φουρνά καί τή Βράχα. Πῆγαν-ἦρθανε κι ἐτοῦτοι στήν Καρδίτσα, ἄδεια χέρια!

—Γιατί, βρέ ἀδερφέ, ἐσεῖς παίρνετε κι οἱ δικοί μας δέν τά καταφέρνουν, ρωτούσανε ἀπό τά διπλανά χωριά, ὅταν βρίσκανε Κλειτσιώτη. «Ἔχουμε ἀνθρώπους καπάτσους, χαλιγώνουν τόν ψύλλο, γιατί νά μή βγάλουν φαρίνα;» Ἔτσι ἀπαντούσανε οἱ χορτάτοι. «Αὐτό εἶναι, συμφωνούσανε οἱ γειτόνοι. Ἔχεις δίκιο, μπράτιμε. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι, σοῦ λέω, πού βρίσκει ποῦ τό θέλει τό χερούλι του τό τσουκάλι...* Ὁ ἄνθρωπος, πού νά τά πάρει ὁ διάτανος!...»

Τέτοιες κουβέντες γινόντανε. Κι ἐγώ ἤμουνα ἀναγκασμένος νά καμώνουμαι πώς δέν τίς ἀκούω, δέν τίς ξέρω. Γιατί δέν μποροῦσα

* Ἡ λαϊκή ἀντίληψη θέλει, πώς τό κάθε τσουκάλι ἔχει μιά ὁρισμένη θέση γιά νά κολληθεῖ τό χερούλι του, ἀλλιῶς δέν κρατάει. Ξεκολλάει, ἄν δέν πετύχεις αὐτή τή... μυστήρια θέση. Τό θεϊκό χάρισμα τοῦ ἀληθινοῦ τσουκαλᾶ εἶναι ὅτι βρίσκει αὐτή τή θέση, κατέχει, αὐτός καί τά τσουκάλια του, τό μέγα μυστικό. Ἡ ἔκφραση πιά σημαίνει δεξιοσύνη, μαστοριά.

νά δώσω τήν πραγματική άπάντηση. Φανέρωσες τό... κόλπο, ἔχασες τή φαρίνα, άπλούστατα. Καί χωρίς, φυσικά, νά πρόσφερνες καί καμιά ύπηρεσία στούς Φουρνιῶτες ή τούς Βραχινούς.

Μέ ρωτήσανε, βέβαια, κι έμένα άπό τά γειτονικά χωριά, τό πῶς ένήργησα, πῶς τό πέτυχα. Τό μόνο, πού μποροῦσα νά τούς συμβουλέψω ἦτανε νά έπιμείνουνε στό Ύποκατάστημα ΑΤΕ Καρδίτσας. Κι έπιμείναγε, μά χωρίς άποτέλεσμα. Ἄν καί ύπήρχανε κι ἄλευρα καί τρόπος νά καλυφθεῖ ή χορήγηση. Ἀλλά ή γραφειοκρατία; Κι ὥσπου νά ξεπεραστεῖ, φθάσαμε στήν καινούρια σοδιά κοπήκανε άπ' ὅλους οί διανομές. Ἄλλωστε, καί χωρίς θέρο, θά κοβόντανε. Τά ἄλευρα τά χρειαζόντανε οί Γερμανοί, τά βουτήξανε. Βάλανε καί σ' έφαρμογή τήν πολιτική πείνας σέ βάρος τοῦ έλληνικοῦ λαοῦ. Ἐμεῖς προλάβαμε καί πήραμε δυό φορές άπό έφτά όκάδες άλεύρι τό ἄτομο. Δέν ἦτανε καί λίγο!

Αὐτή ή μικρή, μά έντυπωσιακή, μάχη γιά τό ψωμί τοῦ κοσμάκη, μοῦ άνέβασε πιό πολύ τό κῦρος καί τά φόντα στά μάτια ὄχι μόνο τῶν ἴδιων τῶν συγχωριανῶν μου, μά καί τῶν κατοίκων τῶν διπλανῶν χωριῶν.

Στό χωριό ό λόγος μου ἔγινε νόμος! Κι αὐτοί, οί λίγοι, πού κάποτε λέγανε πίσω άπό τήν πλάτη μου: «τί τοῦ ἦρθε νά γίνει... πῶς τό εἶπαν, μαθέ... νά ξεβαφτιστεῖ ά, ναί κουμμουνιστής, σχῶρα με, θειούλη μ'...», κι έκεῖνοι οί ἄλλοι οί φαρμακόγλωσσοι πού σπέρνανε έδῶ-έκεῖ, πώς τάχα έγώ χάλασα τό καλό ὄνομα τοῦ σπιτιοῦ μας, τώρα ὅλοι τους, τρώγοντας τή γλυκιά φαρίνα, μετανοιώνανε γιά τά άλλοτινά πικρά τους λόγια. «Αὐτό θά πεῖ νά ἔχεις ἄνθρωπο, χαλάλι του!», λέγανε τώρα σ' ὅλους τούς τόνους. Τήν προσπάθεια γιά τό ψωμί τῶν παιδιῶν του, τήν έχτιμάει —καί μέ τό δίκιο του— ίδιαίτερα ό άπλός ἄνθρωπος. Καί σοῦ δίνει καί τήν καρδιά του. Τήν άναγνωρίζει κι ό πολιτικός σου άντίπαλος. «Σέ παραδέχεται», ὅπως λέμε. Ὅταν ξεκινᾶς άπό τό ψωμί τῶν άνθρώπων, ξεκινᾶς όρθά. Αὐτό τό ξεκίνημα μᾶς έξασφάλισε τήν καλή μας παραπέρα πορεία. Ἁπλούστατα, γιατί εἴχαμε κερδίσει τό λαό. Τήν έμπιστοσύνη του.

* * *

Τά προβλήματα τό ἕνα κοντά στό ἄλλο, δέ μᾶς άφήνανε χρόνο νά σκεφτοῦμε τίποτα ἄλλο, έξόν άπό τήν άντιμετώπισή τους. Καί νά πού ξεφύτρωσε καινούριο: Τό *άλάτι!*

Ὅταν ό ξάδερφός μου ό Ἠλίας μοῦ ἔλεγε νά γράψω στόν πατέρα μου νά προμηθευτεῖ ἔγκαιρα άλάτι, κάτι ἤξερε. Καί θυμᾶμαι τώρα αὐτό πού ἄκουγα άπό μικρός άπό τούς χωριανούς μου: «τό

αλάτι νά μή μᾶς λείψει καί νά δοξάζουμε τόν Κύριο». Πρέπει κάποτε νά ὑποφέρανε αὐτοί οἱ ἄνθρωποι ἀπό ἔλλειψη ἀλατιοῦ, γιά νά τούς μείνει αὐτός ὁ φόβος. Ἴσως στόν ἀποκλεισμό τοῦ 1917. Στήν Κατοχή τό ἀλάτι ἔγινε ἀκριβότερο κι ἀπό τό χρυσάφι. Μιά χούφτα ἀλάτι ἀνταλλαζότανε μέ τρεῖς καί τέσσερες ὀκάδες τυρί. Τό δέος τ' ἀλατιοῦ ἄδειασε μέ μιᾶς ὅλα τ' ἀποθέματα τοῦ Μονοπωλίου Φουρνᾶς. Τό Μονοπώλιο Λαμίας δήλωσε ἀδυναμία ἀνεφοδιασμοῦ τῆς Φουρνᾶς. Ἡ εἴδηση τρομοκράτησε κυριολεχτικά τά χωριά.

—Τί θά κάμουμε ἀπό ἀλάτι, ἀρχίσανε νά βάζουνε ἐπιταχτικά τό ἐρώτημα οἱ συγχωριανοί μου.

Πῆγα στή Φουρνά. «Τί θά κάμουμε γιά ἀλάτι, κύρ-Κώστα», ἔβαλα κι ἐγώ τό μέγα ἐρώτημα στό διευθυντή τοῦ Μονοπωλίου Κώστα Μπουρδάρα.

—Σηκώνω τά χέρια, Γιωργούλα μου, μοῦ ἀπάντησε κατηγορηματικά. Ἔβαλα λουκέτο. Θά ξαλατιαστοῦμε, θά βελάξουμε, ἀλλά δυνατότης καμία. Δέν ὑπάρχει στό Μονοπώλιο Λαμίας.

—Θά κατέβω μόνος μου στή Λαμία. Μοῦ δίνεις ἐξουσιοδότηση νά παραλάβω ἀπό τό Μονοπώλιο Λαμίας τό ἀλάτι πού ἀναλογεῖ στό χωριό μου;

—Ἀκοῦς ἐκεῖ, ἄν τή δίνω, λέει! Μετά χαρᾶς. Θά εὐχαριστηθῶ, ἄν τά καταφέρεις. Ἐγώ ἐξήντλησα ὅλην μου τήν ἐπιρροήν.

Πῆρα τήν ἐξουσιοδότηση ἀπό τόν Κ. Μπουρδάρα, ὀνομαστικές καταστάσεις τῶν χωριανῶν μου, μέ σφραγίδες κι ἐξουσιοδοτήσεις «δεόντως» θεωρημένες ἀπό τό Σταθμό Χωροφυλακῆς, ἔβαλα στήν τσέπη μου τά ἀνάλογα λεφτά κ' ἕνα συστατικό γράμμα τοῦ πατέρα μου γιά τό Χαράλαμπο Καλατζῆ, τό διευθυντή τοῦ Μονοπωλίου Λαμίας, μιά μποτίλια τσίπουρο μεταστανμένο στόν ντουρβά μου — καί ξεκίνησα.

—Ἀλάτι, σπίρτα καί πετρέλαιο, μπάρμπα-Χαράλαμπε. Δέ ζητῶ καί πολλά.

Εἴχαμε μιά μακρινή συγγένεια ἀπό τή μάνα μου. Τριτοξαδέρφια, ἄν ὄχι καί... τέταρτα, πέμπτα. Ἀποδῶ καί τό «μπάρμπα», πέρα ἀπό τήν προσπάθειά μου νά τόν καλοπιάσω, συνηγορούσης καί τῆς μποτίλιας. «Τό μέχεται καί γιά καλά, πάρε καί λίγο τσίπουρο, ἀπό μένα, πέστου, πεσκέσι» —μέ συμβούλεψε ὁ Γέρος μου.

—Ἀδυνατῶ, παιδί μου, μοῦ ἀπάντησε εὐγενέστατα. Καί θά λυπήσω καί τόν πατέρα σου, πού τόν εὐχαριστῶ γιατί δέν μέ ξεχνᾶ. Δυστυχῶς ἅλας δέν ἔχουμε. Μά θά ἄφηνα ἐγώ ἔτσι τόν κύριο Μπουρδάρα ἀνεφοδίαστον, ἄν εἶχα δυνατότητα; Τί λές; Δυστυχῶς ἔτσι εἶναι τά πράματα...

—Γιά τόν κύριο Μπουρδάρα, τό ἀντιλαμβάνομαι. Χρειάζεσθε

μεγάλες ποσότητες. Μά ἐγώ ἕνα χωριό εἶμαι. Δέν ἔχουμε σπειρί, θά θελάξουμε ἀνάλατοι.

—Ἀφοῦ δέ μέ πιστεύεις, πᾶμε στήν ἀποθήκη.

Πήγαμε, ἄδεια!

—Δέν ἀναμένεται φορτίο;

—Ἡ ἐλπίδα, παιδί μου, εἶναι τό τελευταῖον πράγμα πού ἐγκαταλείπει τόν ἄνθρωπο. Ἀναμένω ἀπό τή Στυλίδα. Μά δέ φαίνεται. Προτιμῶνται τά στρατεύματα Κατοχῆς.

—Τότε δέ φεύγω. Μοῦ ὑπόσχεσθε, ὅτι θά μοῦ δώσετε ἀπό τό πρῶτο φορτίο;

—Βεβαίως. Μά σκέψου, ἄν ἔτσι ἔρθουν ὅλα τά χωριά τῶν Μονοπωλίων Φουρνᾶς καί Καρπενησίου; Τί θά κάμω;

—Ἀπό λίγο σέ ὅλους, μπάρμπα - Χαράλαμπε, τοῦ ἀπάντησα. Ἔπειτα δέ θά πέσουν ὅλοι μαζί, ἔτσι δέν εἶναι;

Ἔπιασα ἕνα δωμάτιο στό ξενοδοχεῖο «Βούλγαρη» στήν πλατεία Ἐλευθερίας. Ἀδήλωτος, τά παιδιά τοῦ ξενοδοχείου ἤσανε γνωστά. Ἔμεινα τρεῖς μέρες. Κι ἀπό τά χαράματα τήν ἔστηνα ἔξω ἀπό τό Μονοπώλιο. Φοροῦσα χωριάτικη χυλότα καί βραχεία σκουτίσια χλαίνη. Σωστός χωρικός, ὑποψία δέν κινοῦσα.

Τήν τρίτη μέρα φάνηκε μιά μακριά φάλαγγα ἀπό διπλόχαρα φορτωμένα ἀλάτι. Τή συνοδεύσανε Ἰταλοί στρατιῶτες. Πέταξα ἀπό τή χαρά μου.

—Ἔλα, βοήθα με νά παραλάβω, νά πάρεις καί τό μερτικό σου, μοῦ εἶπε ὁ μπάρμπα-Χαράλαμπος. Ἀνασκουμπώθηκα. Οἱ χαροτσέρηδες βάζανε τά τσουβάλια στήν πλάστιγγα καί τά παρατούσανε. Τ' ἅρπαζα ἐγώ —ἀλάτι, τό ἀφιλότιμο, ἀσήκωτο— καί τ' ἄδειαζα δίπλα. Ἔγινε τεράστιος σωρός, σωστό βουνό. Μοῦ ἄνοιξε τήν... ὄρεξη.

—Μπάρμπα-Χαράλαμπε, δῶστε μου γιά δυό μῆνες, νά μήν ξανάρχομαι, τόν παρακάλεσα.

—Καλά-καλά! —μοῦ ἀπάντησε μέ οἰκειότητα.

Ἀπόγευμα πιά φόρτωσα σ' ἕνα αὐτοκίνητο ἀλάτι γιά δυό μῆνες, ποσότητα μέ τήν ὁποία ὁ χωρικός πορεύεται, μπορεῖ ἀκόμα κι ὁλόκληρο χρόνο. Τό αὐτοκίνητο ἴσαμε τόν Ἁηγιώργη Φθιώτιδας. Καί τηλεγράφησα νά ἔρθουνε χωριανοί μου μέ μουλάρια νά φορτώσουμε —ἕξι ὧρες μουλαρόδρομο ὥς τό χωριό.

Οὔτε οἱ «μύριοι» τοῦ Ξενοφῶντα δέ θ' ἀναχράξανε ἔτσι, μέ τόση χαρά τό «Θάλαττα! Θάλαττα!», ὅπως οἱ συγχωριανοί μου τό «ἀλάτι! ἀλάτι!» Κι ὄχι τόσο γιατί εἴχανε φτάσει στό «ἀμήν», στό «γλύψιμο τοῦ γουδιοῦ», ὅπως λένε, ὅσο ἐπειδή σηκωνότανε ἀπό τήν ψυχή τους τό ἄγχος τοῦ ἀλατιοῦ. Βαρύ ὅσο καί τό ἴδιο τό ἀλάτι.

Εἶχα φέρει καί μιά μικρή ποσότητα σπίρτα. Ὅμως, πετρέ-

λαιο, ούτε δράμι! Ὁ μπάρμπα - Χαράλαμπος, πού τοῦ ἔγινα τσιμπούρι, μ' ἔβαλε νά χτυπήσω τούς στοιβαγμένους γκαζοτενεκέδες γιά νά πειστῶ, ὅτι ἦτανε ἄδειοι. Πολλά τά ζητοῦσα! Καί πετρέλαιο! Θά ἀφήνανε οἱ καταχτητές πετρέλαιο γιά μᾶς!... Ὅταν μᾶς βγάζανε τό λάδι.

Τό παράδειγμά μας τό μιμηθήκανε καί ἡ Φουρνά καί ἡ Βράχα. Στό ἔμπα τοῦ χειμώνα πετύχαμε νά πάρουμε προκαταβολικά τή μερίδα μας καί γιά τούς χειμερινούς μῆνες. Χρειάστηκε βέβαια νά κατεβῶ 3 - 4 φορές ἀκόμα στή Λαμία. Τά σπίτια ἐφοδιαστήκανε στά γεμάτα μέ ἁλάτι. Τήν ἄνοιξη τοῦ 1942 ἦτανε ἀργά πιά καί λόγος κάν νά γίνει γιά προμήθεια ἁλατιοῦ. Μακάριοι οἱ... κατέχοντες! Μ' αὐτό τ' ἁλάτι τά διχά μας χωριά βγάλανε ὅλη τήν Κατοχή. Καί προμηθεύτηκε ἀπ' αὐτό καί τό ἀντάρτικο στίς ἀρχές. Καί προπαντός οἱ βλάχοι μέ τά κοπάδια τους, πού ἀνεβήκανε τήν ἄνοιξη στά βουνά.

Ἡ πρόνοιά μας αὐτή γιά τό ἁλάτι ἀνέβασε δέκα φορές πιό πολύ τό κύρος μας. Περισσότερο κι ἀπό ὅ,τι τό ψωμί ἴσως. Χωρίς ψωμί, πάει κι ἔρχεται. Μά χωρίς ἁλάτι, βελάζεις, παλαβώνεις! Χωρίς ψωμί, τρῶς χόρτα. Μ' ἄιντε νά φᾶς τά χόρτα χωρίς ἁλάτι! Ὕστερα εἶναι τά ζῶα. Δέ ζοῦνε χωρίς ἁλάτι. Ἤ τό μαξούλι! Χωρίς ἁλάτι οὔτε τυριά, οὔτε βουτύρατα συντηροῦνται. Ὁ κόσμος στ' ἀληθινά μᾶς εὐλογοῦσε.

* * *

Πολλά τά προβλήματα πού ξεφυτρώσανε μπροστά μας. Ἀναπάντεχα πολλά. Μερικά γεννήσανε οἱ νέες συνθῆκες, ἡ σκλαβιά. Ἄλλα ὑπήρχανε ἀπό παλιά, χρονισμένα, πού τώρα, ὅμως, περιπλεκόντανε μέ τή νέα κατάσταση, παίρνανε μιάν ἄλλη ὄψη, ἀπαιτούσανε συγχρονισμένες λύσεις. Θά ξαναγυρίσουμε σέ μερικά ἀπό τά προβλήματα αὐτά. Σ' ἐκεῖνα πού σχετίζονται μέ τό θέμα μας. Στό μεταξύ πρέπει νά ἀναφερθοῦμε, ἔστω μέ λίγα λόγια, στό σοβαρό πρόβλημα καί σύγχρονα γεμάτο κινδύνους, πού ἀνάκυψε τό χαλοκαίρι τοῦ 1941 γιά τόν πληθυσμό ἰδιαίτερα τῆς ἑλληνικῆς ὑπαίθρου. Ἦτανε τά ἰταλικά «τάγματα ἀφοπλισμοῦ».

Τά Ἄγραφα ἀπό τήν ἴδια τή γεωγραφική τους σύσταση εἴχανε τό προνόμιο σ' ὅλη τή μακρόχρονη ἑλληνική ἱστορία, νά μήν «ἐνδημεῖ» σ' αὐτά ὁ καταχτητής. Δέν τόν σήκωνε ὁ τόπος, ὅπως λέμε. Ἀλλά ἀπό διάφορους «βεληγκέχηδες» δέ γλιτώνανε. Ἕνα εἶδος «βεληγκέχηδων» ἤσανε κι αὐτά τά τάγματα. Ξαμολυθήκανε στήν ὕπαιθρο, δέρνανε, αὐθαιρετούσανε βέβαια, πλιατσικολογούσανε, βασανίζανε. Θέλανε νά περιμαζέψουνε τά ὅπλα ἀπό

τά χέρια τοῦ λαοῦ. Τό βασικότερο, ὅμως, ἤτανε νά τρομοκρατήσουνε τόν πληθυσμό καί νά τόν ραγιαδοποιήσουνε.

Ἂς μοῦ ἐπιτρέψει ὁ ἀναγνώστης ἕναν παραστατικό μύθο. Κάποτε, λέει, ἔπεσε χολέρα στά χωριά, σέ κάποια χωριά. Καί θέριζε ζωές. Ἕνα χωριό, σάν ἔμαθε ὅτι ἡ κυρά-χολέρα ἔφτασε στό διπλανό, μαζεύτηκε νά κουβεντιάσει, ν' ἀποφασίσει πῶς θ' ἀντιμετωπίσει τό κακό. Καί πῆρε τήν ἀπόφαση νά στείλει τόν πρόεδρό του νά βρεῖ τή χολέρα, νά κουβεντιάσει μαζί της, νά τά... συμβιβάσουνε. Ἔτσι κι ἔγινε. Πῆγε ὁ πρόεδρος, βρῆκε τή χολέρα.

—Ἔ, τί σκοπεύεις, κυρά-χολέρα, θά μᾶς... κοπιάσεις;

—Ἀμέ;

—Καί πόσους λογαριάζεις νά πάρεις;

—Βλέποντας καί κάνοντας.

—Ἄκου νά σοῦ πῶ. Γιά νά μή μαλώνουμε, κι οὔτ' ἐσύ παράπονο, οὔτ' ἐμεῖς κατάρες, ἔλα νά τά συμφωνήσουμε. Πόσους θές;

—Ἑκατό.

—Πολλοί εἶναι. Στά μισά. Πενήντα, συμβιβάζεσαι;

—Κόρακας νά τό κόψει, ἄιντε, πενήντα!

Γύρισε ὁ πρόεδρος στό χωριό, «τό καί τό, πενήντα, τήν κατάφερα! Ἑκατό γύρευε!». Καί δέν παρέλειψε, γιά νά μεγαλώσει καί τή δική του ἐπιτυχία ἴσως, νά περιγράψει τί φοβερό πρόσωπο ἔχει αὐτή ἡ χολέρα καί κάτι δόντια ἁρπαχτικά. Κύριε, φύλαττε!

Σέ λίγο, νά σου καί ἡ κυρά-χολέρα. Κι ἀντί πενήντα, διακόσιοι πενήντα, πού λές, φορτώσανε γιά τόν ἄλλο κόσμο. Ἀνάστατο τό χωριό. Τούς γέλασε! Τά 'βαλε καί μέ τόν πρόεδρο, πού πίστεψε αὐτή τή... χολέρα. Μιά καί δυό ὁ πρόεδρος ξανά στήν κυρά.

—Χολέρα σέ εἴπανε, χολέρα εἶσαι. Οὔτε μπέσα, οὔτε τσίπα ἔχεις. Τί συμφωνήσαμε, μωρή σκρόφα; Γιατί δέν κράτησες τό λόγο σου;

—Τόν κράτησα καί τόν παρακράτησα, φίλε μου.

—Κι οἱ διακόσιοι πενήντα;

—Ἐγώ πῆρα πενήντα. Οἱ ἄλλοι διακόσιοι δέ πεθάνανε ἀπό χολέρα. Πεθάνανε ἀπό τό φόβο τῆς χολέρας. Τί σοῦ φταίω ἐγώ, ἄν εἶστε φοβιτσάρηδες;

Λοιπόν, εἴτε χολέρα εἶναι αὐτή, εἴτε «τάγματα ἀφοπλισμοῦ», εἴτε Μακρονήσι, ἡ ἀλήθεια εἶναι ἡ ἴδια: οἱ πιό πολλοί πεθαίνουνε «ἀπό φόβο τῆς χολέρας». Τό ἴδιο πάθαμε καί τώρα. Οἱ εἰδήσεις, ὅτι δέρνανε, βασανίζανε, ἀνασκολοπίζανε, καίγανε μέ καφτό λάδι, φτάνανε νωρίτερα ἀπό τά τάγματα, προπομποί. Καί πηγαίνανε νά παραλύσουνε τά νεῦρα τοῦ λαοῦ. Πετύχαινε, δηλαδή, ὁ καταχτητής αὐτό πού ἤθελε. Ἀλλά οἱ ἴδιοι οἱ Ἰταλοί ἔχουνε μιά παροιμία. Ὅτι ὁ διάβολος δέν εἶναι τόσο τρομερός, ὅταν τόν δεῖς ἀπό κοντά, ὅσο τόν παρουσιάζει ἡ φήμη του. Ἔτσι καί μέ κάθε

εχθρό. Όταν τόν σιμώσεις, θά δεῖς, ὅτι ἔχει ὁπωσδήποτε τήν ἀχίλλειο πτέρνα του. Κοίταξε ἐκεῖ νά τόν πλήξεις.

Κατάφτανε, λοιπόν, καί στό χωριό μου ἕνα τμῆμα «βεληγκέκηδων». «Τί νά κάνουμε», μέ ρωτοῦνε οἱ χωριανοί μου. «Θά τούς περιμένουμε, θά δοῦμε τί διαβόλοι εἶναι. Καί βλέπουμε. Μόνο χρειάζεται ψυχραιμία. Ἐμεῖς, σέ καμιά περίπτωση ὅπλα δέν ἔχουμε. Τό χειρότερο θά ἤτανε νά τούς γλυκαίναμε. Συνεννοηθήκαμε;» Ἔτσι ἀπάντησα κι ἐκεῖνοι καταλάβανε. Μερικοί γεροντότεροι εἴπανε νά πᾶμε νά τούς προϋπαντήσουμε ἔξω ἀπό τό χωριό. Δέν ἤμουνα τῆς γνώμης τους. Ἔξω ἀπ' ὅλους τούς ἄλλους λόγους, δέν ἔπρεπε νά δείξουμε ὅτι θέλουμε νά τούς καλοπιάσουμε. Βρήκαμε καλύτερο νά φύγει ὁ κόσμος γιά τίς δουλειές του, μακριά ἀπό τό χωριό. Νά μείνουμε λίγοι. Ἀνάμεσα σ' αὐτούς ὁ γέρο-δάσκαλος, ὁ συνταξιοῦχος Κ. Παπαδόπουλος, ὁ γέρο-Ζάχος Παυλέτσης, πού εἶχε κάνει χρόνια, πάνω ἀπό εἴκοσι, στήν Ἀμερική καί μερικοί ἄλλοι.

Ἤτανε ἕνας λόχος μ' ἐπικεφαλῆς ἕναν ὑπολοχαγό. Μπαίνοντας ἀπό τή βορεινή πλευρά, τό δρόμο πού φέρνει ἀπό τή Θεσσαλία καί Τριφύλλα, στήν ἄκρη τοῦ χωριοῦ, ἀκριβέστερα τῆς συνοικίας Κορίτσα, εἶναι τό σχολεῖο, ἡ ἐκκλησιά κι ἀκριβῶς κάτω ἀπό τήν ἐκκλησιά τό μπακάλικο τοῦ Βασίλη Παπαστάθη, πού χρησίμευε καί σάν καφενεῖο —πού σπάνια, ὅμως, ἔψηνε καφέ— ὅπου μαζευόμαστανε τά βράδια ἤ τίς σχόλες.

Ἐκεῖ στό μαγαζί τούς περιμέναμε. Οἱ στρατιῶτες, καμιά πενηνταριά-εξήντα, τήν ἀράξανε στά πεζούλια τῆς ἐκκλησιᾶς, οἱ ἀξιωματικοί, τρεῖς ἤ τέσσερες, ἤρθανε στό μαγαζί καί τούς φιλέψαμε καρύδια καί τσίπουρο. Καρύδια φιλέψαμε καί τούς στρατιῶτες.

Ὁ ὑπολοχαγός, πού ἤτανε ἔφεδρος καί μᾶς τό δήλωσε αὐτό ἐμφαντικά ἀπό τήν ἀρχή, ἔφερε σχεδόν ἀμέσως τήν κουβέντα στά ὅπλα. Ὅτι πρέπει νά τά παραδώσουμε κλπ. Τοῦ ἀπάντησα, ὅτι ὅπλα ἀπό τό στρατό μας στήν Ἀλβανία δέ φτάσανε ἴσαμ' ἐμᾶς, γιατί ἡ ἀπόσταση ἤτανε μεγάλη καί κανένας δέ θά κουβαλοῦσε τόσο βάρος μιά βδομάδα πορεία μέσα ἀπό κακοτράχαλα βουνά. Ὁ ἄνθρωπος φαινότανε ὅτι δέν εἶχε καί πολλή ὄρεξη γιά τήν αποστολή πού τοῦ ἀναθέσανε. Βρῆκε λογικό τό ἐπιχείρημά μου. Ἴσως, αὐτό νά ξεθάρεψε καί τό γέρο-Ζάχο, μπορεῖ καί ἡ ἀφέλεια πού διακρίνει τούς περισσότερους ἀπό τούς συμπατριῶτες μας πού κάνουνε πολλά χρόνια στήν Ἀμερική, μπορεῖ καί ἡ διαίσθηση —λαϊκό ἔνστικτο— καί εἶπε:

—Τί φοβᾶσθε καί θέλετε νά μαζέψετε τά ὅπλα; Ἐπανάσταση ἐναντίον σας;

—Φυσικά, ἀπάντησε ὁ Ἰταλός ὑπολοχαγός. Εἴμαστε στρα-

τός κατοχῆς. Οἱ Ἕλληνες εἶναι φιλελεύθερος λαός, τό μαρτυρᾶ ἡ ἱστορία τους. Μέ τήν πρώτη εὐκαιρία θά ἐξεγερθοῦν ἐναντίον μας. Ὅσο λιγότερα ὅπλα διαθέτουν, τόσο καλύτερα γιά τή δική μας ἀσφάλεια. Δέν εἶναι λογικό αὐτό;

—Βλέπω μετά χαρᾶς, συνέχισε ὁ γέρο-Ζάχος, ὅτι καί λογικός ἄνθρωπος εἶσθε καί εἰλικρινής. Μέ τή λογική τῶν πραγμάτων θά σᾶς ἀπαντήσω κι ἐγώ καί μ' ὅλη τήν εἰλικρίνεια. Ἐγώ εἶμαι γέρος καί δέν ἔχω τίποτα νά φοβηθῶ. Ἔ, λοιπόν, μή βασανίζετε τόν κόσμο γιά τά ὅπλα. Εἶναι πολλά, δέν θά τά πάρετε! Καί μάλιστα ἀπό τά χέρια, πού βρίσκονται αὐτή τή στιγμή. Ξέρετε πόσα εἶναι; Τριακόσιες χιλιάδες! Μήν ἀπορεῖτε!

Ἀνοίξανε διάπορα τά μάτια ὅλων τῶν Ἰταλῶν ἀξιωματικῶν. Ἐγώ καί οἱ ἄλλοι συγχωριανοί μου νιώθαμε σέ ἀναμμένα κάρβουνα, διάβολε, μπελάδες θά μᾶς ἀνοίξει ὁ γέρος, ξεκούτιανε; Τά εἶπε, ὅμως, τόσο γρήγορα, δυνατότητα διακοπῆς του δέν ἔδωσε.

—Καί ποιά εἶναι αὐτά τά ὅπλα, ποῦ εἶναι; —ρώτησε ὁ ὑπολοχαγός.

—Στά δικά σας χέρια, γιά τήν ὥρα. Μά σάν ἔρθ' ἡ στιγμή πού σεῖς εἴπατε, θά περάσουν στά δικά μας. Ἐσεῖς οἱ ἴδιοι θά μᾶς τά δώσετε. Μ' αὐτά θά σᾶς πολεμήσουμε. Νά θυμηθεῖτε τά λόγια αὐτά ἑνός γέρου. Τήν ἱστορία σεῖς οἱ νεώτεροι τήν ξέρετε καλύτερα ἀπό μένα. Ἔτσι καί τό Εἰκοσιένα, ἀπό τούς Τούρκους τά πήραμε τά ὅπλα. Μή μέ παρεξηγεῖτε, εἶμαι γέρος καί δέν μπορῶ νά σᾶς πῶ ψέματα. Σᾶς βλέπω σάν παιδί μου καί σᾶς προειδοποιῶ.

Σύξυλοι μείναμε ὄχι μόνον ἐμεῖς, ἀλλά καί οἱ Ἰταλοί. Ὁ γέρο-Ζάχος εἶπε μιά τρομερή ἀλήθεια. Τί συνέπειες μπορεῖ νά εἶχε αὐτό; Κι ἐγώ πού εἶχα καί τήν προειδοποίηση τοῦ Μπακόλα, τοῦ Γραμματέα μου, νά μή σμίξω μέ Ἰταλούς; Διάβολε!

—Ὄχι, αὐτό ποτέ δέ θά γίνει, ὁ ἰταλικός στρατός δέν παραδίδει τά ὅπλα του, ἀντέδρασε, πικραμένος, ὁ Ἰταλός ὑπολοχαγός.

—Δέν εἶπα θά τά παραδώσετε. Εἶπα θά τά πάρουμε καί θά μᾶς τά δώσετε, συνέχισε ὁ γέρο-Ζάχος, ξαναμμένος κι αὐτός τώρα.

Ἀπό τή... δύσκολη θέση ὅλων μας μᾶς ἔβγαλε ὁ γέρο-δάσκαλος.

Ἡ ἐκκλησιά τῆς συνοικίας μας εἶναι ἀφιερωμένη στόν Ἅγιο Νικόλαο τόν Νέο, τόν «ἐξ ἑώας». Δέν ἔχει καμιά σχέση μέ τόν γνωστό θαλασσινό Ἁι-Νικόλα. Ἐτοῦτος εἶναι βλάχος, μᾶλλον. Τό ἴδιο, ὅμως, θαυματουργός. Ἔσωσε ἀπό τήν αἰχμαλωσία τῶν Τούρκων τή βλάχικη οἰκογένεια τῶν Καραΐσκων. Κι ἀπό τότε ἡ οἰκογένεια αὐτή διατηρεῖ στό κοπάδι της καί τό κοπάδι τοῦ Ἁι-Νικόλα, πού τά ἔσοδά του τά διαθέτει γιά τήν ἐκκλησιά.

Θυμᾶμαι, ὅτι ὁ τσέλιγκας Θύμιος Καραΐσκος ἐρχότανε δυό φορές τό χρόνο στό χωριό, στόν «Ἅγιο» του. Ἡ μιά ἦτανε στίς ἐννιά τοῦ Μάη, πού γιορτάζει ὁ Ἅγιος. Καί πόσοι χαβγάδες γύρω ἀπό τό κοπάδι τοῦ Ἁγίου! Οἱ παπάδες τοῦ χωριοῦ ἕνα εἴχανε ὄνειρο. Νά μάθουνε πόσα εἶναι τά πρόβατα τοῦ Ἁγίου καί νά αποχτήσουνε δικαιοδοσία στή διαχείρισή τους. Μά ὁ Θύμιος Καραΐσκος, τσιφλικάς μέ πλάτες, πίστευε στόν Ἅγιο του, μά ὄχι καί στούς λειτουργούς του. Λογαριασμό θά τούς ἔδινε; Εἶχε ἄλλωστε καί μιά γερή μαγκούρα στό χέρι καί μιά πιστόλα στήν τσέπη —γερός χαβγατζής. Τέλος πάντων!

Ἡ ἐκκλησιά μας εἶχε ἀκόμα κ' ἕν' ἄλλο προνόμιο ἐξόν ἀπό τόν θαυματουργό νοικοκύρη της. Κληρονόμησε τό «χέρι τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ» —χειμήλιο μέ τό βραχίονα, κατά τά ἱερά τεκμήρια, τοῦ Εὐαγγελιστῆ. Ὁ Λουκάς ἦτανε γιατρός, ὅπως εἶναι γνωστό. Καί γιάτρευε τό «διάβασμα» μέ τήν παρουσία τοῦ χειμηλίου καί ἀνθρώπους καί ζῶα. Φυσικά, γιάτρευε πληρέστερα τά οἰκονομικά τῆς ἐκκλησιᾶς καί ἰδιαίτερα τῶν παπάδων της. Τέλος πάντων κι αὐτό.

Ὁ γέρο-Παπαδόπουλος, φέρνει τήν κουβέντα στόν θαυματουργό μας Ἅγιο καί τά θαύματά του καί στό «χέρι τοῦ Εὐαγγελιστοῦ». Καί βγάζει ἀπό τήν τσέπη του —ἦτανε ἑτοιμασμένος;— ἕνα παλιό χειρόγραφο κι ἀπό κεῖ διαβάζει τήν ἱστορία τοῦ κειμηλίου τοῦ Λουκᾶ. Ζωήρεψε ἀμέσως τό ἐνδιαφέρον τῶν Ἰταλῶν. «Νά πᾶμε στήν ἐκκλησία» προτείνουνε. «Νά πᾶμε», συμφωνοῦμε κι ἐμεῖς, ξεκινᾶμε. Γέμισε ἰταλοφανταρία ἡ ἐκκλησιά. Ἀξιωματικοί καί φαντάροι παρελαύνουνε καί φιλοῦνε μέ κατάνυξη τό κειμήλιο. Ζητοῦνε τήν ἄδεια νά φωτογραφηθοῦνε μέ τ' ἀσημένιο κουτί στό χέρι. Βγαίνουμε στό προαύλιο. Ὅλοι μαζί τσοῦρμο, ὁ ὑπολοχαγός κρατάει τό κουτί, φωτογραφίζονται ἀπό δῶ, φωτογραφίζονται ἀπό κεῖ. Κι ὕστερα κι ἕνας-ἕνας μέ τό κειμήλιο στήν ἀγκαλιά του —θά στείλουνε, λένε, τίς φωτογραφίες στά σπίτια τους. Θεωροῦνε τούς ἑαυτούς τους εὐτυχεῖς, πού περάσανε ἀπό τό χωριό μας καί προσκυνήσανε τόν Εὐαγγελιστή. Τόν καημένο τό βλάχο τόν Ἅι-Νικόλα τόν ξεχάσανε κιόλας —φτωχός ἅγιος!...

Σάν τέλειωσε ὅλο αὐτό τό πανηγύρι, ὁ ὑπολοχαγός διέταξε νά συνταχτοῦνε γιά ἀναχώρηση. Μᾶς εὐχαριστήσανε γιά τήν... περιποίηση καί πήρανε τό δρόμο γιά τό Μεσοχώρι, τή μεσιανή συνοικία τοῦ Κλειτσοῦ. Κι ἀπό κεῖ θά τραβούσανε γιά τή Βράχα. Εἶπα στόν ὑπολοχαγό, ὅτι θά τούς συνόδευα ἴσαμε τό Μεσοχώρι —διάβολε, ξέρεις τί μπορεῖ νά γίνει; Εἶχε καί στό Μεσοχώρι κάποια χάρα ἁγίου, μά Εὐαγγελιστή Λουκά δέν εἶχε! Ὅταν μπαίναμε στό Μεσοχώρι, ἕνα τσοῦρμο παιδιά τῶν «γύφτων» —μιᾶς

πάμφτωχης οἰκογένειας ξεπεσμένων σιδηρουργῶν— παρατάχτηκε στό δρόμο καί τά γυφτάκια μᾶς χαιρετίσανε φασιστικά, σηκώνοντας τό δεξί χέρι, ὅπως τούς εἶχε μάθει ἡ μεταξική ΕΟΝ. Τό πρόσεξε ὁ ὑπολοχαγός.

—Ἔχω μιάν ἀπορία, μοῦ εἶπε. Ὁ Μεταξάς ἦταν φασίστας. Ἰδού καί ὁ δικός μας χαιρετισμός, τοῦ Μουσολίνι. Τότε γιατί μᾶς ἀντιστάθηκε;

—Ἔχετε τή γνώμη, τοῦ ἀπάντησα, ὅτι σᾶς ἀντιστάθηκε ὁ Μεταξάς; Σᾶς ἀντιστάθηκε ὁ ἑλληνικός λαός, στρατευμένος καί μή. Σύσσωμος.

—Τί πιστεύετε, θά μᾶς ἀντισταθεῖ καί στό μέλλον;

—Αὐτό θά τό δείξει τό ἴδιο τό μέλλον. Ἄν ἐπιτρέπετε, τί εἶναι τό ἐπάγγελμά σας στήν πατρίδα σας;

—Δάσκαλος τῆς ἱστορίας.

—Ὁ ἰταλικός λαός τί θά ἔκανε, ἄν βρισκόταν στή θέση τοῦ ἑλληνικοῦ;

—Τό ἴδιο, πού, κατά πάσα πιθανότητα, θά κάνει καί ὁ ἑλληνικός.

Κοιταχτήκαμε στά μάτια. Ἀνταλλάξαμε ἕνα φιλικό χαμόγελο. Κι ὅταν ἀποχαιρετηθήκαμε σφίξαμε γερά τά χέρια... Πόσο θά χαιρόμουνα, ἄν ποτέ μάθαινα, ὅτι ἐπέζησε αὐτός ὁ ἄνθρωπος καί γύρισε στήν πατρίδα του!

Τό βράδυ ξάναψε γερή συζήτηση στό «μαγαζί» γιά τά γεγονότα τῆς ἡμέρας. Στά μάτια τῶν συγχωριανῶν μου ὁ «διάβολος» ἔπαψε νά εἶναι τόσο τρομερός «ὅσο τόν φανταζόντανε» πρίν τόν δοῦνε ἀπό κοντά. «Μωρέ, καλά τό ἔλεγα ἐγώ, δέν ἔχουνε κῶλο οἱ φρατέλοι. Τούς ξέρω καλά ἀπό τήν Τρεμπεσίνα, φευγᾶστε ποδαράκια μου νά μή σᾶς χέσ' ὁ κῶλος μου», ἐπαναλάμβανε κάθε τόσο ἕνας πρώην φαντάρος τοῦ Σαράντα. «Ἄς μήν ἦταν ὁ Ἅγιος νά κάνει τό θάμα του καί σοῦ λέω ἐγώ», τόν ἀποστόμωσε ἕνας γέρος.

Τό ὅτι ὁ Ἅγιος Νικόλαος «ὁ Νέος», μαζί μέ τόν Εὐαγγελιστή Λουκά, εἴχανε κάνει τό θαῦμα τους, δέν τό ἔβγαζες ἀπό κανέναν. Μ' ἄλλα λόγια, «εἴχαμε πλάτες». (Λεβέντη λαέ, πού βάζεις καί τούς ἁγίους σου στή μάχη!).

Ἐγώ, ὅμως, τή στιγμή ἐκείνη πιό πολύ πρόσεχα τίς ἐκδηλώσεις γιά τόν παππού τό Ζάχο. «Μπράβο, παππού! Γειά στό στόμα σου, μπάρμπα-Ζάχο! Καριοφυλιᾶς τό λάλησες». Τέτοια λέγανε στό γέρο.

—Καλά δέν τά εἶπα, ρωτοῦσε, τάχα, ὁ γέρος, μέ φανερή περηφάνεια.

—Στρογγυλά καί παστρικά, χρυσόστομος!

—'Από τόν τρελό καί τό μωρό μαθαίνεις τήν άλήθεια —τί γέρος, τί μωρό!— συμπλήρωσε ό παππούς ό Ζάχος.

'Αλλά ή άχλάδα τήν έχει πίσω τήν ούρά. Κι αύτό τό θύμισα τών συγχωριανών μου. «Αύτό, τούς είπα δέν ήταν τμήμα άφοπλισμού, άλλά περιηγητών. Πέτυχε καλός άνθρωπος ό ύπολοχαγός, σύριο δέν ξέρεις τί κερατάς σού έρχεται».

'Οπωσδήποτε, όμως, αύτή ή «πρώτη λήψις έπαφής» μέ τόν έχθρό ξεθάρρεψε τούς άνθρώπους. Κι αύτό δέν ήτανε λίγο τίς στιγμές έκείνες, πού όλα «τάσκιαζε ή φοβέρα καί τά πλάκωνε ή σκλαβιά».

'Ο Μπακόλας έμαθε, ότι έμεινα καί συναντήθηκα μέ 'Ιταλούς. Μού έστειλε ένα σημείωμα, μέ κατσάδιαζε. Πρώτον: παράβαση ρητής έντολής. Δεύτερον: τυχόν σύλληψή μου θά ήτανε γιά τήν όργάνωσή μας, αύτή τή στιγμή, στό ξεκίνημα, χτύπημα μέ φανερές κι άπό πολλές άπόψεις συνέπειες. Πώς δέν τό καταλάβαινα, έλεγε, αύτό; Καί τρίτον: τελεία καί παύλα —νά μήν ξαναγίνει!

Τού άπάντησα, ότι είχε δίκιο. Μά έλα πού οί έντολές καμιά φορά άνατρέπονται άπό τά ίδια πράγματα! Ότι είναι άδύνατο νά γίνει αύτή τή στιγμή ό,τιδήποτε παρακινδυνευμένο, χωρίς νά είμαστε έμείς μπροστά κατά κυριολεξία. 'Εμάς ξέρει ό κόσμος, έμάς έμπιστεύεται, άπό μάς γκαρδιώνει. Λείψαμε, χάνει τό μπούσουλά του. Δέν είναι, έπιτέλους, προλεταριάτο. Καί τού ύπενθύμισα πώς μέ τό Στέφο (Θάνο) συμφωνήσαμε άπό τήν άρχή τού ξεκινήματός μας νά μπούμε μπροστά σέ κάθε δυσκολία. Ήξερα, ότι ό μακαρίτης έκείνος άγωνιστής σεβότανε τή γνώμη τού Στέφου καί τή δική μου, ύπολόγιζε τό τί θά λέγαμε έμείς πάνω σέ κάποιο σοβαρό ζήτημα!* Τέλος, τού ζητούσα νά άνακαλέσει τή σχετική έντολή, ότι δέν άνταποκρίνεται μέ τίς πραγματικές άνάγκες. 'Επιτέλους, θά ήτανε τό χείριστο νά σχημάτιζε ό κόσμος έντύπωση, ότι άντί γιά ήγέτες του είμαστε άπλώς δειλοί καί φιλοτόμαροι.

Δέν πέρασε πολύς καιρός καί πήρανε παγάνα τά χωριά μας ξανά τ' άφοπλιστικά τμήματα τών 'Ιταλών. 'Επικεφαλής τώρα ένας ολόκληρος κολονέλος. Καί δύναμη τάγματος. Δείρανε καί βασανίσανε στό Βελέσι, τήν 'Απιδιά καί σ' άλλα χωριά. 'Αποτέλεσμα, όμως, μηδέν. Όπλα στήν ούσία δέ μαζέψανε.

Ζυγώνανε καί κατ' έμάς. Ζήτησα άπ' τό χωριό νά κρίνει τό

* Ύστερα άπό 26 χρόνια άπό τότε, πήρα ένα γράμμα άπό τό Στέφο Θάνο, άναφορικά μέ τόν Μπακόλα. 'Ο Στέφος κάνει τήν ίδια διαπίστωση: «Ποτέ δέν τόν διέκρινε, γράφει ό παλιός αύτός συνεργάτης καί τών δυό μας, ό έγωισμός κι έλεγε: άφού λέει ό Γιωργούλας κι ό Στέφος έτσι, έτσι πρέπει νά κάνουμε».

ίδιο, άν θά έπρεπε νά μείνω, ή όχι, μιά καί ύπήρχε ένδεχόμενο νά μέ πιάσουνε οί Ίταλοί. Τό χωριό μοΰ δήλωσε κατηγορηματικά: «άν φύγεις, φεύγουμε όλοι». Τό χωριό θά μείνει άδειο καί θά τό κάψουνε ή θά τό πλιατσικολογήσουνε οί Ίταλοί. Κι έκεΐνος ό Μπακόλας, άκόμα ν' άπαντήσει, ότι δέν ίσχύει ή έντολή τής όργάνωσής μας σχετικά μέ τό θέμα αύτό. Σκέφτηκα, ότι κι αύτοί οί Ίταλοί έρχονται άπό τήν Καρδίτσα, μπορεΐ νά μήν εΐχανε στοιχεΐα γιά τούς κομμουνιστές τής Εύρυτανίας. «Μπορεΐ», αύτό είναι άπλώς ένα μπορεΐ. Άλλη λύση, παρ' όλ' αύτά, άπό τό νά μείνω δέν ύπήρχε. Τρέχα-γύρευε νά έξηγήσεις στούς χωριάτες τί θά πεΐ «κομματική έντολή» —ψιλά γράμματα! Αύτοί ένα πράγμα θά καταλαβαίνανε: «Δέ βάσταγε, φίλε μου, ό κώλος σου!»

Άπό κεΐ καί πέρα στά μάτια τους δέν άξιζες πεντάρα. Οΰτε καμιά άπό τίς προηγούμενες ύπηρεσίες σου θά σέ έσωζε. Ό ήγέτης, μικρός ή μεγάλος, μιάς χώρας ή ένός άσήμαντου χωριοΰ, πρέπει τήν πάσα στιγμή νά δίνει έξετάσεις μέ άριστα, ίδιαίτερα μάλιστα στά ζητήματα προσωπικής τόλμης κι αύτοθυσίας. Πάνω σ' αύτό δέ χωράει γιά τόν κόσμο καμιά συζήτηση. Έν άρχή, ή Πράξη!

Αύτή τή φορά τούς περιμέναμε τούς Ίταλούς στήν πλατεία τοΰ Μεσοχωριοΰ. Άρκετοί κάτοικοι, ό γιατρός τοΰ χωριοΰ Κώστας Μαλάμης, ό δάσκαλος Δημητράκης Γεωργίου, ό παπα-Σεραφείμ Ντότσικας, ό συνταξιοΰχος δάσκαλος Παπαδόπουλος καί άλλοι. Στό μεταξύ μέ τούς συντρόφους μου εΐχαμε άποφασίσει σέ περίπτωση δυσάρεστων έξελίξεων νά τρέξει ένας στή Φουρνά, νά είδοποιήσει τό Μήτσο Τραχανή. Έκεΐνος θά είδοποιοΰσε τηλεφωνικά τόν Μπακόλα στό Καρπενήσι. Ένα άπό τά παιδιά θά έμενε όπωσδήποτε σέ καραούλι, πού νά μήν είναι στόν κλοιό σέ περίπτωση περικύκλωσης τοΰ χωριοΰ.

Μόλις τό τάγμα στρατοπέδεψε στήν πλατεία καί πρίν άκόμα στήσει καζάνια, έπιασε τό τηλέφωνο καί περικύκλωσε τό χωριό μέ όπλοπολυβόλα στά χέρια. Στήν πλατεία στηθήκανε καί πολυβόλα. Ά, τοΰτος ό κολονέλος δέν ήτανε ό δάσκαλος τής ίστορίας! Διέταξε νά χτυπήσουνε τήν καμπάνα καί νά μαζευτοΰνε οί κάτοικοι. Εΐχε μαζί του ένα κυριολεχτικά φίδι κολοβό δωδεκανήσιο γιά διερμηνέα, μέ στολή άξιωματικοΰ. Ό ίδιος παρίστανε τόν βέρο... Ίταλό. Καί ήτανε ίταλικότερος τών Ίταλών, ό προσκυνημένος!

Όταν μαζεύτηκε άρκετός κόσμος —θά ήτανε κατά τίς έντεκα τό πρωί— ό κολονέλος πήρε πόζα στό πεζούλι μπροστά άπό τό σπίτι τοΰ γιατροΰ κι έβγαλε λόγο. Κατακεραύνωνε τούς «έβραίους καπιταλιστάς» τής Άγγλίας καί τής Άμερικής καί σύμπαντα τόν ίμπεριαλισμό. Ό χιτλεροφασισμός ήτανε γι' αύτόν... σοσια-

λισμός. Εἶπε πολλές ἀλήθειες γιά τό ρόλο τοῦ ἐγγλέζικου κεφαλαίου στήν Ἑλλάδα. Καί πάμπολλες ὅμως μποῦρδες γιά τά ἀγαθά τοῦ Ἀβραάμ καί τοῦ Ἰσαάκ, πού μᾶς ἐπιφυλάσσει τό Φάτσιο τοῦ Μουσολίνι. Καί κατέληξε στό ψητό, τά ὅπλα! Νά παραδώσουμε τά ὅπλα! Νά μήν τόν ἀναγκάσουμε νά πάρει μέτρα γιά ν' ἀποσπάσει τόν ὁπλισμό πού... ἔχουμε κρυμμένο.

Στό μεταξύ, τή στιγμή, δηλαδή, πού ὁ συνταγματάρχης τους περνοῦσε γενεές δεκατέσσερες τούς «διεθνεῖς ληστάς» τοῦ «Κεφαλαίου», μερικοί Ἰταλοί στρατιῶτες χωνόντανε στά σπίτια, ὅπου εἴχανε μείνει οἱ γυναῖκες μόνο, γιαγιές, μάνες καί κοπέλες.

—«Αὐγκό ἔκει;» (Αὐγό ἔχει;)

—Δέν ἔχουμε, παιδάκι μου! Δέ γενᾶνε, οἱ γρουσοῦζες!

—«Καλό, καλό! (καλά, καλά!) Μμ...ονί ἔκει;

Καταχοκκινίσανε οἱ κοπέλες, βγήκανε ἀπό τά ροῦχα τους οἱ μάνες.

—Χριστός καί Παναγιά! Ξεπατωμένε! Κακό βόλι νά σέ βρεῖ, τι ἤταν ν' ἀκούσω σήμερα! Φτού σου, καψοζωισμένε!

Μερικές νοικοκυρές ἀδράξανε καί τό στειλιάρι καί κυνηγήσανε τούς ἀναιδεῖς ἴσαμε τήν αὐλόπορτα.

—Καλό, καλό, ντέν ἔκει, νό τυμώνει! Ἔτσι ἀπαντούσανε καί τό δίνανε στά πόδια.

—Νά πεῖς κάτι, μοῦ σφύριξε ὁ γιατρός στ' αὐτί.

—Αὐτά πού εἴπατε, κύριε συνταγματάρχα, γιά τό Κεφάλαιο καί τόν ἰμπεριαλισμό, δέν μπορεῖ παρά νά τά συνυπογράψει κάθε τίμιος ἄνθρωπος, τοῦ ἀπάντησα. Εἴπατε ἀκόμα, ὅτι ἔχουμε ὅπλα, πού πρέπει νά σᾶς τά παραδώσουμε. Πρίν ἀπό τήν ὁμιλία σας μάλιστα εἴπατε σ' ἐμένα καί τό γιατρό, ὅτι ἔχετε καί κατάσταση ὀνομαστική αὐτῶν πού κατέχουν ὅπλα. Σᾶς ἐπαναλαμβάνω, πώς κι ἄν ἀκόμα ἔχετε παρόμοια κατάσταση, θά εἶναι ψευδής. Δυστυχῶς, οἱ κακοί ἄνθρωποι δέν ἔλειψαν ἀπό τόν κόσμο. Ἐνδέχεται κανείς τέτοιος νά σᾶς παραπλανήσει. Σᾶς παρακαλῶ νά μᾶς θέσετε υπόψη τήν κατάσταση αὐτή. Σᾶς διαβεβαιοῦμε, ὅμως, ὅτι ὅπλα δέν ἔχουμε. Δέν λέγω, σᾶς εἶναι γνωστή ἡ ἀγάπη τῶν Ἑλλήνων γιά τά ὅπλα. Ἐμεῖς, ἐντούτοις, ἐδῶ δέν ἔχουμε ὅπλα γιά τόν ἁπλούστατο λόγο, ὅτι δέν ἔφθασαν ὥς ἐμᾶς. Μεγάλη ἡ ἀπόσταση ἀπό τήν Ἀλβανία, τό γνωρίζετε. Εἶναι ἀλήθεια ἐπίσης, ὅτι παλαιότερα ὑπῆρχαν μερικοί γκράδες, πού τό ἴδιο τό κράτος τούς εἶχε πουλήσει στούς χωρικούς γιά τή φύλαξη τῶν ποιμνίων τους καί ἀπό ἐνδεχομένη ληστεία καί ἀπό τούς λύκους. Καί αὐτά, ὅμως, τά ὅπλα ἀργότερα τά περισυνέλεξε ἡ δικτατορία τοῦ Μεταξᾶ. Πλήν ἐάν ἐννοεῖτε, ὅπως ἴσως καί ὁ πληροφοριοδότης σας, μερικά κειμήλια τοῦ 1821. Πρόκειται γιά καριοφύλια ἤ πεπαλαιωμένου τύπου κυνηγετικά. Νά τά δεῖτε. Κι ἄν νομίζετε, ὅτι καί

αὐτά τά κειμήλια, τά ὁποῖα μᾶς ἄφησε, σημειωτέον, ἡ δικτατορία, πρέπει νά τά περισυλλέξετε, εἰς τήν δικαιοδοσίαν σας εἶναι νά τό ἀποφασίσετε. Δέν σᾶς ἀποκρύπτουμε, ὅτι αὐτά τά κειμήλια πολύ τά ἀγαποῦν οἱ κάτοχοί των, τά διεφύλαξαν δεκαετίας καί τά μέγιστα θά λυπηθοῦν, ἄν τελικῶς τά κρίνετε συλλεκτέα ὡς ἐπικίνδυνα.

Αὐτά περίπου τοῦ εἶπα. Καί τά εἶπα «στή νύφη, νά τ' ἀκούσει ἡ πεθερά». Νά τά ἀκούσει ὁ κόσμος. Καί οἱ συγχωριανοί μου, τετραπέρατοι βουνήσιοι, μπήκανε μάνι-μάνι στό νόημα. Στή γραμμή: κειμήλια, θέλεις, κύριε χολονέλο, φορτώσου τα, δέ θέλεις, ἄι στό διάολο, ξεκουμπίσου!

Ὕστερα μίλησε κι ὁ γιατρός. Ἐπιβεβαίωσε ὅσα εἶχα πεῖ ἐγώ καί κάλεσε τό συνταγματάρχη καί τούς ἄλλους ἀξιωματικούς «νά πιοῦμε ἕναν καφέ, ὅσο νά φέρουν τά ὅπλα οἱ χωρικοί», στό σπίτι του.

Πίνοντας στόν ὀντά τοῦ Μαλάμη τό φρεσκοκομμένο καφέ τοῦ γιατροῦ, πού δέν τόν ἀπολάψανε μόνο οἱ Ἰταλοί, ἀλλά ἐξίσου κι ἐγώ κι ὁ γέρο-Παπαδόπουλος κι ὁ παπα-Ντότσικας, ὁ γενίτσαρος ὁ διερμηνέας μέ ρώτησε τί δουλειά κάνω.

Τοῦ ἀπάντησα ὅτι ἔχω μεγάλη κτηματική περιουσία καί δουλεύω τά κτήματα —«κτηματίας!» Κάτι τέτοια τούς θαμπώνανε. Μέ ρώτησε τί γράμματα ξέρω. «Κάτι λίγα, ὅσα χρειάζονται γιά νά μή μέ κλέβουνε καί νά μή μέ γελᾶνε οἱ χωριάτες, πού δουλεύουν στά κτήματά μου». Βέβαια αὐτά ἤτανε σωστά τόσο, ὅσο καί τό ὅτι δέν εἴχαμε ὅπλα.

—Σεῖς, ὅμως, προσπαθήσατε νά μᾶς ξεγελάσετε (ὅλα τά τσιράκια μιλοῦν «ἐξ ὀνόματος» τῶν ἀφεντικῶν τους μέ τό «ἐμεῖς»). Ὅλοι οἱ Ἕλληνες ἀγαποῦν τά ὅπλα. Κι ἐσεῖς τό εἴπατε. Γιατί νά ὑπάρξει ἐξαίρεση γιά τό χωριό σας;

Ἀπό τά τελευταῖα λόγια του γινότανε φανερό ὅτι τά ὅσα λέγανε γιά κατάσταση κλπ., ἤσανε ψάρεμα στά θολά. Τοῦ γιατροῦ τοῦ πῆγε ἡ ψυχή στόν τόπο της —εἶχε κρυμμένον ἕναν παλιογκρά.

—Πρίν ἀπό σᾶς, τοῦ παρατήρησα, πέρασε ἄλλο ἀφοπλιστικό τμῆμα. Καί πείστηκε γιά τό ὅτι δέν ἔχουμε ὅπλα.

Ὁ συνταγματάρχης ἐνδιαφέρθηκε γιά τή συζήτησή μας. Ὁ διερμηνέας τοῦ ἐξήγησε. Ὁ χολονέλος ξαναγύρισε στήν «κατάσταση», πού ἰσχυριζότανε πώς εἶχε.

Σκέφτηκα, ὅτι ἔπρεπε νά ἐλιχθῶ.

Ἐπανέλαβα τά ἐπιχειρήματά μου καί τόν «διαβεβαίωσα», ὅτι κι ἐμεῖς ἀνησυχοῦμε ἀπό τίς πληροφορίες του γιά ὕπαρξη ὅπλων. Εἴμαστε νοικοκυραῖοι μέ περιουσίες, ἔχουμε λόγους νά ἀνησυχοῦμε ἀπό τήν ὕπαρξη ἐνόπλων. Πρέπει νά μᾶς δείξει τήν κατάσταση,

νά δοῦμε σέ τί χέρια εἶναι, ἄν εἶναι, αὐτά τά ὅπλα. Καί νά... εἶναι βέβαιος πώς ἐμεῖς θά βοηθήσουμε γιά τήν ἐξακρίβωση τῆς ἀλήθειας καί τόν ἀφοπλισμό. Φτάνει νά τό... ξέρουμε!

Μά ποιά κατάσταση; Τώρα ἤμουνα σίγουρος, πώς τίποτα δέν εἶχε.

Καί προχώρησα:

—Ὅπως θά σᾶς εἶναι γνωστό, σέ γειτονικά χωριά παρουσιάσθηκαν ἤδη κρούσματα ληστείας. Αὐτό μᾶς ἀνησυχεῖ ἰδιαίτερα ἐμᾶς τούς νοικοκυραίους καί φιλήσυχους πολίτες. Ἡ χωροφυλακή εἶναι πάνω ἀπό μία ὥρα μακριά ἀπό τό χωριό. Τά μοναδικά δυό πολεμικά ὅπλα πού διέθεταν οἱ ἀγροφύλακές μας, τά παρέδωσαν, συμφώνως πρός τήν σχετικήν διαταγήν τῶν Ἰταλικῶν ἀρχῶν. Θά θέλαμε πολύ νά σᾶς παρακαλέσουμε κύριε συνταγματάρχα, νά παραχωρήσετε δύο ὅπλα καί τή σχετική ἄδεια ὁπλοφορίας στούς ἀγφροφύλακες. Τά ὅπλα ὑπό εὐθύνην τῶν ἰδίων καί ἡμῶν ἐδῶ τῶν παρισταμένων οἱ ὁποῖοι ἐλπίζω νά μήν ἔχουν ἀντίρρησιν.

Ὁ γιατρός, ὁ δάσκαλος Γεωργίου, ὁ παπάς, ὁ γέρο-Παπαδόπουλος, μέ κοιτάξανε μέ τέτοιο τρόπο, σά νά μοῦ λέγανε: «Τό παραξυλώνεις, χουμπάρε! Πᾶς γιά μαλλί καί θά μᾶς βγάλεις κουρεμένους. Δέν τόν ἀφήνεις νά ξεχουμπιστεῖ;» Ἀλλά ὁ γιατρός συνηγόρησε:

—Ναί, ναί, θά ἐξυπηρετεῖτο πολύ ἡ ἀσφάλεια ὅλων μας, ἄν μᾶς παραχωρούσατε αὐτά τά δύο ὅπλα.

Πιθανόν ἡ ἐπιμονή μας γιά τά δυό ὅπλα, νά ἔπεισε τόν κολονέλο γιά τήν... ἀθωότητά μας. «Ἄς ἔρθουν, εἶπε, τό βράδυ στόν ἀστυνομικό Σταθμό Φουρνᾶς οἱ δύο ἀγροφύλακες νά τούς δώσουμε τά δύο ὅπλα».

Ἴσα πού δέν ξεφώνισα ἀπό χαρά. Δέν ἤτανε μόνο πού θά ξεχουμπιαζόντανε μετά τό γεῦμα. Θά παίρναμε καί δυό ὅπλα. Θαυμάσια «μπουζουριέρα»! Κι ὕστερα μαρτυρία καί γιά ὅλα τά ἄλλα ἀφοπλιστικά τμήματα, πού τυχόν θά περνούσανε. «Ὁρίστε, κύριοι. Ὄχι μόνο δέν ἔχουμε δικά μας ὅπλα, μά ὁ συνταγματάρχης σας μᾶς ἄφησε δύο ἀπό τά δικά σας!» Ἀμέ;

Ὕστερ' ἀπό τό γερό τραπέζωμα στό σπίτι τοῦ γιατροῦ, πήγαμε ὅλοι στό σχολεῖο, ὅπου εἴχανε συγκεντρωθεῖ τά... ὅπλα!

—Μπράβο, λεβεντιές μου, εἶπα ἀπό μέσα μου. Χρόνια νά τούς ἔκανες «μάθημα», τόση καλή δουλειά δέν θά τήν πετυχαίνανε αὐτοί οἱ χωριάτες, πού σάν θέλουνε σοῦ κάνουνε ἀπό λαγό τυρί, οἱ ἀθεόφοβοι!

Σωρός στή μιά ἀπό τίς δυό αἴθουσες τοῦ σχολείου τοῦ Μεσοχωριοῦ ἡ πιό ἀπίθανη παλιατζούρα, ἡ πιό ἀπίθανη συλλογή, ἀπερίγραφτο δειγματολόγιο ἀπό καριοφιλιάδες χωρίς φωτιές, κα-

ραμπίνες χωρίς κοκκόρια, ένα-δυό παλιογκράδες μέ κομμένες κάννες καί χωρίς κινητά ούραΐα, κάτι κουμποῦρες κατσαντωναίικες, ἀκόμα καί παλάσκες καί σπασμένα στά δυό γιαταγάνια. Σά νά λέγανε οἱ Κλειτσιῶτες στόν κολονέλο: «εἶδες τί ὑπάκουοι εἴμαστε, Κοκορόφτερέ μου; Ἀκόμα καί τίς παλιοπαλάσκες σοῦ φέραμε. Καί νά μᾶς ξανάρθεις σέ κανένα χρόνο!... Νά τά ποῦμε!»

—Αὐτά τά λέτε ὅπλα; μέ ρώτησε ὁ συνταγματάρχης, ὅταν τά εἶδε.

—Σᾶς εἶπα περί τίνος πρόκειται. Ὅ,τι εἴχαν, εἴδατε; Τά φέρανε!

Μέ κοίταξε, σά νά μοῦ ἔλεγε: οὐ σύ λοιδορεῖς με, ἀλλ' ὁ τόπος!

Γιατί, θά ἤτανε ἀφέλεια νά πιστεύαμε ὅτι γελάσαμε, ὅτι κοροϊδέψαμε ἔτσι εὔκολα αὐτόν τόν κολονέλο. Ὅμως, κι αὐτός κι ὅσοι ἄλλοι περάσανε ὕστερα, ἅμα βλέπανε τόν τόπο καί μάλιστα μέ τό ἀσκημένο στρατιωτικό μάτι καί θυμούντανε καί τούς τσολιάδες, πού βγάζανε ἐτοῦτα τά μέρη τῶν Κατσαντωναίων καί τῶν Καραϊσκάκηδων, πρέπει νά τούς λιανόκοβε ψιλός κρύος ἵδρως. Καί νά σκεφτότανε: καλύτερα νά μή βραδυάζεις ἐδῶ. Καί δέ βραδυάζανε...

Τά παλιοχαριοφίλια, μᾶς μείνανε, βέβαια. Καί τά ξαναπήρανε οἱ κάτοχοί τους, γελώντας «κάτω ἀπ' τά μουστάκια τους». Ἐμεῖς εἴχαμε ἀπό πάνω καί τό θράσος νά στείλουμε τό βράδυ στή Φουρνά, ὅπου ἔφτασε τό ἰταλικό τμῆμα, τούς δυό ἀγροφύλακες νά... πάρουνε τά δυό ὅπλα, πού εἶχε ὑποσχεθεῖ ὁ Ἰταλός συνταγματάρχης.

—Μά, ἐννοοῦσα, τούς ἀπάντησε, νά σᾶς δώσω δύο ὅπλα ἀπό ἐκεῖνα, πού θά μᾶς παραδίδατε. Φέρατε τίποτα; Ὄχι! Φέρτε μου ἔστω καί δύο καί θά σᾶς τά ἀφήσω. Ἀπό ποῦ θέλετε νά σᾶς τά δώσω;

Καί τοῦ... στραβοῦ τό δίκιο! Τί θέλαμε; Νά ἀφοπλίσει στρατιῶτες του γιά νά δώσει σέ μᾶς ὅπλα; Διάβολε! Πολλά δέν τά ζητούσαμε; Χωρίς νά λέμε καί σπολάτη, πού δέ μᾶς μπαγλάρωσε;

Μέ παρόμοιους ἐλιγμούς ἀντιμετωπίσανε τά ἀφοπλιστικά ἀποσπάσματα καί οἱ ἄλλοι σύντροφοι, ὁ Στέφος Θάνος στή Νεράιδα-Σαραντάπορα, ὁ Μῆτσος Τραχανής στή Φουρνά, οἱ σύντροφοι στή Βράχα, μ' ἕνα λόγο καί στ' ἄλλα χωριά.

Ἀλλ' αὐτή ἡ δουλειά μπορεῖ νά πήγαινε σκοινί-κορδόνι. Κάθε τρεῖς καί τόσο νά μᾶς παρουσιάζεται κι ἕνα τέτοιο τμῆμα, νά μᾶς ἀναστατώνει, νά διατρέχουμε κινδύνους. Ἔπρεπε νά σκεφτοῦμε μιά ριζικότερη λύση. Στό Μῆτσο Τραχανή, νομίζω, γεννήθηκε μιά ἰδέα. Νά χρησιμοποιήσουμε τούς Γερμανούς νά κόψουνε τό βήχα τῶν «συμμάχων» τους Ἰταλῶν. Ἄλλωστε, ἤτανε γνωστό

πῶς ϐλέπανε οἱ Γερμανοί τοῦ Χίτλερ τούς Ἰταλούς τοῦ Μουσολίνι. Κι ὁ Τραχανής παρατήρησε, ὅτι στή Φουρνά ὄχι μόνο δέν πολυστεκόντανε αὐτά τά «τάγματα ἀφοπλισμοῦ», ἀλλά καί δέν ἐπιμένανε σχεδόν καθόλου γιά ὅπλα. Γιατί; Γιατί ἐκεῖ στή Φουρνά σουλατσάριζε ὁ Φρίτς, ἕνας Γερμανός λοχίας, πού ὁπωσδήποτε στά μάτια τῶν Ἰταλῶν ἤτανε ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ Χίτλερ. Τί ἤθελε στή Φουρνά ὁ Φρίτς, θά ρωτήσετε.

Εἴδαμε σέ προηγούμενα, ὅτι στή Μακρακώμη εἶχε γίνει ἐργοστάσιο ξυλείας γιά τήν ἐκμετάλλευση τῶν δασῶν τοῦ Ζαχαράκη. Οἱ Γερμανοί ϐάλανε στό χέρι τό ἐργοστάσιο. Στό Πλατύστομο, στά ξενοδοχεῖα τῆς λουτρόπολης, ἐγκαταστάθηκε ἕνα γερμανικό τμῆμα μ' ἐπικεφαλῆς ταγματάρχη. Σκοπός ἡ ἐκμετάλλευση τοῦ ἐργοστασίου καί τοῦ δασικοῦ πλούτου τοῦ Ζαχαράκη γιά τούς πολεμικούς σκοπούς τοῦ Γ' Ράιχ —φασούλι τό φασούλι, γεμίζει τό σακούλι. Στό Ζαχαράκη στείλανε τό Φρίτς. Ἕνα εἶδος ἐπιστάτη. Ἔπληττε ὅλη μέρα μέσα στά ἔλατα, κατέϐαινε καί στό χωριό. Ἐμεῖς, μόλις ἐμφανίστηκε αὐτός ὁ Φρίτς καί ξαναμπῆκε μπρός ἡ ὑλοτόμηση, ϐάλαμε δυό σκοπούς. Πρῶτον: νά περισώσουμε τό δάσος γενικά ἀπό τή ληστεία τῶν Γερμανῶν. Δεύτερον: νά μειώσουμε στό ἐλάχιστο τήν ὑλοτόμηση. Καί τά δυό καθήκοντα ἀνάλαϐε νά τά πραγματοποιήσει ὁ Μῆτσος Τραχανής. Στό πρῶτο: σέ συνεννόηση μέ τούς δασικούς ὑπαλλήλους, πού ἦσανε ὑπεύθυνοι γιά τήν ὑλοτόμηση, πετύχαμε νά σφραγίζονται γιά κόψιμο ὅσο τό δυνατό τά πιό ἄχρηστα ἔλατα. Κι αὐτό ἔγινε. Ὁ Φρίτς χαμπάρι δέν εἶχε ἀπό τεχνική ἄποψη. Γιά τό δεύτερο: ἔπρεπε νά πειστοῦνε οἱ δασεργάτες τῆς Φουρνᾶς, πού ϐασικά ἀπασχολούντανε στήν ὑλοτόμηση τοῦ Ζαχαράκη, ν' ἀρνηθοῦνε νά δουλέψουνε —κάθε ἄλλο παρά εὔκολο μιά κι αὐτή ἡ δουλειά ἀποτελοῦσε τόν μόνο χρηματικό τους πόρο. Νά μειώσουνε στό ἐλάχιστο δυνατό τήν ἀπόδοση, κάπως εὐκολότερο. Σιγά-σιγά πετύχαμε νά μειωθεῖ σημαντικά καί ὁ ἀριθμός τῶν δασεργατῶν, πού προσφερνόντανε γιά δουλειά. Τότε, ὅμως, παρουσιάστηκε προσφορά μεγαλύτερη ἀπό τά γύρω χωριά. Καί δῶ, λοιπόν, δουλειά κατά τῆς δουλειᾶς στήν ὑλοτόμηση. Ὁ κόσμος καταλάϐαινε τό σωστό. Καί στό ϐαθμό πού ϐοηθοῦσε κι ὁ ραγδαῖος ἐξευτελισμός τῆς δραχμῆς, οἱ ἐργάτες λιγοστεύανε διαρκῶς, πράγμα πού τό σημείωσε ὁ Φρίτς. Καί τό εἶπε καί στόν Τραχανή, πού στό μεταξύ φρόντισε νά τόν κάνει «φίλο». «Τί συμϐαίνει καί δέν ἔρχονται νά ἐργαστοῦν;» Ἐπικίνδυνη, φυσικά, ἀνησυχία, ἀλλά καί θαυμάσια εὐκαιρία. Καί τήν ἅδραξε ὁ Μῆτσος.

—Ξέρεις, τοῦ λέει, τί συμϐαίνει, Φρίτς; Οἱ ἄνθρωποι φοϐοῦνται. Φοϐοῦνται τούς Ἰταλούς.

Ἀπόρησε ὁ γερμαναράς, τίποτα Ἰταλούς δέν ἤξερε στήν περιοχή ἐγκατεστημένους.

—Ἐννοῶ αὐτά τά ἀποσπάσματα ἀφοπλισμοῦ, τοῦ ἐξήγησε ὁ Τραχανής. Οἱ ἐργάτες δέν ἀπομακρύνονται ἀπό τά σπίτια τους, γιατί δέν ξέρουν ποιά ὥρα θά ἐμφανιστοῦν καί θά τούς αναζητοῦν μιά καί θά εἶναι «ἀπόντες». Φοβοῦνται καί γιά τίς οἰκογένειές τους, κατάλαβες; Ἔχουνε κορίτσια... Νά, γι' αὐτό δέν ἔρχονται στή δουλειά.

Ἔγινε θηρίο εἰς τό τετράγωνον τό ξανθό μόριο τοῦ μελλοντικοῦ κυριάρχου τοῦ κόσμου! Ἀκοῦς ἐκεῖ, αὐτή ἡ κατώτερη μελαψή φυλή τῆς Μεσογείου νά ἐμποδίζει —σέ ποιόν;— σ' αὐτόν ἐδῶ ἕναν Φρίτς τήν ἐκτέλεση τῆς ἀποστολῆς πού τοῦ ἀνάθεσε ὁ Φύρερ του!

—Ἐσύ ξέρεις τόν κόσμο ἐδῶ, τόν δούλεψε σέ συνέχεια ὁ Τραχανής. Φιλήσυχος, ἐργατικός, τί ὅπλα τοῦ ζητοῦν οἱ Ἰταλοί; Πέρασε ἕνα, πέρασαν δυό ἀφοπλιστικά τμήματα, τί θέλουν ἄλλο; Ἁπλῶς ἐμποδίζουν τόν κόσμο νά δουλέψει στήν ὑλοτόμηση. Ἔπειτα, τί, δέν ἔχουν ἐμπιστοσύνη στούς δικούς σου ἐργάτες; Μή χειρότερα!

Ἔτσι περίπου τοῦ τήν ἔφερε ὁ Τραχανής. Κι ὁ Φρίτς φρίαξε. Δήλωσε κατηγορηματικά στό Μῆτσο, ὅτι «στή δική του» περιοχή δέν θά ἐπιτρέψει στό μέλλον οὔτε στάθμευση ἰταλικῶν τμημάτων.

—Φέρτον καμιά μέρα πρός τά κάτω νά κάνουμε γνωριμίες, εἶπα στό Μῆτσο.

Καί τόν ἔφερε. Πήγαμε ἔξω ἀπό τό χωριό σέ μιά κρύα βρύση, ψήσαμε ἀρνί —στήν οὐσία τόν... ἀποψήσαμε— ἤπιαμε κρασί. Μά ἐκεῖνος ποῦ νά καταλάβει τί θά πεῖ ψημένο ἀρνί. Τάραξε τίς πατάτες! Τό μέρος ἦτανε τά πατατοτόπια τοῦ Κλειτσοῦ. Δέν εἴχανε καλοωριμάσει οἱ πατάτες. Ὁ Φρίτς, ὅμως, τραβοῦσε τήν πατατιά, ἔριχνε τίς πατάτες στή φωτιά, πού ψηνότανε τ' ἀρνί καί μόλις ἐκεῖνες «πανιάζανε» μόνο, τίς καταβρόχθιζε. Τό βράδυ, πού ἀποχωριστήκαμε, ὁ Φρίτς εἶχε πειστεῖ ἄλλη μιά φορά, πόσο... δίκιο εἶχε ὁ «φίλος» του ὁ Τραχανής γιά τό θέμα τῶν ἐργατῶν!

Δέν περάσανε πολλές μέρες καί χρειαστήκαμε τίς ὑπηρεσίες του.

—Ἰταλικό τμῆμα στή Νεράιδα, εἰδοποίησα ἀπό τό τηλέφωνο τόν Τραχανή. Ὑπολογίζω κατά τό μεσημεράκι νά μᾶς κουβαληθοῦν. Τό «Φύρερ» σου καί γρήγορα. Κατεβᾶτε!

Φτάσανε λίγο πρίν τούς Ἰταλούς. Οἱ τελευταῖοι εἴχανε ἐπικεφαλῆς ταγματάρχη. Δέν προλάβανε νά ξεφορτώσουνε. Ἐμφανίστηκε ὁ Φρίτς, ἀγέρωχος μπουνταλάς, καί δήλωσε στόν ταγματάρχη ἀπερίφραστα νά τά μαζέψει καί νά τοῦ δίνει! Ἐδῶ ἦτανε «δική» του ἐπικράτεια, περιοχή «δικῶν» του ἐργατῶν καί «ἐγγυά-

ται» αὐτός γιά ὅλα τά γύρω ἀπό τή Φουρνά χωριά. Οἱ Ἰταλοί οὔτε νερό δέ σταθήκανε νά πιοῦνε.

Βέβαια, αὐτό μᾶς στοίχισε ἕνα γερό, σέ συνέχεια, «ἐπίσημο» τραπέζωμα τοῦ Φρίτς. Καί τό αἴσθημα ναυτίας πού δοκιμάσαμε, ἀκούοντας τίς φλυαρίες του γιά τό ἀήττητο τοῦ Γ΄ Ράιχ.*

Τή βγάλαμε, λοιπόν, παστρικά τήν ὑπόθεση τοῦ ἀφοπλισμοῦ. «Ἀναίμαχτα». Οὔτε ἕνα τουφέκι δέ μᾶς ἔφυγε ἀπ' τά χέρια, οὔτε κάν ἕνα χαστούκι δέν ἔπεσε σέ ἄνθρωπο τῆς περιοχῆς μας. Τό ἠθικό τοῦ κόσμου μας στεριώθηκε, μπορεῖς νά πεῖς κι ἀνέβηκε, βγαίνοντας ἀπ' τήν πρώτη τούτη μάχη του —ἀντίσταση. Ἦρθε φάτσα μέ φάτσα μέ τόν ἐχτρό-καταχτητή, πείστηκε μέ τά μάτια του, πώς ὁ διάβολος δέν εἶναι τόσο τρομερός, ὅσο τόν ζωγραφίζουνε. Καί στό γεγονός αὐτό βρισκότανε κι ἡ σημασία, ἡ ποιότητα τῆς νίκης του. «Πιότερο κοκορόφτερο, παρά, κέρατο εἶναι τοῦτοι οἱ διαβόλοι», ἄρχισε μέ διάθεση νά κοροϊδεύει ὁ κόσμος.

Ἀλλά καί κάτι ἀκόμη: ὁ κόσμος σφίχτηκε πιό πολύ κοντά μας, γύρω σ' ἐμᾶς πού εἶδε νά πρωτοστατοῦμε, νά διαχειριζόμαστε τό ζήτημα. Βεβαιώθηκε ἀπό τ' ἀποτέλεσμα τό ἴδιο, πώς σωστά τόν ὁρμηνέψανε καί πώς ἅγια ἔχαμε πού μᾶς ἄκουσε —ἡ συσπείρωση κι ἡ πειθαρχία, τώρα πού πέρασε τό συναίσθημα τοῦ φόβου, γίνονται συνείδηση. «Καί τό βαλμαριό (ἡ ἀγέλη ἀλόγων) ἀκόμα γροθιάζεται ἅμα τοῦ πέσει λύκος, ὄχι οἱ ἄνθρωποι, πού ὁ θεός τούς

---

* Κι ὁ ληστής κι ὁ κουρσάρος προτοῦ ἀκόμα «ξεκινήσουνε» χρωστοῦνε να ξέρουνε πώς τήν πάσαν ὥρα τό κεφάλι τους εἶναι στό ντουρβά. Πώς στό κάθε βῆμα τους μπορεῖ νά τούς περιμένει εἴτε ἡ φούρκα, εἴτε τό παλούκι. Τέτοια στάνη, τέτοιο μαξούλι! Κι ἀπ' αὐτή τήν κατάληξη τοῦ ληστῆ δέν ξέφυγε κι ὁ Φρίτσης «μας». Στίς 31 τοῦ Μάρτη τοῦ 1943, τμῆμα τοῦ ΕΛΑΣ ζώγρισε τούς Γερμανούς πού τρωγοπίνανε στά λουτρά Πλατυστόμου τῆς Μακρακώμης. Δέκα κάνε ἕντεκα ἤτανε. Ἐπιστατούσανε τήν «ἐκμετάλλευση» τοῦ ἐργοστασίου ξυλείας τῆς Μακρακώμης. Ἀνάμεσά τους κι ὁ Φρίτς. Τουφεκιστήκανε. Πρῶτα τούς ρωτήσανε ἄν εἶναι κανένας τους ἀντιφασίστας, νά βγεῖ, ἡ ζωή θά τοῦ χαριστεῖ. Ὅλοι τους μ' ἕνα στόμα: «Χάιλ Χίτλερ!» Καί δέν τούς ἔμελλε νά «χαϊλίσουνε» μήτε τοῦτοι, μήτε ὁ Φύρερ τους. Σκληρή μεταχείριση, θά πεῖ ὁ ψύχραιμος ἱστορικός. Βάρβαρη ἤτανε ἡ συμπεριφορά τους, κακούργα, φωτιά καί σίδερο κι ἀφανισμός, σκληρός ὁ πόλεμος, πού μᾶς ἐπιβάλανε, πόλεμος ὑπέρ πάντων. Ἡ ἐκλογή τῆς σκληρότητας δέν ἤτανε δική μας. Μαρτυράς μας κι ὁ στίχος τοῦ ποιητῆ.

> «Μέσα στή νύχτα φονικό ποιανοῦ ἔστησες καρτέρι;
> Ποιός σ' ἔβλαψε τόσο μακριά; Ποιόν ξέρεις; Ποιός σέ ξέρει;
> Ἐδῶ πού χρόνια ἐμόχτησε τό ἐργατικό τό χέρι...
> Νυχτερινέ διαγουμιστή,
> πῶς θές νά σέ δικάσει τό χέρι αὐτό πού τοῦ γκρεμνᾶς
> ὅ,τι ἀπό χρόνια χτίζει;
> Ποιά καταδίκη στό φονιά καί στό φασίστα ἀξίζει;»

Φώτης Ἀγγουλές: «ΤΟ ΣΤΙΓΜΑ».

ἔδωκε καί νιονιό!» —βγάζανε θυμοσοφικά τό συμπέρασμά τους οἱ γεροντότεροι.

* * *

'Από τό ἴδιο τό 1941 ἀκόμα στήν κρατική μηχανή παρουσιάζονται τά πρῶτα σημάδια ξελασκαρίσματος. Πότε ἡ μιά βίδα ἐδῶ «παίζει», πότε ἐκεῖ κάποιος μοχλός σκορτσάρει. Τό ξεχαρβάλωμα δέν ἀργεῖ.

Ἤτανε πού ἤτανε «στραβό τό κλῆμα» τῆς ὑπόληψης τῶν κατοίκων τῶν ὀρεινῶν τούτων διαμερισμάτων γιά τό προπολεμικό κράτος, τώρα τ' ἀποτρώει κι ὁ γάιδαρος!

Ἡ συνείδηση τοῦ ὀρεσίβιου γιά τήν ἔννοια Κράτος ἤτανε βασικά φόβος. Σεβασμός; —ἀπό ποῦ κι ὡς ποῦ; Καί γιατί; Φοβᾶσαι, ναί, ναί, μπορεῖ τό διαγουμιστή. Μά νά τόν σεβαστεῖς κι ἀπό πάνω, ποῦ ἀκούστηκε; Ἡ κατοχή, λοιπόν, στό βαθμό πού ἀναιροῦσε τό φόβο ἀπό τήν παρουσία τοῦ ἀνίκανου μέρα μέ τή μέρα νά ἐπιβληθεῖ ἤ νά λειτουργήσει Κράτους, στόν ἴδιο ἐπιταχυνόμενο ρυθμό καταλοῦσε στή συνείδηση τῶν ὑπηκόων του καί τά ρετάλια τῆς ὑπόληψης πρός αὐτό.

Παράλληλα, κι ἀπ' τήν πλευρά πολλῶν φορέων τῆς κρατικῆς ἐξουσίας ἀρχίζει νά σημειώνεται αἰσθητή χαλάρωση ἐνεργητικότητας, ἀπότομη, μᾶλλον, πτώση στήν ἀλλοτινή δυναμικότητα.

Σημεῖα τῶν καιρῶν! Καί γιατί ὄχι ἡ ἀρχή πιά τοῦ κλασικοῦ «τά κάτω στρώματα νά μή θέλουν», «οἱ κορυφές νά μή μποροῦν»;*

> «Τόν καιρό τῆς ἐπανάστασης ἑκατομμύρια καί δεκάδες ἑκατομμύρια ἄνθρωποι μαθαίνουν κάθε ἑβδομάδα περισσότερα ἀπ' ὅ,τι σ' ἕνα χρόνο συνηθισμένης, κοιμισμένης ζωῆς. Γιατί σέ κάθε ἀπότομη στροφή στή ζωή ἑνός ὁλόκληρου λαοῦ γίνεται μέ ἰδιαίτερη καθαρότητα φανερό ποιές τάξεις τοῦ λαοῦ ἐπιδιώκουν τούτους εἴτε ἐκείνους τούς σκοπούς, τί δύναμη διαθέτουν, μέ ποιά μέσα ἐνεργοῦν».**

Καί πιό ἀπότομη στροφή ἀπό τήν ἐθνική σκλαβιά μποροῦσε νά γίνει;

Κι ἄν γενικά σέ κάθε ξενική ὑποδούλωση τά ὅρια ἀνάμεσα στήν προδοσία καί τόν πατριωτισμό εἶναι μέ σαφήνεια χαραγμένα, στή χιτλεροφασιστική κατοχή καί μάλιστα ὕστερ' ἀπ' τήν ἀντίσταση

* Β. Ι. Λένιν: Ἅπαντα, τ. 21, σ. 210, ἑλλ. ἐκδ. τῆς ΚΕ τοῦ ΚΚΕ.

** Β. Ι. Λένιν: Διαλεχτά ἔργα, μέρος 1, τ. ΙΙ, σ. 81, ἑλλ. ἐκδ. τῆς ΚΕ τοῦ ΚΚΕ.

τῶν Ἑλλήνων καί στίς 28-10-40 καί στίς 6-4-41, τά ὅρια τοῦτα ἀπό τήν πρώτη στιγμή ὀρθωθήκανε πεντακάθαρα. Αὐτοί πού δεχτήκανε νά παραστήσουνε τήν «Ἑλληνική Πολιτεία», «οἱ Τσολάκογλου, οἱ Μπάκοι, οἱ Γκοτζαμάνηδες, οἱ Καραμάνοι, στρατηγοί ἀπάτριδες, πολιτικάντηδες, τυχοδιῶκτες»*, γιά τό λαό ἤτανε ἀπλούστατα ἐθνοπροδότες πατεντάτοι. Ἄλλωστε, οἱ ἴδιες οἱ ἐξελίξεις στή χώρα μηδενίζανε τό ὁποιοδήποτε κύρος θά διεκδικοῦσε σάν κράτος ἡ ἀνεκδιήγητη ἐκείνη «Ἑλληνική Πολιτεία». Ἡ πατρίδα μας πετσοκοβότανε, ὁ ἁρπάξας τοῦ ἁρπάξαντος. Οἱ Ἰταλοί βουτήξανε τά Ἑφτάνησα, οἱ Βούλγαροι τοῦ Βόρι πατήσανε καί χουρσεύανε τήν Ἀνατολική Μακεδονία, οἱ κοκορόμυαλοι, ἀλλά θρασεῖς Ρουμανόβλαχοι... ἀνακηρύχνουνε τή Θεσσαλία δικό τους ξεχωριστό «βασίλειο» —καί τράβα κορδέλα!

«Μαύρη σκλαβιά καί ἁρπαγή καί βαρβαρότητα καί μπαζιμπουκισμός καί λεηλασία καί ἐρήμωση τῆς χώρας... Ὅ,τι εἶχε δημιουργήσει ἡ ἐργασία τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ στά ἑκατό χρόνια τῆς ἐλεύθερης ζωῆς του, ὅλα τά ὑλικά μας ἀγαθά ἐξαφανίστηκαν. Ὅλα τά τρόφιμα καί τά ὑλικά πού ἤτανε στίς ἀποθῆκες μας, ζάχαρες, καφέδες, ρύζια, πετρέλαια, δέρματα, σιδερικά, ἐργαλεῖα καί φάρμακα, ρουχισμός, μαλλιά καί μπαμπάκια, μέταλλα, ἀκόμα καί τά ἐπιστημονικά ἐργαλεῖα ἀπό τά ἐπιστημονικά μας ἐργαστήρια, ὅλα λεηλατήθηκαν. Ὅλα τά ζῶα τῆς καλλιέργειας, τῆς τροφῆς, τῆς μεταφορᾶς, ἄλογα, μουλάρια, βόδια, πρόβατα, γίδια, γουρούνια, γαλόπουλα, κότες, ἁρπάχτηκαν, φαγώθηκαν. Ὅλα τά μεταφορικά μας μέσα, αὐτοκίνητα συγκοινωνίας, φορτηγά καί πολυτελείας, μοτοσυκλέτες καί ποδήλατα καί κάρα ἀκόμη, ὅλα μας, τά βαπόρια, τά ἱστιοφόρα, τά μπενζινόπλοια, ἐπιτάχτηκαν, ἐξαφανίστηκαν... Ὅλα τά προϊόντα τῆς γῆς, ἀκόμα καί κεῖνα, πού μᾶς ἐπερίσσευαν καί τά πουλούσαμε στό ἐξωτερικό, ἔγιναν μεμιᾶς γιά μᾶς ἀόρατα καί σπάνια φαινόμενα... Ἐχάθηκαν ὅλα τά καύσιμα ὑλικά, τά πετροκάρβουνα, τό πετρέλαιο, ἡ μπενζίνα, τό ξυλοκάρβουνο... Σέ ὅλες τίς ἑλληνικές ἐπιχειρήσεις μπαίνουνε μέ τό «ἔτσι θέλω» καί ἁρπάζουν τά 51% ἀπό τίς μετοχές, ὑποδουλώνοντας ἔτσι μεμιᾶς γιά αἰώνα τόν ἅπαντα —ὅπως νομίζουν— τήν ἐργασία τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Στήν ἀρχή θέλανε νά μᾶς ξεγελάσουνε μέ τά τυπωμένα χαρτιά τους, τά μάρκα καί τίς λιρέτες τῆς κατοχῆς, πώς τάχα μᾶς πλερώνουνε, ὅ,τι ἀγοράζουνε. Ἐνῶ ἀπλούστατα τά κλέβουνε».

* Δ. Γληνός: «Τί εἶναι καί τί θέλει τό ΕΑΜ».

Αὐτή τήν εἰκόνα τῆς οἰκονομικῆς ἐξουθένωσης τῆς χώρας τή δίνει ὁ Δ. Γληνός στό «Τί εἶναι καί τί θέλει τό ΕΑΜ» στά τέλη τοῦ 1942. Ἀλλά ἡ τέτοια κατάσταση ἄρχισε νά διαμορφώνεται ἀπό τήν πρώτη στιγμή τῆς σκλαβιᾶς. Καί τό κράτος τῆς «Ἑλληνικῆς Πολιτείας» ἦτανε ὑπεύθυνο γιά τό γεγονός αὐτό. Ἁπλούστατα, ἦτανε συνεργός. Καί παρά τήν προσπάθεια τῆς κυβέρνησης τῶν Κουίσλιγκ ν' ἀποκρύψει ἀπό τό λαό «πώς ἡ Μακεδονία καί ἡ Θράκη καταχυρώθηκαν στούς Βουλγάρους φασίστες καί ρημάζονται ἀπ' αὐτούς, πώς τήν Ἤπειρο τήν προορίζουν γιά τήν Ἰταλική Ἀλβανία, πώς τά Ἑφτάνησα καί τίς Κυκλάδες τίς προσαρτήσανε κιόλας οἱ Ἰταλοί... τίς σφαγές, τίς λεηλασίες, τήν πυρπόληση τῶν χωριῶν, τίς χιλιάδες τούς φόνους, τίς φυλακίσεις, τίς ἐξορίες, τούς σκοτωμούς τῶν ὁμήρων», ὅπως καταγγέλλει κι ὁ Γληνός, ὁ λαός μάθαινε, ἄν ὄχι ὅλη τήν ἀλήθεια, ὅμως, ἔστω καί τόση, ὅση χρειαζότανε γιά νά προκαλέσει τήν ὀργή του ὄχι μόνο γιά τά ἄτομα, ἀλλά καί γιά τό μηχανισμό, πού βοηθάει τόν καταχτητή σ' ὅλα αὐτά τά κακουργήματά του.

Καί στήν περιοχή τή δική μας ἡ τυπική παρουσία τοῦ Κράτους ὑπῆρχε. Σταθμός Χωροφυλακῆς, Εἰρηνοδικεῖο καί Πταισματοδικεῖο, Ἀγρονομεῖο, Δασική Ὑπηρεσία, φοροεισπράχτορες. Ἡ ἄσκηση, ὅμως, τῆς ἐξουσίας γινότανε κάθε μέρα καί περισσότερο ψόφια. Γινότανε ὅλο καί πιό φανερά τά πρῶτα γνωρίσματα τῆς φθίσης καί κατάλυσής της.

Πρέπει νά δεχτοῦμε —τό ἀποδείξανε καί τά μετέπειτα γεγονότα— ὅτι στή μεγάλη πλειοψηφία τῶν φορέων τῆς κρατικῆς ἐξουσίας ὑπῆρχε, ἐνεργή ἤ λανθάνουσα ἡ αἴσθηση τοῦ πατριωτικοῦ καθήκοντος στίς νέες συνθῆκες. Μερικοί ἔχοντας συνείδηση τοῦ γεγονότος, οἱ περισσότεροι μέ τή διαίσθηση, ὅλοι σχεδόν καταλαβαίνανε πώς τό Κράτος, τοῦ ὁποίου ἦσανε ὑπάλληλοι, μετατράπηκε σέ βοηθητικό, ἐξαρτημένο, τροχό τῆς τεράστιας μηχανῆς τῆς σκλαβιᾶς τῆς Πατρίδας μας. Ἐπίγνωση ἤ διαίσθηση, ἀδιάφορο, δημιουργοῦσε ψυχολογία τουλάχιστο ἀνορεξιᾶς στήν ἄσκηση τῶν καθηκόντων τους.

Ὑπήρχανε κι ἐκεῖνοι πού δέ «χαλάγανε τή ζαχαρένια» τους γιά τίποτα. Μήτε γιά τά συμφέροντα τοῦ Κράτους, μήτε γιά τά προβλήματα τοῦ λαοῦ. Τώρα, στήν πρώτη περίοδο τῆς σκλαβιᾶς, πού ὑπῆρξε γενική λάσκα, τοῦτοι ἐδῶ πάψανε νά δίνουνε ἔστω καί δυάρα γιά τά δικαιώματα τῆς ἐξουσίας τους. Ὅσο γιά τίς ὑποχρεώσεις τους πρός τόν πληθυσμό, δέ δίνανε πιά οὔτε μονόλεφτο τσακιστό!

Οἱ ὑπολογιστές, οἱ «ἄσε, βρέ ἀδερφέ, νά δοῦμε τί θά γίνει», συνιστούσανε μιά τρίτη κατηγορία φορέων τῆς κρατικῆς ἐξουσίας,

πού συντελοῦσε ἀκούσια στήν προϊούσα παράλυση τῆς κρατικῆς μηχανῆς.

Σ' αὐτούς τούς παράγοντες, πρέπει νά συνυπολογιστεῖ καί τό γεγονός, ὅτι ὅλοι οἱ ὑπάλληλοι, ταγμένοι νά ἀσκοῦνε, μικρή ἤ μεγάλη, ἐξουσία, ἤσανε ἄνθρωποι, οἱ περισσότεροι μάλιστα οἰκογενειάρχες, πού τό καλοκαίρι τοῦ 1941 τά πράγματα τά ἴδια τούς στριμώχνανε νά φροντίσουνε καί «δι' ἑαυτούς», μέ τήν ἔννοια νά «βάλουνε» μέσα τό ψωμί καί τό προσφάι τους ἔγκαιρα. Δέν μπορούσανε τώρα νά ὑπολογίζουνε στό παλιό «ἀξίωμα» «ἔχεις γρόσια στό πουγγί, ἔχεις ψάρια στό βουνί». Γιατί μέρα μέ τή μέρα ἡ ἡ δραχμή ξεφτυλιζότανε. Κι αὐτό πρίν ἀπ' ὅλους τό νιώθανε στό πετσί τους ἐτοῦτοι οἱ δραχμοσυντήρητοι. Καί ὁ περισπασμός ἀπό τή δουλειά τους γιά τήν ἐξοικονόμηση τροφίμων καί ἡ ἀνάγκη νά τά ἔχουνε καλά μέ τόν ντόπιο πληθυσμό, ἀπό τόν ὁποῖο καί μόνο ἤτανε δυνατή ἡ προμήθεια καί τοῦ ψωμιοῦ καί τοῦ τυριοῦ, συντελούσανε σέ ἀκόμη μεγαλύτερη χαλάρωση στήν ἄσκηση τῆς ἐξουσίας.

Κι ὁ λαός; Βέβαια, δέ γίνεται νά ἰσχυριστοῦμε, ὅτι ὁ πολύς κόσμος, βασικά καθυστερημένος κι ἀγράμματος, μποροῦσε νά δεῖ τήν προέκταση ὅλων τῶν ἐξελίξεων, πού ἐπερχόντανε μέ βῆμα ταχύ κι ἀκριβῶς στή δική του περιοχή. Διάθετε ἕνα λαϊκό αἰσθητήριο, μέ τή μορφή μιᾶς δικῆς του σοφίας, πιό πολύ ἀρνητικῆς, καταλυτικῆς —«διάολος τό πῆρε καί τό σήκωσε τό κουβέρνο», «χάλασε ὁ ντουνιάς», «ἀνεμομαζώματα, διαολοσκορπίσματα», κι ἄλλα παρόμοια— παρά ἐποικοδομητικῆς.

Ὁ λαός κι ἐκείνων ἐκεῖ πάνω τῶν ἀπόμακρων ἀγραφιώτικων περιοχῶν πού μίσησε τόν «Γ' Ἑλληνικό Πολιτισμό» τῶν Γεωργίου Β' καί Μεταξᾶ - Διάκου - Μανιαδάκη, τώρα, μαζί μ' ὅλο τόν ἄλλο ἑλληνικό λαό, ἔβλεπε, ὅτι ὁ ξένος καταχτητής δέν αἰσθάνθηκε ἀναγκασμένος ν' ἀλλάξει τίποτα ἀπό τόν φασιστικοποιημένο μηχανισμό τῆς 4ης Αὐγούστου, γιατί «τοῦ ἦρθε κουτί», τόσο καλά τόν εἶχε προετοιμάσει ἡ Δικτατορία. Καί καταλάβαινε ὁ λαός, ὅτι ἡ «Ἑλληνική Πολιτεία» τῶν Τσολακογλαίων εἶναι «ὁ Μανωλιός» τῆς 4ης Αὐγούστου, πού φόρεσε τά ροῦχα ἀλλιῶς. Οἱ πρῶτοι Κουίσλιγκ τῆς χώρας μας νιώσανε «ἐκ προοιμίου» τό λαϊκό μίσος πού κληρονομήσανε ἀπό τήν κούνια τους τή Δικτατορία τοῦ Μεταξᾶ. Καί προσπαθήσανε νά τό «ἀποτάξουν» —τούς ἔφτανε καί τούς περίσσευε αὐτό πού κερδίζανε ἀπό τήν προδοσία καί τά ἔργα τους— μέ διακηρύξεις, ὅτι αὐτοί δέν ἔχουνε, τάχα, καμιά σχέση μέ τήν 4η Αὐγούστου. Καί μέ τά «πόθεν ἔσχες» κι ἄλλες λογοκοπικές σαπουνόφουσκες.

Βέβαια, ἡ συνήθεια τῆς ὑπακοῆς, τά κατάλοιπα φόβου πρός τό νωπό μεταξικό κράτος, ἡ συντηρητικότητα τοῦ χωρικοῦ, ἀκόμη

ή χρεία, πού τό είχε σέ πολλές περιπτώσεις κι αυτό τό δοσίλογο κράτος, ήσανε παράγοντες υπέρ του τελευταίου. Όμως, σέ γραμμή ευθέως ανάλογη μέ τήν προϊούσα επίδραση τών παραγόντων παράλυσης τής κρατικής μηχανής, αναπτυσσότανε ανάμεσα στόν πληθυσμό στήν αρχή ή αδιαφορία γιά τήν κρατική παρουσία, σέ συνέχεια ή ανυποληψία γιά τίς κρατικές λειτουργίες, ύστερα μικρές ή μεγάλες μορφές αντίστασης στήν τάξη πραγμάτων.

Ή παράλυση μιάς κρατικής μηχανής, όσο αυτή δέν έχει αντικατασταθεί από μιά άλλη, ικανή νά επιβληθεί καί νά λύσει προβλήματα, έχει συνέπειες καί γιά τά ίδια τά λαϊκά συμφέροντα. Χαλαρώνεται ή καταπίεση τής κρατικής μηχανής, γιατί ή ίδια δέν είναι σέ θέση νά επιβληθεί, όμως, ταυτόχρονα μειώνεται καί ή δραστηριότητά της καί ή αποτελεσματικότητά της στή λύση οποιουδήποτε προβλήματος, πού πέφτει στήν αρμοδιότητα τών κρατικών λειτουργιών.

Τά αρνητικά από μιά κατάσταση πού έρεβε καί γινότανε «άταφος νεκρός», φανήκανε αμέσως. Τά προβλήματα συσσωρευτήκανε καί μέρα μέ τή μέρα πολλαπλασιαζόντανε καί περιπλεκόντουσαν.

Στόν επισιτισμό, τό αμεσότερο πρόβλημα επιβίωσης του πληθυσμού, είδαμε τά χάλια. Τής Άγροτράπεζας Καρπενησιού χαρφί δέν τής καίγεται νά προμηθέψει τούς Ευρυτάνες μέ άλευρα. Τό Έπαρχείο, καθεύδει τόν νήδυμον! Καί μόνη του δραστηριότητα πάνω στό πρόβλημα του επισιτισμού απομένει νά διορίζει επισιτιστικές επιτροπές. Άδυναμία ώς καί στό Μονοπώλιο νά μάς εξασφαλίσει έστω μιά χούφτα αλάτι.

Σ' έναν άλλο τομέα, τό ίδιο ζωτικό, τήν *ασφάλεια* ζωής καί περιουσίας, τά πράγματα τραβούσανε κατά διαόλου. Ή ανικανότητα τής χωροφυλακής γινότανε πασίδηλη. Κι ή παρουσία της, κατά συνέπεια, πέρα γιά πέρα αχρείαστη. Κι ό αθυρόστομος βουνίσιος αποφάνθηκε... επιγραμματικά γιά τούς «κοσπεντάρηδες»: «τό σκατό τους μάς έμεινε αδιάφορο».

Κι ενώ οι χωροφύλακες παίζανε ολημερίς τήν πρεφίτσα τους ή βαρούσανε μέ πάταγο καί μένος τά πούλια τους στό ταβλάκι τους καί «πέρα βρέχει», λογής-λογιών πλιατσικολόγοι, ζωοκλέφτες ή καί πραγματικοί ληστές κάνανε τήν απειλητική εμφάνισή τους. Ή κατάσταση αυτή, πού τό χειμώνα του 1941 πρός 42 εξελίχτηκε σέ τρομερή πληγή, δέ μαρτυρούσε παρά τήν παράλυση του Κράτους, πού δέν ήτανε σέ θέση νά προστατέψει μήτε ζωή, μήτε τό έχει του πληθυσμού. Ό τελευταίος άρχισε νά αντιλαμβάνεται ότ' είναι υποχρεωμένος νά προσφύγει στήν αυτοπροστασία του.

Ή δικαστική εξουσία δέν έμεινε έξω από τήν προσβολή τής παράλυσης. Στήν περιοχή μας ή παρουσία της ήτανε τό Είρηνο-

δικείο καί τό Πταισματοδικείο Φουρνᾶς —καί γιά τούς δυό δήμους, Κτημενίων καί Δολόπων. Σάν λειτουργός της εἶχε ἀπομείνει ἕνας Γραμματέας Εἰρηνοδικείου. Πέρα ἀπό τίς συνέπειες τῆς γενικῆς κατάστασης, ὁ φορέας ἐκεῖνος τῆς δικαστικῆς ἐξουσίας, εἶχε καί μιάν ἄτυχη ἔμπνευση παρασυρμένος, ἴσως, ἀπό κακό παράδειγμα.

Τό καλοκαίρι τοῦ 1941, ὁ Σταθμάρχης Χωροφυλακῆς Φουρνᾶς ἐζήλεψε... δόξα «κραβαρίτη». Πῆγε στούς προέδρους τῶν Κοινοτήτων τοῦ... βασιλείου του μερικά ἄδεια τσουβάλια, γιά νά τά πάρει γεμάτα ὕστερ' ἀπό τ' ἁλώνια. «Ὅ,τι προαιρεῖστε!»

Δίσκος εἰσφορᾶς κανονικός —«γιά τό σιτάρι, γιά τό φασόλι τῆς χωροφυλακῆς», τί νά ἔκανε κι ὁ πρόεδρος; Ζητοῦσε! Μά ὅποιον δέν τόν θέλουνε στό χωριό, καλά θά κάνει νά μή ζητάει τοῦ παπᾶ τό σπίτι, λέει ἡ παροιμία. Ἀγανάχτησε ὁ κόσμος. Καί πολύ περισσότερο, πού ἤξερε ὅτι οἱ Ἰταλοί ἐφοδιάζανε τήν ὁρκισμένη στό **Βίκτωρα Ἐμμανουήλ Χωροφυλακή** τῆς «Ἑλληνικῆς Πολιτείας» ὄχι μόνο μέ μπανιότα καί μακαρόνια, ἀλλά καί μέ «μερίδα» κρασιοῦ ἀκόμα.

Ὁ κόσμος πού γιά τά ὄργανα —ἀπρόσωπα— αὐτῆς τῆς κρατικῆς λειτουργίας διέθετε τή χαρακτηριστική ἔκφραση «καί τήν κότα καί τήν πόρτα», αὐτή τή φορά βγῆκε ἀπό τά ροῦχα του: «νά δίνεις κι ἀπό σιμά σου, γιά νά μή σοῦ λείψει ὁ χαβαλές ἀπό τό σβέρκο, ἔ, δέν τρώγεται!» Ἔτσι ἀπάντησε στό μεσάζοντα ἀκούσια πρόεδρο. Καί τό ἀποτέλεσμα, τζίφος! Ἐπιστραφήκανε στό Σταθμάρχη Φουρνᾶς σχεδόν ἄδεια τά σακούλια του.

Ὁ εἰρηνοδικεύων στή Φουρνά, δέν εἶχε τήν ὑπομονή νά δεῖ τί θά γίνει μέ τά δισάκια τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας. Ἀντίθετα, φοβήθηκε, φαίνεται, ὅτι ἐρχότανε δεύτερος. Κι ὅπως λέει ὁ Τσβάιχ «σ' αὐτόν τόν κόσμο ὁ πρῶτος εἶναι τό πᾶν, ὁ δεύτερος τίποτα», ἔτρεξε κι ὁ δικαστικός λειτουργός καταϊδρωμένος πίσω ἀπό τό παράδειγμα τοῦ Ἐνωμοτάρχη. Καί γιά νά ὑπερφαλαγγίσει τά... πρωτοτόκια τῆς ἔνοπλης ἐξουσίας, μπῆκε ὁ ἴδιος πίσω ἀπό ἕνα μουλάρι στολισμένο στό σαμάρι του μέ σακούλια καί σακουλάκια. Καί «πῆρε σβάρνα τά χωριά», θυμίζοντας τούς καλογέρους, πού μέ τά μοναστηριακά μουλάρια καί τά «ἅγια λείψανα» καί τίς χάρες καί τά δισάκια βγαίνουνε παγάνα, ὅταν πέφτουνε τ' ἁλώνια ἤ καί λίγο ἀργότερα, ὅταν πιά ἔχουνε σοδευτεῖ καί τά φασόλια...

Φυσικά, ὀλέθριο διάβημα γιά τό κῦρος τῆς Δικαιοσύνης καί τοῦ φορέα της. Τό ἄθλιο ἐκεῖνο κράτος τῆς «Ἑλληνικῆς Πολιτείας» δέν ἤτανε σέ θέση ἀπό τό καλοκαίρι ἀκόμα τοῦ 1941 νά διαφυλάξει οὔτε τή στοιχειώδη ἀξιοπρέπεια τουλάχιστο τῶν δικαστικῶν λειτουργῶν.

Πίσω ἀπό τό μουλάρι, ἱλαρό, περιδεή ἀπό τό ἄγχος τῆς ἐπερ-

χόμενης πείνας, μέ τό στρογγυλό, μᾶλλον συμπαθητικό πρόσωπό του καταϊδρωμένο ὄχι τόσο, φαντάζομαι, ἀπό τήν πεζοπορία, ὅσο ἀπό τό αἴσθημα τῆς ντροπῆς, πού, βέβαια, θά τόν βασάνιζε γι' αὐτόν τόν ἀσυμβίβαστο μέ τό λειτούργημά του ρόλο τοῦ καλογεροδιακονιάρη —νά, ἔτσι τόν ἀντάμωσα στό Μεσοχώρι τοῦ Κλειτσοῦ. Κι ἀγανάχτησα πραγματικά γιά τήν ἀπερισκεψία του νά σέρνει πίσω ἀπό ἕνα μουλάρι στά τρίστρατα τῶν χωριῶν τήν ὑπόληψη τῆς Δικαιοσύνης. Τόν σταμάτησα καί τοῦ παρατήρησα:

—Ἀντιλαμβάνεσθε τί κάνετε, κύριε Ὀδυσσέα; Δέν ξέρετε τή διαδομένη, δυστυχῶς, ἀνάμεσα στούς κατοίκους ἀντίληψη, ὅτι «σάν ἔχει ἡ τσαντήλα σου, βρίσκεις καί τό δίκιο σου;» Γιατί ἐπικυρώνετε αὐτή τήν ἀντίληψη;

—Ἐμεῖς δέν πρέπει νά ζήσουμε;

—Λέγει κανείς τό ἀντίθετο; Καί ποιός σᾶς εἶπε, ὅτι θά σᾶς ἀφήναμε νά πεινάσετε; Καί δέν ὑπῆρχε ἄλλος τρόπος; Νά μᾶς τό λέγατε. Θά φροντίζαμε νά βρῆτε νά ἀγοράσετε καί σιτάρι κι ἐφόδια. Ἦταν ἀνάγκη νά τραυματίσετε κατ' αὐτόν τόν τρόπο τήν πεποίθηση στή δικαιοκρισία σας καί στήν ἀνεξαρτησία σας σάν δικαστοῦ;

Δέ βρῆκε τίποτα νά μοῦ ἀπαντήσει...

Αὐτός κάτι μάζεψε. Δέν εἶχε ἀντιπάθειες, ὅπως τό «χουμπί». Θές, ἀκόμα, καί ἡ «στερνή», πού κρατάει ὁ χωριάτης —«αὐτόν τόν χρειάζεσαι, δῶσε κι ἀπό σιμά σου»— ἐτοῦτος δέ γύρισε μέ ἄδειανά δισάκια. Μόνο πού «τσουβάλιασε» καί τήν προσωπική ἀξιοπρέπεια καί τό κύρος τοῦ λειτουργήματός του, πού ἐκπροσωποῦσε. Καί γέννησε κι ἕνα καινούριο πρόβλημα: ἤτανε πιά σέ θέση ν' ἀπονείμει δικαιοσύνη σάν πταισματοδίκης;

Ἡ Δασική Ὑπηρεσία, μπροστά σ' αὐτή τήν κατάσταση «πολιομυελίτιδας» τῆς ἐκτελεστικῆς, ἀλλά καί τῆς δικαστικῆς ἐξουσίας, ἤτανε ἑπόμενο νά βρεθεῖ σέ ἀδυναμία ἐπιβολῆς.

Ἡ Ἀγροτική Ἀσφάλεια κούτσαινε πού κούτσαινε ἐκεῖ πάνω μιά ζωή. Τώρα «λίγο τό νερό τό 'πιε καί τό κάμα!» Οἱ ἀγροζημιές, μᾶς πήρανε ἀπό τά μάτια. Οἱ λεγόμενοι ἄζαποι, γινήκανε ἀζαπότεροι! Γρίνιες, χαυγαδίσματα, σοβαρότερες ἀκόμα προστριβές ξεφυτρώνανε ἡ μιά πίσω ἀπό τήν ἄλλη ἀνάμεσα στούς κατοίκους τοῦ χωριοῦ. Καί μέσα στή μιά καί τήν ἴδια φαμελιά δέ λείψανε, κτηματικές ἰδιαίτερα, διαφωνίες, πού τό πνεῦμα τῆς ἀτιμωρησίας μποροῦσε νά τίς ὁδηγήσει κι ὥς τό ἀδίκημα. Ἐξάλλου, στά χωριά μας γινήκανε παλιότερα κι ἐγκλήματα ἀνάμεσα στά μέλη τῆς ἴδιας οἰκογένειας. Ἀδερφός νά σκοτώνει τόν ἀδερφό γιά ἕνα κομμάτι γῆς! Ἄν ἐξαιρέσει κανένας τά σχολεῖα, πού λειτουργούσανε κανονικά, ὅλες οἱ ἄλλες λειτουργίες στό χωριό καί οἱ σχέσεις πού συγκροτοῦνε μιά κοινότητα ἀνθρώπων, ἀρχίσανε νά

ἐμφανίζουνε σημάδια κάποιας διάλυσης. Ἀκόμα καί οἱ σχέσεις —παλιά πληγή— παπᾶ κι ἐνορίτη ὀξυνθήκανε. Θυμᾶμαι μιά χαρακτηριστική περίπτωση: ὁ συγχωριανός μου Χρῆστος Διαμαντής ἤ Σεντήλας, πάντρευε τήν ἀδερφή του μέ ξενομερίτη, πού θά ἐρχότανε ἐσώγαμπρος. Τά στέφανα θά γινόντανε στή δική μας συνοικία, τήν Κορίτσα. Ἡ συμφωνία χωριοῦ καί παπᾶ γιά τά στέφανα ἤτανε ἕνα ὁρισμένο χρηματικό ποσό. Μά τώρα οἱ δραχμές δέν εἴχανε τήν ἀλλοτινή πέραση. Κι ὁ παπάς ζήτησε σέ «εἶδος» μιά ὑπερβολική, γιά τήν περίσταση, ἀμοιβή. Ὁ Χρῆστος κατάφυγε σ' ἐμένα νά λύσω τή διαφορά. Ὁ παπάς, ἀνένδοτος! «Ἄν θέλει νά τοῦ στεφανώσω τήν ἀδερφή, ἄν δέ θέλει ἄς τήν ἀφήσει ἀνύπαντρη, ἄς τή δώκει ἀστεφάνωτη. Πόση προίκα τῆς δίνει σέ παρακαλῶ; Καί τί τοῦ ζητάω ἐγώ, σέ σχέση μέ τήν προίκα πού τῆς δίνει;» Ἐγώ, φυσικά, ἔγινα τοῦρκος μέ τό θράσος τοῦ παπᾶ. «Σιγά-σιγά, παπα-Γιώργη, τοῦ λέω, μή μᾶς ζητήσεις καί... ποσοστά ἀπό τίποτα ἄλλο «εἶδος» τῶν γάμων. Καί δέν ντρέπεσαι τό ἱερό σου σχῆμα; Καί ξεχνᾶς τό «πέταλο» τοῦ παπα-Κούστελου;»

Αὐτό τό «πέταλο» εἶχε κάνει στά παλιότερα χρόνια πάταγο ἀκόμα καί σ' ὅλα τά γύρω χωριά. Ὁ παπά-Κούστελος, ἕνας αὐταρχικός παπάς, ἅρπαζε κάθε χρόνο τό χειμήλιο μέ τό «Χέρι τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ» κι ἐξεστράτευε στίς βλάχικες στάνες, διάβαζε ἁγιασμούς —ὁ Λουκάς, βλέπετε, ἤτανε γιατρός καί φύλαγε καί τά κοπάδια ἀπό τήν κλαπάτσα, ἀκόμα κι ἀπό τό... φιδοφάγωμα. Ἔτρωγε, ἔπινε, μάζευε μαξούλια ὁ παπάς, γιά τήν ἐκκλησιά τίποτα! Τό χωριό, οὔτε πού τό ρώταγε. Τό χειμήλιο τό θεωροῦσε κτῆμα του! Κάποτε δέ συγκρατήθηκε ἡ ὀργή τοῦ χωριοῦ. Καί σ' ἕνα τέτοιο ταξίδι τοῦ παπᾶ, τοῦ κάρφωσε στήν κλειδαριά τῆς ἐξώθυρας τῆς ἐκκλησιᾶς ἕνα πέταλο, νά μήν μπορεῖ ν' ἀνοίξει. Καί σύμβολο, ὅτι δέν τόν θέλει πιά γιά παπά. Κάλεσε ὁ παπάς τήν ἀστυνομία, γίνανε συλλήψεις μέ τήν κατηγορία τῆς... ἐπανάστασης κατά τοῦ ἀντιπροσώπου τοῦ Ὑψίστου. Δικαστήκανε, νομίζω μερικοί. Μά ὄχι μόνο ὁ παπα-Κούστελος, ἀλλά κι ἄλλοι σάν αὐτόν συνάδερφοί του στά γύρω χωριά, λάβανε σοβαρά ὑπόψη τό πέταλο τῆς Κορίτσας. Κι ὁ παπα-Γιώργης, φαίνεται αἰσθάνθηκε κάποια ἀνατριχίλα στήν πεταλοανάμνηση. Καί συμβιβάσαμε τή διαφορά.

Τό γεγονός ἤτανε, ὅτι ἡ προϊοῦσα ἀποσύνθεση τῆς κρατικῆς μηχανῆς ἐκεῖ πάνω ἐπιδροῦσε καί στίς ὅλες κοινωνικές σχέσεις. Κι ὁ λαός ἔπρεπε μέ τίς δικές του καί μόνο δυνάμεις ν' ἀντιμετωπίσει τήν κατάσταση. Τήν παλαιοκομματική ἡγεσία —καί εἶχε δόξα τῷ Θεῷ, καί τζάκια καί πολιτικούς παράγοντες ἡ περιοχή— τήν κατάπιε ἡ γῆς! Ἄλλοι προτιμήσανε τό Κάιρο, ἄλλοι ἐφησυ-

χάσανε στήν 'Αθήνα κι ἄλλοι χουρνιάσανε στά χωριά τους. Οἱ «καπνιάδες» ἄς βγάλουνε τά μάτια τους, οἱ ἐκλογές ἀργοῦνε... ἄν ποτέ θά ὑπάρξουνε...

Καί κομμουνιστής νά μήν ἤσουνα, ἀλλά μόνο ἄνθρωπος πού πονάει τόν τόπο του καί συμμερίζεται τή μοίρα τῶν συμπατριωτῶν του, δέ θά ἔκλεινες τά μάτια μπροστά στήν ἐπικίνδυνη τροπή τῶν πραγμάτων.

Ἡ μόνη ὀρθή ἀντιμετώπιση ἤτανε ἡ δοκιμασμένη: ὀργάνωση! 'Οργάνωση τῶν ἴδιων τῶν λαϊκῶν δυνάμεων, ὀργάνωση τῆς θέλησης τοῦ λαοῦ νά λύσει τά προβλήματά του.

'Αλλά τό πιό δύσκολο εἶναι νά βρεῖς τήν κάθε φορά τή μορφή ὀργάνωσης πού ἀπαιτοῦνε οἱ περιστάσεις. Μέ τό Στέφο Θάνο εἴχαμε χουβεντιάσει, ὅπως θά δοῦμε σέ συνέχεια, νά κάνουμε ἐπιτροπές. Σάν ἀρχή σωστό. Καί σέ ἄλλες περιπτώσεις συγκροτήσαμε ἀνάλογες ἐπιτροπές. Μά τώρα μπροστά μας δέν ἤτανε ἕνα μόνο πρόβλημα. Ἤτανε ἕνα χουβάρι ἀπό προβλήματα.

Ἡ «Φιλοπρόοδος Ἕνωσις Καροπλεσίου» [ΦΕΚ] μᾶς εἶχε ἀφήσει, ἀλήθεια, πολύτιμη κληρονομιά τό θαυμάσιο παράδειγμα τῆς «Συμβιβαστικῆς 'Επιτροπῆς». 'Επεξεργαζόμουνα στό μυαλό μου τήν πεῖρα τῆς 'Επιτροπῆς ἐκείνης. Ἡ ἐπανάληψή της δέν ἤτανε στά μέτρα τῶν καιρῶν. 'Εδῶ δέν εἴχαμε νά κάνουμε μέ ἁπλές ἀγροζημιές. Κατάληξα, ὅτι μᾶς χρειαζότανε μιά «Γενική 'Αρχή». Γιά ὅλα τά προβλήματα. Ἡ πεῖρα τῆς ΦΕΚ μοῦ στάθηκε γερός μπούσουλας, ἀγκωνάρι ὅλων τῶν συλλογισμῶν μου, ἡ ἀφετηρία. Αὐτή εἶναι ἡ ἀλήθεια. Καί στήν ἱστορία χρωστοῦμε τήν ἀλήθεια καί μόνο!

Εἶχα καί δυό γερά ἀτού. Τήν πεποίθηση στίς ὀργανωμένες δυνάμεις τοῦ λαοῦ. Αὐτή ἤτανε τό ἀποτέλεσμα τῆς διδασκαλίας τοῦ Κόμματος, στό ὁποῖο ἀνῆκα, τοῦ ΚΚΕ. Καί τό λαό ἐκείνων τῶν ὀρεινῶν διαμερισμάτων καί τήν ψυχολογία του δέν τά ἤξερα ἄσχημα. Γιατί κι ἐγώ ἤμουνα χωριάτης ἀπό κείνους ἐκεῖ τούς ἀνθρώπους καί γιατί ἡ θητεία μου στή «Φωνή τῆς Εὐρυτανίας» μοῦ ἐπέτρεψε νά γνωριστῶ μέ τόν Εὐρυτάνα χωρικό ἀπό πολύ κοντά, μέσα στήν καλύβα του, δίπλα στό παραγώνι του.

Τό δεύτερο ἀτού μου ἤτανε τό κύρος πού εἶχα ἀνάμεσα σ' αὐτό τόν κόσμο. Δέν τό λέω αὐτό γιά νά κολακέψω ἑαυτόν. Τό ἀναφέρω σά μάθημα ἀπό προσωπική ἐμπειρία καί τή θητεία στό Κίνημα. Μάθημα γιά τούς νεώτερούς μου: τό προσωπικό κύρος τοῦ ἀγωνιστῆ εἶναι ἀποφασιστικός παράγοντας γιά νά ἡγηθεῖ στή λύση προβλημάτων. Τό κύρος αὐτό, μέρος χρωστιότανε στή γενική ἐκτίμηση καί τό σεβασμό πού ἀπολάβαινε ὁ Γέρος μου στήν περιοχή. Μέρος, στό γεγονός ὅτ' ἤμουνα «ἀπό τά παιδιά τῆς Φω-

νής». Καί μέρος, τέλος, στίς παλιότερες καί πρόσφατες προσπάθειές μου γιά τό χωριό, ὅπως π.χ., γιά τά ἄλευρα.

Ὡς τά χρόνια τῆς Ἐθνικῆς Ἀντίστασης, ὁ κόσμος ἐκεῖ πάνω εἶχε γενικά μιά δυσπιστία στίς Ἐπιτροπές. Καί γιατί αὐτές, ὅσες φορές συγκροτηθήκανε, δέ συνεισφέρανε τίποτα, ἐξαιτίας τῆς κρατικῆς ἀναλγησίας καί τῆς ἀντίδρασης τῆς ἐξουσίας στό σύστημα τῶν λαϊκῶν ἐπιτρόπων, καί γιατί πολλές φορές χρησιμοποιηθήκανε γιά ἰδιοτελεῖς σκοπούς μελῶν τους. Στό χωριό μου τή δυσπιστία αὐτή τήν εἶχε ἐξουδετερώσει, κάπως, ἕνα παλιότερο πετυχημένο, ἴσαμ' ἕνα βαθμό, περιστατικό. Συγκεκριμένα τό 1939, σάν ἀποτέλεσμα μιᾶς ἀκόμα παλιότερης κίνησης, πού εἶχα ξεκινήσει στό χωριό, πέτυχα τή συγκρότηση μιᾶς Ἐπιτροπῆς γιά τή Βιβλιοθήκη τοῦ Χωριοῦ καί γιά τό τηλέφωνο τῆς συνοικίας μας.

Τό πρόβλημα ἤτανε ἔτσι: οἱ τρεῖς συνοικίες τοῦ Κλειτσοῦ διαθέτανε μόνο ἕνα τηλέφωνο, στό Μεσοχώρι, τήν κεντρική συνοικία. Γιά τήν συνοικία μας τήν Κορίτσα ἡ ἐγκατάσταση μιᾶς τηλεφωνικῆς συσκευῆς ἀποτελοῦσε ἀνάγκη ἀπό κάθε ἄποψη. Βέβαια, νά δώσει τό κράτος τά χρήματα γιά τήν ἐγκατάσταση τηλεφώνου, καί μάλιστα τό μεταξικό κράτος, θά ἤτανε οὐτοπία νά τό ἐπιδιώκαμε. Τό πιθανότερο νά ἔβρισκε τό κράτος τοῦ Μανιαδάκη κομμουνιστικό δάχτυλο στό αἴτημα.

Ἡ συγκρότηση μιᾶς βιβλιοθήκης στό σχολειό τοῦ χωριοῦ δέ συνιστοῦσε μικρότερη χρεία γιά τόν ἐκπολιτισμό καί τή στοιχειώδη μόρφωση τῶν χωρικῶν. Ὄνειρο τό εἶχα νά γίνει βιβλιοθήκη στό χωριουδάκι μου. Μέ πονοῦσε ἡ καρδιά, ὅταν οἱ χωρικοί ἐρχόντανε σπίτι καί μοῦ ζητούσανε «κάτι νά διαβάσουν» καί νά τό διαβάσουνε ὄχι μέ τή γκαζόλαμπα ἔστω, μά μέ τή φλόγα ἀπό τά ξύλα τοῦ κέδρου! Εἶχα μερικά βιβλία τοῦ Συλλόγου «Διάδοσης Ὠφελίμων Βιβλίων», πού ἀφορούσανε τίς γεωργικές ἐργασίες, τή δεντροκομία, τή μελισσοτροφία. Γινόντανε ἀνάρπαστα, λυώσανε στά χέρια τῶν συγχωριανῶν μου. Τότε πιό πολύ μ' ἔτρωγε μέσα μου ἡ ἰδέα τῆς Βιβλιοθήκης. Εἶπα τίς σκέψεις μου στό χωριό. Συγκροτήσαμε μιά ἑφταμελή Ἐπιτροπή, μέ Πρόεδρο τό γέρο-δάσκαλο, τόν συνταξιοῦχο Κώστα Παπαδόπουλο, ταμία τόν Βασίλη Παπαστάθη καί γραμματέα ἐμένα. Ἡ Ἐπιτροπή σύνταξε ἕνα συγκινητικό γράμμα «Πρός τά Ξενιτεμένα Παιδιά τῆς Κορίτσας». Τό χωριό μας εἶχε μόνο στό ἐσωτερικό τῆς χώρας κάπου ἐξήντα ξενητεμένους. Τούς λέγαμε, ὅτι τό χωριό μας παραμένει πάντοτε χωρίς τηλέφωνο κι ἄν ἀρρωστήσει ὁ γονιός τους, πρέπει κάποιος νά τρέχει, ἴσως νύχτα, στό διπλανό χωριό γιά γιατρό. Ὅτι δέν θά ἤτανε τόσο ἀβάσταγο ἔξοδο νά διαθέτανε ἀπό τό φτωχό μισθό τους ἕνα πενηντάρι τό χρόνο γιά νά ἀγοράσουμε στήν ἀρχή μιά τηλεφωνική συσκευή κι ὕστερα νά συγκροτήσουμε Βιβλιοθή-

κη στό σχολειό. Ὅτι, ἐξόν ἀπό χρήματα, μποροῦνε νά στέλνουνε καί βιβλία, ἰδιαίτερα γεωργικά, χάρτες καί γενικά ἐποπτικά μέσα γιά τό σχολειό. Ὅ,τι εἴχανε νά στείλουνε, νά τό στέλνανε στόν Πρόεδρο τῆς Ἐπιτροπῆς ἤ τόν Ταμία της.

Διαβάσαμε τό γράμμα στό χωριό, ἐγκρίθηκε. Τό πῆγα στή «Φωνή τῆς Εὐρυτανίας» καί τό τύπωσα σέ 100 κομμάτια. Τό ὑπόγραψε ἡ Ἐπιτροπή ὅλη καί τό ταχυδρόμησα.

Ὥσπου νά φανοῦνε τ' ἀποτελέσματα, ἐγώ ἔφυγα γιά φαντάρος. Ὅταν γύρισα, ἔμαθα μέ συγκίνηση, ὅτι οἱ περισσότεροι ξενητεμένοι συγχωριανοί μας ἀνταποκριθήκανε ἀμέσως. Μάλιστα, ὁ ἰδιοκτήτης τοῦ ξενοδοχείου «Διεθνές» στή Λάρισα Φώτης Παπαστάθης, ἀδερφός τοῦ Ταμία τῆς Ἐπιτροπῆς μας, ἀγόρασε μιά ὁλοκαίνουργια τηλεφωνική συσκευή καί τήν ἔστειλε στό χωριό. Ὅμως, τό πρόβλημα τοῦ τηλεφώνου δέ λύθηκε. Γιά νά ἐγκατασταθεῖ τό τηλέφωνο, χρειαζότανε ἄδεια τοῦ Νομάρχη Μεσολογγίου, ὅπου ὑπαγότανε ἡ Ἐπαρχία Εὐρυτανίας καί τό χωριό μας. Κι ὁ πασαδίσκος ἐκεῖνος τοῦ «Γ' Ἑλληνικοῦ Πολιτισμοῦ», ὄχι μόνο δέν «ηὐδόκησεν», ἀλλ' ἀπεναντίας, ἔστειλε στόν «εὐπειθέστατο αἰτοῦντα» πρόεδρο —χωρίς «κάπα»*— «Κοινότητος Κορίτσης Κτημενίων» ἀπανταχοῦσα νά παραδώσει πόραυτα τή συσκευή στό Τηλεγραφεῖο Φουρνᾶς.**

---

* «Κάπα», δηλαδή, κύριε. Ἄν δέ σοῦ εἶναι γνωστή, ἀναγνώστη, ἡ ἱστορία, ἀξίζει: Ὅταν ὁ κοινοτάρχης, ἐκλεγμένος αὐτός ἀντιπρόσωπος τοῦ λαοῦ, ἀπευθύνεται στό διορισμένο Νομάρχη του, χρωστάει νά γράφει «πρός τόν ἀξιότιμον κύριον Νομάρχην». Καί πολύ σωστά, ὅσον ἀφορᾶ τό κ., κανένας δέν ἀντιλέγει. Τό «ἀξιότιμο», ἄλλος τό 'βαζε, ἄλλος ὄχι. Ὅταν, ὅμως, ὁ ἀξιότιμος πολιτικάντης ἐκείνου τοῦ καιροῦ, πού τόν διόρισε τό κόμμα του τοποτηρητή του στό πασαλίκι τοῦ Νομοῦ, ἀλληλογραφεῖ μέ τούς κοινοτάρχες, παραλείπεται τό «κάπα» —ἁπλῶς «πρός τόν πρόεδρον ἤ δήμαρχον κλπ». Ἡ ἱστορία μας, λοιπόν, εἶναι τούτη: ἕνας Εὐρυτάνας δήμαρχος, τότε πού ὑπήρχανε δῆμοι κι ὄχι τό σύστημα τῶν κοινοτήτων, περήφανος βουνίσιος καί μ' ἐπίγνωση, ὅτι ἀντιπροσωπεύει λαό, ἀπάντησε κάποτε σέ ἔγγραφο τοῦ Νομάρχη του «πρός τόν Νομάρχην» —χωρίς «κάπα». Ἔγινε τοῦρκος ὁ βεζυράκος τῆς Νομαρχίας —ἀσέβεια ἀπαράδεχτη, προκλητική, αὐτό δά μᾶς ἔλειπε! Καί στέλνει ὁλόκληρο σιγίλιο καί περιλούζει πατόκορφο τό δήμαρχο γιά τήν παράλειψη τοῦ κ. Κι ὁ δήμαρχος ἔστριψε τό μουστάκι του, ἔξυσε καί τ' ἀχαμνά του μέρη, παράγγειλε βαρύ γλυκό καφέ στό διπλανό καφενεῖο, πῆρε πένα καί χαρτί κι ἀπάντησε, πάλι δίχως κ., στόν ἀποτυχόντα στίς τελευταῖες ἐκλογές ὑποψήφιο βουλευτή τοῦ κυβερνῶντος κόμματος —αὐτοί καί «βολευόντανε» μετά τό μαύρισμά τους ἀπό τό λαό, Νομάρχες— «Κάπα δέ μ' βάν'ς, κάπα δέ σ' βάνου»! —ἀμέ; Τουτέστιν, «κύριο δέ μέ προσφωνεῖς, κύριο δέ σέ προσφωνῶ» —κοντός ψαλμός, ἀλληλούια! Καί ἡ ἀπάντηση τοῦ περήφανου βουνίσιου δημάρχου ἔγινε λαϊκή ἔκφραση, πού σημαίνει: δέ μοῦ ἀποδίνεις τό σέβας πού μοῦ ἀνήκει, σέ πληρώνω μέ τό ἴδιο νόμισμα.

** Τηλέφωνο τελικά στήν Κορίτσα ἐγκαταστήσαμε ἐμεῖς, οἱ ὀργανώσεις τοῦ **ΕΑΜ**. Ὅπως, ἄλλωστε, καί σ' ὅλα τά χωριά καί οἰκισμούς πού

'Εξάλλου, ὁ πόλεμος ἀνάκοψε καί τήν προσπάθεια γιά τή Βιβλιοθήκη —καί τ' ὄνειρό μου ἐκεῖνο ποτέ δέν πραγματοποιήθηκε.*

Μά δέν μπορῶ νά πῶ ὅτι γιά τούς Κοριτσιῶτες δέ βγῆκε κανένα κέρδος ἀπό τούτη τήν ὑπόθεση. 'Αντίθετα, εἶχανε σπουδαῖο μάλιστα κέρδος τήν πεῖρα. Τήν πεῖρα, τό μάθημα πού πήρανε οἱ συγχωριανοί μου γιά τήν ἀποτελεσματικότητα μιᾶς ἐπιτροπῆς ἀπό τούς ἴδιους.

'Αρχές τ' Αὐγούστου, μπορεῖ καί τέλη τοῦ 'Ιούλη, τοῦ 1941, μιά Κυριακή, μετά τή λειτουργία, ζήτησα ἀπ' τούς συγχωριανούς μου νά μή φύγουνε, μά νά μαζευτοῦνε στό μαγαζί τοῦ Βασίλη Παπαστάθη, πού ἦτανε ἀκριβῶς κάτω ἀπό τήν ξάγναντη πλατεῖτσα τῆς ἐκκλησιᾶς μας. Γέμισε, φίσκα, τό μαγαζί. Στριμωχτήκανε ἕνα γύρω στούς πάγκους του οἱ ἄνθρωποι, ἄλλοι πιάσανε τίς καρέκλες στά τραπέζια, πολλοί, οἱ νέοι, μείνανε ὀρθοί, ἀκόμα κι ὥς ὄξω ἀπό τήν πόρτα. Ὅλοι τους μέ τά κυριακάτικα φορεμένοι —ἔτσι φχαριστιόσουνε νά τούς βλέπεις. Καί ξυρισμένοι καί τά μουστάκια τους προσεγμένα. Βγάλανε τίς σκοῦφιες καί τίς τραγιάσκες, τίς κρατούσανε στά χέρια —οἱ ἁπλοί ἄνθρωποι βρίσκουνε τόν τρόπο νά δείξουνε τό σεβασμό τους στή «σύναξη» καί στή σοβαρότητα μιᾶς στιγμῆς. Ἔχουνε ὀρθό ἔνστιχτο, τίς πλειότερες φορές ἀλάθητο.

Τούς μίλησα καί τούς εἶπα ἔτσι:

δέν εἶχανε προπολεμικά τηλεφωνική σύνδεση. 'Η «γραμμή» ἦτανε ἀπό συρματόπλεγμα, ἀγκαθωτή! Χωρίς μονωτῆρες, ἐξυπακούεται. 'Απλῶς ἀκουμποῦσε πάνω σέ δέντρα. Μά τή δουλειά της τήν ἔκανε, μιά χαρά. 'Η συσκευή, ὅμως, ἦτανε μιά θαυμάσια καί γερή «Σῆμενς». Λάφυρο τῶν ἀνταρτῶν ἀπό ἕνα γερμανικό φυλάκιο κοντά στό σιδηροδρομικό σταθμό Καΐτσας. Οἱ... νταῆδες τῆς μεταβαρκιζιανῆς Τάξης Πραγμάτων, πού ἡδονιζόντανε καταστρέφοντας ὅ,τι εἶχε φτιάξει τό ΕΑΜ, καταργήσανε καί τό τηλέφωνο Κορίτσας —ἦτανε «ἄνευ ἀδείας» τους— καί τή συσκευή τήν πῆρε —εὐτυχῶς, πού δέν τήν ποδοποτήσανε, μᾶλλον γιατί ἦτανε γερμανικῆς κατασκευῆς θά τή γλίτωσε— τήν πῆρε τό Τηλεγραφεῖο Φουρνᾶς —ἡ δική του ἦτανε ἕνα προκατακλυσμιαῖο σαβαραλάκι!

* Στά χρόνια τῆς ΕΠΟΝ, οἱ ἐπονίτες τοῦ χωριοῦ μου, ἐννοῶ τῆς Κορίτσας, ἀνοίξανε Λέσχη. Καθαρίσανε, ἀνακαινίσανε ἕνα παρατημένο σπίτι, τό κάμανε λαμπίκο. Καί γεμίσανε τίς δυό του κάμαρες μέ ἔντυπα. Καί δέν πηγαίνανε ἐκεῖ τά βράδια καί τίς σκόλες μόνο οἱ νέοι, ἀλλά κι οἱ μεγάλοι νά διαβάσουνε. Ψυχή ὅλης ἐτούτης τῆς δουλειᾶς ἦτανε ὁ γραμματέας τῆς ΕΠΟΝ τοῦ χωριοῦ Λουκάς Παυλέτσης. Ἴσαμε τότε ἕνα παιδί, πού δέν τό 'λεγες πλειότερο ἄξιο ἀπό τοῦ ν' ἀνάβει τά καντήλια στήν ἐκκλησιά ἤ «γιδοβιτσιάρη». Κι ἔκρυβε μέσα του λαχτάρα γιά διάβασμα, ταλέντο ὀργανωτικό, δίψα νά μορφώσει τούς συνομήλικους καί τούς μεγάλους τοῦ χωριοῦ του. 'Αποδείχτηκε, ὅτι καλίγωνε τόν ψύλλο. Μά ἔπρεπε νά 'ρθεῖ ἡ ΕΠΟΝ... Τό σουρλοκράτος κατάστρεφε τή Λέσχη, πού λογιζότανε μιά ἀπό τίς καλλίτερες ὅλης τῆς Εὐρυτανίας. Καί τί δέν κατάστρεφε! Ὥς καί τά λαϊκά ἰατρεῖα, πού εἶχανε ὀργανώσει ἡ 'Εθνική 'Αλληλεγγύη καί οἱ ἐαμικές ὀργανώσεις.

—Δίσεχτοι καιροί, χωριανοί. Κερατένιοι! Κι άχαμνοί καί στέρφοι. Δίσεχτα χρόνια! Αὐτό πού βρῆκε τόν τόπο μας, σᾶς τό ξανάπα, δέν εἶναι παῖξε-γέλασε! Δέν εἶναι ἁπλῶς «λοιμός, σεισμός, καταποντισμός», κατά πώς τό λένε καί τά ἱερά γράμματα. Εἶναι ἀπ' ὅλ' αὐτά, μά καί κάτι παραπάνω. Εἶναι χαλασμός! Χαλασμός τρισχειρότερος κι ἀπό κείνονε τ' Ἀλῆ-πασᾶ, πού δέ μᾶς ἄφησε, καθώς μολογᾶτε οἱ γεροντότεροι, μουΐδέ κυπροκούδουνο, ὄχι βιό!

Τί θά κάμουμε: Θά ζήσουμε! Τό δίχως ἄλλο πρέπει νά ζήσουμε. Αὐτό εἶναι τό πρῶτο. Καί γιά τήν ὥρα. Ἀλλά «πέσε σύκο, νά σέ φάω», δέ γίνεται. «Βόηθα, Παναγιά, ἀλλά κούνα κι ἐσύ τά χέρια σου!» Αὐτό πρέπει νά κάμουμε. Ἀπό δῶ καί ν' ἀρχίσουμε. Πέρα θά τά βγάλουμε ἀπό μοναχοί μας καί νά μᾶς ρίξει ὁ Θεός τό μάνα ἄς μήν τ' ἀπαντέχουμε. Ἅ δέ φτάνουνε τά χέρια σου νά ξυστεῖς, ἄν δέν ἔχεις χέρια νά ξυστεῖς, πάει, σέ τρώει ἡ ψώρα! Μέ τά δικά μας χέρια νά ξυστοῦμε!

Ὡς ἐδῶ τό ψωμί δέν τό λιμάξαμε, δέν εἶν' ἔτσι; Ἡ Τράπεζα. ὅμως, μᾶς κόβει πιά τ' ἄλευρα. Πέσανε τ' ἀλώνια, λέει. Παραπέρα, γιόκ! Κι αὐτά, πῶς τά πήραμε, ὁ διάολος τό ξέρει! Μά ἐμεῖς πρέπει νά βάλουμε στ' ἀμπάρι ὅλο τό ψωμί μας ἀπό τώρα. Νά μᾶς βγάλει ὥς τ' ἀλώνια τοῦ χρόνου. Πρίν πεινάσουν μαγειρεύουν —δέν τό λένε; Παραῦστερα, δέ θά βλογάει χαλαμποκόσπειρο μήτε σέ μερμηγκοφωλιά, νά μοῦ τό θυμᾶστε! Τό Δεκαεφτά θά τό λέμε μπερκέτι μπροστά στήν πείνα πού μᾶς ἔρχεται, ἀκοῦστε πού σᾶς λέω! Τό Μονοπώλιο στή Φουρνά ἔβαλε λουκέτο, ἁλάτι, οὔτε γιά τή γλώσσα σου! Τί, θά κάτσουμε νά βελάξουμε ἀνάλατοι κι ἐμεῖς καί τά πράματά μας; (τά ζῶα). Ἤ θά μᾶς βρωμίσουν τά μαξούλια καί θά τά πετάξουμε στό ρέμα; Ὄχι! Νά 'κονομήσουμ' ἁλάτι. Ἅμα κλείσουν οἱ ράχες μέ τά χιόνια, μαλαματόσκονη νά χαλεύετε καλλίτερα κι ἀπό λαγό τυρί κι ὄχι πλόχερο ἁλάτι. Γιά νά μή γλείψουμε τά γουδιά ἀπ' ἀναλατιά, πρέπει νά ξασφαλιστοῦμε ἀπ' τά τώρα. Ἤ σάμπως γιά τό λάδι μας δέν πρέπει νά χουμανταριστοῦμε, πρίν στεγνώσει τ' ἄντερό μας ἀλίγδιαστο; Τά λάχανα κατεβαίνουν ἀνάλατα κι ἀλάδωτα; Δέν κατεβαίνουν!

Κοίταζα ἕνα-ἕνα τά πρόσωπα τῶν συγχωριανῶν μου, καθώς ἀργά καί χτυπητά τούς τά 'λεγα ἐτοῦτα, παίρνανε ὅλο καί πιό πολύ τήν ἔκφραση τοῦ φόβου. «Κάλλιο, σκεφτόμουνα, νά τούς σκιάξω τώρα, παρά νά τό πάρουν εἴδηση ἀργά τί ὀφείλουνε νά πράξουνε». Καί συνέχισα:

Καί σπίρτα χρειάζονται στό σπίτι καί τό πετρέλαιο καλά θά εἶναι νά μή μᾶς λείψει. Ὅμως, γιά νά τά φροντίσουμε ὅλ' αὐτά, χωριανοί, μᾶς χρειάζονται παράδες. Καί παράδες μαζωμένοι, στό

γέρι. Μά πρίν ἀπ' ὅλα, γιά νά ξεκινήσουμε, μᾶς χρειάζεται κουμάντο. Καί κουμάντο ὑπεύθυνο κι ἀπό μᾶς τούς ἴδιους.

Κι ἀκόμα κάτι ἄλλο, χωριανοί, π' ἀνάγκη πάσα νά τό προσέξουμε. Τελευταῖα, τσούπ! καί μᾶς ξεφυτρώνουνε φαγωμάρες ἀνάμεσά μας καί κάποιοι-κάποιοι σά νά τούς περνάει, μοῦ φαίνεται, στή γκλάβα νά τό ρίξουν καί κατά ντίπ στό ρέμπελο. Δέ σφάξανε! —τούς τό λέω ἀπ' τά τώρα. Φίδι κολοβό τούς καρτερεῖ κι ἄς μήν κλαυτοῦν ἀπ' τό κοντά. Οἱ ἀγροζημιές; —μᾶς παίρνουν ἀπ' τά μάτια! Κι ἀπ' ἀζαπιά ἄν πεῖτε; —τό παραξυλώσανε μερικοί. Ἦ δέν τά λέω ὅπως εἶναι;

—Ναί, ναί, ἔτσ' εἶναι! —εἴπανε πολλά στόματα ἀπ' ὅλα τά σημεῖα τῆς αἴθουσας.

Καί τό ζαχόνι γιά τά νερά, πάει νά χαλάσει, συνέχισα ἐγώ. Κι ἔτσι ἅμα τό πᾶμε, χωριανοί, σιγά-σιγά θά τό γυρίσουμε ὅλοι στό ζορμπαλίκι. Καί θά μᾶς πάρει ὁ διάολος κι ὁ μύλος θά μᾶς ἀλέσει!

Λένε, κακό χωριό τά λίγα σπίτια. Ἐγώ νομίζω, χειρότερ' ὅτ' εἶναι τό σκορποχώρι. Καί σκορποχώρι δέ θά τό φτιάξουμε, ὁ ἀρχιδιάβολος νά σκάσει! Κι ἄν εἶναι τος κανένας πού τό ρέγεται καί τοῦ περάσει νά χαρεῖ ἀπ' τήν ἀναμπουμπούλα, σάν τό λύκο στήν ἀντάρα, ἄς τό βγάλ' ἀπ' τό νοῦ του! Τώρα πιά κατή δέν ἔχει! Καιρό νά χάνουμε πέρα-δῶθε στά δικαστήρια δέν ἔχουμε. Τίς διαφορές μας θά τίς λύνουμε ἐδῶ μοναχοί μας, πού ξέρουμε πόσα μπαλώματα ἔχει καθένας μας στό βρακί του. Ἄν θέτε, λοιπόν, νά τά βγάλουμε πέρα μέ τοῦτο τό χαλασμό πού μᾶς βρῆκε, πρίν ἀπ' ὅλα πρέπει νά μονιάσουμε ὅλο τό χωριό σά μιά καλή φαμελιά. Ἔτσι πού νά φτύν' ὁ ἕνας, νά γλύφ' ὁ ἄλλος.

Καί σᾶς προτείνω νά βγάλουμε μιάν Ἐπιτροπή ἀπό μᾶς τούς ἴδιους ἐδωδά, πού νά βάλει κυβέρνια. Πού νά κάνει κουμάντο γιά ὅλα τά ζητήματα τοῦ χωριοῦ, μικρά καί τρανά. Καί νά κλείσουμε μέ τήν ὑπογραφή μας ἕνα Συμφωνητικό, ὅτι ἐκλέγουμε αὐτή τήν Ἐπιτροπή καί τῆς δίνουμε τό δικαίωμα ν' ἀποφασίζει τό καλύτερο γιά τά προβλήματά μας καί νά τά κουμαντάρει κατά τό πῶς πρέπει νά εἶναι συμφερτικό γιά τό χωριό. Κι ὅτ' ἐμεῖς οἱ ἄλλοι θά ὑπακοῦμε στίς ἀποφάσεις της καί τήν ὁρμήνεια της. Ἐπίσης, ὅ,τι παράδες περισσεύουν στόν καθένα μας, νά τούς δώσουμε στήν Ἐπιτροπή μας, νά κάνει κεφάλαιο, νά 'χει Ταμεῖο. Γιά νά τρέξει τ' ὀγληγορότερο γιά ψωμί κι ἁλάτι καί γιά λάδι. Στή βράση κολλάει τό σίδερο!

Κι ἅμα δοῦμε, πώς κάπου δέν τό' πραξε καλά ἡ Ἐπιτροπή μας, ἐδῶ εἴμαστε. Κάθε Κυριακή, νά μήν πῶ καί κάθε βράδυ, μαζευόμαστε, τό πράμα τό κουβεντιάζουμε, βοηθᾶμε τήν Ἐπιτροπή μας, τό λάθος τό διορθώνουμε —οἱ πολλοί πῆραν τήν Πόλη, ἔτσι δέν

είναι; Κι άμα καταλήξουμε, μέ τή γνώμη τών πιό πολλών, ότι δέν τά κατάφερε, τήν άλλάζουμε —σωστά δέ λέω; Ή άλλάζουμε μόνον έκεϊνον πού έφταιξε, δέ μάς κάνει, τόν τζαναμπέτη, άς ποΰμε.

Όλ' αύτά νά τά λέει τό χαρτί, πού θά ύπογράψουμε, καταλεπτώς. Έτσι λέω έγώ νά ένεργήσουμε σέ τούτη τήν κακορίζικη περίσταση. Χρειαζόμαστε αύτοκυβέρνια, αύτό είναι τό άπαντο. Άν κι έσεϊς τά βρίσκετε σωστά τά λόγια μου, καιρό νά μή χάνουμε —θέρος, τρύγος, πό-λε-μος! Καί νά τό φτιάξουμε κιόλας τό Συμφωνητικό, έ;

—Νά τό φτιάξουμε, όπως λές.

—Άμα είναι καλλίτερα σάν πώς τό λές, έτσι καί νά τό κάμουμε.

—Έσύ άπ' κάζεις καλλίτερα, έμεϊς, άνθρωπος άγράμματος, ξύλ' άπελέκητο!

—Τό λύκο τό βλέπ' ς, τό ντορό χαλεύ'ς; Μόν' φχιάξ' τό χαρτί νά τό ύπογράψουμε.

Νά, έτσι άπαντήσανε άπ' όλόγυρα ή σύναξη. Μά ήσανε καί τρεϊς ή τέσσερις, πού δέν άνοίξανε τ' άχείλι τους —τούς κοίταζα έπίμονα. Καί μάλιστα, όταν μιλοΰσα γι' άζαπιά καί ζορμπαλίκια καί τό χολοβό φίδι. Περίμενα ν' άντιγνωμήσουνε, γιατί τούς σύμφερε τό μπάτε, σκύλοι, άλέστε κι άλεστικά μή δώστε. Δέ θέλανε χωριό μονιασμένο καί παστρικό κουμάντο. Τό τσαλαβούτα τό 'χανε στό αίμα τους. Όμως, μπροστά στή γενική έπιδοκιμασία τής πρότασής μου, τό μουλώξανε.

—Είμαστε, τό λοιπόν, σύμφωνοι, συνέχισα. Καί νά πάμε τότε παρακάτω. Σάς προτείνω ή Έπιτροπή μας νά είναι άπό έφτά άπό μάς. Καί νά σάς πώ καί ποιούς σκέφτηκα έγώ σάν πιό κατάλληλους. Καί πέστε κι έσεϊς ποιούς προτείνετε. Καί νά έκλέξουμε, σηκώνοντας τό χέρι γιά όποιον έγκρίνετε. Καί πρώτο-πρώτο λέω τό δάσκαλό μας (συνταξιοΰχο Κώστα Παπαδόπουλο). Προτείνω έπίσης τό Βασίλη (Παπαστάθη), πού 'ναι καί πρόεδρος τής κοινότητας. Τόν...

—Κι έσύ, κι έσύ! —φώναξε ό κόσμος.

—Εύχαριστώ πολύ, τούς διακόφτω, μά λέω καλλίτερα θά είναι νά μήν μπώ έγώ. Γιά νά είμαι πλειότερο λεύτερος γιά τά τρεχάματα Καρδίτσες - Καρπενήσια - Λαμίες. Δέν τό νομίζετε;

Καί δέν ήθελα πραγματικά νά είμαι μέλος τής Έπιτροπής. Πρώτον, γιατί ήθελα μόνοι τους οί συγχωριανοί μου νά άντιμετωπίζουνε τά ζητήματά τους. Καί δεύτερον, γιατί είχα τώρα πολλές ύποχρεώσεις γιά τή συγκρότηση όργανώσεων καί στούς δύο Δήμους.

—Δέ γίνεται! —μ' άποστομώσανε. —«Έγώ δέν ύπογράφω,

ἄμα δέν εἶσαι κι ἐσύ* στήν Ἐπιτροπή», λέει ἕνας. «Κι ἐγώ τό ἴδιο», τόν σιγοντάρουνε κι ἄλλοι.

—Μέ τό... ζορμπαλίκι, τούς παρατήρησα, γελώντας.

—Ὄχι, μέ τό χατήρι, εἴπανε αὐτοί μ' ἕνα στόμα.

—Ἄιντε, ἄς εἶναι! «Τό χατήρι, χαλάει τό ζορμπαλίκι», τούς εἶπα, χρησιμοποιώντας τή γνωστή γιά τό νόημά της λαϊκή παροιμία.

Πρότεινα κι ἄλλα ὀνόματα. Ἀπό τούς γεροντότερους. Σεβάστηκα τήν παράδοση «νά φέρουν τά πρῶτα» οἱ γέροντες. Οἱ συγχωριανοί μου, ὅμως, κάμανε ἀμέσως ἀντιπροτάσεις. Στή θέση μερικῶν γέρων προτείνανε νέους. Καί εἴπανε καί τή γνώμη τους γιατί προτιμούσανε τούς νέους.

—Καλοί εἶναι ὅλοι πού εἶπες. Ἀλλά ἐμεῖς οἱ γεροντότεροι σαψαλιάσαμε (παραγεράσαμε), δέν ἀλέθει πιά ἡ γκλάβα μας. Ἦρθε ὁ καιρός πού τό θέλουμε ἕτοιμο. Σεῖς τά νιάτα τά καταφέρνετε καλύτερα. Ἔχετε καί τό διάολο μέσα σας, πῶς τό λένε! (Αὐτό ἦτανε κολακευτική νύξη γιά τίς ἰδέες μας). Τό λέει καί τό τραγούδι, «σαράντα παλικάρια κι ἕνας γέροντας». Ἄς εἶναι στήν Ἐπιτροπή τρεῖς γερόντοι, γιά τήν ὁρμήνεια, καί τέσσερες νέοι.

—Ποιοί, μωρέ, θέλουν ὁρμήνεια; Οἱ γραμματισμένοι ἤ ἐμεῖς τά κούτσουρα, εἶπε ἕνας. Κι ὅλοι γελάσαμε.

—Λόγος τό 'χει!

Ἐγώ, μά τούς γόνιμους καλούς ἐκείνους καιρούς, χαιρόμουνα! Καί πολύ καί διπλά, τριπλά πές. Καί γιά τό ἐνδιαφέρον τους, τό ζωηρό μάλιστα, στήν πρότασή μου, καί γιά τήν παρρησία τῆς γνώμης τους, καί γιά τό κύρος, τέλος, πού εἴχανε κιόλας καί μέσα σέ λίγο διάστημα κερδίσει μέ τό σπαθί τους οἱ νέοι τοῦ χωριοῦ. Ὄχι πού τά παιδιά δέν εἴχανε γενικά κύρος, μά στό συντηρητισμό δέν πολυάρεζε ν' ἀνακατεύονται στά κοινά τά φτωχόπαιδα, οἱ «παρακατιανοί».

Ὅταν, ὅμως, ἐγώ πρότεινα γερόντους, εἶχα κατά νοῦ, ἡ Ἐπιτροπή νά 'ναι κι ἕνα εἶδος «Συμβιβαστικῆς». Κι ἤθελα νά 'χω ξασφαλισμένο τό σέβας στίς ἀποφάσεις της. Νά μή βρεθεῖ οὔτ' ἕνας νά μοῦ πεῖ: —«τί σκαμπάζουν τ' ἀμούστακα καί μᾶς τά 'βαλες πανωγόμι, νά μᾶς δικάζουν;» Κι οἱ γέροι δέν ἦτανε μόνο τό σέβας πού εἴχανε, μά καί τήν πολύτιμη πεῖρα τους γιά τή δουλειά τούτη.

Βασικά οἱ διαφορές πού παρουσιάζονται στό χωριό εἶναι οἱ ἀγροζημιές. Γι' αὐτές, ὅμως, χρειάζεται ἔμπειρος γεωργός γιά

---

* Ὕστερ' ἀπό εἰκοσιεφτά χρόνια ἀπό τότε, ὁ Στέφος Θάνος μοῦ γράφει: «Ὁ κόσμος μᾶς εἶχε τό στήριγμά του».

νά ἐκτιμήσει δίκαια τή ζημιά, πού νά τήν παραδεχτεῖ κι ὁ ζημιωτής. Ἐπίμενα νά εἶναι τέσσερες οἱ γέροι, τρεῖς οἱ νέοι.

Ἀπό τή σύνθεση τῆς Ἐπιτροπῆς θυμᾶμαι μόνο τά πέντε πρόσωπα, δυστυχῶς. Πρόεδρος, Κώστας Παπαδόπουλος. Ταμίας Βασίλης Παπαστάθης. Μέλος, Σπύρος Παπαστάθης. Αὐτοί ἀπό τούς ἡλικιωμένους. Γιωργούλας Μπέικος, γραμματέας, Γιάννης Μπέρμπερης (ἀπόφοιτος Γυμνασίου), μέλος. Νομίζω πώς συμμετεῖχε κι ὁ ἕνα-δύο χρόνια μεγαλύτερός μου Νίκος Δημητρακάκης.

—Βασίλη, δῶσε μιά κόλλ' ἀναφορᾶς.

Πῆρα τό χαρτί ἀπό τόν καταστηματάρχη κι ἔγραψα:

ΙΔΙΩΤΙΚΟ ΣΥΜΦΩΝΗΤΙΚΟ

> Ἀντικείμενο: Ἵδρυση Ἐπιτροπῆς Ἐπίλυσης ὅλων τῶν προβλημάτων τοῦ χωριοῦ Κορίτσα, τῆς Κοινότητας Κορίτσης-Κτημενίων.
>
> Σήμερα, τάδε μέρα, τόσες τοῦ μήνα Αὐγούστου, τή χρονιά 1941, στό κατάστημα τοῦ Βασίλη Παπαστάθη, πού βρίσκεται στό χωριό Κορίτσα - Κτημενίων, συνήρθαμε οἱ παρακάτω ὑπογραμμένοι κάτοικοι τοῦ παραπάνω χωριοῦ κι ὕστερα ἀπό συζήτηση συμφωνήσαμε κι ἀποφασίζουμε ἐλεύθερα τά ἑξῆς: Ὁρίζουμε ἀπό ἐμᾶς τούς ἴδιους ἑφταμελή Ἐπιτροπή ἀπό τούς τάδε καί τάδε καί μέ τήν ἐπωνυμία «Ἐπιτροπή Ἐπίλυσης τῶν προβλημάτων τοῦ χωριοῦ Κορίτσα - Κτημενίων...»

Ἀκολουθούσανε τά σημεῖα τοῦ συμφωνητικοῦ, πού πιάνανε τίς τρεῖς σελίδες τῆς κόλλας. Δυστυχῶς τό κείμενο κι αὐτοῦ τοῦ ντοκουμέντου ἔγινε στάχτη στή φωτιά ὅπου ρίξανε οἱ Βουρλάκηδες ὅλο τό ἀρχεῖο καί τή βιβλιοθήκη μου, πού εἶχα στό σπίτι στό χωριό.

Ἀπό ὅ,τι θυμᾶμαι, στό συμφωνητικό προσδιοριζόντανε τά δικαιώματα καί οἱ ὑποχρεώσεις τῆς Ἐπιτροπῆς καί ἡ καθολική *δικαιοδοσία* της. Σέ συνέχεια τά δικαιώματα καί οἱ ὑποχρεώσεις τῶν κατοίκων ἀπέναντι στήν Ἐπιτροπή τους.

Ἡ Ἐπιτροπή ἀποχτοῦσε ὅλα τά δικαιώματα τοῦ Κοινοτικοῦ Συμβουλίου, ἀναφορικά μέ τά προβλήματα τῆς συνοικίας Κορίτσας καθώς καί τοῦ Μαυρόλογγου. Ἡ Κοινότητα ἀποτελούντανε κι ἀπό τά ἄλλα δυό χωριά, Μεσοχώρι καί Πλάτανο, πού δέν μπήκανε στή δικαιοδοσία τῆς Ἐπιτροπῆς.

Ὁ διορισμένος Πρόεδρος τῆς Κοινότητας, ὁ Βασίλης Παπαστάθης, ἦτανε μέλος τῆς Ἐπιτροπῆς καί ὑποχρεωνότανε νά «μετατρέπει» τίς ἀποφάσεις τῆς Ἐπιτροπῆς σέ ἀποφάσεις τοῦ Κοινοτικοῦ Συμβουλίου, ὅταν αὐτό χρειαζότανε στίς σχέσεις μέ τίς

κρατικές ὑπηρεσίες. Καί νά διεκπεραιώνει τή σχετική ἀλληλογραφία μέ τίς τελευταῖες. Μ' ἕνα λόγο, ἡ κοινοτική σφραγίδα περνοῦσε ἔμμεσα στήν Ἐπιτροπή καί τό κοινοτικό συμβούλιο, σέ ὅ,τι ἀφοροῦσε τά ζητήματα Κορίτσας καί Μαυρόλογγου, χρωστοῦσε νά συμμορφώνεται μέ τίς ἀποφάσεις τῆς Ἐπιτροπῆς Ἐπίλυσης, πού *γινόταν μιά Γενική Ἀρχή.**

---

* Ὁ Χρ. Ν. Καλατζῆς, στό ἀφιερωμένο στήν Ἀντίσταση τεῦχος τῆς «Ἐπιθεώρησης Τέχνης» (Τόμος ΙΕ, τ. 87-88) δημοσιεύει μελέτη του ὑπό τόν τίτλο: «Ἰδεολογική Ἐπιτομή τῆς Νομοθεσίας τῆς Ἐθνικῆς Ἀντίστασης», ὅπου (σ. 374) ἀποφαίνεται: «Κανένας παραλληλισμός τῶν θεσμῶν τῆς Ἐθνικῆς Ἀντίστασης δέ μπορεῖ νά γίνει μέ τά ρωσικά συμβούλια ἐργατῶν-στρατιωτῶν» κλπ. Ὁ ἀφορισμός, γενικά εἶναι κακοτοπιά, πού πρέπει ν' ἀποφεύγεται, ὅταν κανένας δέν ξέρει καί καλά ὅλα τά μονοπάτια. Ἄν, λοιπόν, σέ πεῖσμα τοῦ παραπάνω ἀφορισμοῦ, ὑπάρξουνε κι ἐκεῖνοι πού ψάχνουνε γιά παραλληλισμούς, δέ θά βρίσκανε, ἴσως, στήν περίπτωση τῆς Ἐπιτροπῆς Ἐπίλυσης, πού συνυπάρχει ἡ ταπεινούλα, μέ τό Κοινοτικό Συμβούλιο, μιά —ἔστω ἐλαχιστότατη— ὁμοιότητα «δυαδικῆς ἐξουσίας» μ' αὐτή πού ἀναφέρεται στήν «Ἱστορία τοῦ ΚΚΣΕ» στή σελίδα 252 τῆς ἑλλ. ἐκδ. ΠΛΕ; «Ἔτσι ἐγκαθιδρύθηκε στή χώρα δυαδική ἐξουσία: Ἡ Προσωρινή Κυβέρνηση καί τό Σοβιέτ τῶν ἐργατῶν καί στρατιωτῶν βουλευτῶν» (Μάρτης 1917), γράφει.

Νά μᾶς πεῖ μπορεῖ ὁ Χ.Ν.Κ.: «Κι ἡ κοσκινού τόν ἄντρα της μέ τούς πραματευτάδες!» Καί γιατί ὄχι; Ψυχή δέν ἔχει κι ἡ κοσκινού κι ὅταν μάλιστα τήν καταδέχεται καί ἡ ἱστορία; Ἀλλά πρίν κανένας βιαστεῖ νά τό πεῖ: α) ἡ ἄσημη λιγόζωη «Ἐπιτροπή Ἐπίλυσης» στάθηκε ἀναμφισβήτητα ὁ πρόδρομος τοῦ «Κώδικα Ποσειδώνα», ὁδήγησε σ' αὐτόν. Κι ὁ τελευταῖος σ' ἐκεῖνο, πού τό Ἐθνικό Συμβούλιο στούς Κορυσχάδες ἀνακήρυξε «θεμελιώδεις θεσμούς τοῦ δημοσίου βίου τῶν Ἑλλήνων» στό πρῶτο λαϊκό Κράτος πού γνωρίσαμε στόν τόπο μας. Ἄν διαφωνεῖ σέ τοῦτο ὁ Χ.Ν.Κ., ἄς ἀφορίσει τήν ἱστορία. β) «Ἡ ἀπεργία τοῦ Ἰβάνοβο-Βοζνεσένσκ, πού ἄρχισε τό Μάη τοῦ 1905 κράτησε 72 μέρες. Στάθηκε πρότυπο ἀντοχῆς τῶν ἐργατῶν καί καλό σχολειό πολιτικῆς διαπαιδαγώγησης τῶν μαζῶν. Γιά τήν καθοδήγησή της εἶχε ἐκλεγεῖ ἕνα Σοβιέτ ἐργατῶν πληρεξουσίων (βουλευτῶν). Στήν πορεία τῶν ἐπαναστατικῶν μαχῶν μετατράπηκε σ' ἕνα ἀπό τά πρῶτα Σοβιέτ τῶν ἐργατῶν βουλευτῶν» («Ἱστορία τοῦ ΚΚΣΕ», σ. 118). Ἔτσι κάπως τά κάνει αὐτό τό καπριτσιόζικο πλάσμα, πού τό λένε Ἱστορία. Ξεφουρνίζει ὡς καί «καλόν ἐκ Ναζαρέτ»! Καί θέλει συχνά αὐτό πού διαπίστωνε ὁ Λένιν: «Γιά νά φτάσουμε στά μεγάλα, πρέπει ν' ἀρχίσουμε ἀπό τά μικρά». (Ἄπ., τ. 30, σ. 505, ἑλλ. ἐκδ.) Καί γ): Γιά ὅσους δέ μυγιάζονται ἀπό τούς παραλληλισμούς καί δέν ἀποφεύγουνε τήν «ἄγνοια τῶν θεσμῶν τῆς Σοβιετικῆς Δημοκρατίας»: μποροῦνε νά διαβάσουνε καί τήν παρακάτω περικοπή ἀπό τήν «Ἱστορία τοῦ ΚΚΣΕ», σ. 251: «Σέ πολλές περιπτώσεις... τά Σοβιέτ καθιέρωσαν μέ δική τους πρωτοβουλία τήν οκτάωρη ἐργάσιμη μέρα, διέλυαν τήν ἀστυνομία καί συγκροτοῦσαν Κόκκινη φρουρά γιά τήν περιφρούρηση τῶν ἐπιχειρήσεων καί τήν ὑπεράσπιση τῆς ἐπανάστασης, ἀπέλυαν τούς τσαρικούς δικαστές καί ἐκλέγαν καινούργιους λαϊκούς δικαστές... Ἀλλά καί στίς μή βιομηχανικές περιοχές τά Σοβιέτ δροῦσαν σάν ἐξουσία, ἐπωμίζονταν τόν ἀγώνα γιά τήν ἀντιμετώπιση τῶν ἐπισιτιστικῶν δυσκολιῶν, ὑποστήριζαν τούς ἐργάτες στίς συγκρούσεις μέ τ' ἀφεντικά».

Τή φροντίδα γιά τόν έπισιτισμό, τήν παραλαβή τροφίμων, πού άναλογούσανε στίς δυό συνοικίες, τή διανομή τους, τήν άναλάβαινε ή Έπιτροπή. Ή διορισμένη άπό τό Έπαρχεῖο έπισιτιστική έπιτροπή μετατρεπότανε σέ άπλό βοηθό τῆς πρώτης.

Ή Έπιτροπή Έπίλυσης εἶχε δικαίωμα κι ύποχρέωση νά ύποδείχνει στό χωριό γιά έκλογή τά κατά τή γνώμη της κατάλληλα πρόσωπα γι' άγροφύλακες —καταργώντας τόν πρόσφατο θεσμό τῆς μονιμότητας τῶν άγροφυλάκων κι έπαναφέροντας τόν παραδοσιακό τῆς άπευθείας έκλογῆς τους άπό τούς κατοίκους— γιά ύδρονομέα (νεροφόρο), γιά τή φύλαξη καί βόσκηση τῆς χωρικῆς άγέλης βοδιῶν καί άγελάδων (γελαδάρη), τῶν άλόγων καί μουλαριῶν (βαλμά), τῶν οἰκόσιτων γιδιῶν (γιδοβιτσιάρη). Γιά τήν έκλογή όλων αύτῶν ύποχρεωνότανε νά καλεῖ γενική σύναξη τοῦ χωριοῦ. Σ' αύτή θά συμφωνιότανε καί ή άμοιβή τῶν προσώπων, πού άναλαβαίνανε ύποχρεώσεις. Τόν έλεγχο γιά τήν καλή έκπλήρωση τῶν συμβατικῶν ύποχρεώσεων κι άπό τίς δυό μεριές τόν έπαιρνε πάνω της ή Έπιτροπή.

Ή Έπιτροπή άναλάβαινε χρέος της τή φροντίδα έπίσης γιά τίς άνάγκες τοῦ σχολειοῦ καί τῆς έκκλησιᾶς καί στίς δυό συνοικίες. Οἱ άποφάσεις καί τά μέτρα τῶν σχολικῶν Έφοριῶν καί τῶν έπιτροπῶν τῶν έκκλησιῶν, χρωστούσανε νά εἶναι άποτέλεσμα συνεννόησής τους μέ τήν Έπιτροπή Έπίλυσης, πού θά εἶχε καί τή βαρύνουσα γνώμη.

Θά έπαγρυπνοῦσε γιά τήν προστασία τοῦ κεφαλάρη τοῦ χωριοῦ, τοῦ δάσους «Κρῆ». Τό ἴδιο ύποχρεωνότανε νά μεριμνάει γιά τήν προστασία τῶν δασῶν τοῦ χωριοῦ, τῶν βοσκολίβαδων —ἰδιαίτερα γιά τό «βοϊδολίβαδο Μάρτσας»— γιά τούς ποτιστῆδες, τά γρέκια, νά μήν κλείνουνται τ' άναγκαστικά περάσματα γιά τά κοπάδια.

Ἄν χρειάζεται έθελοντική δουλειά γιά μικροέργα, όπως τό καθάρισμα καί μερεμέτισμα τῶν στερνῶν πού μαζεύεται τό νερό γιά τό πότισμα τῶν κήπων, ή διάνοιξη καί συντήρηση κοινῶν νεραυλακιῶν, τό ξεκαινούργωμα τῶν γεφυριῶν μέσα στό χωριό, ή καθαριότητα πλατείας καί δρόμων κλπ κλπ, ή Έπιτροπή ἦτανε ύποχρεωμένη νά όργανώνει τίς «άγγαρίες», όπως έπικράτησε νά λέγεται αύτό τό εἶδος προσφορᾶς κοινωνικῆς έργασίας, καί νά τίς κατανέμει άκριβοδίκαια.

Χρωστοῦσε νά προσφέρει, ἄν τῆς τό ζητούσανε, τίς «καλές της ύπηρεσίες», μέ τήν ἔννοια νά μεσολαβήσει «μ' έναν καλό λόγο», σέ τυχόν προστριβές καί διαφορές μέσα σέ μιά οἰκογένεια ἤ άνάμεσα σέ συγγενολόγια. Νά προσπαθήσει νά βρεῖ μιά συμβιβαστική λύση, νά διαπραγματευτεῖ μέ τά «δυό μέρη», πού πολλές φορές χάνουνε τήν ψυχραιμία καί δέν εἶναι σέ θέση μήτε νά κά-

τσουνε ἥσυχα νά κουβεντιάσουνε τό πρόβλημα πού τά χωρίζει. Καί τέτοια προβλήματα δέ λείπουνε ἀπό τή φτωχολογιά. Ἀσυμφωνίες στίς ἀδερφομοιρασιές πατρικῆς κληρονομιᾶς, στήν παραχώρηση μεριδίου σέ [illegible] κεῖνα πού θέλουνε νά χωρίσουνε ἀπό τήν ὑπόλοιπη οἰκογένεια, ἀναιρέσεις ὑποσχεμένης προίκας ἤ ἀξίωση τοῦ γαμπροῦ γιά μετ[illegible] πανωπροίκι. Προβλήματα τέτοια οὐχ ἔστιν ἀριθμός κα[illegible].

Η μεσολάβηση τῆς Ἐπιτροπῆς θ' ἀναλαμβανότανε ἔστω ὁ ἕνας ἀπό τούς «ἀντιδικοῦντες» ἄν τό ζητοῦσε. Στή μεσολάβηση μποροῦσε νά πάρει μέρος κι ὅλη ἡ Ἐπιτροπή, ἄν σ' αὐτό συμφωνούσανε καί τά δυό μέρη τῶν ἐνδιαφερομένων, ἀλλά καί μόνο ἕνας από τά μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς, ἄν ὑπῆρχε τέτοια παράκληση. Ν' ἀρνηθεῖ τή μεσολάβηση ἡ Ἐπιτροπή ἤ μέλος της, δέν ἐπιτρεπότανε.

Ἡ Ἐπιτροπή θά συγκέντρωνε τίς οἰκονομίες τοῦ χωριοῦ σέ χρῆμα καί σ' ἐθελοντική βάση. Ἦτανε ὑποχρεωμένη νά τηρεῖ αὐστηρά τό ἀπόρρητο τῆς προσφορᾶς τοῦ καθενός. Ὁ χωριάτης δέ θέλει νά ξέρει ὅλος ὁ κόσμος τό πουγγί του. Ἡ Ἐπιτροπή θά κρατοῦσε Ταμεῖο καί θ' ἀπόδινε λογαριασμό στή σύναξη τοῦ χωριοῦ. Καθένας μποροῦσε ὁποια στιγμή ἤθελε ν' ἀποσύρει τό χρηματικό ποσό πού κατέθεσε καί ἡ Ἐπιτροπή ἤτανε ὑποχρεωμένη νά τοῦ τό ἐπιστρέψει. Σέ περίπτωση πού τά χρήματα εἴχανε κλειστεῖ σέ προμήθειες, ἀμέσως μετά τή διανομή καί τήν εἴσπραξη ὄφειλε νά τά δώσει.

Καθένας εἶχε τό δικαίωμα ν' ἀποσύρει τήν ὑπογραφή του ἀπό τό συμφωνητικό ὁποια στιγμή τό ἤθελε. Ἄν αὐτό τό κάνανε οἱ περισσότεροι, τότε ἡ Ἐπιτροπή ἔπαυε νά ὑπάρχει. Πρίν αὐτοδιαλυθεῖ θά συγκαλοῦσε σύναξη, θά ἀπόδινε τόν τελικό λογαριασμό, θά ἐπέστρεφε στούς δικαιούχους ὅ,τι χρήματα κρατοῦσε.

Καθένας εἶχε τό δικαίωμα σέ ὁποια στιγμή νά ζητήσει προφορικά ν' ἀλλάξει ἕνα ἤ περισσότερα πρόσωπα ἤ καί ὅλη ἡ Ἐπιτροπή. Στήν περίπτωση αὐτή τό ζήτημα θά ἐρχότανε στή σύναξη καί θά γινότανε ὅ,τι ἀποφάσιζε ἡ πλειοψηφία τῶν «συμβαλλομένων».

Τακτή σύναξη τῶν συμβαλλομένων δέν προβλεπότανε, γιατί οἱ κάτοικοι συναζόντανε σχεδόν κάθε βράδυ στό κατάστημα τοῦ Β. Παπαστάθη καί ἡ Ἐπιτροπή εἶχε τήν ὑποχρέωση νά συζητάει μέ τούς κατοίκους τά προβλήματα πού ἀντιμετωπίζει, νά συμβουλεύεται, νά ζητάει τή συμπαράσταση πού νομίζει, νά κατανέμει δίκαια τίς ὑποχρεώσεις ἤ ὁποια ἄλλα «βάρητα».

Τό γενικό χαρακτηριστικό τοῦ περιεχομένου τοῦ Συμφωνητικοῦ ἤτανε, ὅτι καθιέρωνε μιά γενική ρυθμιστική, διαιτητική, χωρίς ἐκτελεστική δύναμη καί ὑποχρεωτική ἐπιβολή, ἐξουσία σέ

όλη τή ζωή τοῦ χωριοῦ. Τή γέννησε μιά συγκεκριμένη ἀνάγκη. Ἡ ἀνάγκη ν' ἀντιμετωπιστοῦνε τά προβλήματα μέ τίς ἴδιες τίς ἐνυπάρχουσες μέσα στή μικρή κοινωνία τοῦ χωριοῦ δυνάμεις, σέ μιά στιγμή πού ἄρχιζε ἡ προϊοῦσα παράλυση τῆς κρατικῆς μηχανῆς καί σέ ὅ,τι ἀφορᾶ τίς ὑποχρεώσεις της νά θεραπεύσει στοιχειώδεις ἀνάγκες τοῦ πληθυσμοῦ. Ἡ ἀνάγκη νά πληρωθεῖ τό κενό, πού δημιούργησε ἡ ἀπουσία τῶν κρατικῶν λειτουργιῶν ἀπό αὐτή τή θεραπεία. Οἱ λαοί δέ χάνονται, ἐπειδή θά διαλυθεῖ ἤ θά παραλύσει ἤ θά παρακμάσει, μ' ἕνα λόγο ἐπειδή «ἔφαγε τά ψωμιά της» ἡ μιά ἤ ἡ ἄλλη μορφή κρατικῆς διακυβέρνησης. Βρίσκουνε ἄλλες μορφές, στήν ἀρχή ἀτελεῖς, ἴσως στοιχειώδεις, ἀλλά ὁπωσδήποτε βρίσκουνε μορφές ὀργάνωσης γιά τήν ἀντιμετώπιση τῶν ζωτικότερων, ἔστω, προβλημάτων τους. Γιατί οἱ λαοί εἶναι οἱ δημιουργοί.

Διάβασα ἀργά-ἀργά τό συμφωνητικό καί ρώτησα, ἄν ὑπάρχει καμιά ἀντίρρηση. Καμιά. «Τότε, νά τό ὑπογράψουμε», πρότεινα.

Ἄρχισε ἡ ὑπογραφή. Ἕνας-ἕνας περνούσανε ἀπό τό τραπέζι καί βάζανε μιά τζίφρα. Ἐδῶ ὑπῆρχε μιά παράδοση —νά «συμβάλλονται», γενικά, μόνο οἱ ἀρχηγοί οἰκογενειῶν, νά ὑπογράφουνε μόνο αὐτοί. Ἀλλά τώρα ἀναλαβαίνανε ὑποχρεώσεις ὅλοι οἱ ἐνήλικοι ἄντρες. Ἔπρεπε νά τίς ἀναλάβουνε μέ τή δική τους ὑπογραφή καί ὄχι τῶν πατεράδων τους. Ἄλλωστε, εἴχανε ἕνα εἶδος δικαίωμα ψήφου. Δέν ἤτανε δύσκολο νά πείσεις, ὅτι ἔπρεπε ὅλοι οἱ ἐνήλικοι νά «συμβληθοῦνε». Δεχτήκανε τήν πρότασή μου καί ὑπογράψανε ὅλοι οἱ ἄντρες ἀπό 18 χρονῶν καί πάνω.

Θαρρύοντας ἀπό τό καλοδέξιμο τῆς πρότασης, προχώρησα καί σέ μιάν ἄλλη, τή συμμετοχή τῶν γυναικῶν. Βέβαια, οὔτε κάν ἀπόπειρα χωροῦσε στή δοσμένη στιγμή καί στό συγκεκριμένο χῶρο νά βάλεις θέμα ἴσων δικαιωμάτων τῶν γυναικῶν. Κιντύνευες γιά τό χαρφί νά χάσεις τό πέταλο! Νά σοῦ ποῦνε οἱ γερόντοι «πᾶς νά μᾶς χαλάσεις τό ζακόνι πάππου πρός πάππου, ἄι στό διάολο κι ἐσύ, πού θέλεις νά μᾶς βγάλεις τίς γυναῖκες στό μεϊντάνι».

Ὅμως, ὑπῆρχε καί μιά κατηγορία γυναικῶν στό χωριό, πού διευκόλυνε νά γίνει ἕνα βῆμα. Αὐτές μπορούσανε νά πάρουνε τό δικαίωμα νά ἔχουνε λόγο γιά τά «κοινά» μέ τό σπαθί τους. Ἀπό τή «θέση» τους στήν οἰκονομία τοῦ χωριοῦ —ἄς τό ποῦμε ἔτσι ἁπλοϊκά. Ἤσανε οἱ χῆρες, εἴτε τά ὀρφανά κορίτσια, πού στήν οὐσία εἴχανε ἀπομείνει ἀρχηγοί οἰκογενειῶν, ἀφοῦ δέν ὑπῆρχε ἄντρας στό σπίτι. Πληρώνανε φόρους, ἀγροφύλακα, παπᾶ, ὑδρονομέα, γελαδάρη, βαλμᾶ, γιδοβιτσιάρη. Μ' ἕνα λόγο, συμμετεῖχανε σέ ὅλα τά οἰκονομικά βάρη, ὅπως καί οἱ ἄντρες φαμελίτες. Δύσκολα θά μποροῦσε κανένας ν' ἀρνηθεῖ τό δικαίωμά τους του-

λάχιστο νά ρωτιένται γιά τά προβλήματα έκεϊνα, πού θά κληθοῦνε αὔριο νά ἐκπληρώσουνε οἰκονομικές ὑποχρεώσεις ἀνάλογα μέ τό ἔχει τους. Ἤτανε μιά εὐκαιρία νά προβάλουμε τά δικαιώματά τους αὐτά, πού οἱ ἴδιες ποτέ δέ θά σκεφτήκανε ὅτι ὑπάρχουνε κάν. Πάνω σ' αὐτή τήν οἰκονομική βάση ἀνάπτυξα, ὅσο γινότανε πειστικότερα, τά ἐπιχειρήματά μου, στήν ἰδιόμορφη αὐτή γενική συνέλευση τοῦ χωριοῦ ὑπέρ τοῦ δικαιώματος αὐτῆς τῆς κατηγορίας γυναικῶν νά ὑπογράψουνε τό Συμφωνητικό μας, νά «ψηφίσουνε».

—«Τί χαμπερίζ'νι καί τί ἀπ' κάζ'νι τά θηλ'κά καί τά πηδιχλών'ς στά πουδάρια μας καί τά ξισταχτίζ'ς; Μαχριά μαλλιά, κουντά μυαλά, δέν τόχ'ς ἀκούσ', τί διάτανου τά θέλ'ς;» Αὐτά εἶπε ἕνας γέρος, πού μίλαγε μιά ἤ δυό, τό πολύ, φορές τό χρόνο, ὅταν συζητιόντανε ζητήματα τοῦ χωριοῦ. Μά δέν ἔλειπε ἀπό καμιά σύναξη.

—«Γιά τά βάρητα, ὅμως, τίς χαλεύουμε τίς χῆρες, μπάρμπα, τόν ἀντίκοψε ἕνας ἄλλος. Δέν πληρώνουν ρόγα γιά τό γελαδάρη; Δέ δίνουν τό «δίκιο» τοῦ παπᾶ; Κι ἅμα μᾶς ποῦν, ταχιά, ποῦ σέ εἶδα, ποῦ σέ ξέρω; Πότε μέ ρώτησες, ἄν ἔχω ἤ δέν ἔχω καί μοῦ χαλεύεις; Ἄ; Ἤ δέν τούς δίνουμε ἀλεύρι; Μιά καί θά 'χουνε ὅλους τούς χαβαλέδες, νά ὑπογράψουνε καί τό χαρτί. Τί λές, χέστηκ' ἡ φοράδα στ' ἁλώνι! Τό δίκιο, δίκιο!»

—«Τό δίκιο, δίκιο!», εἶπε ἕνα γύρω τό χωριό μέ βοή. Ἡ ἄποψή μου ἔγινε δεχτή μέ τόση εὐκολία, ὅση δέ θά μποροῦσα οὔτε νά φανταστῶ.

Πήγαμε ὕστερα μέ τό Συμφωνητικό σ' αὐτά τά σπίτια. Ἄλλες δυσκολίες ἐκεῖ. Ἄν φοβᾶται μιά ὁ ἄντρας χωριάτης νά βάλει τήν ὑπογραφή του κάτω ἀπό ἕνα κείμενο —«μή καί τόν τυλίξουνε σέ μιά κόλλα χαρτί»— φοβᾶται δέκα ἡ ἀγράμματη γυναίκα. Τῆς ἐξηγήσαμε, στήν κάθε περίπτωση δέν ἔφτανε μιά ὥρα νά πείσεις αὐτή τή γυναίκα πού ἡ ζωή τήν εἶχε ἀφήσει 200 χρόνια πίσω! Κι ὕστερα ἔμενε μέ τό στόμα ἀνοιχτό. «Πῶς καί τή θυμήθηκε τό χωριό, ἔτσι ξαφνικά;» «Καί πῶς τοῦ ἦρθε νά τῆς "πάρει τό χέρι" Κύριε, φύλαττε!»

Τελικά ὑπόγραφε. Ὑπογράφανε! —ἕνας λόγος εἶναι. Ἡ πλειοψηφία τους ἀγράμματες, βάζανε ἕνα σταυρό δίπλα στό φαμελικό τους ὄνομα καί δίπλα στό σταυρό, «γιά τήν ἀγράμματη, οἱ μάρτυρες» καί ὑπογράφαμε δυό ἀπό τά μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς.

Ἡ Ἐπιτροπή «συνῆρθε σέ Σῶμα» καί κατένειμε τά πόστα, ὅπως τό εἴδαμε παραπάνω. Καί «ἐπί τό ἔργον»!

Σύντομο ἦτανε τό ἔργο της. Ἀλλά σημαντικότατο καί ὄχι τόσο ἀπό ὑλική, ὅσο ἀπό ἠθική ἄποψη. Ἀπό τήν πεῖρα πού μᾶς ἄφησε

στή λίγη ζωή της, άπό τήν κληρονομιά της, πού μᾶς οδήγησε αργότερα σέ ριζικότερες, επαναστατικές λύσεις.

Ἡ προμήθεια τοῦ άλατιοῦ π.χ. ἤτανε ἀπό τίς ἐπιτυχίες τῆς Ἐπιτροπῆς.

Ἀποτύχαμε στό πετρέλαιο ἀπό γενική ἔλλειψή του. Μά αὐτό δέν εἶχε καί πολλή σημασία. Οἱ χωρικοί καί νωρίς κοιμοῦνται καί γιά φωτισμό χρησιμοποιοῦνε τά ξύλα ἀπό κέδρο ἤ λαδοφάναρα. Ἀκόμη καί τά λεγόμενα «ξυγκοκέρια» γιά μιά νυχτερινή πορεία.

Δέν πετύχαμε ἐπίσης νά φέρουμε λάδι. Τό λάδι γιά τίς περιοχές ἐκεῖνες δέν ἔχει τήν ἴδια, πιεστική, σημασία, πού παρουσιάζει σέ ἄλλες περιοχές τῆς χώρας. Μέ μιά ἤ δυό ὀκάδες λάδι περνάει ὅλη τή χρονιά της μιά οἰκογένεια. Τό χρησιμοποιεῖ —«μέ τό ἀδράχτι», ὅπως λένε, δηλαδή βάζουνε τόσο ὅσο στάζει ἡ ἄκρη τοῦ ἀδραχτιοῦ, ἅμα τό βουτήξεις στό λάδι!— γιά τά χόρτα, τή σαλάτα, τά φασόλια καί τίς φακές. Γιά τά ἄλλα φαγητά, πού τά βασικά τους εἶναι ὁ τραχανάς καί οἱ διάφορες πίτες, χρησιμοποιοῦνε οἱ νοικοκυρές γίδινο βούτυρο καί χοιρινό λίπος. Σχεδόν κάθε οἰκογένεια, ἀπό τή μιά ἤ δυό «μανάρες» (γίδες) πού ἔχει, θά κάνει μιά-δυό ἤ καί περισσότερες ὀκάδες βούτυρο —ἴσα-ἴσα πού νά ἀρταίνει τό φαί. Ἐπίσης, ὅλα τά σπίτια τρέφουνε μικρό ἤ μεγάλο γουρούνι, πού τό σφάζουνε τά Χριστούγεννα. Παίρνουνε ἀπ' αὐτό μιά ποσότητα λίπος, τή λίπα, πού μέ οἰκονομία προσπαθοῦνε νά βγοῦνε ἴσαμε τό Μάη, πού θά ξαναπιαστοῦνε τά γάλατα.

Ἀλλά δέν ἤτανε ἀπό δαῦτο πού ἀποτύχαμε. Δέν μπορέσαμε νά συγκεντρώσουμε τόσα χρήματα, ὅσα χρειαζόντανε γιά μιά προμήθεια λαδιοῦ. Δέν ὑπῆρχε τόση χρηματική εὐχέρεια στό χωριό. Στό μεταξύ ἀρχίσανε νά καταφτάνουνε καί οἱ «λαδάδες», μεταπράτες λαδιοῦ μέ σιτάρι ἤ ἄλλα τρόφιμα. Κι ἔτσι οἱ νοικοκυρές λίγο-πολύ βάλανε τό λαδάκι τους. Καί τό πρόβλημα ἀμβλύνθηκε πολύ, σχεδόν ἐξέλειψε, στά πλαίσια, βέβαια, τοῦ «λιτοδίαιτου» τῶν ὀρεινῶν πληθυσμῶν.

Μά ἐκεῖ πού φάνηκε τό ἀποτέλεσμα τῆς συγκρότησης τῆς Ἐπιτροπῆς ἤτανε ὁ τομέας τῆς ἰδιόμορφης «ἐξουσίας» της. Μπῆκε τάξη στό χωριό καί τό περισσότερο ἀπό τή συναίσθηση τῶν «ἄξαπων», ὅτι ὑπάρχει «ἐξουσία». Φανερή ἐκδηλώθηκε ἡ τάση καί ἡ ἐπιθυμία νά συμβιβάζουνε οἱ χωρικοί ἀνάμεσά τους τίς διαφορές τους, παρά νά φτάνουνε κι ὥς τήν Ἐπιτροπή. Τά κοινοτικά πράγματα γινήκανε περισσότερο ἀπό κάθε ἄλλη φορά ἀντικείμενο κοινῆς συζήτησης, ἰδιαίτερα κάθε Κυριακή, στή σύναξη τῶν χωρικῶν. Ἐντούτοις, αὐτό πολύ μακριά ἤτανε ἀκόμα ἀπό τήν ἔννοια τῆς Γενικῆς Συνέλευσης σάν κυρίαρχου ὀργάνου, πού θά καθιερώσουνε, ἀργότερα, οἱ «Ἐντολές».

Παρουσιαστήκανε περιπτώσεις τέκνων, πού ἦρθανε σέ διάσταση μέ τόν πατέρα τους γιά περιουσιακούς λόγους. Ἡ Ἐπιτροπή ἐπέμβηκε μέ τήν πειθώ, τή συζήτηση καί τή νουθεσία —ἡ ὁμόνοια ἀποκαταστάθηκε στήν οἰκογένεια.

Πρέπει νά ὑπογραμμίσω, μέ συγκίνηση, τήν ἐμπιστοσύνη πού ἐκδήλωσε ὁ κόσμος πρός τήν Ἐπιτροπή του καί γιά ζητήματα αὐστηρά οἰκογενειακά, ἀπό αὐτά πού «δέ βγαίνουν στό παζάρι». Ἡ σοβαρότητα, μέ τήν ὁποία ἡ Ἐπιτροπή ἀντιμετώπιζε ὅλα τά ζητήματα καί ἡ ἐχεμύθεια, προπαντός, γιά τά οἰκογενειακά θέματα, τῆς προσπορίσανε αὐτή τήν ἐμπιστοσύνη. Οἱ χωρικοί νιώσανε αὐτό τό ὄργανο δικό τους, ἀποκούμπι τους.

Στό βιβλίο «ΑΡΗΣ ΒΕΛΟΥΧΙΩΤΗΣ» Β΄ Τόμος, σελίδα 205 κ. ἑ. (ἔκδοση ΚΥΨΕΛΗ—Ἀθήνα 1965), ἀναδημοσιεύεται κείμενο τοῦ «ΝΕΟΥ ΔΡΟΜΟΥ» (ἑβδομαδιαῖο ὄργανο τοῦ ΑΚΕ) ἀναφορικά μέ τήν Ἐπιτροπή αὐτή. Ὁ συγγραφέας τοῦ βιβλίου λέει, ὅτι τό δημοσίευμα αὐτό τοῦ Ν.Δ. «ἐντοπίζεται μέσα στόν Ἰούλη τοῦ 1945». Ἀναφέρεται σέ γράμματα Κλειτσιωτῶν σχετικά μέ τήν πρώτη ἐμφάνιση τῆς Λαϊκῆς Αὐτοδιοίκησης.

> «Στόν Κλειτσό, ὅμως —γράφει ὁ Ν.Δ.—, ὁ θεσμός αὐτός ἐμφανίστηκε ἀπό τόν Αὔγουστο ἀκόμα τοῦ 1941, ὅταν ἐξελέγη μιά ἐπταμελής ἐπιτροπή, μέ πρόεδρο τό συνταξιοῦχο Κώστα Παπαδόπουλο καί γραμματέα τόν Γιωργούλα Μπέικο, ἡ ὁποία ἀνέλαβε νά λύσει ὅλες τίς διαφορές τοῦ χωριοῦ: κοινοτικές, μεταξύ ἀτόμων, ἐπισιτιστικές καί γενικά ὅλα τά ζητήματα. Τό πρωτόκολλο τῆς ἐκλογῆς εἶχε ὑπογραφεῖ ἀπό ὅλους τούς ἐνήληκες κατοίκους καί τίς χῆρες. Αὐτό ἤτανε καί τό πρῶτο βῆμα γιά τή χορήγηση δικαιωμάτων στίς γυναῖκες».
>
> Τό παρακάτω κομμάτι φέρεται σάν γράμμα τῶν Κλειτσιωτῶν στό Ν.Δ. Καί συνεχίζει ἡ ἐφημερίδα, ὅπως ἀναδημοσιεύεται στό βιβλίο πού προανάφερα: «Ὁ Κλειτσός ἔχει δίκιο. Καί τό γεγονός, ὅτι ζητᾶ νά ἀποκαταστήσει τήν ἀλήθεια, αὐτό τόν τιμᾶ ἰδιαίτερα καί συνάμα δείχνει πόσο βαθιές καί μεγάλες εἶναι οἱ ρίζες πού ἄφησε ὁ θεσμός τῆς αὐτοδιοίκησης στήν ὕπαιθρο.
>
> Μέ τήν εὐκαιρία, λοιπόν, ἐξιστοροῦμε πιό κάτω πῶς πρωτοεμφανίστηκε ὁ θεσμός αὐτός στήν ἐλεύθερη Ἑλλάδα.
>
> Ὅπως πολύ σωστά τονίζουν οἱ Κλειτσιῶτες, ἡ διείσδυση τῶν Ἰταλῶν στήν ὕπαιθρο, εἶχε ἀπονεκρώσει καί καταλύσει στήν οὐσία τήν ὕπαρξη τῆς κρατικῆς ἐξουσίας. Γι' αὐτό τό λόγο οἱ κάτοικοι τῶν τριῶν χωριῶν (Κορίτσα, Μεσοχώρι καί Πλάτανος), συγκεντρώθηκαν τόν Αὔγουστο τοῦ

1941 καί ἐξέλεξαν σέ κοινή σύσκεψη μιά πενταμελή ἐπιτροπή «ἐπιλύσεως τῶν ζητημάτων τοῦ χωριοῦ», ὅπως τήν ὀνόμασαν, μέ ἐπικεφαλῆς τό δάσκαλο Κ. Παπαδόπουλο καί τό Γ. Μπέικο, ἡ ὁποία ὅμως μόνο τρεῖς φορές κατόρθωσε νά συνέλθει. Ἡ ἔλλειψη ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας δημιουργοῦσε τό ἀδύνατο τῆς ὕπαρξής της. Παλαιότερα μάλιστα κάτι παρόμοιο εἶχε γίνει καί στό Καροπλέσι-Δολόπων».

Τήν ἀρχή καί τή συνέχεια τοῦ δημοσιεύματος θά τό παραθέσουμε ἀντίστοιχα κεφάλαια αὐτοῦ τοῦ βιβλίου. Ἐδῶ παίρνουμε μόνο τό ἀπόσπασμα πού ἀναφέρεται στήν Ἐπιτροπή.

Στήν ἱστορία τό θεμελιῶδες εἶναι ὁ ἀπόλυτος σεβασμός τῶν γεγονότων, αὐτῶν πού ἐγίνανε, ὅπως ἀκριβῶς ἐγίνανε. Τά σχόλια εἶναι ἐλεύθερα. Μᾶς ἀρέσουνε ἤ δέ μᾶς ἀρέσουνε τά γεγονότα ὅπως ἐγίνανε, εἶναι ἄλλο πράγμα —νά τά κριτικάρουμε. Αὐτά, ὅμως, ἐγίνανε ἔτσι κι ὄχι ἀλλιῶς! Ὀφείλω νά διορθώσω μερικά σημεῖα τοῦ δημοσιεύματος αὐτοῦ γιά τήν ἱστορική ἀκρίβεια.

1ο Πῶς ἔγινε ἡ Ἐπιτροπή, ποιούς σκοπούς εἶχε, τί ἔκανε, τά ἐκθέσαμε.

2ο Στή δική μας περιοχή δέν εἴχανε διεισδύσει Ἰταλοί. Συνεπῶς δέν ἤτανε αὐτός ὁ λόγος γιά τήν προϊοῦσα παράλυση τῆς κρατικῆς μηχανῆς. Οἱ Ἰταλοί μόνο περάσανε ἀπό μᾶς τέσσερες φορές. Γιά τίς τρεῖς ἔγραψα. Ἡ τέταρτη ἤτανε τέλη Αὐγούστου ἤ ἀρχές Σεπτέμβρη τοῦ 1942. Ἄλλωστε, τό ἴδιο τό δημοσίευμα ἀρχίζει ὅτι «ὁ Κλειτσός, ἕνα ἀπό τά χωριά τῆς Εὐρυτανίας, πού δέ γνώρισε σχεδόν τό ζυγό τοῦ καταχτητῆ» κλπ. Ἄν ὑπῆρχε «διείσδυση τῶν Ἰταλῶν» στήν περιοχή μας, πέρα ἀπό τά τέσσερα βιαστικά περάσματά τους, τό ἀποτέλεσμα, ὅσον ἀφορᾶ τό φαινόμενο, πού παρουσίασε ἡ κρατική μηχανή καί μᾶς ὁδήγησε στή συγκρότηση τῆς Ἐπιτροπῆς κλπ., πιστεύω ὅτι θά ἤτανε ἡ ἀνάσχεση αὐτοῦ τοῦ προτσές, τό λιγότερο.

3ο Δέ συγκεντρωθήκανε οἱ κάτοικοι καί τῶν τριῶν χωριῶν τοῦ Κλειτσοῦ, ἀλλά μόνο τοῦ ἑνός, τῆς Κορίτσας. Ἡ Ἐπιτροπή ἤτανε τῆς Κορίτσας, συμπεριλαβαίνοντας καί τό συνοικισμό τῆς τελευταίας Μαυρόλογγο. Γιατί μόνο τῆς Κορίτσας, αὐτό εἶναι ἄλλο θέμα. Ἡ ἱστορική ἀκρίβεια εἶναι, ὅτι μόνο στήν Κορίτσα ἔγινε αὐτή ἡ Ἐπιτροπή. Βέβαια, ὀρθά ἀποδίνεται στόν Κλειτσό, μιά καί εἶναι ἕνα χωριό καί οἱ ἐνέργειες τῆς Ἐπιτροπῆς ἀντανακλούσανε σέ ὅλον τόν Κλειτσό —ἀλάτι κλπ. Ἡ λεπτομέρεια μόνο σέ ὅ,τι ἀφορᾶ τήν ἱστορική ἀκρίβεια.

4ο Ἡ Ἐπιτροπή ἦτανε ἑφταμελής κι ὄχι πενταμελής. Παραπάνω στό ἴδιο κείμενο γράφεται: «ἐξελέγη μιά ἑπταμελής ἐπιτροπή».

5ο Λεγότανε «Ἐπίλυσης κλπ» κι ὄχι «ἐπιλύσεως» —τό συμφωνητικό εἶχε γραφτεῖ στή δημοτική.

6ο Δέν εἶναι ἀκριβές ὅτι «μόνο τρεῖς φορές κατόρθωσε νά συνέλθει». Ἡ Ἐπιτροπή οὔτε κατά τρόπο «ἐπίσημο» συνερχότανε, οὔτε πρακτικά κρατοῦσε. Κάθε βράδυ μαζευόμασταν στό κατάστημα τοῦ Παπαστάθη καί σ' ἕνα τραπεζάκι συζητούσαμε καθετί πού ἐμφανιζότανε σάν πρόβλημα. Ἀλλά καί σέ ἄλλες περιπτώσεις «συνέρχονταν» τά μέλη της — διανομές κλπ. Τό ἀκριβές εἶναι ὅτι ἡ ζωή τῆς Ἐπιτροπῆς δέν ἦτανε μακρά.

7ο Δέν ἦτανε ἡ «ἔλλειψη ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας», πού «δημιουργοῦσε τό ἀδύνατο τῆς ὕπαρξής της».

α) Ἀνεξάρτητα ἀπό τό γεγονός, ὅτι ἱστορικά ἡ Ἐπιτροπή αὐτή ἀποδείχτηκε ἕνα εἶδος προδρόμου τῆς κατοπινῆς Λαϊκῆς Αὐτοδιοίκησης, ὅσο καί τῆς Λαϊκῆς Δικαιοσύνης, καί πρόσφερε πολύτιμη πεῖρα ἀπό τήν ἄποψη ἐξαγωγῆς συμπερασμάτων, στή δοσμένη στιγμή τῆς συγκρότησής της δέν τῆς δόθηκε ἡ ἀποστολή πού δόθηκε συνειδητά στούς θεσμούς τῆς Λ.Α. καί τῆς Λ.Δ. Δέν εἶχε προορισμό τήν ἀντικατάσταση τῆς ὑπάρχουσας κρατικῆς μηχανῆς. Ἡ «ἐξουσία» της στηριζότανε στήν πειθώ, τό συμβιβασμό, τή διαιτησία καί τό κοινό συμφέρο ν' ἀντιμετωπιστοῦνε τά κοινά προβλήματα. Συνεπῶς δέ γεννιότανε καί θέμα «ἐπιβολῆς» καί «ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας», ἀπό τήν ἔλλειψη τῆς ὁποίας θά δημιουργιότανε «τό ἀδύνατο τῆς ὕπαρξής της». Ἐπαναλαβαίνω: μέ τή συγκρότησή της δέν ἀποβλέπαμε στή δημιουργία μιᾶς κάποιας μορφῆς Λαϊκοῦ Κράτους. Δέν εἴχανε ὡριμάσει συνθῆκες γιά σκέψη κάν παρόμοια. Τή στιγμή ἐκείνη, τόν Αὔγουστο τοῦ 1941, ἀντιμετωπίζαμε τό ζωτικό πρόβλημα συγκρότησης κομματικῶν ὀργανώσεων καί πάλης γιά τήν ἐπιβίωση. Θά χρειαστεῖ ἀκόμα ἕνας χρόνος, στή διάρκεια τοῦ ὁποίου πολλά, πάρα πολλά, θά ἔχουνε ἀλλάξει, γιά νά βάλει ἡ ἱστορία μπροστά μας καθήκοντα, ὅπως τῆς ὀργάνωσης τῶν πρώτων μορφῶν Λαϊκοῦ Κράτους.*

* Τήν ἱστορία δέν τήν ἐξαναγκάζεις, δέν τήν ἐκβιάζεις. Στό ἔργο του «Κράτος καί Ἐπανάσταση» ὁ Λένιν γράφει καί τά παρακάτω, πού νομίζω χρήσιμο νά τά ξαναθυμίσω στόν ἀναγνώστη: «Πόσο αὐστηρά στηρίζεται ὁ Μάρξ στήν πραγματική βάση τῆς ἱστορικῆς πείρας, φαίνεται ἀπό τό γε-

6) Ἡ Ἐπιτροπή ἔπαψε νά ὑπάρχει ἀπό τό ἑξῆς περιστατικό. Ἀπό τήν Ἀγροτράπεζα Καρπενησιοῦ, ὕστερ' ἀπό κάμποσα πήγαιν'-ἔλα, πήραμε γιά τό χωριό, γιά τρίτη, νομίζω, φορά, λίγη μανέστρα καί κάμποση ζάχαρη, κουρουδουλιασμένη καί κίτρινη καί πού βρώμαε, νά τήν πάρει ὁ διάβολος, πετρέλαιο.

Τίς διανομές αὐτοῦ τοῦ εἴδους δελτίου-κοροϊδία εἶχε ἐπικρατήσει νά τίς κάνουνε οἱ μπακάληδες. Οἱ διορισμένες ἀπό τόν Ἔπαρχο ἐπισιτιστικές ἐπιτροπές δέν εἴχανε πού δέν εἴχανε καί πολλή ὄρεξη νά χάνουνε μέρες καί σέ κόπους νά μπαίνουνε καί σκοτοῦρες στό κεφάλι τους νά βάζουνε, ἤτανε καί τούτη ἡ κρατική «ἀρωγή» ψίχουλα καί μάλιστα ἀνάξια γιά τόση καί τέτοια πολυτέλεια ν' ἀπασχοληθεῖ μαζί τους ἡ ἐπιτροπή. Παράδινε, λοιπόν, τά εἴδη καί τίς καταστάσεις στούς μπακάληδες. Κι ἐκεῖνοι, ὁ θεός κι ἡ ψυχή τους! Κι ὄχι, μά τήν ἀλήθεια, πώς οἱ ἄνθρωποι ἤσανε τίποτα ἐκμεταλλευτές τοῦ κοσμάκη. Κοσμάκης κι αὐτοί οἱ ἴδιοι, ὁλημερίς στό τσαπί ἤ πίσω ἀπό τήν ἀλετρονουρά καί τό βράδυ ὀρθοστάλιασμα στό φτωχομαγαζάκι τους, δέ βγάζανε μήτε τό πετρέλαιο, πού καίγανε γιά τό φωτισμό τοῦ... «καταστήματος». Τά καπιτάλια τους λίγες πῆχες ἀλατζάς, βαφές —ἕνα δράμι, ἕνα αὐγό— ἕνα-δυό ντρίλια, λίγη ζάχαρη καί πετρέλαιο καί λάδι, τόν καλό καιρό ἐννοεῖται, κι ἀρχετό, πές φυτίλι γιά τσακμάκια. Τί κέρδητα νά βγοῦνε ἀπό τέτοιο τζίρο: Καλά-καλά οὔτε τό ἐπίδομα στήν ἐφορία γιά τήν ἄδεια τοῦ ἐπαγγέλματος. Κι ὅλο τ' ἀλισβερίσι βερεσέ καί μάταια γράφανε στ' ἀπάνω ράφι, συνήθως ἄδειο, μέ κιμωλία καί μεγάλα κεφαλαῖα γράμματα: «Ὁ βερεσές ἀπέθανε κι ἔκαψε τό δεφτέρι καί διαθήκη ἄφησε, μέ τόν παρά στό χέρι». Στήν πράξη σέ τίποτα δέν ὠφελοῦσε ἡ μπακάλικη μούσα. ὁ βερεσές ἤτανε ὁ κανόνας. Τά ἀμφίβολα κέρδη τους βγαίνανε μᾶλλον ἀπό τό λιανοπούλι, τό μικροζύγι. Καί τά ξίκικα. Ἔτσι καί στίς διανομές —ἕξις, δευτέρα φύσις. Δράμι ἀπό τόν ἕνα. δράμι ἀπό τόν ἄλλο. ὀκά γιά τόν μπακάλη .

Κι ἐτούτη τή φορά τά φωραλέα εἴδη δοθήκανε στούς μπακάληδες. Ἀλλά στήν Κορίτσα ὑπῆρχε καί ἡ Ἐπιτροπή ἐπίλυσης ὅλων τῶν ζητημάτων τοῦ χωριοῦ. Κι ἡ διανομή

γονός ὅτι τό 1852 δέ θάζει ἀκόμα συγκεκριμένα το ζήτημα μέ τί ν' ἀντικατασταθεῖ αὐτή ἡ κρατική μηχανή, πού πρόκειται νά καταστραφεῖ. Ἡ πείρα δέν πρόσφερνε ἀκόμα τά στοιχεῖα γιά ἕνα τέτοιο ζήτημα, πού ἡ ἱστορία τό ἔβαλε στήν ἡμερησία διάταξη ἀργότερα, τό 1871».

ἔγινε, βέβαια, στό μπακάλικο τοῦ Βασίλη Παπαστάθη, ὅπου κι ἡ ζυγαριά γιά λιανοπούλι, ἀλλά μέ παρουσία τῆς Ἐπιτροπῆς, μέλος τῆς ὁποίας ἦτανε κι ὁ Παπαστάθης. Στό τέλος τῆς διανομῆς βρέθηκε, ὅτι περίσσεψε ἀπό τό μικροζύγι μιά οὐσιαστικά ἀσήμαντη ποσότητα κι ἀπό ζάχαρη κι ἀπό μανέστρα. Σύμφωνα μέ τήν... παράδοση αὐτά τά «ὑπόλοιπα» μένανε στόν μπακάλη. Πές καί σάν μιά ἀμοιβή γιά τόν κόπο του καί γιά τό χάσιμο τοῦ χρόνου του. Σύμφωνοι, ἄν νομίζετε. Μά στή συγκεκριμένη περίπτωση δέν ἦτανε τό ἴδιο. Τή διανομή τήν ἔκανε ἡ Ἐπιτροπή, ὁ μπακάλης πῆρε μέρος σάν μέλος τῆς Ἐπιτροπῆς. Ἄν τοῦ χαρίζαμε αὐτή, τήν ἐλάχιστη, ἔστω, ποσότητα, θά τινάζαμε στόν ἀέρα τό κύρος τῆς Ἐπιτροπῆς. «Τά ἴδια, Παντελάκη μου, τά ἴδια, Παντελή μου, κι αὐτοί σάν τούς ἄλλους, γιά νά φάνε μπήκανε στήν Ἐπιτροπή, ὅλα τά γουρούνια τήν ἴδια μύτη ἔχουν» —θά ἔλεγε, σίγουρα τό χωριό.

Πρότεινα νά μοιράσουμε τοῦτα τά ὑπόλοιπα τῆς διανομῆς στίς πιό φτωχές οἰκογένειες τοῦ χωριοῦ, δωρεάν, φυσικά.

Οἱ γνῶμες διχαστήκανε. Ἄλλοι ταχτήκανε μέ τό μέρος μου, ἄλλοι εἴπανε, ὅτ' ἤτανε δίκιο ν' ἀφήσουμε αὐτά τά ψίχουλα στόν Παπαστάθη, δούλεψε ὁ ἄνθρωπος. Καί κανένας δέν ἔλεγε, πώς δέ δούλεψε. Μά δούλεψε, ὅπως καί τ' ἄλλα μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς, ὄχι γιά νά πληρωθεῖ, ἀλλά γιά νά προσφέρει ὑπηρεσία στό χωριό του. Ὁ ἴδιος δέν εἶπε τίποτα. Στραβομουτσούνιασε, ὅμως, μουρμούρισε, τοῦ κακοφάνηκε. Ὁ γέρο-δάσκαλος στάθηκε μεσοβέζικος, ἤτανε καί συγγενής τοῦ Παπαστάθη, μπορεῖ καί νά πίστευε δίκιο ν' ἀφήναμε στόν μπακάλη τά μικροπερισσέματα. Τελικά ἐπικράτησε ἡ ἄποψή μου, τά μοιράσαμε.

Τό περιστατικό στάθηκε αἰτία νά λογοφέρουνε καί νά ψυχρανθοῦνε ἀνάμεσά τους —καί γιά πρώτη φορά— τά μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς. Τήν ἄλλη μέρα ἤ τήν παράλλη ἦρθε σπίτι μου ὁ Σπύρος Παπαστάθης, ἄνθρωπος ἡλικιωμένος, σεβαστός, όσο καί πράος καί μοῦ δήλωσε, πώς ἀποσύρεται ἀπό τήν Ἐπιτροπή καί παίρνει πίσω καί τήν ὑπογραφή του ἀπό τό Συμφωνητικό. Δέν ἤθελε, μοῦ εἶπε, «νά κακοκαρδίζεται μέ τούς συγγενεῖς του», ἐννοώντας τό Βασίλη Παπαστάθη. Δέν μπόρεσα νά τόν μεταπείσω, ὁ χωρικός μας ἔχει ἀρκετό πεῖσμα στήν ἄποψή του.

Στά χωριά παίζουνε μεγάλο ρόλο τά συγγενολόγια. Καί τό Παπασταθαίικο δέν ἤτανε μικρό σέ ἀριθμό οἰκογενειῶν σόι. Κι ἕνας κοντά στόν ἄλλον οἱ Παπασταθαῖοι μιμηθή-

χανε τό παράδειγμα τοῦ μπάρμπα-Σπύρου... Ἡ ζωή τῆς πρωτότυπης ἐκείνης Ἐπιτροπῆς εἶχε φτάσει στό τέρμα της. Δέν ἤτανε ἡ πλειοψηφία οἱ Παπασταθαῖοι, μά τό ὄργανο τῆς γενικῆς, ἠθικῆς, ἐξουσίας ἀντλοῦσε τή δύναμή του ἀπό τήν καθολική παραδοχή του, ἀπό τήν ὁμοφωνία τῶν κατοίκων, ἀπό τήν ὁμοψυχία τους, πού τήν ἔκφραζε ἡ Ἐπιτροπή.

Αὐτό στάθηκε τό τυχαῖο περιστατικό, πού τερμάτισε τήν ὕπαρξη καί δράση της. Οἱ οὐσιαστικές αἰτίες ἤσανε ἄλλες. Ἀπό ἄποψη ὑλικῆς βάσης στηριζότανε στά κοινά καί ἄμεσα συμφέροντα γιά τήν ἐπιβίωση, γιά τό ψωμί καί τ' ἁλάτι. Ἀπό ἠθική, ὀρθότερα ἀπό ψυχολογική ἄποψη, βασίστηκε στήν πρώτη ἐντύπωση καί τούς πρώτους φόβους τῆς νέας κατάστασης, τῆς σκλαβιᾶς.

Ἤμασταν ἤδη στά πρόθυρα τοῦ χειμώνα. Γιά μᾶς ἐκεῖ πάνω, ὅ,τι προμήθειες ἐγίνανε, ἐγίνανε! Τώρα μόνο πάνω σέ ἄλλα προβλήματα ὑλικοῦ συμφέροντος μποροῦσες νά συσπειρώσεις τούς κατοίκους. Ἄλλωστε, πολλά κοινά προβλήματα νεκρώνονται ἐκεῖ πάνω τό χειμώνα, τά σκεπάζει τό... χιόνι.

Ἀπό ψυχολογική πλευρά ὁ πρῶτος φόβος ἀπό τή σκλαβιά ἄρχισε νά ὑποχωρεῖ, ἐκεῖνος ὁ φόβος πού συσπειρώνει τούς ἀνθρώπους μπροστά στό ἄγνωστο.

Μιά ἀκόμα αἰτία ἤτανε ὁ ὑποκειμενικός παράγοντας. Στήν προκειμένη περίπτωση αὐτόν τόν παράγοντα μποροῦμε νά τόν προσδιορίσουμε: ἀπό τή μιά μεριά ὁ ὀργανωτής καί καθοδηγητής τῆς Ἐπιτροπῆς, ἀπό τήν ἄλλη τά ὑπόλοιπα μέλη τῆς ἐπιτροπῆς. Ὅσον ἀφορᾶ τόν πρῶτο, δηλαδή ἐμένα: δέν μποροῦσα νά διαθέτω τώρα τόν ἴδιο χρόνο, ὅπως πρίν, μόνο γιά τό χωριό μου. Εἶχα στήν εὐθύνη μου πολλά χωριά καί τά προβλήματα ὀργάνωσης, τοῦ στησίματος τῶν πρώτων κομματικῶν ὀργανώσεων, ἀργότερα καί τῶν ἑαμικῶν. Ἔμενα λιγότερο χρόνο στό χωριό. Σέ κείνους τούς καιρούς καί σέ κεῖνο τό περιβάλλον καί μέ τό δοσμένο ἀνθρώπινο δυναμικό, ὁ ρόλος τοῦ ἑνός ἀνθρώπου, συγκεκριμένα τοῦ κομμουνιστῆ, πού θά σταθεῖ ἄξονας γιά ὅλα, θά τρέξει, θά σκεφτεῖ, θά ἐμψυχώσει, θά παρακινήσει, θά ἐπιβάλει, θά σηκώσει ὅλη τήν πρακτική δουλειά, μιά κι οἱ συνεργάτες του κι ἄπραγοι εἶναι καί προλεταριάτο δέν εἶναι, ἀποδείχτηκε καθοριστικός. Ὅσο γιά τά ἄλλα μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς, γεγονός ὑπῆρξε, ὅτι χωρίς τήν παρουσία μου ἀδρανούσανε, δυστυχῶς, διακατεχόντανε ἀπό ἀτολμία ν' ἀποφασίσουνε γιά τό ἕνα ἤ τό ἄλλο ζήτημα, βαλτώνανε.

Συγκεφαλαιώνοντας τίς αἰτίες, πού δέν ἐπιτρέψανε μακροζωία τῆς Ἐπιτροπῆς: δέν εἴχανε ὡριμάσει οὔτε ἀντικει-

μενικοί, ούτε υποκειμενικοί όροι γιά νά παρατείνει τή ζωή της ή Ἐπιτροπή τῆς γενικῆς, ἠθικῆς, Ἀρχῆς καί νά μετεξελιχτεῖ σέ μορφή λαϊκῆς ἐξουσίας. Στάθηκε, όμως, ένας άπό τούς σπόρους τῆς τελευταίας. Πρόδρομός της. Μάλιστα κατευθείαν πρόγονός της. Κατάλειψε πείρα πολύτιμη. Κληρονομιά, πού προστέθηκε κι ἐπαύξησε ἐκείνη τῆς «Συμβιβαστικῆς Ἐπιτροπῆς» Καροπλεσιοῦ.*

Καί 8ο — Κι όσο γιά τή σχέση τῆς Ἐπιτροπῆς Κορίτσας τοῦ 1941 καί τῆς «Συμβιβαστικῆς» Καροπλεσιοῦ τοῦ 1934-37, ὁ ἀναγνώστης μόνος του θά βρεῖ καί τά «παρόμοιά» τους καί τίς διαφορές τους.

Ἀλλά ὁ Λ. Καστρινός στήν ἐργασία του, τήν ὁποία ἤδη ἔχω ἀναφέρει στόν πρόλογο, γράφει τά ἑξῆς:

«Εἰς τάς προχείρους καί κακογραμμένας σημειώσεις μου σχετικῶς μέ τό θέμα, διαβάζω: "Ἐπιτροπή Συμβιβασμοῦ" πού ἀναδεικνύονταν μέ ἐκλογές τρεῖς φορές τό χρόνο σ' ἕνα χωριό τῆς Εὐρυτανίας καί στό περιθώριο τό ὄνομα τοῦ πολύπαθου χωριοῦ ΠΑΛΙΟΚΑΣΤΡΟ, ὅπου ἔγινε καί ἡ πρώτη ἐμφάνισις τοῦ Ἄρη. Δυστυχῶς δέν ἠμπορῶ νά θυμηθῶ τήν ἔννοιαν τῆς πληροφορίας αὐτῆς, πού ὅμως ἔχει μεγάλην σημασίαν ἀπό ἀπόψεως ἱστορικῆς ἀκριβείας, ἀλλά καί χρονολογικῆς προτεραιότητος, ἀφοῦ ἀναφέρεται εἰς τόν Αὔγουστον τοῦ 1941. Καί τό ἡμερολόγιόν μου, εἰς τό ὁποῖον θά ὑπάρχουν πλήρεις πληροφορίαι δέν τό ἔχω τώρα στά χέρια μου.

»Ἴσως νά πρόκειται μᾶλλον διά τόν Αὔγουστον τοῦ 1948. (σ. δ. μ. τό 1948 θά εἶναι τυπογραφικό λάθος, ἀντί 1942). Ἴσως νά πρόκειται διά τήν πρώτην ἐφαρμογήν τῆς παραινέσεως διά τό πέρασμα τῆς Διοικήσεως εἰς τόν Λαόν, πού ἔκαμεν ὁ Ἄρης ἀπό τήν πρώτην ἐμφάνισίν του. Καί αὐτό ἔχει βέβαια μίαν ξεχωριστήν σημασίαν. Ἀλλά καί Αὔγου-

* Γιά νά μήν ὑπάρξει γιά τόν ἀναγνώστη καμιά παρανόηση γιά δῆθεν ἀπληστία τοῦ Βασίλη Παπαστάθη κλπ., πρέπει νά σημειωθοῦνε καί τά ἑξῆς: Ὁ Β. Π. ἤτανε μεγαλονοικοκύρης στό χωριό, ἀνοιχτόκαρδος, φιλόξενος, χουβαρδάς, μέ ἐνδιαφέρον ἀνιδιοτελές γιά τά κοινά πράγματα. Στήν προκειμένη περίπτωση, ἁπλῶς τό θεωροῦσε δίκιο. Ἄλλωστε, ἔτσι, εἶναι ὁ ἄνθρωπος, γίνεται διαρκῶς. Προπολεμικά, πολιτικά ἀνῆκε στό Λαϊκό Κόμμα. Πῆρε μέρος στήν Ἐθνική Ἀντίσταση ἀπό τούς πρώτους. Πρόσφερε πολλά. Διώχτηκε μεταβαρκιζιανά, κλείστηκε φυλακή, πέρασε ἀπό στρατοδικεῖα. Τά ὑπόφερε ὅλα μέ στωικότητα, ἀγωνιστικό ἦθος καί πίστη. Μέ καρτερικότητα δέχτηκε τό πλῆγμα —ἕνα ἀπό τά δυό του ἀγόρια, ὁ Μῆτσος, παιδί-καμάρι γιά ὅλους μας, σκοτώθηκε στόν ἐμφύλιο πόλεμο βαθμοφόρος τοῦ ΔΣΕ. Τόν θυμοῦμαι πάντα τό Β.Π. μέ σεβασμό καί ἐκτίμηση. Καί τόν εὐχαριστῶ γιά τήν συνεργασία μας.

στος 1942 ἐάν εἶναι. πάλιν *ἡ τιμή διά τήν πρώτην ἐφαρμογήν ἀνήκει* εἰς τό ΠΑΛΙΟΚΑΣΤΡΟ ἀφοῦ εἰς τόν ΚΛΕΙΤΣΟ ὀργανώθηκε ὁ θεσμός τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1942, δηλ. ἔπειτα ἀπό δυό μῆνες».

Πρέπει νά παρατηρηθεῖ, ὅτι γενικά ἡ ἐργασία τοῦ Α.Κ. ἀναφορικά μέ τήν περίοδο ἴσαμε τόν Αὔγουστο τοῦ 1943 περιέχει ὄχι λίγες ἱστορικές ἀνακρίβειες παράλληλα μέ σωστές ἱστορικές πληροφορίες.

Ἐξάλλου, ἡ προχειρότητα καί ἡ «εὐκολία», πού προδίνονται ἀπό τό ἴδιο τό παραπάνω μόνο ἀπόσπασμα, δέν μποροῦνε νά μήν προκαλέσουνε ἀπορία στόν ἀναγνώστη. Τό ΠΑΛΙΟΚΑΣΤΡΟ δέν ὑπάγεται στήν Εὐρυτανία. Ὁ Α.Κ. δέν ἔπαιρνε ἕνα στοιχειώδη χάρτη τῆς Ἑλλάδας νά τό διαπιστώσει; Ὁ Ἄρης δέν ἔχανε τήν πρώτη του ἐμφάνιση στό ΠΑΛΙΟΚΑΣΤΡΟ ἀλλά στή ΔΟΜΝΙΤΣΑ Εὐρυτανίας. Κι αὐτό σέ ὅλη τή θητεία του στό Γενικό Στρατηγεῖο τοῦ ΕΛΑΣ δέν τό ἄκουσε ὁ Α.Κ.; Βέβαια, δέν εἶναι, νομίζω, φρόνιμο — οὔτε, φυσικά, καί σοβαρό— νά κάνουμε ἱστορία καί μάλιστα μέ ἀξιώσεις καταλογισμοῦ πρωτείων κι ἀπόδοσης τιμῶν κλπ., μέ «πρόχειρους καί κακογραμμένας σημειώσεις» καί μέ «περιθώρια» καί χωρίς κάν νά θυμούμαστε «τήν ἔννοιαν τῆς πληροφορίας» τῶν περιθωρίων. «Ἀπό ἀπόψεως ἱστορικῆς ἀκρίβειας» τά κάνουμε ἔτσι θάλασσα! Ὅπως καί γίνεται στίς σημειώσεις τοῦ Α.Κ., ὅπου συγχέεται ἡ Ἐπιτροπή «Συμβιβασμοῦ» Καρπενησιοῦ χρονολογίας 1934-1937, προφανῶς μέ τήν Ἐπιτροπή Κορίτσας τοῦ 1941 ἤ —κατά Α.Κ.— ΠΑΛΙΟΚΑΣΤΡΟΥ. πού χώνεται ἀνάμεσά τους ἀπό τό... «περιθώριο» τῆς «ἱστορικῆς ἀκρίβειας», πού στήν προκειμένη περίπτωση μποροῦσε νά ὀνομαστεῖ καί «τουρλού».

Μέ τό Παλιόκαστρο εἴμαστε γειτόνοι, πιό πολύ ἡ Φουρνά. Εἶναι διάβα μας. Εἴχαμε ἐκεῖ φίλους καί συντρόφους. Προσωπικά πρώτη φορά ἀκούω καί μαθαίνω ἀπό τόν Α.Κ. γιά παρόμοια ἐπιτροπή στά 1941 ἤ καί 42. Μπορεῖ καί νά ὑπῆρξε κάποια ἐπιτροπή, ὅπως, ἄλλωστε, σέ ὅλη τήν Ἑλλάδα συγκροτήθηκανε ἀπό τούς κομμουνιστές βασικά, διάφορες ἐπιτροπές γιά τήν πολύμορφη πάλη τοῦ λαοῦ. Κι ἐπιτροπές λαϊκῆς ἐξουσίας μπορεῖ ἀκόμα νά συγκροτηθήκανε. Στην ἱστορία, ὅμως, ενα γεγονός τίποτα δέν μπορεῖ νά τό κάνει νά ξεγίνει, νά «γίνει», ὅπως θά τό θέλαμε ἐκ τῶν ὑστέρων. Κι ἀκριβῶς ἐδῶ τό ζήτημα εἶναι *ζήτημα ἱστορικῆς ἀκρίβειας* γιά τά γεγονότα πού ἐξετάζονται, δηλ. τή γέννηση τῶν Θεσμῶν τῆς Λ.Α. καί Λ.Δ καί τίς προδρομι-

κές μορφές τους. Κι αὐτή ἡ ἱστορική ἀκρίβεια εἶναι μιά, ΜΟΝΟ μιά ... ὄχι δυό.

Καί ἡ μιά καί μόνη ἱστορική ἀκρίβεια εἶναι, ὅτι οἱ Θεσμοί τῆς Λαϊκῆς Αὐτοδιοίκησης καί Λαϊκῆς Δικαιοσύνης, πού τόσο ἀγαπηθήκανε ἀπό τόν ἑλληνικό λαό, *καθιδρυθήκανε* μέ τόν «ΚΩΔΙΚΑ ΠΟΣΕΙΔΩΝΑ» κι ἡ κατοπινή τους ἐξέλιξη ἔγινε πάνω στά θεμέλιά του πάνω στίς διατάξεις του. Και ἡ συγκεκριμένη «Ἐπιτροπή Ἐπίλυσης ὅλων τῶν προβλημάτων τοῦ χωριοῦ Κορίτσα - Κτημενίων» τόν Αὔγουστο τοῦ 1941, ὑπῆρξε, ἀπό τά πράγματα, πρόδρομος τοῦ «Κώδικα Ποσειδώνα», συνεπῶς πρόδρομος τῶν Θεσμῶν. Κι ἄς μοῦ συγχωρέσει ὁ ἀναγνώστης τήν κατά κόρο ἐπανάληψη τῆς διαπίστωσης —«πρέπει κανείς νά ἐπαναλαμβάνει πάντοτε αὐτό πού εἶναι ἀληθινό».*

Ἐκεῖ κοντά στά Χριστούγεννα τοῦ 1941 γύρισε ἀπό τήν Ἀθήνα ὁ μικρότερός μου ἀδερφός Παῦλος. Εἶχε κατέβει νά παρακολουθήσει Ἰατρική στό Πανεπιστήμιο. Μά σάν σωθήκανε οἱ προμήθειες, πού εἶχε μαζί του... ἐπανέκαμψε εἰς τά ἴδια, στό χωριό.

Ἤτανε ἀκριβῶς ἐκείνους τούς φοβερούς μῆνες τῆς πρώτης ἔντασης τῆς ἐπίθεσης πείνας, πού ἐξαπόλυσε κατά τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ὁ φασίστας καταχτητής.

Βράδυ καί καθόμασταν γύρω στό τζάκι, πού καταβρόχθιζε λαίμαργα μέσα στίς φλόγες του τά δέντρινα ξερά κούτσουρα καταλείποντας τήν ἀνθρακιά τους καί διαχέοντας στήν κάμαρη μιά ζεστασιά ἐξαίσια, πού σοῦ ἔφερνε, ὅμως, στό νοῦ, καθώς ὁ ἀδερφός μου διηγιότανε τέρατα καί σημεῖα κι ὁ βοριάς φυσομάναε στά παράθυρα, τούς στίχους τοῦ Παλαμᾶ:

Στήν ἀργατιά, στή χωρατιά, τό χιόνι, ἡ γρίπη, ἡ πεῖνα, οἱ λύκοι,
ποτάμια, πέλαγα, στεριές, ξολοθερμός καί φρίκη!
Χειμώνας ἄγριος! Κι ἡ φωτιά-καλοκαιριά στήν κάμαρά μου.
Στρέπομαι γιά τή ζεστα μου καί γιά τήν ἀνθρωπιά μου!

Καί διηγιότανε, ὁ μακαρίτης πιά, γιά τό φοβερό θέαμα τῶν τουμπανιασμένων πτωμάτων στούς δρόμους τῆς Ἀθήνας, γιά τά σκελετωμένα καί μέ τίς πρησμένες κοιλιές παιδιά νά ψάχνουνε τούς σκουπιδοτενεκέδες... Σηκωνότανε ἡ τρίχα σου.

—Σώπα, παιδάκι μου, δέν ἀντέχω νά τ' ἀκῶ, τόν διέκοψε ἡ μάνα μου.

Ἔπεσε θλιβερή σιωπή στήν κάμαρα. Λίγο πιό κεῖ ἀπ' τό τζάκι ἤτανε ξαπλωμένος στό κρεβάτι του ὁ Γέρος μας, ἄρρωστος, ἀπό

* Γκαῖτε. Βλ. καί πρόλογο.

το καλοκαίρι. Τράβαγε τώρα άπανωτές τίς ρουφηξιές άπό τό τσιμπούκι του, άμίλητος.

—Ἒ, δέν εἶπες τίποτα, πατέρα. Ποῦ τραβάει, λές, τό πράμα;

Τόν ρώτησα, όχι πού γιατί πάντοτε σεβόμασταν τό Γέρο μας καί τοῦ δίναμε πρῶτος νά πεῖ τή γνώμη του, άλλά καί γιατί εἶχε ένα διαβολεμένο λαϊκό πολιτικό αἰσθητήριο, πού τό ἔκφραζε μέ δικό του θυμοσοφικό τρόπο καί πού σέ μεγάλες στιγμές τῆς νεοελληνικῆς ἱστορίας ἀποδείχτηκε διορατικό. Παραδείγματος χάριν, πρίν ἀκόμα γίνει ἡ Μικρασιατική Καταστροφή, ὁ Γέρος μου εἶπε στόν Τάκη Τσιτσάρα,* μέ τόν ὁποῖο εἶχε στενή φιλία ὁλόκληρες δεκαετίες: «Ὅταν τό μυρμήγκι θέλει νά χαθεῖ, βγάζει φτερά! Τό ἴδιο πάθαμε κι ἐμεῖς μέ τή Μικρασία. Νά μοῦ τό θυμᾶσαι, Τάκη. Χανόμαστε ἐκειπέρα. Θά γίνει χαλασμός. Καί οἱ φταῖχτες γιά τό χαλασμό θά τήν πληρώσουν ἀκριβά. Ἢ θά τούς μουσχετάρουν ἤ θά τούς παλουκώσει ὁ κόσμος. Ἐσύ μόνο κοίταξε νά ἔχεις ἔξω τήν οὐρά σου ἀπ' αὐτό τά συμπεθεριό, κατάλαβες;» Ὁ Τάκης Τσιτσάρας ἄκουσε τή συμβουλή τοῦ φίλου. Καί πάντοτε εἶχε νά λέει γι' αὐτή τήν προφητική κουβέντα τοῦ πατέρα. Σέ μιά ἄλλη δραματική στιγμή τοῦ Ἔθνους μας, ὁ Γέρο-Μῆτρος προειδοποίησε τόν Τσιτσάρα: «Γιατί τόν παίρνετε στό λαιμό σας τόν ἄνθρωπο;» Ἐννοοῦσε τόν Κορυζῆ. Τόν γνώριζε προσωπικά καί εἶχε τήν ἐντύπωση ὅτι «ἔκανε γιά τραπεζίτης, ἀλλά δέν ἔκανε γιά κυβερνήτης». Ὁ Κορυζῆς ἤτανε συγγενής τοῦ Τσιτσάρα. Νομίζω, ἡ γυναίκα τοῦ τελευταίου ἤτανε ἀδερφή τοῦ Τραπεζίτη.

Τό εἶπε ὁ Γέρος μας τό 1941, ὅταν ὁ Κορυζῆς ἔγινε πρωθυπουργός.

—Γιατί τό λές αὐτό, ρώτησε ἔκπληκτος ὁ παλιός βουλευτής τῆς Εὐρυτανίας καί πρώην «ἀριστήνδην» γερουσιαστής.

—Ξέχασες τή Μικρασία; Μᾶς παίρνει καί μᾶς σηκώνει ὁ διάολος, δέν τό βλέπεις; Κι ὅλο αὐτό τό συμπεθεριό, οἱ φταῖχτες γιά τό χαμό τοῦ τόπου, βρῆκαν τόν Κορυζῆ καί θά τοῦ τά φορτώσουν. Θά τόν βάλουν στήν καρμανιόλα οἱ ἴδιοι, ὅτι τάχα αὐτός μόνο ἔφταιγε! Καί θά τήν πληρώσει ὁ ἀνθρωπάκος τή νύφη, νά μοῦ τό θυμηθεῖς.

—Τό κατάλαβε καί μοναχός του. Κι αὐτοχτόνησε. Τό 'καμε καλύτερα ἔτσι, γλίτωσε καί τή ντροπή τῆς κρεμάλας, ἔλεγε ἀργότερα ὁ πατέρας, ὅταν μοῦ διηγήθηκε τί εἶχε πεῖ στόν Τσιτσάρα γιά τήν τύχη τοῦ Κορυζῆ.

Ὁ Γέρος μιλοῦσε λίγο. Σκεφτότανε πολύ, ποτέ δέν ἀπαντοῦσε ἀμέσως. «Τό τσιμπούκι σέ βοηθάει νά σκεφτεῖς, ἔλεγε. Σέ ρωτάει ὁ ἄλλος; Ἐσύ κάνεις πώς τραβᾶς τό τσιμπούκι σου. Μά σκέφτεσαι

* Τζάκι, τσιφλικάς, βουλευτής καί γερουσιαστής πολλά χρόνια.

τί θά τοῦ ἀπαντήσεις. Μή διάζεσαι —δυό φορές μέτρα, μιά κόψε, λέει ἡ παροιμία». Γενικά χρησιμοποιοῦσε πολύ τίς λιγόλογες παροιμίες γιά νά ἐκφραστεῖ περιεχτικότερα. Ἐπίσης καί τίς «παραβολές» —«νά σοῦ πῶ μιά μικρή ἱστορία»... Καί στό τέλος τῆς «παραβολικῆς» ἱστορίας του, σέ ρωτοῦσε: «κατάλαβες τί λέει ὁ μύθος;»

Δέν ἀπάντησε κι αὐτή τή φορά ἀμέσως. Ἐμεῖς ξέραμε τή συνήθειά του. Τράβηξε δυό-τρεῖς τσιμπουκιές, ταχτοποίησε μέ τόν ἀντίχειρα τίς κάφτρες τοῦ τσιμπουκιοῦ, καί:

—«Κάπα καί γκράς! Καιρός πού 'ρθε, μονάχα κάπα καί γκράς ἀξίζουν. Ὁποιουνοῦ τοῦ βαστάει κάπα καί γκράς, θά ζήσει!»

Ὕστερα ξανάβαλε τό τσιμπούκι στά χείλη καί δέν εἶπε τίποτ' ἄλλο. Ἄραγε, χρειαζότανε καί τίποτα περισσότερο; Τό λαϊκό αἰσθητήριο, πού σέ λανθάνουσα κατάσταση πλανιότανε γύρω μας ἤ καταχαθότανε, σάν τά κομμάτια ὁμίχλης τά χινοπωριάτικα πρωινά στίς ρεματιές καί στ' ἀπόισκια τῶν βουνῶν μας, στά παλιά κλέφτικα λημέρια καί στίς κλέφτικες παραδόσεις τῆς ἀγραφιώτικης περιοχῆς μας, ἐκφραζότανε ἀπό τά χείλη ἑνός γέρου, πού γράμματα ἤξερε λίγα, μά ἤτανε πλούσιος σέ ἐμπειρία καί λαϊκή σοφία καί πού πολλά χρόνια, ἀπό τό 1912 ἴσαμε τό 1918, εἶχε σηκώσει τό «γκρά» στόν ὦμο, παίρνοντας μέρος στούς πολέμους.

Σέ τρεῖς λέξεις, «κάπα καί γκράς», συμπυκνώθηκε ἡ ἐθνική πολιτική γραμμή τοῦ λαοῦ. «Κάπα καί γκράς» σήμαινε «κλαρί», «κλέφτικο», «στ' ἄρματα». Θά ζοῦσε, ὅποιος εἶχε τέτοια κότσια. Κότσια γιά πόλεμο —γιά «κάπα καί γκρά».

Ἔλα, ὅμως, πού αὐτή τή σωστή γραμμή, πού ἔπιανε τό λαϊκό πολιτικό ἔνστικτο, μερικοί τήν... παρανοήσανε. Τή γραμμή τῆς «κάπας καί τοῦ γκρᾶ» τήν εἴδανε ἀπό τό πρίσμα τοῦ ἑαυτούλη τους. Καί πήρανε τήν κάπα τους καί τό γκρά τους καί βγήκανε στό κλαρί γιά πλιάτσικο καί γιά ληστεία. Αὐτό τό γαϊδουράγκαθο τοῦ πλιατσικολογισμοῦ κι ὁ ἀρκουδόβατος τῆς ληστείας πήγανε ν' ἀνθίσουνε ἰδιαίτερα τό χειμώνα τοῦ 1941 - 1942. Ἀλλά ἐμεῖς στήν περιοχή μας, τά κόψαμε στή ρίζα τους. Καί πρίν πολυκαρπίσουνε καί σέ ἀριθμό συμμοριῶν καί σέ κρούσματα ληστείας. Οἱ ἐπίδοξοι Γιαγκούληδες εἴχανε βέβαια τό θράσος, μά δέν εἴχανε νιονιό, νά καταλάβουνε, ὅτι πολλά ἀλλάξανε ἀπό τόν καιρό τῶν Νταβέληδων. Καί προπαντός, ὅτι τώρα ὑπήρχανε στά χωριά καί κομμουνιστές.

Συχνά, ἀπό τά τέλη, ἰδιαίτερα, τοῦ καλοκαιριοῦ τοῦ 1941, μᾶς φτάνανε εἰδήσεις ἀπό τά γειτονικά μας χωριά τῆς Δ. Θεσσαλίας καί τῆς Φθιώτιδας γιά κρούσματα ληστείας. Οἱ νερόμυλοι πάψανε νά δουλεύουνε τή νύχτα, ὅταν μαθεύτηκε γιά μιά ληστεία σέ νερόμυλο χωριοῦ τῆς Καρδίτσας. Καί τή μέρα πηγαίναμε τό

σιτάρι ἤ τό καλαμπόκι στό μύλο μέ τό μάλιγχερ στόν ὦμο. Ὅσοι εἴχανε ὅπλα κοιμόντανε τή νύχτα μέ τό μάλιγχερ ἤ τό γκρά δίπλα στό μαξιλάρι καί τό φυσίγγι στή θαλάμη. Τό σπίτι μας ἤτανε καί στήν ἄκρη τοῦ χωριοῦ καί γνωστό γιά τά γεμάτα του ἀμπάρια. Βέβαια, εἴχαμε κάμποσα ὅπλα στό σπίτι. Καί τρία ἀδέρφια ἀσκημένα στό σημάδι ἀπό τά γεννοφάσκια τους. Μά γιά νά μάθουνε καί οἱ «τσασίτες»* καί οἱ «καπετναῖοι» τους, τί θά συναντούσανε στό χωριό μας, ἄν τούς πέρναγε στή χαλασμένη γκλάβα τους νά τό «πατήσουνε», ἔστησα μιά μέρα στό «γιούρτι» μας δίπλα στό σπίτι «σημαδόβολο», σκοποβολή. Χάλασα μερικά φυσίγγια, εἶν' ἀλήθεια.

—Τίποτα, ἁπλῶς σκοποβολή κάναμε. ἀπάντησα τό βράδυ, ὅταν οἱ χωριανοί μέ ρωτήσανε γιατί «τόσο ντουφεκίδι».

—Καί δέ λυπήθηκες. μωρέ. τόσα σφέκια. μέ ρώτησε ὁ Μῆτσος Σαμαράς, πού ὅλοι τόν ξέραμε γιά «τσασίτη» κι εἶχε δικαστεῖ παλιότερα καί γιά ληστεία.

—Τά σφέκια εἶπες Μῆτσο; Δόξα τῷ Θεῷ. τά παραπανίσια χαλάω!

Μιά μέρα μοῦ ἦρθε καταϊδρωμένος ἕνας ἐξοχίτης ἀπό τόν Κάναλο, τοποθεσία ἔξω ἀπό τό χωριό, πού ἀνήκει στό Μεσοχώρι κι ὅπου μένουνε μόνιμα, ἀπομακρυσμένες ἡ μιά ἀπό τήν ἄλλη, καμιά εἰκοσαριά οἰκογένειες, οἱ λεγόμενοι ἐξοχίτες. Μοῦ ἔφερε τήν εἴδηση, ὅτι τή νύχτα μιά συμμορία λήστεψε τό σπίτι μιᾶς χήρας ἐξοχίτισσας. Τῆς πῆρε ὥς καί τή μισή κουλούρα ψωμί, πού εἶχε στό ψωμιοντούλαπο. Νομίζω, πώς τήν εἴδηση μοῦ τήν ἔφερε ὁ Κυπριάνης Καραγιῶργος. ὀργανωμένο παιδί, ἀδερφός τοῦ πιό παλιοῦ μας συντρόφου στό χωριό, τοῦ Λάμπρου Καραγιώργου.

—Τί θά κάνουμε; —ρώτησε.

—Δέ θά κάτσουμε μέ σταυρωμένα χέρια, τοῦ ἀπάντησα. Ἀπόψε σά γυρίσεις στό σπίτι. κατά τά μεσάνυχτα χάλα δυό-τρία σφέκια. Τί νά γίνει, στό γάμο τοῦ Καραγκιόζη! Κι αὔριο πές, ὅτι κάτι σοῦ φάνηκε ὕποπτο γύρω ἀπ' τό σπίτι σου. Θά τό μάθουν, ὅτι δέ χωρατεύεις. Κι ἄκου: ἄν τυχόν καί σοῦ ἔρθουνε, στό σταυρό. κατάλαβες; Γάμα τους τόν ἀδόξαστο!

Στό μεταξύ εἴχαμε καί τήν πληροφορία, ὅτι στά χωριά ἀνάμεσα Ρεντίνα - Θραψίμι - Καΐτσα - Βελέσι - Ζογλώπι κλπ, κινεῖται

---

* Τσασίτης, ὁ πράκτορας, ὁ ὁδηγός τοῦ ληστῆ. Μένει στό χωριό. Δέν παίρνει ἄμεσα μέρος στή ληστεία. Πληροφορεῖ τό ληστή, τόν ἀλογοσύρτη, τό ζωοκλέφτη, τί ὑπάρχει γιά λήστεμα στό χωριό του, πῶς μπορεῖ νά γίνει ἡ ληστεία. Τή νύχτα τόν ὁδηγεῖ ἴσαμε τό ἀντικείμενο τῆς ληστείας. Φυλάει «τσίλιες». Τέλος, παίρνει τό μερτικό του. Χωρίς τσασίτη, δύσκολα, ὅν ὄχι ἀδύνατο, νά πραγματοποιηθεῖ ληστεία ἀπό ξενόφερτους ληστές ἤ πλιατσικατζῆδες.

μιά έφταμελής ή όχταμελής όργανωμένη συμμορία πού διέθετε, κατά τήν ίδια πληροφορία, καί αύτόματο «Χότσκις».

Τήν ίδια μέρα συζήτησα τό νέο πρόβλημα πού παρουσιαζότανε έπείγον καί ζωτικό καί γιά τό χωριό μας, μέ τούς συντρόφους μου τοῦ κομματικοῦ μας πυρήνα, πού λειτουργοῦσε κιόλας. Άποφασίσαμε νά βάλουμε τό ζήτημα στόν κόσμο καί νά όργανώσουμε «Λαϊκή Πολιτοφυλακή».

Τό ίδιο βράδυ στή σύναξη τῶν συγχωριανῶν μας στό μαγαζί τοῦ Χαράλαμπου Τσιαμασιώτη όργανώναμε τή πρώτη «Λαϊκή Πολιτοφυλακή», πρίν άκόμα βγεῖ τό 1941.

—'Ακοῦστε με καλά, χωριανοί, άρχισα. Τ' άργανα π' άκούαμε στή γειτονιά μας, ήρθανε καί στήν παραστιά μας. Τά μάθατε. Ληστέψανε χήρα γυναίκα. Άναντροι! Μά ή ντροπή είναι καί γιά μᾶς, γιά όλο τό χωριό, άν φορέσουμε φουστάνια καί δέν τούς συγυρίσουμε πού νά μᾶς θυμοῦνται. 'Ακοῦστε με καλλίτερα: κλέφτης χωρίς τσασίτη δέ γίνεται. Πλήν άν είναι άπό μᾶς τούς ίδιους κι ό κλέφτης. Μέ καταλάβατε; Κι άν κανενοῦ άπό μᾶς τοῦ περάσει στό τσερβέλο νά κάνει τόν τσασίτη στό ψωμί τῶν παιδιῶν μας καί γιά τίς μανάρες μας, άς τό βάλει καλά στό νοῦ του, «κλάψε με, μάνα, μ', κλάψε με!» Δέ θά παίξουμε τίς κουμπάρες μέ τή ζωή μας. Καί γνωριζόμαστε δά, δόξα τῷ Θεῷ, πολύ καλά. Γιά νά πατήσουν τό χωριό μας αύτά τά άποβράσματα καί τά σκατά τά πατημένα, πρέπει νά τά φέρει ή ό τάδε ή ό τάδε. (Τούς όνόμασα καί τούς έδειξα καί μέ τό δάχτυλο, ήσανε παρόντες καί γνωστές ταυτότητες τοῦ είδους. Ό ένας ήτανε ό Μήτσος Σαμαράς. Δειλάδειλά είπανε ότι πιά δέν κάνουνε αύτή τή δουλειά καί δέ θά τήν ξανακάνουνε ποτέ).

—Ό Θεός νά σᾶς φωτίσει! Τό χωριό τό σημειώνει αύτό πού είπατε μέ χαρά, μά θά τό έκτιμήσει στήν πράξη. Έτσι τούς άπάντησα. Καί τούς τόνισα: Σκεφτῆτε το πολλές φορές τί σᾶς καρτερεῖ. Σᾶς προειδοποιήσαμε, μιά γιά πάντα! Κι άν έχετε όποιαδήποτε έπαφή μ' αύτά τά τσακάλια, νά τούς παραγγείλετε ότ' έδῶ πάνω δέν ύπάρχει φυλακή, άλλά μόνο νεκροταφεῖο. Νά τό ξέρουν. Οί ίδιοι δέ θά έχουν, βέβαια, τή δυνατότητα νά παραπονεθοῦν. Μά νά είδοποιήσουνε άπό τώρα τίς γυναῖκες τους, ότι τό κλεμμένο ψωμί πού τρῶν θά τίς άφήσει χῆρες. Καί νά μήν κλαυτοῦν μετά.

Σέ συνέχεια πρότεινα στό χωριό νά όργανώσουμε Λαϊκή Πολιτοφυλακή. Μέ τή σειρά, οί άντρες άπό 18 χρονῶν ίσαμε τά 60, καί άνά τρεῖς ή πέντε νά βγαίνουμε τή νύχτα άπό τρεῖς ώρες περίπολο. Νά φυλάξουμε τό βιός μας καί τή ζωή μας. Νά κοιμοῦνται οί άλλοι ξέγνιαστοι.

Συμφωνήσαμε άμέσως. Τό πρόβλημα ήτανε ζωῆς ή θανάτου.

—Καί ντουφέκια ποῦ θά βροῦμε, μέ ρώτησε ό γιός ένός γνω-

στοῦ γιά τήν παλιότερη ἐπίδοσή του στό πλιατσικολόγημα, τίς κλοπές, τό κλεφτοκοτάδικο καί τίς ζωοκλοπές.

—Ὅπλα, εἶπες; Τά δικά μας. Αὐτά πού ἔχουμε ὅλοι. Ἐσύ θά ρθεῖς μέ τό δικό σου π.χ. Ἤ λές πώς δέν ξέρω ὅτι ἔχεις δυό μάλιγχερ; Τό ἕνα μάλιστα, διάολε, τό χάλασες, κρίμα! Τοῦ κόντεψες τήν κάνη! Ἄν δέ θές νά τά φανερώσεις, ἔλα μέ τήν καραμπίνα ἤ μέ τό τσεκούρι σου. Νά ξέρεις μόνο, ὅτι οἱ κλέφτες ἔχουν μάλιγχερ.

—Μά... μά, δέν θά μάθουν κι οἱ Ἰταλοί ὅτι ἔχουμε ὅπλα; — πῆγε νά δικαιολογηθεῖ.

—Ἅμα ἐγώ κι ἐσύ, ἤ ὅποιος ἄλλος ἀπό μᾶς ἐδῶ δέν τό σφυρίξουμε στούς Ἰταλούς, ἀπό ποιόν θά τό μάθουν; Ἐγώ δέν θά τό προδώσω, ἐσύ θά τό προδώσεις;

—Τί λές τώρα!

—Λέω, συνέχισα, ὅτι κι ἄν βρεθεῖ κανένας τέτοιος παλιάνθρωπος, ἐμεῖς θά τό ξέρουμε πρίν ἔρθουν οἱ Ἰταλοί. Καί θά τόν συγυρίσουμε ἔτσι, πού δέ θά δεῖ νά μᾶς καίνε τά σπίτια οἱ Ἰταλοί.

—Δέ θά βρεθεῖ, δέ θά βρεθεῖ, ἀπάντησε μέ μιά φωνή τό χωριό.

Τό ἴδιο κιόλας βράδυ βγάλαμε περίπολα. Πρῶτο νούμερο φυλάξαμε ὁ γέρο-Παπαδόπουλος —κι ἄς ἤτανε παραπάνω ἀπό ἑξήντα— ἐγώ κι ὁ «κούτσαβλος», ὁ παραπάνω νεαρός, πού τό χωριό τόν παραγκώμιαζε ἔτσι γιατί κούτσαινε λίγο ἀπό γεννησιμιοῦ του.

Ἡ ὀργάνωση τῆς «Λαϊκῆς Πολιτοφυλακῆς» στήν Κορίτσα ἀπόδειξε, ὅτι ὑπήρχανε πολύ περισσότερα, ἀπό ὅσα εἴχαμε ἐπισημάνει, ὅπλα στήν κατοχή τοῦ χωριοῦ.

Πήγαινε ρολόι ἡ δουλειά κι ἕνα βράδυ, κοντά μεσάνυχτα, ξέσπασε γερό ντουφεκίδι στόν Πλάτανο. Πῆρε ἀμέσως φωτιά καί τό Μεσοχώρι, ἄναψε ὁ ἀχός καί στήν Κορίτσα. Φυσικά στόν ἀέρα ρίχνανε. Ὅμως, κι αὐτό χρειάζεται καμιά φορά. Οἱ μπαταριές κόβουνε πιό πολύ τή χολή ἐκείνων, πού ἔχουνε λόγο νά τίς φοβοῦνται, ἀπό ὅ,τι τά ἴδια τά βόλια, πού τά πιό πολλά δέ σκοτώνουνε, φυσικά.

Τήν ἄλλη μέρα τά μάθαμε:

Κάποιοι —πόσοι, ποῦ νά τό ξέρεις;— λιγουρευτήκανε τίς μανάρες τοῦ Βάιου Μαρκούση. Γερός νοικοκύρης ὁ μπάρμπα-Βάιος, παχιές κι οἱ μανάρες του. Τό μαντρί στήν αὐλή. Ἄκουσε ὁ νοικοκύρης ἀσυνήθιστο θόρυβο, πετάχτηκε στό παράθυρο, μόλις πῆρε τό μάτι του μιάν ἀχτίδα ἀπό κλεφτοφάναρο στό γιδομάντρι του. Ἄρπαξε τό δίκανο, τ' ἄδειασε κατά τή μεριά πού ἔφεξε τό κλεφτοφάναρο. Βιάστηκε! Καί παρ' ὅτι ἄριστος κυνηγός, ἀστόχησε. Οἱ κλέφτες ριχτήκανε, φαίνεται, στό παράδιπλα στό σπίτι τοῦ Μαρκούση ρέμα, ἐνῶ πίσω τους ἄναβε τό πελεκούδι ἀπό τό ντουφεκίδι

τριῶν χωριῶν. Πρέπει νά λαγιάσανε μέσα στό ρέμα ἴσαμε πού νά πάψουνε οἱ πυροβολισμοί. Πρέπει νά πήρανε τό ρέμα-ρέμα καί νά πέσανε στό ποτάμι ὁ Μέγας, ἀκριβῶς ἐκεῖ πού σμίγει τό ρέμα μέ τό ποτάμι. Ὁ τόπος ἀνοίγει καί τά νερά γίνονται ρηχά, περνιοῦνται. Ὕστερα ἔχει ἐκεῖ καί θάμνους ἀπό χαχεχτικά πλατάνια, κρύβεσαι. Ἀντίπερα, ὅμως, ἀπό τήν ἄλλη ὄχτη τοῦ Μέγα, εἶναι ἕνα ἐξοχικό σπίτι, τοῦ Ταξιάρχη Καραγιώργου. Ὁ νοικοκύρης του, μόλις ἄκουσε τό ντουφεκίδι, πῆρε τό μάλιγχέρ του καί κατέβηκε στό γιούρτι του, ἔπιασε μιά καλή πέτρα καρσί στό ποτάμι —ἦτανε πέρασμα, βλέπετε. Τό σκοτάδι δέν ἦτανε τόσο παχύ, μά ἄνθρωπο μόνο ἀπό πολύ κοντά μποροῦσες νά τόν διακρίνεις κι ὅταν τό μάτι ἔχει ἐξασκηθεῖ ἀπό ὥρα μέσα στή νύχτα. Ὁ ἦχος, ὅμως, εἶναι ἄλλο. Καί τραβάει τό βόλι!... Σά νά θροΐσανε οἱ θάμνοι στίς ξέρες τοῦ ποταμοῦ —τέντωσε τ' αὐτί ὁ ἄνθρωπος μέ τό ὅπλο στό χέρι. «Χράπ» —γλίστρησε, φαίνεται, κάποιος σέ κάποια στρογγυλή πέτρα τοῦ ποταμιοῦ, τόν πρόδωσε ἡ ἀρβύλα του... Ἀπό τήν ἀντίπερη μεριά ἀκούστηκε ἀμέσως ὁ ξερός κρότος τοῦ ἄκαπνου πυροβολισμοῦ. Στό ποτάμι κανένας πιά θόρυβος. Μπῆκε ὁ νοικοκύρης στό σπίτι, «ἔτσι θά μοῦ φάνηκε, μπορεῖ καί καμιά ἀλεπού νάταν», συλλογίστηκε. Κι ἔπεσε νά κοιμηθεῖ. Ἔξω ξαναπλώθηκε ἡ γαλήνη... ἄ, ναί, Γαλανό, νομίζω, τόν λέγανε καί τό λεγάμενο, τόν ἄλλο, ντέ, πού ἀπό τίς διακόσιες, τό λιγότερο, σφαῖρες, πού χαλαστήκανε ἐτούτη τή νύχτα, ἡ στερνή τοῦ ἦτανε γραφτή, συστημένη —«οὐ κλέψεις»!

Ὕστερα ἀπό μερικές μέρες ἀκούστηκε —πῶς, ἀπό ποῦ, ἀπό τά πουλιά, ἀπό τόν ἀέρα, ἀπό τά φύλλα τῶν δέντρων;— ὅτι τά «παλικάρια» τοῦ πλιάτσικου δέ γυρίσανε ὅλα στό «λημέρι» τους μέ τά πόδια. Ἕναν τόν κουβαλήσανε στόν ὦμο, ἀντί γιά τή μανάρα τοῦ Μαρκούση, οἱ ἄλλοι τῆς παρέας του —δέν εἶχε ἀκόμα ξεψυχήσει...

Μέ τό Στέφο Θάνο ἀνταμώναμε συχνά, ἀνταλλάζαμε τήν πεῖρα μας, ὅπως θά λέγαμε ἐπί τό... ἐπισημότερο, συζητούσαμε ὑπεύθυνα τί θά μπορούσαμε νά κάνουμε καλλίτερο γιά τό ἄλφα ἤ βῆτα πρόβλημα πού μᾶς ξεφύτρωνε. Καί ὕστερα ἀπό αὐτό τό ἐπεισόδιο τοῦ Κλειτσοῦ συναντηθήκαμε, τοῦ εἶπα τί ἔγινε κι ὅτι ἐμεῖς ὀργανώσαμε «Λαϊκή Πολιτοφυλακή» καί περιπολοῦμε τίς νύχτες. Κι ὁ Στέφος σχεδόν παράλληλα εἶχε πάρει, μαζί μέ τούς συγχωριανούς του καί τήν κομματική ὀργάνωση, πού εἶχε κάνει, ἀνάλογα μέτρα. Κι ἀρκετά ἀποτελεσματικά...

Δέν πέρασε πολύς καιρός καί πῆρα τήν πληροφορία, ὅτι ἡ ἑφταμελής συμμορία μέ τό «Χότσκις», πού ρήμαζε τά νοτιοδυτικά χωριά τοῦ νομοῦ Καρδίτσας καί τά βορειοδυτικά τοῦ νομοῦ Φθιώτιδας, μόλις πού πάτησε τό πόδι της στό πρῶτο χωριό τῆς Εὐρυ-

τανίας, βρῆκε ἕτοιμο «ἄνευ ἐπιστροφῆς» εἰσιτήριο γιά τόν Ἅγιο Πέτρο —ἐξόν ἀπό ἕναν! Ποῦ ἔγινε αὐτό, τό ἔμαθα τότε. Πῶς, ὅμως, ἔγινε, τό ἔμαθα ὕστερα ἀπό δεκαεφτά χρόνια. Ἀξίζει αὐτή ἡ ἱστορία, πού δείχνει, ὅτι ὁ λαός μας εἶναι ἱκανός μόνος του ν' αὐτοπροστατευθεῖ καί στίς πιό δύσκολες καί τραγικές ἐθνικές στιγμές, μέ τήν προϋπόθεση νά ἔχει καθοδηγητές καί μπροστάρηδες, ἄξιους, ὅπως ἀποδειχτήκανε ὅτι εἶναι τέτοιοι καί ἀκριβῶς σέ τέτοιες στιγμές οἱ πραγματικοί κομμουνιστές τῆς Ἑλλάδας.

Τό χωριό ἦτανε ἀπό τά πλούσια καί σέ ψωμί καί σέ κτηνοτροφία. Μ' ἄλλα λόγια εἶχε λόγους νά τό λιγουρεύονται οἱ ληστές. Αὐτό τό καταλάβαινε καί τό ἴδιο τό χωριό καί πολύ περισσότερο οἱ κομμουνιστές τοῦ χωριοῦ, πού αὐτόβουλα εἴχανε τότε ἐπωμιστεῖ ὅλες τίς εὐθύνες γιά τή ζωή, τήν περιουσία καί τή λευτεριά τοῦ λαοῦ. Οἱ κομμουνιστές, λοιπόν, αὐτοῦ τοῦ χωριοῦ καλέσανε μερικά ψυχωμένα παλικάρια, τούς μιλήσανε γιά τήν ἀποστολή τους, τά ὀργανώσανε σέ στρατιωτική ὁμάδα. Ὁρκιστήκανε ἔπειτα ὅλοι στήν ἐκκλησιά, ὅτι θά κρατήσουνε μυστική τήν ἀποστολή τους. Ἀναλάβανε τήν ὑποχρέωση νά εἶναι ἔνοπλοι ἀκόμα καί στά χωράφια τους. Καί μέ τό πρῶτο σινιάλο νά δώσουνε τό «παρών». Καί βγάζανε τή μέρα χαραούλια στίς ράχες καί στά διάσελα. Εἴπανε καί σ' ἄλλους χωριανούς, πώς μόλις δοῦνε πουθενά νά ξεμυτίζουνε οἱ «λεροί» νά τρέξουνε ἀπό τό συντομότερο μονοπάτι νά δώσουνε χαμπέρι στό χωριό, στόν τάδε.

Ἕν' ἀπόγεμα τά χαραούλια μηνύσανε, ὅτι ἐφτά ἔνοπλοι διαβήκανε τά σύνορα κατά τήν Εὐρυτανία καί πήρανε κατεύθυνση πρός τό χωριό. Ὁ ἐπικεφαλής τῆς ὁμάδας —κατάλληλος γιά τή δουλειά κι ἔμπειρος πολεμιστής τοῦ 40-41— συγκέντρωσε τή δύναμή του καί μιά καί δυό μ' ὀγλήγορη περπατησιά πιάσανε τόν τόπο ἀπό ὅπου κι ἔπρεπε νά περάσει ἡ συμμορία. Οἱ ἄντρες πήρανε θέσεις ἔτσι, πού μέσα ἀπ' τόν κλοιό τους νά μή γλιτώνει πουλί πετάμενο. Ἔγερνε ὁ ἥλιος κατά τή δύση του, ὅταν, συνάμενοι-κουνάμενοι, μπήκανε οἱ ἐφτά κλαρίτες στό μονοπάτι, πού ὁδηγοῦσε σέ μιά καλύβα χαμωμένη ἀπό φτέρη. Σέ μιά στιγμή ἕνας τους ξέκοψε, πῆρε τόν ἀπάνω δρόμο —μ' ἄν πήγαινες γι' αὐτόν τόν ἕνα, μπορεῖ νά σοῦ τή σκαπουλέρνανε οἱ ἔξι. Ἔπειτα, ὁ ἀρχηγός τῆς ὁμάδας τῆς Λ.Π. σκέφτηκε, σωστά, πώς αὐτός πάει νά συναντήσει τόν τσαούτη. Καί θά γυρνοῦσε μαζί —θά πιάνανε στή φάκα καί τόν τσαούτη. Σκοπός τῆς ὁμάδας ἦτανε νά τούς πιάσουνε, νά τούς ἀφοπλίσουνε, καί νά τούς παραδώσουνε στόν εἰσαγγελέα, νά ξεβρωμίσει ὁ τόπος ἀπό τήν κακοποιό παρουσία τους.

Οἱ ἄλλοι ἔξι προχωρήσανε καί μπήκανε στήν καλύβα. Ἐκεῖ θά περιμένανε, χωρίς νά τούς δεῖ μάτι, ὅπως νομίζανε, νά φτάσει μέ τό σκοτάδι ὁ τσαούτης μέ τό σύντροφό τους. Καί τή νύχτα θά

«πατούσανε» τό χωριό —σιτάρι, προῖκες, ζῶα, μουλάρια, ἀσημικά, μαλάματα, φορεσιές.

Πρέπει νά χαπνίζανε ἤσυχα-ἤσυχα τά τσιμπούκια τους, ὅταν τούς ἀλάφιασε ἀπό τ' ἀντίπερα στήν καλύβα τους βουναλάκι μιά βροντερή φωνή:

—Ἔι, ἐσεῖς, καθάρματα, πού εἴσαστε μέσα στήν καλύβα! Βγᾶτε ἕνας-ἕνας μέ τά χέρια ψηλά, χωρίς ὅπλα καί προχωρεῖστε κάτω στό ρέμα! Ἄλλη ἐκλογή δέν σᾶς μένει! Εἴστε ὁλοῦθε κυκλωμένοι. Μήν κοτήσετε ν' ἀνοίξετε ντουφέκι, σᾶς ἔφαγε ἡ μαρμάγκα! Εἴστε χαμένοι. Θά σᾶς ρίξουμε στό σταυρό. Τό καλό πού σᾶς θέλουμε. παραδοθεῖτε!

Πετάχτηκε ὁ πρῶτος ἔξω ἀπό τήν καλύβα μέ τό ὅπλο στό χέρι. Κι ἔχανε νά πιάσει μετερίτζι. Δέν πῆγε δυό βήματα, ἔπεσε νεκρός, σέκος!

Καί μόλις οἱ χαράδρες κατάπιανε καί τόν στερνόν ἀντίλαλο ἀπ' τή βροντή τοῦ μάλιγκερ, ξαναχούστηκε ἡ φωνή: «Λίγα δευτερόλεπτα σᾶς μένουν. Εἴδατε τήν τύχη τοῦ συντρόφου σας. Δέ θέλουμε νά σᾶς χαλάσουμε. Παραδοθεῖτε, ἄν θέλετε νά γλιτώσετε τό κεφάλι σας.»

Ἀπό τήν πόρτα τῆς καλύβας ξεμύτισε μιά κάνη ὅπλου καί ξέρασε φωτιά.

Οἱ ληστές δείχνανε ἀποφασισμένοι νά τά παίξουνε ὅλα γιά ὅλα, νά μήν παραδοθοῦνε. Τή στιγμή πού ἡ κάνη ξανάβγαλε γλωσσίδι φωτιᾶς, ἀπό τήν πίσω μεριά τῆς καλύβας οἱ ἄλλοι τέσσερες προσπαθούσανε νά χαλάσουνε τή δεσιά της καί νά λαχίσουνε. Ἤσανε, ὅμως, κι ἀπό κεῖ στή μπούκα. Καί μόλις ρίχτηκε ἔξω ὁ πρῶτος, μέ τό ὅπλο στό χέρι, τοῦ ἦρθε κατακούτελα, ἔπεσε ἀνάσκελα. Οἱ ἄλλοι ἀρχίσανε τώρα τό ντουφεχίδι μέσα ἀπό τήν καλύβα. Ἕνας καταιγισμός πυρός ἀπό ὅλες τίς πλευρές τίναξε τήν καλύβα σχεδόν στόν ἀέρα, τήν ξεθεμέλιωσε. Ὅταν πιά διαπιστώθηκε ἀπό τήν ὁμάδα τῆς Λ.Π. ὅτι δέν μποροῦσε ν' ἀνασαίνει ζωντανός μέσα στήν καλύβα, πλησιάσανε. Οἱ ἕξι ληστές εἴχανε βρεῖ τή σκληρή μέν, ἀλλά δίκαιη τιμωρία, αὐτή ἀκριβῶς πού τούς ἄξιζε καί πού ἔπρεπε νά τό ξέρουνε πώς τούς περίμενε.

Γιά τήν τύχη τῶν πτωμάτων τους, δέ ρώτησα. Κάποιος ὁμαδικός λάκκος θά τά κουκούλωσε. Ἀλλά ὁ ἕβδομος; Γι' αὐτόν ρώτησα.

Ὁ τυχερός ἄκουσε τό ντουφεχίδι, κατάλαβε τί ἔγινε. Μᾶλλον, δέ θά πῆγε κάν στόν τσασίτη του. Καί θά εἶπε τό γνωστό ρουμελιώτικο —«φευγᾶστε, ποδαράκια μου... νά μή σᾶς χέσ' ὁ κῶλος μου».

Ἔφαγε τόν τόπο ὅλη τή νύχτα ἡ ὁμάδα κι ἔπιασε τά περάσματα γιά νά μήν τῆς γλιτώσει. Κι ὄχι γιατί ἄξιζε τό τομάρι του,

κι ὄχι γιατί θά ξανάχε κῶλο νά βγεῖ στό κλαρί. Μά γιά νά μήν πάει στούς Ἰταλούς καί τά πεῖ χαρτί καί καλαμάρι καί καταφτάσουνε γιά τά ὅπλα.

Κι αὐτό ἔγινε. Τή γλίτωσε κι ἀπό τόπο σέ τόπο ἔφτασε στήν Καρδίτσα. Παρουσιάστηκε στήν Ἰταλική Καραμπινερία. Εἶναι χαρακτηριστικό, ὅτι οἱ ληστές ἐτοῦτοι αἰσθανόντανε «δικούς» τους τούς καταχτητές —ἡ «Νέα Τάξη» τούς ξεθέρεψε. Καί τά εἶπε. Καί νάσου ἕνα ἰταλικό τμῆμα μ' ἐπικεφαλῆς μοίραρχο τῆς Καραμπινερίας καταφτάνει στό χωριό. Μαζεύει ὅσους ἄντρες πέτυχε στό χωριό, τούς μπλοκάρει κι ἀρχίζει ὁ μοίραρχος: «Τό ὅτι ξεμπερδέψατε αὐτά τά καθάρματα, συγχαρητήρια! Ὅμως, ἐμεῖς θέλουμε νά μᾶς παραδώσετε καί τά ὅπλα πού χρησιμοποιήσατε γιά νά τούς ξεμπερδέψετε καί τά ἔξι ὅπλα πού πήρατε ἀπό τούς ληστές».

«Ἀπορεῖ» τό χωριό, μένει «κατάπληχτο», «πρώτη φορά ἀκούει γιά ληστές, ὅπλα», καί τά τοιαῦτα! «Πότε, ποῦ, πῶς; Κύριε φύλαττε!» «Καί ποιός τά εἶπε ὅλ' αὐτά;» —«Αὐτός πού γλίτωσε». «Καί ποῦ ξέρει, ἄν ἔγιναν αὐτά πού λέει, ὅτι ἤσανε ἀπό τό δικό μας χωριό; Ἐπειδή, λέει, ἔγιναν στήν περιοχή μας; Μά πόσες ὧρες, λέει, μακριά ἀπό τό χωριό;»

Ἐπιμένει ὁ μοίραρχος νά ζητάει τά ὅπλα. Φοβερίζει νά κάψει σπίτια, νά δέσει ἀνθρώπους, μά τά ὅπλα θά τά πάρει! Βράχος καί τό χωριό στό «ἀνήξερο». Οἱ πολλοί, στ' ἀλήθεια καί δέν ξέρανε τίποτα. Πάει-ἔρχεται ἡ... διελκυστίνδα τῆς συζήτησης μέ τό μοίραρχο. —«Κι ἄν εἶναι ἀλήθεια αὐτά πού λέει ἕνας ληστής, ποιός μπορεῖ ν' ἀποκλείσει, ὅτι τούς ξέκανε ἄλλη συμμορία ἤ γιά νά τούς πάρει τό πλιάτσικο ἤ νά τούς βγάλει ἀπό τή μέση;» «Ἐν πάσῃ περιπτώσει, τό χωριό πρώτη φορά ἀκούει τέτοιο πράγμα!» Κατά τό ἀπόγευμα ὁ μοίραρχος «περιορίζεται» νά ζητάει μόνο τά ὅπλα πού εἴχανε οἱ ληστές. —«Ἔ, καί πῶς περνᾶς, Γαλονά μου, τόσο ἀφελή τόν Ἕλληνα χωριάτη;» «Οὔτε ληστές εἴδαμε, οὔτε ὅπλα ξέρουμε, βγάλτο ἀπ' τό νοῦ σου!» Τό βραδάκι ἔλυσε τό μπλόκο. Κατάλαβε, ὅτι τοῦ κάκου ἐπέμενε. Τά δόντια μποροῦσε νά τούς βγάλει, ἀλλά τό μυστικό πού φυλαγότανε μέ ὅρκο, ὄχι! Φεύγοντας, δέν κρατήθηκε, εἶπε: «Χαλάλι σας! Τήν κάματε παστρικά τή δουλειά. Γλιτώσατε τόν τόπο σας ἀπ' αὐτά τά καθάρματα». Ἤτανε, φαίνεται, λογικός κι ἔντιμος ἄνθρωπος.

Ὑπῆρξε πραγματικά πολύ μεγάλη αὐτή ἡ ὑπηρεσία τῆς ὁμάδας, πού ξεμπέρδεψε σέ λίγη ὥρα μιά τόσο πολυμελή κι ἐπικίνδυνη συμμορία. Γλιτώσανε ἀπό τό ἄγχος τῆς ληστοσυμμορίας δεκάδες χωριά τῆς Θεσσαλίας, Φθιώτιδας καί Εὐρυτανίας. Χαλάλι τους, ἀλήθεια, τῶν κομμουνιστῶν αὐτοῦ τοῦ χωριοῦ, πού ὀργανώσανε μιά τόσο ἀποτελεσματική ἐπιχείρηση. Κι ἐπικυρώσανε ἄλλη

μιά φορά τήν ἀλήθεια ὅτι ὁ ἑλληνικός λαός δέ χωρατεύει μέ τούς ληστές.

Τά δυό περιστατικά, ἀπό ἀδήριτη ἀνάγκη αἱματηρά κι ἐξαιτίας, βέβαια, τῶν ἴδιων τῶν ληστῶν, κόψανε φαίνεται, τά ἤπατα καί κάθε ὄρεξη ἄλλων «συναδέρφων» τους νά δρασκελίσουνε τό βουνό Ζαχαράκη ἀπό τήν πλευρά τῆς Φθιώτιδας ἤ τήν Κρανιά, π.χ., ἀπό τήν πλευρά τῆς Θεσσαλίας γιά τήν Εὐρυτανία. Κατά μᾶς, ὁ τόπος βρώμαε ἀληθινό μπαρούτι! Κι οἱ χῆρες καί τά ὀρφανά μπορούσανε τώρα νά κοιμοῦνται ξέγνιαστα καί νά μήν ἀλαφιάζονται σάν ὁ βοριάς τά μεσάνυχτα ἔσειε λίγο τό μάνταλο τῆς ἐξώπορτας. Ὁ λαός εἶχε πάρει στά χέρια του ἀποτελεσματικά τήν αὐτοπροστασία του.

Ἔτσι κι οἱ δυό-τρεῖς χωροφυλάκοι τῆς Φουρνᾶς μέ τό Σταθμάρχη τους —πού ὁ κόσμος τόν ἔβγαλε ὁ «Φτερούγας»*, τί τό 'χε ἀπ' τ' ἀφαλόκομμα ὁ ἐρίφης τό πρῶτο πού νά ρωτάει σάν πήγαινε στά χωριά «του»: «φτερούγα ἔχει;» —τουτέστιν κότα!— κι οἱ ἄλλοι δυό-τρεῖς ἐπίσης τοῦ Καροπλεσιοῦ, συνεχίζανε νά παίζουνε ξέγνοιαστοι —δέν εἴχανε δά καί... πολυγνοιαστεῖ! —τήν κολτσινούλα τους στόν καφενέ καί τήν «ξερή»** τους.

Δέ σοῦ τό 'πα, ἀναγνώστη; —μᾶς γινήκανε ἀχρείαστοι, μιᾶς κι ἀνίκανοι καί γιά τούτη ἀκόμα τή δουλειά.

* Κι ὅμως! Ἐτοῦτος ὁ «Φτερούγας», σά βγῆκε ὁ Ἄρης στή Δομνίστα κι ἀμέσως ἀκούστηκε, μοῦ εἶπε, ὅταν τόν ἀντάμωσα στή Φουρνά γυρνώντας ἀπ' τό Καρπενήσι: «Ἔμαθες τίποτα; Μιά γερή ληστοσυμμορία φάνηκε. Ἄν σοῦ πέσει τίποτα στήν ἀντίληψη, εἰδοποίησέ με». —«Κάτσε στ' αὐγά σου, Γιάννη μου, τοῦ ἀπάντησα καί δέν εἶναι συμμορία, εἶναι Κλεφτουριά. Καί τό καλό πού σοῦ θέλω, ἄν φανοῦν κατά δῶ, κάνε τουμπεκί φιλοκομμένο, μπῆκες; Ἤ κατέβα στόν Κλειτσό, νά σέ γλιτώσω ἀπό ντράβαλα». Ἄκουσε, δέν μπορεῖς νά πεῖς, τή συμβουλή μου τόν Ὀχτώβρη. Καί τί νά 'κανε;

** Εἶδος χαρτοπαιγνίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΙ ΟΡΓΑΝΩΣΗ

Τό προλεταριάτο στήν πάλη του γιά τήν έξουσία δέν έχει άλλο όπλο έξόν άπό τήν όργάνωση.

Β. Ι. ΛΕΝΙΝ
«ΕΝΑ ΒΗΜΑ ΜΠΡΟΣ, ΔΥΟ ΒΗΜΑΤΑ ΠΙΣΩ»

Μέ τό Στέφο Θάνο ή γνωριμία μας χρονολογιότανε άπό τά 1933, όταν πρωτοδιορίστηκε δάσκαλος, στό χωριό μου. Ύστερ' άπό τό Νίκο Σολοῦχο, αὐτός ἦτανε ὁ δεύτερος σύντροφος πού γνώριζα στή ζωή μου. Ἀνάμεσά μας εἶχε μέ τόν καιρό ἀναπτυχθεῖ καί μιά στέρεη φιλία —πού κρατάει ἴσαμε σήμερα ἀνάλλαχτη.

Σέ μιά τέτοια τρομερή ὥρα, ὅπως ἐκείνη τῶν πρώτων ἡμερῶν τῆς ἐθνικῆς μας σκλαβιᾶς, σέ μιά στιγμή ἀναζήτησης μέσα στό πηχτό σκοτάδι στηριγμάτων γιά μιά *ἐκκίνηση*, ὁ νοῦς στρέφεται ἀμέσως στούς κοντινότερους καί σιγουρότερους ἀνθρώπους. Στό χῶρο τῶν Κτημενισδολόπων ὁ πρῶτος στή σειρά μοῦ ἦτανε ὁ Στέφος —ἀκόμα κι ἄν ἦτανε ἐδῶ ὁ Νίκος Σολοῦχος.

Ὁ Θάνος εἶχε βγεῖ ἀπ' τό Διδασκαλεῖο, πού λειτούργησε ἕνα φεγγάρι, παλιότερα, στό Καρπενήσι. Εὔνοια τῆς τύχης γιά τήν Εὐρυτανία στάθηκε τό ἵδρυμα νά τό διευθύνει ὁ ἐξαίρετος Θεόδωρος Κάστανος. Καί τώρα οἱ δάσκαλοι πού ὑπηρετούσανε στά σχολειά τῆς Εὐρυτανίας, μαθητές τοῦ Κάστανου, ἦσανε στήν πλειοψηφία τους προοδευτικοί. Νέοι κι ἔχοντας πάρει, ἄλλος πλειότερο, ἄλλος λιγότερο, ἀπ' τή φωτισμένη σκέψη τοῦ διευθυντῆ τοῦ Διδασκαλείου τους, «φυσιολογικά» βρεθήκανε στόν κύκλο τῶν ἀνθρώπων τῆς «Φωνῆς» —ἕνας ἀπ' αὐτούς κι ὁ Στέφος Θάνος.

Μά ὄχι ἁπλῶς ἕνας ἀπ' τόν εὐρύ ἐκεῖνο κύκλο. Ἕνας ἀπ' τό στενότερο κύκλο τῶν ἄμεσων συμβούλων τῆς ἐφημερίδας καί τῶν τακτικῶν οἰκονομικῶν ἐνισχυτῶν της. Ὁ δεσμός τῶν συντακτῶν τῆς «Φωνῆς» μ' αὐτούς τούς φίλους της κάθε ἄλλο παρά στούς ἀδύνατους μπορεῖ νά λογιστεῖ. Καί στάθηκε κι αὐτός ἀποδοτικό-

τατος στά μεγάλα χρόνια τοῦ ΕΑΜ. Ἔτσι, ἀνάμεσα σ' ἐμένα καί τό Στέφο ὑπῆρχε κι ἐτοῦτος ὁ δεσμός —τῆς «Φωνῆς τῆς Εὐρυτανίας».

Στά χρόνια τοῦ Στέφου καί τά δικά μου πολλούς, τό τονίζω *πολλούς*, Εὐρυτάνες μᾶς σύνδεε ἕνα δεσμός πού σήμερα μπορεῖ σέ μερικούς νά εἶναι ἀκατανόητος ἤ σέ ἄλλους νά φαίνεται ἀναχρονισμός. Ὁ λόγος ἐδῶ γιά κείνη τήν ἀγάπη, ἀληθινό πάθος, πού τρέφαμε γιά τήν Ἐπαρχία μας καί γιά τούς χωριάτες της, πού σάρκα ἀπό τή σάρκα τους ἤμασταν. Σωστό πάθος μας κι οἱ ὁραματισμοί μας, τά ξέφρενα, μά τήν πίστη μου, ὄνειρά μας γιά ἕνα ἄλλο, *ὄμορφο* Αὔριο, γιά ἕνα χορτάτο ξημέρωμα καί γιά τόν ξενηστικωμένο τόπο μας... Καί τί συζητήσεις δέν εἴχαμε κάνει οἱ δυό μας μέ τό Στέφο γιά μιάν ἀναγεννημένη Εὐρυτανία!

Ὅταν πέρασα, τό Σάββατο παραμονή τοῦ Θωμᾶ, ἀπ' τό χωριό τοῦ δάσκαλου τά Σαραντάπορα, ἐκεῖνος δέν εἶχε γυρίσει ἀπ' τό Μέτωπο, ὅπου πολέμησε μέ τό βαθμό τοῦ ἐφέδρου ὑπολοχαγοῦ πυροβολικοῦ. Ἔφτασε, νομίζω, τή Δευτέρα τοῦ Θωμᾶ. Καί μόλις τό 'μαθα, μιά καί δυό στά Σαραντάπορα. Μέ τήν περπατησιά τῶν εἰκοσιδυό μου χρόνων τότε, τήν ἔχανα δέν τήν ἔχανα μιά ὥρα ἀπ' τόν Κλειτσό ὥς τό σπίτι τοῦ Θάνου.

Μεσοβδόμαδο μετά τοῦ Θωμᾶ θά ἦτανε, τό δάσκαλο τόν βρῆκα μέ τά χακί του ἀκόμα. Δέ μείναμε νά κουβεντιάσουμε στό σπίτι μέσα, ἄν κι ἐμένα πολύ μ' ἄρεσε στό μικρό δωματιάκι-γραφεῖο τοῦ Στέφου, ὅπου κι ἡ βιβλιοθήκη του. Ν' ἀγναντεύω μ' ἄρεσε ἀπ' τό ἀνοιχτό μπαλκόνι τό ρέμα ἀπό κάτου μέ τό δασύ του πλατανιά, ἀργορουφώντας γουλιά τή γουλιά τόν φρεσκοκομμένο στό μύλο ἀρωματικό καφέ πού μᾶς τοίμαζε ἡ «δασκάλα» ἡ Ἀγλαΐα. Μόνο πού τούτη δά τή φορά μήτε γιά καφελογήματα ὄρεξη ὕπαρχε, μηδέ γιά ρομαντιλίκια διάθεση. Ἔπειτα, δέ θέλαμε νά μᾶς κόβουνε τυχόν τήν κουβέντα μέ μπαῖνε-βγαῖνε, μά οὔτε καί νά τήν ἀκούσει, ἴσως, ἄλλος, καθώς στό σπίτι ὁ ἕνας ἔρχεται ὁ ἄλλος φεύγει ὁ κόσμος. Τραβήξαμε γιά τ' ἁλώνι, σαράντα-πενήντα μέτρα ἀπ' τό σπίτι. Μοσχοβόλαε ἐκεῖ τό κατάφρεσκο γρασίδι, μύρια καταπράσινα βελόνια βελονάκια ὀρθά ξεφυτρωμένα πάνω στό νωτισμένο χῶμα...

Δυό-τρεῖς βδομάδες προτοῦ πάρουμε τήν κάτω βόλτα στό Μέτωπο γιά τά γερά, εἴχαμ' ἀνταμώσει μέ τό Στέφο κάπου ἐκεῖ λίγο κάτω ἀπό τήν Κλεισούρα τῆς Ἀλβανίας. Καί τώρα δέ μᾶς χρειαζόντανε τά «ποῦ ἤσουνα» καί «πῶς τά πέρασες» καί τά παρόμοια. Θά ἦτανε περιττή ἐπανάληψη. Ἐξόν πού μέ τό Στέφο δέν κουβεντιάζαμε προσωπικά ἤ οἰκογενειακά ζητήματα, δέν τό 'φερνε ἡ κουβέντα μας, πού ἐξαρχῆς καί πάντα ἔμπαινε σέ κάποιο γενικότερο θέμα, ἡ συζήτηση ἄναβε μονομιᾶς, ἄιντε νά χωρέσει

ἐδῶ ἄλλο τίποτα! Κι ἄν αὐτό σ' ἀλλοτινούς καιρούς, ἔ, σκέψου τώρα...

Στρωθήκαμε στό βελουδωτό γρασίδι, ἄν κι ἡ γῆς ἦτανε ἀνοιξιάτικα ὑγρή. Σωστότερα, καλά-καλά δέν κάτσαμε καταγῆς, κι ὁ Στέφος, πάντοτε πράος, αὐτή τή φορά δέν κρατήθηκε, ἴσα στό ζεστό, στό καυτό σίδερο... Μά ἄς ἀφήσω τόν ἴδιο κι ἐδῶ νά μᾶς ἀφηγηθεῖ. Ὕστερ' ἀπ' τόσα χρόνια —καί τί χρόνια!— ἔγραψα στό Στέφο, πού ζεῖ σήμερα στήν Πολωνία, νά μοῦ πεῖ τί θυμότανε ἀπό κείνη τή συνάντησή μας. Καί νά τί μαρτυρεῖ μέ τήν ἀπό 25-3-1967 ἀπάντησή του:

«Ἀπ' ὅσα μπορῶ νά θυμηθῶ. Συναντηθήκαμε. Ἦρθες ἐπίτηδες. Καθήσαμε στ' ἀλώνι. —«Καί τώρα, Γιωργούλα, τί γινόμαστε;» Καί σύ μ' ἀπάντησες: —«ἀλά Κολοκοτρωναίικα». Εἴδαμε τήν κατάσταση πού θά δημιουργοῦνταν γενικά στήν Ἑλλάδα καί εἰδικά στά μέρη πού θά τά πατοῦσε ρόδα καί καλοτυχήσαμε τά βουνά μας...»

Κι ἀλήθεια, πάνω στήν προοπτική γιά «κολοκοτρωναίικο» ξετυλίχτηκε ἐκείνη ἡ συζήτησή μας. Κι ὅταν ὁ Θάνος λέγει «εἴδαμε τήν κατάσταση», ἐννοεῖ ἐξετάσαμε. Πραγματικά «ψαχουλέψαμε» στό μέτρο τῆς δύναμής μας νά πιάσουμε μέσα στό κατασκότεινο «μέλλον» τῆς σκλαβιᾶς μας ἀπό ποῦ μπορούσαμε νά πιαστοῦμε, νά πατήσουμε, κατά ποῦ, σέ συνέχεια, νά «βαδίζουμε».
Ἡ πορεία πλεύσης «ἀλά Κολοκοτρωναίικα» τό ἀμέσως ἑπόμενο βῆμα σκέψης πού ἀναγκαστικά προσδιόριζε ἦτανε τά ὅπλα. Καί πραγματικά τό πρόβλημα τῶν ὅπλων ἀποτέλεσε ἕνα ἀπό τά πρῶτα καί βασικά θέματα τῆς συζήτησής μας.

Σέ λίγες μέρες μετά τή συνάντησή μας στ' ἀλώνι, ὁ Στέφος κατέβηκε στήν Καρδίτσα καί νά τί θυμᾶται καί μοῦ ἱστορεῖ στό γράμμα του:

«Ἐκεῖ συνάντησα τό Νικηταρά* (Κώστα Καφαντάρη). Πρώ-

---

* **ΝΙΚΗΤΑΡΑΣ** —τό ψευδώνυμο τοῦ δικηγόρου Κώστα Καφαντάρη ἀπό τήν Καρδίτσα πού μ' αὐτό βγῆκε τό καλοκαίρι τοῦ 1942 στά Βουνά τῆς Δ. Θεσσαλίας ἡγέτης τῶν ἀνταρτῶν ἐκεῖ. Ἡ συμβολή του στή δημιουργία κι ἀνάπτυξη τοῦ ἀντάρτικου σ' αὐτή τήν περιοχή ὑπῆρξε πολύτιμη. Χάθηκε στόν ἐμφύλιο πόλεμο. Θυμᾶμαι: στήν παράδοση τῶν ὅπλων μετά τή συμφωνία τῆς Βάρκιζας, ἦρθε καί μέ βρῆκε στό χωριό Κομποτάδες. Τό τάγμα, πού τοῦ ἦτανε καπετάνιος, ὑπαγότανε τόσο στή XIII Μεραρχία, ὅπου ἐγώ ἤμουνα ὑπεύθυνος κομματικά. Μέ δάκρυα στά μάτια μοῦ εἶπε: «Ἀπό ἅρματα ξέρεις. Ἄλλο τόσο τά πονῶ κι ἐγώ, τά ἔρμα. Πές ὅ,τι θές, μά ἐγώ τ' αὐτόματό μου δέν τό παραδίνω. Νά μή μέ σκοτώσουν αὔριο μ' αὐτό, κάλλιο νά τό φάει ἡ σκουριά κρυμμένο ἀπό μένα. Μά δέ θέλω νά μοῦ ποῦν πώς ἀπειθάρχησα. Μή μοῦ πεῖς ὄχι, δέν τό παραδίνω!» Τοῦ ἔσφιξα τό χέρι,

τη του κουβέντα ήταν νά προσέξουμε τά δπλα. Έγώ τοΰ 'πα: «Καλά, Κώστα. Αύτά τάχουμε κανονίσει έμεϊς». Πράγμα πού σημαίνει, δτι στή συζήτησή μας ένα άπό τά κύρια σημεία ήτανε τό ζήτημα τής έξασφάλισης τών δπλων. Αύτά έχουν δπως τά λέω».*

Τό ψωμί —ή πείνα, άλλωστε, ένδημοϋσε στήν Εύρυτανία— στάθηκε στό κέντρο τής συζήτησής μας δχι λιγότερο άπό τά δπλα ή τήν όργάνωση. Άνατριχιαστικός στή μνήμη τών μεγαλυτέρων άνακαλούνταvε τώρα «ό άποκλεισμός τοΰ Δεκαεφτά», δταν ή Άντάντ είχε έπιβάλει στούς Έλληνες τήν πείνα γιά νά τούς έκβιάσει νά βγοΰνε στόν πόλεμο στό πλευρό της. Τό δτι θά πεινούσαμε καί σ' έτοΰτο τόν πόλεμο δέν παραλείψανε άπό τήν πρώτη στιγμή νά μάς τό ύπογραμμίζουνε τά θύματα τοΰ Δεκαεφτά.

Άντιμετωπίσαμε τό ένδεχόμενο παράλυσης τής δραστηριότητας έκείνων τών κρατικών λειτουργιών, πού τούς έπεφτε εύθύνη, έστω στοιχειώδικη, μά όπωσδήποτε άπαραίτητη, γιά τήν άντιμετώπιση βασικών λαϊκών προβλημάτων, δπως, γιά παράδειγμα, ή προμήθεια καλαμποκιοΰ στό πρατήριο Φουρνάς κι άλατιοΰ στό Μονοπώλιο, ή άσφάλεια τοΰ έχει τών άνθρώπων κ.ά. «Ό λύχος στήν άντάρα χαίρεται», λέει μιά άπό τίς πιό διαδομένες έκεί πάνω σ' έμάς παροιμία. Τόν κίνδυνο μέσα σέ τούτη τήν άναμπομπούλα καί τό χαλασμό νά ξεφυτρώσουνε κάθε φιράματος πλιατσικολόγοι, κατσικοκλέφτες, πού δέν έλείψανε καί σέ «καλούς» καιρούς, κλαρίτες καί ληστές, τόν έπισημάναμε σ' έκείνη τή συνάντηση.

Μ' ένα λόγο, μέ τό Στέφο δέ δυσκολευτήκαμε νά καταλήξουμε:—δτι δλα τά προβλήματα πού ήδη ύπήρχανε κι έκεϊνα πού θά μάς ξεφυτρώνανε, χρωστούσαμε νά τ' άντιμετωπίσουμε *μόνοι* μας, μέ τίς δικές μας μονάχα δυνάμεις, δηλαδή μέ τόν κόσμο μας τοΰτον έδώ, τοΰ τόπου μας.

—δτι όλοφάνερο άπό ποΰ χρειαζότανε ν' άρχίζαμε, άπό ποΰ νά ξεκινούσαμε —άπό τήν *όργάνωση* τών δυνάμεών μας, τοΰ λαοΰ τής περιοχής μας, άπό τή συσπείρωσή του γύρω μας καί στή βάση τοΰ ένδιαφέροντός του γιά τό ψωμί του, τό βιός του, τήν άσφάλειά του, μέ μιά λέξη τά ζωτικά του προβλήματα.

—δτι στούς κομμουνιστές έπεφτε άπό κάθε άποψη τό πρώτο καί κύριο βάρος γιά δλα. Χρωστούσανε νά μποΰνε μπροστά. Νά όρμηνέψουνε τόν κόσμο, νά τόν γκαρδιώσουνε, νά τοΰ δείξουνε στόχο καί διέξοδο, νά πείσουνε μέ πρακτικό άποτέλεσμα πώς σωστά καί σιγουρεμένα τόν όδηγάνε. Νά τοΰ φέξουνε μέσα στό θεοσκόταδο

κρατώντας μέ τό ζόρι τό δάκρυ. —«Ώρα καλή», τοΰ είπα. Δέν ξανανταμώσαμε...

* Άπό τό άπό 25-3-67 γράμμα τοΰ Θάνου.

τῆς σκλαβιᾶς. Ἄρα, χρειαζόντανε κομμουνιστές, ἄρα, χρειαζόμαστε *ὀργάνωση* κομμουνιστική —ἀπό Διός ἄρχεσθαι!

Ποιοί ἀπ' τούς συντρόφους μας θά γυρνούσανε στά χωριά μας τῶν Κτημενίων καί τῶν Δολόπων, νά τούς ἀνταμώσουμε, νά ὀργανωθοῦμε. Νά κοιτάξουμε ποιά ἀπό τά ξύπνια παιδιά στά διάφορα χωριά μας θά μπορούσαμε νά τραβήξουμε σέ ὀργάνωση, νά φτιάξουμε κομμουνιστές. Ὁ Στέφος νά δεῖ νά μιλήσει μέ τό Βασίλη Μανούχα στή Μολόχα. Νά κατεβεῖ τό συντομότερο στήν Καρδίτσα, νά «πάρει ἐπαφή», ἐγώ νά πάω στό Καρπενήσι νά δῶ τούς φίλους τῆς «Φωνῆς» —τόν Μπακόλα, τό Στρατίκη, τό Γιάννη Καρακωστή. Νά κατατοπιστοῦμε κι ἀπ' τίς δυό μεριές, Καρδίτσα καί Καρπενήσι, πῶς βλέπουνε ἐκεῖ «οἱ δικοί μας» τά πράγματα. Τί σκέφτονται νά κάμουνε, νά τό κάμουνε μέ συνεννόηση καί συντονισμένα —τό 'να χέρι πλένει τ' ἄλλο καί τά δυό τό πρόσωπο, ἔτσι εἶναι! Αὐτά συμφωνήσαμε μέ τό Στέφο, πού νά, καί τί ἀναφέρνει σχετικά στό γράμμα του:

> «Εἴπαμε σέ συνέχεια: καί τώρα θάχουμε πεῖνες, θάχουμε παραλυσία Ἀρχῶν, θά βγοῦνε κόσμος στό χλαρί... Καί καταλήξαμε: α) τά ὅπλα προσοχή νά κρατηθοῦν σέ χέρια καλά καί νά τά ξέρουμε, αὐτά θά 'ναι τό στήριγμά μας. β) Τό ζήτημα τῆς πείνας κι ὅλα τά ζητήματα, πού θά δημιουργηθοῦν, θά τ' ἀντιμετωπίζουμε μπροστά ἐμεῖς καί μέ τίς δυνάμεις τοῦ κόσμου, πού γιά τήν ἐμπιστοσύνη του καί σεβασμό του ἤμασταν βέβαιοι. Θά δοῦμε. Ἀλλοῦ ἐπιτροπές θά συγκροτήσουμε, γιά πείνα, γιά διαφορές κι ὅπλα, γιά ἀσφάλεια. Τά πράγματα θά μᾶς ὁδηγοῦν, ἀρκεῖ νά τά προκάνουμε καί νά μή μᾶς προκάνουν».*

Ἔτσι, λοιπόν, ξεκινήσαμε μέ τό Στέφο. Καί ξεκινήσαμε σάν κομμουνιστές. Βάλαμε τό πρῶτο λιθάρι τῆς ὀργάνωσης στούς πρώην δήμους Κτημενίων καί Δολόπων. Οἱ ἐξελίξεις πού θ' ἀκολουθή-

* Τό γράμμα τοῦ Θάνου ἀποτελεῖ μιάν ἀκόμα μαρτυρία, ὅτι οἱ κομμουνιστές τῆς Ἑλλάδας τήν ἑπομένη κιόλας ἀπό τήν κατάρρευση τοῦ Μετώπου ριχτήκανε στήν προετοιμασία τοῦ ἀγώνα ἀπελευθέρωσης, χωρίς νά περιμένουνε νά τούς βροῦνε ἡ σύνδεση, ἐπαφή κλπ. Ριχτήκανε στή δουλειά ν' ἀντιμετωπίσουνε τά λαϊκά προβλήματα, ἰδιαίτερα τό πρόβλημα τοῦ ψωμιοῦ. Μαρτυρία, ὅτι εἴχανε σαφή προοπτική ἔνοπλου ἀγώνα. Καί τό φαινόμενο ὑπῆρξε καθολικό, πανελλαδικό, ὅπου βρέθηκε κι ἕνας, ἔστω ἐντελῶς ξεκομμένος, κομμουνιστής. Ἀληθινό μνημεῖο ἀπό τήν ἄποψη αὐτή ἀποτελεῖ καί τό ἄρθρο τοῦ Μ. Πορφυρογένη στά «Κρητικά Νέα» Ἡρακλείου στίς 16-5-1941. Ἡ ἀνιστόρητη ἐπινόηση, ὅτι δῆθεν οἱ κομμουνιστές τῆς Ἑλλάδας προσανατολιστήκανε στήν Ἀντίσταση μετά τήν ἐπίθεση τοῦ Χίτλερ κατά τῆς ΕΣΣΔ, συνιστᾶ ἁπλῶς παλιανθρωπιά. Κι ἀνεξάρτητα ἀπό ποῦ τυχόν προέρχεται ὁ παρόμοιος ἰσχυρισμός —ἐκεῖθεν εἴτε ἐντεῦθεν.

σουν κι ἀπανωτές θά εἶναι κι ἐκπληκτικές. Προπαντός, ὅμως, μέ γρήγορους ρυθμούς τέτοιους, πού ἦτανε ἐντελῶς ἀδύνατο νά προβλεφτοῦνε τότε ἐκεῖ στ' ἁλώνι τοῦ Στέφου. Οἱ δυό γινήκαμε τέσσερες, οἱ τέσσερες ὀχτώ, δεκάξι, τριανταδύο —κι ἄνθρωποι καί γεγονότα καί πλούτη τῶν γεγονότων! Γαλάριοι καιροί, ναί, πολύ γαλάριοι! Κι ἄς φύσαε ἀπ' ἄκρη σ' ἄκρη τῆς πατρίδας ὁ λίβας τῆς φασιστικῆς σκλαβιᾶς...

Ἀπό δῶ καί πέρα ὅλες οἱ ἐνέργειες τοῦ Στέφου κι ἐμένα θά ἔχουνε τή σφραγίδα τούτης μας τῆς συνάντησης. Ὁ ἕνας ἐνημέρωνε τόν ἄλλο, ταχτικά ἀνταμώναμε, στήναμε σιγά-σιγά ὀργανώσεις, προχωρούσαμε. Τ' ἀποτέλεσμα δέν ἐπιτρέπεται νά μήν τό λογαριάσεις καρπό τῆς ὀργάνωσης, ὅσο μικρῆς, ὅσο ἔσχατης κι ἄσημης, μά ὁπωσδήποτε μιᾶς *ὀργάνωσης* τοῦ ΚΚΕ. Οἱ ὁποιεσδήποτε ἐνέργειές μας, πού φέρνανε στό ἄλφα ἤ βήτα ἀποτέλεσμα, σημαδευόντανε ἀπό τό χαρακτηριστικό τῆς σκέψης καί νοοτροπίας τοῦ ὀργανωμένου κομμουνιστῆ.

Ἄν δέν ἤμαστανε κομμουνιστές, πολύ ἀμφίβολο, ἄν θά ἐνεργούσαμε τότε ἔτσι, ὅπως κι ἐνεργήσαμε. Ἄλλοι παράγοντες ἀπ' ὅλα τ' ἄλλα κόμματα, μήτε καί πού τό σκεφτήκανε ἐκείνη τή δύσκολη στιγμή νά ἐπωμιστοῦνε ἑκούσια εὐθύνες γιά τήν ἐπιβίωση, γιά τήν ὕπαρξη τήν ἴδια τοῦ λαοῦ τῆς περιοχῆς τους. Οὔτε κάν τούς πέρασε ἡ παραμικρούλα βρέξη νά χαλάσουνε τή ζαχαρένια τους, νά μποῦνε μπροστά καί νά τραβήξουνε. νά σπαζοκεφαλιάσουνε, νά πρηστεῖ τό συκώτι τους, νά σπάσει ἡ χολή τους, μά κάτι, ἐπιτέλους, νά κάμουνε γιά τό ψωμί, ἔστω, τοῦ λαοῦ τους, πού τόσα χρόνια τόν ἀρμέγανε, ὥσπου νά ματώσει ἀπ' τ' ἄρμεγμα, ὄχι μόνο ἐκλογικά. Κι ὅσο γιά προοπτική ἀγώνα ἀπό μέρους τους, ἔ, πολλά δέν τά γυρεύεις;

Γιά τή δική μας περιοχή, τῶν Κτημενιοδολόπων, αὐτή εἶναι ἡ ἀλήθεια. Κι ἄν μπορεῖ κανένας νά τήν ἀποδείξει ἀβάσιμη —μιλῶ γιά τό 1941— παρακαλῶ, ἰδού ἡ Ρόδος!

...Τοῦτο τόν καιρό ὁ δικός μας ἐκεῖ πάνω χωρικός δέν ἔχει μήτε χρόνο, μήτε χέρια λεύτερα νά ξύσει κάν τή μύτη του! «Αὐτάρκης», βλέπετε, ἡ... οἰκονομία του, ἀπ' ὅλα! Καί τίποτα, πού νά τοῦ φτάνει γιά ὅλο τό χρόνο, ὥς τήν ἄλλη συγκομιδή. Γεωργός κι ἐγώ αὐτή τήν περίοδο κάθε ἄλλο παρά μέ καμιά ἀφηρημένη ἔννοια. Τά τοῦ ζῆν δέν τά ἔλυνα ὅπως στά παλιά μυθιστορήματα. Ἔπρεπε νά δουλεύω στά πατρικά χωράφια καί μάλιστα μ' εὐσυνειδησία νοικοκύρη, ἀκριβέστερα μ' ἐπίγνωση τῆς ἀνάγκης ὅτι μόνο μέ τό τσαπί θά κερδηθεῖ αὐτή τή φορά ὁ ἐπιούσιος. Μπῆκε πιά ὁ Ἰούλης, καιρός π' ἀρχίζει στά γεμάτα τό πότισμα τῶν καλαμποκιῶν, τῶν φασουλιῶν κλπ. Τό μεγάλο μας χτῆμα στά «Λιβάδια» τό εἴχαμε καλαμπόκι αὐτή τή χρονιά. Ἔχει δικά του νερά τό χτῆμα. Δυό

στέρνες, γεμίζανε τό βράδυ, τό πρωί πήγαινα καί τίς άμολοῦσα. Μά δέν εἶναι ἁπλῶς ν' ἀμολᾶς τή στέρνα αὐτό πού λέμε πότισμα. Ἡ ὅλη διαδικασία: τό νερό βγαίνει μέ μέτρο ἀπό τή στέρνα, τό ρυθμίζεις ὁ ἴδιος μ' ἕνα παλούκι, πού βάζεις στήν ὀπή. Τό νερό τρέχει στήν αὐλακιά —ὅλο τό χωράφι εἶναι κομμένο σέ ζῶνες μέ βαθιές αὐλακιές πού ἔχουν συρθεῖ τόν καιρό τῆς σποράς. Κι ἐσύ, πού ποτίζεις, ξυπόλητος καί μέ τά μπατζάκια ἀνασηκωμένα ἴσαμε τό γόνα, μπλατσανᾶς, κοινῶς τσαλαβουτᾶς, μέσα στό λασπωμένο χῶμα, μέ ἄκρα προσοχή νά μήν καταστρέψεις φυτό, καί μ' ἕνα λαφρύ τσαπί διευθύνεις σέ μικρά-μικρά ρυάκια τό νερό στή ρίζα καθεμιᾶς καλαμποκιᾶς, κολοκυθιᾶς, φασουλιᾶς ἤ ρεβυθιᾶς, πού συνυπάρχουν στή σποριά. Μά τόσο νερό, πού νά προλαβαίνει νά τό πιεῖ τό χῶμα δίχως ν' ἀπογυμνώσει τή ρίζα. Σωστή ψιλοδουλειά. πού θέλει καί στοργή, μήν τό γελᾶς. Τό φυτό ἔχει ψυχή καί προσωπικότητα, γνωρίζεσαι μαζί του, μαθαίνεις τοῦ καθενοῦ τά σουσούμια ἀγαπᾶς τό καθένα ξεχωριστά, τό κουβεντιάζεις. Αὐτή τήν ψιλοδουλειά τήν ἀρχίζεις ἀπ' τό τέλος τῆς σποριᾶς πρός τό κέντρο-κέντρο, βέβαια, ἡ στέρνα, τό νερό. Κι ἀπ' τήν πατινή. Τελειώνεις. πιάνεις τή δεύτερη, τήν ἀμέσως παραπάνω. Κι ἔτσι πάει λέγοντας! Τό πότισμα πρέπει νά γίνει πολλά πρωί, μέ τή δροσιά, νά προκάνει ἡ γῆς νά πίνει τό νερό, νά μήν ἔχεις ἀπώλειες ἀπό στέγγωμα. Πρίν, λοιπόν, πιάσει τό κάμα. Καί μετά, τό βραδάκι, ὅταν θά ἔχει πέσει ὁ ἥλιος καί θά 'ναι τος χωρίς δύναμη καί δέ θά 'χει χρόνο νά ἐξατμίσει τό νερό. Τό πότισμα, σέ σύγκριση μ' ἄλλες γεωργικές ἀσχολίες, θεωρεῖται λαφριά δουλειά, ἄν καί σέ κουφομεσιάζει ὄχι λιγότερο ἀπ' τό θέρο.

Ὅταν στήν πρωινή βάρδια μοῦ τελεύανε οἱ δυό στέρνες, τίς βούλωνα γιά ξαναγέμισμα ἴσαμε τό βραδάκι καί μποροῦσα νά γυρίσω στό σπίτι. στό χωριό γιά γευμάτισμα, εἴκοσι λεπτά ποδαρόδρόμος ἦτανε δέν ἦτανε —κι εὐχάριστος, χωρίς ἀνηφοροκατηφοριές. Πολλές φορές, ἄν δέν εἶχα δουλειές στό χωριό, δέν περίμενα τυχόν κανένα, ἔπαιρνα μαζί μου τό «ψωμοτύρι» μου καί τό μεσημέρι τήν ἄραζα κάτω ἀπό τόν ἴσκιο τῆς βαλανιδιᾶς στήν αὐλή τοῦ ἀγροτικοῦ σπιτιοῦ πού εἶχε τό χτῆμα. Ἡ τοποθεσία σωστή βίγλα, ὁ ἀέρας φίλτρο. ἡ βρύση ἀπό κάτω κελαϊδισμός ἀσώπαστος στούς αἰῶνες, ἡ δροσιά βάλσαμο στόν κάθε πόρο τοῦ κορμιοῦ —τόν ἔπαιρνα μιά καί μιάμιση ὥρα, ἔτσι γιά νά ξεκαινουργώνει, ὅπως λένε, τό συκώτι. Μετά, ὥσπου νά πέσει ὁ ἥλιος πίσω ἀπ' τήν ἐλατόφυτη βουνόραχη στά δυτικά μας, διάβαζα. Κι ἀκριβῶς αὐτή τήν περίοδο. σ' ἐτοῦτο τό καλαμποκοπότισμα τοῦ 1941, διάβαζα τό ἔργο τοῦ Λένιν «Ἡ Προλεταριακή Ἐπανάσταση κι ὁ ἀποστάτης Κάουτσκυ». Καί χαιρόμουνα, ἐκεῖ μέσα στήν καταμοναξιά καί τήν καταπραϋντική ἡσυχία τῆς ἀνύποπτης γιά τά ἀνθρώπινα φύσης,

τό στρίμωγμα πού έχανε ό Λένιν στόν άποστάτη, γλένταγα τό γερό μπερντάχι πού τοῦ ἔδινε καί μοῦ γινόταν ἡ καρδιά ἀπό τή ζεματιστή εἰρωνεία, μέ τήν ὁποία ὁ Λένιν συγύριζε τόν ἀλλοτινό μαρξιστή.

Ἐκεῖ στά «Λιβάδια» μ' ἀναζήτησε ἕνα δειλινό ἀποσταλμένος τοῦ Δημητράκη Μπακόλα. Κρίμα πού δέ συγκράτησα ποιός ἦτανε —φαίνεται πώς τότε τόν πρωτόβλεπα, δέν τόν ξανάδα, δέν τόν θυμᾶμαι. Μοῦ ἔφερε ἕνα φάκελλο, εἶχε ἕνα σημείωμα τοῦ Μπακόλα κι ἕνα δαχτυλογραφημένο κείμενο. «Ἀπό τήν ἀνακοίνωση πού σοῦ στέλνω —ἔγραφε ὁ Δημητράκης— θά καταλάβεις περί τίνος πρόκειται καί δέ νομίζω ὅτι χρειάζεται νά ἐπεκταθῶ...» Καί κατέληγε νά πάω τό συντομότερο στό Καρπενήσι, ἀφοῦ πρῶτα κατατοπίσω καί τό Στέφο.

> «Ἡ καταστροφή πού ἔπαθε ὁ τόπος —ἔλεγε, ἀνάμεσα στ' ἄλλα, τό κείμενο— καί τά κοσμοϊστορικά γεγονότα πού ξετυλίγονται σήμερα ἐπιβάλλουνε τήν ἄμεση διόρθωση τῆς κομματικῆς κατάστασης καί τήν ἐξύψωση τοῦ κύρους καί τῆς δράσης τοῦ ΚΚΕ. Ἁρμόδια μέλη τῆς κομματικῆς καθοδήγησης, μή συνδεμένα μέ χαμιά ἀπό τίς πιό πάνω παρατάξεις καί δοκιμασμένα στή φυλακή καί τήν ἐξορία, μέ τή γνώμη πολλῶν μελῶν καί στελεχῶν τοῦ κόμματος, τῶν ἐξορίστων καί φυλακισμένων μελῶν τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς, κομματικῶν ὀργανώσεων πού ἔμειναν ἀσύνδετες μέ τίς πιό πάνω ὕποπτες ὁμάδες, ἀναλάβανε τό ἔργο τῆς κομματικῆς ἀνασυγκρότησης καί σχημάτισαν τήν κεντρική ἐπιτροπή τοῦ κόμματος μέ βάση τή συγκέντρωση ὅλων χωρίς ἐξαίρεση τῶν τίμιων κομματικῶν μελῶν, ὅπου κι ἄν ἀνήκουν καί τήν καταπολέμηση τοῦ χαφιεδισμοῦ καί τοῦ φραξιονισμοῦ.
>
> Ἡ καινούρια κεντρική ἐπιτροπή ἔκανε ἐδῶ καί μερικές βδομάδες ἔκκληση πρός τά μέλη τοῦ ΚΚΕ*... Εἶναι κοινή συνείδηση ὅτι πρέπει νά μπεῖ τέρμα σέ μιά κατάσταση αποσύνθεσης. Τό Κομμουνιστικό Κόμμα τῆς Ἑλλάδας πρέπει τό γρηγορότερο νά περάσει ἀπό τό στάδιο τῆς σύγχυσης, τοῦ χαφιεδισμοῦ καί τῆς διασπορᾶς στό στάδιο τῆς ανασυγκρότησης καί συνένωσης τῶν δυνάμεών του, νά γίνει ὁδηγός τοῦ λαϊκοῦ ἀγώνα γιά τήν ἐθνική μας ἀνεξαρτησία, γιά τήν ἐξουσία τοῦ λαοῦ...»**

* Πρόκειται γιά τήν ἀπόφαση τῆς 6ης Ὁλομέλειας τῆς ΚΕ τοῦ ΚΚΕ ἀπό 1-7-41 ὅπου τονιζότανε: «Ἡ ΚΕ καλεῖ ὅλα τά πιστά στήν ὑπόθεση τοῦ κόμματος καί τῆς Διεθνοῦς μέλη καί στελέχη τοῦ κόμματος νά συσπειρωθοῦν γύρω της καί νά συμβάλλουν μέ ὅλες τους τίς δυνάμεις γιά τό ξεκαθάρισμα τοῦ κόμματος» κλπ.

** Σημείωνε, ἀναγνώστη, πώς τό κείμενο αὐτό, ἀπό τά πρῶτα ντοκου-

Τέλος, ἡ ἀνακοίνωση τῆς ΚΕ (ΝΕΑΣ) τοῦ ΚΚΕ καλοῦσε ὅλους τούς τίμιους κομμουνιστές «νά περιφρουρήσουν τήν ἑνότητα καί τήν πειθαρχία τοῦ κόμματος γιά ν' ἀνυψώσουν τό συντομότερο δυνατό διάστημα τό ΚΚΕ σέ ὁδηγό ἐλευθερωτή τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἀντάξιο τῶν ἱστορικῶν περιστάσεων».

Τό κείμενο ἔφερνε τήν «ὑπογραφή»:

Η ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ (ΝΕΑ)* ΤΟΥ ΚΚΕ (ΕΤΚΔ).

Μέ τόν ἴδιο σύνδεσμο ἔστειλα ἀμέσως τό κείμενο στό Στέφο Θάνο κι ἕνα μικρό σημείωμα, ὅτι τήν ἑπόμενη φεύγω γιά τό Καρπενήσι καί γυρνώντας θά πήγαινα γι' ἀντάμωσή του στά Σαραντάπορα.

* * *

Μεγάλη ἡ συγκίνησή μου ξαναβλέποντας τό Δημητράκη Μπακόλα. Ἀγκαλιαστήκαμε, φιληθήκαμε, πάνω ἀπό χρόνο δέν εἴχαμε ἀνταμώσει. Καί τί χρόνος, ποιός χρόνος! —ὁ πόλεμος τοῦ 1940-41.

μέντα τοῦ ΚΚΕ στήν κατοχή, ὑπάρχει σαφής τοποθέτηση: «γιά τήν ἐθνική ἀνεξαρτησία, γιά τήν ἐξουσία τοῦ λαοῦ»

* Γιά ὅσους δέν εἶναι ἐνήμεροι: ἡ μέσα σέ παρένθεση ἔνδειξη ΝΕΑ ὑποδηλοῦσε ἀντιπαράθεση πρός τήν ΠΑΛΙΑ ΚΕ τοῦ ΚΚΕ, ἡ ὁποία μέ διακήρυξή της ἀπό 18-7-1941, πού δημοσιεύθηκε στό «Ριζοσπάστη» τῆς 1ης Αὐγούστου 41, ἀναγνωρίζει τήν ἐγκυρότητα τῆς ΝΕΑΣ ΚΕ καί καλεῖ τά μέλη τῶν ὀργανώσεων πού καθοδηγοῦσε νά συσπειρωθοῦνε γύρω ἀπό τή νέα καθοδήγηση τοῦ ΚΚΕ. Ἐπίσης καί πρός τή λεγόμενη «Προσωρινή Διοίκηση». Γιά περισσότερες λεπτομέρειες βλ. καί Π. Ρούσου «Ἡ Μεγάλη Τετραετία», ΠΛΕ 1966, σ. 83-96.

Διαβάζοντας τοῦτο τό ντοκουμέντο τοῦ 1941, μπορεῖς, ἄραγε, ν' ἀντέξεις καί νά μήν πάει ὁ νοῦς «σέ μιά κατάσταση ἀποσύνθεσης» τοῦ ΚΚΕ καί στήν «κοινή συνείδηση ὅτι πρέπει νά μπεῖ τέρμα» στίς συνέπειες πού προκύψανε ἀπό τήν ὀλέθρια «12η Ὁλομέλεια» τοῦ 1968; Καί πῶς εἶναι δυνατό γιά τόν Ἕλληνα κομμουνιστή ν' ἀποφύγει τόν παραλληλισμό τῆς πρωτοβουλίας τότε τῶν «ἁρμοδίων μελῶν τῆς κομματικῆς καθοδήγησης» μέ τήν πρωτοβουλία τοῦ Γραφείου τῆς ΚΕ τοῦ ΚΚΕ ἐσωτερικοῦ νά συγκαλέσει τήν Ἔκτακτη Ὁλομέλεια τῆς ΚΕ τοῦ ΚΚΕ τόν Ἀπρίλη τοῦ 1969; Προσωπικά θεωρῶ, ὅτι ὀφείλει νά τό κάνει ὁ κάθε κομμουνιστής κι ὁ κάθε ἀριστερός πού δέν τοῦ ἀπόλειψε τό αἴσθημα εὐθύνης ἀπέναντι στήν ἐργατική τάξη κι ὅλο τόν ἐργαζόμενο ἑλληνικό λαό. Νά βγάλει τά ἀναγκαῖα διδάγματα ἀπό τήν ἱστορία τοῦ ΚΚΕ καί νά συμβάλει προσωπικά, ὥστε τό ΚΚΕ νά περάσει τό ταχύτερο «ἀπό τό στάδιο τῆς σύγχυσης» στό «στάδιο τῆς ἀνασυγκρότησης καί συνένωσης τῶν δυνάμεών του» καί νά γίνει ὁδηγός τῶν λαϊκῶν ἀγώνων γιά μιά πραγματική δημοκρατία καί τό σοσιαλισμό στήν Ἑλλάδα. Ἡ ἱστορία ἔχει ἀποστολή νά μᾶς διδάσκει, δέν ἔχει;

Χωρίς ἀμφιβολία εἴχαμε πολλά νά ποῦμε, σταθήκαμε, ὅμως, σέ διό, οὐσιαστικά σέ ἕνα: τί μέλλει γενέσθαι. Τό πρῶτο μας θέμα, πού συναισθηματικά δέ γινότανε νά μήν τό θίγαμε πρῶτο —καί τό περάσαμε ἐπιτροχάδην— ἤτανε τό πῶς θά ξαναβγάζαμε τή «Φωνή», πού σταμάτησε νά τήν ἐκδίδει ὁ Μπακόλας, ὅταν ἡ χώρα μας σκλαβώθηκε. Γιά νά μήν ὑποβληθεῖ ἡ ἐφημερίδα καί στή λογοκρισία τῶν ξένων καταχτητῶν ἤ ἐξαναγκασθεῖ νά ὑπηρετήσει τήν προπαγάνδα τους.

Ἀπό τήν ἀρχή τῆς συζήτησης καί οἱ δυό μας ἀντιληφθήκαμε πώς ἡ κουβέντα μας ἤτανε γιά τήν τιμή τῶν ὅπλων! Φανερό, ὅτι τῶν ἀδυνάτων ἀδύνατο νά βγάζαμε τήν ἀλλοτινή «Φωνή» μας στίς συγκεχριμένες σημερινές συνθῆκες. Μόνο πού δέ θέλαμε ν' ἀποχωριστοῦμε τήν ἐλπίδα καί κλείσαμε τό θέμα μέ τήν ἐλπίδα μονάχα... «Νά δοῦμε... ἀργότερα.... Μπορεῖ...» καί μέ κάτι τέτοια. Γύρω μας, στά Γραφεῖα τῆς «Φωνῆς», ὅπου κάναμε τούτη τή συζήτηση, τίποτα δέν εἶχε ἀλλάξει. Τό πιεστήριο στή θέση του, βουβό κι ἀνυποψίαστο γιά τή μελλοντική του δόξα καί τόν ἄδοξο χαμό του... Κι οἱ κάσες μέ τά στοιχεῖα τό ἴδιο στή θέση τους, ἀμίλητες, μικρά φέρετρα πού κλείνανε μέσα τους τόσες ἀλλοτινές φωνές, ἀλλά καί μῆτρες πού θά ξεπετάξουνε Δαυίδ τῆς Ἐθνικῆς Ἀντίστασης καί θ' ἀποθανατίσουνε δόξες της... Καί τό μάρμαρο, αὐτή ἡ Ἅγια Τράπεζα τῆς ἐφημερίδας, ὅπου γίνεται ἡ μετουσίωσή της, παίρνει μορφή —καί τό μάρμαρο, λοιπόν, στή θέση του μέ σφιχτό στόμα, ἀσάλευτο καί κρύο στήν ἀναδουλειά! Καί χαρτί δέν ἔλειπε. Καί τό τραπέζι μας ἐκεῖ, διαγώνια βαλμένο ἀνάμεσα στήν πόρτα τῆς εἰσόδου καί τήν μπαλκονόθυρα. Ὡς κι ἐκεῖνο τό κομμάτι τυπογραφικοῦ χαρτιοῦ, κιτρινισμένο ἀπ' τήν πολυκαιρία, ἀκριβῶς φάτσα στό γραφεῖο καί πού τό εἶχε κολλήσει τό 1938 ὁ ἴδιος ὁ Νίκος Θάνος —ποῦ ἄραγε νά βρίσκεται αὐτή τή στιγμή, πού ἐμεῖς ἐδῶ μέ τό Δημητράκη κουβεντιάζουμε;— κι ἔγραφε: ΚΑΘΕ ΠΡΩΤΗ ΑΠΡΙΛΗ ΥΠΟΒΟΛΗ ΔΙΚΑΙΟΛΟΓΗΤΙΚΩΝ ΓΙΑ ΧΑΡΤΙ. (Ἡ 1η Ἀπρίλη ἤτανε τότε ἡ ἡμερομηνία πού ἔπρεπε νά ὑποβάλουμε τά δικαιολογητικά γιά νά πάρουμε ἀτελές δημοσιογραφικό χαρτί. Τό 1938 ξεχάσαμε νά τά ὑποβάλουμε κι εἴδαμε καί πάθαμε νά διορθώσουμε τό λάθος. Τότε ἤτανε πού ὁ Θάνος κόλλησε τό... προειδοποιητήριο τοῦτο).

Φαινομενικά ἐδῶ μέσα ἡ μόνη ἀλλαγή ἤτανε ἕνα ἐλαφρό στρῶμα ἀπό σκόνη, πού εἶχε ἀρχίσει νά σαβανώνει σιγά-σιγά τά πάντα. Ἰδιαίτερα τά τζάμια, πού ἔτσι χάνανε νά φαίνονται ἔξω στήν πλατεία ἄνθρωποι καί πράγματα σάν τυλιγμένοι σέ ἐλαφρή ὁμίχλη, πού μέ τόν καιρό θά πύκνωνε, στό βαθμό πού θά χόντραινε καί τό ἐπίστρωμα τῆς σκόνης πάνω στά τζάμια... Φαινομενικά, λοιπόν, καμιά ἀλλαγή! Οὐσιαστικά, ὅμως;

Στό δεύτερο θέμα μας, τό ζέον, ὁ Δημητράκης μοῦ εἶπε πώς μόλις αὐτές τίς μέρες εἶχε γυρίσει ἀπό τήν Ἀθήνα, ὅπου ἀπόχτησε ἐπαφή μέ τήν ΚΕ τοῦ ΚΚΕ, τή νέα. Ὅτι τοῦ ἀνατέθηκε ἡ εὐθύνη τῆς κομματικῆς δουλειᾶς γιά τήν Εὐρυτανία καί τήν ἀνάλαβε μέ τήν πεποίθηση πώς θά ὑπάρξει καί ἀποδοχή ἀπό μέρους τῶν συντρόφων τῆς Εὐρυτανίας καί ἡ ὁλόπλευρη συμπαράστασή τους.

Προσωπικά δέν εἶχα καμιάν ἀντίρρηση καί πρόσθεσα πώς κι ὁ Στέφος θά εἶναι τό ἴδιο σύμφωνος. Ἀπό τό Δημητράκη ἔμαθα, ὅτ' εἶχε κιόλας μιά σειρά ἐπαφές μέ συντρόφους ἀπό τά χωριά τῆς Ποταμιᾶς, πού εἶναι κοντά στό Καρπενήσι, μέ συντρόφους τοῦ Καρπενησιοῦ, καθώς καί τοῦ δήμου Ἀγραίων.

Ὅλοι ἐκεῖνοι οἱ σύντροφοι, μόλις βρεθήκανε στά χωριά τους ὕστερα ἀπό τήν κατάρρευση τοῦ Μετώπου, δέν καθήσανε μέ σταυρωμένα χέρια. Ἀρχίσανε ἐπαφές ἀνάμεσά τους πρωτόβουλα, μ' ἕνα λόγο τά προζύμια, ὅπως θά λέγαμε, γιά συγκρότηση κομματικῶν ὀργανώσεων καί τήν ἄμεση ἀντιμετώπιση τῶν λαϊκῶν προβλημάτων. Κάπως παρόμοια πού κάναμε οἱ δυό μας μέ τό Στέφο —καί σ' ὅλη τήν Ἑλλάδα ὅλοι οἱ κομμουνιστές.

Ἐμᾶς τῶν Εὐρυτάνων ὅλων μας τήν ἀποκατάσταση ἐπαφῆς μέ τόν Μπακόλα καί τήν ὀργάνωσή του σάν Γραμματέα τῆς Κομμουνιστικῆς Ὀργάνωσης Εὐρυτανίας, πού ἄρχισε νά συγκροτεῖται, τήν εὐκόλυνε ὁ δεσμός μέ τή «Φωνή». Ὁ Μπακόλας κάθε ἄλλο παρά ἕνας ἄγνωστός μας ἤτανε. Κι αὐτό εἶχε τήν ξέχωρή του σημασία γιά τό λεπτό σημεῖο ἐκεῖνο τῆς ἐμπιστοσύνης, παράγοντα τόσο ἀναγκαίου, τή δοσμένη στιγμή μάλιστα. Ἡ «Φωνή», δηλαδή ὁ Μπακόλας, πού ἤτανε ὁ διευθυντής της μετά τήν αναχώρηση τοῦ Θάνου γιά τήν Ἀμερική, ἀποτέλεσε τώρα τό κέντρο γιά τήν κομματική δουλειά. Ἡ ἐπαγγελματική του ἰδιότητα —κι ἄς μήν ἐκδιδότανε ἡ ἐφημερίδα, διατηροῦσε, ὅμως, τά Γραφεῖα της καί τήν ταμπέλα της— ἔβαζε μακριά ἀπό ὑποψία τή μόνιμη παρουσία τοῦ Δημητράκη στό Καρπενήσι, κάλυπτε τά πήγαιν'-ἔλα του στήν Ἀθήνα καί δικαιολογοῦσε κάπως τίς ἐπαφές μέ ὅλους ἐμᾶς τούς ἄλλους ἀπό τήν περιφέρεια, πού ἤμασταν ἄνθρωποι τῆς «Φωνῆς». Μά ὅλα αὐτά δέ θά φτάνανε νά τόν καθιερώσουνε «κέντρο» καί νά δικαιώσουνε τήν κοπτάτσια τῆς νέας ΚΕ τοῦ ΚΚΕ, ἄν κι ὁ ἴδιος ὁ Μπακόλας δέν ἀπόδειχνε σύντομα ὅτι διέθετε πολιτικές ἱκανότητες.

Ἡ ἀνάθεση στόν Μπακόλα ἀπό τήν ΚΕ τοῦ ΚΚΕ τῆς εὐθύνης γιά τήν κομματική δουλειά στήν Ἐπαρχία μας ἔδωσε τή δυνατότητα σέ ὅ,τι ἴσαμ' ἐκείνη τή στιγμή ἤτανε «σκόρπιο» στά διάφορα χωριά, καρπός τῆς πρώτης πρωτοβουλίας τῶν κομμουνιστῶν, νά συστηματοποιηθεῖ ἀποχτώντας καθοδηγητικό κέντρο. Ἔτσι, ἡ Εὐ-

ρυτανία ἀποχτοῦσε κομματική ὀργάνωση τοῦ ΚΚΕ μέ Γραμματέα της τόν Δημητράκη Μπακόλα. Ἄν ἔχει σωθεῖ τίποτα ἀπό τά ἀρχεῖα τῆς ΚΕ τοῦ ΚΚΕ τῆς κατοχικῆς περιόδου —γεγονός γιά τό ὁποῖο πολύ ἀμφιβάλλω— ὁ ἐρευνητής τους θά μποροῦσε νά βρεῖ ἐκεῖ ὁλόκληρη σειρά ἀπό ἐνδιαφέρουσες, νομίζω, ἐκθέσεις μέ ὑπογραφή *Δ. Καλεσάκης*. Αὐτό ἦτανε τό κομματικό ψευδώνυμο τοῦ Μπακόλα, δανεισμένο ἀπό τήν ὀνομασία βουνοῦ τοῦ χωριοῦ του Μαυρομμάτα Εὐρυτανίας.

Ἡ σύνδεση τῆς ΚΟ Εὐρυτανίας μέ τήν ΚΕ τοῦ ΚΚΕ διατηρήθηκε γιά πολύ. Κι ὅταν ἀκόμα ἡ Εὐρυτανία συνδέθηκε μέ τήν Περιφερειακή Ἐπιτροπή Φθιώτιδας - Φωκίδας - Εὐρυτανίας, τήν ΠΕΦΦΕ. Σύμφωνα μέ τή μαρτυρία τοῦ συγγραφέα τοῦ βιβλίου «Ἄρης Βελουχιώτης» ἡ ΠΕΦΦΕ συγκροτήθηκε τόν Αὔγουστο τοῦ 1941 μέ Γραμματέα τό Γιῶργο Γιαταγάνα καί μέλη τούς Γιῶργο Χουλιάρα (κατοπινό Καπετάνιο τοῦ ΕΛΑΣ Περικλῆ), Θανάση Γκαλντῆ, Γιάννη Στέφο καί Γιῶργο Φράγκο. Ἕδρα ἡ Λαμία.

Ἡ ΚΕ τοῦ ΚΚΕ, πρίν ἀκόμα συνδέσει τήν Ὀργάνωση Εὐρυτανίας μέ τήν ΠΕΦΦΕ καί τήν ἐντάξει στήν τελευταία, τήν εἶχε συνδέσει μέ τό Θεσσαλικό Γραφεῖο τοῦ ΚΚΕ, πού εἶχε τό Βόλο, νομίζω, ἕδρα. Σήμερα δέν μπορῶ μέ βεβαιότητα νά πῶ ἄν ἀπ' τήν ἀρχή πού συγκροτήθηκε ἡ ΚΟ Εὐρυτανίας ὀνομάστηκε Ἀχτίδα ἡ Ὑπαχτίδα. Μέ τή σύνδεσή της, ὅμως, μέ τήν ΠΕΦΦΕ ὁπωσδήποτε ἔγινε Ἀχτίδα. Ἀργότερα, λίγο πρίν ἀπό τή Συνδιάσκεψη στελεχῶν τῆς Ρούμελης στά Μάρμαρα Φθιώτιδας τό Μάρτη μήνα τοῦ 1943, ἡ Ἀχτίδα Εὐρυτανίας ὀνομάστηκε Περιφερειακό Γραφεῖο καί οἱ Ὑπαχτίδες της προαχθήκανε σέ Ἀχτίδες.

Δέν εἶναι στόν προορισμό αὐτοῦ τοῦ βιβλίου ἐδῶ νά παρουσιάσει ἱστορία τῆς Κομμουνιστικῆς Ὀργάνωσης Εὐρυτανίας στά χρόνια τῆς Κατοχῆς, ἀπό πολλές ἀπόψεις, ἄλλωστε, ἐνδιαφέρουσα. Μέ τήν εὐκαιρία, ἐντούτοις, νομίζω χρέος μου νά κάμω τήν παρακάτω παρατήρηση:

Ὁ Πέτρος Ροῦσος, μέλος τοῦ ΠΓ τῆς ΚΕ τοῦ ΚΚΕ τήν περίοδο τῆς Ἀντίστασης, στό βιβλίο του «Ἡ Μεγάλη Τετραετία» καί στή σελίδα συγκεκριμένα 138 γράφει:

> «Ἡ δουλειά τῶν δραπετῶν-ἐξορίστων, ὅπως εἴπαμε, ἔβρισκε σέ ὁρισμένα μέρη στηρίγματα τοῦ κόμματος, πού προϋπῆρχαν ἤ ἄρχισαν νά δημιουργοῦνται λίγο πρίν. Τέτοια στηρίγματα ὑπῆρχαν στή Μακεδονία, στή Θεσσαλία, στήν Ἤπειρο καί ἀλλοῦ. Μετά τή συνθηκολόγηση τῆς ἡγεσίας τοῦ πολέμου καί τήν ἐπάνοδο τῶν μαχητῶν τοῦ ἀλβανικοῦ μετώπου στίς ἑστίες τους, σέ ἀρκετές πόλεις καί κωμοπόλεις οἱ κομμουνιστές-πολεμιστές καί ἄλλοι ἀγωνιστές ἀνέλαβαν

τήν ἀνασυγκρότηση τῶν τοπικῶν ὀργανώσεων τοῦ κόμματος. Ἡ δουλειά τῆς ἀνασυγκρότησης ἐνισχύθηκε μέ τό γυρισμό δραπετῶν-ἐξορίστων».

Ἡ Ρούμελη ἐδῶ δέν ὀνομάζεται. Ἴσως ὑπονοεῖται στό «καί ἀλλοῦ». Ἴσως καί νά μήν μπορεῖ νά παρουσιάσει γιά τήν περίοδο αὐτή τή δραστηριότητα ἄλλων διαμερισμάτων τῆς χώρας. Ἀλλά εἶναι ἐξίσου ἀλήθεια πώς καί σ' αὐτή τήν περιοχή οἱ κομμουνιστές της δέν ἀπομείνανε νά χαρτεροῦνε τό μάννα ἐξ οὐρανοῦ ἤ νά τούς «δροῦνε». Ἀναλάβανε πρωτοβουλίες. Καί νά καί μιά ἀκόμα μαρτυρία, ἀπό τό βιβλίο «Ἄρης Βελουχιώτης», τ. Β. σ. 26:

«Βέβαια οἱ Λαμιῶτες δέν εἶχαν καθήσει μέ σταυρωμένα τά χέρια. Πρίν ἀκόμα ἔρθει ὁ Γιαταγάνας, οἱ ντόπιοι κομμουνιστές εἶχαν κινηθεῖ καί μαζί μέ ἄλλους πατριῶτες εἶχαν συγκροτήσει, στίς ἀρχές τοῦ καλοκαιριοῦ τοῦ 1941, τήν Ἐπιτροπή Ἐθνικῆς Σωτηρίας πού ἦταν γιά τήν περιοχή αὐτή ὁ πρόδρομος τοῦ ΕΑΜ».

Γεγονός, λοιπόν, εἶναι ὅτι καί στή Φθιώτιδα καί στήν Εὐρυτανία, ἀπ' ὅπου ἔχω προσωπική ἀντίληψη, φαντάζομαι δέ καί στή Φωκίδα, ὑπῆρξε πρωτοβουλία τῶν κομμουνιστῶν νά συγκροτήσουν ὀργανώσεις ἀμέσως μετά τήν κατάρρευση τοῦ Μετώπου.

Μά ἄς ξαναγυρίσουμε στή συνάντηση μέ τόν Μπακόλα.

Ἔκαμα κι ἐγώ μιά σύντομη «ἔκθεση πεπραγμένων» —ὅ,τι εἴχαμε κουβεντιάσει κι ἀποφασίσει μέ τό Στέφο Θάνο, γιά τήν Ἐπιτροπή γιά τήν ἐξυπηρέτηση τῶν περαστικῶν φαντάρων, τίς ἐνέργειές μας γιά τό ψωμί καί γενικά τό ἐπισιτιστικό. Ὁ Μπακόλας βρῆκε πώς σωστά ἐνεργήσαμε. Κι ὕστερα καταλήξαμε σέ ὁρισμένα βασικά σημεῖα, ἤτοι:

Νά δημιουργήσουμε σιγά-σιγά κομματικές ὀργανώσεις τοῦ ΚΚΕ.

Νά κινηθοῦμε δραστήρια πρός τήν κατεύθυνση νά ἐξασφαλίσουμε προμήθειες γιά τό χειμώνα, ἰδιαίτερα τό ψωμί. Νά κινητοποιήσουμε τόν κόσμο γιά τήν ἀπόσπαση ἀπό τό κράτος καί τήν Ἀγροτράπεζα κανονικοῦ δελτίου τροφίμων κι ἐφοδίων.

Νά φροντίσουμε γιά τά ὅπλα στή βάση πού τό εἴχαμε συζητήσει μέ τό Στέφο.

Τήν εὐθύνη γιά τήν κομματική δουλειά στόν τέως δῆμο Κτημενίων ἀναλάβαινα ἐγώ. Γιά τόν τέως δῆμο Δολόπων θά τήν ἔπαιρνε ὁ Στέφος Θάνος.

Γύρισα στό χωριό κι ἀπ' ἐκεῖ ἴσα στό Στέφο, πού χάρηκε χαρά μεγάλη μαθαίνοντας τά καθέκαστα. Ἤμαστανε πιά ὄχι αὐτός

κι ἐγώ, ἀλλά *ὀργανωμένοι* κι ἐνταγμένοι στή νέα ΚΕ τοῦ ΚΚΕ. Κι ἀνασκουμπωθήκαμε γιά καλά!

Ἐπειδή οἱ κομματικές μας δυνάμεις ἐκείνη τή στιγμή ἤμασταν ὄχι πιότεροι ἀπό δέκα ἄνθρωποι καί στούς δυό δήμους καί μιά ὁ Στέφος κι ἐγώ συμπληρώναμε ὁ ἕνας τόν ἄλλο, βρήκαμε ὅτι δέ θά εἶχε νόημα νά θεωρήσουμε τούς δυό δήμους δυό κομματικές μονάδες, ἀλλά μιά. Κι ἔτσι ἔμεινε ἡ ὀργάνωση ὥς τό τέλος, ὥς τήν ἀπελευθέρωση.

* * *

Οἱ πρώην δῆμοι Κτημενίων καί Δολόπων πιάνουνε τό βορειανατολικό κομμάτι τοῦ Νομοῦ Εὐρυτανίας, τότε Ἐπαρχίας ἀκόμα τοῦ Νομοῦ Αἰτωλοακαρνανίας, ὅπως τό ὑποσημειώσαμε ἤδη. Ἀνατολικά συνορεύουνε μέ τό Νομό Φθιώτιδας, βόρεια μέ τό Νομό Καρδίτσας. Ὁ πρῶτος ἔχει ἔκταση 208.700 στρέμματα κι ὁ δεύτερος 175.500. Στό γεωγραφικό χῶρο τοῦ πρώτου βρίσκονται οἱ Κοινότητες Φουρνᾶς, Κλειτσοῦ, Βράχας, Ἁγίας Τριάδος, Ἁγίου Χαραλάμπους, Πετραλώνων, Χόχλιας καί Δομιανῶν. Στά πλαίσια τοῦ δευτέρου οἱ Κοινότητες Καροπλεσίου, Μολόχας, Νεράιδας, Καρύτσας, Καρβασαρᾶ καί Μπελοκομίτης. Τά τρία τελευταῖα χωριά πέφτουνε πιό κοντά στήν Καρδίτσα, γι' αὐτό κι ὀργανωτικά σύμφερε νά ὑπαχτοῦνε πρός Καρδίτσα. Καί δέν ὑπήρξανε ποτέ στή δικαιοδοσία τῆς Ὀργάνωσης Κτημενίων καί Δολόπων. Ὁ γεωγραφικός χῶρος τῶν χωριῶν αὐτῶν εἶναι 43.400 στρέμματα, πού ἀφαιρώντας τα ἀπό τά 175.500 ἀπομένουνε γιά τίς Κοινότητες Καροπλεσίου, Νεράιδας καί Μολόχας 132.100. Σύν οἱ 208.700 τῶν Κτημενίων, προκύπτουνε 340.800 στρέμματα μέ πληθυσμό, σύμφωνα μέ τήν ἀπογραφή τοῦ 1940, 9.275 ἄτομα.

Σημειώνουμε αὐτά τά νούμερα —χώρου καί κατοίκων του— ὄχι μόνο πού ἔπρεπε τότε σχεδόν καθημερινά ν' ἀλωνίζουμε κι ἕνα τμῆμα μέ τά πόδια, μά καί γιατί αὐτή ἡ ἐδαφική ἔκταση κι αὐτός ὁ πληθυσμός ὑπήρξανε ἀπό τό Δεκέμβρη τοῦ 1942 ὥς τόν Ἀπρίλη τοῦ 1943 ἡ «ἐπικράτεια» τοῦ Νόμου, πού ἔφερνε τόν τίτλο «Ἐντολαί διά τήν Λαϊκήν Αὐτοδιοίκησιν καί τήν Λαϊκήν Δικαιοσύνην»— τοῦ «Κώδικα Ποσειδώνα», ὅπως ἐπικράτησε νά λέγονται μετά τό Ἐθνικό Συμβούλιο στούς Κορυσχάδες.

Οἱ παραπάνω Κοινότητες, πού βρισκόντανε στήν εὐθύνη τῆς Κομμουνιστικῆς Ὀργάνωσης Κτημενίων καί Δολόπων, δέ συγκροτοῦνται ὅλες ἀπό ἕνα καί μοναδικό οἰκισμό ἤ χωριό μέ τήν ἔννοια νά ἔχει ἐνορία καί σχολειό, δηλαδή παπά καί δάσκαλο. Στήν Κοι-

νότητα Δομιανών ὑπάγεται καί ὁ οἰκισμός 'Αγία Παρασκευή. 'Ο Κλειτσός ἀποτελεῖται ἀπό τέσσερες συνοικίες-ἐνορίες: τήν Κορίτσα, τό Μεσοχώρι, τόν Πλάτανο καί τό Μαυρόλογγο. Τήν Κοινότητα Νεράιδας τήν κάνουνε ἡ Νεράιδα —παλιά ὀνομασία Σπινάσα— τά Σαραντάπορα κι ὁ Μέγα-Λάκκος. Στό Καροπλέσι ἀνήκουνε καί τά Γιαννουσέικα.

Πρίν πάω ἀκόμα στό Καρπενήσι εἴχαμε ἀρχίσει μέ τό Στέφο ἐπαφές καί μ' ἄλλους συντρόφους τῆς περιοχῆς μας. Μέ τόν παλαίμαχο Βασίλη Μανούκα, ἀγρότη ἀπό τή Μολόχα. 'Ο Βασίλης ἤτανε πρεσβύτερός μας ὄχι μόνο στά χρόνια μά καί στήν κομματική-ἀγωνιστική θητεία. Τόν ἔχουμε ξανασυναντήσει στήν ἔκθεση τῶν ἀγώνων τοῦ χώρου τῶν Δολόπων. Εἶχε ἀξιόλογη μαρξιστική κατάρτιση κι ἤτανε κάτοχος, κατορθώνοντας νά τή διασώσει στά χρόνια τῆς 4ης Αὐγούστου, πολύτιμης γιά κεῖ πάνω μαρξιστικῆς βιβλιοθήκης —τοῦ τήν εἶχε προμηθέψει ὁ ἀδερφός του 'Αντώνης, δικηγόρος στήν 'Αθήνα. 'Εμᾶς μᾶς στάθηκε ἀνεκτίμητη βοήθεια τήν ἐποχή ἐκείνη. 'Ο Μανούκας ἤτανε ὑποδειγματικός καί σάν ἄνθρωπος μέ ἀρχές καί ἦθος καί σάν ἀγρότης-νοικοκύρης, ἴσως ὁ πρῶτος στό χωριό του.

Στό Μέγα-Λάκκο εἶχε γυρίσει ἀπό τό Μέτωπο ὁ Κωστάκης Μαργαρίτης, κομμουνιστής μέ σχετική κατάρτιση καί μέ ἦθος ἀναμφισβήτητο. Πήραμε ἐπαφή μαζί του, στρατεύθηκε μαζί μας —στόν ἐμφύλιο πόλεμο τοῦ 1946-49, ὄντας ἀντάρτης στό ΔΣΕ ἔπεσε αἰχμάλωτος τοῦ κυβερνητικοῦ στρατοῦ, ἕνας ἀξιωματικός τόν ἐκτέλεσε ἐπιτόπου.

Στό χωριό τους Καροπλέσι ἦρθανε λίγο ἀργότερα ὁ λινοτύπης Τάσος Καραγκούνης, ὁ γιατρός Γιάννης Κρικέλης, συνδεθήκαμε μαζί τους, καθώς καί μέ τούς Καροπλεσίτες δασκάλους Κώστα Γιαννέλο καί Γιῶργο Σούφλα κ.ἄ. Τό Καροπλέσι ἤτανε τό «πλούσιο» σέ πρωτοπορία χωριό —προσωπικά τό νομίζω καρπό τῆς δουλειᾶς τοῦ ἀκάματου κομουνιστῆ διανοουμένου Γιάννη Κοσπεντάρη.

Στή Φουρνά πρωτοπλησιάσαμε τό δάσκαλο Φώτη Χατζηθάνο. Ταυτόχρονα σχεδόν μᾶς ἦρθε στό πλευρό ὁ τελειόφοιτος τότε τῆς Νομικῆς Μῆτσος Τραχανής, ἀπό εὐκατάστατη οἰκογένεια, πράγμα πού προξενοῦσε σέ μερικούς ἐπιφυλάξεις. Ἡ συμβολή τοῦ Μήτσου Τραχανῆ ἀπό τότε ἴσαμε τώρα, πού γράφονται τοῦτες οἱ γραμμές, ἐνῶ ἐκεῖνος εἶναι αἰχμάλωτος τῆς δικτατορίας, στή νῆσο Λέρο, στάθηκε ἀνεκτίμητη κι ἀπόδειξη πόσο ἀβάσιμες, ἀλλά κι ἄδικες ἤτανε οἱ ἀρχικές ἐπιφυλάξεις μερικῶν συντρόφων μας. Ἡ παρουσία τοῦ Τραχανῆ στίς γραμμές μας συνέβαλε εἰδικά στήν ἀνάπτυξη τῆς δουλειᾶς μας στή Φουρνά, ἕνα τόσο δύσκολο χωριό.

Καί στό θέμα πού πραγματεύεται τό παρόν βιβλίο, τούς θεσμούς τῆς Λ.Α. καί τῆς Λ.Δ.. έπαιξε ρόλο πρωτεργάτη —ἕνας ἀπό τούς πέντε.

Στή Βράχα εἴχαμε τόν τυπογράφο τῆς «Φωνῆς» Φώτη Μάλλιο, καθώς καί τόν ξάδερφό του ἐργάτη γῆς Ἀπόστολο Μάλλιο. Καί οἱ δυό ἕτοιμοι σύντροφοι. Γρήγορα στούς δυό αὐτούς συντρόφους τῆς Βράχας προστεθήκανε κι ἄλλοι ἄξιοι ἀγωνιστές, ὅπως κ. ὁ καθηγητής τῆς φιλολογίας Κωστάκης Ράγκος.

Στά Πετράλωνα ἦτανε τόν καιρό αὐτό ὁ δάσκαλος Σεραφείμ Παπαδημητρίου, παλιός ἀγωνιστής τοῦ ΚΚΕ, σημαντικά καταρτισμένος στά μαρξιστικά.

Στό κεφαλοχώρι Ἁγία Τριάδα, φέουδο ἐκλογικό τῶν Καραπιπεραίων, πού πολιτευόντανε μέ τό Λαϊκό Κόμμα τοῦ Παναγῆ Τσαλδάρη, ἀλλά συνάμα καί χωριό πού ἔβγαλε φωτισμένους ἀνθρώπους, ὅπως τόν Πάνο Βασιλείου κ.ἄ., εἴχαμε πάντοτε δυσκολίες. Δέ θυμᾶμαι τώρα μέ ποιόν πρωτοήρθαμε σέ ἐπαφή. Πιθανόν μέ τόν ἀγροτικό διανομέα Νίκο Σιώχη, παλιό σύντροφο, πού ἀργότερα ἔπεσε σέ μπλόκο Ἰταλῶν στή Λαμία καί τουφεκίστηκε μ' ἄλλους μαζί πατριῶτες. Κάνοντας λόγο γιά τήν Ἁγία Τριάδα, πού ὑπῆρξε καί ἡ πρώτη ἕδρα τοῦ Γενικοῦ Στρατηγείου τοῦ ΕΛΑΣ, δέν ἐπιτρέπεται νά παραληφθεῖ τό ὄνομα τοῦ νεαρούλη τότε φοιτητῆ τῆς Νομικῆς Θεμιστοκλῆ Καραθάνου. Δέ θυμᾶμαι τώρα πότε ἀκριβῶς ἡ ἐκρηκτική δραστηριότητα, ἡ ζωηρότητα τοῦ νέου ἐκείνου μπῆκε στήν ὑπηρεσία τοῦ ΕΑΜ, ὑπεύθυνος τοῦ ὁποίου στό χωριό του θήτευσε ἀρκετόν καιρό, ἀντιμετωπίζοντας δυσκολίες ἐπί δυσκολιῶν. Ὁ Θεμιστοκλής ὑπῆρξε ἀπό τούς πρώτους ὀργανωμένους ἁγιοτριαδίτες συντρόφους καί συναγωνιστές μας. Καί πολλά πρόσφερε, μά καί πολλές φορές μᾶς δυσκόλεψε μέ τά «ἔξω ἀριστερά» του...

Στούς Δομιανούς δέ συγκρατῶ μέ ποιούς συγκροτήσαμε τήν πρώτη κομματική ὀργάνωση. Ὅμως, στό χωριό αὐτό, πού δίκαια περηφανευόταν γιά τόν ἀχροναυπλίτη του Μῆτσο Οἰκονόμου —ἐκτελέστηκε μέ τούς 106 στό Κούρνοβο ἀργότερα, τό 1943— εἴχαμε τή «βάση» ὄχι μόνο μιᾶς οἰκογένειας Οἰκονομαίων.

Στή Χόχλια ἕνας ἀπ' τούς πρώτους συνεργάτες μας ὑπῆρξε ὁ ραδιοτεχνίτης Τσούνης πού εἶχε ἀνεβεῖ ἀπ' τήν Ἀθήνα στό χωριό του. Ἐπίσης ἀπό τούς πρώτους ξεκινητές στό χωριό πού βρέθηκε ὁ Διόνυσος ὁ κληματοστεφανωμένος ἦτανε κι ὁ Τάκης Βασιλάκης, γιός τοῦ παπᾶ τοῦ χωριοῦ.

Ἐξυπακούεται, ὅτι ὅλες τοῦτες οἱ ἐπαφές καί τό στήσιμο κομματικῶν ὀργανώσεων δέ γίνανε ἀπό τή μιά μέρα στήν ἄλλη. Χρειαστήκανε ἕνα σχετικό χρονικό διάστημα.

Πῶς ξεκινήσαμε στόν Κλειτσό, ἔχει κιόλας ἐκτεθεῖ —μέ τόν

Βάιο Μανιό καί τό Φώτη Ντεληθέο στήν ἀρχή. Στό Μεσοχώρι ζοῦσε ὁ Λάμπρος Καραγιῶργος, γιά τόν ὁποῖο ἔγινε σέ προηγούμενα λόγος— ὅτι ἦτανε γνωστός στήν περιοχή σάν «κομμούνας», ἦτανε καλός νοικοκύρης κι ὑποδειγματικός οἰκογενειάρχης, εἶχε τό κῦρος του, πού μᾶς βοηθοῦσε τή δουλειά.

Τό καλοκαίρι τοῦ 1941 εἴχανε ἀνεβεῖ στό χωριό μου ἀπό τήν Ἀθήνα οἱ ἀδερφοί Κατσόγιαννοι. Ὁ παλιός συμμαθητής μου στό Ἡμιγυμνάσιο Φουρνᾶς Σοφοκλῆς ἔγινε ἀμέσως τό δεξί μου χέρι. Ὁ λοχαγός Ἰάκωβος ὑπῆρξε ἀπό τούς πρώτους ἀξιωματικούς πού προσχωρήσανε στόν ΕΛΑΣ καί προσφέρανε πολλά κι ἀνεκτίμητα. Κι ὁ δάσκαλος Γαβριήλ ἔδωσε κι αὐτός τό κατά δύναμη στήν ἐξόρμηση γιά τό φτιάξιμο ὀργανώσεων. Οἱ μικρότεροι ἀδερφοί Χριστόφορος καί Λουκιανός ἀναπτύξανε πλούσια δράση στήν Ἀντίσταση. Ὁ πρῶτος ἔγινε ὑποδειγματικός ἀνταρτοεπονίτης. Κι ὁ δεύτερος, ὁ Λουκιανός, πού σκοτώθηκε στόν ἐμφύλιο πόλεμο τοῦ 1946-49, στά χρόνια τῆς Κατοχῆς εἶχε σκορπίσει ἄφθονο τό γέλιο σέ ἑκατοντάδες μικρά χωριατόπαιδα μέ τό καταπληκτικό του ταλέντο στό κουκλοθέατρο.

Ἀναμφίβολα ἔχω παραλείψει ὀνόματα ἀπό τή θαυμάσια ἐκείνη μαγιά τῶν πρωτοξεκινητῶν... Ἄς μοῦ συχωρεθεῖ ἡ ἀκούσια ἀδικία. Ἔνοχος ἡ μνήμη. Ἐντούτοις πρέπει ν' ἀναφερθῶ σέ δυό ἀκόμα. Εἶναι ὀνόματα ἐπίσης φλαμπουριέρηδων. Τούς ἄφησα τελευταίους στήν ἀναφορά ἐτούτη, γιατί κατά κάποιο τρόπο στήν περίπτωσή τους ὑπάρχει ἕνα καθρέφτισμα τῆς τραγωδίας τοῦ μεγαλειώδους ἐκείνου Κινήματος καί τοῦ ΚΚΕ. Πρόκειται γιά τούς ξοτινούς νεολαίους Παῦλο Μπέικο καί Θύμιο Κατσόγιαννο. Ξυπνοί νέοι, γραμματισμένοι, ἀκάματοι, ἐνθουσιώδεις, ἀποδοτικοί — νέοι ἀγωνιστές πού ὑποσχόντανε πολλά.

Μπήκανε ἀπό τήν ἀρχή στόν μεγάλο ἐκεῖνο ἀγώνα μέ τήν αὐτή, θά ἔλεγα, ὁρμή, μέ ἴδιες προϋποθέσεις —μά ποιά διαφορετική κατάληξη εἴχανε!

Ὁ Παῦλος ἐκλέχτηκε Γραμματέας τῆς Περιφερειακῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ ΚΚΕ Εὐρυτανίας μετά τήν ἀπελευθέρωση, ὕστερα τοποθετήθηκε δεύτερος τῆς Περιφερειακῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ ΚΚΕ Εὐβοίας, ἔβγαλε τήν πρώτη σειρά τῆς Κομματικῆς Σχολῆς Δ. Γληνοῦ καί τό 1946, τήν ἄνοιξη, στάλθηκε στά βουνά τῆς Ρούμελης γιά τήν ὀργάνωση τμημάτων τοῦ Δημοκρατικοῦ Στρατοῦ, στόν ὁποῖο ἀναδείχθηκε Πολιτικός Ἐπίτροπος Ταξιαρχίας.

Τό 1969, δεκαεννιά χρόνια μετά τό θάνατό του, ἔμαθα ἀπό τόν ταξίαρχο τοῦ ΔΣΕ Κώστα Παλαιολόγου, στρατιωτικό ὀργανωτή τῶν πρώτων τμημάτων τοῦ ΔΣΕ στή Ρούμελη, πώς ὅταν βγῆκε στά βουνά τῆς Ρούμελης ὁ Γιῶργος Βοντίσιος - Γούσιας, ὁ μόνος πού δέν εἶχε πιαστεῖ στή Λιβαδιά ἀπό τά στελέχη πού προοριζόν-

τανε γιά τήν άρχηγία τοῦ ἀντάρτικου στή Στερεά, κατηγόρησε τόν Παῦλο, ὅτι δῆθεν εἶχε δώσει ὁδηγίες στίς ὀργανώσεις νά μήν τροφοδοτοῦνε τούς καταδιωκόμενους, ἀπό τούς ὁποίους καί δημιουργηθήκανε οἱ πρῶτες ὁμάδες τοῦ ΔΣΕ. Ἔχω προσωπική ἀντίληψη καί γνώση, ὅτι ὁ Π.Μ. εἶχε σταλεῖ ἀπό τό ΚΚΕ γιά τήν ὀργάνωση τοῦ ἔνοπλου ἀγώνα, ὅπως, π.χ., κι ὁ Παλαιολόγου τήν ἴδια χρονική περίοδο. Πῶς θά μποροῦσε νά ἐνεργήσει, ὅπως τόν κατηγόρησε ὁ Γούσιας, ἐνάντια στήν ἴδια τήν ἀποστολή του; Καί σέ τί ἀπόβλεπε ὁ Γούσιας; Ἐν πάση περιπτώσει καί σύμφωνα μέ τήν πληροφορία πού μοῦ δίνει ὁ Παλαιολόγου, ὁ Γούσιας, ἔχοντας στήν τσέπη καί τή σιωπή τῶν παρισταμένων «συνδιοικητῶν» στό Ἀρχηγεῖο Ρούμελης, διέγραψε ἀπό τό ΚΚΕ τόν Παῦλο. —«Ὁ Παῦλος, συνέχισε ὁ Παλαιολόγου, θεόρατος ὅπως ἦταν, ἀκουμποῦσε στήν γκλίτσα του ἀτάραχος κι ἀρχέστηκε νά πεῖ στόν "ἀρχηγό": ὁ καιρός κι ἡ ἱστορία θ' ἀποδείξουν τήν ἀλήθεια». Ὕστερα ἀπό μερικούς μῆνες ἡ διαγραφή ἀκυρώθηκε.*

Μέ τήν ἧττα τοῦ ΔΣΕ τό 1949, στόν Π.Μ. δόθηκε ἐντολή τοῦ ΠΓ τοῦ ΚΚΕ νά παραμείνει, ἐπικεφαλῆς ἄλλων διακόσιων ἀγωνιστῶν, στό ἐσωτερικό τῆς χώρας γιά τή... «δημοκρατικοποίηση», δηλαδή τήν ἀντιμετώπιση τῆς τρομοκρατίας, ὥς τήν ἄνοιξη τοῦ 1950, πού, σύμφωνα μέ «τό ὅπλο παρά πόδας», θά ξαναγυρνοῦσε ὁ ΔΣΕ...

Καί νά πῶς μοῦ ἀφηγήθηκε τό χαλασμό καί τό χαμό τους ἕνας ἀπό τούς 180 περίπου ἄντρες πού εἴχανε μείνει μέ τόν Παῦλο, ὁ διοικητής, Λόχου —ἤ Τάγματος— Παναγιώτης Καρανικόλας:

—«Μᾶς μάζεψε ὁ Παῦλος σ' ἕνα ξωκκλήσι, θά 'μασταν ἑκατόν ὀγδόντα νομάτοι. Ἀπό ταγματάρχη κι ἀπάνω. Ὁ ἄλλος κόσμος φεῦγαν, φεῦγαν! Γιά τήν Ἀλβανία; Φεῦγαν! Ποῦ νά τό φανταστεῖς τέτοιο τέλος!... Τ' αὐτόματα ριγμένα σωρός μέσα στό ξωκκλήσι. —«Ἔχουμ' ἐντολή ἀπ' τό Κόμμα —ἄρχισε νά μᾶς λέει ὁ Παῦλος ἀργά-ἀργά καί βαριά— νά μείνουμ' ἐδῶ, στό ἐσωτερικό. Νά προστατέψουμε τό λαό ἀπ' τήν τρομοκρατία, πού θά ἐξαπολυθεῖ ὕστερ' ἀπ' τήν ὑποχώρησή μας. Κανένας δέν μᾶς ἐγγυᾶται, ὅτι δέ θά πεθάνουμε. Τό πιό βέβαιο εἶναι αὐτό, νά χαθοῦμε ὥς τόν ἕνα. Ὅποιος θέλει νά μείνει μαζί μου νά ἐκπληρώσουμε τήν ἐντολή τοῦ Κόμματος, νά σηκωθεῖ, ἄς πάρει ἕνα αὐτόματο κι

---

* Ἐντούτοις, στά δυό βιβλία, πού ἔβγαλε τό ἐκδοτικό «Νέα Ἑλλάδα» —«Μορφές Ἡρώων», 1952 καί «Ἥρωες καί Μάρτυρες», 1954— μέ ἑκατοντάδες, ἄν ὄχι χιλιάδες, ὀνόματα, δέ βρέθηκε στίς 530 σελίδες τους χῶρος νά γραφτεῖ σέ μιά σειρά τό ὄνομα ἑνός Πολιτικοῦ Ἐπιτρόπου Ταξιαρχίας! Πρόκειται ἁπλῶς γιά παράλειψη;

ἄς περάσει ἀπ' ἐδῶ». Κανένας μας δέ σάλεψε ἀπ' τή θέση του. Σκύψαμε ὅλοι τά κεφάλια, νιώθαμε ντροπή. Καί ποιοί, νά πεῖς; Ἐμεῖς! Ναί, ἐμεῖς, πού τό κορμί μας ἦταν κόσκινο ἀπ' τίς σφαῖρες! Οἱ ἄλλοι, ὅμως, ἔλα πού φεῦγαν, φεῦγαν... Ὁ Παῦλος ἄρχισε νά μᾶς χαρφώνει έναν-ένα μέ βαριά ματιά. Κατακόκκινα ἦταν τά μάτια του ἀπ' τήν ξαγρύπνια μερόνυχτα καί μερόνυχτα! Μπορεῖ κι ἀπ' τήν ἀγωνία, πού μᾶς βασάνιζε ὅλους, ἔσκαζες ἀπ' τό κακό σου! Ἐμεῖς ξακολουθούσαμε νά κρατᾶμε χαμηλωμένο τό κεφάλι. Καί μούιδε μιλιά, κίχ! Ὁ Παῦλος ἔφτυσε τ' ἀποτσίγαρο πού συχνά τό κρατοῦσε ζούφιο στά χείλια, προχώρησε κατά τό σωρό τ' αὐτόματα, σήκωσε ἕνα, τό πέρασε μ' ἀργή κίνηση στόν ὦμο του, μᾶς ξανακοίταξε —τό μάτι του, τόν ἔβλεπα, ἦταν, μά τό Θεό, ὑγρό...— «Ἄιντε, καλά! Ἄιντε στό καλό σας, κανένας δέν μπορεῖ νά σᾶς κατηγορήσει γι' αὐτό. Καί μέ τό ζόρι κανένα δέν κρατῶ, τί νά τόν κάμω; Ὥρα σας καλή, ἐγώ, ὅμως, θά μείνω. Μόνος, ἀλλά θά μείνω. Θά μείνω νά πεθάνω καί νά μέ φᾶνε τά τσακάλια, ἀλλά τήν ἐντολή τοῦ Κόμματος δέ θά τήν παραβῶ». Καί τράβηξε νά βγεῖ, δέ βαστάχτηκα, δέν τό βάσταξα! Πετάχτηκαν τά κλάματ' ἀπ' τά μάτια μου, πῶς ἀφήνω τό σύντροφό μου; Πῶς νά τόν ἀφήσω τό σύντροφό μου, πού τόσα χρόνια πολεμᾶμε μαζί, πλάιπλάι στό μετερίζι; —«Θά μείνω κι ἐγώ μαζί σου», φώναξα, πῆρα ἕνα αὐτόματο καί τόν ἀκολούθησα. —«Κι ἐγώ... κι ἐγώ... κι ἐγώ....» —ἀκούστηκαν κι ἄλλες, πολλές μαζί φωνές. Νά μή στά πολυλογῶ, μείναμε ὅλοι, ὥς τόν ἕνα! Οὔτ' ἕνας κιοτής τελικά. Κι ἄν ρωτᾶς τώρα καί τί ἀπογίναμε: Οἱ πλειότεροι σκοτώθηκαν. Οἱ ἄλλοι πιαστήκαμε, ὅπως κι ἐγώ. Στό τέλος ὁ Παῦλος ἔμεινε μέ δυό, ὅπως ἔμαθα. Πέσαν οἱ τρεῖς στό θεσσαλικό κάμπο, γιά μιά φέτα ψωμί... Καί πάει, χάθηκε κι ὁ Παῦλος! Θέ μου, τί κόσμο, πόσον κόσμο χάσαμε...»

Αὐτά μοῦ ἱστόρησε στή φυλακή στή Γιούρα ὁ Παναγιώτης Καρανικόλας. Κι ἀπ' ἄλλο συγκρατούμενο, ἀκριβέστερα ἀπό τή μάνα του, πού τόν ἐπισκέφτηκε στίς φυλακές τοῦ Βόλου, πού κρατούμασταν ἕνα φεγγάρι, ἔμαθα γιά τόν ἀδερφό μου πῶς χαλάστηκε. Στίς δυό, λέει, τοῦ Μάη τοῦ 1950, πρωί-πρωί ὁ Παῦλος κι οἱ δυό σύντροφοί του, πού τοῦ εἶχανε ἀπομείνει ἀπό τό τμῆμα τῶν 180, βρεθήκανε περικυκλωμένοι ἀπό στρατό καί ΜΑΥδες ἔξω ἀπ' τό χωριό Ζαρχανάδες, κοντά στήν Καρδίτσα. Εἴχανε κατεβεῖ στό χαμποχώρι γιά λίγο ψωμί, τούς εἶχε κόψει ἡ πείνα ὅλο τό χειμώνα. Τό πιθανότερο εἶναι, ὅτι προδοθήκανε. Στήν προ-

σπάθειά τους νά ξεφύγουνε ἀπ' τόν κλοιό, ὁ Παῦλος δέχτηκε τή φονική σφαίρα τοῦ ΜΑΥ ἀπ' τούς Ζαρχανάδες Κώστα Σμυρνιώτη. Στήν κοιλιά, κοιλιακό τραῦμα, ἴσον θανάσιμο! Ὁ Παῦλος, ἔχοντας ἀσφαλῶς ἐπίγνωση, προφανῶς δέν ἤθελε νά πέσει ζωντανός στά χέρια τῶν ἀντιπάλων του, εἶπε στούς συντρόφους του ν' ἀπομακρυνθοῦνε κι ὁ ἴδιος σύρθηκε μέσα σέ μιά γράνα τοῦ σταροχώραφου, ὅπου εἴχανε περικυκλωθεῖ, τράβηξε τόν κρίκο τῆς τελευταίας του χειροβομβίδας μίλς, τήν ἔσφιξε πάνω στό στῆθος του...

Ὅ,τι ἀπόμεινε ἀπ' ἐκεῖνο τόν ἄντρα τῶν δυό περίπου μέτρων καί «πού 'ταν σάν δυό βουνά οἱ πλάτες του, σάν κάστρο ἡ κεφαλή του», τό περιμάζεψε, ἀργότερα, μιά γερόντισσα τοῦ χωριοῦ, χαροκαμένη μάνα σκοτωμένου ἀντάρτη τοῦ ΔΣΕ, καί τό 'θαψε στόν περίβολο τῆς ἐκκλησιᾶς.

Κι ὁ Σμυρνιώτης εἴσπραξε τά εἴκοσι ἑκατομμύρια τοτινῶν δραχμῶν, ποσό μέ τό ὁποῖο ἤτανε ἐπικηρυγμένος σάν «ληστής» ὁ ὑποδειγματικός ἐκεῖνος κομμουνιστής.

Ὕστερα ἀπό ἕνα χρόνο, τό 1951, στή φυλακή τῆς Κέρκυρας ὁ Νῖκος Μπελογιάννης μοῦ ἔλεγε: —«Ὁ Διαμαντής δέν ἔπρεπε νά ἐκτελέσει τή διαταγή τοῦ Κλιμακίου* νά μπεῖ στόν κλοιό, ἤξε-

---

* Ἡ συζήτησή μας ἤτανε γιά τόν Κώστα Καραγιώργη, κατά τοῦ ὁποίου ὁ Μπελογιάννης ἔπνεε μένεα, τουλάχιστον ἀχίλλειο! Ὁ Μ. ἤτανε ὁ πρῶτος ἄνθρωπος τῆς Γ' Συνδιάσκεψης τοῦ ΚΚΕ, πού ἔπεφτε στίς φυλακές. Ἐμεῖς γιά πρώτη φορά ἀκούγαμε ἀπό ἄνθρωπο «ἐνήμερο» ὅσο καί «ὑπεύθυνο» τά... τέρατα καί σημεῖα... Τό τριτοσυνδιασκεψιακό πάθος κατά τῶν Μάρκου, Καραγιώργη καί Παρτσαλίδη τό μετέφερε στίς φυλακές ὁ Ν. Μ., μέ ἐξίσου τριτοσυνδιασκεψιακό φανατισμό καί τυφλομάρα. Γιά τά πάθη καί τά παθήματα τοῦ ΚΚΕ αἴτιοι μόνον αὐτοί οἱ τρεῖς! Μά γιά τό Νίκο ὁ πιό τρικέρης διάβολος πού ἔχωσε ποτέ τήν οὐρά του στίς γραμμές τοῦ ΚΚΕ, ἦταν ὁ Καραγιώργης. Ὁ Μ. εἶχε «προσωπική ἀντίληψη» μιά κι ἦταν μέλος τῆς ἐπιτροπῆς πού ἔκανε τίς ἀνακρίσεις γιά τόν Καραγιώργη. Καί θεωροῦσε «ἀπό πρῶτο χέρι», τόν Κ.Κ. ὑπεύθυνο καί γιά τό θάνατο τοῦ Διαμαντῆ. Κατά Μπελογιάννη, «ὁ Καραγιώργης ἔστειλε ἐπίτηδες πίσω, μέσα στόν κλοιό τοῦ ἐχθροῦ, τό Διαμαντή, γιά νά τόν ξεκάνει». Κατά Μπελογιάννη, οἱ ἀνακρίσεις ἀπέδειξαν, ὅτι «ὁ Καραγιώργης ἐπιδίωκε νά βγάλει ἀπ' τή μέση τό Διαμαντή, γιατί ὁ τελευταῖος γνώριζε πολλά σέ βάρος τοῦ Καραγιώργη καί βγαίνοντας τυχόν στό Γράμμο, θά τά ἀνάφερνε στό Γενικό, ὁ Καραγιώργης θά τήν εἶχε σκούρα»! Πῶς, ὅμως, ἀπό τόν Μπ., καί τήν ἐπιτροπή του διέφυγε ἡ λεπτομέρεια, ὅτι τήν ἐποχή τοῦ χαλασμοῦ τοῦ στρατηγοῦ τῆς ΙΙ Μεραρχίας, συνεπῶς καί τῆς ἐπικαλούμενης διαταγῆς τοῦ ΚΓΑΝΕ, ἄν ποτέ αὐτή ὑπῆρξε, διοικητής τοῦ τελευταίου δέν ἤτανε ὁ Κώστας Καραγιώργης, ἀλλά ὁ Κώστας Κολιγιάννης; Στελέχη τοῦ ΔΣΕ μέ βεβαίωσαν ὅτι ὁ Καραγιώργης πῆγε στό Γράμμο ἀρχές τοῦ 1949 καί δέ ματαγύρισε στή Νότια Ἑλλάδα.

Τότε, στήν Κέρκυρα, τό 1951, ὁ Νίκος Μπελογιάννης δέ θά μποροῦσε νά φανταστεῖ, ὅτι μετά τό θάνατο τό δικό του θά «ξεσκεπάζονταν» ἄλλος ἕνας «πράκτορας» τοῦ ἐχθροῦ, τύπου Καραγιώργη, ὁ Νίκος Πλουμπίδης, γιά τόν ὁποῖο ὁ Μπ., εἶχε ἄριστη ἐντύπωση.

ρε ὅτι αὐτό σήμαινε βέβαιη ἐξόντωση. Τό ἴδιο κι ὁ Παῦλος ἔπρεπε νά πάρει τήν εὐθύνη νά μή συμμορφωθεῖ μέ τήν ἐντολή τοῦ ΠΓ, νά βγεῖ ἔξω καί νά ἐκθέσει τήν κατάσταση, ὅπως εἶχε διαμορφωθεῖ μετά τήν ὑποχώρησή μας. Θά ἔσωνε ἔτσι καί τούς ἄντρες του καί τόν ἑαυτό του» —«Γιά νά τούς ποῦνε χέστες καί νά τούς τουφεκίσουν ἐπί δειλία» —τοῦ παρατήρησα. Κι ἐκεῖνος μοῦ ἀπάντησε: «Μά αὐτή εἶναι καί ἡ γνώμη τοῦ ἀρχηγοῦ». Δέν κρατήθηκα, τοῦ εἶπα: —«Τό λές τώρα αὐτό γιατί τ' ἄκουσες ἀπ' τό Ζαχαριάδη. Σέ ρωτῶ, ὅμως: ἄν ἤσουνα στή θέση τους ἐσύ τί θά 'χανες; Θά ἀπειθαρχοῦσες;» Σκέφτηκε λίγο, κοντοστάθηκε, ὡς κάναμε βόλτα στό προαύλιο τῆς ἀκτίνας Θ΄, «δέν ξέρω, μά τό Θεό, τί θά 'χανα. Νομίζω θά ἔχανα ὅ,τι κι αὐτοί» —εἶπε.

Ὁ ἄλλος, ὁ Θύμιος Κατσόγιαννος, ὕστερα ἀπό μιά καλή ἀγωνιστική πορεία, ἔχαμε ἀπότομη στροφή πρός τήν καταισχύνη. Ἄν πιστέψουμε τά ὅσα ὁ ἴδιος διακήρυξε μπροστά σέ στρατοδικεῖα, ὅταν τόν Ἰούνη τοῦ 1949 ἡ ΙΙ Μεραρχία τοῦ ΔΣΕ, ὀρθότερα τά ὑπολείμματά της, βρέθηκε σέ κλοιό, ὁ Θ. Κ., πού εἶχε τό πόστο τοῦ γενικοῦ ἐπιμελητῆ τῆς Μεραρχίας, ψυχρά καί μπαμπέσικα πυροβόλησε πισώπλατα τό μέραρχό του, τόν ἔνδοξο πολέμαρχο στρατηγό Γιάννη Ἀλεξάνδρου - Διαμαντή, καί τόν ἄφησε στόν τόπο...

Μ' αὐτούς, λοιπόν, τούς λίγους ξεκινήσαμε. Οἱ ἀριθμοί δέν ἔχουνε πάντοτε τή βαρύνουσα, τήν ἀποφασιστική σημασία. Κατά τόν ποιητή, «Ἡ μεγαλωσύνη τῶν ἐθνῶν δέ μετριέται μέ τό στρέμμα. —Μέ τῆς καρδιᾶς τό πύρωμα μετριέται καί μέ τό αἷμα». Ἀκριβῶς ἔτσι, μέ τῆς καρδιᾶς τό «πύρωμα», «καί μέ τό αἷμα». πρέπει νά τῆς τά μετρᾶμε ὅλα ἐκείνης τῆς Μεγάλης Ἐποχῆς. Ἔτσι, ἀναγνώστη μου, ξεκινήσαμε στό μικρό μας ἐκεῖνο χῶρο. Μ' αὐτούς τούς συντρόφους... Ἄλλοι τους σταθήκανε ἄξιοι τοῦ Καιροῦ τους. Μερικοί καί ὑπεράξιοι, μέ τή θυσία τους. Κάμποσοι μετά ξωμείνανε. Ἄλλοι περάσανε καί στήν ἀντίπερην ὄχτη —τί νά γίνει; Ὅμως, σ' ἐτοῦτο τό βιβλίο ὁ καθένας πού μνημονεύεται, μετριέται μέ τά ἔργα του ἐκεῖνα, ὄχι μέ τό *μετά* του. Μετριέται μέ τό *τοτινό* του μπόι.

* * *

Τήν ἀνάπτυξη τῶν κομμουνιστικῶν καί σέ ἀντιστοιχία καί τῶν ἄλλων ἀντιστασιακῶν ὀργανώσεων στήν Εὐρυτανία, πρέπει νά τή νοοῦμε, τουλάχιστο γιά τό πρῶτο στάδιο, γιά τό πρῶτο καιρό, στά μέτρα τῶν συνθηκῶν μιᾶς καθυστερημένης οἰκονομικά κι ἀπό

ἄλλες ἀπόψεις περιοχῆς. Σέ σχέση μέ τό γεγονός αὐτό, ἡ ἀνάπτυξη πού μιλᾶμε, πρέπει νά ἀξιολογηθεῖ σάν γρήγορη. Ταχύτερη ἀπό κάθε αἰσιόδοξη τυχόν πρόβλεψη. Ἡ ἐποχή τοῦ ΕΑΜ, τῆς Ἀντίστασης γενικά, δέν ἐπιτρέπεται νά μᾶς διαφεύγει ὅτι ὑπῆρξε μιά *εὐτυχής* ἐποχή, μιά χρυσή, ὅπως λέμε. Μιά ἐποχή ἀπ αὐτές πού ἐπισυμβαίνουνε σέ δεκάδες ἤ κι ἑκατοντάδες χρόνια μιά φορά! Μακάριοι, τότε, οἱ γρηγοροῦντες!...

Ἡ ἴδια ἡ ἐποχή ἐκείνη ἔδινε τό μέτρο της σέ ὅλα, τό πυρακτωμένο τέμπο της.

Σ' ἐκείνη τήν πραγματικά εὐλογημένη δουλειά ἀπό τήν ἄποψη τῆς καρποφορίας τῶν κόπων μας, μέγιστη στάθηκε, ἀνεκτίμητη ὑπῆρξε ἡ συμβολή τοῦ παράνομου τύπου μας, τοῦ ἔντυπου γενικά. Ἡ ἀπευθείας σύνδεση τοῦ Μπακόλα μέ τή ΚΕ τοῦ ΚΚΕ, μᾶς εἶχε ἐξασφαλίσει τό μέγα προνόμιο νά προμηθευόμαστε ἐκεῖ πάνω στ' ἀπόμακρα χωριά τῆς Εὐρυτανίας τόσο πολύ φρέσκο τύπο, πού, μά τό δυναμίτη του, μύριζε τό τυπογραφικό του μελάνι ἀκόμα! Φυσικά παίρναμε καί δαχτυλογραφημένα ὑλικά, μά βασικά ἦσανε ἔντυπα. Ὁ τύπος, τό ἔντυπο, ὄχι μόνο μέ τό περιεχόμενό του, ἀλλά καί μέ τήν ἴδια τήν ἐμφάνισή του ἐπίσης μᾶς προωθοῦσε τή δουλειά. Τό τυπωμένο χαρτί ἔχει μιά δική του δύναμη, μιά ἰδιόμορφη γοητεία. Ἡ θέα τοῦ τύπου μας προχαλοῦσε στούς ἀνθρώπους ἕνα αἴσθημα δύναμης. Χρωστοῦμε ὄχι μιά, μά πολλές, πάρα πολλές φορές νά τό τονίσουμε, ὅτι στόν παράνομο τύπο μας ἀντιστοιχεῖ σημαντικό μέρος τῶν καρπῶν τῆς δουλειᾶς μας στόν τομέα τῆς δημιουργίας ὀργανώσεων. Ὅσο γιά τή γενικότερη συμβολή του στήν Ἀντίσταση, οἱ ἱστοριογράφοι τῆς τελευταίας, τοῦ ὀφείλουνε χρέος πού παραμένει ἀνεξόφλητο ἀκόμα. Γιά κείνους τούς γενναίους, πού σέ συνθῆκες χιτλεροφασιστικῆς κατοχῆς καί παίζοντας κορώνα-γράμματα τό κεφάλι τους τήν πάσα στιγμή, βγάζανε τόν τύπο μας, κάτι ἔχει γραφτεῖ, ἔστω καί λίγες, ἐλάχιστες, σελίδες ἀναγνώρισης τῆς συνεισφορᾶς τους. Ὅμως, ὅσοι γράφουμε γιά τήν Ἀντίσταση, χρέος μας εἶναι νά θυμούμαστε καί κάποιους ἄλλους ἀφανεῖς ἀγωνιστές καί ἥρωες τοῦ ἀντιστασιακοῦ τύπου. Τούς αὐτοκινητιστές καί τούς σιδηροδρομικούς μας, πού μέ μύριους ἐξίσου κινδύνους μεταφέρνανε τόν παράνομο τύπο ἀπό τό κέντρο στίς ἐπαρχίες. Εἶναι ἄξιοι τῆς ἐθνικῆς εὐγνωμοσύνης.

Ἡ ἐποχή ἔδινε, εἴπαμε, τό μέτρο τῆς γρηγοράδας στήν ἀνάπτυξη τῶν ὀργανώσεών μας, ἀλλά τό νά στρατολογεῖς στό ΚΚΕ μέλη εἶναι ἕνα πράγμα καί τό νά κάνεις κομμουνιστές εἶναι ἄλλο, δέν πρόκειται γιά τό ἕνα καί τό αὐτό. Νά φτιάξεις κομμουνιστή, πού θά δώσει καί τή ζωή του γιά τήν ὑπόθεση πού ἐκπροσωπεῖ τό ΚΚΕ, ἀπό τό χωρικό, ἄς ποῦμε, Βάιο Μανιό, εἶναι ὁπωσδή-

ποτε διαφορετικό άπ' τήν περίπτωση ένός έργάτη τής πόλης καί μάλιστα βιομηχανικοῦ. Στό χωριό έπρεπε τότε νά σκάψεις ολόκληρο βουνό άπό δυσκολίες γιά νά βρεῖς, ἄν τελικά τό 'βρισκες, ένα κομματάκι μέταλλο ἀπ' αὐτό πού χρειάζεται νά σφυρηλατήσεις κομμουνιστή. Νά βαφτίζεις μέλη τοῦ ΚΚΕ γιά νά γράφεις στίς ἐκθέσεις σου πρός τήν καθοδήγηση μεγάλους ἀριθμούς, εἶναι μιά ἐκλογή πού μοῦ ἦτανε καί μοῦ εἶναι λίαν ἀσυμπαθής.

Τό Φλεβάρη τοῦ 1943 ἀνταμώσαμε μέ τόν Μπακόλα στή Φουρνά, στό σπίτι τοῦ Μήτσου Τραχανῆ. Ἤμουνα γραμματέας τῆς Ἀχτίδας Κτημενίων καί Δολόπων — εἴχαμε προαχθεῖ. Ἐγώ ἤμουνα συντηρητικός, σχεδόν τσιγγούνης, στή στρατολογία κομματικῶν μελῶν. Ὄχι γιατί πρέσβευα τό λίγοι καί καλοί. Ἀντίθετα, τό πολλοί καί καλοί ποτέ μου δέν τό ἀπόρριπτα. Μά ἔλα πού οἱ ἀγωνιστές δέν εἶναι καρβέλια ἀπό τό φοῦρνο. Ἤθελα ἐκεῖνος πού θ' ἀποχτοῦσε τήν τιμή νά γίνει μέλος τοῦ ΚΚΕ, κάπως ν' ἀξίζει τόν τίτλο, νά μήν εἶναι ἁπλῶς βαφτισμένος κομμουνιστής. Τότε εἶχε μπεῖ ἡ γραμμή τῆς πλατιᾶς στρατολογίας μελῶν στό ΚΚΕ. Ἐγώ κι οἱ συνεργάτες μου στήν Ἀχτιδική Ἐπιτροπή δυσκολευτήκαμε νά... πάρουμε στροφή. Ὑπεύθυνος βασικά ἤμουνα ἐγώ. Ὄχι μόνο πού ἤμουνα γραμματέας, μά καί πού δέ χώνεψα ποτέ μου ἐκεῖνο τό σύνθημα. Κι ἔτσι, τό νά ἔχουμε στόν Κλειτσό, π.χ., χωριό μέ κοντά δυό χιλιάδες ψυχές, μόνο 14 ἤ 16 —δέ θυμᾶμαι ποιός ἀπ' τούς δυό ἀριθμούς ἦτανε ὁ ἀκριβής— κομματικά μέλη, ἔ, δέ μοῦ τό συγχωροῦσε ὁ Μπακόλας καί μάλιστα ἐνόψει τοῦ ἐπικείμενου ἀχτίφ ὅλης τῆς Ρούμελης. Στή γραφτή του ἔκθεση γιά τήν ΚΕ ἀπευθείας, ἀξιολογοῦσε —μοῦ τό 'δειξε— τήν Ἀχτίδα μας δεύτερη, μέ πρώτη τοῦ Καρπενησιοῦ, σέ δουλειά κι ἀπόδοση. Καί νά, πού ὁ ἀριθμός τῶν μελῶν της ἦτανε ὁμολογούμενα μικρός — δέν εἴχαμε "ἐφαρμόσει" τή γραμμή ἐδῶ. Μοῦ τράβηξε μιάν ἄγρια κριτική ὁ Δημητράκης. Κι ἴσως ἦτανε κι ἡ ἀγριάδα πού μ' ἔκανε νά κλωτσήσω, νά μή δεχτῶ τήν κριτική, ἐπίμενα στό δικό μου. Ὅτι εἶναι κομματικότερο νά κάμουμε ἄξιους τοῦ ὀνόματος κομμουνιστές αὐτούς τούς 14 ἤ 16, παρά νά τούς διπλασιάσουμε καί νά μή διαφέρουνε ἀπ' τό σύνολο τῶν συχωριανῶν τους στίς πλατιές ἑαμικές ὀργανώσεις. Κι ἡ λογική ἡ δική μου ἦτανε, τέλος πάντων, μιά λογική, πού μπορεῖ νά τήν κρίνει ὁ ἀναγνώστης, μά κι ὁ Μπακόλας εἶχε τό δίκιο, τό δίκιο τοῦ ὑπεύθυνου καθοδηγητῆ. Δέν μπορεῖ τό κάθε μέλος ἤ στέλεχος νά συμπεριφέρεται πρός τή γραμμή, τήν ὀργανωτική πολιτική τοῦ κόμματος κατά τό δοκοῦν του —ἔτσι εἶναι, ἄν ὁ λόγος γίνεται γιά λενινιστικό Κόμμα.

Ἤμασταν λίγοι τά μέλη τοῦ ΚΚΕ στόν Κλειτσό, ὅμως κι

αὐτό πού γράφεται στό βιβλίο «Ἄρης Βελουχιώτης»,* ὅτι «στίς 11 Ὀκτωβρίου ὁ Ἄρης ἔμπαινε στόν Κλειτσό, ὅπου τό ΕΑΜ (πού ἀριθμοῦσε τότε 6 μέλη)» κλπ., ἀποτελεῖ ἀνακριβή σμίκρυνση. Τά μετρῶ τώρα, ἀνακαλώντας στή μνήμη τά ὀνόματά τους, βγαίνουνε μόνο τά μέλη τοῦ ΚΚΕ πιότερα ἀπό 6. Τά ἐαμικά δέν ἔπρεπε νά εἶναι περισσότερα;

Γενικά στήν περίπτωση πρέπει νά ἀναζητηθεῖ τό μέτρο, πού νομίζω ὄφειλε νά ἤτανε τῶν προγόνων μας, τό οὐκ ἐν τῷ πολλῷ τό εὖ.

Τό ἄλλο ἄκρο τῆς δικῆς μας φειδοῦς ὑπῆρξε τό δεῖγμα τῆς Σέκλειζας, χωριοῦ στά ριζά τῆς Δυτικῆς Θεσσαλίας, λίγα χιλιόμετρα ἀπό τήν Καρδίτσα. Ἐκεῖ τήν ἄνοιξη τοῦ 1944 χτυποῦσε, κυριολεκτικά, ἡ καμπάνα τοῦ χωριοῦ γιά κομματική συνεδρίαση —μέλη τοῦ ΚΚΕ στό χωριό εἴχανε στρατολογηθεῖ ὅλοι οἱ ἄντρες, ἐξόν ἀπ' τόν ἀγροφύλακα!

Μιά τέτοια πλατιά στρατολογία, πού καταλύει κάθε ὅριο πρωτοπορίας καί μαζῶν, θά μποροῦσε νά "δικαιωθεῖ" ἄν τή συνόδευε καί μιά ἔντονη προσπάθεια νά ἐπαναστατικοποιηθεῖ ὅλος ἐκεῖνος ὁ ντουνιάς πού εἶχε στρατολογηθεῖ. Θαρρῶ μήτε καί τό 'χε συλλάβει κάτι παρόμοιο ἡ τοτινή ἡγεσία μας. Ἐν πάση περιπτώσει, τόν ἀγώνα ἐκεῖνο δέν τόν χάσαμε ἀπ' τήν πλατιά στρατολογία.

Ἄς ξαναγυρίσουμε στούς λίγους δικούς μας καί στή γνώμη μου, ὅτι ἔπρεπε νά τούς κάνουμε κομμουνιστές, ἔστω καί κομμάτι! Νά ξέρουνε στοιχειώδη πράγματα, τί εἶναι καί γιατί εἶναι. Στό μέτρο τῶν δυνάμεών μου ἀνασκουμπώθηκα... Οἱ ἄνθρωποι ὅλη τή μέρα δουλεύανε στά χωράφια. Γυρνούσανε στό χωριό καί στό κονάκι τους μέ τό σούρουπο. Καί θά ξαναφεύγανε μέ τό χάραμα. Ἐρχόντανε ἀπ' τό τσαπί ἤ τό ζευγάρισμα ξέπνοοι ἀπ' τήν κούραση καί βασικά νηστικοί. Καί χρωστούσανε νά δώσουνε καί σ' ἐμένα λίγο χρόνο, νά τούς κάμω κομματικό μάθημα. Μαζευόμαστε στό σπίτι τοῦ Γιάννη Τσιτσκάου — ἤτανε σώγαμπρος στό χωριό μου ἀπό τή διπλανή Βράχα. Στρωνόμασταν γύρω στό τζάκι, πού ἡ κάτισχνη φλόγα ἀπό τή στιά ἔπαιζε καί τό ρόλο φωτιστικῆς λάμπας —ὁ Θεός ἄς τήν ἔκανε!

Τούς ἄρχισα ἀπό... πολύ μακριά, ἀπό τήν ὥρα πού ὁ πρωτόγονος ἄνθρωπος ἄφησε νά περπατάει στά τέσσερα, σηκώθηκε ὄρθιος, λευτέρωσε τά χέρια του κι ἄρχισε νά τά χρησιμοποιεῖ. Πῶς διαμορφωθήκανε τά κοινωνικά συστήματα στό μάκρος τῆς ἱστορίας, ποιά ἤσανε, ποιές οἱ αἰτίες τῶν μεταβολῶν, τῆς διαδοχῆς τοῦ ἑνός ἀπό ἄλλο καί πῶς συντελεστήκανε οἱ ἀλλαγές. Γιατί

* Τόμος Β', σ. 206.

ὁ σοσιαλισμός εἶναι ἀναπότρεπτος, γιατί ἡ ἐπανάσταση εἶναι ἡ μαμή τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητας. Ὅσο γινότανε ἁπλά, μόνο σάν παράδοση, χωρίς δέσμευση σώνει καί καλά νά μήν τά ξεχάσουνε!...

Μά νά βλέπατε, ἀπό μιά γωνιά, τά ὀρθάνοιχτα μάτια αὐτῶν τῶν κατάκοπων καί χρόνια ὑποσιτισμένων ἀνθρώπων! Ἔ, τότε δέ θά ξεχνούσατε σ' ὅλη σας τή ζωή τί θά πεῖ δίψα τοῦ ἀνθρώπου γιά γνώση, τοῦ ἀνθρώπου πού πρωτανακαλύπτει τήν ἔννοια γνώση...

Ἀλλά καί τί δύσκολο νά διδάξεις ἐδῶ, ἐτούτους... Νά εἶσαι, ἐπαναλαμβάνω, ἁπλός, μέ ἔννοιες κατανοητές καί λεξιλόγιο προσιτό στήν οὐσιαστική ἀγραμματοσύνη τους. Καί νά διανθίζεις συχνά τό λόγο σου μέ κανένα χωρατό, νά γελοῦνε γιά νά μήν τούς παίρνει ὁ ὕπνος. Ποῦ νά τούς πάρει! Γι' αὐτούς ξανοιγόντανε νέοι, ἄγνωστοι, ἀναπάντεχοι κόσμοι, πού δέ χορταίνανε τά μάτια τους νά τούς βλέπουνε κι ὅλο πιό ὀρθάνοιχτα καί διάπορα γινόντουσαν. Καμιά φορά λαλούσανε τό πρῶτο τους τά πετεινάρια ἀπ' τό κατάγι — περασμένα μεσάνυχτα, κι ἐμεῖς ἐκεῖ ἀκόμα! Μουρμούριζε ἀπ' τ' ἄλλο δῶμα ἡ συμβία τοῦ Γιάννη, ἔχοντας ξυπνήσει ἀπ' τό πρωτοῦπνι καί φανερά φουρκισμένη ὄχι μονάχα πού δέν τήν ἀφήναμε νά πάρει τό δεύτερό της, μά καί γιατί ὁ Γιαννης μέ τό δευτερολάλημα τῶν κοκοριῶν ἔπρεπε νά πάει νά ταΐσει τά βόδια ἤ νά βγεῖ νά τά βοσκήσει —εἶχε ἀρχίσει ἡ χινοπωριάτικη σπορά, τοῦ σιταριοῦ.— «Ἄσ' την νά βουρλίζεται», ἔλεγε ὁ Γιάννης κι ὕστερα μέ λαχτάρα παιδιοῦ π' ἀκούει παραμύθι: «λοιπόν, παρακάτου τ' ἔγινε;» — τό μάθημα ἤτανε γιά τά κοινωνικά συστήματα.

Ὅμως, τά μαθήματα γιά τό Κόμμα, γιά τήν ἱστορία τοῦ ΚΚΕ τούς κουράζανε —τέλος πάντων! Ἐδῶ πρέπει νά σημειώσω —ἀστεῖο, μά ἀληθινό— πώς ἕνα ἀπό τά "βοηθήματά" μου γιά τό ΚΚΕ ὑπῆρξε κι ἐκεῖνο τό ἀντικομμουνιστικό βιβλίο, πού εἴχανε βγάλει τά σαίνια τοῦ Μανιαδάκη, σέ μαζικό τιράζ καί μποροῦσες νά τό βρεῖς καί στό πιό ἀπόμακρο χωριουδάκι τῆς χώρας. Διαβάστε το καί θά πεισθεῖτε! Κι ὅσο γιά τήν ἀντίκρουση, μέ χωροφυλακίστικη νοοτροπία, τῶν θέσεων τοῦ ΚΚΕ γιά τόν ἐπικείμενο —τότε!— πόλεμο καί τίς καταγγελίες του, ὅτι ὁ φασισμός ὀργανώνει σφαγή τῆς ἀνθρωπότητας, περιβόλι νά τά διάβαζες ὅταν γύρω σου καί μέσα στό σπίτι σου λυσσομανοῦσε ὁ πόλεμος...

Ὤ, εἶναι δύσκολη δουλειά νά φτιάχνεις κομμουνιστές! Ἐγώ, ὅμως, ἔνιωθα τότε, πού ἄνοιγα μιά μικρή, ἀμυδρή φεξάδα ἀπ' τό λαμπερό φῶς, τοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ σέ ἀνθρώπους ἀπό τήν ἄποψη αὐτή ὁλότελα τυφλούς, πραγματικά εὐτυχής. Ὅτι ἐκπλήρωνα χρέος μέγα.

Πότε γινήκαμε Ὑπαχτίδα, δύσκολα τώρα νά τό πῶ. Τήν Ὑπαχτιδική Ἐπιτροπή Κτημενίων καί Δολόπων τήν ἀποτελέσανε ὁ συγγραφέας αὐτοῦ ἐδῶ τοῦ βιβλίου, πού οἱ σύντροφοί του τόν τιμήσανε νά τόν ἐκλέξουνε γραμματέα τους, ὁ Στέφος Θάνος, ὁ Μῆτσος Τραχανής, ὁ Βασίλης Μανούκας κι ὁ Ἀποστόλης Μάλλιος. Κι ὅταν γινήκαμε Ἀχτίδα, ἀρχές τοῦ 1943, τήν παραπάνω σύνθεση εἴχαμε καί στήν Ἀχτιδική Ἐπιτροπή.

Θυμᾶμαι, πώς ἐγώ εἶχα προτείνει τό Στέφο γιά γραμματέα τῆς Ὑπαχτιδικῆς Ἐπιτροπῆς, ἀλλ' ἐκεῖνος ἀντιπρότεινε ἐμένα καί οἱ ἄλλοι δεχτήκανε τήν ἄποψη τοῦ Στέφου.

Οἱ σύντροφοι καί συναγωνιστές τῆς Ἀντίστασης θά θυμοῦνται, νομίζω, κι ἐκεῖνο τό καθῆκον, ἡ κάθε ὀργάνωση νά βγάζει τήν ἐφημερίδα της —κι ἐδῶ ὁ λόγος γιά Ἀχτίδες. Χρειαζότανε δέ χρειαζότανε μιά τέτοια ἐφημερίδα. μποροῦσε δέν μποροῦσε νά βγεῖ. ἡ «γραμμή» ἤτανε γραμμή. Ἔστω καί χειρόγραφη, ἔστω κι ἄν δέν τή διαβάζανε καί τά μέλη ἀκόμα ὅλα τοῦ καθοδηγητικοῦ ὀργάνου τῆς κουτσοργανοσούλας, στόν «ἀπολογισμό», ὅμως, ἔπρεπε νά φαίνεται κι ἐφημερίδα —κι ὅταν μάλιστα τά κεντρικότερα ὄργανα ἐπαρκούσανε, καί μέ τό παραπάνω!

Ξερά χλωρά στόν κλίβανο, θύματα τῆς μονοκομματιᾶς τῆς «γραμμῆς», κάποτε βγάλαμε κι ἐμεῖς τήν ἐφημερίδα μας, ὄργανο τῆς Ἀχτιδικῆς Ἐπιτροπῆς κλπ. Δαχτυλογραφημένη, σέ 4 ὥς 5 ἀντίτυπα. Ἀπό τήν ἀπελευθέρωση τῆς Καρδίτσας καρπώθηκε κι ἡ Ἀχτίδα μας μιά γραφομηχανή, χαρτί, καρμπόν —ἄν καλά θυμᾶμαι ἡ μηχανή ἤτανε Smith. Ὁ Τραχανής ἤ ὁ Παῦλος Μπέικος —ἕνας ἀπ' τούς δυό τήν κουβάλησε. Τήν ἐφημερίδα μας —ὅλο κι ὅλο δυό, παραπάνω μᾶλλον ὄχι, φύλλα της, πού βγήκανε— τήν ἔγραφα μόνος, τή χτυποῦσα μόνος. Μπελάς καί μπελάς τρανός κι ἄσκοπος γιά τήν περίσταση, τό χῶρο καί τό χρόνο. Ἄν τό χρόνο αὐτό τόν χρησιμοποιοῦσα νά ἐπισκεφθῶ τά χωριά, ἡ διαφώτιση θά ἤτανε πλουσιότερη καί πιό ἀποτελεσματική. Καί παρ' ὅτι δημοσιογράφος, γρήγορα παρατήθηκα ἀπό τήν πολυτέλεια τῆς ἐφημερίδας. Σήμερα δυσκολεύομαι καί νά θυμηθῶ πῶς τή λέγαμε τή λιγόζωη ἐφημεριδούλα μας —θαρρῶ «Ὁ Κτημένιος», μπορεῖ καί «Κτημένη» ὅρκο δέν παίρνω! Ὅλα αὐτά τά περί ἐφημερίδας γύρω στό Μάη, ἴσως καί λίγο ἀργότερα, τοῦ 1943.

Σ' ἐκεῖνο τό ξεκίνημά μας, ὅταν τό στήσιμο ὀργανώσεων εἶχε ζωτική σημασία καί θά ἔκρινε τά περαπέρα, ὅλα περνούσανε μέσα ἀπ' αὐτό τό πρίσμα, ζυγιαζόντανε μ' αὐτό τό κριτήριο, ἀναγόντανε στήν πολυσήμαντη τότε ἔννοια ὀργάνωση. Ἀπό αὐτή τήν ὀπτική γωνία εἴδαμε τότε ἐκεῖ πάνω κι ἕνα ἀντιστασιακό γεγονός, πού μεταπολεμικά ἐξάρθηκε —τό κατέβασμα τῆς σβάστικας ἀπό τό Βράχο τῆς Ἀκρόπολης.

Μάη - Ἰούνη τοῦ 1941 τίς ἀθηναϊκές ἐφημερίδες ἐξακολουθούσαμε νά τίς παίρνουμε στό χωριό μου «προπολεμικά», δηλαδή ὅπως πρίν, κανονικά, τήν ἑπόμενη τῆς ἔκδοσής τους. Κι ἀπ' αὐτές μάθαμε, ὅτι «Κατά τήν νύκτα τῆς 30ῆς πρός 31ην Μαΐου ὑπεξηρέθη ἡ ἐπί τῆς Ἀκροπόλεως κυματίζουσα Γερμανική Σημαία, παρ' ἀγνώστων δραστῶν». Καί ἐπιπλέον, πώς «ἡ συμπεριφορά εὐρυτέρων κύκλων τῆς πόλεως Ἀθηνῶν ἔναντι τῶν Γερμανικῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων ἐγένετο καί πάλιν ὀλιγώτερον φιλική...»

Ὅλοι ξέρουμε δά τί σημαίνει γιά τόν Ἕλληνα ἐφημεριδοφάγο τό «φύλλο» του. Σκεφτεῖτε καί νά περιμένει τήν ἐφημερίδα του καί μέ μιά μέρα καθυστέρηση! —νά μήν τόν χωράει ὁ τόπος, πού λένε. Μόλις, λοιπόν, πού ἐρχότανε ὁ ἀγροτικός ταχυδρόμος, τοῦ παραγγέλναμε ἐπί τῇ θέα του καί μόνο— τό τσιπράκι του, τό πρῶτο του, ἐννοεῖται, καί τόν περιζώναμε. Γνήσιος ρωμιός κι ὁ μπάρμπα-Κώστας ὁ Μαρκούσης, ἔβγανε ἀπό τή... μαγική σάκα του πρῶτα —τί ἄλλο;— τίς ἐφημερίδες. Κι ὕστερα τήν ἀλληλογραφία καί τυχόν ἐπιταγές.

Κορφολογούσαμε, μέ πηλαλητή ματιά, ἀμέσως τούς τίτλους. Καί ὅποιος νόμιζε, ὅτι ψάρεψε λαυράκι, δέν τό βάσταγε, διάβαζε φωναχτά τόν τίτλο, ἀνεξάρτητα, ἄν τήν ἴδια στιγμή ἄλλος ἔκανε τό ἴδιο, μέ τό δικό του εὕρημα —καθένας ἀπ' τήν ὀπτική του γωνιά. Ὁ γέρο-δάσκαλος μάλιστα, ὁ συνταξιοῦχος πιά Κώστας Παπαδόπουλος, τό εἶχε κάνει συνήθιο του, ἴσως καί πολιτική πονηριά του, νά μουρμουρίζει μισοφωναχτά σχεδόν ὁλόκληρο τό «Ἐλεύθερον Βῆμα» του. Αὐτός πρῶτος καμάκιασε καί τούτη τήν εἴδηση καί τή διάβασε φωναχτά, ὄχι ἁπλῶς μουρμουριστί. Δέν τή σχολίασε, ὅμως, διαβάζοντάς την, ὅπως θά τό ἔκανε κατά κανόνα του γιά μιά ἐσωτερική πολιτική εἴδηση. Μόνο σούφρωσε ἔτσι τά χείλη του καί γιά μιά φορά μόνο, πού νά μήν προλάβεις νά σχηματίσεις ἀντίληψη γιά τό τί λογιῶ αἰσθήματα ἤθελε καί πῆγε νά ἐκφράσει ὁ αὐτόματος μορφασμός του. Οἱ χωρικοί, πού βρεθήκανε τήν ὥρα ἐκείνη στό «μαγαζί» τοῦ Βασίλη Παπαστάθη, κι ἀκούσανε τήν εἴδηση, μόνο ἀκούσανε! Ἀλλά ἕνας κι ἀφοῦ τό διαβασμομουρμούρισμα τῶν ἀθηναϊκῶν φύλλων, πήδησε, ὅπως ἡ ἀκρίδα, σ' ἄλλα θέματα, τίς «ἐπιτυχίες» τῶν Γερμανῶν στήν Κρήτη, πέταξε ἕνα λόγο: —«Μωρέ τά θεριά! Κῶλο πού τόν εἶχαν! Χμ!» —ἐννοώντας τούς ἄγνωστους δράστες, πού... ὑπεξήρεσαν τήν «ἐπί τῆς Ἀκροπόλεως κυματίζουσα Γερμανική Σημαία».

Ἄλλη συνέχεια δέ δόθηκε ἐκεῖ σ' ἐμᾶς στό γεγονός. Μόνο τό ἴδιο βράδυ στό σπίτι μου ξαναδιάβασα τήν ἀνακοίνωση τῶν Γερμανῶν κι ἔκανα τό συλλογισμό μου, ἔβγαλα τό συμπέρασμά μου: ὁλοφάνερο σημάδι ὅτι ἔχουμε κιόλας γερή ὀργάνωση στήν Ἀθήνα. Καί καταχάρηκα. Μιά τέτοια δουλειά τή φανταζόμουνα ἀποτέλε-

σμα όργανωμένης έπιχείρησης, δπου θά εΐχανε πάρει μέρος άρκετοί ριψοκίνδυνοι όργανωμένοι άνθρωποι. Καί πρόσεξα μέ ξέχωρη ίκανοποίηση τήν παράγραφο τής άνακοίνωσης γιά τήν έχθρική στάση τών Άθηναίων «έναντι τών Γερμανικών Ένόπλων Δυνάμεων». Καί ή διατύπωση; —«έγένετο καί πάλιν όλιγώτερον φιλική». Οί άνθρωποι, δηλαδή, ξαναβρήκανε έαυτούς —όλοφάνερο, δουλειά τής Όργάνωσης... Καί μέσα στίς άλλες, τίς τόσες άλλες καί πολλές καί πολύπλοκες φροντίδες τής έποχής, στή δίνη μιάς γοργής άνάπτυξης τού Κινήματος κι έξελίξεων, τό έπεισόδιο μέ τή γερμανική πολεμική σημαία λησμονήθηκε. Κι αύτό δέν έγινε, νομίζω, μόνο μ' έμάς έκεΐ πάνω στά κατσάβραχα τής Εύρυτανίας. Άπό δσο θυμάμαι, στήν περίοδο τής Κατοχής λόγος δέν ξανάγινε. ή —άν λαθεύω— τόσος, έστω, πού ν' άφήσει ίχνη μνήμης, δτι άξιολογήθηκε τό γεγονός ή ρίχτηκε στή ζυγαριά τής προπαγάνδας τού Άγώνα. Στόν παράνομο τύπο μας ούτε κάν καταγράφτηκε καί ποτέ δέν άναφέρθηκε, δέν προβλήθηκε γιά παραδειγματισμό τών άγωνιστών. Δέ μνημονεύθηκε σέ Σώματα, δπως, λ.χ., στή Β' Πανελλαδική Συνδιάσκεψη τού ΚΚΕ τό 1942 ή τό Έθνικό Συμβούλιο στούς Κορυσχάδες τό 1944. Έπισημαίνω τά δεδομένα αύτά. πιστός στήν άρχή πού έβαλε αύτό τό βιβλίο νά δεΐ τά γεγονότα δπως τότε γινήκανε.

* * *

Πρέπει νά ήτανε έβγα Όχτώβρη - έμπα τού Νοέμβρη πού πήραμε τό Διάγγελμα τού ΕΑΜ —καί γιά τήν άκρίβεια, τής Κεντρικής Όργανωτικής Έπιτροπής του. Είχε ήμερομηνία 10 Όχτώβρη 1941 κι άποτελούσε καί τήν πρώτη έπίσημη έμφάνιση τού ΕΑΜ. Άπευθυνότανε σ' δλους τούς Έλληνες καί σ' ένα του σημεΐο έλεγε:

> «Άσχετα άπό δ,τι σάς χώριζε στό παρελθόν, άσχετα άπό δ,τι θά σάς χωρίσει στό μέλλον ύστερ' άπ' τό ξεσκλάβωμά μας, ένώστε τίς δυνάμεις σας γιά τόν Έθνικό Άπελευθερωτικό Άγώνα»

Άρχισα άπό τό γέρο-δάσκαλό μου, τόν Κώστα Παπαδόπουλο. Τό διάβασε σπίτι του, μέ τήν ήσυχία του. Μού τό έπέστρεψε μέ άνυπόκριτο ένθουσιασμό. Άλλά καί μού ζήτησε έξηγήσεις γιά τό ρόλο τών κομμουνιστών μέσα στό ΕΑΜ. Βέβαια, δέν άγνοούσε δ,τι άλλωστε, τό 'ξερε δλος ό κόσμος: πώς εΐμαι κομμουνιστής. Τού έξηγήθηκα μ' άνοιχτά χαρτιά, σπαθί. Ότι οί κομμουνιστές

είναι πρωτεργάτες στό ΕΑΜ καί θά παίξουνε ἀσφαλῶς πρωτοποριακό πατριωτικό ρόλο στόν ἀγώνα πού μᾶς ἀναμένει. Ἔπασχε ἀπό χρόνια ἀντικομμουνιστική προκατάληψη. Δέν ἐξαιρούτανε κι αὐτός ἀπ' τόν «κανόνα» —πίστευε ὅτι ὅλοι οἱ ἄλλοι κομμουνιστές, ἐξόν ἀπ' αὐτούς πού γνώριζε προσωπικά, εἶναι τέρατα τῆς Ἀποκαλύψεως! Γιά τό Σολοῦκο, τό Στέφο Θάνο, τό συγγενή του Νίκο Θάνο, ἐμένα —«θαυμάσια παιδιά»! Φοβότανε τούς... ζωγραφιστούς, αὐτούς πού τοῦ ζωγράφιζε ἡ προπαγάνδα! Πόνταρα κι ἐγώ στούς κομμουνιστές πού γνώριζε, τοῦ εἶπα: —«Ἔχεις ἐμπιστοσύνη σ' ἐμᾶς, στό Θάνο, σ' ἐμένα, ὅσους ξέρεις ὅτ' εἶναι κομμουνιστές; Ἔχεις παράπονο ἀπό τήν πολιτεία μας; Κάνε ὑπομονή καί θά πεισθεῖς ἀπό τή ζωή, ὅτι εἶναι ἄδικες οἱ προκαταλήψεις σου γιά τούς κομμουνιστές».

Γιά τήν ὥρα ἐγώ δέν ἤξερα ποιά ἄλλα κόμματα συμμετείχανε στό ΕΑΜ. Ὁ δάσκαλος ἐνδιαφερότανε νά μάθει γιά τό «Προοδευτικό» τοῦ Γ. Καφαντάρη, τοῦ ὁποίου ἤτανε πολιτικός φίλος. Τοῦ ἀπάντησα, ἀόριστα, πώς δέν μπορῶ νά φανταστῶ ἄρνηση τοῦ Καφαντάρη νά συμβάλει στόν ἐθνικοαπελευθερωτικό ἀγώνα, ἀπουσία ἀπό τό ἐθνικό προσκλητήριο. Μέ χαρά, ὀρθότερα μέ ἀνακούφιση, συμμερίστηκε τή γνώμη μου, ἀκριβέστερα τήν ἐλπίδα μου, πού ἔμελλε νά μείνει μάταιη!

Ὁ γέρο-δάσκαλος προσχώρησε στό ΕΑΜ. Καί δέν τό ἀπαρνήθηκε κι ὅταν ὑποβλήθηκε στίς μεταβαρκιζιανές διώξεις τῶν σουρλοβουλάκηδων. Πρέπει ἀκόμα νά σημειώσω, ὅτι τοῦ γέρο-Παπαδόπουλου δέν τοῦ ἔκανε τήν ἐντύπωση πού ἀνάμενα, ὅταν, μέσα στήν κατοχή, μάθαμε πώς ὁ Καφαντάρης δέ συμμετεῖχε στό ΕΑΜ. Φανερό, ὅτι ἔκρινε τόν παλιό του πολιτικό ἡγέτη τήν ὥρα τῆς ἐθνικῆς δοκιμασίας κι εἶδε πώς πᾶν ὅ,τι λάμπει δέν εἶναι καί χρυσός, προφανῶς τόν σιχάθηκε!

Μετά τό δάσκαλο, πού δασκάλεψε στό χωριό κοντά 35 χρόνια καί βαραίνανε κι ὁ λόγος κι ἡ πράξη του, ἔδωκα τό Διάγγελμα στό γιατρό Κώστα Μαλάμη. Ἀπόξω-ἀπόξω γιά ἕναν ἐθνικό ἀγώνα, γιά ἕνα ἄλλο Εἰκοσιένα, τοῦ εἶχα μιλήσει προηγούμενα καί διαπίστωσα, ὅτι δεχότανε μ' εὐχαρίστηση τό ἐνδεχόμενο αὐτό. Πολιτικά ἀνῆκε κι αὐτός στό «Προοδευτικό» τοῦ Γ. Καφαντάρη. Καί γιά ν' ἀκριβολογοῦμε, ἤτανε φανατικός κομματάρχης τοῦ Γιώργου Μπουρδάρα. Ἐξίσου φανατικός ἀντικομμουνιστής. Τόσο, πού μετά τήν ἐπίθεση τοῦ Χίτλερ κατά τῆς Σοβιετικῆς Ἕνωσης, τό 'λεγε φωναχτά, ὅτι εὐχότανε τήν ἧττα τῆς τελευταίας, «γιά νά γλιτώσει ὁ κόσμος ἀπό τό μίασμα τοῦ κομμουνισμοῦ». Σύγχρονα, σέ καμιά περίπτωση δέν ἤθελε νίκη τοῦ Χίτλερ. Πίστευε τό τροπάρι, πώς ὁ Χίτλερ θά νικοῦσε μέν τήν ΕΣΣΔ, ἀλλά θά 'βγαινε ἀπό μιά τέτοια πύρρειο νίκη τόσο σακατεμένος, ὥστε νά γινότανε

εὔκολη λεία «τῆς γηραιᾶς Ἀλβιῶνος». Κάτι τέτοιο, αὐτό ἀκριβῶς θά ἦτανε γιά τό γιατρό μας, τό καλοκαίρι τοῦ 1941, ἡ ἰδεώδης ἔκβαση τοῦ πολέμου! Ὅλες οἱ ἔντονες συζητήσεις μας, τ' ἀρπάγματά μας, πάνω σ' αὐτές του τίς ἀπόψεις, γινόντανε ἀνοιχτά μπροστά στόν κόσμο, μέρα μεσημέρι! Μά ἄν ὅλες ἐτοῦτες οἱ προκαταλήψεις, οἱ συγχύσεις, οἱ ἀντιφατικότητες, ὁ φανατισμός κι ὁ ἀντικομμουνισμός του —πραγματικά «ἀθῶος» σέ σύγκριση μέ τό εἶδος του πού γνώρισε ἡ χώρα μας ἀργότερα, ὅταν ὁ ἴδιος τοῦτος γιατρός πρόσφερνε, ὅπως ἔμαθα, τίς ἰατρικές ὑπηρεσίες του ἕνα διάστημα στό ΔΣΕ— μᾶς ἐμποδίζανε τότε νά διαπιστώσουμε καί τόν πατριωτισμό του, θά κάναμε λάθος.

Εἶχε μιά ἐπιρροή στό χωριό, παράλληλα κι ἰσχυρές ἀντιπάθειες. Γιά τίς τελευταῖες οἱ λόγοι πολλοί. Καί πραγματικοί καί καθαρά ψυχολογικοί. Τό εἶδος τῆς ἐπιρροῆς του δέν ἦτανε ἐκεῖνο τό ἴδιο μέ τοῦ δάσκαλου Παπαδόπουλου. Τοῦ γιατροῦ ἦτανε περισσότερο ἀπό ἀνάγκη. Ὁ κόσμος τόν εἶχε χρεία ὄχι μόνο σά γιατρό, πού θά ἔπρεπε νά γιατρέψει τόν ἄρωστο μέ πίστωση, μά καί σάν οἰκονομικό παράγοντα. Τοῦτο τό τελευταῖο τοῦ προσπόριζε ὄχι λίγες ἀντιπάθειες. Στεκόμαστε τόσο στήν προσωπικότητα τοῦ γιατροῦ μας, γιατί θά μᾶς ἀπασχολήσει σ' αὐτό τό βιβλίο σοβαρότερα. Γιά τήν παρούσα στιγμή: ὁ Μαλάμης ἦτανε πατριώτης κι ἐμεῖς ἀπευθυνθήκαμε σέ πατριώτη. Δέν μπορῶ νά βεβαιώσω, ὅτι δέχτηκε μ' ἐνθουσιασμό τό Διάγγελμα. Κι ὄχι γιά τό περιεχόμενό του, ἀλλά γιατί τοῦ τό ἔδινα ἐγώ —ἄρα «κομμουνιστικός δάκτυλος». Εἶναι Ἐθνικό Μέτωπο ἤ ἁπλῶς Κάπα-Κάπα; Ἀντιλαμβάνομαι τό γιατρό —ἤθελε, προφανῶς, νά τοῦ τό ἔστελνε ὁ φίλος του ὁ Μπουρδάρας; Δέ θά εἶχα ἀντίρρηση, μακάρι!

Λοιπόν, ἁπλῶς τό δέχτηκε τό Διάγγελμα. Συμφώνησε μέ τήν ἀνάγκη ἑνός ἐθνικοῦ ἀγώνα γιά ξεσκλαβωμό. Ἐπιφυλάχτηκε, ὅμως, νά δεσμευθεῖ, ἤθελε πρῶτα νά δεῖ τί θά κάνανε στό θέμα τοῦ ΕΑΜ οἱ Μπουρδάρηδες. Μέ τό δίκιο του ὁ ἄνθρωπος! Παράλληλα, μέ διαβεβαίωσε ὅτι πρέπει νά τόν θεωρῶ ἔμπιστο, νά τοῦ δίνω ἔντυπα, νά τόν κρατῶ ἐνήμερο. Νά τόν ὑπολογίζω «κατ' ἀρχήν μυημένον». Κι ἕτοιμο νά δώσει, ἄν χρειαστεῖ, κάποια οἰκονομική ἀρωγή. Τελικά, μισοχαμογελώντας, δέν κρατήθηκε — «προτιμοῦσε», εἶπε, ἕνα ΕΑΜ χωρίς τούς «κομμοῦνες» μέσα...

Ἔτσι, σ' ἄλλους προφορικά, στήν ἀρχή, σ' ἄλλους δίνοντας τό κείμενο, τό ἴδιο τό Διάγγελμα, ἀρχίσαμε νά γνωρίζουμε σέ μιά σειρά κόσμο τό μήνυμα τοῦ ΕΑΜ. Στίς συνθῆκες τῆς ὑπαίθρου, ἰδιαίτερα τίς ὑποκειμενικές, τήν περίοδο ἐκείνη, τέλη 1941, ἀρχές τοῦ 42, ἡ ἔννοια τῆς ἑαμικῆς ὀργάνωσης ἦτανε «ρευστή». Γι' αὐτή τήν περίοδο δέν μποροῦμε νά μιλᾶμε γιά ὀργάνωση, ἑαμική, ὅπως θά τήν ἀντιλαμβανότανε ἕνας ἑαμίτης μιᾶς πόλης.

Γιά όργάνωση, δηλαδή, συγκροτημένη, δεμένη. Όταν οί άνθρωποι, πού θέλεις νά όργανώσεις, δέ συλλαμβάνουνε κάν τήν έννοια τής λέξης, τότε πρέπει νά βρεϊς, νά μηχανευτεϊς άλλους τρόπους νά έκπληρωθοϋνε μέ τούς δοσμένους άνθρώπους λειτουργίες, πού θά άσκοϋσε σωστή όργάνωσή τους. Ποιούς; —ή ίδια ή πραγματικότητα, οί έπιταγές της σέ διδάσκουνε.

Ακράδαντος στήν πεποίθησή μου, ότι οί άπλοί έκεϊνοι άνθρωποι τοΰ χωριοΰ μου —όπως κι όλων τών χωριών τοΰ ΕΑΜ— δημιουργήσανε τότε ίστορία, χρέος μου ν' άναφέρω μερικά άντιπροσωπευτικά τους όνόματα, άπό τά πρώτα, πού μυηθήκανε στό ΕΑΜ, έξόν τά όσα ίσαμε δώ συναντήσαμε: Γεωργαλής Κουτσοπάνος, Κώστας Σαμαράς, Κώστας Μούτσελος, έπιλοχίας Νίκος Σολοϋκος, ξάδερφος τοΰ άλλου, Βασίλης Παπαστάθης, Φώτης Παπαστάθης, Αλέκος Ντάλλης, Γιάννης Μπερμπερής, Φώτης Σχεντέρης, Σωτήρης Μούτσελος, κι άλλοι κι άλλοι, πού μπορεί τώρα νά μοΰ διαφεύγουνε.

Παρόμοια ένεργήσανε κι ό Στέφος Θάνος κι ό Βασίλης Μανούκας, κι ό Μάλλιος κι ό Τραχανής καί οί άλλοι σύντροφοι στά χωριά τών Κτημενίων καί Δολόπων. Γιά τόν Τραχανή ή δουλειά είχε τίς περισσότερες δυσκολίες. Γιατί ή Φουρνά ήτανε ίδιόμορφο χωριό, πού πολύ κόσμο τόν είχανε τοΰ χεριοΰ τους τά τζάκια, πού ύπήρχανε έδώ. Πολιτικοί παράγοντες, όπως οί Μπουρδάρηδες κι οί Χριστοδουλιάδες, ήσανε Φουρνιώτες. Ό Τραχανής πολιτεύθηκε θαυμάσια καί κατέκτησε τό χωριό ύπέρ τοΰ ΕΑΜ. Οί Μπουρδάρηδες τής Φουρνάς, άδέρφια καί συγγενείς τοΰ Γιώργου Μπουρδάρα, στήν άρχή ήτανε μέ τό ΕΑΜ, άργότερα άποτραβηχτήκανε. στό τέλος πήγανε μέ τό Ζέρβα —χάσανε πολύ στή Φουρνά. Λένε πώς ό Γιώργος τούς «μάλωσε» μετά τήν άπελευθέρωση γιά τήν άποκόλλησή τους άπό τό ΕΑΜ, πού είχε τόν κόσμο, δηλαδή πού διακινδυνέψανε τήν έκλογική τους πελατεία. Οί Χριστοδουλιάδες μείνανε ώς τό τέλος προσφέροντας τίς ύπηρεσίες τους στό ΕΑΜ. Μάλιστα ό γιατρός Γιάννης Χριστοδουλιάς, ό πολιτικός άρχηγός τής οίκογένειας, πρώην βουλευτής κι ένα φεγγάρι καί νομάρχης, ένα διάστημα άνάλαβε κι ύποχρεώσεις Υπεύθυνου τοΰ Τομέα ΕΑΜ Κτημενίων - Δολόπων.

Σέ έπίπεδο Επαρχίας είχαμε καλή, πραγματικά έαμική, άπό άποψη έκπροσώπησης, έπιτυχία στό ξεκίνημα τοΰ ΕΑΜ. Πολύ συντέλεσε σ' αύτό ή πολιτική τόλμη τοΰ Δημητράκη Μπακόλα Μεταφέρνω έδώ τά όσα σχετικά μοΰ διηγήθηκε ό ίδιος, τότε.

Κίνησε καί μιά καί δυό στό γραφείο τοΰ Είσαγγελέα Εύρυτανίας. Είσαγγελέας ήτανε ό Χρήστος Αρχιμανδρίτης, άπό τό Κομπότι τής Άρτας —άπό χωριό πού ξερε τί θά πεί χαριοφίλι καί

μπαρούτι. Αὐτό, ὅμως, δέν ἀναιροῦσε τόν κίνδυνο γιά τόν Μπακόλα, πού συνεπαγότανε τό διάβημά του.

—Εἶμαι ἐκπρόσωπος τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος Ἑλλάδας στήν Εὐρυτανία —τοῦ λέγει. Τό ΚΚΕ κι ἄλλα κόμματα κι ὀργανώσεις συνέπηξαν τό Ἐθνικό Ἀπελευθερωτικό Μέτωπο...

Καί μέ τή δυνατότερη συντομία ἐξήγησε στόν Εἰσαγγελέα «τί εἶναι καί τί θέλει τό ΕΑΜ», ὅπως θά λέγαμε μετά τήν ἔκδοση τῆς ὁμώνυμης μπροσούρας τοῦ Δ. Γληνοῦ, πού, ἐν πάσῃ περιπτώσει, τή στιγμή αὐτή δέν εἶχε δεῖ τή δημοσιότητα. Κι ὕστερα, προτείνοντας στόν κέρβερο τοῦ Νόμου, τόν Εἰσαγγελέα, πού ὥς ἐκείνη τή στιγμή σιωποῦσε, τά χέρια ἔτσι, ὅπως τ' ἀφήνει κανείς νά τοῦ περάσουνε τίς χειροπέδες, ὁ Μπακόλας συνέχισε —«Ὁρίστε! Ὡς εἰσαγγελεύς μπορεῖτε, ἄν τό νομίζετε, νά μοῦ περάσετε τίς χειροπέδες. Ἐγώ, ὅμως, ἀπευθύνομαι εἰς τόν πατριώτη Ἀρχιμανδρίτη. Καί σᾶς προτείνω νά προσχωρήσετε εἰς τό Ἐθνικόν Ἀπελευθερωτικόν Μέτωπον».

Ὁ ἄξιος Ἕλληνας ἔσφιξε μέ τά δυό του χέρια καί μ' ἔκδηλη συγκίνηση τά χέρια τοῦ Γραμματέα τῆς Κομμουνιστικῆς Ὀργάνωσης Εὐρυτανίας —αὐτή ἤτανε ἡ ἀπάντησή του. Καί πῆρε ὕστερα ἀπό τούς συναγωνιστές του τήν τιμή νά εἶναι ὁ πρῶτος Γραμματέας τῆς Ἐπαρχιακῆς Ἐπιτροπῆς ΕΑΜ Εὐρυτανίας, μέ τό ψευδώνυμο Σχουφᾶς.

Κι ἡ ὑπόλοιπη σύνθεση τῆς πρώτης Ἐπιτροπῆς ὑπῆρξε:

Πρόεδρος: Σταῦρος *Ξανθάκης* —ταγματάρχης ἐ.ἀ., πρώην διοικητής Ὑποδιοικήσεως Χωροφυλακῆς Εὐρυτανίας. Ψευδώνυμο Γιωργάκης Ὀλύμπιος.

Μέλη: Δημητράκης *Μπακόλας*, ἐκπρόσωπος τοῦ ΚΚΕ. Γιῶργος *Παπαδογούλας*, δικηγόρος, ἐκπρόσωπος τῆς Ἕνωσης Λαϊκῆς Δημοκρατίας —ΕΛΔ (κόμμα τοῦ Ἠλία Τσιριμώκου). Σεραφείμ *Στρατίκης*, διευθυντής τοῦ Ἑξαταξίου Δημοτικοῦ Σχολείου Καρπενησιοῦ. Καί Γιάννης *Καρακωστής*, δικηγόρος.

Τό ΕΑΜ, καί πρίν κάν παρουσιαστεῖ στά χωριά ἀνοιχτά, πράγμα πού ἔγινε μέ τήν ἐμφάνιση τοῦ ΕΛΑΣ, στό τελευταῖο τρίμηνο τοῦ 1942, ἄρχισε νά πετυχαίνει δυό οὐσιώδη: στύλωσε τό ἐθνικό καί πατριωτικό φρόνημα τοῦ κόσμου καί καλλιέργησε ἕνα κλίμα ὁμοψυχίας στά χωριά, πού παρόμοιο δέν εἴχανε ματαγνωρίσει, ἀναμφισβήτητα. Βέβαια, ἡ σκλαβιά ὑπαγόρευε τή συσπείρωση σάν στοιχεῖο ἐπιβίωσης. Ἐξίσου, ὅμως, μποροῦσε νά κατευθύνει καί πρός τήν ἀποσύνθεση —νά ἐξουθενώσει τό φρόνημα καί νά διαλύσει τούς ψυχικούς δεσμούς τῆς κοινωνικῆς ὁμάδας.

Τά χωριά δέν εἶναι μυστικό πώς κατατρυχόντανε πάππου πρός πάππου ἀπό μικρές ἤ μεγάλες διχόνοιες, πού πότε-πότε παίρνανε

δραματικές διαστάσεις, όπως, γιά παράδειγμα, στό χωριό μου τό 1932, πού ένας άνθρωπος, ό 'Ηλίας Τσιαμασιώτης, σκότωσε έννιά συγχωριανούς του μέσα σέ λίγη ώρα καί γιά λίγα τετραγωνικά μέτρα γής!...

Είδαμε σέ προηγούμενα τόν «αἰώνιο» καυγά τῶν κατοίκων τοῦ Κλειτσοῦ, πού εἴχανε μοιραστεῖ σέ «Κλειτσιῶτες» καί «Κοριτσιῶτες» —στούς τελευταίους συγκαταλεγόμουνα κι ἐγώ, μάλιστα ξεσπαθωμένος! Τώρα, ὅμως, ἄλλοι καιροί, ἄλλα μυαλά, ἄλλα καθήκοντα.

...Τήν ἄνοιξη τοῦ 1942, μιά Κυριακή, ἀπόγευμα, χτύπησε ἡ καμπάνα τῆς ἐκκλησιᾶς τοῦ Μεσοχωριοῦ *σύναξη*. Ἡ πρωτοβουλία γιά τή συνάθροιση προερχότανε ἀπό μένα. Ἡ σύναξη ἔγινε στήν ἐκκλησιά τοῦ Μεσοχωριοῦ. Βάλαμε προϊστάμενό της τό γέρο-δάσκαλο, τόν Κώστα Παπαδόπουλο, θιασώτη τοῦ ἀποχωρισμοῦ τῆς Κορίτσας ἀπό τόν ὑπόλοιπο Κλειτσό. Ὁ γιατρός Κώστας Μαλάμης, σημαιοφόρος τοῦ ἀντίθετου, ἔπιασε ἕνα στασίδι. Μίλησα ἐγώ στή σύναξη. Γιά ΕΑΜ δέν εἶπα τίποτα —τήν ὕπαρξή του τήν ξέρανε οἱ λίγοι μυημένοι, δέ λέγω οἱ ὀργανωμένοι. Μίλησα, ὅμως, μέ τό πνεῦμα τοῦ ΕΑΜ. Τό θέμα πού ἔβαζα ἤτανε νά τερματίσουμε τά τοῦ διαχωρισμοῦ. Τό ἔθνος ὅλο ἤτανε στό σταυρό τῆς πιό ἀνήλεης σκλαβιᾶς κι ἀπαιτεῖ τήν πιό γερή ἐθνική ἑνότητα. Συνεπῶς καί σκέψεις ἀκόμα γιά διαχωρισμούς καί διχόνοιες καταντοῦνε ἀπαράδεκτες, «πελεκᾶμε πάνω στά πόδια μας». Μᾶς χρειάζεται ἑνότητα καί «ἐν τῇ ἑνώσει ἡ δύναμις».

Στό ἴδιο πνεῦμα μίλησε κι ὁ γέρο-δάσκαλος. «Περασμένα, ξεχασμένα» καί «κακό χωριό τά λίγα σπίτια». Μήνυμα στήν ὥρα του, γιαυτό καί μέ συγκίνηση τό δεχτήκανε οἱ Κλειτσιῶτες. Ἀντίθετη γνώμη δέν ἀκούστηκε. Κι ὁ διαχωρισμός καί τά συναφή, ξεχαστήκανε. Ἕνα πρόβλημα πού ἀναστάτωνε χρόνια τό χωριό, τό «ἔλυσε», καταργώντας το, τό πνεῦμα τοῦ ΕΑΜ.

Ἡ ὁμοψυχία, πού εἶχε δημιουργήσει τό ΕΑΜ στό χωριό, ἐπέτρεψε νά διατηρηθεῖ ἡ λήθη τοῦ θέματος καί πολύ μετά τό ξερίζωμα ἄλλων ἐπιτευγμάτων τῆς ἐαμικῆς ἐποχῆς. Ἀλλά τό 1965, πού εἶχα κατεβεῖ στήν Ἑλλάδα, ἔμαθα, μέ λύπη μου, ὅτι τά παραβλάσταρα τοῦ παλαιοκομματισμοῦ ξανά ρίξανε τό χωριό στήν παλιά διχόνοια. Ὁ καυγάς φούντωσε καί πάλι γύρω ἀπό τό παλιό πρόβλημα, πού τό εἶχε θάψει τό ΕΑΜ. Μάταια προσπάθησα στήν Ἀθήνα τό 65 νά πείσω μερικούς νεοπαλαιοκομματικούς «σημαιοφόρους» τῆς διαίρεσης τοῦ χωριοῦ, ὅτι διαλύουνε ἕνα μεγάλο χωριό γιά νά κάμουνε τέσσερα μικρά καί κακορίζικα, ὅτι, τέλος, πρέπει νά παραιτηθοῦνε ἀπό τή στραβή κατεύθυνση. Ἐκεῖνοι, πέρα βρέχει! Μόνο πού τώρα δέν ξέρω ἄν οἱ καταστροφικοί σεισμοί καταποντίσανε καί τά μίζερα σχέδια τῶν χαλαστήδων κομματαρχαίων καί κομματαρχίσκων, ἀφοῦ γκρεμίσανε σπίτια καί χωριά...

Μ' ἄς ξαναγυρίσουμε στά χρόνια τοῦ ξεκινήματος τοῦ Ἔπους. Τότε, πού λές, ἀναγνώστη, πρίν ἀπ' ὅλα ἔπρεπε νά κλείσουμε τό φόβο ἔξω ἀπό τίς καρδιές. Ἔξω ἀπό τίς καρδιές τῶν ἁπλῶν καί τῶν πολλῶν ἀνθρώπων —ἐκείνων πού αὔριο θά γινόντανε ἡ στρατιά τῶν ἑαμιτῶν, ἡ ἀντιστασιακή Ἑλλάδα. Τότε, πού ἀνοίγαμε, το ἀνώνυμο πλῆθος τῶν σκαπανέων, τό δρόμο νά ρθεῖ καί νά λάμψει ἡ Δόξα, πού θ' ἀποκληθεῖ *Ἀντίσταση*, τό μέγα προτέρημα πού ἀνάδειξε τούς κομμουνιστές σέ πρωτεργάτες καί μπροστάρηδες τοῦ Ἀγώνα, ἤτανε ἡ *πρωτοβουλία*, ἡ ἐφευρετικότητα, πού γεννάει αὐτή ἡ πρωτοβουλία, ὁ ἐνθουσιασμός, ἡ ἀνεξάντλητη ἐνεργητικότητα. Αὐτενεργούσαμε θαρρετά, χωρίς ποτέ νά μᾶς περάσει ὁ φόβος τῆς κομματικῆς χαρατόμησης.

Μέ τήν εὐκαιρία τῆς Ἐθνικῆς μας γιορτῆς, στίς 26 Μάρτη 1942 ἔγραψα μιά «προκήρυξη», χειρόγραφη, φυσικά. Θά μοῦ πεῖς, τί χρειαζότανε, ὅταν τά ἴδια πράγματα μποροῦσα νά τά πῶ κι ἀπ' τόν ἄμβωνα τῆς ἐκκλησιᾶς. Μά σοῦ ἀναφέρω, ἀναγνώστη, τούτη τή λεπτομέρεια, ἀκριβῶς γιατί θέλω νά σοῦ μιλήσω γιά τή χρησιμότητα τῶν προκηρύξεων καί τῶν γραφτῶν ἐκεῖνο τόν καιρό. Ἡ δική μου προκήρυξη ἤτανε γραμμένη μέ λόγια φλογερά κι ἔλεγε γιά τό μεγαλεῖο τοῦ Εἰκοσιένα μας, γιά τά κατορθώματα τῶν προγόνων μας καί γιά τίς θυσίες του γιά τή Λευτεριά, πού τήν «γνωρίζουμε» μόνο ἀπό τήν κόψη τοῦ σπαθιοῦ τήν τρομερή —καί «χαῖρε, ὦ, χαῖρε Ἐλευθεριά».

Ἡ «προκήρυξη» διαβάστηκε πρῶτα στήν ἐκκλησιά κι ὕστερα τοιχοκολλήθηκε στήν πλατεῖτσα τοῦ χωριοῦ, δημόσια! Οἱ χωρικοί καταλάβανε πολλά κι οἱ ψυχές τους νιώσανε γκάρδιωμα κι ἐλπίδα. Ἡ ὀσμή ἀπ' τό μπαρούτι τοῦ χαριοφιλιοῦ δέν τούς ἤτανε ἄγνωστη, τό ἀντίθετο... Κι αὐτή ἡ ἀποκοτιά νά κολλᾶς στήν πλατέα τέτοια χαρτιά... Οἱ χωρικοί καταλάβανε ὅ,τι προσδοκοῦσαν.

Καί νά, πού ἦρθε ὁ λόγος γιά τή δύναμη καί τήν ἀποτελεσματικότητα αὐτῶν τῶν προκηρύξεων τίς δύσκολες ἐκεῖνες στιγμές, ἰδιαίτερα μάλιστα τίς μέρες τῆς πρώτης βαριᾶς δοκιμασίας τῆς Εὐρυτανίας, στά τέλη τοῦ 1942.

Τό ντουφέκι ἔπαιρνε ν' ἀνάβει στά γερά στήν Εὐρυτανία — Κρίκελλο, Χρύσου. Μικρό Χωριό, ὅπου «λαμποκοποῦν χρυσά σπαθιά» κι «ὁ Ἄρης χάνει πόλεμο μ' ἀντάρτες παλικάρια». Χιλιάδες ἰταλικός στρατός πήζει τήν Ἐπαρχία. Καίει χωριά, σκοτώνει κοσμάκη, ληστεύει προῖκες, ρημάζει... Ἡ ἀντιστασιακή λαϊκή μούσα μᾶς ἀποθανάτισε μιάν εἰκόνα τῆς συγκεκριμένης ἐκείνης στιγμῆς στήν Εὐρυτανία μέ τό τραγούδι της γιά τή μάχη τοῦ Μικροῦ Χωριοῦ καί τήν παρουσία στόν πολεμικό στίβο τοῦ Ἄρη Βελουχιώτη.

Δέν ἔχεις γέρους κι ἄρρωστους σήμερα γιά νά σφάξεις,
οὔτε κορίτσια ντροπαλά οὔτε χωριά νά κάψεις,
*παπάδες γιά νά τριγυρνᾶς στή μέση στό παζάρι,**
ἔχεις μπροστά σου σήμερα τόν καπετάνιο Ἄρη.

Ὁ καταχτητής ἐπιδιώκει νά κάψει τό λαϊκό ἀγωνιστικό φρόνημα, νά μπήξει στήν ψυχή τοῦ λαοῦ τό φόβο. Τοῦ βγαίνει, ὅμως, ἐντελῶς τό ἀντίθετο. Τό ΕΑΜ καί τό ἀντάρτικο, οἱ ὀργανώσεις κι ἡ λαϊκή θέληση τοῦ ἀνατρέπουνε τά σχέδια. Ἄν ἐκεῖνος ὁ ὀρεινός κόσμος ἴσαμε προχτές ἀκόμη συλλάβαινε στ' αὐτί του παράξενα τόν ἦχο τῆς λέξης ὀργάνωση, τοῦτες τίς μέρες, ἀκριβῶς αὐτή τή στιγμή πού βλέπει ἀπ' τή μιά νά καίγονται ολόκληρα χωριά, ἀπ' τήν ἄλλη μιά ἀόρατη, ἄπιαστη δύναμη, πού τήν ὀνομάζουνε *ὀργάνωση*, νά κινητοποιεῖ, μέ τάξη, ἀκρίβεια, ψυχραιμία κα δικαιοσύνη, ὅλο τό λαό, συνειδητοποιεῖ τήν ἔννοια καί τήν ἀξία τῆς ὀργάνωσης. Βλέπει, ὅτι αὐτή τόν σώζει ἀπό τόν πανικό καί τήν ἀπόγνωση, πού μπορούσανε νά τοῦ φέρουνε ἡ φωτιά καί τό αἷμα πού τόν βρίσκουνε μέσο στό ἴδιο του τό σπίτι. Στήν ἀντίληψή του ἡ ὀργάνωση παίρνει διαστάσεις μυθικές, παντοδυναμίας. Τή βλέπει ὁδηγό του καί σωτήρα του. Καί πυκνώνει τίς γραμμές της, πειθαρχεῖ ὑποδειγματικά καί προσφέρεται μ' ὅλη του τήν ψυχή νά τήν ὑπηρετήσει, ἔχοντας πεισθεῖ, ὅτι ἔτσι ὑπηρετεῖ τόν ἴδιο τόν ἑαυτό του. Ἡ περίπτωση ἐκείνη ἀπόδειξε ἄλλη μιά φορά τήν ὀρθότητα τῆς ἄποψης, ὅτι οἱ λαϊκές δυνάμεις ὀργανώνονται καί μαχητικοποιοῦνται μέσα στή διαδικασία ἀνάπτυξης τῆς πάλης.

Ἡ Ἐπαρχιακή Ἐπιτροπή ΕΑΜ Εὐρυτανίας ἀλλά καί τά παρακάτω κλιμάκια τῶν ὀργανώσεων βγάζουνε τή μιά κοντά στήν ἄλλη Προκηρύξεις καί Διαγγέλματα! Ἀπευθύνουνε ἀνοιχτές καταγγελίες καί Γράμματα πρός τούς Μεγάλους Συμμάχους στόν Ρούσβελτ, τόν Στάλιν, τόν Τσῶρτσιλ. Πρός τούς λαούς ὅλου τοῦ Κόσμου. Πρός τήν ἀπρόσωπη Διεθνή Κοινή Γνώμη. Πρός κάθε τίμιο Ἄνθρωπο, ὅπου Γῆς! Στηλιτεύουνε τά ἐγκλήματα τῶν καταχτητῶν τῆς Πατρίδας μας. Ἐξαίρουνε τό ἀγωνιστικό φρόνημα τοῦ λαοῦ τῆς Εὐρυτανίας καί τή μαχητική του ἀντίσταση στόν ἐπιδρομέα. Διαβεβαιώνουνε γιά τήν πίστη μας στή νίκη. Ζητοῦνε τή συμπαράστασή τους. Ἀξιώνουνε τήν πιό παραδειγματική τιμωρία τῶν ἐγκληματιῶν.

Γοργοπόδαροι σύνδεσμοι, ἄντρες βουνίσιοι, πού δρασκελᾶνε τά καταρράχια μέ πῆδο καί γρηγοράδα ἐλαφιοῦ, πού ἔχουνε τά φτερά τοῦ Ἑρμῆ στά ταπεινά γουρουνοτσάρουχά τους, πετοῦνε ἀπό

* Ἀναφορά στόν ἐφημέριο τοῦ Κρίκελλου, πού τόν διαπομπεύσανε οἱ Ἰταλοί στό Καρπενήσι, μέσα στήν ἀγορά, μπροστά στόν κόσμο.

χωριό σέ χωριό μεταφέρνοντας τά φλογερά κείμενα, πού διαβάζονται στίς έκκλησιές καί σέ συγκεντρώσεις καί προκαλοῦνε στεντόρεια «Ζήτω!»

«Μεγάλοι μας Σύμμαχοι», «'Αδέρφια δπου Γῆς!», «Συναγωνιστές μας Λαοί τοῦ Κόσμου!», «'Ελεύθεροι 'Ανθρωποι!»...

ΑΚΟΥΣΤΕ ΤΗ ΦΩΝΗ ΜΑΣ..

Τήν ἀκούγανε; Τή βροντή τῶν ὅπλων μας, μᾶλλον ναί, παρά τή σιωπή τοῦ B.B.C.

Τό περιεχόμενο ἐκείνων τῶν κειμένων ἀσφαλῶς ποτέ δέν ἔφτασε ἐκεῖ, ὅπου ἀπευθυνότανε. Καί ὅτι δέ θά 'φτανε, δέν τ' ἀγνοούσανε κι ἐκεῖνοι πού τά γράφανε. Μά τότε γιατί τά γράφαμε, θά ρωτηθεῖ ὁ σημερινός ἀναγνώστης μου — ἄν δέ μᾶς πάρει καί γιά βλαμμένους, μυαλοχομμένους. Γραφότανε, ἁπλούστατα ἐπειδή ἐπιτελούσανε τή μεγάλη, τήν ἐθνική ἀποστολή γιά τήν ὁποία τά προόριζε τό γράψιμό τους.

'Εκείνη τή στιγμή, στιγμή ἔξαψης πολεμικῆς καί ἔξαρσης ἀγωνιστικῆς, ἐτούτη... τήν ἐλάχιστη λεπτομέρεια κανένας δέν τή σκεπτότανε. 'Αλλωστε, ἡ κοινή ἀντίληψη, πού διαμορφώθηκε στό ἐλάχιστο τοῦτο χρονικό διάστημα, ὁ θρύλος, θά μποροῦσα νά πῶ ἄφοβα, γιά τήν παντοδυναμία τῆς 'Οργάνωσης, δέ θά ἐπέτρεπε ἀμφιβολία, τήν ὀλιγοπιστία, πώς τά κείμενα αὐτά, ἡ φωνή ἑνός ἀγωνιζόμενου μέ νύχια καί μέ δόντια λαοῦ ἐνάντια σ' ἕνα θηρίο τῆς 'Αποκάλυψης, δέ θά 'φτανε στά πέρατα τοῦ Κόσμου καί σ' ὅλα τά Κάστρα καί τά Καστέλια, σ' ὅλα τά ταμπούρια καί τά μετερίζια τῆς ἀντιφασιστικῆς 'Ανθρωπότητας...

Μά τό εἴπαμε: αὐτό ἤτανε ἡ λεπτομέρεια! Τό οὐσιῶδες βρισκότανε στό γεγονός, πώς ἐκεῖνα τ' ἀστραπόβροντα λόγια, ἐκεῖνος ὁ ἀχός ἀπό σάλπιγγες τῆς 'Ιεριχοῦς — ἡ φωνή τοῦ ἴδιου τοῦ λαοῦ, ξαναγυρνούσανε σ' αὐτόν, στό λαό, μέ χίλιων ἡφαιστείων δύναμη καί λάβα. Γυρνούσανε σά χίλιες φορές κλιμακωμένη μέσα στά βουνά καί στά φαράγγια τῆς Εὐρυτανίας ἠχώ, πού ἔλεγε, πού διαβεβαίωνε μέ τό φτερό τῆς ἐλπίδας καί μέ τή βούλα τῆς πίστης, πώς νά! — οἱ λαοί ἀκούσανε, ἔρχονται, προσβράμουνε... Κι ἔλεες, κι ἤτανε σά νά σκύβανε στή γῆς οἱ ἄνθρωποι κι ἀφουγκραινόντανε, κι ἀκούγανε τό μακρυνό τριποδισμό, τόν ἐπερχόμενο καλπασμό τῆς καβαλαρίας τῆς βοήθειας. Νιώθανε μέσα στή δοκιμασία τους, ὅτι δέν εἶναι μόνοι. Νιώθανε δυνατοί. Νιώθανε ἀήττητοι ὄντας ἀναπόσπαστο τμῆμα τῆς μεγάλης στρατιᾶς τῶν Συμμάχων καί τῶν λαῶν πού ἀντιμάχονται τό χιτλεροφασιστικό τέρας. Ἡ ἠχώ τοῦ «ἀκοῦστε τή φωνή μας», ἀνάβλυζε ἀπό

παντοῦ ὁλόγυρά μας: «ἀκοῦμε τή φωνή σας!» Κι οἱ καρδιές ἀντρειώνανε πιό πολύ κι οἱ ψυχές στοιχειώνανε, ναί! Μά τή μαχόμενη τότε Ἑλλάδα, Δόξα καί Τιμή ἀνήκει στούς κομμουνιστές καί τούς ἄλλους συναγωνιστές τοῦ ΕΑΜ, πού ἐπιτελέσανε κι ἐτοῦτο... Ὁ ἀντικειμενικός μελετητής —καί θά ὑπάρξουνε μιά μέρα κι αὐτοί, πού ὥς τά σήμερα, μᾶλλον ἀπουσιάσανε— τῆς ἱστορίας τῆς Ἐαμικῆς Ἀντίστασης κατά τοῦ χιτλεροφασισμοῦ, δέ θά δυσκολευτεῖ νά πιστοποιήσει τό πόσο πολλά χρωστάει ἐκείνη ἡ Ἐποποιία ἀκριβῶς σ' αὐτές τίς *πρωτοβουλίες* —μύριες φορές χρειάζεται νά τό ὑπενθυμίζουμε αὐτό, ὥσπου νά μᾶς γίνει μάθημα! Τό μάθημα πού θά σταθεῖ ἡ ἀντικειμενική ἀπάντηση στό ἐρώτημα —γιά τήν περίοδο δεύτερο μισό τοῦ 1941, ὅλο τό 1942 κι ὥς τό τέλος τοῦ πρώτου μισοῦ τοῦ 1943— *ποιός* δημιούργησε τό ΚΚΕ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, τό ΚΚΕ νοῦ καί ψυχή τοῦ ΕΑΜ, ποιός δημιούργησε τό ΕΑΜ καί τόν ΕΛΑΣ, τήν ΕΠΟΝ καί τήν Ἐθνική Ἀλληλεγγύη. Ἐννοῶ *ποιός* στήν πράξη, στήν καθημερινή πρακτική νά βάζεις ὑπομονετικά λιθάρι τό λιθάρι...

Σέ καμιά περίπτωση δέν ἐπιτρέπεται νά ἀδικηθεῖ ὁ ρόλος καί ἡ συμβολή τῆς ἡγεσίας. Ἐντούτοις, ἡ ἀπάντηση στό *ποιός*, δέν μπορεῖ νά εἶναι ἄλλη ἀπό τό ἱστορικό γεγονός, ὅτι ὁ *ποιός* αὐτός ἤσανε οἱ χιλιάδες ἀνώνυμοι μέλη καί στελέχη τοῦ ΚΚΕ καί τοῦ ΕΑΜ, οἱ ἐνθουσιώδεις νεολαῖοι καί οἱ ἔνθερμοι πατριῶτες πού ἄμεσα βάζανε πέτρα τήν πέτρα, χαλίκι τό χαλίκι, ἐπίμονα καί καθημερινά, καρτερικά καί σέ συνθῆκες πολλαπλῆς ὑποδούλωσης, μέσα στό λαό, λαός οἱ ἴδιοι, γιά νά πυργωθεῖ τό λαμπρό οἰκοδόμημα πού στολίζει τή νεοελληνική ἱστορία ἰσόυψο τοῦ Εἰκοσιένα καί πολυσυνθετότερο. *Ἤτανε* ἡ πρωτοβουλία, ἡ αὐτενέργεια, ἡ αὐτοθυσία, ἡ ἐμμονή, ἡ σοφία καί ἡ εὐστροφία, ἡ ἐφευρετικότητα κι ὅλα τ' ἄλλα τά πλῆθος χαρίσματα ἑνός ὁλόκληρου λαοῦ, πού ἀποτελούσανε τά μέλη καί τά στελέχη τοῦ ΚΚΕ καί τοῦ ΕΑΜ. *Ἤτανε* καί τό γεγονός ὅτι ὁ διάπυρος ἐνθουσιασμός ἐκείνων τῶν ἀγωνιστῶν δέ στομώθηκε, δέ σκοτώθηκε, οὔτε δολοφονήθηκε ἀπό γραφειοκρατικές μέθοδες κι ἀπουσία δημοκρατίας, δέν ξεφτίστηκε ἀπό ντιρεκτίβες, δέν ἀποκαρδιώθηκε ἡ ἄμεση ζωντάνια του ἀπό τήν παραγνώριση ἤ καί τήν περιφρόνηση τῆς γνώμης τῶν μαζῶν.

Ἡ τοτινή ἡγεσία τοῦ ΚΚΕ, ἀπό ἀδυναμία της, προφανῶς, νά βάλει στό χέρι τήν κοχλάζουσα ἐκείνη πρωτοβουλία, νά τή στομώσει, νά τή μαράνει μέ ἐντολές ἀπό τά πάνω, ἄφησε ἐλευθερία αὐτενέργειας. Καί τό ΚΚΕ γνώρισε τότε τήν χρυσή ἐποχή τῆς ἀνάπτυξής κι ἀπόδοσής του. Ἡ κατάσταση αὐτή κράτησε τό πολύ ἴσαμε τό τέλος τοῦ πρώτου ἑξάμηνου τοῦ 1944, περίοδο πού ἡ ἡγεσία βγῆκε στό Βουνό. Ἀπό ἄποψη ὀργάνωσης στήν

ύπαιθρο είχε πιά συντελεστεί ένα ικανοποιητικό δέσιμο, πράγμα πού διευκόλυνε καί τό πέρασμα διοικητικών καί γραφειοκρατικών μεθόδων, τήν ανάσχεση τής πρωτοβουλίας τών τοπικών οργανώσεων, τή ντιρεκτιβοποίηση τής καθοδηγητικής δουλειάς. Βέβαια, τά ντοκουμέντα τοῦ ΚΚΕ ποτέ δέν είχανε πάψει νά μιλοῦνε καί νά προτρέπουνε σέ πρωτοβουλία, αὐτενέργεια κλπ., στήν πράξη, ὅμως, ἀποδείχτηκε πώς μόλις ή ήγεσία τοῦ ΚΚΕ βγῆκε στό Βουνό, ή κατάσταση στίς ὀργανώσεις μας ἐκεῖ πάνω *ὑπαλληλοποιήθηκε*. Καί γιά μεγίστη εὐθύνη ὅλων τῶν μελῶν τοῦ ΚΚΕ καί ἰδιαίτερα τῶν στελεχῶν του, ή διοικητικογραφειοκρατία ἐπιβλήθηκε, ἔγινε ἀνεχτή ὥς τό σημεῖο μάλιστα νά μή λειτουργεῖ ή δημοκρατία οὔτε γιά τήν Κεντρική Ἐπιτροπή καί νά παίρνονται ἀποφάσεις ζωῆς ή θανάτου γιά ἕνα μεγαλειῶδες λαϊκοδημοκρατικό Κίνημα ἀπό δυό οὐσιαστικά ἀνθρώπους, τό Σιάντο καί τόν Ἰωαννίδη. Μά σ' αὐτό θά χρειαστεῖ νά ἐπανέρθουμε ἐκτενέστερα.

* * *

Ὁ ἄθλος τοῦ ΕΑΜ ὅσον ἀφορᾶ τήν ὀργάνωση μαζῶν ὑπῆρξε χωρίς προηγούμενο στή νεοελληνική ἱστορία, κατόρθωμα πρωτόφαντο, πού ἄγγιξε τά ὅρια τοῦ θαύματος —ἐνάμιση ἑκατομμύριο μέλη ὀργανωμένα τοῦ ΕΑΜ, ἑξακόσιες χιλιάδες νέοι στήν ΕΠΟΝ, κοντά δυό ἑκατομμύρια Ἕλληνες στήν Ἐθνική Ἀλληλεγγύη.

Ἡ ὀργάνωση πλατιῶν μαζῶν στήν ὕπαιθρο ἄς μή θεωρηθεῖ ὅτι ὑπῆρξε ἔργο εὔκολο. Κι ἀναμφίβολα δυσκολότερο γιά περιοχές, ὅπως ή Εὐρυτανία. Πρίν ἀπ' ὅλα χρειαζόντανε *κατάλληλοι* ἄνθρωποι, ἀπό πολλές ἀπόψεις κατάλληλοι. Ἔστω μ' ἕνα μίνιμουμ προσόντα, προπαντός νά ἔχουνε λεύτερο χρόνο. Πολύ μᾶς διευκόλυνε τό γεγονός ὅτι ἐξαιτίας τῆς Κατοχῆς καί τῆς πείνας στίς πόλεις, μιά σειρά Εὐρυτάνες, ἰδιαίτερα φοιτητές ή ἄνθρωποι ἐλεύθερων ἐπαγγελμάτων, γυρίσανε ἀπό τήν Ἀθήνα καί τ' ἄλλα κέντρα στά χωριά τους αὐτό τό δίσεχτο καιρό. Πολλοί εἴχανε καί κάποια μύηση στό ἀριστερό κίνημα, ή πλειοψηφία τους ἦσανε προοδευτικοί ἄνθρωποι. Ἡ παρουσία τους, λοιπόν, στά χωριά συντέλεσε στή λύση τοῦ προβλήματος τῶν στυλοβατῶν, τῶν κατάλληλων ἀνθρώπων γιά τό θεμέλιωμα καί τό χτίσιμο ὀργανώσεων. Ὅμως, τό μέγα βάρος τό σηκώσανε οἱ δάσκαλοι τῆς Εὐρυτανίας. Σταθήκανε πρωταπόστολοι τοῦ ΕΑΜ.

Στήν πορεία τῆς ἀνάπτυξης τῶν ὀργανώσεων τοῦ ΕΑΜ στήν ὕπαιθρο καί μέσα ἀπό τή διαδικασία ἀντιμετώπισης πληθώρας πολύμορφων προβλημάτων, διαμορφώθηκε ἕνας *νέος* τύπος ἀγωνι-

στῆ καί λαϊκοῦ *παράγοντα* — ὁ *Ὑπεύθυνος*. Γέννημα τοῦ ΕΑΜ, πού μετατρέπεται σέ μικρό Ἄτλα τοῦ ΕΑΜ στό χωριό —χιλιάδες καί χιλιάδες Ἄτλαντες σηκώσανε στούς ὤμους τους τό τιτάνειο Δημιούργημα σ' ὅλη τή χώρα!

Ὁ ἴδιος ὁ ὅρος «ὑπεύθυνος» ἤτανε ξενόφερτος γιά τό χωριό. Ἦρθε ἀπό τήν πόλη, ἀπό τήν Ἀθήνα. Προερχότανε ἀπό τήν κομματική ὁρολογία τοῦ ΚΚΕ. Σήμανε τόν ὑπεύθυνο ἄνθρωπο, σύντροφο, γιά τή μιά ἤ γιά τήν ἄλλη δουλειά, γιά τόν ἕνα ἤ τόν ἄλλο τομέα. Πότε, ποῦ πρωτοῆρθε, πῶς πρωτοκαθιερώθηκε, δέν μποροῦμε νά τό προσδιορίσεις, καθώς τό ΕΑΜ ξαπλώθηκε πρός πολλά σημεῖα σύγχρονα, σ' ὅλη τή χώρα. Γεγονός εἶναι, ὅτι τούτη ἡ ἁπλή λεξούλα σήμαινε ἐκείνη τήν ἐποχή καί στή συγκεκριμένη περίπτωση κάτι τό ἐντελῶς *ἰδιαίτερο* καί πέρα, πολύ πέρα ἀπό τήν καθιερωμένη ἔννοιά της. Γίνηκε ἕνα μεγάλο περιεχόμενο, μιά ἐξαιρετική —κι ἀνεπανάληπτη— μορφή τοῦ ἑαμικοῦ ἀγώνα.

Ὁ *Ὑπεύθυνος* ὑπῆρξε, χωρίς ὑπερβολή, τό Ἄλφα καί τό Ὠμέγα τοῦ ἑαμικοῦ κινήματος στό χωριό. Ἡ προσωποποίηση τῆς ἑαμικῆς ὀργάνωσης, ἡ συνισταμένη τοῦ καθοδηγητικοῦ ὀργάνου της στό δοσμένο χωριό. Ὁ ἴδιος ὁ καθρέφτης ὅλου τοῦ ΕΑΜ στά μάτια τῶν κατοίκων τοῦ χωριοῦ. Ἡ τιμή καί ἡ συνείδηση τοῦ ΕΑΜ. Τό κύρος καί ἡ δύναμή του στό χωριό. Γιά τόν χωρικό ὁ *Ὑπεύθυνός* του ἤτανε ἡ πεμπτουσία τῶν *ὅλων*. Ἔτσι τόν ἤθελε. Νά κατέχει τά πάντα. Νά βρίσκει γιά ὅλα ὀρθές —προπαντός δίκαιες— κι ἄμεσες λύσεις. Στά μάτια του καί στή συνείδησή του ἤτανε ὑπεύθυνος ὄχι μόνο γιά ὅλα τά γενικά προβλήματα τοῦ ἀγώνα στά πλαίσια τοῦ χωριοῦ του, ὄχι μόνο γιά τό κάθε κοινοτικό ζήτημα, γιά τό ὁποῖο ἔπρεπε νά ἔχει ὀρθή γνώμη νά προτείνει στά ὄργανα τῆς Λαϊκῆς Αὐτοδιοίκησης καί στή Γενική Συνέλευση, μά ἐξίσου καί γιά τά οἰκογενειακά καί τ' ἀτομικά προβλήματα τοῦ κάθε συχωριανοῦ του. Ὄφειλε νά διαθέτει φάρμακο γιά τό καθετί πού πονοῦσε τό χωριό, νά κατέχει τό μυστικό γιά ὅλα τά τσουκάλια *ποῦ* τό θέλει τό καθένα τό χερούλι του!

Γιά τό ψωμί, γιά τό ἁλάτι, γιά τό κατάλυμα τοῦ ἀντάρτη, γιά τή δίκαιη κατανομή τῶν ὑποχρεώσεων καί τῶν ὑπηρεσιῶν, γιά ὅ,τι καί νά φανταστεῖς, στά μάτια τοῦ χωρικοῦ ὑπόχρεος ἤτανε ὁ Ὑπεύθυνός του —κι ἄς ὑπήρχανε ὄργανα ἐξουσίας. Ὁ χωρικός θεωροῦσε —καί σωστά— ὅτι τοῦ κάνει τιμή τοῦ Ὑπευθύνου του ἐκχωρώντας του ὑπευθυνότητα γιά ὅλα. Ὑπεύθυνο τόν θεωροῦσε νά λύσει κι ὅλες τίς ἀπορίες του — γιά τό Χτές, γιά τό Σήμερα, γιά τό Αὔριο, προπαντός γι' αὐτό τό ΑΥΡΙΟ!

Ὁ Ὑπεύθυνος χρωστοῦσε νά εἶναι ὑπόδειγμα σ' ὅλους τούς τομεῖς τῆς ζωῆς. Στή δουλειά στό χωράφι καί στ' ἀλώνι, ἄν ἤτανε ζευγάς, μέσα στήν οἰκογένειά του καί μ' ὅλους τούς ἀν-

θρώπους. Ὑπόδειγμα ἐντιμότητας, δικαιοκρισίας, σεμνότητας, ἀλλά καί παρρησίας. Ὑπόδειγμα παλικαριᾶς κι αὐτοθυσίας, ἀνιδιοτέλειας καί προσφορᾶς. Νά *δίνει* μόνο, νά μήν ἀπαιτεῖ καί νά μήν *παίρνει* τίποτα γιά τόν ἑαυτό του.

Γιατί τόν ἤθελε ἔτσι ὁ χωρικός τόν Ὑπεύθυνο; Γιατί *ἔτσι* ἀντιλαμβανότανε τό ΕΑΜ, ζωντανή ἐνσάρκωση τοῦ ὁποίου ἤθελε τόν ΥΠΕΥΘΥΝΟ του. Καί τόν κρατοῦσε στό διαρκή ἔλεγχό του κάτω ἀπό αὐτό τό πρίσμα, ἕτοιμος, ἄν κάπου διαψευδότανε οἱ προσδοκίες του, ν' ἀσκήσει τήν πιό αὐστηρή κριτική, πού, φυσικά, ἐκτεινότανε ἄμεσα στό ΕΑΜ.

Ἄδικα, ὅμως, δέν ἀξίωνε ὁ χωρικός νά στέκεται σ' αὐτό τό ὕψος ὁ Ὑπεύθυνος. Οὔτε ἄκριτα κι ἐτσιθελικά, ὄχι! Τοῦ *ἔδωσε*. Καί μέ τή σειρά του *ἀπαιτοῦσε*. Τοῦ ἔδωσε ὁ χωρικός τοῦ ἑαμικοῦ Ὑπεύθυνου τήν ψυχή του. Ἑκούσια, μ' ἐνθουσιασμό. Τόν ὕψωσε στή συνείδησή του *ὁδηγητή* του. Τόν ἐμπιστεύθηκε πλειότερο κι ἀπό τό Θεό του. Ἠθικά τοῦ παραχώρησε τέτοια δικαιώματα, ὥστε ὁ λόγος τοῦ Ὑπεύθυνου ν' ἀποτελεῖ Νόμο γιά τό χωριό του. Ποτέ ἄρχοντας δέ γνώρισε τέτοια καί τόση ἠθική ἰσχύ, ὅση παραχώρησε τό χωριό στόν Ὑπεύθυνο τοῦ ΕΑΜ. Ἕνας ἄρχοντας, πού δέν ἀσκοῦσε καμιάν ἐξουσία, εἶχε, ἐντούτοις, ὅλα τά δικαιώματα, ἀλλά μέ τή διάκριση, μέ τήν ἄδεια τοῦ χωρικοῦ *μόνο* νά προσφέρει κι ἀλίμονό του, ἄν ἀποτολμοῦσε νά χαρπωθεῖ καί τό ἐλάχιστο ὑλικό κέρδος ἀπό τό πόστο του! Ἡ ὁμαδική κατακραυγή θά τόν σώριαζε ἠθικό νεκρό, τίποτα δέν τόν ἔσωζε.

Ἀλήθεια, εἴχαμε, λοιπόν, *τέτοιους* Ὑπεύθυνους;

Μάλιστα! Εἴχαμε! Μέ ὅρκο καί συναίσθηση εὐθύνης βεβαιώνω, ὅτι *εἴχαμε* —κι ὄχι ἁπλῶς δεκάδες κι ἑκατοντάδες. Καί μάρτυρές μου ὅσοι καλῆς πίστης ἄνθρωποι ζήσαν' ἐκεῖνα τά χρόνια στήν ἑαμική ὕπαιθρο. Δέν ἤσανε ἀπό καμιάν ἄλλη ξέχωρη ἀπό μᾶς τῶν ἄλλων πάστα φτιαγμένοι. Ἀπό μᾶς ἤσανε, ἀπό τούς ἴδιους τούς χωριάτες μ' ὅλες τίς μιζέριες μας κι ἄλλα κουσούρια μας —δοῦλες ἀπό τό ἐποικοδόμημα τῆς Ψωροκώσταινας. Ἀλλά ἡ πρωτόγονη ἠθικοπλαστική δύναμη τοῦ ΕΑΜ, ἡ δυνατή πνοή μιᾶς ἀληθινά μεγάλης ἐποχῆς σέ ἔξαρση καί σέ φρόνημα, ὅπως στάθηκε ἡ ἐποχή τῆς Ἀντίστασης στίς καλύτερες, τίς γόνιμες κι εὐτυχεῖς στιγμές της, πού αὐτές ἤσανε ὁπωσδήποτε ὁ κανόνας της, *διέπλασε* αὐτό τόν κοινωνικό καί πολιτικό τύπο, αὐτή τή νεοελληνική ἀνώνυμη ἀγωνιστική μορφή, τόν ΥΠΕΥΘΥΝΟ ΤΟΥ ΕΑΜ στό χωριό. Τόν παράγοντα μέ τήν ἀπεριόριστη, τό ξανατονίζω, ἠθική ἐπιρροή καί ἰσχύ πάνω στό χωρικό, καί μέ καμιά *ἀπολύτως* προσωπική ἀπολαβή γιά τίς ὑπηρεσίες πού πρόσφερνε. Ἕνας ἄρχοντας ὑπηρέτης, μέ ὑπηκόους ἀφεντάδες του.

Ὅπου εἴχαμε τέτοιον Ὑπεύθυνο, ἄξιο τοῦ ὀνόματος καί τῆς

σπουδαίας ἀποστολῆς του, ἡ Ὀργάνωση τοῦ ΕΑΜ ἀγκάλιασε ὅλο τό χωριό καί τό χωριό γνώρισε στιγμές μοναδικῆς ὁμοψυχίας. Ὅπου, ὅμως, δέν τόν εἴχαμε —καί κανένας δέ θά πεῖ πώς παντοῦ ὑπήρξανε Ὑπεύθυνοι ἄξιοι— ἔ, ἐκεῖ καί ἡ διάσπαση ἐμφυλλοχώρησε καί ἡ ὑπόθεση τοῦ ΕΑΜ τά μέγιστα ζήμιωσε, ὅπως, ἄλλωστε, καί τό χωριό πού δέν εὐτύχησε Ὑπεύθυνο. Καί σ' ὅποιο χωριό ξεπηδούσανε γκρίνιες κι ἀνακατωσοῦρες, εἶχε γίνει κανόνας ν' ἀρχίζει ἡ διερεύνηση ἀπό τήν πολιτεία τοῦ Ὑπεύθυνου.

Τό χωριό, πού ἔζησε τό ἑαμικό μεγαλεῖο ποτέ, εἶμαι βέβαιος, δέ θά ξεχάσει τόν Ὑπεύθυνο. Ἡ λάσπη πού ἐπιχειροῦνε χρόνια καί χρόνια τώρα νά ρίξουνε στό ΕΑΜ, ὁ χουρνιαχτός πού σηκώνουνε γιά νά σκιάσουνε τή λάμψη του, θά περάσουνε. Μιά μέρα θά περάσουνε. Καί στό ξάστερο καί στό φῶς τοῦ ἥλιου θά στηθεῖ καί ὁ ἀδριάντας τοῦ Ὑπεύθυνου τοῦ ΕΑΜ. Αὐτοῦ τοῦ ἀνώνυμου μοχλοῦ τῆς ἑαμικῆς Ἀντίστασης στό χωριό ἡ Ἱστορία τοῦ ὀφείλει ὄχι μιά καί δυό ἤ πολλές σελίδες, ἀλλά τό κερδισμένο μέ τό ἔργο του δικαίωμα νά τόν ὑψώσει *παράδειγμα*.

Ὁ ἀναγνώστης μου ἐκεῖνος, πού δέν ἔζησε τήν ἐποχή μέ τό δίκιο του, ἴσως, θά ἀμφιβάλλει ἄν ὑπῆρξε στήν πραγματικότητα αὐτή ἡ πολιτική μορφή τοῦ Ὑπεύθυνου, ὅπως ἐπιχείρησα ἐδῶ νά τή σκιαγραφήσω. Καί πολύ περισσότερο δικαιοῦται ν' ἀμφιβάλλει ὕστερ' ἀπ' τίς κακομοιριές καί τίς μικρότητες, φορές φορές καί ποταπότητες, πού ταλανίζουνε στά κατοπινά χρόνια τό ἀριστερό Κίνημα τῆς χώρας μας. Καί νά ρωτήσει μπορεῖ αὐτός ὁ ἀναγνώστης: —«Καλά, καί τί ἀπόγιναν ἐκεῖνοι οἱ ἄνθρωποι, ἄν πραγματικά ὑπήρξανε;»

Χρωστοῦμε ἀπάντηση: *Ὑπήρξανε!* Ἀπόδειξη κι οἱ χιλιάδες Νεκροί τοῦ ΕΑΜ στήν Κατοχή — Ἐκεῖνοι βαδίσανε στό θάνατο μέ ἐπίγνωση τῆς ἀναγκαιότητας τῆς θυσίας τους... Ὑπήρξανε! Ἀπ' αὐτούς ἤσανε κι οἱ περήφανοι Ἐκεῖνοι, πού στηθήκανε ἀλύγιστοι κι ἀπροσκύνητοι μπροστά στά ἐκτελεστικά ἀποσπάσματα τῆς Μετεβάρκιζας —χιλιάδες! Πολύς ἀνθός ἀπό Ἐκείνους θερίστηκε στόν ἐμφύλιο πόλεμο. Ἄλλοι βγάλανε δεκαπέντε καί πάνω χρόνια στά κάτεργα. Πολλοί ἀποτελέσανε τόν ἱστό τῆς κατοπινῆς Ἀριστερᾶς. Ὄχι λίγοι γεύονται 20 τώρα καί πλέον χρόνια τό πικρό ψωμί τοῦ ἐκπατρισμοῦ. Ἀρκετούς θά βρεῖς στίς ἐνεργές γραμμές τοῦ ΚΚΕ ὥς τά σήμερα. Καί κανένας δέ θ' ἀρνηθεῖ, πώς καί χαλάσανε μερικοί μετά, ὅταν ἦρθε ἡ λαίλαπα τοῦ ἀντιεάμ —οἱ περιστάσεις φτιάχνουνε, οἱ περιστάσεις χαλᾶνε, ἔτσι δέν εἶναι; Διαρκές γίγνεσθαι κι ὁ ἄνθρωπος.

Ἐν πάση περιπτώσει, θέλω νά πῶ στόν ἀναγνώστη, πού δέν ἔζησε τήν ἑαμική ἐποχή, νά ἔχει ὑπόψη του, πώς τό ΚΚΕ, στήν πιό γόνιμη στιγμή του, τό ΕΑΜ, ἡ ΕΠΟΝ —ἰδιαίτερα— κι ὁ

ΕΛΑΣ, ἡ *ὀργάνωση* γενικά, ἡ Λαϊκή Ἐξουσία εἰδικά, εἶχανε ἀρχίσει νά διαμορφώνουνε, νά διαπλάθουνε ἕνα νέο ἄνθρωπο, νέο ἀπό πολλές ἀπόψεις. Καλλιεργήσανε τίς ἀρετές τοῦ νεοέλληνα, κινήσανε μιά διαδικασία μαρασμοῦ τῶν ἐλαττωμάτων του. Ἡ ὀργανωμένη δραστηριότητα, ἡ λειτουργία τῆς Γενικῆς Συνέλευσης, ἡ ἄσκηση τῆς Λαϊκῆς Ἐξουσίας ἀλλάξανε, μεταμορφώσανε σέ μεγάλο βαθμό τό χωρικό, τόν καταστήσανε *λαϊκό ἀγωνιστή*. Καί μιλάω ἐδῶ γιά τό χωρικό, γιατί γι' αὐτόν ἔχω ἄμεση ἀντίληψη. Γιά τόν ἐργάτη τῆς πόλης ἄλλοι ἁρμοδιότεροι πρέπει νά μιλήσουνε.

Ἄλλωστε, τό θέμα τοῦτο, ἡ διαμόρφωση, δηλαδή, ἀπό τό ΕΑΜ ἑνός νέου ἀνθρώπου, πρέπει, νομίζω, ν' ἀποτελέσει κάποτε ἀντικείμενο σοβαρῆς ἐπιστημονικῆς μελέτης τῶν εἰδικῶν. Πιστεύω, ὅτι θά προκύψουνε σπουδαῖα, χρήσιμα, πολύτιμα καί διδαχτικότατα συμπεράσματα. Ὡς σήμερα καί στό βαθμό πού ἐπιτρέψανε τά μεταβαρκιζιανά βάσανα ἤ οἱ «ἐγγενεῖς» κακομοιριές μας, ἡ ἀντιστασιακή ἱστοριογραφία μας περιορίστηκε σχεδόν στά στρατιωτικά, μάχες κλπ, πολύ λίγο ἤ διόλου δέν ἔπιασε ἄλλες πλευρές τῆς ἐαμικῆς δημιουργίας, μιά ἀπ' τίς ὁποῖες —κι ὄχι ἡ πιό ἀσήμαντη— εἶναι καί ὁ τύπος τοῦ ἀνθρώπου πού ἔβγαινε μέσα ἀπό τήν Ἀντίσταση γενικά, μέσα ἀπό τό ΕΑΜ εἰδικά.

Θά εἴχανε, νομίζω, τή θέση τους ἐδῶ ἕνα καθολικό γεγονός κι ἕνα μεμονωμένο περιστατικό ἁπλῶς σάν δείγματα ἀναφορικά μέ τή μεταλλαγή τῶν ἀνθρώπων στήν ὕπαιθρο.

Τό πρῶτο εἶναι πασίγνωστο καί πανθομολογούμενο —στήν ἐαμική ἐποχή ἐξαφανίστηκε ἡ μάστιγα, μαζί καί στίγμα, τῆς ζωοκλοπῆς στίς περιοχές πού εἶχε στόν ἔλεγχό του τό ΕΑΜ. Καί γενικά ἡ κλοπή κόπηκε σάν μέ τό μαχαίρι. Στήν ἀρχή, ἀσφαλῶς ἀπό τό φόβο τῆς παραδειγματικῆς τιμωρίας. Ὕστερα, ὅμως, ἀπ' τό γεγονός τῆς διαμόρφωσης ἑνός νέου κοινωνικοῦ περίγυρου, μιᾶς νέας κοινωνικῆς πραγματικότητας. Ἀπό τό γεγονός ἐντελῶς ἄλλων, νέων, σχέσεων ἀνάμεσα στούς ἀνθρώπους. Οἱ ἄνθρωποι, ὀργανωμένοι ἤ ὄχι, νιώθανε *κοντά* ὁ ἕνας στόν ἄλλο —πῶς, θά κλέψεις τό *δικό* σου; Καταστάθηκε ἀδιανόητο νά κλέβει κανένας, θά ἔπεφτε, ἄλλωστε, στή δημόσια καταισχύνη, ἡ πιό μεγάλη τιμωρία τῆς ἐποχῆς, ἡ ἀσήκωτη, ἡ ἀβάσταχτη. Ἡ δύναμη τῆς Κοινῆς Γνώμης δέ θάρυνε ποτέ ἄλλοτε τόσο πολύ, δέ στάθηκε ποτέ πρίν τόσο ἀποτελεσματική νομίζω, ὅσο τά χρόνια τοῦ ΕΑΜ. Τήν κλεψιά, τήν κατάπτωση ἐτούτη τοῦ ἀνθρώπου, τήν *ἀναίρεσε* ὄχι τόσο η ὑλική δύναμη τοῦ ΕΑΜ, ὅσο ἡ *ἠθική* του.

Καί τό δεύτερο: Μέ τή συνθηκολόγηση τῆς φασιστικῆς Ἰταλίας τό Σεπτέμβρη τοῦ 1943, μερικές χιλιάδες ἀπό ἰταλικό στρατό κατοχῆς τῆς Ἑλλάδας παραδοθήκανε στόν ΕΛΑΣ. Γιά τή συν-

τήρηση αὐτῶν τῶν αἰχμαλώτων —ἐδῶ δέ γίνεται λόγος γιά ὅσους ἀντιφασίστες περάσανε στίς γραμμές τοῦ ΕΛΑΣ— ἡ Βρετανική Στρατιωτική Ἀποστολή στήν Ἑλλάδα ὑποσχέθηκε νά δίνει μισή χρυσή λίρα τό μήνα γιά τό κάθε ἄτομο. Στή Ρούμελη, ἴσαμε τρεῖς χιλιάδες Ἰταλούς τούς συγκεντρώσαμε σ' ἕνα προσωρινό, θερινό, στρατόπεδο στόν Πλατανιά ἔξω ἀπό τό Καρπενήσι, κοντά, στό χωριό Λάσπη. Ἀρχές Ὀκτώβρη ἀρχίσανε μεγάλες ἐκκαθαριστικές ἐπιχειρήσεις τῶν Γερμανῶν πρός τήν πλευρά τοῦ Καρπενησιοῦ. Στρατόπεδο δέ γινόταν νά διατηρηθεῖ. Ἄλλωστε, κι οἱ Ἐγγλέζοι, πού ἀποβλέπανε πάντα νά χρησιμοποιήσουνε αὐτές τίς ἰταλικές δυνάμεις ἐναντίον τοῦ ΕΛΑΣ, δώσανε τό μισόλιρο μόνο γιά ἕνα μήνα. Ἡ Διοίκηση τοῦ ΕΛΑΣ, γιά μιά σειρά ἀπό λόγους, στρατιωτικούς, οἰκονομικούς, πολιτικούς, ἔκρινε, ὅτι δέν ἤτανε δυνατό νά συντηρεῖ στρατόπεδα γιά τούς αἰχμαλώτους. Τούς διαμοίρασε στά χωριά. Ἔτσι οἱ παραπάνω Ἰταλοί ἀπ' τό στρατόπεδο τοῦ Πλατανιᾶ διασκορπιστήκανε στά γειτονικά χωριά Φθιώτιδας, Εὐρυτανίας καί Δυτικῆς Θεσσαλίας, στίς οἰκογένειες τῶν χωρικῶν. Ἡ Βρετανική Ἀποστολή δέχτηκε νά δίνει τό μισόλιρο κατ' ἄτομο καί κατά μήνα στήν οἰκογένεια πού συντηροῦσε Ἰταλό αἰχμάλωτο. Κάθε μήνα, λοιπόν, ἀπό κάθε χωριό στελνότανε ἐξουσιοδοτημένος κάποιος χωρικός στούς Ἐγγλέζους κι ἔπαιρνε τό ἀνάλογο ποσό χρυσές λίρες. Μιά φορά ἕνας ἀποσταλμένος ἀπό χωριό τῆς Εὐρυτανίας —μοῦ διαφεύγει τό χωριό— ἔχασε στό γυρισμό μιά λίρα. Καταλαβαίνετε τή λαχτάρα του; Δέν ἤτανε ἡ λίρα, πού τόν ζεμάταγε, ἤτανε ἡ ντροπή ἀπό τήν ὑποψία μήνα τήν ἔκλεψε. Ἐπιστρέφοντας στό χωριό ἀνάφερε τό πάθημά του, δέχτηκε νά μήν πάρει γιά δυό μῆνες τό μισόλιρο γιά τόν ἄνθρωπο πού τάιζε καί συντηροῦσε. Τό Συμβούλιο Λαϊκῆς Αὐτοδιοίκησης τοῦ χωριοῦ ἀνάφερε τό περιστατικό στό Νομαρχιακό Συμβούλιο Αὐτοδιοίκησης Εὐρυτανίας.

Δέν πέρασε καί πολύς καιρός κι ἀπό τό τελευταῖο, τό Νομαρχιακό, εἰδοποιήθηκε ἡ Αὐτοδιοίκηση τοῦ χωριοῦ νά στείλει νά παραλάβει τή χαμένη λίρα, ὅτι ἄλλος Εὐρυτάνας τή βρῆκε καί πῆγε καί τήν παράδωσε!

Ἐξάλλου, ἡ ἴδια ἡ μεγαλοψυχία, ἡ πραγματική φιλοξενία, ἡ εἰλικρινής περίθαλψη κι ἡ στοργή πού δείξανε καί πού παράσχανε οἱ χωρικοί στούς συνανθρώπους τους Ἰταλούς, πού περιπέσανε σέ αἰχμαλωσία, σέ ἀνθρώπους, μήν ξεχνᾶμε, πού ὥς τά χτές, αὐτοῦ τούτου τοῦ ἴδιου χωρικοῦ τοῦ κάψανε τό σπίτι, τοῦ σκοτώσανε τόν ἀδερφό, τοῦ ρημάξανε τό βιό, τοῦ σκλαβώσανε τήν Πατρίδα, δέ μαρτυροῦνε τίποτα γιά τήν ἀλλαγή τοῦ ἀνθρώπου, τούτου τοῦ χωρικοῦ;

Ἐκεῖ στά τέλη τοῦ Νοέμβρη, μπορεῖ κι ἀρχές Δεκέμβρη τοῦ 1941, νά 'μαι ξανά στό Καρπενήσι. Κι ἤτανε τότε ἡ πιό βαριά, ἡ πιό δύσκολη περίοδος. Σκοτεινό, σιωπηλό καί μισοπεινασμένο —γιά τήν ὥρα— τό Καρπενήσι. Ἔνιωθε κιόλας τό χνῶτο τοῦ θανατικοῦ, πού λίγο ἀργότερα, Φλεβάρη, Μάρτη, Ἀπρίλη τοῦ 42, θά θερίσει κι ἐδῶ ζωές μέ τό δρεπάνι τῆς πείνας. Κι ἀκριβῶς τούτη τή στιγμή στήν Ἀθήνα καί στίς ἄλλες μεγάλες πόλεις, ἡ ἄτιμη πολιτική τοῦ καταχτητῆ νά ἐξουθενώσει καί νά ἐξανδραποδίσει τόν ἑλληνικό λαό μέ τήν πείνα, ἔκανε χυριολεχτικά θραύση. Σέ 260.000 νεκρούς φτάνει ὁ μακάβριος ἀπολογισμός ἐκείνης τῆς πολιτικῆς. Τά χάρα, λέει, τῆς Δημαρχίας δέν προλαβαίνανε στήν πρωτεύουσα τήν περισυλλογή τῶν νεκρῶν ἀπ' τούς δρόμους —τουμπανιασμένα ἀπό τήν πείνα πτώματα... Μυρίζανε πτωμαΐνη τοῦτα τά «νέα», πού φτάνανε ἀπό τήν Ἀθήνα. Καί τανύζανε τό ἀπαίσιο ἄγχος τῆς πείνας χορδή τρέλας ὥς τό όριο νά σπάσει μέσα στίς ψυχές τῶν ἀνθρώπων... Λιγότερο θανατερά δέν ἦσανε καί τά πολεμικά νέα. Οἱ χιτλερικοί φτάσανε, λέει, στίς παρυφές τῆς Μόσχας... Κι ἀπ' τό Συμμαχικό Μέτωπο στή Βόρειο Ἀφρική χαμιά παρηγοριά δέν ἀκούγεται γιά τήν ὥρα... «Κι ἦταν ὅλα σκοτεινά...»

...Πήγαμε μέ τόν Μπακόλα στό ἑστιατόριο τοῦ Μπούρα. Ἡ ταμπέλα διατηριότανε ἡ προπολεμική, τό περιεχόμενο, ὅμως, τῆς κουζίνας γνήσιο κατοχικό. Φάγαμε κάτι ἀλάδωτα γυφτοφάσουλα μ' ἕνα κομμάτι μπομπότα καί λίγες ἁρμυροελιές τοῦ σκοτωμοῦ. Ἀλλά εἶχε κρασί ὁ Μπούρας, σφυρίξαμε δυό-τρία γεμάτα κοκκινέλι —βλέπεις καί τό κρύο σφίγγει, δέ χωρατεύει, τοῦτο τόν καιρό στά ριζά τοῦ Βελουχιοῦ, ὅπου σκαρφαλώνει, σκαλανεβαίνει, ἀκριβέστερα, τό Καρπενήσι.

Ὅταν τέλειωσε ὁ κατοχικός ἐκεῖνος δεῖπνος, ὁ συμπαθέστατος Μπούρας σίμωσε στό τραπέζι μας, «τά ἔγραψα», εἶπε στό Δημητράκη —τρώγαμε, δηλαδή ἔτρωγε ἐκεῖ ὁ Μπακόλας, μέ πίστωση. «Ἀνεβᾶτε κι ἔρχομαι», πρόστεσε ὁ ἑστιάτοράς μας κι ἔκλεισε τό μάτι στό συνδαιτημόνα μου. «Σήκω, πᾶμε ν' ἀκούσουμε καί τί γίνεται στόν κόσμο», μοῦ εἶπε ὁ ἀλησμόνητος σύντροφος. Ἀνεβήκαμε στό ξενοδοχεῖο, ἐπίσης τοῦ Μπούρα, πάνω ἀπό τό ἑστιατόριο. Ὁ Μπακόλας ἤξερε τά «κατατόπια», ἀνοίξαμε καί μπήκαμε σ' ἕνα μικρό δωμάτιο. Ἦτανε τό... κατάλυμα τοῦ ἴδιου τοῦ ξενοδόχου, πού ἤτανε μπεκιάρης, παραβρισκόντανε καί δυό-τρεῖς ἄλλοι ἐκεῖ, γιά τόν ἴδιο σκοπό. Παλέβανε νά πιάσουνε Λονδίνο. Ὁ Μπούρας ἔκρυβε στό δωμάτιό του ἕνα μικρό ραδιόφωνο. Νά κρατᾶς ραδιόφωνο ἐκείνη τήν ἐποχή σήμαινε σίγουρο θάνατο, ἄν σέ προδίνανε, ἄν τυχαῖα τό ἀνακαλύπτανε οἱ καταχτητές. Ἀλλ' αὐτή τήν

περίοδο τό Καρπενήσι στεκότανε άπαλλαγμένο άπό τήν παρουσία τους.

Λονδίνο δέν μπορέσαμε νά πιάσουμε. Καί τό ραδιόφωνο δέν ήτανε τό όγδοο θαύμα τής τεχνικής καί τό ρεύμα ήτανε πεσμένο. 'Από έλλειψη καυσίμων, ό Σαΐνης, ό ιδιοχτήτης τοῦ μικροῦ κι άπαρχαιομένου «έργοστασίου» ήλεκτροπαραγωγής, είχε μειώσει τίς στροφές τῶν μηχανῶν κι έδινε ρεῦμα μόνο γιά τά σπίτια καί τά μαγαζιά. 'Αργότερα κι αὐτό θά περάσει στίς άναμνήσεις περασμένων μεγαλείων, πού «καί διηγώντας τα νά κλαῖς»! Καί παράσιτα έπίσης, ἄλλο τοῦτο ἀπόψε! Πέσαμε στήν 'Αθήνα! 'Απόηχος τής φωνής Γκαΐμπελς, κανένας τότε δέν πίστευε τήν 'Αθήνα. Κι έλεγε, οὔτε λίγο, οὔτε πολύ —οί Γερμανοί στά προάστεια τής Μόσχας! Ότι ή Μόσχα άπό στιγμή σέ στιγμή πέφτει, «καπούτ» ή Ρωσία, ό πόλεμος τέρμα, τό Τρίτο Ράιχ θά βασιλέψει γιά χίλια χρόνια! Κάποιος γύρισε άπότομα τό κουμπί, οί γκαιμπελικοί άλαλαγμοί κοπήκανε. Στό δωμάτιο άπλώθηκε σάβανο ή σιωπή. «Καπούτ» ή Ρωσία, «καπούτ» οί έλπίδες...

Οί Ρωμιοί είναι ιδιαίτερα εὐαίσθητοι σ' αὐτό πού έννοοῦνε, Ρωσία... Τετρακόσια χρόνια στή σκλαβιά, δέν άπελπιστήκανε άκόμα καί μετά τά 'Ορλωφικά νά προσδοκοῦνε:

«*'Ακόμα τούτην ἄνοιξη, ραγιάδες, ραγιάδες, τοῦτο τό καλοκαίρι, ὥσπου νά ρθεῖ ὁ Μόσκοβος νά φέρει τό σεφέρι...*»

Γιά τόν Έλληνα ό Ρῶσος στάθηκε τέσσερις αἰῶνες τό ξανθό γένος, πού προφήτευε ό 'Αγαθάγγελος, ὅτι θά φέρει τή λευτεριά στήν ὁμόθρησκη Έλλάδα...

Μέσα στήν παγερή σιωπή μοῦ φάνηκε, μά τήν άλήθεια, σά ν' ἄκουσα πιό έπιτακτικά τό Κάλεσμα:

> «Ή ὑπεράσπιση τής Σοβιετικής Ένωσης, ή ὑποστήριξη τής νίκης της μέ ὅλα τά μέσα είναι ὕψιστο καθῆκον κάθε κομμουνιστή, κάθε έργαζόμενου, κάθε άνθρώπου, πού θέλει τή λευτεριά τής χώρας του άπό τό φασιστικό ζυγό».*

—Ή Μόσχα δέν πέφτει, εἶπα. Κι ή φωνή μου ήτανε τόσο ξερή, πού ένιωθα, βγαίνοντας άπό τό λαρύγγι μου, νά τό γρατσουνάει, νά τό ξεσκίζει.

—Ναί, μωρέ! Δέν πέφτει! Ψέματα λένε οί κερατάδες. Ποιά Μόσχα; Όνειρο βλέπουν, ὅτ' είναι στά πρόθυρά της, εἶπε ἕνας ἄλλος.

—Ψεματοῦρες τοῦ Γκαΐμπελς, άκουστήκανε νά λένε κι ἄλλοι ένα γύρω.

* 'Απόφαση 6ης 'Ολομέλειας ΚΕ τοῦ ΚΚΕ, 1-7-1941.

—Χμ, τόσο χοντρό ψέμα, μωρέ παιδιά, δέ λέγεται οὔτε κι ἀπό τόν Γκαῖμπελς, πρόστεσε ὁ «ἐχέφρων» καί ἡ ἀτμόσφαιρα ξαναπάγωσε ἀμέσως.

Ὁ Μπακόλας σιωποῦσε. Ἐγώ θύμωσα μέ τόν «ὀρθολογιστή».

—Νά μοῦ τό θυμηθεῖς, ἡ Μόσχα δέν πέφτει, ἐπέμεινα. Ἡ Μόσχα εἶναι ὅλη ἡ φιλελεύθερη ἀνθρωπότητα, εἴμαστ' ἐμεῖς, εἶναι τά παιδιά μας, εἶναι ἡ ἱστορία, κατάλαβες; Δέν πέφτει, τό θεό πατέρα νά 'χουν οἱ ναζῆδες...

—Ἀπό τό στόμα σου καί στοῦ θεοῦ τ' αὐτί, εὐχήθηκε μέσα στό μισοσκόταδο τοῦ δωματίου μιά φωνή.

—Ὁ θεός ἀπό μόνος του δέ φτάνει. «Σύν Ἀθηνᾶ καί χεῖρα κίνει», μίλησε κι ὁ Μπακόλας.

—Καί τί μποροῦμε νά κάνουμ' ἐμεῖς, μικροί κι ἀδύναμοι καί μίλια μιλίων μακριά; Ἤ δέν τούς πολεμήσαμε μήπως;

—Νά τούς ξαναπολεμήσουμε, διέκοψε ὁ Δημητράκης τό σκεπτικιστή.

Ὅταν βγήκαμε ἀπό τοῦ Μπούρα καί κατηφορίζαμε γιά τό δωμάτιο τοῦ Μπακόλα, ὁ Δημητράκης μέ ρώτησε:

—Δέ μοῦ λές, ποῦ στηρίζεις τή βεβαιότητά σου πώς ἡ Μόσχα δέ θά πέσει;

—Γιά νά εἶμαι εἰλικρινής, τοῦ ἀπάντησα, δέν πιστεύω, ὅτι ὁ Χίτλερ ἔφτασ' ἔξω ἀπό τή Μόσχα. Διάολε! Πῶς θέλεις νά τό πιστέψω; Δέ μοῦ πάει, δέ θέλω. Μά πές ὅτ' εἶναι κι ἔτσι. Ἔ, παραπέρα δέν ἔχει. Ἡ Μόσχα δέν πέφτει. Γιατί εἶμαι τόσο βέβαιος, μήν τό ρωτᾶς. Πῶς νά σοῦ τό πῶ; Λογική τῆς καρδιᾶς; Μά αὐτή, φίλε μου, δέν ἐξηγεῖται. Κι ὁ Στάλιν; Θ' ἀφήσει νά πέσει ἡ Μόσχα; Τί μοῦ λές τώρα!

—Ἡ πίστη σου σέσωκέ σε! Κι ἐμένα ἐπίσης. Κι ἐγώ τό ἴδιο πιστεύω. Ἔ, καί νά 'φτανε μόνο ἡ πίστη!...

Στό δωμάτιο τοῦ Μπακόλα ἡ συζήτησή μας στράφηκε στά προβλήματα τῆς Ὀργάνωσής μας. Ὁ Μπακόλας εἶχε τή διαίσθηση ὅτι τραβᾶμε γιά Κλέφτικο. Συγκεκριμένο δέν εἶχε τίποτα νά μοῦ πεῖ. Μόνο πώς θεωροῦσε σίγουρη μιά τέτοια ἐξέλιξη...

* * *

Δέν εἶχα, νά πεῖς, καί καιρό πού γύρισα ἀπό τό Καρπενήσι. Κάν δυό, κάν τρεῖς βδομάδες, πιότερο ὄχι! Καί νά σου, ποὺ παίρνω μήνυμα τοῦ Μπακόλα νά ξαναπάω μέσα, τό γρηγορότερο. Κι εἴμαστε, πού νά πάρ' ἡ εὐχή, πάνω στίς γιορτές, σιμώνουνε Χριστούγεννα καί «γουρνοχαρές». Κι ὁ γέρος μου ἄρρωστος, βέβαια

τίποτα δέ θά πεῖ, μά πολύ σπάνια τύχαινε νά κάνουμε γιορτές μαζί του. Ποιός ξέρει...

Ἄρον-ἄρον, λοιπόν, καί καταχείμωνα ξεσηκώθηκα γιά τό Καρπενήσι!

Ἡ παραγγελία ἦτανε τηλεφωνική.

Χρωστῶ δυό λόγια ἐδῶ καί γιά κείνους τούς Ἕλληνες πατριῶτες, πού μᾶς ἐξασφαλίζανε τίς τηλεφωνικές ἐπικοινωνίες τότε.

Στό Καρπενήσι στό Τηλεγραφεῖο, ὑπήρχανε τηλεγραφητές, πού θά μεταβιβάζανε μ' ἐχεμύθεια μιά παραγγελία. Στή Φουρνά προϊστάμενος τοῦ Τηλεγραφείου —ὅλων τῶν τριῶν Τ— ἦτανε ὁ Τάκης Μάργαρης. Φουρνιώτης ὁ ἴδιος. Ἀλλά ἦτανε καί γαμπρός ἀπ' ἀδερφή τοῦ γιατροῦ Γιάννη Φλωράκη, πού ἀνῆκε καί πολιτευότανε στό Λαϊκό Κόμμα τοῦ Παναγῆ Τσαλδάρη. Θαυμάσιος γιατρός, ἀναγνωρισμένης ἐντιμότητας ἄνθρωπος, πολύ συχνά πρόσφερνε, ἰδιαίτερα στή φτωχολογιά, τίς ἰατρικές του ὑπηρεσίες δωρεάν. Ὁ κόσμος τόν ἀγαποῦσε, μά σάν πολιτικό δέν τόν ψήφιζε. Κι ὁ ἀγαπητός Γιαννάκης ἔμεινε πάντοτε ὑποψήφιος! Κι ὁ κόσμος ἀποροῦσε γιατί πολιτικά στεγαζότανε στό Λαϊκό Κόμμα. Τέλος πάντων! Ἀπό πλευρᾶς «ταξικῆς ὀρθοδοξίας» κι ἐπαγρύπνησης ἔπρεπε νά ὑπάρχει μιά κάποια ἐπιφύλαξη καί γιά τόν Τάκη Μάργαρη. Καί ὑπῆρχε. Διαφορετικά, ὅμως, φρονούσαμε ὁ Τραχανής κι ἐγώ, πού ξέραμε καλά τόν ἄνθρωπο. Ἔντιμος καί πατριώτης. Χωρίς νά τόν ἰδεάσουμε, μπῆκε μόνος του στό νόημα. Περιφρουροῦσε ὅ,τι ἀφοροῦσε τό Μῆτσο κι ἐμένα. Μάθαινε εἰδήσεις ἀπό τό συνάδερφό του τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Φθιώτιδας Μῆτσο Μάκρα, πού ἦτανε ἤδη ὀργανωμένος, καί τίς μετέδινε τοῦ Τραχανῆ. Ἀργότερα ἔπεσε σ' ἐμᾶς ἕνα ραδιόφωνο, τό ἐγκαταστήσαμε στό σπίτι τοῦ Τραχανῆ, ἄκουε εἰδήσεις ὁ Μῆτσος καί τίς μετέδινε στόν Τάκη. Κι ἐκεῖνος, μέ τό σύρμα του, ἕνα γύρω σ' ὅλα τά χωριά. Πολλές ὑπηρεσίες μᾶς πρόσφερε ὁ Τάκης Μάργαρης. Καί θέλω, ἔστω κι ὕστερ' ἀπό 30 σχεδόν χρόνια, νά τόν εὐχαριστήσω καί δημόσια.

Ἔτσι καί τή φορά αὐτή ὁ Τάκης μετέδωσε τήν παραγγελία τοῦ Μπαχόλα.

Δρόμο, λοιπόν, πάλι γιά τό Καρπενήσι. Καιρός, παλιόκαιρος. Ἀέρας τρελός. Σέ στράβωνε. Καί τό χιόνι ἕνα μπόι καί βάλε! Κι ἔμπαζε, ἔμπαζε ἀκόμα!

Δρομολόγιο: Κλειτσός - Φουρνά - Μαυρίλο - αὐχένας Βελουχιοῦ στούς Ἅγιους Ἀπόστολους - Καρπενήσι. Ἐξάρτυση: Κυλότα σκουτίσια, ψηλά τσουράπια, ἄρβυλα, βραχεία χλαίνη, τραγιάσκα, ντρουβάς μέ ψωμοτύρι, τό περίστροφό μου καί ἡ κοντή κάπα τοῦ Γέρου μου, πού σέ κάθε ταξίδι μοῦ θύμιζε: «μή μοῦ χάσεις τήν

κάπα. Ὁ σκατόψυχος μᾶς ἔφαγε τά γίδια, κάπα δέ ματαβλέπεις!» Κι εἶχε δίκιο. Ὁ Μεταξᾶς ἔφαγε τά γίδια, ἔφαγε τό τραγόμαλλο. Καί στή διάρκεια τοῦ πολέμου 1940-41 ἔμασε, μέ τό χωροφύλακα, κι ὅσες κάπες μπόρεσε γιά τό Μέτωπο, πού οἱ περισσότερες ἀπομείνανε στίς ἀποθῆκες, γιά τούς ἀετονύχηδες.

Ἔφτασα στή Φουρνά. Καί μπῆκα στό καφενεῖο τοῦ Ἀσλάνη. Ἐδῶ συχνάζανε οἱ ὀπαδοί τοῦ Μπουρδάρα, ἀλλά καί τοῦ Χριστοδουλιᾶ. Κι ἐμεῖς. Ἤτανε πάντοτε φίσκα.

Οἱ ὀπαδοί τοῦ Φλωράκη, ἐλάχιστοι ἄλλωστε, εἴχανε δικό τους καφενεῖο, τοῦ Τσιτσιμπῆ.

Σάν εἶπα στό καφενεῖο, ὅτι περνάω γιά τό Καρπενήσι —μέ τέτοιον καιρό!— πέσανε ὅλοι πάνω μου. Τρελό μ' ἀνεβάζανε, θεοπάλαβο μέ κατεβάζανε, πού ἀποφάσισα νά χαθῶ!

Ὁ οὐρανός πραγματικά εἶχε πέσει τόσο χαμηλά, βαρύς, σκοτεινός, ἕνα μέ τήν ἄσπρη γῆς, τήν ἰσιαγμένη ἀπ' τό χιόνι καί τό ξούρισμα πού τοῦ ἔκανε ὁ τρελαγέρας, καί νόμιζες πώς σουρούπωσε μέρα μεσημέρι. Ἄρχισα νά τά χρειάζομαι κι ἐγώ. Ποῦ στό διάολο πήγαινα; Σκοπό εἶχα νά φτάσω τό βράδυ στό χωριό τῆς μάνας μου τό Μαυρίλο. Καί δέ θά μέ τρώγανε οἱ λύκοι μέ τέτοιον καιρό στίς ράχες, στό Σερμιτζέλι, στά Κόκλα; Γύρισα πίσω, γιά τόν Κλειτσό. Αὔριο, μεθαύριο θά ξανοίξει ὁ καιρός... Φτάνει γρήγορα αὐτός πού φτάνει σίγουρα, ἔτσι εἶναι!

Ἀπό τήν πλευρά τῆς Φουρνᾶς πρῶτος συνοικισμός τοῦ Κλειτσοῦ εἶναι ὁ Πλάτανος, ἀκριβῶς μιά ὡρίτσα ποδαρόδρομο ἀπό τήν τέως πρωτεύουσα τοῦ τέως δήμου Κτημενίων. Καί μπαίνοντας στό χωριό ἀπό τήν «κάτω στράτα», δεύτερο κιόλας σπίτι εἶναι τῆς Μανιᾶς Μαρκούσαινας, τῆς γιαγιᾶς τοῦ Νίκου Σολούκου. Ὁ Νίκος ἔλειπε ὅλο τοῦτο τό διάστημα. Μά ἐγώ, παλιά συνήθεια περνώντας ἔμπαινα στῆς καλῆς νοικοκυρᾶς νά τῆς πῶ μιά καλημέρα. Κι αὐτή μέ φίλευε πάντοτε ἀπό τά θαυμάσια φροῦτα τῶν πλούσιων περιβολιῶν της. Ἀκόμα καί τό χειμώνα κρεμαστά σταφύλια κοκκινάδια. Ἔτσι καί σήμερα. Χτύπησα τήν πόρτα καί ποιός, λέτε, μοῦ ἀνοίγει; Ὁ Νίκος! Ἦρθε νά κάνει γιορτές μέ τή «μανιά».

Ἔμεινα ἐκεῖ τό βράδυ. Πόσα δέν εἴχαμε νά ποῦμε!

Ἡ κουβέντα ἄναψε μετά τό δεῖπνο. Ὅταν εἶπα στό φίλο μου, πώς κίνησα μέ τέτοιο βρωμόκαιρο γιά τό Καρπενήσι, ὅτι δυό-τρεῖς βδομάδες πρίν ἤμουνα ἐκεῖ, ἀλλά ὁ Μπακόλας παράγγελνε νά πάω τό γρηγορότερο, τό ἐνδιαφέρον του κόρωσε.

—Μπορεῖ νά μέ θέλει ν' ἀποφασίσουμε τή μέρα καί τήν ὥρα τῆς Ἐπανάστασης, ἀπάντησα στ' ἀπανωτά «γιατί» τοῦ φίλου μου, πού ἤξερα, ὅτι ἡ Ἐπανάσταση, μ' ὅλες τίς ἔννοιές της, ἤτανε,

έτρεχε στό αίμα του, τήν έβλεπε στόν ύπνο καί στό ξύπνιο του νά ξεσπάει, νά γχρεμίζει, νά τιμωρεῖ, νά χτίζει.

—Μίλα σοβαρά. Κάτι μοῦ χρύβεις. Βρῆκες περίπτωση νά έφαρμόσεις κονσπιράτσια, μωρέ μπράβο! Οὔτε τοῦ λαγοῦ τήν... τέτοια, τόσο μέ περνᾶς;

Εἶχε θιχτεῖ, μά τήν ἀλήθεια. «Μή λές κι ἐσύ κουταμάρες», τοῦ εἶπα. «Σοῦ χρύβω καί κοροφέξαλα. Ὅ,τι ξέρεις ἐσύ, ἄλλο τόσο ξέρω κι ἐγώ. Θέλεις νά κάμουμε ὑποθέσεις; Χίλιες στό λεπτό! Μπορεῖ νά βγοῦμε καί στό κλαρί σύντομα, ἄν κρίνω ἀπό κάτι «διαισθήσεις» τοῦ Μπακόλα τήν ἄλλη φορά, πού εἰδωθήκαμε».

Αὐτό ἤτανε! Πῆρε φωτιά ἀπό ἐνθουσιασμό ὁ ἀξέχαστος ἐπαναστάτης.

—Πές το, χρυσόστομε! Ζήτω οἱ Ξεβράκωτοι! Ζήτω ἡ Δευτέρα Παρουσία!

Καί πήδηξε ἀμέσως πάνω σέ μιά καρέκλα ὀρθός. Κι ἄρχισε νά βγάζει «ἐπαναστατικό» λόγο, ἀπό τή θαυμάσια «Ἀπολογία τοῦ Σωκράτη» τοῦ Κώστα Βάρναλη, πού τοῦ ἤτανε φανατικός θαυμαστής καί τόν ἤξερε σχεδόν ὅλον ἀπόξω, ἔμμετρον καί πεζό.

> «...Θά κατέβαινα στά σκοτεινά χαμόσπιτα γεμάτα κοριούς καί χτίκιασμα, θά 'μπαινα στά μικρομάγαζα τῆς φτωχολογιᾶς, στά χαρβουνιάρικα τοῦ λιμανιοῦ, γιομάτα λέρα καί βόχα. Καί θά 'λεγα: «Λέφτεροι πολίτες!... Δικιά σας ἡ πατρίδα, μά τίποτε δικό σας μέσα σ' ἀφτήνε: χωράφια καί παλάτια, καράβια καί χρῆμα, θεοί κι ἐξουσία, σκέψη καί θέληση — ὅλα ξένα! Λιγοστοί σας ἔχετε τόσο μέρος, ὅσο νά τρυπώνετε ζωντανοί καί νά θάβεστε πεθαμένοι καί τόση λεφτεριά, ὅσο νά χάνετε τή φυσική σας ἀνάγκη στή ρεματιά, ὅταν δέ σᾶς βλέπει ὁ χωροφύλακας...» Ὕστερα θά πήγαινα στούς δούλους. Θρακιῶτες, Ἀσιάτες, Ἀφρικανοί καί Σκύθες καί Ρωμιοί! Οἰκέτες, θεράποντες, ἐπιστάτες, παιδαγωγοί, τσογλάνια. Μαντινοῦτες τοῦ γυναικωνίτη κι ἅγιες πόρνες τῶν θεῶν καί τῶν ἀνθρώπων. Σκλάβοι δημόσιοι καί σκλάβοι ἰδιωτικοί... Εἴσαστε τό μεγάλο ψυχομέτρι. Νιῶστε τή δύναμή σας κι ἑνωθεῖτε μέ τούς ἀδικημένους λέφτερους. Νά σηκώσετε μονάχα τά σφυριά, τά δρεπάνια, τά πελέκια, τά κρικέλια σας καί θά γίνει κουρνιαχτός ὁλάκερ' ἡ δημοκρατία τῶν ἀρίστων. Νά τούς πάρετε τ' ἀγαθά καί νά τούς βάνετε νά δουλεύουνε γιά νά τρῶνε. «Καί νά καθόμαστ' ἐμεῖς»... «Ὄχι». «Ἀμ' τότες ἄς λείπει τέτοια λεφτεριά. Δέ μᾶς χάνει...» «Μήν πειράζεστε!... Σάν ἔρθει κείν' ἡ ὥρα, θά μπεῖτε σέ δρόμο νά γίνετε ἄνθρωποι· νά λυτρώσετε, θέλοντας καί μή, τό σῶμα σας, τήν ψυχή σας, καί τό πνέμα

σας». «Ποιοί, μωρέ, θά μᾶς βάλουνε σέ δρόμο;» πάλε θά ξεφωνούσανε. «Οἱ Σκύθες!»

Ἀπό τίς «κορῶνες» τίς ρητορικές τοῦ φίλου μου, ἀπό τά «Ζήτω» του, ἀλλά κι ἀπό τά δικά μου χειροκροτήματα —παράσταινα, βλέπετε, τό ἐπαναστατικό ἀκροατήριο— καί τά ξεκαρδιστικά μου χάχανα, ξύπνησε στό διπλανό δωμάτιο ἡ μανιά ἡ Μαρκούσαινα κι ἔτρεξε νά δεῖ τί πάθαμε. Κι ὡς εἶδε τόν ἀγαπημένο της ἐγγονό ἀνεβασμένο στό... βῆμα, θορυβήθηκε, φαίνεται, «Χριστός καί Παναγιά, παιδάκι μου», εἶπε, σταυροκοπήθηκε κι ἀπόμεινε σύξυλη.

—Ἡ Δευτέρα Παρουσία, μανιά! Ἔρχεται ἡ Μεγάλη, ἡ Τρομερή Κρισάρα... Τατατάαα! Τά-τατάαα!!... Ἄκου τίς Ἑφτά Σάλπιγγες!

Ἡ γριά Σπύραινα, πού πίστευε στή Δευτέρα Παρουσία, μά καί δέν τήν περίμενε στίς μέρες της ὁπωσδήποτε, σκιάχτηκε. Ὄχι, βέβαια, ἀπό τήν ἐπερχόμενη ἀνάσταση «ζώντων καί νεκρῶν», ἀλλά ἀπό τήν... ἔξαρση τοῦ ἐγγονοῦ της. Καί θά τῆς ἐρχότανε κόλπος στά σίγουρα, ἄν δέν ἔβλεπ' ἐμένα νά κρατάω τήν κοιλιά μου ἀπό τά γέλια.

Ὁ Νίκος κατέβηκε ἀπ' τό βῆμα του, πῆγε κοντά στή γιαγιούλα, τήν ἀγκάλιασε κι ἄρχισε νά τῆς... ἐξηγάει:

—Σήμαναν, πού λές, μανιά, οἱ Ἑφτά Σάλπιγγες. Καί νά σου τά Ἑφτά Θηρία τῆς Ἀποκάλυψης μέ τά ἑφτά κέρατα. Σώθηκαν τά ψέματα! Κι ὁ Κριτής μέ τή ρομφαία κι ὅλο πορφύρα, κοκκινοβόλησε ὁ τόπος, μάνα μου!

«Δέν εἶμ' ἐγω σπορά τῆς Τύχης
ὁ πλασιουργός τῆς νιᾶς ζωῆς.
Ἐγώ 'μαι τέκνο τῆς Ἀνάγκης
κι ὥριμο τέκνο τῆς Ὀργῆς.

Δέ δίνω λέξεις παρηγόρια,
δίνω μαχαίρι σ' ὅλουνούς·
καθώς τό μπήγω μές τό χῶμα
γίνεται φῶς, γίνεται νοῦς»

Κατάλαβες, μανιά; «Δίνω μαχαίρι σ' ὅλουνούς, τό 'πε κι ὁ Χριστός, δέν τό 'πε;

—Ποιό, παιδάκι μου;

—Τό μαχαίρι.

—Γιά ποιό μαχαίρι λές;

—Ἄκου, μανιά, νά τά ξεκουκίσουμε τά πράγματα μέ τή σει-

ρά. Ἄκουσες καμιά φορά «ἐμπρός τῆς γῆς οἱ κολασμένοι;» Δέν ἄκουσες; Ἐμεῖς, ὁ Γιωργούλας, ἄς ποῦμε, ἐγώ,

«*Ἕνας δέν εἶμαι, μά χιλιάδες!*
Ὄχι μονάχα οἱ ζωντανοί —
κι οἱ πεθαμένοι μ' ἀκλουθᾶνε
σέ μιά ἀράδα σκοτεινή...»

εἴμαστε οἱ κολασμένοι.

—Μήν κολάζεσαι, γιόκα μου, τόν διέκοψε ἡ γερόντισσα, κάνοντας πάνω στό στῆθος της τό σημεῖο τοῦ σταυροῦ.

—Νά μή στεναχωριέσαι, προπαντός! Ἔ, αὐτή τή φορά θά γίνουμε τό πᾶν ἐμεῖς! Βαρᾶμε, πού λές τίς σάλπιγγες ἐμεῖς οἱ κολασμένοι καί νά σου ἡ Δευτέρα Παρουσία. Καί τό δίκιο ἀπ' τόν κρατήρα βγαίνει σά βροντή, σάν κεραυνός! Κι ὕστερα ἡ κρισάρα. Τά ἐρίφια ἀπό δῶ, τῆς πείνας οἱ σκλάβοι ἀπ' ἐκεῖ. Καί καθένας, κατά τά ἔργατά σου, κερατά μ' ἀλληλούια! Καί θά καθαρίσει ἡ ἥρα ἀπό τό στάρι, γιά τόν αἰώνα τόν ἅπαντα!

Ἡ γριά Μαρκούσαινα καί πάλι δέν κατάλαβε τίποτα. Τό μόνο πού ἤξερε καλά, ἦτανε, πώς ὁ ἐγγονός της δέν πίστευε στή Δευτέρα Παρουσία. Καί νά τόν ἀκούει τώρα νά βαράει τίς «ἐφτά σάλπιγγες!...»

—Ὥρα νά πλαγιάσετε, εἶπε, πάνω στήν ἀμηχανία της, καληνύχτισε καί βγῆκε.

—Μά τό θεό, βουίζει τό κεφάλι μου, χοροπηδάει ἡ καρδιά μου —θά δοῦμε στίς μέρες μας τήν Ἐπανάσταση; Θά κάμουμε στρατό τῆς Ἐπανάστασης; Πές μου, στά ἴσια, ἐσύ τό πιστεύεις;

Ξεντυνόμασταν νά πέσουμε γιά ὕπνο, ὅταν τά ἔλεγε αὐτά ὁ Νίκος. Ἐμένα μ' ἔφερε σέ ἀμηχανία. Τόν ἤξερα καλά. Ἦτανε ὁ «δάσκαλός» μου. Πόσες φορές δέν τόν ἄκουσα καί μέ τί πάθος νά μοῦ μιλάει γιά τήν Ἐπανάσταση, γιά τήν ἐξουσία ἐργατῶν-ἀγροτῶν, γιά τά Σοβιέτ τῆς Ἑλλάδας! Μιά ζωή, ἀπό τά μαθητικά του χρόνια, τό ὄνειρό του, ἡ ἐλπίδα, ἡ προσδοκία, ἡ πίστη του, τό αἷμα πού ἔτρεχε στίς φλέβες του... Ἕνας τέτοιος σύντροφος πῶς θά θέλατε, παρακαλῶ, ἀλλιῶς νά συλλάβει, νά ἀντιληφτεῖ τό μελλοντικό στρατό τοῦ Λαοῦ, ἐξόν ἀπό στρατό τῆς Ἐπανάστασης;

Ἀλλά μήπως τάχα ὁ Νίκος Σολοῦχος ὁραματιζότανε ἔτσι; Ὄχι! Πιστεύω, πώς ὅλοι οἱ *τοτινοί* Σολοῦχοι τῆς Ἑλλάδας τό ἴδιο σκεφτόντανε κι ἐλπίζανε —Ἐπαναστατικό Στρατό. Αὐτή εἶναι ἡ ἀλήθεια. Κι ἄλλη μιά ἀπόδειξή της εἶναι κι οἱ θεσμοί τῆς Λ. Αὐτοδιοίκησης καί τῆς Λ. Δικαιοσύνης. Γιατί ἀκριβῶς αὐτή ἡ πίστη, ἡ βεβαιότητα, μᾶς ὁδήγησε στή σύλληψη καί στήν καθίδρυσή τους. Μά σ' αὐτό θά ξαναγυρίσουμε...

—Ἀκόμα δέν τόν εἴδαμε, Γιάννη τόν εἴπαμε; Στάσου πρῶτα νά δοῦμε θά 'ναι, τί εἶναι, γιά νά «μήν τό χωλοκόψουμε» σάν τήν παροιμία τοῦ γύφτου...

—Τί στά σκατά μοῦ μπερδεύεις, μέ διέκοψε, τίς παροιμίες σου καί τούς γύφτους σου μέ τίς νομοτέλειες; Τσάμπα, λοιπόν, μάλλιαζε ἡ γλώσσα μου τόσα χρόνια νά σοῦ βάλω μιά κουταλίτσα μαρξισμό στό κεφάλι; Θεῦ, Κύριε, φυλαχήν...

Ὁ καιρός τήν ἄλλη μέρα, πού ξημέρωσε, ἦτανε χειρότερος ἀπό τό χτεσινό. Γύρισα σπίτι στήν Κορίτσα. Καί τήν παράλλη ὁ παλιόκαιρος τό ἴδιο. Καί σκοινί-κορδόνι ὅλες τίς γιορτές. Πάνω ἀπό βδομάδα καθόμουνα σ' ἀναμμένα κάρβουνα. Μετά τήν πρωτοχρονιά πιά μπόρεσα νά ξεκινήσω. Ἅρπαξα τήν κάπα μου καί ξεκίνησα. Αὐτή τή φορά δρομολόγιο Βράχα, Δομιανοί, διανυχτέρευση Παπαδιά, αὐχένας Βελουχιοῦ - Ἀιθανάσης, Καρπενήσι.

Δέ χιόνιζε. Βγῆκε μάλιστα κι ἥλιος, πού σέ στράβωνε μέ τήν ἀντηλιά του στό χιόνι. Φυσοῦσε, ὅμως. Καί τόπους-τόπους σοῦ μπούκωνε τό στόμα καί τά μάτια χιονιά. Τό χιόνι σοῦ λιάνιζε τά γόνατα, τό ἀφιλότιμο. Νόμιζες, πώς ὅλο στό ἴδιο μέρος βρίσκεσαι, δρόμο δέν ἔκοβες, ἄν δέν πήγαινες καί πρός τά πίσω... Κι ἐκεῖ στό διάσελο ἀνάμεσα Δομιανοί καί Παπαδιά, ἴσια-ἴσια δέκα δρασκέλια ἀπό τό Κόνισμα, ἀπ' ὅπου φαίνεται πιά καί τό χωριό Παπαδιά καί σκαπετᾶς τήν κατηφόρα, πῶς τά κατάφερα κι ἐγώ δέν ξέρω, βούλιαξε ξαφνικά τό ζερβί μου ποδάρι μέσα στό χιόνι ἴσαμε τά λαγώνια. Καί τό χιόνι τρία μπόγια καί βάλε! Εἶπα, πάει, μοῦ βγῆκε τό ποδάρι! Κι ὁ ἀέρας κατέβαινε ἀπ' τό Βελούχι σουριχτός, ξούριζε. Καί κατά διαστήματα ἅρπαζε, σάν ἄλλος Δίας, ὁλόκληρο σύγνεφο ἀπό χιονοστιβάδες καί τό κατρακυλοῦσε μέ ταχύτητα. Ἔτσι, ἀλλοῦ ἄφηνε τή γῆς τελείως γυμνή, μαδημένη, κι ἀλλοῦ, μέσα σέ δέκατα τοῦ δευτερολέπτου ἔμπαζε σωστό βουνό ἀπό χιόνια.

Δίνω μιά νά βγάλω τό βουλιαγμένο ποδάρι καί βουλιάζει καί τό δεξί μου, σχεδόν ὅλος ἴσαμε τίς μασχάλες. Κι ἔνιωθα, ὅτι κάτω ἀπό τά πόδια μου ὑπάρχει ἀκόμα κενό, μαλακό χιόνι. Ὁ κίνδυνος ἦτανε νά σέ κουκουλώσει, ὥσπου νά πεῖς κρεμμύδι, καμιά χιονοστιβάδα, νά σέ σκάσει πρίν προλάβεις νά κάνεις τίποτα. Νά σοῦ βουλώσει στόμα καί μύτες καί μάτια κι αὐτιά. Καί νά σοῦ βροῦνε τά κόκκαλα, ὅταν θά λυώνανε καί τά χιόνια, ἄν δέ σέ τραβάγανε στή ρεματιά οἱ λύκοι. Μ' ἔκοψε σύγκρυο. Ἀλλά μέ γλίτωσε καί μέ φώτισε τί νά κάνω ἡ κάπα, καθώς ἔμεινε ἁπλωμένη ἔξω ἀπό τή ρουφήχτρα μου πάνω στό χιόνι. Τήν πάτησα γρήγορα-γρήγορα μέ τά χέρια, πού ἤτανε λεύτερα, τό χιόνι ἀπό κάτω της πατηκώθηκε, ἔσφιξε. Σύρθηκα μέ τούς ἀγκῶνες καί τό στέρνο πάνω στήν ἁπλωμένη κάπα, βγῆκα. Ἀνάσανα!

Τό βράδυ διηγήθηκα τό πάθημά μου στό δάσκαλο καί παλιό σύντροφο Πάνο Κολόκα, πού στό σπίτι του έμεινα στό χωριό Παπαδιά.

—Είναι νά παίζεις μέ τά στοιχεία τῆς φύσης; Αὔριο, συνέχισε, θά σοῦ δώσω συνοδό νά σέ περάσει ἀπό τόν 'Αιθανάση.

Ἔτσι κι ἔγινε.

Στό Καρπενήσι, καί ξεπαγιασμένος ὅπως ἤμουνα, κατευθείαν γιά τό δωμάτιο τοῦ Μπακόλα. Ἕνα θνησιμαῖο μαγκάλι, πού παράσταινε τή θέρμανση στό δῶμα τοῦ Δημητράκη, οὔτε πού τό έπαιρνες εἴδηση πώς ὑπῆρχε. Κατεβήκαμε κάτω στό τζάκι τοῦ σπιτονοικοκύρη, ἐδῶ μάλιστα! Μᾶς ἑτοίμασε ἡ Γιούλια, ἡ σπιτονοικοκυρά, κι ἕνα ζεστό τραχανά στά πεταχτά. Μπορούσαμε πιά ν' ἀνεβοῦμε στήν κάμαρη καί νά κουβεντιάσουμε. Παρόλο πού ζεσταθήκαμε, ὁ Δημητράκης κουβέντιαζε βολτάροντας μέσα στό δωμάτιο, ἦτανε καί κάπως χρυωνιάρης.

—Βάζουμε μπρός τά χαριcφίλια, μοῦ εἶπε. Θά τό βροντήξουμε σύντομα. Ἦταν ἐδῶ ἄνθρωπος ἀπό τήν 'Αθήνα. Ἄργησες. ἤθελα νά τόν ἔβλεπες. Πᾶμε γι' ἀντάρτικο! Πῶς σοῦ φαίνεται;

—Ἡ Δευτέρα Παρουσία, πού λέει κι ὁ Σολοῦκος...

—Τί λέει, εἶπες, ὁ Σολοῦκος:

Τοῦ διηγήθηκα, μᾶλλον τοῦ ἀναπαράστησα, στό μέτρο τοῦ δυνατοῦ, καί στά πεταχτά, τό Σολοῦκο στήν κουβέντα του μέ τή γριά Μαρκούσαινα περί... Δευτέρας Παρουσίας.

Ὁ Δημητράκης ξεκαρδίστηκε στά γέλια. «Ὁ ἴδιος, λοιπόν, πάντα ὁ Νίκος, εἶπε. Χαρά στό κέφι του!»

—Καί ὑψιπέτης, πρόστεσα ἐγώ.

Ὁ Μπακόλας σταμάτησε στή μέση τοῦ δωματίου, ἔβγαλε, καθώς εἶχε συνηθίσει νά τό κάνει συχνά, τά γυαλιά του, τά χουχούλισε κι ὅπως τά σκούπιζε μέ τό μαντήλι του, «ὀψόμεθα», εἶπε.

—Σημαίνει τίποτα τό συγκεχριμένο αὐτό, ρώτησα, μέ κεντρισμένο, ἀπό τό «ὀψόμεθά» του, ἐνδιαφέρον. Συλλαμβάνεις τί θά εἶναι αὐτό πού λές ἀντάρτικο;

Προχώρησε πρός τό μαγκάλι, πῆρε μιά καρέκλα κι ἔκατσε σχεδόν ἀποπάνω ἀπό τά ξέπνοα κάρβουνα κι εἶπε:

—Γιά νά εἶμαι εἰλικρινής, δέν τό συλλαμβάνω. Κι ἀκριβῶς τό ἴδιο ἐρώτημα ἔχω κι ἐγώ. Τό ἔθεσα στόν ἄνθρωπο, πού σοῦ εἶπα, μιά κι αὐτός ἔφερε τά καθέκαστα, πολλά δέ μοῦ 'δωσε νά καταλάβω. Ἔμεινα μέ τήν ἐντύπωση, ὅτι κι αὐτοί ἐκεῖ κάτω...

Καί σώπασε, πῆρε τή μασιά κι ἄρχισε νά ξεσκαλίζει τά σταχτιασμένα κάρβουνα.

—Τί κι αὐτοί ἐκεῖ κάτω; Δέν τό 'χουν συλλάβει, δέν τό 'χουν ξεκαθαρίσει στό κεφάλι τους; Διάολε. ἐκεῖ πρέπει νά εἶναι στρα-

τιωτικό ἐπιτελεῖο μέ καταστρωμένα σχέδια ὥς τήν ἔσχατη λεπτομέρεια...

—Μᾶλλον εἶναι «ξεκινᾶμε καί βλέπουμε». Ἔτσι κατάλαβα. Μερικές ὁμάδες γιά σαμποτάζ. Τή μέρα στό λημέρι, τό βράδυ τρένα, ἀποθῆκες, φρουρές. Κι ἄπιαστοι, ἄφαντοι. Μά ἄσε πρῶτα νά ξεκινήσει νά μπεῖ τό νερό στ' αὐλάκι πῶς θά τρέξει οὗ, ἀπό χίλια δυό ἐξαρτᾶται.

(Τό 1943 πιά, ὁ Μπακόλας μοῦ φανέρωσε, πώς ἐκεῖνος ὁ «ζωέμπορας» τότε ἤτανε ὁ Θανάσης Κλάρας, κι ἀκριβῶς κι ὁ ἴδιος «ἔψαχνε» τό πράγμα, ἔκανε «ἀναγνώριση» γιά ὅλες τίς δυνατότητες ἤ τά ἐνδεχόμενα).

Στό Καρπενήσι ἔμεινα κι αὐτή τή φορά μερικές μέρες. Καί μέ τό Δημητράκη κουβεντιάσαμε τά χίλια-δυό, πού λένε. Μά καί σήμερα θυμᾶμαι, πώς τή λέξη ΕΛΑΣ δέν τή μνημονεύσαμε. Τήν ἀγνοοῦσε μᾶλλον κι ὁ Μπακόλας, δέν τοῦ τήν εἶπε προφανῶς κι ὁ Κλάρας.

Φυσικό ἤτανε νά συζητήσουμε γιά τά πιθανά νέα προβλήματα, πού θά μᾶς παρουσίαζε ὁ ἔνοπλος ἀγώνας, στό βαθμό πού μποροῦσε αὐτά νά προβλεφτοῦνε. Ἀλήθεια, ὁ Μπακόλας εἶχε μιά προοπτική γιά τό ρόλο, ἰδιαίτερα ἀπό γεωγραφική ἄποψη πού θά εἶχε νά παίξει ἡ Εὐρυτανία. Εἴτε γιατ' εἶχε ὀξυδέρκεια, πού τήν εἶχε, εἴτε γιατί ἔβλεπε σ' αὐτό πού ἀκριβῶς ἐτούτη τή στιγμή τό λέγαμε ἀόριστα «ἔνοπλος ἀγώνας» μιά κάποια, στά μέτρα τῆς σύγχρονής μας ἐποχῆς, ἐπανάληψη τῆς Κλεφτουριᾶς, εἴτε, τέλος, γιατί μπορεῖ κάτι νά κουβεντιάσανε συγκεκριμένο μέ τόν Κλάρα.

Προσωπικά συμμεριζόμουνα αὐτή τήν ἄποψη γιά Κλεφτουριά, πού τήν εἴχαμε, θίξει καί μέ τό Στέφο στή συνάντησή μας, γιά τήν ὁποία γίνεται λόγος στήν ἀρχή τοῦ κεφαλαίου.

Ἀλλά εἶναι ἐξίσου ἀλήθεια, ὅτι ἐκείνη τή στιγμή, σ' ἐκεῖνες τίς συζητήσεις μας, ὁπωσδήποτε δέν ἤτανε δυνατόν νά προβλέψουμε —καί δέν τό προβλέψαμε— τό συγκεκριμένο, σχεδόν τόν *εἰδικό*, ρόλο πού θά ἔπαιζε ἡ Εὐρυτανία καί σάν χῶρος καί σά λαός καί σάν Ὀργάνωση, τόσο στό ξεκίνημα, ὅσο, ἰδιαίτερα, στίς μετέπειτα ἐξελίξεις τοῦ ἔνοπλου ἀγώνα στά Βουνά. Ὅτι θά ἔβαζε ἔτσι τή σφραγίδα της, ὥστε κι ὁ πρωτοκαπετάνιος τοῦ ΕΛΑΣ νά πάρει τό ἐπίθετό του ἀπό τό Βελούχι της, *Βελουχιώτης*. Ἄρης Βελουχιώτης, θεός τοῦ πολέμου ἀπό τό Βελούχι. Ὅτι θά τῆς ἐπιφυλασσότανε τόσο καί τέτοιο τιμητικό μερίδιο μέσα σ' αὐτό πού λέμε Ἀντίσταση στά Βουνά κι *Ἐλεύθερη Ἑλλάδα*.

Ἤμασταν γενικά μιά καθυστερημένη περιοχή, μέ κανένα ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον, ἀπό «κλασική» ἄποψη, γιά τό Κίνημα, μέ ἀνυπαρξία προλεταριάτου, μικρή Ὀργάνωση, φτωχή —προπαντός —ὁ τελευταῖο!

Καί νά πού τώρα μᾶς πέφτανε μερτικό κάθε ἄλλο παρά μικρά καθήκοντα.

Ἀλλά ποιά ἤτανε αὐτά; Συγκεκριμένα, κι ἐντοπισμένα, σαφή δέ διαγραφόντανε οὔτε ἀπό τήν πλευρά ἐκείνων πού θά τά θέτανε, οὔτε γιά μᾶς, πού ὀφείλαμε νά τά ἀναλάβουμε. Μπορεῖ τό «ἄγνωστο» τοῦ προβλήματος, μπορεῖ οἱ γενικότερες ἀδυναμίες τῆς ἡγεσίας, μπορεῖ ἡ ἔλλειψη πλήρους σύλληψης τοῦ θέματος, «μπορεῖ» χίλια-δυό, γεγονός ἤτανε ἕνα: *ἀοριστία, γενικότητα*, «λίγο ἀπό ὅλα». Κι ὁ Μπακόλας συνόψισε ὅλα τά σχετικά μας καθήκοντα ἔτσι: «νά δοῦμε, νά ἐξετάσουμε, νά σκεφτοῦμε τό τί μποροῦμε νά δώσουμε ἐμεῖς στήν περίπτωση πού θ' ἀρχίζαμε ἔνοπλη δράση».

Χρωστῶ ἐδῶ νά ὑπογραμμίσω, ὅτι ὁ Μπακόλας ἔπαιρνε πάντοτε στά σοβαρά τά καθήκοντα πού τοῦ πέφτανε κλῆρος κι εὐθύνη. Εἶχε ἔντονη συναίσθηση εὐθύνης. Ἴσαμε τό *δέος*. Ναί, μ' ἕνα δέος. Τόσο ἔκδηλο. πού μάλιστα, μᾶς τό μετάδινε.

Ἀπό ποῦ αὐτό τό δέος; Ἤτανε φοβιτσιάρης; Ποτέ δέ διαπιστώθηκε κάτι τέτοιο. Τό ἀντίθετο, ναί. Ἄν εἶχε κάποιο «φόβο», αὐτός ἤτανε γιά τούς «παραπάνω». Πολλές φορές, μέ κάποια, φανερή πικρία, μοῦ τό ἐκμυστηρεύτηκε. «Δέν τούς ξέρεις! Σ' ἀκοῦνε, δέ λένε τίποτα. Σημειώνεις μιά ἐπιτυχία, ἄς ποῦμε; Πάλι δέ λένε τίποτα. Τά θαλάσσωσες, ἴσως, κάπου; Ἑτοιμάσου ν' ἀκούσεις ὁλόκληρο ἐξάψαλμο. Δέν τούς ξέρεις! Μ' αὐτούς, φύλαγε τά ροῦχα σου, νά 'χεις τά μισά».

Δέν ξέρω τί ἐμπειρίες προσωπικές εἶχε ὁ κατοπινός μάρτυρας, μέ ποιούς τήν ἐποχή ἐκείνη ἐρχότανε σ' ἐπαφή στήν Ἀθήνα. Γεγονός, ὅμως, εἶναι ὅτι τούς φοβότανε, κάθε ἄλλο παρά ἐνθουσιασμένος ἤτανε μέ τή συμπεριφορά τους ἀπέναντί του, ὀρθότερα μέ αὐτό πού θά λέγαμε συντροφικότητα κι ἀνθρωπιά, ἀρνητική πλευρά πού κατάντησε στίς ἐσωκομματικές μας σχέσεις παράδοση, δυστυχῶς. Ἡ μετέπειτα μεταχείριση τοῦ Μπακόλα, ἀσφαλῶς δέ θά τοῦ ἐπέτρεψε ποτέ ν' ἀπαλλαχτεῖ ἀπό αὐτό τό πικρό βίωμα.

Συχνά παραπονιότανε, ὅτι τά καθήκοντα πού τοῦ βάζανε ἦσανε τόσο γενικόλογα, πού ἀπό τή μιά αὐτό δυσκόλευε νά πιάσεις τόν πυρήνα, νά ἐπισημάνεις τό βασικό, ἀπό τήν ἄλλη ἐπέτρεπε σέ αὐτούς, ἀνάλογα μέ τήν περίσταση, νά ποῦνε πώς δέν ἐννοούσανε αὐτό, ἀλλά ἐκεῖνο. Ὅτι δέν ἀπαντούσανε στίς ἐκθέσεις του καί στά ἐρωτήματα, πού διατύπωνε.

Ὅλ' αὐτά, μαζί μέ τό γεγονός, ὅτι ὁ Μπακόλας στήν κατοχή πρωτόμπαινε στήν ὀργανωμένη δράση, ἀναλαβαίνοντας ἀπευθείας βαριές ὑποχρεώσεις, κι ἔχοντας ἔντονο τό φιλότιμο νά μήν ἀποτύχει, τόν κάνανε πολλές φορές «συντηρητικό» γιά ὁ,τιδήποτε, πού φοβότανε, ὅτι θά ἐπισύρει τήν κριτική τῶν «παραπάνω».

Ἔχω προσωπική ἀντίληψη, ὅτι ὄχι λίγες φορές, ἄν μή κατά

κανόνα, τά καθήκοντα πού μᾶς ἐρχόντανε ἀπό τό κέντρο εἴχανε τήν ἀδυναμία ν' ἀποτελοῦνε μιά ἐπέκταση τῶν καθηκόντων γιά τίς ὀργανώσεις τῶν πόλεων καί στίς ὀργανώσεις τῆς ὑπαίθρου, μάλιστα ὑπαίθρου ὅπως ἡ Εὐρυτανία.

Σ' αὐτές τίς περιπτώσεις ἐμεῖς προσπαθούσαμε νά ἔχουμε καί τό σκύλο χορτάτο καί τήν πίτα γεμάτη. Δηλαδή, καί νά «ἐκπληρώνουμε» τήν ἐντολή κουτσά-στραβά, ἀλλά καί νά τήν προσαρμόζουμε στίς δικές μας ὁπωσδήποτε ἰδιόμορφες συνθῆκες. Λέγω καί τό σκύλο καί τήν πίτα, γιατί τό σωστό, νομίζω, ἦτανε τό δεύτερο, ἡ προσαρμογή, ἀλλά ἔλα πού δερνόμασταν κι ἀπό τίς μονοκομματιές; Τέλος πάντων!

Ὁ Μπακόλας, λοιπόν, τό ἴδιο στά σοβαρά πῆρε καί τούτη τή δουλειά, ἀνεξάρτητα ἀπό τό ὅτι καλά-καλά κάν δέ χώρεσε στό κεφάλι μας τί χρωστούσαμε νά κάμουμε.

Κι ἡ δουλειά ἐτούτη δέν ἦτανε παῖξε-γέλασε. Τό πιό μεγάλο δέος ἔπιανε τό Δημητράκη —καί μοῦ τό μετάδινε— μπροστά στό πρόβλημα διατροφῆς. Ἡ ἀντίληψη τοῦ «λημεριάσματος» τῶν ὁμάδων καί συνεπῶς, ὅτι ἔπρεπε νά τούς διατρέφει ἡ Ὀργάνωση, μᾶς ἔφερνε σέ ἀπόγνωση, δοσμένης τῆς φτώχιας ὄχι μόνο τῆς Ὀργάνωσής μας, μά καί ὅλου τοῦ λαοῦ τῆς Ἐπαρχίας.

Καί τό ἕνα πρόβλημα ξεφούρνιζε ἕνα ἄλλο, ἄν ὄχι καί μερικά ἄλλα. Καί δέ θά μάθαινε ὁ καταχτητής ποῦ κρύβονται οἱ ἔνοπλοι; Κι ἀσφαλῶς δέ θά χοράτευε σέ ἀντίποινα σέ βάρος τοῦ πληθυσμοῦ. Ὤ, ντουφέκι ἦτανε αὐτό, «δέ θά παίζαμε τίς κουμπάρες»... Καί κάθε τόσο ὁ Δημητράκης ἔβγαζε καί σκούπιζε τά γυαλιά του!

Μά τήν ἀλήθεια, ολόκληρες μέρες καί νύχτες συζητούσαμε, σχεδόν μέ ἄγχος, τά προβλήματα, πού ἐνδεχόμενα μᾶς περιμένανε: μαχητές, ὁπλισμός, πολεμοφόδια, ἱματισμός, ὑπόδηση, διατροφή, ἀντίποινα τοῦ ἐχτροῦ, προφύλαξη, ἀντιδράσεις τοῦ ἴδιου τοῦ πληθυσμοῦ.

Πρέπει νά πῶ, ὅτι ὅλα αὐτά τά ζητήματα ἀποδείχτηκε, πώς ἐκείνη τή στιγμή τά βλέπαμε ἀρκετά διογκωμένα. Ἡ ἔλλειψη πείρας, τό ἄγνωστο, ἀκόμα καί ἡ ὑποτίμηση τῶν ἴδιων τῶν δικῶν μας ὑποκειμενικῶν δυνάμεων, ἀποτελέσανε φακό μεγέθυνσης. Τά προβλήματα, πού προσπαθήσαμε τότε νά προβλέψουμε ἀναφορικά μέ τό μελλοντικό ἀντάρτικο, στή ζωή ἤρθανε καί τά ἴδια καί οἱ λύσεις τους ἀρκετά διαφορετικά. Ὑπερβολικές τότε ἀνησυχίες μας, ἡ ζωή τίς ἀπόδειξε ἀδικαιολόγητες. Μέ ἐξαίρεση τήν περίοδο Μάης-Σεπτέμβρης 1942, στή διάρκεια τῆς ὁποίας οἱ μεγάλες δυσκολίες χρωστιοῦνταν κατά πρῶτο λόγο καί σέ λάθη ὅλων μας, πού συμμετείχαμε στήν προσπάθεια ξεκινήματος τοῦ ἀντάρτικου, λάθη καί τῆς ἡγεσίας τῶν πρώτων ὁμάδων καί τῶν ὀργανώσεων, ἰδιαίτερα τῆς ΠΕΦΦΕ καί τῆς Ὀργάνωσης Εὐρυτανίας. Τά προ-

βλήματα στρατολογίας, όπλισμοῦ, διατροφῆς καί σειρά ἀπό ἄλλα, ἡ ζωή τά ἔλυσε ἀπό μόνη της. Κι ὅταν λέμε Ζωή, πρίν ἀπ' ὅλα πρέπει νά λογαριάζονται οἱ ἄνθρωποι καί ἡ δράση τους, ὁ ἀγώνας!

Ὁ Παλαμᾶς σ' ἕνα στίχο του ἰδεαλιστικῆς σύλληψης λέει:

«*Γνωρίζει ἡ πράξη τά μισά, τ' ἀκέρια ἡ σκέψη ξέρει*»

Προσαρμόζοντάς τον στή ρήση τοῦ Γκαῖτε «ἐν ἀρχῇ ἦν ἡ Πράξη», θά μπορούσαμε νά ποῦμε γιά τήν τοτινή περίπτωσή μας:

Γνωρίζει ἡ σκέψη τά μισά, τ' ἀκέρια ἡ πράξη ξέρει.

Ἀκριβῶς αὐτό μᾶς συνέβαινε. Μέ τή σκέψη ἤτανε ἐπόμενο νά μήν πιάσουμε οὔτε τά μισά ἀπό τά προβλήματα, πού θά παρουσίαζε στή ζωή ἡ Πράξη τῆς ἐμφάνισης καί δράσης τοῦ ἀντάρτικου. Καί τό συμπέρασμα εἶναι ἕνα: τό *πᾶν* νά ξεκινήσεις. Τά ἄλλα ἡ ζωή θά τά φέρει στό φῶς καί θά τά βάλει στό κανάλι τῆς δικῆς της νομοτέλειας. Θά πέσεις ἔξω μόνο, ἄν βγεῖς ἀπό τό κανάλι ἐτοῦτο.

Μιά σειρά, λοιπόν, ἀπό ἄλλα προβλήματα, οὔτε κάν τά ὑποψιαστήκαμε τότε μέ τόν Μπακόλα. Προβλήματα, ὅπως οἱ σχέσεις τῆς Ὀργάνωσης μέ τό μελλοντικό ἀντάρτικο, ζήτημα πού τό ἔβαλε ἀμέσως μέ ὀξύτητα ἡ Πράξη, οἱ ἴδιοι οἱ χαρακτῆρες τῶν ἀνθρώπων, π.χ., τοῦ Ἄρη, τοῦ Ἄθω Ρουμελιώτη, τοῦ Δ. Μπακόλα καί ἄλλων πρωτεργατῶν στό ξεκίνημα τοῦ ἀντάρτικου, ἡ διάσπαση πού ἐκδηλώθηκε στίς γραμμές τοῦ τελευταίου μέσα στό καλοκαίρι τοῦ 1942, κ.ἄ.

Γεγονός εἶναι, πώς δέν εἴχαμε κάν μιάν ὁποιαδήποτε εἰκόνα, ἕνα σχῆμα, μιά ἀμυδρή, ἔστω, παράσταση τί θά μποροῦσε νά ἤτανε στίς ἑλληνικές συνθῆκες τό μελλοντικό ἀντάρτικο, ἡ «νέα Κλεφτουριά». Ἡ δική μας ἑλληνική πεῖρα ἤτανε ἀκριβῶς αὐτή ἡ Κλεφτουριά τῶν τεσσάρων αἰώνων τῆς ὀθωμανικῆς σκλαβιᾶς. Μά τώρα, ὤ πόσο διαφορετικοί καιροί! Κι ἄλλα μέσα —καί τί μέσα! Κι ἄλλος ἐχτρός —ὅσιοι οἱ σουλτάνοι μπροστά του! Ἄλλη διεθνής κατάσταση. Ἄλλοι ἄνθρωποι. Κι ἄλλες οἱ *ἰδέες*.

Ἀπό τά «πάνω», ἀπό τήν ἡγεσία μας, ἐπίσης καμιά εἰκόνα, περίγραμμα, μπούσουλας τί μέλλεται νά εἶναι «ἡ ἔνοπλη δράση» μας. Τό γενικό καί διαδομένο γιά κείνην ἀκριβῶς τήν ἐποχή ἤτανε ἡ λέξη-ἔννοια «σαμποτάζ». Καί κάπως τό περιεχόμενο τοῦ ἀπό 3.7.41 ραδιοφωνικοῦ λόγου τοῦ Ι. Β. Στάλιν, πού ἀπευθυνότανε, ἐξυπακούεται, καί σ' ὅλους τούς σκλαβωμένους λαούς τῆς Εὐρώπης. Καί κατά πρῶτο λόγο στούς κομμουνιστές:

> «Στίς περιοχές πού κατέχει ὁ ἐχθρός, πρέπει νά σχηματίζονται τμήματα παρτιζάνων ἔφιππα καί πεζά, νά σχημα-

τίζονται ὁμάδες καταστροφῆς γιά τήν πάλη ἐνάντια στά τμήματα τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοῦ, *γιά ν' ἀνάψει ὁ ἀνταρτοπόλεμος*, γιά ν' ἀνατινάζουν γεφύρια, νά καταστρέφουν δρόμους, τηλεφωνικές γραμμές καί τηλεγραφικές συνδέσεις, νά καῖνε δάση, τίς ἀποθῆκες, νά χτυπᾶνε τίς ἐφοδιοπομπές τοῦ καταχτητῆ. Στίς κατακτημένες περιοχές νά δημιουργοῦνται ἀφόρητες συνθῆκες γιά τόν ἐχθρό καί γιά ὅλους τούς συνεργάτες του, νά καταδιώκονται καί νά ἐξοντώνονται σέ κάθε βῆμα, νά τορπιλίζονται ὅλα τά μέτρα του...»*

Ἀκουστά μόνο εἴχαμε, ὅτι στόν καιρό τῆς ναπολεόντειας κατοχῆς τῆς Ἰσπανίας, οἱ πατριῶτες τῆς φιλελεύθερης χώρας «κάμανε ἀντάρτικο» καί τοῦ φέρανε τοῦ Βοναπάρτη τή σκούφια γύρα. Τί, ὅμως, συγκεκριμένα ἦτανε αὐτό τό ἰσπανικό ἀντάρτικο, τίποτα δέν εἴχαμε διαβάσει.

Πρίν ἀπό τόν πόλεμο εἶχα δεῖ τό θαυμάσιο ἀμερικανικό φίλμ «Λουαρέζ» καί μαζί μέ τό σύνολο τῆς ταινίας μοῦ εἶχε κάνει ἰδιαίτερη ἐντύπωση ἡ ἱστορία τοῦ τσοπανόπουλου πρός τόν Χουαρέζ γιά τό πῶς τά σκυλιά του καταπονήσανε «ἀπό γύρα-γύρα» τό λύκο, ὥσπου τόν βάλανε κάτω. Τώρα κάτι τέτοιο περνοῦσε στό μυαλό μου καί γιά τό δικό μας ἀντάρτικο. Χωσιά, δαγκώματα, γρατσουνίσματα, ματώματα, καταπόνηση τοῦ ἐχτροῦ... Μά ὅλα αὐτά τή στιγμή ἐκείνη δέ βοηθούσανε, δέν *ἐπιτρέπανε*, δέ βάζανε σέ «ἡμερησία διάταξη» τή σύλληψη προβλημάτων, ὅπως τῆς δημιουργίας ἐλεύθερων —Ἐλεύθερης Ἑλλάδας τοῦ Βουνοῦ— περιοχῶν καί συγκρότησης κι ἄσκησης ἐξουσίας σ' αὐτές κτλ. Ἔτσι, τέτοια προβλήματα δέ θίξαμε μέ τόν Μπαχόλα. Καί δέν ἦτανε καί δυνατό σ' ἐκείνη τή στιγμή νά τό κάνουμε. Αὐτή εἶναι ἡ ἀλήθεια.

Ἔφυγ' ἀπό τό Καρπενήσι καί γύρισα στό χωριό μου πιότερο μ' ἕνα νεφέλωμα στό κεφάλι γιά τό ἄμεσα πραχτέο, παρά μέ κατιτί τό ξεκάθαρο, συγκεκριμένο, μέ «κάτι» πού χρωστοῦσα «νά τό βάλω μπρός». Τό μόνο σαφές πού κουβαλοῦσα στό κεφάλι μου ἦτανε ἡ αὐστηρή ὑπόδειξη τοῦ Μπαχόλα: γιά ὅλα ὅσα εἴπαμε γιά ἔνοπλη δράση, πουθενά καί σέ κανέναν κουβέντα, χωρίς σχετική νέα του ἐντολή, ὅτι μπορῶ νά τ' ἀνακοινώσω. Γιά τήν ὥρα, σέ κανένα, οὔτε στό Σολοῦκο! Καί τό ξανατόνισε ἐτοῦτο τό τελευταῖο, ξέροντας μέ πόση ἐπιμονή θά προσπαθοῦσε ὁ Νίκος νά μέ ξομολογήσει καί νά μάθει ἐάν «ἐλήλυθεν» ἡ ὥρα τῆς Δευτέρας Παρουσίας.

Ἀχρείαστη ἀποδείχτηκε ἡ αὐστηρή ὑπόδειξή του. Δέν τόν βρῆκα τό Νίκο στό χωριό. Εἶχε φύγει γιά τήν Καλαμπάκα, κά-

* Βλ. Φοίβου Ν. Γρηγοριάδη: «Τό Ἀντάρτικο», τ. 1, σ. 25.

που έκεϊ, κοντά στόν μπάρμπα του, δούλευε γιά τό καρβέλι. Θά τόν ξαναδώ ύστερ' άπό ένα χρόνο, τέλη τοΰ 42, πού θά 'ρθεϊ στόν Πλάτανο νά κάνει γιορτές μέ τή «μανιά» Μαρκούσαινα. Καί μ' άπορία, μέ πίκα, μέ πίκρα καί τόνο «κατηγορώ», θά μοΰ πεϊ:

—Δέν τό 'λεγα, μά τούς θεούς καί μά τούς διαβόλους όλους, ότι θά βάνατε τ' άνθρώπινα κεφάλια μιά πεντάρα τό ένα! Τόσο... «φτηνά»! Όχι, φίλε μου, δέκα χιλιάδες φορές όχι! Ή Έπανάσταση σηκώνει ψηλά τά κεφάλια τών άνθρώπων, δέν τά κόβει μέ τόση εύκολία, όπως τό κάνει, κατά πώς μαθαίνω, κι ό Άρης ό δικός σας έδώ, άλλά κι ό Νικηταράς ό δικός μας. Δέν είμαι ίεραπόστολος, είμαι κομμουνιστής, τό ξέρεις. Είμαι έπαναστάτης καί δέ γοητεύθηκα λιγότερο άπό σάς έδώ τούς κουμπουράδες μέ τό Ροβεσπιέρο. Μά γιατ' είμαι έπαναστάτης δέ συγχωρώ τίς ώμότητες. Παρ' το όπως σ' άρέσει, έγώ στό ξαναλέω: έν όνόματι τής Έπανάστασης δέ συγχωρώ βαρβαρότητες. Ή άνθρώπινη ζωή είναι μιά κι άνεπανάληπτη γιά τόν καθένα. Ή θυσία της μοΰ είναι κατανοητή μόνο στήν έσχατη άναγκαιότητα ύπέρ τών πολλών.

Υπερβολικός ούμανισμός, ούτοπικός, τοΰ διαβασμένου έκείνο καί διαπαιδαγωγημένου Συντρόφου; Άς τό κρίνει ό άναγνώστης, άλλά μόνο σάν άποδιαβάσει όλο τό βιβλίο.

Έγώ, πάντως, τότε κατάπια τή γλώσσα μου...

* * *

Γιά τήν πρωτοεμφάνιση τοΰ άντάρτικου στή Ρούμελη καί γιά τό πώς βγήκε στό βουνό ό Άρης Βελουχιώτης, ύπάρχουνε γραπτές έξιστορήσεις. Στό παρόν βιβλίο άναφορά στήν έξοδο τοΰ Άρη καί σέ μερικές άγνωστες ώς τώρα λεπτομέρειες σχετικά μ' αύτή, θά γίνει παρακάτω καί στό οίκεϊο κεφάλαιο γιά τόν ΕΛΑΣ.

Έν πάση περιπτώσει, ύστερ' άπό τίς πρώτες τους έμφανίσεις στή Δομνίστα Εύρυτανίας καί σέ συνέχεια σ' ένα-δυό άκόμη χωριά τής γειτονικής Φθιώτιδας, όπως στό Παλιόκαστρο, ό Άρης καί τό τμήμα του πέσανε κατά τά χωριά καί τήν περιοχή Δομοκοΰ κι ή Άχτιδική Έπιτροπή Εύρυτανίας έχασε κάθε σύνδεση μαζί τους, λές καί τούς είχε καταπιεϊ ή γής!

Αύγουστος —τοΰ 42— θά πρέπει νά ήτανε πιά. Έγώ είχα άπό καιρό πού δέν κοιμόμουνα στό σπίτι στό χωριό. Γιατ' ήμουνα, όπως εϊπαμε, στόν κατάλογο 14 κομμουνιστών τής Εύρυτανίας, πού τόν κρατούσανε στά χέρια τους οί Ίταλοί στήν Καραμπιναρία τής Λαμίας.

Είχα, λοιπόν, στρώσει τό γιατάκι μου γιά τίς νύχτες στό

χτῆμα μας τά «Λιβάδια». Δέν κοιμόμουνα μέσα στό σπιτάκι, πού εἴχαμ' ἐκεῖ, ἀλλά στό δάσος. Κρατοῦσα καί τά «σιδερικά» μαζί μου —μάλιγχερ καί πιστόλι.

Ἄν χρειαζότανε νά μέ βροῦνε νύχτα, ὁ Σοφοκλής Κατσόγιαννος ἤξερε. Μιά φωνή, ἐγώ θ' ἄκουγα.

Κι αὐτήν ἐδῶ τή νύχτα τ' Αὐγούστου, πῆρε τ' αὐτί μου μέσα στόν ὕπνο μου νά μέ κράζουνε ἀπό χαμηλά, ἀπ' τή στράτα τήν κεντρική, πού πάει ἀπ' τό χωριό πρός τό δῆμο Δολόπων καί πρός τήν Καρδίτσα —τή... δημοσιά!

Πετάχτηκα σέ χαρασύλι, ἔβαλα ξανά αὐτί, γνώρισα τή φωνή τοῦ Σοφοκλῆ. Κατέβηκα στό σπιτάκι καί τούς φώναξα ν' ἀνεβοῦνε —ἀπ' τήν κουβέντα π' ἄκουγα κατάλαβα πώς δέν ἤτανε μόνος του ὁ συγχωριανός μου σύντροφος. Ὁ Μῆτσος Καρυάς ἀπό τή Φουρνά ἤτανε ὁ δεύτερος. Παλιός συμμαθητής μου στό Ἡμιγυμνάσιο τοῦ χωριοῦ του, τώρα τηλεγραφητής. Καί ὀργανωμένος. Ἀλλιῶς καί δέ θά βρισκότανε νυχτιάτικα ἐδῶ. Τόν ἔστελνε ὁ Τραχανής. Νύχτα εἶχε γυρίσει κι ἐκεῖνος ἀπό τό Καρπενήσι. Ἔφερνε παραγγελία τοῦ Μπακόλα, τό πρωί νά βρίσκομαι στόν Ἁιλιά τῆς Ἁγίας Τριάδας στό Βελούχι, ν' ἀνταμώσω μέ τούς ἀντάρτες. Μέ τήν ἀνατολή τοῦ ἥλιου ἔπρεπε νά εἶμαι ἐκεῖ. Ἀσκοπη βιασύνη, ἀφοῦ τό τμῆμα θά 'μενε ἐκεῖ δυό-τρεῖς μέρες, πράγμα πού δέν τό 'λεγε ἡ παραγγελία. Δρόμος μέ γρήγορο περπάτημα όχι λιγότερο ἀπό πέντε ὧρες. Νά πάρω ὁπωσδήποτε μαζί μου καί τίποτα φαγώσιμο, γιατί τό τμῆμα ἤτανε θεονήστικο.

Ὁ Καρυάς μοῦ ἔδωσε καί τό σύνθημα ἀναγνώρισης καί σύνδεσης μέ τό τμῆμα. Δέν ξέρω ποιός εἶχε ὁρίσει αὐτό τό σύνθημα, μά ἤτανε χυριολεχτικά φαιδρό.

Ἔπρεπε νά καθήσω σέ μιά πέτρα κοντά στό ξωκκλήσι τοῦ Ἁιλιᾶ καί νά σιγοτραγουδῶ ἤ νά σιγανοσφυρίζω τό «Μαύρ' εἶναι ἡ νύχτα στά βουνά». Κι ὡς ἐδῶ καλά. Θά μέ πλησίαζε ἕνας ἀντάρτης καί θά μοῦ ἔλεγε «τί θέλεις;» Θ' ἀπαντοῦσα: «Θέλω τήν πράσινη τσατσάρα». Δέ βρήκανε οἱ βλογημένοι κάτι ἄλλο νά βάλουνε γιά σύνθημα ἀναγνώρισης; —πού νά μή σέ πιάνουνε τά γέλια!

Ἔπρεπε, λοιπόν, νά βιαστῶ γιά νά κόψω τόσο δρόμο καί νά εἶμαι στό Βελούχι «ἅμα τῇ ἕῳ». Καί, διάολε, εἶχα δώσει τ' ἄρβυλά μου στόν τσαγκάρη καί φοροῦσα τοῦ πατέρα μου, μοῦ πέφτανε κομμάτι μεγαλούτσικα, μέ χτυπούσανε. Τέτοια ὥρα δέ γινότανε τίποτα. Γύρισα, ἔκρυψα τήν ἀραβίδα, πῆρα μαζί μου μόνο τό μικρό μου μπράουνιγκ, ξεκινήσαμε.

Ἄν πήγαινα ἀπό τό σπίτι, στήν Κορίτσα, γιά νά πάρω ὅ,τι ὑπῆρχε γιά φαΐ, θά ἔχανα χρόνο. Θά εἶχα νά διαγράψω ὁλό-

κλ,ρη ὀρθή γωνία. Ἂν τραβοῦσα ἴσα ἀπό τό Μεσοχώρι - Σιμαλός - Κόκλα - πάνω ἀπό ἅγιο Χαράλαμπο - Ἁιλιάς, ἤτανε σχεδόν σά νά πήγαινα πάνω στήν ὑποτείνουσα ὀρθογώνιου τριγώνου.

—Ἔχετε τίποτα στό σπίτι, γιά νά μήν χάνω τόν κύκλο ἀπ' τήν Κορίτσα, ρώτησα τό Σοφοκλή.

—Ἰδέα δέν ἔχω, πᾶμε καί κάτι μπορεῖ νά βρεθεῖ στήν χυρά-Τούλα (τή μάνα του).

Ἡ οἰκογένεια Κατσόγιαννου ἤτανε δραχμοσυντήρητη. Δάσκαλοι, ἀξιωματικοί, γιατροί, μαθητές. Κι οἱ δραχμές τότε πάψανε νά ἔχουνε πέραση. Δύσκολα τά φέρναγε γύρα. Ντρεπόμουνα νά ζητήσω ἀπό τήν θαυμάσια χυρά-Τούλα ψωμί, μά τί νά ἔκανα;

Τήν ἀγουροξυπνήσαμε. «Θειά Τούλα, τῆς λέγω, ὅ,τι ἔχεις ἀπό ψωμί. Καί σά γυρίσω τό βράδυ, σοῦ τό δίνω».

Μέ κοίταξε στήν ἀρχή μέ ἀπορία ἡ γυναίκα. Ἤμουνα φίλος τοῦ σπιτιοῦ κι ἤξερα πῶς τά βγάζουνε. Ἤτανε σά νά μοῦ ἔλεγε: «ἀπό τό λάδι τῆς Παναγιᾶς ζητᾶς, δέν ξέρεις πῶς τά ταΐζω τόσα στόματα;» —ὀχτώ τόν ἀριθμό! Κι ὕστερα, χωρίς ἴχνος γογγυσμοῦ: «Μόνο δυό μισά ψωμιά ἔχω. Ἕνα μπομπότα, ἕνα καθάριο» (σταρένιο). Καί μπῆκε στό ἄλλο δωμάτιο νά μοῦ τά φέρει. Τό ψωμί ἐμεῖς ἐκεῖ πάνω τό ψήνουμε στό ταψί. Μισό ταψί σημαίνει μισό ταψί, κάθε ἄλλο παρά λίγο. Τά ἔχωσε σ' ἕνα ντροβά, ἕνα μέρος τους ἐξεῖχε. «Ἐγώ, εἶπε, θά τούς κάνω τό μεσημέρι ἕναν πλαστό». Πλαστός σήμαινε ἕνα ψιλό στρῶμα ἀπ' ἀλεύρι στό ταψί, ἕνα παχύ στρῶμα χόρτα κι ὕστερα πάλι μιά λεπτή κρούστα ἀλεύρι. Τό βάζεις στή γάστρα, ψήνεται. Φαΐ τῆς φτώχειας, πού γνώρισε, ὅμως δόξες στήν Κατοχή.

—Τίποτα ἄλλο δέν ἔχεις; Τή ρώτησε ὁ γιός της ὁ Σοφοκλῆς. Τίποτα ξυνοτύρι;

—Ἀπό ποῦ, παιδάκι μου; Ἄ, ναί ἔχω μιά πλεξάνα κρεμμύδια.

—Στήν ἀνυδριά καλό καί τό χαλάζι, τῆς εἶπα.

Ἔφερε καί τά μισόξερα κρεμμύδια, τά ἔχωσα στόν ντροβά. Θεός σχωρέστην τήν καλή γυναίκα! Μόνο πού δέ θυμᾶμαι, ἄν κράτησα τό λόγο μου καί τῆς ἐπέστρεψα τά ψωμιά...

Κι ὁ ντροβάς βαρύς ἤτανε καί τά παπούτσια μεγάλα, μ' ἐμπόδιζανε στό περπάτημα κι ὁ ἀνήφορος νά βγῶ ἀπ' τή Γερακοφωλιά ἀπάνω στό Σιμαλό, μαχαίρι ὀλόρθος. Ἔφτασα στόν Ἁιλιά, ὅταν εἶχε πιά βαρέσει γιά καλά ὁ ἥλιος. Ἔκατσα σέ μιά πέτρα, ἄρχισα τό «Μαύρ' εἶναι ἡ νύχτα στά βουνά», τό ἀεράκι κατέβαινε ἀπ' τό Βελούχι τσουχτερό, ἤμουνα κι ἱδρωμένος, ἡ... πράσινη τσατσάρα δέ βιαζότανε νά φανεῖ.

Ξαναπῆρα τό μοτίβο, εἶμαι καί φοβερά φάλτσος, μπορεῖ καί ν' ἄργησα καί φύγανε! Μά πάνω πού θ' ἀπογοητευόμουνα, ἄκουσα

νά πέφτει κατά τό μέρος μου μιά πέτρα. Γύρισα. Δίπλα σ' έναν έλατο στεκόταvε στητός ένας όμορφάντρας, άγαλμα άρχαίας Ἑλλάδας, μά τήν άλήθεια. Φοροῦσε τοῦ κουτιοῦ στολή ἀξιωματικοῦ, γκαμπαρτίνα, γυαλίζανε οἱ μπότες του. Δίκωχο ἀσήκικα φορεμένο. Ἐξάρτυση τῆς πένας. Στό ζωστήρα του ζερβόδεξα ἀπό μιά χειροβομβίδα μίλς. Μέ λουρί κρεμότανε ἀπό τόν ὦμο του σταυρωτά ἕνα γκόλτς. Δέν θυμᾶμαι, ἄν φοροῦσε ἄστρα στίς ἐπωμίδες. Τό πρόσωπό του τό στόλιζε χυριολεχτικά, ἕνα... ὑπεράγαν περιποιημένο ξανθό γένι, καλοκουρεμένο ἔτσι πού κατάληγε σουβλερό, ἐξαίσιο. Καί τό μουστάκι φίνα ψαλιδισμένο. Στεκόταvε ἀκίνητος σά μαρμάρινος ἀρχαῖος θεός. Ὡραία φτιασιά! —πῶς νά μήν τό πεῖς;

Πρίν συνέρθω ἀπό τήν ἔκπληξή μου, πέφτοντας πάνω σέ κάτι πού κάθε ἄλλο παρά αὐτό περίμενα —ἀπάντεχ' ἀντάρτη λερό— μοῦ ἔκανε νόημα νά σιμώσω. Μέ μιά φωνή ἀγέρωχη μέ ρώτησε: «Τί θέλεις;» «Τήν πράσινη τσατσάρα», τοῦ ἀπάντησα. Μοῦ ἔκανε νόημα νά πλησιάσω, πῆγα κοντά του, δώσαμε τά χέρια, δέν ἀνταλλάξαμε λέξη, τράβηξε μπροστά, τόν ἀκολούθησα μέσα στό δάσος. Τόν κοίταζα —καμαρωτός, καλοντυμένος, ἀτσαλάκωτος, μά τήν ὀμορφιά, ἀγέρωχος σάν ἀφέντης, βάδιζε μπροστά κι ἐγώ ἔνιωσα καρικατούρα, σέ ἐμφάνιση, νά τόν ἀκολουθῶ. Φοροῦσα σκουτίσια μαύρη κυλότα, σκουτίσια βραχεία χλαίνη κι ἀπό μέσα ἕνα γαλάζιο θερινό πυροσβεστικό χιτώνιο. Καί στά πόδια, τά ἐξουθενωμένα, μπροστά στίς προπορευόμενες μπότες, καί μέ δέκα φόλες μπαλωμένα ἄρβυλα τοῦ Γέρου μου, πού καθώς μοῦ ἤσανε μεγάλα δέ στεκόντανε καί στή θέση τους, οἱ μύτες τους ἀλοίθωρα μάτια! Τριζάτες στό λατσούδι, τό παχύ ξερό στρῶμα ἀπό ἐλατοβελόνες, οἱ μπότες τοῦ συνοδοιπόρου μου... Γιά κλάμα τά δικά μου ἄρβυλα!...

Ὑπῆρξε τόσος ὁ ἐντυπωσιασμός μου ἀπό τήν τέτοια ἐμφάνιση τοῦ πρώτου ἀντάρτη πού γνώριζα, τόσο τό σάστισμά μου, πού δέ μ' ἀφήσανε νά νιώσω ρίγος συγκίνησης ἀπό τό συναπάντημά μου μέ τόν προπομπό ἄγγελο τῆς Δευτέρας Παρουσίας, πού δραματιζότανε ὁ φίλος μου Σολοῦχος, δραματισμό πού τόν συμμεριζόμουνα.

Ἑκατό δράσκελα δέν κάναμε καί βρέθηκα περικυκλωμένος ἀπό ἀντάρτες. Ἤμουνα κιόλας στό λημέρι τους, λίγες δεκάδες μέτρα ἀπό τό δρόμο Καρπενήσι - Φουρνά. Τό δάσος, ὅμως, πυκνό, ἔκρυβε τά πάντα. Τριανταπέντε-σαράντα ἄντρες ἤτανε ἡ δύναμη τοῦ τμήματος. Ἐδῶ τελείως ἄλλη εἰκόνα. Νά ὁ γραφικός Νάκος Μπελής, ὁ Καπετάνιος τοῦ τμήματος. Ντουλαμάς κλέφτικος, πρατσαφίλια καί τσαπράζια, ἁρμάθα τά φυσεκλίκια, τσιγκέλι μαῦρο μουστάκι, μοῦ ἔδωσε τό χέρι μέ μεγάλη ἐγκαρδιότητα κι ἁπλότητα. Νά κι ὁ Καπλάνης, ὁ Σπύρος Γκούβας ἀπό τό Καρπενήσι, μέλος τῆς Ἀχτιδικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ ΚΚΕ Εὐρυτανίας. Στολή

στρατιώτη, ἐρέας χακί, κάπα, ξανθά πλούσια ἄτσαλα γένια, γαλανά χαρούμενα γλυκά μάτια, μάλλινες ψηλές κάλτσες στά πόδια, ἄρβυλα. Μ' ἀγκάλιασε μέ φίλησε. Ἦτανε ὁ Πολιτικός Ἐπίτροπος τοῦ τμήματος. Τό παράδειγμά του τό μιμηθήκανε κι ἄλλοι ἀντάρτες, μ' ἀγκαλιάζανε, μέ φιλούσανε. Μέ ξεφορτώσανε ἀπό τόν ντορβά.

—Ὦ, ψωμί, χρεμμύδια! Ξεφωνίσανε ἔτσι, πού ξυπνήσανε κι ἐκείνους πού κοιμόντανε κλέφτικα, τυλιγμένοι σέ μιά κάπα ἤ μιά χλαίνη.

Ἐδῶ, στολές, ὁπλισμός, ὑπόδηση, σωστό μωσαϊκό. Ὁρίστε ὁ ποιητής Δώρης Ἄνθης, μέ ντρίλινο παντελόνι καί χωροφυλακίσιο χιτώνιο. Ὑπολείμματα ἀπό τό μέτωπο τοῦ 1940-41 καί στίς στολές καί στήν ὑπόδηση καί στόν ὁπλισμό. Συμπληρώνει ἡ χωροφυλακή καί οἱ Ἰταλοί. Ἀκόμα καί πατατοῦκες μαζί μέ τά χιτώνια. Ὅπως καί γουρουνοτσάρουχα καί τσαρούχια ἀποτελοῦνε μέρος τῆς ὑπόδησης τοῦ τμήματος. Ὁ ὁπλισμός, ἀπό μάλιγχερ ἴσαμε γκράδες. Μεσολαβοῦνε ἰταλικά μακρύκανα κι ἀραβίδες. ἀκόμη καί λεμπέλ. Αὐτό τό τμῆμα ἤτανε.... ἀντάρτικο!

Ὁ Μπελής ἔχανε κουμάντο γιά τό... πρωινό. Τούς εἴχανε φέρει ἀπό τό Νεοχώρι, τό χωριό πού βρισκότανε ἀκριβῶς κάτω ἀπό τό λημέρι τους, ξυνοτύρι καί μερικά ξυνόμηλα. Ψωμί, ὅμως, γιόκ! Καί τό ψωμί καί τά κρεμμύδια ἐνθουσιάσανε τό νηστικό «στράτευμα». Ἰδιαίτερα τό κρεμμύδι, πού πάει θαυμάσια μέ τό κλωτσοτύρι. Ψωμί, τυρί, κρεμμύδι —τό πολυτελές ἔδεσμα τοῦ ὀρεινοῦ μας χωρικοῦ.

Στρώσανε μπάτσες, ἀραδιάσανε πάνω τά... καλούδια. «Κόπιασε νά φᾶμε», μοῦ πρότεινε ὁ Μπελής. Εἶχα μιά ὄρεξη διαβολεμένη. Περπάτημα ὅλη νύχτα, ἀέρας τοῦ Βελουχιοῦ, ἤμουνα μόλις 23 χρονῶν, ἄλεθε πέτρα τό στομάχι μου. Ντράπηκα. Εὐχαρίστησα, εἶπα ὅτι δέν πεινάω. Καί θά ἔπρεπε νά περιμένω ἔτσι νηστικός ὥς ἀργά τό βράδυ, πού θά 'τρωγα στό χωριό Σπινάσα (Νεράιδα).

—Πᾶμε νά κουβεντιάσουμε, μοῦ λέει ὁ Καπλάνης. «Πᾶμε», εἶπε καί στόν ἀξιωματικό πού μέ εἶχε ὑποδεχτεῖ.

Βγήκαμε στό ξέφωτο, περάσαμε δίπλα στό ξωκκλήσι, δρασκελίσαμε τό δρόμο κι ἀκριβῶς δυό βήματα ἀπό τή στράτα, μέσα σέ μιά πυκνή συστάδα ἀπό κοντοέλατα ἔστρωσε ὁ Καπλάνης τήν κάπα καί ξαπλώσαμε.

—Μέ τό Στρατιωτικό τοῦ τμήματος γνωριστήκατε, δέν εἶναι ἔτσι; Εἶπε ὁ Σπύρος, δείχνοντας μέ τό χέρι τόν τρίτο τῆς παρέας μας.

—Ὄχι ἀπολύτως, τοῦ ἀπάντησα. Εἰδωθήκαμε πρίν ἀπό λίγο, μά δέ συστηθήκαμε.

Τά γαλανά μάτια τοῦ Καπλάνη πέξανε λοξά μιά σέ μένα μιά στό φίλο. Σταθήκανε περισσότερο σ' ἐκεῖνον. Ἄν δέ συνέλαβα λαθεμένα τό κοίταγμά του πρός τόν στρατιωτικό, πρέπει νά πῶ ὅτ' ἤτανε ἐπιτιμητικό.

—Ἄθως Ρουμελιώτης, στρατιωτικός τοῦ Ἀρχηγείου. Ἐγώ εἶμαι ὁ πολιτικός Ἐπίτροπος κι ὁ Νάκος Μπελής ὁ καπετάνιος. Διοίκηση τριμελής. Ἄς μποῦμε στά οὐσιώδη. Ἔχεις τίποτα ἀπό νέα; Ἀπό τά Μέτωπα, δικά μας;

—Κατ' ἀρχήν ἔχω μαζί μου δικό μας τύπο, ὄχι καί τόσο... μπαγιάτικο.

Λαμποκόπησε ἀπό ἱκανοποίηση τό πρόσωπο τοῦ Καπλάνη. Πῆρε τά ἔντυπα, τά περιέτρεξε κυριολεκτικά, τά κορφολόγησε, τά 'δωσε καί στόν Ἄθω. «Ρίξε τους καί σύ μιά ματιά», τοῦ εἶπε. «Ἐγώ θά τά ψειρίσω μετά».

Μιλήσαμε καί γιά τά νέα ἀπό τά Μέτωπα κι ὕστερα περάσαμε στά ἀντάρτικα θέματα. Μοῦ εἶπε ὁ Σπύρος, ὅτι ὑποφέρανε ἀπό ξυπολησιά καί φαΐ. Τό εἶδα, ἄλλωστε, καί μόνος μου αὐτό. Γιά τήν ὑπόδηση δέν μποροῦσα νά τοῦ ὑποσχεθῶ τίποτα. Μόνο τοῦ ἔδειξα τ' ἄρβυλά μου. «Εἶναι θέμα ἔλλειψης» τοῦ εἶπα. «Ἀπό τήν ἄποψη αὐτή μόνο ἡ πόλη μπορεῖ νά μᾶς βοηθήσει. Ἡ ὕπαιθρος, ἀπό ποῦ;» Ὅσο γιά τή διατροφή, τόν παρηγόρησα, πώς ὅπου νά 'ναι γενικεύονται τ' ἀλώνια, ἀπό ψωμί τουλάχιστο δέ θά ὑποφέρουμε. Καί πραγματικά ἔτσι ἤτανε. Ἡ ἀντίληψή μου ἤτανε τό «χρυφτούλι», ὅπου τό βάρος τῆς διατροφῆς θά 'πεφτε στίς όργανώσεις, ὄχι στό σύνολο τοῦ λαοῦ.

Ἐνδιαφέρθηκα νά μάθω γιά τή ζωή τοῦ ἀντάρτικου, γιά τά προβλήματά του. Μέ ρώτησε, ἄν ἔχω καιρό νά δῶ τόν Μπακόλα. Τοῦ εἶπα, ὅτι μπορεῖ κι ἕνα μήνα. Σώπασε γιά λίγο. Δέν κατάλαβα γιατί ἡ ἐρώτησή του. Ὕστερα μοῦ ἄφησε κάτι ὑπονοούμενα γιά ἐσωτερικές δυσκολίες, τίποτα, ὅμως, τό ξεκαθαρισμένο. Καί ξαφνικά ἔβγαλε ἀπό τήν τσέπη του ἕνα χαρτί. Ἤτανε ὁ ὅρκος τοῦ Ἀντάρτη.

—Διάβασέ τον, μοῦ εἶπε. Λέει ἐδῶ, ὅτι «ἀποδέχομαι τήν ποινή τοῦ θανάτου, ἄν ἐγκαταλείψω τό τμῆμα μου» κλπ. Ποιός θά μᾶς ἔρθει ἔτσι στό ἀντάρτικο; Ζητάω νά βγεῖ αὐτός ὁ ὅρος ἀπό τόν ὅρκο, στενοκεφαλιές, κανένας δέν ἀκούει. Ἐσύ τί γνώμη ἔχεις;

Συμφώνησα μαζί του. Ἔμεινα μάλιστα ἔκπληκτος. Καί τόν ρώτησα, ἄν ἔβαλε τό ζήτημα σέ συνέλευση. Ξύνισε τό πρόσωπό του, σά νά ἤθελε νά μοῦ πεῖ «Συνέλευση, κάτι μοῦ εἶπες!»* Ρώτησα πῶς προσφωνοῦνται μεταξύ τους. «Πρίν ἀπό λίγο, τοῦ εἶπα,

* Ἀργότερα, μετά τή διάσπαση στό ἀντάρτικο, συμπέρανα ὅτι ἐκεῖνοι οἱ ὑπαινιγμοί στρεφόντανε κατά τοῦ Ἄρη. Πάντως τό κείμενο τοῦ ὅρκου ἄλλαξε, μᾶλλον ὅταν ἦρθε ὁ Τάσος Λευτεριάς στό βουνό.

βρέθηκα σέ δύσκολη θέση. Δέν ἤθερα πῶς ν' ἀπευθυνθῶ στούς ἀντάρτες. Τό ζήτημα δέν τό εἶχα κἄν σκεφτεῖ προηγούμενα. Καί ξαφνικά βρέθηκα σέ ἀμηχανία. Καί κατέληξα στό «σύντροφοι». Μά μοῦ φάνηκε σόλικο, κατάλαβες; τό «σύντροφε» εἶναι γιά τά μέλη τοῦ κόμματος, γενικά γιά τούς κομμουνιστές. Πῶς, λοιπόν, προσφωνεῖστε;»

—Καί σ' αὐτό ἀκόμα δέν καταλήξαμε, μοῦ ἀπάντησε. Καί τό «σύντροφε» χρησιμοποιοῦμε καί τό «φίλε» καί τό «συναγωνιστή». Αὐτό τό τελευταῖο, βλέπεις, τό μεταχειρίζονταν κι ὁ Μεταξᾶς. Γιά τήν ὥρα, πιό πολύ τό «σύντροφε».

Περάσαμε μετά στούς δυό «κλαρίτες», τόν Ἠλία Παπαγεωργίου καί τό Σωτήρη Δράκο. Φυγοδικούσανε ἀπό καιρό. Μέ ἐντολή τοῦ Μπακόλα ἐγώ εἶχα ἐπαφή μαζί τους ἀπό τόν περασμένο Μάη. Κι εἴχαμε συμφωνήσει νά κόψουνε κάθε τυχόν πλιάτσικο, νά καθίσουνε ἥσυχα. Ἐμεῖς θά φροντίζαμε νά σταματήσει κάθε δίωξη ἀποσπασμάτων ἐναντίον τους. Νά ἔχουνε μιά φορά τό μήνα ἐπαφή μαζί μου. Κι ὅταν ἔρθει ἡ ὥρα θά τούς πῶ τί πρέπει νά κάμουνε. Ὅταν βγῆκε τό ἀντάρτικο τούς εἶπα, ὅτι θά τούς στείλουμε στούς ἀντάρτες νά πολεμήσουν γιά τήν πατρίδα καί νά ξεπλύνουνε καί τήν ντροπή τοῦ «κλαρίτη». Κι ἀκριβῶς σήμερα εἶχα κλεισμένη συνάντηση μαζί τους στή Νεράιδα, τό βράδυ.

Συμφωνήσαμε μέ τόν Καπλάνη νά τούς στείλω αὔριο στό ἴδιο ἐδῶ μέρος καί μετά τό μεσημέρι θά βγαίνανε πίσω ἀπό ἕνα τσουγκάρι, θά σφυρίζανε μερικές φορές κλέφτικα, θά παρουσιαζότανε ἕνας ἀντάρτης, θά τούς παραλάβαινε.

Πάνω στήν κουβέντα μας ἀκοῦμε νά κατεβαίνει ἀπό τό Βελούχι ἕνα ρουμελιώτικο σιγανοτράγουδο, σουρτό καί φάλτσο. Γυρνᾶμε νά δοῦμε, ροβόλαγε σειστός καί κουνιστός ἕνας χωροφύλακας κι ὅλο σίμωνε πρός τόν κρυψώνα μας. Εἶχε τήν γκλίτσα του ριγμένη στίς πλάτες κι ἀπό τό ματσούκι της κρεμότανε τά δυό του χέρια ἀνάριχτα. Σιγανοτραγούδαγε, ἀσφαλῶς νά ξενυστάξει καί νά μήν τοῦ φαίνεται ὁ δρόμος. Ξεκούμπωτο τό χιτώνιο, τό πηλίκιο ἀνασηκωμένο, νά παίρνει ἀέρα τό μέτωπο. Μπροστά του πήγαινε ἕνας γάιδαρος, συμπαθητικός, ὅπως ὅλα τά ὑπομονετικά ἀδέρφια του. Τό σαμάρι του ἤτανε καταφορτωμένο μέ διάφορα σακούλια καί σακουλάκια, σάν νά ἤτανε ὁ συνοδοιπόρος νοικοκύρης του γκραβαρίτης, πού γυρνάει ἀπό παρθενικό ταξίδι διακονιᾶς. Ἀκόμα καί δυό τσίτσες συμπληρώνανε τό φορτίο. Καί μά τήν ἀλήθεια, αὐτές οἱ τσίτσες ἤτανε πραγματικό συμπλήρωμα! Φυσικά, γεμάτες κρασί. Καί τοῦτο τό φορτίο, ἀργύρια τῆς προδοσίας!

Ὅταν ἡ «Ἑλληνική Βασιλική Χωροφυλακή» ὁρκίστηκε πίστη στό Βίκτωρα Ἐμμανουήλ, ὁ Μουσολίνι ἀνάλαβε τή διατροφή τῶν ἀντρῶν της. Μπανιότα, μακαρόνια, τυριά, κονσέρβες, λάδι, κλπ

κλπ. Καί κρασί, δεδομένου, ὅτι «οἶνος εὐφραίνει καρδίας ἀνθρώπων».

Ἀπό τό Σταθμό Χωροφυλακῆς Φουρνᾶς, πού εἶχε δύναμη τρεῖς ἄντρες,* τόν ἐνωμοτάρχη Γιάννη Κυρίτση ἀπό τή Μακρακώμη, καί τούς χωροφύλακες Καλύβα (Βασίλης, νομίζω ἦτανε τ' ὄνομά του) ἀπό τόν Ἁγιώργη Φθιώτιδας καί τό Θωμά Λάμπου ἀπό τό Κλωνί Σπερχειάδας, πήγαινε μιά φορά τό μήνα μέ τή σειρά ἕνας ἀπό τούς τελευταίους κι ἔπαιρνε ἀπό τήν Ὑποδιοίκηση Χωροφυλακῆς Εὐρυτανίας ὅλα αὐτά τά σακουλάκια μέ τά «ἰταλικά» τρόφιμα. Γιά ἕνα μήνα. Κι ἐτοῦτος ἐδῶ ἦτανε ὁ Θωμάς Λάμπου πού γυρνοῦσε ἀπό τό Καρπενήσι ἔτσι ἀρμενίζοντας, ἀκριβῶς ὅπως ἀρμένιζε καί τό ὅπλο του πανωσάμαρα δαλμένο στή ράχη τοῦ φτωχοῦ γαϊδαράκου, ἀνεύθυνου κατά τά ἄλλα γιά τό τίμημα τοῦ ἄτιμου φορτίου του.

—«Νά τόν κουτουπώσουμε», εἶπε ἀμέσως ὁ Ἄθως. Κι ἦτανε ἡ πρώτη κουβέντα, πού καταδέχτηκε όλη τούτη τήν ὥρα μας ἐδῶ στή συστάδα ἀπό τά πυκνά κοντοέλατα.

Ἐγώ ἀντέδρασα μ' ἔκπληξη. Εἶπα ὅτι αὐτό δέν τό καταλαβαίνω κι ὅτι δέν ἔχει κανένα νόημα πολιτικό ἤ στρατιωτικό μιά παρόμοια ἐνέργεια. Δέν καταφρονοῦσα σ' ἐκείνη τήν περίστασή μας ἕνα ὅπλο κι ἕνα γομαροφόρτι τρόφιμα, μά πολιτικά δέν ἔστεκε ν' ἀρχίζαμε, νά ἐμφανιζόμαστε στήν Εὐρυτανία μέ δράση ἐνάντια σ' ἕναν ἀνύποπτο περαστικό χωροφύλακα. Ἡ ρωμαίικη λεβεντιά τῶν Εὐρυτάνων δέ θά μᾶς συγχωροῦσε μιᾶς τέτοιας ποιότητας παλικαριά. Ὕστερα, γιατί νά ἐπιτρέψουμε τήν ἐπισήμανσή μας, ἄν ἔχουμε σκοπό νά προσβάλουμε τό ἰταλικό τμῆμα, πού ἀνεβαίνει ἀπό τό Ἀγρίνι;

Ὁ Ἄθως στάθηκε μόνο στό τελευταῖο καί παρατήρησε ὅτι μποροῦμε νά ἐξαφανίσουμε κάθε ἴχνος ἀπό τό ζώγρισμα τοῦ χωροφύλακα —συνεπῶς καί χωροφύλακα καί γάιδαρο τούς κατάπιε ἡ γῆς. Καί τό τμῆμα νά μετακινηθεῖ κατά τό δῆμο Ἀγραίων.

Ἔντονα ἀντέδρασε στήν πρόταση τοῦ Ἄθω ταυτόχρονα κι ὁ Καπλάνης, τονίζοντας πώς δέν εἶναι ὁ πολεμικός στόχος τοῦ ἀντάρτικου ὁ χωροφύλακας, παιδί τῆς φτωχολογιᾶς ὁ ἴδιος, ἀλλά ὁ καταχτητής. Κι ὁ Θωμάς Λάμπου, ἀνύποπτος, σιγανοτραγουδώντας, μέ τήν γκλίτσ' ἀνάριχτα στούς ὤμους καί τά χέρια σταυρωμένα στό γκλιτσόξυλο, μέ τά φουντωτά τσαρούχια στά ποδάρια, πράγμα πού δέν τό ἐπέτρεπε ὁ... κανονισμός, πέρασε, συνοδεία μέ τό γαϊδουράκο του καί τό φορτίο, δίπλα μας, ἀκριβῶς δίπλα μας, δυό βήματα ἀπό τήν κρυψώνα μας καί συνέχισε τό δρόμο

* Ἴσως νά ὑπηρετοῦσε ἐκεῖ κι ἕνας τρίτος χωροφύλακας, δέ μπορῶ νά τό βεβαιώσω τώρα.

του... Δυό μῆνες ἀργότερα, ἀρχές τοῦ Ὀχτώβρη, κατατάχτηκε στόν ΕΛΑΣ, ἀναδείχτηκε θαυμάσιος ἀγωνιστής καί σκοτώθηκε στόν ἐμφύλιο πόλεμο, ὄντας στίς γραμμές τοῦ Δημοκρατικοῦ Στρατοῦ Ἑλλάδας.

Ὁ πολιτικός Ἐπίτροπος τοῦ τμήματος μοῦ εἶπε ὅτι θά κατέβαίνανε στό χωριό Στένωμα, νά κάψουνε τό σπίτι τοῦ προδότη Κροκίδα. Αὐτός ὁ Στενωματιώτης πέρασε ἀνοιχτά στήν ὑπηρεσία τῶν Ἰταλῶν στ' Ἀγρίνι κι ἔκαιγε κόσμο καί κοσμάκη! Τελικά, ὅμως, τό σπίτι δέν τοῦ τό κάψανε οἱ ἀντάρτες, γιατ' ἤτανε συνεχόμενο μέ ἄλλο. Τοῦ ξυλώσανε μόνο τή στέγη.

Μέ τόν Καπλάνη συζητήσαμε καί τήν πληροφορία πού εἴχαμε, ὅτι μιά ἰταλική μονάδα ἀνέβαινε ἀπ' τ' Ἀγρίνι κατά τήν Εὐρυτανία καί τόν ρώτησα ἄν σκοπεύει τό τμῆμα νά τούς ματώσει πουθενά.

—Ἄν τούς πετύχουμε σέ κανένα στενό, τί, θά τούς τό χαρίσουμε λές; —μοῦ ἀπάντησε.

Τελικά τό ἰταλικό ἐκεῖνο τμῆμα πέρασε ἀνενόχλητο, ἄν κι οἱ Στενωματιῶτες προτείνανε στούς ἀντάρτες νά στήσουνε ἐνέδρα σέ κατάλληλη θέση στήν περιοχή τοῦ χωριοῦ καί στήν ἐπιχείρηση θά παίρνανε κι ἐκεῖνοι μέρος, μέ τά δίκανα. Ἀργότερα, γιά τό γεγονός ὅτι οἱ Ἰταλοί διαβήκανε μέσα ἀπό τόσα φαράγγια ἀμάτωτοι, κατηγορήθηκε ὁ στρατιωτικός τοῦ τμήματος, ὁ Ἄθως, καί τοῦ προσάφθηκε δειλία.

Λίγο μετά τό μεσημέρι ἀποχαιρέτησα τούς δυό ἡγέτες τοῦ ἀντάρτικου τμήματος καί σφίχτηκα νά φτάσω τό βράδυ στή Σπινάσα τῶν Δολόπων.

Νά, αὐτή, λοιπόν, ἤτανε ἡ πρώτη μου συνάντηση μέ τό ἀντάρτικο.

Μέ τόν Καπλάνη —πού τελικά σκοτώθηκε τόν Αὔγουστο τοῦ 1949 στή Βράχα Εὐρυτανίας— στά χρόνια τοῦ ΕΛΑΣ ξανασυναντηθήκαμε. Μέ τόν Ἄθω ἤτανε ἡ πρώτη κι ἡ τελευταία φορά πού εἰδωθήκαμε. Θέλω, ἐντούτοις, νά ἱστορήσω ἕνα ἄλλο «συναπάντημά» μου μέ τό Σωκράτη Γκέκα. Ἀπροσδόκητο γιά μένα. Καί πού δέ θά 'πρεπε νά τό ἐπιτρέψει στόν ἑαυτό ὄχι μόνο ὁ ἀλλοτινός «Ἄθως», μά οὔτε κι αὐτός ὁ ξεπεσμένος στό ρόλο τοῦ τσανακογλύφτη μιᾶς θέας «Κυρᾶς».

Τό Φλεβάρη τοῦ 1949 δικαζόμουνα στό ἔκτακτο Στρατοδικεῖο Λαμίας, ἴσον θάνατος! Παράλληλα μέ τούς κατ' ἐπάγγελμα ψευδομάρτυρες πού παρελάσανε στή «δίκη», στήν αἴθουσα τοῦ θανατοδικείου ξεφύτρωσε κυριολεχτικά καί τήν τελευταία στιγμή, ἡ χήρα τοῦ τσιφλικᾶ Μαραθέα. Ἡ ὑπόθεση γνωστή, τόν ἐκτέλεσε ὁ Ἄρης τό χαλοκαίρι τοῦ 1942. Τιμωρία πού τοῦ χρειαζότανε. Ὅμως, ὁ Ἄρης ἔκαμε συνάμα καί τό τρομερό λάθος νά

ἐπιφυλάξει τήν ἴδια τύχη καί στό ἀνεύθυνο γιά τίς πράξεις τοῦ πατέρα του ἀνηλικίωτο παιδί τοῦ τσιφλικᾶ. Καί νάσου τώρα ἡ τσιφλικού ἦρθε στό Στρατοδικεῖο, βγῆκε μπροστά, χωρίς «νά πάρει τό χέρι» κανενοῦ, προέδρου, ἐπιτρόπου, καί μοῦ ζητοῦσε τό γιό της! Κι εἶπε στό «δικαστήριο» —πρός ἐντυπωσιασμόν μάλιστα τοῦ «ἐκλεκτοῦ» ἀκροατηρίου, ἀπ' τό ὁποῖο μποροῦσε κάποιος νά πεταχτεῖ καί νά μοῦ πάρει τό κεφάλι σά ρεπάνι, γιά τό «ἔγκλημα»!— ὅτι ἐγώ ἐκτέλεσα τό γιό της, «εἶχε αὐθεντικές πληροφορίες».

Τέλος πάντων, μάνα ἦτανε, ἄς τῆς συγχωρεθεῖ...

Ὅταν οἱ στρατοδίκες - θανατοδίκες ἀποσυρθήκανε, ἡ Μαραθέα μέ πλησίασε καί μέ φωνή ἠχηρή μοῦ εἶπε: —«Τόν Μαραθέα καλά τοῦ κάνατε, αὐτό τοῦ ἄξιζε. Ἀλλά τό παιδί γιατί; Πές μου, ποῦ τό ἔχετε θαμμένο νά πάω νά πάρω τά κοκαλάκια του...»

Τί νά τῆς πεῖς; Μάνα ἦτανε, τό ξαναλέω. Ὁ ἐνωμοτάρχης ὁ ἐπικεφαλῆς τῆς συνοδείας, πού μέ πηγαινόφερνε στό Στρατοδικεῖο, τήν παραμέρισε ἀπότομα λέγοντας:

—«Κυρά μου, ἐδῶ τόν ἄνθρωπο αὔριο τόν ἐκτελοῦν κι ἐσύ.. Ἄι στό καλό σου...»

Τόν σταμάτησα καί ρώτησα τήν τσιφλικού:

—Δέ μοῦ λέτε, ποιός σᾶς εἶπε πώς ἐγώ ἐξετέλεσα τό γιό σας ἤ γνωρίζω ποῦ εἶναι τά κόκαλά του;

—Ὁ Γκέκας, ὁ Ἄθως! —μοῦ ἀπάντησε χωρίς δισταγμό.

Ἔνιωσα νά μοῦ ἀναποδογυρίζονται τά σωθικά! Ἀπό τήν κακοήθεια τοῦ... ἀνδρός.

—Λυπᾶμαι γιά σᾶς, κυρία μου, τῆς εἶπα, πού ἔχετε τέτοιους ἀνθρώπους ὑπό τήν προστασία σας. Πεῖτε στόν κύριο Γκέκα σας, ὅτι ἄν εἶχε λίγη τσίπα κι ἀνδρισμό, ἄς ἔρχονταν μόνος του ἐδῶ, νά καταθέσει καί νά μέ ἀντιμετωπίσει. Καί τότε θά βλέπαμε ποιός ξέρει καί ποιός δέν ξέρει καί γιά τό γιό σας. Ὅσον ἀφορᾶ ἐμένα, μάθετε, πώς καί τότε θεώρησα, ὅταν τό ἔμαθα, καί τώρα θεωρῶ τραγικό λάθος, τουλάχιστον, τήν ἐκτέλεση τοῦ γιοῦ σας. Δυστυχῶς, τίποτα πιά δέν εἶναι δυνατό νά διορθωθεῖ. Ὅπως δέ θά εἶναι καί γιά σᾶς δυνατό νά διορθώσετε τίποτα ἀπό τήν ἐπιβαρυντική σέ βάρος μου κατάθεσή σας, ὅταν μετά τρεῖς-πέντε μέρες θά μέ ἔχουν ἐκτελέσει. Ἀντίο σας!

—Πήγαινε, κυρά μου, ὁ ἄνθρωπος σοῦ ξηγήθηκε σπαθί —τῆς ἐπανέλαβε ὁ ἐνωμοτάρχης. Κι ὅταν ἡ ἀρχόντισσα ἀπομακρυνότανε πρός τήν ἔξοδο ἀπ' τήν αἴθουσα, ἐτοῦτος ὁ ἀρειμάνιος «κοσπεντάρας», πού δέν καθότανε νά «φιλολογήσει» πώς κάθε μάνα εἶναι μάνα, μπορεῖ καί κάτι παραπάνω νά τῆς συγχωρεθεῖ γι' αὐτό, εἶπε σαρκαστικά: —«Μωρέ κι αὐτή! Χμ, ὁ κόσμος καίγεται καί τό

μ... ξεροχτενίζεται!» Καί πασπάτεψε καί τίς χειροπέδες μου, νά σιγουρευτεῖ...

Ἡ ἱστορία θέλει ἀλήθεια καί δικαιοσύνη, ἀλλιῶς δέν εἶναι ἱστορία. Χρωστῶ νά μήν ἀδικήσω τοῦτο τό ἐπεισόδιο, νά δώσω τή συνέχειά του. Σέ λίγες μέρες ἦρθε στήν ἀπομόνωση τῶν μελλοθανάτων ἡ Μαραθέαινα, ζήτησε νά μέ δεῖ. Ἀρνήθηκα. Βέβαια, δέν ἤτανε εὐγενικό ἀπό μέρους μου. Μοῦ παράγγειλε μετά μέ τό δικηγόρο μου, πώς ἤθελε νά διορθώσει τό λάθος της, ὅτι ἐξακρίβωσε ψεύτικες τίς πληροφορίες πού τῆς ἔδωκε ὁ Γκέκας. Καί νά μή... φοβᾶμαι, μίλησε καί τοῦ στρατηγοῦ...*

Ἡ Μαραθέαινα ἔκαμε, στ' ἀλήθεια, διάβημα στόν Κατσιώτα. Ἐκεῖνος γέλασε καί τῆς εἶπε ὅτι συνέπεσε τό ἐνδιαφέρον καί τῶν δυό τους στήν περίπτωσή μου...

Ἔχει, λοιπόν, ἡ ζωή τά παράδοξά της καί τά «ἀστεῖα» της. Ὁ πρῶτος ἀντάρτης πού ἔτυχε νά δῶ, ὁ κάποτε συναγωνιστής Ἄθως Ρουμελιώτης, ἀπ' τή μιά... Ἡ Μαραθέαινα, πού ἔχασε ἄντρα καί γιό ἀπό μᾶς, ἀπ' τήν ἄλλη... Ὁ ἐνωμοτάρχης μέ τήν ἀθυροστομία του... Κουλουβάχατα!... Κυνισμός, ἀνευθυνότητα ἑνός ἀριβίστα, πού ὑπῆρξε, ὅμως, ὄχι μόνο ἀπ' τούς πρώτους ἀντάρτες τοῦ ΕΛΑΣ, ἀλλά καί ἡγέτης! Ἡ κατάπτωσή του τώρα στήν «Αὐλή» τῆς τσιφλικοῦς... Δίπλα στό γεγονός τοῦτο, οἱ μεταμέλειες, οἱ τύψεις συνείδησης ὑπέρ ἑνός κομμουνιστῆ μιᾶς ἐκπροσώπου τῶν πλέον μαύρων δυνάμεων τῆς χώρας μας, μιᾶς τσιφλικοῦς πού οἱ σχέσεις της μέ τούς καταχτητές μας τότε ἤσανε γνωστές καί μέ τήν ὁποία μᾶς χώριζε αἷμα. Αἷμα δικό της, αἷμα δικό μας...**

* Ἐννοοῦσε τόν Παυσανία Κατσώτα πού εἶχε ἀναλάβει τή Στρατιωτική Διοίκηση Ἀνατολικῆς Στερεᾶς στίς ἀρχές Φλεβάρη 1949. Ὅπως εἶχα μάθει ἡ θέση αὐτή εἶχε προταθεῖ ἀπό τόν Παπάγο στόν ἐπίσης Εὐρυτάνα Ἀλκιβιάδη Μπουρδάρα, ἀλλά τήν ἀρνήθηκε. Ὁ Π. Κ. ἔφτασε στή Λαμία τήν παραμονή τῆς δίκης μου. Γνώριζε τήν περίπτωση ἀπό τήν οἰκογένεια τοῦ πρώην γερουσιαστῆ Τάκη Τσιτσάρα. Μέ τήν τελευταία ἡ δική μου εἶχε πολύχρονο δεσμό. Ἀργότερα ἔμαθα ἀπό τόν Νίκο Παπαγεωργίου δικηγόρο Καρπενησιοῦ κι ἕνα φεγγάρι μεταβαρκιζιανό βουλευτή Εὐρυτανίας, ὅτι μιά σειρά πολιτικοί παράγοντες τοῦ νομοῦ μας κάνανε διάβημα στόν Κατσώτα μέ αἴτημα νά ἐνδιαφερθεῖ ν' ἀποτραπεῖ ἡ ἐκτέλεσή μου. Ἡ παρουσία τοῦ Κατσώτα συνοδεύτηκε μέ τό σταμάτημα τῶν ἐκτελέσεων στή Λαμία. Ἡ τελευταία εἶχε γίνει στίς 15-2-1949. Στά χρόνια τῆς κράτησής μου ὁ στρατηγός ἐπανειλημμένα ἐνδιαφέρθηκε γιά τήν ἀπόλυσή μου, ἀλληλογραφούσαμε πότε-πότε. Κατάφερα νά τόν ἐπισκεφθῶ καί νά τόν εὐχαριστήσω μόνο τό 1965. Τό ὀφείλω κι ἀπό ἐδῶ. Τό ἴδιο ἐκφράζω τήν εὐγνωμοσύνη μου πρός ὅλους πού συμβάλανε στή σωτηρία μου.

** Τόν Ἰούνη τοῦ 1942, μέ ὑπόδειξη τοῦ τσιφλικᾶ Μαραθέα οἱ Ἰταλοί ἐκτελέσανε στό χωριό Τσόμπα Δομοκοῦ ἕντεκα χολλήγους τοῦ μεγαλογαιοχτήμονα. Τούς: Μ. Τερζίδη, Σ. Γκανελούδη, Σ. Γιαλαμούδη, Ι. Γκανίδη, Μ. Γκανίδη, Ι. Σ. Γκανίδη, Ν. Ματούδη, Σ. Στεφούδη, Α. Γκανίδη, ἕνα Νίκο, ἕναν ἀκόμα πού δέ διασώθηκε μήτε τό μικρό του ὄνομα. Τόν ἑπόμενο

Κι... ἀνάμεσά μας ὁ χωροφύλακας, πού αἰσθάνεται τόσο δυνατός, ὥστε νά κράζει, ποιόν; —μιά Μαραθέαινα— «χυρά μου»! Καί νά ὑπερασπίζεται, περνώντας του συνάμα καί τίς χειροπέδες, ποιόν; Έναν, πού ὁ ἴδιος ἐτοῦτος ἐνωμοτάρχης θά μουσκετάρει μεθαύριο τό πρωί —νά ἡ ζωή ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, ἡ ζωή γενικά. Γεμάτη ἀντιθέσεις, ἀντιφάσεις, «παραλογισμούς», μακάβρια «ἀστεῖα». Νά ἡ ζωή, μέ τούς δικούς της νόμους, μέ τά δικά της μέτρα, Διάολε!;

Άσωτη μοῦ φάνηκε ἡ στράτα στό γυρισμό ἀπ' τό Βελούχι, ἤμουνα καί θεονήστικος, ξεβιδωμένος. Όμως, τό βράδυ τό δίχως ἄλλο ἔπρεπε νά εἶμαι στή Σπινάσα. Άν ἔχανα σήμερα τοῦτα τ' ἀγρίμια, τρέχα-γύρευε πότε θά τά ξανάβαζα στό χέρι! Εἶχε πέσει γιά καλά τό σκοτάδι, ὅταν χτύπησα τήν πόρτα καί μ' ἀνοίξανε στό σπίτι τοῦ Μακρῆ στή Νεράιδα (Σπινάσα). Στό ἴδιο σπίτι ἐδῶ καί μήνα εἶχε στήσει ἰατρεῖο ἡ ὀδοντογιατρός Ἀνδριανή Κατσόγιαννου, ἀδερφή τῶν συγχωριανῶν μου συντρόφων Κατσογιανναίων. Ἦρθε νά «ξεδοντιάσει», ὅπως ἔλεγε, τούς Δόλοπες, πού πρώτη φορά στή ζωή τους θά βλέπανε —καί θά ὑποφέρανε— τσύρ καί δοντογιατρό. Θά πληρώνανε γιά τό δοντοφτιάξιμο μέ τό «νόμισμα» τῆς ἐποχῆς —σιτάρι, τυρί, βούτυρο. Ὁ ἀδερφός τῆς γιατροῦ Σοφοκλῆς, μιλημένος εἶχε φτάσει ἀπ' τόν Κλειτσό καί μέ περίμενε σπίτι. Ἐγώ ἔπεσα ἀμέσως σέ μιά ξύλινη γαβάθα φίσκα ξυνόγαλο μέ τριμμένο μέσα μπομποτόψωμο. Δέν πρόκαμα νά ψυχοπιάσω, καί νάσου ὁ Δράκος! Γλίστρησε στήν κάμαρη χωρίς, λές, ν' ἀνοίξει πόρτα. Σά νυχτερίδα πού κατέβηκε ἀπ' τό ταβάνι. Τό σπίτι τοῦ ἤτανε ἀπό χρόνια φιλικό. Δήλωσε ἀμέσως ξενηστικομάρα καί ρώτησε ἄν ἔχει ἄλλο ξυνόγαλο, κατάφτασε κι ἡ δεύτερη γαβάθα.

—Καλά ἐμεῖς, μά κι ἐσύ μέ τό ξυνόγαλο, μωρέ Σωτήρη! Τό πάστρεψες τό δόντι; —τόν πείραξα, ἐννοώντας ὅτι καθάρισε τά δόντια ἀπό κλεψιμέικο ψητό κρέας.

—Δέν εἴπαμε νά τό κόψουμε τό χούι; Σταυρό καί κόμπο! —μ' ἀπάντησε σοβαρά.

—Κι ὁ Λιάς; Γιατί δέν ἦρθε; —τόν ρώτησα γιά τόν Παπαγεωργίου.

—Πάει νά 'κονομήσει τίποτα γιά τή φαμελιά του. Θά ρθεῖ σέ δυό-τρεῖς μέρες, μήν χαχοβάνεις στό νοῦ σου.

—Δέν πιστεύω νά χάνει τήν κουτουράδα μέ τά βόδια πού 'λεγε! Τόν πῆρε καί τόν σήκωσε ὁ διάολος τότε.

μήνα ὁ Ἄρης Βελουχιώτης τιμώρησε ὅπως ἔπρεπε τόν Μαραθέα, μά διέπραξε τό λάθος νά χαλάσει καί τό παιδί του.

—Δώκαμε μπέσα, ὡρέ, ἤ δέ δώκαμε, τί τό φέρνεις πάλε; Ἡ μπέσα εἶναι μπέσα, δέν τό ξέρεις; —μοῦ τά εἶπε συγχυσμένος, προσβλημένος γιά τή δυσπιστία μου.

Ἡ ἱστορία μέ τά βόδια ἦτανε τούτη: τήν προηγούμενη φορά πού συναντήθηκα μέ τούς δυό κλαρίτες καί συμφωνήσαμε νά πᾶνε στό ἀντάρτικο, ὁ Παπαγεωργίου μοῦ ζήτησε μιά προθεσμία 20 μέρες, ἕνα μήνα, στό διάστημα αὐτό νά ἐξασφαλίσει τίποτα γιά τήν πόρεψη τῆς φαμελιᾶς του —γυναίκα καί δυό κοριτσάκια. Καί μέ τόν πιό φυσικό τόνο φωνῆς κι ἀφέλεια σά νά μοῦ 'λεγε «θά πάω νά σταχομαζέψω στόν κάμπο», μοῦ «ἐξήγησε», πώς σκόπευε νά κατεβεῖ στή Θεσσαλία, ν' ἁρπάξει κάμποσα βόδια, νά τούς πάρει τά τομάρια. Τά γελαδοτόμαρα τότε εἴχανε, ἐξαιτίας τῆς ξυπολησιᾶς τοῦ κοσμάκη, πέραση, μποροῦσες νά τ' ανταλλάξεις μ' ἄλλα εἴδη πρώτης ἀνάγκης.

Ἀνατρίχιασα! Τοῦτος δέν κατάλαβε τίποτα ἀπ' ὅ,τι τοῦ λέγω. —«Καί πόσα λογαριάζεις ὅτι σοῦ χρειάζονται», τόν ρώτησα.— «Ὄχι καί πολλά, δέκα, δεκαπέντε κεφάλια, συγυριζόμαστε», μοῦ ἀπάντησε, σά νά μοῦ 'λεγε τήν πιό νοικοκυρίστικη κουβέντα, ὁ ἀθεόφοβος. Ἐμένα μοῦ 'ρθανε ἄσπρα-μαῦρα. Καί τοῦ εἶπα, ἔντονα, σκληρά:

—Ἄκου με καλά, «καπετάν»-Ἠλία: τελεία καί παύλα! Οὔτε νά τό ξανασκεφτεῖς! Ἕνα κι ἕνα κάνουν δυό! Θά φᾶς τό κεφάλι σου. Ἐμεῖς δέ χωρατεύουμε. Καί θά σέ βροῦμε στοῦ φιδιοῦ τήν τρύπα νά χωθεῖς. Κατάλαβες; Θά σοῦ κρεμάσουμε τό κεφάλι στά τρίστρατα. Θά δώσεις τωραδά, ἐδῶ, μπέσα, πουθενά δέν ἔχεις νά πᾶς! Βελόνι δέν πρόκειται νά ματαπειράξεις ξένο, ἄν σκοπεύεις νά κάνεις χωριό μ' ἐμᾶς.

Χαμήλωσε τό κεφάλι τ' ἀγρίμι, κατάλαβε. —Μπέσα! Μπέσα, σοῦ λέω! Ἄστόχα το!» Ἐγώ γύρισα πρός τό σύντροφό του: —«Μπέσα, Σωτήρη;» —τόν ρώτησα. «Μπέσα, στό γάλα τῆς μάνας μου» —μ' ὁρκίστηκε. Ἔτσι, ὁ Ἠλίας Παπαγεωργίου, ὁ κατοπινός ἀντάρτης τοῦ ΕΛΑΣ —γιά λίγο διάστημα— καί «Καπετάνιος Διάκος». παρατήθηκε ἀπό τό σχέδιο νά κλέψει τά βόδια τοῦ... Ἤλιου, πού θά τοῦ στοίχιζε τό κεφάλι. Καί τό ὁποῖο, τελικά, τό ἔχασε τό 1945. ἀπό τόν Ἄρη. Μόλις διαλύθηκε ὁ ΕΛΑΣ, τό ξαναγύρισε στό πλιάτσικο. οὔτε πού ἔβαζε ὁ νοῦς του πώς θά ξανάβλεπε τόν ἀνήλεο γιά τούς κλέφτες καί ληστές Ἄρη Βελουχιώτη μπροστά του. Κι ὅπως ἔμαθα, τό κεφάλι τοῦ τό πῆρε ὁ ἴδιος ὁ παλιός στό κλαρί σύντροφός του, ὁ Δράκος, πού εἶχε ἀκολουθήσει τόν Ἄρη μετά τή Βάρκιζα. Αὐτή ἡ ἱστορία μέ τά βόδια...

Σάν ἀποφάγαμε κατατόπισα τό Δράκο γιά τό δρομολόγιο, τόν τόπο καί τόν τρόπο πού θά 'βρισκε καί θ' ἀντάμωνε μέ τούς ἀντάρτες. Τόν ρώτησα ἀπό ποῦ σκοπεύει νά πάει. —«Ἀπό Κλειτσό»,

μου ἀποκρίθηκε. Χαιρετηθήκαμε καί χάθηκε μέσα στή νύχτα. Εὐτυχῶς, κλέφτικη συνήθεια, ὅπως εἶχε, πῆρε ἄλλο δρομολόγιο, σκόπιμα μοῦ εἶπε «ἀπό Κλειτσό». Τράβηξε ἀπό κάτω ἀπό Μέγδοβα, ἔπεσε στούς Δομιανούς καί πῆρε τό σύρραχο Χόχλιας - Ἔλλοβας. Στράτα μιάμιση φορά μακρύτερη. Μά ὁ πιό σύντομος δρόμος γιά τόν κλέφτη εἶναι ὁ σίγουρος. Καί τοῦ βγῆκε σέ καλό τοῦ Δράκου τό δρομολόγιο πού ἀκολούθησε.

Πριτοῦ πέσουμε γιά ὕπνο, ἦρθε συναγωνιστής τῆς ὀργάνωσης τοῦ χωριοῦ καί μέ πληροφόρησε, ὅτι τηλεφωνήσανε ἀπό τόν Κλειτσό πώς ἕνα τμῆμα ἀπό Ἰταλούς ἔφτασε στή Βράχα καί βιαζότανε γιά τό χωριό μου, ξεκίνησε σούρουπο ἀπό τή Βράχα. «Θά διανυχτερεύσουνε στόν Κλειτσό, νύχτα οἱ Ἰταλοί δέν «ἐκστρατεύουν», τό πρωί μαθαίνουμε τήν κατεύθυνση πού θά πάρουν. Ἄν τραβᾶν γιά Καρδίτσα, θά πᾶνε ἀπό Μολόχα, ἄν ἔρχονται κατά δῶ, ὥσπου νά φτάσουν, ἐγώ θά ἔχω πιάσει Καροπλέσι». Ἔτσι ἐκτίμησα τήν πληροφορία, κακό ὑπολογισμό ἔκαμα, ὑποτίμησα τόν κίνδυνο καί πέσαμε γιά ὕπνο. Οὔτε βάρδια στό τηλέφωνο δέ φρόντισα νά μπεῖ...

Ἀλλά ὁ διάβολος ἔχει πάμπολλα ποδάρια! Καί μᾶς πιάσανε κυριολεχτικά στό γιατάκι. Δέν προκάναμε, τήν αὐγή, ν' ἀνοίξουμε τά μάτια μας, μᾶς ἀλάφιασε ἕνας Ἰταλός στρατιώτης πού μπῆκε, κομμάτι φουριόζος, στήν κάμαρή μας, ὅπου ὁ Σοφοκλής κι ἐγώ ἥμαστα ἀκόμα στρωματσάδα. Καί μέ κάτι «ἑλληνικά», γλώσσα πού μαθαίνουνε οἱ ξένοι στρατιῶτες στήν ξένη κατεχόμενη χώρα, σά μείνουνε ἱκανό χρόνο, μᾶς λέει: —«Σηκωτεῖ! Σηκωτεῖ! Λοχία ντικό μου μεγκάλο χιρατάς, ψάξος, ψάξος, οὔου! Πόρκα Μαντόνα!» Ἐμένα μ' ἔκοψε κρύος ἵδρως, λιανιστήκανε τά γόνατά μου! Ἤμουνα καταφορτωμένος παράνομο τύπο, οὔτε πού προλάβαινα νά τόν χώσω κάπου. Ὁ Ἰταλός φαντάρος συνέχιζε ὅτι ὁ «μεγκάλο χιρατάς» του ἔρχεται πίσω του γιά «ψάξος, ψάξος» πολύ τό σπίτι καί πρόσθεσε ἐμφαντικά πώς «λοχία ντικό του αγαπᾶς μαντζάρε πολύς καλός βούτυρος». Κι ἀνοίγοντας τήν ἀριστερή παλάμη του, πέρασε κάμποσες φορές πάνω της, ἀκριβῶς ὅπως ὁ κουρέας τό ξυράφι στό λουρί, ἴσια κι ἀνάστροφα τή δεξιά παλάμη του, γιά νά μᾶς δείξει πῶς νά ἑτοιμάσουμε τίς φέτες μέ τό βούτυρο. «Κιρατά ντικό μου, βούτυρος πολύς, ψάξος, ψάξος ντέν ἔχει! Καπίτο;»

Ἐγώ στό μεταξύ πετάχτηκα νά βγῶ, νά χωθῶ στ' ἀποχωρητήριο στήν αὐλή γιά νά κρύψω τά ἔντυπα, ἀποδείχτηκε ἀργά. Ὁ λοχίας καί πίσω του οἱ ἄντρες του μπαίνανε στό σπίτι —τό χωριό ἤτανε κυκλωμένο καί σ' ὅλα τά σπίτια εἶχανε ξεχυθεῖ οἱ Ἰταλοί γιά ἔρευνα. Ἡ Ἀνδριανή, πού καθόλου δέν τά εἶχε χάσει, βάζει ἕνα βάζαρο μέ φρέσκο βούτυρο πάνω στό τραπέζι, ἁρπάζει

σιταρόψωμο, κόβει μεγάλες φέτες καί τίς περνάει κιόλας μέ τό μαχαίρι παχιά βουτυρόστρωση. —«Μπορεῖ νά 'ναι καί κόλπο γιά τό βούτυρο, μπορεῖ νά λέει κι ἀλήθεια τοῦτος», εἶπε μας. Μπήκανε στό δωμάτιο, πέντε-ἕξι, ἐμεῖς ἀγουροξυπνημένοι. Ξαφνιαστήκανε σάν εἶδανε τούρ, ὀδοντιατρική πολυθρόνα, τῆς περίστασης, φάρμακα, ἐργαλεῖα. Μέ διερμηνέα τό στρατιώτη μέ τά ἀπίθανα ἑλληνικά τούς καλωσόρισε ἡ... οἰκοδέσποινα, ὅλο χαμόγελο, χαμόγελο κι ἐμεῖς οἱ δυό μέ τό Σοφοκλή, τούς εἴπαμε νά μποῦνε, νά τούς φιλέψουμε μιά φέτα βουτυρόψωμο, ὅτι μᾶς βρήκανε πάνω στό πρόγευμα, δέν κάνει νά μᾶς ἀρνηθοῦνε τή... χάρη! Κι ἀμέσως ἐξηγήσαμε πώς ἐμεῖς ἐδῶ εἴμαστε ξένοι, γιατρός, ἐμεῖς ὀδοντοτεχνίτες, φτιάχνουμε δόντια, παίρνουμε βούτυρο, νά μήν τό λυπηθοῦνε! Χαμόγελα κι οἱ ἀνεπιθύμητοι μουσαφιραῖοι μας, βουτήξανε τήν πρώτη φέτα, ἡ 'Ανδριανή ἑτοίμαζε καί τή δεύτερη, ξεγυρισμένη! Μᾶς ρώτησε ὁ λοχίας ἄν ἔχουμε καιρό σ' αὐτό τό σπίτι, τοῦ εἴπαμε κοντά ἕνα μήνα, ξαναρώτησε ἄν αὐτές τίς μέρες ἦρθε κανένας ξένος μέ γένια ἐδῶ, ἀπαντήσαμε πώς ποτέ, ἔξω ἀπό τούς πελάτες μας, πού εἶναι ὅλοι ντόπιοι καί τούς ξέρουμε, δέν πάτησε πόδι... Ἡ 'Ανδριανή πολύ ὄμορφη κοπέλα, τρέξανε τά σάλια τῶν 'Ιταλῶν, πού τήν κατατρώγανε μέ τά μάτια, συροπιάζοντας στά χαμόγελα...

Δέν ξέρω ποιό ἀπ' τά δυό ἔπιασε, ἡ παρουσία τῆς ὀμορφιᾶς, τῆς γυναίκειας ὀμορφιᾶς, μιᾶς 'Αθηναίας ἐκεῖ στή Σπινάσα, ἤ τό «πολύς καλός βούτυρος». Προφανῶς καί τά δυό. Γιατί οἱ 'Ιταλοί, ἀφοῦ ντερλικώσανε ἀπό δυό-τρεῖς φετάρες ψωμιοῦ μέ βούτυρο —μιά βδομάδα δουλειά γιά τήν 'Ανδριανή— δέ δείξανε ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιά τήν παρουσία μας. Δέ 'γγίξανε τίποτα στή δική μας κάμαρη. Τό ὑπόλοιπο σπίτι, ὅμως, τό ξεπατώσανε στό «ψάξος, ψάξος». Χώνανε καί ξαναχώνανε μέσα στά σιταράμπαρα τά ὅπλα μέ τίς ξιφολόγχες, λές καί ψάχνανε ὄχι γιά ἄνθρωπο, μά γιά ποντίκι!

Σάν εἴδαμε πώς ἐμεῖς δέν τούς ἐνδιαφέραμε, ὁ Σοφοκλής κι ἐγώ τραβήξαμε νά βγοῦμε ἀπό τήν κάμαρη, δέ μᾶς μποδίσανε. Στήν αὐλή, μέ τό «φίλο» μας πιά 'Ιταλό πιάσαμε λακερντί, ἐγώ σέ μιά στιγμή ἔκανα πώς μ' ἔπιασε ἡ κοιλιά, τράβηξα γιά τόν ἀπόπατο. Ἔβγαλα μιά πέτρα ἀπ' τήν ξερολιθιά του, ἔχωσα τά ἔντυπα, ξανάβαλα τό λιθάρι στή θέση του, πῆγε κι ἡ ψυχή μου στή δική της... Κουβέντα στήν κουβέντα μέ τόν 'Ιταλό —οὔνα φάτσα, οὔνα ράτσα— μᾶς εἶπε πώς ὅλος τοῦτος ὁ ἀνακατωμός τοῦ χωριοῦ γινότανε γιά ν' ἀνακαλύψουμε μέσα στ' ἀμπάρια τῆς Σπινάσας, ποιούς νομίζετε! Τό Δράκο καί τόν Παπαγεωργίου! Εἴχανε πληροφορία ὅτι τή νύχτα τούτη θά ξημερωνόντανε ἐδῶ. Κι ἦρθανε ὁλονυχτίς νά τούς μπαγλάρουνε. Καί μᾶς περί-

γραφε τούς δυό φυγόδικους σάν τά τέρατα τῆς κόλασης. Καί μᾶς σύσταινε νά μήν κάτσουμε σέ τοῦτο τό χωριό, ὅπου ἔρχονται ἐκεῖνα τά θηρία καί μᾶς φᾶνε χαμιά ὥρα! Ἄκουγα καί πάγωνα ὄχι ἀπ' τήν ἰταλική ἐκδοχή, ἀλλά ἀπό τήν ἔκπληξη, ἀπό τήν κατάπληξη, πού οἱ Ἰταλοί εἴχανε μιά τόσο ἀκριβή πληροφορία, ὅτι τή νύχτα πού μᾶς πέρασε οἱ δυό φυγόδικοι ἔπρεπε νά ἦσανε στή Σπινάσα. Δέν ἔλυσα αὐτό τό μυστήριο ποτέ. Τά εἶπα, ἀργότερα, στούς Δράκο καί Παπαγεωργίου, σπάσανε τό κεφάλι τους, ἀδύνατο νά επισημάνουνε ποιός μπορεῖ νά ἐνημέρωσε τούς Ἰταλούς. Ἄξιο γιά ἔκπληξη ἦτανε καί τό γεγονός, ὅτι ἔτσι ξαφνικά, κι ἀσυνήθιστα γενικά, ξύπνησε ἐνδιαφέρον στούς Ἰταλούς νά κυνηγήσουνε καί νά πιάσουνε τούς δυό κλαρίτες. Μόνο μιά ἑρμηνεία χώραγε: ὅτι μάθανε πώς θά γινόντανε ἀντάρτες. Καί πάλι τό ἐρώτημα: ἀπό ποῦ; Βέβαια, φλυαρήσανε οἱ δυό τους σέ διάφορους «ληστοτρόφους» τους.

Ἄν ὁ Δράκος ἔπαιρνε τό δρομολόγιο μέσω Κλειτσοῦ, μᾶλλον θά εἶχε πέσει πάνω στούς Ἰταλούς. Μά τώρα, χάρη στό κλέφτικο ἔνστικτό του, βάδιζε γιά τόν Ἁιλιά τῆς Ἁγίας Τριάδας στό Βελούχι, ἐνῶ στή Σπινάσα οἱ Ἰταλοί λύνανε, κατά τό μεσημεράκι, τήν πολιορκία τοῦ χωριοῦ καί φεύγανε ἄπραχτοι. Κι ὅμως, στό Βελούχι τό Δράκο τόν περίμενε ἄλλη λαχτάρα, ἔπεσε πάνω σέ... χωροφύλακα! Μοῦ διηγήθηκε ὁ ἴδιος, κάποτε, τό χουνέρι, μά καί τήν ἀπρονοησία, τήν τσαπατσουλιά, πού μπόραγε νά στοιχίσει καί τή ζωή ἀνθρώπου, τῶν ἡγετῶν Ἄθω καί Καπλάνη νά βάλουνε νά χαρτερέψει τό Δράκο, ἀντάρτη ντυμένον χωροφυλακίστικο χιτώνιο. Μέ τό ἅλτ, πού εἶπε ὁ ἀντάρτης στό Δράκο, ὁ πονηροκλέφτης ρίχτηκε ἔξω ἀπ' τή στράτα, κουτρουβάλησε κι ἔπιασε κοτρώνα, ἐνῶ τό κινητό οὐραῖο τοῦ ὅπλου του ἀκούστηκε νά γεμίζει. Καί σκέφτηκε: —«Τόν μπαμπέση τό Γιωργούλα, μ' ἔριξε σέ χωσιά!...» Νόμισε πώς ἔπεσε σέ ἐνέδρα χωροφυλακῆς.

—Στάσου, μωρέ Δράκο! Μή φοβᾶσαι, ἀντάρτης εἶμαι! —φώναξε ὁ ἐλασίτης καί σηκώθηκε ὀρθός, ἐκτεθειμένος, νά πείσει τόν Δράκο καί νά τοῦ δείξει, τί κατάλαβε τήν αἰτία τῆς παρεξήγησης, ὅτι παρακάτω ἀπό τό χιτώνιο ἡ... στολή του ἦτανε σκουτίσιο χωριάτικο παντελόνι.*

---

* Ὅπως εἴπαμε, μετά τή Βάρκιζα ὁ Δράκος ἀκολούθησε τόν Ἄρη. Ὅταν παραδίναμε τά ὅπλα ἦρθε καί μέ βρῆκε στό χωριό Μιξιάτες, ἔκλαψε. Θά πήγαινε γιά τήν πατρίδα του τά Τρίκαλα. Μά ἤθελε νά ἔβλεπε καί ν' ἀποχαιρετοῦσε τόν ἀρχηγό. Τοῦ ἔδωσα ἕνα σημείωμα νά πάει στή Φτέρη, ὅπου ἔμενε ὁ Ἄρης. Πῆγε κι ἔμεινε. Μετά τό χαλασμό τοῦ Ἄρη, κυκλοφόρησε πώς ὁ Δράκος τόν ἀποκεφάλισε. Ὅταν οἱ λιροδίαιτοι διῶκτες τοῦ ἡγέτη τοῦ ΕΛΑΣ βρήκανε τά δυό πτώματα, τοῦ Ἄρη καί Τζαβέλα, πού αὐτοκτονήσανε, βάλανε τό Δράκο, πού τόν πιάσανε αἰχμάλωτο, νά κόψει τά κεφάλια. Ἀρνήθηκε, λένε, ὁ Δράκος καί τότε οἱ «ἐθνικόφρονοι» πα-

—Μιά πιπεριά θά βάζουμε στήν 'Αθήνα; —μιά καί στήν Εὐρυτανία, αὐτό ἀπαιτεῖ ἡ δικαιοσύνη.

Λόγια τέτοια πού ἀκούστηκε νά τά λέγει ὁ Γιάννης 'Ιωαννίδης, δεύτερος ἡγέτης —οὐσιαστικά πρῶτος— τοῦ ΚΚΕ στά χρόνια τῆς 'Αντίστασης. Κι ἐννοοῦσε, ἄν, ὅταν θά γίνουμε μετά τήν ἀπελευθέρωση ἐξουσία, θά φυτεύουμε ἕνα διακοσμητικό δέντρο, πιπεριά, στήν πρωτεύουσα, ταυτόχρονα χρωστοῦμε νά κάνουμε τό ἴδιο καί γιά τήν Εὐρυτανία. Μέ τό σχῆμα αὐτό, δίνοντας στήν ἀπόμακρη Εὐρυτανία, τά ἴδια μέ τήν πρωτεύουσα προνόμια καί ἰσότιμο μέ τήν 'Αθήνα προβάδισμα, ἀξιοποιοῦσε τήν συνεισφορά τῆς Εὐρυτανίας στό Μεγάλο 'Αγώνα. Εἶχε δίκιο ὁ 'Ιωαννίδης; Νομίζω, ὅτι ἤτανε ἀπό ἐκεῖνες τίς περιπτώσεις πού δέν ἔκανε λάθος. Πιστεύω, πώς ὅσοι ζήσανε τήν Εὐρυτανία τῆς 'Αντίστασης, συνυπογράφουν τή βεβαίωσή μου. Τῆς Εὐρυτανίας τῆς ἔλαχε τιμητικός μέν, ἀλλά βαρύς κλῆρος. Σήκωσε πέρα, πολύ πέρα ἀπό κάθε προσδοκία —ἤ καί ἀξίωση— βάρος. Καί δέ βαρυγγώμιασε οὔτε μιά φορά, οὔτε γιά τό παραμικρό.

Ἐκεῖνος ὁ λαός τῆς Εὐρυτανίας δέν ἤτανε πρίν ὅπως τόν γνωρίσαμε στήν 'Αντίσταση, πού φανέρωσε τίς λαϊκές ἀρετές του τίς κατασκεπασμένες ἀπό σκουριά αἰώνων. Μίζερος καί καχύποπτος, κατάκλειστος στήν πεῖνα του καί τήν ἀμάθεια, παραδομένος, αὐτοαφημένος στό κισμέτι. Πίστευε μόνο στό Θεό του, πού τόν βλαστήμαγε χίλιες, μύριες φορές τήν ἡμέρα, ὅσα καί τά βάσανά του, καί τόν δόξαζε δυό —τό χάραμα πού κίναγε γιά τό χωράφι του ἤ γιά νά βοσκήσει τά ψοφοζωντανά του κάνοντας τό σταυρό του, καί τό βράδυ, ἄν, ἀλήθεια, πρόφταινε ἀπ' τόν κάματο νά σταυροκοπηθεῖ προτοῦ γύρει, κατά κανόνα μισοπεινασμένος, στό παραγώνι του...

λιχαράδες τοῦ κόψανε τό ἕνα αὐτί, προειδοποίηση ὅτι θά τοῦ κόβανε ἔτσι καί τό κεφάλι, ἄν δέν συμμορφωνότανε στή μακάβρια ἀξίωση. Κι ὁ Δράκος, λένε, ὑπόκυψε... Τό 1952, κάνε 53, τόν ἀντάμωσα στίς φυλακές στά Τρίκαλα. Γερασμένο, συντριμμένο, ἐξουθενωμένο, κουφό καί μέλος ἑνός... «θρησκευτικοῦ» συλλόγου, πού εἶχε σκαρώσει στίς φυλακές ἀπό ποινικούς καί μερικούς σπασμένους πολιτικούς —ὅλοι τους θεομπαῖχτες, ὅπως κι ὁ ὀργανωτής τοῦ «συλλόγου»— ὁ ἀρχιφύλακας τῆς φυλακῆς Νίκος Βαλατσός, κατά τά ἄλλα ἀξιομνημόνευτος βασανιστής καί μάστορας στήν «παγίδα» σέ βάρος τῶν πολιτικῶν κρατουμένων ἀγωνιστῶν τῆς 'Αντίστασης. Ὁ ἐξαθλιωμένος ψυχικά γερο-Δράκος ἔβαλε τά κλάματα μόλις μέ εἶδε. —«Πές μου, στήν πίστη σου, πές μου, ἄν πιστεύεις θεό, μποροῦσα ἐγώ νά κόψω τό κεφάλι τοῦ ἀρχηγοῦ; Εἶναι ψέματα, ψέματα, σοῦ λέω! Δέν τό 'κανα, δέν τό 'κανα!» Κοίταζα ἐκεῖ πού τοῦ ἔλειπε τό αὐτί, τό πρόσεξε, ἀντέδρασε! «Ὄχι, ὄχι! Τ' αὐτί μοῦ τό φάγαν μέ τά δόντια. Ναί μέ τά δόντια, οἱ πούστηδες! Ὅταν ἔπεσα στά χέρια τους. Δέν παραδίνομαν, πέσανε πάνω μου δέκα, δεκαπέντε, ἤρθαμε στά χέρια, κουτρουβαλιαστήκαμε. Μέ κουτσαυτιάσανε... Ὄχι, ὄχι!»

Ποιός τόν μετάλλαξε; Ἡ Ἐποχή, πού σημαδεύεται ἀπό τήν παρουσία τοῦ ΕΑΜ, ἀπό τήν πρωτοφανή ὀργάνωση μαζῶν, πού πραγματοποίησε ἡ ἑαμική Ἀντίσταση. Καί μέσα σ' αὐτά τά πλαίσια τῆς ἐθελούσιας ὀργανωμένης ἀγωνιστικῆς δημόσιας ζωῆς, ἡ ἄσκηση ἀπ' αὐτόν τῆς ἐξουσίας του καί ἡ πεποίθησή του στή λευτεριά του καί σέ μιά νέα, δική του, ἄλλη, δίκαιη ζωή.

* * *

Θά ἤτανε ἀδιανόητες, ἀπραγμάτωτες παρόμοιες ἀλλαγές τῶν ἴδιων τῶν ἀνθρώπων χωρίς τήν ὕπαρξη τῆς ὀργάνωσης Εὐρυτανίας — ἐννοῶ ὅλων τῶν ἑαμικῶν ὀργανώσεων. Χωρίς τή γεμάτη αὐταπάρνηση κι ἐνθουσιώδη δουλειά τῶν ἀνθρώπων τῆς ὀργάνωσης, χωρίς τή συμβολή ἑκατοντάδων στελεχῶν, δασκάλων, φοιτητῶν, ὑπαλλήλων, ἐργατῶν κι ἄλλων, πού στόν καιρό τῆς Κατοχῆς γυρίσανε καί βρεθήκανε στήν ἰδιαίτερη πατρίδα τους κι αὐτοστρατευθήκανε στόν εὐγενικότερο, μετά τό Εἰκοσιένα μας, Ἀγώνα τοῦ Ἔθνους. Χωρίς τή δουλειά ἑκατοντάδων ἐπίσης, ἄν ὄχι καί χιλιάδων νέων ἀνθρώπων ἀγωνιστῶν, πού ἀναδειχτήκανε κοινωνικοί παράγοντες στά χωριά τους μέσα σέ ἐλάχιστο διάστημα. Ἔχω ὑπόψη μου δεκάδες, τουλάχιστο, συγκεκριμένες περιπτώσεις νέων, παιδιῶν, πού ἔτριβα τά μάτια μου γιά τίς ἀρετές καί ἱκανότητες πού φανερώσανε μέσα ἀπό τίς γραμμές τῆς ὀργάνωσης, ἰδιαίτερα τῆς ΕΠΟΝ. Παιδιῶν, πού πρίν φυλάγανε τά γίδια τοῦ χωριοῦ — γιδοβιτσιάρηδες— ἤ κάνανε θελήματα ἁπλῶς, καί τό τελευταῖο τυπωμένο χαρτί πού εἴχανε πιάσει στά χέρια τους ἤτανε τό ἀπολυτήριο τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου τους. Ὡσότου ἦρθανε, τούς βρήκανε καί τούς ἀναδείξανε τό ΕΑΜ καί ἡ ΕΠΟΝ, ἰδιαίτερα ἐκείνη ἡ πληθώρα, ἡ κοσμογονική παρουσία τῶν Λεσχῶν τῆς ΕΠΟΝ. Αὐτή εἶναι ἡ ἱστορική ἀλήθεια, ἀρέσει, δέν ἀρέσει!

Τήν Ὀργάνωση Εὐρυτανίας κανένας καί ποτέ δέ θά μπορέσει νά τήν ξεχωρίσει ἀπό ἕνα ὄνομα: **ΔΗΜΗΤΡΑΚΗΣ ΜΠΑΚΟΛΑΣ.** Ἀπό τήν πολιτική παρουσία καί δραστηριότητά του, ἰδιαίτερα τά χρόνια 1941-42 καί 43, τά πιό δύσκολα, τά κρίσιμα, τά ἀποφασιστικά γιά τήν ἀνάπτυξη τοῦ κινήματος σ' αὐτό τό χῶρο. Ἡ συμβολή του, ἐνδυναμωμένη ἀπό τή συνεργασία ὅλων τῶν ἄλλων στελεχῶν καί ἀγωνιστῶν τῆς Εὐρυτανίας, ἔβαλε τή σφραγίδα της στή δημιουργία καί ἀνάπτυξη τῆς Ὀργάνωσης Εὐρυτανίας καί στ' ἀποτελέσματα τῆς ὀργανωμένης πάλης τοῦ εὐρυτανικοῦ λαοῦ. Αὐτή τήν ἀλήθεια γιά τόν Δημητράκη Μπακόλα δέ θά πάψω ὥς τό ξεψύχισμά μου νά τήν ὑπερασπίζομαι.

Προσωπικά νιώθω ύπερηφάνεια άγωνιστική πού ύπήρξα συνεργάτης του. Όχι μιά, μά έκατό, ίσως, φορές διαφώνησα μαζί του γιά τό ένα ή τό άλλο πρόβλημα. Κι άρπαχτήκαμε άκόμα καί πικραθήκαμε ανάμεσά μας, ξέχωρα πάνω στό θέμα πού πραγματεύεται τοῦτο τό βιβλίο —ό άναγνώστης θά βρεῖ τά περιστατικά στή συνέχεια. Ἄνθρωποι ήμασταν ζωντανοί, άγωνιστές πού νιώθαμε ὅτι ἔχουμε εὐθύνη γιά τά προβλήματά μας, πού πονούσαμε τό ἴδιο γιά τό ἕνα καί τό αὐτό ζήτημα. Διαφωνήσαμε, μά ποτέ δέν πάψαμε νά νιώθουμε ὁ ἕνας τόν ἄλλο σύντροφο, φίλο, συμπολεμιστή. Ποτέ δέ μᾶς πέρασε στό νοῦ, ὅτι οἱ διαφωνίες μας μποροῦσε νά ὁδηγήσουνε στίς ἀθλιότητες πού γνώρισε —καί χειμάζεται ἀκόμα— τό κίνημα μετά, ὅταν εἰσχωρήσανε βάρβαρες μέθοδες τῶν «κρατούντων» ἐνάντια σέ ὅσους διατυπώσανε διαφορετική ἄποψη —ὥς τή φυσική ἐξόντωση, μέτρα!

Τόν ἔχω στήν καρδιά μου τό ἴδιο ὅπως κι ὅταν ἤτανε ζωντανός. Στήν καρδιά μου παραμένει φίλος καί σύντροφος καί συναγωνιστής. Ἐλαφρό ἄς εἶναι τό χῶμα τῆς Εὔβοιας πού τόν σκεπάζει, ἄν τόν σκέπασε καί δέ ρίχτηκε στά σκυλιά τό συντριμμένο ἀπό τά ρόπαλα κακούργων ὀργάνων τοῦ μεταβαρκιζιανοῦ κράτους κορμί του, ἀδύνατο, ἀσθενικό.

...Στερνή φορά πού εἰδωθήκαμε ἤτανε μιά νύχτα τοῦ 1945, λίγο μετά τήν παράδοση τῶν ὅπλων τοῦ ΕΛΑΣ, στή Λαμία. Στό σπίτι κοινοῦ φίλου δικηγόρου καί μεγαλονοικοκύρη, τοῦ Γιάννη Ἐλασσώνα. Περνοῦσε ὁ Δημητράκης, «παράνομος», γιά τή Χαλκίδα, ἐρχότανε ἀπό τή Ναύπακτο. Ἀναλάβαινε τή Γραμματεία τῆς Περιφερειακῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ ΚΚΕ τοῦ νομοῦ Εὔβοιας. Μά τήν ἱερή Μνήμη του, τήν ψυχή του τήν εἶχε κιόλας σφραγίσει ὁ κοντινός θάνατός του. Ἀλήθεια, τότε ὅλους μᾶς εἶχε ὁ θάνατος κάτσει στήν ψυχή, ἀφοῦ μᾶς σκοτώνανε σάν ἀδέσποτα σκυλιά στούς δρόμους μέσα στίς πόλεις...

Μοῦ εἶπε, ὅταν ἀποχαιρετηθήκαμε:

—«Θ' ἀνταμώσουμε, δέ θά ξανανταμώσουμε, ποιός τό ξέρει; Μᾶς σκοτώνουν, βλέπεις, σάν τίς μύγες! Κι ἐσένα μπορεῖ νά σέ φᾶνε οἱ βουρλάκηδες, φυλάξου, ὅσο γίνεται... Κι ἐμένα τίποτα ταγματαλῆτες... Νά ξέρεις, ἐμένα ἄν μέ βασανίσουν, θά πεθάνω. Τό διαισθάνομαι, εἶναι ἡ κράση μου, βλέπεις. Ἄς εἶναι, ὅ,τι βρέξει, ἄς κατεβάσει!... Θέλω νά σοῦ πῶ ἕνα μεγάλο εὐχαριστῶ γιά τή συνεργασία μας. Γιά ὅλα τά χρόνια! Καί γιά τή μακρόχρονη φιλία μας. Περισσότερο κι ἀπό στενό συγγενή σέ ὑπολόγιζα πάντα. Σ' εὐχαριστῶ ἐπίσης, πού μέ ὑπερασπίστηκες σέ δύσκολες στιγμές, ὅλα τά ξέρω... Ἄν νομίζεις πώς σέ πίκρανα κάπου καί γιά κάτι, μά τή φιλία μας, δέν ἀξίζει νά μοῦ τό κρατᾶς... Ἦταν τόσο ὡραῖα τά ὅσα φτιάξαμε...»

—Κι έγώ σ' εύχαριστώ, γιά δλα, Δημητράκη. Πίστεψέ με: δέν ύπήρξε στιγμή πού νά μή σ' άγαποΰσα δπως κι έτούτη έδώ...

Δακρύσαμε, άγκαλιαστήκαμε, φιληθήκαμε. Καί χωρίσαμε. Γιά πάντα!

Πικρός, όδυνηρός λαχνός μου έπεσε νά γράψω νεκρολογία γιά Κεΐνον στή «Ρούμελη». Καί τοΰτες τώρα τίς γραμμές, τό ίδιο μέ δάκρυα στά μάτια...

'Αγαπημένε μου Φίλε, 'Αγαπημένε μου Σύντροφε! —τό σκέφτομαι, νά 'σουνα, μήπως, 'Εσύ ό τυχερότερος άπό μένα, δτι δέν είδες, δέ γνώρισες, δέ γεύτηκες, τά δσα πού, μετά τό θάνατό Σου, πόνεσα καί πονώ;

"Ενα μπορώ νά σοΰ όρκιστώ, 'Αξέχαστε: εύχή καί κατάρα θ' άφήσω, στό Μνημεΐο πού θά Σοΰ στήσει κι 'Εσένα μιά μέρα ό Λαός καί ή 'Ιστορία, νά χαραχτοΰνε πάνω σέ εύρυτανική στουρναρόπετρα τά λόγια σου:

ΗΤΑΝ ΤΟΣΟ ΩΡΑΙΑ ΤΑ ΟΣΑ ΦΤΙΑΞΑΜΕ

"Ισαμε τά μέσα τοΰ 1943, περίοδος πού άρχίσανε νά έγκατασταίνονται στό Καρπενήσι τά διάφορα πάνω άπό τήν 'Οργάνωση Εύρυτανίας καθοδηγητικά δργανα, τά περιθώρια πρωτοβουλίας κι αύτενέργειας δλων τών κλιμακίων τής όργάνωσης ήσανε φαρδιά, άπεριόριστα σχεδόν. Κι αύτή ή περίοδος, ώς τά μέσα τοΰ 43, στάθηκε κι ή πιό γόνιμη, ή καθαυτό δημιουργική γιά τήν 'Οργάνωση. Μετά τή μόνιμη έγκατάσταση στό Καρπενήσι τοΰ 'Ηλία Μανιάτη - Κοτσώνη, καθώς καί τών άλλων καθοδηγητών καί όργάνων άργότερα, ό ρόλος τής 'Οργάνωσης Εύρυτανίας μετατράπηκε σιγά-σιγά, σέ ρόλο *ύπηρεσιών*. 'Ο Μανιάτης παραμόρφωσε τή δραστηριότητα τής 'Οργάνωσης Εύρυτανίας, κάνοντάς την έξυπηρέτηση τών προβλημάτων στέγασης, διατροφής κλπ. δλου έκείνου τοΰ κόσμου, χρήσιμου καί άχρηστου —άρκετό μάλιστα τό ποσοστό τοΰ τελευταίου— πού άρχισε νά συγκεντρώνεται στό Καρπενήσι, κέντρο τώρα τής 'Ελεύθερης 'Ελλάδας, άπ' τόν 'Ιούλη 43 κι ύστερα. Κι δταν ήρθανε καί τά κεντρικά καθοδηγητικά δργανα τοΰ 'Αγώνα στήν Εύρυτανία, τό «κακό» παράγινε. 'Επειδή ή θεμιτή καί νόμιμη άπαίτηση τής άνώτερης καθοδήγησης νά έχει τίς λογικές ύπηρεσίες άπό τήν καθοδηγούμενη όργάνωση καί ή καταστατική ύποχρέωση τής τελευταίας νά έξυπηρετήσει, μετατραπήκανε σέ άληθινό *κακό*. Δυστυχώς μέγα ποσοστό στελεχών, πού δουλεύανε στά όποιαδήποτε παραπάνω δργανα, βλέπανε τήν 'Οργάνωση Εύρυτανίας σάν ένα είδος ύπηρετικό προσωπικό, μάλιστα «έπαρχιακό».* Κι ό Μπαχόλας, Γραμματέας τής Κομμουνιστικής

* Στήν είσήγηση πού παρουσίασε ό Γιάννης Ζεΰγος στή 10η όλομέλεια

Ὀργάνωσης Εὐρυτανίας, μέ μύριες εὐθύνες στούς ὤμους του, κα-ατριβότανε τώρα νά «καθοδηγεῖ» τήν ἄχαρη ἀποστολή ὑπηρεσιῶν, νά διευθετεῖ τά διάφορα μίζερα προβλήματα πού ἀνακύπτανε ἤ τούς μικροκαυγάδες καί τά κουτσομπολιά γιά τό «σπίτι», γιά τό ἕνα καί γιά τό ἄλλο... Καί ποῦ πιά ἐκεῖνος ὁ καιρός, πού ἔγνοια καί φροντίδα μας ἤτανε, ἐνεργώντας πρωτόβουλα κι ἐλεύθερα, τό πῶς θά οἰκοδομήσεις ὀργανώσεις, τό πῶς θά φέρεις ψωμί κι ἁλάτι γιά τό λαό, πῶς θά βγεῖ ἀντάρτικο καί θά σταθεῖ, πῶς θά ὀργανώσεις λαϊκή ἐξουσία...

Τό ἀκόμα χειρότερο ἤτανε πού χάνανε τήν καθοδήγηση τῆς Ὀργάνωσης Εὐρυτανίας ἕνα εἶδος «κεφάλι τοῦ χασίδη», ὅπου δοκιμαζότανε τό κάθε «ψαλίδι».

Νά πιάσουμε τό μίτο τῆς ἱστορίας ἀπό λίγο παλιότερα. Ἀπό τό φθινόπωρο τοῦ 1942, ὁ Μπακόλας ἦρθε σέ σύγκρουση μέ τόν Ἄρη Βελουχιώτη. Ἀντιτάχθηκε στίς αὐθαιρεσίες τοῦ τελευταίου. Ὁ Ἄρης ἔγινε πῦρ καί μανία κατά τοῦ Μπακόλα. Καί δέν παράλειπε εὐκαιρία νά τό ἐκδηλώνει, ἔμπρακτα. Ἐξόν ἀπ' αὐτό, ὁ Μπακόλας τό 1942 ἔχαμε ἕνα «λάθος», ἀπαλλοτρίωσε τό τσιφλίκι τοῦ Χριστοδουλιᾶ «Κύφου» στήν περιφέρεια τοῦ χωριοῦ τοῦ Μπακόλα Μαυρομάτα (Ἔλσιανη). Στό Π.Γ. τῆς ΚΕ τοῦ ΚΚΕ τοῦ τό καταγράψανε στό παθητικό. Εὐθύς ὡς ἤτανε, δέ συμβιβάστηκε μέ τίς ποικίλες παλιανθρωπιές τοῦ Μανιάτη, ἐκεῖνος τόν ἔβαλε στό μαυροπίνακά του. Ὁ Μπακόλας δέν ἔπαψε νά ἐκδηλώνει τήν ἀγανάχτησή του γιά τή μετατροπή τῶν ὀργανώσεων Εὐρυτανίας σέ «παιδί γιά θελήματα». Στηλίτευε τήν «αὐλή» πού σχημάτιζε γύρω του ὁ Μανιάτης, τό ἴδιο καί τή συμπεριφορά καί τίς σουσούδικες ἀξιώσεις ὁρισμένων συζύγων —ἄλλη ὑπηρεσία δέν πρόσφερε ἡ παρουσία τους στό Καρπενήσι— στελεχῶν. Ὥσπου φτάσαμε στόν κόμπο τῆς πρότασης ἐθνοσυμβούλου Εὐρυτανίας. Ὁ Μανιάτης ἔγραψε στά παλιά του ἄρβυλα τή γνώμη τῆς Ὀργάνωσης Εὐρυτανίας, ἔβαλε μέ τό ζαρμπί του τόν δικό του εὐνοούμενο ὑποψήφιο κι ὄχι τόν ἐκλεκτό τῆς Ὀργάνωσης. Ἡ προτίμηση Μανιάτη, κατά τή γνώμη ἐμᾶς τῶν ἄλλων Εὐρυτάνων πρωτεργατῶν τοῦ κινήματος στόν τόπο μας, δέ συγκέντρωνε τά προσόντα, ἄν θέλετε καί τά ἀγωνιστικά δικαιώματα, ν' ἀντιπροσωπεύσει τό λαό τῆς Εὐρυτανίας. Θεωρούσαμε, ὅτι ἔπρεπε ὁ Μπακόλας νά ὑποδειχθεῖ. Ὁ Μανιάτης πάτησε ποδάρι, ἐμεῖς πεισμώσαμε, συγκρουστήκαμε μαζί του. Σέ μιά τέτοια συνάντησή μου μέ τόν Μανιάτη, μοῦ εἶπε ὅτι μιά καί δέν ἀνήκω πιά στήν Ὀργάνωση Εὐρυτανίας, νά πάψω νά ἀνακατεύομαι στά προβλήματά της. Σέ ἔντονο ὕφος αὐτός, σέ

τῆς ΚΕ τοῦ ΚΚΕ —Γενάρης 1944, ἀναφέρεται καί τό ἑξῆς: —«Ἀλλοῦ κομμουνιστές πού πῆγαν ἀπό τήν Ἀθήνα φέρνονται περιφρονητικά στούς ἐκεῖ κομμουνιστές καί στό λαό».

έντονο τοῦ ἀπάντησα πώς δέ γεννήθηκε ἀκόμα ἐκεῖνος πού θά μποροῦσε νά μέ ἐμποδίσει νά πονάω καί νά ἐνδιαφέρομαι γιά τόν τόπο μου, νά ἔχω γνώμη γιά τά ζητήματά του. Μοῦ πέταξε τήν ἀπειλή ὅτι θά μέ καταγγείλει γιά παραγοντισμό. Βγῆκα ἀπό τά ροῦχα μου, ἔσφιξα τά χείλη, τόν κοίταξα μέ ἔσχατη περιφρόνηση καί τοῦ εἶπα: —«Ἔχασα τό κεφάλι μου, μά νά πέσεις τόσο χαμηλά, δέν τό περίμενα, ὄχι! Κρίμα!» Μάζεψε τά λόγια του, ἔγινε μαλακός, ἐγώ σηκώθηκα νά φύγω. —«Καί δέν ἀντιλαμβάνεσαι, μοῦ εἶπε μέ σκοτωμένη φωνή, ὅτι ὁ Μπακόλας ἀποβλέπει νά πολιτευτεῖ στό μέλλον καί ἐπιδιώκει τό χρίσμα;» —«Δικαίωμά του, τοῦ ἀπάντησα. Δικαίωμά του, ἄν τό θέλει. Μά αὐτό ἀνάγεται στό μέλλον! Καί τό μέλλον πάντα ἄδηλο. Ὅσο γιά σήμερα; —ὁ ἴδιος, τό ξέρεις, δέ δέχεται τήν ὑποψηφιότητα. Ἐμεῖς τόν προτείνουμε, εἶναι ζήτημα ἠθικῆς τάξης. Μάλιστα τό πιότερο ἠθικό καί νόμιμο εἶναι νά ρωτηθεῖ τό ἀχτίφ στελεχῶν Εὐρυτανίας. Κι ἐσύ αὐτό τό ἀρνεῖσαι».

Καί γιά νά... σώσει ὁ Μανιάτης τήν Εὐρυτανία ἀπό τόν παραγοντισμό τοῦ Μπακόλα, τόν ἐξαπόστειλε, μέ συναυτουργό τόν Ἰωαννίδη, στή Ναύπακτο. Πικράθηκε ἀπό τή μεταχείριση ὁ καλός ἐκεῖνος ἀγωνιστής. Σιώπησε, πῆγε ὅπου τόν στείλανε. Ἔφυγε χωρίς ν' ἀποχαιρετήσει κάν τούς πιό κοντινούς παλιούς συνεργάτες του, νύχτα ἔφυγε! Ποιός ξέρει; —μπορεῖ νά τοῦ λέγανε ὅτι καί τοῦτο, ὁ ἀποχαιρετισμός τῶν συντρόφων του, εἶναι παραγοντισμός! Κατάντησε προπατορικό ἁμάρτημά μας, ἡ εὔκολη, μάλιστα, ρετσινιά.

Μετά τόν Μπακόλα ἡ κομματική ὀργάνωση Εὐρυτανίας κατάντησε εἶδος λόχου διερχομένων. Ἐρχότανε ἀπό τήν Ἀθήνα τό ἄλφα ἤ βῆτα στέλεχος; —ὥσπου νά δοῦνε καί ν' ἀποφασίσουνε τί θά κάνουνε τόν καινούργιο, τόν στέλνανε στήν Κομματική ἤ ἄλλη ὀργάνωση τῆς Εὐρυτανίας. Καί Γραμματέα —γιατί ὄχι;— τῆς Περιφερειακῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ ΚΚΕ Εὐρυτανίας. Δέν ἀποκλείεται νά ἤτανε ἀπό τούς θαυμασιότερους ἀγωνιστές, μπορεῖ νά εἶχε ἀνεκτίμητα προσόντα, μά ἄν ἤτανε καί κατάλληλος γιά τούτη τήν περιοχή, ἕ, αὐτό δέν πολυσκότιζε τόν πολύν Ἠλία μας! Θά προσαρμοζότανε, ἄν ἦταν ἱκανός, δέν εἶναι ἔτσι; Μά ἀκριβῶς σέ αὐτό τό σημεῖο ἤτανε καί τό χειρότερο καί γιά τήν περιοχή καί γιά τό σύντροφο. Ἐννοῶ, ὅτι ἤξερε πώς εἶναι προσωρινός, «διερχόμενος», περίμενε τήν ὁριστική του τοποθέτηση. Ἄξιώνες τότε νά σπαζοκεφαλιάσει —καί πρός τί;— νά μπεῖ στά προβλήματα μιᾶς ὀρεινῆς ἐπαρχίας, πού, τελειώνοντας ὁ πόλεμος, οὔτε σάν τουρίστας θά τήν ξανάβλεπε, πιθανόν;

Ὕστερα ἀπ' τίς ἐπιχειρήσεις τοῦ Αὐγούστου καί τό κάψιμο τοῦ Καρπενησιοῦ τόν Αὔγουστο τοῦ 44, ἡ ἕδρα τῆς XIII Μεραρ-

γίας έγκαταστάθηκε στήν 'Αγία Τριάδα Κτημενίων. 'Εκεῖ άνταμώσαμε μιά μέρα μέ τό Θανάση Χατζή. Δέν ἦτανε καιρός πού εἶχε τοποθετηθεῖ στήν Κομμουνιστική 'Οργάνωση Περιοχῆς Στερεᾶς (ΚΟΠΣ), νομίζω γραμματέας της. Περνοῦσε, ἀπό τό χωριό Στένωμα ἐρχότανε, ὅπου παρακολούθησε μιά σύσκεψη στελεχῶν τῆς Κ.Ο. Εὐρυτανίας. 'Ενδιαφέρθηκα νά μάθω γιά τήν κατάσταση στήν κομμουνιστική ὀργάνωση Εὐρυτανίας —τό αἷμα νερό δέ γίνεται! Κι ὁ ἴδιος τήν πρώτη εἰκόνα τήν ἔπαιρνε ἀπό αὐτή τή σύσκεψη. Καί μοῦ τόνισε τίς καλές ἐντυπώσεις, πού ἀποκόμισε ἀπό τίς ὁμιλίες ὁρισμένων ντόπιων στελεχῶν τῆς περιοχῆς, ἀνάφερε, μάλιστα, ὀνομαστικά δυό —τούς Παῦλο Μπέικο καί Μανόλη Ξανθάκη. Σέ τόσο καλή ἀτμόσφαιρα συνομιλίας βρῆκα κι ἐγώ τήν εὐκαιρία νά πῶ γιά κάτι πού καιρό μ' ἀπασχολοῦσε.

—Αὐτό πού γίνεται μέ τήν Εὐρυτανία, τοῦ εἶπα, μοῦ εἶναι ἀκατανόητο σάν πολιτική στελεχῶν. Δέν εἶναι πολιτική στελεχῶν! Γιατί δέν ἀναδείχνουμε ντόπια στελέχη, Εὐρυτάνες, πού θά ὑπῆρχε προοπτική νά μένανε ἐδῶ καί μετά τήν ἀπελευθέρωση; 'Εσύ κι ἐγώ, ὅλοι οἱ ξενοφερμένοι, θά φύγουμε. Λοιπόν; Κενό πίσω μας θά ἀφήσουμε στήν Εὐρυτανία; Τί θά γίνει, δέν εἶναι καιρός νά δοῦμε ἕνα τόσο σοβαρό πρόβλημα;

—Ἔχεις ἀπολύτως δίκιο! —μοῦ ἀπάντησε. Ἔπρεπε αὐτό νά εἶχε γίνει, μάλιστα. Νά σοῦ πῶ τήν ἀλήθεια; 'Εκεῖ στό ἀχτίφ σκέφτηκα ὅτι πρέπει νά προωθήσουμε τόν Παῦλο γιά δεύτερο τῆς Περιφερειακῆς καί τό Μανόλη γιά μέλος της. Τί θά 'λεγες;

—Γιά τό Μανόλη, ἀντίρρηση καμία! Γιά τόν Παῦλο, ἐμένα μή μέ ρωτᾶς, εἶναι ἀδερφός μου. 'Αποφασίστε το σεῖς.

Ἔτσι κι ἔγινε τελικά. 'Ο Παῦλος μπῆκε δεύτερος γραμματέας, ὀργανωτικός, ὅπως συνηθιζότανε νά λέγεται, τῆς Περιφερειακῆς 'Επιτροπῆς τοῦ ΚΚΕ στήν Εὐρυτανία, ὁ Μανόλης μέλος της. Πρῶτος ἦτανε ὁ ἐπιλεγόμενος «Γιάννης τῆς Λένης». «'Αθηναῖος», «διερχόμενος» κι αὐτός τό 1944 ἀπ' τό Καρπενήσι, τοποθετήθηκε προσωρινά «στοῦ κασίδη», φαίνεται τοῦ ἄρεσε, δέν... ἤγειρε ἀξιώσεις γιά παραπάνω, μονιμοποιήθηκε μέ τό ψευδώνυμο «Γιάννης». Ἄνθρωπος, δέ λέω, ἦτανε, τά 'φτιαξε μέ μιά κοπέλα ἀπό τή Λαμία, «Λένη» τ' ὄνομα. Καί κατά τό ζακόνι τῶν ὀρεινῶν στούς «σώγαμπρους» νά τούς κολλᾶνε τό ὄνομα τῆς γυναίκας τους, τοῦ βγῆκε κι ἐτούτου τό «Γιάννης τῆς Λένης» —ψόγος οὐδείς ὧς ἐδῶ!

Νά δεῖς, ὅμως, τή «μανταλιτέ» τῶν παραπάνω καθοδηγητικῶν κλιμακίων μας: πρῶτο δέ βάλανε «ντόπιο», δηλαδή «ἐπαρχιώτη». Δέν τό σημειώνω αὐτό γιατί τούτη ἡ περίπτωση βγῆκε σκάρτη. Τό ὑπογραμμίζω, γιατί ἀπό τότε, καί μετά, καί στήν ΕΔΑ, κι ὧς τά σήμερα, καί δέν ξέρω ὧς πότε, κι ὅπως κι ἄν «λε-

γόμαστε», σάν ανώτερη καθοδήγηση έχουμε μιά δυσπιστία, έστω ατολμία, νά πάμε πέρα από ανθρώπους πού «ξέρουμε», ενός συγκεκριμένου περιβάλλοντος, μ' αποτέλεσμα νά διαμορφώνεται κατεστημένο. Δεκαετίες ολόκληρες «κολλάμε» σέ ορισμένα ονόματα, μπουχτίσαμε νά τ' ακούμε, λές κι απογεννήσανε οί μανάδες της Ελλάδας, λές καί στέρεψε τό ελληνικό κίνημα! Έλεος!... Ένας φόβος γιά τούς «επαρχιώτες»!... Άς είναι! Άν έχω άδικο, ιδού ή Ρόδος —ή πράξη, νά μού ανατρέψουνε τόν ψόγο πού αποδίνω.

Πρώτος, λοιπόν, έμεινε ό «Γιάννης», πού όχι μόνο στήν Εύρυτανία δέ θά έμενε μετά τήν απελευθέρωση, μά καί θά γινόταν ένας απ' τούς μεγαλέμπορους της Αθήνας —γνωστή φίρμα! Βέβαια, εκεί στά 1966, νομίζω, βάρεσε φαλιμέντο βάζοντας κι εγώ δέν ξέρω πόσους στό χέρι! —χωριό καί μή όνομα.

Φαίνεται, πώς ό «Γιάννης» είχε από τότε μέσα του τό «δαιμόνιο τού Κερδώου Ερμή». Κι ό Παύλος μέ τό Μανόλη κάτι οσφρανθήκανε, δέν τού χαρίσανε κάστανα. Τόν ζωγρίσανε γιά παστρική διαχείριση, στά πενιχρά, άλλωστε, οικονομικά της οργάνωσης. Καί τού καταμαρτυρούσανε ατασθαλίες. Ό «Γιάννης», κοπταρισμένος από τήν ΚΟΠΣ, κάθε άλλο παρά καί γιαννάκι ήτανε, «τό καλό τό παλικάρι ξέρει κι άλλα μονοπάτια!» —αιφνιδιασμό κι αντεπίθεση! Κατάγγειλε στήν ΚΟΠΣ τούς συνεργάτες του γιά συκοφάντες, γιά παραγοντισμό, υπόσκαψή του γιά νά τού πάρουνε τή θέση, γιά υπονόμευση τού κύρους τού γραμματέα, κι άλλα τέτοια τερτιπιοειδή κι ασυνείδητα, πού αναχθήκανε σέ Κώδικα της παλιανθρωπιάς καί χαντακώσανε τό ελληνικό λαϊκοδημοκρατικό κίνημα —γιατί, τώρα, νά μάς κακοφαίνεται ό στιγματισμός τους;

Από μέρους της ΚΟΠΣ στάλθηκε ό Αντώνης Παπαγγέλου νά ερευνήσει, όχι τά όσα οί δυό Εύρυτάνες σύντροφοι θέτανε, μά τίς καταγγελίες τού «Γιάννη» σέ βάρος τους! Ό μακαρίτης τώρα Παπαγγέλου, μέ τό γνώμονα ότι ό «πρώτος» έχει τό δίκιο πάντα, έβγαλε περιστερά τό «Γιάννη» κι έΚΟΠΣε τόν αέρα στούς δυό συντρόφους —νά μάθουνε τί εστί «πειθαρχία»! Η ΚΟΠΣ τούς σβούριξε καί μιά κομματική μομφή, μέ αιτιολογικό ότι διαβάλανε τό γραμματέα τους! Κομματική τιμωρία, γιατί είχανε τά μάτια τους ανοιχτά, δέ θελήσανε νά τά κλείσουνε... Γιατί, όπως, αποδείχτηκε είχανε ένστικτο.

Αργότερα ό «Γιάννης» «προωθήθηκε», τοποθετήθηκε πρώτος γραμματέας πλούσιας πιά οργάνωσης, της Περιφερειακής Επιτροπής τού ΚΚΕ της Θήβας. Καί μιά ωραία πρωία, όπως λέμε, ό αητονύχης έγινε άφαντος, συναποκομίζοντας, βέβαια, καί τό ταμείο. «Είς μάτην» αναζητήθηκε ό προστατευόμενος τού Κώστα Κολιγιάννη, γραμματέα τότε της ΚΟΠΣ καί τού Παπαγγέλου...

Περάσανε χρόνια, μιά μέρα, στή φυλακή της Κέρκυρας, όπου

ήμασταν συγκρατούμενοι μέ τόν Παπαγγέλου καί μάθαμε τό σκοτωμό τοῦ Παύλου, ὁ 'Αντώνης μοῦ εἶπε:

—Τό 'χω βάρος στή συνείδησή μου, ἔπεσα ἔξω σ' ἐκείνη τήν ὑπόθεση...

—Μποροῦσες νά μήν ἔχεις πέσει, ἄν πήγαινες ἔστω καί μιά φορά στό σπίτι τοῦ «Γιάννη» στή Λαμία.

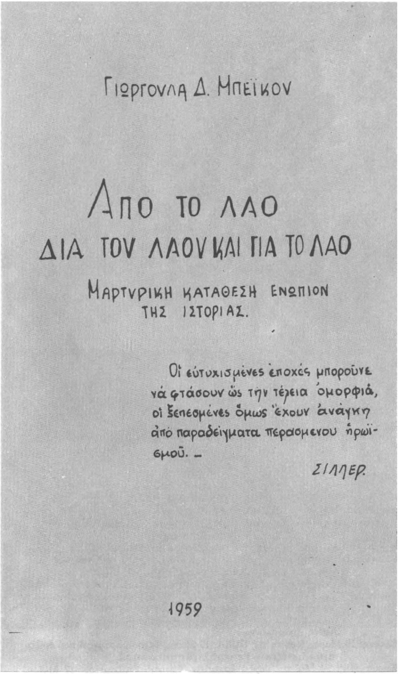
—Τί ἐννοεῖς; —μέ ρώτησε.

—'Απλούστατα, θά ἔβλεπες τά ἔπιπλά του, ἔπιπλα τῆς ὀργάνωσης. Πουθενά ἀλλοῦ δέν ὑπῆρχαν παρόμοια. Τοῦ τά εἴχατε δώσει ἐσεῖς; Ὄχι! Τά εἶχε λαθροχειριάσει!

Δυστυχῶς, ἀναγνώστη μου, πέρασε καί τέτοιος ἄνθρωπος ἀπό τήν ὀργάνωση Εὐρυτανίας. Μά τό φταίξιμο μόνο τῆς τελευταίας δέν ἤτανε. Τόν ἐπισήμανε. Κι ὁ «Γιάννης», ἕνας ἤ κι ὄχι μόνο ἕνας, σέ τίποτα δέν ἀμαυρώνει τήν ἱστορία της. Τήν ἱστορία της δέν τήν ἐγράψανε περαστικοί μπαγαπόντηδες, ἀλλά ὁ λεβεντόψυχος λαός της καί οἱ ἀγωνιστές του.

ΜΕΡΟΣ ΠΕΜΠΤΟ

ΠΟΝΟΙ ΓΕΝΝΑΣ

ΓΙΩΡΓΟΥΛΑ Δ. ΜΠΕΪΚΟΝ

ΑΠΟ ΤΟ ΛΑΟ
ΔΙΑ ΤΟΝ ΛΑΟ ΚΑΙ ΓΙΑ ΤΟ ΛΑΟ

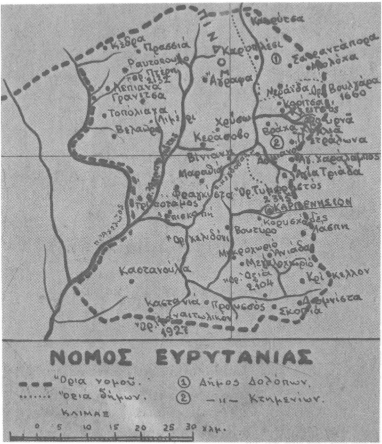
ΜΑΡΤΥΡΙΚΗ ΚΑΤΑΘΕΣΗ ΕΝΩΠΙΟΝ
ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ.

Οἱ εὐτυχισμένες ἐποχές μποροῦνε
νά φτάσουν ὥς τήν τέλεια ὀμορφιά,
οἱ ξεπεσμένες ὅμως ἔχουν ἀνάγκη
ἀπό παραδείγματα περασμένου ἡρωϊ-
σμοῦ. —

ΣΙΛΛΕΡ.

1959

Φωτοτυπία τοῦ ἐξωφύλλου ἀπό τό χειρόγραφο τῆς Γιούρας

ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ ΧΑΡΤΗΣ ΝΟΜΟΥ ΕΥΡΥΤΑΝΙΑΣ

Καροπλέσι: 1934 - 1937, Συμβιβαστική Ἐπιτροπή
Κορίτσα - Κτημενίων: Καλοκαίρι 1941, Ἐπιτροπή Ἐπίλυσης
Δομνίτσα: 7 Ἰουν. 1942, ἐμφάνιση Ἄρη Βελουχιώτη
Βράχα: 14 Ὀκτ. 1942, ἐκλογή νέου κοινοτικοῦ συμβουλίου
Κλειτσός (Κορίτσα): 4 Δεκ. 1942, «Ἐντολαί διά τήν Λαϊκήν Αὐτοδιοίκησιν καί τήν Λαϊκήν Δικαιοσύνην»
Ἁγία Τριάδα: 25 Μαΐου 1943, ἔναρξη λειτουργίας Γενικοῦ Στρατηγείου ΕΛΑΣ
Κεράσοβο: Σ.Δ. Γενικοῦ Στρατηγείου ΕΛΑΣ, 1 Δεκ. 1943 ἔκδοση ὑπ' ἀρ. 2929 διαταγῆς Γ.Σ. πού θέτει σέ ἰσχύ ἀπό 1 Ἰαν. 1944, γιά ὅλη τήν Ἐλεύθερη Ἑλλάδα, «Διατάξεις γιά τήν Αὐτοδιοίκηση καί τή Λαϊκή Δικαιοσύνη»
Βίνιανη: 10 Μαρτ., ἵδρυση τῆς ΠΕΕΑ. 13 Μαρτ., ἔκδοση πράξης 4 πού ὁρίζει ἰσχύ «Διατάξεων» Γενικοῦ Στρατηγείου ΕΛΑΣ
Κορυσχάδες: 14 Μαΐου, ἔναρξη ἐργασιῶν Ἐθνικοῦ Συμβουλίου. 27 Μαΐου, λήξη ἐργασιῶν καί ἔγκριση Ψηφίσματος Α΄ Ἐθνικοῦ Συμβουλίου
Φουρνᾶ: Ἕδρα τῆς ΠΕΕΑ ἀπό ἀρχές Σεπτ. 1944 ὥς τή διάλυσή της

ΣΥΝΔΡΟΜΑΙ

Η ΦΩΝΗ ΤΗΣ ΕΥΡΥΤΑΝΙΑΣ

ΚΑΡΠΕΝΗΣΙΟΝ ΚΥΡΙΑΚΗ 7 ΙΟΥΝΙΟΥ 1936

ΕΤΟΣ 1ον | ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ: ΝΙΚΟΣ Κ. ΘΑΝΟΣ | ΑΡΙΘ. ΦΥΛ. 11

Η ΕΥΡΥΤΑΝΙΑ ΕΝ ΕΞΕΓΕΡΣΕΙ

ΜΕΓΑ ΣΥΛΛΑΛΗΤΗΡΙΟΝ ΤΩΝ ΔΗΜΩΝ ΑΡΑΙΩΝ, ΑΓΡΑΦΩΝ, ΑΠΕΡΑΝΤΙΩΝ

ΜΕ ΜΑΥΡΕΣ ΣΗΜΑΙΕΣ ΔΙΑΔΗΛΩΝΟΥΝ „ΦΤΗΝΟ ΨΩΜΙ! - ΣΥΓΚΟΙΝΩΝΙΑ!"

Ἡ Εὐρυτανία ἐξύπνησε. Οἱ «ἀνδρεῖοι τσολιάδες» τοὺς ὁποίους τὸ Κράτος κατεδίκασεν εἰς θάνατον μὲ τὴν ἐπιβολὴν δασμοῦ στὸ καλαμπόκι, εἶναι ἀποφασισμένοι νὰ δείξουν, διὰ μίαν ἀκόμη φοράν, τὴν ἀνδρείαν των. Ἀλλὰ τὴν φορὰν αὐτήν, ὁ ἀγὼν εἶναι φοβερός. Εἶναι διὰ τὸ ψωμὶ τῶν οἰκογενειῶν των, εἶναι ὑπὲρ ζωῆς ἢ θανάτου.

Ἡ κατάστασις ἔχει φθάσει εἰς τὸ ἀπροχώρητον, ἀφ' ἧς τὸ καλαμπόκι περιῆλθεν εἰς χεῖρας τῶν ἐμπόρων. Τὸ φάσμα τῶν θανάτων ἀπὸ τὴν πεῖνα, ἤρχισε νὰ πλανᾶται, ἐπὶ τῶν χωριῶν τῆς Εὐρυτανίας. Τὸ ἔνστικτον τῆς αὐτοσυντηρήσεως μεγαλώνει τὴν ἀνδρείαν τῶν τσολιάδων μας, οἱ ὁποῖοι δὲν θὰ ὀπισθοχωρήσουν πρὸ οὐδεμιᾶς ἀντιστάσεως.

Ἄλλως τε δὲν ζητοῦν παράλογα πράγματα. Ζητοῦν ψωμί, καλαμπόκι, ποὺ ἄλλοτε πετοῦν στοὺς χοίρους. Τὸ ζητοῦν φτηνό, γιὰ νὰ μποροῦν νὰ τὸ ἀγοράσουν.

Καὶ συγκοινωνία ζητοῦν. 17 χρόνια τοὺς κοροϊδεύουν. Ξοδέψαν δεκάδες ἑκατομμύρια γιὰ λίγα χιλιόμετρα. Ζητοῦν νὰ γίνῃ ὁ δρόμος Καρπενησίου—Ἀγρινίου, γρήγορα.

Ἕνα φύλλο τῆς προοδευτικῆς ἐφημερίδας «Φωνὴ τῆς Εὐρυτανίας»

ΕΚΚΛΗΣΙΣ

Προς

Όλα τά Κοινοτικά Συμβούλια τῆς Εὐρυτανίας, τά ὑπάρχοντα Σωματεῖα, Σύλλογον δημοδιδασκάλων Εὐρυτανίας, Δικηγορικόν Σύλλογον Καρπενησίου, Ἐμπορικόν Σύλλογον Καρπενησίου, Σύλλογον πολυτέκνων Εὐρυτανίας, Ἕνωσιν Ἀναπήρων, Σύλλογον τῶν ἐν Ἀθήναις Εὐρυτάνων, Ἕνωσιν Εὐρυτάνων Σπουδαστῶν. Πρός τούς δημοδιδασκάλους, Φοιτητάς, Ἐπιστήμονας καί ὅλους τούς διανοουμένους τῆς Εὐρυτανίας. Πρός ὅλους τούς Εὐρυτᾶνας.

Εἶναι εἰς ὅλους γνωστή ἡ κατάστασις τῆς Εὐρυτανίας, μία κατάστασις πρωτοφανοῦς οἰκονομικῆς καί πνευματικῆς καί ἠθικῆς ἀθλιότητος. Ἡ δυστυχία βασιλεύει ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον, ἡ πεῖνα, κατά τούς χειμερινούς ἰδίως μῆνας, εἶναι γενικόν φαινόμενον, ὁ ὑποσιτισμός εἶναι μόνιμος κατάστασις. Ἡ ἀμάθεια καί ἡ πνευματική καί ἠθική κακομοιριά εἶναι ἀφάνταστη. Ἡ φυματίωσις, ἡ ἑλονοσία καί ἄλλες ἀσθένειες μαστίζουν τό μεγαλύτερον μέρος τοῦ πληθυσμοῦ, χωρίς στοιχειώδη ἰατρικήν καί φαρμακευτικήν περίθαλψιν. Οἱ ἄθλιες συνθῆκες τῆς στεγάσεως, τῆς ἐνδυμασίας καί τῆς ἐονα-

Φωτοτυπία τῆς ἀρχῆς ἀπό τήν ἔκκληση τῶν Δολόπων

Φωτοτυπία τῆς ἀρχῆς ἀπό τό ἱδρυτικό τῆς Φ.Ε.Κ.

ΙΔΡΥΤΙΚΟΝ

Ἐν Καροπλεσίῳ σήμερον τήν 23ην Ἰουλίου 1933 ἡμέραν Κυριακήν καί ὥραν 5ην μ.μ. συνῆλθον οἱ κάτωθι ὑπογεγραμμένοι κάτοικοι Καροπλεσίου 1) Ἠλίας Σ. Κοῦκος, 2) Νικόλαος Κρικέλης, 3) Κωνσταντῖνος Γιαννόπουλος, 4) Δημήτριος Τραχανῆς, 5) Νικόλαος Κ. Ἀθανασίου, 6) Ἠλίας Ἀθαν. Γιαννέλος, 7) Σταῦρος Φ. Καραγιάννης, 8) Κωνσταντῖνος Ν. Νικολάου, 9) Ἀλέξης Δ. Χαβδούλας, 10) Ἀλέξης Γιαννέλος, 11) Ἰωάννης Κοσπεντάρης, 12) Ἰωάννης Ν. Κρικέλης, 13) Κωνσταντῖνος Χ. Γιαννέλος, 14) Δημήτριος Ι. Καραγιάννης, 15) Σεραφείμ Α Τραχανῆς, 16) Κωνσταντῖνος Ι. Κοῦκος, 17) Ἀναστάσιος Ν. Νικολάου 18) Κωνσταντῖνος Π. Τραχανῆς, 19) Ἀντώνιος Σ. Παπακώστας, 20) Νικόλαος Γ. Κοσπεντάρης, 21) Κωνσταντῖνος Ι. Πολύζος, καί 22) Κωνστ. Γιαννουσᾶς, οἵτινες συζητήσαντες ἐπί τῆς καταστάσεως εἰς τήν ὁποίαν περιῆλθεν ἡ Κοινότης ἕνεκα τῆς τελείας ἐξαθλιώσεως ἀπό ὑλικῆς καί πνευματικῆς ἀπόψεως ἡ ὁποία ὀφείλεται εἰς τήν ἔλλειψιν προοδευτικοῦ πνεύματος καί ὀρθῆς ἀντιλήψεως περί τοῦ τρόπου τῆς βελτιώσεως τῆς καταστάσεως.

Ἀποφασίζουσιν

Τήν ἵδρυσιν Σωματείου ὑπό τήν ἐπωνυμίαν «Φιλοπρόοδος Ἕνωσις Καροπλεσίου» τοῦ ὁποίου σκοπός θά εἶναι ἡ διαφώτισις καί προώθησις τῶν μελῶν καί τῆς κοινωνίας ἐν γένει πρός ἀνάπτυξιν τῆς δενδροκομίας καί καλλιέργειαν τοῦ πρασίνου ἐν γένει καί τοῦ ὡραίου.

Ἀναθέτουσιν εἰς ἐπιτροπήν ἀποτελουμένην ἐκ τῶν 1) Ἰωάννου Γ. Κοσπεντάρη, 2) Κωνσταντίνου Χ. Γιαννέλου,

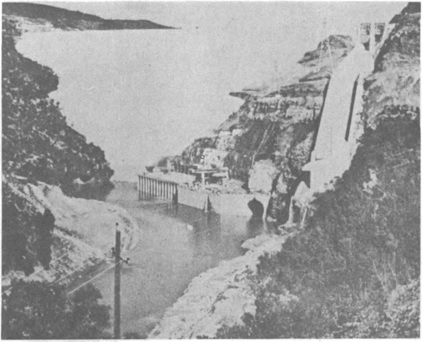
Ὁ ἐκλεκτός λόγιος Πάνος Ι. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, ἀπό τήν Ἁγία Τριάδα Κτημενίων. Πρωτεργάτης τοῦ Πανευρυτανικοῦ Συνεδρίου, πού ματαιώθηκε μετά ἀπό τήν κήρυξη τῆς δικτατορίας τῆς 4ης Αὐγούστου 1936, μέλος τῆς Ὀργανωτικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Συνεδρίου καί ἀκούραστος προπαγανδιστής του. Στίς ἐργασίες τοῦ ἐκλεκτοῦ συμπατριώτη χρωστάει πολλά ἡ ἐνημέρωση αὐτοῦ τοῦ βιβλίου, σέ ὅ,τι ἀφορᾶ τήν ἱστορία τῆς Εὐρυτανίας. (Ἡ φωτογραφία χρονολογεῖται ἀπό τό 1933 καί ἀνατυπώθηκε ἀπό τό περιοδικό «Ἁγιατριαδίτικα Γράμματα» ἀρ. 4 - 5).

ΣΤΕΦΟΣ ΘΑΝΟΣ. Γεννήθηκε τό 1908 στό χωριό Σαραντάπορα Δολόπων Τό 1932, στίς βουλευτικές ἐκλογές, πῆρε δραστήριο μέρος, μαζί μέ ἄλλους συντρόφους τῶν Δολόπων, στήν προεκλογική ἐκστρατεία ὑπέρ τοῦ Ἑνιαίου Μετώπου - ἀπό τήν κάλπη τοῦ Καροπλεσιοῦ, ὅπου ψήφιζαν οἱ κάτοικοι τῶν Κοινοτήτων Καροπλεσιοῦ, Νεράιδας καί Μολόχας, βγῆκαν τότε καί γιά πρώτη φορά 10 «κόκκινα» ψηφοδέλτια.

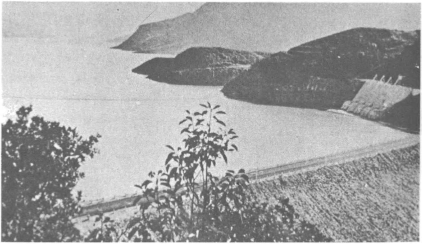
Δάσκαλος, πρωτοδιορίστηκε τό 1933 στήν Κορίτσα Κλειτσοῦ. Τήν ἴδια χρονιά ἐκλέχτηκε μέλος τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τοῦ Διδασκαλικοῦ Συλλόγου Εὐρυτανίας καί ἀπό τότε ἀναπτύσσει πλούσια συνδικαλιστική δράση. Μέ τήν 4η Αὐγούστου, ὑπέστη διώξεις, μέ τή μορφή διαρκοῦς ἀπειλῆς γιά ἀπόλυση καί μετάθεση σέ ἀπόμακρους οἰκισμούς τῶν Ἀγράφων.

Στόν πόλεμο τοῦ 1940-41 πῆρε μέρος στήν πρώτη γραμμή μέ τό βαθμό τοῦ ἐφέδρου ὑπολοχαγοῦ τοῦ Πυροβολικοῦ. Ὑπῆρξε ἀπό τούς ὑποκινητές καί πρωταγωνιστές τοῦ Κινήματος Ἀντίστασης τῆς Εὐρυτανίας. Καθώς καί πολιτικός ἐπίτροπος καί ὕστερα καπετάνιος τοῦ Ἐφεδρικοῦ Συντάγματος ΕΛΑΣ Εὐρυτανίας. Τό 1945 κλείστηκε στίς φυλακές, ἀλλά ἀπελευθερώθηκε σύντομα. Τό 1946 ὑπῆρξε καί πάλι ἀπό τούς πρωταγωνιστές τοῦ ἀγώνα στόν ὁποῖο εἶχε ἀποδυθεῖ ὁ ΔΣΕ. Πιάστηκε τόν Ἰούλιο τοῦ 1949 καί ὑποβλήθηκε σέ ἀπάνθρωπα βασανιστήρια, ἀπό τά ὁποῖα ἔμεινε σακατεμένος. Ἔμεινε στίς φυλακές ὥς τό 1964. Σήμερα ζεῖ, πολιτικός πιά πρόσφυγας, στήν Πολωνία.

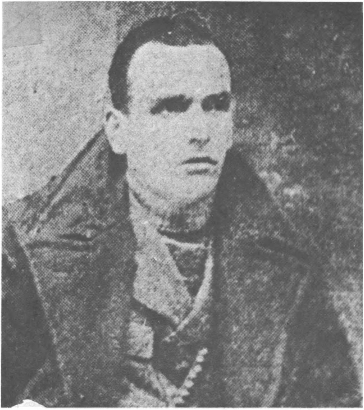
Τό όνειρο τοῦ δάσκαλου Δουλαβέρη ἀπό τό χωριό Χελιδόνα Εὐρυτανίας ἦρθε καιρός πού ἔγινε πραγματικότητα· στή φωτογραφία, ὁ Ὑδροηλεκτρικός Σταθμός στά Κρεμαστά τοῦ Ἀχελώου.

Οἱ ἀγῶνες τῆς «Φωνῆς τῆς Εὐρυτανίας» βρήκανε, μέ τά χρόνια, δικαίωση· στή φωτογραφία, ὄψη τῆς τεχνητῆς λίμνης τοῦ ΥΗΣ Κρεμαστῶν Ἀχελώου.

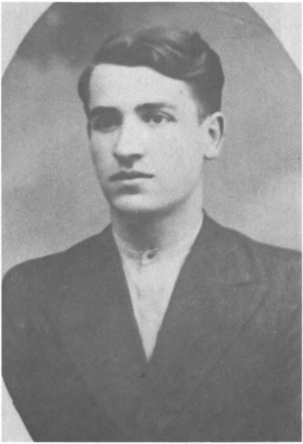
Ἡ ΝΔ πλευρά τοῦ χωριοῦ Κλειτσός. Στήν κορυφή τό «Μπεϊκαίϊκο», τό σπίτι ὅπου συντάχτηκε τό 1942 ὁ «Κώδικας Ποσειδῶνα».

Ὁ Γραμματέας τῆς Ὑπαχτιδικῆς Ἐπιτροπῆς Κτημενίων καὶ Δολόπων καὶ εἰσηγητής τῶν «Ἐντολῶν» καὶ τῆς «Ἐγκυκλίου» Γ. ΜΠΕΪΚΟΣ (Φωτογραφία ἀπὸ τὸ Λεύκωμα τῆς XIII Μεραρχίας).

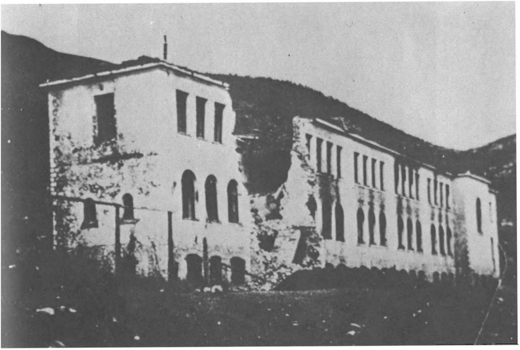
ΜΗΤΣΟΣ Ε. ΤΡΑΧΑΝΗΣ. Γεννήθηκε στή Φουρνά Εὐρυτανίας τό 1918. Ἀποφοίτησε ἀπό τό Γυμνάσιο Καρδίτσας καί γράφτηκε στή Νομική Σχολή Ἀθηνῶν. Σήμερα ἀσκεῖ τό ἐπάγγελμα τοῦ δικηγόρου στήν Ἀθήνα. Πῆρε μέρος στόν πόλεμο τοῦ 1940 - 41 ὡς ἔφεδρος ἀνθυπολοχαγός. Στή συνέχεια πῆρε ἐνεργό μέρος στήν Ἐθνική Ἀντίσταση. Ὑπῆρξε κατεπανάληψη ὑποψήφιος τῆς ΕΔΑ γιά τό νομό Εὐρυτανίας. Ἕνας ἀπό τούς πέντε θεμελιωτές - δημιουργούς τῶν Θεσμῶν Λαϊκῆς Αὐτοδιοίκησης καί Λαϊκῆς Δικαιοσύνης.

ΝΙΚΟΣ Δ.Ν. ΣΟΛΟΥΚΟΣ. Γεννήθηκε στόν Κλειτσό Εὐρυτανίας τό 1917. Σκοτώθηκε στίς 2 Φεβρουαρίου 1945.

Ὁ ΝΙΚΗΤΑΡΑΣ. Κώστας Καφαντάρης, ἀπό τό Βουνέσι Καρδίτσας, δικηγόρος στήν ἴδια πόλη. Ἡγέτης τῶν πρώτων ὁμάδων καί τμημάτων τοῦ ΕΛΑΣ στή Δ. Θεσσαλία. Ἀπό τά τέλη Δεκέμβρη 1942 ὥς τίς ἀρχές Γενάρη 1943, ἐφάρμοσε τίς «Ἐντολές» στά χωριά πού εἶχε ὑπό τόν ἔλεγχό του.

Τό Γυμνάσιο τοῦ Καρπενησιοῦ ὕστερ' ἀπό τήν ἀνατίναξή του τόν 'Οκτώβρη τοῦ 1943 ἀπό τούς χιτλερικούς

ΑΡΗΣ ΒΕΛΟΥΧΙΩΤΗΣ. Φωτογραφία, ἀπό τό ἀρχεῖο τοῦ συγγραφέα, πού βγῆκε στό Καρπενήσι τόν Ἀπρίλη τοῦ 1943, ὅταν πρωτομπῆκαν οἱ ἀντάρτες, ὕστερ' ἀπό τήν ἀναγκαστική ἐγκατάλειψή τους ἀπό τούς Ἰταλούς, παραμονές Πάσχα τοῦ 1943.

Δύο Εὐρυτάνες πρωτοπόροι τοῦ ΕΛΑΣ. Ἀριστερά, ὁ ΣΠΥΡΟΣ ΓΚΟΥΒΑΣ - ΚΑΠΛΑΝΗΣ, ἀπό τό Καρπενήσι, πολιτικός ἐπίτροπος, τόν Αὔγουστο τοῦ 1942, τοῦ Ἀρχηγείου Εὐρυτανίας. Δεξιά, ὁ ΘΑΝΑΣΗΣ ΕΛΕΦΑΝΤΗΣ - ΘΡΥΛΟΣ, δάσκαλος, ἀπό τό Καρπενήσι, διοικητής τάγματος τοῦ 2/39 Συντ/τος τοῦ ΕΛΑΣ.

ΑΘΑΝΑΤΟΙ ΚΑΙ ΩΡΑΙΟΙ

Γιώργος Γιαταγάνας

Παύλος Μπέικος

Δημητράκης Μπακόλας

Ἀλγεινά μέν μοι καί λέγειν ἐστίν τάδε,
ἄλγος δέ σιγᾶν...
ΑΙΣΧΥΛΟΣ

«Καθαρώτατον ἥλιο ἐπρομηνοῦσε τῆς αὐγῆς τό δροσάτο ὕστερο ἀστέρι», κι ἄς ἦτανε πιά μήνας Ὀχτώβρης. Ἀλλά σ' ἐμᾶς ἐκεῖ πάνω τοῦτο τόν καιρό πέφτει τό δευτεροκαλόκαιρο. «Γουμαροκαλόκαιρο» τό λέει ὁ κόσμος. Γιατί σοῦ κάνει μιάν ἀπότομη καί χοντρή κάψα! Κάποτε κι ἄπνοια, πού σέ πιάνει ἀπ' τό λαρύγγι. Καί τήν ἄλλη μέρα ἤ καί τήν ἴδια νύχτα, τίποτα δέν τό 'χει ὁ κερατόκαιρός νά τοῦ λυθοῦνε τά νεφρά καί νά σοῦ ρίξει νερό μέ τό τουλούμι! Καί ξανά χαρά Θεοῦ λιακάδα. «Μωρέ καιρός γιά σεφέρι», ἀκοῦς νά λένε οἱ γεροντότεροι, πού ἔχουνε δίχως ἀμφιβολία πιό πολύ ἀπ' τίς νιότερες γενιές στό αἷμα τους τίς παραδόσεις τοῦ τόπου τους.

Καί σήμερα, μόλις πού χαβαντζάραμε τό πρῶτο δεκαήμερο τοῦ Ὀχτώβρη, τ' Ἁη-Δημήτρη, ὅπως λέει ὁ βουνίσιος τοῦτο τό μήνα, στ' ἀλήθεια «Ἀσπιδοφόρος ὁ ἥλιος ἀνέβαινε πολεμώντας».*

Μά τόν ἥλιο, πολεμώντας! Γιαυτό κι ἐτούτ' ἐδῶ ἡ σύναξη τῶν Κλειτσιωτῶν. Γιά τοῦτο κι οἱ καμπάνες τους πού βροντολογοῦνε, γιαυτό κι ἡ σημαία τοῦ σχολειοῦ π' ἀνεμίζει μπροστά, γιαυτό καί τό ξυπόλυτο παιδομάνι, πού πηγαινοέρχεται πίσω-μπρός, γαβριάζοντας ἀπό ξεφάντωμα καί περδουκλώνοντας τά πόδια τῶν μεγάλων.

Εἴμαστε στίς 12 τοῦ Ὀχτώβρη σήμερα στά 1942. Ἐκεῖ κοντά στίς ἐννιά τό πρωί, μπορεῖ καί περασμένες —ποιός κοιτάει ρολόγια τώρα! Ἐδῶ ἡ Ἱστορία κάνει δρακοδράσκελα, ἐμεῖς νά ὀμφαλοσκοποῦμε σέ λεπτοδεῖχτες; Λοιπόν, μπορεῖς νά πεῖς ὅτι ὅλο τό χωριό ὁ Κλειτσός, ἄν εἶσαι ψείρας μίζερος πές σχεδόν ὅλο.

* Γ. Σεφέρης: «Ὁ Βασιλιάς τῆς Ἀσίνης».

είναι συναγμένο πάνω άπό τό μαχαλά «Μουσκιάδες», πού είναι ανάμεσα στούς συνοικισμούς Μεσοχώρι καί Πλάτανο. 'Απ' έδώ ΐσαμε τόν Πλάτανο ό δρόμος πού φέρνει άπό τή Φουρνά φαίνεται δλος.

"Αν δέν ήτανε τοΰτο τό «έχταχτο», μέ τέτοια μέρα σήμερα, ψυχή δέ θά 'βρισκες στό χωριό. Τοΰτο τό ίντερμέτζο ανάμεσα στίς πρώτες βροχές καί τά πρώτα χιόνια, τό «γουμαροχαλόκαιρο», οί ορεινοί χωρικοί τό έκμεταλλεύονται, άπό τά βαθιά χαράματα ώσπου πού πέφτει τό σκοτάδι, μέ φούρια. Ν' απομαζέψουνε τά καρύδια —ό Κλειτσός έχει μεγάλη παραγωγή— νά κουβαλήσουνε τά τελευταία καυσόξυλα, νά βάλουνε «κλαρί» γιά τά ζώα τους, χώρια ή σπορά. Στά μέσα τοΰ Νοέμβρη ή σπορά τοΰ σταριοΰ πρέπει νά έχει τελειώσει γιά τόν καλό τό νοικοκύρη. Στίς 21 τοΰ Νοέμβρη, πού γιορτάζονται τά Εισόδια τής Θεοτόκου, ό καλός νοικοκύρης θέλει νά γιορτάσει μέ ήσυχη τή συνείδησή του τήν Παναγιά τήν 'Αποσπορίτισσα, όπως τά λένε τά Εισόδια.

Τή χαλαλίσανε, όμως, τή μέρα οί Κλειτσιώτες. Καί νάτοι! Μπροστά ή σημαία τους, τά παιδιά, οί παπάδες, οί δάσκαλοι. Καί μαυρίσανε οί «γλύνες», όπως λένε τήν τοποθεσία τούτη, άπό άντρες μέ τίς καλές τους πατατοΰκες καί γυναίκες μέ τά λαμπριάτικα τσεμπέρια. Κι ώς κανένας τους δέν μπορεί νά σταθεί στόν τόπο του, τόση είναι ή αδημονία τής αναμονής, κι ώς κανένας δέν μπορεί νά μήν πεί κάτι, καθώς τόν κεντρίζει μέσα του ή συγκίνηση, ό τόπος δλος λές καί σειέται πέρα-δώθε, λές κι ό κάθε σβώλος χώμα καί τό κάθε πετραδάκι βγάζουνε μιά βοή σάν ανθρωπολαλιά άπό πλήθος καί πού τίποτα δέν ξεχωρίζει σέ λαγαρό λόγο. Κι δλα τά μάτια τρώνε τή στράτα κατά τόν Πλάτανο. Καί τ' αυτιά τεντώνονται γιά νά πιάσουνε ποδοκόπημα ή άχό τραγουδιοΰ...

"Εντεκα τοΰ 'Οχτώβρη 1942.* Σημαδιακή ήμερομηνία γιά τό δικόνε μας έκεΐ πάνω τόπο, τήν περιοχή Κτημενίων καί Δολόπων. Μάς ήρθε ή Λευτεριά. Καί μάς είχε έρθει *οριστικά*. Κι αδιάλειπτη ώς τό 1945, πού ξανασκλαβώθηκε ό τόπος μας, άπό τούς 'Εγγλέζους αυτή τή φορά.

* "Αλλοι βάζουνε ήμερομηνία 9 τοΰ 'Οχτώβρη. Βλ. «"Αρης Βελουχιώτης», τ. Β', σ. 206, όπου ή δύναμη τοΰ τμήματος ανεβάζεται σέ 35. 'Επίσης βλ. «'Ιστορική 'Επιθεώρησις», τεύχος 1, σ. 139, όπου οί αντάρτες αριθμοΰνται 32. 'Εδώ χρησιμοποιώ τήν ήμερομηνία τοΰ χειρόγραφου τής Γιούρας καί τοΰ άρθρου στήν «Αυγή». Λογαριάζω καί τίς μέρες μέ τά γεγονότα τους —στίς 14-10-42 πράγματι κάναμε τίς έκλογές στή Βράχα— βγαίνουνε σωστές οί δικές μου ήμερομηνίες. Στήν «Αυγή» τούς άντρες τοΰ "Αρη τούς αριθμώ 27. Πάντως, ό "Αρης στή Φουρνά έμεινε μόνο μιά μέρα κι όχι δυό. Αυτό πού λέγει ό Δημητρίου-Νικηφόρος: «Μάς πήραν ό κόσμος στά σπίτια τους», δέν ανταποκρίνεται στήν αλήθεια. Βλ. «'Αντάρτης στά βουνά τής Ρούμελης», τ. Α', σ. 377.

Στίς 11 τοῦ 'Οχτώβρη τοῦ 1942 τό 'Αρχηγεῖο 'Ανταρτῶν Ρούμελης μ' ἐπικεφαλῆς τόν "Αρη Βελουχιώτη μπαίνει στό κεφαλοχώρι Φουρνά, παλιά πρωτεύουσα τοῦ ἀλλοτινοῦ δήμου Κτημενίων. Κι ἐνταφιάζει τό πτῶμα-κράτος. Διαλύει τό Σταθμό Χωροφυλακῆς Φουρνᾶς, καίει τά ἀρχεῖα του, δυστυχῶς. Καί λέω δυστυχῶς, γιατί τ' ἀρχεῖα δέν ἔπρεπε νά καοῦνε, ἀλλά νά τά ἐρευνήσουμε, νά τά μελετήσουμε, κάτι χρήσιμο μπορεῖ νά ἔβγαινε. Τί νά γίνει; 'Αντάρτικη φούρια, ἀντάρτικο μένος. Γιατί ὄχι καί συμβολισμός;

'Ο χωροφύλακας Θωμᾶς Λάμπρου —τόν θυμᾶστε;— προσχωρεῖ στόν ΕΛΑΣ. Οἱ ἄλλοι κι ὁ σταθμάρχης τους ἐνωμοτάρχης Γιάννης Κυρίτσης, ἀπό τή Μακρακώμη, δηλώνουνε πώς θέλουνε νά πᾶνε σπίτια τους. Καί πήγανε στό καλό τους.

Τή νύχτα τῆς ἴδιας μέρας ὁ σταθμάρχης Καροπλεσιοῦ καί οἱ δυό χωροφύλακές του, πού μάθανε τά μαντάτα τῆς Φουρνᾶς, τό σκάζουνε κατά τή Μαυρομάτα κι ἀπό τόπο σέ τόπο φτάνουνε καί ξημερώνουνε, μέ τά ὅπλα τους, στό Καρπενήσι, ὅπου παρουσιάζονται στήν 'Υποδιοίκησή τους. Αὐτή τήν περίοδο τό Καρπενήσι κατέχεται ἀπό σοβαρές ἰταλικές δυνάμεις.

Στή Φουρνά τό 'Αρχηγεῖο Ρούμελης συνιστᾶ τήν ἀναστολή τῆς παραπέρα λειτουργίας τοῦ πταισματοδικείου, πού εἶχε ἁρμοδιότητα καί στούς δυό δήμους, καθώς καί τοῦ 'Αγρονομείου ὅσον ἀφορᾶ τήν ἐκδίκαση ὑποθέσεων ἀγροζημιῶν. Στό μέτρο κατά τοῦ 'Αγρονομείου κατάληξε ὁ "Αρης ὕστερα ἀπό συγκεκριμένα παράπονα Φουρνιωτῶν προσωπικά σέ βάρος τοῦ 'Αγρονόμου τῆς περιοχῆς. Δέ θίγεται τό Δασαρχεῖο.

"Ετσι ἡ παρουσία τοῦ παλιοῦ κράτους, πού ἐδῶ κι ἐνάμιση σχεδόν χρόνο ἤτανε μόνο τυπική, ἀπό σήμερα ἔπαψε νά ὑπάρχει καί σάν τέτοια. Οἱ δυό δῆμοι εἶναι οὐσιαστικά πιά λεύτεροι. Καί καθόσον ἀπό τή στιγμή τούτη ἴσαμε τόν ἐρχομό τῶν 'Εγγλέζων, ἐδῶ δέν πρόκειται νά ξαναπατήσει πόδι καταχτητῆ, μποροῦμε νά ποῦμε πώς τό κομμάτι ἐτοῦτο τῆς 'Ελλάδας εἶναι καί ὁ πρῶτος συμπαγής καί συνεχούμενος χῶρος πού ἀπελευθερώνει μόνιμα ὁ ΕΛΑΣ. 'Η πρώτη 'Ελεύθερη 'Ελλάδα τῶν Βουνῶν.

Παρακαλῶ τόν ἀναγνώστη νά κρατήσει ὑπό σημείωση ἐδῶ τό γεγονός, ὅτι ὁ "Αρης στή θέση τοῦ καταλυμένου ἤδη παλιοῦ κράτους *δέ βάζει τίποτα*. Δέν κάνει κάν λόγο στούς Φουρνιῶτες γιά τό τί θά ἀντικαταστήσει αὐτό πού κατάργησε. Εἶναι ὁλοφάνερο πώς μήτε τό εἶχε σκεφτεῖ τό πράγμα. "Αν τό εἶχε, ὁ "Αρης θά τό διακήρυχνε ἀμέσως. Δέν ἤτανε ἀπό κείνους πού θά ἀνέβαλε νά πεῖ τίς σκέψεις του. 'Η ἔλλειψη προοπτικῆς πάνω στό συγκεκριμένο μας πρόβλημα ἀπό τό ἴδιο τό Κέντρο, δηλαδή τήν ἡγεσία τοῦ κινήματος, δέ βοήθησε γιά μιά ἄμεση σύλληψη τῆς λύσης τοῦ προβλήματος πού πρόκυψε.

Τά γεγονότα στή Φουρνά στίς 11 τοῦ Ὀχτώβρη διαμορφώσανε τό δίπτυχο: *κατάλυση* μιᾶς παλιᾶς κατάστασης καί *κενό* στή θέση τοῦ παλιοῦ, ἀπό τή μιά, δημιουργία *λεύτερης* περιοχῆς ἀπό τήν ἄλλη.

Διάλυση Σταθμοῦ χωροφυλακῆς δέν ἦτανε ἡ πρώτη περίπτωση γιά τό Ἀρχηγεῖο Ρούμελης. Συνεπῶς, γιά τόν Ἄρη καί τούς ἀντάρτες του, πού τότε βασικά ἦσανε στελέχη τοῦ κινήματος, ἡ Φουρνά δέν *ἀποτελοῦσε* κάτι τό νέο. Ἁπλῶς ἦτανε συνηθισμένη ἀνταρτική ἐπιχείρηση.

Τό δεύτερο ὅμως, ἡ δημιουργία λεύτερης περιοχῆς, ἦτανε πραγματικά νέο, ἀλλά πού δέ γινότανε νά συνειδητοποιηθεῖ τή στιγμή ἐκείνη, ἀφοῦ τό ἐνδεχόμενο τῆς «ἐπαναχατάληψής» της ἀπό τόν ἐχτρό δέν μποροῦσε ν' ἀποκλειστεῖ.

Ὑπῆρχε καί μιά τρίτη *γωνία* τοῦ πρίσματος μέσα ἀπό τό ὁποῖο ἦτανε δυνατό νά ἐξεταστοῦνε τά γεγονότα. Ἡ *ἐπαναστατική* γωνία, ἀνεξάρτητα ἀπό τή σταθερότητα ἤ μονιμότητα τοῦ λεύτερου τοῦ χώρου. Ἡ ἐπαναστατική αὐτή γωνία προϋπόθετε, ὅμως, τήν ἀντίληψη, ὅτι δέν κάνουμε μόνο καί «καθαρό» ἐθνικοαπελευτερωτικό ἀγώνα —τέτοιος δέν ὑπάρχει, ἀφηρημένος, ἐξωκοινωνικός — ἀλλά κι ἐπανάσταση. Ὀρθότερα, ὅτι κάνουμε, μέσω τοῦ ἐθνικοαπελευτερωτικοῦ ἀγώνα, πού μᾶς ἐπιβλήθηκε νά τόν διεξάγουμε ἀπό τήν κατάσταση τῆς ξένης κατοχῆς, τόν ἐπαναστατικό ἀγώνα πού χάραζε ἡ Ἕχτη Ὁλομέλεια τῆς ΚΕ τοῦ ΚΚΕ τό 1934, μιά καί γιά μᾶς τούς κομμουνιστές αὐτή ἦτανε, ἴσαμε τήν ὥρα, ὁ βασικός μπούσουλας.

Ὁ Μῆτσος Τραχανής, πού ἦτανε καί τῆς κομματικῆς ὀργάνωσης καί τοῦ ΕΑΜ στή Φουρνά, μέ πῆρε στό τηλέφωνο καί μέ ἐνημέρωσε γιά τήν ἐμφάνιση τοῦ Ἀρχηγείου καί τίς ἐνέργειές του. Καί παρατήρησε, ὅτι τό τμῆμα μπῆχε στό χωριό χωρίς προηγούμενα νά εἰδοποιήσει τήν ὀργάνωση καί χωρίς σύνδεση. Κι ὅτι ἡ ἀναγνώριση ἔγινε χάρη σέ γνωστό ἀντάρτη* τοῦ τμήματος.

Παρακαλῶ τό Μῆτσο νά συστήσει στό Ἀρχηγεῖο νά κατέ-

* Ὁ ἀντάρτης αὐτός ἦτανε ὁ Νίκος Διαμαντής ἀπό τήν Κορίτσα τοῦ Κλειτσοῦ. Γιός μιᾶς ὄχι κι εὐκατάστατης οἰκογένειας, μπόρεσε μέ πολλές στερήσεις νά τελειώσει τό Γυμνάσιο Καρπενησιοῦ. Κι ἀκριβῶς σήμερα το πρωί στίς 11 Ὀχτώβρη γυρνοῦσε ἀπό τό Καρπενήσι μέ τό Ἀπολυτήριο στήν τσέπη καί τά βιβλία στό ντρουβά. Καί στό δρόμο πρός τή Φουρνά, στή ράχη, ἔπεσε πάνω στούς ἀντάρτες. Πέταξε τό πηλήκιο τοῦ μαθητῆ καί τά βιβλία, πῆρε ἕνα ὅπλο καί τό ψευδώνυμο Τέλης Μέγας κι ὁρκίστηκε ν' ἀπελευθερώσει τήν πατρίδα του. Σκοτώθηκε, ὅπως ἔμαθα, πολεμώντας ἀπό τίς γραμμές τοῦ ΔΣΕ γιά μιά Ἑλλάδα λεύτερη, ἀνεξάρτητη καί δημοκρατική. Δόξα καί Τιμή του!

βουνε καί στό χωριό μου. Κι ἄν ὄχι, τότε νά περιμένουνε καί τό βραδάκι ἀνεβαίνω κιόλας στή Φουρνά. Ὕστερ' ἀπό καμιά ὥρα ὁ Μῆτσος μοῦ ἀπαντάει, πώς τό πρωί αὔριο νά περιμένω τό τμῆμα κάτω, στόν Κλειτσό.

—Ἔρχονται! Ἔρχονται! —βάζουνε χαρούμενες φωνές τά πιτσιρίκια καί κάνουνε νά κινήσουνε πρός τήν κατεύθυνση ἀπ' ὅπου φτάνει ἀχός τραγουδιοῦ.

—Ζερζεβούληδες, ἕ, Ζερζεβούληδες, τούς ἀνακόβει τή φόρα ἕνας ἀπό τούς ἄντρες. Κάτσ' τε φρόνιμα! Ἀνεβῆτε κεῖ ἐδῶ στόν ὄχτο καί λιγότερο σαματά...

Τό παιδομάνι συμμορφώνεται.

Ἀπό μιά μικρή καμπή τοῦ δρόμου, πού φέρνει ἀπό τόν Πλάτανο, ξεπροβάλλει ἀνεμίζοντας ἡ ἑλληνική σημαία καί πίσω της σέ φάλαγγα κατ' ἄντρα οἱ ἀντάρτες τραγουδώντας:

Ἕλληνες ἀκολουθεῖστε
τῶν ἀνταρτῶν τή φωνή.
Νά ζεῖτε τί ὠφελεῖστε
μές στή σκλαβιά τή στυγνή.

Ὅποιος θέλει νά φάει
τίμιο ψωμί γιά νά ζεῖ,
ἄς μᾶς σταθεῖ εἰς τό πλάι
ν' ἀγωνιστοῦμε μαζί.

Πάψτε νά προσκυνᾶτε
τύραννο ἤ βασιλιά.
Ἕλληνες ἐπαναστάτες
διῶξτε αὐτά τά σκυλιά.

Φτάνει πού ρούφηξαν αἷμα,
τίμιων Ἑλλήνων ἱδρώ,
ἔχοντας ὅπλο τό ψέμα,
βία καί μίσος φριχτό.

Στούς κάμπους βροντάει τό κανόνι
καί στά βουνά κεραυνοί.
Τρίζουν, γκρεμίζονται θρόνοι,
νέα ζωή προχωρεῖ.

Τό 1958 ἔγραφα στό Κολαστήριο τῆς Γιούρας γι' αὐτή τή

στιγμή τῆς ζωῆς μου καί γι' αὐτό τό τραγούδι: «Τό ἴδιο τό τραγούδι ἦτανε χίλιες καμπάνες τῆς ἐπανάστασης, χιλιάδες σάλπιγγες ἐφόδου. Κρουνός ἐνθουσιασμοῦ. Κρατήρας ἐθνικοῦ συναγερμοῦ. Πίδακας ἔξαρσης. Φτερά συνεπαρμοῦ. Τό μάθαινες πρίν καλά-καλά ἀκούσεις ὥς τό τέλος τόν κάθε του στίχο. Θαρρεῖς καί δέν σοῦ εἶναι κάτι νέο. Πώς ἀπό τήν κούνια σου ἀκόμα τ' ἀκοῦς. Πώς εἶναι τό ἴδιο τό αἷμα σου, πού σάν ἀχός ὁρμητικοῦ βουνίσιου ποταμοῦ τό βροντάει στίς ἀρτηρίες σου, κάτω ἀπό τό δέρμα σου... Ποτέ στή ζωή μου δέ δοκίμασα τέτοια συγκίνηση. Τή συγκίνηση, τόν ἀληθινό συγκλονισμό τῆς χαρᾶς νά βλέπεις σάρκα καί ὀστά, ζωῆς πραγματικότητα νά παίρνουνε τά καλύτερα ὄνειρά σου!... Στρατός! Δικός μας λαϊκός στρατός. Δύναμη τῆς πραγμάτωσης τῶν τολμηρότερων ἐλπίδων πού ἀποκτήσαμε! Δύναμη Λευτεριᾶς διπλῆς. Λευτεριᾶς! Λευτεριᾶς ἀκέραιας! Στρατός! Στρατός μας! Ἡ συναγερμική σάλπιγγα τῆς Δευτέρας παρουσίας. Καί οἱ ἔσχατοι ἔσονται πρῶτοι!...»

«Ἕλληνες, ἀκολουθεῖτε!» *

* Τό πολυτραγουδημένο στή Κατοχή «Ἕλληνες, ἀκολουθεῖτε» δεινοπάθησε ἀργότερα «πολιτικά». Καί μεταπολεμικά καί «ἱστορικά». Ἄς ἀρχίσουμε ἀπό τό δεύτερο: Θά δοῦμε ὅτι ὁ Σπύρος Μπέικος (Λάμπρος) θέλει δημιουργό του τόν Ἄρη, πού στήν πραγματικότητα εἶναι ἄμοιρος τῆς εὐθύνης τοῦ τραγουδιοῦ. Ἕνας ἄλλος συγγραφέας τῆς ἱστορίας τῆς Ἀντίστασης, ὁ Λάζ. Ἀρσ. Ἀρσενίου, στό βιβλίο του «Ἡ Θεσσαλία στήν Ἀντίσταση», τελείως ἄκριτα κι ἀβασάνιστα ἀποδίνει τό τραγούδι στήν ὑπό τόν Ξυνό ἀντάρτικη ὁμάδα τοῦ Ὀλύμπου. Ἀναφέρεται στήν ἄνοιξη τοῦ 1942 καί στίς κινήσεις τῆς ὁμάδας καί λέγει:

> «Σέ λίγες βδομάδες, ὅμως, ἡ ὁμάδα ἔχει δικό της τραγούδι:
> Ἕλληνες ἀκολουθεῖτε κλπ...
>
> Καί στό τραγούδι τους οἱ Θεσσαλοί ἀντάρτες ἐκφράζουν τούς κοινωνικούς σκοπούς τοῦ ἀγώνα, μέ τό «νέα ζωή προχωρεῖ», ἐνῶ αὐτό δέν ἔχει τίποτα πού νά θυμίζει προσωπολατρεία. Γιατί οἱ Ἕλληνες καλοῦνται ν' ἀκολουθήσουν, ὄχι ἕνα κάποιο καπετάνιο, ἀλλά «τῶν ἀνταρτῶν τή φωνή». Ἀλλά καί τό ἴδιο τό τραγούδι τους εἶναι προϊόν ὁμαδικῆς προσπάθειας. Οἱ στίχοι του ἔγιναν ἀπό πολλούς ἀντάρτες. Ἡ μελωδία του πάρθηκε ἀπό γνωστό τραγούδι τῶν Ρώσων ἐπαναστατῶν· τό ἤξερε ὁ δάσκαλος τῆς Πουλιάνας Γιῶργος Φιλιππίδης ἤ Νέδας καί ἡ γυναίκα του Σόνια, πού σάν Καυκάσιοι καί οἱ δυό τους μιλοῦσαν τήν ρωσική γλώσσα». (σ. 105).

Αὐτά γράφει μέ τόση βεβαιότητα ὁ φίλος Λ.Α.Α. πού κάνει φανερό ὅτι οἱ πληροφοριοδότες του τόν ἔχουνε πείσει γιά τήν ἱστορική ἀλήθεια τῆς περίπτωσης. Ἔπεσε, ὅμως, ἔξω.

Προσωπικά ἤξερα ἀπό τό 1942 ἀκόμα, ὅτι τό «Ἕλληνες, ἀκολουθεῖτε» τό φτιάξανε ἀντάρτες τῆς «8ης Ὁμάδας Παρνασσίδας». Οἱ πληροφορίες μου μάλιστα φέρνανε καί τόν Περικλή (Γιῶργο Χουλιάρα) «ἀνακατεμένον». Στή Γιούρα ἔψαξα ξανά τό θέμα ἀνάμεσα σέ συντρόφους ἀπό τό

Ναί, δέ θά περάσει χρόνος κι ἐτοῦτοι ἐδῶ οἱ λίγοι πρωτοξεκινητάδες θά γίνουνε χιλιάδες καί χιλιάδες, Συντάγματα καί Μεραρχίες, ἀληθινός στρατός!

Σημαιοφόρος εἶναι ἕνα στητό, χυτό ψηλό παλληκάρι μ' ἁπαλό πρόσωπο, πού πάνω του χνουδίζει τό φρέσκο γένι. Φοράει ἰταλικό πρασινωπό χιτώνιο καί στρατιωτικό πηλήκιο κι ἔχει περασμένη ἀποκάτω στό σαγόνι του τήν ταινία τοῦ γείσου. Ὅταν, ὕστερα ἀπό λίγο θά γνωριστοῦμε, θά πεῖ ἁπλά: Νικηφόρος. Ξεχωρίζει

Δαδί κι 'Αγόριανη, πού σχετιζότανε μέ τή «8η 'Ομάδα». Κι αὐτοί, ὅπως π.χ. ὁ 'Αλέκος Δρούκαλης, κ.ἄ., μέ πληροφορήσανε, ὅτι τό τραγούδι τό συνθέσανε, πάνω σέ παλιό ρώσικο ἐπαναστατικό τραγούδι, ὁ Λάμπρος Κουμπούρας κι ὁ Γιῶργος Καρούμπης. Καί νά τώρα καί μιά μαρτυρία, τοῦ Μήτσου Δημητρίου-Νικηφόρου, πού στή σελίδα 273 τοῦ βιβλίου «'Αντάρτης στά Βουνά τῆς Ρούμελης, τόμος Α', γράφει:

«'Εκεῖ πού περιμέναμε νά περάσει λίγη ὥρα ἀκόμα, (σέ λημέρι στό 'Απαγορεμένο τῆς 'Απάνω 'Αγόριανης Παρνασσοῦ, τόν Αὔγουστο τοῦ 1942. Σημ. Γ.Μ.) ἀκοῦμε δίπλα, δυό σύντροφοι καί μουρμούριζαν ἕνα τραγούδι. «Μωρέ!» τινάχτηκα πάνω ξαφνιασμένος. «Περιμένετε! Περιμένετε, νά τό τελειώσουμε!» μᾶς κράτησαν σέ ἀπόσταση οἱ σύντροφοι αὐτοί (ὁ Λάμπρος Κουμπούρας κι ὁ Γιῶργος Καρούμπης). Εἶχαν μολύβι καί χαρτί, καθιστοί σέ λιθάρια, μουρμούριζαν τό σκοπό καί γράφανε, σβήνανε καί ξαναγράφανε. Σέ λίγο ἦσαν ἕτοιμοι. Ἦρθαν κοντά, μαζευτήκαμε κι ἐμεῖς καί μᾶς τραγούδησαν ὄμορφα καί μέ εὐθύνη: —Ἕλληνες, ἀκολουθεῖστε...

Μᾶς συνεπῆρε ὅλους ὁ ἐνθουσιασμός. 'Αρχίσαμε ἀμέσως νά τό μαθαίνουμε. Τό λέγαμε χαμηλόφωνα, σά σέ κρυφό σχολειό, ξανά καί ξανά καί γέμισε ἡ σκέψη μας χωριά καί πολιτεῖες νά μᾶς ὑποδέχονται μέσα σέ πανζουρλισμούς χαρᾶς... Ἔφυγαν μαγικά ἀπό μπρός μας ὅλα τά ἐμπόδια καί οἱ μιζέριες τῶν δύσκολων αὐτῶν ἡμερῶν μας. 'Αναβαφτιστήκαμε».

Εἶχε καί τά «πολιτικά» δεινοπαθήματά του τό τραγούδι.

Τό γνήσιο ἀρχικό κείμενό του ἦτανε ὅπως τό παραθέτω παραπάνω. 'Επαναστατικό, μέ σαφή προσανατολισμό. Ποιός κατοπινά τό ἀλλοίωσε; Συγκεκριμένα, ἐπώνυμα, κανένας. 'Αλλοιώθηκε ἁπλῶς τό ἀρχικό ἐπαναστατικό πνεῦμα μας. Κι αὐτή ἡ ἀλλοίωση «διέβρωσε» καί τό τραγούδι, βρῆκε κι ἐκεῖ τήν ἀντανάκλασή της. Κι ἔτσι: οἱ στίχοι «πάψτε νά προσκυνᾶτε —τύραννο ἤ βασιλιά», ἔγιναν «πᾶψτε νά προσκυνᾶτε — τοῦ φασισμοῦ τή σκλαβιά». Ἔτσι ἀλλοιωμένο τό παραθέτει κι ὁ Δημητρίου, χωρίς νά προσέξει καί τό σολοικισμό πού ἀκολουθεῖ μέ τό «διῶξτε αὐτά τά σκυλιά», πού στό ἀρχικό κείμενο ἀναφερότανε στά σκυλιά «τύραννο ἤ βασιλιά». Οἱ στίχοι «τρίζουν, γκρεμίζονται θρόνοι, — νέα ζωή προχωρεῖ», στήν πορεία ἀντικαταστάθηκανε μέ τούς ἀπολιτικοποιημένους «τ' ἀντάρτικο κύμα φουντώνει, — συντρίμμια ὁ ἐχθρός θά γενεῖ». 'Ο Δ. πού τή λέξη «κύμα» τήν κάνει «κίνημα», κάνοντας καί τή σχετική χασμωδία, παραθέτει σάν πέμπτο τετράστιχο καί τό «τρίζουν γκρεμίζονται θρόνοι κλπ». Ἡ ἔκδοση «Ἄρης Βελουχιώτης» (τ. Β', σ. 130) ἀγνοεῖ καί τό «τύραννο ἤ βασιλιά» καί τό «τρίζουν γκρεμίζονται θρόνοι».

Τέλος, βλ. καί Γ. Χουλιάρα-Περικλῆ: «Πῶς ἀρχίσαμε καί πῶς φτάσαμε στήν πρώτη ὀργανωμένη σύγκρουση μέ τόν καταχτητή» στήν ἔκδοση ἐξωτερικοῦ «'Εθνική 'Αντίσταση». συλλογή τρίτη, σ. 75.

στό τμῆμα, κι ὄχι μόνο γιατί ἀκολουθεῖ τό σημαιοφόρο, ἀλλά ἀπό τό σουλούπι καί τήν κάπα του, τά τσαρούχια καί τή σκούφια του καί τά πλούσια πυκνά, ἀνασηκωτά ἄτσαλα γένια του, ὁ Περικλής, ὅπως θά μάθω σέ λίγη ὥρα τό ὄνομά του καί θά προσέξω μερικές κόνιδες στή γενιάδα του.

Ὥσπου νά σμίξουνε οἱ δυό σημαῖες καί ν' ἀνακατωθοῦνε σέ ἀγκαλιάσματα κι ἀσπασμούς ἀντάρτες καί Κλειτσιῶτες, στό μυαλό μου γίνεται, ἄθελα, μιά σύγκριση. Ἀνάμεσα στήν πρώτη ἐκείνη ὁμάδα τοῦ ἀντάρτικου π' ἀντάμωσα πρίν δυό μῆνες σχεδόν στό Βελούχι καί σ' ἐτούτη ἐδῶ πού μπαίνει τώρα δά στό χωριό. Μπροστά στό δυναμισμό, τόν ἀέρα, τό φύσημα, τόν ἀχό ἐτούτης ἐδῶ, ἔ, σκιαγμένα παιδιά μοῦ φαινόντανε τώρα ἡ ἄλλη. Κλεφτοσφύριγμα κι ἀπό τόπο σέ τόπο κλεφτοπάτημα ἐκείνη. Σάλπιγγα ἐτούτη κι ἀντρίκιος, στρατιωτικός βηματισμός στίς δημοσιές καί τά καταμεσήμερα.

Σιμώνουνε οἱ ἀντάρτες, κινάει τό πλῆθος κατά τή φάλαγγα, σμίγουνε οἱ σημαῖες. Κι ἄντρες «λεροί» κι ἁρματωμένοι καί γενάτοι, κι ἄντρες μέ τυραγνισμένα πρόσωπα οἱ χωριάτες καί παχιά μουστάκια, αὐθόρμητα ἀγκαλιάζονται, φιλιοῦνται σταυρωτά, δακρύζουνε, δέν μποροῦνε μήτε τό «καλῶς ἤρθατε» νά ποῦνε οἱ χωρικοί, μήτε τό «καλῶς σᾶς βρήκαμε» οἱ ἀντάρτες.*

Μπροστά οἱ σημαῖες, πίσω τους ἐμεῖς, χωρικοί κι ἀντάρτες σέ μιά πιά κολόνα καί οἱ πιτσιρικάδες π' ἁρπάξανε, οἱ διαβολάκηδες, κιόλας τό τραγούδι, φτάνουμε στήν πλατεῖτσα τοῦ Μεσοχωριοῦ, πού γεμίζει ἀπ' τόν ἀχό:

«Τρίζουν, γκρεμίζονται θρόνοι,
νέα ζωή προχωρεῖ»

—«Ἀπό σήμερα εἶστε ἐλεύθεροι», θά πεῖ πρός τό συγκεντρωμένο χωριό τ' ἀπογευματάκι ὁ Ἄρης. Κι ὁ λόγος του θά βγεῖ προφητικός, ἀληθινός! Μόνο σάν αἰχμάλωτοι θά ξαναπεράσουνε ἀπό τοῦτο τόν τόπο οἱ Ἰταλοί καί Γερμανοί καταχτητές. Ἀπό σήμερα 12 τοῦ Ὀχτώβρη τοῦ 1942, ναί! —εἴμαστε *ἐλεύθεροι!* Τί γλυκιά καί νά τήν προφέρεις μόνο τούτη τή μεγάλη λέξη!

Στήν πλατεία τοῦ Μεσοχωριοῦ κατά τή νοτιοανατολική πλευρά βρίσκεται ἡ ἐκκλησιά τῆς συνοικίας, τῶν Ταξιαρχῶν Μιχαήλ καί Γαβριήλ, στή δυτική τό σχολειό, μέ τίς δυό μεγάλες του αἴθουσες, πού ὅπως δέ χρησιμοποιεῖται γιατί παραπάλιωσε τό κτίριο, οἱ

* Στόν πρῶτο καιρό, ἴσαμε πού γινήκανε πιά πολλοί οἱ ἀντάρτες καί σχηματιστήκανε Ἀρχηγεῖα κατά ἐπαρχίας, ἔτσι μ' ἐναγκαλισμούς καί σταυροφιλήματα ὑποδεχόντανε καί ξεπροβοδίζανε στά χωριά τούς πρόμαχους τῆς λευτεριᾶς τῆς πατρίδας.

δάσκαλοι φοβοῦνται νά βάλουνε μέσα τά παιδιά. Στή μέση στήν πλατεία μιά μεγάλη σάν γεροπλάτανος καρυδιά καί στή ρίζα της ένα στρογγυλό πεζούλι, σχεδόν ένα ἁλώνι! Οἱ ἀντάρτες ἀποθέτουνε στή βορινή πλευρά τῆς ἐκκλησιᾶς, πού ἄρχισε νά ἰσκιώνει — ο ἥλιος ζέστανε κιόλας— καί μερικοί, πού προφανῶς ἀποστάσανε πιάνουνε καί κάθονται γύρω-γύρω στό πεζούλι στόν ἴσκιο τῆς πλατύφυλλης ἀκόμα καρυδιᾶς. Ὁ τόπος βουίζει ἀπό πολυάνθρωπο κουβεντολόι...

Ἀπό τούς Μουσκιάδες ἴσαμε τήν πλατεία τοῦ Μεσοχωριοῦ μέ τσιμπάει διαρκῶς μιά ἔγνοια. «Πῶς θά ταΐσω τόσον κόσμο;» Ἀπό χτές σκέφτουμαι τοῦτο τό ζήτημα καί λύση δέ βρίσκω ἄλλη ἐκτός ἀπό τήν «προσωπική». Διατηροῦσε ἀκόμα ὁ γέρος μας καμιά τριανταριά πρόβατα, ψωμί, δηλαδή σιτάρι-καλαμπόκι, κρατούσαμε καλά. Ἴσαμε σήμερα ἔτσι ἔλυνα τό πρόβλημα τῆς διατροφῆς τῶν ἀνθρώπων μας πού περνούσανε. Μά αὐτοί ἤτανε κάθε φορά ἕνας-δυό, τό πολύ τρεῖς. Τώρα πρόκειται γιά ὁλόκληρο στρατό. Ἡ ὀργάνωσή μας δέν εἶχε κανένα ἀπόθεμα. Στόν κόσμο, στό χωριό πῶς ν' ἀποτανθῶ; Πρώτη φορά μοῦ τύχαινε ἡ περίπτωση. Ἄ, πόσο λίγο, διάολε, ἤξερα τούς χωριανούς μου!... Μά τήν ἀλήθεια!

Μπαίνοντας στήν πλατεία, βλέπω μπροστά στό σπίτι τοῦ Γιωργαλῆ Κουτσοπάνου στή βοριοδυτική μεριά τῆς πλατείας, νά κρέμονται στά δέντρα σφάγια καί νά τά γδέρνουνε μέ βιασύνη χωριανοί μου. Ὁ Γιωργαλής, χρόνια πρόεδρος τῆς Κοινότητας καί τώρα γραμματέας της, εἶχε κάνει τό «θάμα» του. Εἰδοποίησε τούς κτηνοτρόφους, καταφτάσανε! Σ' ἄλλο δέντρο πιό πέρα ἄλλα σφάγια δεμένα ζωντανά.

Ὅταν πῆγα κατά κεῖ, ὁ Γιωργαλής μοῦ λέει: «Δυό φτάνουν, δέ φτάνουν.» Καί γελώντας προσθέτει: «πές τους νά τά πάρουν πίσω, δέ θέλουν». «Ἐγώ τό ἔφερα, λέει ἕνας τό 'χω γρουσουζιά νά τό πάρω πίσω». «Ἄμα εἶναι ἔτσι, τοῦ ἀπαντάει ὁ Γιωργαλής, πάρτο νά μᾶς τό φυλάξεις γιά ἄλλη φορά».

Ἀργότερα, πού τά κρέατα ψηνόντανε μέ πατάτες σέ ταψιά στό φοῦρνο τοῦ Ἠλία Μπαλωμένου καί πῆγα νά δῶ τό... προτσές, βρῆκα ἐκεῖ νά τά χαζιρεύει ἕναν γεροδεμένο ἀντάρτη μέ ξανθό γένι καί στολή χωροφύλακα, μέ πρόσωπο ὅλο χαμόγελο καί διάθεση καλαμπουριοῦ, ὅπως ἀποδείχτηκε σάν πιάσαμε κουβέντα. Μοῦ συστήθηκε: «Θάνος, ἐνωμοτάρχης». Τόν πίστεψα, μιά καί πού φόραε καί στολή. Μά, ὁ ἀθεόφοβος, ἤτανε ὁ Φώτης Μαστροκώστας,* χτίστης ἀπό τή Σπερχιάδα, στρατιωτικός τώρα τῆς ὁμάδας, ὁ πρῶτος ἀντάρτης, πού μαζί του ξεκίνησε ὁ Ἄρης.

Στήν πλατεία καταφτάσανε μ' ἀλλαξιές καί τσουράπια οἱ γυ-

* Πέθανε, ἀπό τίς κακουχίες, στίς φυλακές τοῦ μεταβαρκιζιανοῦ κράτους.

ναΐκες. Κι άντρες, πού σέρνανε μουλάρια φορτωμένα μήλα καί καρύδια, τά ξεφορτώνανε στό πεζούλι τής θακούφικης καρυδιάς.

—«Πού τά πάτε, τί νά τά κάμουμε όλ' αυτά; Ένα ολόκληρο διό, πού νά τά κουβαλάμε», απόρησε ένας μάλλον, κοντόσωμος, αντάρτης, όλο σβελτάδα.

—«Τί χολοσκάς, τού απάντησε ένας από τούς χωρικούς, εμείς θά τά κουβαλήσουμε μέ τά μουλάρια μας».

—«Δασκαλάκη! Κοίταξε τί θά κάνεις μ' όλο τούτο τό διό», είπε ό ίδιος αντάρτης στό Δασκαλάκη, πού έτρεξε κατά τό πεζούλι τής καρυδιάς.

Ό Δασκαλάκης ήτανε ό επιμελητής τού τμήματος. Ένας λεπτός, θά μπορούσες νά πεις καί ψηλός, άντρας μέ πολύ γλυκό ανοιχτό πρόσωπο, λίγο χλωμό, σά θλιμμένο, ένιωθες πώς τόν αγάπησες μόλις πού τόν είδες. Δέ φορούσε γένια. Όλη του ή εμφάνιση απόπνεε εκλεπτυσμένο άνθρωπο. Αυτή τήν εντύπωση μού έκανε, όταν τόν είδα πρώτη καί τελευταία φορά εδώ στό Μεσοχώρι τού Κλειτσού. Καί δέν τόν ξεχνώ ποτέ! Ό δάσκαλος Μήτσος Σαξώνης —αυτός ήτανε ό Δασκαλάκης— σκοτώθηκε ύστερ' από λίγες μέρες, στίς 29-9-42 στό Κρίκελο Ευρυτανίας, όπου οί αντάρτες χτυπήσανε ιταλικό τμήμα.

Όλη τούτη ή κλίμακα τών εναλασσόμενων συναισθημάτων, ή διαπασών τής συγκίνησης καί τής έξαρσης από τή συνάντηση μέ τήν ομάδα τού Άρχηγείου Ρούμελης, συνάντηση πού ήτανε κατά κάποιο τρόπο —σέ δυναμική ποιότητα— διαμετρικά διαφορετική μ' εκείνη μου μέ τό Άρχηγείο Ευρυτανίας, δέ μού εξαφάνισε τήν «προκατάληψη», τήν πίκα μου, άν θές, αναγνώστη μου, από τό ότι τούτο εδώ τό βροντερό αντάρτικο τμήμα μπήκε στήν περιοχή, γιά τήν οποία ήμουνα υπεύθυνος από πολλές απόψεις, χωρίς προειδοποίηση καί «κανονική» σύνδεση. Ήμουνα τότε κι άψίκορος —όλο κι όλο 23 χρονών!

Σά φτάσαμε στήν πλατεία κι αφού πρώτα είδα τά σφάγια νά ετοιμάζονται καί βεβαιώθηκα πώς τά παιδιά τής οργάνωσης καί γιά τά ψωμιά νά ψήνονται καί γιά τίς πίτες νά ετοιμάζονται είχανε καλά κουμαντάρει, κι όταν είδα —καί ξαφνιάστηκα κι ό ίδιος— τήν πρωτοβουλία καί τό ζήλο τών συγχωριανών μου νά περιποιηθούνε τούς μουσαφιραίους μας κι οί δίσκοι μέ τά γεμάτα ρακοπότηρα καί τά πανέρια μέ τά φρεσκότατα καρύδια κουβαλιόντανε καί τά χαρούμενα σιγανά γέλια ανταρτών καί χωρικών γεμίζανε τόν τόπο, αναζήτησα τόν αρχηγό τού τμήματος. Έπρεπε νά ρωτήσω, γιατί μέσα στό τμήμα δέν είδα κανέναν πού νά ξεχωρίζει σέ εμφάνιση, γιά νά τόν πάρεις γι' αρχηγό. Έπρεπε νά ρω-

τήσω. Μά όλοι οί άντάρτες, ένας-ένας ή δυό-δυό, είχανε πιάσει κιόλας κοβεντολόι, κουτσοπίνοντας καί στρίβοντας τσιγάρες, μέ τούς χωρικούς. Έκεί κατά τόν τοίχο τής έκκλησιάς, στ' απόσκιο, σάν ξέμακρα άπό τούς άλλους, πήρε τό μάτι μου έναν, πές κοντό, άντάρτη, πού όρθός καί μέ τά πόδια λίγο άνοιγμένα, προσπαθούσε νά στρίψει ένα παχύ τσιγάρο. Τόν σίμωσα. Μαυρειδερός, κρίνοντας άπό τό κούτελο, μιά καί τό πλατύ πρόσωπό του τό κατασκέπαζε μιά κοντή άκόμα, φρέσκια, δασιά γενιάδα. Μέ άντιλήφτηκε ότι πήγαινα γι' αύτόν κι άνταποδίνοντάς μου τό χαμόγελο, σάλιωσε γρήγορα-γρήγορα τό χαρτί τοῦ τσιγάρου, πέρασε καί τή γλώσσα του άπ' έξω, πάνω στήν κόλληση τοῦ χαρτιοῦ κι έκανε ένα βήμα κατά τή μεριά μου. Τοῦ έδωσα τό χέρι, «Γιωργούλας», τοῦ είπα, καί καθώς τό έσφιξε μ' έγκαρδιότητα, «Διαμαντής», μοῦ άπάντησε κι έβαλε τό τσιγάρο στό στόμα. Άπλωσα τ' άριστερό μου χέρι νά τοῦ δώσω φωτιά άπ' τό δικό μου τσιγάρο «Έτοιμο! Καί προπολεμικό;» είπε μέ φανερή έκπληξη καί χωρίς νά κρύβει τή λαιμαργία τοῦ καπνιστή.

Έκεϊνο τόν καιρό καί γιά νά μήν πάνε χαμένα κάτι λεφτά πού είχα, τά έκλεισα σέ άρκετά τσιγάρα, «Παπαστράτος Νο7» άσπρα, όπως θυμᾶμαι. Στήν άγορά πιά δέν ύπήρχανε παρά έκεϊνα τά άξιοθρήνητα «ΠΟΙΟΤ». —τά θυμᾶστε οί παλιότεροι ήδη; Τά «Παπαστράτος» τά είχα προμηθευτεῖ άπό τήν Οίκονομική Έφορία Εύρυτανίας καί χάρη στόν άδερφό μου πού τής ήτανε ύπάλληλος.

Έβγαλα τό κουτί άπό τήν τσέπη καί τοῦ πρόσφερα.

—«Μωρέ! Καί "Παπαστράτος" καί μακρυά!» έκδήλωσε τό θαυμασμό του, ό μανιώδης, όπως διαπίστωσα άργότερα, καπνιστής. «Γίνεται νά πάρω δυό», ρώτησε καί ή ματιά του ήτανε όλο παράκληση. Έσυρα τήν άπάνω σειρά τοῦ πακέτου, θά ήτανε πέντε-έξι τσιγάρα καί τοῦ τά έβαλα στή χούφτα. Τά έβαλε στήν τσέπη του, «αύτά θά καπνιστοῦν στ' άλήθεια λαθραία», είπε. «Καί μήν ξαναβγάλεις πακέτο έδώ, μοῦ παρατήρησε χαλαμπουρίζοντας. «Έχει γίνει τό μάτι μας γαρίδα γιά έτοιμο, μᾶς έχαψε τά σωθικά ή έφημερίδα. Ή γλώσσα του σά νά τσίβδιζε κομμάτι.

—«Δέ μοῦ λές, σύντροφε, τόν ρωτῶ, ποιός είναι ό έπικεφαλής τοῦ τμήματος;»

—«Άρη, έ! Άρη!» —φώναξε χωρίς νά σηκώσει τό κεφάλι καί καθώς προσπαθοῦσε νά βάλει φωτιά άπό τό τσιγάρο μου στή χοντροστριμμένη έφημερίδα του καί μόνο μέ τό ένα μάτι κοίταξε πρός τά έκεί πού ήτανε αύτός πού τόν έκραξε Άρη.

Μᾶς πλησίασε ένας κοντοδεμένος, λεπτός —τότε— νευρώδης άντρας. Ήταν έκεϊνος πού είχε φωνάξει τό Δασκαλάκη. Φοροῦσε άπλό στρατιωτικό έρέας, χακί χιτώνιο Έλληνα φαντάρου, χυλό-

τα επίσης τό ίδιο, φανταρίστικες περικνημίδες (γκέτες), άρβυλα. Φυσεκλίκια σταυρωτά καί στή μέση. Ἀπό τόν ὤμο μέ τήν κάνη πρός τή γῆ κρεμότανε μιά μάλιγχερ ἀραβίδα. Ἀπ' τό δεξί ὤμο πρός τήν ἀριστερή πλευρά ἕνα λουρί κράταγε τό περίστροφό του «Γκόλτς» 38. Ἀπ' τόν ἄλλο ὤμο πρός τά δεξιά κρεμόντανε τά κιάλια του. Στίς ἐπωμίδες τοῦ χιτώνιου μέ κίτρινη κλωστή ἤτανε κεντητό ἀπό ἕνα μικρό ἀστέρι, πού ὑποδήλωνε τό βαθμό τοῦ ταγματάρχη. Εἶχε τό δίκωχο ἀνασηκωμένο καί στήν κορφή τοῦ φαρδιοῦ μετώπου γυαλίζανε κολλημένα ἀπό τόν ἱδρώτα κατάμαυρα μαλλιά. Ὄχι καί μακριά, ἀλλά πλούσια σέ φούντωμα μαύρη γενιάδα καί στιλπνή στόλιζε τά ὡραῖα χαρακτηριστικά τοῦ προσώπου. Καί δυό μάτια ἀητοῦ! Γεμάτα δύναμη, σέ καθήλωνε ἀμέσως, δέ σ' ἀφήνανε νά ξεκολλήσεις τήν προσοχή σου ἀπό τή σαγήνη τους. Πρόσεξα στό βάδισμά του, ὁ δρασκελισμός του ἤτανε, σέ σχέση μέ τό ὅλο μπόι του, μεγάλος καί ταχύς, τανυστός.

Ἔτσι πρωτογνώρισα τόν Ἄρη Βελουχιώτη. Καί τόν ἀγάπησα. Καί ξέρω πώς κι ἐκεῖνος ἔτρεφε, ὥς τό τέλος, αἴσθημα συντροφικῆς καί συναγωνιστικῆς ἀγάπης γιά μένα. Κι ἄς εἴχαμε ὄχι μιά καί δυό φορές διαφωνίσει καί λογοφέρει γιά ζητήματα τοῦ ἀγώνα. Καί τόν ἔκλαψα, τόν ἔκλαψα πολύ, ὅταν χάθηκε. Κι ἀπό τήν καρδιά μου ποτέ δέν τόνε βγάζω, παρόλα τά πού ἔχω χρέος νά τοῦ καταμαρτυρήσω...

Σφίξαμε δυνατά τά χέρια. Καί τραβήξαμε πρός τήν πάνω μεριά τῆς πλατείας, ἐκεῖ μπροστά στό σπίτι καί τό μαγαζί τοῦ Μαλάμη, καθήσαμε στό πεζούλι. Ὁ Ἄρης ἔβαλε τήν ἀραβίδα του ἀνάμεσα στά σκέλια καί στό κοντάκι, π' ἀκούμπαε στή γῆ, σταύρωσε τίς ἀρίδες του.

—Ὡραῖος, μά τήν ἀλήθεια, κόσμος τό χωριό σου, μοῦ εἶπε.

—Ὡραῖος πράγματι, μά ἐσύ...

—Τί ἐγώ; —μέ διέκοψε καί σπίθισε τό μάτι του.

—Τόν γράφεις στίς ἀρβύλες σου. Γιατί μπῆκες στήν περιοχή μας χωρίς νά εἰδοποιήσεις τήν ὀργάνωση, χωρίς κανονική ἐπαφή; Θά πάθουμε ζημιές ἔτσι πού θά τό φυσᾶμε καί δέ θά κρυώνει!

—Τί μοῦ τσαμπουνᾶς τώρα; Στό βιλαέτι μου; Ἀρχηγεῖο Ρούμελης εἶμαι, τό χέρι θά σᾶς πάρω; Ἤ ἐδῶ δέν εἶναι Ρούμελη; Ὁ Μπακόλας σᾶς τά δασκαλεύει αὐτά; Μοῦ παραμπαίνει στό ρουθούνι...

Ἡ ἔκφραση τοῦ προσώπου του ἔχασε ὅλη τή γλυκάδα καί τήν ἡμεράδα πού εἶχε λίγα δευτερόλεφτα πρίν. Τό μάτι του σκλήρυνε σά στουρνάρι. Ὁ τόνος τῆς φωνῆς του πῆρε μιάν ὑπεροψία, πού ξάφνιαζε. Ἔνιωθες ἀμέσως τήν ἀνατριχίλα ὅτι μιλοῦσε ἡ κουμπούρα, ὁ «στρατιωτικός» πρός τό μή στρατιωτικό. Κι ὡς εἶχε

σάλει καί δόση ἀπό φαρμάκι στά λόγια του, γινόταν φανερό, ὅτι ἤθελε νά προσβάλει τό συνομιλητή του καί μέ πρόθεση νά τοῦ «πάρει τόν ἀέρα».

Καψούλι κι ἐγώ τά χρόνια ἐκεῖνα, πῆρα φωτιά.

—Κάνεις ἕνα λάθος καί μάλιστα βασικό, σύντροφε, τόν διέκοψα μέ ψυχρό τόνο καί καμπανιστά τά λόγια. Στό βιλαέτι σου εἶπες; Ποιό βιλαέτι; Τό βιλαέτι εἶναι τοῦ λαοῦ αὐτουνοῦ ἐδῶ. Κι ὁ λαός αὐτός ἔχει ὀργάνωση, πού τόν ἐκπροσωπεῖ. Κι ἄν δέν κάνω λάθος, κι ἐσύ, ὅπως καθένας μας, ἔχεις ταχτεῖ ἀπό τό Κόμμα νά τόν ὑπηρετεῖς. Γιαυτό μήπως δέ σ' ἔστειλε τό Κόμμα στό βουνό; Καί ὑπεύθυνος, ὅπως ξέρεις, αὐτῆς ἐδῶ τῆς ὀργάνωσης τῆς περιοχῆς Κτημενίων, συνεπῶς κι ἐκπρόσωπος τοῦ λαοῦ της, εἶμαι τούτη τή στιγμή ἐγώ. Κι ἀφοῦ σώνει καί καλά θέλεις νά μιλᾶμε γιά βιλαέτια, αὐτό τό βιλαέτι πρίν ἀπ' ὅλα εἶναι δικό μου.

Ὅλη τήν ὥρα πού μιλοῦσα μέ κοίταζε σύξυλος.

—Δέν εἶσαι καλά, σύντροφε, ἔλα στά συγκαλά σου, εἶπε μαλακά.

—Νά τό συζητήσουμε καί νά τό συζητήσουμε σάν κομματικοί ἄνθρωποι καί θά βροῦμε ποιός εἶναι καί ποιός δέν εἶναι στά καλά του. Ὅμως νά θέλουμε νά συνεννοηθοῦμε. Παστρικά: ἐδῶ ὑπάρχει ὀργάνωση...

—Τό ξέρω, ξέρω κι ἐσένα, ἄκουσα, τό βλέπω στήν ὑποδοχή στό χωριό σου, λοιπόν;

—Λοιπόν; Δέν μπορεῖς νά ἀγνοεῖς τήν ὀργάνωση. Γιατί ἄν δέν ἤθελε αὐτή ἡ ὀργάνωση νά βρεῖς ψωμί, ἔ, δέ θά τό 'βρισκες. Δέ μοῦ πάτησες τά οἰκόπεδα καί φωνάζω. Ἔχω εἰδοποίηση ἀπό τό Καρπενήσι, τήν 'Αχτιδική, ὅτι οἱ 'Ιταλοί θά βγάλουν ἀντιαντάρτικο ἀπό λεγεωνάριους καί καθάρματα, πού παρασταίνοντας τούς ἀντάρτες θά μπαίνουν στά χωριά καί θά μᾶς χαλάσουν κόσμο. 'Εντολή ρητή: χωρίς κανονική σύνδεση καμιά ἐπαφή μέ ὁμάδες. Βάνεις μέ τό νοῦ σου ποιές τραγικές συνέπειες θά εἶχε, ἄν σέ παίρναμε γιά κάτι τέτοιο καί σοῦ στήναμε καρτέρι στή ρεματιά ἔξω ἀπό τή Φουρνά ἤ στό ρέμα στόν «Ντρουβανιάρη» καθώς ἐρχόσουνα ἀπό τή Φουρνά στόν Κλειτσό;

Μέ λοξοκοίταξε σά νά μέ ζύγιαζε, κράτησε λίγο τή ματιά του πάνω στό πρόσωπό μου, δάγκωσε τό κάτω χείλι του μέ τό απάνω του κι ὕστερα ἥσυχα εἶπε:

—Παλαβός εἶσαι ἤ τόν παριστάνεις;

Καί σκληραίνοντας ἀπότομα τή φωνή του, πρόστεσε:

—Ἄσε, ρέ σύντροφε, τά κουραφέξαλα. Καί νά μοῦ δώσεις τά ὅπλα πού διαθέτεις...

—Καί βέβαια θά σοῦ δώσω ὅπλα. 'Αλλά θεωρῶ καί πρωταρχικό νά ξεκαθαρίσουμε τό θέμα. Κατά τήν ἀντίληψή μου, τό αντάρ-

τικο είναι τό ένοπλο τμήμα τής 'Οργάνωσης κι όχι ή 'Οργάνωση μιά βοηθητική ύπηρεσία τοῦ ἀντάρτικου. Νοικοκύρης στήν περιοχή της είναι ή 'Οργάνωση, συμφωνοῦμε ἤ ὄχι πάνω σ' αὐτήν τήν ἄποψη;

—Τό ἀντάρτικο θά φτιάξει τίς ὀργανώσεις, ὅπου τοῦ χρειάζονται, μοῦ ἀπάντησε κοφτά, βοναπαρτικά, γιά νά μήν πῶ βάναυσα.

Ἡ ἀπάντησή του μέ ἄφησε στήλη ἅλατος.* Κι ὅταν συνέφερα ἀπό τήν κατάπληξη τόνε ρωτῶ:

—Ποιός εἶναι ὁ πολιτικός ἐπίτροπος τοῦ τμήματος;

Μ' ἔκοψε τόσο λοξά μέ τό μάτι, πού ή χάντρα μοῦ φάνηκε πώς ἀναστράφηκε κι ἦτανε ἡ ματιά του σά νά μοῦ ἔλεγε δηκτικά: «καί ποιός, βρέ ἐξυπνάκια, σοῦ τά ἔμαθε αὐτά περί... ἐπιτρόπου;» Μά πρίν προκάνει νά πεῖ τίποτα, πρόστεσα: «δέν πιστεύω νά μήν ἔχετε στό τμῆμα πολιτικό ἐπίτροπο».

Τετραπέρατος, ἄφησε στήν ἄκρη τῶν χειλιῶν του ἕνα πικρό, μᾶλλον, χαμόγελο κι ἔκραξε: «Περικλή! Περικλή!» Καί σάν πρόστρεξε σέ μᾶς ὁ Περικλής τοῦ εἶπε: «Πέστε τα, ἐδῶ μέ τό σύντροφο. Εἶναι ὁ γραμματέας τῆς κομματικῆς ὀργάνωσης σέ τοῦτα τά χωριά. Οἱ δυό μας δέν τά πολυχαταφέραμε».

Ὁ θεός, πού λένε, ἄς μέ σχωρέσει, μά ὅπως περιφρονητικά τά εἶπε, ἀκόμα καί γιατί τά εἶπε αὐτά τά τελευταῖα, μοῦ ἔδωσε τήν ἐντύπωση ὅτ' ἦτανε μιά πονηρή προειδοποίηση στόν Περικλή γιά τό ὅτι δέ συμφωνεῖ μαζί μου.

Μέ τόν Περικλή, φορτωμένο κι αὐτόν φισεκλίκια καί ἐξαρτύσεις, κάπα καί ψεῖρες, τραβηχτήκαμε κατά τό ἄλλο πεζούλι, κοντά στό σχολειό.

Ὁ Περικλής ἦτανε μέλος τῆς ΠΕΦΦΕ τοῦ ΚΚΕ, μά ἐγώ αὐτό τότε δέν τό ἤξερα. Ἀλλά γιά νά εἶναι ἐπίτροπος σήμαινε πώς ἦτανε κομματικό στέλεχος.

Καλόκαρδος μοῦ φάνηκε ἀπό τήν ἀρχή τῆς κουβέντας, μ' ἕνα χαμόγελο, πού ὅμως, ὅπως πρόσεξα σύντομα, τό ἀπόσερνε ἀμέσως καί στή θέση του ἔβαζε μιά ἔκφραση ὑπεροψίας, θά μποροῦσες νά πεῖς, ὅταν τά λόγια τοῦ συνομιλητῆ του δέν τοῦ ἀρέσανε.

* Σχετικά μέ τό ζήτημα τῶν σχέσεων τοῦ Ἄρη μέ τίς πολιτικές ὀργανώσεις, ἰδιαίτερα στήν ἀρχή τοῦ ἀντάρτικου, ὁ Δημητρίου-Νικηφόρος ἐπισημαίνει:

«Ἐκεῖ ὅμως πού οἱ τέτοιες ἀδυναμίες τοῦ Ἄρη εἶχαν πολύ περισσότερες καί πιό ἄσχημες ἐκδηλώσεις ἦταν οἱ σχέσεις του μέ τίς πολιτικές ὀργανώσεις, θέμα γιά τό ὁποῖο δέν ἔχω ὑλικό νά μιλήσω, ἄν καί ξέρω πόσο ἀλήθεια εἶναι αὐτό. Μιά μόνιμη τάση του ν' ἀγνοεῖ τίς καταστατικές ὑποχρεώσεις τόν ὁδηγοῦσε σέ μιά σειρά ἐκδηλώσεις βοναπατρισμοῦ, πού στό τέλος-τέλος ἀδυνάτιζαν καί τήν ἴδια τήν ὀρθότητα τῶν ἀπόψεών του, ὅταν ὑποστήριζε κάτι ὀρθό». (Βλ. «Μετά τό Γοργοπόταμο» σ. 130).

Τοῦ ἀνάπτυξα τίς ἀπόψεις μου γιά τίς σχέσεις 'Οργάνωσης καί ἀντάρτικου. 'Από τό ξύσιμο ἀμηχανίας πού ἔκανε ὁ σύντροφος στό κεφάλι του κι ἀπό τήν χωρίς νόημα προσπάθειά του νά σιάξει τήν ἀτλαζένια σκούφια του στά φουντωτά κατσαρά ἄτσαλα μαλλιά του, μποροῦσες νά βγάλεις δυό διαμετρικά ἀντίθετα συμπεράσματα: ἤ ὅτι ξαφνιαζότανε ἀπό τή θέση τοῦ προβλήματος ἀκούοντάς το γιά πρώτη φορά, ἤ ὅτι τό εἶχε μπουχτίσει, χωρίς νά βρίσκει καί μιά λύση.

Φοβήθηκα πώς ἡ στιγμιαία τούτη ἀμηχανία τοῦ Περικλῆ προμήναγε ἀσυμφωνία του μαζί μου καί γιά νά ἐνισχύσω τήν πλευρά μου πρόστεσα, ὅτι ἁρμόδιο καί ταυτόχρονα ὑπεύθυνον ἀπέναντι στό Κόμμα γιά τίς σχέσεις πολιτικῶν ὀργανώσεων κι ἀντάρτικου, γιά τή συμπεριφορά τοῦ τελευταίου πρός τόν πληθυσμό, θεωρῶ τόν πολιτικό ἐπίτροπο τοῦ τμήματος. Κι ὑπογράμμισα ἄλλη μιά φορά πώς δέν προμηνάει παρά δημιουργία προβλημάτων ἡ ἀντίληψη τοῦ Ἄρη περί «διλαετιοῦ» του.

'Ο Περικλῆς ἤθελε νά βρεῖ ἐπιχειρήματα νά δικαιολογήσει τόν Ἄρη. 'Απόδωσε στή βιασύνη καί σέ ἀντικειμενικές δυσκολίες τήν ἔλλειψη κανονικῆς σύνδεσης μέ τήν 'Οργάνωσή μας.*

Καί γιά νά μήν πολυλογοῦμε ἐδῶ, μέ τόν Περικλή βρεθήκαμε σύμφωνοι γιά τήν ἀνάγκη νά ἐξασφαλιστεῖ καλή συνεργασία ἀντάρτικου καί πολιτικῶν ὀργανώσεων. Μέ διαβεβαίωσε πώς δέ θά προβαίνουνε σέ καμιά ἐνέργεια στά χωριά χωρίς συνεννόηση μέ τίς ὀργανώσεις.

Σημείωνε ἐδῶ, ἀναγνώστη, πώς στήν κουβέντα μας τούτη μέ τόν ὑπεύθυνο γιά τά πολιτικά θέματα, τόν ἐπίτροπο τοῦ 'Αρχηγείου Ρούμελης, δέ θίχτηκε μήτε ἀπό ἐκεῖνον, μήτε ἀπό μένα πρόβλημα διαδοχῆς, ἀντικατάστασης τῶν κρατικῶν ὑπηρεσιῶν, πού ἀπό χτές ἤτανε καταλυμένες στήν περιοχή μας. Καί παρά τό τραγούδι τῶν ἀνταρτῶν, πού ἔλεγε: «Τρίζουν, γκρεμίζονται θρόνοι — νέα ζωή προχωρεῖ».

---

* 'Ο Θαλῆς ἔλεγε: «Σοφώτατον χρόνος· ἀνευρίσκει γάρ πάντα». Καί δέ χρειάστηκε πολύς χρόνος γιά νά πειστῶ, ὅτι ἡ ἀξίωσή μας γιά κανονικές συνδέσεις καί «πράσινες τσατσάρες», γιά νά μήν πῶ «ἄλογα», ἤτανε παράλογη. Προφανῶς ἔβγαινε ἀπό τήν ἀρχική «σύλληψη» τοῦ ἀντάρτικου στό ρόλο τοῦ «κρυφτούλι» καί τοῦ «λημεριοῦ», τήν ἀντίληψη τῆς παρανομίας τῶν πόλεων. Μιά τέτοια διαδικασία, μέ τήν ὁρμή πού ἐμφανίστηκε ἡ ὁμάδα τοῦ Ἄρη, ἀπό τό τέλος τοῦ καλοκαιριοῦ τοῦ 1942 ἰδιαίτερα, καί τήν ἀνάπτυξη πού ἔπαιρνε τό ἀντάρτικο, ἤτανε ἀδύνατο νά τηρηθεῖ. Κι ἀπό στρατιωτική ἄποψη κι ἀπό τήν πλευρά τῆς ἀσφάλειας τῶν τμημάτων ἤτανε ἀπαράδεχτη μιά τέτοια ἀξίωση τῶν ὀργανώσεων. Κι ἡ ζωή τήν ἀπόρριψε, δέν τηρήθηκε, δέν ἐφαρμόστηκε. Κι ἀνεξάρτητα ἀπό τήν ὅλη διάθεση τοῦ Ἄρη πρός τίς πολιτικές ὀργανώσεις, σάν στρατιωτικός ἡγέτης εἶχε δίκιο. 'Η Ρούμελη —καί πέρα ἀπό αὐτή— ἤτανε ὁ χῶρος δράσης του, ἔπρεπε νά κινεῖται χωρίς δεσμεύσεις.

Φώναξε ὁ Περικλῆς τόν Ἄρη καί, γελώντας, «φιλιώσαμε».

—Γι' αὐτές τίς δουλειές ὑπεύθυνος εἶναι ὁ Περικλῆς. Ἐμεῖς θά πειθαρχοῦμε, εἶπε ὁ Ἄρης τελείως σοβαρά.

Καί κατεβήκαμε στήν πλατεία, ὅπου ἀντάρτες καί χωρικοί παρέες-παρέες κουβεντιάζανε, καπνίζανε, μασουλάγανε καρύδια ἤ μῆλα μιά κι ἀργούσανε τά κρέατα νά γίνουνε.

—Δέν καθόμαστε ἐδῶ; εἶπε ὁ Ἄρης σά βρεθήκαμε κάτω ἀπό την καρυδιά. Καί καθήσαμε στό πεζούλι της.

Ἐνδιαφέρθηκε γιά τήν Ὀργάνωσή μας καί τά προβλήματά της. Τοῦ ἔκανα μιά ἐνημέρωση. Τοῦ εἶπα γιά τά ἄλευρα, τό ἁλάτι, γιά τήν «Ἐπιτροπή Ἐπίλυσης ὅλων τῶν προβλημάτων τοῦ χωριοῦ», γιά τή «Λαϊκή Πολιτοφυλακή». Καί τοῦ ἐξήγησα, μέ τήν εὐκαιρία, γιατί δέν μπορῶ νά τοῦ δώσω ὅλα τά ὅπλα μας, δέχτηκε τήν ἄποψή μου. Τοῦ εἶπα τί κάναμε μέ τή «Δεκάτη» (ὁ ἀναγνώστης θά τό βρεῖ σέ τοῦτο τό κεφάλαιο κι ὅτι τό σιτάρι της εἶναι στήν ἀποθήκη, στήν ἄκρη τῆς πλατείας, σέ οἴκημα τοῦ γιατροῦ Μαλάμη. «Νά τό μοιράσουμε στόν κόσμο», εἶπε. «Σύμφωνοι», τοῦ απάντησα. Τοῦ εἶπα τήν ἄποψή μου πώς δέν ἔπρεπε νά κάψει τό ἀρχεῖο τοῦ Σταθμοῦ Φουρνᾶς, ἀλλά νά μᾶς τό παραδώσει. «Μωρέ! εἶπε, δίκιο πού ἔχεις! Πάνω στή φούρια, κατάλαβες; Δέ μοῦ πῆγε στό νοῦ. τίς μπασκίνες!»

Ὅμως, οὔτε σ' ἐκεῖνον, οὔτε σ' ἐμένα γεννήθηκε, στή συζήτησή μας ἐτούτη, τό ἐρώτημα: τί θά μπεῖ, τί θά βάλουμε στή θέση τῆς κρατικῆς ὑπόστασης πού διαλύσαμε;

Μᾶς πλησίασε ὁ γιατρός Κώστας Μαλάμης, ὁ Ἄρης σηκώθηκε. Εἶχε ἤδη γνωριστεῖ μέ τό γιατρό, κουβεντιάσανε ἀρκετά κιόλας. «Δέξου σέ παρακαλῶ, κύριε ταγματάρχα, ἕνα μικρό δωράκι», εἶπε ὁ γιατρός καί τοῦ ἔδωσε ἕνα δεματάκι. «Εὐχαριστῶ πολύ, γιατρέ μου, μέ ὑποχρεώνεις, ἀπάντησε ὁ Ἄρης. πῆρε τό δέμα, τό ἄνοιξε. Ἦτανε δυό ὁλοκαίνουργα ἄσπρα πουκάμισα, ποπλίνα πρώτης. Ἀσφαλῶς θά ἔκανε ἀρκετή προσπάθεια ὁ Ἄρης νά κρύψει τό ξύνισμα τοῦ προσώπου του. Ὁ γιατρός προφανῶς ἤθελε νά κολακέψει μέ τό δῶρο του τόν ἀρχηγό τοῦ τμήματος. Ὁ Ἄρης, ὅμως, τό πῆρε ἀλλιῶς, στενά, σάν μικροπολιτική τοῦ γιατροῦ. Καί τόν πρόσβαλε, σχεδόν. Ἔκραξε: «Δασκαλάκη! Πάρε αὐτά τά πουκάμισα, δές ποιός ἔχει ἀνάγκη καί δῶσ' τα». Ὁ γιατρός κατάπιε τήν προσβολή, πού ὁπωσδήποτε δέν ἐπιτρεπόταν στόν Ἄρη νά τοῦ κάμει. Χοντροκοπιά καί μονοκομματιά. Μποροῦσε, ὅταν θά ἔφευγε ὁ γιατρός, νά τά διαθέσει, γιά νά μήν τοῦ ποῦνε πώς δέχτηκε διακρίσεις.

Ἔτσι, μ' αὐτή τή διακοπή, μ' αὐτό τό ἐπεισοδιάκι, πού μοῦ χτύπησε στά νεῦρα, οὔτε ὁ Ἄρης ἀπάντησε σέ ὅσα τοῦ εἶπα, οὔτε ἐγώ εἶχα ὄρεξη νά συνεχίσω.

Ἀλλά ὑπῆρχε ἀκόμα ἕνα ζήτημα, πού ἤθελα νά κουβεντιάσω μαζί του. Κι ἔδωσε τό μίτο ὁ ἴδιος, ἀποτραβώντας, μάλιστα, τήν προσοχή μου ἀπό τήν ἐντύπωση, πού μοῦ ἔκανε ἡ συμπεριφορά του πρός τό γιατρό.

—Πές μου, τί συγκεκριμένο ἔχετε γι' αὐτές τίς ἀντιομάδες, πού εἶπες, ὅτι σκοπεύουν νά βγάλουν οἱ Ἰταλοί; Ἤ εἶναι μπαρούφα;

Πρίν ἀπό τρεῖς ἤ τέσσερες μέρες ἤμουνα στό Καροπλέσι γιά ὀργανωτική δουλειά. Ἐκεῖ μέ πῆρε στό τηλέφωνο ἀπό τόν Κλειτσό ὁ Σοφοκλῆς Κατσόγιαννος καί μοῦ μετάδωσε μιά ἀνατριχιαστική, φρικιαστική εἴδηση.

Περάσανε ἀπό τότε 28 χρόνια. Παρόλ' αὐτά νιώθω κι αὐτή τή στιγμή τήν ἴδια πού δοκίμασα κι ὅταν τήν πρωτάκουσα φρικίαση. Κι εἶμαι, δυστυχῶς, ἀναγκασμένος νά τή μεταδώσω καί στόν ἀναγνώστη.

Θά ὑπάρξουνε, ἴσως, κι ἐκεῖνοι, καλοπρόθετοι, πιστεύω, πού θά μέ ψέξουνε γιά τήν... πτωματολογία. Ἄς μή βιαστοῦνε. Δέν εἶναι μόνο ἡ ἀρχή τῆς ἀρχαιοελληνικῆς ρήσης «ἐλευθέρου ἀνδρός ἐστιν ἀεί τἀληθῆ λέγειν», πού μοῦ ἐπιβάλλει νά μιλήσω —πρώτη φορά δημόσια— γιά τήν ἀπαίσια περίπτωση. Εἶναι, προπαντός, τό γεγονός, ὅτι αὐτή στάθηκε ἕνας, ὀδυνηρός πολύ, ἀλήθεια, ἀπό τούς *πόνους* τῆς ἐπερχόμενης γέννας τῶν Θεσμῶν τῆς Λ.Α. καί τῆς Λ.Δ.

Θά πῆτε: χωρίς τό μακάβριο ἐπεισόδιο οἱ Θεσμοί δέ θά εἴχανε γεννηθεῖ; Κανένας δέν μπορεῖ νά τό ἰσχυριστεῖ αὐτό. Οἱ Θεσμοί ἤτανε νομοτελειακοί. Αὐτό, ὅμως, δέν ἀναιρεῖ τήν ἀλήθεια, πώς ἡ συγκεκριμένη ἐμφάνισή τους εἶχε τά συγκεκριμένα αἴτια, κίνητρα καί περιστατικά τους, πού ἐξηγοῦνε τό δοσμένο ἀποτέλεσμα. Τό τυχαῖο, τό συμπτωματικό, δέν ἀπουσιάζει ἀπό τήν κίνηση τῆς ἱστορίας, ἄν καί δέν εἶναι αὐτό τό καθοριστικό, τό «σέ τελευταία ἀνάλυση». Ὅμως, δέν τό παραγνωρίζουνε, ὅπως τό εἴδαμε ἤδη, οἱ θεμελιωτές τοῦ Ἐπιστημονικοῦ Σοσιαλισμοῦ.

Ἄς ξαναγυρίσουμε στό συγκεκριμένο.

Ὁ Σοφοκλῆς μοῦ εἶπε, λοιπόν, ὅτι πάνω ἀπό τό χωριό Χόχλια, στό ξέφωτο, ὅπου καί ἡ βρύση στό δρόμο ἀπό τή Βράχα γιά τό Καρπενήσι, βρεθήκανε σήμερα νεκρά ἀπό ἀνθρώπινο χέρι τά δυό ἀνήλικα κοριτσάκια τοῦ Κόδρα.

Αὐτός ὁ Κόδρας, κάτοικος Χόχλιας, πρίν ἀπό κάμποσο καιρό, ἴσως ἕνα μήνα, κατάσφαξε μ' ἕναν κλαροκόπο (μεγάλο κλαδευτήρι) τόν ἀδερφό του πάνω σέ λογομαχία καί καυγά πού εἴχανε «γιά μιά σποριά τόπο», πού λένε, γιά διαμφισβητούμενο τμῆμα πατρικοῦ χωραφιοῦ. Ὁ ἀδερφοφονιάς εἶχε παρουσιαστεῖ στή χωρο-

φυλακή μετά τό φόνο καί προφυλακίστηκε στό Καρπενήσι.

Τό ἐπεισόδιο προκάλεσε τόν ἀποτροπιασμό, μά σύντομα ξεχάστηκε, ὅπως συνήθως.

Ἦτανε φυσικό ὁ νοῦς νά πάει ἀμέσως στήν ἐκδοχή ἐκδίκησης ἀπό μέρους συγγενῶν τοῦ σφαγμένου Κόδρα. Ὅμως ὁ Σοφοκλής πρόστεσε καί τήν πληροφορία, σωστότερα τή διάδοση πού ἁπλώθηκε κιόλας στά χωριά τῶν Κτημενίων, ὅτι τά παιδιά τά χαλάσανε ἀντάρτες περαστικοί ἀπό τή Χόχλια.

Στή θέση μου ἄν ἤσουνα, ἀναγνώστη, δέ θά σοῦ περνοῦσε ἀμέσως ἡ σκέψη, ὅτι πρόκειται γιά λεγεωνάριους, πού παριστάνανε τούς ἀντάρτες, γιά ἀντιομάδες; Ποιά ἐπιτυχέστερη γιά τόν ἐντρό κατασπίλωση τῆς φήμης τοῦ ἀντάρτικου;

Εἶπα ἀμέσως τή γνώμη μου στό Σοφοκλή. Ὅτι πρόκειται γιά λεγεωνάριους, νά εἰδοποιηθεῖ ὁ κόσμος νά ἔχει τό νοῦ του, ὅπου ξεμυτίσουνε, νά εἰδοποιηθοῦμε, νά τούς περιποιηθοῦμε, ὅπως τόν περασμένο χρόνο τούς πλιατσικολόγους.

Ἔφυγα ἀπό τό Καροπλέσι καί τό ἴδιο βράδυ ἤμουνα στόν Κλειτσό. Οἱ ἄνθρωποι μιλούσανε γιά τό γεγονός μέ φανερό φόβο. Κι ὁ ἴδιος ἤμουνα πολύ ἀνήσυχος.

—Ἡ Χόχλια δέν εἶναι μπαρούφα, εἶναι μακάβριο γεγονός, ἀπάντησα στόν Ἄρη.

—Δυστυχῶς καί γεγονός εἶναι καί δέκα φορές δυστυχῶς, ὅτι τό ἔκαμαν δικοί μας... Σά νά μή μᾶς φτάναν τά ἄλλα μας!...

Ἔμεινα ἄναυδος. Ἡ γλώσσα μου δέθηκε, τό σάλιο μου στέγνωσε μονομιᾶς, ζαλίστηκα, μοῦ ἦρθε ναυτία.

Ὁ Ἄρης μοῦ διηγήθηκε, στ' ἀλήθεια μέ πολύ πόνο κι ἀγαναχτισμένος, τά ὅσα σχετικά εἶχε κι αὐτός πληροφορηθεῖ.

> Τοῦ Μπελῆ δέν τοῦ ἄρεσε ἡ Εὐρυτανία, στό Ἀρχηγεῖο τῆς ὁποίας ἦτανε καπετάνιος, τό τρίτο μέλος τῆς διοίκησης. Νοστάλγησε τά χώματά του. Λέγανε ἀργότερα, ὅτι τά εἶχε τσουγκρίσει καί μέ τόν Ἄθω. Ἦτανε καί πού ἤθελε νά εἶναι μόνος του, μέ δικό του νταϊφά στόν τόπο του. Τότε πολλές ἀπαιτήσεις νά εἶχες ἀπό τόν Νάκο γιά μιά ὀρθή ἀντίληψη τοῦ ΕΛΑΣ, διάβολε, πολλά τά ἤθελες! Τό λάθος ἦτανε πού τόν ἀφήσανε μόνο.
>
> Πῆρε, λοιπόν, ὅσους τόν ἀκολουθήσανε, βασικά συντοπίτες του, καί τράβηξε γιά τά μέρη τοῦ Δομοκοῦ. Βολόδερνε, ὅμως, κάμποσο στά χωριά τῆς Εὐρυτανίας, ἔπεσε κατά τά Κάψια. Περνοῦσε ἀπό τή δημοσιά Καρπενήσι-Λαμία αὐτοκίνητο τῆς συγκοινωνίας, ὁ Μπελής μέ τούς ἀντάρτες του τό σταματήσανε. Μέσα, μαζί μέ τούς ἄλλους ἐπιβάτες ἦτανε κι ὁ ἀδερφοκτόνος Κόδρας, μέ χειροπέδες. Τόν συνοδεύανε δυό χωροφύλακες γιά τίς φυλακές Λαμίας. Ὁ Μπελής ἀφό-

πλισε τούς χωροφύλακες καί τούς έστειλε στά σπίτια τους, έλυσε τόν Κόδρα καί τόν πήρε μαζί του. Τοῦ πρότεινε νά μείνει άντάρτης, (βρῆκε, ό βλοημένος νά κάνει.. στρατολογία!), έκεῖνος προσποιήθηκε πώς δέχεται, τοῦ δώσανε όπλο. Τήν πρώτη νύχτα κιόλας ό Κόδρας τό έσκασε μαζί μέ τό όπλο! Ὁ Μπελής έγινε θηρίο. Μιά καί δυό στή Χόχλια, βρίσκει τά κοριτσάκια τοῦ «λιποτάχτη», τά παίρνει ραέμια καί στέλνει άνθρωπο νά βρεῖ τόν τραγικό πατέρα τους, τόν άδερφοφονιά, καί νά τοῦ πεῖ, άν σέ δυό μέρες δέν παρουσιαστεῖ στό τμῆμα τοῦ Μπελῆ, έτοῦτος θά χαλάσει τά παιδιά. Ὁ άνθρωπος βρῆκε τόν Κόδρα, τόν είδοποίησε. Φαίνεται, όμως, πώς έκεῖνος δέν πίστεψε τή φοβερή άπειλή, ίσως καί νά φοβήθηκε γιά τή ζωή του νά παρουσιαστεῖ, προτίμησε νά πάει ξανά στή χωροφυλακή, στή Λαμία αύτή τή φορά. Καί νά πού ό καθυστερημένος κι άγράμματος Μπελής μέ τήν ψυχολογία τοῦ κλέφτη άκόμα, πραγμάτωσε τό τρομερό έγκλημα πού είχε άπειλήσει...

—Τό κακό έγινε καί μέ τίποτα δέ διορθώνεται, έκλεισε τήν άνατριχιαστική διήγηση ό Ἄρης.

Καί σωπάσαμε κι οί δυό γιά πολλή ὥρα.

—Διορθώνονται, όμως, οί ήθικές συνέπειές του στόν πληθυσμό, εἶπα στόν Ἄρη, διακόβοντας τή σιωπή. Καί τοῦ ζήτησα νά συλλάβει άμέσως τόν Μπελή, νά τόν όδηγήσει στή Χόχλια καί μπροστά στό λαό νά τόν περάσει άνταρτοδικεῖο καί νά τόν ντουφεκίσει στήν πλατεία τοῦ χωριοῦ. «Ἀλλιῶς, τοῦ τόνισα, δέ μᾶς ξεπλένουν χίλιες Μέγδοβες». Τόν εἶδα άληθινά στενεμένο. «Ἀπόξω άπ' τό χορό πολλά τραγούδια», μοῦ άπάντησε σέ πολύ σιγανό τόνο. «Ξεχνᾶς μόνο, πώς έγώ εἶμαι καταμεσῆς σέ τοῦτο τό χορό, τόν διέκοψα μέ έντονη φωνή. Κι ό Μπελής σου έπιασε τό Δομοκό, μήν τόν εἴδατε! Κι έσύ αύριο πιάνεις δέν ξέρω ποῦ, άλλά έγώ μένω ἐδῶ! Ἐγώ δίνω λόγο καί στόν κόσμο μου καί στό Κόμμα γιά ό,τι γίνεται στό χῶρο μου. Λοιπόν;»*

* Καί νά δεῖς πῶς τά φέρνει ή ζωή, ή ρημάδα! Τό 1948 εἶμαι κρατούμενος στίς φυλακές Λαμίας. Στή φρουρά ύπηρετεῖ ένας άνθυπασπιστής τῆς Χωροφυλακῆς, Τζαβός, θαρρῶ, τό έπώνυμό του, άπό τή Χόχλια. Ἀπό χωροφύλακας... άνελίχτηκε, στή διάρκεια μιᾶς είκοσαετίας στό κουμπί, ὥς έτοῦτο τό βαθμό, έσχατο όριο γιά τούς στούρνους τοῦ Σώματος —ψόγος ούδείς ίσαμ' έδῶ! Πῆρε εἴδηση ότι κρατοῦμαι σέ τούτη τή φυλακή, τοῦ πέρασε στό κεφάλι νά γίνει ήρωας —τῆς μόδας τότε σά σκοτώνουνε μπαμπέσικα τούς φυλακισμένους τῆς Ἀντίστασης. Ἀπ' τή διεύθυνση τῆς φυλακῆς μέ είδοποιήσανε: «Φυλάξου, μή βγαίνεις έξω άπ' τό χῶρο τοῦ προαυλίου. Τοῦτος ό Κοσπενταράς παραφυλάει νά σέ μαχαιρώσει. Λέει, πώς τοῦ σκότωσες τό 1942 δυό του βαφτιστικούδια, τοῦ Κόδρα. Πνέει μένεα!»

—Ποιός σοῦ εἶπε, ὅτι δέν ἔχεις δίκιο; Κι ἐγώ ἀγαναχτῶ. Μά κατάλαβέ το, δέ γίνεται αὐτό πού λές, αὐτό πού μπορεῖ νά ἤτανε καί τό πιό σωστό. Καί τό γιατί, μήν τό ρωτᾶς! Ἄν ἤτανε μπορετό, θά τό εἶχα κιόλας κάνει, δέ θά περίμενα νά μοῦ τό ὑποδείξει ἕνας ἄλλος, δέ μέ ξέρεις καλά.

Στάθηκε ἴσαμε τό τέλος ἀνένδοτος. Κι οὔτε μοῦ ἔλεγε κάτι συγκεκριμένο, πού νά ἐξηγεῖ τήν ἄρνησή του νά τιμωρήσει ἕνα ἔγκλημα. Καί τότε ἐγώ ἀγνοοῦσα πολλά πράγματα, πού τά ἔμαθα ἀργότερα.

Δέν ἤξερα γιά τήν περίπτωση τοῦ γιοῦ τοῦ Μαραθέα —πῶς τώρα θά κάθιζε ὁ Ἄρης στό σκαμνί τόν Μπελή, πρίν καθίσει πρῶτα τόν ἑαυτό του;

Δέν ἤξερα πώς ὁ Ἄθως καί γενικά τό Ἀρχηγεῖο Εὐρυτανίας διατυπώσανε κιόλας κατηγορίες στήν Ὀργάνωση Εὐρυτανίας σέ βάρος τοῦ Ἄρη, μιά ἀπό τίς ὁποῖες ἤτανε καί γιά τήν ἐκτέλεση τοῦ μικροῦ Μαραθέα.

Δέν ἤξερα τό δύσκολο πρόβλημα τῶν κλαριτῶν, πού ἀντιμετώπιζε ὁ Ἄρης τήν περίοδο ἐκείνη κι ὅτι προσπαθοῦσε νά τούς κερδίσει, παρά ν' ἀνοίξει ἐπιζήμιο πόλεμο μαζί τους καί νά μεταβληθεῖ σέ ἀποσπασματάρχη. Ἀσφαλῶς, ἕνα τέτοιο μέτρο κατά τοῦ Μπελῆ, τό μέτρο πού πρότεινα, θά τοῦ χάλαγε όλη τήν προσπάθεια, οἱ διάφοροι Μπελῆδες δέ θά δίνανε καμιά μπέσα στόν Ἄρη. Ἴσως, γιά λόγους αὐτοσυντήρησης πιά, νά στρέφανε τά ὅπλα τους ἐναντίον του. Κι ἄιντε νά τά βρεῖς καί νά τά ξετρυπώσεις ἐτοῦτα τά ἀγρίμια, κι ἄιντε νά περπατᾶς τίς νύχτες μέ τήν ἔγνοια μήν πέσεις σέ χαρτέρι τους. Τό πράγμα δέν ἤτανε παῖξεγέλασε. Κι ἀπό τήν ἄποψη αὐτή ἐγώ ἤμουνα «ἔξω ἀπό τό χορό», τό δίκιο, δίκιο!

Δέν ἤξερα, ὅτι στίς γραμμές τοῦ ἀντάρτικου ἔγινε —πρόλαβε κιόλας!— διάσπαση, ὅτι ἡ δημιουργία Ἀρχηγείου Εὐρυτανίας δέν ἤτανε τῆς ἔγκρισης καί τῆς ἀρέσκειας τοῦ Ἄρη. Ὅτι τό βῆμα αὐτό ὁ Ἄρης τό εἶδε, τό ὑποψιάστηκε σάν προσπάθεια τῆς Κ.Ο. Εὐρυτανίας, προσωπικά τοῦ Μπακόλα, νά ὑπερφαλαγγιστεῖ ὁ Ἄρης μέ τήν προώθηση τοῦ Ἄθω ἤ, τό λιγότερο, ν' ἀγνοηθεῖ σάν ἀρχηγός στή Ρούμελη. Συνεπῶς τό ἀδυνάτισμα τοῦ Α.Ε. μέ τήν ἀποχώρηση τοῦ Μπελῆ, δέ θά ἤθελε νά τό ἐξουδετερώσει σάν ὄφελος γιά τήν πλευρά του ὁ Ἄρης, βάζοντας τόν Μπελή, καί τό τμῆμα του, ἴσως, ἀντιμέτωπούς του.

Εἶχε, λοιπόν, ἱκανούς λόγους ὁ Ἄρης ν' ἀρνηθεῖ τήν πρότασή μου.

Διασταύρωσα τήν πληροφορία, φυλάχτηκα όσο ὁ κυρ-παλικαράς ἐκ τοῦ ἀσφαλοῦς ὑπηρετοῦσε στή φρουρά. Κι εὐχαριστῶ ὅλους ὅσους μέ πληροφορήσανε τά σχέδια γιά τό ξεμπέρδεμά μου.

Τοῦ ὑπογράμμισα, ὅτι τόν κόσμο τόν ἔπιασε ἕνα κάποιο αἴσθημα φόβου κι ἀνασφάλειας, σέ καμιά περίπτωση δέ γίνεται νά σιωπήσουμε μπροστά στό ἔγκλημα τῆς Χόχλιας. Πρέπει νά δώσουμε μιάν ἐξήγηση, κάποιες διαβεβαιώσεις, νά διασκεδάσουμε τούς φόβους του, νά τοῦ ἐμπεδώσουμε αἴσθημα ἀσφάλειας καί δικαιοσύνης. Συμφώνησε. Κι ὑποσχέθηκε νά πιάσει τό ζήτημα στήν ὁμιλία του ἱκανοποιητικά. Καί φυσικά τό ἔκανε. Καταδίκασε ἔντονα τό ἔγκλημα, εἶπε πώς θά βρεθοῦνε οἱ ἔνοχοι καί θά τιμωρηθοῦνε αὐστηρά «ὅπως τούς πρέπει», διαβεβαίωσε, ὅτι τό ἀντάρτικο θά περιφρουρήσει τή ζωή καί τήν περιουσία τοῦ λαοῦ.

* * *

Τά κρέατα ἕτοιμα πιά καί νά ὁ Θάνος μέ μερικούς ἀντάρτες κουβαλούσανε στήν πλατεία τά ταψιά, πού ἀχνίζανε καί μοσχοβολούσανε. Τά ψωμιά, φέτες, σωρός πάνω σέ μιά κουβερτα στό πεζούλι τῆς καρυδιᾶς. Ἡ διανομή ἔγινε, οἱ ἀντάρτες πιάσανε τό ἀπόσκιο τῆς βορινῆς πλευρᾶς τῆς ἐκκλησιᾶς, σταυροποδιαστήκανε. ἄλλοι καθίσανε σέ πέτρες, ἄλλοι στά δίπλα καί τρώγανε. Ὁ Ἄρης στάθηκε ὄρθιος, μέ τ' ἀριστερό χέρι κράταγε τήν ἑλληνική καραβάνα του ἀπό τό χερούλι της, μέ τό δεξί δούλευε τό κουτάλι. Καί τό μάτι του ἔπαιζε ἀστρίτης πρός ὅλες τίς κατευθύνσεις.

Παρατήρησα, ὅτι οἱ πιό πολλοί ἀντάρτες εἴχανε ἰταλικές καραβάνες. Λάφυρα, φαίνεται, ἀπό τή μάχη τῆς Ρυκᾶς.

Ἀπό μᾶς τούς ἄλλους, τούς πολίτες, δέν ἔκατσε κανένας νά φάει μέ τούς ἀντάρτες. Οἱ πιό πολλοί συγχωριανοί μου φύγανε τώρα γιά τά σπίτια τους, νά φᾶνε. Καί ξαναρχόντανε, πιάνανε τά πεζούλια, τίς σκάλες τοῦ σχολειοῦ, ἄλλοι περιμένανε ὄρθιοι, καπνίζανε, κουβεντιάζανε. Ἐγώ δέν ἔφυγα καί δέν ἔφαγα ἐκείνη τή μέρα.

Πάνω πού οἱ ἀντάρτες τρώγανε, κατάφτασε ἕνας σύνδεσμος ἀπό τόν Μπακόλα, ὁ ἀρτεργάτης, ἀπό τούς Δομιανούς, Παπαϊωάννου (Κώστας, ἄν καλά θυμᾶμαι, τό ὄνομά του), παλιός, προπολεμικός ἐννοῶ, σύντροφος. Δέν ἔφερνε τίποτα γραφτό. Μόνο μιά προφορική παραγγελία τοῦ Μπακόλα: ὁπωσδήποτε νά μήν ἀνταμώσω μέ τόν Ἄρη καί προτοῦ συναντηθῶ μέ τόν Μπακόλα. Τίποτα περισσότερο δέν ἤξερε ὁ σύνδεσμος.

Τοῦ πρότεινα νά κάτσει νά φάει. Βιαζότανε γιά τά Σαραντάπορα, νά μεταφέρει τό ἴδιο μύνημα καί στό Στέφο Θάνο. Μοῦ φάνηκε καί σάν σκιαγμένος κομμάτι. Δέν περίμενε νά πέσει πάνω στόν ἴδιο τόν Ἄρη. Μέ ρώτησε ποιός εἶναι ὁ Ἄρης. «Νά, αὐτός ὁ ὄρθιος μέ τήν καραβάνα στό χέρι», τοῦ ἀπάντησα. Λοξοκοίταξε,

ὅπως κι ἐγώ, πρός τήν κατεύθυνση τοῦ Ἄρη. Πιάσαμε κι οἱ δυό μας τή ματιά τοῦ τελευταίου νά κόβει ὅλες τίς κινήσεις μας. Πῆρα ἕνα κομμάτι ψωμί ἀπό τό πεζούλι καί κάμποσα καρύδια, τά ἔχωσα στήν τσέπη τοῦ συντρόφου, ἔφυγε μέ γρήγορη περπατησιά γιά τά Σαραντάπορα, ἀφήνοντας σέ μένα μπόλικους ψύλλους στ' αὐτιά μου. Κυριολεχτικά μέ πάγωσε. Τί σημαίνουνε, πού νά πάρει ὁ διάβολος τόν ἄλλο διάβολο, ὅλα ἐτοῦτα; Ἔκατσα στο πεζούλι φανερά ἀνόρεχτος.

Ὁ Ἄρης μέ ἐξώφθαλμα προσποιητή ἀδιαφορία ἀποτέλειωσε τήν καραβάνα του κι ἦρθε πρός τό πεζούλι. Ἔκατσε. «Νά στρίψουμε ἕνα;» πρότεινε. «Δέν προτιμᾶς ἕναν «Παπαστράτο» ἤ δέ σέ πιάνει;» «Νά μή σοῦ τό στερήσω», μοῦ ἀπάντησε μέ δόση δηχτικότητας. Τόν κοίταξα ἐπίμονα μέσα στά μάτια. «Καλά! Καλά! Οὔτε καλαμπούρι δέ σηκώνετε ἐσεῖς οἱ πολιτικοί!» Ἐγώ ἐπίμενα νά τόν κοιτάζω ἔτσι. Ἤθελα νά ψάξω μέσα στήν ψυχή του, ἔβραζε; Ἐκεῖνος ἀπότομα ρώτησε:

—Τί καλά χαμπέρια σοῦ ἔφερε ὁ σύνδεσμος;

—Τίποτα!

—Ἀπό τόν Μπακόλα δέν ἔρχεται;

—Ναί.

—Γιά νά δεῖ τά μαῦρα μας τά μάτια τόν ἔστειλε; Πῶς, δέ σοῦ μύνησε νά μή μ' ἀνταμώσεις, νά μή μέ συντράμεις;

—Ὅπως εἶδες καί σ' ἀνταμώνω καί σέ συντράμω, λοιπόν;

—Σοῦ χάλασε, ἐντούτοις, τό κέφι ὁ γραμματέας σου. Ἔ; — εἶπες τίποτα;

Μέ εἶχε πρήξει μέ τήν εἰρωνεία του. Δέ κρατήθηκα!

—Τί σκατά ἔχετε, μωρέ, μεταξύ σας, δέ μοῦ λές; —τόν ρώτησα.

—Νά πού τό πέτυχες, μοῦ ἀπάντησε μέ ἀναλλοίωτη τή δόση εἰρωνείας καί σάν ἀπό θέση ἰσχύος. Κι ἀπευθυνόμενος πρός ἕναν ἀντάρτη, φώναξε: «Ἀριστείδη! Ἔ, Ἀριστείδη, ἕτοιμος; Ὁ κόσμος μαζεύτηκε».

Ὁ Ἀριστείδης ἦρθε πρός ἐμᾶς. Ἕνας ἀδύνατος, ἐκλεπτυσμένος, λίγο κυρτός ἀντάρτης, πού σοῦ ἔδινε τήν ἐντύπωση, πώς ἄν δέ γινότανε ἀντάρτης, θά τοῦ πήγαινε νά γινότανε καλόγερος, ἔτσι βαρετά πού βάδιζε, μέ τό μειλίχιο κι ἐξαϋλωμένο πρόσωπο, μέ τά βαθιά μισόκλειστα μάτια, πού τά σκεπάζανε τά φρύδια.

—Δέν τά λές ἐσύ, ἀρχηγέ;

—Ὄχι! Σήμερα θά τά πεῖς ἐσύ, Ἀριστείδη, τόν ἔκοψε μέ κατηγορηματικό τόνο ὁ Ἄρης. Καί πρόστεσε: Δελαπατρίδη νά βγάζω δεκάρικους δέ θά μέ χάνετε. Γράμματα περισσότερα ἀπό μένα ξέρετε, γιατί ὅλοι σας βγάζετε ἀπόξω τήν οὐρά σας;

—Δέ βάζεις τόν Περικλή καλύτερα; Δέν εἶμαι σέ φόρμα,

δέν κοιμήθηκα καί τή νύχτα, δέν ἔκαμα οὔτε μιά σημείωση...

—Σημείωση; Χωρίς καμιά σημείωση! Δέ θέλω ὁμιλητές μέ χαρτιά, κοιμᾶται ὁ κόσμος μέ τά χειρόγραφα. Πᾶμε!

Ὁ Ἀριστείδης, σέρνοντας τό μακρύκανο, ἰδιότροπο, ἐγγλέζικο ντουφέκι του, τό μόνο τέτοιο πού εἶδα στό τμῆμα, καί μέ τίς χωροφυλακίστικες πέτσινες μπότες του, πού πιάνανε μόνο τήν κνήμη κατευθύνθηκε πρός τό «βῆμα», τό πεζούλι μπροστά ἀπό τό σπίτι τοῦ γιατροῦ.

Κατεβήκαμε κι ἐμεῖς ἀπό τό πεζούλι τῆς καρυδιᾶς γιά νά ἀνακατευτοῦμε μέ τόν κόσμο καί τούς ἀντάρτες, πού μαζευτήκανε στήν πλατεία μπροστά στό «βῆμα».

—Μέ τόν Ἀριστείδη δέ γνωρίστηκες; βιάστηκε, προφανῶς γιά νά μή συνεχιστεῖ ἡ συζήτηση γιά τό σύνδεσμο, νά μέ ρωτήσει ὁ Ἄρης.

—Ὄχι, τοῦ ἀπάντησα.

—Χάνεις, εἶπε. Ἀριστείδης Θηβαῖος.* Δικηγόρος, παλιός καί πραγματικός σύντροφος. Θαυμάσιος ἄνθρωπος. Μέ τάξη σέ ὅλα του, σέ σημεῖο πού θά τόν ἔπαιρνες σχολαστικό, μά δέν εἶναι. Καί καταρτισμένος...

Ἀλλά ὁ Ἀριστείδης, ἀκουμπώντας στό ντουφέκι του, ἄρχισε ἤδη νά μιλᾶ.

Ἀπό τήν ἀρχή τό πῆρε ἄτονα, μπερδεμένα, σοῦ ἔδινε τήν ἐντύπωση μαθητῆ πού δέν ξέρει τό μάθημα κι αὐτοσχεδιάζει, συρράβει, κάτι νά πεῖ.

Μίλησε σχεδόν μιά ὥρα, ἄν ὄχι καί πιό πολύ. Θέλησε νά ἀναπτύξει τί εἶναι τό ΕΑΜ καί τί ἐπιδιώκει. Δέν ἤτανε σαφής. Ἔχλωθε τό θέμα, δέ συνάρπαζε τό ἀκροατήριο. Ὁ Ἄρης συγκάθισε δίπλα μου, ξεροξυνόταν ἐδῶ-ἐκεῖ στό κορμί, μᾶλλον ἀδημονοῦσε πότε θά τέλειωνε ἡ ἀνιαρή ὁμιλία.

—Νυσταλέα μᾶς τά 'πες, Ἀριστείδη, τοῦ παρατήρησε ὁ Ἄρης, μόλις ὁ ὁμιλητής κατέβηκε ἀπό τό βῆμα μέσα στόν κόσμο.

—Σοῦ εἶπα νά μιλήσω μέ σημειώσεις...

Ὁ ἀρχηγός του μᾶλλον δέν τόν ἄκουσε, γιατ' εἶχε προχωρήσει πρός τό πεζούλι.

Δέν ἤτανε ὁ Ἄρης ρήτορας, τουλάχιστο μέ τήν... κλασική ἔννοια τοῦ ὅρου. Μήτε ρητορικά σχήματα, μήτε κορῶνες, μήτε πλατιές χειρονομίες. Μιλοῦσε σέ χαμηλό τόνο, κουβεντιαστά, μᾶλ-

* Λουκάς Καθούλης ἀπό τό Δαδί. Προμεταξικό μέλος τοῦ ΚΚΕ. Βγῆκε ἀντάρτης μέ τήν «8η Ὁμάδα» Παρνασσοῦ, μέ Νικηφόρο, Διαμαντή κ.ἄ. Στόν ΕΛΑΣ ἔγινε καπετάνιος τοῦ 36 Συντάγματος τῆς XIII Μεραρχίας. Μεταβαρκιζιανά διώχτηκε, φυλακίστηκε, ἐξορίστηκε κι ἀρρώστησε βαριά. Ἔχαιρε μεγάλη ἐκτίμηση ἀπό ὅλους τούς συμπολεμιστές καί συναγωνιστές του καί γιά τό ἀκέραιο τοῦ χαρακτήρα του.

λον. Ἀλλά μποροῦσες νά τόν ἀκοῦς ὧρες, χωρίς νά χασμουρηθεῖς οὔτε μιά φορά. Μιλοῦσε πειστικά, προσιτά, δέν τοῦ ἔλειπε τό χιοῦμορ. Μποροῦσε νά κρατάει ἐν ἐγρηγόρσει, ὅπως λένε, τό ἀκροατήριό του. Κι ὅταν ἀκόμα ἀναφερότανε σέ πρωτόγνωρα γιά τό χωριάτη πράγματα ἤ ἔννοιες, πού δέν τίς συλλάβαινε ἀμέσως. Γιατί ὁ Ἄρης εἶχε ἕνα δικό του, ρουμελιώτικο, ἄν θέτε, τρόπο, νά τά λέει.

Στήν ὁμιλία του τούτη, τήν πρώτη του πού ἄκουγα, ἄρχισε ἀπό πολύ μακριά. Ἀπό τόν ἀγώνα τοῦ 1821, τίς ἐπιδιώξεις του καί τήν κατάληξή του. Διέγραφε τούς ἀγῶνες τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ σ' ὅλη τήν περίοδο ἀπό τό Εἰκοσιένα ὥς τήν 4η Αὐγούστου καί τήν Κατοχή. Στάθηκε στήν ξένη οἰκονομική ἐξάρτηση τῆς χώρας, στίς αἰτίες πού κρατήσανε τήν Ἑλλάδα ψωροκώσταινα κι ἀστοτσιφλικάδικη, «ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Σταυρογιώργου ὥς τόν Μποδοσάκη κι ὥς τόν Κανελλόπουλο τῶν Λιπασμάτων». Στιγμάτισε τήν πολιτεία τῶν Γλύξμπουργκ καί ξετίναξε τή βασιλομεταξική δικτατορία τῆς 4ης Αὐγούστου. Κατάγγειλε τή δικτατορία γιά τό ὅτι δέν προετοίμασε τή χώρα γιά τήν ἀντιμετώπιση τῆς φασιστικῆς ἐπίθεσης, γιά τόν τρόπο πού ἔχασε τόν πόλεμο καί γιά τήν προδοσία τοῦ Μετώπου. «Ὁ κύκλος τῶν συμφορῶν τῆς πατρίδας μας, εἶπε, ἄρχισε ἀπό ἕνα Γιάννη κι ἔκλεισε μ' ἕναν ἄλλο Γιάννη. Ἄρχισε μέ τό Γιάννη Καποδίστρια κι ἔκλεισε μέ τό Γιάννη Μεταξά».

Ἀποτυχημένο «εὕρημα», μά τήν ἀλήθεια. Ἀδίκησε φοβερά τόν Καποδίστρια καί μόνο πού τόν σύγκρινε μέ τόν Μεταξά. Μά ἄραγε ὁ Ἄρης ἔφταιγε γι' αὐτό; Ὄχι δά! Τό κακό στήν ἐκτίμηση τῆς νεοελληνικῆς ἱστορίας ἀπό ἀριστερή σκοπιά, ἦτανε γενικότερο τότε...

Γενικά τό περιεχόμενο τῆς ὁμιλίας τοῦ Ἄρη ἀναφορικά μέ τή δομή τῆς νεοελληνικῆς πραγματικότητας —οἰκονομική, κοινωνική, πολιτική— βασιζότανε στά ντοκουμέντα τῆς 6ης Ὁλομέλειας τῆς ΚΕ τοῦ ΚΚΕ τό 1934.

Ὕστερα πέρασε στήν ἀνάλυση τῆς κατάστασης τή δοσμένη στιγμή τῆς σκλαβιᾶς. Ἰσχνός κάπως ἐδῶ, ἔλειπε ἀκόμα μιά πιό ὁλοκληρωμένη δουλειά, ὅπως ὑπῆρξε ἀργότερα τό «Τί εἶναι καί τί θέλει τό ΕΑΜ» τοῦ Γληνοῦ, ἤ τά ντοκουμέντα τῆς Δεύτερης Πανελλαδικῆς Συνδιάσκεψης τοῦ ΚΚΕ.

Τέλος ἀναφέρθηκε στό ΕΑΜ καί τό Ἀντάρτικο. Εἶπε γιατί ἔγινε τό ΕΑΜ —γιά νά ὀργανώσει τό λαό καί νά τόν καθοδηγήσει στόν ἀγώνα του γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς Πατρίδας του. Εἶπε γιατί βγήκανε οἱ ἀντάρτες στά βουνά —γιά νά πολεμήσουνε μέ τό ὅπλο στό χέρι τόν καταχτητή καί νά λευτερώσουνε τήν Ἑλλάδα.

—«Ἀπό σήμερα, εἶπε ὁ Ἄρης πρός τούς Κλειτσιῶτες, εἶστε ἐλεύθεροι! Ἀπό σήμερα Γερμανούς καί Ἰταλούς μόνο σάν αἰχμάλωτους θά ξαναδεῖτε στόν τόπο σας.* Πέντε χιλιάδες Ἰταλοί εἶναι στό Καρπενήσι. Ἀλλά κότσια δέν ἔχουν νά τολμήσουν νά μποῦν κατά κάτω στή λαγκαδιά τοῦ Σερμιτσέλι. Εἴκοσι μόνο ἀντάρτες μποροῦν νά θάψουν χιλιάδες ἐκεῖ μέσα, δέν εἶναι ἔτσι; Ἅμα θέλουν, ἄς δοκιμάσουν οἱ φρατέλοι».

Παρομοίασε τό ΕΑΜ μέ τή Φιλική Ἑταιρία καί τό Ἀντάρτικο μέ τήν Κλεφτουριά. Μένω μέ τήν ἐντύπωση, πώς κι ἐκείνη τή μέρα τή λέξη ΕΛΑΣ δέν τήν ἄκουσα.

Ὁ Ἄρης σύστησε στούς συγχωριανούς μου νά ὀργανωθοῦνε στό ΕΑΜ, ἀποκάλυψε —ὕστερ' ἀπό συμφωνία μας— ὅτι στό χωριό ὑπάρχει ὀργάνωση τοῦ ΕΑΜ. Ζήτησε ἐπίσης, ἰδιαίτερα ἀπό τούς νέους, νά καταταχτοῦνε στό ἀντάρτικο.**

Ἡ ὁμιλία τοῦ Ἄρη ἄρεσε πολύ στόν κόσμο. Καί δέν ἐννοῶ μόνο τούς ἁπλούς χωρικούς, πού πρώτη φορά, ἴσως, ἀκούγανε παρόμοια πράγματα. Ἄρεσε καί στό γιατρό καί στό γέρο-Παπαδόπουλο, στό δάσκαλο Γεωργίου, τό συνάδερφό του Γαβριήλ Κατσόγιαννο, σέ ἀνθρώπους, δηλαδή, πού καί ἱστορία ξέρανε κι ἀπό πολιτική δέν ἤτανε ἄμπαστοι. Ἄρεσε καί στό συνταξιοῦχο δάσκαλο Κατσομῆτρο (ἀδερφό τοῦ γνωστοῦ στρατηγοῦ Χαράλαμπου Κατσομήτρου), ἕνα διογενικό παράξενο, μά πολυδιαβασμένο γέρο. «Μοῦ ἔκαμε τήν καρδιά, τούς τά 'ψαλε τῶν κερατάδων, εὖγε του», μοῦ εἶπε ἀργότερα. Ἄρεσε καί στόν ἀποτραβηγμένο ἀπό τή ζωή συνταξιοῦχο δάσκαλο Γιῶργο Κατσόγιαννο, πού ἄκουσε τήν ὁμιλία

---

* Τό πόσο ἀληθινός θά στεκότανε ὁ λόγος του, ἀσφαλῶς δέν τό ὑποψιαζότανε ἐκείνη τή στιγμή ὁ Ἄρης, οὔτε κανένας μας ἄλλος, ἀπ' ὅσους τόν ἀκούγαμε. Καταχτητής, ἀρματωμένος κι ἀλαζονικός, δέν ξαναπάτησε τά δικά μας χώματα. Μά ἕνα χρόνο μετά, ἀρχές Νοέμβρη τοῦ 1943, μιά φάλαγγα, ἀκριβέστερα ἕνας συρφετός ἀνθρώπων σέ ἀπόγνωση, ἀπό 2-3 χιλιάδες Ἰταλούς αἰχμαλώτους διάβαινε ἀπό τό χωριό μας πρός τή Δυτική Θεσσαλία, σέρνοντας τά ράκη τῆς συντριβῆς τοῦ Φάτσιο. Σέ πονοῦσε ἡ καρδιά γιά τή μοίρα αὐτῶν τῶν συνανθρώπων, κι ἄς ἤτανε κι οἱ χτεσινοί μόλις σκλαβωτές σου κι ἐμπρηστές τῶν ἑστιῶν σου. Καζάνια βράζανε μέ τραχανά γιά νά πάρουνε μιά ζεστή κουταλιά ἀνθρώπινης τροφῆς, πού τήν προσφέρανε οἱ συγχωριανοί μου μέ φανερή τή συμπόνια —ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἄνθρωπος. Καί πολλοί ἀπό ἐκείνους τούς δύσμοιρους, τά θύματα τοῦ φασισμοῦ, δέν εἴχανε γιά καραβάνα, παρά καύκαλα ἀπό χελῶνες —ποτέ δέν ξεχνῶ τό θέαμα! Κι ἄλλοι, πού λιώσανε οἱ κυλότες τους, περνούσανε μέ τά σώβρακα, χειμώνας καιρός πιά. Κι ἄλλοι πηδούσανε μέσα στούς κήπους καί ξεριζώνανε, νά λουφάξουνε τήν πεῖνα τους, τά κοτσάνια ἀπό τά κομμένα κραμπολάχανα. Πόσοι, ἄραγε, νά ζήσανε ἴσαμε τό τέλος;

Νά μή σοῦ τό χρωστάει ὁ θεός, πού λένε, τήν αἰχμαλωσία!

** Κατατάχτηκε τήν ἴδια μέρα, μέ τό ντουφέκι του, ὁ Γιῶργος Ξυνιάς, ἀπό τή συνοικία Πλάτανος. Ζεῖ, σκοτώθηκε, δέν ἔμαθα, δέν ξέρω. Εὔχομαι ν' ἀληθεύει τό πρῶτο.

από τό διπλανό στήν πλατεία κήπο του μέ τίς θαυμάσιες τριανταφυλλιές, βασική άπασχόληση τοῦ γέρου. Μοῦ εἶπε κάτι παρόμοιο, πού μοῦ εἶχε πεῖ κι ὅταν διάβασε τήν «Ἀληθινή Ἀπολογία τοῦ Σωκράτη» τοῦ Βάρναλη, πού τοῦ ἔδωσα: «Τόν ἄκουα κι ἔβγαζα τό χάχι μου. Μιά ζωή βασανίζομαι μέσα μου, ἤθελα ἔτσι μιά φορά νά τά ἔλεγα κι ἐγώ στόν κόσμο κι ἄς... Ἀλλά, βλέπεις, "χαλεπόν τό ποιεῖν", φαμελιά, θεσούλα... Μά αὐτός τά εἶπε ὅπως τά ἤθελα!»

Μέ μεταγενέστερα ἀσφαλῶς κριτήρια, θά μποροῦσε νά παρατηρηθεῖ, ὅτι ὁ Ἄρης στό λόγο του ἐκεῖνο ἦτανε ἀρκετά προσεχτικός γιά τό ΕΑΜ καί τό ἀντάρτικο. Δέν ἐπεκτάθηκε πέρα ἀπό ὅσα ἀνάφερα παραπάνω. Γιά τό μέλλον δέν εἶπε παρά τό γενικό «ν' ἀποφασίσει ὁ λαός». Κι ἐνῶ ἀναφέρθηκε στή διάλυση τοῦ Σταθμοῦ Χωροφυλακῆς Φουρνᾶς —«ἦτανε ἄχρηστος καί χαραμοφάηδες δέ μᾶς χρειάζονται»— δέ συνέλαβε καί δέν εἶπε τίποτα γιά τήν ἀντικατάσταση αὐτοῦ πού καταλύσαμε.

Στίς 12-10-1942, στή μόνη «διοικητική» πράξη πού προχώρησε στόν Κλειτσό τό Ἀρχηγεῖο Ἀνταρτῶν Ρούμελης (δέν μπορῶ νά πῶ μέ βεβαιότητα, ἄν εἶχε καί τό χαρακτηρισμό Γενικό) ἦτανε ἡ «κατάσχεση» τοῦ σταριοῦ τῆς «Δεκάτης» καί ἡ ὑπόδειξη νά μοιραστεῖ ἀπό τήν Ἐπιτροπή Ἐπισιτισμοῦ στούς κατοίκους.

Ὕστερ' ἀπό τίς δυό ὁμιλίες, στήν πλατεία ἀρχίσανε συζητήσεις ἀνάμεσα στούς χωρικούς, πού θέλανε νά μάθουνε περισσότερα γιά τό ΕΑΜ καί τή δράση τοῦ ἀντάρτικου καί βάζανε καί τίς πιό ἀπίθανες ἐρωτήσεις, καί τούς ἀντάρτες, πού προσπαθούσανε ν' ἀπαντήσουνε καί νά διαφωτίσουνε τούς συνομιλητές τους.

Ὁ πατριωτικός ἐνθουσιασμός, τό ἀνάσαινες, γέμιζε τήν ἀτμόσφαιρα. Ὦ, τί ὡραῖες καί τί μεγάλες στιγμές! Θά γράψω γιά αὐτές στό Κολαστήριο τῆς Γιούρας:

«Μέρες χωρίς τό ταίρι σας!
Πῶς γλύκαινε ἡ γεύση τῆς Λευτεριᾶς
καί τό ξερό κρεμμύδι μέσ' στό στόμα μας
πού τό γεμίζαμε μέ τά τραγούδια της!»

* * *

Ὁ ἥλιος ἔγερνε κατά τή δύση του, ἡ πλατεία ἴσκιωνε σιγάσιγά κι ἡ ψυχρούλα ἄρχισε νά ψιλοτσιμπάει. Οἱ ἀντάρτες ρίχνανε στούς ὤμους τίς χλένες —ὅσοι, βέβαια, εἶχανε. Πῆρε κι ὁ Ἄρης τή δική του καί μοῦ πρότεινε νά κάτσουμε στό πεζούλι

μπροστά ἀπό τό σπίτι τοῦ γιατροῦ. Ἐγώ εἶχα φορέσει κιόλας τή μαύρη σκουτίσια βραχεία μου.

—Αὐστηρῶς ἀπόρρητο, λοιπόν, τό μήνυμα τοῦ Μπακόλα;

—Νά κουβεντιάσουμε στά ἴσια;

—Καί βέβαια, μοῦ ἀπάντησε.

—Πές μου, τότε, τί συμβαίνει; Ἔχεις καμιά διαφωνία μέ τόν Μπακόλα;

—Ἔχεις καιρό νά τόν δεῖς;

—Ἀρχές, μέσα Αὐγούστου περίπου, καιρό, ὅπως βλέπεις.

—Στά ἴσια νά στό πῶ, σύντροφε. Δέ μ' ἀρέσει ἡ πολιτική Παναγῆ Τσαλδάρη, πού ἐφαρμόζει ὁ σύντροφος. Κι ἐσύ, φαίνεται δέν τό ὑποψιάζεσαι αὐτό.

—Τί ἐννοεῖς πολιτική Τσαλδάρη;

—Τήν πολιτική τῆς γομολάστιχας, εἶπα, ξεῖπα!

—Συγκεκριμένα; Γιατί δέν ἐξηγεῖσαι καθαρά;

—Μωρέ, ἄιντε καί θά τό βρεῖ ἡ στραβή τ' ἀρνί της!

Σώπασε λίγο, ἐγώ τόν κοίταζα, ἐκεῖνος κοίταζε τίς μύτες ἀπό τ' ἄρβυλά του. Κι ἀπότομα γυρνώντας τό πρόσωπο κατά μένα:

—Ἄκου με, Γιωργούλα, εἶπε. Δέν εἶσαι χτεσινός σύντροφος καί τίς εὐθύνες σου τίς καταλαβαίνεις, τίς ὑποχρεώσεις σου θέλω νά πῶ. Εἶμαι βέβαιος, ὅτι ἄν ζητήσεις ἐσύ νά γίνει ἕνα ἀχτίφ στελεχῶν τῆς κομματικῆς Ὀργάνωσης Εὐρυτανίας οὔτε ὁ Μπακόλας θά τό ἀρνηθεῖ. Τό ἀχτίφ θά γίνει. Κι ἐπιβάλλεται νά γίνει. Νά κάμετε αὐτό τό ἀχτίφ καί ν' ἀντικαταστήσετε τόν Μπακόλα ἀπό Γραμματέα τῆς Ὀργάνωσης.

Ἐγώ αἰφνιδιάστηκα ἔτσι καί τόσο ἀπό τήν ἀπροσδόκητη πρόταση του, θίχτηκα, τήν πῆρα ἀμέσως σάν ἀπαράδεχτη, δέν εἶχα τήν ὑπομονή νά τόν ρωτήσω νά μοῦ πεῖ ποιούς, κατά τή γνώμη του, θά προβάλλαμε λόγους γιά τήν ἀντικατάσταση τοῦ Μπακόλα, ποιά ἐπιχειρήματα, ποιές ἀποδείξεις. Ἔχασα τή μοναδική εὐκαιρία νά μάθω τίς βαθύτερες σκέψεις του, πού τίποτα δέν ἀπόκλειε νά ἤσανε πολύ ἐνδιαφέρουσες ἀπό πολλές ἀπόψεις. Καί τόν ἔκοψα ἀπότομα:

—Τά ἴδια, Παντελάκη μου; Τί λόγος σοῦ πέφτει νά ἐπεμβαίνεις στά ἐσωτερικά τῆς κομματικῆς Ὀργάνωσης Εὐρυτανίας; Εἶναι τό λιγότερο ἀνοίκειο κομματικά καί νά μοῦ κάνεις τέτοιες προτάσεις. Καί ξέρεις καλύτερα ἀπό μένα ποῦ ὁδηγούμαστε ἔτσι. Κι ἄν ἔχεις βάσιμους λόγους, γιατί δέν τούς βάζεις μόνος σου στήν ΠΕΦΦΕ;

—Καλά, καλά! —ἀπάντησε στιφά, σχεδόν μέ φαρμάκι στά χείλη. Δική σας δουλειά, κανένας δέν ἐπεμβαίνει στά ἐσωτερικά

σας, σύντροφε. Μά δέν είναι μόνο δικό σας ζήτημα, τῆς Ὀργάνωσης Εὐρυτανίας, νά κάνει νταϊφά ὁ Μπακόλας.

—Τί θεωρεῖς νταϊφά; Τήν κομματική ὀργάνωση, ἐμᾶς τούς κομμουνιστές τῆς Εὐρυτανίας;

Κι ἐκεῖνος σά νά συνέχιζε τή σκέψη του:

—Τό μπακολαίικο!... Θά τό βρῆτε μπροστά σας καί νά μοῦ τό θυμᾶσαι! Ἄς τά βρῆτε κι ἄς τά ξάνετε μοναχοί σας... Μή μοῦ κολλήσετε καί τήν ἀβανιά, ὅτι ἐπεμβαίνω στήν ὀργάνωσή σας!

Σηκώθηκε, μ' ἕνα ἀνασήκωμα τῶν ὤμων του ἴσιαξε πάνω τους τήν ἀναρριχτή χλένη του, ἡ συζήτησή μας κόπηκε ἔτσι, ἀτέλειωτη, ἀξεδιάλυτη. Μπορεῖς νά πεῖς, χωρίς νά ὑπερβάλεις, ὅτι χωρίσαμε ψυχραμένοι καί μ' ἕνα συναίσθημα, τουλάχιστο ὅσον ἀφορᾶ ἐμένα, ἀμηχανίας, ἀνακατευτήκαμε μέ τόν κόσμο καί τούς ἀντάρτες, πού χαζιρευόντανε για τό βραδινό συσσίτιο πρίν πέσει τό σούρουπο.

* * *

Χρωστῶ νά μήν ἀφήσω τόν ἀναγνώστη μέ ἐρωτηματικά, πού ὁπωσδήποτε δημιουργοῦνται ἀπό τόν ἀμέσως παραπάνω διάλογο, ἄν καί δέν εἶμαι σέ θέση νά τοῦ δώσω ἄμεσες κι ἀδιαμφισβήτητες μαρτυρίες.

Ἡ λαϊκή μας παροιμία λέει, πώς δέ βγαίνει καπνός χωρίς φωτιά. Κι ὁ καπνός, στήν περίπτωση, ὑπῆρξε. Ποῦ ἔκαιγε ἡ φωτιά; Τί εἴδους ἤτανε, ποιός τήν ἄναψε καί ποιός τή συδαύλιζε;

Εἴδαμε κιόλας πῶς ἐγώ ἀπεμπόλησα, βιαστικά κι ἀσύνετα, τήν εὐκαιρία νά μάθω ἀπό τόν Ἄρη ὅσα, προφανῶς, θά ἤθελε νά μοῦ πεῖ γύρω ἀπ' αὐτό τό ζήτημα.

Ἐξάλλου τόν Μπακόλα τόν ξανάδα πολύ ἀργά, ὅταν πιά ἡ φωτιά εἶχε σβήσει, ὅταν ὁ χειρισμός τοῦ θέματος εἶχε μετατεθεῖ στά πολύ ψηλά —ὁ Ἄρης εἶχε κληθεῖ στήν Ἀθήνα. Τόν ξανάνταμωσα τό Φλεβάρη τοῦ 1943, σχεδόν τέσσερις μῆνες μετά τό Πάπαρούσι. Ὅταν, δηλαδή, εὔλογα δέν εἶχε πλέον λόγους νά μιλήσει γιά τό ζήτημα αὐτό. Κι οὔτε κι ἐγώ τοῦ τό ζήτησα κι οὔτε καί ποτέ τοῦ ἀνακοίνωσα γιά τήν πρόταση, πού μοῦ εἶχε κάνει ὁ Ἄρης.

Ἀλλά τί σημαίνει τό «μετά τό Παπαρούσι»;

Ὁ Φοῖβος Γρηγοριάδης στό βιβλίο του «Τό Ἀντάρτικο» (τ.1, σ 116, 117) γράφει:

> «Ἄν δέν τόν ἀπασχολοῦσε (τόν Ἄρη, Γ.Μ.) κάποιος περισπασμός, κατά πᾶσαν πιθανότητα θά τραβοῦσε κι αὐτός τότε γιά τήν Γκιώνα. (Γιά συνάντηση τοῦ Ἔντυ, πού ἔπεσε ἐκεῖ μέ ἀλεξίπτωτο, παραμονές τοῦ Γοργοπόταμου. Γ.Μ.)

'Αλλά ὁ Ἄρης ἀντιμετώπιζε ἐκεῖνες τίς μέρες ἀκριβῶς, μιά "ἐσωτερική κρίση". Κάποιος πού ἀμφισβητοῦσε τήν ἀρχηγία του σέ ὅλη τή Ρούμελη (οἱ φιλοδοξίες του δέ φθάνανε τότε ὥς τήν ἀνύπαρκτη ἄλλωστε θέση τοῦ ἀρχηγοῦ ὅλου τοῦ ΕΛΑΣ). Ἀσήμαντος ἦταν, κατά τήν ἀντίληψή του, ὁ ξαφνικός ἀντίζηλός του Σωκράτης Γκέκας ἤ Ἄθως Ρουμελιώτης, ὅταν τόν ἄφηνε* τοπικό ὑφιστάμενό του, στρατιωτικό τοῦ ἀρχηγείου Εὐρυτανίας. Ἀσήμαντο θά τόν θεωροῦσε καί τώρα, πού τόλμησε νά ὀρθώσει τό ἀνάστημά του καί νά δημιουργήσει μιά "ἐνδοαντάρτικη ἀνταρσία" μή ἀναγνωρίζοντας τόν ἴδιον ὡς "γενικόν ἀρχηγόν Ρούμελης". Θά τόν συνέτριβε μέ τό πρῶτο, ἄν δέν εἶχε βάσιμες ὑπόνοιες πώς ὁ Ρουμελιώτης εἶχε τήν ὑποστήριξη τῶν τοπικῶν ὀργανώσεων τοῦ ΕΑΜ. Κάτι ἔμαθε καί πολλά ὑποψιαζόταν. Κάτι φράσεις ἔφθασαν ὥς αὐτόν: Ἡ Ἐπιτροπή Εὐρυτανίας, ἤθελε νά χρησιμοποιήσει τόν Ρουμελιώτη σάν "ἀντίβαρον" τοῦ Βελουχιώτη. Μόνη της τό ἀποφάσιζε καί ἔτσι στά καλά καθούμενα ἡ τοπική ἐπιτροπή Εὐρυτανίας;

Τέτοιες πρωτοβουλίες δέν ἦσαν βέβαια συνηθισμένες. Καί δέν ἦταν πρωτοβουλία εὐρυτανική, ἡ ἀναζήτησις ἀντίβαρου. Ἄν ἐγνώριζε ὁ Ἄρης —πιθανόν νά μή τό γνώριζε αὐτό— τί ἐγράφετο κιόλας ἐκεῖνον τόν καιρό στήν Ἀθήνα, οἱ ἀνησυχίες του θά ἦσαν ἀκόμη μεγαλύτερες καί ἴσως ἡ ἀντίδρασίς του τότε πιό "σπασμωδική".

Τότε στόν «Ἀπελευθερωτή», τό ἐπίσημο ὄργανο τοῦ ΕΛΑΣ, πού ἡ ἔκδοσίς του συμπίπτει περίπου μέ τήν ἔξοδο τῶν πρώτων ἀντάρτικων ὁμάδων, δημοσιευόταν μιά προκήρυξη τῶν ἀνταρτῶν πρός τούς μαχητές τῆς Ἀθήνας, μέ τήν ὑπογραφή: "Γιά τό ἀρχηγεῖο Ρούμελης ΑΘΩΣ ΡΟΥΜΕΛΙΩΤΗΣ".

Ὅσοι ξέρανε πώς ὥς τότε γενικός ἀρχηγός ἐφέρετο ὁ Βελουχιώτης, ρώτησαν νά μάθουν τά αἴτια τῆς μεταβολῆς καί ποιός εἶναι αὐτός ὁ Ρουμελιώτης. Ἔπαιρναν, ὅμως, μιά πολύ ἀόριστη ἀπάντηση περί συλλογικῆς πολεμικῆς προσπάθειας καί τίποτε ἄλλο. Ἐλάχιστοι γνώριζαν ποιά ἦσαν τά

* Δέν τόν «ἄφησε» ὁ Ἄρης, πού, μετά τή Δομνίστα, ξανάρχεται στήν Εὐρυτανία τώρα, τόν Ὀχτώβρη τοῦ 1942. Ὁ Ἄθως κι ἄλλοι ἀντάρτες ἀποσπαστήκανε μόνοι τους ἀπό τό τμῆμα τοῦ Ἄρη μετά τήν ὑπόθεση Μαραθέα. Ἀνεβήκανε στήν Εὐρυτανία, ὅπου διατυπώσανε κατηγορητήριο κατά τοῦ Ἄρη. Καί συγκροτήσανε τό ἀρχηγεῖο Εὐρυτανίας ἀσφαλῶς, ἄν ὄχι μέ ὑπόδειξη, τουλάχιστο μέ ἔγκριση τῆς Ἀχτιδικῆς Εὐρυτανίας. Ἄλλωστε ὁ πολιτικός ἐπίτροπος τοῦ ἀρχηγείου ἦτανε μέλος τῆς Ἀχτιδικῆς Ἐπιτροπῆς, τοῦ κομματικοῦ καθοδηγητικοῦ ὀργάνου, τῆς Εὐρυτανίας, ὁ Σπύρος Γκούβας ἤ Καπλάνης.

αἴτια ἐκείνης τῆς ἀποπείρας —γιατί μόνον ἀπόπειρα ἔμεινε — παραμερισμοῦ τοῦ Ἄρη.

Τότε ὅμως, ὁ ἴδιος ὁ Ρουμελιώτης, βοήθησε μέ τή στάση του καί τήν ἔλλειψη ἱκανότητος, τόν Ἄρη. Ὕστερα ἀπό μιά συνάντηση τῶν δυό συγκροτημάτων (τοῦ Βελουχιώτη καί Ρουμελιώτη) δυό μέρες μετά τήν ἀποστολή τῶν τεσσάρων Βρετανῶν στή Γκιώνα, στό Παπαρούσι τῆς Εὐρυτανίας, ὁ ἐπίδοξος ἀντίζηλος τό "ἔβαλε στά πόδια" ὅπως εἴδαμε, ὅταν κατάλαβε στή συνέλευση πού προηγήθηκε ὅτι ὁ Ἄρης ἦταν ὁ ἀρχηγός τῶν ἀνταρτῶν, αὐτόν ἀναγνώριζαν, αὐτόν ἤθελαν, κανείς δέ θά μποροῦσε νά τοῦ ἀφαιρέσει τούς τίτλους πού μόνος του εἶχε κατακτήσει. Καί τή νύχτα, ἐνῶ ἡ συνέλευση ἔπρεπε νά συνεχισθεῖ τήν ἑπομένη, ὁ ἀντίζηλος φοβήθηκε, πῆρε μερικούς ἀφοσιωμένους του (κάπου εἴκοσι ἀπό τούς ὀγδόντα ἀντάρτες πού εἶχε) καί ἐξαφανίστηκε στό σκοτάδι. Ὁ Ἄρης ἐτέθη εἰς ἀναζήτησιν καί καταδίωξιν τοῦ "στασιαστοῦ" κι ἐκεῖ κατά τήν καταδίωξιν, συναντήθηκε μέ τόν Ζέρβα καί τόν Κρίς στή Βίνιανη.

Εἶχε ὅμως τακτοποιήσει πιά τήν κατάσταση, εἶχε συγκροτήσει τό "ὑπαρχηγεῖο Εὐρυτανίας" ὅπως τό ἤθελε αὐτός καί ὁ "φυγάς" δέν μποροῦσε νά ὑπολογίζεται πλέον ὡς ἀντίζηλος στή γενική ἀρχηγία».

Μιά ἄλλη ἔκδοση, ὁ «Ἄρης Βελουχιώτης» (τ. Β΄, σ. 125), ἀναφέρεται ἐπίσης στό Παπαρούσι καί μέ τά παρακάτω:

«Ἦταν ἀπόγεμα, 6 Νοέμβρη 1942. Στό Παπαρούσι βρισκόταν ὅλη σχεδόν ἡ δύναμη τῶν ἀνταρτῶν τῆς Ρούμελης. Ἔλειπε ἡ δύναμη τοῦ Ἀρχηγείου Δομοκοῦ μέ τόν Μπελή καί ἡ ὁμάδα πού εἶχε φύγει τό πρωί μέ τούς Ἐγγλέζους γιά τήν Γκιώνα.

Ὁ Ἄρης ἔκρινε σκόπιμο νά κάνει ἀναδιάρθρωση...

Σ' αὐτή τή σύσκεψη φανερώθηκε πιά ὅτι ὁ στρατιωτικός τοῦ Ἀρχηγείου Εὐρυτανίας Ἄθως Ρουμελιώτης εἶχε καθαρά δικούς του προσανατολισμούς. Πολλοί ἔχουν γράψει γιά τίς αἰτίες πού εἶχαν συντελέσει στό νά δημιουργήσει ὁ Ἄθως αὐτές τίς ἀντιλήψεις. Μερικοί, μάλιστα, ἔφτασαν νά ποῦν ὅτι ἡ ἡγεσία τοῦ Ἐθνικοαπελευθερωτικοῦ Κινήματος, τόσο στήν Ἀθήνα, ὅσο καί στή Ρούμελη, τοῦ καλλιέργησαν, κατά κάποιο τρόπο, τίς τάσεις πού φανέρωσε ὁ Ἄθως στή συνέλευση. Ἐπικαλοῦνται γι' αὐτό καί κάποιο κομμάτι πού δημοσιεύθηκε στό ὄργανο τῆς ΚΕ τοῦ ΕΛΑΣ στήν Ἀθήνα "Ἀπελευθερωτής", ὅπου ὁ Ἄθως ὀνομαζόταν ἀρχηγός τοῦ ἀντάρτικου τῆς Ρούμελης. Ἰσχυρίζονται, δηλαδή, ὅτι προ-

βλήθηκε στόν "'Απελευθερωτή" ὁ Ἄθως σάν "ἀντίβαρο" τοῦ Ἄρη. Ὁ ἴδιος ὁ Ἄθως, ἀργότερα, ἰσχυρίσθηκε ὅτι τίς θέσεις αὐτές τοῦ τίς εἶχαν ὑποβάλει μερικά στελέχη τῆς Εὐρυτανίας καί ὁ ἴδιος ὁ 'Ιωαννίδης, πού ἦταν τότε στό ΠΓ τῆς ΚΕ τοῦ ΚΚΕ.

Τίποτα ἀπ' ὅλα αὐτά δέν εἶναι ἀληθινό. Οὔτε ὁ 'Ιωαννίδης συνάντησε τόν Ἄθω —ἦταν ἀδύνατο νά τόν συναντήσει, μιά καί ὁ 'Ιωαννίδης βρισκόταν στήν 'Αθήνα τήν ἐποχή ἐκείνη— οὔτε κανένα "ἀντίβαρο" τοῦ Ἄρη δημιουργοῦσε ἡ πολιτική ὀργάνωση τῆς Εὐρυτανίας. Αὐτό τό ἀπόδειξε καί ἡ κατοπινή στάση της ἀπέναντι στά γεγονότα».

Καί στή σελίδα 129 συνεχίζει:

«Ὁ Ἄθως πιάστηκε ἀπό τήν ἄποψη γιά αὐτόνομα καί αὐτοκέφαλα ἀρχηγεῖα γιά νά μπορέσει νά σταθεῖ. 'Αλλά τίς θέσεις του τίς χτύπησαν μέ ἄνεση ὅλοι οἱ ὁμιλητές καί ὁ Ἄρης τίς ξεχουρέλιασε. Δέν ἦταν δύσκολο.

Ἡ ὥρα εἶχε προχωρήσει. 'Αποφασίστηκε νά συνεχιστεῖ τήν ἄλλη μέρα ἡ συζήτηση καί νά καταστάλάξει σέ ἀποφάσεις.

Ὁ Ἄθως εἶδε ὅτι θά καταποντιζόταν. Δέ θά μποροῦσε πιά νά σταθεῖ οὔτε μπροστά στούς δικούς του ἀντάρτες. Μόλις ἔπεσε ἡ νύχτα, κάλεσε 25 ἀντάρτες τοῦ 'Αρχηγείου του καί τούς εἶπε ὅτι φεύγουν ἀμέσως μαζί του γιά ἀποστολή. 'Ανύποπτοι οἱ ἀντάρτες τόν ἀκολούθησαν. Ἔφυγε κρυφά μέ τήν προστασία τῆς νύχτας καί τράβηξε γιά τή Βόρεια Εὐρυτανία. Λημέριασε στήν Πίνδο. Ἡ δράση του δέν ξεπέρασε τά ὅρια τῆς χορήγησης ἀδειῶν γιά γάμους καί βαφτίσια...»

Αὐτό ἦτανε, κατά τά δυό παραπάνω κείμενα, τό Παπαρούσι, μ' ἄλλα λόγια τό ξέσπασμα καί ἡ κατάληξη τῆς πρώτης κρίσης διάσπασης στό ἀντάρτικο τῆς Ρούμελης.

Προσωπικά δέν ἤμουνα παρών στό Παπαρούσι. Ὁ Μπακόλας ἦτανε. Δέν ὑποστήριξε τόν Ἄθω. Ἄλλωστε δέν πρόλαβε κι ἄν ὑποθέσουμε, ὅτι θά τό ἤθελε. Πέρα ἀπό τίς λαθεμένες θέσεις πού εἶχε ὁ Ἄθως, πέρα ἀπό τήν ἀνυπαρξία δράσης, φυγοδίκησε. Ὁ Μπακόλας λυπήθηκε πάρα πολύ γιά τή διάσπαση. Φοβήθηκε γιά τίς συνέπειές της. Καταδίκασε τή στάση καί τήν ἐνέργεια τοῦ Ἄθω. Τά ξέρω αὐτά ἀπό σημείωμα πού πῆρα ἀπό τόν Μπακόλα μέ ἔκτακτο σύνδεσμο τήν ἑπομένη τῶν γεγονότων. Στό σημείωμά του ὁ Μπακόλας μοῦ ἐφιστοῦσε τήν προσοχή πάνω στό ἐνδεχόμενο νά προβεῖ ὁ Ἄθως σέ βιαιοπραγίες σέ βάρος στελεχῶν καί μελῶν τῶν ὀργανώσεων στήν Εὐρυτανία. Καί σύστηνε νά πάρω μέτρα ἀσφάλειας.

Θά μποροῦσε, ἴσως, νά ὑποστηριχτεῖ, ὅτι τό περιεχόμενο ἐκείνου τοῦ σημειώματος ἀποτελοῦσε καί μιά ἔμμεση ἀπόδειξη, πώς ὁ Μπαχόλας καί γενικότερα ἡ Ὀργάνωση Εὐρυτανίας δέν εἶχανε ὑποχινήσει τόν Ἄθω πρός τήν κατεύθυνση τῶν ὑποτιθεμένων φιλοδοξιῶν του. Ἀλλά γιατί ὄχι καί κάτι διαφορετικό; Ὅτι, π.χ. οἱ φόβοι τοῦ Μπαχόλα νά προερχόντανε ἀπό σκέψεις πώς ὁ Ἄθως θά ἤθελε νά ἐκδικηθεῖ κάποια παρασπονδία;

Δέν τά λέω αὐτά γιά νά κάνω πνεῦμα. Ἀλλά δέν μπορῶ νά εἶμαι κατηγορηματικός κι ἀφοριστικός, ὅπως ἡ ἔκδοση «Ἄρης Βελουχιώτης»: «τίποτα ἀπ' ὅλ' αὐτά δέν εἶναι ἀληθινό». Κι οἱ κατοπινές στάσεις δέν εἶναι πάντοτε συνεπεῖς μέ ὅλες τίς προηγούμενες! Κι ἔχω λόγους νά τό λέω αὐτό.

Ὁ Ἄρης Βελουχιώτης τοῦ 1942 δέν ἤτανε ὁ ἴδιος μ' ἐκεῖνον ἀπό τά μισά τοῦ 1943 καί μετά. Αὐτή εἶναι ἡ ἀλήθεια, ἄν θέλουμε νά σεβόμαστε τήν ἔννοια τῆς ἱστορίας. Κι αὐτό, βέβαια, δέ συνέβαινε μέ τόν Ἄρη. Συνέβαινε μ' ὅλους μας.

Δέν ἤτανε, λοιπόν, τά πράγματα τό 1942, ὅπως θά μποροῦσε νά τά κρίνει κανένας τό 1943 ἤ 1944, πού ὁ Ἄρης ἤτανε καπετάνιος τοῦ Γενικοῦ Στρατηγείου τοῦ ΕΛΑΣ καί καθιερωμένος. Καί τό 1942, ἰδιαίτερα πρός τό τέλος του, πολύ ἀσταθής ὑπῆρξε ἡ θέση του. Ἀκόμα καί μετά τό Γοργοπόταμο.

Σειρά ἀπό ἐνέργειές του τόν φέρανε σέ ἀντίθεση μέ τίς οργανώσεις. Ὁ αὐταρχισμός του μέσα στίς γραμμές τοῦ ΕΛΑΣ προκαλοῦσε ἀκόμη καί τήν ἀγανάχτηση πολλῶν στελεχῶν (Διαμαντῆ κ.ἄ.) κι ἀνταρτῶν. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά καλλιέργησε σ' ἕναν κύκλο του ἕνα εἶδος προσωπολατρείας, πού, ὅπως θά θυμοῦνται ποτινοί συναγωνιστές μας, ἐκφραζότανε στήν καθιερωμένη φράση: «Ἄρης ἔφα!» Πολλές φορές οἱ συνελεύσεις τῶν ἀνταρτῶν δέν ἤτανε τίποτα ἄλλο, παρά «ζήτω» σέ ὁτιδήποτε ἔλεγε ὁ Ἄρης, ἀκόμα καί τό πιό παράλογο. Ἕνα παράδειγμα, μοῦ τό διηγήθηκε ὁ ἴδιος ὁ Τάσος Λευτεριάς: Εἶχε τότε ἀνεβεῖ στή Ρούμελη σάν πολιτικός ἐπίτροπος. Ὁ Ἄρης εἶδε τόν κίνδυνο —ὄχι ἀβάσιμα— τῆς ἀντικατάστασής του. Δέν τά πῆγε ποτέ καλά μέ τόν Τάσο, ἴσαμε τή μέρα πού ἔφυγε γιά τήν Ἀθήνα, τό Φλεβάρη τοῦ 43. «Ὅσο ἤταν αὐτός, ποτέ δέν μπόρεσα ν' ἀσκήσω τά καθήκοντά μου στό Γενικό Ἀρχηγεῖο Ρούμελης, μοῦ εἶπε τότε ἀκόμα ὁ Λευτεριάς. Ἄν ἔλεγα μιά ἄποψη ἐγώ, αὐτός θά ὑποστήριζε μιά ἀντίθετη κι ἡ συνέλευση θά ὑποστήριζε τή δική του, "Ἄρης ἔφα", ἄκριτα».

Γιά νά εἴμαστε, ὅμως, ὄχι ἁπλῶς δίκαιοι, μά χωρίς πάθος καί φόβο ἐνώπιον τῆς ἱστορίας: ὅταν στίς 17-1-43 θά χωρίζαμε μέ τόν Ἄρη καί μοῦ εἶπε πώς φεύγει γιά τήν Ἀθήνα, μέ πραγματική συγκίνηση, μέ φανερή εἰλικρίνεια:

—«Δέν ξέρω ἄν θά ξαναγυρίσω, μοῦ τόνισε. Μά θέλω, τώρα πού χωρίζουμε, νά σέ παρακαλέσω: βοηθεῖστε τόν Τάσο, ὅπως βοηθήσατε ἐμένα. Καμιά διάκριση, σά νά ἤμουν ἐγώ».

Μέ κατασυγκίνησε.

Μά ὅταν, λοιπόν, ἀνέβηκε ὁ Τάσος στό Γαρδίκι 'Ομιλαίων, σέ μιά ἐκεῖ συνέλευση ἀνταρτῶν ἀντιτάχτηκε σέ ὠμότητες τοῦ Άρη. Ἡ... συνέλευση πῆρε ἀπόφαση ν' ἀποβληθεῖ ὁ Τάσος, πολιτικός ἐπίτροπος τοῦ Γενικοῦ 'Αρχηγείου, ἀπό τή συνέλευση!.

—«Ἦταν τόσο ἀφόρητη κι ἀπειλητική ἡ ἀτμόσφαιρα, τόσο ἐχθρική, πού ἀναγκάστηκα νά βγῶ ἔξω ἀπό τήν αἴθουσα τοῦ σχολείου, λέγοντας πρός τόν Ἄρη: «αὐτά τά ἐγκλήματα μή νομίσεις ὅτι θά τά πάρει ἀπάνω του ποτέ τό Κόμμα. Εἶναι καί θά παραμείνουνε δικά σου, προσωπικά» —μοῦ ἐξομολογήθηκε, κάποτε, ὁ Λευτεριάς.*

Ἴσαμε τό τέλος ἡ στάση τοῦ Ἄρη ἀπέναντι στόν Τάσο στάθηκε, στήν καλύτερη περίπτωση, ψυχρή. Ψυχρή καί γιά ἕναν ἄλλο ἀκόμη λόγο.

Στήν ΚΕ τοῦ ΚΚΕ ὑπήρχανε ἐκθέσεις σέ βάρος τοῦ Ἄρη. Ὁ Ἄρης ὑποψιαζότανε τόν Μανιάτη, ὑποψιαζότανε τόν Μπακόλα, τήν ἔριχνε τοῦ Τάσου —στά ἄδεια νά πιάσει γεμάτα! Ὁ Λευτεριάς ὑπόφερνε ἀπ' αὐτό. Ἴσιος καί ντόμπρος κρητίκαρος, ἄν τό ἔκανε, θά τό ἔλεγε, δέν τίς ἔκανε αὐτός, ὁ ἄλλος δέν τόν πίστευε, τόν πέρναγε «χαρφί».

Μιά μέρα τό καλοκαίρι τοῦ 1943 κουβεντιάζαμε μέ τόν Τάσο μπροστά στό ξενοδοχεῖο «Τυμφρηστός» τοῦ Πριόβολου, ἀκουμπώντας τίς πλάτες στόν κορμό τοῦ γέρο-πλάτανου στήν εἴσοδο τοῦ ξενοδοχείου.

—Πές μου, μωρ' ἐσύ, σύντεχνε, δέν ξέρεις ποιός τίς ἔκανε αὐτές τίς ἐκθέσεις, πού μοῦ τίς ρίχνει ἐμένανε;

Τοῦ ἀπάντησα πώς δέν ξέρω, παρότι τό ἤξερα.

Καί πάνω στή συζήτησή μας γιά τόν Ἄρη μοῦ εἶπε:

—Οὔτε ξέραν τί τούς γινόνταν ἐκεῖ κάτω (ἐννοοῦσε τήν ΚΕ

* Στήν ἔκδοση «Ἄρης Βελουχιώτης», τ. Β', σ. 197-198, διατυπώνονται καί τά ἑξῆς: «Στόν ΕΛΑΣ στάλθηκε κι ὁ Τάσος Λευτεριάς (Βαγγέλης Παπαδάκης). Ἀπό τόν καιρό πού ὁ Ἄρης ἔκανε τήν πρώτη κατάτμηση τῆς ὁμάδας σέ 'Αρχηγεῖα στήν Κολοκυθιά, εἶχε ζητήσει νά τόν ἐνισχύσουν μ' ἕναν πολιτικό καθοδηγητή. Ὑπολόγιζε, καί πολύ σωστά, ὅτι δέ θά μποροῦσε νά ἐπαρκέσει μόνος του, ὅση δραστηριότητα κι ἄν ἀνάπτυσσε, στόν ὄγκο τῆς δουλειᾶς —παραμύθια τῆς Χαλιμᾶς καί κολοκύθια μέ οὐρά! Ὁ Ἄρης οὔτε ζήτησε, οὔτε ἤθελε, οὔτε καί τά «ταίριαξε» ποτέ, ἴσαμε τήν κάθοδό του στήν 'Αθήνα, μέ τούτη τήν παρουσία. Αὐτή 'ναι ἡ ἀλήθεια. Καί κράτησε τό πεῖσμα του ὥς τό σημεῖο νά μήν καλέσει τό Λευτεριά στή σύσκεψη τῶν Καπεταναίων στή Λαμία, ὅπως θυμᾶται κι ὁ Μάρκος Βαφειάδης τήν ἀπουσία ἀπό τήν σύσκεψη τοῦ ἕτερου καπετάνιου 'Ομάδας Μεραρχιῶν τοῦ ΕΛΑΣ.

τοῦ ΚΚΕ). Στεῖλαν ἐμένα, ἕνα παιδί, ν' ἀντικαταστήσω τόν Ἄρη! Ποιόν; —νά σέ κοιτάξει μόνο μέ τό μάτι του καί νιώθεις ὅτ' εἶναι ἀρχηγός, σοῦ ἐπιβάλλεται!

Κάθε ἄλλο, λοιπόν, παρά ἀνύπαρκτες ὑπῆρξανε οἱ προθέσεις γιά μιά ἀντικατάσταση τοῦ Ἄρη, ἤ, ὀρθότερα, γιά τοποθέτηση ἑνός ἄλλου στήν θέση τῆς γενικῆς ἀρχηγίας τῶν ἀνταρτῶν τῆς Ρούμελης ἐνόψει τῆς ὁριστικῆς διαμόρφωσης Γενικοῦ Ἀρχηγείου ὕστερ' ἀπό τήν ἀνάπτυξη τοῦ ἀντάρτικου. Γιά τήν ὁποία, ἄς σημειωθεῖ, στό κέντρο εἴχανε τελείως λειψή εἰκόνα, κατά τή μαρτυρία τοῦ Λευτεριᾶ. «Ἐμεῖς στήν Ἀθήνα, μοῦ εἶπε ὁ Τάσος στίς 16-1-43 στή Νεράιδα Εὐρυτανίας, νομίζαμε ὅτι θά βρῶ τόν Ἄρη μέ καμιά ἑξηνταριά ἀντάρτες καί τόν Μπελή μέ εἴκοσι-τριάντα. Κι ἐσεῖς ἐδῶ εἴχατε ὁλόκληρο στρατό!».

* * *

Μετά τή Δομνίτσα καί τό Παλιόκαστρο, ὁ Ἄρης ἔπεσε κατά τό Δομοκό. Τέλη Ἰούνη ἔστειλε ἕνα σημείωμα στήν ΠΕΦΦΕ, στό Γιαταγάνα. Κι ὕστερα χάθηκε. Ἀκούστηκε μέ τό γεγονός τῆς τιμωρίας τοῦ Μαραθέα, ἀλλά καί μέ τήν αἰχμαλωσία τῶν δυό παιδιῶν, πού ἐξόργισε τό Γιαταγάνα, ὅπως ξέρω ἀπό τόν Μπακόλα. Κι ὕστερα κανένα σημεῖο ζωῆς! Καμιά ἐπαφή μέ τήν ΠΕΦΦΕ. Καί νά, τόν Αὔγουστο ὁ Ἄθως καί οἱ ἄλλοι, ἀνεβαίνουνε στήν Εὐρυτανία καί καταμαρτυροῦνε τοῦ Ἄρη τό ἕνα καί τό ἄλλο, σωστά ἤ μή, πού δημιουργοῦνε, ὅμως, μιά δυσμενή ἐντύπωση σέ βάρος του. Ὁ ἀρχικός ἐνθουσιασμός τοῦ Γιαταγάνα γιά τόν «Νάσιο», πέφτει, μετατρέπεται σέ δυσφορία, ἀκόμη καί σέ ὀργή γιά πολλά του. Νά σημειωθεῖ πώς σ' ὅλο αὐτό τό διάστημα, ἴσαμε τή Ρυκά, 9-9-42, ὁ Ἄρης δέν ἔχει στό ἐνεργητικό του σύγκρουση μέ τόν καταχτητή. Κι αὐτό ἐντείνει τή δυσφορία τόσο στό Καρπενήσι, ὅσο καί στή Λαμία. Καί θά τοῦ καταλογιστεῖ σάν ἀπώλεια χρόνου, σάν ἀρνητικό.

Μετά τή μάχη τῆς Ρυκᾶς —καί μέ τόν ἀέρα της καί τά λάφυρά της σέ ὁπλισμό— ὁ Ἄρης ἀνεβαίνει πρός τήν Εὐρυτανία. Κι ἐδῶ πέφτει σ' ἕνα λάθος στίς σχέσεις του μέ τίς ὀργανώσεις. Σέ δυνατές ἐπιπτώσεις τό λάθος εἶναι σοβαρό. Καί σάν τακτική, ἀπαράδεχτο. Ἐν πάση περιπτώσει βάρυνε πιό πολύ τήν ἀτμόσφαιρα πού εἶχε δημιουργηθεῖ σέ βάρος του.

Τήν περίπτωση μοῦ τή διηγήθηκε ὁ Μπακόλας.

Ὄντας στά χωριά γύρω ἀπό τό Καρπενήσι ὁ Ἄρης, τόν ἔβαλε ὁ διάβολος νά τοῦ περάσουνε στό νοῦ κλέφτικα, μά τήν ἀλήθεια, συνήθεια. Ἔπιασε, ὁ βλοημένος, κι ἔγραψε γράμματα —καί

τά 'στειλε! ναί, τά 'στειλε!— σέ διάφορους έμπόρους στό Καρπενήσι. Κι άπό τούτονε ζητοῦσε τόσα ἄρβυλα, κι άπό τόν ἄλλονε δέν ξέρω τί! Τά πήρανε οί ἄνθρωποι, οί πιό πολλοί τους μυημένοι ἤ κι όργανωμένοι στό ΕΑΜ. Μένω, μάλιστα, μέ τήν έντύπωση πώς κι ό πρόεδρος τῆς Ἐπαρχιακῆς Ἐπιτροπῆς ΕΑΜ Εὐρυτανίας Σταῦρος Ξανθάκης, πρώην ταγματάρχης χωροφυλακῆς καί μετά ἔμπορας, πῆρε τέτοιο γράμμα. Τούς ἦρθε τῶν ἀνθρώπων ταμπλάς!

Φωτιά στά μπατζάκια του, κατά τό λεγόμενο, ό Μπακόλας, έκπρόσωπος τοῦ ΚΚΕ, στήν Ε.Ε. ΕΑΜ. Τοῦ χωθήκανε, μέ τό δίκιο τους, σύμμαχοι καί σύντροφοι.

Δέν ἤτανε μόνο πού σά μέθοδος ή ένέργεια τοῦ Ἄρη θύμιζε Νταβέλη —καί μή σᾶς φαίνεται βαρύς ό λόγος! Δέν ἤτανε μόνο πού κατάστρεφε τή φήμη τοῦ ἀντάρτικου. Μά ἔγραφε ἔτσι ό ἀρχηγός τῶν ἀνταρτῶν καί τό κύρος καί τίς λειτουργίες τῆς όργάνωσης τοῦ ΕΑΜ, τήν ἴδια τήν ὕπαρξη τοῦ καθοδηγητικοῦ της όργάνου, στά τρύπια γουρουνοτσάρουχα τοῦ τελευταίου ἀντάρτη του.

Πῶς τό ἔκανε αὐτό ό Ἄρης; Σ' ἕνα μεγάλο, ἀλλά πρωτόγνωρο, ξεκίνημα, σ' έναν τέτοιο πόλεμο, σ' ἕνα ἀντάρτικο, ἄν θέτε, ὅλα δέ γίνονται μέ καλλιγραφία.

Βάλτε καί τήν ἀπροσχημάτιστη ἀπό μέρους τοῦ Ἄρη παραγνώριση τῆς πολιτικῆς όργάνωσης, καί θά έρμηνέψετε, δέ θά δικαιολογήσετε, τήν ένέργεια.

Ἡ Ε.Ε. τοῦ ΕΑΜ ὑποχρεώθηκε νά ζητήσει συγνώμη ἀπ' ὅσους πήρανε τέτοια γράμματα καί τούς ὑπόδειξε νά μή στείλουνε τίποτα καί νά μήν ἀνησυχήσουνε.

Ὁ Μπακόλας μήνυσε στόν Ἄρη «ν' ἀφήσει τά κλέφτικα συνήθεια» καί ὅσο γιά τίς ἀνάγκες τοῦ τμήματός του, χρώσταε ν' ἀπευθυνθεῖ στήν Ὀργάνωση. Ἐκείνη στό μέτρο τοῦ δυνατοῦ δέ θά τίς ἀγνοοῦσε. Καί σέ κατακλεῖδα, ὅτι τό θέμα τοῦτο, πού δημιούργησε, δέ θά μείνει χωρίς συνέπειες γιά τόν ἴδιονε τόν Ἄρη.

Κι ό τελευταῖος, παίρνοντας τό σημείωμα τοῦ Μπακόλα, μόνο... Τοῦρχος πού δέν ἔγινε. Μπαρούτη εἶχε γίνει κι ό γραμματέας τῆς Α.Ε. τοῦ ΚΚΕ Εὐρυτανίας. Κι ἔπιασε κι ἔγραψε τήν -ήν πρώτη στήν ΚΕ τοῦ ΚΚΕ δυσμενή γιά τό Βελουχιώτη ἔκθεσή του, ζητώντας νά παρθοῦνε δραστικά μέτρα. Ἡ ἔκθεση κάλυφτε ὅλη τήν ἴσαμε τώρα συμπεριφορά τοῦ Ἄρη, κοιταγμένη μέσα ἀπ' τό πρίσμα τῆς προσωπικῆς ἀντίληψης τοῦ Μπακόλα, ἀλλά καί τῶν μαρτυριῶν τοῦ Καπλάνη, τοῦ Ἄθω, τοῦ Δώρη Ἄνθη, καθώς κι ἄλλων ἀνταρτῶν.

Καί τή στιγμή, πού οί σχέσεις τῶν δυό πρώτων παραγόντων τῶν δυό τομέων τοῦ κινήματος στήν περιοχή μας, τῆς κομματικῆς

οργάνωσης καί τοῦ ἀντάρτικου, βρισκότανε στό τσάκ νά ἐκραγοῦνε, ὁ Ἄρης ἔκανε κι ἄλλη ἄστοχη ἐνέργεια. Στό Παπαρούσι καί πρίν ἀπό τό ξεκαθάρισμα τῆς ὑπόθεσης Ἄθω, πάσαρε στόν Μπακόλα έναν κατάλογο μέ καμιά ἑξηνταριά ὀνόματα διαφόρων παραγόντων, ἰδιαίτερα τοῦ Καρπενησιοῦ. Δίπλα στό κάθε ὄνομα κι ἕνα ἐνδειχτικό, ἀλλοῦ ἕνα σταυρό, ἀλλοῦ δυό, πού ὑποδήλωνε διαβάθμιση ὑπόπτου! Καί δήλωσε ὁ Ἄρης στόν Μπακόλα, πώς, σύμφωνα μέ τίς δικές του πληροφορίες, οἱ καταγραμμένοι συνεργαζόντανε στό Καρπενήσι μέ τούς Ἰταλούς, «ἐνῶ ἡ Ὀργάνωση καθεύδει τόν μακάριον». Ὅτι ὁ ἕνας σταυρός προσδιορίζει σύλληψη κι ἀνάκριση, οἱ δυό πληροφορία ἐλεγμένη, συνεπῶς ξεμπέρδεμα τοῦ σημαδεμένου.

Ὁ Μπακόλας ἔφριξε! Ἁρπάζει τόν κατάλογο ἀπ' τά χέρια τοῦ Ἄρη καί τόν κάνει —μπράβο του!— κομμάτια, κομματάκια. Καί τοῦ δηλώνει μέ ξέχειλη ἀγανάχτηση:

—Ἐδῶ ὑπάρχει καί πρίν ἐσύ φανεῖς, ὑπεύθυνη κομματική καί ἑαμική ὀργάνωση, ἱκανή καί παραϊκανή νά ξέρει πρόσωπα καί πράγματα καλύτερα ἀπ' ὁποιονδήποτε περαστικόν στήν Εὐρυτανία. Στίς ἀνευθυνότητες τέρμα! Ἐξ ὀνόματος τῆς κομμουνιστικῆς ὀργάνωσης Εὐρυτανίας ἀξιώνω κατηγορηματικά: καμιά παρόμοια ἐνέργεια ἐν ἀγνοίᾳ της. Γιά τούς ἀνθρώπους τοῦ χώρου της εἶναι αὐτή ὑπεύθυνη. Τελεία καί παύλα, ἄν δέ θές ν' ἀναλάβεις εὐθύνες βαρύτερες ἀπ' ὅσες θά σήκωναν οἱ ὦμοι σου!

Ὁ Ἄρης τό κατάπιε τό χάπι. Καί λόγο δέν ξανάκανε γιά τούς... ἑξήκοντα! Ὅμως, διάολε, τί ἐπιδίωκε; Δύσκολο νά τό πεῖς. Κι ἐκείνης ἀκόμα τῆς περιόδου ὁ Ἄρης πολύ ἀμφιβάλλω ἄν στά σοβαρά εἶχε πρόθεση νά πραγματοποιήσει τήν ἀπειλή τοῦ ἑνοῦ καί πολύ περισσότερο τῶν δυό σταυρῶν τοῦ καταλόγου του. Ἄν τό εἶχε βάλει αὐτό καβούλι, ὁ Ἄρης ἦτανε ἀρκετά πεισματάρης, δύσκολο νά τό ξεχάσει ἀμέσως. Μᾶλλον ἀποδεχτή ἡ ἐκδοχή πού μοῦ ἔδωκε ὁ ἴδιος ὁ Μπακόλας —ἤθελε νά τόν στενέψει, νά τόν ζωγρίσει ψυχολογικά ἐνόψει τῆς κρίσιμης ἀνταρτοσυνέλευσης τοῦ Παπαρουσιοῦ, ὅπου ἡ στάση τοῦ Μπακόλα θά βάρυνε, τουλάχιστο ἀνάμεσα στό πολύ μεγάλο ποσοστό Εὐρυτάνων ἀνταρτῶν. Σά νά 'θελε νά τοῦ πεῖ: —«Τούς σκοτώνω, ὅσους βάλω στό χέρι, Μπακόλα μου καί σέ τινάζω ἀπό κάθε ἄποψη στόν ἀέρα! Κι ἀποδείχνω, πῶς κοιμόσουνα ὀρθός!» Δέν ἔπιασε τό «στρατήγημα»; — ἔκαμε ὁλοταχῶς ὄπισθεν κι ἄφησε, ἀταίριαστο μέ τό χαραχτήρα του, νά γίνει κομματάκια ὁ κατάλογός του.

Μετά τό Παπαρούσι, λοιπόν, βαραίνοντας καί τά τοῦ Κλειτσοῦ, πού θά τά δοῦμε στή συνέχεια, ὁ Μπακόλας ἔγραψε τή δεύτερη κατά τοῦ Ἄρη ἔκθεση στό ΚΚΕ. Τώρα πρότεινε τήν ἄμεση ἀνάκληση τοῦ Ἄρη ἀπ' τή Ρούμελη. Ζητοῦσε ἐπέμβαση τῆς ΚΕ νά

μπεῖ όριστικό τέλος σέ κάθε εἴδους αὐθαιρεσία καί ὠμότητα. Καί διαπίστωνε τήν ἀναγκαιότητα ἤ νά βγεῖ στό βουνό Κλιμάκιο τῆς ΚΕ τοῦ ΕΛΛΣ ἤ νά συγκροτηθεῖ Γενικό Στρατηγεῖο τοῦ ΕΛΑΣ. Προστριβές ἀνάμεσα σέ ρουμελιώτικα καί θεσσαλικά τμήματα, ἔλλειψη συντονισμοῦ τους κλπ., ἀποτελούσανε μαρτυρίες τούτης τῆς ἀνάγκης.

Τούτες οἱ ἐκθέσεις σταθήκανε τουλάχιστο τό βασικό πρόσχημα νά κληθεῖ ὁ Ἄρης στήν Ἀθήνα —τά πραγματικά αἴτια προφανῶς ἤσανε ἄλλα.

Κι ὁ Σιάντος μέ ἰδιόχειρο σημείωμά του στό Γιαταγάνα ὑπόδειχνε τότε «καμένο σίδερο καί ζεματιστό λάδι» γιά τόν τερματισμό κάθε μορφῆς αὐθαιρεσίας καί ὠμότητας, σάν αὐτές πού περιλαβαίνανε οἱ ἐκθέσεις τοῦ Καλεσάκη.

Θυμᾶμαι, λοιπόν, πώς σάν πρωτανταμώσαμε μέ τόν Ἄρη, ὕστερ' ἀπό τό γυρισμό του ἀπό τήν Ἀθήνα, στήν Ἁγία Τριάδα Κτημενίων ἐκεῖ κατά τόν Ἰούνη τοῦ 43, ἤτανε ἀκόμα καταφαφούτης ἀπό μπροστινά πάνω δόντια.

—Σέ ξεδόντιασαν, μωρ' ἐσύ! Τ' ἄκουσα καί δέν τό πίστεψα! —τοῦ εἶπα κεφάτα.

Κι ἐκεῖνος, μέ μιάν ἀπ' τίς σπάνιες πού τόν εἶδα ποτέ εὐδιαθεσία κι εὐφροσύνη καί χαμογελώντας ξεδοντιάρικα:

—Καί πραγματικά καί μεταφορικά.

—Μολόγα, τό λοιπόν, πῶς τά πέρασες στό κλειστόν ἄστυ;

—Καλύτερα μήν τά ρωτᾶς!

—Τί, σάν τήν ἀλ'πού στό γδάρσιμο;

—Ἔλεα νά μοῦ ποῦν μπράβο κι ἄκουσα κακό χρόνο νά 'χω! Σαπουνάδα νά δεῖς! Κριτική ν' ἀργάσει τό πετσί σου, τραγαζίκα μέ κάναν! Ὅλα στραβά, βρέ Γιωργούλα, τά κάμαμε, νά μή σοῦ χρωστᾶν κι ἕναν καλό λόγο;

—Ἔ, ὄχι κι ὅλα! Μά δέν ἤταν λίγα καί τά στραβά σου, νά τά παραδεχτεῖς. Γι' αὐτά δά θά σέ βάλουν στή νεροτρουβιά...

—Βολές-βολές τό παραχέσαμε, δέ λέω. Καί τ' ἄκουσα τά σκολιανά μου.

—Γύρισες Καπετάνιος Γενικοῦ παρ' ὅλ' αὐτά. Τά συχαρίκια μου! Ἄιντε καί σ' ἀνώτερα, ἄν ἔχει...

—Φχαριστῶ! Ὅσο γιά τ' ἀνώτερα, ἔχει, πῶς δέν ἔχει; — στά... γουναράδικα!

—Καί μή μᾶς ξεχάσεις τώρα πού 'γινες κατατρανός!

—Μήν τό λές! Ποιούς γίνεται νά ξεχάσω; Μαζί μή δέ γευτήκαμε καί πίκρες καί χαρές, ὥσπου νά στεριώσουμ' ἀντάρτικο κι ἀπ' τ' ἀντάρτικο νά φκιάξουμε στρατό;

Καί παρότι «ἡ μπόρα πέρασε» καί γιά ὅσα τοῦ καταμαρτυρηθήκανε πῆρε ἄφεση, ὁ Ἄρης καί καπετάνιος ὄντας πιά τοῦ Γε-

νικοῦ Στρατηγείου τοῦ ΕΛΑΣ —τί περισσότερο θά ἔλπιζε; Οὐκ ἐς Ὄλυμπον!— δέν ἀπαλλάχτηκε ἀπό τά αἰσθήματα ποὺ ὄφειλε νά μήν εἶχε γιά τόν Μπακόλα.

Θυμᾶμαι τό παρακάτω περιστατικό:

Μέ τή συνθηκολόγηση τῆς Ἰταλίας, τό Σεπτέμβρη τοῦ 1943, ἡ ἰταλική φρουρά στά Τρίκαλα προσῆλθε στόν ΕΛΑΣ, ἀφήνοντας τήν πόλη, στήν ὁποία δέν ὑπήρχανε Γερμανοί. Γιά δυό-τρεῖς μέρες ἡ πρωτεύουσα τοῦ ὁμώνυμου θεσσαλικοῦ νομοῦ ἔζησε λεύτερη, ἀλλά καί μέσα στόν πυρετό τῆς μεταφορᾶς, ἐσπευσμένα, στά βουνά τοῦ ἰταλικοῦ ὑλικοῦ κάθε εἴδους.

Στά Τρίκαλα, ὑπήρχανε, ὅπως εἶχα μάθει, καί καμιά δεκαριά τυπογραφεῖα, διάφορα. Νομίζω μάλιστα πώς μερικά ἀπ' αὐτά τά βγάλαμε ἀπ' τήν πόλη γιά νά χρησιμοποιηθοῦνε στόν Ἀγώνα.

Ἀκριβῶς τίς μέρες ἐκεῖνες βρέθηκα στήν Καρδίτσα κι ἀνταμώσαμε μέ τόν Ἄρη στά Γραφεῖα τῆς Περιφερειακῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ ΚΚΕ Καρδίτσας.

—Μαθαίνω, τοῦ λέω, ὅτι στά Τρίκαλα βρῆκες δέκα τυπογραφεῖα.

—Γιατί δέκα; Δεκατρία γιά τήν ἀκρίβεια —μοῦ ἀπαντάει μέ τόνο, πού μαρτυροῦσε ὅτι μάντεψε τί θά τοῦ ζητοῦσα σέ συνέχεια.

—Νά μοῦ δώκεις ἕνα γιά τήν Ὀργάνωση Εὐρυτανίας. Ἐλπίζω ὁ Καραγιώργης νά μή φέρει πολλές ἀντιρρήσεις.

—Καί δυό σοῦ δίνω, ἅμα διώξετε τόν Μπακόλα.

—Κατάπληξη μοῦ κάνει τό πεῖσμα σου. Δέν τό περίμενα, σέ βεβαιῶ! Ὁ λόγος σου μέ χόρτασε! Μόνο πού χρωστῶ κι ἐγώ νά σοῦ πῶ, ὅτι ἐσύ ἀρνεῖσαι κάτι πού δέν εἶναι ἀπ' τ' ἀμπελοχώραφα τοῦ πατέρα σου, δέν εἶναι προσωπική σου ἰδιοχτησία, ἐνῶ ὁ Μπακόλας, ναί, αὐτός ὁ Μπακόλας πού σοῦ ἔκατσε στό στομάχι, ἔδωσε τό δικό του, τό ἰδιόχτητο τυπογραφεῖο στόν ΕΛΑΣ. Χωρίς ὅρους! Σάν ΕΛΑΣ, τό χρωστᾶς στήν Εὐρυτανία αὐτό πού σοῦ ζήτησα —γκέκε;

Μέ κοίταξε κι ἔδειχνε σά νά ἔψαχνε τί νά μοῦ πεῖ, χαμογέλασε, «ἔφερες ἐξάοες»! —αὐτή ἤτανε ἡ ἀπάντησή του. Δέ συνέχισα τή συζήτηση, πικράθηκα, βγῆκα ἀπ' τό δωμάτιο. Τυπογραφεῖο, βέβαια, δέν πῆρα!

Ἡ τοτινή καθοδήγηση τοῦ ΚΚΕ ἤξερε ὄχι μόνο τά αἰσθήματα τοῦ Ἄρη πρός τόν Μπακόλα, ἀλλά καί τό χαραχτήρα τοῦ πρώτου, νά κρατάει, δηλαδή, τό πεῖσμα του ὥς τόν τάφο. Γιαυτό, ὅταν ὁ Ἄρης ξαναβγῆκε στό βουνό μετά τή Βάρκιζα, ἡ ΚΕ τοῦ ΚΚΕ μετάθεσε ἐσπευσμένα τόν Μπακόλα ἀπό τή Ναύπακτο στή Χαλκίδα. Αὐτή τήν αἰτία τῆς μετατόπισης τοῦ Μπακόλα, τήν ξέρω ἀπό τόν ἴδιο. Μοῦ τήν ἐκμυστηρεύτηκε στή Λαμία, ὅταν ἀκριβῶς περνοῦσε ἀπό τή Ναύπακτο γιά τή Χαλκίδα.

Ἀλλά πρέπει ἐδῶ νά ἐπισημανθεῖ, πώς ἡ ΚΕ δέν εἶχε καταλάβει ὥς τό βάθος τήν ψυχή τοῦ Ἄρη, ὅπως, προφανῶς, καί τίς προθέσεις τῆς ἀπεγνωσμένης ἐνέργειάς του. Εἶμαι βέβαιος, ὅτι ὁ Ἄρης δέ θά ἤτανε ποτέ καί σέ καμιά περίπτωση ἱκανός νά κάνει αὐτό πού φοβήθηκε ἡ ΚΕ τοῦ ΚΚΕ παίρνοντας τόν Μπαχόλα ἀπό μιά περιοχή ἐνδεχόμενης δράσης τοῦ Βελουχιώτη. Ὁ Ἄρης εἶχε λαϊκή καί ρουμελιώτικη ψυχή. Καί στίς καλές καί στίς κακές του.

Ἐντούτοις αὐτό πού εἶχε φοβηθεῖ κι ἀπ' τό ὁποῖο πῆγε νά προφυλάξει τόν Μπαχόλα ἡ ΚΕ τοῦ ΚΚΕ, ἐκεῖνος δέν τό γλύτωσε, ἀπό τόν ταξικό ἐχθρό βέβαια, ἀλλά στήν Εὔβοια, ὅπου εἶχε τώρα τοποθετηθεῖ. Ἕνα μήνα κι ὀχτώ μέρες μετά τό χαλασμό τοῦ Ἄρη...

Καπνός, λοιπόν, χωρίς φωτιά δέ γίνεται.

Καί ἡ φωτιά, ὅπως τό βλέπουμε, ὑπῆρχε. Μά ἄς ξαναγυρίσουμε, ὕστερ' ἀπό τήν ἀναγκαία παρένθεση πού κάμναμε μαζί σου, ἀναγνώστη, στόν Κλειτσό, ὅπου ἀφήσαμε καί μᾶς περιμένουνε ὄχι μόνο οἱ ἀντάρτες μας, ἀλλά καί γεγονότα πού ἀνάγκη πάσα νά ἱστορηθοῦνε.

* * *

Τό βράδυ —ἔχουμε ἀκόμα 12 τοῦ Ὀχτώβρη στή διήγησή μας, μήν τό ξεχνᾶς, ἀναγνώστη—, οἱ ἀντάρτες μείνανε στό χωριό. Ἄν ἡ μνήμη δέ μέ προδίνει, ξαπλώσανε στό πάτωμα τοῦ παλιοῦ σχολειοῦ, ὅπου καί τό τηλέφωνο, στό γραφεῖο τῶν δασκάλων. Ὁ Ἄρης, ὁ Περικλής, ὁ Θάνος, νομίζω, ἐγώ, ὁ Σοφοκλής Κατσόγιαννος, περισσότεροι δέ θά χωρούσαμε κιόλας στό μικρό δωματιάκι, τή βγάλαμε ὥς ἀργά πολύ, δίπλα ἐκεῖ στό τηλέφωνο. Κουτσοπίναμε τσίπουρο μέ μεζέ καρύδια, πηδάγαμε στή συζήτηση ἀπό τό ἕνα στό ἄλλο θέμα, ἀκούοντας καί καμιά πορδή ἀπό τό διπλανό θάλαμο.

Καί, φυσικά, τέτοια ὥρα, τέτοια λόγια, ἱστορίες καί ἀνέκδοτα καί καλαμπούρια, τίποτα πού νά μποροῦσε νά τυπωθεῖ στή μνήμη δέν εἰπώθηκε αὐτό τό βράδυ.

Τό πρωί τό τμῆμα ἔφυγε. Κάμποσοι χωρικοί τό ξεπροβοδίσανε ὥς τήν ἄκρη τοῦ Μεσοχωριοῦ. Ἐγώ τό συνόδεψα καί πέρα ἀπό τό ποτάμι ὁ Μέγας, ἴσαμε πού πῆρε τόν ἀνήφορο γιά τό Σιμαλό, θά πήγαινε πρός τή Χόχλια. Ὁ Ἄρης τό θεώρησε ἀναγκαῖο νά ἐμφανιστεῖ σ' αὐτό τό χωριό πού τό κρατοῦσε ἀκόμα στή μέγγενή της ἡ καταθλιπτική ἐντύπωση τῆς τραγωδίας τῶν Κοδραίων.

Μπροστά τώρα ὁ Περικλής μέ τή σημαία τοῦ Ἀρχηγείου

Ρούμελης, ἀκολουθοῦσε τό τμῆμα τραγουδώντας. Τελευταῖοι στή φάλαγγα βαδίζαμε ὁ Ἄρης κι ἐγώ κουβεντιάζοντας. Ὅταν βγήκαμε ἔξω ἀπό τό χωριό κι οἱ χωρικοί γυρίσανε πίσω (οἱ ἀγροτικές δουλειές τούς χαρτερούσανε), ὁ Ἄρης μέ ρώτησε:

—Τί σόι χουμάσι εἶναι ὁ γιατρός τοῦ χωριοῦ σου;

—Δέν ἔπρεπε νά τόν προσβάλεις μέ τά πουχάμισα, ἡ πρόθεσή του δέν ἦταν ὅπως τήν πῆρες, τοῦ εἶπα.

—Σιγά τόν πολυέλαιο! Ἄμ τά ξέρω ἐγώ αὐτά τά βενιζελόμουτρα τοῦ συναφιοῦ του. Πῆγε νά μέ προβοκάρει, τί μοῦ λές τώρα;

—Κακή ἐκτίμηση ντουμπλέ κάνεις. Δέν εἶναι βενιζελικός, εἶναι τοῦ Καφαντάρη. Γιά ν' ἀκριβολογήσουμε, τοῦ Μπουρδάρα. Ὅ,τι πεῖ ὁ Μπουρδάρας, θά πάει καί ξυπόλυτος στ' ἀγκάθια, ἄν τοῦ τό πεῖ ἐκεῖνος. Ὅσο γιά τό δεύτερο, ἀμφιβάλλω ἄν ξέρει καί τή λέξη προβοκάτσια. Κι ὕστερα, γιατί; Σέ πέρασε γιά ταγματάρχη, δέ σέ πέρασε;

—Ναί, σ' αὐτό ἔχεις δίκιο.

—Θέλησε νά σοῦ κάνει μιά φιλοφρόνηση, πῶς νά στό πῶ;

—Μέ τό ἀζημίωτο;

—Δέν ξέρω. ὑπολογιστής εἶναι ἀναμφίβολα.

—Ἄλλο τόσο κι ἀντικομμουνιστής.

—Ἐκ πεποιθήσεως, σοῦ ἐπιβεβαιώνω. Τά τσουγκρίζουμε συχνά. Προτιμάει, μέσα στήν ἀντικομμουνιστική ἀνοησία του, νά νικήσει ὁ Χίτλερ, παρά νά δεῖ τήν «Ἀρκούδα» νά ἐπικρατήσει στόν κόσμο. Καί μοῦ τό λέει.

—Καί δέν τόν κρεμᾶτε; Λυσσασμένος ἀντικομμουνιστής, δέ μοῦ τό 'κρυψε. Ξέρεις τί μοῦ πρότεινε; Καλύτερα νά ἔβαζα ἐγώ ἕναν ἄλλο ὑπεύθυνο τοῦ ΕΑΜ στό χωριό, γιατί, λέει, ἐσύ ὄχι πού δέν εἶσαι δραστήριος, μά εἶσαι κομμουνιστής.

—Εἶδες πού τό ἔχαψε τό ταγματαρχηλίκι σου; Καί τί τοῦ ἀπάντησες;

—Ὅτι τό ἀντελήφθην πώς εἶσαι κομμουνιστής, τί νά κάμουμε, γιατρέ μου, τοῦ εἶπα σοβαρά-σοβαρά, ἔχω καί ἐγώ στό τμῆμα μου μερικούς κομμουνιστάς καί εἶμαι μάλιστα καί εὐχαριστημένος, εἶναι ἀπό τούς καλύτερους μαχητάς μου. Εἶναι καιρός νά συνεργασθῶμεν εἰλικρινῶς μέ τούς κομμουνιστάς, σηκώνουν ἀρκετό βάρος. Καί ξέρετε, γιατρέ μου, τοῦ λέω, αἰσθάνομαι τώρα τύψεις συνειδήσεως πού μιά φορά ἔστειλα ἐννέα κομμουνιστάς τοῦ τάγματός μου στό στρατοδικεῖο. Εὐτυχῶς, εὐτυχῶς ὁ θεός φύλαξε καί δέν τούς ἔγινε τό ἀνεπανόρθωτο. Ἐάν μοῦ ἐπιτρέπατε μιά σύσταση, αὐτή θά ἦταν νά συνεργασθεῖτε μέ τό Γεωργούλα γιά τό καλό τῆς ἀπελευθερωτικῆς μας προσπαθείας. Αὐτά τοῦ εἶπα. Μή δεί-

ξεις πώς τά ξέρεις. Κι ἔχε τό νοῦ σου. Δέν εἶναι, σοῦ λέω, παστρικό μοῦτρο. Παθιασμένος εἶναι.

—Ὑπερβάλλεις. Ἐγώ ξέρω ὅλα του τά κουσούρια. Μά ὁπωσδήποτε πρέπει νά τόν κατατάσσεις στίς δημοκρατικές δυνάμεις.

—Τοῦ ἰδιωνύμου!

—Δέν εἶναι σοῦ λέω, βενιζελικός. Ἀλλά ἔστω! Συμφωνεῖ στόν ἀπελευθερωτικό ἀγώνα; Συμφωνεῖ! Τοῦ ἔχω μιλήσει γιά τό ΕΑΜ, ἐμεῖς τόν θεωροῦμε ἐαμίτη. Ἐξάλλου στήν ἀντιμετώπιση τῶν ἰταλικῶν ἀφοπλιστικῶν τμημάτων μᾶς βοήθησε. Καί ξανά θά μᾶς χρειαστεῖ. Ὅσο γιά τόν ἀντικομμουνισμό του, φοβᾶται μήν τοῦ πάρουν οἱ κομμουνιστές τά λεφτά, εἶναι παραδόπιστος. Ἔτσι τόν ἐννοεῖ, μή γελᾶς, κι ἄς εἶναι κι ἐγγράμματος ἄνθρωπος, τόν κομμουνισμό. Ἀλλά μήπως αὐτός μόνο τόν ἐννοεῖ ἔτσι;

—Βέβαια, δικό σας ζήτημα εἶναι ὁ χειρισμός τοῦ γιατροῦ, μά, ἄν θές τή γνώμη μου, ἐμένα δέ μ' ἀρέσει. Χαλασμένος ὥς τό μεδούλι, μυρίζει!

—Τόν ἀδικεῖς. Τουλάχιστο ὥς ἕνα βαθμό. Ἄκου μιά περίπτωση καί θ' ἀναθεωρήσεις τήν ἄποψή σου. Κάμαμε μιά προσπάθεια νά πείσουμε τόν Ἀλκιβιάδη Μπουρδάρα ν' ἀναδεχτεῖ τήν ἀρχηγία τοῦ ἀντάρτικου τῆς Εὐρυτανίας...

Στό ἄκουσμα αὐτῶν τῶν λόγων μου, κεραυνός ἐν αἰθρία τοῦ ἦρθε τοῦ Ἄρη. Σταμάτησε, σάν ἀπότομο φρενάρισμα, τό περπάτημα, μόλις πού δέν ἔπεσα πάνω του, καθώς βάδιζα πίσω του.

—Εἶν' ἐδῶ ὁ Μπουρδάρας; Αὐτό πού μοῦ λές τώρα εἶναι τό πλέον σημαντικό. Καί δυό μέρες, μωρέ Γεωργούλα, λέμε παρλαπίπες, μά τό θεό, καί κάνουμε μπουρμπουλῆθρες;

—Ἄκου, ντέ! Βιάζεσαι σάν τήν χήρα στό κρεβάτι, μά τήν Παναγία! Ἄκου ὅλη τήν ἱστορία. Ἡ ἰδέα ἤτανε τοῦ Μπακόλα...

—Πάλι ὁ Μπακόλας!

—Πάααλι ὁ Μπακόλας! Δέν ξέρω, μπορεῖ νά εἶχε καί ὑπόδειξη ἀπό παραπάνω. Ἤθελε νά ἔρθει ὁ ἴδιος στή Φουρνά νά κουβεντιάσει τό ζήτημα μέ τόν Ἀλκιβιάδη.

—Πότε αὐτά;

—Ἀρχές καλοκαιροῦ, νομίζω. Πάντως ὕστερ' ἀπό τήν ἐμφάνιση στή Δομνίτσα, εἶχε ἀκουστεῖ τό ἀντάρτικο, ἔτσι μοῦ φαίνεται, σημασία δέν ἔχει.

—Χμ, δέν ἔχει!

—Χμ, δέν ἔχει! Πρότεινα στόν Μπακόλα ν' ἀναλάβει τό χειρισμό τοῦ θέματος ὁ Μῆτσος Τραχανής, παίζανε μέ τόν Ἀλκιβιάδη μέ τό μεροκάματο τήν κοντσίνα στό καφενεῖο τοῦ Ἀσλάνη ἀπό τόν καιρό τῆς 4ης Αὐγούστου ἀκόμα.

—Ὁ Μῆτσος, πού λές εἶναι ὁ σύντροφος τῆς Φουρνᾶς πού γνώρισα προχτές, ἕνα ντελικάτο παιδί; Τί δουλειά κάνει;

—Ναί ὁ σύντροφος τῆς Φουρνᾶς. Δικηγόρος εἶναι, δίπλωμα ἔχει νά δώσει.

—Θαυμάσια! Ἔξυπνος ἄνθρωπος μοῦ φάνηκε. Λοιπόν;

—Ὁ Μπουρδάρας δέν εἶπε ὄχι στήν πρόταση τοῦ Τραχανῆ. Μά καί δέ δεσμεύτηκε. Τό θέμα ἄρχισε νά σέρνεται κι ὁ καιρός δέν ἦταν γιά χάσιμο. Σκέφτηκα τό γιατρό. Τοῦ ἐξηγήθηκα στά ἴσια, ὅλο τό πρόβλημα. Καί τοῦ ἔκανα τήν πρόταση νά μιλήσει κι ἐκεῖνος στό συνταγματάρχη, νά δεχτεῖ, νά τόν πείσει νά δεχτεῖ τήν πρότασή μας. Ὁ γιατρός ἐνθουσιάστηκε. ἄλλωστε δέν μπορεῖ παρά νά ἔβλεπε τά κομματικά ὀφέλη γιά τό μπουρδαραίικο ἀπό μιά ἀρχηγία τοῦ Ἀλκιβιάδη στό ἀντάρτικο Εὐρυτανίας.

—Καί γιατί, μωρέ σύντροφοι, τό στενέψατε στήν Εὐρυτανία;

—Ἄκου ντέ τή συνέχεια, θά σέ παιδέψω ἅμα βιάζεσαι! Κι ἄς ξεκινήσουμε, τί στηλωθήκαμε; Τό τμῆμα ἀπομακρύνθηκε. Ὁ ἴδιος ὁ γιατρός μοῦ εἶπε σέ λίγες μέρες ὅτι ἔκανε τήν πρόταση στόν Μπουρδάρα, δέν τοῦ εἶπε κι αὐτουνοῦ ὄχι. Κι ἀκόμη, πώς ὁ γιατρός τοῦ ὑποσχέθηκε τοῦ συνταγματάρχη νά τόν κρύψει, ἄν χρειαζόνταν, στό σπίτι του στόν Κλειτσό ὥσπου νά ἔβγαινε στό κλαρί, καί δέ θά τοῦ ἔλειπε μήτε ὁ γνήσιος καφές! «Τό πράγμα εἶναι τελειωμένο», μέ τόση βεβαιότητα μοῦ τό εἶπε ὁ γιατρός. Ἐνημέρωσα γιά ὅλα αὐτά τό Μῆτσο καί τοῦ εἶπα «στή βράση κολλάει τό σίδερο», νά τοῦ πέσει δίπλα στά γερά, νά τοῦ γίνει τσιμπούρι. Τήν ἴδια μέρα μίλησα μέ τό τηλέφωνο στό Μπακόλα καί τοῦ ἔδωσα νά καταλάβει τήν ἐξέλιξη τοῦ προβλήματος. Ἔρριξε τήν ἰδέα νά πεταχτεῖ μόνος του στή Φουρνά νά δεῖ τόν Ἀλκιβιάδη. Ἐγώ εἶχα τή γνώμη ὅτι οἱ πολλές μαμές τό βγάζουν πεθαμένο τό παιδί. Καί μέ τήν ἴδια σκέψη ἀπόρριψα καί τή δεύτερη πρότασή του νά μιλήσω κι ἐγώ στό Μπουρδάρα. Μέ τό μπουρδαραίικο ἔχουμε παλιά οἰκογενειακή φιλία, ὁ πατέρας μου εἶναι καί πολιτικός τους φίλος. Ἐγώ διατηρῶ ἰδιαίτερα καλές σχέσεις μέ τόν ἀδερφό τοῦ Γιώργου καί τοῦ Ἀλκιβιάδη, τό γιατρό Μπουρδάρα. Μέ τόν ἴδιο τόν Ἀλκιβιάδη κάναμε καμιά φορά παρέα στήν περίοδο τῆς δικτατορίας, πού ἦταν ἐξόριστος στή Φουρνά κι ἔβριζε ἀπό τό πρωί ὥς τό βράδυ τό Μεταξᾶ. Ὁ Μπακόλας ἐπέμενε νά τόν δῶ καί, γιά νά εἶμαι εἰλικρινής, ἔδειχνε μιά ἀνησυχία γιά τήν τελική ἔκβαση τῆς λύσης Μπουρδάρα σέ σημείωμα πού μοῦ ἔστειλε τήν ἑπόμενη κιόλας τῆς συνδιάλεξής μας. Εἶχα τελικά ἀποφασίσει ν' ἀνέβω στή Φουρνά, ἀλλά μέ πρόλαβε κατεβαίνοντας ἐδῶ ὁ Τραχανής, πού μέ χαρά μέ πληροφόρησε πώς ὁ Μπουρδάρας εἶπε ὁριστικά τό ναί, θά βγεῖ στό βουνό. Ἤθελε μόνο μιά βδομάδα προθεσμία, νά κατέβει στήν Ἀθήνα νά ταχτοποιήσει κάτι προσωπικές δουλειές του.

Στό μεταξύ ἐμεῖς βολιδοσκοπήσαμε ἀξιωματικούς τῆς περιο-

χῆς μας, μᾶς διαβεβαίωναν, ὅτι τήν ἴδια μέρα πού θά ἔβγαινε στό ἀντάρτικο ὁ Μπουρδάρας, θά τόν ἀκολουθοῦσαν. Γιά στρατιῶτες, σέ μιά τέτοια περίπτωση, θά μᾶς περίσσευαν κιόλας!

—Τί λές, μωρέ Γιωργούλα! Ζημιά πού πάθαμε! Γιατί δέ μοῦ τά 'λεγες ὅλα αὐτά χτές; Καθόμασταν καί χαζοπίναμε!... Νά γυρίσουμε στό χωριό. Νά τόν φιλήσουμε, μωρέ, τό γιατρό σταυρωτά, νά πάει στήν 'Αθήνα νά μᾶς φέρει ἀπάνω τό Μπουρδάρα. Θά εἶναι ἡ καλύτερη πατριωτική πράξη πού θά μποροῦσε ποτέ νά κάμει. Ξέρεις τί θά πεῖ νά ἔχουμε στρατιωτικό ἀρχηγό τόν Μπουρδάρα, ἀξιωματικό ἄριστο, ὄνομα γνωστό!... Θά βουίξει ἡ 'Αθήνα, ὅλη ἡ 'Ελλάδα! Γύρνα, γύρνα, πᾶμε πίσω, ἴσως ὅλα δέ χαθήκανε.

—Δυστυχῶς! Τό πουλί πέταξε! Ἔφυγε γιά τή Μέση 'Ανατολή.

—Εἶσαι βέβαιος; Εἶναι σίγουρο;

—Μᾶς τό ἀνακοίνωσε ὁ ἀδερφός του ὁ γιατρός. Τό εἶπε στό Μῆτσο, νά μήν περιμένει. Νά τόν συγχωροῦνε, ἀλλά ἀλλιῶς, λέει, δέ γινόταν! Εἴχανε τά ἀδέρφια τηλεφωνική συνδιάλεξη. Πιστεύω, ὅτι τά εἶχαν ἀπό δῶ κανονίσει πῶς θά συνεννοηθοῦν. Συνεπῶς, ὅταν ὁ συνταγματάρχης μᾶς ἔδινε τό λόγο του, ψεύδονταν ἐν γνώσει του, εἶχε ἀπό δῶ ἀποφασίσει νά τό σκάσει γιά τή Μέση 'Ανατολή.

—Κρίμα! Ζημιά, πολλή ζημιά! Δουλεύει ἡ 'Ιντέλιντζες, δουλεύουν, δέ χωρατεύουν οἱ κερατάδες οἱ 'Εγγλέζοι... Κι ἐσεῖς χλιαρά τό πήρατε τό ζήτημα, δέν τό χειριστήκατε μέ εὐθύνη κι ὅπως ἔπρεπε.

—Μπορεῖ, συμφώνησα μαζί του.

—'Εμ, βέβαια! 'Αντί νά τοῦ προσφέρουμε τήν ἀρχηγία ὅλου τοῦ ἀντάρτικου, ὁ Μπακόλας σου τό ντοβλέτι του! 'Αρχηγία Εὐρυτανίας, κάτι τρέχει στά γύφτικα!

—Τί νά σοῦ ἔκανε κι ὁ Μπακόλας; Καί ἐσύ χάθηκες ὁλόκληρο καιρό...

—Νά πάει ἀμέσως στήν 'Αθήνα, νά φέρει ἐκπρόσωπο ἀπό κάτω νά διαπραγματευθεῖ τό ζήτημα ὑπεύθυνα μέ τόν Μπουρδάρα.

—Μάλιστα, αὐτό πού λές, εἶναι ἰδέα!

—Πνιγήκατε σέ μιά κουταλιά νερό ὅλοι σας. Μοῦ στήνετε ἀρχηγεῖα καί πράσιν' ἄλογα... Γιά τό καρφί χάσατε τό πέταλο! Τό ἄλογο δέ λέω!

—'Εγώ πιστεύω, ὅτι ὁ Μπουρδάρας εἶχε σύνδεση μέ τήν 'Αθήνα, μπορεῖ καί μέ τούς 'Εγγλέζους. Τούς πληροφόρησε τά καθέκαστα, τόν κάλεσαν στήν 'Αθήνα. Χωρίς τήν ἔγκρισή τους, μόνος του δέ θά τ' ἀποφάσιζε, ἐμᾶς, μᾶλλον μᾶς κορόιδευε.

—Δέν τό ξέρεις! Μιά ὑπεύθυνη ἀποστολή μπορεῖ νά τόν ἔπειθε. δέν τό ξέρεις!

Ἀπό ὅλη τή συζήτηση μέ τόν Ἄρη γιά τό θέμα τοῦ Μπουρδάρα, κατάλαβα πόσο τόν ἀπασχολοῦσε καί τόν ἔκαιγε τό πρόβλημα τῶν ἀξιωματικῶν. Ἀναμφίβολα ἔπιανε, ἴσως, ὅσο κανένας ἄλλος ἐκείνη τή στιγμή τό πρόβλημα ἑνός μελλοντικοῦ στρατοῦ τοῦ ΕΛΑΣ, πραγματικοῦ στρατοῦ, πού ὅμως, δέν τόν κάνεις, ὅπως τόσο σωστά τό ὑπογραμμίζει ὁ Λένιν, χωρίς νά λύσεις «τό πρόβλημα τῶν εἰδικῶν», δηλαδή τῶν ἀξιωματικῶν. «Καί χωρίς αὐτούς, ἔλεγε ὁ Λένιν,* δέ θά ὑπῆρχε Κόκκινος Στρατός. Καί ξέρετε πώς ὅταν πρίν ἀπό δυό χρόνια δοκιμάσαμε νά δημιουργήσουμε δίχως αὐτούς τόν Κόκκινο Στρατό, ἐκεῖνο πού πετύχαμε ἤταν νά ἐπικρατήσει τό ἀνταρτίστικο πνεῦμα, ἡ ἀταξία, τό γεγονός ὅτι ἐνῶ εἴχαμε 10-12 ἑκατομμύρια στρατιῶτες, δέν εἴχαμε οὔτε μιά μεραρχία· δέν ὑπῆρχε οὔτε μιά ἀξιόμαχη μεραρχία, καί ἔχοντας ἑκατομμύρια στρατιῶτες ἤμασταν ἀνίκανοι νά παλέψουμε ἐνάντια στόν ἀσήμαντο ταχτικό στρατό τῶν λευκῶν».

Κι ὁ Ἄρης Βελουχιώτης, πού δέν ξέρω ἄν εἶχε ὑπόψη του τή λενινιστική ἐτούτη ἀλήθεια, μέ τό ἔνστιχτο, ἔστω, τοῦ πολεμάρχου, πού διέθετε ἀναμφίβολα, ἔπιανε —μπράβο του— ὀρθά τό πρόβλημα. Καί ἡ διαπίστωσή μου δέν εἶναι μόνο ἀπό τήν παραπάνω περίπτωση. Σέ δυό μέρες, πού ἀντάμωσε μέ τό λοχαγό πυροβολικοῦ Ἰάκωβο Κατσόγιαννο, ἐπιβεβαίωσα τήν πρώτη μου ἐντύπωση γιά τό πόσο ἔτρωγε τόν Ἄρη ἡ λαχτάρα νά λύσει κάπως τό πρόβλημα γιά τό ἀντάρτικο τῶν ἀξιωματικῶν, τῶν μόνιμων ἀξιωματικῶν.

Εἴχαμε περάσει τό ποτάμι, πατώντας, σωστότερα πηδώντας, ἀπό πέτρα σέ πέτρα, ὅλες στρογγυλεμένες ἀπό τό κύλα-κύλα στήν κοίτη του καί τό νυχτοήμερο γλύψιμο τοῦ στοιχειοῦ, στό σημεῖο πού τά νερά ἁπλώνουνε καί γίνονται ἄβαθα. Καί πήραμε τήν ἀνηφοριά, μιά ἀνηφοριά ὀρθό μαχαίρι, ὅ,τι χρειάζεται νά σοῦ κόψει τή σπλήνα, ἄν τυχόν σοῦ τή μεγάλωνε ἡ ἑλονοσία. Τό τμῆμα, πού προπορεύτηκε ἀρκετά, κοντοστάθηκε, προφανῶς νά καρτερήσει τόν ἀρχηγό του.

Σφίξαμε τά χέρια πολύ θερμά, μ' ἀγκάλιασε, φιληθήκαμε. Καί καθώς ἴσιαχνε τό ντουφέκι του στόν ὦμο του, «ἀλήθεια, δέν ἔρχεσαι μαζί μας;» μοῦ πρότεινε.

—Ἄν ἦταν μόνο στό χέρι μου, τοῦ ἀπάντησα, δέ θά περίμενα νά μοῦ τό ζητήσεις. Εἶμαι μέλος κομματικῆς ὀργάνωσης, μοῦ ἔχουν ἀναθέσει ὑπεύθυνη, ἀνεξάρτητα ἀπό τή σημασία της, δου-

* Β. Ι. Λένιν: «Λόγος στό ΙΙΙ πανρωσικό συνέδριο τῶν ἐργατῶν τῶν θαλασσίων καί ποταμίων μεταφορῶν», 15 τοῦ Μάρτη 1920. Ἅπαντα, τ. 30, σ. 417, ἑλλην. ἔκδ. ΚΕ τοῦ ΚΚΕ.

λειά. Σέ ρωτῶ, ἐσύ θά ἐγκατέλειπες τό ὁποιοδήποτε κομματικό πόστο σου γιά νά περάσεις σ' ἕναν ἄλλο τομέα κομματικῆς δουλειᾶς, χωρίς τήν ἔγκριση τῆς ὀργάνωσής σου καί τήν ἄδεια τῆς καθοδήγησής σου;

—Ἔχεις δίκιο, ἔτσι εἶναι.

—Ὅμως, θά ζητήσω νά μοῦ τό ἐπιτρέψουν κι ἐλπίζω γρήγορα ν' ἀνταμώσουμε.

—Ἐγώ δέν τό ἐλπίζω, τουλάχιστο γρήγορα. Παλιά μας ἁμαρτία στό κόμμα, παλιό σακατλίκι τῶν ὀργανώσεών μας, κανένας δέ δίνει ἄνθρωπο πού τοῦ βγάζει δουλειά. Δικαιολογίες; Ὅσες θέλεις, ἀρκεῖ νά μή σοῦ δώσει αὐτόν πού τοῦ ζητᾶς. Κι ἄν ἐπιμένεις, σοῦ πασάρει κανέναν, πού θέλει νά τόν ξεφορτωθεῖ. Τά ξέρω ἐγώ αὐτά, μπούχτισα. Ἄν θές νά 'ρθεις στ' ἀντάρτικο γίνε τους τσιμπούρι. Καλήν ἀντάμωση! Καί κοίταξε μή χάσουμε καί τό λοχαγό.

Ἐννοοῦσε τό λοχαγό Ἰάκωβο Κατσόγιαννο ἀπό τό χωριό μου, πού αὐτές τίς μέρες ἔλειπε στήν Καρδίτσα. Πατριώτης ἀκέραιος ὁ Ἰάκωβος, δέν ἔμεινε ἀδιάφορος μπροστά στήν ἰδέα, πού τοῦ καλλιεργούσαμε, νά βγεῖ στό ἀντάρτικο. Καί τοῦ εἶχα μιλήσει γι' αὐτό τοῦ Ἄρη, μοῦ τό ξαναθύμιζε.

Ἐκεῖνος πῆρε τόν ἀνήφορο, ἐγώ ξαναγύρισα, διάβηκα τό ποτάμι, κόλλησα ἀντίπερα τή στράτα πού πάει πρός τό Μεσοχώρι, κοντοστάθηκα κι ἀγνάντεψα ξοπίσω, τό τμῆμα εἶχε κιόλας μπεῖ στό δασωμένο στήν ἄκρη τοῦ δρόμου τῆς «Γερακοφωλιᾶς», πάει! Δέν εἶχα κάν εἰκοσιτέσσερις ὧρες ἀκέραιες μέ τούτους τούς λερούς καί γενάτους μέ τά σταυρωτά φυσεκλίκια καί τήν ὀλόρθη ρωμαίικη ψυχή. Καί τώρα πού τούς ἔχασα ἀπό τή ματιά μου, ἔλεγα πώς μιά ζωή τούς ἤξερα καί φίλοι μοῦ ἤτανε ἀπό τά παιδικά μου... Δέν ξέρω! Εἶχα κιόλας ἕνα αἴσθημα ἀγάπης γι' αὐτούς! Καί μελαγχολικό συναίσθημα ἀποχωρισμοῦ προσφιλῶν προσώπων. Καί τοῦτον τόν κοντόσωμο, μπορεῖς νά πεῖς, ἀρχηγό τους, μέ τό δυνατό ἐρευνητικό κι ἀκοίμητο μάτι, τό φαρδύ κούτελο καί τή θεληματική ἔκφραση, πού μιά τά τσουγκρίζαμε, μιά τά λέγαμε μ' ἀνοιχτοκαρδιά σταυραδερφῶν, νιώθω νά τόν ἀγαπῶ ξεχωριστά, νά θέλω νά πάω μαζί του.

Ναί, δυνατή, πολύ δυνατή στάθηκε ἡ πρώτη ἐντύπωσή μου ἀπό τόν Ἄρη. Καί δέ μειώθηκε καί στίς πιό δύσκολες στιγμές τῆς γνωριμίας μας καί τῶν σχέσεών μας. Μά τήν ἀλήθεια, τό μυστικό τοῦ Ἄρη ἤτανε ἡ δύναμή του, ἡ δύναμη τῆς προσωπικότητάς του νά ἑλκύει κι ὅταν ἀκόμα διαφωνοῦσες ἤ καί συγκρουόσουνα μαζί του.

Δέν ξέρω, μπορεῖ γιά μένα νά ἐπιδρούσανε καί τ' ἅρματα. Ἀπό παιδί τίποτα δέν εἶχα ἀγαπήσει τόσο πολύ, ὅσο τά ἅρματα,

τά ντουφέκια, πού ἦτανε, βέβαια, ἀπό δαῦτα γεμάτα τό σπίτι μας. Καί τό μόνο πού μέ τράβηξε ποτέ ἀπό τά λεγόμενα σπόρ, ἦτανε τό κυνήγι. Μ' ἕνα ντουφέκι στόν ὦμο γκεζεροῦσα κυριολεχτικά τά βουνά μας στό χωριό ἀπό τά ξημερώματα ὥς τό σούρουπο ντουφεκώντας τσιροπούλια. Ἁπλῶς γιά νά ντουφεκάω! Καί τώρα, νά μέ καλεῖ ἐτοῦτος, πού νιώθεις ἀπό τήν πρώτη κιόλας γνωριμία μαζί του ἕνα αἴσθημα σιγουριᾶς στό πλάι του, καί νά μή μπορῶ νά τά ζωστῶ, νά τά φορέσω. Νά εἶμαι δέσμιος τῆς ἀνάγκης... Ἀνάγκας καί θεοί πείθονται!

Στήν πλατεία τοῦ Μεσοχωριοῦ βρῆκα τόν κόσμο νά μαζεύεται ἔξω ἀπό τήν ἀποθήκη τοῦ σταριοῦ τῆς Δεκάτης, πού θά τό μοιράζαμε.

* * *

Ὅπως εἶναι γνωστό, οἱ κουίσλιγκς πού παρασταίνανε τήν κυβέρνηση τῆς ψευτο-«ἑλληνικῆς Πολιτείας» εἴχανε ἐπιβάλει τή Δεκάτη στά ἀγροτικά προϊόντα, τήν ἀναγκαστική λήστεψη τοῦ δέκα τοῖς ἑκατό τῆς σοδειᾶς τῶν ἀγροτῶν. Φυσικά γιά τίς ἐπισιτιστικές ἀνάγκες τῶν στρατευμάτων κατοχῆς. Ἡ συγκέντρωση τῆς Δεκάτης ἀνατέθηκε στίς Οἰκονομικές Ἐφορίες, πού ορίζανε, βασικά ὑπαλλήλους τους ἤ καί ἀξιωματικούς, πού διαμένανε στήν περιοχή τῆς δικαιοδοσίας τους, σάν *ἐπόπτες*. Καί στά χωριά του ὁ ἁρμόδιος ἐπόπτης τῆς Ἐφορίας συγκροτοῦσε ἐπιτροπές πού διενεργούσανε ἄμεσα τή συγκέντρωση. Ἐκτιμούσανε τή σοδειά τοῦ νοικοκύρη, τό σιτάρι π.χ. πάνω στ' ἁλώνισμα, καί τοῦ καθορίζανε ποιά ποσότητα —μέ βάση τό 10%— ἔπρεπε νά παραδώσει στήν ἀποθήκη συγκέντρωσης. Σ' αὐτή τήν ἄχαρη κι ἐπαίσχυντη ἀποστολή τῆς ληστείας τῶν ἀγροτῶν, σέ πλατιά κλίμακα χρησιμοποιηθήκανε οἱ χωρίς ἀπασχόληση πιά ἀξιωματικοί τοῦ πρώην ἑλληνικοῦ στρατοῦ —στάδιο δόξης λαμπρόν!

Κι ὁ συμπαθέστερος ἄνθρωπος νά συμμετεῖχε σ' αὐτή τή βρωμοαποστολή —ἅμα ἀνακατευθεῖς μέ τίς κοπριές θά σέ φᾶνε οἱ κότες!— τό εἶδος τῆς δουλειᾶς ἦτανε τόσο μισητό στό σκλάβο καί θεόφτωχο ἀγρότη, πού ἡ ἀγανάχτηση καί τό μίσος του παίρνανε μπάλα καί τούς συγχωριανούς του, πού διοριστήκανε μέλη τῆς ἐπιτροπῆς, χωρίς, ἄς σημειωθεῖ, νά ἔχουνε τό δικαίωμα τῆς ἄρνησης.

Γιά τήν Εὐρυτανία ἔτυχε μιά καλή συγκυρία, ὁ προϊστάμενος τῆς Οἰκονομικῆς Ἐφορίας τῆς Ἐπαρχίας ἦτανε κομμουνιστής. Ἔτσι ἡ τοποθέτηση τῶν ἐποπτῶν ἔγινε μέ κάποια, στό μέτρο τοῦ δυνατοῦ, ἐπιλογή ἀνθρώπων πού θά βάζανε τό συμφέρο τῶν ἀγρο-

τῶν σέ πρώτη σειρά, μ' ἄλλα λόγια θά ἐξαντλούσανε ὅλες τίς δυνατότητες σαμποταρίσματος καί κωλυσιέργιας τῆς συγκέντρωσης. Αὐτή, ἄλλωστε, ἤτανε καί ἡ ἀπόφαση τῆς Κομμουνιστικῆς Ὀργάνωσης Εὐρυτανίας.

Στό δικό μας τ. δῆμο Κτημενίων τοποθετήθηκε ἕνα καλό παιδί, ἐφοριακός ὑπάλληλος, ὁ Τάκης Κοτσιμπός —ἄν θυμᾶμαι καλά τό ὄνομά του— ἀπό τό Καρπενήσι. Δέ δυσκολευτήκαμε νά συνεννοηθοῦμε νά πάει τή δουλειά γιαβάς-γιαβάς. Νά μήν ἐπεκταθεῖ ἡ συγκέντρωση πέρα ἀπό τά σιτηρά. Νά γίνει στό κατώτατο ὅριο. Κι ἔτσι ἔγινε. Οὔτε τό δέκατο τῆς Δεκάτης δέν καταλογίστηκε στούς ἀγρότες. Καί μέ τέτοιο ρυθμό χελώνας, πού ἔφτασε ὁ Ὀχτώβρης κι ἡ συγκέντρωση στά χωριά μας δέν ἤτανε ἀκόμα ἑτοιμη νά τήν παραλάβει καί νά τή φορτώσει τό ἄθλιο καί δοσίλογο κουβέρνο. Τό βρῆκε τό ἀντάρτικο στίς ἀποθῆκες καί τό σιτάρι ξαναγύρισε στ' ἀμπάρια τῶν χωρικῶν.*

Στόν Κλειτσό ἡ ἐπιτροπή συγκέντρωσης ἀποτελέστηκε ἀπό τό δάσκαλο τοῦ Μεσοχωριοῦ Δημητράκη Γεωργίου, τόν πρώην ἐπιλοχία Νίκο Σολοῦκο καί τόν ἀντιπρόεδρο τῆς κοινότητας Κώστα Μούτσελο, ἕνα γερό νοικοχύρη καί ντόμπρο ἄνθρωπο ἀπό τόν Πλάτανο. Ἡ συγκέντρωση στόν Κλειτσό, χωριό μέ καλά χωράφια καί σοδήματα, δέν ξεπέρασε τίς τρισήμισι χιλιάδες ὀκάδες σιτάρι, πού ἤτανε τώρα κλειδωμένα στήν ἰσόγεια σάλα τοῦ νιόχτιστου οἰκήματος τοῦ γιατροῦ Μαλάμη, στή νότια πλευρά τῆς πλατείας.

Ἡ ἀποθήκη εἶχε δυό κλειδαριές. Τῆς μιᾶς τό κλειδί τό κρατοῦσε ὁ Γεωργίου στό Μεσοχώρι, τῆς ἄλλης ὁ Σολοῦκος στήν Κορίτσα. Ἔπρεπε νά παραβρεθοῦνε καί οἱ δυό γιά ν' ἀνοίξει ἡ ἀποθήκη. Καί μέ τήν παρουσία τουλάχιστο τῶν δυό μελῶν τῆς ἐπιτροπῆς γινότανε ἡ παραλαβή.

Ἀπό χτές πού ἡ ἀποθήκη πέρασε στή δικαιοδοσία τῆς ἐπισιτιστικῆς ἐπιτροπῆς, βάλαμε φρουρά ἀπό τρεῖς Μεσοχωρίτες, τόν Δημήτρη Βίγλη, τόν Κώστα Πανοζάχο, ἕνα θεριό καί μιά θωριά πού ἄν ξαφνικά ἔπεφτες ἀπάνω του τή νύχτα κατουριόσουνα στό πί καί φί. Κι ἕναν τρίτο, πού τώρα δέ θυμᾶμαι τ' ὄνομά του. Τό σιτάρι, ὅμως, δέν τό εἶχε παραλάβει ἡ ἐπισιτιστική, τά κλειδιά μένανε στούς δυό παραπάνω, ἀπό τούς ὁποίους ὁ Δ. Γεωργίου ἤτανε καί μέλος τῆς ἐπισιτιστικῆς.

Παρόντα ὅλα τά μέλη τῆς ἐπισιτιστικῆς ἐπιτροπῆς. οἱ δυό

---

* Αὐτό πού γράφει ὁ φίλος Μωραΐτης στό ἄρθρο του «Ἐπιμελητεία τοῦ Ἀντάρτη» στό «Ἱστορικόν Ἀρχεῖον Ἐθνικῆς Ἀντιστάσεως», ὅτι οἱ ἀντάρτες παίρνανε γιά τίς ἀνάγκες τους ἕνα μέρος σιταριοῦ τῆς Δεκάτης, δέν ἀληθεύει ὅσον ἀφορᾶ τά δικά μας χωριά Κτημενίων καί Δολόπων. Οὔτε σπειρί δέν πήρανε, μήτε ἀνακατευτήκανε στίς διανομές, πού τίς κάνανε οἱ ἐπιτροπές ἐπισιτισμοῦ.

κλειδοκράτορες ἀνοίξανε, μᾶς παραδώσανε τό σιτάρι μέ βάση τά χαρτιά τῆς συγκέντρωσης. Νόημα δέν εἶχε νά παραλάβουμε μέ τό ζύγι. Καί ποῦ νά ζυγιάσεις χιλιάδες ὀκάδες μέ τά καντάρια τῶν 44 ὀκάδων· μιά μέρα δέ σοῦ ἔφτανε! Κι οὔτε τόπος ὑπῆρχε στήν ἀποθήκη γιά μετατόπιση, γιά δυό σωρούς.

Κάναμε λίγο τόπο στήν αἴθουσα παραμερίζοντας σιτάρι, στήσαμε τό τραπέζι μας. Συγκροτήσαμε τό συνεργεῖο ζυγιστάδων, μ' ἀρχιζυγιστή τό Βίγλη, πού θεωρούντανε ἀπό ὅλο τό χωριό, πράος καί νοικοκύρης, ὅπως ἦτανε, ἀκριβοδίκαιος, δέ σέ ἔτρωγε στό καντάρι, καθώς λέει ἡ λαϊκή ἔκφραση. Προσφερθήκανε καί τρεῖς γυναριστές, χαμαλοδουλειά, πού θά γεμίζανε τά σακιά καί θά τά κουβαλούσανε στό ζύγι. Δέν ἔλειπε ἀπό τούς τελευταίους ὁ ἡρακλειας δύναμης Ζαχοπάνος. Φωνάξαμε καί δυό νέους γιά νά βοηθήσουνε στή γραφική δουλειά. Ἀντιγράψαμε καταστάσεις κατά ἀλφαβητική σειρά τῶν κατοίκων. Τό ὄνομα τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς οἰκογένειας καί δίπλα τά στόματα πού τρέφει. Δυό χιλιάδες-δυό εκατόν πενήντα ἄτομα περίπου, ἄν ἡ μνήμη δέν μέ ἀπατάει. Κάναμε τή σχετική διαίρεση πάνω στή σούμα τοῦ σταριοῦ τῆς ἀποθήκης, βγῆκε πόσο δικαιοῦται τό κάθε ἄτομο κι ἡ πόρτα ἄνοιξε, ἡ διανομή ἄρχισε. Καί συνεχίστηκε ὅλη τή μέρα. Τό μεσημέρι ἐπιτροπή και συνεργεῖο τσιμπήσαμε γιά μεσημεριανό λίγο ψωμοτύρι στό πόδι.

Τό βραδάκι ὁ σωρός εἶχε σχεδόν ἐκμηδενιστεῖ, ἐνῶ ὁ κόσμος πού περίμενε ἔξω ἀπό τήν ἀποθήκη μέ τά σακιά παραμάσκαλα ἡ στούς ὤμους, ἦτανε πολύς, δυσανάλογος μέ τό ὑπόλοιπο τοῦ σιταριοῦ. Ψυλλιαστήκαμε, πώς μπορεῖ νά κάναμε λάθος στή διαίρεση, στόν ὑπολογισμό, δίναμε περισσότερο ἀπό τό πρεπούμενο κατ' ἄτομο, πέσαμε καντάρια ἔξω!

Διακόψαμε τή διανομή, είπαμε στόν κόσμο πώς κάποιο λάθος ἔγινε, νά κάνει ὑπομονή νά τό βροῦμε καί θά συνεχίσουμε.

Ζυγίζουμε τό ὑπόλειμμα τοῦ σταριοῦ, σουμάρουμε τό τί μοιράσαμε, συγκρίναμε μέ τά χαρτιά τῆς συγκέντρωσης, τρομάρα μας! Μᾶς λείπανε πεντακόσιες ἤ ἑξακόσιες ὀκάδες σιτάρι, αὐτό δέν ἦτανε παῖξε-γέλασε!

Πρώτη σκέψη: λάθος στόν ὑπολογισμό τῆς μερίδας κατ' ἄτομο. Ἔλεγχος καί κόντρα ἔλεγχος, τό πηλίκον τό ἴδιο! Καί σωστό!

Δεύτερη ἄποψη: λάθος στό ἄθροισμα, στά βιβλία τῆς συγκέντρωσης, τῶν ποσοτήτων πού παραδοθήκανε, συνεπῶς τό ἐνδεχόμενο νά εἴχαμε. σάν ἐπιτροπή ἐπισιτισμοῦ παραλάβει πλασματικά τήν ποσότητα πού μᾶς ἔλειπε τώρα. Κοντρολάρισμα, λοιπόν, τῶν καταστάσεων τῆς συγκέντρωσης. Λάθος δέν ὑπῆρχε!

Τρίτη ἐκδοχή: νά κάνανε κακοζύγισμα οἱ ζυγιαστές. Μικροζύγι, βέβαια, εἶναι αὐτό. νά ἀφήσει ἔπρεπε. Μπορεῖ καί τό ἀντί-

θετο, δέν μπορεῖς νά πεῖς! Μά ἐδῶ, μάτια μου, ἔχεις νά κάνεις μέ κατοσταριές ὀκάδες, πίσω μου σ' ἔχω Σατανά!

Κλεψιά: Ὄχι, δά! Ἀπό ποιόν, πότε; Καί πεντακόσιες-ἑξακόσιες ὀκάδες; Ὀχτώ-ἐννιά μουλαροφόρτια; Ἄπαγε τῆς βλασφημίας! Κλεψιά, λοιπόν; Τό πιό ἀπίθανο ἐνδεχόμενο. Δέ λέω, ὁ διάολος ἔχει πολλά ποδάρια... Μά ἀπό ποῦ τά ἔχωσε στήν ἀποθήκη; Διπλοκλειδωμένη, τά παράθυρα σιγουρεμένα.

Τό σιτάρι, ὅμως, ἔλειπε!

Ἡ ὥρα προχώραε, νύχτα πιά στά γεμάτα. Ἐμεῖς, μέσα στήν ἀποθήκη, τή ντουχνιασμένη ἀπό τήν ἄχνη τοῦ σταριοῦ, εἴχαμε κιόλας ντουχνιάσει στό τσερβέλο ἀπό τούς λογαριασμούς, τό σπαζοκεφάλιασμα καί τό ἀδιέξοδο.

Κι ὁ κόσμος ἀπόξω ἄρχισε τή μουρμούρα —ἡ ἀναμονή, τό ὀρθοστάλιασμα, ἡ ψύχρα, ἡ ἔγνοια πώς ἡ ὥρα περνάει καί τό πρωί μέ τό δευτερολάλημα τῶν κοκοριῶν πρέπει νά βρεθεῖ στό πόδι γιά τό χωράφι, χώρια πού τόν ἔκοβε ἡ λόρδα, δέν εἴχανε οἱ ἄνθρωποι φάει γιά βράδυ...

Ἡ ἐπισιτιστική ἐπιτροπή, μπροστά στήν ἀναπάντεχη κατάσταση πού προέκυψε, πῆρε μιάν ἀπόφαση, νά μπαλώσει τήν περίσταση. Κ. αὔριο, φτού κι ἀπ' τήν ἀρχή, τί ἔγινε τό σιτάρι, ἄν ἔγινε, ἤ ὑπῆρχε λάθος, πρέπει νά βρεθεῖ.

Ἀπό τήν ἀρχή εἴχαμ' ἐξαιρέσει ἀπό τή διανομή, συνεπῶς κι ἀπ' τόν καθορισμό τῆς ἀτομικῆς μερίδας, τριακόσιες ὀκάδες σιτάρι. Νά διατεθεῖ γιά ἐπισκευές τοῦ παλιωμένου διδαχτηρίου τοῦ Μεσοχωριοῦ. Τήν πρόταση, μάλιστα, τήν εἶχε κάνει ὁ Ἄρης, ὅταν σύστησε τή διανομή τοῦ σταριοῦ.

Ἡ ἐπιτροπή ἀποφάσισε νά μοιράσει κι αὐτή τήν ποσότητα Τά μέλη τῆς ἐπιτροπῆς παραιτηθήκανε ἀπό τήν οἰκογενειακή μερίδα τους, ἤτανε κάτι κι αὐτή ἡ ποσότητα. Ἀπό τίς καταστάσεις διανομῆς βγάλαμε πόσα ἄτομα δικαιοῦνται ἀκόμα νά πάρουνε. Διαιρέσαμε μ' αὐτά τό σιτάρι πού μᾶς ἀπόμεινε στήν ἀποθήκη, βγάλαμε μιά μειωμένη, φυσικά, μερίδα γι' αὐτούς τούς τελευταίους. Μήπως δέ λένε, ὁ τελευταῖος εἴτε χαμένος, εἴτε κερδισμένος;

Βγῆκα στήν πόρτα κι εἶπα στόν κόσμο: τό καί τό χωριανοί! Πέσαμε ἔξω, κάποιο λάθος ἔγινε, τό σιτάρι δέ φτάνει. Θά πάρετε ἀπό λιγότερο.

Ἕνας-δυό γκρινιάξανε γιά μιά στιγμή, κάποιος εἶπε: «ἔ, τί ἀπόπαιδα εἴμαστε νά πάρουμε λιγότερο;» —«Κι ἀφοῦ δέ φτάνει, ἔγινε λάθος, κι οἱ παπαδιές ἀκόμα λαθεύουν δέν τό ξέρεις; Ἀπό τ' ἀμπάρι της θά στό δώκει ἡ ἐπιτροπή;»— τόν ἀντίκοψε ὁ διπλανός του.

Τούς εἶπα, ὅτι ἡ ἐπιτροπή τό μόνο πού μποροῦσε αὐτή τή στιγμή νά κάνει ἤτανε νά παραιτηθοῦνε τά μέλη της ἀπό τήν ανα-

λογία τους. Καί τό ἔκανε. Τούς ὑποσχέθηκα, πώς ἄν βρεθεῖ τό λάθος ἤ σέ πρώτη εὐκαιρία διανομῆς θά διορθώσουμε τήν ἀδικία. Οἱ ἄνθρωποι δεχτήκανε τή λύση, πήρανε τή μειωμένη μερίδα, ἡ ἀποθήκη ἄδειασε.

Κοντεύανε μεσάνυχτα. Κλείσαμε, συμφωνήσαμε ἡ ἐπιτροπή νά ξαναμαζευτοῦμε αὔριο νά ξανακοιτάξουμε τά χαρτιά, καληνυχτίσαμε ὁ ἕνας τόν ἄλλονε. Πῆρα τόν ἀνήφορο γιά τήν Κορίτσα. Τό «πετρωτό», τό θυμᾶσαι, ἀναγνώστη. Ἀπό τήν ὁλοήμερη κλεισούρα τῆς σταραποθήκης, βάλσαμο μοῦ φάνηκε ἡ ὀχτωβριάτικη ψύχρα καί τήν ἀνάπνεψα λαίμαργα. Μά στά μέσα τοῦ κοφτοῦ ἀνήφορου ἔνιωσα σά νά μοῦ λύνονται τά γόνατα, ἔκατσα σέ μιά πέτρα, φίδι ἡ χρυάδα της στό δάγκωμα. Καί ξάφνου μ' ἔπιασε ἕνας λυγμός, ἕνα κλάμα! Θές νευρικό, θές παράπονο, θές τό κέρατό του, σοῦ τ' ὁρκίζομαι, ἀναγνώστη, ἕνα κλάμα!... Κι ἐκεῖνος ἐκεῖ ὁ χωριανός μου, ἀκοῦς, τόν ἀχάριστο, κουβέντα! «Ἀπόπαιδα εἴμαστε!...» Γιά δυό χοῦφτες σιτάρι! Κι ἐμεῖς, πού ξεποδαριαζόμαστε κι ὀρθοσταλιάζουμε καί σπίτι δέ βλέπουμε γιά νά τόν ὑπηρετήσουμε, τσάμπα καί τό ξέρει ὁ ἀθεόφοβος, ἐμεῖς ψυχή δέν ἔχουμε, ἔ; Ἀπ' ὅλες τίς λαβωματιές, πού μπορεῖ νά σοῦ δώκουνε συνάνθρωποί σου, ἡ πιό φαρμακερή, μά τήν πίστη μου, εἶναι ἡ ἀχαριστία τους.

Καί τό παράπονο —«ὁ λόγος σου μέ χόρτασε...». Καί τό παράπονο τ' ἀνθρώπου, ἔχ, τ' ἀνθρώπου εἶναι κι αὐτό! Συχωρετό μου, τί ἀδάκρυτος κι ἀγέλαστος δέν εἶμαι.

* * *

Τό μεταμεσήμερο τῆς ἄλλης μέρας μᾶς βρῆκε τά μέλη τῆς ἐπισιτιστικῆς ἐπιτροπῆς σκυμμένους, ἀπό τό πρωί, πάνω στά χαρτιά ψάχνοντας γιά τό μυστήριο τοῦ λειψοῦ σταριοῦ. Μήτε ἄκρη, μήτε μέση βρίσκαμε. Τά χαρτιά ὅλα ἤτανε ἐντάξει καί παρατάξει, τί τά παιδεύαμε; Κι ἡ μέρα ἔξω, χαρά θεοῦ καί σήμερα! Πηδάει σά ζαρκάδι μέσα σου ἡ καρδιά νά βγεῖ στά λιβάδια, νά μυρίσει τό νοτισμένο χῶμα... Πόσο θά κάνει ἀκόμα τέτοιες μέρες;

Κι ἀπάνου πού σκεφτόμουνα, βαριεστημένα, νά προτείνω νά τά παρατήσουμε, μέ τή σκέψη νά βγῶ νά χαρῶ τόν ἥλιο πρίν γύρει, νάσου ὁ Ἀριστείδης Θηβαῖος, ὁ Νικηφόρος, ἄν καλοθυμᾶμαι, κι ὁ Πελοπίδας,* ἕνας ἐπιβλητικός ἀντάρτης, ἔτσι καλοφτιαγμέ-

* ΠΑΝΤΕΛΗΣ ΛΙΑΣΚΟΣ, τσαγκάρης, ἀπό τό Λουτράκι Κορίνθου. Παλιός κομμουνιστής. Σκοτώθηκε, ὑπηρετώντας στό ΔΣΕ, στίς 20-10-48 σέ ἐνέδρα κοντά στή Δαύλεια. Μετά θάνατο τοῦ ἀπονεμήθηκε ὁ βαθμός τοῦ συνταγματάρχη καί ἡ διάκριση τοῦ τιμημένου νεκροῦ. Γιά πολλούς συναγω-

νος άντρας πού ήτανε, μ' ανοιχτόκαρδο καί μέ όμορφα κοψίματα πρόσωπο. Τόνε πρωτοπρόσεχα σήμερα, χτές δέν έτυχε. Φαρδύ μέτωπο, ίσια μύτη, γελαστό κι όξύ μάτι. Μιά κάποια δυσαρμονία τά μεγαλούτσικα, θά μπορούσες νά πεῖς, αὐτιά του. Δασύ γένι, φροντισμένο, άρματωσιά στά μέτρα της, όλη ή έμφάνιση μετρημένη, σεμνή, χρωστῶ νά τό πῶ.

Ήτανε οἱ τρεῖς τους σταλμένοι ἀπό τόν Ἄρη νά κάνουνε ἀνακρίσεις γιά τήν ὑπόθεση τοῦ σταριοῦ. Πῶς τό ἔμαθε ὁ Ἄρης, στά ὑψώματα τῆς Χόχλιας, ὅπου λημέριαζε, μέσα στήν ἴδια νύχτα; Ἀπό ἀντάρτες ἔμαθα, τότε, ὅτι κάποιος Κλειτσιώτης περπάτησε ὁλονυχτίς, βρῆκε τόν Ἄρη, τοῦ τό εἶπε. Καί τοῦ εἶπε καί τήν ἀποψή του γιά τό ποιός, σωστότερα ποιοί, τό κλέψανε.

Τήν ἄλλη μέρα, πού θά ρωτήσω τόν Ἄρη ἀπό ποιόν τά ἔμαθε ὅλα αὐτά —πού θά τά δοῦμε στή συνέχεια— μοῦ ἀπάντησε μέ ἔκδηλο περιφρονητικό τόνο, ὅτι ἔχει τό δίχτυ του! Καί δέν καταδέχτηκα ποτέ ἄλλοτε νά τόν ρωτήσω.

Οἱ τρεῖς τους, λοιπόν, ἐρχόντανε νά κάνουνε ἀνακρίσεις μέ τό a priori, πού λένε, ὅτι ἔγινε κλοπή ἐφτακόσιες ὀκάδες σιτάρι, γιά τόσες τούς εἶχανε πληροφορήσει.

Ὁ Ἀριστείδης —ὁ «Δίκαιος», ὅπως δίκαια θά τόν ἐπονομάσουνε ἀργότερα οἱ συναγωνιστές του— ἐξέτασε μέ σχολαστική προσοχή ὅλα τά σχετικά χαρτιά, κουβέντιασε μέ μᾶς τά μέλη τῆς ἐπισιτιστικῆς ἐπιτροπῆς ὅλα τά ἐνδεχόμενα, ἄνθρωπος πού εἶχε σαφή τήν ἔννοια τί θά πεῖ ἀπόδειξη ἐνοχῆς, τί σημαίνει ἀπαγγέλλω κατηγορία, ἔστω καί «κατ' ἀγνώστων», ἔκλινε στό ἐνδεχόμενο τοῦ λάθους ἤ στή διάρκεια τῆς συγκέντρωσης, ἤ κατά τή διανομή. Παραμέρισε ἀπό μπροστά του ὅλα τά χαρτιά καί μοῦ εἶπε: «Ἔπρεπε νά εἴχατε ἐπιτύχει νά διοριστεῖ μιά τῆς ἀρεσκείας καί τῆς ἐμπιστοσύνης τοῦ χωριοῦ ἐπισιτιστική ἐπιτροπή. Ἔτσι κάμαμε ἐμεῖς στό χωριό μου κι εἴμαστε σίγουροι γιά τή διαχείριση».

Μέ ἔθιγε, χωρίς, προφανῶς, νά τό ἀντιληφτεῖ.

—Κάτι παραπάνω ἀπό τό χωριό σου κάμαμε ἐμεῖς στό δικό μου, τοῦ ἀπάντησα πικαρισμένος. Ἀκριβῶς τέτοια εἶναι ἡ ἐπιτροπή μας.

Δέν ἤξερα ἀπό ποῦ ἤτανε, οὔτε ποιός ἤτανε. Μόνο τό ὅτι εἶναι δικηγόρος.

Σηκώθηκε, φώναξε καί τούς ἄλλους δυό, πού στό προαύλιο λακερντίζανε μέ χασομέρηδες τοῦ χωριοῦ, ἴσως καί νά δοκιμάζανε τίς τυχόν ντετεκτίβικες γνώσεις τους, καί φύγανε γιά τή

νιστές του τοῦ ΔΣΕ, ὁ σκοτωμός του, ὅπως τό εἴδαμε καί προηγούμενα, ἀφήνει ἐρωτηματικά.

Βράχα, ὅπου στό μεταξύ γύρισε ἀπό τό χοχλίστικο ὁ Ἄρης μέ τό τμῆμα του.

Μιά ὥρα, πές, εἶναι ἡ Βράχα ἀπό τό Μεσοχώρι μέ κανονικό βάδισμα.

Φαίνεται πώς τόν Ἄρη δέν τόν ἱκανοποίησε τό μηδέν ἀποτέλεσμα τῶν ἀνακρίσεων τοῦ νομικοῦ του συμβούλου. Πῆρε τηλέφωνο ἀπό τή Βράχα καί ζήτησε νά πᾶμε ἐκεῖ ὁ δάσκαλος Γεωργίου κι ἐγώ.

Τόν βρήκαμε στό σχολειό τῆς Βράχας. Ἔπεφτε τό σούρουπο, ὁ καιρός εἶχε κιόλας χαλάσει. Πάνω ἀπό τό Κόμπελο, τό βουνό τῆς Βράχας, σκούφια του ἔκατσε ἕνα σύγνεφο, ἀλάθητο σημάδι πώς ὡς τό πρωί ἔχουμε βροχή. Ἡ ψύχρα ἔτσουζε. Μά πιό ψυχρά κι ἀνάποδα ἤτανε τά μοῦτρα τοῦ Ἄρη· κι ἔκανε πώς ἤθελε νά τό κρύψει.

Κουβεντιάσαμε τό ζήτημα σ' ὅλες τίς δυνατές στή σύλληψη τῆς λογικῆς ἐκδοχές. Τό ἐνδεχόμενο νά ἔγινε κλεψιά συγκέντρωνε τά πιό ἀχαμνά, ἄν ὄχι κι ἀνύπαρκτα, ἐπιχειρήματα. Ἐκεῖνος ἄκουγε, μά, φανερό ἀπό τήν ἴδια τήν ἀντιρρητική σιωπή του, δέν τοῦ ἀρέσανε τά συμπεράσματά μας. Τοῦ μύριζε κλεψιά, ὅπως εἶπε στό τέλος. Καί μᾶς ρώτησε ἄν ἔχουμε ποῦ νά μείνουμε τό βράδυ, ἀλλιῶς νά μᾶς κανόνιζε κατάλυμα!

Σχῆμα ὀξύμωρο, ἔ; Ὁ μουσαφίρης στό χῶρο τῆς ὀργάνωσής μας νά νοιάζεται ποῦ θά κοιμηθοῦνε οἱ νοικοκυραῖοι!

Ὄχι καί τόσο ὀξύμωρο. Ἁπλῶς ἀντάρτικη... διπλωματία. Προειδοποίηση πώς δέν μποροῦμε νά φύγουμε ἀπό τή Βράχα, συνεπῶς θέμα ὑπάρχει «ποῦ θά μείνουμε», νά τό ξέρει, κράτηση «κατ' οἶκον».

Ὁ δάσκαλος, πού κατάλαβε τί σημαίνανε τά λόγια τοῦ Ἄρη, ἀπάντησε μέ ψυχρή εὐγένεια: «Εὐχαριστῶ, ἐγώ θά πάω, μέ τήν εὐκαιρία, νά ἐπισκεφτῶ καί τό συνάδελφο Μάλλιο». (Θά ἔμενε στοῦ δάσκαλου τῆς Βράχας Βαγγέλη Μάλλιου).

Ἐγώ κόρωσα μέσα μου.

—Ἐγώ, τοῦ ἀπάντησα, εἶμαι ξένος σέ τοῦτο τό χωριό, πρώτη φορά πατάω τό ποδάρι μου, δέν ἔχω ποῦ νά μείνω. Δέ χρειάζεται, ὅμως, πονοκέφαλος, τή βγάζω ἐδῶ σ' ἕνα θρανίο.

Μέ κοίταξε ἐπίμονα κι ἡ ματιά του εἶχε τόση δόση κακίας, ὅση κι ὁ τόνος στά λόγια μου. Εἴχαμε ἤδη συγκρουστεῖ!

Δέν εἶπε τίποτα. Βγῆκε ἀπό τό γραφεῖο τοῦ σχολειοῦ, τόν ἀκολούθησε ὁ δάσκαλος, πού τοῦ εἶπε καληνύχτα. Κι ἐκεῖνος, «καληνύχτα, δάσκαλέ μου», μέ γλύκα, πού τήν ἔβαζε μέ τό στανιό στά λόγια του, σά νά πασπάλιζε πιπέρι στή γλώσσα.

Ὕστερ' ἀπό λίγο ἦρθε ἕνα παιδί τῆς ὀργάνωσης καί, μέ ἔκπλήξη μου, μέ ὁδήγησε κατάλυμα στό σπίτι τοῦ «ἀμερικάνου»

Κολιοῦ Ράγκου. Μέ τό στανιό κατάπια δυό μπουκιές, ἔτσι γιά νά μήν κακοκαρδίσω τό φιλόξενο νοικοκύρη καί φίλο. Καί μαῦρον ὕπνο πές τον ὅτι ἔκανα. «Τί τοῦ μπῆκε στή γκλάβα, λοιπόν; Ποῦ σκόπευε νά τό πάει τό πράμα;» Δέν ἔπρεπε νά ἔχω αὐταπάτες, τό θέμα θά τό περίπλεκε, «μέ τήν εὐκαιρία». Τί νά κρυβότανε πίσω ἀπό τήν προειδοποίηση τοῦ Μπακόλα; Χίλια ἐρωτήματα, τό ἕνα πιό ἀνησυχητικό ἀπό τό ἄλλο χορεύανε μέσα στό κεφάλι μου ὥς τήν αὐγή. Ἔνιωθα τό κρανίο μου σά νά μετατράπηκε σέ μιά μεγάλη ποντικοπαγίδα, πού μέσα της πέσανε μονομιᾶς χίλια ποντίκια —τά ἐρωτηματικά καί οἱ ἀνησυχίες μου— πού 6ολοδέρνονται τώρα καί χτυπᾶνε τίς μοῦρες τους στά τοιχώματα καί πισωγυρνᾶνε καί ποδοπατιοῦνται καί μπουρδουκλώνονται κι ἀγωνιοῦνε καί διέξοδος πουθενά! Νά μή σοῦ τό χρωστάει ὁ θεός νά πέσεις σέ ὁποιαδήποτε φάκα! Καί τά τραγικά λάθη μήπως ἀπολείψανε σ' ὅλες τίς ἐπαναστάσεις;... Πᾶς σάν τό σκυλί στ' ἀμπέλι! Κι ἄν βρεθεῖ καί κανένας ποτέ ν' ἀποκαλύψει τό τραγικό λάθος καί ν' ἀποκαταστήσει τή μνήμη σου!...

Ὅταν βγῆκα τό πρωί ἀπό τό σπίτι τοῦ Κολιοῦ, ἡ σκούφια τοῦ Κόμπελου εἶχε μετατραπεῖ σέ μιά τεράστια σταχτιά μαντήλα, πού κατέβαινε κάτω ἴσαμε τά πρῶτα σπίτια τοῦ χωριοῦ μέ τή μορφή ὁμίχλης. Καί μουσκεμένη ἡ μαντήλα ὅπως ἦτανε, ἄφηνε νά διαχέεται, σάν τόν ἀέρα, πάνω καί μέσα στό χωριό καί γύρω στήν περιοχή ἕνα πούσι, πηχτό, δυσκολοανάπνευστο. Σοῦ καθότανε μολύβι στή διάθεση.

Στό σχολειό οἱ ἀντάρτες σοῦ δίνανε τήν ἐντύπωση ἑνός ἄσκοπου πήγαιν'-ἔλα. Τόν Ἄρη τόν βρῆκα ἐκεῖ νά μπαινοβγαίνει ἀπό θάλαμο σέ θάλαμο τοῦ σχολειοῦ, στό γραφεῖο, στό διάδρομο, στήν πόρτα καί πάλι πίσω. Λές καί κάτι καρτέραε. Ἦτανε σχεδόν καλοδιάθετος, μά μ' ἀνασηκωμένο τό δίχοχο στό μέτωπο κι ἕνα βούρδουλα στό χέρι, μέ περασμένο τό λουρί-θηλιά τοῦ μαστιγίου στόν καρπό τοῦ χεριοῦ. Καί μοῦ διηγήθηκε, λές καί μέ περίμενε νά μοῦ τό διηγηθεῖ, μπορεῖ καί γιά νά σπάσει τή χτεσινοβραδινή ἀτμόσφαιρα, ὅτι τό πρωί τοῦ παρουσιαστήκανε δυό Βραχινοί ἀδέρφια νά τούς λύσει μιά διαφορά. Ὅταν πέθανε, ἐδῶ καί κάμποσα χρόνια, ὁ πατέρας τους, τούς ἄφησε, ὁ μακαρίτης, κληρονομιά καί μιά μπακάλικη παλάτζα. Χρόνια τρώγονται τά δυό ἀδέρφια γιά τή ζυγαριά! Κανένας δέ δεχότανε νά παραιτηθεῖ, μέ ὁποιοδήποτε ἀντάλλαγμα, ἀπό τήν ὁλοκληρωτική ἰδιοποίηση τῆς παλάτζας. Σκεφτήκανε τώρα ν' ἀπευθυνθοῦνε στόν Ἄρη νά τούς λύσει τή διαφορά.

—Καί ξέρεις τί ἔκανα; Στήν ἀρχή σκέφτηκα νά δώσω σολομώντεια λύση, «πᾶρτε, μωρέ, νά τούς πῶ, ἀπό ἕνα καπάκι τῆς παλάτζας, νά τό βάλετε νά τρῶνε τά κουτάβια καί πετάω στό

ρέμα τήν ἄλλη». Ἀλλά γιατί νά πάει χαμένη ἡ παλάτζα; «Ἀκοῦστε ἐδῶ, πατριῶτες», τούς λέω. «Ποιός ἔχει τήν παλάτζα;» «Ἐγώ», μοῦ λέει ὁ ἕνας. «Νά τήν πᾶς καί νά τή δώσεις στόν πρόεδρο τῆς κοινότητας. Νά κάνουν τίς διανομές. Ἀλλιῶς θά σᾶς δώχω ἀπό ἕνα χαπάκι καί θά κάμω δυό κομμάτια τήν παλάτζα, κρίμα δέν εἶναι μωρέ; Καί τρώγεστε τόσα χρόνια, ἀδέρφια πράμα, γιά μιά παλιοπαλάτζα, δέν ντρέπεστε λέω ἐγώ! Συμφωνᾶτε νά τή δώχω στόν πρόεδρο;» Συμφώνησαν, τί νά κάνουν;

Δέ βρῆκα τίποτα νά πῶ. Αἰσθανόμουνα, ἄλλωστε, τόσο κουρασμένος, ὕστερα μάλιστα ἀπό τό γεγονός ὅτι δέν κοιμήθηκα τή νύχτα. Δέν ἤξερα τί νά κάνω. Τόν ἄφησα καί μπῆκα στή μιά ἀπό τίς δυό αἴθουσες τοῦ σχολειοῦ, σ' αὐτή πού εἴχανε στρατωνιστεῖ τή νύχτα οἱ ἀντάρτες. Ἔκατσα σ' ἕνα θρανίο νά καπνίσω ἕνα τσιγάρο καί νά συμμαζέψω τίς σκέψεις μου. Ἔνιωθα τρομερό ξένο σῶμα μέσα σέ τοῦτο τό περιβάλλον πού χτές, κατά κυριολεξία, αἰσθανόμουνα ἀναπόσπαστο συστατικό του, νύχι καί κρέας. Ἕνας ἀντάρτης, δέν τούς εἶχα γνωρίσει ὅλους, δέν τόν ἤξερα, δέν μπορῶ νά τόν ὀνομάτισω, μέ σίμωσε νά μοῦ πιάσει κουβέντα γιά τό σιτάρι. Εἶχε γίνει ἡ ὑπόθεση αὐτή «τό θέμα τῆς ἡμέρας» γιά τό τμῆμα τοῦτο.

—Ἄσε με ἥσυχο, νά χαρεῖς, τοῦ εἶπα καί τόν ἔδιωξα μέ τήν ὑποψία πώς τόν βάλανε νά μοῦ ἀνοίξει συζήτηση. Καί βγῆκα ἀπό τήν αἴθουσα.

Στό σχολειό καταφτάνανε ἐκείνη τή στιγμή μιά ὁμάδα ἀντάρτες πού συνοδεύανε τό γιατρό καί τόν ἐπιλοχία Σολοῦκο. Τήν ὁμάδα τήν εἶχε στείλει ὁ Ἄρης τή νύχτα στόν Κλειτσό. Δέ μοῦ εἶπε τίποτα, ἔγραψε τήν ὀργάνωση στ' ἀντάρτικα ἄρβυλά του. Ὁ γιατρός κι ὁ Σολοῦκος περάσανε στήν ἄλλη αἴθουσα. Τί τούς ἔφερε, λοιπόν, αὐτούς στή Βράχα; Μπῆκα στό γραφεῖο τοῦ σχολειοῦ, περίμενα νά τελειώσει τήν κουβέντα μέ μιά γριούλα. «Περίμενε, θειά, στό διάδρομο καί θά σέ φωνάξω», τῆς εἶπε, ἐκείνη βγῆκε.

—Γιατί τούς κουβάλησες αὐτούς ἐδῶ;

—Θά κουβαλήσω κι ἄλλους, μοῦ ἀπάντησε προχλητικά.

—Ἔβαλες σέ στραβό δρόμο τό ὅλο θέμα. Μέ ποιά στοιχεῖα τούς ἐνοχοποιεῖς;

—Εἶναι ἡ δέν εἶναι τό οἴχημα τῆς ἀποθήκης τοῦ γιατροῦ;

—Καί τί μ' αὐτό;

—Ἔχω βάσιμες πληροφορίες ὅτι ἔχει ἀντιχλείδια κι εἶναι μπερδεμένος στήν κλεψιά. Ἄχουσε, συντροφάχο: οἱ κλέφτες τοῦ ψωμιοῦ τοῦ λαοῦ δέ θά ματαβροῦν τό ψωμί πού ξέραν, πάρτε το χαμπάρι!

—Ποιός, σύντροφε, νά τό πάρει χαμπάρει; Ἤ νομίζεις ἀποκλειστικό σου προνόμιο τή φροντίδα γιά τό ψωμί τοῦ λαοῦ; Καί

ποιός σοῦ δίνει αὐτές τίς πληροφορίες στά κλέφτικα; Γιατί δέν τόν φέρνεις ἐδῶ νά τίς ἀποδείξει μπροστά στόν κόσμο; Καί γιατί δέν ἀπευθύνεσαι στήν ὀργάνωση, γιατί δέν ἐλέγχεις μέσω τῆς ὀργάνωσης τό ἀξιόπιστο τῶν πληροφοριοδοτῶν σου;

—Ἔχω κι ἐγώ τό δίχτυ μου μοῦ ἀπάντησε μέ ἀρκετή ἔπαρση, τό χέρι νομίζεις θά σᾶς πάρω;

Εἶχε βγεῖ ἀπό τά ὅρια τῆς δυνατότητας νά κάνεις συζήτηση μαζί του. Ἐκεῖνος, κουβέντιαζε τό κουμπούρι του! Κι ἔσειε πέρα-δῶθε τό βούρδουλα στό χέρι... Ἐσύ, ἁπλούστατα στή μπούκα τῆς κουμπούρας του, αὐτή ἤτανε ἡ μαύρη ἀλήθεια γιά κείνη τή στιγμή. Κι ὅποιος τήν ἁγιοποιεῖ, ἄθλια ὑπηρεσία τῆς προσφέρει καί τῆς ἀλήθειας καί τῆς Ἱστορίας.

Πνιγόμουνα. Καί πνιγόμουνα ἀπό τό κακό μου. Μέ πατοῦσε ὄχι ἁπλῶς στόν κάλο, ἀλλά στό λαιμό! Μοῦ χαρίζωνε τό φιλότιμο Βγῆκα κι ἀνέβηκα στήν πλατεῖτσα πάνω ἀπό τό σχολειό, ἔκατσα στό πεζούλι κάτω ἀπό τόν πλάτανο, ν' ἀνασάνω. Δίπλα μου στό μισοκυκλικό πεζούλι κι ἀπέναντι στά μακρόστενα σκαμνιά, χωριάτες λαχερντίζανε γιά τό ἕνα καί τό ἄλλο, τραβούσανε τά τσιμπούκια τους, ἄκουες κουβέντες, λέξεις δέν ξεχώριζες. Σάν ἄπιαστη ὑγρή σκόνη πλανιότανε στόν ἀέρα μιά βροχή, πού δέν ἤτανε μήτε βροχή νά τήν πεῖς, μήτε ὑγρασία συνηθισμένη. Ἤρεμα οἱ ἄνθρωποι, κουβεντιάζανε, τίποτα δέν ὑποψιαζόντανε, γαλήνη χινοπωριάτικη ἡ φύση. Λιανοσιέντανε στόν πλάτανο τά φύλλα κι ἀπό τά πρῶτα του κίτρινα ξέκοβε ἀπό κανένα κι ἁπαλά-απαλά καί λικνιστά, λές κι ἤθελε νά καθυστερήσει τήν πτώση του, κατέβαινε καί τελικά στρωνότανε στό χῶμα. Καί εἰς χοῦν ἀπελεύσει...

Ἕνας ἀντάρτης ἦρθε καί μ' ἀπόσπασε ἀπό τό χάζεμα μέ τά πλατανόφυλλα. Μέ ἤθελε ὁ Ἄρης. Τόν βρῆκα στήν αἴθουσα τοῦ σχολειοῦ, πού στό βάθος της καθόντανε σέ θρανία ὁ γιατρός, ὁ ἐπιλοχίας, ὁ δάσκαλος Γεωργίου, μερικοί ἀντάρτες, Βραχινοί — καί κουβεντιάζανε. Ὁ Ἄρης στεκότανε ἀκριβῶς μέσα ἀπό τήν πόρτα τῆς αἴθουσας, μισοστηρίζοντας τά πίσω του στήν κόχη τοῦ τραπεζιοῦ, πού χρησίμευε γιά ἕδρα τοῦ δάσκαλου. Δίπλα του ορθός ὁ Ἀριστείδης. Μόλις μπῆκα, ἀνόρεχτος καί ξυνισμένος, ἐκεῖνος εἶπε στόν ἀντάρτη πού μέ κάλεσε: «Φέρε τή θειά μέ τό γουρούνι». Καί σ' ἐμένα μέ φυσικό ὕφος: «Ἔλα νά ταχτοποιήσουμε κάτι μικροδιαφορές». Ἀποτραβήχτηκε ἀπό τό τραπέζι, πῆγε ἀπό γύρω του, πῆρε κανονική θέση πίσω ἀπό τό γραφεῖο, ὅπως ὁ δάσκαλος π.χ. όταν παράδινε μάθημα ἤ ἐξέταζε. «Γιά νά μή λές μετά, ὅτι παραγνωρίζω τήν ὀργάνωση», πρόστεσε χαμογελώντας. Δέν εἶχα ὄρεξη νά τοῦ ἀπαντήσω στήν κοροϊδία. Μπῆκε ἡ γριούλα, μιά συνηθισμένη πάμφτωχη, χίλια μπαλώματα

ἡ μαλλίνα της, τσιμπεριασμένη στό κεφάλι, δέ διέκρινες πρόσωπο, κοκαλιάρα γυναικούλα.

—Πές μας, θειά, ἐμεῖς οἱ τρεῖς ἐδῶ εἴμαστε ἐπιτροπή, τί ἔγινε;

Ἡ χωριάτισσα ἄρχισε τήν ἱστορία της, δέν εἶχε, ἡ δόλια, καί δόντια, ἀπότρωγε καί τά σύμφωνα τῶν λέξεών της. Ὅσο γιά φωνήεντα, δέν εἶχε πού δέν εἶχε ποτέ τό λεξιλόγιό της —Ρουμελιώτισσα γάρ! Μά ἅς μήν ἀνησυχεῖ ὁ ἀναγνώστης, θά τοῦ μεταφράσω!

Εἶχε ἕνα καπρί ἡ γριά. Γουρούνι ἐπιβήτορα, γιά ἀναπαραγωγή. Ὄχι σήμερα, πρίν ἀπό πέντε χρόνια.

Γιά «τούν κόπου τ' γρ'νιοῦ» —εἴδατε τί διακριτικές περιφράσεις κάνει ὁ χωριάτης; Δέ σέ σοκάρει. Δέ σοῦ λέει, χοντρά πράγματα, αὐτά, τά ἐπιβητορικά, ἀλλά γιά «τόν κόπο», παρακαλῶ, τοῦ γουρουνιοῦ. Δέ θά τόν ἀκούσεις ποτέ νά πεῖ «χρωστάει» στόν παπά του τή συμφωνημένη χρονιάτικη ἀμοιβή τοῦ τελευταίου. Θά σοῦ πεῖ «τό δίκιο τοῦ παπᾶ».

Γιά τόν κόπο, λοιπόν, τοῦ καπριοῦ της ἔπαιρνε ἤ ἕνα πενηντάρι δραχμές ἤ ἕνα γουρουνόπουλο ἀπό τά νεογέννητα παιδιά τοῦ ἐπιβήτορα. Μή σᾶς φανοῦνε πολλά. Γιατί δέν εἶναι καί τόσο συμφερτικό νά κρατάει ὁ χωριάτης τό γουρούνι του ἀμουνούχητο, βαρβάτο. Αὐτό σημαίνει πώς τό κρέας τοῦ γουρουνιοῦ καί λίγο θά εἶναι κι ἄνοστο, σκυλιασμένο, ἴσκα ἀπό τή βαρβατίλα. Καί λίπος δέ θά βάλει τό ζῶο, πῶς νά τό βάλει μέ τόν ὀργασμό; Ἔπειτα, νά μουνουχίσεις σερνικό γουρούνι μεγάλο, εἶναι ἐπικίνδυνο νά σοῦ ψοφήσει. Ὁ νοικοκύρης τοῦ καπριοῦ θυσιάζει, συνεπῶς, σέ μεγάλο βαθμό τό σκοπό γιά τόν ὁποῖο τρέφει γουρούνι, τό μόνο λίπος γιά τή μισή χρονιά καί τό κρέας καί τά λουκάνικα γιά τή χειμερινή περίοδο. Καί τό καπρί ἔπρεπε νά εἶναι καί σοϊλίδικο, ράτσας.

Ἕνας συγχωριανός τῆς γριούλας διατηροῦσε σκρόφα, γουρούνα γιά ἀναπαραγωγή, τό ἴδιο κι ἐτοῦτος θυσίαζε τή βασική ἀποστολή τοῦ ζώου. Γιά νά ἔχει κάποιο χρηματικό ἔσοδο ἀπό τό πούλημα τῶν γουρουνόπουλων.

Ὅταν ἡ σκρόφα του «π'διόνταν», δηλαδή «πηδιόταν», μ' ἄλλα λόγια βατευότανε, τήν πῆγε στό καπρί, «ἔκαμι τ' δ'λιά τ'» — «ἔκαμε τή δουλειά του» μά «τά πήδ'τ'κά ἀκόμα τά δίν' οὐ ἀχαΐρηυτους». Κι ἅς γέννησε ἡ γουρούνα του, χάρη «στόν κόπο» τοῦ καπριοῦ, δώδεκα γουρουνάκια! Ζευζέκης, λοιπόν, ἐτοῦτος ὁ χοιροτρόφος, πέντε χρόνια τώρα τό ἔχει γυρίσει στό ζορμπαλίκι καί δέ λέει νά ξοφλήσει τό χρέος του. Κι ἡ χωριάτισσα, μέ τό δίκιο της ἐπέμενε. Τά τοῦ Καίσαρος τῷ Καίσαρι, βλέπετε!

Ἡ χωριάτισσα ἤθελε νά πεῖ πολλά, νά βγάλει τό ἄχτι της, μά ὁ Ἄρης καλότροπα τῆς εἶπε: «Βγές τώρα, θείτσα, στό διάδρομο

καί περίμενε. Θά φωνάξουμε τόν άχαΐρευτο, πού λές, νά δοῦμε παραδέχεται τό χρέος του;»

Βγῆκε ἐκείνη, ὁ Ἄρης εἶπε σ' ἕναν ἀντάρτη νά φέρει τό χρεοφειλέτη μέσα, πού εἶχε κληθεῖ καί περίμενε στό διάδρομο.

Μπῆκε ἕνας μεσόκοπος, γερασμένος, ὅμως, πιότερο ἀπό τά χρόνια του, χωριάτης, ἄκουρος, ἀξούριστος, κακοπλυμένος —ἄν εἶχε ρίξει νερό στά γένια του πρίν ἀπό δυό βδομάδες— μέ μιά λιγδιασμένη, φαγωμένη, ἀλλοτινή σκούφια στ' ἀχτένιστα μαλλιά του. Μπαλώματα στούς ἀγκῶνες ἡ ξεθωριασμένη σκουτίσια πατατούκα του, μπαλώματα στά γόνατα τό παντελόνι του, πού πάσχιζε νά συγκρατηθεῖ στήν ὕπαρξη καί νά σκεπάζει τά πόδια τοῦ θεόφτωχου νοικοκύρη του. Κάτι φόραε μέσα ἀπό τήν πατατούκα, πάντως πουκάμισο δέν ἦτανε, τό μισό μαλλιαρό στέρνο του ἔπαιρνε ἐλεύτερα ἀέρα, ὅσον ἤθελε, μιά καί τούτονε δέν τόν εἶχε φορολογήσει τό κουβέρνο. Στά πόδια τά... κλασικά γουρνοτσάρουχα, τό σῆμα κατατεθέν τῆς εὐημερίας τῶν Εὐρυτάνων —κι ὅλων τῶν ὀρεινῶν. Κράταε μιά γκλίτσα καί τό γκλιτσόξυλο ξεπέρναε τό ὕψος τοῦ κεφαλιοῦ του. Αὐτή σέ χοντρές πινελιές ἦτανε ἡ εἰκόνα ἐτούτου τοῦ —τρισχιλιετοῦς!— ἀπευθείας ἀπόγονου τοῦ Εὔμαιου.

Μᾶς καλημέρισε μέ μιά ξεπνεσμένη φωνή πού ἔμοιαζε τόσο πένθιμη, ὅσο καί τά πεσμένα, τά κρεμασμένα ἀπό τίς ἄκρες τῶν χειλιῶν του σά δυό μεσίστιες σημαῖες μουστάκια του.

Τόν ἀντικαλημερίσαμε, κι ὁ Ἄρης τόν ρώτησε μέ προσποιητή αὐστηρότητα:

—Χρωστᾶς στήν τάδε τίποτα;

—Χρέη δέ βάζου χαμιά φουρά, καπετάνιε, εἶμι φτουχός, ἡ σακούλα μ' δέ σηκών, τέτοια βάρητα.

—Σ' ἐμένα δέν περνᾶν οἱ κουτοπονηριές καί νά τίς ἀφήσεις. Πές μου τήν ἀλήθεια πρίν σέ κρεμάσω ἀπό τή γλώσσα, (πῶς τοῦ βάσταξε ἡ καρδιά νά πεῖ σ' αὐτή τήν προσωποποίηση τῆς οἰκονομικῆς ἐξαθλίωσης τέτοια φοβέρα;), χρωστᾶς ἤ δέ χρωστᾶς τά πηδητικά γιά τή γουρούνα σου;

—Ἀαα-οὗου! Χρόνια καί ζαμάνια, καπετάνι, τ' ἀστόησα (τό ξέχασα), ἔκαμε ἀμέσως τόν ἐλιγμό του ὁ ταλαίπωρος.

—Καί πόσα ἦταν; Κι αὐτό τ' ἀστόησες;

—Χμ, κάνα πιν'ντάρ', νά τού δόκου, ἅς εἶσι καλά π' μ' τού θύμ'σες ἡ ἀφεντιά σ'.

Ὁ Ἄρης μέ τό ζόρι κρατιότανε νά μήν ξεχαρδιστεῖ στά γέλια ἀπ' τήν πραγματική αὐτή τή φορά κουτοπονηριά. Ἐγώ δέν κρατήθηκα, ὁ Ἀριστείδης, τύπος καί ὑπογραμμός, πού λένε, ὅταν ἀσκοῦσε κάποιο λειτούργημα, κι αὐτός μειδίασε.

—Δέ σέ προειδοποίησα, ὠρέ, ὅτι δέ θέλω κουτοπονηριές; Τώ-

ρα νά δώσεις τό πενηντάρι, πού δέν κάνει οὔτε γιά χωλοσφούγγι: Δεκαπέντε όκάδες πατάτες, συμβιβάζεσαι;

—Πολλές εἶναι!

—Καί σάν τί δίνεις; Δέν ξέρω λές; Χῶμα! Ἄιντε, δέκα όκάδες, ἀλλά μιά καί μιά καί χωρίς λάσπες.

Δέν τόν ἄφησε νά πεῖ κουβέντα, «φώναξε τή θειά», εἶπε στόν ἀντάρτη, πού ἔκανε χρέη... κλητήρα κοντά στήν πόρτα. Ἡ θειακούλα ἦρθε. Μόλις εἶδε τό χρεοφειλέτη της, κάτι μουρμούρισε μέσα ἀπό τά σφιγμένα χείλη της τά μαντηλικωμένα μέ τίς ἄκρες τοῦ τσεμπεριοῦ της καί μέσα στά βαθουλωμένα μάτια της πηγαινοερχότανε δεξιά-ζερβά μαζί μέ τίς χάντρες μιά σπίθα μίσους. Ἔτσι εἶναι στά χωριά, μικρά πράγματα καλλιεργοῦνε ὄχι μικρά πάθη, γιά μιά σπιθαμή γῆς ἤ γιά ἕνα λόγο προσβλητικό μπορεῖ νά γίνει φονικό!

—Συμβιβάζεσαι, θειά, μέ δέκα όκάδες πατάτες;

—Ἀπ' τ' οὐλότιλα!...

—Ἄιντε στήν εὐχή τοῦ θεοῦ, τούς εἶπε ὁ Ἄρης. Κι ὅταν βγαίνανε ἀπό τήν πόρτα, φώναξε στή θειά, γιά νά τ' ἀκούσει, βέβαια, ὁ μπάρμπας: «Κι ἄ δέ σοῦ φέρει τίς πατάτες σέ μιά ὥρα, θειά, ἐγώ ἐδῶ θά εἶμαι, νά 'ρθεις νά μοῦ τό πεῖς».

Σ' αὐτή τήν «ἐπ' ἀκροατηρίω» —ὁ γιατρός κι ἡ παρέα του συνεχίζανε στήν ἄλλη ἄκρη τῆς αἴθουσας νά σκοτώνουνε τήν ὥρα τους χασμουριώντας ἤ κουβεντιάζοντας ἀσφαλῶς «περί ἀνέμων καί ὑδάτων»— διαδικασία, ἐμεῖς οἱ δυό, ὁ Ἀριστείδης κι ἐγώ, πού ὑποτίθεται πώς παίζαμε τό ρόλο τοῦ προεδρείου, μήτε πού ρωτηθήκαμε γιά τήν ἀπόφαση πού πῆρε ὁ... πρόεδρός μας.

Ὅταν ὅμως οἱ δυό «διάδικοι» βγήκανε, ὁ Ἄρης εἶπε, χοντροχαλαμπουρίζοντας: «καί τά γ.........κα τά πληρώνουμε ἐμεῖς, πού λές!... Ὡραία δουλειά, χμ!»

Ἐγώ, μά τήν ἀλήθεια, ἤμουνα στά μπουρίνια μου.

—Δέ μοῦ λές, ἄλλο τίποτα δέν εἶχε νά κάνει τ' ἀντάρτικο; Μέ τά σωστά σου, μ' αὐτά θ' ἀσχοληθεῖ;

—Καί μ' αὐτά, μοῦ ἀπάντησε κοφτά.

—Καλάαα!

Τοῦ Ἄρη τοῦ ἄρεσε νά παίζει τόν πταισματοδίκη. Τούτη ἡ ἀπασχόληση ἔδινε περισσότερη τροφή στήν κουβέντα τῶν χωρικῶν —γιά τήν ὥρα— ἀναφορικά μέ τό πρόσωπο τοῦ Ἄρη, ἀπό ὅση ἡ πολεμική δράση τῆς ὁμάδας του. Ἁπλούστατα γιατί, ἐξόν ἀπό τή Ρυχά, γιά τήν ὁποία ὁ κόσμος ὁ δικός μας ἐκεῖ πάνω, χωρίς νά ἐξαιρεῖται κι ὁ συγγραφέας αὐτοῦ τοῦ βιβλίου, ποτέ δέν εἶχε ἀκούσει, ἁπλούστατα, λοιπόν, γιατί ἡ τελευταία δέν ὑπῆρχε. Κι ὅταν μετά δυό βδομάδες ἀπό σήμερα θά ἀρχίσει τέτοια δράση, ὁ Ἄρης θά πάψει, μήτε πού θά ἔχει τό χρόνο, νά ὑποδύεται τόν

πταισματοδίκη ἤ τόν ἀνακριτή —δίκην ἀποσπασματάρχου ἐποχῆς Στάμ-Στάμ— καί θά γίνει αὐτό γιά τό ὁποῖο ἦτανε ἱκανός: πολέμαρχος. Κι αὐτό τοῦ προσπόρισε τή δόξα καί τήν εὐγνωμοσύνη τοῦ ἔθνους —«ὁ Ἄρης κάνει πόλεμο μ' ἀντάρτες παλικάρια», θά τραγουδήσει ὁ λαός. Καί ποτέ «ὁ Ἄρης δικάζει ἀγροζημιές καί λύνει διαφορές».

Κι ἄς γράφουνε μερικοί χρυσοποίκιλτες μποῦρδες γιά σολομώντειες ἱκανότητες τοῦ Ἄρη. Σά «δικανικός» ὁ Ἄρης τά κατάφερνε, δυστυχῶς, νά κοψοφτερουγιάζει τόν ἀετό, πού ἦτανε ἀπός του, νά τόν χαμηλώνει...

Μετά τή γουρουνοϋπόθεση μπῆκε στήν αἴθουσα ἕνα γεροντάκι. Ξαφνιάστηκα, «τί θέλεις ἐδῶ, μπαρμπα-Λαμπράκη;», τόν ῥώτησα. Ἦτανε ἀπό τό χωριό μου, ὁ μπαρμπα-Λαμπράκης Σαξώνης. Κανένας δέ θυμότανε τό ἐπώνυμό του, ὅλοι τόν ξέρανε Λαμπράκη.

—Τόν ξέρεις; μέ ρώτησε ὁ Ἄρης.

—Εἶναι ἀπό τό χωριό μου. Τόν ἔρμο! Μιά ὥρα δρόμο, πῶς ἔδγαλε τόν ἀνήφορο ἀπ' τό ποτάμι καί πῶς θά βγάλει τόν ἄλλο ἀπ' τό ποτάμι στό χωριό, ἀπορῶ.

—Θέλου τόν Ἄριο, εἶπε μέ φωνή τρεμάμενη. Νά τούν κουμανταρίσ' τούν κιρατά. (Ἤθελε τόν Ἄρη, νά περιποιηθεῖ, νά τιμωρήσει τόν κερατά!).

—Ἐγώ εἶμαι ὁ Ἄριος, τοῦ εἶπε ὁ Ἄρης κι ἄρχισε νά μήν κρατάει τά γέλια του μέ τήν παραφθορά τοῦ ὀνόματός του. Ποιόν θέλεις νά κουμαντάρίσω;

Ὁ γέρος ἦτανε ἕνας ἀξιολύπητος ἄνθρωπος κι ἡ περίπτωσή του μιά ἀξιοθρήνητη γιά τίς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων στόν ὄμορφο νόσμο μας περίπτωση.

Νοικοκύρης στά νιάτα του. Ἦτανε καί καλός μαραγκός, τό ἔχει του τό εἶχε φτιάξει, ὅσο μπορεῖ νά τό φτιάξεις σ' ἕνα θεόφτωχο τόπο καί σέ κουβέρνο ψωροχώσταινας. Δέν εἶχε, ὅμως, τήν εὐχή τοῦ θεοῦ ν' ἀποχτήσει παιδιά. Ἄκληρος! Τί σημαίνει αὐτό μᾶς τό εἶπε ἀπό τόσο παλιά ὁ Εὐριπίδης μέ τόν Αἰγέα στή Μήδειά του. Τέλος πάντων! Τά χρόνια περνούσανε, τά γερατιά ἤρθανε, ἡ γριά του τοῦ ἄφησε γειά! Τόν τσάκισε τό γέρο ὁ χαμός τοῦ μόνου ἀνθρώπου πού εἶχε κοντινό στόν κόσμο. Κλείστηκε σπίτι, ἔπαψε νά βγαίνει στήν ἀγορά.

Μέ τόν καιρό ἔπεσε, οὔτε τσαπί, οὔτε μπλάνη κρατούσανε τά χέρια του. Ποιός θά τόν γεροκομοῦσε; Τοῦ προτάθηκε τότε μιά λύση. Ἀπό ἕνα ἄλλο ἀντρόγυνο τοῦ χωριοῦ, ἐπίσης ἄκληρο, τό Νίκο Σαμαρά καί τή γυναίκα του Βαγγελή. Καί τοῦτο τό ἄκληρο ἀντρόγυνο ἡλικιωμένοι ἄνθρωποι. Τοῦ προτείνανε νά πάει νά ζήσει μαζί τους, νά τόν γεροκομίσουνε, τοῦ τάξανε καί

τοῦ πουλιοῦ τό γάλα, πού λένε. Καί σ' ἀντάλλαγμα ὁ γέρος νά τούς ἔκανε εἰκονικό πωλητήριο τήν περιουσία του —σπίτι, χωράφια, κήπους, δέντρα. Θά πεῖς, ἄκληροι καί τοῦτοι, τί τά θέλανε; Λαίμαργο τό μάτι τῶν ἀνθρώπων. Καί λαιμαργότερο, λένε τῶν ἄκληρων! Μιά φορά, μόνο γιά τήν ψυχή τους δέ συμμαζέψανε τό γέρο. Αὐτό τό ἤξερε ὅλο τό χωριό, ὅπου ὁ ἕνας ξέρει τόν ἄλλο συγχωριανό του ἀπό τά γεννοφάσκια ὡς τό σάβανο.

Ὁ γέρος πίστεψε, ἄν ὄχι στοῦ πουλιοῦ τό γάλα, ὅμως σέ μιά φασουλάδα καί μιά γωνιά, μιά θέση γιά ὕπνο κοντά στό τζάκι. Ἔκαμε τό πωλητήριο, μάζεψε τά «σπαπάκια» του —τά ρουχαλάκια του— κι ἀνέβηκε στό σαμαραίικο μήν ὁρίζοντας πλειότερο ἀπό τή γκλίτσα του τίποτ' ἄλλο. Ἕνα εἶδος ψυχογιοῦ στά γεράματα.

Δέν πέρασε πολύς καιρός κι οἱ κληρονόμοι του ὄχι ἁπλῶς σκεφτήκανε, μά στά σίγουρα ἀποφασίσανε νά ξεφορτωθοῦνε τό γέρο στέλνοντάς τον νά βρεῖ τή μακαρίτισσα τή γριά του. Τόν ἀφήνανε νηστικό, τόν παιδεύανε, τόν δέρνανε. Τό πράγμα μαθεύτηκε στό χωριό, προκάλεσε ἀνατριχίλα. Τό ἀντρόγυνο ἔλεγε πώς ὁ γέρος εἶναι ἰδιότροπος, «κλαψιάρης κι ἄς μή τοῦ λείπει τίποτα»! Πῆγα κι ἐγώ μιά-δυό φορές νά συστήσω ἀνθρωπιά, ὁ ἄνθρωπος ἔτσι κι ἀλλιῶς βρίσκεται στά στερνά του. Μέ διαβεβαιώσανε πώς τόν ἔχουνε «σάν πατέρα τους, νά τούς κάψει ὁ θεός, ἄν λένε ψέματα».

Τήν ἤξερα, λοιπόν, τήν ὑπόθεση. Κι ὅταν ὁ γέρος ἄρχισε νά τή λέει καί τρέμανε τά τσαούλια του, τά χέρια του, τά πόδια του, ἀχέριος κι ἀπ' τά γέρα κι ἀπ' τά πάθη του κι ἀπ' τό γινάτι του, «ἄσε, τοῦ εἶπα, μπάρμπα-Λαμπράκη, νά τά πῶ ἐγώ στόν καπετάνιο. Κι ἅμα δεῖς ὅτι ξέχασα κάτι νά τό πεῖς». Κι ὁ ἴδιος καταλάβαινε ὅτι δέ θά μποροῦσε ὡς αὔριο νά τά πεῖ, ἔτσι ὅπως βγαίνανε τά λόγια σά νά τά τραβοῦσες μέ τό τσιγγέλι, συμφώνησε. Καί διηγήθηκα στόν Ἄρη τήν περίπτωση, πού στό μεταξύ βγῆκε ἀπό τήν πίσω μεριά τοῦ τραπεζιοῦ, τράβηξε ἕνα θρανίο, εἶπε στό γέρο νά κάτσει κι ἔκατσε κι αὐτός κοντά του.

—Ἔφαγες; τόν ρώτησε ὁ Ἄρης ὅταν τέλειωσα ἐγώ.

—Δέ μί π'νάει. (Δέν πεινάει τό στομάχι του).

—Ὅσο νά γυρίσεις στό χωριό θά πεινάσεις. Ἄιντε τώρα νά πᾶς νά φᾶς, θά σοῦ βάλουνε οἱ ἀντάρτες φαΐ, τοῦ πρότεινε ὁ Ἄρης μέ στοργή ἀνυπόκριτη. Κι ὕστερα, ἀγάλια-ἀγάλια, νά γυρίσεις στό χωριό. Ὁ Γεωργούλας θά ἀναλάβει νά σιάξει τά πράγματα. Κι ἐγώ θά ξαναπεράσω γρήγορα ἀπό τό χωριό σου. Κι ἅμα, ὁ κερατάς, πού τόν εἶπες, σοῦ κάνει τά ἴδια, θά τόν κουμανταρίσω νά μέ θυμᾶται.

Τό γεροντάκι σηκώθηκε, ὁ Ἄρης εἶπε στόν ἀντάρτη νά βάλουνε στό γέρο νά φάει. Κι ἐκεῖνος μόνο πού δέν ἔκλαιγε: «Τήν ψῦχή μ' νά 'χ'ς, τήν ψῦχή τς Παναγίας», ἔλεγε κι ἀκουμπώντας

στό ματσούκι του βγῆκε, κρατώντας ἀκόμα τή λερή τραγιάσκα του στό χέρι.

Καί γιά τήν ἱστορία: Σά μάθανε οἱ λεγάμενοι πώς ὁ γέρος τά εἶπε στόν Ἄρη, ὕστερα μάλιστα ἀπό ὅσα εἴδανε τήν ἄλλη μέρα στό χωριό τους, τά βάψανε μαῦρα. Κι ὁ μπαρμπα- Λαμπράκης δέν ξαναπαραπονέθηκε, ὅσον καιρό τουλάχιστο ἐγώ ἤμουνα στό χωριό. Ὁ φόβος φυλάει τά ἔρμα, λέει μιά δικιά μας παροιμία ἐκεῖ πάνω...

Ἄλλη «ὑπόθεση» δέν εἴχαμε, βγήκαμε στό διάδρομο. Ὁ Ἄρης σοῦ ἔδινε τήν ἐντύπωση πώς κάτι περίμενε, γιατί δέν ἄρχιζε τήν ὑπόθεση σταριοῦ.

—Ἄν τό πᾶς ἔτσι, τοῦ εἶπα, σέ βλέπω μεταβατικό πταισματοδικεῖο. Θά γυροφέρνεις τά χωριά νά ἐκδικάζεις πταίσματα! Πάω γιά φαΐ, καλή ὄρεξη!

Εἶχα ὑποσχεθεῖ στόν μπάρμπα-Κολιό νά πάω τό μεσημέρι νά φᾶμε μαζί σπίτι του. Ἔφυγα, χωρίς νά περιμένω ν' ἀπαντήσει ὁ Ἄρης. Καί τί ν' ἀπαντήσει;

* * *

Δέν προκάναμε ν' ἀποφᾶμε στοῦ Κολιοῦ Ράγκου καί κατάφτασε ἕνας Βραχινός, ἀπό τά παιδιά τῆς ὀργάνωσης τοῦ χωριοῦ:

—Οἱ ἀντάρτες παιδεύουν τό γιατρό καί τούς ἄλλους Κλειτσιῶτες στό σχολεῖο, πάει ὁ ρέκος γόνα, σοῦ σφάζει τήν καρδιά, εἶπε μέ μιάν ἀνάσα. Κι ἤτανε τό πρόσωπό του πελιδνό καί τό μάτι του σκιαγμένο.

Μοῦ στάθηκε κόμπος ἡ μπουκιά στόν οἰσοφάγο, τῶν ἀδυνάτων ἀδύνατο νά κατεβεῖ. Τά μηλίγγια μου ἔνιωθα νά σπάζουνε, τά γόνατά μου νά λιανίζονται, αἷμα δέν εἶχα. Σηκώθηκα ἄφωνος, μόνο πού δέν ἔπεσα στό πάτωμα. Βγῆκα στό δρόμο, μοῦ ἦρθε ὁ οὐρανός σφοντύλι! Τά παλούκια ἀπό τούς φράχτες τῶν κήπων ἀπό δῶ κι ἀπό κεῖ στά σοκάκια τῆς Βράχας μέ μουτζώνανε, ἴσια μέσα στά μάτια μου χωνόντανε, μέ στραβώνανε, ἅ, κι ἐδῶ, ἅ, κι ἐκεῖ, θά πέσω στό χαντάκι, μά τό θεό, δέν τή γλιτώνω... Σίμωσα στό σχολειό, τά ἀνατριχιαστικά ξεφωνητά ἀνθρώπων πού δέρνονται, αὐτό πού λέμε ρέκασμα, πού προκαλεῖ ὁ ὀξύς πόνος, ὁ ἀβάσταχτος πόνος τῆς σάρκας, ἀπανωτές ἠχηρές σφαλιάρες μοῦ καταχεριάζανε τά τύμπανα τῶν αὐτιῶν.

Οἱ χωριάτες εἴχανε ἀποτραβηχτεῖ ἀπό τό προαύλιο τοῦ σχολειοῦ. Πολλοί φύγανε καί κλειστήκανε στά σπίτια τους. Ὅσοι μείνανε, σά σκιαγμένα πουλιά κουρνιάζανε κάτω ἀπό τόν πλά-

τανο ἤ στά καθίσματα τῆς πλατειούλας πάνω ἀπό τό σχολειό. Μ' ἄχρωμο βλέμμα ἄλλοι μέ κοιτάζανε ἄφωνοι, καθώς περνοῦσα ἀπό τήν πλατεῖτσα —κατηγορῶ ἤ ἀμηχανία— κι ἄλλοι ἀνταλλάξανε κουβέντες σιγανά, ποιός ξέρει; Ὁπωσδήποτε μήτε μέ συγχαιρόντανε, μήτε μ' εὐλογούσανε, μήτε ὡσαννά μοῦ ἀπευθύνανε. Γιατί —καί μέ τό δίκιο τους— νά μή μέ ταυτίζουνε μ' ἐκείνους πού αὐτή τή στιγμή δέρνανε ἀνθρώπους στό σχολειό, δέν τούς ἤτανε μπορετό. Καί ὁ ἀπαίσιος γδοῦπος τοῦ καταφερόμενου βούρδουλα ἀκουγότανε εὐκρινέστατα μέσα ἀπό τούς γόους καί τήν ὀλολυγή.

Δέν ἤτανε, βέβαια, πού περίμεν' ἐμένα νά φύγω γιά ν' ἀρχίσει ὁ Ἄρης τίς «ἀνακρίσεις». Τίς κατ' εὐφημισμόν ἀνακρίσεις! Περίμενε νά τοῦ φέρουνε ἀπό τόν Κλειτσό οἱ ἀντάρτες πού εἶχε στείλει, σέ ἄγνοιά μου, τόν Κώστα Μούτσελο, τόν ἀντιπρόεδρο τῆς κοινότητας.

Κάποιος τοῦ σφύριξε, στόν ἴδιονε ἤ σέ κάποιον του ἀντάρτη —δέν ἔμαθα— πώς εἶδε μιά νύχτα ἕξι μουλάρια φορτωμένα νά ὁδεύουνε ἀπό τό Μεσοχώρι στόν Πλάτανο. Καί τά συνόδευε τάχα —ἕξι, μάλιστα, μουλάρια!— ὁ Μούτσελος. Καί ράβδος στή γωνία... ἄρα ὁ Μούτσελος ἔκλεψε τό σιτάρι!

Κοινός νοῦς χρειαζότανε γιά νά μή χάφτει κανένας ἀνεξέλεγκτα παλιανθρωπιές, νά μήν παίρνει τοῖς μετρητοῖς ἄκριτα τίς καρφωτές καί καταγγελίες πού φοβοῦνται νά διατυπωθοῦνε δημόσια.

Καί τοῦ Ἄρη δέν τοῦ ἔλειπε ὁπωσδήποτε αὐτός ὁ κοινός νοῦς. Στήν περίπτωση ἤθελε, ἁπλούστατα, νά χάφτει τίς ἐξωφρενικότητες, ἄν αὐτές δέν ἤτανε μόνο κατασκευάσματά του. Γιατί ἐξωφρενική, ὅσο καί ἄρρωστη, ἤτανε ἡ σύλληψη τοῦ σκοποῦ, στόν ὁποῖο ἀπόβλεπε ὁ Ἄρης μέ τήν ὑπόθεση τοῦ σταριοῦ τοῦ Κλειτσοῦ. Θά τόν ἐξετάσουμε στό τέλος αὐτῆς τῆς ἀφήγησης.

Τοῦ φέρανε, λοιπόν καί τόν Μούτσελο, ἐπιδόθηκε στήν «ἀνάκριση», ἔχοντας βοηθό τό Θάνο καί τό ρόπαλο τοῦ τελευταίου.

Ὁ Ἄρης δέ φέρθηκε οὔτε σά θεός, τοῦ ὁποίου δανείστηκε τό ὄνομα, οὔτε σάν Βελουχιώτης, ἀλλά σά «Βισιλιάς τῶν Ὀρέων» τοῦ Ἀμποῦ.

Πρός τί νά περιγραφοῦνε ἐδῶ τά βασανιστήρια, στά ὁποῖα ὑποβληθήκανε, ἀθῶοι, ἐπιτέλους, ἄνθρωποι κι ἀπό τά ὁποῖα δέν ἐξαιρέθηκε μήτε τό καυτό λάδι; Μήτε στόν Ἄρη, μήτε σ' ἐμᾶς τούς ἄλλους, πολύ περισσότερο σ' ἐκείνους πού εἴχανε χρέος νά τόν ἐμποδίσουνε καί δέν τό κάνανε, περιποιοῦνε τήν ὁποιαδήποτε τιμή παρόμοιες ἐνέργειες. Ὁ Ἄρης στήν περίπτωση τοῦ σχολειοῦ τῆς Βράχας —δυστυχῶς καί σέ ἄλλες— εἶχε ξεφύγει πολύ πέρα ἀπό κάθε ὅριο δυνατότητας νά τόν συγχωρήσεις καί νά τοῦ

τό χαρίσεις κι όταν ακόμα υψώθηκε σέ έθνική φυσιογνωμία.

Σωματικά ή ψυχικά βασανιστήρια! Δέ συμβιβάστηκα μέ τή χρήση τους ποτέ. Άποτελοῦνε ταπείνωση τοῦ ἀνθρώπου, χειρότερη μάλιστα ἐκείνου πού βασανίζει ή δέρνει τό συνάνθρωπό του. Ξένα πρός τήν ιδεολογία μας, πρέπει νά εἶναι σέ κάθε περίπτωση ἀπεχθή γιά τόν κομμουνιστή καί σέ σκέψη ἀκόμα.

Κι ἀπ' τίς γραμμές του ἐτοῦτες ἄς μήν τρίψει τά χέρια του ὁ ἀντικομμουνισμός. Ἐμεῖς οἱ κομμουνιστές ἔχουμε καί τή δύναμη καί τή θέληση νά καυτηριάζουμε ἑαυτούς, ὅταν μέσα στόν πυρετό τῶν μεγαλειωδῶν στιγμῶν τῆς ἐπανάστασης μᾶς ξεπεταχτοῦνε κάπου κακοήθη σπειριά.

Κι ἀπ' τίς γραμμές μου ἐτοῦτες ἄς μήν κακοφανεῖ, κι ἄς μήν κακοκαρδίσουνε ὁμοϊδεάτες καί φίλοι. Δέν ἀποβλέπουνε νά μειώσουνε κανενός τήν αἴγλη. Εἶναι ἀναγκαῖες στό ἴδιο τό θέμα, πού πραγματεύεται τό βιβλίο. Καί, προπαντός, θέλουνε νά ὑπογραμμίσουνε πρός κάθε κατεύθυνση ποιός θά σταθεῖ μεγάλος ή ὄχι στήν Ἱστορία δέν μπορεῖ νά τό ξέρει πρίν γίνει μεγάλος μέσα στό ροῦ τῶν γεγονότων. *Μά ἀπό πρίν καθένας χρωστᾶ νά ξέρει, νά μήν ξεχνᾶ, πώς ή Ἱστορία δέ χαρίζει κάστανα σέ κανένανε.* Πώς ἄν δώσει μάχαιρα, κι ή πένα τῆς Ἱστορίας δέ θά εἶναι ἀπό μαλακότερο ἀτσάλι. Ὀφείλει νά μήν εἶναι!

Ὅταν μπῆκα στό διάδρομο τοῦ σχολειοῦ, δέν ἤξερα, μά τήν ἀλήθεια, ποιό ἀπ' ὅλα τά συναισθήματα, πού κουβαριαζόντανε μέσα μου καί χτυπιόντανε, ἤτανε τό ἐντονότερο. Ἡ ὀργή ή ὁ φόβος; Ὁ φόβος ὄχι ὁ προσωπικός, ἄς τόν ποῦμε ἔτσι, αὐτόν λίγο ἀργότερα θά τόν συνειδητοποιήσω, ἀλλά γιά τή ζωή ἐτούτων τῶν ἀνθρώπων. Ἡ ἀγανάχτηση ή ή ἀπόγνωση ἀπό τό ὅτι ή μανία τούτου τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ Ἄρη, κατάστρεφε ὅ,τι μέ τόσον κόπο, χαλίκι τό χαλίκι, ἔστηνε ή Ὀργάνωσή μας ἐνάμισι σχεδόν χρόνο; Μέ τί μοῦτρα θά ξαναβγαίναμε μπροστά σέ τοῦτο τό λαό;

Στήν πόρτα τῆς αἴθουσας ἕνας ἔνοπλος μοῦ ἔφραξε τό πέρασμα. Οὔτε πού εἶχα διάθεση νά τσακωθῶ μαζί του γιά θέαμα πού ἀπεχθάνομαι.

Μά δέ χρειάστηκε νά περιμένω, βγῆκε ἕνας Ἄρης «ἐκτός ἑαυτοῦ». Ξεσκούφωτος, ξαναμμένος, μαστιγοφόρος, πήγαινε γιά τό γραφεῖο τοῦ σχολειοῦ, οὔτε πού καταδέχτηκε νά μοῦ ρίξει μιά ματιά, χαμώθηκε πώς δέ μέ εἶδε.

—Πῆρες στραβή κατεύθυνση ἀπ' τήν ἀρχή, τοῦ φώναξα, παίρνοντάς τον ἀπό κοντά. Οὔτε ὀργάνωση ὑπολογίζεις, συνέχισα, οὔτε κανέναν λογαριάζεις ἐδῶ πέρα...

Σταμάτησε ἀπότομα, γύρισε τό κεφάλι καί μέ μάτι γεμάτο ἔχτρα καί μέ ξερή φωνή, εἶπε:

—Μήν περδουκλώνεσαι στά ποδάρια μου! Κάνε μου τή χάρη! Καί κάτσε στ' αὐγά σου ἐκεῖ μέσα!

Κι ἔδειξε μέ ἐκνευρισμένη χειρονομία τήν πόρτα, δίπλα, τῆς ἄλλης αἴθουσας τοῦ σχολειοῦ, ἐνῶ ἐκεῖνος ἄνοιξε μέ φούρια καί θυμωμένα τήν πόρτα τοῦ γραφείου καί μπῆκε. Ἐγώ ἔμεινα κόκαλο! Κι ὡς βρέθηκα σέ τέλεια ἀμηχανία, σά συνῆρθα μπῆκα στήν αἴθουσα καί σωριάστηκα, κυριολεχτικά, σ' ἕνα θρανίο. Τό κεφάλι μου βούιζε. Ξαφνικά βρέθηκα σέ μιά κατάσταση, πού δέν ἔβλεπα ἀπό ποῦ μποροῦσα νά τήν πιάσω. «Κάτσε στ' αὐγά σου... Μήν περδουκλώνεσαι στά ποδάρια μου...» «Γιατί κι αὐτός ὁ Μπακόλας δέ μοῦ παράγγελνε κάτι συγκεκριμένο, γιατί τόσο ἀργά;... Ἐδῶ ἔχει λάκκο!... Τήν κάτσαμε!...».

Σηκώθηκα, τράβηξα στήν πόρτα, «ὁ ἀρχηγός εἶπε νά κάτσεις ἐδῶ», εἶπε καί πῆγε νά μοῦ φράξει τήν ἔξοδο ἕνας ἀντάρτης. Ἤ τοῦ εἶπε πραγματικά ὁ Ἄρης νά μή μ' ἀφήσει νά βγῶ ἤ ἀκούοντας τά τραχιά λόγια τοῦ Ἄρη, τά ἑρμήνεψε πώς εἶμαι κρατούμενος. Τόν ἔσπρωξα, χωρίς κάν νά πολυδώσω σημασία στά ὅσα εἶπε, βγῆκα. Στό προαύλιο ἀναζήτησα τόν Περικλή, τόν πολιτικό ἐπίτροπο τοῦ τμήματος, πού στ' ἀληθινά χάζευε μέ τούς ἄλλους ἀντάρτες, πολιτικός ὑπεύθυνος αὐτός, τή στιγμή πού μέσα στό σχολειό πολίτες «μαρτυροῦσαν τό γάλα τῆς μάνας τους».

Ψιχάλιζε ἐκείνη τή λεγόμενη βροχή τῶν ἀχμάκηδων, πού νομίζεις ὅτι δέ σέ μουσκεύει, ἀλλά αὐτή τή δουλειά της τήν κάνει μιά χαρίτσα ὁ διάολος! Γιαυτό τράβηξα τό σύντροφο κάτω ἀπό ἕνα ὑπόστεγο πού βρισκότανε στή νοτιοδυτική γωνιά τοῦ προαυλίου. Γεμάτο πριονίδι χάμω καί φλεξούρια κι ἕνας πάγκος μαραγκοῦ στημένος, ἐδῶ, φαίνεται, δουλεύανε μαραγκοί τό καλοκαίρι. Καί τόν ρωτῶ νά μοῦ ξεκαθαρίσει ἄν εἶμαι κρατούμενος. Δέ μ' ἀπάντησε μέ τά χείλη, ἀλλά μέ τή μάσκα τοῦ προσώπου του —χωρίς χαμόγελο, πού στήν ἄδεια θέση του πηγαινοερχότανε τώρα ἀπό ζυγωματικό σέ ζυγωματικό, σάν ἀλογόμυγα, ἡ σκιά μιᾶς ὑπεροψίας, κάτι πού δέν τό πιάνεις μά ἔντονα τό νιώθεις παρόν καί σά νά σοῦ λέει «βροντᾶν τά σίδερα, βροντᾶν κι οἱ σακοράφες, χμ!».

Ἀνέβηκε τό αἷμα στό κεφάλι μου.

—Εἶσαι στό δικό μου βιλαέτι, σύντροφε, τοῦ εἶπα μέ θυμό. Καί εἶσαι πολιτικά ὑπεύθυνος γιά τά ἔργα τοῦ Ἀρχηγείου. Δέν μπορεῖτε νά ἐνεργεῖτε ἐδῶ χωρίς τήν ἔγκρισή μου. Δέν μπορεῖτε ν' ἀγνοεῖτε τή γνώμη τῆς ὑπεύθυνης ὀργάνωσης. (Καί ποῦ νά ἤξερα πώς ἦτανε καί μέλος τῆς ΠΕΦΦΕ!).

Ἡ ἀλογόμυγα πηγαινοῆρθε γρήγορα πάνω στά ζυγωματικά του καί τό ἴσκιωμα ἀπό τά φτερά της ἔγινε ἐντονότερο. Καί μοῦ φάνηκε πώς τό γένι του ἔκανε ἕνα βῆμα μπρός, κάτω ἀπό τό πηγούνι του. Κι ὅτι τά μάτια του μικρύνανε, καθώς μέ κοίταξε

σά νά μέ εἶχε βάλει κάτω ἀπό τό φακό μικροσκόπιου, ἔτσι ὅπως, ἀπό αἰῶνες τώρα, συνηθίζουνε νά κοιτάζουνε οἱ ἀρματωμένοι τούς μή ἀρματωμένους, σάν οἱ τελευταῖοι λένε κάτι πού δέν πολυαρέσει στίς ἐξαρτύσεις.

—Μωρέ, καλά λέει ὁ ἀρχηγός ν' ἀρχίσουμε ἀπό σᾶς, εἶπε χωρίς νά βιάζει τά λόγια του καί μέ τή σιγουριά τοῦ θέσφατου.

—Ἀπό ποιούς ἐμᾶς; —βιάστηκα ἀπό τήν ἔκπληξη νά τόν διακόψω.

—Ἀπό κάτι ὑπεύθυνους ἐδῶ, ἀπάντησε μέ ἀταραξία κι εὐδιάκριτη εἰρωνεία.

Ἀναφλέχτηκα ὁλόκληρος. Τό σχέδιο τοῦ Ἄρη δέν μοῦ ἦτανε πιά μιά ὑποψία.

—Γιαυτό, σύντροφε, τοῦ λέω, σ' ἔστειλ' ἐσένα τό κόμμα στό ἀντάρτικο; Γιαυτό σοῦ ἐμπιστεύθηκε ὅπλο; Νά τό γυρίσεις ἐνάντια στίς κομματικές ὀργανώσεις, ἐνάντια στά στελέχη τοῦ κόμματος; Μπράβο σου! Ἄκουσέ το καλά, σύντροφε: κουμπούρι ἔχεις κι ἐσύ, κουμπούρι φοράω κι ἐγώ. (Κι ἀνασήκωσα τή βραχεία μου, φάνηκε τ' ἀσπρομάνικο περίστροφό μου, πού τό εἶχα χωμένο μπροστά στό ζουνάρι μου χωρίς θήκη). Τό κόμμα σου τό ἔδωκε ἐσένα τό κουμπούρι πού φορᾶς, ἐν ὀνόματι τοῦ κόμματος τό κουβαλῶ κι ἐγώ. Κάνει λάθος κι ἐδῶ ὁ ἀρχηγός σου καί νά πᾶς νά τοῦ τό πεῖς: γιά τά μέλη τοῦ κόμματος ἀποφασίζει μόνο τό κόμμα, μόνο ἡ κομματική ὀργάνωση. Κανένας ἄλλος ἐξόν ἀπό κομματικό δικαστήριο δέν ἔχει δικαίωμα ν' ἀγγίξει τρίχα ὅποιου ἔχει τήν κομματική ἰδιότητα. Ἤ δέν τά ξέρεις αὐτά ἐσύ πού εἶσαι κομματικός ὑπεύθυνος σ' αὐτό τό τμῆμα;

Πότε πέταξε ἡ μύγα ἀπό τό πρόσωπό του, δέν εἶδα. Ἕνα κρύο καί σατανικό χαμόγελο προσπαθοῦσε νά γαντζωθεῖ κάτω ἀπό τά μάτια του, καθώς μέ διέκοψε:

—Μήν κάνεις ἔτσι, μιά κουβέντα εἶπα.

—Δέν εἶναι «μιά κουβέντα» αὐτό! Ἀλλά νά μοῦ τή θυμηθεῖς,*

---

* Στίς ἀρχές τοῦ 1945 ἡ ἀμέσως παρακάτω ἱστορία. Ἦτανε μόλις πού εἴχαμε γυρίσει ἀπό τήν ἧττα μας στήν Ἀθήνα, τό Δεκέμβρη. Ἐκνευρισμός ἀρκετός, τά πνεύματα γενικά ξαναμμένα. Μπορεῖς νά πεῖς ὅτι... τρωγόμασταν μέ τά ροῦχα μας! Ὁ Περικλῆς εἶναι καπετάνιος στό 42 Σύνταγμα τῆς XIII Μεραρχίας. Ἐγώ ἤμουνα γραμματέας τῆς Ἐπιτροπῆς Διαφώτισης Ἀνταρτῶν στή Μεραρχία καί ὑπεύθυνος καί γιά τήν ὀργανωτική κομματική δουλειά. Τό Σύνταγμα εἶχε ἕδρα τίς Μιξιάτες, χωριό κοντά στή Λαμία. Ὁ καπετάνιος τοῦ Συντάγματος χαλάρωσε κάπως τήν ἐπαγρύπνησή του καί στήν ἕδρα τοῦ Συντάγματος κάμανε τήν ἐμφάνισή τους καί.. κορίτσια ἀπό τή Λαμία, γινήκανε μπαρούτι οἱ ἀντάρτες —στόν ΕΛΑΣ τά παρόμοια θέματα ἀντιμετωπιζόντανε μέ ἄκρο πουριτανισμό! Πολλοί δέν παραλείψανε νά στείλουνε γραφτά παράπονα στή Μεραρχία —καιρός ἦτανε νά τοῦ γίνει καί καμιά παρατήρηση τοῦ Περικλῆ.

Ἐξάλλου, ἀκριβῶς τίς μέρες ἐκεῖνες, μετά τήν ἀνακωχή πού εἴχαμε

πέτρα καί κουβέντα μήν πετᾶς πρίν τό σκεφτεῖς, δέν γυρίζουν πίσω!

Γύρισα στήν αἴθουσα τοῦ σχολειοῦ, δέν εἶχα δυνάμεις, ἄρχισε τ' αὐτί μου νά συνηθίζει —τί ἀπαίσιο πράγμα!— στό ρέχο ἀντρῶν. Ἔπεσα σ' ἕνα θρανίο, ἡ σκέψη δέν ξεκόλλαε ἀπό τή «μιά κουβέντα» τοῦ Περικλῆ. «Ἀλλά γιατί αὐτός δέν ἀνακατεύεται σ' αὐτή τήν «ἀνάκριση», μόνε γυρνάει στό προαύλιο; Διαφωνεῖ; Τότε γιατί δέν ἐπεμβαίνει νά σταματήσει αὐτός ὁ κατήφορος; Ἤ μήπως «ἡ κουβέντα» του σημαίνει πώς ἄρχισε νά «πείθεται» ὅτι «καλά λέει ὁ ἀρχηγός», ἄρα καί καλά πράττει στήν ἄλλη αἴθουσα;».

Κι ὕστερα ἄρχισε τό μυαλό μου ν' ἀλέθει τίς πιθανές ἐπιδιώξεις τοῦ Ἄρη. Μπῆκε στήν ὑπόθεση αὐτή σάν ταῦρος σέ γυαλάδικο, πώς νόμιζε ὅτι θά βγεῖ; Προφανῶς μέ δυό τρυγόνια ἀπό ἕνα σμπάρο. Μπῆκε στήν Εὐρυτανία μετά τόν Ἄθω. Ἐκεῖνος λούφαζε, τοῦτος θ' ἀκουστεῖ. Θ' ἀκουστεῖ πώς ἐτοῦτος ὁ Ἄρης, δέ χαρίζεται στούς κλέφτες τοῦ ψωμιοῦ τοῦ λαοῦ. Καί δέ χαρίζεται, προπαντός, μήτε σέ «καλπάκια», μήτε, ἀκόμα, καί σέ ὑπεύθυνους, σέ γραμματεῖς καί κομμουνιστικῶν ὀργανώσεων, ἅμα κλέ-

κάνει μέ τούς Ἐγγλέζους, στή διάθεση τῆς Διοίκησης τοῦ 12 Συντάγματος ἡ Μεραρχία εἶχε θέσει τούς καπεταναίους Μπελή Νάκο, Νικηφόρο καί Μπεγνή Σωτήρη. Ὁ Ἄρης ἤξερε ὄχι μόνο τό μέτρο τῆς Μεραρχίας, ἀλλά καί τούς λόγους γιά τόν καθένα ἀπό τούς τρεῖς. Καί μᾶς ἔστειλε ἐντολή, γνώση τῆς ὁποίας λάβαμε μόνο ὁ καπετάνιος τῆς Μεραρχίας Ἀμάρμπεης κι ἐγώ καί σύμφωνα μέ τήν ὁποία: Νά στείλουμε τόν Μπελή κοντά του. Νά συλλάβουμε καί νά προφυλακίσουμε τόν Μπεγνή, πού ἤτανε ἱκανός νά «τό σκάσει», νά τόν παραπέμψουμε στρατοδικεῖο γιά δειλία πού ἐπέδειξε στή μάχη στήν Ἀθήνα καί γιά ἐγκατάλειψη τοῦ τμήματος, μέ πρόθεση νά ἐκτελεστεῖ. Γιά τήν ἐντολή ἀναφορικά μέ τόν Μπεγνή ἔλαβε γνώση κι ὁ Περικλής. Ἡ Βάρκιζα βρῆκε τόν Μπεγνή προφυλακισμένο στό χωριό Μούζντροβο —τή γλίτωσε! Τό Νικηφόρο νά τόν κρατήσουμε στή διάθεση τῆς Μεραρχίας, νά τοῦ κάνουμε δικογραφία καί νά τόν παραπέμψουμε στρατοδικεῖο ἐπίσης γιά τίς εὐθύνες του ὅσον ἀφορᾶ τόν ἀφοπλισμό τοῦ 2ου Συντάγματος τοῦ ΕΛΑΣ. Πρόταση τοῦ Ἄρη ἤτανε καταδίκη σέ θάνατο κι ἐκτέλεση τοῦ Νικηφόρου. Τόν «πῆρε μέσα» ἡ Βάρκιζα, γλίτωσε τό βέβαιο μουσκέτο, γιατί ὁ Ἄρης ἤτανε πῦρ καί μανία ἐναντίον του.

Τούς καλέσαμε καί τούς 4 καπεταναίους στό Δίλοφο, ὅπου ὁ Σ.Δ. τῆς Μεραρχίας. —«Γιά καλό, γιά ντουφέκι;» —ρώτησε ὁ Περικλής μισοσοβαρά μισοαστεῖα, ὅταν φτάσανε στό Δίλοφο. Ὅταν ἄκουσε τί τοῦ καταμαρτυρούσανε γιά τίς... «παρδαλές», —«Ἔ, ὠρέ, νά μή στραβοκατουρήσει ἄνθρωπος! Στό ντουφέκι μᾶς ἔχετε σεῖς οἱ...πολιτικοί», μοῦ ἀπάντησε. —«Ξέρεις τί λέω, Περικλή», τοῦ εἶπα κι ἐγώ μέ τόν ἴδιο φιλικό μέν, ἀλλά αἰχμηρό τόνο, «σάν τί, νά δοῦμε», ἔσπευσε νά ρωτήσει. «Ν' ἀρχίσουμε λίγο κι ἀπό σᾶς!» —«Ποιούς ἐμᾶς;» —ἦρθε κι αὐτοῦ ἡ σειρά ν' ἀπορήσει. —«Ἀπό κάτι παλιούς καπεταναίους, νά, πῶς νά στό πῶ; Τούς ὑ-πεύ-θυ-νουους γιά στραβοκατουρήματα, ἔ;» —«Τό θυμᾶσαι ἀκόμα, βρέ σκύλε;» —«Δέ σοῦ εἶπα τότε νά μοῦ τό θυμᾶσαι; Κατουρᾶς στή θάλασσα, θά τό βρεῖς στ' ἁλάτι, δέν τό ξέρεις;» Καί γελάσαμε κι οἱ δυό μας, ἄν κι οἱ στιγμές ἐκεῖνες μόνο γιά νά γελάσεις δέν ἤτανε! Γεμάτες πίκρα καί φαρμάκι!...

βουνε τό λαό. «Μπράβο, θά πεῖ ὁ κόσμος, ἐτοῦτος εἶναι σπάθα!» Καί σπάθα δίστομη, πρός κάθε κατεύθυνση. Ὁ κόσμος κάτι τέτοια τά θέλει! Ὅσο γιά τό ἄν ἐτοῦτοι. πού τοῦ προσφερόντανε σάν περίπτωση «ν' ἀκουστεῖ», κλέψανε ἤ ὄχι, κανένας δέ θά τό ξαναρωτήσει μετά τήν ἐκτέλεσή τους. «Ἔ, δέν ἐκτελοῦνται ἔτσι στά καλά καθούμενα ἄνθρωποι, ἅμα δέν ὑπήρχανε χειροπιαστές ἀποδείξεις τῆς κλεψιᾶς τους», νά πῶς θά συλλογιστεῖ ὁ πολύς κοσμάκης, τό πένθος δέν κρατάει πολύ στόν αἰώνα μας, ὅπως λέει κι ὁ Χιχμέτ, ἀλί τους μόνο πού πᾶνε σάν τό σκυλί στ' ἀμπέλι!

Καί τό δεύτερο τρυγόνι, ὑπογραμμισμένη μέ αἷμα προειδοποίηση πρός Μπακόλα καί πρός ὅλη τήν Ὀργάνωση Εὐρυτανίας, νά τούς ἔρθει ἡ σκούφια γύρα! «Κόβω ἐγώ, δέ χωρατεύω!»

Ἄκουσα τή φωνή του στό διάδρομο:

—Θά τό ξεράσουν τό στάρι, ἀλλιῶς θά μαρτυρήσουν τό γάλα τῆς μάνας τους...

Ἡ συνέχεια τῆς κουβέντας του κόπηκε ἀπ' τό χτύπο τῆς πόρτας τοῦ γραφείου τοῦ σχολειοῦ, ὅπου μπῆκε καί τήν ἔκλεισε πίσω του.

Δέ σηκώθηκα, μάταιος, μοῦ φάνηκε, κόπος νά προσπαθήσω νά κουβεντιάσω μαζί του, ὕστερα, μάλιστα, κι ἀπ' τά λόγια τοῦ Περικλῆ. Εἶχε βγεῖ ἀπό τά μέτρα τοῦ ἀνθρώπινου. Ὅποιος εἶχε τό ἀτύχημα νά δεῖ τόν Ἄρη σέ τέτοιες στιγμές του, μέ καταλαβαίνει.

Πόσο ἔμεινε στό γραφεῖο, πότε ξαναγύρισε στήν αἴθουσα τῶν «ἀνακρίσεων», δέν τό ἀντιλήφτηκα, εἶχε πάλι ξαναμπεῖ μπρός μέ γρηγοράδα ἡ μυλόπετρα τῶν σκέψεών μου.

Κι ὅσο γιά τούς «παραπάνω;» Φαίνεται ἐκεῖνος τά ἤξερε αὐτά καλύτερα ἀπό μένα, πού, οὐσιαστικά, τίποτα δέν ἤξερα. Κι ἄν φτάσει, λοιπόν, ποτέ ἡ περίπτωση μιᾶς ἐκτέλεσης κλεφταράδων στ' αὐτιά τους, πῶς δέ θά πιστέψουνε ὅτι δέν ἤτανε ἔνοχοι καί δέν ἐτύχανε τῆς τιμωρίας πού τούς ἄξιζε; Ὁ ἴδιος, αὐτός ὁ ἴδιος ὁ Ἄρης ἔκανε τίς ἀνακρίσεις! Κι ἄν ὑπάρξει κι ἀντίθετη γνώμη, ὁ Μπακόλας ἤ ὅποιος ἄλλος, «ἔ, ἀναπόφευκτες ὑπερβολές!». Κι ἡ ζωή μέ τά ζεματιστά προβλήματά της τρέχει, ἀπαιτεῖ «νά βλέπεις μπροστά». «Γαῖαν ἔχετε, λοιπόν, ἐλαφράν», φουχαράδες Κλειτσιῶτες καί «καλήν ἀντάμωση στά γουναράδικα», κατά τήν προσφιλή ἔκφραση τοῦ Ἄρη πού τή χρησιμοποιοῦσε μέ κατάχρηση.

Σκέψεις, θά πεῖτε τώρα, πού ἀδικοῦνε τόν Ἄρη. Ὄχι, δέν τόν ἀδικοῦνε, ἐκεῖνος ἀδίκησε. Ἔπρεπε νά ξέρατε τό χαραχτήρα του. Καί νά τόν εἴχατε γνωρίσει τό 1942.

Μετά τά γεγονότα τοῦ Κλειτσοῦ, ἔτυχε, θυμᾶμαι, νά ἐπικοινωνήσω τηλεφωνικά μ' ἕναν παλιό σύντροφο, πού μαζί του ὁ Ἄρης δούλεψε προμεταξικά στό καθοδηγητικό ὄργανο τῆς κομμουνιστι-

κῆς ὀργάνωσης Καβάλας. Περίγραψα στό σύντροφο τά σουσούμια του καί τή συμπεριφορά του.

—«Ἄν, ἀπ᾽ ὅσα μοῦ λές, ὀρθά ὑποθέτω ποιός εἶναι, τότε ἔχω μιά σύσταση νά σοῦ κάνω: προσέχτε! Εἶναι, δυστυχῶς, ἐκδικητικός, ἐνενήντα χρόνια τό κρατᾶ τό πεῖσμα του».

Ἐξάλλου, λίγο καιρό μετά τά γεγονότα αὐτά, σέ θεσσαλική παράνομη, δική μας ἐφημερίδα, τοῦ Ἁλμυροῦ νομίζω, δημοσιεύτηκε ἀνταπόκριση ἀπό τό ἀντάρτικο, σύμφωνα μέ τήν ὁποία ὁ Ἄρης τιμώρησε σκληρά στόν Κλειτσό τούς κλέφτες τοῦ σταριοῦ. Κι ἀναφερότανε, ἐλαφρά παραποιημένο, τό ὄνομα τοῦ γιατροῦ. Ποιός ἔστειλε αὐτή τήν ἀνταπόκριση, δέν ἔχω κανένα στοιχεῖο, δέν μπορῶ νά πῶ.

Πολύ ἀργότερα, τό Φλεβάρη τοῦ 1943, πού ἀντάμωσα μέ τόν Δημητράκη Μπακόλα καί γιά πρώτη φορά —καί τελευταία— συζητήσαμε τά τοῦ Κλειτσοῦ, ἐκεῖνος, χωρίς ἐγώ νά ἔχω πεῖ τίποτα, μοῦ διατύπωσε σχεδόν τίς ἴδιες σκέψεις, πού εἶχα κάνει κι ἐγώ, ἀναφορικά μέ τό τί μπορεῖ νά ἐπιδίωκε ὁ Ἄρης. «Κλέφτικα τερτίπια, πού νά τόν πάρει ὁ διάολος! Πῶς δέ σᾶς σκότωσε ὅλους, τυχεροί σταθήκατε. Τόν συγκράτησε ἴσως ἡ ἐκκρεμότητά του, ἀλλιῶς θά σᾶς πελεκοῦσε. Τό σκέφτηκε, ἀσφαλῶς, πολύ, νά ἐπιβαρύνει τή θέση του μέ τήν ἐκτέλεση ἑνός γραμματέα κομματικῆς ὀργάνωσης». Κι ἀπό τόν Μπακόλα ἔμαθα τότε, πρώτη φορά, γιά τήν κομματική ἐκκρεμότητα τοῦ Ἄρη.

* * *

Ἕνας ξηρός πυροβολισμός στή διπλανή αἴθουσα μέ τίναξε στό διάδρομο, ὅπως τά κανονάκια ἐκεῖνα στά λούνα-πάρκ τινάζουνε ἀπό τήν κάνη τους ἀνθρώπους.

Ὁ Ἄρης ἔβγαινε ἀπό τήν αἴθουσα, βάζοντας τό περίστροφό του στή θήκη του καί λέγοντας «ἤρεμα» καί μέ πειστικότητα: «τόν σκότωσα τό γιατρό». Πίσω του ὁ Θάνος μ᾽ ἕνα παλούκι στό χέρι, δέν ξέρω γιά ποιό λόγο μοῦ σήκωσε μέ ἀστραπιαία ταχύτητα τά φρύδια σέ νόημα «ὄχι». Καί μέ πρόλαβε πρίν παγώσω. Ὁ Ἄρης μέ εἶδε ἔτσι χωρίς καμιά ἀντίδραση, «δέν ἤθελα νά τόν σκοτώσω», ἀπευθύνθηκε σ᾽ ἐμένα κι ὁ τόνος του τώρα ἤτανε τουλάχιστο ὄχι ἐκεῖνος ὁ προηγούμενος ἐχτρικός, ὅταν μ᾽ ἔστειλε «στ᾽ αὐγά μου». Νά τοῦ μετάφερε, ἄραγες, ὁ Περικλής τήν κουβέντα μας στό ὑπόστεγο;

—Δέν ἤθελα νά τόν σκοτώσω, ἐπανέλαβε ὁ Ἄρης. Νά τόν ἐκφοβίσω σκόπευα, μά... ὁ μακαρίτης κούνησε τό κεφάλι του ἀπό-

τομα, όταν πυροβόλησα κοντά στ' αυτί του, ήταν γραφτή του, τόν βρήκε, πάει!

Τόν κοίταζα ψυχρά, όσο τά έλεγε αυτά, μέ διάθεση νά κάνει εντύπωση, κι ένιωσα μέσα μου έχτρα. Θά τόν έφτυνα, άν τό μπορούσα. Καί δέν ήτανε αυτή τή στιγμή ό φόβος πού μέ συγκράταε, όχι! Χίλιοι άλλοι λόγοι ήτανε, λεπτές, ίσως, κλωστές, πού όλες μαζί κάνανε ένα παλαμάρι πού θά μπορούσες νά τό πεις άναγκαιότητα, άν θές, μάλιστα, πές το κομματικότητα. Καλή, ψυχρή, σωστή, ανάποδη —σημασία δέν έχει, δέν είναι τής ώρας νά τό συζητήσουμε.

Βγήκα στό προαύλιο, μήπως κι άπ' τ' άπάνω μέρος του έβλεπα μέσα στήν αίθουσα, πού έπικρατούσε αυτή τή στιγμή νεκρική σιγή. Δέν είδα τίποτα, έφερα ένα γύρο τό σχολειό, άνέβηκα στήν πλατεΐτσα, λίγος κόσμος περίτρομος, μέ μάτια διάπορα, χείλη κλειστά. Κι άς μήν έρθει κανένας νά μού πει ότι ό κόσμος άρέσκεται στή θέα βασανιστηρίων ή στό άκουσμα οίμωγών...

Κι άκούστηκε άλλη μιά φορά στριγγό ρέκασμα, ούρλιασμα! Τό λάδι!...

Δέν περάσανε δέκα-δεκαπέντε λεφτά. ένας αντάρτης μέ βρήκε, «σέ ζητάει ό άρχηγός, μού είπε, στό γραφείο τού σχολείου»· πήγα.

—Κάτσε, μού πρότεινε άνθρώπινα, σά νά μήν είχε συμβεί τίποτα άνάμεσά μας. Τί λές, λοιπόν, γι' αυτή τήν ύπόθεση;

—Πώς τό 'παθες καί μέ ρωτάς! Θά 'σπασε κανένας λύκος τό ποδάρι του στό λόγγο;

—"Ας άφήσουμε τ' αστεία, σοβαρά μιλώ, τί λές;

—Κι όλο αυτό ήταν άστεία; Σού είπα άπό τήν άρχή, πήρες στραβή κατεύθυνση.

—Δέν κλέψαν, κατά τή γνώμη σου;

—Τό ερώτημα είναι άν έκλεψαν αυτοί έδώ, ό γιατρός, ό δάσκαλος, οί άλλοι. Δέν έχω ούτε κάν ένδειξη νά τούς ένοχοποιήσω. Καί δέν τούς έχω καί ίκανούς γιά μιά τέτοια βρωμοδουλειά. Δέ γίνεται κανένας κλέφτης άπό τή μιά στιγμή στήν άλλη. Αυτή είναι ή γνώμη μου, άν σέ κάτι μπορεί νά σού χρησιμέψει!

—Ξεχνάς τούς καιρούς. Τώρα κάθε σπειρί στάρι είναι καί σπειρί χρυσάφι, γίνονται κλέφτες καί σέ μιά νύχτα μέσα καί νοικοκυραίοι, όπως ό Μούτσελος καί πλούσιοι, όπως ό γιατρός κτλ, κτλ. Μά άς τ' άφήσουμε αυτά. Τί θά πεις, άν σού πώ τώρα δά, ότι ομολόγησαν;

Δέν μπόρεσα ν' άποκρύψω τήν κατάπληξή μου.

—Μήν έκπλήσσεσαι! Τό έκλεψε ό γιατρός σέ συνεργασία μέ τούς άλλους. Μπορεί νά ύπάρχουν κι άλλοι συνένοχοι. Έφτακό-

σιες οχάδες! Έστειλα αντάρτες στόν Κλειτσό νά κατασχέσουν από τ' αμπάρια τους τό κλεμμένο στάρι.

—Σοβαρολογεῖς τώρα;

—Αὔριο θά τούς ἐκτελέσω κι ἐσύ μοῦ λές ἄν σοβαρολογῶ! Δέν ἔδεσα κόμπο τήν ἀπειλή του, γιατί τά ἔλεγε μέ πραότητα, μπορεῖς νά πεῖς. Κι ἀλήθεια, μέ τόνο ἱκανοποίησης.

—Καί πῶς, λοιπόν, ὁμολόγησαν;

—Πίστεψες ὅτι τόν σκότωσα τό γιατρό; Κόλπο ἦταν. Ἔβγαλα τούς ἄλλους στό γραφεῖο καί δίνω μιά πιστολιά τοῦ γιατροῦ δίπλα στ' αὐτί. «Ξαστόχησα, δέ σέ πέτυχα μέ τήν πρώτη», τοῦ λέω. «Στή δεύτερη θά σημαδέψω καλύτερα, ἄν δέν ξεράσεις τό στάρι».

—Κι ἄν ἀστοχοῦσες ἀντίστροφα ἤ κουνοῦσε ἐκεῖνος τό κεφάλι του; τόν διέκοψα.

—Θά μοῦ χαιρέταε τόν πλάτανο! Τί λέγαμε; Ναί! Τοῦ λέω, μετά τόν πυροβολισμό, νά ξαπλώσει χάμω στή γωνιά καί νά κάνει τόν ψόφιο χοριό. Οὔτε κίχ! Οὔτε κούνημα, οὔτε βήξιμο, εἶναι... σκοτωμένος! Τοῦ 'ριξα καί μιά χλένη στό κεφάλι, ἄφησα νά φαίνονται τά πόδια του ἀπόξω. Ἔφερα τούς ἄλλους καί τούς εἶπα, πώς δέ χωρατεύω, θά τούς σκοτώσω ἐδῶ μέσα στό σχολεῖο, ὅπως αὐτόν ἐκεῖ στή γωνιά, ἄν δέ μαρτυρήσουν ποῦ ἔχουν τό στάρι. Τό ξεράσανε, χαρτί καί καλαμάρι. Ὁ γιατρός εἶχε ἀντικλείδια, ἀνοίξανε μέ τήν ἡσυχία τους τήν ἀποθήκη, τήν ξαφρίσανε.

—Καί πότε ἔγινε αὐτό;

Δέν τήν περίμενε τήν ἐρώτηση, κόμπιασε, «μά, πρίν τό παραλάβει ἡ ἐπισιτιστική», ἀπάντησε.

—Δηλαδή, ὅταν δέν ξέραν πώς δέ θά προλάβαινε νά τό παραλάβει ἡ Ἐφορία. Καί θά δεχόντουσαν, δημόσιος ὑπάλληλος ὁ Γεωργίου, ὑπαξιωματικός ὁ Σολοῦχος καί τό τρίτο μέλος τῆς ἐπιτροπῆς συγκέντρωσης ὁ Μούτσελος, νά πᾶνε δεμένοι στό Καρπενήσι, ὅταν θά προέκυπτε τό ἔλλειμμα! Κι ἐσύ πίστεψες τήν ὁμολογία!

Σοκαρίστηκε, ταμπουρώθηκε πάλι πίσω ἀπό τό πεῖσμα του, μούτρωσε, «ἐγώ θά τούς τουφεκίσω», ἐπανέλαβε. Σηκώθηκα νά φύγω ἀπό τό γραφεῖο. «Μή φεύγεις. ἔχουμε κι ἄλλο θέμα», εἶπε. Στάθηκα ὄρθιος, ἄκουγα.

—Μοῦ κατάγγειλαν, συνέχισε, ὅτι ὁ πρόεδρος ἐδῶ τοῦ χωριοῦ ἔκλεψε κι αὐτός στάρι ἀπό τή συγκέντρωση...

Ἀνατρίχιασα, ἔχει γοῦστο ν' ἀρχίσει τά ἴδια!

—Θά ἔχουμε κύμα σιταροκλεψολογίας τώρα; Τό ἀντιλαμβάνεσαι. Δέ θά ὑπάρξει χωριό πού νά μήν ἔχουν «κλέψει» στάρι, δέ νομίζεις; Φέρ' τον, λοιπόν, ἐδῶ αὐτόν πού σοῦ κατάγγειλε, νά μᾶς τό ἀποδείξει.

—Δέν εἶναι αὐτό τό θέμα. Ἄλλωστε τό στάρι μοιράστηκε, ἔλλειμμα δέν ὑπῆρξε, τίποτα δέν ἀποδείχνεται τώρα. Τό θέμα εἶναι ἄν δέν τούς ἀρέσει ὁ πρόεδρος...

—Δέ σέ συγκινεῖ, τόν διέκοψα, ὁ ἄσημος πρόεδρος τῆς Βράχας. Γιατί δέν τόν στρώνεις κι αὐτόν χάμω νά τά ξεράσει τά κλεμμένα; Κι αὔριο παραπέρα ἕναν ἄλλο πρόεδρο, κι ἕναν ἄλλον, καί νά δοῦμε ποῦ θά τό βγάλει ἡ ἄκρη...

—Ἄσε τώρα τίς ἐξυπνάδες. Καί πᾶμε νά κάμουμε συγκέντρωση, νά τούς προτείνουμε, ἄν δέ θέλουν τόν σημερινό πρόεδρο, ἄς βγάλουν ὅποιον θέλουν, γιά νά λείψουν τά παράπονα. Καί γιατί μόνο πρόεδρο; Ἄς ἀλλάξουν ὅλο τό κοινοτικό συμβούλιο, διορισμένο εἶναι.

Ἀνεβήκαμε στήν πλατεῖτσα. Στήν αἴθουσα τοῦ σχολειοῦ ἀφήσαμε τέσσερις ἐξουθενωμένους ἀνθρώπους, πού ὅσο χρυώνανε τά χτυπημένα, δαρμένα σώματά τους τόσο καί πιό πολύ, ἀσφαλῶς, γινότανε αἰσθητότερος ὁ πόνος.

Ὁ Ἄρης, σά νά μήν εἶχε γίνει τίποτα ἤ σά νά εἴχανε γίνει τά πιό φυσικά πράγματα ἐκείνη τή μέρα στό χωριό Βράχα, ἄρχισε, μέ χαμόγελα καί καλαμπούρια τίς χουβέντες δεξιά κι ἀριστερά. Δέν ἄργησε νά μαζευτεῖ κόσμος. Εἶχε κοπεῖ καί τό ψιχάλισμα, τά σύννεφα παραμερίζανε, ξεφώτιζε γιά λίγο, μούντωνε πάλι ὁ καιρός. Ὁ Ἄρης ἀνέβηκε στό πεζούλι φορτωμένος σταυρωτά φυσεκλίκια, κράταε τήν ἀραβίδα του σά μπαστούνι μπροστά του κι ἀκουμπώντας στό στόμιο τῆς κάνης της τά δυό του χέρια, τό ἕνα πάνω στ' ἄλλο, ἄρχισε νά μιλᾶ ἀργά-ἀργά. Στήν ἀρχή γιά τό ΕΑΜ καί τό ἀντάρτικο. Μά ποῦ εἶναι ἐκεῖνος ὁ λόγος του στόν Κλειτσό! Ἐδῶ σοῦ ἔδινε τήν ἐντύπωση πώς ἔχανε ἀγγαρεία. Ὕστερα μίλησε γιά τούς «κλέφτες τοῦ Κλειτσοῦ», πού «ὁμολόγησαν», τούς περίλουσε ὅπως δέν τούς ἄξιζε βέβαια τῶν ἀνθρώπων, κι εἶπε γιά αὐστηρή τιμωρία τους, ἀποφεύγοντας νά προσδιορίσει «θά τούς τουφεκίσω», ὅπως τόνιζε σέ μένα λίγη ὥρα πρίν. Τέλος, ἀναφέρθηκε στήν ἀνώνυμη καταγγελία σέ βάρος τοῦ προέδρου τοῦ χωριοῦ, μά ἄχρωμα, ἄτονα. Καί γιά νά μήν παραπονιοῦνται οἱ Βραχινοί στό ἑξῆς γιά τήν κοινοτική τους διοίκηση, τούς πρότεινε νά βγάλουνε τώρα ἀμέσως καινούριο κοινοτικό συμβούλιο. Τούς εἶπε νά μποῦνε στή σειρά σέ τριάδες καί νά... ψηφίσουνε μέ ἀνάταση τοῦ χεριοῦ.

Ὅλη τήν ὥρα πού μιλοῦσε, ἐγώ κοίταζα μιά τροφαντή ψείρα πού περπατοῦσε στά ξέφωτα πάνω στή γενειάδα του. Μιά σκαρφάλωνε σέ μιά τρίχα κι ἔλεες, νά τώρα θά πέσει, ἡ δύστυχη, μιά πάλευε στήν ἀκροβασία καί ξαναχωνότανε στό δάσος τῆς γενειάδας. Κι ὅπως ἐκείνη δέν ἦτανε ἀκόμα στίς δόξες της, φουντωτή καί πλούσια, μποροῦσες νά δεῖς καί μέσα στό τρίχωμα τήν ἐνδη-

μούσα ψείρα της νά προσπαθεί νά ξεμπερδουκλωθεί.

Οἱ παρόντες στήν πλατεία Βραχινοί μπήκανε στή σειρά, ἔμεινε ἔξω ἀπ' αὐτή ὁ συγχωριανός τους μόνιμος ὑπολοχαγός τότε τοῦ πεζικοῦ Βασίλης Μαντούζας, τραυματίας τοῦ πολέμου 1940-41. Γιά νά ἐπιστατήσει στό σχηματισμό τῶν τριάδων καί νά μετρᾶ τά χέρια πού σηκώνονται στήν ἀνοιχτή ψηφοφορία.

Ὁ Ἄρης, ὅταν οἱ τριάδες ἤτανε ἕτοιμες, ζήτησε νά γίνουνε προτάσεις. Ἕνας, ὁποιος ἤθελε, ἔκανε πρόταση. Ἔλεγε ἕνα ὄνομα. «Ὁ τάδε». Ὁ Ἄρης: «ὅσοι συμφωνοῦν νά σηκώσουν τό χέρι τους». Ὁ Μαντούζας μέτραε, ξαναμέτραε καί δεύτερη φορά, ἔγραφε τό ὄνομα καί πόσους ψήφους πῆρε σέ παρόντες τόσους. Ἔτσι βγήκανε πέντε κοινοτικοί σύμβουλοι. Δέ θυμᾶμαι τώρα, ἄν αὐτοί θά βγάζανε τόν πρόεδρο ἤ βγῆκε αὐτός ἀπευθείας ἐκεῖ στήν πλατεία, μέ ψηφοφορία. Κι ἀφοῦ κανένας ἀπό τούς πρώτους πέντε πού προταθήκανε δέν πῆρε λιγότερους ψήφους ἀπό τούς μισούς παρόντες κατοίκους, νά συνεχιστοῦνε προτάσεις πρός τί;

Κάποιος εἶπε νά βγάλουνε καί ἐπισιτιστική ἐπιτροπή νέα. Ἡ πρόταση ἔγινε δεχτή. Καί μέ τήν ἴδια διαδικασία βγῆκε καί τριμελής ἐπισιτιστική ἐπιτροπή.

Ἡ ἐκλογή, φυσικά, ἤτανε πρωτόγονη. Χωρίς καμιά συνεννόηση μέ τήν ὀργάνωση τοῦ χωριοῦ, πού μήτε λογαριάστηκε ἄν ὑπῆρχε, ἀναφορικά μέ τά πιό κατάλληλα πρόσωπα. Μ' ἕνα λόγο «ἀπό τ' αὐτί καί στό δάσκαλο», πού λένε. Χωρίς καμιά προετοιμασία, ἔστω καί προειδοποίηση τοῦ κόσμου, νά ἔχει δέκα λεφτά νά σκεφτεῖ. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἐνέργεια «ἀντάρτικη», ὁπωσδήποτε σέ δυσαρμονία μέ τή μεθοδικότητα καί τήν πρακτική κομμουνιστῶν, δέν εἶναι ἔτσι;

Ὅμως, πρέπει νά ὑπογραμμιστεῖ, ὅτι, παρόλη τήν ἀτμόσφαιρα, οἱ Βραχινοί ψηφίσανε σάν πραγματικά ἐλεύθεροι ἄνθρωποι, μέ *αἴσθηση* τῆς ἐλευθερίας τους. Κι αὐτό βγαίνει κι ἀπό τό γεγονός τῶν διαφορετικῶν ψήφων πού πῆρε ὁ κάθε ὑποψήφιος.

Αὐτή ἤτανε ἡ ἐκλογή τῆς Βράχας. Ἤτανε ἁπλῶς ἀλλαγή προσώπων στά πλαίσια τοῦ παλιοῦ θεσμοῦ τῆς κοινοτικῆς αὐτοδιοίκησης. Θά ἤτανε ξένο πρός τήν ἱστορική ἀλήθεια νά ἰσχυριστοῦμε, ὅτι τήν ἡμέρα αὐτή στή Βράχα θεμελιώσαμε, ἐγκαθιδρύσαμε νέο θεσμό, τή Λαϊκή Αὐτοδιοίκηση. Ἡ ἐκλογή ἄλλων ἀνθρώπων, ἐξαιτίας τῆς καταγγελίας πώς ὁ πρόεδρος τοῦ κοινοτικοῦ συμβουλίου, πού ὑπῆρχε, ἔκλεψε τό στάρι τῆς Δεκάτης, σύν τό ὅτι τό κοινοτικό συμβούλιο, πού ἀντικαταστήσαμε, ἤτανε διορισμένο, ὅπως ὅλα στήν περίοδο τῆς δικτατορίας, ἀπό τό Νομάρχη —νά καί ἡ ἀλήθεια τῆς ἐνέργειάς μας, νά καί τά κίνητρά της. Κι ὄχι πώς εἴχαμε συλλάβει τό καινούριο, πού ἐρχότανε, γιά τή συνάντηση

τοῦ ὁποίου ὅμως ἡ Βράχα, καθώς κι ὁ Κλειτσός τήν ἑπομένη, ὑπήρξανε ἕνα βῆμα, ὁπωσδήποτε ποσοτικό.

Ἡ ἐκλογή νέου κοινοτικοῦ συμβουλίου στή Βράχα Εὐρυτανίας ἤτανε καί ἡ περίπτωση πού θά μποροῦσε —τεντώνοντας, φυσικά, τό σκοινί— νά σχετίσει προσωπικά τόν Ἄρη μέ τό Θεσμό τῆς Λ.Α. Ἔτσι πρέπει, κατά τή γνώμη μου, νά ἐξηγηθεῖ καί ἡ κακομεταχείριση, τῆς ἱστορικῆς ἀλήθειας ἀπό μέρους του στό λόγο του, στή Λαμία (21-10-1944), ὅπου εἶπε:

«Ὁ ΕΛΑΣ καί τό ΕΑΜ ὑποσχέθηκαν στό λαό τήν πάλη ἐνάντια στόν κατακτητή καί τήν ἀπελευθέρωση τῆς χώρας μας. Αὐτές τίς ὑποσχέσεις τίς τηρήσαμε. *Ἐμεῖς δέ δημιουργήσαμε κυβερνητικό τύπο. Αὐτός δημιουργήθηκε μόνος του ἀπό τό λαό.* (ὑπογρ. Γ.Μ.). Ἀπό τόν Ὀχτώβρη τοῦ 1942 μόνος του ὁ λαός τράβηξε στίς ἐκλογές τῆς αὐτοδιοίκησής του.

Ὁ Θεσμός αὐτός τῆς αὐτοδιοίκησης, πού γιά πρώτη φορά ἐμφανίστηκε στή Βράχα τῆς Εὐρυτανίας, ἀποτέλεσε τήν ἀπαρχή τῆς δημιουργίας του ἀπό τό χωριό μέχρι τήν ΠΕΕΑ ἀργότερα».*

* **ΑΡΗΣ ΒΕΛΟΥΧΙΩΤΗΣ**, ἐκδ. ΚΥΨΕΛΗ, τ. Β', σ. 470. Ὁ λόγος τοῦ Ἄρη δημοσιεύτηκε τότε στήν ἐφημερίδα «Ρούμελη», όργανο τῆς Ἐπιτροπῆς **ΕΑΜ** Στερεᾶς, μέ βάση τίς σημειώσεις πού κράτησε ὁ δημοσιογράφος Ὀρφέας Οἰκονομίδης (ψευδ. Ο Πετρανός), μέλος τῆς Ἐπιτροπῆς Διαφώτισης Ἀνταρτῶν (ΕΔΑ) τῆς XIII Μεραρχίας. Ἤμουνα παρών, ὅταν μίλησε ὁ Ἄρης, εἶδα πρίν δημοσιευτοῦνε καί τά χειρόγραφα τοῦ Ὀρφέα, ἀποδώσανε καλά τό λόγο. Δέν εἶναι, ὅμως σωστό, αὐτό πού γράφεται στό ἴδιο βιβλίο, σ. 460, σάν λόγια τοῦ Ο.Π.: «Τήν ἄλλη μέρα τοῦ πῆγα τά χειρόγραφά μου. Αὐτός τά συμπλήρωσε, τά διόρθωσε καί σέ τρεῖς μέρες μοῦ τά ἐπέστρεψε». Ὁ Ἄρης διάβασε τό λόγο του δημοσιευμένο καί θύμωσε, πού περιεῖχε καί τή φράση του «Ναί, σφάξαμε κι εἴμαστε ἕτοιμοι νά ξανασφάξουμε, ἄν χρειαστεῖ». **Μᾶς** φώναξε, τόν Ὀρφέα κι ἐμένα, στό Γενικό Στρατηγεῖο, στό μέγαρο τοῦ Ὑποκαταστήματος τῆς Ἐθνοτράπεζας. Μέ τόν Ὀρφέα ὁ Ἄρης ἤτανε παλιοί μακαντάσηδες. «Ἦταν, γιά τό θεό σας βρέ, τόσο ἀναγκαῖο νά τό γράψετε κι αὐτό;» —«Μά τό εἶπες, ἀθεόφοβε, δέν τό εἶπες;» ἀπάντησε πειραχτικά ὁ Ὀρφέας. —«Ἄμ' σᾶς ξέρω, δέν σᾶς ξέρω λές τί μιλλέτι τοῦ κερατᾶ εἶστε οἱ δημοσιογράφοι; Τό εἶπα λοιπόν; Ἔπεα πτερόεντα. Λόγια τά πῆρε ὁ ἄνεμος. Ἐσύ ἔπρεπε νά μοῦ τό κάνεις σκρίπτα, νά μοῦ τό κολλήσουν στό κούτελο, σάν όργανοπαίχτη; Φιρί-φιρί τό πᾶτε βρέ παιδιά, νά μέ διαγράψουν πού εἶδα κι ἔπαθα... Νά τήν καρτερᾶμε τώρα, Μπάμια μου, τήν πανταχοῦσα. Ἀλλά τί σέ μέλλει ἐσένα; —χίλιες ματσουκιές στ' ἀδερφοῦ μ' τόν κῶλο! Κι ἤμασταν, βλέπεις, ἀλάργα, ἀπ' τό διπλανό κτίριο, π' ἀνάθεμά σας, νά μοῦ φέρετε τά χειρόγραφα νά τούς ρίξω μιά ματιά! Λές καί δέν ἔκανα, βρέ Ὀρφέα, κι ἐγώ στό μάρμαρο καμιά φορά!...»

Αὐτά γιά τήν ἱστορική ἀκρίβεια, πού χρωστᾶμε νά τή σεβόμαστε καί στίς ἐσχατότερες λεπτομερειοῦλες της, ὅταν γράφουμε γιά γεγονότα καί δέν κάνουμε μυθιστόρημα.

Πρῶτον: τί ἐννοεῖ «ἐμεῖς δέ δημιουργήσαμε κυβερνητικό τύπο»; Δηλαδή, ποιοί «ἐμεῖς»; Ὁ ΕΛΑΣ, τό ἀντάρτικο τοῦ 1942; Εἶπε, τότε, ἀλήθεια. Ἀλλ' ἄν ἐννοεῖ, μέ τό «ἐμεῖς», τούς κομμουνιστές καί τό ΕΑΜ, τότε μόνο παραποιεῖ τήν ἱστορία, ἀλλά καί πιάνεται νά μήν ξέρει γεγονότα πού χρωστοῦσε νά ξέρει. ΕΜΕΙΣ, ΟΙ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΕΣ ΔΗΜΙΟΥΡΓΗΣΑΜΕ, ΕΝ ΕΠΙΓΝΩΣΕΙ ΜΑΣ ΟΤΙ ΔΗΜΙΟΥΡΓΟΥΜΕ, ΚΥΒΕΡΝΗΤΙΚΟ ΤΥΠΟ ΜΕ ΤΟΥΣ ΘΕΣΜΟΥΣ ΤΗΣ ΛΑΪΚΗΣ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΚΑΙ ΛΑΪΚΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ —καί τό γράφω αὐτό μέ κεφαλαῖα γράμματα!

Γιά τή δημιουργία αὐτῶν τῶν θεσμῶν ἔγινε δημόσια λόγος γιά πρώτη φορά σέ ἄρθρο μου, πού δημοσιεύτηκε στό πρῶτο τεῦχος τοῦ «Μηνιάτικου Ἀντάρτη» (Γενάρης 1944) μέ τό ψευδώνυμο Γ. Πετρωτός. Δέν τό εἶχε διαβάσει ὁ Ἄρης; Πάντως παρακολουθοῦσε μέ προσοχή, ὅπως βγαίνει ἀπό τό παρακάτω περιστατικό, τό περιοδικό. Τό περιστατικό: Ἦτανε στό Μωριά, ὅταν τοῦ ἔπεσε στά χέρια καί διάβασε σ' ἕνα τεῦχος τοῦ Μ.Α. ἀναμνήσεις τοῦ Θάνου γιά τό πρῶτο ξεκίνημα. Τοῦ Ἄρη δέν τοῦ ἀρέσανε μερικές μαρτυρίες τοῦ Θάνου. Καί μοῦ ἔγραψε ἀπό τό Μωριά ζόρικο σημείωμα. Ἔτσι, μοῦ ἔλεγε, μπηχτοκέφαλα θά τή γράψουμε τήν ἱστορία, μέ τόσες «ἀνορθογραφίες»; —ἀπό πλευρᾶς ἱστορικῆς ἀλήθειας. Εἶχε θιχτεῖ, γιατί καί, κατά τή γνώμη του, ὁ Θάνος τόν ἀδίκησε. Ὁ ἴδιος ὅμως ξεχνοῦσε τό «ὅσα νεμεσᾶς (κατηγορεῖς) τῷ πλησίον αὐτός μή ποίει».

Δεύτερον: δέν εἶναι ἡ ἄγνοια τῶν γεγονότων, πού προκαλεῖ τόση ἀπορία, ὅσο ἡ ἄποψη τοῦ *αὐθόρμητου*, πού ξεπηδάει ἀπό τή φράση τοῦ Ἄρη «αὐτός (ὁ κυβερνητικός τύπος) δημιουργήθηκε μόνος του ἀπό τό λαό». Ὁ Ἄρης δέν ἤτανε ἀδιάβαστος μαρξιστικά, τουλάχιστο περισσότερο διαβασμένος ἤτανε ἀπό πολλά στελέχη μας τῆς προπολεμικῆς περιόδου. Κι ὄφειλε νά καταλαβαίνει καί τή θεωρητική καί τήν πρακτική σημασία μιᾶς τέτοιας διατύπωσης, ἀπό τήν ὁποία πιθανόν νά ἄντλησε σάν ἱστορική μαρτυρία, καί τήν πανομοιότυπη δική του ὁ Α. Καστρινός.

Θά πεῖτε: καλά καί σεῖς δέν ἤσασταν λαός; Καί βέβαια λαός, μά μέ τή διαφορά πώς ἤμασταν ἡ ὀργανωμένη πρωτοπορία του, κομμουνιστές, κομμουνιστική ὀργάνωση. Ἡ φράση τοῦ Ἄρη εἶναι σαφής: ὁ θεσμός δημιουργήθηκε *μόνος* του ἀπό τό λαό, δηλαδή χωρίς σύλληψη κανενός, χωρίς κατεύθυνση, χωρίς τόν ὀργανωμένο ὑποκειμενικό παράγοντα, ἀλλά στοιχειακά «ἀπό τό λαό». Ἡ θεληματική ἀπό μέρους του παραποίηση τῆς ἱστορικῆς ἀκρίβειας τόν ὁδήγησε, ἀθέλητα, προφανῶς, στό δεύτερο ὀλίσθημα. Τό ἕνα λάθος γεννάει ἕνα ἄλλο, ἔτσι εἶναι.

Τρίτον: «Μόνος του». λέει, ὁ Ἄρης, «ὁ λαός τράβηξε στίς ἐκλο-

γές τῆς αὐτοδιοίκησης». Ἄλλη μιά θέση τοῦ αὐθόρμητου, ἀλλά κι ἄλλη μιά κατραπακιά στήν πραγματικότητα. Κι αὐτός, κι ἐμεῖς πού τόν 6άλαμε στή γραμμή καί στή Βράχα καί στόν Κλειτσό; Αὐτό στή νεοελληνική γλώσσα λέγεται «μόνος του»; Μά ἄν δέν ἤμασταν ἐμεῖς ἐκεῖ, κι οἱ Βραχινοί, κι οἱ Κλειτσιῶτες τίς μέρες πού 6γάλανε νέα κοινοτικά συμβούλια, θά ἤτανε, ἀπό *μόνοι* τους, στά χωράφια τους *μόνοι* τους. Αὐθόρμητα, τό μόνο πού θά εἴχανε νά κάμουνε αὐτές τίς δυό μή κυριακάτικες μέρες. Νά *τραβήξουνε* ὄχι γιά ἐκλογές, ἀλλά γιά νά σπείρουνε στάρι, νά κουβαλήσουνε καυσόξυλα, σοδειές γιά τά ζῶα τους, νά μερεμετίσουνε φράχτες στούς κήπους, νά ξαναστήσουνε τά πεζούλια πού ξεχοιλιαστήκανε ἀπό τά πρωτοβρόχια.

Καί τελευταία παρατήρηση: τό ἔφαγε κι ὁ Ἄρης στό λόγο του τό «λαϊκή» τῆς αὐτοδιοίκησης! Καί τό κολόβωμα τοῦτο μαζί μέ τόν «ὄρκο» του —μά τό Δία!— μπροστά σέ σαράντα, ὄχι λιγότερο, χιλιάδες λαοῦ τῆς Φθιώτιδας, ὅτι «ἐμεῖς δέ δημιουργήσαμε κυβερνητικό τύπο», δέ μαρτυρᾶνε, ἄραγε, πώς κι ὁ Ἄρης εἶδε ξώπετσα τήν οὐσία τῶν Θεσμῶν ἐκείνων, συνεπῶς καί τό πρόβλημα τῆς ἐξουσίας ἀπό μαρξιστική-λενινιστική θέση; Τί νά πεῖς; —Θοῦ, Κύριε, φυλακήν τῷ στόματί μου!

Ὅταν ἔβγαζε τό λόγο του ὁ Ἄρης στή Λαμία ἔτυχε νά εἶμαι δίπλα του, στό μπαλκόνι τοῦ ξενοδοχείου Βούλγαρη. Σάν τέλειωσε καί πῆρε τό λόγο ὁ Τάκης Φίτσος, ὁ Ἄρης μπῆκε μέσα, νά πιεῖ ἕνα ποτήρι νερό. Τόν ἀκολούθησα καί πολύ πικαρισμένος τοῦ εἶπα, ὅτι κι αὐτός μέ πολλές «ἀνορθογραφίες» τή γράφει τήν ἱστορία ἀναφορικά μέ τή Λαϊκή Αὐτοδιοίκηση.

—Τί, δέν κάμαμε ἐκλογές στή Βράχα; Μαζί δέ τίς κάμαμε, ποῦ εἶναι ἡ ἀνορθογραφία μου;

—Ἐκλογές κάμαμε, Λαϊκή Αὐτοδιοίκηση δέν κάμαμε. Καί τίς ἀνορθογραφίες σου τίς ξέρεις, ἀλλά σκέφτεσαι, ὅτι ἡ ἱστορία θά πεῖ: «ἀφοῦ τό εἶπε ὁ ἴδιος ὁ Ἄρης ἔτσι θά ἤτανε, γιά πρώτη φορά ἐμφανίστηκε στή Βράχα, χάρη στόν Ἄρη!», ἤ ἔχω ἄδικο γιά τή σκέψη σου;

Χολώθηκε, «ὅταν γράψεις ἐσύ ἱστορία νά μέ διορθώσεις», μοῦ ἀπάντησε μέ πολύ φαρμάκι.

—Σοῦ δίνω τό λόγο μου, τοῦ ἀπάντησα. Τό ἴδιο φαρμακερά, τί νά τά κρύψω;

Καί τράβηξα κατά τό παράθυρο, νά δῶ τόν κόσμο κάτω πού μεθοῦσε ἀπό Λευτεριά, ὅπως ἔγραψα στή «Ρούμελη» τίς μέρες τῆς ἀπελευθέρωσης τῆς Λαμίας. Μιλοῦσε ὁ Τάκης Φίτσος, ὁ παλαίμαχος ἀγωνιστής, ὁ ἀγαπημένος τῆς λαϊκουριᾶς ἐτούτης τῆς πόλης μέ τούς χιλιάδες «γύφτους» της.

—...«καί τότε, πού λέτε συμπολίτες —έλεγε ὁ Τάκης— βρέθηχαν μερικοί παλαβοί («Ζήτω ὁ Ἄρης!», ξέσπασε τό πλῆθος), βρέθηκαν λέω μερικοί παλαβοί (καί ξανά «ζήτω ὁ Ἄρης», χειροκροτήματα δρυμαγδός, πού σήκωσαν τή σημαία...»

—Τί λέει, μωρέ, αὐτός ὁ παλαβός, εἶπε ὁ Ἄρης, σίμωσε στό παράθυρό μου γελώντας, δέν κρατιόμουνα κι ἐγώ ἀπό τά γέλια, «μιά φορά ὁ κόσμος κατάλαβε μέ τήν πρώτη γιά ποιόν παλαβό πρόκειται», τοῦ εἶπα. Τοῦ ἄρεσε, ὅμως, ἡ ἀντίδραση τοῦ κόσμου, ἡ ἀτμόσφαιρα ἀνάμεσά μας εἶχε τελείως ἀλλάξει, τά περί Βράχας ἦτανε κιόλας μακριά ἀπό τή σκέψη μας, τά αἰσθήματά μας, τή διάθεσή μας. Ἡ λαοθάλασσα τῆς πλατείας σέ πήγαινε στό κύμα της...

—Ἄκου, μοῦ λέει ὁ Ἄρης. Σάν τελειώσει ὁ Τάκης νά τοῦ πεῖς: «ὁπορτούνα, τό διέπραξες πάλι! Ἐξέθεσες τόν ΕΛΑΣ μέ τούς παλαβούς σου». Θά σπάσουμε πλάκα!

Τοῦ τό εἶπα τοῦ Τάκη, διέρριξε τά ἱμάτιά του ὅτι καλά τά εἶπε...

Ἀναφορικά μέ τά τῆς Βράχας, πρέπει νά σημειώσω καί τά ὅσα γράφονται στήν ἔκδοση πού ἀναφέραμε ἤδη, στόν ἴδιο τόμο καί σελίδα 207:

> «Στίς 14 Ὀκτωβρίου μέ τήν προσωπική ἐπίβλεψη τοῦ Ἄρη καί τοῦ Γ. Μπέικου δημιουργήθηκε ἡ πρώτη αἱρετή αὐτοδιοίκηση στή Βράχα Εὐρυτανίας γιά τήν ὁποία καί ἀναφέρεται ὁ Ἄρης στό λόγο του πού δημοσιεύσαμε. Τήν ἑπομένη ψήφισαν κι οἱ Κλειτσιῶτες τή δική τους αὐτοδιοίκηση...»

Ὁ ἀναγνώστης ξέρει ἤδη τά ἀκριβή γεγονότα, σχόλια δέ χρειάζονται, δέν εἶναι ἔτσι;

Ἐξάλλου καιρός νά κατέβουμε στό σχολειό, ὅπου κοίτονται στό δάπεδο δαρμένοι —«τό ξύλο καί τό... δέ βγαίνουν», αὐτό χρωστάει νά μήν τό ξεχνάει ὁποιος δέρνει— καί ταπεινωμένοι τέσσερις ἄνθρωποι, πού ὄχι μόνο αἰσθάνονται φυσικούς πόνους, μά κι ἀγωνιοῦνε γιά τήν τύχη τους.

* * *

Ὁ φρέσκος ἀέρας πού πήραμ' ἔξω ἀπό τήν πνιχτική ἀπό πολλές ἀπόψεις ἀτμόσφαιρα στό σχολειό, ἡ βροχή, ἐκείνη ἡ ἄρρωστη βροχή πού σταμάτησε, τό λίγο ξάνοιγμα τοῦ οὐρανοῦ, οἱ ἐκλογές, ὁ λαός, ἀλλάξανε σ' ἕνα βαθμό τό καταθλιπτικό κλίμα. Ὁ Ἄρης

κουβέντιαζε οἰκεῖα, φυσιολογικά μέ τόν κόσμο. Καί τοῦτος πάλι, ξεθάρρεψε, ἅς τό ποῦμε ἔτσι, αἰσθάνθηκε ἀνετότερα ἀσφαλῶς, ἄρχισε τό ζωηρό χωριάτικο κουβεντολόϊ, τό στρίψιμο τῶν τσιγάρων ή τό γέμισμα τῶν τσιμπουκιῶν μέ ξαστερωμένες φυσιογνωμίες, ὁ τόπος ζωήρεψε.

Τό ὅτι οἱ γόοι δέν ἀκουγόντανε ἄλλο, μοῦ ἔδωσε —τό μή χεῖρον βέλτιστον— μιά ἀνακούφιση! Τό ὅτι σταμάτησε αὐτός ὁ ἐξευτελισμός μας νά δέρνουμε ἀνθρώπους, μέ συνέφερε. Στό γραφεῖο, ὅμως, τοῦ σχολειοῦ ὁ Ἄρης μοῦ ξεφούρνισε νέο καρβέλι.

—Ἔστειλα, μοῦ λέει, νά φέρω ἀπό τή Φουρνά τόν τηλεγραφητή.

—Τί σοῦ χρειάζεται; Δέν μποροῦσες νά τοῦ πεῖς ἀπό τηλεφώνου ὅ,τι ἔχεις, γιατί νά τσακίσεις τόν ἄνθρωπο τόσο ποδαρόδρομο καί μ' αὐτόν τό λασπόκαιρο σήμερα;

—Μοῦ κατάγγειλαν ὅτι τρία φορτώματα στάρι ἔφτασαν στό σπίτι του. Θά τόν ἀνακρίνω.

Μ' ἔκοψε κρύος ἱδρώς, τοῦτος ἐδῶ ἔχασε τά μυαλά του. Ἀκόμα πού δέν προφτάσαμε νά ποῦμε δόξα τῶ Θεῶ, πού σταμάτησε μέ τούς ἄλλους καί πάλι βόηθα Παναγιά μου! Μωρέ «κλέφτη πού πιάσαμε» μέ τούτονε!

—Βλαστημᾶς, μά τούς Ἁγίους Πάντες, καί νά σκεφτεῖς ἀκόμα κάτι τέτοιο γιά τό Τάκη Μάργαρη. Τόν εἶδες προχτές στή Φουρνά: Συγκράτησες τή φυσιογνωμία του;

—Θά γνωριστήκαμε, βέβαια, μά δέν τόν ἔκοψα στή φάτσα, δέν μπορῶ νά πῶ τόν θυμᾶμαι.

—Σάν ἔρθει τώρα καί τόν δεῖς, δέ λέω καί νά τόν κουβεντιάσεις, θά νιώθεις τύψεις σ' ὅλη σου τή ζωή, πού τόν ὑποψιάστηκες γιά κλέφτη καί πού τόν κουβάλησες ἐδῶ.

Καί τοῦ εἶπα μερικά πράγματα γιά τόν Τάκη καί γιά τό πόσο μᾶς βοηθάει στό τηλεγραφεῖο, γιά τό ἦθος καί τήν τιμιότητά του. Ἡ κουβέντα μας πήγαινε στρωτή, ὁμαλά. Ὁ Ἄρης μ' ἀνασηκωμένο τό δίκοχο στό μέτωπο καθότανε στήν καρέκλα μ' ἐλαφρά ἀνοιχτά τά σκέλη καί τά χέρια του ἀκουμπισμένα πάνω στούς μηρούς του, ἐνῶ ἀπ' τόν καρπό τοῦ δεξιοῦ του χεριοῦ κρεμότανε τό μαστίγιο —πού δέν ἔπρεπε νά τό κουβαλάει— μέ τό κορμί γυρτό λίγο μπροστά καί μέ ἥμερη, ἀλλά διαπεραστική ματιά, μέ ἄκουγε. Ὅπως παρατήρησα σέ κατοπινές συναντήσεις μας, ἡ στάση του τούτη μαρτυροῦσε τήν προσοχή μέ τήν ὁποία ἄκουγε τό συνομιλητή του.

—Ἐσύ, εἶναι ἑπόμενο, δέν ξέρεις πρόσωπα καί πράγματα ἐδῶ, βουτᾶς ὅπου νά 'ναι ἀκούοντας ὄχι τήν ὑπεύθυνη ὀργάνωση, στό ἐπαναλαμβάνω, μά τόν ἕνα καί τόν ἄλλονε, χωρίς καί νά μᾶς

κατονομάζεις τούς πληροφοριοδότες σου γιά νά σοῦ ποῦμε τή γνώμη μας γιά τό βαθμό τῆς ἀξιοπιστίας τους, ἴσως καί γιά τά κίνητρά τους. Ἔχω λάθος; Πές το μου, ἀπόδειξέ μου το. Θέλεις νά μέ πείσεις ὅτι ὁ γιατρός εἶναι κλέφτης. Ἄλλα εἶναι τά χουσούρια του. Πές, ὅμως, ὅτι μ' ἔπεισες ἐμένα. Αὐτό εἶναι ἤ νά πειστεῖ ὁ κόσμος; Κι αὐτός ὁ κόσμος, πού ξέρει τό γειτονά του ὥς τό τί βρακί φοράει καί πάππου πρός πάππου, δέν πρόκειται νά πιστέψει ὅτι ὁ Μούτσελος, παραδείγματος χάριν, χοντρονοικοκύρης καί μέ καθολική ἐκτίμηση, θά εἶχε ἀνάγκη νά βάλει τό κεφάλι του στόν ντρουβά καί τήν ὑπόληψή του στό παλούκι γιά ἑκατόν πενήντα ψωροοκάδες σιτάρι. Καί τώρα μοῦ λές γιά τό Μάργαρη! Ὁ Μάργαρης εἶναι γαμπρός ἀπό ἀδερφή τοῦ γιατροῦ Φλωράκη πού πολιτεύεται στό Λαϊκό Κόμμα, ὁ Τάκης θεωρεῖται κι εἶναι ὀπαδός τοῦ Λαϊκοῦ. Ὁ Μαλάμης, ὁ Γεωργίου εἶναι σπλήνα μπουρδαρικοί. Ἐδῶ πάνω οἱ παλαιοκομματικές ἀντιθέσεις εἶναι καί παλιές καί βαθιές. Κι ἐσύ θέλεις νά πιστέψει ὁ κόσμος ὅτι ὁ Μάργαρης κι ὁ Μαλάμης συνεργάστηκαν νά κλέψουν! Ὅταν σ' ὅλη τήν περιφέρεια τό ξέρουν καί τά μερμήγκια πώς οἱ δυό τους δέ θά στέργαν ποτέ οὔτε κερί στόν Ἅγιο τους ν' ἀνάψουν μαζί, δίπλα-δίπλα. Θά γελάσουν καί τά γουρνοτσάρουχα τῶν χωρικῶν ἅμα σ' ἀκούσουν νά λές τέτοια πράγματα. Κι ἐσύ, βέβαια, αὔριο φεύγεις, μένουμε, ὅμως, ἐμεῖς, ἡ ὀργάνωση, νά βγάλουμε τά κάσταν' ἀπό τή φωτιά, χωρίς καί νά μποροῦμε νά ποῦμε στόν κόσμο πώς οὔτε μᾶς ρώτησες, οὔτε μᾶς ἄκουσες.

—Καί γιατί δέν τό λέτε; Φορτῶστε τα σ' ἐμένα, ἄν σᾶς βολεύει αὐτό.

—Τόν κουτό παρασταίνεις; Καί τό κύρος τῆς Ὀργάνωσης μέσα στόν κόσμο; Κωλοσφούγγι! Κι ὅταν ἐμεῖς, ὀργάνωση κι ἀντάρτικο δέν μποροῦμε νά συνεννοηθοῦμε, τί θά λέει ὁ κόσμος; «Γράψε με καί μένα, μπάρμπα, στό ΕΑΜ»; Ἤ θά μᾶς δίνει πέντε φάσκελα; Τί νομίζεις;

Δέ μίλησε, μόνο στριφογύρισε πάνω στήν καρέκλα του πρός τή μεριά πού καθόταν ὁ Θάνος καί τόν ρώτησε: «Ἔδωσαν τίποτα στούς κρατούμενους; Νερό, φαΐ; Δέν πᾶς νά δεῖς;» «Δώσαμε, δώσαμε», ἀπάντησε ὁ Θάνος. Κι ὁ Ἄρης, καθώς εἶδε, γυρίζοντας πρός τή μεριά τοῦ Θάνου, πάνω στό τραπέζι μιά μικρή μπουκάλα μέ τσίπουρο κι ἕνα πιάτο γεμάτο καρύδια, ρώτησε: «Ποιός τά 'φερε αὐτά;»

— Χμ, ἀπόρησε κι ὁ Θάνος. Ἐδῶ, τό χωριό, ποιός ἄλλος;

—Τό δοκιμάζουμε, τσίπρο ἤ φαρμάκι μᾶς ἔφεραν οἱ κοντοχωριανοί σου;

—Ἐγώ ὄχι, τοῦ ἀπάντησα. Δέ μέ τραβάει.

— Τότε κι ἐγώ πάσο! Ἕνας, μόνο οἱ μπεκρῆδες τό πίνουν.

— Γιατί ένας; —διαμαρτυρήθηκε ό Θάνος. 'Εγώ δέν πιάνουμαι;

— 'Εσύ δέν πιάνεσαι, είσαι τής λέσχης τών βαρελοφρόνων, έξαιρετέος!

—"Αμ. θά τού δοκιμάσω έγώ.

Ξετάπωσε τό μπουκάλι, δέν πήρε τόν κόπο νά χρησιμοποιήσει ρακοπότηρο —ήτανε δυό πάνω στό τραπέζι. Σήκωσε τή μπουκάλα καί τό τερψίθυμο γουργούρισε κάμποσες φορές στόν καταπιόνα τοῦ Θάνου, ήρθε σέ έπίπεδη έπιφάνεια στά δίπλα τής μπουκάλας τό άσπρο της περιεχόμενο, τήν κατέβασε. Τήν είχε σχεδόν μεσιάσει.

— "Αα! έκανε ό Θάνος. Καί σουφρώνοντας τά χείλη άπό ίκανοποίηση, άποφάνθηκε: «ματαψ' μένου τοῦ κιρατένιου! Χαλάλ' τ' γκουκύρ' τ' !»

'Ο "Αρης σηκώθηκε, ξεροτεντώθηκε, ή κίνησή του σοῦ έδινε τήν έντύπωση μιᾶς άμηχανίας, «στέγνωσε τό σάλιο μου», είπε, άνοιξε τήν πόρτα, «φέρτε κάνα παγούρι νερό», φώναξε πρός τό διάδρομο. "Οταν άδειασε τό παγούρι μέ τό νερό, πού έφερε ένας άντάρτης καί σκούπισε τά μουστάκια του, είπε, σά νά μιλοῦσε μέ τόν έαυτό του:

— 'Απ' όσα λές, λοιπόν, ρεζουμέ σου είναι νά μήν τούς τουφεκίσω. Μάλιστα!... Καί νά τούς κάνω τί; Τουρσί! "Ετσι κιόλας πού είναι τώρα δά! "Ο,τι χρειάζεται γιά τουρσί... Χμ, νά μήν τούς τουφεκίσω!... Τούς κλεφταράδες!... Τά ξέρασαν... κι ύστερα, «ήμαρτον!» Προσκυνημένο κεφάλι δέν κόβεται, θά πεῖς...

Δέ διέκοψα τήν πάλη, πού γινότανε, προφανῶς, στή σκέψη του. Κι άρχισα νά έλπίζω, ότι σιγά-σιγά λογικεύεται, προσγειώνεται, καλύτερα μήν τόν τσιγκλᾶς σ' αύτή τή στιγμή, νά τά βρεῖ μόνος του. Σηκώθηκα καί βγῆκα στό κεφαλόσκαλο.

* * *

Στό γραφεῖο τοῦ σχολειοῦ τής Βράχας ό τηλεγραφητής τής Φουρνᾶς Τάκης Μάργαρης κι ό καπετάνιος τοῦ 'Αρχηγείου 'Ανταρτῶν Ρούμελης "Αρης Βελουχιώτης τά κουτσοπίνουνε σάν παλιοί μπράτιμοι π' άνταμώνουνε άναπάντεχα ύστερ' άπό χρόνια χωρισμοῦ. Κι έτοῦτοι έδῶ, μόλις πρίν λίγη ώρα πρωτοκαθίσανε στό ίδιο τραπέζι. 'Ο ένας άνύποπτος, ό άλλος μέ ζόρικες διαθέσεις μισή ώρα νωρίτερα.

Μειλίχιος, γελαστός, καλοσυνάτος ό Τάκης δέν κρύβει τή χαρά του πού γνωρίζει άπό τόσο κοντά τόν άρχηγό τῶν άνταρτῶν. Κρατεῖ τό ρακοπότηρο στό χέρι, είναι άληθινό «ποτήριον» γι αύ-

λόν νά κατεβάσει τοῦτο τό διπλῆς ἀπόσταξης σπίρτο, μά δέν πρόκειται νά πεῖ «παρελθέτω». «Στήν ὑγεία σου, καπετάνιε μου», σηκώνει τό ποτήρι καί μιά κι ἄσπρος κῶλος!

Ὁ Ἄρης παίρνει τό πιάτο μέ τά σοῦμπρα (τήν ψίχα) τοῦ καρυδιοῦ καί τό μέλι —κάποιος εἶχε φέρει καί μέλι— τ' ἀνακατεύει ἀργά καί μ' ἐπιμέλεια, γεμίζει μιά γερή κουταλιά, ἀπιθώνει τό πιάτο στό τραπέζι, μέ τό δεξί τό κατάφορτο κουτάλι, τ' ἀριστερό του χούφτα ἀπό κάτω, μή στάξουνε τά μέλια στό πάτωμα φέρνει, ὅπως οἱ παπάδες τήν κοινωνιά, ἴσια στό στόμα τοῦ Τάκη τό «μεζέ». Καί μέ ματιά γλυκιά καί στοργική —γιατί ὄχι κι ἀπό μετανιωμό;— καί στή φωνή τόνο φιλικότατο, «τσίμπα καί μεζέ μιά στάλα, Τάκη μου, θά σέ δαρέσει στό κεφάλι τό ξεροσφύρι», τοῦ λέει. Ὁ Τάκης ἀνοίγει τό στόμα του, τό φορτίο τοῦ κουταλιοῦ εἰσέρχεται καί χάνεται πίσω ἀπ' τά χείλη του καθώς ματαχλείνουνε μέ φανερή τήν εὐχαρίστηση στό πρόσωπο τοῦ γευόμενου. Ὁ Ἄρης δέν ἀποσέρνει τό κουτάλι, ὁ Τάκης δέν παραιτεῖται κι ἀπ' τ' ἀναγκαῖο γλύψιμο... Μέλι εἶν' αὐτό!

Ἐγώ, σύξυλος μπροστά στήν εἰκόνα τῆς ἀναπάντεχης οἰκειότητας καί θέρμης. Κρατῶ τό ρακοπότηρο στό χέρι, μετέωρο! Μήτε τό κατεβάζω τό τερψιλαρύγγιο, μήτε τ' ἀκουμπῶ στό τραπέζι τό ποτήρι. Παρατηρῶ τόν Ἄρη, οὔτε κάν ὑποψία προσποίησης ἤ καλπιᾶς στή συμπεριφορά του. Ἦτανε πηγαία. Κι εἰλικρινής 24 καράτια! Τό πρόσωπο τοῦ Ἄρη μαρτυροῦσε.

Τά παιδιά τῆς Ὀργάνωσης μοῦ 'πανε τόσα πολλά καλά λόγια γιά σένα καί γιά τήν πολύτιμη βοήθεια πού τούς δίνεις, κι ἤθελα νά σοῦ σφίξω τό χέρι. Εὖγε, Τάκη μου, ἔτσι κάνουν οἱ καλοί πατριῶτες, βάζουν τό ἔθνος καί τή λευτεριά μας πάνω ἀπ' ὅλα —τοῦ 'λεγε.

— Τό κατά δύναμιν, καπετάνιε μου, τό κατά δύναμιν! Ἐλπίζω νά μήν ἔχουνε καί μεγάλο παράπονο τά παιδιά. Ὅ,τι μοῦ περνάει ἀπ' τό χέρι —εἶπε, κοιτάζοντας κατά μένα μέ τό διαρκές, πράο, χαμόγελό του.

— Τί λές, τί λές τώρα, Τάκη! Παράπονο, αὐτό δά ἔλειψε! —τοῦ ἀπάντησα.

Θά 'τανε τό τέταρτο ἤ πέμπτο μεταψημένο πού κατεβάζαμε. Τά μάτια μου, τά ματόκλαδα μοῦ βαρύνανε σά μουσκεμένη κάπα. Ἡ νύχτα ἔξω ἀρκετά εἶχε προχωρήσει. Γυαλίζουνε καί τά μάτια τοῦ Τάκη, ὁπωσδήποτε κι αὐτός διπλά θά τά 'βλεπε. Καί τό γράδο τοῦ κεφιοῦ του ἄρχισε νά παίρνει τ' ἀπάνω. Κέφι εἶχε κι ὁ Ἄρης κι ἄν σφίγγαμε ἀκόμα ἕνα —«ἔρμο ραχί πῶς γαργαλάει!»— οἱ δυό τους θά τό γυρνούσανε ἄν ὄχι στοῦ «Κίτσου ἤ Μάνα», ὁπωσδήποτε, ὅμως, σέ κάποιο ἀβάζο... Μά ὁ Τάκης κοίταξε τό ρολόι του.

— Ἐμένα νά μοῦ ἐπιτρέψετε, καπετάνιε. Νά πηγαίνω —εἶπε καί σηκώθηκε. Σηκωθήκαμε ὅλοι.

—Ἔχεις ποῦ νά μείνεις ἀπόψε ἤ νά κοιτάξουμε γιά κατάλυμα; —τόνε ρώτησε ὁ Ἄρης.

—Ὅλη ἡ Βράχα, σά στό σπίτι μου! Μά ἔλεγα νά τοῦ δίνω πίσω. Λέτε νά βουλώσω κάνα χαντάκι; Δέν τά βλέπω νά σκοπεύουν νά πᾶνε ἴσια τά πόδια... Βαράει, τό κερατένιο στό κεφάλι, ἅμ, τά πόδια γιατί νά στραβοπατᾶνε;

— Δέν τό ξέρεις; «Ἐγώ σέ πίνω γιά καλό κι ἐσύ μέ πᾶς στό τοῖχο», παλιά ἱστορία, Τάκη μου. Μά γιά Φουρνά, οὔτε λόγος ἀπόψε! Διαταγή, ἀπαγορεύεται! Νά μείνεις ἐδῶ, τό πρωί πᾶς μέ τή μέρα καί τό πάσο σου —τοῦ σύστησε ὁ Ἄρης μέ περισσή καλή διάθεση.

Τοῦ ἔδωσε τό χέρι, «χάρηκα πολύ, Τάκη μου, πού σέ γνώρισα ἀπό κοντά. Νά πᾶς στό καλό τοῦ Θεοῦ. Καί σύντομα θά ξαναντάμώσουμε, νά 'χουμε καί πλειότερο χρόνο στή διάθεσή μας νά κουβεντιάσουμε.»

Ἔκανε νά φύγει ὁ Τάκης, ὁ Ἄρης τόν κοντοκράτησε, τοῦ 'σφιξε πιό πολύ τό χέρι καί πρόστεσε:

— Νά σοῦ ξομολογηθῶ. Δέν τό 'χω σέ καλό μου νά τό κρατήσω μέσα μου, γουρούνι νά μέ φάει! Ντουνιάς καί παλιοντουνιάς, Τάκη μου, κόσμος καί Κοσμάς, ὅπως λένε. Ξέρεις τί 'ρθαν καί μοῦ 'πανε; Θέ καί Κύριε! —ὅτι πῆρες κι ἐσύ μέρος στή βρωμοδουλειά τοῦ σταριοῦ τοῦ Κλειτσοῦ, εἶδες τί παλιανθρῶποι; Μά ἐγώ, θαρρεῖς τά χάφτω κάτι τέτοια;

—Ἔτσι ἔ; Χά-χά-χάααα! Γουστόζικο! —καί ξεκαρδίστηκε, στό πρῶτο, στά γέλια καί στά χάχανα ὁ ἀπονήρευτος ἀπό φκιασιά του Μάργαρης. Μά στό δευτερόλεφτο συγνέφιασε μετά ἡ ὄψη του καί μέ φωνή σβησμένη κι ἔντρομη: —«Σοβαρολογεῖτε, καπετάνιε;»

—Γιά ποιό ἀπ' τά δυό; Γιά τό ἄν μοῦ τό 'πανε ἤ γιά τό ἄν ἔκλεψες;

— Σοβαρολογεῖτε, καπετάνιε, ἐπανέλαβε ὁ Τάκης ἀμήχανα, φανερά χωρίς δύναμη νά σκεφτεῖ νά πεῖ κάτι ἄλλο. Χλώμιασε, «Μνησθητί μου, Κύριε! Σοβαρολογεῖτε;»

— Σκέφτηκα νά μή στό πῶ. Σέ πίκρανα, βέβαια! Ἔλα, ὅμως, κι ἄν τσακοῦσε ὁ λύκος τό ποδάρι του καί τό μάθαινες ἀπ' ἄλλονε; «Ἄ, φίλος νά σοῦ πετύχει κι αὐτός ὁ Ἄρης», θά 'λεγες, δέ θά 'λεγες; «Τοῦ σφύριξαν τέτοια βρωμοκουβέντα, κι ἀτός του τή νήσσα, ἀντί νά μέ ἰδεάσει, νά ξέρω ἀπό ποῦ νά φυλάγομαι!» Γιαυτό καί μόνο σοῦ τό λέω. Νά ξέρεις πόσο λογιῶ χαλέδες ἔχει ὁ σκατοντουνιάς μας. Ἄιντε στήν εὐχή τοῦ Θεοῦ, Τάκη μου. Καί νά βοηθᾶς τά παιδιά τῆς ὀργάνωσης ὅπως τό 'κανες κι ὥς τώρα.

Βλέπεις, ἐσύ κρατᾶς ὅλα τά σύρματα. «Σύρμα», πού λένε κι οἱ μάγγες, ὅ,τι μαθαίνεις κι ὅ,τ' ἀκοῦς.

Τοῦ κρατοῦσε, ὅση ὥρα τοῦ τά 'λεγε αὐτά, μέ τό ἀριστερό του, φιλικά, καί χαμογελώντας, τό μπράτσο. Κι ὕστερα τοῦ ἔσφιξε τό χέρι μέ θέρμη.

Ὁ Μάργαρης καληνύχτισε, βγῆκε. Μέ δύσθυμη καρδιά καληνύχτισε, μέ ἄκεφο βῆμα βγῆκε. Σατανικό καί τό χαμόγελό του σούρωσε στήν ἄκρη τῶν χειλιῶν του. Τί τοῦ βουλήθηκε κι αὐτοῦ τοῦ Ἄρη νά τοῦ τό πεῖ;

—Ἁμαρταίνεις καί μόνο νά τό βάνεις μέ τό νοῦ σου ὅτι μπορεῖ νά πιάσεις λύκο ἀπό τοῦτο τ' ἀρνί, εἶχες δίκιο, μοῦ εἶπε ὁ Ἄρης, ἐντελῶς εὐδιάθετος, σάν ὁ Τάκης ἔφυγε.

Δέν εἶχα δυνάμεις ν' ἀνοίξω τό στόμα μου, νά πῶ κάτι. Καί προπαντός πώς μπορεῖ νά ἔχω δίκιο καί σ' ἄλλες περιπτώσεις. Ἄλλωστε μέ τήν ὅλη ἀτμόσφαιρα πού δημιουργήθηκε ἀπό τήν παρουσία τοῦ Μάργαρη, ἔνιωσα ἕναν ἡσυχασμό —θά τοῦ πέρασε, ἴσως, τοῦ Ἄρη τό προηγούμενο μένος. Ἔσυρα τά πόδια μου ὥς τή διπλανή αἴθουσα, ἀδειάστηκα στό κάθισμα τοῦ πρώτου λεύτερου θρανίου πού βρῆκα μπροστά μου, δίπλωσα τήν τραγιάσκα μου καί τήν ἔβαλα προσκεφάλι, τόν πῆρα. Γύρω μου, πάνω στά θρανία ἤ ξαπλωταριά στό δάπεδο, ζωσμένοι στά φυσεκλίκια τους, λαγοκοιμόντανε ἀντάρτες, «τό χέρι μου προσκέφαλο καί τό σπαθί μου στρῶμα»!

* * *

Πόσο τόν εἶχα κλέψει δέ θά μπορούσα νά πῶ, ὅταν ἔνιωσα νά μέ κουνᾶνε ἀπό τό πόδι. Πετάχτηκα, «σέ θέλει ὁ ἀρχηγός», μοῦ ἀνάγγειλε ὁ ἀντάρτης πού μέ ξύπνησε. Ἔτριψα γρήγορα τά μάτια μου νά φύγει τό τσούξιμο κι ἡ νύστα, ἀνεβοκατέβασα τούς ὤμους μου νά διώξω τό μούδιασμα καί τήν κρυάδα καί τράβηξα γιά τό γραφεῖο. Βρῆκα ἕναν Ἄρη στά ροῦχα του! Εἶχε πάθει ὑποτροπή!

— Θά τούς ἐκτελέσω, μοῦ εἶπε στεγνά. Θά τούς ντουφεκίσω τό πρωί στήν πλατεία τοῦ Κλειτσοῦ. Θά πᾶτε τώρα δά μέ τόν Πελοπίδα στό Κλειτσό. Θά βαρέσετε τήν καμπάνα καί θά μαζέψετε τόν κόσμο... Ἀπό κοντά, τά χαράματα, φτάνουμε κι ἐμεῖς.

—Δέν κοιμήθηκες κι εἶσαι ἐκνευρισμένος, τοῦ ἀπάντησα ὅσο γινότανε πιό ἤρεμα, μήπως καί τόν ἔφερνα σέ κουβέντα.

— Παράτα τά κουτοπόνηρα καί τά ντάλλικα καί κάνε ὅπως σοῦ λένε, μ' ἔκοψε μέ τόνο πού φανέρωνε κι ἀπειλή καί καχία. Κι ὅλη τήν ἀτμόσφαιρα στό γραφεῖο τήν ἔνιωθες μπαρουτιασμένη

—τί εἶχε προηγηθεῖ δέν ξέρω. Παρόντες, θυμᾶμαι, ὁ Πελοπίδας, ὁ Θάνος, δυό-τρεῖς ἄλλοι ἀντάρτες. Ἄν ἤτανε κι ὁ Περικλής, θά τό εἶχα σημειώσει στή μνήμη.

Μοῦ φάνηκε πώς ἀνάψανε τά μάγουλά μου ἀπό τόν μπάτσο τῆς προσβολῆς, ἔβρασα μέσα μου, τό στομάχι μοῦ ἀνέβηκε στό λαιμό, πνιγόμουνα ἀπ' τό κακό μου καί τό πικρό σάλιο μου. Νά φτύσω; Κατά ποῦ; «Κατά πάνω τά μουστάκια σου, κατά κάτω τά γένια σου», λέει ἡ παροιμία, φτύνεις συνεπῶς τόν ἑαυτό σου. Κατάπια καί σάλιο καί προσβολή κι ἐγωισμό, «γιατί μιλᾶς ἔτσι, κανένας δέν σέ πρόσβαλε», τοῦ ἀπάντησα.

—Καιρό γιά λαχεροτί δέν ἔχω, εἶπε τώρα ἠρεμότερα, ἀλλά τό ἴδιο ξηρά καί στιφά. Θέλεις, συνέχισε, νά πᾶς; —ἔχει καλῶς! Δέ θέλεις; —δικός σου λογαριασμός. Θά πάει ὁ Πελοπίδας.

Ἀνεπίτρεπτο, θά σκεφτεῖ ὁ ἀναγνώστης ὁ καλόγνωμος, ὅταν δυό ἀγωνιστές γιά τόν ἴδιο σκοπό, πολύ περισσότερο δυό κομμουνιστές, ὁ ἕνας ἁρματωμένος ὁ ἄλλος ὄχι, ὀφείλουνε νά συζητήσουνε τό ὁποιοδήποτε πρόβλημα, νά παρεμβάλλεται, σά γλώσσα, σκέψη, νοοτροπία, συμπεριφορά τοῦ πρώτου καί «πειστικός» παράγοντας ἡ κλαγγή τῆς πανοπλίας του σέ ὑπόκρουση σατανικοῦ χοροῦ γιά τό δεύτερο.

Ντροπή, δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία.

Ἀλλά νά ἀξίωνε τυχόν ὁ ἀναγνώστης νά ἔλυνε, ἐκεῖ στήν ἄγραφτη στό χάρτη Βράχα τῆς Εὐρυτανίας, ὁ γραμματέας τῆς ἔσχατης ὑπαχτίδας τοῦ ΚΚΕ, πού τήν ὕπαρξή της κάν δέν τήν ὑποψιαζότανε κανένας ἄλλος ἐξόν ἀπό τά μέλη της καί τήν Ἀχτιδική Ἐπιτροπή Εὐρυτανίας, τό πρόβλημα, πού κατά τό ἐπισημότερο κι ἄν βέβαια γράφαμε γιά ἀστούς, ἄς ποῦμε, κι ὄχι «δι' ἑαυτούς», θά τό ὀνομάζαμε «πρόβλημα στρατοκρατίας», θά ἀξίωνε, οὔτε λίγο, οὔτε πολύ, τόν τετραγωνισμό τοῦ κύκλου. Ἑνός κύκλου πού δέν εἶναι ἁπλῶς γεωμετρικό σχῆμα, ἀλλά *μέτρο* πολλῶν καταστάσεων στή ζωή. Ἑνός κύκλου, πού γαντζώνει πολλούς ἄλλους καί τούς κάνει συχνά νά πᾶνε καί νά 'ρχονται κατά πῶς ἐκεῖνος κουνιέται ἤ περιστρέφεται —μακάρι, μά τούς ὀλύμπιους Θεούς, νά εἶχα ἄδικο!

Καί μέ τήν εὐκαιρία ἐτούτης ἐδῶ τῆς παρένθεσης ἄς τό ποῦμε: στή λύση τοῦ δοσμένου προβλήματος ἐμεῖς οἱ κομμουνιστές τῆς Ἑλλάδας στίς πρῶτες ἐξετάσεις μας, στό ΕΛΑΣ, κι ἄν δέν πήραμε ἄριστα, ὅμως, δέν ὑστερήσαμε ἀπό ἕναν καλό, ναί, καλό βαθμό τελικά. Ἀλλά μείναμε ὁπωσδήποτε ἐπανεξεταστέοι στό ΔΣΕ.

Θέματα μάλιστα ὅπου μηδενιστήκανε σάν ἡγεσία οἱ Ζαχαριάδης, Γούσιας καί οἱ σύν αὐτοῖς, οὐκ ὀλίγα, Γιαννούλης, Γεωργιάδης, Λευτέρης Χρυσιώτης καί, καί!

Τέλος πάντων! Τά παθήματα, έσονται μαθήματα.

Έκεί στή Βράχα, λοιπόν, έκείνη τή στιγμή, πού τή σκοτεινότητά της μάταια προσπαθούσε νά τή διαπεράσει μέσα στό γραφείο τού σχολειού τό ισχνό φώς ένός χεριού πού ή φλογίτσα του χοροπάλευε πάνω στό τραπέζι, δέν μού άπόμενε άλλη έκλογή παρά έκείνη πού θά κάνανε άκόμη καί θεοί: «άνάγκα».

Έξάλλου τό μοναδικό φρόνιμο θά ήτανε όχι ή φυγομαχία, άλλά ή παρουσία καί ή προσπάθεια ώς τήν έσχατη στιγμή. Στράτηκα στόν Πελοπίδα, πού καρτέραε στό ζυγκί, «πάμε», τού είπα.

Έξω τό σκοτάδι τύφλα, αύτό πού λένε «μιά ώρα πρίν ξημερώσει», άν καί θά ήθελε άκόμα δυό-δυόμισι ώρες νά φέξει. Ψιλόβρεχε. Κι ώς τά μάτια μας μάλιστα δέν είχανε συνηθίσει άκόμα, όπου γυάλιζε, όπου δηλαδή λακκούβα μέ λασπόνερο, έκεί καί πατούσαμε, λές καί μάς τραβούσανε μαγνήτης οί άφιλότιμες!

Σά βγήκαμε άπό τό χωριό τό πράγμα έγινε χειρότερο. Χάσαμε τά μονοπάτια μέσα στό σκοτάδι, πέσαμε μέσα στ' άμπέλια τά βραχινά, όρθά σπαθιά ξεγυμνωμένα τά παλούκια, κάθε κλήμα κι ένα, άνοιχτοί τάφοι τά χαντάκια, σωστά συρματοπλέγματα σ' έχτρικά χαρακώματα τ' άρκουδόβατα καί νά φχαριστάς καί τό Θεό σου άμα σού άρπάζουνε μόνο τά ρούχα καί δέν ξεσκίζουνε χέρια, πρόσωπο, τά κρέατά σου! Πήγαινα μπροστά, σήμαινε πώς έπρεπε νά ήξερα τή στράτα, πού τήν έχασα! Πίσω ό Πελοπίδας. Στή μισή σχεδόν διαδρομή δέν άνταλλάξαμε μήτε λέξη. Ούτε λέξη, έξόν άπό βρισιές γιά τό Θεό, πού έκανε —τά πάντα έν σοφία— τά βάτα καί τούτο τόν άγριότοπο. Γιά τό Θεό πού τού λυθήκανε άπόψε, τό ραμολί, τά νεφρά καί ρίχνει μέ τό τουλούμι, ρίχνει! Γιατί ή βροχή όχι άπλώς δυνάμωνε, καί δυνάμωνε, μά τό γύρισε στό δρολάπι. Ό γείσος τής τραγιάσκας μου, χαρτόνι γάρ, βάρυνε έτσι, πού έγυρε μπροστά σά στέγη σεισμόπληχτου σπιτιού, πού πήγε ό τοίχος πίσω, ή σκεπή μπροστά, μά δέν πέφτει. Άπ' όλη τήν περίμετρο τής τραγιάσκας ξεκινούσανε μικρά αύλάκια πιά τά βροχόνερα καί κυλάγανε στό σβέρκο, στό πρόσωπο, στό μέτωπο, τ' αύτιά. Οί ώμοι μου ήτανε άπό ώρα μουσκίδι. Σέ λίγο μήτε στόν άφαλό δέ θ' άπομείνουμε στεγνοί.

—Θά ξεχοιλιαστούμε μέ τούτα τά κερατοπαλούκια άπόψε, διέκοψα τή σιωπή.

—Θά ξεχοιλιαστούμε, μέ τό θεοπάλαβο, άπάντησε ό Πελοπίδας, έννοώντας μέ τήν τελευταία του λέξη τόν Άρη.

Δέν ήξερα τόν άνθρωπο, χτές τόν πρωτογνώρισα. Μά τά λόγια του δέν ήτανε μιά νύξη, άραγε; Καί τί θά έχανα νά τού ρίξω μιά κουβέντα;

— Δέν πείστηκα, ότι δέν πάμε γιά ένα τετραπλό τραγικό λάθος. Νά σκοτώσεις τέσσερις άθώους άνθρώπους, δέ θά μάς ξεπλέ-

νουν δεκατέσσερα ποτάμια, Πελοπίδα. Πές μου, έτσι στή συνείδησή σου νά χαρεῖς, πείστηκες ὅτι κλέψαν αὐτοί πού πᾶμε νά τούς ἐκτελέσουμε τό πρωί;

— Ἐσύ;

— Κατηγορηματικά ὄχι! Ἐγώ δέν ἔχω πειστεῖ ἀκόμα κι ἄν ὑπάρχει κλεψιά ἤ πρόκειται γιά κάποιο λογιστικό λάθος.

— Εἶμαι μέ τή γνώμη σου πέρα γιά πέρα. Ἀλλά ἐσύ δέν τόν ξέρεις τόν Ἄρη. Θά τούς τουφεκίσει, ἀγύριστο κεφάλι. Τί τόν ἔπιασε, γιατί τό κάνει, σπάζω τήν κούτρα μου, μά τό Σταυρό!

Μοῦ βγῆκε ὁμιλητικότατος ὁ συνοδοιπόρος. Καί ντόμπρος στή γνώμη του, μέ ξεθάρρεψε.

—Καί γιατί δέν τόν ἐμποδίζετε ἐσεῖς οἱ ἄλλοι ἀπό ἕνα λάθος, μπορεῖ νά μᾶς στοιχίσει ἕνας θεός ξέρει πόσο;

— Ποιοί ἐμεῖς;

— Ἡ κομματική ὀργάνωση τοῦ τμήματος, ἔχετε εὐθύνη.

Δέν ἀπάντησε ἀμέσως. Σιώπησα κι ἐγώ. Κι ὕστερα ἀπό κάμποσα λεφτά τῆς ὥρας :

—Καλύτερα μήν τ' ἀνακατέβεις!... Σοῦ εἶπα, δέν τόν ξέρεις!...

—Καί πάλι σωπάσαμε, ἤτανε καί τά ροῦχα μας ἑκατό ὀκάδες βάρος ἀπό τό μούσκεμα. Μά σέ λίγη ὥρα ἐκεῖνος εἶπε, σά νά συνέχιζε τή σκέψη του: «ὤχ, πάνε τζαμπέ οἱ ἄνθρωποι!» Καί μετά, «θέλουμε πολύ ἀκόμα γιά τό χωριό σου;»

— Φτάσαμε πιά.

— Νά σοῦ κάνω κι ἐγώ τήν ἴδια ἐρώτηση. Σεῖς ἐδῶ εἶστε κομματική ὀργάνωση, γιατί δέν πατᾶτε πόδι καί νά τόν ἐμποδίσετε ἀπ' αὐτό τό λάθος;

Τόσην ὥρα τόν παλιό τοῦτο σύντροφο τόν ἔτρωγε, φαίνεται, ὅ,τι τοῦ εἶπα. Πώς οἱ κομμουνιστές τοῦ τμήματος φέρνουνε εὐθύνη. Βέβαια δέν ἤξερα ποιός συγκεκριμένα ἤτανε ὁ Πελοπίδας. Γιά νά εἴμαστε, ὅμως, εἰλικρινεῖς, πίστευα ὅτι σχεδόν ὅλοι στό τμῆμα εἶναι κομμουνιστές, πράγμα πού δέν ἤτανε σωστό.

—Μά αὐτός οὔτε πού μᾶς λογαριάζει σάν ὀργάνωση κι ἐσύ μοῦ λές!....

— Εἶδες το, λοιπόν; Μόνος σου τό εἶπες.

Κι ἐκεῖνος κι ἐγώ βάλαμε τό ἐρώτημα, πού περιμένει τήν ἔμπραχτη ἀπάντησή του ἀπό τούς κομμουνιστές τῆς Ἑλλάδας ὁλόκληρη τήν τελευταία τριακονταπενταετία, τουλάχιστο. Παθαίνει ποδάγρα τό μυαλό κι ἡ θέλησή μας κι ἡ κομματική μας συνείδηση μπροστά στά λάθη τῶν ἡγετῶν μας. Τά βλέπουμε, δέν κινούμαστε πρός τήν κατεύθυνση νά τά προλάβουμε, νά τ' ἀντιμετωπίσουμε, νά μήν τ' ἀφήσουμε νά ὁλοκληρωθοῦνε. Ἤ δέν εἶναι ἔτσι, σύντροφοι; Ἀφήνουμε νά μᾶς ἀπαλλοτριώσουνε τά καταστατικά μας δι-

καιώματα καί γινόμαστε έτσι συνεργοί στά λάθη. Γιατί είναι ἐξίσου ἔνοχος γιά ἕνα ἔγκλημα κι ἐκεῖνος πού μποροῦσε νά τό ματαιώσει καί δέν τό ἔκανε.

Καί στήν περίπτωση τούτη, πού ὁ Ἄρης ἔκανε κατάχρηση τῆς δύναμης καί τῆς ἐξουσίας πού ἀντλοῦσε ἀπό μᾶς τό ΚΚΕ, κατάχρηση πού ντρόπιαζε τό ἴδιο τό κόμμα μας κατά πρῶτο λόγο, οἱ κομμουνιστές τοῦ ἔνοπλου τμήματός του, ὁ ἴδιος ὁ ἐκπρόσωπος τοῦ ΚΚΕ ἐκεῖ, ὁ πολιτικός ἐπίτροπος, πού ἤτανε καί μέλος τῆς ΠΕΦΦΕ, περιοριστήκανε νά βλέπουνε θέαμα ἀνατριχιαστικό καί πράξεις ἀπαράδεχτες γιά κομμουνιστές, ἀφήνανε νά βασιλεύει ἡ αὐθαιρεσία τοῦ ἑνός, ἀντί νά ἐπιβάλουνε τήν κομματική τάξη. Καί κάτι χειρότερο: βάζοντας χωρίς τήν παραμικρή ἀντίρρηση στή διάθεση τῆς αὐθαιρεσίας τήν ἔνοπλη δύναμή τους, πού έντελῶς γιά ἄλλη ἀποστολή τή συγκρότησε τό ΚΚΕ καί τό ΕΑΜ, συντελούσανε στήν ἀποχαλίνωσή της, βοηθούσανε νά τούς καταργήσει ὁ Ἄρης ἤ ὁποιοσδήποτε ἄλλος μποροῦσε νά ἤτανε στή θέση του μέ τό χαρακτήρα του, σάν κομματική ὀργάνωση, ἀκόμα καί σάν ὀργανωμένο τμῆμα, πού τό διέπουνε συγκεκριμένοι κανόνες καί ἀρχές. Καί στούς ἐπιζῶντες, ἄς μήν τούς βαρυφανοῦνε τοῦτες οἱ γραμμές. Δέν κάμανε τό χρέος τους ἀπό κάθε ἄποψη στήν προκειμένη περίπτωση τῆς Βράχας. Ἄραγε κάμανε τό ἑπόμενο; Βάλανε ποτέ σέ κριτική, σέ συνέλευση τήν περίπτωση;

Ἀπό τήν ἄλλη κι ἐμεῖς ἡ ντόπια ὀργάνωση δέν ἐξαντλήσαμε ὅλες τίς δυνατότητες. Ἐγώ ἀντιμετώπισα, ἴσαμε τήν ἐπιστροφή μου μέ τόν Πελοπίδα στόν Κλειτσό, ἀτομικά τήν ὅλη κατάσταση, ἐνῶ θά ὑπήρχανε ἀσφαλῶς περιθώρια νά κινήσω ἔστω καί τήν ἀδύνατη σέ μέλη ὀργάνωση τῆς Βράχας καί τόν κόσμο. Νά πᾶνε στόν Ἄρη καί νά τοῦ ποῦνε «στόπ!» Δέν τό ἔκανα, γιατί μήτε πού τό σκέφτηκα στή Βράχα, μέσα σ᾽ ἐκεῖνο τό πολύ κακό!

Νά. λοιπόν, ἀπό ποῦ ἀντλεῖται ἡ δύναμη τῆς αὐθαιρεσίας στίς γραμμές μας, στίς γραμμές τοῦ ΚΚΕ καί τῆς Ἀριστερᾶς. Ἀπό τήν ἔλλειψη παρρησίας καί τόλμης, ἀπό τήν παράλειψη τῶν κομμουνιστῶν καί τῶν ἀριστερῶν νά ἀσκήσουνε τά δικαιώματά τους. Καί τοῦ Ἄρη μέν ὅλα αὐτά ἤτανε «πταίσματα» στά πλαίσια ἑνός δύσκολου ξεκινήματος. Πταίσματα σέ σύγκριση μέ τά ἐγκλήματα πού ἀκολουθήσανε.

Τά στραβά κι ἀνάποδα κι οἱ γρουσουζιές τοῦ Ἄρη Βελουχιώτη, στραβοπατήματα κι ὀλιστήματα σέ μιά μεγαλειώδη *ἀνάβαση*, στήν *ἀνηφόρα πρός τίς κορφές!* Τό Κίνημα δέ τά 'νιωσε πλειότερα ἀπό γρατζουνίσματα. Ἀντρώθηκε. Κι ὁ ἴδιος ὁ Ἄρης ἀντιζύγιασε τά παραπατήματά του μέ τά δράσκελα τῆς πολύτιμης συμβολῆς του στήν ἀνοδική πορεία τοῦ λαοῦ του...

Ἀλλά τῶν ἄλλων; Καί μάλιστα ἐκείνων πού καταδικάσανε

τό «Μιζέρια» —ἀλίμονο τί πολιτική κι ἠθική κατάπτωση! Αὐτῶν, λοιπόν, τῶν θλιβερῶν ἄλλων ἤτανε κουτρουβάλες ἀπό τά ὕψη τῆς Ἐαμικῆς Ἀντίστασης κι ἑνός ΚΚΕ μ' ἑκατοντάδες χιλιάδες μέλη, σέ μιά πτώση ἀπό ἧττα σέ ἧττα!... Ὡς τό χαλασμό τῶν ἡμερῶν μας, πού κομματικοί «νάνοι κι ἀρλεκίνοι» ὀρχοῦνται μέσα στά συντρίμμια ἑνός *Μεγαλείου*...

Ἄν ἀκόμα ἔχει κάτι διατηρήσει ἀπ' τήν ἀληθινή της ἔννοια ἡ Αὐτοκριτική, μέ παρρησία πρέπει νά τό παραδεχτοῦμε:

— Κομματική ἀπό μέρους μας ἀδελτηρία, ἀπεμπόληση τῶν κατασταστικῶν μας δικαιωμάτων, νήδυμος ἄκριτης ἀποδοχῆς τῆς πάσας «γραμμῆς» —νά τί μᾶς ὁδήγησε στόν αὐτοσφαγιασμό τῆς Βάρκιζας.

— Συνειδησιακός μυθιδρατισμός κι εὐνουχισμός τοῦ πολιτικοῦ μας αἰσθητηρίου —νά τί διευκόλυνε τόν τυχοδιωκτισμό νά στείλει Κίνημα καί ΚΚΕ καταδιαβόλου, ὅταν καί μετά τή συμφορά τῆς Βάρκιζας ὑπῆρχε τρόπος νά ὀρθοποδήσουμε.

— Κατ' ἐξακολούθηση ὑποτονική συναίσθηση εὐθύνης καί παραίτηση ἀπό τήν ἄσκηση τῶν δικαιωμάτων μας —νά ποῦ πατήσανε «κομματικά» ξόανα, ἡ ἀποστέωση κι ἡ ἀναξιότητα γιά νά δυναμιτίσουνε Κόμμα, Ἀριστερά καί Κίνημα σέ κρισιμότατη ἐθνική στιγμή.

Καί μή παρέχει, Σύντροφοι! *Στῶμεν καλῶς!*

* * *

Δέν εἶχε φέξει ὅτανε φτάσαμε μπροστά στό σχολειό τοῦ Μεσοχωριοῦ. Μουσκίδι ὥς τό κόκαλο! Κι ἔριχνε σερί. Ὄχι δαρτή π.ά, μά κείνη τή χωρίς σωσμό, σάν ἠπειρώτικο τραγούδι, ψιλοκοσκινιστή βροχή, τή μονότονη, σάν ποντιακή λύρα, πού ρέβει. Καί μιά ἀραχνόπλεκτη ἀντάρα, σπρωγμένη ἀπ' τά ψηλώματα, στρωνότανε τώρα στά χαμηλά καί κούρνιαζε ὥς κάτω στήν κοίτη τοῦ ποταμοῦ. Καί κόλλαε σά γλοιώδικη πάσπαλη, σάν κόνιδα καί σάν ψώρα στό δέρμα σου καί στήν ψυχή σου. Ἔνιωθα νά μοῦ χώνεται τσιμποδελονιά στόν κάθε πόρο τῆς θανάσιμης ἀγωνίας μου... Μπορεῖς νά μεταφερθεῖς, ἀναγνώστη, στή θέση μου ἐκείνης τῆς στιγμῆς; Σέ λίγο θά χάραζε ἡ μέρα! —ἅμα τῇ ἕῳ... Καί τέσσερις ἄνθρωποι ἀθῶοι, καμιάν ἀμφιβολία δέν εἶχα πάνω σ' αὐτό, τέσσερις συγχωριανοί, γνωστοί, φίλοι, ἄλλος λιγότερο, ἄλλος πλειότερο, ἕνας καί μέλος τῆς ἐαμικῆς μας ὀργάνωσης, ὁ Μούτσελος, οἱ ἄλλοι τρεῖς κάθε ἄλλο παρά ἐχτρικά διατεθειμένοι πρός τό ΕΑΜ, ὁ γιατρός καί κάτι παραπάνω —αὐτοί, λοιπόν, οἱ ἄνθρωποι θά τουφεκιστοῦνε μπροστά στά μάτια μου! Κι ὁ λαός, τοῦ χωριοῦ

μου, όλων τών γύρω χωριών, ή Ἱστορία, ἄν ποτέ θ' ἀπασχοληθεῖ μέ τήν περίπτωση, πῶς νά μή μέ θεωροῦνε συνεργό στό ἔγκλημα; Καί στήν εὐνοϊκότερη γιά μένα ἐκδοχή, δέ θά δεχτοῦνε ὅτι μπορεῖ νά συντελέστηκε δίχως τή συναίνεσή μου! —ποιός καί πῶς θ' ἀποδείξει τό ἀντίθετο; Φρίκη! Ἀνατρίχιασα σύγκορμος, ζαλίστικα, ἴλιγγος μ' ἔπιασε σάν φτάσαμε μέ τόν Πελοπίδα στήν πλατεία τοῦ Μεσοχωριοῦ.

Ἐκείνη ή ἀνύποπτη ἡσυχία, ή σιγαλιά πού ναρκώνει στέγες, δρόμους, νοικοκυραίους, σάν ἐτοῦτοι οἱ τελευταῖοι ἀκοῦνε τή βροχή στά κεραμύδια κι ἀποφασίζουνε νά τόν πάρουνε κομμάτι παραπάνω, ὥς νά «ξεκόψει ὁ παλιόκαιρος», μοῦ ἀνέβαζε τά γράδα καί μοῦ τάνυζε τό ἄγχος. Κάτι ἀνόρεχτα ξεραλυχτίσματα, πλειότερο σάν ξεθυμασμένο πιά μοιρολόι, κάποιων σκυλιῶν, πού ἐσφρανθήκανε ξένο χνῶτο στό χωριό, γρατζουνάγανε μέ βαριεστημάρα τή σταχτιά σιωπή τοῦ χωριοῦ καί μοῦ δίνανε στά νεῦρα —σάν τά σκυλιά μισαλυχτᾶνε, μισοουρλιάζουν ἐτσιδά, «κάποιος θά πεθάνει στό χωριό» πιστεύουνε οἱ ἄνθρωποι.

Ἡ πόρτα τοῦ παλιωμένου σκολειοῦ ἦτανε, ὅπως ἀπό καιρό τώρα, ἀνοιχτή, ξεκλείδωτη. Ὁ δάσκαλος Γεωργίου κλείδωνε μόνο τό γραφεῖο, ἀνάμεσα στίς δυό αἴθουσες. Στό γραφεῖο ἦτανε κι ή τηλεφωνική συσκευή. Τώρα εἶχε κι αὐτό ἀπομείνει ἀνοιχτό.

Μπήκαμε μέ τόν Πελοπίδα στή νότια αἴθουσα. Βγάλαμε τή χλένη του ἐκεῖνος, ἐγώ τή σκουτίσια βραχεία μου, τίς στίψαμε στό κεφαλόσκαλο, τίς ἁπλώσαμε μετά στά θρανία, πήγαμε στό γραφεῖο, ὅπου καί δυό παμπάλαιες καρέκλες. Πρώτη δουλειά βγάλαμε καί στρίψαμε τσιγάρο, τά ἕτοιμά μου εἴχανε σωθεῖ, δυό μέρες πού δέν ἀνέβηκα σπίτι στήν Κορίτσα.

—Νά χτυπήσουμε τήν καμπάνα —βιάζεται νά προτείνει ὁ Πελοπίδας.

—Στάσου, βρέ ἀδερφέ νά φουμάρουμ' ἕνα τσιγάρο, νά πάρουμε ἀνάσα. Νά μήν ἀλαφιάσουμε καί τόν κόσμο νυχτιάτικα. Ἄς φέξει πρῶτα!

—Ὅμως, ὅπου νά 'ναι θά καταφτάσουν ἀπ' τή Βράχα. Καί θά γίνει θεριό σά δέ βρεῖ τόν κόσμο συγκεντρωμένο.

—Δέ βλέπεις τή βροχή; Ποῦ θά σταθεῖ ὁ κόσμος περιμένοντας, στό σκολειό; Θά πέσει τό πάτωμα, γιαυτό καί δέ χρησιμοποιεῖται. Κάπνισε, κι ἐγώ πετάγομαι νά φωνάξω κανένα παιδί τῆς ὀργάνωσης, νά μᾶς βοηθήσει.

Τόν ἄφησα κι ἔτρεξα γιά τό Κατσογιανναίικο, πού εἶναι 100-150 βήματα ἀπό τό σκολειό. Ἔβαλα ἀπό κάτω μιά φωνή τοῦ Σοφοκλῆ, πετάχτηκε στό παράθυρο. «Φόρα κάτι καί κατέβα», τοῦ εἶπα. Κατέβηκε στό λεφτό. «Τό καί τό, τοῦ λέω, νά δοῦμε πῶς θά τούς γλιτώσουμε». Πιάστηκε ή γλώσσα του. «Ἤρ-ἦρθε κι ὁ...

ό... Ἰάκωβος», εἶπε. «Ξύπνα τον, πές του τί συμβαίνει, σάν ἔρθει ὁ Ἄρης νά κατέβει καί νά μή διστάσει νά τοῦ πεῖ παστρικά, ὅτι δέ συμφωνεῖ μέ τίς προθέσεις του. Καί τρέξε στήν Κορίτσα, φέρε τό γέρο-Παπαδόπουλο κάτω. Γρήγορα, νά τοῦ πεῖς, κινδυνεύουν ἄνθρωποι. Καί στό δρόμο τοῦ ἐξηγᾶς. Ἄν δέν προλάβω νά τόν δῶ, νά πέσει, πές του, πάνω στόν Ἄρη «ὄχι, ὄχι!», νά τόν μεταπείσουνε. Γρήγορα νά κατέβει ὁ Γαβριήλ, νά εἰδοποιήσουμε ὅλα τά δικά μας παιδιά νά μιλήσουνε στόν κόσμο νά φωνάξει ὄχι σάν ὁ Ἄρης πεῖ νά τούς ἐκτελέσει. Κι ἄν δέν ζητήσει τή γνώμη τοῦ χωριοῦ, ἀλλά κάνει ἀνταρτοδικεῖο, νά φωνάξουμε «ὄχι, δέν κάνει, φτάνει ἡ τιμωρία πού πάθανε» καί παρόμοια. Νά πιάσουνε ἀντάρτες καί νά τούς τριβιλίσουνε τό κεφάλι δέν πρέπει νά γίνει ἐκτέλεση. Καί γύρνα γρήγορα, ὅπου νά 'ναι ἔρχονται ἀπό τή Βράχα». Αὐτά περίπου τοῦ εἶπα. Κι ἐκεῖνος, μπράβο του, ἔβγαλε φτερά στά πόδια καί δούλεψε τό μυαλό του.

Γιά νά καταλάβει ὁ ἀναγνώστης πληρέστερα τή συμβολή τῶν Κατσογιανναίων, ἰδιαίτερα τοῦ λοχαγοῦ τότε Ἰάκωβου, στή σωτηρία τῶν τεσσάρων συγχωριανῶν μας, πρέπει ν' ἀναφερθῶ σέ μιά παλιά ἱστορία, πού παρόμοιες δέ λείπουνε στά χωριά, ὅπου τά πάθη παίρνουνε καμιά φορά ἀπίθανη ὀξυνση καί χρονική διάρκεια.

Οἱ δυό οἰκογένειες ἤτανε «στά μαχαίρια», ὅπως λένε, ἀπό παλιά. Τήν πραγματική αἰτία μήτε πού τήν κατάλαβα ποτέ. Καί σ' αὐτόν τόν καβγά εἴχανε καί τούς ὑποστηριχτές τους καί τούς ἀντιπάλους του. Τά παιδιά, ὅμως τοῦ γερο-Κατσόγιαννου κρατηθήκανε μακριά ἀπό τό πάθος τό «ἀντιμαλαμικό» τοῦ πατέρα τους. Καί διατηρούσανε μέ τό γιατρό, ἄν ὄχι ἐγκάρδιες, βέβαια, σχέσεις, ὅμως φιλικές, ἔστω κανονικές. Κι ὁ γιατρός προσπαθοῦσε ἀναμφίβολα ν' ἀνταποκρίνεται, ἄν θέτε πάρτε το φαινομενικά, στή διάθεση τῶν παιδιῶν.

Συνέβαινε καί ἡ ἑξῆς τραγική λεπτομέρεια: ὁ γέρο-δάσκαλος Κατσόγιαννος σπούδασε τόν ἀδερφό του Στέλιο γιατρό κι ἐκεῖνος πέθανε ἀπό φυματίωση. Μαράζι τό 'βαλε ὁ δάσκαλος. Μά ἤθελε νά φέρει στό χωριό γιατρό Κατσόγιαννο. Σπούδασε τό γιό του Σωτήρη γιατρό. Καί, τραγική μοίρα τῆς οἰκογένειας, πέθανε κι ὁ θαυμάσιος νέος ἀπό φυματίωση τοῦ λάρυγγα ἕνα χρόνο μόλις πρίν...

Καί τώρα, ἄν ὁ γιατρός Μαλάμης ἔπεφτε ἀπό σφαίρα τοῦ ΕΑΜ, στό ὁποῖο ἀνῆκε ἡ οἰκογένεια Κατσόγιαννου, πῶς θά μποροῦσε ν' ἀναιρεθεῖ ἡ ἀντίληψη, ὅτι ἡ τελευταία δέν τό ἐπιδίωξε, δέν ἤτανε συνεργός; Οἱ ἀντίπαλοι τῆς οἰκογένειας, σ' ὅλους τούς τόνους θά τό φωνάζανε ὅτι, τάχα, οἱ Κατσογιανναῖοι κινηθήκανε ἀπό τα-τε·νά πάθη καί βάλανε τόν Ἄρη νά σκοτώσει τέσσερις ἀνθρώπους,

οἱ δυό ἀπό τήν οἰκογένεια Μαλάμη. Στίγμα, πού θά ἔμενε στήν οἰκογένεια Κατσόγιαννου καί στούς ἀπογόνους της γιά πάντα. Ἀναπήδουσε ἠθικό ζήτημα τεράστιο, εἰδικότερα γιά ὅλο τό Κατσογιανναίικο ν' ἀποτραπεῖ ἡ τρομερή ἐκτέλεση. Καί μόλις ἄκουσα ὅτ' ἦρθε ὁ Ἰάκωβος, ἀναθάρρεσα. Ἦτανε μιά περίπτωση, πού θά μποροῦσε νά συγκρατήσει τόν Ἄρη —ἡ ἐκτέλεση τοῦ γιατροῦ θά ἔκανε δυσχερή τήν προσχώρηση τοῦ Ἰάκωβου στό ἀντάρτικο. Κι ὁ Ἄρης ἐτούτη τή στιγμή εἶχε ἀνάγκη ἀπό τήν παρουσία ἔστω κι ἑνός ἔμπειρου ἀξιωματικοῦ στίς γραμές του. Τό θέμα τόν ἔκαιγε. Πῶς θά ἀντιμετωπίσει αὔριο τήν κατηγορία, ὅτι γιά ἕνα πεῖσμα του νά ἐκτελέσει ὁπωσδήποτε τέσσερις ἀθώους, ἔχασε τή βέβαιη προσχώρηση τοῦ λοχαγοῦ καί τήν πιθανή κι ἄλλων ἀξιωματικῶν τῆς περιοχῆς, στούς ὁποίους εἶχε καί κύρος κι ἐπιρροή ὁ Ἰάκωβος; Κι ὅτι δέ θά τή γλίτωνε μιά τέτοια κατηγορία —δίκαια ἐξάλλου— μέ γραμματέα τῆς Κομμουνιστικῆς Ὀργάνωσης Εὐρυτανίας τό Δημητράκη Μπακόλα. ὁ Ἄρης δέν ἤτανε ἀφελής νά μήν τό καταλάβει.

Ἔνιωσα ἕνα αἴστημα δύναμης. Καί μ' αὐτό γύρισα στό σχολειό πού ὁ Πελοπίδας μέ περίμενε σ' ἀναμμένα κάρβουνα.

—Ἡ ὥρα περνάει, ἄιντε νά βαρέσουμε τήν καμπάνα, εἶπε μέ φανερή τήν ἀδημονία του, τήν ἀνησυχία του.

—Ἄκου με σέ παρακαλῶ προσεχτικά, Πελοπίδα. Ἔχω μιάν ἰδέα, νά κάμουμε μιάν ἀκόμα προσπάθεια. Νά περιμένουμε νά ῤθοῦνε. Εἰδοποίησα, κόσμος θά μαζευτεῖ. Θά προσπαθήσουμε νά τόν μεταπείσουμε. Ἦρθε κι ὁ λοχαγός Κατσόγιαννος.

Καί τοῦ διηγήθηκα —ἤθελα νά κερδίσω καί χρόνο— τά σχετικά καί τοῦ εἶπα καί τήν ἄποψή μου πώς ὁ Ἄρης δέ θ' ἀγνοήσει ἀπερίσκεπτα τήν περίπτωση τοῦ λοχαγοῦ.

—Δέν ἔχω ἀντίρρηση γιά τήν προσπάθεια. Ἀλλ' αὐτός, στό ξαναλέω, θά γίνει θεριό ἅμα δέν εἶν' ἕτοιμ' ἡ δουλειά πού μᾶς ἔστειλε νά κάνουμε. Θά βροῦμε τόν μπελά μας! Καί μπορεῖ νά χαλάσει κι ἡ προσπάθεια, πού λές. Νά βγάλει τό πιστόλι του καί νά τούς ἐκτελέσει ἀμέσως, ἄν δέν ἐκτελέσει κι ἐμᾶς, μά τό θεό σοῦ λέω, δέν τόν ξέρεις!

—Μήν ὑπερβάλλεις. Καί δέ θά τοῦ δώσουμε καιρό, κόσμος θά μαζευτεῖ, θά πέσει ἀπάνω του. Ἄς φέξει πρῶτα καλά καί θά βαρέσουμε καί τήν καμπάνα.

—Ὁ θεός νά βάλει τό χέρι του...

Κατάφτασε ὁ γέρο-Παπαδόπουλος, ἀγουροξυπνημένος βέβαια, ἀλλά κρατώντας στό χέρι ἕνα μπουκάλι τσίπουρο. Ἦρθε κι ὁ δάσκαλος Γαβριήλ Κατσόγιαννος, ὁ Γιωργαλής Κουτσοπάνος, σιγάσιγά κι ἄλλοι, δεκαπέντε-εἴκοσι ἄνθρωποι. Ἡ βροχή τό χαβά της, μαζευτήκανε στή νότια αἴθουσα τοῦ παλιοῦ σχολειοῦ, στρί-

δανε τσιγάρες, τά πρόσωπά τους μπορεῖς νά τά πεῖς ἀκόμα καί περίφοβα!

Τράβηξα στήν ἄκρη τό γέρο-Παπαδόπουλο, παλιά χαραντάνα τῆς πολιτικῆς, τόν κατατόπισα, τοῦ εἶπα νά σταθεῖ στό θέμα Ἰάκωβος. Καί νά μήν τόν ἀφήσει τόν Ἄρη στιγμή, δίπλα του, πίσω του, νά τοῦ γανώνει τό μυαλό.

Ὁ παλιός δάσκαλός μου μ' ἄκουγε, ὅπως ἐγώ μιά φορά μαθητής του κρεμόμουν ἀπ' τά χείλη του σάν μᾶς ἔλεε τά πάθη τοῦ Χριστοῦ, μέ ποιό πάθος!

Κι' ὁ Πελοπίδας τήν καμπάνα του! Μοῦ τό θύμιζε διαρκῶς. Κι ἐγώ, «λίγο ἀκόμα, μήν ἀνησυχεῖς». Ὥσπου ἔφτασε κι ὁ Ἄρης μέ τό τμῆμα καί τούς κρατούμενους. Ἡ καμπάνα τοῦ Μεσοχωριοῦ ἀκούγεται, μάλιστα μέ τήν πρωινή ἡσυχία, κι ὥς τή Βράχα. Κι ὁ Ἄρης δέν τήν ἄκουσε.

Βγήκαμε ἀπό τό σχολειό νά τόν προϋπαντήσουμε.

— Μοῦ τήν ἔσκασες μπαμπέσικα, ἦτανε ἡ πρώτη του κουβεντα. Κι ἡ ματιά του κυριολεχτικά μέ ἐκτελοῦσε ἐπιτόπου μέ ριπές ὀργῆς. Γιατί, συνέχισε, δέ χτυπήσατε τήν καμπάνα; Ποῦ εἶναι ὁ κόσμος;

— Βρέχει, δέν τό βλέπεις; Εἴπαμε νά 'ρθετε καί σημαίνουμε καί την καμπάνα.

— Βάρα, βρέ, δυνατά τήν καμπάνα, εἶπε σ' ἕναν ἀντάρτη. Καί σ' ἐμένα: «δέ θά γίνει αὐτό πού θέλεις ἐσύ, θά γίνει αὐτό πού θέλω ἐγώ». Εἴχανε πολύ πάθος καί κακία τά λόγια του.

— Καλῶς ὅρισες, καπετάνιε, τοῦ πέφτει δίπλα ὁ γέρο—δάσκαλος μέ θερμή χεραψία καί χαμόγελο.

— Ὁ δάσκαλός μας, συστήνω ἐγώ. Ἀπό τά θρανία του ἔχει περάσει ὅλο τό χωριό μας καί δικαιωματικά τόν θεωροῦμε γενάρχη, ὁ λόγος του βαραίνει πολύ στό χωριό.

Ὁ Ἄρης εἶχε γνωριστεῖ προχτές μέ τό δάσκαλο. Ἐγώ ἔκανα τόν ἀνήξερο. Καί γιατί μποροῦσε νά μήν τόν θυμηθεῖ ἀμέσως ὁ Ἄρης καί γιά νά πῶ ἀκριβῶς τά τελευταῖα λόγια.

Ἡ καμπάνα ἀλάλαζε. Κι ὁ κόσμος κατάφτανε, ἱδεασμένος ὁ πολύς. Κι ὁ γέρο—Παπαδόπουλος: «Ὥσπου νά συγκεντρωθεῖ ὁ κόσμος δέν πᾶμε νά πάρουμε κανένα τσιπράκι, νά ζεσταθοῦμε κιόλας;»

Τό κόλπο ἔκανε κρά, ὁλοφάνερο! Πολύ περισσότερο μάλιστα γιά ἕναν τῆς πιάτσας ἄνθρωπο, ὅπως ἦτανε ὁ Ἄρης. Μέ κοίταξε. Σά νά μοῦ ἔλεγε: «δέν τά παρατᾶτε τά σαχλά;» «Πᾶμε, πᾶμε», ἐπίμενε ὁ δάσκαλος, τόν ἅρπαξε ἀπό τό χέρι, σχεδόν τόν τράβαγε πρός τό οἴκημα πού ἦτανε ἡ ἀποθήκη τοῦ σταριοῦ. Ἄδειο τώρα. Χρησίμευε γιά σχολειό. Καί ἡ σχολική ἐφορία εἶχε κατεβάσει χτές στό πρῶτο πάτωμα τά θρανία.

—Φχαριστῶ, δάσκαλε, βιαζόμαστε. Αὐτά τά σκουλήκια οἱ κλεφταράδες μᾶς φάγανε δυό μέρες, δέν ἔχουμε ὥρα, φχαριστῶ!

—Ἔ, μή μᾶς χαλᾶς τό χατήρι! Ἕνα τσιπράκι, στό πόδι! Πᾶμε, πᾶμε!

Ἔβγαλε ὁ δάσκαλος καί τό μπουκάλι ἀπό τήν τσέπη, «μιά γουλιά είναι», εἶπε, κι ὅλο ἔσπρωχνε τόν Ἄρη πρός τήν πόρτα τοῦ οἰκήματος. Πίσω ὁ κόσμος, ἀντάρτες, μέσα στούς ὁποίους χάθηκε ὁ Πελοπίδας καί κανένας μας δέν τόν ξαναθυμήθηκε, πράγμα γιά τό ὁποῖο ἀσφαλῶς θά ἔνιωθε ἀνακούφιση. Χαμογελοῦσε ὁ δάσκαλος, πῆγε νά μεταδοθεῖ ἡ διάθεση, κολλητικό τό χαμόγελο σάν τό χασμουρητό, καί στόν Ἄρη. Ἔκανε φανερή προσπάθεια νά μή σκάσει τό χείλι του καί σπάσει ἡ ἀτμόσφαιρα, πού χρειάζεται, μᾶλλον, πρίν ἀπό μιά ἐκτέλεση. Τό πλῆθος μᾶς ἔσπρωχνε πρός τό οἴκημα.

Μπαίνοντας στήν πόρτα, ὁ Ἄρης κοντοστάθηκε, μέ κοίταξε σά νά μέ ζύγιαζε πατόκορφα καί μοῦ εἶπε ἤρεμα, μᾶλλον, ἀλλά τονίζοντας τίς λέξεις: «Δέ μοῦ τή φέρνεις, πάρ' το χαμπάρι! Δέ μέ κόβεις ἐμένα μ' αὐτά. Θά τούς κόψω αὐτούς, Γιωργούλα, καί χτύπα ὅσο θέλεις τόν κῶλο σου ἀπό χάμου.»

Δέν ἀπάντησα, πέρασα τό κατώφλι, ἐκεῖνος ἄφησε νά προσπεράσει ὁ δάσκαλος, ἡ αἴθουσα γέμισε ἀντάρτες καί Κλειτσιῶτες. Στό πί καί φί φτάσανε κι ἄλλες μπουκάλες μέ τσίπουρο, ἀπό τίς τσέπες βγαίνανε ρακοπότηρα καί καρύδια.

Ἤπιαμε τό πρῶτο. Μ' ἕνα «εἰς ὑγείαν» μόνο. Καί οἱ περισσότεροι στά μουγγά.

Ἡ μέρα πιά εἶχε φωτίσει. Κι ὅπως συμβαίνει τά φθινοπωριγά, ὅσο ἀνεβαίνει ἡ μέρα, τόσο καί ξανοίγει, συνήθως, ὁ καιρός. Ἡ βροχή ἔκοβε, ὅπου νά 'ναι σταματάει, τά σύγνεφα τρέχουνε ἐδῶ-ἐκεῖ ἀφήνοντας γαλάζια μπαλώματα στόν οὐρανό.

Κάτω ἀπό τήν καρυδιά τῆς πλατείας ἀδειασμένοι κυριολεχτικά πάνω στό κυκλικό πεζούλι της οἱ τέσσερις κρατούμενοι, πού τούς φρουροῦσε —ἄγρηστο ἤτανε— ἕνας ἀντάρτης. Τά χέρια τους δεμένα μέ καναβίδια —φριχτό!

Τούς φέρανε φορτωμένους —δέ λέω καβάλα, γιατί δέν ἤτανε σέ θέση νά παραστήσουνε τόν καβαλάρη— σέ μουλάρια ἀπό τή Βράχα. Τό θέαμα ἤτανε καταισχύνη γιά μᾶς κι ὄχι γιά κείνους πού κειτόντανε ἐκεῖ κουβαριασμένοι. Δέν μποροῦσα, πρίν τούς δῶ, νά φανταστῶ ὅτι τούς εἴχανε καταντήσει ἔτσι. Πῶς εἶχε χάσει αὐτός ὁ Ἄρης κάθε μέτρο εὐθύνης;

Στά ρακοπότηρα «ἔρρευσε» καί τό δεύτερο. Τό κατεβάσαμε κι αὐτό, ἐντελῶς στά μουγγά, μήτε τό «εἰς ὑγείαν!» Εἴχαμε βολευτεῖ ὅπως-ὅπως στά θρανία. Τή μουγγαμάρα τήν ἔσπασε ὁ δάσκαλος.

—Ὁ λοχαγός δέν ἐπέστρεψε ἀκόμα ἀπό τήν Καρδίτσα, ρώτησε, τάχα δέν τό ἤξερε, τόν ἀδερφό τοῦ Ἰάκωβου, τόν Γαβριήλ.

—Πῶς δέν ἐπέστρεψε, ἀπάντησε ὁ Γαβριήλ. Σπίτι εἶναι.

Ὁ Ἄρης τσιγκλίστηκε κυριολεχτικά.

—Ἐδῶ εἶναι ὁ λοχαγός; Καί γιατί δέν ἦρθε νά τόν γνωρίσουμε, ρώτησε.

—Ντυνότανε, θά κατέβει, εἶπε, κατεβάζοντας τό τρίτο, ὁ Γαβριήλ.

Ὁ γέρο-δάσκαλος ὁ Παπαδόπουλος ἔκανε διάνα. Ἔσκυψε πρός τόν Ἄρη κι ἄρχισε νά τοῦ λέει πώς μπορεῖ νά ἔχει ἐπιφυλάξεις ὁ Ἰάκωβος νά κατέβει, νά μή βρεθεῖ «ἀναμεμιγμένος» σ' αὐτή τήν ὑπόθεση τῶν κρατουμένων, «δεδομένου ὅτι», καί βάζει στ' αὐλάκι τῆς συζήτησης ὁ πολύπειρος ἐκεῖνος γέρος τήν ὑπόθεση τῆς «ἔχθρας τῶν δύο οἰκογενειῶν». Κι ἀλέθει καί γαλβανίζει τό μυαλό τοῦ συνομιλητῆ του, πού τόν ἄκουγε σοβαρά. Κι ὅλο κατεβάζανε τά φρύδια του!

— Δέ στέλνεις κάποιον νά καλέσει τό λοχαγό, νά γνωριστοῦμε. εἶπε σ' ἐμένα. Ὁ Σοφοκλής δέν περίμενε νά τοῦ τό δευτεροποῦνε, βγῆκε, ἔτρεξε γιά τόν Ἰάκωβο.

Ὁ Ἰάκωβος ἔλειπε στήν Καρδίτσα στίς 12 τοῦ Ὀχτώβρη. Ἦρθε ψές καί τώρα στό σπίτι του πραγματικά τό σκεφτότανε, ἄν ἔπρεπε νά κατεβεῖ, νά μπερδευτεῖ μ' αὐτή τήν ὑπόθεση. Ὁ ἀδερφός του, ὅμως, ἐπίμενε, τόν ἔπεισε.

Ὁ γέρο—Παπαδόπουλος στό μεταξύ πέρασε στό ψητό τήν κουβέντα του μέ τόν Ἄρη. «Κλέψαν, ξεκλέψαν, τοῦ ἔλεγε, τό χωριό δέν ἐπιθυμεῖ νά τιμωρηθοῦν πλειότερο. Τούς φτάνει. Νά τούς συγχωρήσεις, καπετάνιε. Δεῖξου γενναιόψυχος. Ἔπειτα, τό χωριό δέ θέλει νά διαιρεθεῖ ἐξαιτίας αὐτῆς τῆς ὑποθέσεως, πράγμα ἀναπόφευχτο. Τό αἷμα, εἶναι αἷμα! Νά, πρίν ἀπό δέκα χρόνια χύθηκε ἐδῶ πολύ αἷμα, κανείς δέν τό λησμόνησε, δέν εἶναι δυνατόν. Τό χωριό δέ θέλει περισσότερη τιμωρία τους».

Τά λόγια τοῦ δασκάλου τά ἐπικυρώσανε ἀμέσως ὁ παπα—Σεραφείμ καί σχεδόν ὅλοι οἱ παρόντες στήν αἴθουσα. Ἐκεῖνος σκεφτόντανε, δέν ἀπάντησε. Μπορεῖ νά ἐμπόδισε καί τό γεγονός ὅτι φάνηκε ὁ Ἰάκωβος. Στητός, λεπτός, μέ ὑπηρεσιακό, θά μποροῦσες νά πεῖς, χαμόγελο, μπῆκε, τράβηξε ἴσια πρός ἐμᾶς. Ὁ Ἄρης σηκώθηκε, πρόσχαρος, ἐγκάρδιος, τείνει τό χέρι στό «συνάδελφο», ἐγώ κάνω τίς τυπικές συστάσεις, «Ἄρης Βελουχιώτης, ταγματάρχης πυροβολικοῦ, Ἰάκωβος Κατσόγιαννος, λοχαγός τοῦ πυροβολικοῦ ἐπίσης.» Ἀνταλλάσσονται τά «χαίρω πολύ» καί τά «καλωσορίσματα». Ὄρθιοι πιάσανε τήν κουβέντα «περί ἀέρων καί ὑδάτων», ὅπως λέγεται, στήν ἀρχή. Ὁ Ἄρης βγῆκε ἀπό τή θέση του, ἔκανε ἕνα-δυό βήματα πίσω ὁ Ἰάκωβος, βρεθήκανε οἱ δυό

τους στή γωνία, ή κουβέντα, άν έκρινε κανένας άπό τά πρόσωπά τους καί τήν προσοχή μέ τήν όποία άκουε ό ένας τόν άλλονε, πέρασε σέ σοβαρά θέματα. Ό λοχαγός όρθιος, μέ έλαφρές νευρώδικες κινήσεις τών χεριών του συνόδευε τό λόγο του. Ό Άρης πάτησε τό δεξί του πόδι στό κάθισμα ένός θρανίου, άκούμπησε τό δεξί βραχίωνα στόν όριζοντιωμένο μηρό καί τήν άπαλάμη τοῦ άριστεροῦ χεριοῦ στόν καρπό τοῦ δεξιοῦ του, έγερνε λίγο πρός τά δεξιά τό κορμί του, άκουε προσεχτικά, άπαντοῦσε ήρεμα, μέ λίγα λόγια, χαμηλόφωνα. Γιά νά μήν ύποθέσει τυχόν, ότι βάζω αύτί, γιά νά μείνουμε άπερίσπαστοι, σηκώθηκα κι άπομακρύνθηκα. «Νά δοῦμε τί γίνεται καί μέ τό φαΐ, ή ώρα νά γευματίσουμε δέν άργεῖ», είπα στούς συγχωριανούς μου, κι άς ήτανε νωρίς. Όλοι σηκωθήκανε, μπήκανε στή φροντίδα γιά τό τραπέζι. Ήθελα τό γρηγορότερο νά καθίσουμε γιά φαΐ, νά σπάσει ό πάγος. Διαρρυθμίσαμε τό χῶρο μέ τή βοήθεια τών θρανίων, φέρανε μερικά τραπέζια, άλλά καί σανίδες, ή τραπεζαρία έτοιμη. Στρωθήκανε τραπεζομάντηλα, κουβαλήθήκανε πιάτα κι όλα τά σύνεργα στό άψεσβήσε. Οί πολλοί, λένε, πήρανε τήν Πόλη! Ό Γιωργαλής ό Κουτσοπάνος φρόντισε γιά τά σφάγεια. Κι ώς ό Κλειτσός είναι πατατότοπος, πάλι κρέας μέ πατάτες! Τά πιάτα χορταστικά γεμάτα, καθίσαμε όλοι, άντάρτες καί χωρικοί, όσοι θέλανε, όσοι χωροῦσανε. Ό «ταγματάρχης» κι ό λοχαγός δίπλα-δίπλα, άπό τήν άλλη μεριά τοῦ Άρη ό γέρο—Παπαδόπουλος, άπέναντί τους ό παπα—Σεραφείμ κι έγώ, ό Κουτσοπάνος, ό Γαβριήλ. Ή κουβέντα πάνω στό φαΐ πήδαγε σάν άκρίδα άπό δῶ κι άπό κεῖ άτσαλα. Ό Γιωργαλής νομίζω, ή ό παπάς, ρώτησε, τάχα μέ άφέλεια, άν στείλανε φαΐ στό σκοπό καί τούς κρατούμενους. «Ναί, ναί, νά δώσετε», είπε ό Άρης μέ βιάση στά λόγια του καί σοβαρότητα. «Καί νά τούς λύσετε», συμπλήρωσε. «Μήν έπιμένετε, δέ χρειάζεται μεγαλύτερη τιμωρία, είπε ό Ίάκωβος χωρίς νά πάρει τά μάτια του άπό τό πιάτο του. Ή ύπερβολική αύστηρότης, πολύ δέ περισσότερον τό άνεπανόρθωτον, δέν έπιτυγχάνει συνήθως τό έπιδιωκόμενον άποτέλεσμα.»

— Είλικρινῶς έτσι είναι, συμπλήρωσε ό γέρο—Παπαδόπουλος.

—Άλλ' όμως καί ό παραδειγματικός κολασμός είναι ένίοτε άναγκαῖος, μάλιστα σέ περιπτώσεις έγκλημάτων αύτοῦ τοῦ εἴδους, έπίμενε ό Άρης.

—Μακάριοι οί πραεῖς, μακάριοι οί έλεήμονες, μακάριοι οί πεινῶντες τήν δικαιοσύνην, λέγει ό Εύαγγελιστής Ματθαῖος, καπετάνιε, παρέμβηκε κι ό παπάς.

—Ναί, παπά μου, άλλά καί ή Έντολή λέει «ού κλέψεις», άπάντησε, σχεδόν μέ κέφι, ό Άρης.

Κι ὁ γέρο-Παπαδόπουλος, παπαδοπαίδι ὁ ἴδιος καί θαυμάσιος δεξιός ψάλτης, «καί οὐ φονεύσεις λέγει ἐπίσης ἡ ἀμέσως ἑπόμενη», εἶπε μέ χαμόγελο καί διάθεση.

—Τότε νά δοῦμε τί γνώμη ἔχει ὅλο τό χωριό, ὑποστήριξε ὁ Ἄρης.

Ἡ θύελλα, βέβαια, δέν πέρασε, μά φαινότανε νά κοπάζει. Ὁ Ἄρης ἔκανε κιόλας ἕνα βῆμα πίσω, ὑπολογίζοντας, ἴσως, ὅτι τό χωριό θά φώναζε «σταύρωσον». Κι αὐτή ἐδῶ ἤτανε κι ἡ κρισιμότερη στιγμή. Ἄν τά παιδιά δουλέψανε καλά... Ὅπως κι ἴσαμ' ἐδῶ...

Βγαίνοντας ἀπό τήν αἴθουσα καί τραβώντας γιά τό πεζούλι, ἀπ' ὅπου θά μιλοῦσε ὁ Ἄρης στό συγκεντρωμένο ἤδη χωριό, τόν ἐρώτησα:

— Πῶς τά πῆγες μέ τό λοχαγό;

— Ὄχι κι ἄσχημα. Πρόλαβες, ὅμως, καί τόν δασκάλεψες γι' αὐτά τά σχουλήκια....

— Δέν τόν ξέρεις, ἀλλιῶς δέ θά 'λεγες τέτοια πράγματα. Θά ἔρθει στό αντάρτικο, τί σοῦ εἶπε;

— Δέν τό ἀπόκλεισε.

—Στό ἀποκλείω, ὅμως, ἐγώ, ἄν γίνει τίποτα τό ἀνεπανόρθωτο στό γιατρό. Ὁ λοχαγός εἶναι τρομερά εὔθικτος ὅσο κι ἄκαμπτος. Δέ θά ἔρθει γιά ν' ἀποσειστεῖ κάθε ὑποψία εὐθύνης γιά τήν οἰκογένειά του. Εἶδες τον πού ἔμεινε στήν αἴθουσα;

Δέν ἀπάντησε. Προχώρησε, ἀνέβηκε στό πεζούλι πολύ κουρασμένα, ἤτανε κι ἄυπνος, φαίνεται πώς ἄρχισε νά καλμάρει ὁ ἐκνευρισμός του κι ἡ κούραση καβαλίκευε. Ἐγώ χώθηκα μέσα στόν κόσμο. Τό ἴδιο κι ὁ δάσκαλος. Ὁ Ἰάκωβος ἔμεινε τελικά στήν αἴθουσα.

Ὀγδόντα - ἑκατό μέτρα μπροστά, στό πεζούλι τῆς καρυδιᾶς, ἐξουθενωμένοι σωματικά καί ψυχικά, ἕνας σωρός οἱ τέσσερις κρατούμενοι.

Πίσω ἀπό τήν πλάτη τοῦ Ἄρη, εἴκοσι - τριάντα μέτρα, τό σπίτι τοῦ γιατροῦ. Στό ἰσόγειο, στήν πρόσοψη, ἡ πόρτα ἀπό τό παντοπωλεῖο τοῦ πατέρα του, τοῦ μπάρμπα-Δημήτρη. Σέ συνεχόμενο μέ τήν πρόσοψη τοῦ σπιτιοῦ μονόροφο χτίσμα, ἡ πόρτα τοῦ ἰατρείου. Μπροστά στό παντοπωλεῖο πέτρινο πεζούλι. Ἐκεῖ κάθεται ἀπό τό πρωί σήμερα, ἄφωνος, μόνος, ἀσάλευτος, πονεμένος ὁ γέρο-πατέρας τοῦ γιατροῦ. Καί τό μάτι του δέν ξεκολλάει ἀπό τήν καταραμένη καρυδιά. Μόνο ἡ καρδιά τοῦ γέρου ξεκολλάει κάθε τόσο ἀναμφίβολα. Εἶναι πατέρας! Ἔχει ἕνα ὄνομα, διασύρεται σήμερα. Ξέρει καλά ὅτι ὁ γιός του δέν ἔκλεψε. Εἶναι ἕνας νοικοκύρης μέ τό ἔχει του. Χτές οἱ ἀντάρτες τοῦ κατασχέσανε τό σιτάρι ἀπό τ' ἀμπάρι του —κόρακας νά τό κόψει! Τώ-

ρα ή ζωή τοῦ παιδιοῦ του κρέμεται ἀπό μιά κλωστή...

Καθένας καταλαβαίνει τί γίνεται στήν ψυχή αὐτοῦ τοῦ γέρου. Τόν βλέπω, νιώθω ντροπή. Ξέρω, ὅτι μιά μέρα θά πεθάνει, ἀλλά ἀπό μέσα του δέ θά βγάλει, ὅτι ἐγώ εἶμαι συνυπεύθυνος μ' αὐτό πού γίνεται σέ βάρος τῆς οἰκογένειάς του, τῆς ὑπόληψής του. Η μάνα τοῦ γιατροῦ καί ἡ ἀδερφή του, γυναίκα τοῦ Γεωργίου, μήτε πού φανήκανε πίσω ἀπό τά κλειστά τζάμια τοῦ σπιτιοῦ. Ἀσφαλῶς κάπου ἐκεῖ μέσα στό σπίτι θά ὀδύρονται, θά καταριοῦνται. Καί πρῶτα-πρῶτα ἐμένα.

Ντροπή μας!

Ἄφωνος ὁ κόσμος στήν πλατεία, συγκρατοῦσε τήν ἀνάσα του. Εἰκόνα καταθλιπτικότερη κι ἀπό κηδεία. Ὁ Ἄρης ἄρχισε ἄτονα, κουρασμένα, θαρρεῖς ἀγγαρεμένα, νά λέει γιά τήν κλεψιά πού κάμανε «αὐτά τά σκουλήκια ἐκεῖ», πού τήν ὁμολογήσανε και πού τούς πρέπει ντουφέκι....

— Θάνατος! —ἀκούστηκε μιά μόνο φωνή ἀπό τό πλῆθος. σά γρατσουνιά πάνω σέ μέταλλο. Σάν κρώξιμο, πού προκαλεῖ ἀνατριχίλα περαστικοῦ ψηλά στόν οὐρανό κόρακα. Κι ἔσβησε ἡ λέξη φοβισμένη ἡ ἴδια ἀπό τή νέκρα πού ἐπικράτησε στό ἄκουσμά της. Θρόισε μόνο τό γύρισμα τῶν κεφαλιῶν πρός ἐκεῖνον πού τήν ξεστόμισε. Μιά κίνηση καί ἕνα ἀνεπαίσθητο κυμάτισμα ἀκατάγραφτου ἤχου πού μαρτυροῦσε ἀποδοκιμασία. Κι ἀμέσως «ὄχι!» ἀκούστηκαν δυό-τρεῖς ἄλλες φωνές. «Ὄχι! ὄχι!», προστέθηκαν πολλές, ἴσως κι ὅλες οἱ ἄλλες, ἐξόν ἀπό κείνου μέ τό «θάνατος». Καί μέσα σ' αὐτά τά πάνδημα «ὄχι», «φτάνει, φτάνει, τούς φτάνει αὐτή ἡ τιμωρία», διακριθήκανε μερικές ἄλλες φωνές. Ἡ Ἡλιαία τῆς κοινῆς γνώμης τοῦ χωριοῦ εἶχε ἐκδώσει τήν ἐτυμηγορία της.

Ὁ Ἄρης, πού εἶχε ἀνεβεῖ στό πεζούλι ἀρκετά χλωμός, αποχλώμιασε. Καί σκοτείνιασε. Γιά μερικά δευτερόλεφτα δέ βρῆκε τί νά πεῖ. Κι ὡς σώπασε ξανά κι ὁ κόσμος κάτω ἀπό τό πεζούλιβῆμα του, ἐπικράτησε μιά ἀγχώδικη βουβαμάρα, λές καί παλεύανε, μέση μέ μέση, ἐκεῖ στήν ταπεινή πλατεία τοῦ Μεσοχωριοῦ οἱ δυό σιωπές, τοῦ *ἑνός* καί τοῦ *πλήθους*, λές καί παλεύανε ὁ Διγενής τῆς λαϊκῆς θέλησης, ὁ Ἀκρίτας τῆς λαϊκῆς δικαιοσύνης κι εὐψυχίας, μέ τήν ἀδικία.

Ἔλυσε τήν ἀγωνιώδη σιωπή ὁ Ἄρης. Καί τήν ἔλυσε μέ μιά ὁριστική φράση, ἀνάξια γιά τόν Ἄρη Βελουχιώτη, πού τοῦ ἀνάβλυσε, φαίνεται, πάνω στόν ἀσυγκράτητο θυμό του, ἀπό τό ὑποσυνείδητο:

— Χαρμανιάζετε ἅμα δέ σᾶς κλέβουν!

Τήν πέταξε αὐτή τή φράση μέ τόση κακία, πού ἔλεες κι ἔφτυνε τό ἀκροατήριό του. Ἔνιωσα τό φτύμα στό πρόσωπό μου γλοιώδες, ἀνάλογο καί τό συναίσθημά μου.

Ἐκεῖνος κατέβηκε ἀπό τό πεζούλι, ὁ κόσμος σιωπηλός, κατηφής, ὅπως τή στιγμή ἐκφορᾶς νεκροῦ, ἄνοιξε πέρασμα. Ὁ Ἄρης κατευθύνθηκε στήν αἴθουσα, ἀσφαλῶς ἔχοντας συνειδητοποιήσει πώς ἦρθε σέ πλήρη σύγκρουση μέ τή θέληση τοῦ χωριοῦ.

Τόν ἀκολούθησα. Κοντά στό οἴκημα στάθηκε καί μ' ἀδύνατη φωνή μοῦ εἶπε:

— Μοῦ τήν ἔφερες! Μοῦ τήν ἔφερες μιά χαρά! Μοῦ τήν ἔσκασες καί μέ τό χωριό καί μέ τό λοχαγό καί μέ τό δάσκαλό σου! Καλά ἔλεγα ἐγώ νά τούς ἐκτελέσω στή Βράχα! Τό λάθος μου εἶναι πού σέ ἔστειλα ἐδῶ καί μοῦ τήν ἔστησες!

— Φωνή λαοῦ, τοῦ ἀπάντησα.

— Μά ἐγώ δέν τήν ἀκῶ, θά τούς τουφεκίσω!

Καί προχώρησε πρός τήν πόρτα. Ἐγώ δέν πρόλαβα νά μπῶ. Μέ φωνάξανε.

Στά «ξύλα», δηλαδή σέ φορεῖο αὐτοσχέδιο ἀπό δύο ξύλα, συνήθως κορμούς ἀπό κοντοέλατα καί μιά κουβέρτα, φέρανε στούς ὤμους τους τέσσερις ἀπό τίς Λογγές ἕνα νέο ἄντρα, τό μαραγκό Νίκο Σαξώνη. Καί τόν ἀπιθώσανε μόλις τώρα δά στό χῶμα μπροστά στό ἰατρεῖο τοῦ Μαλάμη. Σφάδαζε ὁ ἔρμος ἀπό τούς πόνους Εἶχε πάθει κρίση σκωληκοειδίτιδας, ὀξεία!

Οἱ Λογγές εἶναι μιά τοποθεσία πίσω ἀπό τήν Τσούκα μέσα σέ μιά ρεματιά - χωνί. πού τήν περικλείνουνε θεόρατοι βράχοι. Μιάμισι ὥρα ἀπό τό χωριό. Ὁ κατσικόδρομος, θεός νά σέ φυλάει! Κι ἀνήφορος πελεκητός καί κατήφορος ἀνάποδος. Ἐκεῖ πίσω ἀπό τόν ἥλιο καί τή ζωή ζούσανε μέ τά δεκαπέντε-εἴκοσι ψωροχωράφια τους —«λαθραῖα» κι αὐτοί καί ἐκεῖνα— τό λιγοστό καλαμποκάκι τους καί τήν πλούσια φτώχια τους, μέ τή γύμνια καί τήν ξυπολυσιά τους καί τά μπόλικα κουτσούβελά τους, πέντε οἰκογένειες. Ἀπό κεῖ τώρα φέρανε στά «ξύλα» τό παλικάρι, γιά νά τό δεῖ ὁ γιατρός. Καί πέσανε πάνω στήν... πίτα! Ὁ πατέρας τοῦ γιατροῦ, πού καθότανε ἀκόμα πετρωμένος στήν ἴδια θέση του στό πεζούλι τοῦ μαγαζιοῦ του, βέβαια δέν μποροῦσε νά ὑποκαταστήσει τό γιατρό. Ὁ ἄρρωστος βόγγαε καί φύσαε ἀπό τόν πόνο, οἱ δικοί του μέ τό δίκιο τους ἀγωνιούσανε γιά τή ζωή τοῦ ἀνθρώπου τους, ἤρθανε σ' ἐμένα, «σῶσε!»

Τελειότερο θέατρο ἀπό τήν ἴδια τή ζωή, ἔ, δέ γίνεται! Κι ἀπό μηχανῆς θεός ἐτοῦτος ὁ Σαξώνης!...

Μπῆκα στή σάλα, ὁ Ἄρης καθότανε μέ τόν Ἰάκωβο, τόν παπά. τό δάσκαλο, κι ἄλλους. οὔτε κέφι, οὔτε ξεκέφι μπορεῖς νά πεῖς ὅτι ἔδειχνε ἡ ψόφια συζήτησή τους.

—Τό καί τό! Ὁ ἄνθρωπος πεθαίνει, ἄσε τό γιατρό νά τόν δεῖ, ἀπευθύνομαι στόν Ἄρη.

Κεραμίδα! Ἔ, τοῦτο δέν τό περίμενε!

— Τί νά κάνει εἶπες;

— Νά ἐξετάσει τόν ἄρρωστο, ἁπλούστατα!

—Ποιός, μωρέ; Εἶσαι στά συγκαλά σου; Μαύρη ἐξέταση πού θά τοῦ κάνει!

Καί δέν βαστάχτηκε, τοῦ ἦρθανε γέλια, νά ἔτσι όπως δέν κρατιέται κανένας σέ μιά κηδεία ἀπό τοῦ νά γελάσει παρόλη τήν προσπάθεια πού κάνει νά συγκρατηθεῖ.

Καί πραγματικά, δέν μπορεῖς νά πεῖς πώς δέν ἔμοιαζε τούτη ἡ περίπτωση, παρόλο πού ἕνας ἄνθρωπος πονοῦσε, σάν τήν κωμική νότα μέσα σέ ἄλυτη ἀκόμα τραγωδία ἤ δράμα.

— Θά τοῦ κάμει, θά τοῦ κάμει, μήν ἔχεις ἀμφιβολία. Δῶσε τήν ἄδεια νά δεῖ τόν ἄρρωστο, εἴπανε ἐν χορῷ ἕνα γύρο οἱ ἄλλοι συγχωριανοί μου.

Ὁ Ἄρης εἶχε, μά τήν ἅγια ἀλήθεια, αἰφνιδιαστεῖ κι ἔδειχνε τήν ἀμηχανία τοῦ ἀνθρώπου πού δέν μποροῦσε ν' ἀποφασίσει στό λεπτό, τί νά κάνει μπροστά σ' ἕνα ἀναπάντεχο περιστατικό.

— Νά τόν δεῖ ἤ νά στείλουμε τούς ἀνθρώπους στή Φουρνά στό Φλωράκη; Ὁ ἄνθρωπος πεθαίνει, κάθε δευτερόλεφτο εἶναι κρίσιμο, λέγε!

Καί τά εἶπα αὐτά εἰλικρινά μέ τόνο ἐκβιαστικό, ἤ τοῦ ὕψους ἤ τοῦ βάθους!

Ὁ Ἄρης τό κατάλαβε, τό ἔδειχνε ἡ ματιά πού μοῦ ἔριξε, μαχαιριά! Μά βρέθηκε καί στενεμένος. Ἔμενε ἀνεπανόρθωτα, τρομερά ἐκτεθειμένος στή συνείδηση τῶν ἀνθρώπων, ἄν ἐμπόδιζε τήν παροχή ἰατρικῆς βοήθειας σ' ἕναν πού κινδύνευε ἡ ζωή του. Ἤξερε τήν ψυχολογία τῶν ἁπλῶν ἀνθρώπων. Καί τή χρειαζότανε μέ τό μέρος του ὁπωσδήποτε.

— Ποιά Φουρνά, ὁ ἄνθρωπος θά πεθάνει στή στράτα, τί εἶν' αὐτά πού λέτε; Καί βέβαια πρέπει νά τόν δεῖ ὁ γιατρός, πρόστεσε τή σταγόνα, πού χρειαζότανε ἡ λύση τοῦ δράματος, ὁ γέρο—Παπαδόπουλος.

Ὁ Ἄρης γιά ἕνα-δυό δευτερόλεφτα δέ μίλησε, ἔσιαχνε μέ τόν ἀντίχειρα τοῦ ἀριστεροῦ χεριοῦ του τό μουστάκι του μιά ἀπ' ἐδῶ, μιά ἀπ' ἐκεῖ, κοίταζε χάμω, μέσα του, φανερό, γινότανε μύλος! Ἔδειχνε ἀποκαμωμένος ἀπό κόπωση ψυχική. Πῆρε τόν ἀντίχειρα ἀπό τά χείλη του καί μέ φωνή σχεδόν ὀργίλη, ἀλλά χαμηλότονη εἶπε, χωρίς συγκεκριμένα ν' ἀπευθύνεται σέ κανένανε.

— Πές τους νά γκρεμοτσακιστοῦν ἀπό κεῖ. Καί νά κρυφτοῦν στά σπίτια τους. Νά μήν τούς ξαναδοῦν τά μάτια μου!

— Εὖγε! —ἀναφώναξε μ' ἐνθουσιασμό ὁ γέρο—δάσκαλος.

— Μπράβο, μπράβο! —εἴπαμε κι ἐμεῖς οἱ ἄλλοι.

—Κι ὁ γιατρός νά δεῖ ἀμέσως τόν ἄρρωστο, πρόστεσε ὁ Ἄρης.

—Νά πιοῦμε ἕνα τσίπρο εἰς ὑγείαν τοῦ καπετάνιου μας, πρότεινε ὁ δάσκαλος.

Ὁ Ἄρης κολακεύτηκε, χαμογέλασε, τοῦ εἶχε, ἀσφαλῶς, φύγει ἀπό τήν ψυχή κι ἐκεινοῦ ἕνα βάρος!

— Δέ χρειάζεται, δέ χρειάζεται, εἶπε μέ κουρασμένη φωνή. Τά ρακοπότηρα, ὅμως, γεμάτα, εἶχανε κιόλας ὑψωθεῖ στήν ὑγεία του.

Ἐγώ ἔνιωσα ἕνα ἄγχος νά φεύγει ἀπό μέσα μου.

—Πῶς τά πᾶς μέ τούς ἐνορίτες σου, παπά μου, ρώτησε ὁ Ἄρης τόν παπα-Σεραφείμ Ντότσικα, προφανῶς νά στρέψει τήν κουβέντα σ' ἄλλα θέματα, νά ξεδώσουμε ὅλοι μας.

— Καλά, καλά. Δόξα τῷ Θεῷ, καλά.

— Σοῦ δίνουν ὅλοι τό δίκιο σου;

—Ἔ, εἶναι καί φτωχολογιά... Ἄς εἶναι καλά τό τσαπί κι ὁ Μεγαλοδύναμος πού τοῦ δίνει ὑγεία. Καί παπάς καί ζευγάς!

— Στή Βράχα βγάλαν νέο κοινοτικό συμβούλιο. Νά βγάλετε κι ἐσεῖς.

—Νά βγάλουμε, γιατί νά μή βγάλουμε; —συμφωνήσανε οἱ παρόντες Κλειτσιῶτες στήν πρόταση τοῦ Ἄρη.

— Τότε, νά πᾶμε, τί νά χάνουμε τήν ὥρα μας, πρότεινε ὁ Ἄρης, σηκωθήκαμε.

Ἡ πλατεία ἐντελῶς ἄλλη εἰκόνα, ἄλλη ἀτμόσφαιρα, ἄλλη διάθεση.

Γύρω-γύρω ἀπό τή γνώριμή μας καρυδιά καθόντανε τώρα χωρικοί, ὅπως τό συνηθίζανε μετά τή λειτουργία τίς Κυριακές, τραβούσανε ἥσυχα-ἥσυχα, ραχατλήτικα, θά ἔλεες, τά ντόπιας παραγωγῆς τσιμπούκια τους καί λακερντίζανε. Ὁ γέρο-Μαλάμης ξεστοίχειωσε ἀπό τήν πόρτα τοῦ μαγαζιοῦ του, ἔφυγε. Στά «ἀμφί» σκαλοπάτια τοῦ παλιοῦ σκολειοῦ σταφυλιάζανε οἱ σκούτινες πατατοῦκες, πού ἄν ἤτανε ἀθηναϊκές χλαμύδες καί τά λίθινα σκαλοπάτια μάρμαρο, θά νόμιζες πώς εἶσαι σέ ἀθηναϊκή ἀγορά ἤ στήν Πνύκνα ἔτσι πού ἁπλώνουνε ἀρχαιοελληνικά τήν ἀρίδα τους ἐτοῦτοι. Ντουμανιάζανε καί τοῦτοι ἐδῶ οἱ Κλειτσιῶτες τίς στριμμένες μέ χοντρόχαρτο ἐφημερίδας τσιγάρες τους καί κόβανε παπαρδέλες. Στό μακρύ πεζούλι, πού τό χρησιμοποιούσαμε γιά δημόσιο βῆμα καί πού ἀποτελοῦσε τό ὁρόσημο —λίαν ἀμφισβητούμενο— τῆς πλατείας καί τῆς «αὐλῆς» τοῦ μαγαζιοῦ τοῦ Μαλάμη, καθόντανε ἀραδιαστά, ὅπως οἱ κότες στό πατάρι τῆς κούρνιας τους, κάμποσοι, κουνούσανε τά κρεμασμένα πόδια τους, χαχανίζανε, ἀερολογούσανε —δικαιολογημένοι ὕστερ' ἀπό τόσα! Στό κέντρο, στίς ἄκρες τῆς πλατείας πηγαδάκια ἐδῶ, ἁλωνάκια ἐκεῖ ἀπό τέσσερις κι ἀπό πέντε καί περισσότερους. Ἐδῶ, κάποιος χαλαμπου-

ρίζει, οἱ ἄλλοι γελοῦνε, μερικοί σγαρλίζουνε τό χῶμα μέ τίς ἄκρες τῶν ματσουκιῶν τους, ἄλλοι ξεκουκίζουνε τό κομπολόι τους ἤ παίζουνε στά δάχτυλα τήν ἀλυσιδίτσα τους. Παραπέρα, σοβαρή ἡ συζήτηση, μπορεῖ γιά κάποια ἀγροζημιά, μπορεῖ γιά κοινοτική ὑπόθεση, μπορεῖ γιά ὅ,τι συνέβη, «νά κλέφτηκε τό στάρι;», «ποιός τό ἔκλεψε;», «ποιός φώναξε τό θάνατος;»

Σκόρπιοι καί πολλοί ἀντάρτες μέσα στίς παρέες συμμερίζονται τή γενική ἱκανοποίηση ἀπό τή λύση πού δόθηκε.

Κι ὁ καιρός ξάνοιξε ἀρκετά, ὡς καί ἥλιος φάνηκε.

Οἱ χωρικοί γυρίσανε τά μάτια κατά μᾶς, πού τραβούσαμε γιά τό πεζούλι - δῆμα, γνέψαμε νά συγκεντρωθοῦνε.

Ὁ Ἄρης εἶπε πέντε-δέκα λόγια γιά τήν ἀνάγκη νά ἔχει τό χωριό ἐκλεγμένο καί τῆς ἐμπιστοσύνης του κοινοτικό συμβούλιο, πρότεινε νά συνταχθοῦνε σέ τριάδες καί νά κάνουνε ὑποδείξεις ὑποψηφίων. Κι ἐδῶ δέν προλάβαμε γιά καμιά προετοιμασία. Ἔτσι αὐτοσχέδια κάμαμε μερικές προτάσεις, γίνανε κι ἀπό τόν κόσμο ὄχι καί λίγες. Μέτραγε, ἄν θυμᾶμαι καλά, ὁ δάσκαλος Γαβριήλ Κατσόγιαννος τά χέρια πού ὑψωνόντανε σέ θετικό ψῆφο. Ἐδῶ ἡ διαφορά ἀνάμεσα σέ κεῖνον πού πῆρε τούς λιγότερους ψήφους καί σ' ἐκεῖνον μέ τούς περισσότερους, ἔφτασε, ὅπως μοῦ ἔμεινε στή μνήμη, ἑξήντα καί πάνω ψήφους. Οἱ Κλειτσιῶτες ψηφίσανε μέ συνειδητοποιημένο τό γεγονός, ὅτι εἶναι ἀπολύτως ἐλεύθεροι νά ἐκλέξουνε ὅποιονε θέλανε. Αὐτό, ὅμως, δέν σήμαινε πώς ἐκλέξανε καί τούς πιό κατάλληλους. Στήν οὐσία βγάλανε γιά κοινοτικό συμβούλιο τά ἴδια πρόσωπα, πού εἴτε ἤτανε καί πρίν ἤ χρηματίσανε παλιότερα κοινοτικοί σύμβουλοι καί πρόεδροι τῆς κοινότητας. Καί ἡ δύναμη τῆς συνήθειας καί οἱ δεσμοί καί ἡ πεποίθησή τους ὅτι τοῦτοι ἤσανε οἱ καταλληλότεροι, συντελέσανε. Ἱκανός καί κατάλληλος, δέν εἶναι ἔννοιες ταυτόσημες. Ἐν πάσει περιπτώσει! Ἡ λαϊκή ἐτυμηγορία σεβαστή. Ἔτσι ξαναμπῆκε αἱρετός στό κοινοτικό συμβούλιο ὁ γνώριμός μας ἀπό προηγούμενες σελίδες κοινοτοπατέρας Κώστας Σαμαράς.

Βγάλαμε καί νέα ἐπισιτιστική ἐπιτροπή. Ἐπιπλέον δέ ἀπό ὅ,τι εἴχαμε κάνει στή Βράχα, ἐδῶ στόν Κλειτσό βγάλαμε τριμελή ἐκκλησιαστική ἐπιτροπή, στή θέση τῆς παλιᾶς ἐνοριακῆς, καθώς καί τριμελή σχολική ἐπιτροπή, στή θέση τῆς σχολικῆς ἐφορίας.

Τήν ὥρα πού γινόταγε ἐκλογή τῆς ἐκκλησιαστικῆς, ὁ Ἄρης ἔλεγε, φωναχτά, τόν ἀκούγανε πολλοί: «Νά πλερώνετε τόν παπά σας. Πῶς θέλετε νά ἔχετε παπά χωρίς νά τόν πλερώνετε; Δέν εἶναι διακονιάρης ὁ παπάς, εἶναι παπάς! Κι ἐσεῖς τόν κάνατε ζευγά. Ἡ παπάς ἤ ζευγάς, δέν τό ξέρετε;»

Καί στόν Κλειτσό κάμαμε τή μέρα αὐτή ἁπλή ἀλλαγή προ-

σώπων στούς παλιούς θεσμούς. Καί γιά μερικούς μάλιστα, όχι γιά όλο τόν Κλειτσό. Ἡ ἐκκλησιαστική ἐπιτροπή παραδείγματος χάρη, ἀφοροῦσε μόνο τό Μεσοχώρι, ἀφοῦ ἡ Κορίτσα κι ὁ Πλάτανος ἔχουνε δικές τους ξεχωριστές ἐνορίες καί παπάδες. Γιά τίς ἐνορίες τῶν δυό συνοικιῶν δέν ἔγινε λόγος κι οὔτε θίξαμε τίς ἐνοριακές τους ἐπιτροπές. Ἡ σχολική ἀφοροῦσε τό σχολειό τοῦ Μεσοχωριοῦ, ὅπου φοιτούσανε καί τά παιδιά ἀπό τόν Πλάτανο. Κι ὄχι καί τό σχολειό τῆς Κορίτσας, τή σχολική ἐφορία τῆς ὁποίας ἀφήσαμε ὅπως ἤτανε, κανένας δέν τή θυμήθηκε!*

Αὐτή, λοιπόν, ἤτανε καί ἡ ἐκλογή στόν Κλειτσό. Πού ὁπωσδήποτε δέν ἤτανε οἱ νέοι θεσμοί, ὅσο κι ἄν ἀποτελοῦσε, μετά τή Βράχα, ἀναμφίβολα ἕνα ἀκόμα ποσοτικό βῆμα πρός τή σύλληψή τους. Τά σῦκα, σῦκα!

Τό βραδάκι τῆς ἴδιας μέρας κι ὕστερ' ἀπ' τό δεῖπνο, ὁ Ἄρης μοῦ ξεφύτρωσε ἄλλο φασούλι. Δίπλα στό σπίτι τοῦ γιατροῦ εἶναι τῆς χήρας Θεογιάννενας. Τό ἴδιο ψηλό καί μεγάλο σπίτι. Μόνο ὄχι τό ἴδιο ὅσο ἀφορᾶ τό ἔχει.

—Μοῦ εἶπανε ὅτι στό σπίτι αὐτό εἶναι κρυμμένο τό στάρι, νά πᾶμε νά κάνουμε ἔρευνα.

—Φτού κι ἀπ' τήν ἀρχή; Καί ποιός σοῦ τήν ἔσκασε ντάλλικα, ρώτησα τόν Ἄρη.

—Τί κάνουμε; Νά πᾶμε, ἐπίμενε.

—Τί κάνουμε; Γινόμαστε ρεζίλι στό χωριό. Ξέρεις ποιά εἶναι ἡ Θεογιάννενα; Ἀδερφή τῆς δεύτερης γυναίκας τοῦ γέρο—Κατσόγιαννου, τοῦ πατέρα τοῦ λοχαγοῦ. Στά μαχαίρια οἱ δυό οἰ-

---

* Στήν ἔκδοση «Ἄρης Βελουχιώτης», τ. Β΄, σ. 206, γράφονται καί τά ἑξῆς:

«Στίς 9 Ὀκτωβρίου 1942 ὁ Ἄρης μέ τά 35 παλικάρια του διέλυε καί ἀφόπλιζε τό πρῶτο τμῆμα χωροφυλακῆς, στή Φουρνά τῆς Εὐρυτανίας καί καταργοῦσε τό εἰρηνοδικεῖο.

Δυό μέρες ἀργότερα στίς 11 Ὀκτωβρίου, ὁ Ἄρης ἔμπαινε στόν Κλειτσό, ὅπου τό ΕΑΜ (πού ἀριθμοῦσε τότε 6 μέλη), τοῦ ἔθεσε τό ζήτημα τῆς δημιουργίας τοῦ θεσμοῦ τῆς αὐτοδιοίκησης σάν μέσο ἀντικατάστασης τῶν τοπικῶν ἀρχῶν.

«Τό ἑτοιμόρροπο σχολειό, ἡ ἐγκαταλειμμένη ἐκκλησιά καί τό ἀφανισμένο δάσος ζητοῦνε τούς προστάτες τους» —δήλωσαν οἱ Κλειτσιῶτες στόν Ἄρη, ὁ ὁποῖος ὄχι μόνο συμφώνησε μέ τήν πρόταση αὐτή, ἀλλά καί ζήτησε νά γίνουν ἀμέσως ἐκλογές γιά τήν ἀνάδειξη τῶν λαϊκῶν ἐπιτροπῶν αὐτοδιοίκησης.

Τήν ἑπόμενη, 13 Ὀκτωβρίου, ὁ Ἄρης πηγαίνοντας στό χωριό Χόχλια ἔθετε ἤδη τό ζήτημα τῆς ἐκλογῆς τῆς λαϊκῆς αὐτοδιοίκησης καί ἀνέθετε στόν ὑπεύθυνο τοῦ Ε.Α.Μ. Τάκη Βασιλάκη νά συνεννοηθεῖ γιά τό ζήτημα αὐτό μέ τούς ὑπεύθυνους τοῦ Κλειτσοῦ». Παραμυθιῶν τό ἀνάγνωσμα συνέχεια!

κογένειες κι ἐσύ τήν πατᾶς, ὅτι ὁ γιατρός, ὁ ὑποτιθέμενος κλέφτης, θ' ἀκούμπαε τά κλοπιμαῖα ἐκεῖ πού στά σίγουρα ἔβαζε τό κεφάλι στόν ντρουβά.

—Ὁ διάολος ἔχει πολλά ποδάρια, μπορεῖ ἕνα νά τό πατήσει στό λυχοσίδερο. Ὕστερα, ποῦ ξέρεις, ἄν δέ σκέφτηκε ὅπως ἐσύ ἀπό τήν ἀνάποδη; «Ἐδῶ δέν πάει ὁ νοῦς τους», ἔψησε τή Θεογιάννενα. Νά πάρουμε καί τό δάσκαλο νά πᾶμε, κάτι μοῦ λέει μέσα μου.

Πήγαμε. Ἄνθρακες! Ἴσα πού τρομάξαμε τήν ἥσυχη γυναικούλα.

— Αὐτά παθαίνει ὅποιος δέν ξέρει πρόσωπα καί πράγματα, τοῦ εἶπα φεύγοντας ἀπό τῆς Θεογιάννενας.

Δέ μίλησε. Κι ἔτσι σά νά μᾶς πότισε ἡ Θεογιάννενα τ' αμίλητο νερό, κατεβήκαμε γιά τό παλιό σχολειό. Ὁ γέρο- δάσκαλος ἀποχαιρέτησε τόν Ἄρη μέ φανερή συγκίνηση, καληνύχτισε, ἔφυγε.

Γιατί, ἄραγε, ὁ Ἄρης ἐπίμενε νά κάμουμε αὐτή τήν ἔρευνα; Τό θέμα τῆς ἐκτέλεσης τῶν ἐνόχων, κατά τήν ἄποψη τοῦ Ἄρη, γιά τήν κλεψιά εἶχε λήξει κι εἶμαι βέβαιος πώς ὁ Ἄρης δέν εἶχε καμιά πρόθεση νά ἐπανέρθει κι ἄν ἀκόμα βρίσκαμε στῆς Θεογιάννενας ὅ,τι, ἴσως, προσδόκαε.

Ἄλλα, ἤτανε, προφανῶς, τά κίνητρά του.

Ἔνιωσε, νομίζω, μειωμένος ἀπέναντι στό χωριό. Ἰδιαίτερα, ἴσως, ἀπέναντι στόν Ἰάκωβο. «Πρός τί μιά τόσο σκληρή, ἀπάνθρωπη μεταχείριση, ὅταν, μάλιστα, δέν ὑπήρχανε ἁπτές ἀποδείξεις; Τό χωριό δέν πείστηκε ὅτι αὐτοί οἱ τέσσερις κλέψανε.»

Ἄν ἔβρισκε, ὅμως, ὅπως κάποιος καχόβουλος τοῦ ὑπόδειξε, κρυμμένο ἐκεῖ τό σιτάρι; Ἄ, τό πράγμα θά ἤτανε ἐντελῶς διαφορετικό. «Εἴδατε; Τούς πιάσαμε στά πράσα! Ἐσεῖς θέλατε νά τούς ἀφήσω. Σεβάστηκα τή θέληση τοῦ χωριοῦ, ἀλλά νά ξέρετε, ὁ Ἄρης δέν πέφτει ἔξω. Κλέψανε καί παρακλέψανε! Καί τούς ἄξιζε καί τό ματσούκι πού φάγανε κι ἡ κατάσχεση τοῦ δικοῦ τους, ἀπ' τ' ἀμπάρια τους σταριοῦ δικαιώνεται».

Εἶχε τύψεις, γιατί ὄχι; Καί τήν ἀπόδειξη αὐτῶν τῶν τύψεων θά τή βροῦμε σέ ἄλλη περίσταση. Ἀναζητοῦσε, συνεπῶς, μιά ἀποστομωτική ἀπάντηση στόν ἔλεγχο τῆς ἴδιας τῆς συνείδησής του; Κι αὐτό ἴσως.

Τέλος, ὁ Ἄρης δέν μποροῦσε νά μήν ὑπολογίζει σέ μιά συνέχεια καί περιπλοκή ἀκόμη τῆς ὑπόθεσης σέ βάρος του ἀπό τό ἐνδεχόμενο νά τόν καταγγείλει ἡ Κ.Ο. Εὐρυτανίας —πάλι μπροστά του ὁ Μπαχόλας!— στήν ΚΕ τοῦ ΚΚΕ γιά αὐθαιρεσίες καί ὠμότητες. Τυχόν ἀνεύρεση τοῦ κλεμμένου σταριοῦ ἐκεῖ δίπλα στό

σπίτι τοῦ γιατροῦ, τί ἄλλο ἰσχυρότερο ἐπιχείρημα στήν ἀντιμετώπιση τῶν κατηγοριῶν;

Ἀλλά κι ἐδῶ, τζίφος!

Στό γραφεῖο τοῦ σχολειοῦ μείναμε ὥς ἀργά τή νύχτα. Ὁ Ἄρης, ὁ Περικλής, ὁ Θάνος, οἱ ἀδερφοί Κατσόγιαννοι Σοφοκλής καί Γαβριήλ κι ἐγώ. Ὁ Γαβριήλ, πού τό μεχότανε κι ὁ ἴδιος, ἔφερε ἕνα μπουκάλι τσίπουρο καί καρύδια μέ σταφίδες. Τό κέφι πῆρε ἀπάνω στά γρήγορα, «δάι-δάι, ἔρμο ρακί πῶς γαργαλάει!»

Ὁ Ἄρης κι ὁ Περικλής μερακλωθήκανε πές, πήρανε ἀδόζο παλιά ἐπαναστατικά τραγούδια, ὄμορφα πού τά λέγανε! Στό ἴδιο κέφι κι ἐμεῖς οἱ ἄλλοι κρατούσαμε ἕνα εἶδος σιγόντου ἴσου, θεός νά τό ἔχανε, κακόφωνα καί φάλτσα. Πολλά τά ἄκουγα γιά πρώτη φορά, μέ κατασυγκινούσανε! Ἁπλός, ἁπαλός, μειλίχιος, εὐχάριστος κι ἐγκάρδιος ὁ Ἄρης, τόσο ἀνθρώπινος! Ἔλεες καί δέν ἤτανε ποτέ ἐκεῖνος ὁ πρωινός σήμερα, πού μοῦ πέταξε μέ κακία «δέ θά γίνει αὐτό πού θέλεις ἐσύ, θά γίνει αὐτό πού θέλω ἐγώ» ἤ κι ὁ μόλις μεταμεσημεριανός ἀκόμα, πού πρόσβαλνε ἕνα ὁλόκληρο χωριό, λέγοντας ἀπερίσκεφτα στόν κόσμο «χαρμανιάζετε, ἅμα δέ σᾶς κλέβουν»!...

Ὦ, θά Σέ κρατῶ στό θυμητικό καί στήν ψυχή μου ὁλοζωῆς, Ἀλησμόνητε, Ἀγαπημένε μου Σύντροφε καί Συναγωνιστή τῶν ὡραιότερων ἀγώνων τῆς γενιᾶς μας, ὡς Σέ γνώρισα σέ τούτη τή δικιά Σου στιγμή, ὅτ' ἤσουνε τούτη ἀληθινός, ὁ Ἐσύ! Θά Σέ θυμᾶμαι, «ἄκου, ἄκου κι ἐτοῦτο! Περικλή, ἄντε νά τό πάρουμε ἀδόζο, μή μᾶς ἀκοῦνε κι ἀπ' ὄξω...»

> «*Ψηλά ἀπ' τῆς Ρωσίας τά χιόνια,*
> *πού πάντα φυσάει ὁ βοριάς,*
> *τά σύννεφα διώχνει τά αἰώνια*
> *πνοή μιά γλυκιά λευτεριᾶς...*
> *ὤωω, φύσ' ἀγέρα τοῦ βοριᾶ,*
> *φύσα νά φέρεις λευτεριά!...*»

Πολύ πρέπει ν' ἀγάπησες τοῦτο τό τραγούδι καί τόειπες τόσον ὄμορφα καί μέ τέτοιο μεράκι ἐκεῖνο τό βράδυ!

—Ἀληθινά, «διττός», ἄς τό πῶ ἔτσι, ἦταν ὁ Ἄρης; —μοῦ 'χανε τήν ἐρώτηση αὐτή στή Γιούρα ἕνας σύντροφος, πρώην μέλος τῆς Ἐπιτροπῆς Πόλης Πειραιᾶ τοῦ ΚΚΕ, ὅταν διάβασε τό χειρόγραφό μου.

— Ἐγώ, τοῦ ἀπάντησα, χρέος ἔχω νά δώσω τά ἔργα καί τά λόγια του. Τίς πράξεις του, ὅπως γίνανε, τά λόγια του, ὅπως εἰπωθήκανε. Κι ἐσύ κι ὁ καθένας, κρίνετε!

Κι ἡ δική μου γνώμη ἀπό τή γνωριμιά μαζί του ὄχι ὅταν πιά

ήτανε καπετάνιος τοῦ Γενικοῦ καί πιότερο ὥριμος καί στήν εὐθύνη, ὄχι μετά τή «σαπουνάδα» τῆς 'Αθήνας, ἀλλ' ἀπ' τήν πρώτη περίοδο, τήν «ἀντάρτικη», τή «στοιχειακή».

Μέσα στόν Ἄρη, ὅπως στόν κάθε ἄνθρωπο, καί ξέχωρα στίς δυνατές φυσιογνωμίες σεισμικῶν στιγμῶν τῆς Ἱστορίας, ὅπως τέτοια μορφή καταξιώθηκε ὁ Βελουχιώτης, φτερουγίζανε πολλοί ἀγγέλοι, μά καβαλικεύανε πισωκάπουλα τήν ψυχή του κι ἀρκετοί διαβόλοι. Ἁρπαζόντουσαν στά χέρια Ἀρχαγγέλοι κι Ἑωσφόροι! Ἀντιφάσεις ἐντός του κι ἀπότομες μεταπτώσεις ἀπ' τή μιά στήν ἄλληνε ἄκρη, δέν ἤσανε ἀπό τά γνωρίσματα χαραχτήρα πού ἀπουσιάζανε ἀπ' τόν Ἄρη. Θά τό δοῦμε αὐτό καί στή γνωστή σύσκεψη καπεταναίων στή Λαμία τό Νοέμβρη τοῦ 44. Θά τό ἐπισημάνουμε καί στήν τραγικότερη στιγμή τῆς Ἀντίστασης, τή Βάρκιζα —ὑπόγραψε τή διαταγή τῆς διάλυσης τοῦ ΕΛΑΣ κι ὕστερα ξεκίνησε γιά νέο ἀντάρτικο!

Πόσο διαφορετικά, ἴσως, νά γινότανε, ἄν, ὅταν ὁ ΕΛΑΣ ὑπῆρχε ἀκέριος ἀκόμα, ἀρνιότανε νά ὑπογράψει! Κι ἄς τόν ἐστήνανε ἀκόμα καί στόν τοῖχο! Μπορεῖ, ὅμως, νά σωνότανε ἡ Ἑλλάδα, νά ξυπνοῦσε τίς συνειδήσεις τῶν Ἑλλήνων κομμουνιστῶν.

Καί μιά ἄλλη περίπτωση προσωπικῆς μου ἀντίληψης. Τήν παραμονή τῆς μέρας πού θά «κήρυχνε» τό νέο ξεκίνημά του, πήγαμε, ὁ Τάσος Λευτεριάς κι ἐγώ, νά τόν δοῦμε καί νά τόν ἀποχαιρετήσουμε στή Φτέρη Φθιώτιδας. Μείναμε μαζί του ἴσαμε ἀργά τή νύχτα. Οὔτε λέξη δέν μᾶς εἶπε, οὔτε λέξη γιά τά σχέδιά του. Καί τήν ἄλλη μέρα τό πρωί μοῦ ἔστειλε ἄνθρωπο στήν ἕδρα τῆς XIII Μεραρχίας νά τοῦ δώσω πολύγραφο καί γραφομηχανή καί νά τόν ἀκολουθήσω....

Μ' ἄς ξαναγυρίσουμε στό γραφεῖο τοῦ σχολειοῦ τοῦ Μεσοχωριοῦ.

Ἀνάμεσα στά τραγούδια καί στά ποτηράκια, «μεταξύ τυροῦ καί ἀχλαδιοῦ», ὅπως λένε, λέγαμε γιά τό ἕνα, λέγαμε γιά τό ἄλλο. Ἀλλά γιά νέους θεσμούς, γιά νέα κρατική μορφή, γιά νέο κράτος, ἄν θέτε, μήτε λέξη! Καί παρά τήν καυτή ἐμπειρία μας τῶν τριῶν - τεσσάρων ἡμερῶν, πού γιά ν' ἀποχτηθεῖ σέ ἄλλους ἥσυχους καιρούς θά χρειαζόντανε, προφανῶς, χρόνοι. Μήτε λέξη οὔτ' ἀπ' ἐκεῖνον, οὔτ' ἀπό μένα. Οὔτ' ἐκεῖνος, οὔτ' ἐγώ εἴχαμε ἀκόμα συλλάβει τό νέο Μήνυμα.

Τό πρωί χωρίσαμε. Συνέβγαλα τούς ἀντάρτες ὥς ἔξω ἀπό τό χωριό, μόνος, κόσμος δέν ἦρθε, ἤτανε καί πρωί. Φιληθήκαμε ξανά μέ τούς ἀντάρτες. Κι ὅταν τόν ἀποχαιρετοῦσα ἀγκαλιάζοντάς τον, εἶπα ἀνάμεσα σοβαρά κι ἀστεῖα:

— Πιστεύω νά μή μέ χρειάζεσαι νά ἔρθω μαζί σου καί στ' ἄλλα χωριά τοῦ βιλαετιοῦ μου, δέν εἶν' ἔτσι;

—Όχι, όχι, έχεις τό λόγο μου, μού άπάντησε γελώντας. Είλικρινώς σκέφτομαι νά μήν ξαναμπώ σέ δικό σου χωριό κι έτσι δέ θά μού τήν ξαναφέρεις. Πατσίσαμε;

— Γιαυτό ή έπειδή χαρμανιάζουμε άμα δέν μάς κλέβουν; Στό θεό σου μωρέ, ήταν κουβέντα αύτή καί σέ ποιόν τήν πέταξες, στό λαό; Πάσχει, λοιπόν, άπό κλεπτομαζοχισμό ό λαός μας, αύτό πιστεύεις;

Πειράχτηκε, «θά μού τήν άνάψεις μέ χαμιά έκθεση;» —ρώτησε. *

—Δέν τό συνηθίζω, μεϊνε ήσυχος! Περασμένα, ξεχασμένα!

—Κι έσύ δέ φταις, πού μ' έπρηξες, πού μ' έφερες στό άμήν νά τό πώ;

—Σπρώξε με νά πέσω! Άντε, ώρα σας καλή!

— Γειά σου καί καλήν άντάμωση! Καί πές στό γιατρό σου νά μήν τό χρωστάει στόν Άρη, θά τόν μουσκετάριζα! Νά τό χρωστάει, πές του τοῦ έρίφη έσένα καί τοῦ Ίάκωβου. Καί σ' έκείνον τόν παμπόνηρο τό γέρο - δάσκαλο. Ώραίος γέρος, πολύ μοῦ άρεσε. Καί γερό ποτήρι, άν δέν κάνω λάθος. Έτσι, λοιπόν νά τοῦ πεϊς τοῦ φιλαράκου μας.

—Στό χωριό νά λές καί στήν όργάνωση... Καί παρόλα όσα λές, δέ σ' είχα, σέ βεβαιῶ, ίκανό γιά ένα τέτοιο λάθος. .

— Κουραφέξαλα! Άι, γειά σου!

—Γειά σου, στό καλό!

Γύρισα πίσω. Μπροστά στή φάλαγγα, πού κατηφόριζε γιά τό ποτάμι καί ξεμάκραινε, κάποιοι είχανε κέφι, τό πήρανε:

Έλληνες άκολουθεϊσιε
τῶν άνταρτῶν τή φωνή...

Κι ή σημαία άνέμιζε περπατώντας κι αύτή...

Ένιωθα μιά κούραση, άληθινή κόπωση! Τά νεῦρα μου λασκάρανε σιγά-σιγά, τά γόνατά μου λυγίζανε. Έφτασα στήν πλατεία, ψυχή δέν ύπῆρχε! Βουβαμάρα σέ φόβιζε! Κι οί έγνοιες, έκατό όκάδες άλάτι στήν πλάτη μου! —πάει πιά ή ψυχική ένότητα τοῦ χωριοῦ, ένας φώναξε καί «θάνατος», θά τοῦ τό ξεχάσουνε; Πάει κι ό πρῶτος ένθουσιασμός γιά τό άντάρτικο, ά, κανένας δέ συγχωρεϊ τήν άδικία καί τίς ώμότητες. Καί τό κῦρος μας, πάει κι αύτό, τσαλακώθηκε! Καί τό φιλότιμό μας, χμ, τό ξεροπρατσάλισε τοῦτος ό καπετάν-ένας.

Ναί, καπετάν-ένας! Δέν έπαιρνε τό χέρι κανενοῦ! Δέ ρωτοῦ-

* Καί δέν έκαμα ποτέ έκθεση καί γιά τά γεγονότα έκεϊνα. Άχρες - μέσες εἶπα στόν Μπαχόλα μόνο τό Φλεβάρη τοῦ 1943, πού άνταμώσαμε καί κάμαμε γράμμα στήν ΚΕ τοῦ ΚΚΕ ζητώντας νά ξαναγυρίσει ό Άρης στή Ρούμελη.

τε κανένανε, ἀπό τούς δικούς του ἐννοῶ. Μόνος του ἀποφάσιζε, μόνος του ἔκρινε, μόνος του ἔδερνε! Μόνος του —γιαυτό κι ἔκανε τέτοια λάθη. Ἄν λειτουργοῦσε στό τμῆμα του ἡ δημοκρατία κι ἡ συλλογική σκέψη, ἡ συλλογική εὐθύνη, ἄν ἔδινε δυνατότητα στό διάλογο, σέ καμιά περίπτωση, βέβαια, δέ θά γινότανε ὅ,τι ἔγινε στή Βράχα μέ τούς κρατούμενους. Μά ἡ εὐθύνη δέν μπορεῖς νά πεῖς πώς βάρυνε μόνο αὐτόν τόν ἕνα. Βάρυνε καί τούς ἄλλους γύρω του, τούς κομμουνιστές τοῦ τμήματος κατά πρῶτο λόγο, τήν ὀργάνωση, ἄν εἶχε. Αὐτοί χρωστούσανε νά τοῦ βάλουνε θεογνωσία, νά τόν βάλουνε στήν κομματική τάξη, στή συλλογική εὐθύνη. Ὄχι μόνο δέν τό κάνανε στήν περίπτωση τούτη, τουλάχιστο, μά συνεργούσανε μέ τήν ἀπεμπόληση τῶν δικαιωμάτων τους. Καί κάτι χειρότερο: θαυμάζανε. Μερικοί ἀργότερα καί θά μιμηθοῦνε.

Ἕνας ἐκεῖνος, θά μποροῦσες νά πεῖς «ἰδού ὁ ἔνοχος», ἀμ' δέν εἶν' ἔτσι! Ὁ ἕνας αὐτός δέν εἶναι ὁ ὅποιος - ὅποιος. Ὅπως κι ἡ παπαδιά δέν εἶναι σάν τίς ἄλλες τίς γυναῖκες ἑνός χωριοῦ, ἀνώνυμες. Εἶναι ἡ «παπαδιά τοῦ τάδε τοῦ τάδε χωριοῦ». Καί τήν παροιμία, ἀπόσταγμα τῆς λαϊκῆς σοφίας, τήν ξέρεις, ἀναγνώστη: «τετοιώνεται ἡ παπαδιά; —τά πληρώνει τό χωριό!» Θά πληρώσουμε ὅλο «τό χωριό» γιά κάτι τέτοια καί ἄλλα.

Ἀνέβαινα τόν Πετρωτό, τόν ἀνήφορο ἀνάμεσα στό Μεσοχώρι καί Κορίτσα, καί δέν μποροῦσα νά ξεφορτωθῶ τουλάχιστο γι' αὐτή τή στιγμή, τό βάρος τῆς σκέψης: «πρέπει νά βάλουμε μονομιᾶς φραγμό στό ζορμπαλίκι καί στό ἐτσιθέλω, πῶς; Νά μήν ἀνακατεύονται, πρίν ἀπ' ὅλα, οἱ ἀντάρτες στά ζητήματα τοῦ χωριοῦ, πού οὔτε καί τά ξέρουνε, ξενόφερτοι ὅπως εἶναι καί διαβατικοί».

Σάν ἔφτασα σπίτι εἶπα νά σημειώσω τοῦτες τίς σκέψεις μου, νά τίς βάλω σέ τάξη. Ἀλλά, τό πνεῦμα πρόθυμον, ἡ σάρξ ἀσθενής! Νά κοιμηθῶ, νά κοιμηθῶ, τίποτα ἄλλο δέν ἤθελα, τίποτα ἄλλο δέν μποροῦσα!

* * *

Καί τό σιτάρι; Δέν πίστεψα ποτέ, τό ξανατονίζω, πώς ἐκεῖνοι οἱ τέσσερις συγχωριανοί μου, πού εἶδανε στ' ἀληθινά τό χάρο μέ τά μάτια, κλέψανε. Κι ὥς τό τέλος τοῦ 1959, πού βγῆκα ἀπό τίς φυλακές, εἶχα ἰσχυρές ἐπιφυλάξεις καί γιά τό ἄν ἔγινε πραγματικά κλεψιά. Κι ἀπό τά πρῶτα θέματα, γιά τά ὁποῖα ἐνδιαφέρθηκα μετά τήν ἀποφυλάκιση, ἤτανε καί τό «σιτάρι τοῦ Κλειτσοῦ» —τά χειρόγραφά μου περιπλανιόντανε, μά δέν ἔχανα τήν ἐλπίδα νά τά βρῶ μιά μέρα.

Κι έμαθα καί καταπλάγηκα —φτού! Καί νά μᾶς πάρει ὁ διάολος καί νά μᾶς ἀλέσει ὅλους μας! Καί τόν Ἄρη κι ἐμένα καί τ' ἀντάρτικα δαιμόνια καί τοῦ Ἀριστείδη καί τοῦ Θάνου.

—Πέθανε ὁ Κώστας Πανοζάχος, τόν θυμᾶστε; Ἕνας ἀπό κείνους, πού βάλαμε νά φυλάξουνε τήν ἀποθήκη μέ τό σιτάρι τήν τελευταία βραδιά κι ὁ φορτωτής κατά τή διανομή. Ἕνα ντερέκι ίσαμ' ἐκεῖ πάνω! Μά ὁ Ἅγιος Πέτρος ζυγιάζει ψυχές κι ὄχι κορμιά. Κι αὐτές, κατά τά ρήματα ζυγίζουνε τό ἴδιο, τοῦ βασιλιᾶ καί τοῦ στρατιώτη, τοῦ πλούσιου καί τοῦ πένητα —τό ἴδιο! Ἐντρομος τό ξύλο τοῦτο τό ἀπελέκητο ὁ Πανοζάχος, ὅτι θά παραδώσει ψυχή ἁμαρτωλή καί εἰς τό πῦρ τό ἐξώτερον, ζήτησε παπά. Φόρεσε τό πετραχείλι του ὁ παπα-Σεραφείμ καί μπῆκε στό κατώγι, ὅπου παράδινε τά κῶλα ὁ συγχωριανός του. —«Λέγε, τέκνον μου», ὁ παπάς. «Ἥμαρτον, δέσποτα! Ἐγώ ἔκλεψα τό σιτάρι. Ἐγώ μέ τούς ἄλλους πού τό φυλάγαμε, μέ τόν Βίγλη καί...»

Δέ ρώτησα τή λεπτομέρεια ἄν πρόλαβε νά τόν συγχωρέσει γιά λογαριασμό τοῦ Ὑψίστου ὁ ἀντιπρόσωπός του στό Μεσοχώρι Κλειτσοῦ. Ὁπωσδήποτε, δμως, ἔχαμε κάτι οὐσιαστικότερο ὁ παπάς. Παραβλέποντας —μπράβο του— τή δέσμευση τοῦ ἐξομολογητῆ, ἀποκάλυψε τήν ἀλήθεια στό χωριό. Ἀποκατάστησε τήν τραυματισμένη ὑπόληψη τῶν τεσσάρων συγχωριανῶν του. Κι ἔβαλε στό στύλο τῆς ντροπῆς τούς παλιανθρώπους —ὅπως τούς ἄξιζε!

Ἕνας ἀπό δαύτους τούς κλέφτες ἦτανε ὁ Βίγλης —τόν θυμᾶστε; Ζυγιστή τόν εἴχαμε πάρει τή μέρα τῆς διανομῆς. Θεός κι ἡ ψυχή του τί λιπόβαρο θά ζύγιαζε γιά νά μή φανερωθεῖ ἡ κλεψιά. Ἀλήθεια, ὅμως, εἶναι πώς κανένας δέν παραπονέθηκε γιά ξύχιχο.

Καλός νοικοχύρης, νά τόν πάρει ὁ διάολος, ἐτοῦτος ὁ Βίγλης. Ἥσυχος, μετρημένος, πάγκοινη ἡ πεποίθηση γιά τήν ἐντιμότητά του. Ἔβαζες τό χέρι στή φωτιά γιά δαύτονε. Ὅτι κακό δέν πέρναγε γι' αὐτόν στό νοῦ σου. Τόνε βάλαμε ἐπικεφαλῆς τῆς φρουρᾶς, τῶν νυχτοφυλάκων τῆς ἀποθήκης. Κι αὐτός!... Κι ἀτός του φάνηκε λύκος, πού τοῦ δώκανε νά φυλάξει τά πρόβατα! Ἄβυσσος ἡ ψυχή τ' ἀνθρώπου!...

Μέ τήν ἡσυχία τους καί τό πάσο τους οἱ παλιανθρωπάκηδες, ξεκαρφώσανε τό πίσω παράθυρο τῆς ἀποθήκης καί μ' ὅλη τή βολη τους προφανῶς, σηκώσανε ἑκατοντάδες ὀκάδες σιτάρι! —«Παλιανθρωπιά τοῦ αἰσχίστου εἴδους», μοῦ χαρακτήρισε τήν πράξη τοῦ πατέρα του ὁ γιός του τό 1965, πού τόν ἀντάμωσα στήν Ἀθήνα.

Μά τόν Θεό, πού φυλάει τόν κλέφτη, μά ἀγαπάει καί τό νοικοκύρη, ὅπως λέει ἡ παροιμία, ἄν ὁ Ἄρης ἤθελε νά βροῦμε τούς κλέφτες, ἄν στρωνότανε χάμω μέ τήν Ὀργάνωση νά συζητήσει τό ζήτημα ἀνθρωπινά, νά σπαζοκεφαλιάσουμε μαζί, ποιός τ' αποκλείει πώς δέ θά μᾶς πέρναγε ν' ἀνακρίνουμε καί τούς νυχτοφύ-

λακες τῆς ἀποθήκης; Κοινός νοῦς, πού, ἐντούτοις, τό μπάσιμο τοῦ Ἄρη στήν ὑπόθεση σάν ταύρου σέ γυαλάδικο δέν τοῦ ἐπέτρεψε νά λειτουργήσει, ὑπαγόρευε ὄχι μόνο νά μήν ἐξαιρεθοῦνε ἀπ' τήν ἀνάκριση οἱ φύλακες, ἀλλ' ἀντίθετα, αὐτή ἀπ' ἐκείνους ν' ἄρχιζε. Βλέπεις, αὐτοί δέν ἤτανε γιατρός, δάσκαλος καί λοιποί, μπάμ δέν κάνανε! Κι ἄν ἀκόμα τούς βρίσκαμε, κι ἄν τούς κρεμάγαμε, «ντόρος» τζίφος! Ἀπ' τήν ἄλλη, κατά κεῖ πού τό πῆγε τό πράγμα ὁ Ἄρης, ἐμεῖς «ξεχάσαμε» τό σιτάρι, χάσαμε κι αὐγά καί καλάθια, κι ὅλη μας τήν προσοχή τή ρίξαμε νά γλιτώσουμε τούς ἀνθρώπους, πού πάσχανε καί κιντυνεύανε ἄδικα κι ἀπαράδεχτα... Ἄς εἶναι!

***

Σοῦ βάρυνε, σοῦ βούρκωσε τήν ψυχή, ἀναγνώστη, τοῦτο τό κεφάλαιο; Μπορεῖ! Ἀκόμα καί τῆς *γέννας οἱ πόνοι* εἶναι πόνοι, δέν εἶναι εὐχάριστοι. Ὅμως εὐλογημένοι, δέν εἶναι; Καί στό βαθμό πού τοῦτα τά λάθη μας, διάβασες ἐδῶ, σταθήκανε πόνοι *γέννας*, στό βαθμό πού συντελέσανε νά γεννηθοῦνε οἱ Θεσμοί τῆς Λαϊκῆς Αὐτοδιοίκησης καί τῆς Λαϊκῆς Δικαιοσύνης στή συγκεκριμένη τους μορφή, πού γνώρισε ἡ Ἱστορία, στό συγκεκριμένο χρόνο καί τόπο, *ἄς εἶναι εὐλογημένα!*

Καί συντελέσανε. Μᾶς διδάξανε σ' ἐλάχιστο μέσα χρονικό διάστημα πολλά, πάρα πολλά! Ἀστραπόβροντα, ἀφυπνίσανε ξάφνου δυνάμεις, φέξανε φέγγος δυνατό τό δρόμο πού 'πρεπε νά πάρουμε. Ταραχουνήσανε μέσα μας καί γνώσεις πού κοιμόνταν κι ἐμπειρίες ἀποξεχασμένες καί βιώματα ἀποτραβηγμένα στή λήθη. Καί μετουσιώσανε φόβους σέ θάρρη, καί δισταγμούς σ' ἀποκοτιές...

Κι ἄνε μέ ρωτοῦσες, ἀναγνώστη μου σημερινέ, γιά πιθανέ μελλοντικέ, τί θά 'χα νά πῶ τούτη τή στιγμή, μετά ἀπό τρεῖς δεκαετίες, τί ἔχω νά πῶ *οριστικό* κι ἀμετάκλητο γιά τίς δυσκολίες μας ἐκεῖνες, γιά τά λάθη μας ἐκεῖνα, γιά λαχτάρες, τίς ἀγωνίες, τούς φόβους, τούς θυμούς, τ' ἁρπάγματα καί τά τσακώματά μας, γιά τά στραπάτσα μας καί τίς ὑπερβολές, ἕ, τίποτα τό καλύτερο, τίποτα τό περισσότερο ἤ λιγότερο, τίποτα τό δυνατότερο, ἐκφραστικότερο κι ἐπιγραμματικότερο δέ θά 'βρισκα, ἐξόν ἀπό τοῦ Σολωμοῦ ἐκεῖνο:

ΑΣΤΡΟΠΕΛΕΚΙ ΜΟΥ ΚΑΛΟ, ΓΙΑ ΞΑΝΑΦΕΞΕ ΠΑΛΙ!

ΜΕΡΟΣ ΕΚΤΟ

Ο ΓΕΓΟΝΕ

—*Ὁ αὐτοκράτωρ λαός εἶναι ὅλοι οἱ κάτοικοι... (ἄρθρο 7)*
—*Παρασταίνει ὅλον τό ἔθνος τό πλῆθος τοῦ λαοῦ... (ἄρθρο 21)*
ΡΗΓΑΣ ΒΕΛΕΣΤΙΝΛΗΣ

ΝΕΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗ

—*Στό ἐλευτερωμένο τώρα μέρος τῆς Ἑλλάδας ποιό πολίτευμα ἁρμόζει; Ὕστερα ἀπό τόσες θυσίες, ποιός ἄλλος εἶναι σωστό νά κυβερνάει τήν Ἑλλάδα, παρά οἱ ἴδιοι οἱ Ἕλληνες πού μόνοι τους κέρδισαν τήν ἐλευθερία τους;*
ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΣ ΚΟΡΑΗΣ

Ξύπνησα, τήν ἄλλη μέρα, ἀπό τήν καμπάνα, πού μέ τά τρία — ἀκριβῶς κι ὅπως πάντα— χτυπήματά της ὁ δάσκαλος τῆς Κορίτσας καλοῦσε τούς μαθητές του.

Ἀπ' τίς αἰσθήσεις μου πρώτη ἡ ἀκοή ἀνιχνεύει τό περίγυρό μου. Στό σπίτι, ἡ συνηθισμένη γιά τέτοια ὥρα ἀπουσία τοῦ σούρταφέρτα. Ὅλοι τους σκορπίσανε στίς δουλειές. Στήν αὐλή, μερικά τσιροπούλια, τσόνια καί σπουργίτια πιό πολύ, χινώπορο-ξεχινώπορο τό χαβά τους! Καί δός του σκοινί-γαϊτάνι γρατζουνᾶνε πάνω στά καρπόδεντρα τήν ἄσωτη... ποντιακή λύρα τους. Χάμου, οἱ κότες τό βιολί βιολάκι τους τό θηλυκό ψιλοχαχάρισμα, ἄν κι ὁ πετεινός καί χωρίς αὐτό... Κι ἄν κρίνεις ἀπ' τό κάθε λίγο καί λιγάκι φτεροτίναγμα καί κάποιας πουλάδας... Βλέπετε, ὁ θεός, ὅταν μοίραζε τά σχετικά προσόντα, δέ μέτραε τίς δόσεις μέ τό μπόι!

Καί τά συμπαθέστατα γουρούνια ἔξω στίς στράτες, μήτε τό γρούξιμο ἀλλάξανε ἀπό χτές, μήτε τό χούι. Κι ὁλημερίς καλλιεργοῦνε τό ταλέντο πού τούς ἔβαλε ἡ φύση στή φούρλα τῆς μύτης τους.

Κι ἄν ἐτέντωνες λιγάκι τ' αὐτί, θά 'πιανες ἀπαράλλαχτο καί τό νυχτόημερο μουρμουρητό τῆς ροῆς τῆς βρύσης.

Κι όμως, ξύπναγα σέ μιάν ολότελα διαφορετική άπό τίς προηγούμενες μέρα.

Σά δυό χοντροπελεχημένες άμπαρόπορτες ξεσύρανε τεμπέλικα τά βλέφαρά μου, δίνοντας μέ τό στανιό άνοιγμα στίς κόρες τών ματιών μου.

Δέν πρόλαβα νά χαρώ τό φώς τής μέρας καί χράπ μού κολλήσανε μέσα στό μυαλό σά γλυτσερές βδέλες τά γεγονότα τής Βράχας καί τού χωριού μου. Παραμέρισα ένστιχτώδικα τό κεφάλι πάνω στό μαξιλάρι, μήπως καί τίς ξεβεντουζώσω. Τών άδυνάτων άδύνατο! Δέ μ' άπόμενε άλλο άπ' τό νά τίς συνηθίσω. Θέλοντας καί μή νά τά ξαναξεκουχίσω, μά καί νά τά ψιλοχαβανίσω στό μυαλό μου...

Κλείδωσα τίς άπαλάμες μου πίσω κάτω άπ' τό κεφάλι μου, πάσκισα νά συγκεντρωθώ. 'Από πάνω μου τά πέταυρα τού ταβανιού τραβούσανε παράλληλες γραμμές άπ' άκρη σ' άκρη. Στίς δεσιές τους ένας καβαλικευτός άχαμνός σανιδένιος πήχυς μιά άκόμα ίσια γραμμή κι αύτός. Καί στόν πήχυ πάνω καί στό μέσο τού κάθε ταβανοπέταυρου ό μαραγκός είχε λαξέψει μέ τήν ειδική μπλάνη του, τή μιά λεπτότερη, τήν άλλη παχύτερη καί βαθύτερη, άλλες δυό γραμμές. Γεμάτο τό ταβάνι ίσιες γραμμές, ίσιες άποστάσεις, όμοιομορφία!

Είδες, φίλε μου; —σά θέλει ό άνθρωπος πόσες ίσιες γραμμές δέν κάνει! Έ, καί νά τό πάρει ό διάτανος, μόνο τή βολή του καί τήν ιστορία του δέν τά καταφέρνει νά τίς χαράξει έτσι μέ τό κομπάρσο, γραμμωτές, παραλληλόγραμμες...

Πεπατημένη, θά μού πεις! Καί νά δεις, πού τούτες οί σανίδες ήσανε κάποτε δάσος κι άπό τό λόγγο έρχονται. Κι έκεί άιντε νά βρείς κάτι μπλανισμένο καί μέ τό διαβήτη βαλμένο! Τίποτα τ' όμοιόμορφο! Κι ή ρίγανη ή ξεβραχατούλα κι ή στραβοχάνα κι ή άτσαλόχορμη καί μουσκλιασμένη άπ' τά χρόνια της τά πολλά βαθιοίσκιωτη βαλανιδιά, κι ή στριμμένη ή ρίζα ή κακομούτσουνη κι άπλυτη καί τού λεβεντόκορμου τού κατάφορτου γενειάδες βιβλικές έλάτου ή σπαθάτη κορφή πού λούζεται στό φέγγος καί κουβεντιάζει μέ τόν ήλιο, δάσος είναι, δέν είναι; Καί τό μερμήγκι καί τ' άλάφι, κι ή γουστέρα κι ό άητός, καί τό χαλίκι πού σβυέται κάτω άπό τή φτέρνα σου κι ό βράχος πού τόνε θαμάζεις μέ δέος τόν άδάμαστο, κι ή γιδόστρατα καί τό πλάτωμα, ναί, όλα λόγγος είναι.

Άμ, τά γεγονότα σέ τί παραλλάζουνε, μήπως; Καί δέν είναι τα κι αύτά καί χελώνες καί σταυραητοί;... Καί φρύγανα είναι, παιγνιο τών άνέμων, άλλά καί πλάτανοι χιλιόχρονοι, άτάραγοι κι άξερίζωτοι, πού πάνω τους σπάνε τά μούτρα τους βοριάδες καί κάνε βοριάδες!

Τώρα, ύστερ' άπό τόσα χρόνια, σά θυμάμαι έκείνη τήν ίσιάδα καί τό βάλσιμο τών πέταυρων, ε, τί μέ πιάνει δέν ξέρω καί σκαλώνει ό νοΰς μου σέ κάτι γραφιάδες τής άντιστασιακής μας ίστοριογραφίας, πού ζόρ-ζαρμπί θέλουνε νά μάς χώσουνε στό κεφάλι τά γεγονότα μπλανισμένα, γραμμωμένα, ταιριασμένα καί θελυκωμένα πρώτα στόν... μπάγκο τους. Έννοώ έκείνους, πού σάν ό διάολος τό λιβάνι φοβοΰνται νά μποΰνε στό δάσος. Ας άφήσουμε, λέω, γιά τήν ώρα, αύτά τά καρφωμένα πέταυρα, άναγνώστη. Κι έλα νά μποΰμε στό δάσος τών γεγονότων. Τό βουερό κι δλόφρεσκο. Έλα ν' άνηφορίσουμε καί νά κατηφορίσουμε. Νά σταθοΰμε γιά μιάν άνάσα στά ξάγναντα. Καί ξανά νά λαχανιάσουμε σέ κάποιας άπότομης κορφής τ' άνέβα. Νά πεζοπορήσουμε παράδιπλα στό ζείδωρο ροΰ τών Συμβάντων. Ν' άπολαύσουμε μιάν άνατολή τοΰ ήλιου... Καί νά μελαγχολήσουμε στή δύση του!

Πάμε!

* * *

Όποιος λάχει καί τό παινευτεί, πώς οί ίδέες, οί συλλήψεις, τοΰ έρχονται μονομιάς κι όλοσούμπιτες, χμ, ή τόν έαυτό του κοροΐδεύει ή δέ συναπαντήθηκε ποτέ μέ τό φαινόμενο, δέν έχει προσωπική πείρα τό πώς διαμορφώνονται οί ίδέες. Άστονε, άναγνώστη, κουβέντα μαζί του άπλώς χασομέρι.

Άπ' όσα μοΰ έτυχε νά διαβάσω σχετικά μ' αύτή τή διαδικασία τής έννοιακής σύλληψης, άς μοΰ συγχωρεθεί νά προτιμήσω έδώ σ' ένίσχυσή μου τήν άπλή καί σταράτη διατύπωση τοΰ δικοΰ μας Δημήτρη Γληνοΰ:

> «Ό άνθρωπος, ζώντας καί ένεργώντας άδιάκοπα μέσα στίς συνθήκες τής ζωής, πού διαμορφώνονται άπό τόν φυσικό περίκοσμό του καί τήν έπίδραση τοΰ άνθρώπου άπάνω σ' αύτόν, άλλάζοντας άδιάκοπα μέ τήν έπενέργειά του καί τό φυσικό περίκοσμο καί τόν ίδιο τόν έαυτό του, συγκεντρώνει καί άποταμιεύει τήν πείρα του, διορθώνει άδιάκοπα τή δράση του σύμφωνα μέ τήν πείραν αύτή καί φτάνει σιγά-σιγά στήν έννοιακή σύλληψη τής πείρας του, πού βγαίνει άπό ορισμένες συνθήκες τής ζωής του».*

Άναφέρεται, βέβαια, ό Δάσκαλος στόν άνθρωπο σάν όμάδα καί στή διαμόρφωση τής κοινωνικής συνείδησης. Άλλά γιατί αύτό δέν έχει ίσχύ καί γιά τόν καθένα μας άτομικά; Προσωπικά, με-

* Δ. Γληνοΰ: «Ή Τριλογία τοΰ πολέμου», έκδ. «Τά Νέα Βιβλία», Άθήνα, 1945, σ. 33.

26

λετώντας τή διαδικασία ὥς τήν ἐννοιακή σύλληψη τῶν Θεσμῶν τῆς Λαϊκῆς Αὐτοδιοίκησης καί Λαϊκῆς Δικαιοσύνης, ὅρῆκα νά ἐπαληθεύεται ἡ παραπάνω θέση.

Θά σοῦ ἐκθέσω, ἀναγνώστη, στό μέτρο τῶν δυνάμεών μου, τό «μηχανισμό» τῶν σκέψεων, ἀνησυχιῶν, συλλογισμῶν, τό ροῦ πού ὁδήγησε στήν ἐννοιακή σύλληψη. Καί κρίνε καί μόνος σου.

Ἡ σφύξη, λένε, ϐγάζει τό λάδι. Σοφή κουβέντα! Προηγούμενα, ἴσαμε τόν Ὀχτώϐρη τοῦ 1942, ποτέ δέ ϐρέθηκα ἐτσιδά στά δυό στενά κι ἀνάγκη πάσα νά σκεφτῶ, νά στίψω τό μυαλό μου, ὅσο τώρα κι ὅπως τώρα, στό διάστημα τριάντα-σαράντα ἡμερῶν.

Ἀνοίγοντας, λοιπόν, τά μάτια καί μέ τό μυαλό στή μέγγενη τῆς σκληρῆς ἐμπειρίας τῶν γεγονότων στά δυό χωριά τῆς δικαιοδοσίας μου καί τῆς εὐθύνης μου, ἑπόμενο ἡ πρώτη ἀντίδραση νά εἶναι ἕνας φόβος μήπως καί πέσαμε στό «τζαϐελαίικο».

Θά τό ξέρεις δά, ἀναγνώστη, τί σημαίνει ἡ ἔκφραση. Πλατιά διαδομένη σ' ἐμᾶς ἐκεῖ πάνω, συχνά στό στόμα τοῦ λαοῦ, εἶναι δηλωτική τοῦ ξεχαρβαλώματος, τῆς ποδοπάτησης γραφτῶν κι ἄγραφτων νόμων, τοῦ ζορμπαλικιοῦ καί τοῦ κλεφτοκαπεταναίικου, μ' ἕνα λόγο τοῦ σκορποχωριοῦ.

Ἀπό ποῦ κρατάει; Σίγουρα ἀπ' τό φαμελιακό Τζαϐέλας. Οἱ Τζαϐελαῖοι, δέν τό ἀγνοεῖ κανένας, ἦτανε ἀρχηγοί σουλιώτικης «φάρας» καί γενναῖοι πολέμαρχοι. Σουλιώτικοι «νταϊφάδες» στή διάρκεια τοῦ Μεγάλου Ἀγώνα κάποτε τό ρίχνανε στό νταϊλίκι καί στά συνακόλουθά του. Ἴσως ἀπό κεῖ νά ϐγῆκε τό «τζαϐελαίικο». Τό πιθανότερο μοῦ φαίνεται πώς εἶναι ἡ ἀποτυχημένη πρωθυπουργία τοῦ Κίτσου Τζαϐέλα, πού μᾶς τό ἄφησε. Γιά τήν περίπτωση αὐτή, ὁ Δ. Φωτιάδης καί μέ τόν τίτλο «Κίτσος Παγούρας» —γιατί τό ἔτσουζε στά γερά στά στερνά του, μέ τό παγούρι— γράφει καί τα παρακάτω:

> Ἔϐαλε λοιπόν ὁ Ὄθωνας πρωθυπουργό τόν Κίτσο Τζαϐέλα, τόν ἥρωα τῆς Ἀμπλιανης καί τῆς Κλείσοϐας.
>
> Ὁ Κίτσος, γιός τοῦ Φώτη κι ἐγγονός τοῦ Λάμπρου Τζαϐέλα, ἦταν ὁλότελα ἀγράμματος. Ὄχι μονάχα δέν ἤξερε νά γράφει, μά οὔτε κάν μποροῦσε νά διαϐάσει συλλαϐίζοντας. Τό μόνο πού εἶχε καταφέρει στεκόταν νά ζωγραφίζει τήν ὑπογραφή του...
>
> Καί τώρα ὁ πολυχρονεμένος μας ὁ ϐασιλιάς ὁ Ὄθωνας ἔχανε τόν Τζαϐέλα πρωθυπουργό! Ἄξιος ὁ μισθός του. Καί πιά τό κράτος, μέ τέτοιον τιμονιέρη, πελαγοδρόμαε ὅπου τό σπρώχνανε οἱ ἄνεμοι».*

* Δ. Φωτιάδη: «Ἡ ἔξωση τοῦ Ὄθωνα», ΠΑΕ, 1965, σ. 81-83.

Τό ἔγκλημα τοῦ Μπελῆ στή Χόχλια, ἡ ὠμότητα τοῦ Ἄρη πού παρατρίχα δέν κατάληξε σέ τετραπλή δολοφονία —τί ἄλλο χρειαζόταν νά γεννήσει τό φόβο γιά τό ἐνδεχόμενο νά μᾶς πάρει σβάρνα ἡ ἀναρχία καί νά μᾶς τά κάνει γυαλιά-καρφιά ἡ κουμπούρα;

Καί μήν ἀγαναχτεῖς, ἐσύ καλοπροαίρετε ἀναγνώστη, καί μή βιαστεῖς νά ρίξεις τήν πέτρα τοῦ λιθοβολήματος, ἐσύ πολιτικέ ἀντίπαλε ἤ πουριτανέ. Ὅταν οἱ σκλάβοι ξεσηκώνονται, ὅταν νιώθουνε πώς ἔπιασε τό φτυάρι τους νερό, ὅτι ἔχουνε δύναμη, δέν πολεμᾶνε μέ τό Τετραβάγγελο. Οὔτε κι ὁ ὀχτρός τους τούς ραίνει μέ τήν ἁγιαστούρα. Καί οἱ ὑπερβολές ἀπ' τήν πλευρά τῶν ἀγωνιστῶν δέν εἶναι ἀναπόφευχτες. Μά αὐτό δέν εἶναι οὔτε ὁ κανόνας, οὔτε ἡ γραμμή. Εἶναι τά στραβοπατήματα, πού δέ λείψανε ἀπό κανένα μεγάλο λαϊκό ξεσηκωμό.

Μάρτυράς μου κι ὁ Κοραής, πού στό λαμπρό μας Εἰκοσιένα συμβούλευε τούς δημιουργούς του:

> «Ἡ πιό ἐπικίνδυνη στιγμή τοῦ δούλου εἶναι ἡ στιγμή πού σπάει τίς ἁλυσίδες του καί ξεφεύγει ἀγαναχτισμένος ἀπό τό ζυγό τοῦ τυράννου. Καί ποιός εἶναι τόσο ξεδιάντροπος φίλος τῆς τυραννίας, ὥστε νά κατηγορήσει τήν ἀγανάχτησή μας;
>
> Ἀλλά πρέπει νά προσέχουμε, φίλοι ὁμογενεῖς, μήπως ἡ δίκαιη ἀγανάχτησή μας, μᾶς ταράξει τή φρόνηση καί δώσει δικαιολογημένη ἀφορμή σ' ἄλλους νά μᾶς σωφρονίσουν».*

Ὅσο αὐτό εἶναι ἀλήθεια, ἄλλο τόσο εἶναι ὅτι ἀνάγκη ζωῆς ἐπέβαλε νά συνεφέρουμε τή φρόνηση σ' ἐκείνους πού τούς τήν ἐτάραξε τό σπάσιμο τῶν ἁλυσίδων κι ἡ ἀγανάχτηση κατά τοῦ τυράννου. Κι ἡ πρώτη καί φυσιολογική ἀντίδρασή μου στό φόβο γιά τό «τζαβελαίικο» ὑπῆρξε ἡ σκέψη: «Πρέπει νά μήν ἀφήνουμε τούτους τούς ζορμπάδες νά φυτρώνουνε ἐκεῖ πού δέν τούς σπέρνουνε». Μά τούτη ἡ σκέψη ξεπέταξε ἄλλη: «Χμ, καλός ὁ λόγος σου, ἀλλά ἐδῶ ἔχεις νά κάνεις μ' ἀρματωμένους, μέ χατζάρα καί βούρδουλα. Κι ἐξανεμισμένο αἴσθημα εὐθύνης, ὅπως τό καταδείξανε τά γεγονότα. Λοιπόν;»

Λοιπόν!... λοιπόν!... Καί νάσου, χώνεται μιά μικρή «διόρθωση τῆς πείρας»:

—Τ' εἶν' ἀτός του ὁ Ἄρης, ποιός ἐσύ; Ἀπό δῶ ξεκίνα, ἀπό δῶ ἀρχίνα τό κουβάρι νά ξετυλίξεις».

Ξαφνιάζομαι ὁ ἴδιος μέ τό ἐρώτημα πού φύτρωσε μέσα μου.

---

* Α. Κοραῆ: «Πολιτικές Παραινέσεις πρός τούς Ἕλληνες» στά προλεγόμενα τῶν «Πολιτικῶν» τοῦ Ἀριστοτέλη. Τό κείμενο παρμένο ἀπό τό «Νεοελληνικές Μορφές» τοῦ Γ. Μπενέκου, σ. 128.

Τί φταίω ἐγώ; —δέν εἶμ' αὐτός πού τό ἔσπειρε. Μά ἐκεῖνος πού τό πέταξε σπόρο περνώντας ἀπ' τόν τόπο μου, μήτε πού θά τό σκέφτηκε, φεύγοντας, τί θά φυτρώσει...

—«Ρώτημα θέλει; Κομμουνιστής κι ὁ ἕνας, κομμουνιστής κι ὁ ἄλλος».

Κι ὕστερα κορδέλα ὁ ἕνας πίσω ἀπό τόν ἄλλονε οἱ συλλογισμοί.

Συνεπῶς κι οἱ δυό μας τή δύναμη τήν ἔχουμε ἀπό τήν ἴδια *γεννήτρια*, τό ΚΚΕ. Διάκονοι κι οἱ δυό μας τῆς ἴδιας πολιτικῆς, στρατιῶτες γιά τόν ἴδιο σκοπό. Ἐκεινοῦ τοῦ ἐμπιστευτήκανε ὅπλα, ἔνοπλη δύναμη. Τ' ἀλλουνοῦ, ἐμένα, μιά μικρή ὀργάνωση. Μέ ποιό δικαίωμα ἐκεῖνος ὑπερβαίνει τά ἐσκαμμένα, παραγνωρίζει τίς εὐθύνες τῶν συντρόφων του, κάνει κατάχρηση τῆς δύναμης τοῦ κόμματος, γίνεται αὐθαίρετος; Ἐκεινοῦ ἡ δύναμη τά ὅπλα. Τ' ἀλλουνοῦ, ἐμένα; Ἡ ὀργάνωση, βέβαια. Ἡ ὀργάνωση κι ὁ λαός, ὅπως ἀπόδειξε κιόλας ὁ Κλειτσός, πού τόν ἀνάγκασε νά βάλει «τήν μάχαιραν εἰς τήν θήκην» —ἔτσι δέν εἶναι;

Νά, λοιπόν, ἔτσι μπορεῖς νά πιάσεις τόν ταῦρο ἀπό τά κέρατα. Ἔτσι θά σωφρονίσεις τούς ζορμπάδες. Μέ τό λαό!

Κι ἡ μικρή αὐτή «ἐννοιακή σύλληψη» τῆς πείρας ἀπό τήν «ἀντίσταση» τοῦ Κλειτσοῦ, βάζει «ἐπί τάπητος» ὅλο τό θέμα ἀντάρτικου: τί εἶναι, ποιάν ἀποστολή ἔχει, ποιά δικαιώματα, ποιές ὑποχρεώσεις, ποιές οἱ σχέσεις του μέ τό λαό καί τίς ὀργανώσεις του, τί τοῦ ἐπιτρέπεται καί τί ὄχι, σέ ποιόν ὑπάγεται καί λογοδοτεῖ: Μή γελᾶς!...

Τώρα, σήμερα, μπροστά στό «τετελεσμένο», ὅταν ἡ ζωή ἔλυσε, ἀπάντησε σέ τοῦτα τά ἐρωτήματα, ἴσως ὁ ἀναγνώστης νά χαμογελάει γιά τήν τοτινή «ἀφέλειά» μας. Μ' ἄν ζοῦσε ἐκεῖνο τό *Ξεκίνημα*, ὅταν τίποτα δέν ἤτανε ἀποκρυσταλλωμένο, τίποτα τό ὅπ' τά πρίν χαραγμένο, σ' ἐκεῖνες τίς συνθῆκες, πού δέν ἤξερες τί θά σοῦ φέρει ἡ ἄλλη ὥρα κι ἔπρεπε αὐτόβουλα, μέ δική σου εὐθύνη ἄμεσα καί γρήγορα ν' ἀποφασίζεις καί νά ἐνεργεῖς, ὅταν ἀνηφόριζες στό ἄγνωστο...

Τότε δέν ἤτανε ὅλα αὐτά γιά μειδιάματα. Μᾶς ἔκοβε κρύος ἱδρώτας, σπαζοκεφαλιάζαμε, ἀγωνιούσαμε, ξαγρυπνούσαμε, στίβαμε, ἔστω καί τό λίγο, μυαλό μας...

Σηκώθηκα νά ψήσω ἕνα ροβυθοκαφέ, νά κάτσω στό τραπέζι, νά ψάξω τά χαρτιά μου, ν' ἀναζητήσω μιά λύση. Ἔνιωθα τήν εὐθύνη μ' ὅλο μου τό εἶναι, ὅπως, ἴσως, ἔνιωθε μ' ὅλο τό κορμί του τή βαριά σιδερένια ἁρματωσιά του ὁ σταυροφόρος... Κι ἄκουσα νά χτυπᾶνε στήν πόρτα μου.

Πῆγα, ἄνοιξα. Ἤτανε ὁ συγχωριανός μου Νίκος Κοτσιούλης.

—Κόπιασε, τοῦ εἶπα.

—Καλημέρα! Ἀκόμα χουζουρεύεις; Μέ συμπαθᾶς, πολύ δέ θά κάτσω...

—Χουζούρι! Τῆς παλαβῆς τά μαλλιά, ἄντε νά τά ξάνεις!

Ὁ χωριάτης, ὅταν δέν εἶναι σίγουρος πώς σέ κατάλαβε καί δέ μαντεύει ποῦ τήν πᾶς τήν κουβέντα, σ' ἀπαντάει μ' ἕνα διφορούμενο «χμ!...». Καί περιμένει τή συνέχεια. Ἔτσι μ' ἀπάντησε κι ὁ Κοτσιούλης, ἄν κι ἤτανε ξύπνιος ἄνθρωπος.

Ἀπό κάτου ἀπό τό δικό μας τό σπίτι του, πές γειτόνοι ἤμασταν. Ἡ λαϊκή παράδοση ἔλεγε πώς τό «κοτσουλαίικο» ἤτανε τό σπίτι τοῦ Δεσπότη, τοῦ κατοπινοῦ «Ἁγίου Κυπριανοῦ ἐκ Κλειτσοῦ Ἀγράφων». Ὄχι βέβαια τό ἴδιο τό σημερινό σπίτι, ἀπ' τά καλούτσικα τοῦ χωριοῦ, μά τά θεμέλια. Ὅμως, εἴτε ἔτσι, εἴτε ἀλλιῶς, ὁ Ἅγιος καμιά θαματουργιά παρουσία δέν ἔκανε ποτέ στή φτώχια τῶν Κοτσιούληδων. Φτωχός οἰκογενειάρχης ὁ Νίκος, χτίστης ἤτανε τό ἐπάγγελμά του, μά βασικά πάλευε μέ τά ξεσαρισμένα χωραφάκια του νά στομώσει τήν πείνα τῶν παιδιῶν του, κάτι διαβόλους καί μισούς, πού δέν ἀφήνανε φροῦτο γιά φροῦτο νά ὡριμάσει πάνω στά ξένα δέντρα. Πῆγε καί γιά μιά τριετία καί χωροφύλακας, δέν τόν σήκωσε! Ἔκανε ἕνα φεγγάρι καί ψευτογκαρσόνι στήν Ἀθήνα, ἔφτασε ἡ χάρη του ὥς καί λαντζέρης ν' ἀξιωθεῖ στό Γκράν Μπρετάνια, μά προκοπή γιόκ! Καί ξαναγύρισε στό τσαπί καί στό μυστρί. Κι ὁ χορός τῆς φτώχιας του καλά κρατεῖ.

Δέν μπορεῖ νά πεῖς, ὅμως, πώς δέν ἔφερε καί τίποτα ἀπό τό Ἄστυ. Μαζί μέ τό ψευτοκουστουμάκι γιά τίς Κυριακές καί μερικές ἑλληνικοῦρες, ἔφερε πίσω καί μιά «μέντα»* ἀπό τίς προοδευτικές ἰδέες. Ἔπαιρνε πάντοτε τό μέρος μου στίς συζητήσεις στόν «καφενέ», εἶχε καί μιά δεσούλα ἐξυπνάκια. Ὅταν τύχαινα στό χωριό, ἐρχότανε σπίτι, ἔπαιρνε κανένα βιβλίο γιά τή δεντροκομία, τή μελισσοτροφία κτλ καί καμιά κόλλα ἄσπρο χαρτί γιά τσιγάρες. Ἀπό καιρό τοῦ εἶχα δώσει τή «Μάνα» τοῦ Γκόρκι, τήν ξεκοκάλισε καί σήμερα μοῦ ἐπέστρεφε τό βιβλίο. Μά δέν ἤτανε γι' αὐτό πού καθημερινή μέρα μοῦ ἔκανε ἐπίσκεψη, οὔτε γιά τ' ἄσπρο χαρτί, πού δέν παράλειψε νά τό ζητήσει, μιά καί πού τοῦ κατάκαιε τά πνεμόνια, τά προσβλημένα ἄλλωστε ἀπό φυματίωση, ἡ παλιοφημερίδα, καί τοῦ δυνάμωνε τό μόνιμο τσιγαρόβηχα καί τή βραχνάδα.

—Ἕναν καφέ νά σέ φιλέψω; —Θεός νά τόν κάνει! Τά τέσσερα στά πέντε, ροβύθι...

---

* «Μιά μέντα», ἔκφραση πού σημαίνει τό ἐλάχιστο, γιά τή μυρουδιά τοῦ πράγματος.

—Αι, γιά νά μή σοῦ χαλάσω τό χατήρι! Λές καί τόν πίνω κάθε μέρα!...

Ἔψησα μάνι-μάνι τούς δυό ροδυθοχαφέδες, κάτσαμε, τοῦ πρόσφερα τσιγάρο ἕτοιμο.

—Λαφρό, δέ μέ πιάνει. Λαθραῖο δέν κρατᾶς; Ἐκειό τό στυρακιώτικο... Καπνό, τό κερατένιο!

Τοῦ 'δωκα καπνοσακούλα καί χαρτί, ἔστριψε. Κι ὡς ψιλοδάγκανε τό χαρτί στήν κόλληση, νά τό μαλακώσει, κι ἔσερνε μετά τήν ἄκρη τῆς γλώσσας κι ἀπό μέσα κι ἀπ' ἔξω στήν κόλληση νά τήν στρώσει, μέ ρώτησε βραχνά κι ἀργά:

—Καί μέ τά χωράφια τί θά γένει; Ἄλλοι πιάνουν, ἐμεῖς καρτεροῦμε μοιρασιά. Τί, νά ξεκεφαλιαστοῦμε; —νά μήν ξεκεφαλιαστοῦμε, σωστά τό λές! Ὁ καιρός, ὅμως, δέ μᾶς καρτεράει. Ἅμα δέν ξεστρεμματίσουμε τώρα, νά χωνέψ' ἡ γῆς... Τί τό κωλοβαρᾶμε ὅλο πίσω;

* * *

Τό πρόβλημα «χωράφια» ἤτανε ἀπό τά σοβαρότερα π' ἀντιμετωπίσαμε τότε καί λύσαμε. Κι ἀξίζει ἡ ἔκθεσή του. Γιατί δέν εἶναι πού μᾶς ἔδωκε μόνο ψωμί, μά καί σπουδαία πεῖρα.

Ὅταν τό 41 γύρισ' ἀπό τό Μέτωπο καί σέ δυό-τρεῖς μέρες κατέβηκα στό Μεσοχώρι, μ' ἔπιασε ὁ μπαρμπα-Κώστας Κατσόγιαννος (πατέρας ἐκείνου τοῦ θλιβεροῦ Θύμιου, πού δολοφόνησε τό Διαμαντή), ἤθελε νά μοῦ μιλήσει. Καλοστεκούμενος νοικοκύρης ἀπό τούς Μουσχιάδες, μαχαλάς ἀνάμεσα Μεσοχώρι-Πλάτανο. Ὄμορφο τό σπίτι του μέσα στόν κῆπο καί τίς κληματαριές. Παλιός μαγαζάτορας, δέν πρόκοψε, τό ἔκλεισε. Συντηρητικός καί κλειστός στήν ψωροπερηφάνεια τοῦ χωριάτη νοικοκύρη, πού πασκίζει νά κρατήσει τά «πρῶτα» μέ τό ὑποσυνειδησιακό μέσο νά μείνουνε οἱ ἄλλοι σέ χειρότερη ἀπ' τή δική του κατάσταση. Ψυχολογία τοῦ «παπάς μου πέθανε, παπάς νά μήν ἀπομείνει», ὅπως εἶπε ἡ παπαδιά τῆς λαϊκῆς παροιμίας σάν ἐχήρεψε.

Ὁ μπάρμπα-Κώστας ἐρχότανε τίς σχόλες στό Μεσοχώρι, ἀνηφόριζε τά «λιθαράχια» κάτω ἀπό τό σπίτι τοῦ ἀδερφοῦ του τοῦ δάσκαλου Γιώργου Κατσόγιαννου, ὅπου στό ἰσόγειο τ' ἀλλοτινό, κλειστό τώρα, μαγαζάκι του καί καθότανε ἀπέξω στό παγκάκι ὁλομόναχος. Κάτω στήν πλατέα χαχατίζανε οἱ «σαμαρίτες», οἱ ἄλλοι Μεσοχωρίτες. Τοῦτος φύλαγε τόν τουπέ του, δέ σύχναζε μαζί τους. Ἐκεῖ, λοιπόν, στό παγκάκι του καθίσαμε καί μοῦ εἶπε τόν «πόνο» του. Ὅτι ἀπ' τό περασμένο χινόπωρο, πού ἄρχισε ὁ πόλεμος μέ τόν Μουσολίνι, μερικοί «ζευζέκηδες», ἰδιαίτερ' ἀπ' τόν

Πλάτανο, μυριστήκανε τήν ἀναμπουμπούλα καί ριχτήκανε καί καταπατοῦνε τή «δημόσια γῆ» καί ξεχερσώνουνε τόν καλύτερο τόπο, τόν κάνουνε πατατοτόπια καί μήτε δασικό χαμπερίζουνε, μήτε σταθμάρχη, τ' αὐτί τους δέν ἱδρώνει! Κι αὐτό ὁ νοικοκύρης ὁ μπάρμπα-Κώστας τό 'βλεπε σάν τήν ἀρχή τῆς συντέλειας. «Ἅμα τούς ἀφήσουμε, αὔριο θά πηδήσουν μέσα στά δικά μας χωράφια». Καί μοῦ ζήτησε ὄχι μόνο τί γνώμη ἔχω, μά νά ξεσπαθώσω ἐνάντια στήν ἀζαπιά κι οἱ νοικοκυραῖοι νά πάρουμε τά μέτρα μας νά βάλουμε θεογνωσία στούς χαλαστῆδες. Καί πρίν ξαναγίνει «τσιαμασιωταίικο».

Γιά τήν περίπτωση τοῦ Πλατανιώτη Ἠλία Τσιαμασιώτη ξανάκανα λόγο. Ἕνας νέος ἐξοχίτης 26 χρονῶν, μέ μερικές ἀδερφάδες στό κεφάλι του, ξεχέρσωσε μερικές τσαπιές χωράφι ἔξω ἀπ' τό πατρικό του. Ὁ ἴδιος ἔλεγε δικό του τόν τόπο. Ὁ Πλάτανος, οἱ νοικοκυραῖοι, τοῦ τό ἀμφισβητούσανε. Ἔσπειρε, σέ λίγο θά σόδευε καλαμπόκι. Τό χωριό του ἀπειλοῦσε νά τοῦ τό χαλάσει. Κατέβηκε στό μαγαζί, παρακάλεσε νά τόν ἀφήσουνε νά πάρει τή σοδειά καί μετά νά ἐξετάσουνε τή διαφορά μέ τό χωριό. Οἱ τζορμπατζῆδες τοῦ χωριοῦ ἀνένδοτοι. Ἄν ἔπαιρνε σοδειά, κατά νόμο εἶχε κιόλας ἀποχτήσει κάποια δικαιώματα, ἡ ἔξωση γινότανε δυσκολότερη.

—Νά μήν ἔρθετε νά μοῦ χαλάσετε τό χωράφι, θά σᾶς σκοτώσω, τούς τό εἶπε καθαρά.

Ἐκεῖνοι ξεκαρδιστήκανε στά γέλια. «Μωρέ, τόν παλικαρά!»

Καί κινήσανε. Πήρανε μαζί τους κι ἀρνιά νά ψήσουνε, τό νερό θαυμάσιο ἐκεῖ πάνω στή Βουλγάρα. Καί τά δίκανα νά κυνηγήσουνε. Παραγγείλανε καί στό βαλμά νά φέρει τά γελάδια τοῦ χωριοῦ νά τ' ἀμολύσουνε νά χαλάσουνε τό σπαρτό.

Φτάσανε, πεζέψανε στόν ἔλατο, σφάξανε, βάλανε τ' ἀρνί στή σούβλα.

—Δέ σᾶς εἶπα νά μήν ἔρθετε; —ἀκούστηκε πίσω ἀπό ἕναν ἄλλονε ἔλατο ἡ φωνή τοῦ τραγικοῦ νοικοχύρη. Ἐτοῦτοι οἱ ἄμυαλοι τόν αναμπαίξανε. Κι ἐκεῖνος τούς ἀπάντησε μέ τήν πρώτη σφαίρα μάλιγχερ πού φυτεύτηκε στήν καρδιά τοῦ Νίκου Σκεντέρη...

Ἴσαμε τό μεσημέρι ὁ ἐξαγριωμένος καί μεθυσμένος στό αἷμα Ἠλίας Τσιαμασιώτης εἶχε σκοτώσει ἐννιά συγχωριανούς του — ἀνάμεσά τους καί τόν ἄφταιγο γελαδάρη— καί μερικά βόδια... Καί τράβηξε γιά τό χωριό, νά ξεκάνει ὅσους βρεῖ! Μά στό δρόμο εἶδε δυό χωροφύλακες πού τραβούσανε ἀμέριμνοι γιά τό Μεσοχώρι. Τούς πῆρε ὅτι πηγαίνανε γι' αὐτόν. Γύρισε στό ξωκκλήσι τοῦ Πλάτανου Ἁγία Παρασκευή, ἔξω ἀπό τό χωριό, καί φύτεψε δυό σφαῖρες στό κεφάλι του. Μά δέν πέθανε. Πέθανε ἀργότερα στίς φυλακές. Αὐτά τό 1932.

Γιά μιά σποριά γῆς κλείσανε δέκα σπίτια καί μαυροφόρεσε ὁλόκληρο χωριό. Ἔζησα τό ἐπεισόδιο, θυμᾶμαι ἀκόμα τόν ὀδυρμό καί τή φρίκη του. Καί τό χωριό ποτέ δέν ξεχνάει ἐτούτη τήν τραγωδία. Καί δέν ἤτανε τυχαῖο πού μοῦ τή θύμιζε ὁ μπαρμπα-Κώστας. Ἤθελε νά μοῦ παραστήσει ποιά σοβαρή ἀπειλή ἐγκυμονοῦσε τό πρόβλημα.

Ἐγώ γιά πρώτη μου φορά ἄκουγα γιά ἕνα τέτοιο ζήτημα, ἀφοῦ ἄλλωστε δέν ἤμουνα στό χωριό παρά δυό-τρεῖς μέρες. Τό εἶπα αὐτό στόν μπάρμπα-Κώστα, τόν εὐχαρίστησα γιά τήν ἐνημέρωση καί τόν παρακάλεσα νά μοῦ δώκει χρόνο νά μάθω καί νά σκεφτῶ. Καί συμφώνησα μαζί του, πώς τό πρόβλημα θέλει ἀντιμετώπιση ψύχραιμα καί κατά τό συμφέρο τό γενικό. Ὅτι σκορποχώρι σέ καιμιά περίπτωση δέν ἐπιτρέπεται νά τό κάνουμε.

Ἄν κι ὅλο τό καλοκαίρι τοῦ 1941 τό βάρος τῶν ἄλλων προβλημάτων δέν ἤτανε μικρό, ὅμως καί τοῦτο ἀπό τό νοῦ μου δέν τό 'βγαλα. Ἀλήθεια, αὐτή τήν περίοδο τοῦ 41 δέ μέ στένευε σάν τ' ἄλλα. Ἤτανε καιρός τῆς σοδειᾶς, ὁ κόσμος ζοριζότανε νά γεμίσει, ὅσο τό δυνατόν, τ' ἀμπάρια γιά τό χειμώνα.

Ἔφτασε, ὅμως, καί τό φθινόπωρο, μετά τή σπορά τά ξεχερσώματα. Τό πρόβλημα τῆς γῆς ξανά ἐπί τάπητος, ὅπως λένε οἱ γραμματιζούμενοι. Ἡ γῆ ὄχι μόνο πού δέν ἔφτανε ποσοτικά γενεές τῶν γενεῶν ἐκεῖ πάνω, ἀλλά κι αὐτή πού ὅριζανε οἱ γεωργοί ξεθεωμένη καί ξεπλυμένη ἤτανε ἀπό τήν ἀδιάκοπη χρήση καί τά βροχόνερα. Ἕνας φτερότοπος, ὅπου μαυρόχωμα παχύ καί λιπασμένο ἀπό τίς ρίζες τῆς φτέρης, ἕνα καινούριο χωράφι, στεκότανε λαχτάρα καί τοῦ καλύτερου ἀκόμα νοικοκύρη. Ρίχνεις σ' αὐτό τό σπόρο, δέν τόν χαραμίζεις, σοῦ τόν βλογάει ὁ Θεός!...

Ἡ ἱστορία ἄρχισ' ἔτσι: μόλις μέ τόν ἑλληνοϊταλικό πόλεμο τό λαϊκό ἔνστιχτο ὀσφράνθηκε πώς τό κουβέρνο θά βρεθεῖ σ' ἀνημποριά, νά ἐπιβληθεῖ, οἱ ἄνθρωποι βάλανε τό τσαπί στόν ὦμο... Τήν ἀρχή τήνε κάμανε οἱ Πλατανιῶτες στήν περιοχή τῆς Βουλγάρας μέ τά φτερούσια, μάνα καημένη γιά πατατοτόπια. Στήν ἀρχή... ἀνιχνευτικά, κανένας δέν τούς εἶπε κουβέντα, γιουράρανε πιό πολλοί. Ὅσο καί νά πεῖς ὁ φόβος τοῦ πρωτόκολλου, τῆς ἔξωσης καί τοῦ τζερεμέ, συγκράταε τόν κόσμο, ἀκόμα τήν ἄνοιξη τοῦ 41 τά «κρούσματα» ἤτανε συγκριτικά λίγα. Ἡ ἐπιθυμία, βέβαια, μεγάλη. Οἱ τολμηροί θά χορταίνανε ἀφράτη πατατίτσα, οἱ ἄλλοι τούς ἔτρωγε ἡ ζήλεια, στούς κτηνοτρόφους κάθε ἄλλο παρά τούς ἄρεσε «νά χαλάσει ὁ τόπος». Στό χωριό κουφόβραζε γκρίνια. Οἱ «νοικοκυραῖοι», οἱ «μπαρμπα-Κώστηδες», ἄλλο δέ νταγιαντάγανε...

Τί νά 'κανα; Μέ τό μέρος τῶν «νοικοκυραίων» οὔτε λόγος πώς μποροῦσα νά πάω. Καί ζήτημ' ἀρχῆς ἤτανε καί λογικῆς καί συ-

νέπειας καί δικαιοσύνης. Μιά ζωή άγωνιζόντανε έκεϊ πάνω οί κομμουνιστές γιά νά ψευτοχορτάσει ό Εύρυτάνας τή μπομπότα. Άν είχα κείνη τή στιγμή δύναμη, θά μοίραζα στό λεφτό τή γή στούς άγρότες. Μά δέν τήν είχα. Έδώ ύπήρχανε δασάρχες, δασικοί, δικαστήρια, χωροφυλάκοι. Έπρεπε νά βρώ μιά κάποια λύση πού νά 'ναι κι ό σκύλος χορτάτος καί τό καρβέλι άκέριο. Ν' άφήσεις τό ζήτημα στή στοιχειακή του έξέλιξη, θά γινότανε μύλος! Είναι δά καί καψούληδες οί Κλειτσιώτες, μπορεί νά σκοτωθούνε άλλη μιά φορά!

Ήξερα πώς στή χινωποριάτικη σπορά, τού σταριού, τό πρόβλημα δέ θά όξυνθεί. Γιατί σιτάρι δέ ρίχνει ό γεωργός σέ νιοξεχερσωμένο τόπο. τού τό καίγει. Πρέπει νά σπείρει κριθάρι ή νά βάλει πατάτα, πού «παίρνουνε τό θυμό τής γής», στρώνουνε τό χωράφι. Έτσι, σύστησα στόν κόσμο «βαράτε καί καμιά τσαπιά παραόξω, δέ χάλασε ό κόσμος. Μόνο έλάτια μή χαλάσετε κι έχουμε ντράβαλα καί πρωτόκολλα».

—«Ώς τήν άνοιξη βλέπουμε», σκέφτηκα. «Είτε ό γάιδαρος πεθαίνει, είτ' ό βασιλιάς ψοφάει», πού λέει ή παροιμία.

Ή σπορά σταριού τό 41 πέρασε μέ λιγοτσαπίσματα στίς άκρες τών παλιών χωραφιών. Κι άν χαλαστήκανε καί δέκα-έκατό έλάτια, κάτι τρέχει στά γύφτικα!

Άλλά τήν άνοιξη τού 42 κι ύστερα μάλιστα άπό τήν πείνα τού περασμένου χειμώνα, τήν όποία, νά λέμε τήν άλήθεια, οί Κλειτσιώτες πλειότερο τή σκιαχτήκανε άπ' όσα άκούγανε, παρά άπ' ό,τι είδανε στό χωριό τους, πού ούσιαστικά δέν πείνασε, ό κόσμος έδειχνε άνυπομονησία, φανερή λαιμαργία, άγχος πείνας γιά καινούρια χωράφια.

Σύστησα ν' άνοίξουνε καινούρια χωράφια. Θά τό κάνανε όπωσδήποτε καί χωρίς καμιά σύσταση. Καί σέ τέτοιες περιπτώσεις τό φρονιμότερο είναι νά μπαίνεις έπικεφαλής στό κίνημα πού έτσι είτε άλλιώς δέ συγκρατιέται, γιά νά μπορείς νά τό πιάσεις, νά τό βάλεις σέ κανάλι, πρίν σού γίνει άτιθάσευτος χείμαρος καί τά πάρει όλα σβάρνα.

Δέ μού άρεσε τό στοιχειακό. Μά δυνατότητα όργανωμένης μοιρασιάς, τό είπα, δέν ύπήρχε. Προείχε τό ψωμί. Έστω καί μέ... άνορθογραφίες άπό άποψη όργάνωσης καί τάξης. Πλειότερο χαλαμπόκι, πλειότερες πατάτες, περισσότερα φασόλια, σύσταινα στόν κόσμο. Νά ξεχερσώσει μόνο φτερούσια, νά μή χαλάει δάσος, νά προτιμάει, άν έχει, τόπο σέ συνέχεια μέ τό παλιό του χωράφι. Κι ύπογράμμιζα έπίμονα πώς σύντομα θά κάμουμε κανονική μοιρασιά τού τόπου. Κι αύτό ό καθένας νά τό ξέρει άπό τά πρίν, ότι τότε μπορεί νά μήν τού πέσει τό μέρος πού πιάνει τώρα. Πλήν, άν

είναι, βέβαια, συνεχούμενο μέ τό χωράφι του.

Όταν ύποσχόμουνα τή μοιρασιά, ό ίδιος δέν ήξερα πότε αύτό θά μπορούσε νά γίνει κι άν θά ήτανε μπορετό πρίν άπό τήν άπελευθέρωση καί τό σχηματισμό κυβέρνησης τοῦ ΕΑΜ. Τόνιζα τή διανομή γιά λόγους ταχτικής: γιά νά συγκρατήσω τή στοιχειακή έξόρμηση καί νά περιορίσω τίς έχερσώσεις στίς προσβάσεις τῶν παλιῶν χτημάτων τους. Νά μή γίνει άνοργάνωτος χαλασμός τοῦ τόπου, νά μή συγκρουστοῦνε γεωργοί καί κτηνοτρόφοι, νά προφυλαχτεῖ τό δάσος. Νά μήν πιάσει τόν κόσμο τό «όποιος έπρόλαβε τόν Κύριον είδε».

Τότε, τήν άνοιξη τοῦ 1942, μήτε νά τό ύποψιαστῶ μποροῦσα, πώς τόν 'Οχτώβρη-Νοέμβρη τῆς ίδιας χρονιᾶς ή έξέλιξη τῶν πραγμάτων θά ήτανε τέτοια, πού θά δικαίωνε τήν ύπόσχεση πού έδινα στά έβγα τοῦ χειμώνα τούς συγχωριανούς μου.

Ή προοπτική τῆς διανομῆς συγκράτησε τίς ύπερβολές. Δέ θυμᾶμαι κανένα παρατράγουδο, λόγω τιμῆς.

Μή μπορώντας νά προχωρήσω τότε σέ διανομή, μέ τήν προτροπή γιά ξεχερσώματα άπόβλεπα καί στό νά δημιουργηθεῖ κατάσταση. Νά μπεῖ όλο τό χωριό στό χορό, νά λαγιάσουνε όσοι άντίθετοι, νά μή βρίσκουνε άκρη δασάρχες καί δασικοί κι 'Αρχές. Καί δεσμένης τῆς γενικῆς χαλαρότητας τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ καί τῆς φανερῆς άδυναμίας τῶν λειτουργῶν του νά έπιβληθοῦνε, νά δεχτοῦνε σιωπηρά τό τετελεσμένο.

Καί τό τσαπί δούλεψε μέ τήν ψυχή του. Καί τό τσεκούρι, όπου χρειάστηκε, χωρίς νά χάσει τό μέτρο στό πελέκα. Καταχρήσεις μήτε κάν έλάχιστες δέν έγίνανε σέ βάρος τοῦ πραγματικοῦ δάσους —ό λαός έχει καί μυαλό καί φιλότιμο σά δέν τοῦ γίνεσαι τσάμικος ταμπάκος.

Τό πράμα, βέβαια, δέν ήτανε βελόνι νά τό κρύψεις. 'Αντίθετα, βούιξε ό τόπος!

Κατάφτασε, κυριολεχτικά μέ μισή άνάσα, ό δασικός άπ' τή Φουρνά, ό Βασίλης Κλεφτοδῆμος. Ήτανε καί ψευτοσυγγενής μου, μακρινότατος, άπ' τή μάνα μου. Ό κόσμος δέν τόν είχε γιά κέρατο, άναφορικά μέ τά πρωτόκολλα. Ύπηρεσιακός, ναί. Καί δέν κάνει νά τόν παρανοήσεις. Λογικός άνθρωπος, άπό χωριό ό ίδιος, ήξερε καί μπομπότα τί θά πεῖ καί λαχτάρα τοῦ φτωχοκαλλιεργητῆ γιά χωράφι. Τόνε κάλεσα σπίτι.

—'Αμάν, μ' έκαψες! —μοῦ είπε. Θά κόψω πρωτόκολλα, δέ γίνεται!

—Ψύχραιμα, Βασίλη, τοῦ άπάντησα. Μήν έκτίθεσαι καί μάλιστα σέ τέτοιους άχαμνόκαιρους. Μή θέλεις νά χαλάσεις τήν καλή γνώμη πού έχει ό κόσμος γιά σένα. 'Εδῶ θά φᾶς ψωμί, μ' αύτόν τόν κόσμο, μήν τό... μαγαρίζεις, σέ παρακαλῶ.

Καί τοῦ ἀνάπτυξα τό πρόβλημα, τήν ἀνάγκη πού κάνει τόν κόσμο νά «παρανομεῖ» στό δικό του τόπο, πού εἶναι πάππου πρός πάππου βιός του. Δέν ἔχω τό δικαίωμα νά πῶ, ὅτι δέν τό καταλάβαινε. Οὔτε καί νά τόν ἀδικήσω στό φόβο του γιά τό δάσος, γιά τή φύλαξη τοῦ ὁποίου ἤτανε ὑπεύθυνος. Δικαιολογημένος καί νά μή θέλει νά βρεθεῖ μπλεγμένος μέ τούς προϊσταμένους του.

—Τά πράγματα δέ γυρίζουνε σέ καμιά περίπτωση πίσω, ἡ πείνα μάτια δέν ἔχει, τοῦ ὑπογράμμισα. Θά μιλήσω καί μέ τό δασάρχη σου, θά κοιτάξω νά σέ κατοχυρώσω.

—Μιλήσεις-ξεμιλήσεις, τό τζερεμέ δέ θά τόν γλιτώσω. Ἔτσι κι ἀλλιῶς μ' ἔχει στό μάτι. Ἄν δέν κόψω πρωτόκολλα, θά μέ κάψει. Θά κόψω, δέν μπορῶ!

—Ἐσύ πρωτόκολλα κι οἱ Κλειτσιῶτες, μισοκέφαλοι, τό ξέρεις, νά σοῦ κόψουνε τά πόδια! Τό 'καμες τότε ἀπό κοῦπες, Βασιλάκη μου! Ἐδῶ καράβια πνίγονται, κουβέρνα χάνονται, κι ἐσύ μήν σοῦ κακοπάθουνε τά φτερούσια τῆς Βουλγάρας! Τά χώματα καί τά ρουμάνια, Κλεφτοδῆμο μου, εἶναι γιά τούς ἀνθρώπους. Νά θυσιάσουμε τόν κόσμο γιά μερικές τοῦφες κέδρα, τί λές; Καλός εἶσαι, μά τό θεό! Κάνε στραβά μάτια κι ἄσε μας νά φκιάξουμε μέ τήν ἡσυχία μας πέντε σπειριά μπομπότα. Καί ξέρεις δά ποῦ θά τά γράψουνε τά πρωτόκολλά σου καί τά τοιαῦτα ἐτοῦτοι οἱ καπνιάδες!

Δέ μοῦ ἔδωκε καμιά ὑπόσχεση, ἄλλωστε δέν τήνε περίμενα.

Τήν ἄνοιξη, σωστότερα μέσα στό χειμώνα, ὁ ἀδερφός μου κι ἐγώ ξεχερσώσαμε ἕνα ἀπό παλιά παρατημένο χωράφι μας. Ἐδῶ κι ἑξήντα, μπορεῖ καί παραπάνω χρόνια. Εἶχε πιάσει ὁ τόπος κι ἐλάτια μέσα. «Τοῦ Ραυτοχώστα» τήνε λέγανε τήν τοποθεσία, ὄχι μακριά ἀπ' τό χωριό καί μέ νερό δικό του. Ἔψαξα τά χαρτιά τοῦ πατέρα, βρῆκα τά συμβόλαια, τό εἴχανε ἀγοράσει ἀπό κάποιον Ραυτοχώστα. Πήραμε τά τσεκούρια καί τά τσαπιά, χιόνιζε γιά τά καλά, φτάσαμε στόν τόπο τοῦ ἐγκλήματος. Ἀνάψαμε στό κέντρο μιά φωτιά, πού κάθε τόσο στοίχειωνε ἀπό τόν ἔλατο πού ἔγερνε κι ἔπεφτε στό καμίνι της. Ἴσαμε τό βράδυ ὁ τόπος εἶχε καθαρίσει, ἀπομείνανε πολλές στάχτες καί λίγ' ἀποκαΐδια. Μαυρόχωμα, τό μισό τό σπείραμε κριθάρι —στοίχειωσε!— τ' ἄλλο μισό χωράφι πατάτα —βλαστομάνησε. Κι ὅταν τή σοδέψαμε ἡ κάθε μιά της κι ἕνα ἀργοκέφαλο ἤτανε!

Μιά μέρα, τέλη θά 'τανε τοῦ χαλοκαιριοῦ, πέρασε ὁ δασάρχης ὁ Γκίκας ἀπό τό χωριό, ἀνεβήκαμε στό σπίτι γιά φαΐ. Εἶχα ἑτοιμάσει ἀρνάκι πατάτες γιαχνί. Στή μαγειρική τά καταφέρνω ὄχι κι ἄσχημα. Ἔγλειψε ὁ μουσαφίρης μου τά δάχτυλά του.

Ἐρχότανε ἀπό τά «Βίρνα», μιά τοποθεσία τῆς Κορίτσας μέ ἐξαιρετικό ἐλατόλογγο. Ἀπό τόν περασμένο χρόνο ὁ καλός ἐκεῖνος ἐπιστήμονας μελετοῦσε συστηματικά τό δάσος στά «Βίρνα».

καί σήμερα ἀπό ἐκεῖ ροβόλαγε.

Πάνω στό φαΐ καί μετά, εἴπαμε τό ἕνα, εἴπαμε τ' ἄλλο κι ἐγώ όλο καί προσπαθοῦσα νά τόνε πιάσω ἀπό κάπου νά τοῦ τό φέρω στά μαλακά γιά τά χωράφια. Καί ξάφνου μοῦ λέει:

—Γυρνώντας ἀπό τά «Βίρνα» πέρασα ἀπό τοῦ «Ραυτοκώστα», τήν ξέρεις τήν τοποθεσία; Ἄν δέν κάνω λάθος, καί δέν κάνω, ἐκεῖ ἦταν ἔλατα, τά 'φαγαν, τώρα εἶναι χωράφι. Ποῦ τό πᾶτε; Ἔχω ἔντονο φόβο γιά τήν τύχη τῶν δασῶν σας. Ἄν πέσει ἔτσι πέλεκυς καί φωτιά... Θεός νά μήν τό δώσει! Γιά ὄνομα τοῦ Θεοῦ συγκρατεῖστε τόν κόσμο.

—Οὔτε θέλω, οὔτε μοῦ ἐπιτρέπεται νά σοῦ τό κρύψω, τοῦ ἀπάντησα. Ἀκριβῶς οἱ πατάτες πού φάγαμε εἶναι ἀπό τοῦ «Ραυτοκώστα»...

Ταράχτηκε.

—Ὥστε κι ἐσύ, Βροῦτε; Δέν τό περίμενα. Μά τό Θεό, ὄχι! Πολύ ἄσχημο, ολέθριο παράδειγμα δίνεις στούς συγχωριανούς σου...

—Μήν προτρέχεις, προπαντός!

Σηκώθηκα, πῆρα ἀπό τό γραφεῖο μου τά συμβόλαια, τοῦ τά ἔδειξα.

Ἔμεινε λίγο σκεφτικός μετά τό διάβασμα. Ὕστερα εἶπε:

—Ἐντούτοις, ὄφειλες νά φεισθεῖς τοῦ δάσους.

—Πέντε ψωραλέα ἔλατα, δάσος τό λές; Κι ἐγώ κι ἐσύ κι ὅλοι μας ἔχουμε στομάχια, ἔχεις ἀντίρρηση; Σήμερα προέχει νά ἐπιζήσουν οἱ ἄνθρωποι, ν' ἀντιμετωπίσουμε τήν πείνα.

—Σύμφωνοι, ἀλλά αὐτά τά δάση ἀποτελοῦν τό χρυσό ἀποθεματικό ἴσως γιά ὅλη τήν Εὐρυτανία, αὐτό δέν ἔπρεπε νά τό ἀγνοεῖς. Καί φοβοῦμαι, ὅτι δέν τό ἀντιλαμβάνεσαι πλήρως.

Μέ κέντησε στά γερά, μέ κορόιδευε, τοῦ ἀπάντησα μέ πίκα:

—Ἔλα πατέρα νά σοῦ δείξω ποῦ τό 'χ' ἡ μάνα μου! Αὐτό, ναί νά μέ συγχωρεῖς, κάνεις. Ἐγώ γεννήθηκα καί μεγάλωσα σ' αὐτό τό δάσος. Ἐσύ τώρα τ' ἀνακαλύφτεις. Μέ χιλιάδες καί χιλιάδες κοντοέλατα εἶμαι συνομήλικος. Τό περπάτησα καί νύχτα καί μέρα κι ἄμετρες φορές. Ἀπό δεκατεσσάρω χρονῶν λαθροκυνηγάω σ' αὐτό καί μπορῶ νά σέ βεβαιώσω πόσες οκάδες μούσκλια ἔχει ὁ κάθε ἔλατός του. Τό ξέρω καί μέ ξέρει. Καί τ' ἀγαπῶ, τί ἡ μπάτσα του στάθηκε καί κούνια καί γιατάκι μου. Γιά σένα εἶναι ἀντικείμενο ἐπιστημονικῆς μελέτης κι ἐπαγγελματικῆς φροντίδας καί τ' ἀγαπᾶς, δέ λέω. Μά ἐμένα μοῦ εἶναι ἀδερφός. Καί ξέρω νά ξεχωρίζω τό τραγούδι τῆς κάθε ἐλατοκορφῆς του. Ναί, ναί, ἐγώ καί τοῦτοι οἱ ἄνθρωποι πού ζοῦνε δίπλα του, εἴμαστε ἕνα μέ τό δάσος. Μεῖνε ἥσυχος, λοιπόν.

Ἐκεῖνος σιωποῦσε μπροστά στήν κατεβασιά τῶν λόγων μου. Μαλάκωσα κι ἐγώ τόν τόνο:

—Κανένας λόγος ἀνησυχίας, Δημήτρη, σέ βεβαιῶ. Περισσότερο ἀπ' ὁτιδήποτε ἄλλο θά τό προστατέψει ἡ ἀγάπη τῶν κατοίκων, ἡ συμφιλίωσή του μέ τούς χωρικούς. Ἐλπίζω νά μέ ἀντιλαμβάνεσαι.

—Κι αὐτός ὁ Κλεφτοδῆμος!... Ἕ, κοιμᾶται ὁλόρθος! —εἶπε σά νά συνέχιζε μιά δική του σκέψη.

Κατάλαβα τή σκέψη του —πρωτόκολλα, ἐξώσεις, παλιά μου τέχνη κόσκινο!

—Τί νά σοῦ κάνει ὁ Κλεφτοδῆμος, πού, ἐρείσθω ἐν παρόδῳ, εἶναι εὐσυνείδητος ὑπάλληλος; Πρωτόκολλα; Χμ, κι ἴδρωσε λές τ' αὐτί μας! Ἐδῶ πρόκειται γιά φωνή λαοῦ, ὀργή Θεοῦ, μήν τά βάζεις ἄδικα μέ τόν Κλεφτοδῆμο. Κι ἄκου καί μένα: ὅσα ξέρει ὁ νοικοκύρης, δέν τά ξέρει ὁ κόσμος ὅλος. Κι ἔχω νά σοῦ πῶ, ὅτι φτάνει πού γιά τόν κόσμο ἐδῶ τό κρίμα γιά τό σφαγιασμό τῆς γίδας τό ἔχει στό λαιμό του ὁ ἔλατος. Ἄς μήν τόν ἐπιβαρύνουμε, ἀφοῦ, κι οἱ δυό μας τόν ἀγαποῦμε, καί μέ τή γνώμη, πώς ταχα γιά χάρη του δέ μᾶς ἀφήνετε νά χορτάσουμε τήν πατάτα καί τή μπομπότα. Ἕ, τότε, κλάψτε τον τόν ἔλατο! Ἄν ἐμποδίσουμε αὐτή τή στιγμή τόν κόσμο νά φκιάξει ἕνα ψευτοχώραφο, θά τοῦ σπείρουμε στήν ψυχή τό μίσος γιά τό λόγγο. Καί θά βάλει φωτιά καί θά τόν λαμπαδιάσει! Καί τό κατέχεις καλύτερ' ἀπό μένα: τό τσεκούρι καί τό τσαπί δέν ἤτανε π' ἀφανίσανε τ' ἀλλοτινά μας πλούσια δάση. Ἡ φωτιά στάθηκε ὁ Τζεγκίς-Χάν. Καί τή φωτιά τοῦ μίσους πρέπει νά τήν τρέμουμε.

—Σ' ἀκούω καί σκέφτομαι, ὅτι πολύ ἀέρα τούς δίνεις ἐδῶ.

—Μέ συγχωρεῖς, μά λαθεύεις. Ἄκου τήν πολιτική μου: πλεῖστερο ψωμί, ἕνα τό κρατούμενο. Προστασία τοῦ δάσους καί τῶν βοσκότοπων, δεύτερο κρατούμενο. Ἐδῶ πρόκειται γιά ὁμαδικό φαινόμενο, ἄν τ' ἀφήσεις ἀνεξέλεγκτο, χαιρέτα μου τόν πλάτανο, τρία, μέ τό συμπάθειο, τά κρατούμενα. Θά θυσιάσουμε μερικά ξεμοναχιασμένα ἔλατα, κάμποσες συστάδες κοντοέλατα, γιά νά σώσουμε τόν ἐλατιά, τό δάσος. Θά φιλοτιμήσουμε τούς ἀνθρώπους, τό φιλότιμο τοῦ Ρωμιοῦ εἶναι μεγάλη δύναμη. Σ' αὐτό θά βασιστοῦμε. Καί ψωμί θά φκιάξουμε καί τό δάσος θά τό προστατέψουμε. Πρέπει νά συμφωνήσεις μαζί μου. Σοῦ ἔδειξα ἀνοιχτά τά χαρτιά μου, δέν ἔχω νά κρύψω τίποτα!

Πικρογέλασε μέ φανερό σκεφτικισμό.

Ὁ Γκίκας ὑπῆρξε ἕνας ἀπό τούς ἐλάχιστους μελετημένους δασάρχες πού γνώρισε ἡ Εὐρυτανία προπολεμικά. Δέν ἀγνοοῦσε τό γεωργικό μας πρόβλημα κι εἶμαι βέβαιος, ὅτι πονοῦσε γιά τόν

άμοιρο Ευρυτάνα όσο κι εμείς. Άγαποϋσε —καί μέ τό δίκιο του — μέ πάθος τά δάση τής Ευρυτανίας. Ήξερα ότι θ' άντιδροΰσε καί στοϋ έσχατου έλατου τή θυσία, πονοϋσε! Διακριτικός καί πολιτισμένος άνθρωπος, δέν ξετόξεψε άπειλές γιά άποβολές καί προστίματα. Σκέψη μ' ορίζοντες, συλλάβαινε τήν πραγματικότητα.

Έγώ ήθελ' απλώς νά δώ τό βαθμό τής άντίδρασής του, μοϋ χρειαζότανε γιά νά κανονίσω ώς πού μπορεί νά τό τεντώσουμε τό σκοινί. Κατάλαβα, άπό τή μιά τήν αγωνία του γιά τήν τύχη τοϋ δάσους, άπ' τήν άλλη τήν αδυναμία του σάν Αρχή, σάν Εξουσία, νά επιβληθεί. Τό γεγονός ότι έπανερχότανε διαρκώς σέ εκκλήσεις νά σεβαστοϋμε, νά περιφρουρήσουμε οί ίδιοι τόν άνεχτίμητο δασικό μας πλούτο, δέν πρόδινε αυτή τήν αδυναμία;

Άπ' τό χορό πού είχαμε μπει, ό Φτερούγας* μάς έλειπε. Νάτος τώρα κι αυτός, κατέβηκε στόν Κλειτσό, αεράτος, γκλιτσάτος, ξεχσύμπωτος καί, ώς είθισται, μέ λάσκα τό λουρί τοϋ παντελονιού. Κοντός καί κοιλαράκος, συμπαθούλης, ό άφιλότιμος, μόνο πού δέν έλεε νά μήν παρασταίνει τό Μεγαλέξαντρο στό ντοβλέτι του. «Θά κάμω, θά δείξω, θά πατάξω» —κι άλλα τέτοια γιά τούς παραβάτες τοϋ νόμου! Μιάν ολόκληρη βραδιά ξημερώθηκα, τόν έρίφη, στό σπίτι γιά νά τοϋ βάλω, τοϋ στούρνου, ένα δράμι επίγνωση τής πραγματικότητας, ποΰ! Παμπάλαιο εισιτήριο, ό σαχαράκας τοϋ διαόλου, χαριοφυλιάς καί μέ μπαρούτι βρεγμένο! Φαφλάτισε, χορδώθηκε, χάιδεψε πολλές φορές τό γυαλιστερό πάφιλα τών κουμπιών του, άναψοκοκκίνισε καί τό γουδί τό γουδοχέρι του: «θά κάμω βίαιη αποβολή!».

—Ποιός, έρμε μου, σέ ρωτάει γιά ράμματα, κι άπαντάς γιά τά κουβάρια; —τοϋ παρατήρησα. Ώς τή βίαιη αποβολή χρειάζεται πρωτόκολλο, δικαστική απόφαση καί ζήσε Μάη μου διαδικασία. Τζαμπουνάς στό βρόντο, μωρέ Γιάννη. Κι είστε όλοι κι όλοι σας τρεις κι ό κοϋκος, ή αφεντιά σου, στή Φουρνά. Κι έχεις νά κάνεις μ' ολόκληρο χωριό. Καί μοϋ κανοναρχάς τή βία τό σωτήριον έτος 1942, πού βρωμάει ό τόπος από μάλιγχερ. Καί πάς νά τά πεις αυτά στούς Κλειτσιώτες πού γιά μιά σποριά χωράφι σκοτώνονται μέ τή ντουζίνα, φτού, πού νά μή μοϋ βασκαθείς! Άπό τή Βαρυμπόπη (Μακρακώμη) είσαι ελόγου σου ή άπό τήν Καλαμάτα καί δέ μάς ξέρεις; Κάνε τουμπεκί κι άσε τόν κόσμο νά σκιάξει ψωμί, νά βρίσκεις κι εσύ κατάλυμα —κοντός ψαλμός αλληλούια! Καί λόγο δέ θά σού ζητήσει κανένας, άκου με, πού σού τό λέω... Γιά καλό σου!

* Τόν θυμάσαι, αναγνώστη; Ό ένωμοτάρχης σταθμάρχης τής Φουρνάς, πού ό κόσμος τόν παραγκώμιαζε Φτερούγα, γιατί ζητούσε κότα —«φτερούγα έχει;».

Τί νά 'χανε κι ἐτοῦτος; Τίποτα! Ἀκριβῶς ὅπως καί οἱ ἄλλοι, πιό ἁρμόδιοι ἐξάλλου, ἐκπρόσωποι τοῦ κράτους. Τήν ἀνάγκη φιλοτιμία κάνοντας, οὔτε πού μᾶς ἐνοχλήσανε ἄλλο. Κι ἐμεῖς ξεχερσώσαμε, σπείραμε καί τό χινώπορο τοῦ 1942 ἀκόμα πήραμε καλή σοδειά, ἰδιαίτερα πατάτας.

* * *

Κι ὅσο γιά τήν προστασία τοῦ δάσους, ἄς κάμουμε ἐδῶ μιά παρένθεση.

Ἕν' ἀπόβραδο τό Δεκέμβρη τοῦ 42 βλέπω νά περνάει στήν πλατεῖτσα τοῦ χωριοῦ μου ἕνανε Κοριτσιώτη μέ φορτωμένο τό μουλάρι του κορμιά ξεφλουδισμένα νεαρῶν ἐλατόδεντρων, γιά πασάλους. Γιά ὅσους δέν ξέρουνε: ἡ φασουλιά εἶναι ἀναρριχητικό φυτό. Τῆς μπήχνουνε στή φωλιά της ἕνανε πάσαλο, τό λεγόμενο φασουλόκλαρο, ἀνεβαίνει κι ἀνθίζει καί καρπίζει. Μά εἶναι σωστό ἔγκλημα νά πετσοκόψεις ἑκατοντάδες νεαρά ἔλατα γιά τό σκοπό αὐτό. ὅταν μπορεῖς νά χρησιμοποιήσεις κλαδιά ἀπό πλάτανο.

Σάν εἶδα τό μουλαροφόρτι, βγῆκ' ἀπό τά ροῦχα μου. Καί τοῦ ἔψαλα τόν ἀναβαλλόμενο ἐκείνου τοῦ ἐλαφρόμυαλου.

Στό σπίτι φιλοξενοῦσα τότε, μισοπαράνομους, τόν πρόεδρο καί τό γραμματέα τῆς Ἐπαρχιακῆς Ἐπιτροπῆς ΕΑΜ Εὐρυτανίας. Τόν πρώην διοικητή τῆς Ὑποδιοίκησης Χωροφυλακῆς Εὐρυτανίας ταγματάρχη Σταῦρο Ξανθάκη καί τόν ἐν ἐνεργείᾳ εἰσαγγελέα πλημμελειοδικῶν Εὐρυτανίας Χρ. Ἀρχιμανδρίτη. Σάν ἀνέβηκα καί μέ εἴδανε ἀναστατωμένο, ρωτήσανε τήν αἰτία. Τούς εἶπα τό λόγο. Καί πάνω στήν κουβέντα μοῦ ἦρθε καί διατύπωσα τή γνώμη νά κάμουμε μιά Διακήρυξη τώρα δά στόν Εὐρυτανικό λαό, νά τοῦ παραχωροῦμε ἐξ ὀνόματος τοῦ ΕΑΜ τά δάση καί νά τοῦ ζητᾶμε νά τά προστατέψει ὁ ἴδιος μ' ὅλη τήν αὐστηρότητα πού χρειάζεται.

—Γράψε την, εἶπε ὁ Ξανθάκης, καί νά τήν ὑπογράψουμε. Ἅμ' ἔπος, ἅμ' ἔργον! Τί λές, Χρῆστο;

—Καί μέ τά τσαρούχια, πού λένε στό χωριό μου τό Κομπότι. συμφώνησε κι ὁ γραμματέας.

Ἔκατσα, τήν ἔγραψα. Ἔλεε, πώς τά δάση, ἀνεχτίμητος πλοῦτος καί τό αὐριανό βασικό εἰσόδημα τοῦ Εὐρυτανικοῦ λαοῦ, πρέπει νά διαφυλαχτοῦνε σάν κόρη ὀφθαλμοῦ. Ὅτι μέχρι σήμερα ὁ Εὐρυτάνας δέν εἶχε κανένα ἤ ἐλάχιστο διάφορο ἀπό τά δάση. γιατί τοῦ τά εἶχε ἀπαλλοτριώσει τό κράτος. Ὅτι τά δάση δικαιωματικά ἀνήκουνε στίς κοινότητες, στίς ὁποῖες ὑπάγεται ἡ περιοχή τοῦ κάθε δάσους. Τό ΕΑΜ, ἀποκαθιστώντας δικαιοσύνη καί

σ' αὐτόν τόν τομέα, *παραχωρεῖ* ἀπό σήμερα τά δάση στό φυσικό δικαιοῦχο τους, στίς Κοινότητες. Οἱ Κοινότητες ἀπό σήμερα πρέπει νά θεωροῦνε ἰδιοκτησία τους καί περιουσία τους τά δάση τῆς περιοχῆς τους καί νά τά περιφρουρήσουνε ἀπό κάθε ἀπειλή, ἀπό τό τσεκούρι, τή φωτιά, τήν ἀλόγιστη ὑλοτόμηση. Κι ὥς τήν ἡμέρα πού θά γίνει δυνατή ἡ ἀξιοποίησή τους κι ἐκμετάλλευσή τους ἀπό τίς ἴδιες τίς Κοινότητες, πού οἱ κάτοικοί τους θά καρπώνονται στό ἑξῆς τό εἰσόδημα ἀπό τά δάση.

Αὐτά ἔλεγε περίπου ἡ Διακήρυξη. Τήν ὑπογράψανε ὁ Πρόεδρος Γιωργάκης Ὀλύμπιος κι ὁ γραμματέας τῆς Ε.Ε. ΕΑΜ Εὐρυτανίας Ν. Σκουφάς.

Τήν ἄλλη μέρα τήν τοιχοκολλήσαμε στό μαγαζί, τή διάβασε ὁ κόσμος, ἔκανε δυνατή ἐντύπωση. Τό ΕΑΜ τούς ἔδινε τά δάση, πού ἀπό καταβολῆς ρωμαίικου ἤτανε δημόσια, βιός ὄχι τοῦ χωρικοῦ, μά τοῦ κουβέρνου.

Τή στείλαμε καί στ' ἄλλα χωριά, διαβάστηκε στίς ἐκκλησιές. Παντοῦ τή δεχτήκανε τουλάχιστο μέ ἱκανοποίηση. Καί θέλω νά πιστεύω. πώς ἐκείνη ἡ Διακήρυξη ἔπαιξε τόν εὐεργετικό της ρόλο στό νά μή γίνουνε ζημιές στά δάση τῆς Εὐρυτανίας τόν καιρό τῆς κατοχῆς. Ὁ λαός τά θεωροῦσε δικό του βιός καί σάν τέτοιο τά διαφύλαξε, τά προστάτεψε.

Ἀπ' ὅ,τι ξέρω ἐκείνη ἡ Διακήρυξη ἤτανε καί τό πρῶτο ντοκουμέντο στόν καιρό τῆς Ἀντίστασης ἀναφορικά μέ τά δάση.*

Πρέπει νά σημειωθεῖ ἐδῶ: τό ΕΑΜ δέν ἦταν κράτος. Συνεπῶς δέν εἶχε ἁρμοδιότητα γιά μιά τέτοια διοικητική ἤ νομοθετική, ἄν θέτε, πράξη, νά ἐκχωρήσει τά δάση στίς Κοινότητες. Κι αὐτό, ὅπως θά τό δοῦμε καί παρακάτω, ὁ συντάχτης τῆς Διακήρυξης τό εἶχε ξεκαθαρισμένο στό μυαλό του. Μά ἤτανε κατάσταση ἀνάγκης. Καί προτείνοντας τό μέτρο, παραγνώρισε τό θεωρητικό καί τυπικό μέρος γιά χάρη τοῦ οὐσιαστικοῦ, τήν προστασία τῶν δασῶν.

Ἀναφορικά μέ τό μέτρο τῆς ἐκχώρησης: καί τότε ὁ συντάχτης τῆς Διακήρυξης πίστευε καί τώρα ἐξακολουθεῖ νά θεωρεῖ ὅτι τά δάση πρέπει ν' ἀποτελέσουνε ἰδιοκτησία τῶν Κοινοτήτων, νά τά ἐκμεταλλευτοῦνε αὐτές καί τό εἰσόδημά τους νά περιέρχεται σ' αὐτές καί τούς κατοίκους τους, καταβάλλοντας στό κράτος τούς ἀναγκαίους φόρους, ἀποσβέσεις κτλ.

Ἕνας ἀπό τούς μελετητές τοῦ Δασικοῦ Προβλήματος τῆς Εὐρυτανίας, ὁ φίλος Γιάννης Κοσπεντάρης, δέ συμφωνεῖ μέ τήν ἐκδοχή αὐτή. Θεωρεῖ, ὅτι «μέ τή σημερινή κατάσταση στήν ὁποία

---

* Στό «Πρόγραμμα τῆς Φιλοπροόδου Ἑνώσεως Καρπενησίου», 1933, περιλαμβάνεται ὅτι «τά δάση πρέπει νά παραχωρηθοῦν στίς Κοινότητες καί ἡ ἐκμετάλλευσή αὐτῶν νά γίνεται μέ σύστημα ἀπό συνεταιρισμούς ἑκάστης κοινότητος...»

βρίσκονται οἱ ὀρεινές κοινότητες... δέν εἶναι σέ θέση νά ἐφαρμόσουν δημιουργική δασική πολιτική καί νά ὀργανώσουν συγχρονισμένη καί ἀποδοτική δασοπονία κτλ» καί προτείνει «περιορισμένη δασική ἰδιοκτησία («κλασματικό δικαίωμα») τῶν χωρικῶν μέ συλλογική μορφή, δηλαδή ἰδιοκτησία τῶν κατοίκων τῆς κοινότητας μόνο στά δασικά προϊόντα».*

Ἡ ἄποψη δέν εἶναι ἀβάσιμη. Ἀλλά δέν εἶναι, νομίζω, καί τό ὅλον. Ὑπάρχουνε κοινότητες στή χώρα, πού ἡ φύση τίς προίκισε μέ τή σταφίδα, ἄς ποῦμε. Βέβαια, τό σταφιδάμπελο δέν εἶναι δάσος, μά δέν ἀπαιτεῖ λιγότερα, ἴσως, μέσα κτλ., μιά σύγχρονη σταφιδοεκμετάλλευση. Θά δεχόντανε οἱ κάτοικοι τούτων τῶν τόπων «κλασματικό δικαίωμα»;

Γιά νά μή μείνει αἰώνια ξυλοκόπος —ἐπί τό εὐγενέστερο... δασεργάτης!— ὁ Εὐρυτάνας, γιατί νά μήν τοῦ παραχωρήσει τό κράτος τά μέσα, πού βέβαια θά τ' ἀποσβέσει, τό τεχνικό προσωπικό κι ὅ,τι ἄλλο χρειάζεται γιά νά μπορέσει ὁ ἴδιος ὁ συλλογικός κάτοικος, πού τοῦ ἀνήκει τό δάσος, πολύ περισσότερο μετά τό σάγωμα τῆς γίδας του, νά κάνει σύγχρονη ἐκμετάλλευση, κτλ; Σύγχρονη δασική ἐπιχείρηση; Γίνεται καί παραγίνεται! Γιατί ἡ Εὐρυτανία ἔβγαλε τόσους καί τόσους ἐπιστήμονες, εἰδικούς, ὡς καί πρωθυπουργούς καί δέν μπορεῖ νά βγάλει αὐτούς πού ἀπαιτεῖ μιά «συγχρονισμένη καί ἀποδοτική δασοπονία πρός τό συμφέρον τῆς ὁλότητας τῶν κατοίκων τους (κοινοτήτων) ἐναρμονίζοντας τά τοπικά κοινοτικά συμφέροντα μέ τά γενικότερα τῆς Ἐθνικῆς Οἰκονομίας πού πρέπει νά ἐξυπηρετεῖ τό δάσος ἐξαιτίας τοῦ ρόλου καί τοῦ προορισμοῦ του»;**

—Δῶσε βούτυρο καί ξέρει κι ἡ μάνα μου νά κάνει πίτα, λέει μιά εὐρυτάνικη παροιμία.

Ἔτσι, κι ὁ Εὐρυτάνας θ' ἀνεβεῖ ἀπό τό ἐπίπεδο τοῦ ξυλοκόπου στό ἐπίπεδο τοῦ ὀργανωτῆ, τοῦ ἐπιχειρηματικοῦ, τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου. Μέσα στή θάλασσα μαθαίνουνε τό κολύμπι...

Μ' ἄς κλείσουμε τούτη τήν παρένθεση. Ἄλλωστε γιά τήν ὥρα, όσο θά ὑπάρχει τό κουβέρνο τῶν μενοπωλίων, δέν τοῦ βγάζεις ἀπό τά νύχια τέτοια χρυσοτόκο ὄρνιθα, ὅπως εἶναι τά δάση τοῦ «δημοσίου».***

---

* Γ. Κοσπεντάρη: «Τό Δασικό Πρόβλημα τῆς Εὐρυτανίας», 1962, σ. 23.

** Γ. Κοσπεντάρη: ὅ.π., σ. 23.

*** Γιά τόν ἱστορικό, ἄν τυχόν τόν ἐνδιαφέρει: Τό Πρόγραμμα τῆς ΦΕΚ ἀποτελεῖ πρόδρομο τῆς Διακήρυξής μας τοῦ 1942 ἀναφορικά μέ τά δάση. Ἡ τελευταία ἀποδείχτηκε πρόδρομος τῆς Πράξης 35 τῆς ΠΕΕΑ, ἡ ὁποία δικαίωσε, μέ τό περιεχόμενό της, τή Διακήρυξη. Μέ τήν Πράξη της αὐτή ἡ ΠΕΕΑ ἐκχώρησε τή διαχείριση τῶν δημοσίων δασῶν, ὡς καί τῶν δασῶν ἰδιοχτησίας ΝΠΔΔ, στούς Δήμους καί τίς Κοινότητες. Δυστυχῶς δέν ἔχω στή διάθεσή μου τό κείμενο τῆς Πράξης 35 γιά νά τό καταχωρήσω ἐδῶ

Καί νά πού τόν Ὀχτώβρη τοῦ 1942 ἔχουμε ὁλότελα πιά λεύτερα τά χέρια νά μοιράσουμε τή γῆ μας. Δική μας κι ἡ γῆ, δικά μας καί τά δάση. Καί τά ρουμάνια κι ὁ τόπος. Καί δική μας, ἀποκλειστικά δική μας κι ἡ εὐθύνη νά λύσουμε τά προβλήματά μας.

Καί τοῦτος ὁ Κοτσιούλης, πού... ἔσπερνε καλαμπόκι γιά τούς ἀσβούς καί τούς λαγούς, τί πλειότερο δέν ἀξίζανε τά χωράφια του, ἔκφραζε τή γενική ἀνυπομονησία γιά τή διανομή. Τόνε βεβαίωσα, πώς σέ λίγες μέρες τή βάζουμε μπρός, σωθήκανε τά... ψέματα!

Κοντά ἐνάμισι χρόνο νά τ' ἀλέθω στό μυαλό, τό 'χα ἀπ' ὅλες πές, τίς πλευρές του ξεσκονίσει τό πρόβλημα. Κι εἶχε, στ' ἀλήθεια, ὄψεις ὄχι καί λίγες καί κόμπους, ὅσους καί νά πεῖς!

Τά βασικά του ἤτανε τρία, πού χρώσταες νά τά φέρεις σέ κοινό παρανομαστή.

Τό συμφέρο κι ἡ ἀπαίτηση τοῦ καλλιεργητῆ νά πάρει καλό χωράφι.

Τό συμφέρο καί τό δικαιολογημένο αἴτημα τοῦ κτηνοτρόφου νά μή χαλαστεῖ ὁ τόπος —τά βοσκολείβαδα, τά περάσματα, οἱ ποτιστῆδες, τά γρέκια.

Ἡ φωνή τοῦ δάσους —νά μήν τό ματώσεις, τουλάχιστο σέ βαθμό αἰσθητό.

Ἕνας ἄλλος κόμπος τοῦ προβλήματος στεκότανε αὐτό τοῦτο τό εἶδος τῆς διανομῆς. μέ τήν ἔννοια τοῦ μέτρου. Τό ἴδιο γιά τόν ἀχτήμονα καί τό θεόφτωχο, τό ἴδιο καί γιά τόν καλοστεκούμενο νοικοκύρη;

Δυό λύσεις μποροῦσες νά δώσεις. Ἡ μιά, ἡ ἀναλογική, ἄς τήνε ποῦμε ἔτσι. Ἀνάλογα μέ τίς ἀνάγκες. Στόν ἀχτήμονα, στό φτωχό, στό μεγαλοφαμελίτη, πλειότερο τόπο, καλύτερο. Τό δίκιο, δίκιο! Ἡ ἄλλη, μέτρα κεφάλια καί κόψε σκούφιες, πού λένε. Τόσος τόπος, τόσο πέφτει στό κάθε ἄτομο. Τόσες ψυχές ἔχεις, ἀγαπητέ μου, κορδέλα, πάρε τόν τόπο σου! Τό λές αὐτό σωστό; Ὄχι, φυσικά.*

---

* Ὁ Β. Λένιν («Ἡ οἰκονομία καί ἡ πολιτική στήν ἐποχή τῆς διχτατορίας τοῦ προλεταριάτου», Ἅπ., τ. 30, σ. 94, ἑλλ. ἔκδ. ΚΕ τοῦ ΚΚΕ), γράφει: «Κατά τή διανομή τῆς γῆς, ὅπως εἶναι γνωστό, καθιερώθηκε ἡ ἀνώτατη ἰσότητα: στήν τεράστια πλειοψηφία τῶν περιπτώσεων οἱ ἀγρότες μοιράζαν τή γῆ «ἀνάλογα μέ τά στόματα».

Ἐδῶ πρόκειται καί γιά μιά οὐσιώδικη διαφορά, πού κάνει τό μέτρο «ἀνάλογα μέ τά στόματα» «ἀνώτατη ἰσότητα» —οἱ Ρῶσοι ἀγρότες ἦσανε ἐξισωμένοι στήν ἀχτημοσύνη τους. Στή δική μας περίπτωση, καταρχήν ὁλότελα ἀχτήμονες δέν ὑπήρχανε. Σύντρεχε μιά ὁλόκληρη κλίμακα ἰδιοχτησίας γῆς, χωραφιῶν. Συνεπῶς μοιρασιά μέ μόνο μέτρο τίς ψυχές —

Ρώτησα, σφυγμομέτρησα, όπως λένε, μιά σειρά άπό συγχωριανούς μου καί γιά τή μιά καί γιά τήν άλλη λύση. Καί μέ τούτη καί μ' έκείνη, γκρίνιες προβλεπόντανε.

Γιά τή δεύτερη μάλιστα άκουσα καί τήν παρακάτω ένδιαφέρουσα άποψη: Τά καλά χωράφια πρέπει νά δοθοϋνε σέ δοκιμασμένους, άποδειγμένους καλούς νοικοχυραίους, πού θά τ' άξιοποιήσουνε, πού έχουνε καί τό ζευγάρι τους, τήν όρεξη καί τόν καλό σπόρο. «Νά μή χαραμιστεϊ ό καλός τόπος στούς μαγκούφηδες» — τή φτωχολογιά, όπως τήν κράζει ό χοντρονοικοκύρης τοϋ χωριοϋ.

Έγώ μιά φορά θά πρότεινα στή σύναξη τοϋ χωριοϋ τήν πρώτη καί θά έπίμενα νά πάρει τήν έγκριση τής πλειοψηφίας. Ή φτωχολογιά πάντοτε είναι πλειοψηφία.

Κόμπος, όπως καί νά τό πάρεις, ήτανε καί τό «πώς». Μέ *κλήρο ή κατ' έπιλογήν*, δηλαδή κατά τήν κρίση τής έπιτροπής νά δοθεϊ στό συγκεχριμένο φαμελίτη τό συγκεχριμένο κομμάτι γής; Τόν κλήρο δέν τόνε θεώρησα ποτέ δικαιοσύνη. Θά πρότεινα τό δεύτερο.

* * *

Έκατσα καί κατάστρωσα στό χαρτί τούς όρους, μέ τούς όποίους, κατά τή γνώμη μου, χρωστοϋσε νά γίνει ή μοιρασιά.

Σέ δυό-τρεϊς μέρες ή σύναξη. Βάρεσε ή καμπάνα, ό κόσμος μαζεύτηκε στήν πλατεία τοϋ Μεσοχωριοϋ, μπροστά στό παλιό σχολειό. Άλλοι όρθοί, άλλοι καθίσανε στά σκαλάκια τής λιθόσκαλας τοϋ διδαχτηρίου καί στό ψευτοπεζουλάκι παράδιπλα. Προϊστάμενο δέ βγάλαμε. Ήμασταν, βλέπετε, άκόμα στό στάδιο τής σύναξης. Τή διεύθυνα μόνος μου, άνεβασμένος στό δεύτερο σκαλί. Κόσμος πολύς, τό ένδιαφέρο —πώς νά τό χάνεις;— χάθε άλλο παρά λίγο ή μικρό.

Έκαμα μιά μικροεισήγηση γιά τούς δίσεχτους καιρούς πού περνάμε καί γιά τίς άκόμα πιό ίσχνές, σέ σύγκριση μέ τόν περασμένο χειμώνα, άγελάδες πού μάς μέλλονται. Γιά τήν άνάγκη νά φκιάξουμε άπό μόνοι μας ψωμί μπόλικο, όσο γίνεται πιό μπόλικο, πατάτα, φασόλια. Καί γιά τό λόγο τοϋτο πρέπει έδώ σήμερα ν' άποφασίσουμε νά μοιράσουμε τόν τόπο, πού μπορεϊ νά καλλιεργηθεϊ, νά ξεχερσώσουμε, νά κάμουμε καρπερά χωράφια.

—Γιατί, μωρέ παιδί μου; Άπό τούς παππούληδες καί τούς πα-

προβλέφτηκε ή περίπτωση τοϋ μεγαλοφαμελίτη— κάθε άλλο παρά ίσότητα, πολύ περισσότερο άνώτατη, θ' άποτελοϋσε.

τεράδες μας, τόν βρήκαμε ἔτσι τόν τόπο, γιατί νά τόν χαλάσουμε; —μέ διέκοψε ἕνας.

—Τώρα νά τόν χαλάσουμε; Νίψ' κι ἀποφάγαμε! Οἱ χαλαστῆδες τόν ξεροπρατσαλᾶν ἀπό πέρσι κι ἐσύ μοῦ λές νά μή στάξ' ἡ νουρά τοῦ γουμαριοῦ! —τοῦ ἀπάντησε ἄλλος.

—Καί σάν τί λέτε νά κάμουμε; Νά κάτσουμε πέσε πίτα νά σέ φάω; Καί νά βρωμίσουν τά χνῶτα μας ἀπ' τήν πείνα; Καλοί εἶστε τοῦ λόγου σας!

—Χρυσή κουβέντα! Νά τόν μοιράσουμε. Ὁ ἀγουροφάης ἔφαε, ὁ γουρμοφάης δέν πρόκαμε,* ἔτσι εἶναι!

—Νά τόν μοιράσουμε, τί τόν φυλᾶμε τόν παλιότοπο; Ἄλλοι κιόλας φορτώνουνε πατάτα κι ἐμεῖς ἀκόμα κόβουμ' ἐδῶ παρλαπίπες. Ὄχι «τό 'να παιδί καλό, τ' ἄλλο γαμῶ τή μάνα του», καλά δέν τά λέω;

—Πολύ καλά μάλιστα, τοῦ ἀπάντησα ἐγώ ἀπό τό βῆμα μου.

Τέτοιες κουβέντες ἀκουστήκανε μόλις ἔβαλα τό θέμα τῆς γενικῆς μοιρασιᾶς. Κι ἐκφράζανε τ' ἀντικρουόμενα συμφέροντα, τίς διαφορετικές καταστάσεις νοικοκυριοῦ. Αὐτός πού στό ἔχει του, στό εἰσόδημά του βάραινε ἡ κτηνοτροφία, μίλαγε γιά «χαλασιά», δέν ἤθελε νά θιχτεῖ τό στάτους κβό. Ὁ φτωχονοικοκύρης, πού εἶχε δέν εἶχε μιά μανάρα καί πέντε δέκα στρέμματα σάρες —«τί τόν φυλᾶμε τόν παλιότοπο;». Μιά τρίτη κατηγορία ἦταν' ἐκεῖνοι πού εἴχανε καί λίγα χωραφάκια καί λίγα ζωντανά. Τοῦτοι τραμπαλιζόντανε ἀνάμεσα στό *ναί* καί στό *ὄχι* καί σωπαίνανε. Ἐν πάση περιπτώσει ἡ πλειοψηφία ἀπό ἄποψη περιουσίας, συνεπῶς καί συμφερόντων, εἴχανε δυό-τρεῖς μανάρες ἤ, στήν καλύτερη περίπτωση, καί πέντε προβατίνες ριγμένες σ' ἕνα κοπάδι καί παίρνανε τρεῖς ἤ τέσσερις φορές τό καλοκαίρι ἀπό πέντε καυκές γάλα, καί λίγα χωραφάκια. πού ὁπωσδήποτε δέν τούς δίνανε τό ψωμί τους γιά ὅλη τή χρονιά. Καί κλίνανε στή μοιρασιά.

—Δέν πρόκειται νά χαλάσουμε κανένα τόπο, χωριανοί κι ἄδικα μερικοί, ἰδιαίτερα ὅσοι ἔχουν ζωντανά, ἀνησυχοῦν. Δέ θά χαλάσουμε, ἀλλά θά καλλιεργήσουμε τόν τόπο, πού κάνει γι' αὐτό. Τά κοπάδια ἐπίσης, τά ζωντανά, δικά μας εἶναι, δέ θά τά στενέψουμε, θά τό κάμουμ' ἔτσι πού νά μήν κακοπάθουν. Κάν'τε ὑπομονή ν' ἀκούσετε τί σᾶς προτείνω, πῶς λέω νά γίνει αὐτή ἡ δουλειά κι ἅμα σᾶς ἀρέσει ἔτσι, τό χωριό σεῖς εἶστε ἐδῶ, τ' ἀποφασίζει. Ἄν πάλι ἔχετε ἀντίρρηση, ἄλλη γνώμη, τή λέτε, τήν κουβεντιάζουμε, ἀποφασίζουμε ὅπως νομίζουμε ὅτι μᾶς συμφέρει —κουκιά μετρημένα!

* Λαϊκή παροιμία: ὅποιος βούτηξε ἄγουρα τά φροῦτα, ἔφαγε. Ὅποιος περίμενε νά ὡριμάσουνε, δέν πρόκανε τίποτα, δέν ὑπῆρχανε πιά!

Στά λόγια μου τοῦτα τό σού-σού σταμάτησε, οἱ ἄνθρωποι βάλανε αὐτί, ἀρχίσανε νά στρίβουνε τό «λαθραῖο» τους μέ τό πάσο τους κι ἐγώ μέ ἄνεση, δηλαδή χωρίς διακοπές, ἀνάπτυξα τό σχέδιο πού εἶχα ἑτοιμάσει. Συνέχισα:

—Προτείνω ν' ἀποφασίσουμε τά παρακάτω, πού ν' ἀποτελέσουνε συμφωνητικό γιά τό χωριό, ὑποχρεωτικό γιά ὅλους μας.

Πρῶτον: νά γίνει διανομή τῆς καλλιεργήσιμης γῆς. Ὁ τόπος πού θά ξεχερσωθεῖ θ' ἀποτελεῖ ἑνότητα, οἱ ντάμκες θά προσδιοριστοῦν ἀπό τά πρίν. Ἀποκλείονται ἀπό τή διανομή πολύ κοντινές στό χωριό περιοχές.

Δεύτερον: ἐξαιροῦνται ἀπό τή διανομή καί κάθε μορφῆς κατάληψη: τά βοϊδολίβαδα καί τά γιδοβιτσολίβαδα. Οἱ ποτιστῆδες κι οἱ ἀλαταριές. Τά περάσματα. τά σύρματα καί τά γυρίσματα τῶν κοπαδιῶν. Τά γρέκια, οἱ στάλοι κι οἱ στρούγκες. Τά σημεῖα πού ἀποτελοῦνε πατροπαράδοτο ὑποχρεωτικό διάβα ἀνθρώπων καί καματερῶν πρός τά πατρικά χτήματα, καθώς κι ὅπου περνοῦνε νεραύλακα ποτιστικά. Τά πολύ ἐπικλινῆ ἐδάφη, πού ἡ καλλιέργειά τους θά προκαλοῦσε τό ξεσάρισμα τῆς γῆς. Ἐπίσης καί τά σημεῖα ἐκεῖνα, πού τό δάσος τῆς φτέρης τους ἀποτελεῖ προστάτη καί συγκρατεῖ τά νερά πάνω ἀπό παλιά κληρονομικά χωράφια. Μικρές ἀπομονωμένες ἐκτάσεις —τά λεγόμενα ξέφωτα— διάσπαρτες μέσα στό δάσος.*

---

* Γιά τόν ἀναγνώστη, πού δέν κατάγεται ἀπό χωριό κι ἴσως νά θέλει μερικές ἐπεξηγήσεις:

—Ποτιστῆδες: ἀναφορικά μέ τά κοπάδια, νεροπηγές, ὅπου οἱ χωρικοί βάζουνε «καλάνια», δηλαδή σκαμμένους, ὅπως ἡ σκάφη, κορμούς ἀπό ἔλατο, ἔτσι πού ὁ ἕνας νά τρέχει τό νερό μέσα στόν ἄλλονε. Ἐκεῖ πίνουνε τά ζῶα νερό. Ἐπίσης πρόσφορα γιά τόν ἴδιο σκοπό εἴτε πηγῶν, εἴτε χειμάρρων, ὅπου οἱ κτηνοτρόφοι ἀνοίγουνε μερικές γοῦρνες, πού συγκρατοῦνε νερό γιά τά ζωντανά.

—Ἀλαταριές: κατάλληλα ἁπλώματα κοντά σέ ποτιστῆδες, ὅπου οἱ κτηνοτρόφοι βάζουνε ἐπίπεδες πέτρες —πλάκες— καί σκορποῦνε σ' αὐτές, κατά διαστήματα τό καλοκαίρι, ψιλοτριμμένο ἁλάτι ἀνάμιχτο μέ πίτουρο γιά τά ζῶα. Ἰδιαίτερα στόν καιρό τοῦ «μαρκάλου», δηλαδή τοῦ ὀργασμοῦ. Μετά τό «ἁλάτισμα» οἱ πέτρες ἀναποδογυρίζονται.

—Περάσματα καί σύρματα: Ὑποχρεωτικά γιά τά κοπάδια σημεῖα περάσματος, ὅπως τά διάσελα —αὐχένες— ἤ στενές λουρίδες γῆς δίπλα σέ ρεματιές ἤ βράχους.

—Γυρίσματα: τοποθεσίες γιά τό ἄνετο πισωγύρισμα τῶν κοπαδιῶν ἀπό τή βοσκή πρός τό γρέκι ἤ τό στάλο κτλ.

—Γρέκι: τόπος γιά τή διανυχτέρεψη κι ἀνάπαψη τοῦ κοπαδιοῦ ἤ τῆς ἀγέλης.

—Στάλος: Τό μέρος πού μεσημεριάζει τό κοπάδι. Συνήθως σέ ὑψίπεδο, ὅπου κατάλληλη συστάδα ἀπό ἔλατα ἰσκιερά ἤ σέ ρεματιές στόν ἴσκιο τῶν πλατανιῶν.

—Στρούγγα: Τό ποιμνιοστάσιον, ὅπως θέλουνε τά λεξικά. Ἐκεῖ ἡ

Τρίτον: τά χωράφια δίνονται στούς καλλιεργητές γιά πέντε χρόνια. Γιά τήν παραπέρα χρήση τους ή όχι, θ' άποφασίσει, πρίν άκόμα λήξει ή πενταετία, τό ἴδιο τό χωριό. Τό χωριό ἔχει τό δικαίωμα, μετά πέντε χρόνια νά κάνει ἀναδιανομή, δηλαδή νέα μοιρασιά. Τό σημεῖο τρία δέν ἔχει ἰσχύ, ἄν μετά τήν ἀπελευθέρωση ή κυβέρνηση τῆς χώρας, στά πλαίσια τῆς λύσης τοῦ ὅλου ἀγροτικοῦ προβλήματος, πάρει μέτρα πού θά ἀφοροῦν καί τήν τύχη τούτων τῶν χωραφιῶν.

Τέταρτον: Ἡ καλλιέργεια θά γίνει μέ τό ἔθιμο τῆς «ντάμκας». Κανένας δέ θά ἔχει τό δικαίωμα νά καλλιεργήσει ἄλλο εἶδος, ἐξόν ἀπό ἐκεῖνο τῆς «ντάμκας». Σέ ἀντίθετη περίπτωση, οἱ κτηνοτρόφοι δέν ἔχουν καμιά ὑποχρέωση νά φυλάξουν τό σπαρτό, οὔτε καί οἱ ἀγροφύλακες. Μετά τή συγκομιδή ἡ «ντάμκα» θεωρεῖται ἐλεύθερη γιά τήν κτηνοτροφία κοινοτική γῆ καί βοσκότοπος. Γιά τό λόγο αὐτό καί δέν ἐπιτρέπεται καμιά περίφραξη. Ἐξαίρεση γίνεται μόνο γιά τά χωράφια πού συνορεύουν μέ στράτα κι ἐπιτρέπεται περίφραξη μόνο ἀπό τήν πλευρά τοῦ δρόμου. Ἀπαγορεύεται φράχτης μέ πασάλους καί κορμούς δέντρων. Ἐπιτρέπεται μόνο μέ θάμνους ἀπό κέδρα καί ἐλατοκλώναρα. Μετά τή συγκομιδή, στούς φράχτες ἀνοίγονται, ὑποχρεωτικά, πολλές καί φαρδιές ἀμποριές γιά τήν ἀκώλυτη κυκλοφορία τῶν κοπαδιῶν. Ἀπαγορεύεται ἡ πινακίδα.* Δέν ἐπιτρέπεται ἡ φύτεψη καρποφόρων ἤ ἄλλων δέντρων καί ἡ κατασκευή λιθόχτιστων πεζουλιῶν ή τό ἄνοιγμα βαθιῶν τάφρων. Ἐπίσης τό χτίσιμο καλυβιῶν μέ πέτρα ἤ σανίδες. Ἐπιτρέπονται: τά πρόχειρα αὐλάκια κεφαλάρηδες στίς κορφές τῆς ντάμκας. Πεζούλια μικροῦ ὕψους ἀπό ἕναδυό, τό πολύ, κορμούς δέντρων, ἀπ' αὐτά πού θά ὑπάρξει ἀνάγκη νά κοποῦν. Δέν ἐπιτρέπονται σποραυλακιές τέτοιας φορᾶς, πού θά

στρούγγα γιά τό ἄρμεγμα, ἡ καλυβούλα, οἱ πρωτόγονες ἐγκαταστάσεις γιά τήν παρασκευή τυριοῦ, βούτυρου, τοῦ μαξουλιοῦ γενικά.

—Ντάμκα: τό σύνολο τῶν χωραφιῶν μιᾶς κατά κάποιο τρόπο ἑνιαίας περιφέρειας, πού κατ' ἔθιμο τήν κάθε χρονιά καλλιεργοῦνται μ' ἕνα εἶδος. Π.χ., φέτος μέ σιτάρι, τοῦ χρόνου μέ καλαμπόκι. Στή «ντάμκα» δέν ἐπιτρέπεται ἄλλη καλλιέργεια ἐξόν ἀπό τή γενική. Ἡ τάξη αὐτή ἐξυπηρετεῖ τήν κτηνοτροφία, πού μετά τή συγκομιδή βοσκάει τόν τόπο, καθώς καί τή ρύθμιση τῶν ποτιστικῶν νερῶν.

—Ἀμποριά: ρῆγμα, ἄνοιγμα σ' ἕνα φράχτη γιά τό πέρασμα ἀνθρώπων καί ζώων.

* Πινακίδα: «Βάζω πινακίδα», μετά τή συγκομιδή —καί κανονικά ὄχι στίς «ντάμκες»— ὁ νοικοκύρης ἔχει τό δικαίωμα νά μπήξει στό χτῆμα του ἕναν πάσαλο μέ μιά μικρή ξύλινη πινακίδα στήν κορφή, σημεῖο ὅτι δέν ἐπιτρέπει τή βόσκηση. Ὁ ἀγροφύλακας εἶναι ὑποχρεωμένος νά φυλάξει τό χτῆμα μέ τήν πινακίδα, συλλαμβάνει τά ζῶα, πού τυχόν θά μποῦνε μέσα, παίρνει σύλληπτρα ἀπό τό νοικοκύρη τους. Κι ὁ ἰδιοχτήτης τοῦ χτήματος δικαιοῦται νά ζητήσει ἀποζημίωση ἀπό τό ζημιωτή.

ρίχνουν τά βροχόνερα στό χωράφι τοῦ γείτονα δίπλα ἤ ἀπό κάτω.

Πέμπτον: ἡ διανομή καί παραχώρηση θά γίνει ἀπό ἐπιτροπή πού θά ἐκλέξει τό χωριό. Δέ θά γίνει μέ κλήρωση, ἀλλά κατά τήν κρίση καί τήν ἀπόφαση τῆς ἐπιτροπῆς μέ τά παρακάτω κριτήρια: α) ἄν δέν ὑπάρχει μεγάλη ἀνάγκη καί συντρέχουν καί τ' ἄλλα κριτήρια, ν' ἀποφευχτοῦν μεταβολές, τουλάχιστο σέ μεγάλη κλίμακα, στίς περιπτώσεις τῶν μέχρι τώρα ξεχερσωμάτων. Κι αὐτό γιά νά μήν καρπωθοῦν ἄλλοι ξένα κόπια, παίρνοντας ἕτοιμο χωράφι, νά μή δημιουργηθοῦν, συνεπῶς, πικρίες καί γκρίνιες. Νά μή χάσει κανένας τά κόπια του· β) ὅσοι ἔχουν λίγο ἤ φτωχό κλῆρο κι οἱ μεγαλοφαμελίτες, νά πάρουν περισσότερη γῆ, σέ σχέση μέ τούς ἄλλους γιά τούς ὁποίους δέ συντρέχουν οἱ παραπάνω λόγοι· καί, γ) σ' ἐκείνους πού θά δοθεῖ καλή, παχιά, γῆ, τό σωστό εἶναι νά πάρουνε λιγότερη σ' ἔχταση, σέ σχέση μέ τούς ἄλλους πού θά πάρουν φτωχότερη.

Δικαιοῦνται νά πάρουν γῆ μόνο οἱ οἰκογένειες πού βρίσκονται αὐτή τή στιγμή στό χωριό. Ὑπολογίζονται, γιά τόν καθορισμό ἀπό τήν ἐπιτροπή τῆς ἔκτασης, τά παρόντα στό χωριό ἄτομα τῆς κάθε οἰκογένειας.

Τά χωράφια δίνονται γιά χρήση ἀπό τόν ἴδιο τόν καλλιεργητή καί τήν οἰκογένειά του, πού τοῦ παραχωρεῖται ἡ γῆ. Συνεπῶς ἀποκλείεται κάθε μορφῆς ἀγοραπωλησία ἤ μίσθωση ἤ μεταβίβαση, καθώς καί ἡ κολιγιακή καλλιέργεια. Σέ περίπτωση ἀδυναμίας νά ξεχερσωθεῖ καί νά καλλιεργηθεῖ ἕνα μερίδιο, ἀφαιρεῖται ἀπό κεῖνον πού δέν μπόρεσε νά τό ἀξιοποιήσει καί δίνεται σέ ἄλλον, κατά προτίμηση φτωχοκαλλιεργητή, νά τ' ἀνοίξει καί νά τό σπείρει.

Ἀπαγορεύεται ἡ μετάθεση τῶν συνόρων πού θά βάλει ἤ θά χαράξει ἡ ἐπιτροπή ἀνάμεσα στά χωράφια. Γιά τυχόν διαμφισβητούμενα ὅρια, θ' ἀποφαίνονται τά πέντε μόνιμα μέλη τῆς ἐπιτροπῆς.

Ἕκτον: συγκροτεῖται δεκαεπταμελής ἐπιτροπή γιά τή διενέργεια τῆς διανομῆς τῆς γῆς. Ἡ ἐπιτροπή θά ἀποτελεστεῖ ἀπό τά πέντε μέλη τοῦ Κοινοτικοῦ Συμβουλίου κι ἀπό δώδεκα ἀκόμα κατάλληλα πρόσωπα πού θά ἐκλέξει ἡ σύναξη μέ ἀνοιχτή ψηφοφορία. Στήν ἐπιτροπή πρέπει νά συμπεριλαμβάνονται καί γεωργοί καί κτηνοτρόφοι κι ἄνθρωποι ἔμπειροι καί πού ξέρουν τόν τόπο. ἀλλά καί τήν κτηματική κατάσταση τοῦ καθενοῦ.

Ἡ ἐπιτροπή θά ὑποδιαιρεθεῖ σέ τρία τμήματα (6-6-5), ἕνα τμῆμα ὑπεύθυνο γιά τήν κάθε συνοικία —Κορίτσα, Μεσοχώρι, Πλάτανο (ὁ Μαυρόλογγος ὑπάγεται στήν Κορίτσα).

Τό χωριό ἐπιφορτίζει τήν ἐπιτροπή μέ τήν εὐθύνη νά μήν πειραχτεῖ τό δάσος ἐξαιτίας τῆς διανομῆς τῶν καλλιεργήσιμων

έκτάσεων. Τό χωριό θεωρεῖ, ὅτι μπορεῖ νά ἐπιτραπεῖ τό κόψιμο μόνο ξεμοναχιασμένων δέντρων κι ὅταν αὐτό εἶναι τελείως ἀναγκαῖο γιά νά γίνει χωράφι. Συσταίνει νά περιοριστεῖ ἡ διανομή στά φτερούσια, πού τά θεωρεῖ ἀρκετά νά ἱκανοποιήσουν τίς σημερινές ἀνάγκες καί τίς δυνατότητες ξεχερσωμάτων. Ρουπάκια, κέδρα, χαμοέλατα, πού 6ρίσκονται μέσα στά φτερούσια πού θά μοιραστοῦν, μποροῦν νά κοποῦν.

Ἡ δουλειά τῆς μοιρασιᾶς πρέπει νά τελειώσει τό ἀργότερο σέ δεκαπέντε μέρες ἀπό σήμερα.

Μετά τό τέλος τῆς μοιρασιᾶς θά μαζευτεῖ τό χωριό νά κάνει ἀπολογισμό ἡ ἐπιτροπή, νά ἐξεταστοῦν τυχόν παράπονα καί, τέλος, νά κατακυρωθεῖ ἡ διανομή. Τό ξεχέρσωμα θ' ἀρχίσει μετά τήν τελική ἔγκριση ἀπό τό χωριό τῆς διανομῆς.

Καθένας, πού θά νομίσει ὅτι ἀδικήθηκε ἀπό τήν ἐπιτροπή ἤ ὅτι ἔγινε κάποια παράβαση τῶν ὅρων τῆς διανομῆς ἤ ὅτι ἡ ἐπιτροπή μεροληπτησε ἤ χαρίστηκε σέ κάποιον, ἔχει τό δικαίωμα πρῶτα νά προσφύγει στήν ἴδια τήν ἐπιτροπή κι ἄν δέν ἱκανοποιηθεῖ ἀπό τήν ἀπάντηση ἤ τό μέτρο τῆς ἐπιτροπῆς, νά 6άλει τήν ἄποψή του στή γενική συγκέντρωση τοῦ χωριοῦ, πού θά γίνει ἀμέσως μετά τή διανομή. Ἡ ἀπόφαση τῆς σύναξης εἶναι τελεσίδικη.

Μετά τήν ὁριστικοποίηση τῆς διανομῆς καί στή διάρκεια τοῦ χειμώνα, τά πέντε μέλη τῆς ἐπιτροπῆς, πού ἀποτελοῦνε καί τό Κοινοτικό Συμβούλιο, νά συντάξουνε *κτηματολόγιο** γιά τά καινούρια χωράφια. Τά ἴδια μέλη ν' ἀποτελέσουν καί μικρή, μόνιμη ἐπιτροπή Διανομῆς γιά τήν ἀντιμετώπιση προβλημάτων. πού μπορεῖ νά παρουσιαστοῦν σέ σχέση μέ τά νέα χωράφια.

Σάν ἄκουσε τό χωριό, ἡ ἱκανοποίηση, μά τήν ἅγια ἀλήθεια, στάθηκε γενική. Ἕνα 6ουητό ἐπιδοκιμασίας γέμισε τήν πλατεία. Οἱ ἄνθρωποι δέν κρατιόντανε, ἀρχίσανε ὁ ἕνας μέ τόν ἄλλονε, τό διπλανό του, νά ἐκδηλώνουνε τή συγκατάθεσή τους στίς προτάσεις. Ἤτανε ἕνα εἶδος ἀνταλλαγῆς γνωμῶν, πού τό συνηθίζουνε ἔτσι στά χωριά μας. Ζωηρή, 6ουερή, ζεστή ἀνταλλαγή, πές σά νά 'γινε διάλειμμα κι οἱ ἄνθρωποι διαβουλεύουνται, κατασταλάζουνε.

Ὕστερ' ἀπό λίγα λεφτά κι ὅταν εἶδα πώς στριφτήκανε οἱ τσιγάρες καί στήν πλατεία ἀνταλλάζανε φωτιές πιά, ρώτησα:

— Λοιπόν; Πῶς τά 6ρίσκετε, χωριανοί; Συμφωνᾶτε; Ὄχι; Ἔχετε νά προστέσετε, νά 6γάλετε κάτι; Λοιπόν;

* Τό Κτηματολόγιο τελικά δέν καταρτίστηκε. Χρειαζότανε πολλή δουλειά καί τά γεγονότα ἀπανωτά ἀκολουθήσανε. Ἡ ἀπουσία του οὔτε στό παραμικρό δέ διατάραξε τίς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων στά δέκα καί πάνω χρόνια πού δουλέψανε τούτη τήν καινούργια γῆ.

— Τί λοιπόν καί ξελοιπόν, νά βγάλουμε τήν έπιτροπή —είπε ένας.

— Ναί, χωριανοί, νά βγάλουμε τήν έπιτροπή, τό πολύ τό κυργελέησον δέ χρειάζεται, τό βαριέται κι ό Θεός —πρόστεσε ένας άλλος.

—Τό χαρτί καλά τά λέει, μά νά σέ ίδώ τά στραβόξυλα πώς θά τά ίσιώσεις —μού έκδήλωσε τό σκεπτικισμό του ένας γέρος.

— Στή φωτιά, μπάρμπα, δέν τό ξέρεις; Τό στραβό τό ξύλο ή φωτιά τό σιάζει, έτσι δέ λένε —τού είπε πειραχτικά ένα παιδί.

— Είσαι λιανόπαιδο άκόμα καί πρέπει νά φάς πολλά καρβέλια όσου νά μάθεις ότι τά καβούρια δέ γίνονται πίτα καί μή μού κάνεις τόν προφεσόρο έμένα —τ' άντιμίλησε ό γέρος γινατωμένος.

— Ποιός σύμφωνος μέ τό σχέδιο διανομής, νά σηκώσει χέρι, φώναξα.

—"Ολοι, όλοι, άπαντήσανε άπό τήν πλατεία καί σπαθιά ύψωθήκανε τά χέρια.

— Ποιός διαφωνεί;

Σιωπή στήν πλατεία. Καί νά διαφωνούσε κανένας τους, ντρεπότανε νά 'ρθει άντίγνωμος μ' όλο τό χωριό. Καί νά πάρει καί χωράφι. "Αλλωστε ό χωρικός έχει μιά σοφή ρήση: «άμα φύγεις άπ' τό κοπάδι, σέ τρώει ό λύκος».

— Ποιούς λέτε καταλληλότερους νά βγάλουμε στήν έπιτροπή; Προτείνετε!

'Ακουστήκανε πολλά όνόματα. Δέν μπορείς νά πείς, πετυχημένα! Νοικοκυραίοι, έμπειροι άνθρωποι προταθήκανε, άναγνωρισμένης δικαιοκρισίας κι άμεροληψίας. Μερικοί, άπ' αύτούς πού προταθήκανε θελήσανε ν' άρνηθούνε, τό χωριό μέ βοή σχεδόν τούς άπόπηρε, τούς ύποχρέωσε νά δεχτούνε —«"Αμ, τί; Τά δέντρα ή τά λιθάρια θά μάς κάμουν τή μοιρασιά, άν βγάζουμε καθένας έξω τήν ούρά του;» Τέτοια λόγια άντηχήσανε στήν πλατεία.

Βάλαμε τά όνόματα σέ ψηφοφορία, «καλός! - καλός!» φώναξε ό κόσμος, τί τά 'θελες νά μετρήσεις χέρια; Ή ψηφοφορία ήτανε ζωντανή καί λεύτερη, πηγαία, άληθινή. Ή έπιτροπή έτοιμη!

Στή σύνθεσή της, άπό τήν πλευρά τών πέντε μελών τού Κοινοτικού Συμβουλίου ήτανε κι έκεΐνος ό Κώστας Σαμαράς, πού θά τόν βρούμε καί σέ τούτη τήν περίπτωση άδιόρθωτο καί πέτρα σκανδάλου.

Στούς δώδεκα έκλεγμένους περιλαμβανότανε κι ό μεγάλος άδερφός μου, π' άποτελούσε ξέχωρη οίκογένεια οίκονομικά.

Καί τήν άλλη μέρα ή έπιτροπή έβαλε μπροστά τήν πολύ δύσκολη καί μπελαλίδικη δουλειά της.

Τό βράδυ φώναξα στό δωμάτιό μου στό σπίτι τόν άδερφό μου καί τού είπα:

— Κοίταξε νά πάρεις ἀπό τούς τελευταίους χωράφι, ἄν τελικά νομίσεις ὅτι σοῦ χρειάζεται. Κι ἀπό τὰ ἔσχατα σέ ποιότητα. Δέ θά σέ σώσουν αὐτά τά τρία-πέντε στρέμματα τόπος, ἔτσι δέν εἶναι; Καί μέ τό παράδειγμά σου προσπάθησε νά πείσεις καί τ' ἄλλα μέλη τῆς ἐπιτροπῆς νά κάμουν τό ἴδιο. Εἶναι ἀναγκαῖο γιά τό ἀδιάβλητο τῆς διανομῆς. Κάνουμε ἕνα ξεκίνημα καί πρέπει νά τοῦ βάλουμε γερό ἠθικό θεμέλιο, πάρ' το, σέ παρακαλῶ, σοβαρά αὐτό ὑπόψη σου. Πάρα πολλά σᾶς ἐμπιστεύτηκε τό χωριό καί νά δικαιώσετε ὁπωσδήποτε αὐτή τήν ἐμπιστοσύνη. Συνδέεται τ' ὄνομά μας μ' ἕνα ὄχι μικρό ἔργο. Καί πρέπει ν' ἀφήσετε καλή φήμη. Σύμφωνοι;

— Σύμφωνοι!

—Σ' ἐμᾶς, στ' ὄνομα τοῦ πατέρα νά μή βγάλετε μερίδιο, δέ μᾶς χρειάζεται.

—Θά μᾶς περάσει ὅλους ἀπό τό γκρά της ἡ γριά - Δημήτραινα, δέν τό σκέφτεσαι; —μοῦ εἶπε γελώντας.

— Μωρέ ἄστηνε τή μάνα νά φωνάζει, θά τῆς περάσει. Δέ θέλω τά μασάλια τοῦ ἑνός καί τ' ἀλλουνοῦ ν' ἀκῶ. Ἤ δέν τόν ξέρεις τόν κόσμο μας; Δός του ὅλο τό χρυσάφι τοῦ ντουνιᾶ, μιά μπακιρένια πεντάρα νά κρατήσεις γιά πάρτη σου, ἔ, αὐτή θά σοῦ τήν χραίνει μιά ζωή! Κι ἕνα τελευταῖο καί τό οὐσιωδέστερο: πάρε, νά ἐδῶ τούς ὅρους τῆς διανομῆς καί τά μάτια σου δεκατέσσερα νά τηρηθοῦν μέ θρησκευτική εὐλάβεια. Νά ἐπιμένεις καί στ' ἄλλα μέλη τῆς ἐπιτροπῆς πάνω σ' αὐτό. Καλός κόσμος εἶναι, μόνο πού τούς πέφτει βαρύ φορτίο γιά τούς ὤμους τους μιά τέτοια δουλειά. Γιαυτό καί ἡ εὐθύνη ἡ δική σου μεγαλύτερη, κατάλαβες;

— Καλό μοῦ λές κι αὐτόν τόν κανάγια τόν Σαμαροκώτσιο;

—Τέλος πάντων, ἕνας εἶν' αὐτός, θά τόν στριμώχνετε, δέ θά τοῦ περνάει. Καί μέ τό μαλακό, νά μήν ἁρπάζεσαι.

Ἤθελα μ' αὐτά τά λόγια μου νά φιλοτιμήσω τόν ἀδερφό μου. Ὁ Ἀντώνης ἦτανε φιλότιμος ἄνθρωπος, δραστήριος, κάλτσα τοῦ διαβόλου, καλλίκωνε τόν ψύλλο! Μά ὀξύς, μπαρούτι, νά «πολιτευτεῖ» δέν ἤξερε, πήγαινε ντουγρού.

* * *

Καί τώρα θά μ' ἐλέγξεις, μπορεῖ, ἀναγνώστη μου:

—Καί δέ μοῦ λές, νά χαρεῖς, τί μοῦ χρειαζόνταν' ἐμένα ὅλες ἐτοῦτες καί τόσες ψιλολεπτομέρειες, πού μέ ψόφησες νά τίς διαβάσω; Τί σοῦ χρωστοῦσα, χριστιανέ μου, μέ τά γκρέκια καί τίς στάνες σου καί τή... γλυστρίδα σου; Δέν μποροῦσες τάχα μέ δυό ἀραδίτσες νά μοῦ πεῖς «κάναμε διανομή τῆς γῆς, δώκαμε στόν κο-

σμάκη χωράφια» καί νά ξοφλήσεις μέ τό θέμα κι ἐσύ κι ἐγώ;

Σοῦ χρωστάω, μά τήν ἅγιαν Ἐπιστήμη, πού τήν λένε Ἱστορία, μιάν ἀπάντηση. Σοῦ χρωστάω μιάν ἐξήγηση στήν ἀπορία σου τούτη, ἄν σοῦ γεννήθηκε.

Ἡ ζωή εἶναι οἱ λεπτομέρειες, οἱ ψιλολεπτομέρειες, ἄν θές νά τήν ψιλοκοσκινίσουμε, ὅπως δά καί τό ὑποχρεούμαστε, ὅσοι μάλιστα λέμε ὅτι ἀγωνιζόμαστε καί νά τήν ἀλλάξουμε, κι ὄχι μόνο νά τήν κατανοήσουμε. Ἀμέ κι ἡ Ἱστορία; Οἱ συνιστaμένες (τά παραλληλόγραμμα δυνάμεων, ὅπως λέει ὁ Ἔνγκελς) τῶν καθημερινῶν λεπτομερειῶν τῆς δράσης τῶν *καθημερινῶν* ἀνθρώπων μήπως δέν εἶναι;

Ἀλλά δέν εἶναι αὐτό, νά κουβαλήσουνε κουκουβάγιες στήν Ἀθήνα, πού θελήσανε τοῦτες οἱ λεπτομέρειες νά καταδείξουνε, παρελαύνοντας μπροστά σου.

Ἄν εἶσαι, σεβαστέ μου ἀναγνώστη, ἁπλῶς ἕνας φιλομαθής, σέ κάτι, ἴσως νά ἐπαυξῆσαν —δέ λέω πλουτίσανε, βαρύς ὁ λόγος! — τίς γνώσεις σου —ἤ πέφτω ἔξω;

Ἄν εἶσαι μελετητής, ἐπιστήμονας, ἐρευνητής, καλύτερ' ἀπό μένανε τό ξέρεις πώς γιά ν' ἀποκαταστήσεις καί νά ὁλοκληρώσεις τό *ψηφιδωτό* μιᾶς ἐποχῆς, γιά νά 'χεις τό δυνατό πληρέστερη τήν εἰκόνα της, αὐτά τά μύρια καί πολύχρωμα κι ἀνόμοια καί χιλιωδυό σχημάτων καί μεγεθῶν χαλικοπετραδάκια, τά ψηφία —λεπτομέρειες, ἔχεις ἀνάγκη καί τά ψάχνεις μέσα σέ ὄγκους χώματα καί σκουριές τοῦ χρόνου καί τῆς παραποίησης —ἔχω λές ἄδικο;

Ἄν πάλι, φίλε μου, εἶσαι λαϊκός ἀγωνιστής, ἄν μάλιστα ἔχεις τήν εὐτυχία νά εἶσαι νεαρός κομμουνιστής (ἔχ, καί πῶς σέ ζηλεύω, πού δέ δύναμαι νά ματαρχίσω!) —καί νά σοῦ ξομολογηθῶ, ἐσένανε πρωτόχα στό νοῦ μου σάν ἔγραφα τοῦτες τίς λεπτομέρειες— σκέψου, βγάλε τά συμπεράσματά σου μέ θάρρος καί αἴσθημα εὐθύνης, διδάξου, μήν τ' ἀρνεῖσαι, ἀπ' τίς λεπτομέρειες τῆς ἱστορίας τοῦ κόμματός σου καί τοῦ ἑλληνικοῦ λαϊκοδημοκρατικοῦ κινήματος. *Διδάξου!* Καί νέος ὡς εἶσαι, ἐπίτρεψέ μου νά σοῦ θυμήσω τά λόγια τοῦ Ἑρμ. Ξάνθου ἀπ' τ' «Ἀπομνημονεύματά» του γιά τή Φιλική Ἑταιρία:

> *«Ἀλλ' ἡ ἐξακρίβωσις τοῦ παρελθόντος, ἡ ἀληθής γνῶσις τῶν αἰτίων καί τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν μεγάλων ἔργων, παρέχουσι μαθήματα πείρας, μαθήματα ἐπωφελέστατα εἰς τούς νέους, εἰς τούς τά πρῶτα βήματα τοῦ πολιτικοῦ βίου προβαίνοντας.»*

Κομμουνιστής σημαίνει ὁδηγητής τοῦ λαοῦ, τοῦ περιβάλλοντός του στή λύση τῶν καθημερινῶν, μικρῶν ἤ μεγάλων καί τῶν

ἔσχατων, προβλημάτων. Καί ποτέ μήν πεῖς «τοῦτο, ναί, εἶναι μεγάλο πρόβλημα, τ' ἄλλο μικρό, ἄστο!» Ὅλα προβλήματα εἶναι, λύσιμο θέλουνε. Τό προβληματάκι, ἄν τυχόν καί σοῦ μουχλιάσει καί σοῦ σπάσει, σοῦ γίνεται προβληματάρα, ἀστεῖα δέ σηκώνει! Κι ἄν τό καλοψάξεις, ἡ λύση ἑνοῦ μεγάλου προβλήματος βρίσκεται ἀκριβῶς στό ξεπέρασμα κάποιου ἤ καί κάποιων μικρῶν. Στή θεραπεία ἑνοῦ —καί τοῦ ἔσχατου— προβλήματος, τό ἐξ ὧν οὐκ ἄνευ εἶναι νά τό κατέχεις κι ἀκριβῶς στίς λεπτομέρειες καί τίς λεπτομερειοῦλες του, στά γρέχια καί στούς ποτιστῆδες του. Καί γιά νά τό κατέχεις, σύντροφέ μου, ὅλα τά βιβλία δέ θά σοῦ φτάσουνε, ἄν δέν τό ζεῖς, ἄν δέν εἶσαι ὁ ἴδιος *συστατικό* τοῦ ἴδιου τοῦ προβλήματος. Διάβασε τό Καταστατικό τοῦ κόμματός σου καί θά δεῖς γιατί θέλεις τίς ὀργανώσεις του στούς τόπους τῆς δουλειᾶς. Πρέπει νά 'σαι χυμός στό δέντρο πού λέγεται πρόβλημα. Κι ὄχι μπόλι του.

Καί δέσ' τηνε κόμπο τούτη τήν κουβέντα μου, θά σοῦ χρειαστεῖ κάποτε!

Θέλω ἀκόμη, σύντροφε καί συναγωνιστή μου, πού πρωτοξεκινᾶς στόν ἀγώνα, νά σοῦ δείξω, πώς ἡ γνώση τῆς λεπτομέρειας, ἡ λύση καί τοῦ πιό μικροῦ κόμπου ἑνοῦ προβλήματος, τοῦ δοσμένου, πείθει τόν ἐνδιαφερόμενο, ἐργάτη ἤ χωριάτη, μαγαζάτορα ἤ ἐπαγγελματία, ὅτι τό μελέτησες τό πρόβλημά του, στό σωστό δρόμο τόνε βάζεις, ὀρθά τόν ορμηνεύεις, μέ σιγουριά τόν ὁδηγεῖς. Κι ἔρχεται μαζί σου τότε καί σ' ἀκολουθεῖ. Καί μήτε πλάνοι, μήτε τσαρλατάνοι σοῦ τόν ἀποσποῦνε.

Θέλω νά σοῦ δείξω, πώς τήν ἀγάπη καί τήν ἐμπιστοσύνη τοῦ λαοῦ τά χρόνια ἐκεῖνα τά *γαλάρια* γιά τό ΚΚΕ, οἱ κομμουνιστές τά κέρδισαν —καί τά κερδίσανε στό σημεῖο, πού ὁ λόγος τους νά 'ναι νόμος— ὄχι μέ παχιά λόγια καί γενικολογίες «ἀφ' ὑψηλοῦ», ὄχι μέ «τσιτάτα» κι οὔτε μέ κούφιες θεωρητικολογίες, ἀλλά μέσ' ἀπ' τά στενά, τά δύσβατα κι ἀπ' ἀρχουδόβατους κλεισμένα καί πνιγμένα μονοπάτια καί μονοπατάκια τῶν ψιλολεπτομερειῶν τῶν καθημερινῶν κι ἄμεσων προβλημάτων του —ἀπ' τή λευτεριά του, στήν πράξη, ὥς τήν μπομπότα στό στόμα τῶν παιδιῶν του, ναί, ναί!

Χίλια λόγια, ἕνας παράς, λέει ὁ λαός μας. Καί συμπληρώνει: κάλλιο πέντε καί στό χέρι, παρά δέκα καί καρτέρει. Ἔχε το ὑπόψη σου, νεολαῖε ἀγωνιστή.

Καί γιά ὅσα σοῦ λέω ἐδῶ, ἕνας σύντροφός σου π' ἀνάλωσε τριανταπέντε χρόνια στίς γραμμές τοῦ κινήματος, βάζω μάρτυρές μου τούς χιλιάδες καί χιλιάδες κομμουνιστές καί συναγωνιστές μου τῶν χρόνων ἐκείνων, πού εἶναι σέ θέση νά ἐπιβεβαιώσουνε τοῦτες τίς χρυσές ἀλήθειες μέ τόν *ὅρκο* τῆς προσωπικῆς τους

θράσης καί πλούσιας πείρας.

Τέλος, δέν μπορεῖς νά τό ξέρεις, τοῦτες οἱ λεπτομέρειες εἶναι δυνατό νά χρειαστοῦνε κάποτε καί κάπως σέ κάποιους ἄλλους σάν παράδειγμα σέ μιάν ἄλλη, ἴσως, παραπλήσια περίπτωση διανομῆς γῆς σέ ὀρεινή περιοχή. Μήν τ' ἀποκλείεις!

Καί γιά νά τελέψουμε μέ τήν ἐξήγηση, πού θεώρησα ὅτι σοῦ χρωστοῦσα, ἀναγνώστη: τούτη ἡ ἱστορία τῆς διανομῆς τῆς γῆς θά μᾶς βγάλει λαγό» γιά τό θέμα πού πραγματευόμαστε ἐδῶ μαζί. Προχώρα! Καί θά τό δεῖς.

* * *

Ἄν ἐτελείωσε ἡ διανομή σέ δεκαπέντε μέρες ἤ εἴκοσι, δέν μπορῶ νά τό βεβαιώσω. Ἄλλωστε, δέν ἤτανε καί τό οὐσιωδέστερο τοῦτο. Δουλειά; —καί νά σοῦ περισσέψει! Νά περπατήσεις μόνο πόσονε τόπο! Ὅμως, τόν τόπο τους καλά τόνε ξέρουνε οἱ χωρικοί. Τά μέλη τῆς ἐπιτροπῆς τόνε κόβανε μέ τό μάτι. «Ἀπ' αὐτόν τόν κέδρο ὥς ἐκεῖνον ἐκεῖ τόν ἔλατο, κόψε κάτω ὥς τήν κοτρώνα, ἴσια στρίψε στό χαντάκι κι ἀνέβα τό σύρραχο, πόσα στρέμματα τό λές;»

—Πέντε, βάλε ἕξι, πλειότερα δέν εἶναι.

— Τόσα τό βάνω κι ἐγώ. Ἄς εἶναι κι ἐξίμισι. Νά τό δώσουμε τοῦ τάδε; Τί λέτε;

—Νά τό δώσουμε.

Ναί, ἔτσι μ' αὐτή τήν ἁπλή, τή ντόμπρα, τήν χωρίς γραφειοκρατίες καί κορδέλες καί μεζοῦρες, διαδικασία ἔγινε ἡ διανομή. Μέ τήν καλή πίστη, μέ τό λαϊκό αἰσθητήριο δικαιοσύνης, μέ τήν ἐντιμότητα τῶν ἁπλῶν ἀνθρώπων, μέ τήν ἀλληλοκατανόηση καί τήν εὐθεία γραμμή συμφωνίας πού παρουσιάζεται σ' ἀνθρώπους πού κάνουνε κοινό ἔργο, αἰσθάνονται ἀλληλέγγυα τήν εὐθύνη καί διακατέχονται ἀπό τό λαϊκό φιλότιμο.

Ἐκεῖνος ὁ Σαμαράς, ἡ προσωποποίηση τῆς τριχλοποδιᾶς καί τῆς ζευζεκιᾶς, πότε μέ τό 'να πρόσχημα, πότε μέ τ' ἄλλο, πολύ λίγο πῆρε μέρος στή δουλειά αὐτή, εὐτυχῶς! Κι ἔτσι δέν τήνε δυσκόλεψε, ὅπως τό φοβόμουνα.

Ὅπως εἶχα πεῖ στόν ἀδερφό μου, ἡ ἐπιτροπή δέν ἔβγαλε μερίδιο στ' ὄνομα τοῦ πατέρα. Ἡ μάνα μου περίμενε, περίμενε νά τή φωνάξουνε, νά τῆς ποῦνε, ὅπως ἔκαμε ἡ ἐπιτροπή μέ τούς ἄλλους, ποῦ μπορεῖ ν' ἀνοίξει καινούργιο χωράφι, τίποτα! Ψυλλιάστηκε. Ρώτησε, τῆς ἀπάντησαν πώς ἐγώ παρατήθηκα ἀπό μόνος μου, δέ θέλω χωράφι. Τοῦρκος ἡ γριά—Δημήτραινα!...

Ἡ μάνα μου * —ὥρα της καλή!— στάθηκε πάντοτε, ὅσο τό δυνότανε νά σηκώσει τσαπί, παραδειγματικός διάκονος τῆς θεᾶς Δήμητρας** ταμαχιάρης καλλιεργητής. Ἄν τῆς ἔπεφτε σβῶλος γῆς ἀπ' τό χωράφι της κάτω στή στράτα, θά κατέβαινε νά τόν ξαναπάρει! Δέν τό σήκωνε νά τῆς εἶναι ἄλλος στό χωριό πρῶτος στ' ὀμορφοκαλλιεργημένο χωράφι, στούς κήπους, στά καρπόδεντρα, στά βόδια καί στά μαγάρια.

Ἕνα βράδυ, σά γύρισα σπίτι τή βρῆκα νά μέ καρτερεῖ στό γελέκι καί μέ τό δάχτυλο στό σκάνταλο, πού λένε.

— Δέ μ' λές, κύρ—κεχαγιά μ', ἐγώ δέν εἶμ' ἀπό τοῦτο τό χωριό; Ποῦ εἶν' τό θ' κό μ' χωράφ';

—Γιά δέ ρωτᾶς τό γιό σου, πού 'χανε τή μοιρασιά; —τῆς ἀπάντησα γελώντας.

— Μή γελᾶς! Ρωτάω ἐσένα τό χουβαρδά, πού πῆγες κι εἶπες νά μή μ' δώχουν. Ψυχοπαίδα μέ πέρασες ἤ μπάσταρδη καί δέ μ' δίν'ς χωράφ';

—Τί νά τό κάνεις, βρέ μάνα; Μή δέν ἔχεις; Ἐσύ δέν προκάνεις τά δικά σου, θά ξεθεωθεῖς τώρα νά ξεχερσώνεις φτερούσια, νά πεθάνεις πάνω στό τσαπί; Τί τό θέλεις;

—Γιά τό ἀντέτ τό θέλω! Γιά τό ἀντέτ! Τί νομίζεις, ἀνάγκη πού τήν εἶχα τή μιά ψωροσποριά τόπο π' θά μ' δίναν! Ἀλλά νά μή μέ βάλεις καί στήν ἄκρ' σά νάηταν ἡ Δημήτραινα ψωροκάτσ' κο, ἀκοῦς ἐκεῖ! Τόσο κόσμο ταΐζω, πού κουβαλᾶς ἐδῶ, αὐτό δέν πιάνεται στόν ἀγώνα νά μ' βγάνατ, μιά κουτσουλιά τόπο, ἔτσι γιά τά μάτια; Ἤ δέν ταΐζω;

— Ταΐζεις καί παραταΐζεις, ποιός δέ στ' ἀναγνωρίζει; Καί θά τά ...πάρεις μέ τόκο ἀπ' τόν Ἀγώνα.

— Καί δέ μ' λές ἀπό τώρα τό διάφορο;

— Μαρμαρένια πλάκα, μονοκόμματη, ἴσαμε τό μπόι σου! Λίγο τό λογιάζεις; —τήνε πείραξα.

Πικρογέλασε, τῆς πέρασε λίγο, μοῦ ἀπάντησε:

—Ἅμα κλείσω ἐγώ τά μάτια, χμ! Μούιδε μαρμαρόπλακα μ' χρειάζεται, μούιδε δεσποτικά τρισάγια. Καί μέ τό μυαλό πό 'χουν τά παιδιά μου, μόνο λέω νά βρεθεῖ κανένας του σάν πεθάνω καί μέ παραχώνουν νά μπήξει κάνα κέδρινο*** παλούκι στό κιβούρι

* Ἄν ἀναφέρομαι καί πάλι στή γριά—Δημήτραινα, εἶναι ὄχι γιατ' εἶναι μάνα μου, μά πού ὑπῆρξε ἀντιπροσωπευτικός τύπος ξύπνιας ἀγράμματης χωριάτισσας. Εἶναι πού τήν ξέρω καλύτερα. Ἡ ἀναφορά μου σ' αὐτή ἔχει τήν ἔννοια τῆς ἀναφορᾶς στήν ἀγρότισσα ἀγωνίστρια τοῦ καιροῦ ἐκείνου.

** Δημήτηρ, Δήμητρα, Δαμάτηρ, Δωμάτηρ: Θεά τῆς γεωργίας.

*** Τό κοκκινόξυλο τοῦ κέδρου εἶναι ἀπέθαντο! Δέ σαπίζει δεκάδες, ἴσως χρόνια.

μου. Νά τή βρῆτε, ἅμα καμιά φορά γυρίσετε στό χωριό σας, ποῦ τήν ἔχουν τή γριά σας, νά συμμαζέψετε τά κοχαλάκια της. Μήν τά ξεχώσουν πρίν τῆς ὥρας καί τά πετάξουν καί τά σέρνουν τά κοπρόσκυλα στίς στράτες.* Ἄσε τή μαρμαρόπλακα καί δός μου

---

* Τοῦτα τά λόγια τῆς μάνας μου βγήκανε μακάβρια προφητεία γιά τά κόκαλα τοῦ πατέρα. Ὁ γέρος μας πέθανε, ξεσπιτωμένος καί φαρμακωμένος γιά τήν ἧττα μας, τό 1949 στή Λάρισα. Ἤμουνα στό θάλαμο μελλοθανάτων τότε στή Λαμία. Τρεῖς μῆνες πεθαμένος ὁ πατέρας, δέ μοῦ τό γράψανε, δέν τό 'ξερα, ἔγραφα ἐγώ στόν πεθαμένο! Καί μιά μέρα ἦρθε στήν ἀπομόνωση ὁ Γιωργαλής ὁ Κουτσοπάνος. Καί πάνω στήν κουβέντα ἀπ' τό παραθυράκι τοῦ ὑπόγειου, μοῦ λέει: «Μωρέ σκατοτύχη, τώρα νά πάει κι ὁ γέρος πού 'χε τόσες γνωριμιές!» —ἐννοοῦσε πολιτικά μέσα γιά νά μή μ' εκτελέσουνε. Σύξυλος ἐγώ. —«Τ' εἶπες, βρέ Γιωργαλή; Πέθανε ὁ πατέρας μου;» Σύξυλος κι ὁ συγχωριανός μου, πού δέ φανταζότανε νά μήν τό ξέρω, τρεῖς μῆνες τώρα! Ἄς εἶναι!...

Οὔτε νά τόνε κλάψω δέ γινότανε ἐκεῖ στό θάλαμο μελλοθανάτων...

Τόνε θάψανε στό νεκροταφεῖο τῆς Λάρισας κι ἡ μάνα μου πλήρωσε νά φυλᾶνε τόν τάφο. Τόν Ἰούνη τοῦ 1953 περνώντας μεταγωγή γιά τίς φυλακές στά Τρίκαλα βρέθηκα στό Τμῆμα Μεταγωγῶν στή Λάρισα, ὅταν, κατά σύμπτωση εἶχε ἔρθει κι ἡ μάνα μου σ' αὐτή τήν πόλη μέ σκοπό νά ξεθάψει τό γέρο καί νά πάρει τά κόκαλά του στό χωριό νά τ' ἀποθέσει στό Κοιμητήρι. Ἔμαθε τό πέρασμά μου, ἦρθε στό τμῆμα. Ὀχτώ χρόνια εἶχα νά τήν ἰδῶ.

— Δέν τόν βρῆκα τόν πατέρα σου, μοῦ εἶπε κλαίγοντας. Τόν ξέχωσαν, τόν πέταξαν! Ἄλλον, φρεσκοθαμμένο, βρήκαμε στόν τόπο του. Οὔτε τά κόκαλά του, παιδάκι μου, ν' ἀξιωθοῦν νά γυρίσουν στό χωριό! Τέτοια μαγκούφα τύχη, δέν τοῦ ἄξιζε τοῦ μακαρίτη. Τόν πέταξαν! Μούιτε παπάς τοῦ νεκροταφείου, μούιτε νεκροθάφτες ξέρουν νά σοῦ δώκουν ἀπόκριση. Τί νά κάμω κι ἐγώ δέν ξέρω. Ἔφυγε ζωντανός ἀπ' τό χωριό, νά γυρνοῦσε, ἄς ἦταν καί μιά κάσα κόκαλα! Οὔτ' αὐτό!...

Σκούπισε τά μάτια της. Ἐμένα μ' ἔπνιγε κόμπος, δέν μποροῦσα νά βγάλω λέξη. Τελικά τήν παρηγόρησα: —«Ὑπομονή, μάνα! Ἐσύ νά 'σαι γερή. Αὐτός πάει πιά, ὁ Θεός ἄς τόν σχωρέσει. Κακό, πού δέν τόν βρῆκες, μά τίποτα δέ διορθώνεται, μή χολοσκᾶς!»

— Θυμᾶσαι τί σοῦ 'λεγα; Ἕνα κέδρινο παλούκι! Κι ὄχι μαρμαρένια πλάκα, πού μοῦ 'ταζες. Ἕνα κέδρινο παλούκι, νά τόν ἔβρισκα... Ἕνα κέδρινο παλούκι. Κι εἶχε τέσσερα παιδιά, ὁ μακαρίτης! Καί βιό πού βόγγαε καί τήν ὑπόληψή του. Καί πάει πλανταγμένος. Ναί, ναί, πλανταγμένος, δέ σοῦ τό 'πα. Δέν πέθανε, ἔσκασε! Ἔσκασε ἀπ' τό κακό του. —«Μυαλό, μωρέ, ἦταν αὐτό πού τό φόραγαν αὐτά τά παιδιά;»— τό 'λεγε καί τό ξανάλεγε μέρα νύχτα. Καί τραντάζονταν ἀπό τά νεῦρα του, δυό δέ δύνονταν νά τόν κρατήσουν στό κρεβάτι, ἤθελε νά σκοτωθεῖ. —«Νά ξαρματωθοῦν, ἔλεγε, στά καλά καθούμενα, νά τούς πάρουν καί τό σουγιά οἱ κατσ' κοκλέφτες μιά ζωή! Καί νά κάτσουν, μωρέ, νά τούς πιάσουν στό γιατάκι καί νά τούς βάνουν στό σημαδόβολο (σκοποβολή, ἐδῶ ἐννοοῦσε τίς ἐκτελέσεις) οἱ Σαμαροκώτσηδες κι οἱ πάσα κερατάδες, ἔ, δέν τό 'λεγα, δέν τό 'βαζε ὁ νοῦς!» Κι ἔσκασε! Ἦταν νοικοκύρης, νά πάει σάν τουρκόγυφτος; Τί νά πῶ τώρα στό χωριό; Δέ θέλω νά βάλουν οἱ π'τάνες ἄσπρη βαμπακέλα (μαντήλα, σ' ἔνδειξη χαρᾶς). Θά πῶ ὅτι τόν βρῆκα κι ἔβαλα τά κόκαλα στό Κοιμητήρι στή Λάρισα, ἔτσι θά πῶ. Καλύτερα ἔτσι νά πῶ. Τό πόνο σου, παιδάκι μου, μήν τόν βγάζεις στό παζάρι, στόν περιγελᾶν.

τό χωράφι, πού τό θέλω. Ταχιά πάω στήν 'πιτροπή καί τό χαλεύω. Θά τήν μποδίσεις; Φίδι κολοβό πού σᾶς ἔφαγε! Ἔρχομαι στήν πλατέα καί σᾶς κάνω σουργούνι (ρεζίλι) —οὔτε χωράφι στή μάνα σας δέ δίνετε! Τί σόι ἀγώνας τότ' είν' αὐτός; Ἤ ὁ ἀγώνας εἶναι μόνο γιά τούς Σαμαροκώτσηδες; Τό χρυσό αὐγό σᾶς ἔκαμε καί τ' δώκατε τόν ποτ' στή «Σαμαρ' γιώργου»;

— Τί λές, βρέ μάνα, ποιός σοῦ τό 'πε, ὅτι τοῦ δῶκαν τόν ποτιστή;

—Οὔου! Ὁ Σαμαράς ζευγαρίζει κιόλας σπέρνει. Κι ἐσύ χαμπάρι δέν ἔχεις; Μιά ζωή τό ὁάζει τό χωριό στό βρακί του αὐτός, ἀκόμα καί τώρα; Χριστός καί Παναγιά, τί σόι ἀγώνας είν'

Τά 'λεγε αὐτά ἡ γριά καί ποτάμι τό κλάμα. Κι ἐγώ δέν εἶχα λόγια νά τῆς ἀπαντήσω. Αἰσθανόμουνα ἔνοχος, βαριά ἔνοχος πού δέ δώσαμε σ' αὐτούς τούς γέρους τή χαρά τῆς νίκης, πού τήν περιμένανε, τήνε πιστέψανε, τή λαχταρούσανε, προσφέρανε ὅ,τι δυνότανε γι' αὐτή...

Κι ἡ μάνα μου συνέχισε:

— Κι ἐγώ τώρα στό χωριό σά δαυλί καμένο μοναχή... Θά πεθάνω καί θά μέ φᾶν οἱ γάτες... Ὅσου νά βρωμίσω νά πάρουν εἴδηση οἱ γειτόνοι... Καί μοιρολογάω κλαφοπούλι τῆς νύχτας. Κάθουμαι κουκουβάγια κι ἀφουγκραίνουμαι τούς ἀέρηδες νά σκούζουν στά παραθυρόφυλλα... Πού... τούς διάλεγε ὁ μακαρίτης ὁ πατέρας σου.

....

Τά Χριστούγεννα τῆς ἴδιας χρονιᾶς πῆρα ἕνα γράμμα της, τ' ἀντιγράφω:

«Μ' ἔφαγε ἡ μοναξιά. Δέν τήν νταγιαντάω ἄλλο. Ἔλεγα θά 'ρχόσουν αὐτά τά Χριστούγεννα. Δέ βαστιέται ἡ ἐρημιά. Δέν εἶμαι αὐτή πού ἤξερες. Τί νά σοῦ γράφω, πού ρωτᾶς; Ὅτι δέ θά προκάνεις; Ὁλοῦθε πονίδια ἔχω. Κι ἀδυνάτισα, πολύ ἀχάμνηνα! Δέ βλέπω. Μέ πατερίτσες πάω, ὅπου πάω. Καί ποιός νά μοῦ βάλει ἕναν κέδρο στό κεφάλι νά βρεῖς τό κιβούρι μου, σά γυρίσεις; Νά μήν πάω σάν τόν πατέρα σου... Ἀγριεύει τό μυαλό μου τή νύχτα. Κι ὁ ὕπνος δέ μέ πιάνει. Ἀνάβω ἕνα κερί στή μέση στήν κάμαρη, τό κολλάω στό πάτωμα. Γιά τούς πεθαμένους μας. Καί τούς μοιρολογάω. Τή μέρα πάω κούτσα-κούτσα στά χωράφια, γιά νά ξεσκάω. Κι ἐκεῖ ξεραίνω τά ἔλατα καί τά κλαριά μέ τά τραγούδια μου. Λέω τραγούδια γιά τούς σκοτωμένους καί μοιρολόγια γιά τούς φυλακωμένους. —«Μάνα, μέ τούς πολλούς ὑγιούς, μήν πολυκαμαρώνεις! Ὁ ἕνας θά πάει ἀρματωλός, ὁ ἄλλος θά γίνει κλέφτης. Τόν τρίτο τόν καλύτερο θά τόνε πάρ' ὁ Χάρος...» Θά κλείσω τά μάτια καί θά πάω μέ τήν καρδιά καμένη... Δὲ μοῦ τό χρωστάει ὁ Θεός οὔτε νά σέ ἰδῶ, οὔτε νά μέ ἰδεῖς. Τί τοῦ 'καμα; ...Κι ἔλεγα πώς θά 'ρχόσουν φέτο τά Χριστούγεννα... Δόλια μάνα, βλέπεις...»

Ἡ μάνα μου δέν ξέρει γράμματα. Ὑπαγορεύει. Κι ὕστερα ἀπαιτεῖ νά τῆς διαβάσεις τί ἔγραφες. Δέ δέχεται νά τῆς ἀλλάξεις μήτε λέξη, δέν ἀντέχει τίς ἑλληνικοῦρες.

Αὐτή, λοιπόν, τή μοίρα ἐπιφύλαξε ὁ ἀγγλοαμερικάνικος ἰμπεριαλισμός κι ὁ δοσιλογισμός στίς Μάνες τῆς Ἐθνικῆς μας Ἀντίστασης. Τά ἐγγόνια τους χρωστοῦνε τόν ὅρκο τῆς Ἐκδίκησης. Τό ἡφαίστειο τοῦ Μίσους ἄς μή σιγήσει ποτέ στίς καρδιές τους. Ἡ Νέμεση εἶναι θεά ἑλληνική. Κι ἀδερφή τῆς Θέμιδας....

αὐτός πού δέν μπορεῖ νά κάνει ζάπι ἕναν κούτσαβλο; (κούτσαινε ἐλαφρά ὁ Κ.Σ. ἀπό τραῦμα στό γόνα, πού εἶχε πάρει στή Μικρασία).

Μέ κούρδιζε ἡ παμπόνηρη ἡ γριά μου κι ἔβγαζε καί τό ἄχτι της, πού δέν πῆρε χωράφι. Καί τελικά δέν τ' ἄφησε. Πῆγε στήν ἐπιτροπή, διεκδίκησε τά δικαιώματά της μέ τήν κοφτερή καί πικεράτη γλώσσα της, ἄν θέλανε, ἄς μήν τῆς δίνανε!

Μακριά, ἀλήθεια, τῆς ἔπεσε, στά «Βίρνα», δέν ἔλεγε καί πολλά πράγματα ὁ τόπος καί ζερβίλα ἤτανε. Ἐκείνη, ὅμως, ἱκανοποιήθηκε, πού δέν τήνε ξεχωρίσαμε ἀπό τό γενικό μέτρο «σάν ψωροβίτουλο», ὅπως ἔλεγε. Καί τό 'χανε, χαλάλι της, χωράφι καί χωράφι μέ τά οὖλα του! Ἀπό τό πεῖσμα της!

Τήν ἄφησα καί πῆγα ἀμέσως στήν κάμαρη τοῦ ἀδερφοῦ μου, «τό καί τό λέει ἡ μπαρουτοσάκουλα ἡ μάνα σου, εἶν' ἀλήθεια; Πῶς ἔγινε;»

Κεραμίδα τοῦ ἦρθε τοῦ Ἀντώνη.

— Τί λές μωρέ, τό χαλέ (ἀπόπατος) τοῦ κερατᾶ! Μᾶς τήν ἔσκασε! Μᾶς εἶπε ὅτι αὐτός παραιτεῖται ἀπό μερίδιο, ἔχει χωράφια! Καί δέν ἐρχόταν καί στόν μπελά τῆς διανομῆς, ξεχέρσωνε τόν ποτιστή, ὁ μπαγαπόντης! Μωρέ θά τό ξεράσει αὔριο κιόλας, νά μή μέ λέν Ἀντώνη! Θά τόν σκοτώσω στή μέση στό Τσιμούρι (ἔτσι λένε τή μικρή πλατεῖτσα τῆς Κοριτσᾶς) κι ἀπέ κρεμάστε με! Θά τόν σκοτώσω σοῦ λέω, δέ χωρατεύω, νά γίνει μύθος! (θρύλος ἐδῶ).

Κι ἔβραζε ὁλάκληρος, σάν ἡφαίστειο. Μέ τό δίκιο του! Δημόσια προσβολή στό φιλότιμο ὅλης τῆς ἐπιτροπῆς.

Αὐτός ὁ ποτιστής ἤτανε μιά θαυμάσια λάκκα στό βουνό μας τή Μάρτσα, τρία βήματα κυριολεχτικά ἀπό τό γελαδόγρεκο, μέσα στό βοϊδολίβαδο. Ἐδῶ ἔπινε νερό ἡ ἀγέλη τοῦ χωριοῦ. Τόπος γιά χωράφι, βέβαια ἰδανικός. Ἔκταση ὅσηνε θέλεις, νερό καί κοπριά ἀπό τό συνεχόμενο γελαδόγρεκο. Τόν ποτιστή τόνε λέγανε τοῦ «Σαμαρογιώργου». Γιατί, οὔτε οἱ γεροντότεροι δέν μπορούσανε νά μᾶς φωτίσουνε. Σύμπεφτε, ὅμως νά λένε Γιῶργο Σαμαρά τόν ἀδερφό τοῦ πατέρα ἐτούτου τοῦ τζορμπατζῆ, τοῦ Κώστα. Κι ὅπως γίνεται στά χωριά, τά δυό ὀνόματα ἀνακατεύονται σ' ἕνα. «Σαμαρογιῶργος» ὁ μπάρμπας, τοῦ «Σαμαρογιώργου» ὁ ποτιστής. Καί τούτη ἡ διασταύρωση ἀλεποῦς καί λύκου «βρῆκε» τόν τόπο «Σαμαραίικο», μπῆκε μέσα. Δέν «ἤθελε» κοινοτικό χωράφι! Εἶχε ὁ ἄνθρωπος «οἰκογενειακό». Καί μέ ξετσιπωσιά μαϊμοῦς τό υποστήριξε αὐτό καί στήν ἐπιτροπή, πού τόν κάλεσε τήν ἄλλη μέρα. Καί μόνο πού ἐκείνη δέν τόν ξυλοφόρτωσε! Καί μά τό σατανά, τοῦ χρειαζότανε...

Νάτηνε κι ἡ μέρα γιά τή Γενική Σύναξη. Κυριακή, φυσικά.

Τ' απόγευμα. Μουτρωμένος ὁ καιρός, Ἀντριάς ὁ μήνας δά! Μιά τό πήγαινε γιά βροχή, σημάδευε κι ἀπό χαμιά, προειδοποιητική, χοντροσταλαματιά πρός τή γῆ, μιά πάλε τό μετάνιωνε. Γιαυτό κι εἴπαμε νά μποῦμε στήν μιάν ἀπό τίς δυό αἴθουσες τοῦ παλιοῦ σκολειοῦ, πού δέ χρησίμευε πιά γιά διδαχτήριο. Εἶχαν ἐκεῖ ἀπομείνει καί λίγα παλιοθρανία, μακρόστενα, σαραχωμένα ὅσο καί χιλιοπιλατεμένα ἀπό τούς σουγιάδες τῶν μαθητῶν, πού πολλοί τους σήμερα εἶναι ἐδῶ ἄντρες πιά καί πατεράδες. Ἀπόστρατοι τῆς χρήσης ὄχι μόνον ἀπ' τά γέρα, μά κι ἀπ' τή μόδα τῶν δίεδρων, πού προμηθεύτηκε τό σκολειό τοῦ Μεσοχωριοῦ.

Τό χτίριο εἶχε ἐγκαταλειφτεῖ —τό θυμᾶστε— «ὡς ἀκατάλληλον καί ἑτοιμόρροπον».

Καί νά βρεθοῦμε ξάφνου ὅλοι, πάτωμα, παλιοθρανία καί Σύναξη, στό ὑπόγειο, νά τ' ἀποχλείεις δέν ἔπρεπε. Κάποιος μάλιστα δέν τόν ἔκρυψε τό φόβο του.

— Μωρέ, δάγκαε τή γλῶσσα σου, π' ἀνάθεμά σε! —τόν ἀποστόμωσε ὁ διπλανός του, καθώς ἀνέβαινανε μαζί τίς σκάλες.

— Σαράντα - σαρανταπέντε χρόνια, εἶπ' ἕνας ἄλλος πού 'ρχότανε πίσω τους, τό θυμᾶμαι ἐγώ σαράβαλο, πού τό λές. Ἀπό τότε πού ὁ γέρο - Ταξιάρχης κάθε δυό καί τρεῖς μ' ἔριχνε στό ὑπόγειο νά βάλω γνώση καί νά μάθω....γράμματα! * Πόσες φορές τά 'χω μετρήσει τά πάτερ' ἀπ' τό πάτωμα, δέν ξέρω! Γερό ξύλο! Ἄλλα σαράντα χρόνια τά 'χουν τά ψωμιά τους καί κόλλα το στοίχημα, ἄν σοῦ βαστάει!

Κόσμος πολύς. Τό ἐνδιαφέρον δά, ὄχι ἁπλῶς γενικό. Καί προσωπικό, κυριολεχτικά ἀτομικό γιά τόν καθένανε. Τ' ἀγώι, βλέπεις, ξυπνάει τόν ἀγωγιάτη..... Συγκεντρωσάρα τό λοιπόν!

Ἤρθανε οἱ ἄνθρωποι φρεσκομπαρμπερισμένοι, σοῦ βάραε μονομιᾶς στό μάτι. Τί ὁ χωρικός δέν πολυγνιάζεται γιά τήν πολυτέλεια νά ξουραφιστεῖ συνχότερ' ἀπό τή μιά φορά στόν ἕνα - τόν ἐνάμισι μήνα. Τό καλοκαίρι πού τόν ἀνάβει τό γένι καί πήζει τρίχα, σκόνη καί ἱδρώς σέ κρούστα, δέν ἀδειάζει ὁ ἄμοιρος νά δεῖ τή μύτη του ἀπ' τίς δουλειές καί τή φούρια. Τό χειμώνα γιατί; —τόνε ζεσταίνουνε, μάλιστα, τά γένια. Ὅσο γιά νά πάει στήν ἐκκλησιά του;— μήνα κι ὁ Ἅγιος του τά γένια δέ φορεῖ;

Μά σήμερα μπαρμπεριστήκανε! Κι ἦρθανε μέ τίς καλές πατατοῦκες τους. Ὅσοι, ἐξυπακούεται, εἶχανε καί δεύτερη. Μέ τίς γιορτινές ἀτλαζένιες σκούφιες τους, ἐκεῖνοι, βέβαια, πού τό πουγκί τους τό 'λεε γιά τέτοια σκούφια! Λαμπριάτικοι ἦρθανε, σοῦ τ' ὁρκίζομαι, ἀναγνώστη. Καί πολλοί μέ τήν ψιλοκέντητη γκλίτσα

* Τ. Παπακώστας, παλιός δάσκαλος στό Μεσοχώρι. Τιμωροῦσε τά παιδιά ρίχνοντάς τα στό ὑπόγειο τοῦ σκολειοῦ. Τό ἴδιο κι οἱ ἄλλοι συνάδερφοι του τοῦ καιροῦ.

μέ τά στεφάνια άπό γιδοκέρατο στή μύτη καί στόν τσῶκο της — μερακλίδικη δουλειά. Καί τό γκλιτσόξυλο άπό κόκκινο πουρναρόκορμο, σχιστό, γυαλοχαρτισμένο. Γκλίτσα πού τήν καμαρώνει πού τήν έχει καί τήν σεργιανάει μαζί του μόνο Λαμπρή καί πανηγύρι.

Ἐγώ δρέθηκα άνορθογραφία έμφάνισης στήν περίπτωση. Μ' ένα γαλάζιο, θυμᾶμαι, δαμπαχερό πολυφορεμένο πυροσβεστικό χιτώνιο, τή σκούτινη μισοτριμμένη κυλότα μου, τά παλιάρβυλα! Ντράπηκα. Ἀλλά κι άδύνατο ν' άνέδω στήν Κορίτσα, ν' άλλάξω. Τό χωριό γιόρταζε τά καινούργια του χωράφια, πανηγύριζε, όλοφάνερο, τή δύναμή του. Βρέ-δρέ, μπουνταλωσύνη μου, νά μήν τό σκεφτῶ! —«Πάρε καί νά τό θυμᾶσαι, χαρτογιακά μου, ένα γερό τώρα μάθημα άπ' τό χωριό!»

Δρασκελώντας στήν αἴθουσα, ό κόσμος δγάζανε τις σκούφιες τους καί τίς τραγιάσκες. Ἀπαράλλαχτα, όπως σάν μπαίνουνε νά λειτουργηθοῦνε. Τίς σκούφιες τίς γυρίζανε μέ τ' αστάρι (φόδρα) πρός τά ἔξω, τίς διπλώνανε μαστορικό τριγωνάκι, τίς χώνανε στήν τσέπη. Τίς τραγιάσκες τίς χουφτιάζανε, στό χέρι. Μερικοί στουπώνανε τό μαλακό της στήν τσέπη, ό γεῖσος προεξεῖχε καμπουριασμένος πιό πολύ. Πνίγανε τίς τσιγάρες στήν πόρτα άκόμα καί ταπώνανε μέ τόν άντίχειρα, νά σβήσει, τό τσιμπούκι. Νιώθανε οί άνθρωποι τή στιγμή έπίσημη. Ἄλλοι, πού προλάβανε, κάτσανε στά θρανία. Οἱ πολλοί όρθιοι!

Στή γωνιά τῆς αἴθουσας σύραμε τό μοναδικό τραπεζάκι πού ὑπῆρχε. Κι άπ' τοῦ Νῶε τόν καιρό. Ἀπ' τό' να πόδι του κούτσαινε, τ' ἄλλα του τρία ξεχαρβαλωμένα τρέμανε πέρα - δῶθε. Παρ' όλότελα, καλή κι ή ...Παναγιώταινα, τό ψευτοστεριώσαμε καί σ' ένα σκαμνί πίσω άπ' τό τραπέζι δάλαμε νά κάτσει ό προϊστάμενος τῆς Συγκέντρωσης. Πρώτη φορά πού δγάζαμε, έπίσημα, άς τό ποῦμε έτσι προϊστάμενο σέ σύναξη.

Ἀ δέ μέ γελάει τό θυμητικό, τό δάσκαλο τό Γαβριήλ Κατσόγιαννο δγάλαμε. Ντερέκι άντρας, φωνάρα νά ξυπνήσει κι άποθαμένο. Ἄλλο σκαμνί γιόκ! Μέλη τῆς έπιτροπῆς κι έγώ σταθήκαμε κοντά στό τραπεζάκι.

Σηκώθηκε ό δάσκαλος, είπε πώς άρχίζουμε Συνέλευση μέ θέμα τ' άποτελέσματα τῆς διανομῆς τῶν χωραφιῶν καί τήν έπικύρωσή τους. Τό σούσουρο κόπηκε μέ τό μαχαίρι στή σάλα. Μύγα νά πέτουνταν, τῆς ἄκουες τό ...φτεροκόπημα.

Καί μοῦ 'δωκεν ό προϊστάμενος τό λόγο.

Θά πεῖς: καί γιατί όχι ένας άπό τήν έπιτροπή νά μήν κάνει τόν άπολογισμό;

Αὐτό θά τό 'θελα κι έγώ. Μ' ἄλλο τί θέλεις, κι ἄλλο τί μπορεῖ. —«Τί θέλ' ή άλεπού στό παζάρ'», μ' άπαντήσανε, σάν τούς είπα

νά βγοῦνε στό βῆμα. —«Ἐσύ θά τά πεῖς καλύτερα. Ἐμεῖς ζευγίτες καί τσοπαναραῖοι, τελέψαμε μιά δουλειά, κουτσά - στραβά, πού τήν ξέραμε. Μή μᾶς βάζεις τώρα νά κάνουμε καί τό δεξιό ψάλτη, τέτοιο χάρισμα δέν τό 'χουμε!»

Ἤτανε νωρίς, ἀκόμα, ὄχι ἀπό ἄποψη χρόνου, ἀλλά ἀπό ἄποψη *ὠρίμανσης* προϋποθέσεων, νά ἐπιμείνω. Ἔτσι, τό λόγο τόν εἶχα καί πάλι ὁ ἴδιος.

Εἶπα πώς ἡ διανομή τέλειωσε κι ὅλοι πήραμε τό μερτικό μας ἀπό γῆ. Τούς εὐχήθηκα δύναμη κι ὄρεξη νά τήν ξεστρεμματίσουνε καί μπερικέτια νά σηκώσουνε ἀπ' τά καινούρια χωράφια. Ὑπογράμμισα τήν παστρική καί γρήγορη δουλειά πού ἔβγαλε πέρα ἡ ἐπιτροπή μας. Κι ὅτι ἀπόδειξη γι' αὐτό εἶναι πού δέν εἴχαμε παράπονα, τουλάχιστο σοβαρά, γιά τή διανομή καί τήν κατανομή. —«Κι ἄν κανένας, εἶπα, μέσα του λέει ὅτ' ἀδικήθηκε, μήν τό δένει κόμπο. Ἐδῶ ἡ μάνα, πού εἶναι μάνα, μοιράζει ὅλο κι ὅλο ἕνα ταψάκι πίτα στά παιδιά της καί πάλι κάποιο της θά τῆς κλαψουρίσει ὅτ' ἔδωκε καλύτερο φελί στ' ἀδερφάκι του! Κι ὁ τόπος πού 'χε νά κόψει φελιά καί νά μοιράσει ἡ ἐπιτροπή μας, μήτ' ἕνα ταψάκι ἤτανε, μήτ' ἴσιος καί στρωτός κι ὅμοιος σά μιά πίτα. Ἔτσι δέν εἶναι;»

— Καί παραέτσι! —ἀπαντήσανε ἀπό τή σάλα.

—Λέω δίκιο καί πρέπο νά συγχωροῦμε τά μέλη τῆς ἐπιτροπῆς μας καί νά τά εὐχαριστήσουμε ἀπό μέρους τῆς Συνέλευσής μας γιά τίς ὑπηρεσίες πού πρόσφεραν χωρίς καμιά ἀμοιβή στό χωριό. Δέν τό λέτε κι ἐσεῖς σωστό;

— Σωστό! Σωστή κουβέντα, νά τό κάμουμε, τί τό ρωτᾶς;

—Σωστή! Καί μέ τό παραπάνω! Τό χρωστιμιό, χρωστιμιό!...

—Γιά νά τελεύουμε καί νά κλείσουμε τό πρόβλημα, συνέχισα, ἐλᾶτε καί τή γνώμη σας νά πεῖτε, ὅσοι ἔχετε παράπονο, παρατήρηση, ἀντίρρηση, καμιά πρόταση, μή ντεριέστε, πέστε λεύτερα τί ἔχετε. Ἐδῶ σά μιά οἰκογένεια εἴμαστε. Κι ὕστερα νά ἐπικυρώσουμε τή διανομή καί νά μποῦμε μέ τό τσαπί καί τό ὑνί.

— Οὔ, μπήκαμε κιόλας! Ὁ καιρός δέ μᾶς χαρτερεῖ μέ τό χουζούρι μας. Νά προλάβουμε ν' ἀνασκελώσουμε τή γῆ πρίν κοχαλιάσει.

—Πολύ καλά κάματε, τοῦ ἀπάντησα. Ὁ καιρός δέ μᾶς χαρτερεῖ, σωστά τό εἶπες.

—Καί δέ θά μᾶς πεῖ ἡ ἐπιτροπή τοῦ λόγου της, πῶς βρέθηκε ὁ Σαμαράς ν' ἀνοίγει τόν ποτιστή τοῦ «Σαμαρ'γιώργου»; Καλέσιος* εἶναι ἀτός του, ἔχει τό κέρατο καί παίρνει τόν καλύτερο

* Εἶδος περίμορφου, διαλεχτῆς ράτσας κριαριοῦ γκεσεμιοῦ ἤ ἀναπαραγωγῆς, πού τό προσέχει πολύ ὁ νοικοκύρης του. Στήν ἔκφραση: ἐκλεκτός,

τόπο κι ἐμεῖς οἱ ἄλλοι εἴμαστε σιοῦτοι;

Μ' ἔντονη, σχεδόν ὀργισμένη φωνή εἰπωθήκανε ἀπό μιά γωνιά τῆς αἴθουσας τά λόγια τοῦτα. Καί προκαλέσανε ζωηρή αἴσθηση στήν ὁμήγυρη, ὅπως θά λέγανε οἱ ἐφημεριδογράφοι. Φανερό, ὅτι οἱ πιό πολλοί ἀκούγανε τό πράμα πρώτη φορά. Ρωτάγανε τό διπλανό τους, σήκωνε κι ἐκεῖνος τούς ὤμους, ρώταγε τόν παραπέρα, πῆρε φωτιά «διαλογική συζήτησις». Καί μάλιστα φασαριόζικη.

Ὁ προϊστάμενος χτύπησε τό μολύβι —δάσκαλος γάρ— κάμποσες ἀπανωτές φορές πάνω στό τραπέζι καί σύστησε ἡσυχία μέ τήν τραχιά ἀπ' τήν τσιγαρίλα μπάσα φωνή του.

—Τήν περίπτωση τοῦ Σαμαρᾶ θά τήν συζητήσουμε μετά, σήμερα ἀκριβῶς. Κι ἡ Συνέλευση θ' ἀποφασίσει, κάν' τε μιά στάλα ὑπομονή —ἀπάντησα στό δικαιολογημένο ἐρώτημα.

—Ἄ, τότες πάει καλά! —συμφώνησε αὐτός π' ἀνακίνησε τό θέμα.*

Ἡ ἡσυχία ἁπλώθηκε ξανά στήν αἴθουσα. Μόνο ἐκεῖ κατά τόν τοῖχο ἀκουμπισμένοι μιά παρέα δέν ἔκοψε τό σιγοψού-ψού. Αὐστηρός ὁ δάσκαλος, χτύπησε ἄλλη μιά φορά, ἐλαφρά τώρα, τό μολύβι —«ἔι, εἴπαμε, δέν εἴπαμε ἡσυχία κεῖ κάτω;» Κι ἐγώ συνέχισα:

—Ποιός, λοιπόν, θέλει νά πεῖ τίποτα γιά τή διανομή; Νά ζητήσει τό λόγο.

Λιγόστιγμη ἀλαλιά, περίμενα. Ἡ αἴθουσα μετά σάλεψε, θρόισε μαλακά, οἱ συγχωριανοί μου ἀλληλοκοιταχτήκανε, στά πεταχτά. Θαρρεῖς κι ἀνταλλάχνοντας ματιές, ἀνταλλάζανε τίς γνῶμες τους. Κι ἀκριβῶς αὐτό κι ἤτανε. Συνεννοηθήκανε. Καί μιά χαρίτσα! Κι ἕνας ἔκφρασε τή γενική συμφωνία τους, εἶπε.

—Καλά καμωμένα, τελεμένα! Τά πολλά λόγια, μεγάλη φτώχια...

—Ἀγριότοπο πήραμε μωρέ, νύφη δέν εἶναι νά τή στεφανωθοῦμε ὁλοζωῆς, ἄντε νά ξεμπερδεύουμε! —συμπλήρωσε ἕνας δεύτερος.

—Μόνο πές χαϊρλίδικα** νά 'ναι τα! (ἐννοοῦσε τά χωράφια) —εἶπε κι ἕνας τρίτος.

—Χαϊρλίδικα, χαϊρλίδικα, λοιπόν! —εὐχήθηκα κι ἐγώ.

—Ἄιντε, χαϊρλίδικα! Χαϊρλίδικα! —σφύριξε τό παλιό σχολειό.

—Ἡ διανομή θεωρεῖται καλά καμωμένη κι ἐπικυρωμένη ἀπό τή Συνέλευση, ἀντίρρηση ὑπάρχει;

περιούσιος. —«Ἔχει τό κέρατο», ἐπίσης ἐκλεκτός, διακριτικός, προνομιοῦχος. —Σιοῦτος: χωρίς κέρατο.

* Ἄν θυμᾶμαι καλά, ἦτανε ὁ Νίκος Τσιρίγκας.

** Χαΐρι κατά τά λεξικά: εὐδοκίμησις, προκοπή, ἀποκατάστασις τινός, νοικοκύρεμα. Ἐξ οὗ καί χαϊρλίδικος.

—Ἐπικυρωμένη, ἐπικυρωμένη! —μοῦ ἀπαντήσανε μέ βοή. Καί τό πρῶτο θέμα ἔληξε.

Μερικοί βιαστήκανε κιόλας νά βγάλουνε τά τσιμπούκια ἀπό τήν τσέπη τους. Ὥρα τό νομίσανε νά φύγουνε, σκάσανε οἱ ἄνθρωποι ἀφουμάριστοι. Εἶναι δά καί πού δέν πολυαγαπάει ὁ πρακτικός ἄνθρωπος, ὅπως εἶναι ὁ χωρικός, τά μακροκούβεντα —τά γεροντοκούβεντα, ὅπως τά λέει— καί μάλιστα ὀρθοσταλιάζοντας. Κι ὅποιος ξέρεις τό χωριό ἀπ' τήν καλή, θά σημείωσε, δέ γίνεται, πώς οἱ ἄνθρωποί του σοῦ ἀπαντᾶνε κατά κανόνα μέ μονόλογα —κι αὐτά χωρίς φωνήεντα! Καί σοῦ μιλᾶνε μέ παροιμίες —σύντομα καί περιεχτικά. Κι ἅ θές καί τί γνώμη ἔχουνε γιά τούς πολυλογάδες, θά τήν ἀκούσεις πάλι ἐν συντομία: —«Μαργωμένος* κῶλος, μέ ξεκούφανε ὁ φαφλατάς!»

—Λίγο ἀκόμα, χωριανοί. Μή βιάζεστε! Ἔχουμε καί δεύτερο ζήτημα, δέν ἔχουμε; Ν' ἀφήσουμε τούς θεριακλῆδες νά φουμάρουν, τί λέτε;

Ἡ ἀπάντηση μοῦ δόθηκε στήν πράξη. Κι ἀμέσως! Καί κοντά στό ξερό, καίγεται καί τό χλωρό! —ὁ δάσκαλος κι ἐγώ μόνο κρατηθήκαμε.

Τσακμακίσανε ἐν ριπῇ ὀφθαλμοῦ τά πριοβόλια στίς στουρναρόπετρες, φράπ! φράπ! τά τσακμάκια μέ τά φυτίλια —ὅσοι φυσικά φυλάγανε ἀκόμα καμιά τσακμακόπετρα, πού στήν κατοχή εἶχε γίνει τῆς «μαύρης». Μύρωσε τήν ἀτμόσφαιρα μονομιᾶς ἡ καλανάσατη ἴσκα σάν καίγεται, πού τή μπαστάρδεψε, ὅμως, ἡ ἐρεθιστική ὀσμή τῆς κάφτρας τοῦ μπαμπακεροῦ φυτιλλιοῦ. Κι ὕστερα, σιγά—σιγά, ντουμάνιασε ὁ τόπος πνιγερό καπνό καί βαριά τσιγαρίλα, πού κολυμπήσανε στό χνῶτο τόσου κόσμου, κι ἅς ἤτανε τά κάτω παράθυρ' ἀνοιχτά καί στά πάνω, πού δέν ἀνοίγανε, ἀπό μερικά λείπανε τά τζάμια.

Προχωρήσαμε στό δεύτερο θέμα.

Πληροφόρησα τό χωριό πῶς ἔχει τό ζήτημα τῆς αὐθαίρετης κατάληψης τοῦ ποτιστῆ ἀπό τό Σαμαρά. Ὅτι ἡ ἐπιτροπή δέν τοῦ παραχώρησε τό μέρος, μάλιστα ὁ ἴδιος τῆς ἐδήλωσε ὅτι τάχα δέ θέλει χωράφι, παρατιέται!

Μέ μιά φωνή κι ὄχι χωρίς ἀγανάχτηση, τά μέλη τῆς ἐπιτροπῆς, πού στεκόντανε δίπλα μου, βεβαιώσανε τά λόγια μου.

Στή σάλα ξεσηκώθηκε ἀμέσως σούσουρο. Ἕνα βουητό, πού δέν τοῦ ξεχώριζες λόγια καί μποροῦσες νά τό παρομοιάσεις μ' ἐκεῖνο τ' ἀπότομο, μιά λιγόστιγμο, ἀνεμοσήκωμα, πού προμηνάει γερή νεροποντή.

---

* Μαργωμενος: κρυωμένος. Στήν ἔκφραση: τόσο κρυωμένος, πού δέν μπορεῖ νά κρατήσει τίς πορδές. Μετφρ.: ἀκατάσχετη φλυαρία.

Συστήσαμε κι ὁ προϊστάμενος κι ἐγώ ψυχραιμία, ἡσυχία καί τάξη. Καί συνέχισα, πώς ὁ Σαμαράς ἔκανε ὄχι μόνο ἀζαπιά κι ἀζαπιά, μάλιστα χοντροκομμένη καί προκλητική, ὄχι μόνο ἔγραψε στά παλιοτσάρουχά του ἀπόφαση τοῦ χωριοῦ κι ὅρους διανομῆς, ἀλλά καί κατάχρηση ὠμή τῆς ἐμπιστοσύνης πού τοῦ δείξαμε, βγάζοντάς τονε στό Κοινοτικό Συμβούλιο καί πού βρέθηκε ἔτσι μέλος τῆς ἐπιτροπῆς γιά τά χωράφια, χωρίς νά τῆς προσφέρει καί τίποτα στή δουλειά τῆς διανομῆς. Μ' αὐτή τή φορά δέ θά τοῦ περάσει, λογάριασε χωρίς τόν ξενοδόχο...

—Ὁ τόπος εἶναι σαμαραίικος ἤ δέν τό 'χετε ἀκούσει ποτέ πῶς τόν λένε; Ποῦ στό διάτανο, χωριανοί, τή βρίσκεται τήν ἀζαπιά καί μοῦ τό κραίνετε ἀθανιά; Πατρικό χωράφι ἀνοιῶ...

Τά εἶπε ἀπό κοντά στήν πόρτα, πού στεκότανε μισός ἀπό μέσα, μισός ἀπόξω της. Καί κοντοφτιαγμένος ὡς ἤτανε καί κοσμοῦρα μπροστά του, οἱ πολλοί δέν εἴχανε πάρει εἴδηση τήν παρουσία του στή Συνέλευση.

Γιορτινά ντυμένος, μέ τό μπλέ σκοῦρο σεβιότ κουστούμι του —ἀπ' τούς ἐλάχιστους γεωργούς στό χωριό πού εἴχανε πραγματικό κουστούμι, ἀπό φραγκοράφτη— φορεμένο, ἀλήθεια, μά στή φόρμα του, τοῦ ἔδινε, ὅπως κι ἄν τό 'παιρνες, τουπέ. Ἀγοραστό, λουλακί, μέ σκοῦρα ψιλή ριγίτσα πουκάμισο. Χωρίς γραβάτα σήμερα, πού τήν εἶχε κι αὐτή —ἀσύλληπτη πολυτέλεια γιά τό χωριό μας μέ τό κοντοκάπι— καί στίς μεγάλες γιορτές τήνε κότσαρε, ἄν καί τόν κόμπο της δέν τό πετύχαινε. Τό μισόξανθο μουστακάκι του καλοψαλιδισμένο, μά ἰσχνό. Τά μάτια, πρός τό γαλανό, ἀστρίτες μοναχοί! Τά ἔπαιζε, ὁ διάολος, μέ μαστοριά ψτασμένου ἠθοποιοῦ. Σπίθιζε στίς γρηγοροπετοῦσες χάντρες τους ἡ πονηριά, στίς ἄκρες τους παραμόνευε ἡ δολιότητα. Καί κάτω ἀπό τά βλέφαρα τήν αἰσθανόμουνα νά λοχμεύει, ἀχόρταγη, ἡ ἁρπαχτικότητα —τό ἐπικρατέστερο ἀπ' ὅλα τά γνωρίσματα τοῦ χαρακτήρα του. Μά σάν ἤθελε, σάν αὐτό τοῦ χρειαζότανε, νά σέ τουμπάρει ἤ νά σ' ἀποκοιμήσει, τά ξεχείλιζε πεντάσταγμα τῆς γαλιφιᾶς!

Τά εἶπε μ' ἕνα μίγμα συγκατάβασης καί στενεμένης αὐθάδειας, τί σά νά τοῦ 'λειψε ἡ πραγματικιά, ἡ δικιά του ἔπαρση. Ἔβλεπες πού 'θελε νά δώχει κάποιον ἀέρα στά λόγια του, ἀλλά τό πρόσωπό του δέν εἶχε τή γνωστή του ζωηράδα τοῦ τζορμπατζῆ, ἔπαιρνε πρός τό λεμόνι. Ἀπ' τό κακό του, ἀπό κάποιο φόβο, πού τόν κέντρισε, ἴσως, μέσα του... Τ' ὅτι στάθηκε στό κατώφλι, νοικοκύρης νά λογιάζεται, χρόνια μέ τήν κουτάλα τῆς Κοινότητας στό χέρι, χμ, νά μήν εἶναι στίς πρῶτες θέσεις... Βάλθηκε, φανερό, νά στεριώσει κάτω ἀπ' τό μουστάκι του κι ἀκριβῶς στ' ἀκροσμίξιμο τῶν χειλιῶν του, ἕνα φτιαχτό χαμόγελο. Ψεύτικο, παραψεύτικο, δέν τά κατάφερνε νά τό κολλήσει, δέν τοῦ στεκότανε

σήμερα! Καί τοῦ 'βγαινε σά νά 'θελε, θαρρεῖς, σά νά πήγαινε νά χαμογελάσει ἡ ἀλεπού τήν ὥρα πού τή γραπώνει στό κοτέτσι ὁ νοικοχύρης καί σηκώνει τό στυλιάρι νά τήν κοψομεσιάσει.

Νοικοχύρης τοῦ χωριοῦ ὁμαδικά πιά ἡ Συνέλευση, τοῦ 'κοψε, ἀπ' ὅλες τίς μεριές, τόν ἀναφακά. Μήτε νά ....διαφεντέψει τό «πατρικό» χωράφι τόν ἄφησε ὁ κόσμος, μήτε νά τόν ξεγελάσει με τίς ἀλλοτινές ἀλεπουδιές του.

—Σέ ξέρουμε ἀπ' τήν καλή κι ἀπό τή Μάρτσα* μωρέ Σαμαρά! —τοῦ φωνάξανε.

—Οὔτε κοινοτικό, οὔτε βακούφικο**, οὔτε χωριό, οὔτε Ἅγιο, μήτε τά μάτια τῆς Παναγίας... (δέν ἀκούστηκε παρακάτω τί συνέχισε νά λέει τοῦτος, ἄλλες δυνατότερες φωνές τόνε σκεπάσανε.)

—Μᾶς χρώσταες τό βόδι, θά μᾶς πάρεις καί τ' ἀμπέλι, ὡρέ! Τσίπα ντίπ - καταντίπ δέν ἔχεις, μαγάρα τοῦ διαβόλου;

Φωνάζανε ὅλοι μαζί, ἄλλοι βρίζανε, τί τοῦ καταλαλούσανε, δέν ξεχώριζες. Ἕνας τριανταπεντάρης - σαραντάρης ἀνέβηκε σ' ἕνα θρανίο, φώναξε:

—Μᾶς ξεροπρατσαλάει***, μωρέ ολόκληρο χωριό ἕνας Σαμακώτσιος, δέν πᾶμε νά πνιγοῦμε στό Μέγα! Τί τόν φυλᾶμε;

—Τί τόν φυλᾶτε, ντέ; —γύρισε πρός τό μέρος τ' ἀνεβασμένου καί μοῦ 'πε ἕνας γέρος. Ξεκεφαλιάστε τον, βρέ, καί μιά φορά νά ξεβρωμίσει τό χωριό! Φουστάνια**** μάκι φορᾶτε καί τόν σκιαχτήκατε τό ζαγαρόσκυλο;

Καί μερικές δεκάδες γκλιτσόξυλα ζωντανέψανε καί κόσμος σπρώχτηκε πρός τήν πόρτα ξαγριωμένος, ὁ δάσκαλος ἔβαλε τίς φωνές, ὅτ' ἐδῶ εἶναι Συνέλευση, δέν εἶναι πλατέα καί καφενές... Ἀλλ' ὁ τζορμπατζής ὁ ψευτοπαλικαράς τά μισά, τουλάχιστο, ἀπ' ὅσα τοῦ ξεψέλνανε, δέν πρόκανε νά τ' ἀκούσει. Ὤχετο ἀπιών! — ὅποιος φυλάει τά ροῦχα του, ἔχει τά μισά!

Ἔτσι, εὔκολα κι ὁ προϊστάμενος ξανάφερε τήν τάξη καί τήν

* Στό ἴδιο βουνό Μάρτσα, ὁ Κ.Σ. εἶχε φκιάξει μεγάλο καλό χωράφι, καταπατώντας κοινοτικό χῶρο. Χρόνια ἀντιδικοῦσε μέ τό χωριό καί σερνότανε στά δικαστήρια, τό 'χε γυρίσει καί στό νταηλίκι, ἔδειρε καί κάποιο δασικό, ἔβαλε ὅλα τά δυνατά του κι ὅλη τήν πονηριά του κι ὄχι μόνο τό χτῆμα «κέρδισε», μά καί πολλές φορές ἔβαλε στήν τσέπη καί τή σφραγίδα τῆς Κοινότητας.

** Ὑπαινιγμός γιά μιά ὑπόθεση λαδιοῦ τῆς ἐκκλησιᾶς τῆς Κορίτσας. Ἦτανε ἐπίτροπος, κατηγορήθηκε ὅτ' ἔφαγε τό λάδι πούητανε γιά τά καντήλια! Γίνηκε σούσουρο, ἀνακρίσεις, τοῦτος....βγῆκε, στό τέλος, λάδι!

*** Πρατσάλισμα: ἡ...προκαταρκτική συμπεριφορά —τό φλέρτ— τοῦ τράγου πρός τή γίδα τόν καιρό τοῦ ὀργασμοῦ, συνοδευόμενη ἀπό τούς ἦχους τοῦ τράγου «πράτς-πράτς». Μτφ.: ὁ ἐμπαιγμός, ὁ προσβλητικός ὁπωσδήποτε, τό πιλάτεμα.

**** Ὑπαινιγμός γιά τό γεγονός ὅτι ὁ ἥρωάς μας παλιότερα ξυλοκόπηκε ἄγρια πεθερά καί γυναίκα του.

ψυχραιμία στήν αἴθουσα, κι ἐγώ πρότεινα:

Μέ ἀπόφαση τῆς Συνέλευσης νά κηρυχτεῖ παράνομη ἡ κατάληψη ἀπό τόν Κώστα Σαμαρά τοῦ ποτιστῆ «τοῦ Σαμαρογιώργου» ἤ «Βρύση τοῦ Σαμαρογιώργου». Οἱ τσοπαναραῖοι κι οἱ γελαδάρηδες δέν ἔχουν καμιά ὑποχρέωση νά φυλάξουν σπαρτό στήν τοποθεσία αὐτή. Παράλληλα ἡ ἐπιτροπή διανομῆς ὑποχρεοῦται νά δώσει στόν Κ. Σαμαρά χωράφι, σύμφωνα πάντοτε μέ τούς ὅρους διανομῆς, κι ἐφόσον ὁ ἐνδιαφερόμενος τό ζητήσει.

Γιά τήν κατάχρηση ἐμπιστοσύνης τῆς ψήφου τοῦ χωριοῦ, χάρη στήν ὁποία ἀναδείχτηκε μέλος τοῦ Κοινοτικοῦ Συμβουλίου, γιά δόλο καί γιά τό γεγονός ὅτι δέν ἀνταποκρίθηκε στίς ὑποχρεώσεις του σάν μέλος τῆς ἐπιτροπῆς διανομῆς, ἡ Συνέλευση νά τόν παύσει γιά τρεῖς μῆνες ἀπό μέλος τοῦ Κοινοτικοῦ Συμβουλίου. Γιά τό διάστημα αὐτό τή θέση του νά πάρει ὁ συγχωριανός μας, πού ἦρθε πρῶτος ἐπιλαχών, ὅταν ἀναδείξαμε τό παρόν Κοινοτικό Συμβούλιο.

Δέν πρόλαβε ὁ προϊστάμενος νά βάλει σέ ψηφοφορία τίς δυό προτάσεις. Γιατί ἀπό τόν κόσμο ξεσηκώθηκε ξανά φασαρία σωστή, καί φωνές:

—Τί τοῦ δίνεις τέρμινα, τόν ἄπιστο;* Σάν τί μᾶς χρειάζεται κοντά ἀπό τρεῖς μῆνες, νά μᾶς ἀνακατώνει τό χωριό μιά ζωή;

—Μάκι δέν τόν πάρουμε στήν πλάτη μας καί στόν ἄλλο κόσμο, τόν σκατά!

—Νά τόν στείλουμε στό διάολο κι ἀκόμα παραπέρα, τόν φατσούλα τοῦ κερατᾶ! Μιά καί καλή, τί τόν χαϊδολογᾶμε τό φιδόσπαρμα;

—Ν' σάφ' βρέ χωριανοί, νά μᾶς χώνουν στό βρακί τους τά Σαμαροηλιάκια**, ν' σάφ' νά μᾶς ξεπορδίζουν...

—Ζ' λάπια μᾶς περνάει νά τόν ματαφορτωθοῦμε πανωγόμι*** στήν πλάτη μας καί χαβαλέ στά σβέρκο μας;

—Δέ στρωμπάρισε**** ἀκόμα μ' ὅσα ντερλίκωσ'***** ἀπ' τήν

---

* 'Εδῶ: πού καταχράστηκε τήν ἐμπιστοσύνη, δέν ἔδειξε πίστη.

** Σαμαροηλιάκια: παιδιά τοῦ 'Ηλία Σαμαρᾶ. 'Ο μακαρίτης, φτωχοφαμελίτης καί μέ 10—15 δικά του ψοφοπροβατάκια, συχνά ρογιαζότανε τσοπάνης σ' ἀλλουνῶν κοπάδια, δέν ἀποστερήθηκε τή φήμη νά σουβλίζει και νά ξεκοιλιάζει ξένα σφάγια «κλεψιμέικα». Κι ἕνας ἀπ' τούς γιούς του, ἀδερφός τοῦ Κώστα, «ἅμες γ' ἐσόμεθα...». 'Αξιώθηκε καί κάμποσα χρονάκια στήν ψειροῦ γιά ληστεία μόλις-μόλις πρίν τόν πόλεμο.

*** Τό παραπανίσιο φορτίο στό γάιδαρο στή ράχη κι ὄχι στά πλάγια τοῦ σαμαριοῦ, γι' αὐτό καί μπελαλίδικο, κουράζει τό ζῶο.

**** Στρωμπαριάζω: Γιά τά ζῶα, ἰδιαίτερα τ' ἄλογα, πρήξιμο ἐπικίνδυνο τῆς κοιλιᾶς ἀπό ὑπερβολικό τάισμα ἤ κι ἀρρώστια.

***** Ντερλικώνω καί ντερλίκωμα: καταβροχθίζω γρήγορα, ἀμάσητα, λαίμαργα τήν τροφή, πολλή τροφή.

Κοινότητα; Δέ λέει σπολάτη πού δέν τόν βάνουμε νά τά ξεράσει; Τόν άγιογδάρτη!

—Τήν όχιά, μωρέ, δέν τή βάνουν στό προσκέφαλο, τῆς πλιατσ' κώνουν τό κεφάλι.

—Τί θά πεῖ τρεῖς μῆνες; Νά τοῦ κάμουμε καί χάρη άπό πάνου; Στήν Κοινότητα θέλουμε παστρικά χέρια, όχι μπαγαπόντηδες σάν τοῦ λόγου του. Ἀκοῦστε! Προτείνω νά τόν παστρέψουμε μιά κι ὄξω ἀπ' τό Κοινοτικό Συμβούλιο. Καί νά μήν ξαναπατήσει οὔτε τό ποδάρι του στό Κοινοτικό Γραφεῖο. Αὐτό προτείνω ἐγώ.

—Σωστό καί κατάσωστο! Νά πάει κατ' ἀνέμ' ὁ σατανᾶς! Κι ἄιντες νά τελεύουμε, τό παραβάζουμε....

Τέτοια κι ἄλλα τά βρόνταε ἡ Συνέλευση. Καί μ' ἄχτι, ἄχτι, πού δέν κρυβόταvε.

Κι ἀποφάσισε μέ βοή καί χωρίς ν' ἀκουστεῖ οὔτε κάνε ψίθυρος ὑπεράσπισης τοῦ Σαμαρᾶ, τήν ἀποβολή του ἀπό τόν ποτιστή καί τήν όριστική ἀπόλυσή του ἀπό μέλος τοῦ Κοινοτικοῦ Συμβουλίου.*

* * *

Τίς προτάσεις μου, καθένας τό ἀντιλαμβάνεται, τίς εἶχα προετοιμασμένες. Δέν πᾶς σέ μιά συνέλευση ἤ σύναξη, χωρίς νά σκεφτεῖς τί θά πεῖς, τί θά προτείνεις, ἔτσι δέν εἶναι; Κι ὅταν σκέφτεσαι, κι ὅταν προτείνεις, βέβαια ὑπολογίζεις κάποιους παράγοντες, κάποια δοσμένα. Τό ἴδιο κι ἐγώ, προτείνοντας μιά τρίμηνη ἀπομάκρυνση τοῦ Σαμαρᾶ ἀπό τά καθήκοντα τοῦ κοινοτικοῦ συμβούλου, εἶχα πάρει ὑπόψη μου πώς μιά κάποια δύναμη κι ἐπιρροή τίς εἶχεν ἀκόμα στό χωριό. Μήνας δέν ἐπέρασε πού τόνε βγάλανε σύμβουλο. Καί μέ τό δοσμένο τοῦτο, λογάριαζα, ὅτι μ' ἕνα μαλακό μέτρο ἐνάντιά του καί μπροστά σέ μιάν ὁλοφάνερη παλιανθρωπιά καί μπαγαποντιά του, κι ὅσοι κι ἐκεῖνοι, πού δέ θά θέλανε νά τά τσουγκρίσουνε μέ τόν τζορμπατζή —ἀπό συμφέρο ἤ φόβο, τί σημασία ἔχει; θά συμφωνούσανε. —«Δέ χάλασε δά κι ὁ κόσμος μέ τρεῖς μῆνες», θά σκεφτόντουσαν προφανῶς, «γιατί νά ξεκοποῦμε ἀπ' τούς πολλούς;» Κι

* Ὅταν τόν Ἰούλη τοῦ 1943, μέ τήν ἵδρυση τοῦ Κοινοῦ Γενικοῦ Στρατηγείου Ἀνταρτῶν, ὁ ΕΔΕΣ μποροῦσε νά δημιουργήσει ὀργανώσεις του καί στούς χώρους τοῦ ΕΛΑΣ, ὁ Ζέρβας καί ἡ Βρετανική Στρατιωτική Ἀποστολή αὐτόνε τό Σαμαρά —κόλησε ὁ τέτζερες καί βρῆκε τό καπάκι του— χρίσανε ἀρχιεδεσίτη γιά νά ...διαλύσει τό ΕΑΜ στήν περιοχή μας. Καί τσέπωσε καί τίς σχετικές λιρίτσες ὁ «ἁγιογδάρτης» οἱ μόνες ἱκανές νά τοῦ ἐμφυσήσουνε τό «ἐδεσίτικο» πιστεύω του. Δέν τίς ἔσπειρε ἐδῶ κι ἐκεῖ, γιαυτό κι ὁ σπόρος ὁ ἐδεσίτικος δέν ἐκάρπισε.

ἐγώ τήν ἤθελα τήν ὁμοφωνία, ἰδιαίτερα τούτους τούς καιρούς. Ἀπ' τό συνταίριασμα σέ μιά ὅλων τῶν γνωμῶν, ἀπ' τήν ὁμοφωνία, πού μπορεῖς νά τή λογαριάζεις τέτοια σάν ξεπερνᾶς τό 95%, φτάνεις στήν *ὁμοψυχία*, παράγοντας πού πολλαπλασιάζει ὅλες τίς δυνάμεις τῆς ὁμάδας, πιό πολύ σέ κρίσιμες στιγμές.

Στή συνέλευση οἱ διαθέσεις ἐκδηλωθήκανε πέρα ἀπό κάθε προσδοκία αὐστηρές γιά τό φταίχτη. Κι αὐτό ἔπρεπε νά μοῦ ὑπαγορέψει ἀλλαγή τῆς πρότασης, εὐθυγράμμιση μέ τό κοινό αἴσθημα κι αἴτημα. Γιατί, ὅπως λέει κι ὁ ποιητής.*

«Κι ὅλοι μέ καλοῦσαν καί μέ πρόσταζαν:
—Ταίριασέ την, ἄξια, λαλητή,
μέ τά ξεφαντώματά μας
τοῦ ζουρνᾶ σου τή φωνή!»

Μά δέν τήν ταίριαξα!

Τό λάθος, βέβαια, οὐκ ἔστι πρός θάνατον!

Ἀλλά πρός παραδειγματισμόν, ὁπωσδήποτε! Ἐμεῖς κι ἀπ' τά μικρά κι ἀπ' τά μεγάλα —κι ἀπό τή μύγα ξύγκι— τά λάθη μας, τά ἀναγκαῖα χρωστᾶμε νά βγάζουμε μαθήματα. Ἐδῶ ἐγώ, σάν κομμουνιστής καί σάν ὑπεύθυνος τῆς ὀργάνωσης σ' αὐτό τό χῶρο, βρέθηκα πιό πίσω ἀπό τήν πρόοδο πού εἶχε συντελεστεῖ, μέσα στό λίγο τοῦτο διάστημα, στίς συνειδήσεις τῶν συγχωριανῶν μου. Ἔχεις, λοιπόν, ἀναδεχτεῖ τήν εὐθύνη γιά τό χειρισμό ἑνός προβλήματος; —μικρό ἤ μεγάλο τό θέμα, ἀδιάφορο! Προετοιμάσου καλά γιά τή συνέλευση ἤ τή συνεδρίαση, ἀπ' αὐτό ποτέ δέ θά χάσεις. Ἀλλά στήν πορεία ἔχε τά μάτια σου δεκατέσσερα μή σοῦ ξεγλιστρήσει ἀπό τήν προσοχή ὅ,τι καινούργιο ξεπήδησε ἀπό τό κλίμα, ἀπό τόν κόσμο, ἀπό τή διαδικασία. Καί πού δέν τό εἶχες προβλέψει, ἄνθρωπος εἶσαι! Καί βελτίωνε, συμπλήρωνε ἤ κόψε, ταίριασε στά νέα μέτρα τό *προετοιμασμένο*.

Ἀλήθεια, ὄχι καί λίγα, μέσα στά κεφάλια καί τίς καρδιές τῶν Κλειτσιωτῶν εἴχανε κάνει σωστά δράσκελα πρός τά μπρός στόν ἐλάχιστο χρόνο ἀπό τή μέρα πού ὁ Ἄρης Βελουχιώτης ἔξω ἀπό τοῦτο δά τό σχολειό κήρυξε τή Λευτεριά.

Τοῦτ' ἡ Γενική Συνέλευση τοῦ Κλειτσοῦ ἔδειξε σέ βαθμό πού νά μήν τ' ἀφήνει ἀπαρατήρητο, πώς οἱ ἄνθρωποι ἀρχίσανε νά πείθονται γιά τή λευτεριά τους. Μέ τήν ἔννοια, φυσικά, ὄχι ὅτι δέ θά ξαναπερνούσανε τυχόν ἀπ' ἐδῶ ὀρδές τοῦ καταχτητῆ νά κάψουνε καί νά ρημάξουνε καί νά δηώσουνε, ὄχι! Ἀλλά μέ τήν πεποίθηση, ὅτι πάει, τσουβαλιάστηκε, ξόφλησε στό νῦν καί τό ἀεί τό κράτος τοῦ χωροφύλακα καί τό καθεστώς τοῦ τζορμπατζιδισμοῦ. Καί μάρτυρας

* Κ. Παλαμᾶς: «Ὁ Δωδεκάλογος τοῦ Γύφτου».

νά, τό ἴδιο τό γεγονός ὅτι τώρα δέ λουφάξανε, δέν κατάπιανε τή γλώσσα τους ἀπό τό φόβο τοῦ βαζιβουζούκου, τοῦ ζευζέκη, πού μιά ζωή ξεροτετιώνει τό χωριό. Καί τόνε φοβότανε ὁ χωρικός ἐτούτονε τόν ἐκσυγχρονισμένο Βελή Γκέκα, γιατί ὄχι; Μέ τό χωροφύλακα πλακάκια ἤ ἀφεντιά του. Στά δικαστήρια τόν πήγαινες εἴτε πού καταπατοῦσε τό βοσκότοπο, εἴτε γιατί ἅρπαζε τή χάντρα ἀπό τό μάτι τῆς Παναγίας σου, εἴτε πού ἐκεῖ πού σοῦ χρωστοῦσε τό βόδι, σοῦ ἔτρωγε καί τ' ἀμπέλι, ἔβγαινε, ἡ λέρα τοῦ διαβόλου, κι ἀπό πάνω, ἀμέ; Χρεοφειλέτης καί στό δημόσιο, ὄχι πού δέν τόν τραβολογούσανε —διχός τους λογαριασμός στό κάτω τῆς γραφῆς— ὁ φοροεισπράχτορας κι ὁ κοσπενταράς, ὅπως κακόχρονο νά 'χουν, τόν ἄλλονε κοσμάκη, μά γοίχιαζε —φερέγγυος νά σοῦ πετύχει!— καί τό φόρο σφαζομένων ζώων!* Καταχέριαζε τόν ἐκπρόσωπο τοῦ κράτους ἀπ' τή μιά, ἔβγαζε τόν ἀδόξαστο, ἀπ' τήν ἄλλη, ὁποιονου ἔπεφτε σ' ἀλισβερίσι μαζί του. Φίλους δέν ἔχανε, πάρεξ σάν ἤθελε κάποιονε νά τόνε βάλει στό χέρι. Μά ἤτανε γαλίφης, ὅσο καί καπάτσος νά πασάρει πραμάτεια, ρετάλια φιλίας. Καί τό προεδριλίκι τῆς κοινότητας ἤτανε τό «σακατλίκι» του —μετά τοῦ ὠφελίμου τό .... τερπνόν! Κι ἤξερε τήν τέχνη τοῦ ἀρμέγματος. Καί λαγό σοῦ ἄρμεγε καί τή χελώνα κούρευε! Καί νά δεῖς! Μέ τήν ψῆφο, μάλιστα, μέ τήν ψῆφο τούτων ἐδῶ τῶν συγχωριανῶν του. Τί τόνε φοβόντανε οἱ πιό πολλοί, ἤ, ἄλλοι, τοῦ εἶχαν κάποιανε ἀνάγκη.

Κι ἄν δέν ἤτανε τοῦτος ὁ συγκεκριμένος μας τζορμπατζής καί ζορμπαλής —οὔτε πού ἤτανε ἕνας— ἡ θέση του μή νομίζετε πώς θά 'μενε ἀδειανή. Καί πρίν ἀπ' αὐτόν ὑπῆρξε κάποιος ἄλλος ἤ κι ἄλλοι, εἰκόνα καί ὁμοίωσή του, ἀδιάφορο ἄν πλειότερο ἤ λιγότερο ἀπό δαύτονε καπάτσοι. Κι οὔτε κι οἱ ἀνταγωνιστές του ἀπολείψανε. Ἔτσι εἶναι. Γιατί τό εἶδος, καί σπορά καί φύτρο κι «ἄνθος τοῦ κακοῦ» εἶναι τοῦ ἴδιου τοῦ καθεστῶτος. Τό χωριό, ἁπλῶς μιά σμικρογραφία του, σύν ἡ πατροκληρωνόμητη κακομοιριά, σύν ὁ κανένας δημόσιος ἔλεγχος, ἀπό τόν τύπο λ.χ., σύν καί σύν! Κι ὁ χωριάτης ὁ βαριομοίρης, μιά ζωή παθός —«πάντα σκλάβοι, σκοινιά καί παντοῦ σταυρωτῆδες»**— κατάντησε μαθός νά φοβᾶται. Μή μπορώντας, πέφτοντας ἀπό τό λύκο στό φίδι, ἀπό τήν ἀλεπού στό γεράκι, νά γλυτώσει, ξεσυνήθισε καί νά βάζει κάν στό νοῦ του τή λύση τοῦ γλυτωμοῦ του. Παραδόθηκε στό κισμέτ, ὑποτάχτηκε, γκεσέμιασε τόν τζορμπατζή του τόν ἀετονύχη, κι ἀτός του κοπαδιάστηκε πίσω

* Φόρος εἴκοσι δραχμές γιά κάθε ζῶο, πού θά ἔσφαζε ὁ χωρικός. Ἡ Ἐφορία ἐκχωροῦσε, κανονικά ἔπρεπε μέ πλειοδοτική δημοπρασία, τήν εἴσπραξη τοῦ φόρου σέ φερέγγυους, ἐξυπακούεται, ἀνάδοχους. Κι οἱ τελευταῖοι, ὅσα εἰσπράττανε πέρ' ἀπό τό ποσό πού πλειοδοτήσανε νά δώσουνε στό κράτος, τό εἶχανε κέρδος. Γιά τό λόγο τοῦτο γινόντουσανε γδάρτες τοῦ κοσμάκη.

** Κ. Παλαμᾶς: «Παράκαιρα».

του, στρογγυλάστηκε μέσα στήν άνημποριά του. Πεινασμένος καί καθυστερημένος ώς τό όριο τής εξαθλίωσης! Μόνο πού μέσα του ποτέ δέν έσβησε μιά σπίθα...

Γιά νά τόν ξεστρουγγιάσεις καί νά τόν ξεγελαδιάσεις, νά γίνει οντότητα μέ παρρησία, δέν άρκεῖ νά τσακίσεις, σάν ή περίσταση τό φέρει, τά στριφοκέρατα τοῦ κατ' έπάγγελμα γκεσεμιοῦ τοῦ δύσμοιρου χωριοῦ, νά τοῦ ξεκρεμάσεις καί νά πετάξεις στό Σκατήλα* τά βροντερά, πότε γλυκόλαλα στ' άνεκπλήρωτα ταξίματα, πότε ήχος ραγισμένης καμπάνας στά φοβερίσματα, κυπροκούδουνα. Καί νά τοῦ μαθήσεις τίς φοῦντες** τοῦ ψευτάρχοντα. Χρωστᾶς νά γίνεις πειστικός, άδιαμφισβήτητα πειστικός σάν όλα τοῦτα τά κάνεις, πώς άλλο πιά γκεσέμια δέν έχει, δέ χρειάζονται κι *ούτε θά έχει* στόν αιώνα τόν άπαντα! Ότι πάνε στόν άγύριστο οί τσελιγκάδες κάθε φιράματος καί μαζί τους κι οί στροῦγκες καί τά μαντρόσκυλά τους. Ώ, καί τί δύσπιστος ό χωριάτης! Βλέπεις, «εὐκολόπιστος καί πάντα προδομένος»!***

Καί πῶς, λές, νά τόνε πείσεις; Μέ τά λόγια; Χμ, καί πόσα δέν άκουσε ό δικός, τουλάχιστο, λαός λόγια! Καί παχιά, άλλο πράμα! Άλλά τά λόγια δίχως άντίκρυσμα τό χρυσό τής πράξης, καί πράξης στέρεας κι όχι φρύγανο, δέ φέρνουνε σ' άποτέλεσμα άλλο, παρά στό «μιά τοῦ ψεύτη, δυό τοῦ ψεύτη, τρεῖς καί τήν κακή του μέρα!»

Κι ό Θεός άπό τήν πράξη άρχισε —«καί έγένετο»!

Πράξη, λοιπόν. Καί πράξη όχι τήν όποιαδήποτε, όσο καί καλή καί μεγάλη, άλλά πού θά 'ναι τυχόν μακρινή καί ξένη στά συγκεκριμένα, τά άμεσα, τά ζωτικά κι άπτά συμφέροντα τῶν άνθρώπων, στούς όποίους άπευθύνεσαι.

Πράξη, λοιπόν, χρειάζεται, πού θά τούς άφορᾶ άμεσα, θά μπαίνει στό πετσί τους καί στ' άμπάρι τους, ψωμί στό στόμα τῶν παιδιῶν τους καί τσαρούχι στήν ξυπολησιά τους.

Ή Ιστορία γίνεται άπό τίς συναρτήσεις καί τίς συνισταμένες, άπό «μιά άτέλειωτη ομάδα άπό παραλληλόγραμμα» τοῦ καθημερινοῦ άγώνα τῶν άνθρώπων γιά τό ψωμί, τό ροῦχο, τό παπούτσι καί

---

* Ονομασία τοῦ ρέματος, πού περνάει στό κάτω μέρος τοῦ Μεσοχωριοῦ τοῦ Κλειτσοῦ. Άπό ποῦ ή... εξόσιμη τούτη προσωνυμία, εὐκολοξήγητο. Έκεῖ καταλήγουνε όλα τά λούκια, τά χαντάκια, τ' αὐλάκια κτλ τοῦ χωριοῦ. Σέ πολλά χωριά τής Ρούμελης τά παρόμοια τυχόν ρέματα δέν ξεφύγανε άπό τοῦτο τό βαφτιστικό.

** Στόν κοῦρο, ό τσοπάνης άφήνει στό γκεσέμι του φοῦντες στά πόδια καί καλοψαλλιδισμένα ζωνάρια μαλλί στό σῶμα καί τό λαιμό τοῦ ζώου. Νά φαντάζει, νά ξεχωρίζει άπό τ' άλλο, τό...θνητό, κοπάδι! Όπως δά καί τόν άρχοντα τοῦ παλιοῦ καιροῦ τόνε ξεχώριζες άπ' τό καλπάκι του, τόν άλπακά καί τή φέλπα καί τή χρυσή καδένα στό γελέκι.

*** Δ. Σολωμός.

τή στέγη, γιά τήν ἱκανοποίηση ὑλικῶν καί πνευματικῶν ἀναγκῶν τους —νά ἡ ἀλήθεια ἡ χρυσή τοῦ μαρξισμοῦ.

Ὅμως, «δέ φτάνει νά λάμπ' ἡ ἀλήθεια· πρέπει καί νά σφάζει».*

Τό φόβο τοῦ τζορμπατζῆ καί τοῦ ζορμπᾶ, στήν οὐσία τό φόβο νά ξανάρθει τό καθεστώς τῶν «ἁγιογδυτῶν», τόν ἔσφαξε, τουλάχιστο τοῦ 'βαλε τό μαχαίρι στό λαρύγγι, ἐδῶ μέσα σέ τούτη τή συνέλευση ἡ ἀλήθεια τῆς κατάληψης τῆς «δημόσιας» γῆς, πράξη ἄμεση στά οἰκονομικά συμφέροντα, στό ψωμί, τῶν μελῶν τῆς συνέλευσης. Καί οἱ οἰκονομικές συνθῆκες «εἶναι ὡστόσο σέ τελευταία ἀνάλυση οἱ ἀποφασιστικές καί ἀποτελοῦν τόν κόκκινο μίτο πού περνᾶ ἀπ' ὅλες καί πού μόνο αὐτός ὁδηγεῖ στήν κατανόηση»**

Τά καινούργια χωράφια, νά, ἐδῶ, ὁ μίτος!

Ἱερή, ἀπαραβίαστη, «ξένη» κι ἀφοσιωμένη στή συνείδηση τοῦ χωρικοῦ ἡ «δημόσια» γῆ. Πάππου πρός πάππου! Κι ἀπ' τόν καιρό τοῦ Τούρκου ἀκόμα, ἄν θές, τή λιγουρεύεται, τή λιμπίζεται μέ μάτι λαίμαργο. Μαζί μέ τή φτώχια, γενιά τή γενιά κληρονόμαε καί τή λαχτάρα ὁ φτωχοζευγίτης γιά ἕνα κομμάτι ἀπό τούτη τή γῆ. Καί μαζί καί τήν πίκρα καί τό μίσος, πού δέν μπορεῖ, δέν τοῦ δίνεται νά τήν ἀνοίξει, παρθένα κι ἀσπόριαστη, νά τή σκίσει καί νά τήν καρπίσει... Ἐκείνη ἀτρύγητη, κι αὐτός ὁλοζωῆς νά παγίζει, νά ξεπατώνεται, νά σπαταλάει τή ρώμη τῆς νιότης του καί νά στραγγίζει καί τήν ὕστερη ἰκμάδα ἱκανότητας, ὥς τά βαθιά του γεράματα σκυμμένος πάνω στήν ξεχρεατωμένη παλιόγρια γῆ, πού τῆς στερφέψανε ἀπό καιρό τώρα τά λαγώνια της ὅλα!...

Μιά τσαπιά νά βάρχε πιό ἔξω της, μπάμ τό πρωτόκολλο κι ὁ τζερεμές. Καί δέκα, εἴκοσι φορές ἀπάνω ἀπό τό διάφορο τῆς πατάτας πού θά 'παιρνε, ἴσως «ἐκ τῆς λαθροεκχερσώσεως».

Μά νά σου πού 'ρθεν ἡ ὥρα ἡ βλογημένη καί μήτε Θεός, μούιδε διάολος τοῦ φόβου της χαμπερίζονται. Στό τρύπιο του γουρουνοτσάρουχο γράφει τήν ἱερότητά της καί πατάει τήν ἀσυλία της. Σά θάμα τοῦ φαίνεται! Μήτε χωροφύλακας νά τόν μπαγλαρώσει, μήτε λόχοι στρατοῦ ἀπό τά Τρίκαλα... Κι οὔτε πρωτόκολλο, κι οὔτε χαράτσωμα! Μωρέ! —τ' εἶχαν νά δοῦνε τά μάτια του! Δικιά του ἡ γῆ! Πῶς νά τό καταλάβεις τί σημαίνει αὐτό, ἀναγνώστη, ἄν δέν εἶσαι ἀπό χωριό κ' ἅ δέν τήν ἐμάλαξες ἀτός σου;

Καινούργια γῆ, δικιά του! Τή μοιράζει, ὅπως τ' ἀδέρφια τή γονική κληρονομιά. Ἥσυχα. Μέ τάξη. Καί μέ δίκιο.

—Κι ἄι στό διάολο τῶν διαόλων κι ἐσύ τσιμπουκογλάνι καί σκατοτσάνακο τοῦ παλιοκουβέρνου, πού δέ μ' ἄφηνε μιά σποριά

* Κ. Παλαμᾶς: «Βωμοί».

** Φ. Ἔνγκελς: «Γράμμα στόν Στάρκενμπουργκ». Βλ. καί πρόλογο τούτου τοῦ βιβλίου.

καινούριο τόπο νά ξεστρεμματίσω. Μιά πατημασιά, μωρέ! —όταν ή άφεντιά σου ξεχέρσωνες μέ τό έτσι θέλω στρέμματα τών στρεμμάτων άπό τούτηνε τήν κοινοτική γή. Καί μέ τή σφραγίδα τής Κοινότητας πού τσέπωνες πού νοίκιαζες καί στόν ξενομερίτη βλάχο τόν καλύτερο βοσκότοπο. Κι άς ρεύανε τά δικά μου τά πέντε ψοφίμια, πού τά στρουγκολίθιαζα καί τά βυζομάδαγα κι έρμο γάλα δέν τούς έβγαζα! Τί ν' άρμέξεις, πετσί καί κόκαλα τ' άβόσκητα!

Νομίζω, τούτα τά χωράφια, όσο τίποτα άλλο έκείνη τή στιγμή, άρχίσανε νά πείθουνε τόν Κλειτσιώτη πώς λευτερώθηκε μιά γιά πάντα. Καί τού σηκώσανε, συνεπώς, τό φόβο, ότι θά τού ξανακάτσει ποτέ στό σβέρκο καί τή ράχη χωροφύλακας καί κοινοτοπατέρας τζορμπατζής. Καί νά τού πάρουνε χάκι γιά τή σημερινή άποκοτιά, νά τού ξαναπεράσουνε τή χανάκα.

—Άα! —τούτοι, φώς φανάρι, δέν είναι σάν τούς άλλους, λόγια καί παρλαπίπες, πρέπει νά σκέφτηκε γιά μάς ό Κλειτσιώτης. Έτσιτοι, μωρέ χαλάλι τους! «Τό 'πα, τό 'καμα»— ένα κι ένα κάνουν δυό! Καί βουλώνουν καί τόν άρχιδιάβολο στήν τρύπα του, τήν έχουν ή δέν τήν έχουν τή δύναμη; Τήν έχουν καί τήν παραέχουν! Κόπιασε, δές τά καινούρια χωράφια, πές —δέν τήν έχουν; Χμ, χωριό πού φαίνεται, κολαούζο δέ θέλει! Ποιός θά 'χε, δέ μού λές, κώλο νά πατήσει δημόσιο τόκο τόσονε καί μέ νταούλια,* ά δέ σιγουρεύονταν ότι σκαπέτησε καί πάει έκείνος ό καιρός μέ τό κοντάκι** καί τήν μπαγιονέτα; Πάει, σού λέω, σκόλασε, ζωή σ' έλόγου σου!

Στήν ίστορία συμβαίνει, λένε, νά συσσωρεύει μιά ώρα ή μιά μέρα της καί νά σκάσει δυναμίτη, δεκάδων χρόνων της, άν όχι κι έκατοντάδων. Άνάλογο κάτι καί στή ζωή τ' άνθρώπου γίνεται κάποτε. Ένα γεγονός νά τού φέρει τέτοια, τόση καί γρήγορη μεταβολή μέσα του, σωστό άναποδογύρισμα, άπότομο, σκέψεων, συναισθημάτων, προλήψεων, πού χωρίς έτούτο τό ένα γεγονός θά χρειαζόντανε χρόνοι καί καιροί νά συντελεστεί ή μεταβολή, κι άν! Τηρώντας τίς άναγκαίες άναλογίες —γιά νά μή μάς πούνε «κι ή κοσκινού τόν άντρα της...»— αύτό γίνηκε καί μέ τά χωράφια....

Στά κουτουρού δέν τήν είπανε τή ζωή τού λαού μαγγανοπήγαδο. Γύρω του όλοχρονής περπατάει τόν ίδιο κύκλο, άλλά μέ τήν πλάνη ότι πορεύεται καί κόβει δρόμο! Καί σάν τό φέρει ό γεροδιάβολος καί σπάσει τό καπιστρόλουρο καί πέσουνε οί παρωπίδες, τ' άλογο, ξενυστάζοντας ξάφνου, βλέπει τήν άλήθεια. Πώς γυροφέρνει σέ τόπο έν' άλώνι όλον κι όλονε! Καί τά στυλώνει.

---

* **Μέ τά νταούλια** : μέ τυμπανοκρουσίες, πανηγυρικά, δημόσια, θορυβώδικα.

** Κοντάκι: ό ύποκόπανος τού όπλου.

Τό γεγονός, πού ψιλολογοῦμ' ἐδῶ, ἡ μοιρασιά τῆς γῆς, κι ἄν ἀκόμα, ἀπό τό φόβο μή φανεῖς ὑπερβολικός, δέ δεχτεῖς ὅτ' ἔκοψε τό λουρί καί κλάπ! —πέσανε οἱ κλάπες ἀπό τά μάτια τῶν συγχωριανῶν μου, ἀναμφίβολα, ὅμως, τό λάσχαρε καί τίς ἀναμέρισε.

Ἀλλά τό γεγονός τό ἴδιο, ὅσο κι οἱ συνειδησιακές, ἄς τό ποῦμε ἔτσι, ἐπιπτώσεις του, δέ γίνεται ν' ἀποσπαστοῦνε ἀπό τήν πρώτη συνέλευση τοῦ χωριοῦ, πού ἀποφάσισε τή γενική διανομή τῆς γῆς κι ἀπό τή δεύτερη —προπαντός— πού ἔκρινε κι ἐπικύρωσε τό *ἀποτέλεσμα.*

Καί δές, πού μᾶς πέφτει κι ἄλλος κόμπος —κόμπαρος!— στ' ἀργαλότεχνο! Στό χτένι, ντέ, πού χίλια μύρια νήματα καί γνέματα, στημόνι καί κρόκη γεγονότα, πεζά καί φανταχτερά ἀνάκατα, τά χτυπᾶ καί τά ματαχτυπᾶ καί τά δένει φαντό ἱστορίας.

Καί ποῦ 'ναι τος ὁ κόμπος; Δῶσε βάση!

Γιά μένανε τόν ἁπλό πολίτη, φίλε μου —τόν πολύν κοσμάκη, τό πλῆθος τό λαό, ὅπως σέ βολεύει δά πές με— λευτεριά καί δημοκρατία στή συνείδηση μοῦ εἶναι σιαμαῖοι. Μ' ἀπόκοψες τόν ἕνανε; —μοῦ σκότωσες καί τ' ἀδέρφι του. Τί τό αἷμα, βλέπεις, πού σφύζει μέσα τους καί τούς ζεῖ, ἕνα!

Γιά νά 'μαι —καί νά τό ζεῖ ὅλο μου τό εἶναι— λεύτερος, δέν τό βλέπω δίχως ζωντανή καί ρωμαλέα δημοκρατία. Ἀληθινή κι ὄχι πλασματική —συμβαίνει κι αὐτό! Οὐσιαστική κι ὄχι φαινομενική ἤ μασκαρεμένη. Ἀπό γρανίτη κι ὄχι ἀπό σύγχρονες πλαστικές ὕλες, πού νά μπορεῖ ὁ πάσα ἀσυνειδητάκος νά τή ζουλίζει.

Ἄν ἐμοιράζαμε τά χωράφια ὄχι μέ τή διαδικασία τῶν συνελεύσεων, δηλαδή τῆς δημοκρατίας —μποροῦσε κι αὐτό νά γίνει, γιατί ὄχι— ἀλλά ὁρίζοντας «ἀπό τά πάνω» μιά ἐπιτροπή, ἔστω καί μ' ὄργανο τό ἐκλεγμένο κοινοτικό συμβούλιο:

—ποτέ δέ θά τελεύανε ἡ μουρμούρα καί τά παράπονα. Καθένας του θά νόμιζε πώς ἀδικήθηκε. Καθένας θά 'χε νά πεῖ, μέ τό δίκιο του, ὅτι δέ ρωτήθηκε, οὔτε ἔλεγξε. Ἔτσι: θά δίναμε χωράφια, μά θά σπέρναμε τή γκρίνια, θά φύτρωνε ἡ ψυχοφάγα διχόνοια. Κι ἀντί γιά ὁμοψυχία, πάθη. Γιατί ὅποιος θά νόμιζε ὅτι τοῦ δώσανε σκάρτη γῆ, θά κοίταζε μέ στραβό μάτι, ἀκόμα καί μέ μίσος, τό διπλανό του, πού, «καταφερτζής» αὐτός, πῆρε τό καλό! Ἡ συνέλευση απότρεψε, μέ τή δημοκρατία, τήν ἀνοιχτή συζήτηση, τόν ἔλεγχο καί τήν κοινή ἀπόφαση, κάθε τέτοιο ἐνδεχόμενο. Καί χωράφια καί ὁμοψυχία ἔτσι.

—Θά πληγώναμε τήν ὑπερηφάνεια καί τό φιλότιμο αὐτῶν τῶν ρωμιῶν —ὅ,τι γινότανε χρόνους καί καιρούς ἀπ' τό κουβέρνο τους. Δέν τούς λογαριάζεις τή γνώμη!

—«Γ' είμαστ' έμείς; Κολοκυθ' νουρές* ή τσουτσούνα τοῦ λαγοῦ μας περνᾶς, κύριος; —ὅ,τι ἔλεγε γιά τούς ἄλλους!

Ποῦ θά ἦτανε, ἐδῶ, τό καινούριο, πού τοῦ φέρναμ' ἐμεῖς τοῦ χωρικοῦ; Ἀπό τί θά τό αἰσθανότανε; Ἀπό τή γῆ, πού παίρνει, θά μοῦ πεῖς. Σωστό. Μά λειψό. Μήν ξεχνᾶς τήν ἐπιθυμία του: «Ὁ λόγος σου μέ χόρτασε καί τό ψωμί σου φάτο!»

—θά στέλναμε, ἔτσι, τό γεωργό ν' ἀνοίξει τήν καινούρια γῆ κατά τόν ἴδιο τρόπο πού θά ὁδηγοῦσε αὐτός ἐκεῖ τά βόδια του γιά νά ζευγίσει... Καί χωρίς ν' ἀναγκαστεῖ, ὅπως ἔγινε μέ τή διαδικασία τῆς συνέλευσης, νά στίψει, νά σφίξει, ν' ἀκονίσει τό μυαλό του, συνεπῶς καί νά τό προάγει, πάνω στό δικό του πρόβλημα. Θά τόν στέλναμε σά βόδι, πού βάζει μόνο τή σωματική του δύναμη.

—θ' ἀποστερούμασταν —ὅλοι μας— τή συνισταμένη τῶν γνωμῶν καί τ' ἀποτέλεσμα τῶν ὑπηρεσιῶν τοῦ συνόλου τῶν κατοίκων τοῦ χωριοῦ. Περιττό νά υπογραμμιστεῖ ἡ ἀξία καί τῆς μιᾶς καί τοῦ ἄλλου. Καί ἡ ἀνάγκη τους.

—ὁ χωρικός, ἄς ὑποθέσουμε, θά ἔμενε ἱκανοποιημένος πού πῆρε χωράφι. Μποροῦσε νά τό πάρει καί μέ τό ἔτσι θέλω, μέσα σ' ἐκείνη τήν κατάσταση. Τουλάχιστο ὁ τολμηρότερος. Μ' ἀταξία, ναί! —μά τί τόν ἔμελλε; Μιά γενική διανομή, χωρίς τή δημοκρατική συμμετοχή ὅλων, θά τόν ἱκανοποιοῦσε ὑλικά, μά μή μοῦ πεῖς ὅτι θ' ἀποτελοῦσε καί ψυχορμητικό παράγοντα. Μιά τέτοια διανομή, στά μάτια του θά ἦτανε συνέχεια στά «φιρμάνια» τῆς παλιᾶς κατάστασης, πού «ρυθμίζανε» τά προβλήματά του χωρίς τή γνώμη του. Καί τό κήρυγμά μας «εἶστε ἐλεύθεροι»; Στό βρόντο! Ἀντίθετα τοῦ λόγου τό ἀσφαλές ἡ συνέλευση, πρώτη περιστέρα τῆς δημοκρατίας, τό βεβαίωσε.

—Θά 'μενε ἀκόμα στό σβέρκο τοῦ χωριοῦ ὁ α ἤ β «Σαμαράς». Ὁ Δῆμος τοῦ χωριοῦ τ' ἀπάλλαξε ἀπό τήν ἀφορισμένη πληγή τοῦ κοινοτοπατέρα, ἀπό τό «τετιώνω καί δέρνω καί δέν πλερώνω» τοῦ τζορμπατζῆ. Ἄλλος δέν τήν εἶχε τήν ἀποτελεσματική αὐτή δύναμη. Τί νά τόν καταργοῦσες τόν ἀγαδίσκο, ἐκλεγμένον μάλιστα, μ' ἄλλον τρόπο, μόνο τά «πολιτικά» του καπιτάλια ἐνίσχυες. Τόν ἔκανες «μάρτυρα» καί πεισμώνοντας, πού δέν τό ρώτησες, τό χωριό, θά τόν ξανάβγαζε καί μέ περισσότερους ψήφους, ναί, ἔτσι εἶναι!

Τούτ' ἡ Γενική Συνέλευση, κρίνοντας τή δουλειά γιά τή διανομή τῶν χωραφιῶν, κρίνοντας γιά ἄμεσα ὑλικά συμφέροντα, φανέ-

* Ἡ οὐρά τοῦ ξεροῦ πιά κολοκυθιοῦ, πού δέ χρησιμεύει γιά τίποτα. Καμιά φορά οἱ νοικοκυρές τή βάζουνε τάπα στίς μπουκάλες —«κολοκυθοβούλωμα», δηλ. τίποτα!

ρωσε αναπάντεχη παρρησία γνώμης, αφοβιά κι ανυστεροβουλία στήν έκφρασή της σέ βαθμό, πού ίσαμε τώρα άλλη φορά δέν τό είχα πιστοποιήσει στούς συγχωριανούς μου. Έδειξε αξιοσημείωτη δύναμη θέλησης καί προωθημένη απότομα, ασυνήθιστο γιά τό χαρακτήρα καί τή νοοτροπία τοῦ πολύπαθου χωρικοῦ μας, αποφασιστικότητα. Ἀλλιῶς πώς: τά πρῶτα μηνύματα απελευθέρωσης τῶν ανθρώπων εκείνων από τόν ίδιο τόν εαυτό τους, δηλαδή τό φόβο. Τό φόβο μέ τά χίλια κι ένα πρόσωπα, τό σατανά μέ τά πολλά ποδάρια, πού σέ πατάνε σ' όλα σου εντός σου. Τά πρῶτα σήματα, πώς οἱ άνθρωποι αἰσθανθήκανε, ἤ, ἔστω, αρχίσανε, νοικοκυραῖοι κι αὐτεξούσιοι στά κοινά τους, ότι ξεκινήσανε ν' αναλαβαίνουνε τή δύναμή τους σάν ομάδα καί συνάμα τήν εὐθύνη τῶν προβλημάτων της.

Ἐάν μ' έναν-έναν, ξεχωριστά, κουβέντιαζες μαζί του τό ίδιο πρόβλημα, ἡ εικόνα, ασφαλῶς δέ θά 'τανε ἡ ίδια. Τό σύνολο, όμως, καί μάλιστα τό οργανωμένο, είναι άλλο πράγμα, άλλη ψυχολογία! —γιά νά θυμηθοῦμε λίγο καί τόν ιδεαλιστή, κατά τά άλλα, Γουσταῦο Λεμπόν, πού πραγματεύεται «τήν ψυχολογία τοῦ πλήθους», διαπιστώνοντας πολλές αλήθειες.

Ἀπό τούτη τή συνέλευση οἱ άνθρωποι οπωσδήποτε, ολοφάνερο, δέ φύγανε ίδιοι, όπως είχαν έρθει. Γεγονός ένα: μέ χωράφια —τό κατακυρώσανε τώρα δά μόλις. Γεγονός δεύτερο: ότι τά πήρανε μέ τίς συνελεύσεις τους— τό βλέπουνε μέ τά μάτια τους, κοντά στό νοῦ κι ἡ γνώση, τζάνε μου!

Τό ίδιο κι εγώ δέ βγῆκα από τή συνέλευση ὁ αὐτός πού είχα έρθει. *Ἔφυγα μέ τήν εννοιακή πιά σύλληψη τῆς πείρας της. Μέ τήν εννοιακή σύλληψη τῆς Γενικῆς Συνέλευσης τοῦ χωριοῦ σάν ανώτερου οργανου Λαικῆς Ἐξουσίας στήν πρώτη βαθμίδα κοινωνικῆς ομάδας, τήν Κοινότητα.*

* * *

Τό ένα πρόβλημα δέν εκτοπίζει τ' άλλα απ' τό μυαλό. Καζάνι, καζάναρος τ' ανθρώπου τό κεφάλι καί βράζουνε μέσα του καί χοροπηδοῦνε χίλιες μύριες έγνοιες ταυτόχρονα. Καί μιά πετάγουνται, στό δαρμό τῆς βράσης, τοῦτες, καί πότε οἱ άλλες στήν κορφή τοῦ κόχλου...

Τό ίδιο καί μέ τά χωράφια. Δέ μοῦ «βάλανε στήν πάντα» τό σοβαρό πρόβλημα πού έφερε στήν ημερήσια διάταξη ἡ νέα κατάσταση στό χῶρο τῆς διαδικασίας μου. Ἄλλωστε, «τό πιό βαρύ λάθος, πού θά αναγκαστεῖς αναπόφευγα νά τό πληρώσεις είναι ἡ προσπά-

θεια νά ξεφύγεις ένα άπό τά «δυσάρεστα» καθήκοντα ή τίς δυσκολίες σέ κάποιον τομέα τής δουλειάς».*

Καί νά 'λεγες άκόμα ότι ήθελες «νά ξεφύγεις» ή «ν' άγνοήσεις» τό πρόβλημα, τοῦ κάκου θά τό έπιχειροῦσες. Έχ, τό μυαλό καί πολύ περισσότερο αὐτουνοῦ πού συνήθισε νά σκέφτεται, δέν είναι, φίλε μου, μήτε σκούφια, μήτε φέσι, νά τά βγάζεις άπ' τό κεφάλι κατά τό κέφι σου. Νά τά χώνεις τό βράδυ κάτω άπ' τό προσκεφάλι σου καί ν' άποκοιμιέσαι, γλιτωμένος άπ' τό τριβέλλι... Ούτε σέ κουτάκια τά 'χεις έκεϊ μέσα τά προβλήματα πού σέ ζορίζουνε, νά πεϊς τά καπακώνω κι ήσυχάζω. Κι άνοίγω όποιο μοῦ χρειάζεται κάθε φορά. Άμ, όχι! Είπα καζάνι καί κόχλασμα, σ' άρέσει, δέ σ' άρέσει!

Ή φούρια γιά τή μοιρασιά τής γής, στιγμούλα κάν δέν «έκοψε τή βράση» κι ούτε κατά μιά στροφή δέν άποδυνάτισε τή φτερωτή τοῦ μύλου... Όλες αὐτές τίς μέρες —τί εὐλογημένες!— καί συνάμα μέ τίς σύναξες τοῦ χωριοῦ καί τ' άλλα, άλέθοντανε στό κεφάλι καί ματαλέθοντανε οί σκέψεις, πού τίς άφήσαμε, τό θυμάσαι, έκεϊ πού μᾶς ήρθε ό Κοτσιούλης. Καί τό ψάξιμο κι ή άναζήτηση καί τό μάζεμα τοῦ κατασταλάγματος σάν κόμπο τόν κόμπο τοῦ νεροῦ, δέ μείνανε έκεϊ πού σηκώθηκα νά ψήσω ένα ροβυθοκαφέ, πού γιά τή μυρουδιά μόνο είχε καί δυό σπειριά πραγματικοῦ, έκεϊ πού πήγα νά κάτσω στό τραπέζι...

—Καλά, θά μοῦ πεϊς, παραπάνω σου καθοδήγηση, σύντροφε, δέν είχες; —είχες! Καί δέ θεώρησες καθήκον κι ύποχρέωσή σου νά τής βάλεις χωρίς άργητα τό πρόβλημα, μάλιστα ένα τόσο σοβαρό; Νά πεϊς, βέβαια, στήν έκθεσή σου καί τή γνώμη σου! Καί μέ κομματική παρρησία ν' άπαιτήσεις σύντομα άπάντηση, θέση; Άναρχικός ήσουνα ή δέ σκάμπαζες άπό κομματική διαδικασία; Τόν καπετάν-ένα παράσταινες, γιά τόν κάμποσον ήθελες νά κάμεις;

Καθοδήγηση είχα, πῶς δέν είχα; Καί σέβας μέγα τής είχα, δόξα τῷ Θεῷ! Κι ίσαμε τήν ώρα, μήτε πού μοῦ πέρασε ποτέ στό μυαλό κι ή παραμικρή άμφιβολία γιά τ' άλάθητό της. Άν θές, καί γιά τήν πανσοφία τής κορφής της, λόγω τιμής! Κι όσο γιά τ' άλλα σου, πού μοῦ καταμαρτυρεϊς ίσως, καλά θά κάνεις νά πάρεις τά λόγια σου πίσω. Τί λάθεψες, καί λάθεψες πολύ, στήν κατεύθυνση, πού τά έξακόντισες. Κι ώς πρός έμένανε, κι ώς πρός τούς συντρόφους-συνεργάτες μου.

Όπως θά τό δεϊς καί στή συνέχεια, τίς μέρες έκεϊνες στήν Εὐρυτανία άρχισε τό ντουφεκίδι, σωστός πόλεμος. Σάν όχτώ. κοντά,

* Β. Ι. Λένιν: «Ό "άριστερισμός" παιδική άρρώστια τοῦ κομμουνισμοῦ». «Διαλεχτά έργα», τόμος II, μέρος 2, σ. 428, έλλ έκδ ΚΕ τοῦ ΚΚΕ, 1951.

χιλιάδες ἰταλικά στρατεύματα ριχτήκανε καταπάνω μας. καίγανε χωριά, διαγουμίζανε, μουσκετάρνανε ὁποιονε τούς ἔπεφτε στό διάβα, ποῦ ξημερωνόντανε, ποῦ λημεριάζανε καί παίρνανε ξεροκόμματο ψωμί καί κομμένη ἀνάσα, ὁ ἕνας κατά δῶ, σάν τοῦ λαγοῦ τά παιδιά σκορπώντας, ὁ ἄλλος κατά κεῖ, οἱ σύντροφοι τῆς Ἀχτιδικῆς Ἐπιτροπῆς Εὐρυτανίας, ἄς ἔδιν' ὁ Θεός νά τό ξέρανε κι οἱ ἴδιοι!

Περνοῦσε, εἶν' ἀλήθεια, σύνδεσμος, φέρνοντας ἀπ' τόν Μπακόλα πότε τύπο, πότε κάποια χειρόγραφη προκήρυξη ἤ ἀνακοινωθέν, πότε ἕνα σημείωμα μέ παραγγελιά. Ὁ ἴδιος, ὅμως, δέν ἤτανε καί νά ξαναγυρίσει, παρά στό σπίτι του, στό χωριό του. Κατά κανόνα ὁ σύνδεσμος δέν ἤτανε «ἀπ' εὐθείας». Ἕνας σύνδεσμος μετάφερνε ὅ,τι τοῦ ἐμπιστευόντανε, ὥς τό διπλανό χωριό του. Ἄλλος ἀπό κεῖ τό προωθοῦσε στό ἀμέσως ἑπόμενο χωριό, πού θά παράλαβαινε, πάντα μέσω τῶν Ὑπεύθυνων, τρίτος, γιά τό παραπέρα.

Ἀπό τήν ἄποψη, λοιπόν, αὐτή καί στή συγκεκριμένη ἐκείνη κατάσταση καί στιγμή —Ὀχτώβρη, Νοέμβρη, Δεκέμβρη τοῦ 42— ἀναζητώντας καθοδήγηση καί «γραμμή», θά ἐπαλήθευα μόνο τό «τρέχα-γύρευε καί Νικολό καρτέρει!»

Ὅμως, ἐγώ σοῦ ἐξηγήθηκα κι ἀλλοῦ: πραχτική ἐκθεσιολογίας καί πάρε-δῶσε γραφτομανιακό δέν προϋπῆρξε στίς σχέσεις Α.Ε. Εὐρυτανίας-Ὑπαχτιδικῆς της Κτημενίων καί Δολόπων. Πραχτική μας: ἀνταμώναμε, τά κουβεντιάζαμε, τά συμφωνούσαμε μέ τόν Μπακόλα,* γυρνοῦσα στήν περιοχή μου, τά συζητούσαμε μέ τούς συνεργάτες μου κι ἐπί τό ἔργον! Ἁπλά, βλάχικος λογαριασμός, στά πέντε δάχτυλα. Ἀλλά ζωντανός, αὐτό κι ἡ χάρη του καί τό προσόν του.

Σοῦ τό εἶπα κιόλας κι ἄλλοτε: οὔτε γιά τή συμπεριφορά τοῦ Ἄρη ἔκαμα ἔκθεση στήν Α.Ε. Καί τώρα μήτε κάνε σά σκέψη μοῦ πέρασε νά ζητήσω ἀπ' τήν καθοδήγησή μου τή λύση προβλήματος πού ξεφύτρωσε στό χῶρο τῆς δικῆς μου ὀργάνωσης καί στά πλαίσια τῆς δικῆς μου, σάν κομμουνιστῆ, εὐθύνης.

Ἀλλά δέν ἤτανε, σέ βεβαιῶ, χίλιες, ὅσες τό θές, φορές σέ βεβαιῶ μέ ὅρκο, τό γεγονός τῆς σκορποσύνης καί τοῦ στρατοκοπήματος τῆς Α.Ε. ὁ λόγος, ἐπιτέλους ὁ βασικός, πού δέ μετάθεσε εὐθύνες, πού θεωροῦσα δικές μου, στήν καθοδήγησή μου. Ἄν ἤτανε ἀνάγκη πάσα νά τόνε βρῶ, τόν ἔβρισκα καί τόν παραέβρισκα τόν Μπακόλα, ξαποστέλνοντας συνδέσμους. Μά, βλέπεις, ὁ λόγος πού

* Δέ ρώτησα, ἀρχή μου τό ἔχω, καμιά φορά, μήτε ἔμαθα ποτέ, μήτε καί σήμερα μπορῶ νά πῶ ποιοί συγκεκριμένα σύντροφοι ἀποτελούσανε, ἐξόν τοῦ Μπακόλα, τή σύνθεση τῆς τοτινῆς Ἀχτιδικῆς Ἐπιτροπῆς. Νομίζω, ἕνας ἤτανε ὁ Σεραφείμ Στρατίκης —χαλάλι του. Ἕνας ἄλλος, ὅμως, πού τόν γνώρισα ἀργότερα, μά τήν πίστη μου, δέ μοῦ γέμισε τό μάτι. Καί, πολύ περισσότερο, δέ μ' ἐνθουσίασε, ξέροντας, μάλιστα, πώς στά χωριά τῆς Ἐπαρχίας ἀδρανούσανε κατά πολύ ἱκανότεροι σύντροφοι.

δέν τό 'κανα ήτανε άλλος. Κι ήτανε λόγος, γιά τήν αντίληψή μου, αρχής.

Πίστευα καί μ' όλη μου τή δύναμη τοῦ κομματικοῦ κι άγωνιστικοῦ ἐνθουσιασμοῦ ὄχι μόνο τοῦ μέλους τοῦ ΚΚΕ τῆς ἡλικίας τῶν 23 χρόνων του, ἀλλά καί τοῦ ἐνθουσιασμοῦ πού προκαλοῦσε ἐκείνη ἡ εὐτυχισμένη ἀπό ἄποψη δημιουργικότητας κι ἀπόδοσής μας ἐποχή, ὅτι ὁ κάθε κομμουνιστής, πολύ περισσότερο τῆς βάσης, εἶναι ὑποχρεωμένος ν' ἀντιμετωπίζει καί νά λύνει τά προβλήματα τῆς ὀργάνωσής του —ἐξυπακούεται: μαζί μέ τούς συνυφασμένους μέσα στό περιβάλλον τους καί τά προβλήματά του συντρόφους του —μέ τή δική του προσωπική-κομματική εὐθύνη, μέ τά δικά του κομματικά καί πολιτικά κότσια, ἔχοντας, τό δίχως ἄλλο, πυξίδα του τή γραμμή τοῦ κόμματος. Κι ὅτι αὐτό θά πεῖ, κατά τήν ἄποψή μου, ἐφαρμογή τῆς κομματικῆς γραμμῆς, γενικῆς, στίς συγκεκριμένες δικές του συνθῆκες.

Δέν ἔχω σήμερα στή διάθεσή μου παρά τό Καταστατικό τοῦ ΚΚΕ, πού ἐγκρίθηκε στό 7ο Συνέδριό του τό 1945 καί τροποποιήθηκε μετά στό 8ο τό 1961.

—«Όλες οἱ ὀργανώσεις λύνουν τά τοπικά τους ζητήματα αὐτοτελῶς, πάντοτε ὅμως μέσα στά πλαίσια τῆς πολιτικῆς γραμμῆς τοῦ Κόμματος», ὁρίζει τό ἄρθρο 16.

—«...Ἡ ἐσωκομματική δημοκρατία σημαίνει ἀνάπτυξη τῆς πρωτοβουλίας κάθε μέλους τοῦ Κόμματος, κάθε κομματικῆς ὀργάνωσης βάσης, κάθε κομματικῆς ἐπιτροπῆς γιά τήν ἐφαρμογή τῶν γενικῶν ὁδηγιῶν τοῦ Κόμματος, τήν ἄμεση ἀντιμετώπιση ὅλων τῶν γεγονότων στόν τομέα τῆς δράσης τους», ἀναφέρεται στό ἄρθρο 11.

Εἶδες, λοιπόν, πού, ἔτσι πιστεύοντας, δέ βρισκόμουνα σέ διαφωνία μέ τίς γενικές καταστατικές ἀρχές τοῦ κόμματός μου.

Καί πίστευα ἐπίσης, ὅτι ἔτσι ἐνεργώντας τό κάθε μέλος τοῦ ΚΚΕ θά χαροποιοῦσε καί θά ἔδινε αἴσθημα ἱκανοποίησης, ἄν ὄχι καί περηφάνειας, στήν καθοδήγησή του, ἴσαμε τήν κορυφή τῆς πυραμίδας της. Ότι κάνοντας τό ἀντίθετο, νά ζητᾶς δηλαδή λύσεις τῶν προβλημάτων σου ἀπό τήν καθοδήγησή σου, ἀκριβῶς αὐτό θά πίκραινε, στήν καλύτερη περίπτωση, τήν τελευταία, χώρια πού θά σχημάτιζε —κι ἐδῶ μέ τό δίκιο της— καί τή γνώμη, πώς δέν κάνεις φράγκο κι εἶσαι χαϊβάνι πολιτικά.

Μέ τό πέρασμα τοῦ χρόνου καί τίς ἐμπειρίες, ἀναγκάστηκα νά παραδεχτῶ ὅτι τό πράμα ἔχει ὄχι ἁπλῶς «κάπως» ἀλλιῶς, μά, δυστυχῶς, διαμετρικά ἀλλιῶς.

Πώς τῶν καθοδηγήσεων κατά κανόνα δέν τούς καλαρέσουνε οἱ πρωτοβουλίες τῶν «παρακάτω». Μήτε οἱ πολιτικές, μήτε οἱ ὀργανωτικές. Ότι αἰσθάνονται ἄνετα σά δέν κουνιέται φύλλο χωρίς τό

δικό τους θέσφατο, χωρίς τό δικό τους βήξιμο. Κι ἄς βγεῖ ἕνας σύντροφος, νά βάλει τό χέρι στήν καρδιά καί νά δηλώσει δημόσια κι ἐνυπόγραφα, ὅτι ἔχει ἀντίφορη ἐμπειρία τά τελευταῖα 25-28 χρόνια.

Πίστευα, πού λές, πώς τά προβλήματα, καί, κατ' ἀκολουθία, καί τίς πρέπουσες λύσεις τους, καλύτερα, πληρέστερα, ἀκριβέστερα δέ γίνεται νά τά συλλάβουνε ἄλλοι πάρεξ οἱ κομμουνιστές — κι ὄχι μόνον αὐτοί— πού ζοῦνε καί μοχτοῦνε μέσα στά δοσμένα ζητήματα, πού, μ' ἄλλα λόγια, οἱ ἴδιοι, ἡ ὕπαρξή τους, ὁ τρόπος κι οἱ συνθῆκες ζωῆς τους, ἡ ἐργασία τους, τά συμφέροντά τους καί τά ἐνδιαφέροντά τους καί ἡ πάλη τους ἡ καθημερινή, ἀποτελοῦνε βασικό συστατικό ἑνοῦ δοσμένου προβλήματος ὁπωσδήποτε ἀναπόσπαστο ἀπ' ὅλα τ' ἄλλα τους, πού ὁπωσδήποτε ἐξαρτᾶ κι ἐξαρτιέται. Τοῦτο τό στοιχεῖο ζωῆς δέν ὑποκατασταίνεται ἀπό καμιά «ἀπ' τά πάνω» σοφία καί τῆς ἰδανικότερης καθοδήγησης, ἀλλ, ὄντας ἔξω ἀπ' τό καζάνι τοῦ προβλήματος. Ποιός μπορεῖ νά ξέρει καλύτερα τί θά πεῖ κόχλος καί πότε ἀρχίζουνε νά βράζουνε τά κοψίδια, ἀπ' ὅ,τι αὐτά τά ἴδια πού δέρνονται μέσα στό καζάνι; —ἔ;

Μέ τοῦ παθοῦ-μαθοῦ πιά τό κατασταλαγμα, τή σοφία καί τή μαστοριά μιᾶς καθοδήγησης τίς παραδέχομαι στό νά εἶναι τη καλός δέχτης κι ἐξυγχρονισμένος ἱκανός ἐπεξεργαστήρας τῆς πείρας ἀπό τή λύση τῶν προβλημάτων στή βάση κι ἀπ' τή βάση. Τήν τέχνη τῆς καθοδήγησης τήν ἀναζητῶ στή *γενίκευση*. Καί γιά νά τό πῶ χωριάτικα: χίλια-μύρια νήματα, πολύχρωμα, ψιλόγνεστα ἤ γαϊτανοστριμμένα, μάλλινα ἤ βαμβακερά, μετάξι ἤ τραγόμαλλο κι ὅ,τι κι ἄν βάλ' ὁ νοῦς, ὅλα, πού ἡ ζωή γεννάει καί συνθέτει, νά τῆς ἔρχεται ἡ πραχτική, ἡ σοφία ἀπό τίς λύσεις τῶν προβλημάτων στό χῶρο τους κι ἀπ' τίς δυνάμεις τοῦ συγκεκριμένου χωροχρόνου καί τοῦ δοσμένου προβλήματος. Κι αὐτή, ἡ καθοδήγηση, νά τά στρίβει παλαμάρια καί καραβόσκοινα ἤ νά τά ὑφαίνει πλουμιστά μέ τίς προοπτικές χαλιά καί νά τά δένει στόν ἀργαλειό τῆς εὐρύτερης ὀπτικῆς της καί τῆς γενικότερης θεώρησης, ἐνόρασης, σύλληψης καί πρόβλεψης, στέριο ὕφασμα, πού θές πές το *γραμμή*, ἤ θέλεις ὀνομάτισέ το *καθοδήγηση*. Καί πού νά βρίσκει μέσα του ὁ κάθε σύντροφος κι ἀγωνιστής, ὄχι μόνο καί τή δική του κλωστή, μά κι ἐκείνονε τό μίτο —καί προπαντός τῆς Ἀριάδνης— πού θά τοῦ χρειαστεῖ καί θά τόν ἀναζητήσει, ὄντας μπροστά σέ κάποιο πρόβλημα.

Ἄξια τῆς ἀποστολῆς της, καθώς καί τῆς ἐμπιστοσύνης καί τοῦ σεβασμοῦ μας καθοδήγηση νά τῆς τ' ἀναγνωρίσουμε ἄν θέλει, ὀφείλει νά δέχεται καί νά κρατᾶ τά νήματα κι αὐτά νά τή δένουνε δέσιμο, πού βῆμα δίχως το νά μήν μπορεῖ νά κάνει. Ὅτι

ἀλλιῶς δέν εἶναι σάρκα μας! Ὅτι ἀλλιῶς καθοδήγηση δική μας δέν εἶναι!

Καί κάλπικη κι ἀνάξια νά τήν ποῦμε, π' ἀντί νά πιάνει τά νήματά μας, ξαπολάει ἀράχνες καί βρόχια πλέκει καί δένει. Καί ραγιαδοποιεῖ.

Καί τώρα τί πιστεύω, ν' ἀναρωτηθεῖς μπορεῖ. Τά ἴδια! —σοῦ ἀπαντῶ.

* * *

Αὐτή, λοιπόν, τήν ἀντίληψη ἔχοντας γιά τά δικαιώματα καί τίς ὑποχρεώσεις μου, γιά τή δικαιοδοσία καί τήν εὐθύνη μου, στρώθηκα νά μελετήσω τό πρόβλημά μου καί νά τρίψω τή μούρη μου ψάχνοντας τό ἔδαφός του νά βρῶ τή λύση του.

Ἀπό ποῦ ν' ἀρχίσω; Ἀπό ποῦ ξεκινάει ὁ πιστός, ἄν ὄχι ἀπ' τό Εὐαγγέλιο, τό Κοράνιο ἤ τό Ταλμούδ;

Κι Εὐαγγέλιο τότε γιά μᾶς τούς κομμουνιστές τῆς Ἑλλάδας ἤτανε οἱ θέσεις τῆς Ἕκτης Ὁλομέλειας τῆς ΚΕ τοῦ ΚΚΕ, πού ἔγινε τό Γενάρη τοῦ 1934. Ἄλλωστε, ἡ ἀνάπτυξη, ἡ ἄνοδος τοῦ κινήματος, πού τήν ἀκολούθησε στά δυόμιση ἑπόμενα χρόνια, ἴσαμε τή δικτατορία τῆς 4ης Αὐγούστου τοῦ 1936, ἑδραίωσε τήν πίστη στό ἀλάθητό της. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, θεωρούντανε ἀπ' ὅλους τούς εἰδήμονες τό πλέον σοβαρό κομματικό ντοκουμέντο. Καί στό ὁποῖο, συνεπῶς, ἔπρεπε, πρίν ἀπ' ὅλα, νά προσφύγεις.

Ἔβαλα κάτω τήν Ἀπόφαση. Τή διάβασα καί τή ματαδιάβασα.

Δέν ἀνακαλύφτω, ἀσφαλῶς, τήν Ἀμερική, λέγοντας ἐδῶ, ὅτι σχεδόν ὅλοι μας, σάν κυκλοφορεῖ ἕνα κομματικό κείμενο, τοῦ ρίχνουμε μιά ματιά, μεταξύ τυροῦ καί ἀχλαδιοῦ, ὅπως λένε. Καί βέβαιοι γιά τό ἀφομοιωτικό μας ταλέντο, σίγουροι πώς τό «χωνέψαμε», τ' ἀπιθώνουμε μετά στή βιβλιοθήκη μας ἤ τό χώνουμε σέ κάποιο χρονοντούλαπο... Ὅμως, ὅταν στριμωχτεῖς, τό πράγμα ἀλλάζει! Κοκκινίζουνε τά μάτια πάνω στά κείμενα, σέρνονται συχνές-πυκνές οἱ κόκκινες γραμμές κάτω ἀπ' τίς ἀράδες, τά περιθώρια φορτώνονται σημειώσεις. Στύβεις τό χαρτί καί στύβεσαι ἀπό πάνω του —κάνε κι ἀλλιῶς! Χρειάζεσαι καί τρῶς τά σίδερα γιά μιάν ἀπάντηση στό θέμα, πού σέ πατάει, ὅπως ἀσουλούπωτο σαμάρι τό παραφορτωμένο μουλάρι κι ἡ ἀνάγκη χαμτσικιές σουριχτές τ' ἀγωγιάτη στά καπούλια!

«Ἡ κατάσταση τῆς Ἑλλάδας καί τά καθήκοντα τοῦ Κόμματος», ἤτανε, μέ κεφαλαῖα, ὁ τίτλος τῆς Ἀπόφασης. Καί στό μέρος της

II, «Ὁ χαρακτήρας καί οἱ κινητήριες δυνάμεις τῆς ἐπανάστασης στήν Ἑλλάδα», ἔλεγε:

«Ἡ ἐπικείμενη ἐπανάσταση τῶν ἐργατῶν καί ἀγροτῶν στήν Ἑλλάδα θά ἔχει ἀστικοδημοκρατικό χαρακτήρα μέ τάσεις γρήγορης μετατροπῆς σέ προλεταριακή σοσιαλιστική ἐπανάσταση».

Καί παρακάτω:

«Ἡ ἀνάδειξη τῶν καθηκόντων ἐκείνων τῆς ἐπανάστασης πού εἶναι ἱκανά νά ἑνώσουν γύρω ἀπ' τό προλεταριάτο τίς πιό πλατιές μάζες... ἀποτελοῦν* προϋπόθεση ὥστε ἡ ἐπανάσταση ἀρχίζοντας σάν παλλαϊκή, *σοβιετική* ἐπανάσταση τῶν ἐργατῶν καί ἀγροτῶν, λύνοντας πρῶτ' ἀπ' ὅλα τά καθήκοντα τοῦ ἀστικοδημοκρατικοῦ χαρακτήρα, νά μπορέσει στήν ἐξέλιξή της νά περάσει σέ ἐπανάσταση σοσιαλιστική καί νά ἀποτελειώσει ἔτσι τή νίκη της». «Ὡστόσο ἀρχίζοντας σάν ἀστικοδημοκρατική ἡ ἐπανάσταση», διαπιστώνει ἡ Ἀπόφαση ὕστερ' ἀπό δυό μόλις παραγράφους. Καί κλείνει τήν ἴδια τούτη παράγραφο μέ τήν προοπτική, ὅτι «ἐπίσης καί ὅλη ἡ διεθνής κατάσταση, ἰδίως ἡ δυνατή ἐπιρροή τῆς πείρας τῆς ἐπανάστασης καί τῆς σοσιαλιστικῆς ἀνοικοδόμησης στήν ΕΣΣΔ, καθορίζει τό ἐντατικό γρήγορο πέρασμα τῆς ἀστικοδημοκρατικῆς, ἐργατοαγροτικῆς ἐπανάστασης σέ προλεταριακή σοσιαλιστική.

Ἡ ἡγεμονία τοῦ προλεταριάτου στήν ἀστικοδημοκρατική ἐπανάσταση, καταχτημένη στίς μάχες πού ὁδηγοῦν στή νικηφόρα ἐπανάσταση, κατοχυρωμένη *μέ τή μορφή τῶν Σοβιέτ*, ἡ ἔμπραχτη ὑποστήριξη τοῦ διεθνοῦς προλεταριάτου θά ἐξασφαλίσουν τό ὁρμητικό πέρασμα τῆς ἀστικοδημοκρατικῆς ἐπανάστασης στή σοσιαλιστική. Ἡ ἐργατοαγροτική *σοβιετική κυβέρνηση*, πού στό πρῶτο στάδιο τῆς ἐπανάστασης πραγματοποιεῖ τήν ἐπαναστατική δημοκρατική δικτατορία τῆς ἐργατικῆς τάξης καί τῆς ἀγροτιᾶς *μέ σοβιετική μορφή*,** θά γίνει κυβέρνηση τῆς δικτατορίας τοῦ προλεταριάτου».

«Τό προλεταριάτο —καταλήγει τό κεφάλαιο II— μέ ἐπί κεφαλῆς τό ΚΚΕ θά ἐξασφαλίσει τήν ἡγεμονία του στό ἐπαναστατικό κίνημα, τήν προϋπόθεση τῆς νίκης τῆς ἐργα-

* Μπάμ, κι ἕνας σολοικισμός! Ἡ ἀνάδειξη κτλ. ἀ π ο τ ε λ ε ῖ κι ὄχι τῶν καθηκόντων... ἀποτελοῦν! Ὁ μαργαρίτης παραμένει ἀδιόρθωτος σ' ὅλες τίς αναδημοσιεύσεις τοῦ κειμένου.

** Ὅλες οἱ ὑπογραμμίσεις στό κείμενο δικές μου.

τοαγροτικῆς ἐπανάστασης καί τῆς γρήγορης μετατροπῆς της σέ σοσιαλιστική».*

Μέσα στίς παραπάνω λίγες γραμμές τῆς Ἀπόφασης, μέτρα, αναγνώστη, ποσες φορές ἐπαναλαμβάνεται ή «ἐπανάσταση» ἤ τό ἐπίθετο ἐπαναστατικός-ή-όν. *Δεκαεφτά!* Κι ἄν βάλεις κι ἄλλη μιά ἐπανάσταση τοῦ υπότιτλου «ὁ χαρακτήρας κτλ», γίνονται δεκαοχτω. Συνεπῶς, μη μοῦ πεῖς, ὅτι ὁ τοτινός κομμουνιστής τῆς Ἑλλάδας δέν τήν ειχε φισκα στό κεφάλι του τήν ἐπανάσταση. Καί τήν τυχόν εξαίρεση, πού δέν τήνε φαντάζομαι, μήν τήν ἀναζητήσεις στο συγγραφεα αυτοῦ τοῦ βιβλίου. Συμμεριζόμουνα στό ἀκέραιο τό γρήγορο ἐρχομό της. Καί μᾶλλον καί τσοντάριζε ή από χαραχτηρα μου αισιοδοξία στήν προοπτική γιά τήν «ἐπικείμενη», «νικηφόρα», «κατοχυρωμένη» κτλ ἐπανάσταση μέ τάσεις γρήγορης μετατροπῆς σέ σοσιαλιστική! Ἀκόμα καί στά δυό πρῶτα χρόνια τῆς μεταξικῆς διχτατορίας. Κι ὅσο γιά «τήν ἔμπραχτη ὑποστήριξη του οιεθνοῦς προλεταριάτου», θ ἀποτελοῦσε, τουλάχιστο ὥς τό Δεκέμβρη τοῦ 1944, τό λιγότερο βλαστήμια, ἁμάρτημα πρώτου μεγέθους κι ἀξέπλυτο καί νά σοῦ πέρναγε ἀπό τό νοῦ ή παραμικρή ἀμφιβολία. Τί, τότε, δέν εἴχαμε γευτεῖ στό πετσί μας τό καταστάλαγμα τῆς λαικῆς σοφίας: «ἄν δέν ἔχεις χέρια νά ξυστεῖς, σέ τρώει ή ψώρα...»

Θά σε γελοῦσα, φίλε μου πού μέ διαβάζεις, καί θά γινόμουνα καί ψευτομάρτυρας μπροστά στόν Κριτή-Ἱστορία, πού τοῦ ορκίστηκα τήν ἀλήθεια, ὅλη τήν ἀλήθεια καί μόνο τήν ἀλήθεια χωρίς φόβο καί χωρίς πάθος, ἄν ἐδῶ τώρα ἰσχυριζόμουνα, πώς τότε, τό 1942, ἐπισήμανα τή στενότητα καί τήν ἀνεδαφικότητα, σέ σχέση μέ τήν ἑλληνική πραγματικότητα, πολλῶν ἀπό τίς θέσεις τῆς Ἀπόφασης στ' ἀποσπάσματα πού σοῦ παράθεσα. Πολύ περισσότερο, πού σάν πιστός καί νέος, ἤμουνα καί φανατικός.

Τῆς τοτινῆς μου ἡλικίας ὁ σημερινός κομμουνιστής τῆς Ἑλλάδας, μέ τούς πλατύτερους, ἀσφαλῶς, ἀπ' ὅ,τι ἐμεῖς τότε, ορίζοντες, μέ τίς πλουσιότερες, ὁπωσδήποτε, ἐπιδόσεις κι ὅσοναφορᾶ τό μαρξισμό-λενινισμό κι ὥς πρός ἄλλους τομεῖς τῆς ἀνθρώπινης γνώσης, ζώντας καί παλέβοντας σ' ἄλλους καιρούς, σ' ἄλλες συνθῆκες καί καταστάσεις κι ἑλλαδικά καί διεθνῶς, ἔχοντας καί τήν πείρα τῶν δικῶν μας ἐπιτευγμάτων καί τῶν λαθῶν μας, ἴσως νά βρίσκει τό γτοκουμέντο τῆς 6ης Ὁλομέλειας τοῦ 1934 τουλάχιστο ἀφελές. Μπορεῖ! Ξεπερασμένο στά πολλά του, σύμφωνοι! Μά νά

* Ἡ Ἀπόφαση δημοσιεύτηκε στό «Νέο Ριζοσπάστη», φύλλο 21 τοῦ Γενάρη 1934 καί στήν πρώτη ἔκδοση τῶν «Πέντε χρόνων», σ. 215-232. Σήμερα τό κείμενο τό παίρνω ἀπό τά «Σαράντα χρόνια τοῦ ΚΚΕ», ΠΛΕ 1958, σ. 347-348.

γελάσει σέ βάρος μας, πού τό εἴχαμ' εὐαγγέλιο, τ' ἀντικρούω. Κι ἄς μή διαπράξει προπέτεια. Γιά μᾶς στάθηκε δύναμη. Μοχλός. Κι ἀγκωνάρι σέ ὅ,τι οἰκοδομήσαμε μετέπειτα, ἄν ἡ Ἱστορία δέν μᾶς ἀρνηθεῖ τήν ἀναγνώριση ἐπιτεύξεων.

Ἀποτελεῖ, ὅμως, ἐξίσου γεγονός, ὅτι ξενυχίζοντας τώρα, τό 1942, τό κείμενο, δέ γλύτωσα ἀπό κάποιες —γιά πρώτη μου φορά γιά κομματικό κείμενο— «ἐκπλήξεις», πού τελικά μοῦ κολλήσανε σά σκουριά ἴχνη ἀμφιβολίας γιά τό ἀπολύτως ἀλάθητο κι ἀξιωματικό τῶν κομματικῶν ἀποφάσεων. Παρατήρησα καί με βασανίσανε:

> «...ἡ ἐπανάσταση ἀρχίζοντας σάν παλλαϊκή σοβιετική... στήν ἐξέλιξή της νά περάσει σέ ἐπανάσταση σοσιαλιστική...
> Ὡστόσο ἀρχίζοντας σάν ἀστικοδημοκρατική ἡ ἐπανάσταση...
> ...Ἡ ἐργατοαγροτική σοβιετική κυβέρνηση, πού στό πρῶτο στάδιο τῆς ἐπανάστασης πραγματοποιεῖ τήν ἐπαναστατική δημοκρατική δικτατορία τῆς ἐργατικῆς τάξης καί τῆς ἀγροτιᾶς μέ σοβιετική μορφή, θά γίνει κυβέρνηση τῆς δικτατορίας τοῦ προλεταριάτου...
> ...τήν προϋπόθεση τῆς ἐργατοαγροτικῆς ἐπανάστασης καί τῆς γρήγορης μετατροπῆς της σέ σοσιαλιστική».

Περικοκλάδα; —τό λιγότερο! Παχιές κουβέντες; —ὁ ἀναμάρτητος, τότε, πρῶτος τόν λίθον βαλέτω!...

Ὁμολογῶ, πώς ἡ φτωχή κατάρτισή μου δέ μοῦ ἐπέτρεψε νά συλλάβω ποῦ γροθοκοποῦνται καί ποῦ ὄχι οἱ παραπάνω θέσεις. Σπαζοκεφάλιασα, τί στό διάολο θέλουνε νά ποῦνε; Πού νά τ' ἀφομοιώσουνε μάλιστα κι οἱ πλατιές μάζες τῶν ἐργαζομένων!

Παρατήθηκα ἀπό τήν «ἀφομοίωσή» τους. Ἄλλωστε, δέ μ' ἐνδιέφερε ἄμεσα, οὔτε μοῦ πέρασε στό μυαλό πώς μοῦ πέφτει εὐθύνη τῆς «ἀρχῆς» καί τῆς «μετατροπῆς» τῆς ἐπανάστασης. Καί τά λοιπά!

Ἀλλά ὅσο γι' αὐτή καθαυτή τήν τελευταία, τήν ἐπανάσταση, ἀπό τό κείμενο, οὔτε ἡ παραμικρή ἀμφιβολία! Καί παίρνω ὅρκο καί μέ τίς δυό παλάμες στό βαγγέλιο, πώς τό 1941 καί 42, τουλάχιστο, δέ θά ὑπῆρχε κομμουνιστής στήν Ἑλλάδα πού νά «συλλάμβανε» τόν ἐθνικοαπελευθερωτικό ἀγώνα «καθαρό». Πού νά πίστευε, μ' ἄλλα λόγια, ὅτι διεξάγοντας τήν ἀνήλεη πάλη γιά τήν ἐθνική ἀπελευθέρωση τῆς πατρίδας, δέ βαδίζουμε συνάμα καί στήν ἐπανάσταση, δέν πᾶμε γιά τήν κατάληψη τῆς ἐξουσίας. Τότε, γιά ποιόν, μά τήν πίστη μου, θά χύναμε τό αἷμα μας καί θά λευτερώναμε τόν τόπο μας; Γιά μᾶς ἤ γιά τούς ἀντιεμᾶς;

Δέν ὑπῆρχε! Τό πιστεύω μας οἱ θέσεις τῆς 6ης Ὁλομέλειας. Κι αὐτές ἀπό τήν ἀρχή ὥς τό τέλος τους ἐπανάσταση, ἐπανάσταση!

Θά παρατηρήσεις: μεσολαβεῖ ἡ ἐθνική σκλαβιά, τί ἐπαναστασιολογᾶς;

Μάλιστα! Ἡ ἐθνική σκλαβιά, ἀναμφίβολα καινούριος παράγοντας. Πού δέν τόν ἔχει ὑπόψη της ἡ Ἕκτη. Μά αὐτό τί ἄλλο μπορεῖ νά σημαίνει, παρά ἕνα ἐπιπλέον καθῆκον; Ἕνα, δηλαδή, νέο ἐμπόδιο πρός τήν ἐπανάσταση, πού πρέπει νά παραμεριστεῖ. Κι ἐμπόδιο μέγα, ζωῆς ἤ θανάτου. Γιαυτό καί στήν πρώτη γραμμή ἡ ἐθνική ἀπελευθέρωση, προϋπόθεση τῶν προϋποθέσεων γιά τήν ἐπανάσταση. Ἡ παρεμβολή τοῦ παράγοντα ἐθνική ὑποδούλωση, μποροῦσε ν' ἀλλάξει, ἄραγε, τή στρατηγική τοῦ κόμματος; Νά ὁ κόμπος! Καί γιατί κόμπος; Ἡ φύση τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος εἶναι ἡ ἐπανάσταση.

Ἀφελή ἐρωτήματα, ἔ; Ἔλα στόν Ὀχτώβρη τοῦ 1942, κι ὕστερα μοῦ λές πόσ' ἀπίδια πιάνει ὁ σάκος σου!

Καί ποῦ, λοιπόν, μποροῦσες τότε ν' ἀναζητήσεις τήν ἀπάντηση στό ἐρώτημά σου αὐτό;

Ἀπό κομματική πλευρά τήν ἐποχή ἐκείνη ὑπήρχανε δυό, κατά τή γνώμη μου, βασικά ντοκουμέντα, πού ὁ κομμουνιστής μέ ὑπεύθυνη δουλειά χρωστοῦσε νά τά ἔχει γενικό μπούσουλα.

Πρῶτο καί συνάμα ἀκρογωνιαῖο λίθο γιά τό συγκεκριμένο πρόβλημα τοῦ ἐθνικοαπελευθερωτικοῦ ἀγώνα, τό γνωστό μας ἤδη γράμμα τοῦ Γενικοῦ Γραμματέα τῆς ΚΕ τοῦ ΚΚΕ, ὅπου στό ἐρώτημά μας ἀπαντοῦσε μέ τά ἑξῆς: «Ἔπαθλο γιά τόν ἐργαζόμενο λαό καί ἐπιστέγασμα γιά τό σημερινό του ἀγώνα πρέπει νά εἶναι καί θά εἶναι, μιά καινούρια Ἑλλάδα τῆς δουλειᾶς, τῆς λευτεριᾶς, λυτρωμένη» κτλ. Λοιπόν; Ἡλίου φαεινότερον, ὅτι πᾶμε γιά Ἑλλάδα μέ νίκη τοῦ λαοῦ της.

Τό δεύτερο, ἐπίσημο κομματικό ντοκουμέντο, ἡ 6η Ὁλομέλεια τῆς ΚΕ τοῦ ΚΚΕ, πού ἔγινε τόν Ἰούλη τοῦ 1941. Προσδιορίζοντας τά καθήκοντα τοῦ κόμματος, ἔλεγε:

> «6 —Στίς σημερινές ὑπεύθυνες ἱστορικές στιγμές γιά τήν ἀνθρωπότητα καί τόν κομμουνισμό πρωταρχικός ὅρος γιά τή νίκη εἶναι ἡ ὕπαρξη γεροῦ κομμουνιστικοῦ κόμματος, ἱκανοῦ νά ὁδηγήσει τό λαό στήν ἐθνική *καί κοινωνική του* ἀπελευθέρωση... Τό Κομμουνιστικό Κόμμα τῆς Ἑλλάδας πρέπει κτλ, νά γίνει ὁ ὁδηγός τοῦ λαϊκοῦ ἀγώνα γιά τήν ἐθνική μας ἀνεξαρτησία, γιά τήν ἐξουσία τοῦ λαοῦ».

Σοφόν τό σαφές! Κοινωνική ἀπελευθέρωση, ἐξουσία τοῦ λαοῦ. Συνεπῶς ἡ Ἕκτη τοῦ 1934, κάθε ἄλλο παρά ἔπαψε νά ἰσχύει.

Ἀλλά ἀπό τήν Ἕκτη τοῦ 1941 ὥς τήν ὥρα πού γινόντανε τοῦτες οἱ σκέψεις κι ἀναζητήσεις, μεσολάβησε ἡ συγκρότηση τοῦ

ΕΑΜ. Τό 'Ιδρυτικό* τοῦ ΕΑΜ δέν τό εἶχα. Μᾶλλον δέν τό εἶχα πάρει καθόλου. Διέθετα, ὅμως, τό ἀπό 10-10-41 Διάγγελμα τῆς Κεντρικῆς 'Οργανωτικῆς 'Επιτροπῆς του, στό ὁποῖο τονιζότανε περί τό τέλος του:

«ΕΛΛΗΝΕΣ ΠΑΤΡΙΩΤΕΣ ΚΑΙ ΠΑΤΡΙΩΤΙΣΣΕΣ! Μέρες φριχτές, ἀκόμα πιό φριχτές κι ἀπαίσιες μᾶς περιμένουν. 'Από μᾶς ὅμως καί πάλι ἐξαρτᾶται νά ζήσουμε ξανά ἐλεύθεροι. 'Ο ἀγώνας δέ θά 'ναι εὔκολος, μά τό ἔπαθλό του ἀξίζει κάθε θυσία. *Καί τό ἔπαθλο αὐτό θά εἶναι μιά Νέα 'Ελλάδα, ἐλεύθερη καί ἀνεξάρτητη, κτῆμα τοῦ λαοῦ της*». (ὅλες οἱ ὑπογραμίσεις δικές μου).

Μήπως κι ὁσοναφορᾶ τό ΕΑΜ, τό συγκεκριμένο μας ζήτημα δέν εἶναι ἀρκετά καθαρό; Τί ἄλλο ἀπό λαϊκή ἐξουσία σημαίνει τό Νέα 'Ελλάδα καί κτῆμα τοῦ λαοῦ της. Καί τό λαϊκή ἐξουσία δέν εἶναι τό Λ τῆς ἐπανάστασης;

Κι ἄν πεῖς ὅτι ἐγώ ἑρμήνευα τά ντοκουμέντα «ἀριστερίστικα», νά πού εἶχα καί τήν ἀνάλυσή τους ἀπό τόν πιό ἔγκυρο τύπο μας. Στή «Λαϊκή 'Επιθεώρηση»** τό ἄρθρο τοῦ Ο.Β. μέ τίτλο «Τό 'Εθνικό 'Απελευθερωτικό Μέτωπο», κατάληγε: «νά τί μᾶς χρειάζεται γιά νά τσακίσουμε μέ τή μαχητική πάλη τούς ξένους τυράννους μας καί νά κάνουμε τήν 'Ελλάδα λεύτερη πού νά 'χει ἀφέντη τόν πολυβασανισμένο λαό της». Στό ἀμέσως ἑπόμενο ἄρθρο πού εἶχε τίτλο «Τό ἀληθινό νόημα τῆς ἐθνικῆς ἀπελευθέρωσης», βρῆκα καί τά παρακάτω: «Σήμερα πού κάθε λαός παλέβει στήν Εὐρώπη γιά τήν ἐθνική του ἀνεξαρτησία, παλέβει γιά τή συντριβή τοῦ φασισμοῦ, γιά τήν ἀποκατάσταση τῆς εἰρήνης καί λευτεριᾶς τῶν λαῶν, παλέβει γιά νά βασιλέψει κυρίαρχη ἡ λαϊκή ἐλεύθερη θέληση σ'

* Στό 'Ιδρυτικό τοῦ ΕΑΜ οἱ σκοποί του καθοριζόντανε ἔτσι:

«2 Σκοπός τοῦ 'Εθνικοῦ Μετώπου εἶναι:

α) 'Η 'Απελευθέρωσις τοῦ 'Εθνους μας ἀπό τόν σημερινόν ξένον ζυγόν καί ἡ ἀπόκτησις τῆς πλήρους ἀναξαρτησίας τῆς χώρας.

β) 'Ο σχηματισμός προσωρινῆς κυβερνήσεως τοῦ ΕΑΜ ἀμέσως μετά τήν ἐκδίωξιν τῶν ξένων κατακτητῶν, μοναδικός σκοπός τῆς ὁποίας θά εἶναι ἡ προκήρυξις ἐκλογῶν διά συντακτικήν ἐθνοσυνέλευσιν, μέ βάσιν τήν ἀναλογικήν, ἵνα ὁ λαός ἀποφανθῆ κυριαρχικῶς ἐπί τοῦ τρόπου τῆς διακυβερνήσεώς του.

γ) 'Η κατοχύρωσις τοῦ κυριαρχικοῦ τούτου δικαιώματος τοῦ 'Ελληνικοῦ Λαοῦ ὅπως ἀποφανθῆ περί τοῦ τρόπου τῆς διακυβερνήσεώς του, ἀπό πᾶσαν ἀντιδραστικήν ἀπόπειραν, ἥτις θά τείνει νά ἐπιβάλη εἰς τόν λαόν λύσεις ἀντιθέτους πρός τάς ἐπιθυμίας του καί ἡ ἐκμηδένισις δι' ὅλων τῶν μέσων τοῦ ΕΑΜ καί τῶν ὀργάνων πού τό ἀποτελοῦν, πάσης τοιαύτης ἀποπείρας».

** Θεωρητικό ὄργανο τῆς ΚΕ (Ν) τοῦ ΚΚΕ, ἀριθ. 1, 'Οχτώβρης 1941, σ. 9. —'Η Λ.Ε. ἀντικαταστάθηκε ἀργότερα ἀπό τήν ἐπανέκδοση τῆς «Κομμουνιστικῆς 'Επιθεώρησης», πού τό τ. 1 βγῆκε τό Μάη τοῦ 1942.

όλη τήν Εὐρώπη, παλέβει γιά νά δημιουργηθοῦν οἱ πολιτικές καί οἰκονομικές προϋποθέσεις πού θά ἀνοίξουν πιά πλατιά τό δρόμο στήν κοινωνική εὐημερία καί προκοπή ὅλων τῶν ἐργαζόμενων μαζῶν.

Ἕνα κομμάτι τοῦ τιτάνιου αὐτοῦ ἀγώνα τῶν λαῶν εἶναι κι ὁ δικός μας ἐθνικοαπελευθερωτικός ἀγώνας πού κάνουμε ἐνάντια στή γερμανοϊταλική κατοχή τοῦ τόπου μας...

Ὁ φλογερός πόθος ὅλων τῶν ἐργαζόμενων Ἑλλήνων εἶναι νά δοῦν τήν Ἑλλάδα ἀπαλλαγμένη ἀπό κάθε ξενική ἐπιρροή, μέ μιά τέτοια ἐσωτερική διακυβέρνηση πού νά σέβεται τή λαϊκή θέληση...

Ζοῦμε μιά καινούρια ἐποχή. Ἀπ' τίς καταστροφές καί τά ἐρείπια θά προβάλει ἕνας ἄλλος κόσμος, ὁ κόσμος τῆς δουλειᾶς καί τῆς λευτεριᾶς. Γι' αὐτόν χύνουν οἱ λαοί τῆς γῆς σήμερα τό αἷμα τους καί μαζί μ' αὐτούς κι ὁ ἑλληνικός. Στόν κόσμο αὐτό θά λήξει ἡ καταδυνάστευση ἑνός λαοῦ ἀπό ἄλλον καί ἡ ἔννοια «αὐτοδιάθεση τῶν λαῶν» θά γίνει ζωντανή πραγματικότητα. Τότε θά λυθοῦν καί γιά τόν ἑλληνικό λαό, πού πληρώνει ἀκόμα τόν φόρο τοῦ αἵματος γιά τήν πραγματοποίηση τῶν λαϊκῶν ἰδανικῶν, προβλήματα μέ μεγάλη ἐθνική σημασία...»*

Ἀπό τήν ἀντίληψη τοῦ ἀναγνώστη, παρακολουθώντας τόν ροῦ ἐκείνων τῶν γεγονότων ἀπό τίς σελίδες τούτου τοῦ βιβλίου, δέν πρέπει νά διαφεύγει τό γεγονός, πώς ὁ ἀφηγητής τους κι ἴσαμ' ἕνα βαθμό μέτοχος στή διαμόρφωσή τους, εἶναι μέλος τοῦ ΚΚΕ, πού ποτέ δέν τοῦ πέρασε νά παρεκλίνει ἀπό τή γραμμή τοῦ κόμματός του. Ὅτι, ἀντίθετα, ἔβαζε ὅλα του τά δυνατά καί νά κατανοήσει σωστά αὐτή τή γραμμή καί νά τήν πραγματώσει, ἐπίσης τό κατά δύναμη, στόν τομέα του ὀρθότερα κι ἐπακριβέστερα. Ὅτι πίστευε καί πιστεύει, πώς, ἀνεξάρτητα ἀπό τήν ἔκταση δικαιοδοσίας καί βαθμό εὐθύνης, τό μέλος τοῦ κόμματος ὀφείλει νά ἀφομοιώσει στό σύνολό της, στήν καθολικότητά της τή γραμμή τοῦ κόμματος. Καί νά *πιστεύει* πώς ἡ εὐθύνη του ἀπέναντι τοῦ λαοῦ καί τοῦ κόμματός του δέν εἶναι οὔτε «κατά ἕνα ἰῶτα» λιγότερη ἀπό τήν εὐθύνη τοῦ μέλους τοῦ ΠΓ —συνεπῶς καί τά δικαιώματά του. Ἀλλιῶς, πῶς θά ἀσκήσει τό δικαίωμα καί θά ἐκπληρώσει τήν ὑποχρέωση τῆς κριτικῆς τῶν λαθῶν καί παραλείψεων τῆς ἡγεσίας του;

Ἵδρωνα, τώρα πού βρέθηκα στήν ἀνάγκη, νά συλλάβω τήν ὅλη στρατηγική καί ταχτική τοῦ κόμματός μου στήν παροῦσα στιγμή. Μά ἔλα πού καμιά φορά, ἄν ὄχι τίς περισσότερες, ἡ ἴδια ἡ διατύπωση τῆς γραμμῆς ἀπό τούς γραφιάδες τῆς καθοδήγησής μας δέ βοηθάει στή σύλληψή της, ἄν κιόλας δέν ἀντιφάσκει τό

* Λ.Ε. ἀριθ. 1, σ. 10-11.

κείμενο καί δέν μπερδεύει τό μέλος τοῦ κόμματος ἤ τόν ἐξωκομματικό συναγωνιστή μας;

Ἐκεῖ πού πίστεψα, ὅτι τό πρόβλημα ἐπανάσταση τό εἶχα ἀπό τά κείμενα ξεκάθαρο, ἀνεξάρτητα ἀπό διατύπωση, τσάκ! κι ἔπεσα πάνω σ' ἄλλονε κόμπο. Πῶς καί πότε. Τήν εὐθύνη γιά τό ἐρώτημα τή φέργουνε τά ἴδια τά κείμενα πού προσπαθοῦσα νά μελετήσω. Τῆς 6ης Ὁλομέλειας τοῦ 1941, ἔλεγε:

> «Τό Κομμουνιστικό Κόμμα τῆς Ἑλλάδας καλεῖ τόν ἑλληνικό λαό, ὅλα τά κόμματα καί τίς ὀργανώσεις του, σ' ἕνα ἐθνικό μέτωπο ἀπελευθέρωσης:
>
> α) Γιά τό διώξιμο τῆς γερμανοϊταλικῆς κατοχῆς ἀπό τήν Ἑλλάδα.
>
> . . . .
>
> β) Γιά τό σχηματισμό προσωρινῆς κυβέρνησης ἀπ' ὅλα τά κόμματα, πού θ' ἀποκαταστήσει τίς δημοκρατικές ἐλευθερίες τοῦ λαοῦ, θά ἐξασφαλίσει ψωμί καί δουλειά, θά συγκαλέσει συνταχτική ἐθνοσυνέλευση καί θά ὑπερασπίσει τήν ἀκεραιότητα τῆς Ἑλλάδας ἀπό κάθε ξενική ἰμπεριαλιστική δύναμη».

Γιά ὅσους δέν ξεχάσανε τόν κανόνα τοῦ «Συνταχτικοῦ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης» ἀναφορικά μέ τά «εὐκόλως ἐννοούμενα» «ἐκ τῆς σειρᾶς τοῦ λόγου καί τῆς κοινῆς τῶν συμφραζομένων πείρας», δέ νοεῖται, ἄραγε, ἐδῶ τό πότε μετά «τό διώξιμο τῆς γερμανοϊταλικῆς κατοχῆς ἀπό τήν Ἑλλάδα» —τί λέτε;

Καί ἕως τότε; Ἡ Ἕκτη τοῦ 41 περιορίζει τούς κομμουνιστές στό «ὀφείλουν νά διαφωτίζουν τό λαό πώς ὁριστικά μόνο ἡ λαϊκή ἐξουσία τῶν ἐργατῶν καί ἀγροτῶν* θ' ἀπαλλάξει τό λαό ἀπ' τά

* Οἱ συντάχτες τῶν κομματικῶν μας ντοκουμέντων, κατά κανονα, θά ἔλεγα, δέν προσέχουνε ὅσο ἀπαιτεῖ τό κῦρος αὐτῶν τῶν ἐγγράφων καί ἡ ἀνάγκη τῆς σαφήνειας, μήτε τά ἑλληνικά τους —οὐδείς, βέβαια, ὁ ἀναμάρτητος— πού δέν τά στεροῦνται, ἐπιτέλους, οὔτε τήν ἀκριβολογία. Λ.χ.: «τό κόμμα καί ὁ κάθε κομμουνιστής ὀφείλει», ἀντί τοῦ ὀφείλουν. Καί μή μοῦ ποῦνε «τό ἀρσενικοῦ γένους ἐπικρατέστερου τοῦ οὐδετέρου». Ἤ «τό διώξιμο... τῆς κατοχῆς» καί τό «ξενική ἰμπεριαλιστική δύναμη» εἶναι ἑλληνικά πού δέν μποροῦσε νά ἤτανε κάποια καλύτερα! Ἄλλοι: «θά ἀπαλλάξει τόν τόπο ἀπό τήν ξενική ἐξάρτηση καί ἐκμετάλλευση» —καί βγαίνει ὅτι μόνο ἀπό τήν ξενική κι ὄχι καί τή ντόπια ἐκμετάλλευση.

Ἔχοντας, ἐξάλλου φόρμουλες στό κεφάλι τους, τίς κολλᾶνε κι ὅπου δέν ταιριάζουνε κι ἔτσι δέν ἀκριβολογοῦνε. Γιά παράδειγμα: τά «ἐξουσία τοῦ λαοῦ», «ἡ λαϊκή ἐξουσία τῶν ἐργατῶν καί ἀγροτῶν», δέν εἶναι ταυτόσημα ἀπολύτως. Ἡ ἀνακριβολογία ἐνυπάρχει καί στή μιά καί μόνη φράση, τήν τελευταία. Ἐξουσία ἐργατῶν-ἀγροτῶν εἶναι ἕνα πράγμα καί τοῦ λαοῦ ἤ λαϊκή «κατά τι», π' ἀνάθεμά το, διάφορο. Τουλάχιστο πλατύτερο τό λαϊκή ἤ τοῦ λαοῦ, ἐννοιολογικά ὄχι τό ἴδιο μέ τήν ἐργατοαγροτική.

μαρτύρια τῶν ἰμπεριαλιστικῶν πολέμων, θά δώσει τή γῆ στούς ἀγρότες, θά ἀπαλλάξει τόν τόπο ἀπό τήν ξενική ἐξάρτηση καί ἐκμετάλλευση καί θά κάνει τόν ἐργαζόμενο λαό ἐλεύθερο, χορτάτο καί πολιτισμένο».

Τό χρονικά μεταγενέστερο Διάγγελμα τοῦ ΕΑΜ ἐπιβεβαιώνει τό ἄφημα τοῦ προβλήματος τῶν προβλημάτων «γιά τήν κατάλληλη στιγμή» —ζῆσε, Μάη μου!— λέγοντας:

> «Τό ΕΑΜ θά ἀγωνιστεῖ, κινητοποιώντας ὁλόκληρο τό Λαό, κι ἀπό κοινοῦ μέ τούς ἄλλους Λαούς πού παλέβουν τόν Ἄξονα.
>
> . . . .
>
> Γιά τήν ἀπαλλαγή τῆς χώρας μας ἀπό τόν ξενικό ζυγό στήν κατάλληλη στιγμή, τήν ἀνατροπή τῆς σημερινῆς ἤ κάθε ἄλλης προδοτικῆς κυβερνήσεως πού τυχόν θά σχηματισθεῖ καί γιά τό σχηματισμό μιᾶς Προσωρινῆς Κυβερνήσεως πού θά προκηρύξει ἐκλογές γιά Συνταχτική Ἐθνοσυνέλευση, ὥστε ὁ Λαός ν' ἀποφανθεῖ κυριαρχικά γιά τό πολίτευμα καί τή διακυβέρνησή του».*

Τό *πότε*, δοσμένο μας ἤδη! *Μετά* τήν ἀπελευθέρωση!

Τό *πῶς*, κι αὐτό προσδιορισμένο. Κι ἀπό τή βασική ὁλομέλεια, τήν Ἕχτη** κι ἀπό Διάγγελμα τοῦ ΕΑΜ: μέ Προσωρι-

---

* Θά παρατήρησες, ἀναγνώστη, στό σημεῖο αὐτό τή διαφορά ἀνάμεσα στό Ἱδρυτικό, ἀπό τή μιά, καί στό Διάγγελμα τοῦ ΕΑΜ, ἀπ' τήν ἄλλη. Τό Ἱδρυτικό βάζει σκοπό τό σχηματισμό κυβέρνησης τοῦ ΕΑΜ. Σέ δώδεκα μέρες μιά κιόλας ἀλλαγή στούς σκοπούς τοῦ ΕΑΜ —«Προσωρινῆς Κυβερνήσεως» γενικά, ἐνῶ ἡ Ἕχτη προσδιορίζει μάλιστα «ἀπ' ὅλα τά κόμματα», χουβαρδάδες μιά φορά ἐμεῖς οἱ κομμουνιστές! Καί ταξική ἀντίληψη, ε; Πάντως, σημείωνε τό γεγονός, θά μᾶς ἀπασχολήσει κι ἀλλοῦ, ἀναγνώστη.

Λίγο πρίν τήν ὑπογραφή τῆς συμφωνίας γιά τήν ἵδρυση τοῦ ΕΑΜ, εἶχε συνέρθει στίς ἀρχές Σεπτέμβρη τοῦ 1941 ἡ 7η Ὁλομέλεια τῆς ΚΕ τοῦ ΚΚΕ. Δέ θυμᾶμαι νά εἶχα πάρει τό κείμενό της. Στήν ἔκδοση «Σαράντα χρόνια τοῦ ΚΚΕ» (σ. 469-470) στήν περίληψη τῆς Ἀπόφασης περιλαβαίνεται στά συνθήματα πάλης: «γιά τό διώξιμο τῶν κατακτητῶν καί τό σχηματισμό προσωρινῆς κυβέρνησης, πού θ' ἀναλάβει νά δώσει γενική ἀμνηστεία στούς ἀντιφασίστες, νά προκηρύξει ἐλεύθερο δημοψήφισμα καί ἐκλογές συνταχτικῆς ἐθνοσυνέλευσης...» Στήν ἔκδοση ἐξωτερικοῦ (ΠΛΕ, 1967) «Στ' ἅρματα! Στ' ἅρματα!» καί στίς σ. 82-83 γίνεται ἀναφορά στήν 7η Ὁλομέλεια, τό κείμενο τῆς ὁποίας δέ βρέθηκε, σέ εἰσαγωγικά γράφονται καί τά ἑξῆς σάν ἀποσπάσματα τῆς Ἀπόφασης: «Ἡ πλατιά βάση συνεργασίας στό ΕΑΜ θά 'ναι καταρχήν ὁ ἀγώνας γιά τό διώξιμο τοῦ ξένου καταχτητῆ καί γιά τήν ἀποκατάσταση στή χώρα μας κατάστασης εἰρήνης καί λαϊκῶν ἐλευθεριῶν, πού θά κάνει τό λαό μας νοικοκύρη στόν τόπο του» κτλ. Καί καλεῖ τό ΚΚΕ «στίς ἐπάλξεις τοῦ τιτάνιου ἀπελευθερωτικοῦ ἀγώνα πού περιμένει τό λαό μας, γιά μιά καινούρια Ἑλλάδα εἰρήνης, δουλειᾶς καί λευτεριᾶς».

** Στήν Ἕχτη τοῦ 41 πήρανε μέρος ἕξι σύντροφοι. Νά ἡ σχετική μαρ-

νή Κυβέρνηση, ἐκλογές καί «Συνταχτική 'Εθνοσυνέλευση,* ὥστε ὁ Λαός (τό λάμδα κεφαλαῖο!) ν' ἀποφανθεῖ κυριαρχικά» καί τά ρέστα!...

Μπορούσες νά σκεφτεῖς τό 1942, πώς ὅλες ἐτοῦτες οἱ φόρμουλες *τακτικῆς* θά στέλνανε τήν ἐπανάσταση περίπατο; Ἄ, ὄχι! Μόνο κάτι τέτοιο δέ θά χωροῦσε στό κεφάλι τῶν τοτινῶν μελῶν τοῦ ΚΚΕ. Καί μάλιστα τή στιγμή πού δημιουργούσανε, μέ ὑπεράνθρωπη προσπάθεια, αὐταπάρνηση, στερήσεις κι ἐνθουσιασμό, τήν «Κόκκινη Φρουρά» τους; Κι οἱ προφῆτες τῆς Βίβλου ἀκόμα θά δυσκολευόντανε, μά τό ἅγιο αἷμα τῶν Συντρόφων μου, νά τολμήσουνε τήν ἐνόραση, πώς τελικά ἡ καθοδήγηση τοῦ ΚΚΕ θά τά 'κανε ρόιδο ἔτσι καί τόσο, πού νά μᾶς στριμώξει ὁ Τσῶρτσιλ «τά ρέστα σας»** καί νά μᾶς πιάσουνε, μ' ἑκατό χιλιάδες μπαρουτοκαπνισμένο στρατό καί μέ συγκρατημένο λαϊκό κράτος, μ' ἕνα πανίσχυρο ΕΑΜ κι ἕνα ὅσο ποτέ στήν ἱστορία του δυνατό, μαζικό κι ἐπιβλητικό ΚΚΕ, μέ τό 80% τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ φανατικά μαζί μας, στόν ὕπνο καί κορόιδο τῶν κορόιδων μέρα μεσημέρι!

Κι ὅμως φίλε μου, οἱ ρίζες*** αὐτῆς τῆς ἠλιθιότητας**** μέ

τυρία τοῦ Π. Ρούσου στό βιβλίο του «Ἡ Μεγάλη Τετραετία», σ. 163: «Ἔτσι λοιπόν συνῆλθε τίς πρῶτες μέρες τοῦ Ἰούλη 1941 (ἀνάμεσα 1 καί 5 τοῦ μηνός) ἡ 6η Ὁλομέλεια τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος Ἑλλάδας στή νέα σύνθεσή της. Τήν ἀποτελοῦσαν ἡ Χρύσα Χατζηβασιλείου, ὁ Πέτρος Ροῦσος, μέλη τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς, ὁ Ἀνδρέας Τσίπας, Σλαβομακεδόνας, ἀναπληρωματικό μέλος τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς, ὁ Ἀνδρέας Τζήμας, ἄλλοτε βουλευτής τοῦ Παλλαϊκοῦ Μετώπου, καί ὁ Κώστας Λαζαρίδης, ἄλλοτε γραμματέας τῆς Καπνεργατικῆς Ὁμοσπονδίας καί μέλος τῆς Διοίκησης τῆς Ἑνωτικῆς Γενικῆς Συνομοσπονδίας τῶν Ἐργατῶν τῆς Ἑλλάδας».

* Πρέπει νά πιστεύει κανένας, ὅτι οἱ σύντροφοί μας τῆς τοτινῆς καθοδήγησής μας θά εἴχανε διαβάσει τό «Ἡ προλεταριακή ἐπανάσταση καί ὁ ἀποστάτης Καούτσκι» τοῦ Λένιν. Εἶχε ἐκδοθεῖ στά ἑλληνικά πρό τῆς διχτατορίας. Ὑπάρχει στήν ἐργασία καί κεφάλαιο «Ἡ Συνταχτική Ἐθνοσυνέλευση καί ἡ Σοβιετική Δημοκρατία». Ἄν τό εἴχανε διαβάσει, τίποτα δέν καταλάβανε; Ἄν ὄχι, ἔ, τότε γράφε ἀλλίμονο!

** Στά «ρέστα» καί ὀχτώ, τουλάχιστο, χιλιάδες ἐκτελεσμένοι ἀγωνιστές καί σύντροφοι στήν περίοδο 1946-1949.

*** Κατά τήν ἄποψή μου, τήν ἀνάλυση καί διερεύνηση τῆς κρίσης ἡγεσίας, πού χειμάζει τό ΚΚΕ, κι ἀπ' αὐτές τίς ρίζες νά τήν ἀρχίσουμε πρέπει, ἄν ὄχι κι ἀπό παλιότερα, ὡς πρός τά ἐνδογενή αἴτια.

**** Θ' ἀποτελοῦσε παράλειψή μου, ἄν τυχόν δέν καταχωροῦσα τήν παρακάτω μαρτυρία: ὅταν τόν Ὀχτώβρη τοῦ 1942 στήν ἄκρη στό φίσκα ἀπό ἰταλικά στρατεύματα Καρπενήσι πέσανε, ἀπό λαθεμένο προσανατολισμό, μέ ἀλεξίπτωτα δυό «Ἐγγλέζοι», πού παρά τρίχα νά τούς μαγγώνανε οἱ Ἰταλοί, κι ὅταν οἱ χωρικοί πού τούς σώσανε τούς πήγανε στόν Ἄρη ἐκεῖ κοντά, ἐκεῖνος, μέ τό λαϊκό αἰσθητήριο, πού τόν διέκρινε, εἶπε —χαλάλι του! —μισοαστεῖα, μισοσοβαρά: «Στή Βουλγαρία τοῦ Βόρι θά κάμουν λαϊκή δημοκρατία κι ἐμεῖς ἐδῶ θά τραβιόμαστε ἀκόμα μέ δαύτους (τούς Ἐγγλέζους). Κακά ξεμπλέγματα θά 'χουμε!...» Τή μαρτυρία γιά τά παρα-

περικεφαλαία βρίσκονται στήν *τακτική* πού προσδιορίσανε ἡ Ἕκτη καί ἡ Ἑβδομη καί τό Διάγγελμα τοῦ ΕΑΜ.

Ἄς εἶναι! Σάν μπεῖς, ὅμως, στό χορό, πρέπει νά τόν βγάλεις πέρα —ἔτσι εἶναι! Ἀλλιῶς, γίνεσαι ρεζίλι. Κι εἶχα μπεῖ σέ γερό πιά χορό. Νά ξεδιαλύνω στό κεφάλι μου τό ὅλο πρόβλημα τῆς ἐπανάστασης κι ἅς τό πῆρα στήν ἀρχή, πώς ἄλλων μιά κι ἤτανε τοῦτα τά γένια, ἄλλοι ἔπρεπε νά 'χουνε καί τά χρειαζούμενα χτένια...

Ἄρχισα ἀπό κεῖνονε τό φόβο, θυμᾶσαι, ἀμέσως μετά τά τῆς Βράχας καί Κλειτσοῦ, μήν πέσουμε σέ «τζαβελαίϊκο» ξεκίνησα μέ τήν ἔγνοια πῶς νά μήν ξαναγίνουνε αὐθαιρεσίες καί ζορμπαλίκια, πῆρα τήν ἄκρη μιᾶς κλωστῆς, κλωστούλας καί μοῦ κύλησε τό κουβάρι καί μοῦ ξετυλίχτηκε κουβάραρος, τράβηξα μακριά! Καί τώρα, δέ γίνεται, ὥς τό τέλος πρέπει νά τό πάω τό ξετύλιγμα... Καί μετά, ὅλα μου τοῦτα τά νήματα καί νηματάκια, πού σωρευτήκανε τριγύρω μου, νά τά μαζέψω σέ κουβαρίστρες καί σαΐτες ὄμορφα καί μέ τάξη. Τό συμπέρασμα! Καί χωρίς κόμπους, προπαντός!... Ὕστερα, ὅταν μπαίνεις στό χορό, σέ πιάνει καί τό φιλότιμο. Ἡ ἄψα... «Νεράιδα, τώρα κίνησα, ντρέπομαι νά γυρίσω» —ποιός τό 'πε; Γίνεται νά μείνω μεσοστρατίς;

—«Κάνουμε ἤ δέν κάνουμε καί ἐπανάσταση;»

Χτές ἀκόμα μήτε πού θά ὑποψιαζόμουνα τό γκάστρι ἑνοῦ τέτοιου αὐτοερωτήματος. Εἶδες; Ὅσο πιό ψάχνεις, τόσο πιό κι ἀναζητᾶς...

—«Καί *βέβαια* κάνουμε. Στραβός ἤ τζούρας εἶσαι κομματικά; Ἡ ἐπανάσταση εἶναι στρατηγική, στόχος, ἀπ' τόν ὁποῖο τό μάτι τοῦ κομμουνιστῆ δέν ξεφεύγει οὔτε στιγμή τῆς στιγμῆς» — ἔτσι μοῦ ἀπαντάει κι ὁ νοῦς κι ἡ καρδιά μου.

—«Καί μ' *αὐτήν* ἐδῶ τήν *τακτική;*» —μοῦ χώνει τήν ἀπορία της ἡ λογική.

—«Βλέπεις; Σύ εἶπας! Τά *πῶς* καί *πότε*, πού τά ψειρίζεις σάν καλόγερος τή φανέλλα του ὅλες τοῦτες τίς μέρες, ἀνάγονται στήν *τακτική*. Κι αὐτή ὑπόκειται σέ ἀλλαγές. Ἴσα-ἴσα μάλιστα πού τῆς ἐπιβάλλεται ν' ἀλλάζει, νά προσαρμόζεται».

—«Ἀπό τήν τακτική δέν ἐξαρτᾶται ἡ πραγμάτωση τῆς στρατηγικῆς;»

—«Εἶπα καί ἐλάλησα! Κουφός εἶσαι ἤ δέν παίρνει τό νιονιό σου στροφές; *Προσαρμόζεται!* Ἔχουν, συνεπῶς, γνῶσιν οἱ φύλακες! Κι ἐσύ, καιρός νά μάθεις νά διαβάζεις τά κομματικά ντοκουμέντα ὄχι τόσο *πάνω* στίς γραμμές τους, ὅσο ἀνάμεσα ἀπ'

πάνω λόγια τοῦ Ἄρη τήν εἶχα τότε κιόλας ἀπό ἀντάρτη, πού τ' ἄκουσε μέ τ' αὐτιά του. Κι ἀπόρεσε!

30

αὐτές —μπῆκες; Οἱ λέξεις ἔχουν καί φάτσα, ἔχουν καί πλάτη. Ψάχνε καί τήν πλάτη τους. Ξαναδιάβασε τώρα κι ἄλλη μιά φορά τό σημεῖο 9 τῆς Ἕκτης τοῦ 41».

Καί ξαναδιαβάζω:

«9— Ὀργανώνοντας ἀκούραστα τόν ἀγώνα γιά τά καθημερινά ζητήματα *δλων τῶν λαικῶν στρωμάτων* καί τήν *ἔνοπλη ἀντίσταση* στούς καταχτητές, τό κόμμα καί ὁ κάθε κομμουνιστής ξεχωριστά ὀφείλει νά *προσαρμόζεται ἔγκαιρα καί σωστά* στά σοβαρά γεγονότα *πού ἀλλάζουν καί θ' ἀλλάζουν* κάθε μέρα μέ γρηγορότερο ρυθμό, νά *ὀργανώνει τίς δυνάμεις τῆς λαικῆς ἐξέγερσης* γιά τήν ἐθνική καί *κοινωνική* ἀπελευθέρωση τῆς Ἑλλάδας». (ὑπογρ. δικές μου).

Εὕρηκα! Αὐτό εἶναι! Οὐσία τῆς οὐσίας, δέ συμφωνεῖς; Καί σημείωνε: ἡ Ἀπόφαση δέν τά βάζει τοῦτα δά ἀκροτελευταῖο μέρος της στά κουτουροῦ κι ὡς ἔτυχε. «Τό τέλος καλόν, τά πάντα καλά» —κάτι σκαμπάζανε καί οἱ ἀρχαῖοι ἡμῶν πρόγονοι, πού τό εἴπανε. Τ' ἄλλα, πού μέ μπερδέψανε; Περιδιαγραμμάτου! «Κι ἀπό λόγους ταχτικῆς. Καί σύμμαχοι γάρ!» —σκέφτηκα μέ ἀφελή ἱκανοποίηση καί μιά δοσούλα βλαχοπονηριᾶς. Κατά τά ἄλλα, τό ἄπαντο νά προσανατολίζεσαι ἔγκαιρα καί σωστά. Καί θά πάει τό πράμα λέγοντας! Ἔχεις ἀντίρρηση; Ὄχι! Τότε, ἄς δοῦμε καί τήν οὐρά τῆς ἀχλάδας, πᾶμε παρακάτω... Μιά, δυό, τρεῖς ἤ τέσσερες σειροῦλες ἀκόμα καί... Τόμπολα! «Οἱ κομμουνιστές ὀφείλουν νά διαφωτίζουν τό λαό *πώς ὁριστικά μόνο*» κτλ. κτλ. Διάολε τῶν διαόλων! Διαφώτιση, ἴσον ἁγιαστούρα. Καλός, βέβαια, ὁ ἁγιασμός, δέ λέω, μά πάρε καί μιά γάτα! Μέ τόν γκρά στήν πλάτη καί πέσε σύκο νά σέ φάω; Ἀστειεύεσαι;... Ἄς διαβάσουμε καί τήν κατακλεῖδα: «...μέ τίς κοινές προσπάθειες δλων τῶν κομμουνιστῶν, τό Κομμουνιστικό κόμμα τῆς Ἑλλάδας σύντομα θά ξεπεράσει τήν κρίση του καί θά σταθεῖ ἀντάξιο τῶν σοβαρῶν στιγμῶν καί τοῦ *ἱστορικοῦ του προορισμοῦ*.»* (ὅλες οἱ ὑπογρ. δικές μου). Τουτέστιν, *ἐπανάσταση!* Ξέρεις ἄλλονε «ἱστορικό προορισμό» ἐνοῦ ΚΚ; Ναί, ναί, τό τέλος καλόν! Καί σέ πέντε λέξεις μέσα.

Γιά τή συλλογική σοφία τῆς ἡγεσίας μας, τότε δέν κολαζόμουνα νά βάλω ἀμφιβολία μέσα μου. Κι ἄν μοῦ γατζωνότανε κάτι παρόμοιο στό τσερβέλο, τά 'βαζα μ' ἐμένανε, πού δέ μοῦ 'φτανε

---

* Πλῆρες κείμενο τῆς Ἀπόφασης βλ. «Δέκα χρόνια ἀγῶνες 1935-45», «Τό ΚΚΕ ἀπό τό 1931 ὥς τό 1952» καί «Σαράντα χρόνια τοῦ ΚΚΕ».

νά καταλάβω. Νά καί τώρα, γιατί τοῦτο τό περιχαράκωμα «νά διαφωτίζουν πώς όριστικά...»;

Ἡ ἐπανάληψη μήτηρ μαθήσεως, ἄς τό πάρω πάλι γραμμή τή γραμμή τό κείμενο δέν ἥμουνα δά καί κανένας «κούτβης» ἐγώ, παιδαρέλι, χτεσινός κομμουνιστής μόλις, πῶς θές νά χωνέψω μονομιᾶς τόσες ἔννοιες;

Γραμμή τή γραμμή ξανά, λέξη τή λέξη καί τσούπ, σκαλώνω! «...νά ὀργανώνει τίς δυνάμεις τῆς λαϊκῆς ἐξέγερσης». Θυμήθηκα πῶς κάναμε στό Γυμνάσιο τή συντακτική ἀνάλυση τῶν ὁμηρικῶν κειμένων... Τό ρῆμα, λοιπόν, ἐδῶ τῆς πρότασης σέ χρόνο ἐξακολουθητικό —ἕνα στό χέρι! Καί τί ἕνα, ἕναρος! «Τῆς λαϊκῆς ἐξέγερσης»— δεύτερο! Καί κλειδί. Κλειδάκι, θά μοῦ πεῖς. Σημασία, ὅμως, ἔχει τί σοῦ ἀνοίγει καί τί βρίσκεις στήν κασετινούλα... Ἐδῶ, φῶς φανάρι, ἡ σύλληψη τοῦ προβλήματος γίνεται «κλασικά» —οὐδείς ψόγος! Τόν Ἰούλη τοῦ 1941, ἁπλῶς ξεκίνημα, κίνημα ἀκόμα γιόκ, καί ἐμπειρίες... Λοιπόν: μιά δοσμένη στιγμή, «τήν κατάλληλη στιγμή», θά ξεσπάσει «λαϊκή ἐξέγερση», —κατά τά προηγούμενα τῆς ἱστορίας— γιά «ἐθνική καί κοινωνική ἀπελευθέρωση», θ' ἀνατραπεῖ ἡ κυβέρνηση, θά σχηματιστεῖ Προσωρινή καί τά παραπέρα. Ἐπανάσταση κλασική. Καί *συνολική πανελλαδική*. Μά ἔλα, γεροδιάβολε, πού ἡ παραδοσιακή ἐτούτη προοπτική τοῦ Ἰούλη τοῦ 41, δέ *συνάδει* μέ τήν κατάσταση πού ἔχει τώρα δημιουργηθεῖ, τόν Ὀχτώβρη τοῦ 1942, στό χῶρο Κτημενίων καί Δολόπων καί σέ λίγο σ' ὅλη τήν Εὐρυτανία καί τή γειτονική της ὀρεινή Φθιώτιδα; Τό γεγονός τοῦτο ἀπορρίπτει, ὁλοφάνερο, τήν κλασική ἔννοια «λαϊκή ἐξέγερση» κι ἀπαιτεῖ τήν ἀντίληψη γιά διάφορο προτσές. Ἡ ἰουλιανή ἀντίληψη τῆς «λαϊκῆς ἐξέγερσης» προδίδει καί τήν ἀπουσία σύλληψης τοῦ προβλήματος «ἀντάρτικο», τήν ἀπουσία προοπτικῆς καί προπαντός διόρασης ἀναφορικά μέ τήν κατάσταση πού θά δημιουργοῦσε τό ἀντάρτικο ἤ, ἀλλιῶς, «τό κίνημα τῶν πατριωτικῶν ἀνταρτικῶν σωμάτων σάν σοβαρή μορφή πάλης γιά τό τσάκισμα τῶν ξένων κατακτητῶν μας...».*

Ἡ γραμμή τοῦ κόμματος εἶναι γραμμή. Μιά καί ὑποχρεωτική γιά ὅλα τά μέλη του —αὐτό εἶναι τό πρῶτο.

Καί τό βασικό. Τό πῶς, ὅμως, ὁ καθένας μας τήν ἀφομοιώνει καί τήν πραγματώνει στίς δικές του συνθῆκες, εἶναι ἕνα δεύτερο ζήτημα, δέν εἶναι; Νομίζω, ὁ καθένας μας τήν ἑρμηνεύει —καί τήν ἐφαρμόζει— ἀπ' τή δικιά του ὀπτική γωνία, ἡ ὁποία σέ τελευταία ἀνάλυση προκύπτει ἀπό τά ἴδια τά συγκεκριμένα, τά

* «Λαϊκή Ἐπιθεώρηση», ἀριθ. 1, Ὀκτώβρης 1941, σ. 8, ἄρθρο Ο.Β. «Τό Ἐθνικό Ἀπελευθερωτικό Μέτωπο».

υπαρχτά προβλήματα πού άντιμετωπίζει τή λύση τους, μέ βάση τή γραμμή, σέ δοσμένο χώρο, χρόνο καί περιβάλλον, σέ προσδιορισμένη κατάσταση. Πιστεύοντας, φυσικά, ότι πραγματοποιεί, υλοποιεί στήν πράξη τήν πολιτική τοῦ κόμματός του. Ἀπό τήν ἀφομοίωση, ἑρμηνεία κι ἐφαρμογή τῆς γραμμῆς δέν πρέπει ν' ἀφαιρέσουμε, ἐξάλλου, τόν παράγοντα τῶν προσωπικῶν τοῦ δρῶντος εὐσεβῶν, ἄς τό ποῦμε ἔτσι, μέ τήν καλή ἔννοια πόθων ὁσοναφορᾶ τίς ἐξελίξεις, τίς ἐπιδιώξεις, τίς προσδοκίες —μέ καταλαβαίνεις!

Ἐδῶ, λοιπόν, φανερή πιά ἡ ἀπόσταση, νά μήν πῶ ἡ διάσταση, ἀνάμεσα στή θέση «λαϊκή ἐξέγερση» καί πραγματικότητα πού εἶχε προκύψει στό χῶρο τῆς εὐθύνης μου. Δηλαδή: ἐλεύθερη περιοχή, κατάλυση τῶν παλιῶν κρατικῶν ἀρχῶν, κενό ἀπό ἄποψη ὀργανωμένης καί τελέσφορης ἐξουσίας, ζορμπαλίκια καί κατάχρηση τῆς ἔνοπλης δύναμης ἀπό μέρους τοῦ Ἄρη, Χόχλια —ἀλλίμονο! Γιά τή γεφύρωση τούτης τῆς ἀπόστασης, θεώρησα ὅτι ἡ εὐθεία — συντομοτέρα πάσης ἄλλης— εἶναι ἡ ὑπόδειξη τοῦ χρέους κάθε κομμουνιστῆ νά προσαρμόζεται ἔγκαιρα καί σωστά. Συνεπῶς, ἅμ' ἔπος, ἅμ' ἔργον!

—«Ἀνασκουμπώσου, φιλαράκο! Τέρμα τά δίδραχμα.* Παραπέρα, μέ τά ποδαράκια σου! Τά λένε τά κότσια σου;...».

—«Μέ τά... κότσια σου!... Καί ζαλικωμένος ὅλα τοῦτα τά κομποδέματα καί τά μπερδέματα, πού σόδεψες τρυγώντας τά κείμενα τῶν... Πατέρων μας! Ἅμ' ἔπος, χμ! —τό δέ κελεῦσαι ράδιον... Ἅμ' ἔργον; —χαλεπόν τό ποιεῖν! Χαλεπόν, πού νά μήν ἔσωνε!...».

Πέφτεις ἤ δέν πέφτεις σέ συλλογή;

Μ' ἔπιανε, κι ὧρες, νά πεῖς κοκάλωνα στήν καρέκλα μου μπροστά στό τραπέζι, μ' ἀνοιχτά κι ἀνασκελωμένα πάνω του τά χαρτιά μου... Κι ἀκουμπώντας πότε στή ράχη τῆς γροθιᾶς μου, πότε στήν ἀπαλάμη τό ἕνα ἤ τό ἄλλο μάγουλό μου, κοίταζα ἔξω, ἔξω ἀπ' τό παράθυρο, ὅπου οἱ ἀγέρηδες κουνούσανε τά κλαδιά τῶν δέντρων. Κι ἡ σκέψη μου ἀκινητοῦσε ἐκεῖ κάπου στό κενό τοῦ μουχλοῦ ἤδη οὐρανοῦ...

Στίς «Ἑκατό φωνές» του ὁ Παλαμᾶς ἔχει καί τό «Ἀγνάντια τό παράθυρο», ἔτυχε νά τό διαβάσεις;

Τίς στιγμές πού τό μυαλό μου —κι ὄχι μονάχα τώρα, σέ τούτη μόνο τήν περίπτωση, μά κι ἄλλες, πολλές, φορές πρίν— ζυγια-

* Τό φωνάζανε οἱ εἰσπράχτορες τῶν τράμ τῆς Ἀθήνας στούς ἐπιβάτες, ὅτι ἔληξε ἡ διαδρομή γιά τήν ὁποία ἴσχυε τό εἰσιτήριο τῶν δυό δραχμῶν, συνεπῶς νά ἐγκαταλείψουνε τό ὄχημα. Ἔμεινε σάν λαϊκή ἔκφραση πού σημαίνει τέλος ἑνός πράγματος, γεγονότος, τέλος ὁριστικό, παραιτήσου!

ζότανε, πότε «στή χαρά τοῦ γλαυκοῦ», πότε «στῆς τρικυμίας τό σάλο», σάν τό πουλί πού παλαντζάρει ἀνοιχτόφτερα στόν ἀέρα, μοῦ 'ρχόντανε στό νοῦ, ἀπρόσκλητοι, τοῦτοι οἱ κάπως πένθιμοι στίχοι φανεροῦ αἰσθήματος μοναξιᾶς:

Ἀγνάντια τό παράθυρο· στό βάθος
ὁ οὐρανός —ὅλο οὐρανός καί τίποτ' ἄλλο·
κι ἀνάμεσα, οὐρανόζωστον ὁλόκληρο,
ψηλόλιγνο ἕνα κυπαρίσσι— τίποτ' ἄλλο.
Καί ἤ ξάστερος οὐρανός, ἤ μαῦρος εἶναι,
στή χαρά τοῦ γλαυκοῦ, στῆς τρικυμίας τό σάλο,
ὅμοια πάντα ἀργοκυλάει το κυπαρίσσι,
ἥσυχο, ὡραῖο, ἀπελπισμένο... Τίποτ' ἄλλο.

—«*Τίποτ'* ἄλλο; —ἄ, ὄχι!»

Πρώτη φορά μέ τσίγκλισε μιά τέτοια ἀντίδραση. Πάντοτε τ' ἄλεθε ἡ μνήμη τό ποίημα μηχανικά, οὐδέτερα... Ὅμως, «καιρός φέρνει τά λάχανα, καιρός τά παραπούλια!» —εἶδες;

—«Τίποτ' ἄλλο! Τελεία καί παύλα; Ἔχ, μεγάλε μου, Παλαμᾶ, ἀγάπη καί θαυμασμέ τῆς νιότης μου, καί τό «Σώνει» σου; «Νά μήν τό ξαναπεῖς αὐτό τό σώνει», «σκιάχτρο» —πῶς θές νά τό δεχτοῦμε «καί τίποτ' ἄλλο», ἔ:»...

Στόν τοῖχο, ἐκεῖ ἀπ' τό πάτωμα τοῦ ὀντᾶ μας ὡς τήν κάτω κόχη τοῦ ἑνοῦ ἀπ' τά δυό βορεινά παράθυρα, στ' ἀριστερά ἀπ' τό τραπέζι μου, εἶχα στήσει τή μικρούλα μου βιβλιοθήκη. Παίρνοντας τά μάτια, ὡς ἀποστάσανε στό κοίτα τό μουντό τ' οὐρανοῦ, ξεσύρθηκε τό βλέμμα μου ἀπ' τό πρεβάζι τοῦ παραθύρου στά βιβλία μου, τά περιδιάβασε σάν νά μήν τά 'βλεπε —νοῦς ὁρᾶ!— ἆα! «Ἡ προλεταριακή ἐπανάσταση κι ὁ ἀποστάτης Κάουτσκι»...

—«Βρέ! Νά δεῖς... νά δεῖς!...» Τό περσινό καλοκαίρι τό εἶχα διαβάσει, μά νά ὁρκιστῶ τί θυμόμουνα, τί δέ θυμόμουνα, κι ἄν θυμόμουνα, δέν μποροῦσα ἐκείνη τή στιγμή. «Νά δεῖς.. νά δεῖς!». Ἀπορία ψάλτου βήξ!

—«Τί νά... δεῖς καί ξεδεῖς; Ξαναδές! Ἤ ἀπαντέχεις νά πάει τό βουνό στό Μωάμεθ; Καλός, μά τόν μποῦφο, μοῦ εἶσαι!».

Σηκώθηκα, ἑκατό ὀκάδες ἔνιωθα, τό τράβηξ' ἀπ' τή ράχη. Καί, τούκ!, στό ἄδειο π' ἄφησε τό βγάλσιμο ἔγειρε ἕνα μικρό γειτονικό του, λές καί τό περίμενε νά πλαγιάσει κομμάτι. Κι ὡς ξελάσκαρε ἔτσι, ἄφησε νά φανεῖ, ἀπό σπόντα του, τό ξώφυλλο. Ἕνας κατακόκκινος Λένιν μέ τραγιάσκα καί τό γνωστό χαμόγελο, κι ὁ τίτλος «Ὁ Λένιν καί ὁ πόλεμος». Οὖου! —καιρός τῶν καιρῶν πού μοῦ τήν εἶχε δώσει ὁ Σολοῦχος αὐτή τή μπροσούρα. Νά ἐδῶ κάπου θά 'ναι καί μιά ἄλλη, μαζί μοῦ τίς εἶχε

«δανείσει» —κι ἀγύριστες, ὅπως δά γίνεται συχνά μέ τά βιβλία πού... δανείζονται! Ἡ ἄλλη ἦτανε «Τό πρῶτο πεντάχρονο» μέ ξώφυλλο τό Στάλιν, τό ἴδιο κατακόκκινο. Καί τίς δυό τίς εἶχα διαβάσει... τότε! Αὐτό τό θυμόμουνα. Ἀλλά ἀπ' τό περιεχόμενό τους γρύ δέ θυμόμουνα. Προφανῶς στόν ἴδιο βαθμό καί θά εἶχα... ἀφομοιώσει!

Πῆρα καί τό «ὁ Λένιν καί ὁ πόλεμος».* Κι ἔπεσα πρῶτα στήν «προλεταριακή ἐπανάσταση». Νυχτώθηκα, ἄναψα λαμπογυάλι.

Διάβασα μιά - δυό παραγράφους, πισωγυρνοῦσα, ξαναδιάβαζα. Πρώτη «γεύση» ἀπό τοῦτο ἐδῶ τό διάβασμα: ντροπή μου πόσο ξώπετσα εἶχα ἁπλῶς περάσει τό ἴδιο αὐτό κείμενο ἕνα χρόνο καί κάτι πρίν! «Ξύλο πού μᾶς χρειάζεται! Καί μέ τί μάνικα! Γιατί νά μή βγάλω πέρσι σημειώσεις;» Δεύτερη ἐντύπωση: Ἀπόρεσα τώρα πού, ζωγρισμένος ἀπ' τήν ἀνάγκη, μελετοῦσα πιά τό ἔργο, ἀναζητώντας ἀπάντηση, φῶς γιά ἐγκαταστημένο, συγκεκριμένο, στό μυαλό μου πρόβλημα, ἀποροῦσα καί θάμαζα πόσο πολλά μπορεῖς νά βρεῖς στό Λένιν. Καί μήν τό πάρεις ἐτοῦτο παχιά ἀπό μέρους μου κουβέντα. Ἄλλωστε, δέν ἀνακαλύφτω τήν Ἀμερική. Πολλά, λοιπόν. Καί σταράτα, πραχτικά, ἐφαρμόσιμα, μέ σφυγμό καί μαχητικά —«ἔτσι σέ θέλω, ντέ! Τό ταυρί ἀπ' τά κέρατα καί τό διάβολο ἀπ' τήν οὐρά, κάτι ξέραν, πού τό εἶπαν! Ἀπ' τή διαολονουρά του καί σοῦ τόν κάνει τ' ἀλατιοῦ! —ἀμέ; Ἐδῶ σ' ἔχω... κύριε πρόβλημα! Σ' ἔβαλα στό χέρι μιά φορά; —θά σ' ἀργάσω σάν ἀλ' ποτόμαρο, νά μέ θυμᾶσαι, τί σοῦ πέρασε;

> «Κάθε πόλεμος εἶναι χρήση βίας πάνω στά ἔθνη, αὐτό ὅμως δέν ἐμποδίζει τούς σοσιαλιστές νά εἶναι ὑπέρ τοῦ ἐπαναστατικοῦ πολέμου. Ποιός εἶναι ὁ ταξικός χαραχτήρας τοῦ πολέμου —νά ποιό εἶναι τό βασικό ζήτημα, πού μπαίνει σέ κάθε σοσιαλιστή, (ἄν δέν εἶναι ἀποστάτης).

—Χωριό πού φαίνεται, κολαοῦζο δέ θέλει! Ὁρίστε, κουτεντέ μου, τό «βασικό» γιά κάθε κομμουνιστή. Νά μοῦ ζήσεις!...

Συνεπούμενα, ὅπως θά ἔγραφε κι ὁ προπολεμικός «Ριζοσπάστης» μας, «ἔ, ἔχεις ἀντίρρηση;» «Ὑπέρ τοῦ ἐπαναστατικοῦ πολέμου» —δούλα! Ἐκεῖνος πού ἔκαμε ἐπανάσταση, ἀρχιμάστορας τῶν ἀρχιμαστόρων καί Δάσκαλός της καί ξέρει «τί ἐστί βερύκοκο» καλύτερ' ἀπό κάθε ἄλλονε, τό λέει ἐδῶ, νά πιό κάτω, πώς ἡ τακτική νά ὑπολογίζεις σέ μιά εὐρωπαϊκή ἐπανάσταση σέ λίγο —πολύ σύντομα, ὄχι, ὅμως, καί καθορισμένα χρονικά ὅρια,

* Ὁ τίτλος μπορεῖ νά ἦτανε: «Ὁ Λένιν γιά τόν πόλεμο».

«είναι *υποχρεωτική* γιά κάθε μαρξιστή, γιά κάθε έπαναστάτη, προλετάριο καί διεθνιστή. Είναι *υποχρεωτική* γιατί μόνο αύτή υπολογίζει μαρξιστικά σωστά τήν άντικειμενική κατάσταση πού γεννά ό πόλεμος σ' όλες τίς εύρωπαϊκές χώρες...».

—Κι έμεΐς, ή Ελλάδα, Ευρώπη δέν είμαστε; Είμαστε καί παραείμαστε, κι άς μας άποκαλοΰνε στά Σίτυ άπλώς —καί μόνο — «βαλκάνιους».

«...πολύ πρίν άπό τόν πόλεμο δλοι οί μαρξιστές, δλοι οί σοσιαλιστές ήταν σύμφωνοι δτι ό εύρωπαϊκός πόλεμος θά δημιουργήσει έπαναστατική κατάσταση».
«...ή πείνα καί οί καταστροφές πού γέννησε παντοΰ ό πόλεμος, δείχνουν δτι πάρχει έπαναστατική κατάσταση...».
«Όταν ό Κάουτσκι ήταν άκόμα μαρξιστής, λ.χ., τό 1909, δταν έγραφε τό «Δρόμο γιά τήν έξουσία», ύπεράσπιζε ίσα-ίσα τήν ιδέα δτι ό πόλεμος κάνει τήν έπανάσταση άναπόφευκτη...».
«Ή διακήρυξη τής Βασιλείας τό 1912 μιλάει άνοιχτά καί συγκεκριμένα γιά τήν *προλεταριακή έπανάσταση* σέ συνδυασμό άκριβώς μέ τόν ιμπεριαλιστικό πόλεμο».
«Ό μπολσεβικισμός έδειξε τό σωστό δρόμο γιά τή σωτηρία άπό τίς φρίκες τοΰ πολέμου καί τοΰ ιμπεριαλισμού, δτι ό μπολσεβικισμός κάνει γιά *πρότυπο τακτικής γιά όλους*».

Πιό ξεκάθαρο, ζήτημα είναι άν θά μπόραγε νά γίνει. Πρότυπο τακτικής γιά δλους! Καί ή ύπογράμμιση τοΰ ίδιου τοΰ Λένιν.

Κοσκίνισέ το δσο θέλεις, ένα σοΰ βγαίνει: —Πόλεμο θέλατε, κύριοι μπουρζουάδες καί ίμπεριαλιστάδες; Πάρτε, τώρα *έπανάσταση προλεταριακή!* ίδού καί τό *πρότυπο τακτικής γιά δλους* μας. Άρα καί γιά μάς τούς Έλληνες. Θέλεις τό «πηλίκον», θέλεις το «γινόμενον», ό λογαριασμός στρογγυλός καί τό δπερ έδει δεΐξαι, τό «ίσον», τό *αύτό: κάνουμε καί έπανάσταση!* Κι άν αύτό, χριστιανέ μου, ίσχυε στόν πρώτο παγκόσμιο πόλεμο μιά φορά, δέν είναι σήμερα, στό δεύτερο, μέ μιά ολόκληρη Σοβιετική Ένωση έν δυνάμει καί μέ πλήθος κομμουνιστικά κόμματα έν δράσει. δέκα, εκατό, χίλιες φορές άλήθεια; Ζήτωσαν!

Ύστερα άπ' τό δεΐπνο ρίχτηκα στή μπροσούρα «Ό Λένιν καί ό πόλεμος» —νομίζω έκδοση τοΰ «Λαϊκοΰ Βιβλιοπωλείου»— πού περιεΐχε άπάνθισμα γνωμών τοΰ Λένιν γιά τό θέμα τοΰ πολέμου, άκριβέστερα τών πολέμων. Πολύ ένδιαφέροντα πράγματα κι άναφορικά μ' δ,τι έψαχνα. Άν, δηλαδή, κάνοντας έθνικοαπελευθερωτικό πόλεμο, πραγματοποιοΰμε ταυτόχρονα καί τήν έπανάσταση, πού προδιαγράφει ή Έκτη τοΰ 1934.

Ὁ Λένιν ἀπόδινε μεγάλη σημασία στόν Κλάουζεβιτς, πράγμα πού μᾶς τό εἶχε ἐπισημάνει ἀπό τόν περασμένο Μάη ἡ ΚΟΜΕΠ σέ ἄρθρο της μέ τίτλο «ὁ Λένιν γιά τόν Κλάουζεβιτς» κι ἔλεγε πώς «ὁ Λένιν τό κέντρο τῆς προσοχῆς του τό στήριζε στή διδασκαλία τοῦ Κλάουζεβιτς γιά τή σχέση πολέμου καί πολιτικῆς, στή διαλεχτική του ἀντίληψη γιά τόν πόλεμο σάν κοινωνικό φαινόμενο.*

Ἄς δοῦμε καί μόνοι μας. Δέν ἔχω τώρα τήν ἴδιανε μπροσούρα «ὁ Λένιν καί ὁ πόλεμος» στή διάθεσή μου, γιαυτό, κι ὀφείλω ἀπ' ἄλλες ἐκδόσεις νά πάρω τά τσιτάτα, π' ἀναγκαιοῦνε —ὑπάρχει ἀντίρρηση;

> «Ἐμεῖς, οἱ μαρξιστές, δέ συγκαταλεγόμαστε ἀνάμεσα στούς ἀπόλυτους ἀντίπαλους κάθε πολέμου. Ἐμεῖς λέμε: σκοπός μας εἶναι νά πετύχουμε τό σοσιαλιστικό κοινωνικό σύστημα, πού, ἐξαλείφοντας τή διαίρεση τῆς ἀνθρωπότητας σέ τάξεις, ἐξαλείφοντας κάθε ἐκμετάλλευση ἀνθρώπου ἀπό ἄνθρωπο καί ἔθνους ἀπό ἔθνος, θά ἐξαλείψει ἀναπόφευχτα κάθε δυνατότητα πολέμου γενικά. Ἀλλά στόν πόλεμο γι' αὐτό τό σοσιαλιστικό κοινωνικό σύστημα θά συναντήσουμε ἀναπόφευχτα τέτοιες συνθῆκες, πού ἡ ταξική πάλη μέσα σέ κάθε ἔθνος χωριστά μπορεῖ νά προσκρούσει στόν πόλεμο ἀνάμεσα στά διάφορα ἔθνη, πού τόν γεννᾶ πάλι αὐτή ἡ ἴδια ἡ ταξική πάλη, καί γιαυτό δέν μποροῦμε ν' ἀρνηθοῦμε τή δυνατότητα ἐπαναστατικῶν πολέμων......Ὑπάρχουν πόλεμοι καί πόλεμοι. Πρέπει νά ξεκαθαρίσουμε ἀπό ποιές ἱστορικές συνθῆκες πρόκυψε ὁ δοσμένος πόλεμος, ποιές τάξεις τόν διεξαγάγουν καί γιά ποιό σκοπό... Νά γιατί νομίζω, μιά καί βάλατε σάν θέμα σας τό ζήτημα τῆς σχέσης τοῦ πολέμου μέ τήν ἐπανάσταση, πώς πρέπει νά σταθῶ λεπτομερειακά σ' αὐτήν τήν πλευρά τοῦ ζητήματος.» **

—Νά σταθεῖς λέει!... Πάνω στήν ὥρα κι ὅ,τι μᾶς χρειάζεται! Καί λιανά - λιανά, μήπως καί παίρναμε φωτιά κι ἐμεῖς τά μουσκεμένα σπίρτα!....

«Εἶναι γνωστό τό ἀπόφθεγμα ἑνός ἀπό τούς πιό διάσημους συγγραφεῖς τῆς φιλοσοφίας τῶν πολέμων καί τῆς ἱστορίας τῶν πολέμων —τοῦ Κλάουζεβιτς, πού λέγει: «Ὁ πόλεμος εἶναι συνέχιση τῆς πολιτικῆς μέ ἄλλα μέσα.»... Ὁ συγγραφέας αὐτός....ἀγωνίζονταν ἐδῶ καί 80 περίπου χρόνια

* «Κομμουνιστική Ἐπιθεώρηση», ἀριθμ. 1, Μάης 1942, σ. 28-29.

** Β. Ι. Λένιν: «Πόλεμος καί ἐπανάσταση», διάλεξη στίς 14-27 Μάη 1917. Ἁπ., τ. 24, σ. 394-418, ἑλλ. ἐκδ. ΚΕ τοῦ ΚΚΕ.

> ἐνάντια στή μικροαστική καί ἀνόητη πρόληψη ὅτι εἶναι τάχα δυνατό νά ξεχωρίσουμε τόν πόλεμο ἀπό τήν πολιτική τῶν ἀντίστοιχων κυβερνήσεων, τῶν ἀντίστοιχων τάξεων... Ὁ πόλεμος εἶναι συνέχιση τῆς πολιτικῆς μέ ἄλλα μέσα. Κάθε πόλεμος συνδέεται ἀδιάρρηχτα μέ κεῖνο, τό πολιτικό καθεστώς ἀπό τό ὁποῖο πηγάζει. Τήν ἴδια πολιτική, πού ἕνα ὁρισμένο κράτος, *μιά δοσμένη τάξη στά πλαίσια αὐτοῦ τοῦ κράτους ἐφάρμοζε* σέ μιά μακρόχρονη περίοδο πρίν ἀπό τόν πόλεμο, *ἡ ἴδια αὐτή τάξη τή συνεχίζει ἀναπόφευχτα καί ἀναπότρεπτα καί στή διάρκεια τοῦ πολέμου, ἀλλάζοντας μόνο μορφή δράσης*.» (ὑπογρ. δ. μ.).

Νά, λοιπόν, πού ἐδῶ «ἐμπίπτει», ἀπό ταξική ἄποψη, κι ἡ περίπτωσή μας —ἤ ὄχι;

Γιά ποιό τάχα λόγο καί ἡ ἐργατική τάξη τῆς Ἑλλάδας, τό κόμμα της καί οἱ σύμμαχοί τους δέ θά συνεχίσουνε «καί στή διάρκεια τοῦ πολέμου», «ἀλλάζοντας μόνο μορφή δράσης», τήν *πολιτική* πού ἐφαρμόζανε «σέ μιά μακρόχρονη περίοδο πρίν ἀπό τόν πόλεμο» —ἀπό τό 1934;

> «Δεκάδες ἑκατομμύρια ἄνθρωποι βρίσκονται ἄμεσα μπροστά στό χαμό, καί δέ θά σκεφτοῦμε ἐδῶ τήν περιφρούρηση τῶν συμφερόντων τῶν κεφαλαιοκρατῶν. Ἡ διέξοδος βρίσκεται μόνο στό πέρασμα ὅλης τῆς ἐξουσίας στά χέρια τῶν Σοβιέτ τῶν ἐργατῶν, στρατιωτῶν καί ἀγροτῶν, πού ἀντιπροσωπεύουν τήν πλειοψηφία τοῦ λαοῦ. Πιθανόν ἐδῶ νά γίνουν λάθη. Κανένας δέν ἰσχυρίζεται ὅτι μιά τέτοια δύσκολη δουλειά εἶναι δυνατό νά ὀργανωθεῖ μεμιᾶς».*

Βέβαια, τά ἀμέσως παραπάνω τοῦ Λένιν ἀφοροῦνε μιά συγκεκριμένη κατάσταση σέ ἄλλη χώρα καί σ' ἄλλο χρόνο. Ἀλλά δέν τούς βρίσκεις, ἀναγνώστη, μιάν ἀντιστοιχία πρός τήν κατάσταση π' ἀντιμετωπίζουμε κι ἐμεῖς τούτη τή στιγμή, ἀπό τόν Ὀχτώβρη τοῦ 42, στόν τόπο μας; Νά παρουσιάζουνε ἐνδιαφέρον καί γιά μᾶς;

Φυσικά ἐξαρτᾶται ἀπό ποιά ταξική σκοπιά βλέπεις τό πράγμα. Κι ἄλληνε, ἀπό τήν ταξική ἔξω, δέν μπορῶ νά νοήσω. Ἐν πάση περιπτώσει, ἐμεῖς οἱ κομμουνιστές θά ἤμαστανε ἀνάξιοι τοῦ ὀνόματος, ἄν ἐγκαταλείπαμε τήν ταξική σκοπιά.

Μέ τό δίκιο σου μπορεῖς νά μέ ρωτήσεις: —«Καί δέ μοῦ λές

* Ἄλλωστε, τό 1944, τό Δεκέμβρη, ὁ Τσῶρτσιλ θά μᾶς δώσει γερό «μάθημα» τῆς ταξικῆς σκοπιᾶς. Καί μιάν ἀκόμα ἐπιβεβαίωση τῆς λενινιστικῆς διδασκαλίας ὅτι οἱ τάξεις συνεχίζουνε τήν πολιτική τους καί στή διάρκεια τοῦ πολέμου.

ή χάρη σου, κι ή «γραμμή» σας γιά Συνταχτική Συνέλευση ήτανε ή ταξική σας, ή μαρξιστική - λενιστική, σκοπιά σας; —μή μοῦ πεῖς!»

Σύμφωνοι! Ἐγώ λέω, ἤτανε ἡ στραβομάρα κι ὁ κακός μας ὁ καιρός! Κι ἐπιπλέον, ἄλλη μιά φορά, ἄν θές νά ξέρεις, ἀναρωτιέμαι: οἱ σύντροφοί μας τῆς τοτινῆς μας καθοδήγησης δέν εἴχανε μήτε μιά φορά διαβάσει ἀκριβῶς τοῦτο δά, τό παρακάτω, ἀποσπασματάκι ἀπό τό ἔργο τοῦ Λένιν «Ἡ προλεταριακή ἐπανάσταση καί ὁ ἀποστάτης Κάουτσκι»; Κάνει μπάμ καί γιά τόν ἀρχάριο, νά πάρ' ἡ ὀργή! Ἰδού:

> «Τά συμφέροντα τῆς ἐπανάστασης στέκονται πιό πάνω ἀπό τά τυπικά δικαιώματα τῆς Συνταχτικῆς Συνέλευσης. Ἡ τυπική δημοκρατική ἄποψη εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἄποψη τῆς ἀστικῆς δημοκρατίας, πού δέν ἀναγνωρίζει ὅτι τό συμφέρον τοῦ προλεταριακοῦ ἀγώνα στέκεται ψηλότερα.»

Ἔτσι, ὅπως εἶδες, φίλε μου ἀναγνώστη, μ' αὐτό τό «μηχανισμό» κι ἀλληλευχία σκέψεων κι ἀπόψεων, μέ τήν πραχτική τους διαδικασία, πού σοῦ περίγραψα τόσο κουραστικά, ἔχοντας στή διάθεσή μου καί τά ντοκουμέντα, ἀπ' τά ὁποῖα σοῦ τσιτάρισα, κατάληξα ὅτ' ἔλυσα, τουλάχιστο ἐννοιακά, τό πρόβλημα —*πᾶμε καί γιά τήν ἐξουσία* σάν Κομμουνιστικό Κόμμα τῆς Ἑλλάδας. Κι ὄχι μόνο, καί ξεκρέμαστα νά λευτερώσουμε τήν πατρίδα καί τότε ν' ἀρχίσουμε τήν ταξική μας ἐπιδίωξη. Ἔνιωσα μάλιστα ξέχωρη ἱκανοποίηση καί αἴσθημα σιγουριᾶς, βρίσκοντας στό Λένιν τήν κατηγορηματική βεβαίωση, ὅτι «οἱ ἐξοπλισμένοι ἐργάτες ἦταν τό ἔμβρυο τοῦ *νέου* στρατοῦ, ὁ ὀργανωμένος πυρήνας τοῦ νέου κοινωνικοῦ καθεστῶτος»* —ἄρα καί τό ἀντάρτικο τό ἴδιο στίς δικές μας συνθῆκες.

Τά ἐρωτήματά μου, πού διατυπωθήκανε στήν ἀρχή αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου γιά τήν ἀποστολή τοῦ ἀντάρτικου, δέν ἀφορούσανε, βέβαια, τήν πλευρά τοῦ «καθαροῦ» ἐθνικοαπελευθερωτικοῦ ἀγώνα. Κι ἄν ἤμουνα ἀκόμα τόσο χοντροκέφαλος καί μπουμπούνας πάνω σ' αὐτό, ὁ λόγος τοῦ Ἄρη στό χωριό μου ὑπῆρξε καθαρός, σαφής. Αὐτά ἀναγόταvε στήν ταξική *ἀποστολή* του. Τώρα πείστηκα καί γι' αὐτό. Καί κάτι παραπάνω: ἀναγάλλιασα διαβάζοντας στόν Λένιν τήν κρίση τοῦ Ἔνγκελς γιά τήν Κομμούνα, πρώτη φορά μου:

> «Μιά ἐπανάσταση εἶναι ἀσφαλῶς τό αὐθεντικότερο πράγμα πού ὑπάρχει. Ἡ ἐπανάσταση εἶναι μιά πράξη βίας μέ τήν ὁποία ἕνα μέρος τοῦ πληθυσμοῦ ἐπιβάλλει τή θέλησή

* ὅ.π., «Ἡ προλεταριακή ἐπανάσταση» κτλ.

του στό ἄλλο μέρος μέ τουφέκια, μέ λόγχες καί μέ κανόνια, δηλαδή μέ πολύ αὐταρχικά μέσα. Καί τό κόμμα πού νίκησε πρέπει νά κρατήσει τήν κυριαρχία του μέ τόν τρόμο πού ἐμπνέουν στούς ἀντιδραστικούς τά ὅπλα του. Θά κρατοῦσε ποτέ ἡ Παρισινή Κομμούνα ἔστω καί μιά μέρα, ἄν δέν εἶχε χρησιμοποιήσει ἐνάντια στήν ἀστική τάξη αὐτό τό κύρος τοῦ ὁπλισμένου λαοῦ; Ἀντίθετα, δέ θά πρέπει νά τήν κατηγορήσουμε γιά τό ὅτι χρησιμοποίησε πολύ λίγο αὐτό τό κύρος;»

Εἰπωμένα ἀπό τόν Ἔνγκελς αὐτά ἀπό τόσονε καιρό, πού νά μήν ἐπιτρέπεται στήν τοτινή μου ἀφέλεια οὔτε ἡ ἐλάχιστη ὀλιγοπιστία καί κακοβάλσιμο στό νοῦ, πώς ἡ ἡγεσία μας ἐκεῖ κάτω στήν Ἀθήνα δέν τά ξέρει ἀπόξω κι ἀνακατωτά, νεράκι! Καί συνεπῶς κατά κεῖ μᾶς πάει —στό «αὐθεντικότερο πράγμα πού ὑπάρχει», στήν πλήρη χρησιμοποίηση τοῦ κύρους τοῦ ὁπλισμένου λαοῦ. Καί τό χρέος ἐμᾶς τῶν ἄλλων, τῶν καθοδηγουμένων, εἶναι νά μήν καταληφτοῦμε μωρές παρθένες τῆς Παραβολῆς— ἐσύ τί λές ἀναγνώστη;

Ἀλλά φτάνοντας σ' αὐτό τό συμπέρασμα, ἀναφορικά μέ τήν ἐπανάσταση στή δοσμένη στιγμή καί τήν κατάληψη τῆς ἐξουσίας, τό πράγμα ἔμοιαζε κομμάτι σά λύση ἀλγεβρικῆς ἐξίσωσης, ὅπου στή θέση τῶν «α», «β» καί «ψ», «χ» ἔπρεπε νά βάλεις ἀπόλυτους ἀριθμούς, συγκεκριμένα *μεγέθη*, ἀλλιῶς ἡ λύση σου μένει ἀφηρημένη, θεωρητική, δίχως πραχτικό ἀποτέλεσμα. Καί ποιά τά συγκεκριμένα σου ἐδῶ μεγέθη; Βέβαια, τά στοιχεῖα μιᾶς νέας κατάστασης, πού ὁλοφάνερα διαμορφώνεται μπρός στά μάτια σου. Τό πραχτικό σου πρόβλημα: πῶς θά πραγματώσεις στά δεδομένα της τή σύλληψη, πού νομίζεις ὅτι ὀρθά πέτυχες. Καί νά σου το πάλι σοῦ ξεφυτρώνει φασούλι! Κι ὡς δά ξέρεις καί ξέρω οἱ φασουλοδίαιτοι Ρωμιοί, κάθε φασούλι ἔχει δυό λόπια μέσα στό λοβί του. Τ' ἄνοιξες; —νάτα στήν παλάμη σου τά *δυό* τοῦ προβλήματος ἐξουσία.

Τό *ἕνα*: περιεχόμενο καί μορφές, ὅπως γενικολογώντας, συνηθίζουμε νά λέμε. Ἀλλ' ἐδῶ τό λόπι ξεφεύγει ἀπ' τά χέρια σου —τό ὅλο θέμα ἀνάγεται στήν ἁρμοδιότητα τοῦ Κέντρου —τουτέστιν τῆς ΚΕ τοῦ κόμματός σου— νά τ' ἀντιμετωπίσει πανελλαδικά, καθολικά. Ἐσύ, «κάνε τή ρόκα σου», συνεπῶς. Ἡ ἄποψη γιά τήν τέτοια, «ἁρμοδίως», μετάθεση τοῦ προβλήματος «ὀρθόδοξη». Ἐκεῖ, ἐννοῶ στήν ΚΕ, συμπυκνώνεται κι ἐκφράζεται —ἐξυπακούεται— ὄχι μόνον ἡ θέληση τοῦ συνόλου τῶν ὀργανώσεων καί τῶν μελῶν τοῦ κόμματος, ἀλλά —καί προπαντός— ἡ συλλογική σοφία τους. Κι ἔτσι, μέ τήν ἄποψη αὐτή, ἐσένα δέ σ' απο-

μένει παρά τό «κομματικό καθήκον» νά περιγράψεις τό πρόβλημα πού σοῦ ξεφύτρωσε, νά προτείνεις, ἄν ἔχεις, λύσεις. Καί νά περιμένεις μασημένο τό παξιμάδι. Αὐτό παραδοσιακή ἀντίληψη καί πάγια «διαπαιδαγώγηση». Μά, ὡς εἶδες, τήν ἀντίληψη δέν τήνε συμμεριζόμουνα. Καί πολύ περισσότερο πού ἡ περίστασή σου τούτη τή στιγμή σοῦ εἶναι «ἀνώμαλα ρήματα», οἱ κανόνες μάταιη ἀποστήθιση! Καί παπαγαλισμός, πού μόνο ἀπό τή στριμούρα καί τίς σφίξεις, ὅπου σέ βάλανε τά πράγματα, δέ σέ βγάζει!

Τό ἄλλο: Ἐδῶ ἐμεῖς δώσαμε μιά ψαλλιδιά καί χράπ κόψαμε καί πετάξαμε κομμάτι ἀπ' τό παλιωμένο παντελόνι τοῦ «ἀστικοῦ κράτους», πού στή δοσμένη ἱστορική περίοδο στή χώρα μας ἔχει καταντήσει κάτι πολύ πιό χειρότερο. Ὅμως, μέσα σέ τοῦτο τό παλιόρουχο βρίσκονται καί τά δικά μας λαϊκά προβλήματα τοῦ πληθυσμοῦ Κτημενίων καί Δολόπων. Μέσα στό παλιοπαντέλονο περπατούσανε, κουτσά-στραβά, προβλήματα πού ἡ θεραπεία τους προϋποθέτει μιά στοιχειώδη μορφή κρατικῆς ὑπόστασης. Ἀνοίξαμε μιά τρύπα, δέ θά χωθοῦνε ἀπ' ἐκεῖ οἱ ἀγέρηδες στοιχειακά, δέ θά περάσουνε τά κρύα; Φροντίδα νοικοκύρη θά ἤτανε νά βάλει ὁπωσδήποτε κάποιο μπάλωμα στήν τρύπα, στό κενό, ὥσπου ν' ἀλλαχτεῖ τό κουρελοπαντέλονο ὅλο μέ καινούριο.

Κι' γιά νά φύγουμε ἀπ' τίς παραβολές: τό ἄλλο λόπι ἤτανε ἡ νέα κατάσταση πού πρόκυψε στό χῶρο τῆς ὀργάνωσής μας ὕστερ' ἀπ' τήν κατάλυση τῶν παλιῶν κρατικῶν ἀρχῶν ἀπό τόν ΕΛΑΣ, κατάσταση πού ἡ θεραπεία της δέ σήκωνε ἀναβολές, «καρτέρει» καί «...Μάη μου νά φᾶς τριφύλλι». Ἔστω καί μιά προσωρινή, «ἐμβαλωματική», ὅπως λένε, λύση *ἐξουσίας*, τήν ὑπαγορεύανε τά ἴδια τά πράγματα, τήν προβάλανε ἐπιταγή τους. Εἰδάλλως ρεύαμε, μᾶς ἔπαιρνε τό ποτάμι μιᾶς ἀσύνταχτης ζωῆς —χειρότερο δέν ὑπῆρχε! Ἀνάγκη τό λοιπόν νά δοκιμάσουμε στό δόντι μας τοῦτο τό λόπι.

Ἔβαλα νά τό σπάσω, μοῦ 'γινε στά τρία! Ὅσο καί οἱ ἐνυπάρχοντες στό χῶρο μου παράγοντες, πού, κατά τόν ἕνα ἤ ἄλλο τρόπο, εἴχανε προσόντα, ἤ δικαιώματα, ἄν θές, ν' ἀσκήσουνε λειτουργίες ἐξουσίες, ἀλλά μέ τήν ἔννοια πιά τῆς ἐπαναστατικῆς —αὐτό τό ξεκαθαρίσαμε, δέν εἶν' ἔτσι;

* * *

Στή Γιούρα ἔγραφα καί τοῦτα δῶ σχετικά μέ τό κενό ἀπό ἄποψη ὁποιασδήποτε ὑπεύθυνης ἀρχῆς, πού δημιουργήθηκε στό χῶρο τῆς κομματικῆς καί λαϊκῆς ἁρμοδιότητάς μου, καί τήν ἀνάγκη νά πληρωθεῖ:

«Τό «κενό» δέν μποροῦσε ν' ἀποτελέσει κατάσταση. Ἡ ζωή ἀρνεῖται τό *τίποτα*. Καί βάζει κι ἀπό μόνη της τό *νέο* στή θέση τοῦ παλιοῦ κι ἄν ἀκόμα ἡ ὀργανωμένη θέληση δέ συμβάλλει ἤ σταθεῖ ἀνήμπορη νά παίξει τό ρόλο της στήν ἔγκαιρη καί συνειδητή σύλληψη καί πραγμάτωση τῆς μορφῆς τοῦ νέου.

Ὁ ὑποκειμενικός παράγοντας* χρέος ἔχει, μέ τήν ἐν ἐπιγνώσει ἐπενέργειά του πάνω στά *πράγματα* τοῦ περίγυρου τῆς εὐθύνης του, νά βάλει στή δική του κατεύθυνση, μά πού ἡ ζωή νά ἐπιτρέπει ν' ἀκολουθεῖ, τίς μορφές τοῦ νέου περιεχομένου, πού καλεῖ στήν ὕπαρξη ἡ νομοτέλεια τῆς ζωῆς. Καί τέτοιες μορφές, πού ν' ἀποφασίζουνε τήν ἀνάπτυξη αὐτοῦ τοῦ περιεχομένου πρός τόν προγραμματισμένο, μ' ἐπιστημονική γνώση, ἀπ' τόν ὑποκειμενικό παράγοντα σκοπό.

Στή βάση αὐτή πρόκυψε τό ἐρώτημα:

—Ποιός θ' ἀσκήσει τήν νέα ἐξουσία καί μέ ποιά μορφή στή συγκεκριμένη περίπτωσή μας καί μέ δοσμένο συγκροτημένους παράγοντες στό χῶρο τήν Ὀργάνωση, τό Ἀντάρτικο καί τά Κοινοτικά Συμβούλια.

Στήν πρώτη - πρώτη γραμμή ἡ ἀνάγκη ἔβαζε —καί μέ τό στοιχεῖο τοῦ ἐπείγοντος— τό πρόβλημα μιᾶς, κάποιας, διοικητικῆς ἀρχῆς. Καί συνακόλουθα καί μιᾶς δικαστικῆς ἐξουσίας.

Ἐδῶ ζούσανε ἄνθρωποι, δέ ζούσανε; Πού σημαίνει, πώς κι ἀνάγκες εἴχανε γιά θεραπεία, καί διαφορές γιά ξεδιάλυμα. Πῶς νά τό κάνεις;

Γιά νά ἐγκαθιδρυθοῦνε κι ἀσκηθοῦνε ἐξουσίες, νά ὑπάρξουνε, χρειάζονται, πρῶτον: κάποιος «κανόνας» τους, καί δεύτερον, μιά ἱκανή δύναμη ἐπιβολῆς τους ἀπό κάθε ἄποψη.

Κι ἄν ἀκόμα πρόκειται γιά τό *ἔθιμο*, πού τοῦ ἀναγνωρίζεται ἰσοδυναμία μέ τό γραφτό νόμο, ἤ τήν παράδοση καί τίς συνήθειες, πάντα γιά κανόνα, γιά μέτρο, γιά ἕνα εἶδος «νόμου» πρόκειται. Κοινός νοῦς, ὅτι στή σύγχρονη ζωή δέ φτάνει γιά τή ρύθμιση τῶν παντοειδῶν σχέσεων ὁ «ἄγραφος νόμος». Καί πολύ περισσότερο ἀπαιτεῖται διατυπωμένος βασικός κανόνας, ὅταν εἶναι νά προσδιοριστοῦνε νέα πλαίσια, νέες μορφές, γιά τίς νέες σχέσεις στό δημόσιο βίο, γιά νέα ζωή. Ἔχω λάθος, μήπως;

---

* Ἐδῶ νοεῖται —ἐκ τῆς σειρᾶς τοῦ λόγου— ἡ Ὀργάνωση Κτημενίων καί Δολόπων.

Ἡ χάραξη, ἡ τοποθέτηση αὐτῶν τῶν πλαισίων, ἡ θέσπιση τοῦ νέου νόμου —ὅπως, ἄλλωστε, κι ὁπουδήποτε— δέν προϋποθέτει τό *ὄργανο*, τό σῶμα, ἤ, ἔστω, τό νομοθέτη, πού θά τό κάνει; Ἀσφαλῶς!

Ἔτσι, ἡ ὅλη κατάσταση πού εἶχε διαμορφωθεῖ σέ τοῦτο τό μικρό χῶρο, ἔδαζε, σέ σμικρογραφία τῆς σμικρογραφίας, ἄν θές, ζήτημα καί τῶν τριῶν ἐξουσιῶν: Νομοθετικῆς, Ἐκτελεστικῆς, Δικαστικῆς.»

Ὅποιος κι ἄν ἤτανε τυχόν στή θέση μας, τή δική μου καί τῶν συνεργατῶν μου, σά μιάν ἀπό τίς πρῶτες σχετικές σκέψεις δέ θά 'χανε, ἴσως, ὅτι μιᾶς καί τ' ἀντάρτικο κατάλυσε τίς παλιές Ἀρχές, γιατί νά μήν εἶναι αὐτό ὁ παράγοντας, πού καί ὑποχρεωτικά καί δικαιωματικά πρέπει ν' ἀναλάβει καί τίς εὐθύνες τῆς νέας ἐξουσίας; Κι ὅταν, μάλιστα, ἔχεις σέ ἐνίσχυση μιᾶς τέτοιας σκέψης καί τήν ἄποψη τοῦ Λένιν, πώς οἱ ἐξοπλισμένοι ἐργάτες εἶναι «ὁ πυρήνας τοῦ νέου κοινωνικοῦ καθεστῶτος».

Σ' ἄλλες περιπτώσεις καί περιστάσεις, ὅταν ἕνας στρατός καταλάβαινε, ἔδαζε στόν ἔλεγχό του μιά περιοχή σέ καιρό πολέμου, ἀναλάβαινε, τουλάχιστο προσωρινά τήν εὐθύνη τῆς ἐξουσίας ἤ τό ρόλο τῆς ὑπερεξουσίας, ἀντικατασταίνοντας τή νομοθετική διαδικασία μέ τήν ἔκδοση διαταγῶν κτλ. Τό γεγονός καταστάθηκε ἱστορική παράδοση καί πεῖρα, καθιερωμένη πρακτική.

Ἀλήθεια, πρώτη σκέψη, πού ἔβαλα νά ἐξετάσω, ἤτανε, πώς, κι ἴσαμε πού τό Κέντρο ἐντολοδώσει τό πρακτέο, μιά σκιώδη ἐξουσία ὑπέρ τοῦ λαοῦ νά τήν ἀσκήσει τό ἀντάρτικο, κόδοντας, φυσικά, μέ τό μαχαίρι τίς μέθοδες Ἄρη, ὅπως αὐτές ὑλοποιηθήκανε στήν ὑπόθεση τοῦ σταριοῦ τοῦ Κλειτσοῦ.

Κι ἄρχισα νά περνῶ τή σκέψη τούτη ἀπό μιάν ὁλόκληρη ἀράδα κόσκινα —συλλογισμούς. Πρῶτο κοσκίνισμα: τά «καθαρά» θεωρητικά κριτήρια. Δέν μπορῶ νά ἰσχυριστῶ ὅτι ἔπλεα καμιά φορά στά «θεωρητικά» σάν τό ψάρι στό νερό. Ἀλλά τό κατά δύναμη! Δεύτερο: τά «πραχτικά». Κριτήρια πού διαμορφωθήκανε ἀπό τήν προσωπική μου, λιγόχρονη, ἀλλά ἔντονη καί περιεχτική, ἐμπειρία γιά τό συγκεκριμένο ἀντάρτικο καί τή δοσμένη ἐκείνη τή στιγμή σύστασή του, ἀπό τή συμπεριφορά τοῦ ἡγέτη του καί τίς ἐξετάσεις πού ἔδωκε χτές κιόλας στήν ἀντιμετώπιση προβλημάτων τοῦ χωριοῦ, ἀπό τήν τραγωδία τῆς οἰκογένειας Κόδρα, ἀπό τό ζεματιστό λάδι στή Βράχα, ἀπό τό «χαρμανιάζετε, ἅμα δέ σᾶς κλέβουν»....

Ἀπό «θεωρητική» ἄποψη, στό κοσκίνισμα τῶν λίγων σχετικῶν γνώσεών μου μοῦ ἔδγαινε ἡ πεποίθηση, ὅτι στήν περίπτωση τῆς λαϊκῆς ἐξουσίας ὁ στρατός της δέν μπορεῖ νά εἶναι περισσό-

τερο ἀπό τή δύναμη τῆς πλήρους ἐπιβολῆς της, τή δύναμη τῆς κατοχύρωσής της καί τῆς ὑπεράσπισής της.

Κι ἀπό προέλευση καί τρόπο δημιουργίας του κι ἀπό ἄποψη ἀποστολῆς τό ἀντάρτικο κι ὁ στρατός πού προσδοκοῦνε ν' ἀντρωθεῖ ἀπ' αὐτό, εἶναι κάτι ἐντελῶς διάφορο ἀπό τήν παλιά *συνήθεια* τήν ἀντίληψη, γιά στρατό.

Τό ἀντάρτικο εἶναι τό ἔνοπλο τμῆμα τοῦ ΕΑΜ, τό ὁποῖο πρέπει νά εἶναι καί ὑπεύθυνο κι ἁρμόδιο γιά τά πολιτικά θέματα. Ἄρα, τό *μέρος* δέ γίνεται νά ὑποκαταστήσει τό *ὅλο* στόν πολιτικό του ρόλο.

Ὁ κομμουνιστής ἐξάλλου δέ θά ἤτανε κομουνιστής, ἄν καί πρίν ἀπ' ὅλα δέν τόν διέκρινε ἡ ταξική θεώρηση τῶν προβλημάτων. Κι ἀπό μιά τέτοια ἐπιβεβλημένη θεώρηση, γι' αὐτόν τό ἀντάρτικο ὀφείλει νά εἶναι «ἡ σιδερένια γροθιά τῆς ἐπανάστασης». Μή δέν τό λέει μέ σαφήνεια κι ὁ Ἔνγκελς; —«καί τό κόμμα πού νίκησε πρέπει νά κρατήσει τήν κυριαρχία του μέ τόν τρόμο πού ἐμπνέουν στούς ἀντιδραστικούς τά ὅπλα του». Γιά τόν κομμουνιστή, ἡ ἐξουσία ἀποτελεῖ πολιτική εὐθύνη τοῦ κόμματός του, πού στήν τακτική του κάνει συμμαχίες.

Ὅσοναφορᾶ τό ἐξεταζόμενο πρόβλημα τῆς λαϊκῆς ἐξουσίας, τό ἀντάρτικο ἐκπληρώνει τήν ἀποστολή του δημιουργώντας καί διατηρώντας στό μέτρο τῆς δύναμής του ἐλεύθερο χῶρο γιά τήν ἐγκαθίδρυσή της, κι ἐπιβολή της, περιφρουρώντας καί κατασφαλίζοντάς την μέ τά ὅπλα του.

Ταξινομῶ καί συγκεφαλαιώνω τά ἰσχνά θεωρητικά μου: κύρια ἀποστολή τοῦ ἔνοπλου τμήματος τοῦ ΕΑΜ καί σύγχρονα καί τῆς σιδερένιας γροθιᾶς τοῦ κόμματος:

α) Ὁ *πόλεμος!* Ὁ πόλεμος ἐνάντια στόν καταχτητή γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς Ἑλλάδας, γιά «τήν ὑπεράσπιση τῆς Σοβιετικῆς Ἕνωσης»*, γιά τή συμβολή τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ στό συμμαχικό ἀγώνα. Ὁ πόλεμος ἐνάντια στό κράτος καί γιατ' εἶναι «ἕνα πανί» μέ τό σκλαβωτή μας καί ὑπηρέτης του, γενίτσαρός του,** καί γιατ' εἶναι τό «ἀστικό κράτος», πού ἔχουμε χρέος ν' ἀνατρέψουμε, πραγματώνοντας, συνάμα μέ τόν ἐθνικοαπελευθερωτικό πόλεμο καί τήν ἐπανάστασή μας. Κι ὅσο γιά τήν τελευταία, νά πού ἔ-

* Βλ. Ἕκτη Ὁλομέλεια τοῦ 1941: «Μέσα στίς σημερινές συνθῆκες τό βασικό καθῆκον τῶν Ἑλλήνων κομμουνιστῶν εἶναι ἡ ὀργάνωση τῆς πάλης τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ γιά τήν ὑπεράσπιση τῆς Σοβιετικῆς Ἕνωσης καί τήν ἀ π ο τ ί ν α ξ η τ ο ῦ ξ ε ν ι κ ο ῦ φ α σ ι σ τ ι κ ο ῦ ζ υ γ ο ῦ. Τό ΚΚΕ καλεῖ ....., σ' ἕνα ἐ θ ν ι κ ό μ έ τ ω π ο τ ῆ ς ἀ π ε λ ε υ θ έ ρ ω σ η ς.....γ) Γιά τήν καθημερινή ὑποστήριξη καί ὑπεράσπιση τῆς Σοβιετικῆς Ἕνωσης.»

** Βλ. Ἕκτη τοῦ 1941, σημεῖο 7. «6) Γιά τήν ἀνατροπή τῆς κυβέρνησης-ὀργανέτο τους» (τῶν καταχτητῶν).

χω βγάλει ἐδῶ στίς σημειώσεις μου ἀπό τήν ἐργασία τοῦ Λένιν «Ἡ προλεταριακή ἐπανάσταση καί ὁ ἀποστάτης Καούτσκι» καί τοῦτο δά τό τσιτάτο, λαγαρό, λαγαρότατο:

> «Ἡ προλεταριακή ἐπανάσταση δέν μπορεῖ νά γίνει χωρίς τή βίαιη συντριβή τῆς ἀστικῆς κρατικῆς μηχανῆς καί τήν *ἀντικατάστασή της μέ νέα*, πού, ὅπως λέει ὁ Ἔγγκελς, «δέν εἶναι πιά κράτος μέ τήν κύρια σημασία τῆς λέξης» (ὑπογρ. δική μου).

Κι ὁ Ἄρης Βελουχιώτης καλά δέν ἄρχισε στή Φουρνά ὡς πρός τή «συντριβή»; Λενινιστικότατα! —γιά νά χρησιμοποιήσω ἔκφραση τῆς «μόδας»... ὅσο καί πολύπαθη.

β) Ἡ κατασφάλιση «μέ τουφέκια, μέ λόγχες καί μέ κανόνια, δηλαδή μέ πολύ αὐταρχικά μέσα» τῆς λαϊκῆς ἐξουσίας καί τῶν ἐπιτευγμάτων της ἔναντι τῶν ἀντιδραστικῶν.

Ἀπό πολιτική, ἅς τό ποῦμε ἔτσι, ἀντίληψη, δέν μποροῦσε ὁ ΕΛΑΣ —ἀκόμα ἀντάρτικο— στό χῶρο πού τόν ἀπάλλαξε κι ἀπ' τόν καταχτητή κι ἀπ' τό κράτος —ὀργανέτο του, ν' ἀναλάβει εὐθύνες ἐξουσίας πάνω στό λαό. Εἶναι ἀπελευθερωτής τοῦ λαοῦ τῶν περιοχῶν, πού περνοῦνε στόν ἔλεγχό του κι ὄχι στρατός ἤ δύναμη κατοχῆς τους. Ὁ ἐλεύθερος πιά λαός εἶναι ὁ μόνος ἁρμόδιος ν' ἀποφασίσει. Στό στρατό του, ἐθελοντικό καί λαϊκό, δέν ἐπιτρέπεται οὔτε σκέψη νά ὑποκαταστήσει τόν κυρίαρχο λαό στά δικαιώματά του καί τίς εὐθύνες του —ἕνα κι ἕνα κάνουνε δύο!

Βάζω, σέ συνέχεια, σέ μιά τάξη καί τά συμπεράσματα, πού μοῦ βγήκανε ἀπό τό κοσκίνισμα καί τῶν πρακτικῶν ὄψεων τοῦ προβλήματος καί τῆς νωπῆς ἐμπειρίας.

Ἀπό στρατιωτική σκοπιά: *ἀνέφικτο* γιά τό ἀντάρτικο νά γίνει ἡ «νέα κρατική μηχανή», πού ὀφείλει ν' ἀντικαταστήσει τήν «ἀστική». Κάτι παρόμοιο προϋποθέτει καθήλωσή του στό χῶρο, ὅπου θά ὑποχρεωθεῖ νά ἐκπληρώνει στοιχειώδεις κρατικές λειτουργίες, ν' ἀσκεῖ πρακτικά τήν ἐξουσία, πού σημαίνει, σύν τοῖς ἄλλοις, ἀντιμετώπιση καί λύση πεζῶν λαϊκῶν προβλημάτων. Μ' ἄλλα λόγια: *ἀντίο* ἀνταρτοπόλεμος, ἀντίο στρατιωτική ἀποστολή, γιά τήν ὁποία καί δημιουργεῖται ὁ ΕΛΑΣ*. Ἡ τακτική τοῦ ἀνταρτοπόλεμου, οἱ ἀνάγκες του, τά ἴδια τά μέτρα τοῦ ἀντίπαλου —ὅλα αὐτά ἐπιβάλλουνε στό ἀντάρτικο *διαρκή κίνηση*. Ἡ *ἐγκατάσταση*, μάλιστα μέ τή δοσμένη τούτη τή στιγμή ἀριθμητική του δύναμη καί τήν ὅλη στρατιωτική κατάσταση, ἀποκλείεται.

* Γιά τήν ἀποφυγή παρανόησης ξανατονίζω στόν ἀναγνώστη, πώς τήν ὀνομασία ΕΛΑΣ δέ θυμοῦμαι νά τήν ἄκουσα τόν Ὀχτώβρη τοῦ 1942. Τή χρησιμοποιῶ ἐδῶ γιά λόγους οἰκονομίας τῆς ἀφήγησης.

Πέρ' ἀπ' αὐτό, ἡ μικρή μας κιόλας πεῖρα, τί λέει; Ὅτι, ἀναλαβαίνοντας ὁ Ἄρης νά ξεδιαλύνει τήν ὑπόθεση τοῦ σταριοῦ, ἐξόν πού τά 'χανε θάλασσα καί λίγο-πολύ γυαλιά καρφιά, ἔχασε πόσες μέρες; Καί πόση ἐνέργεια καί ποιά, ἴσως, στρατιωτικά ἀποτελέσματα; —θά τό δοῦμε σέ λίγο, ὅταν θά μιλήσουμε γιά τό «Ὁ Ἄρης κάνει πόλεμο».

Ἄν ὁ πόλεμος εἶναι ὁ προορισμός τοῦ ἀντάρτικου, ἡ περιπλοκή του πότε στή μιά, πότε στήν ἄλλη ὑπόθεση τοῦ ἑνός ἤ τοῦ ἄλλου χωριοῦ, θά τοῦ μετάτρεπε τά τμήματά του σέ μεταβατικά ἀποσπάσματα. ἄν ὄχι ἐποχῆς Στάμ - Στάμ, ὁπωσδήποτε μιᾶς ἄχαρης καί ἀπαράδεχτης γιαυτό ἀποστολῆς.

Ἀπό πραχτική πλευρά: ἐδῶ «ἀφαιρέσεις» καί «ἀναγωγές», οὔτε πού χρειάζονται. Ζέουσα, ζεματιστή ἡ ἐμπειρία. Καί κουδουνιστή:

—ὅτι, κι ἄν ἀκόμα μπόραε νά ἐγκατασταθεῖ μόνιμα καί μιά λιγαριθμούλα, ἔστω, ὁμαδούλα ἀπό ἀντάρτες στό κάθε χωριό, ἄς εἶναι καί στό κεφαλοχώρι, μέ ἀποστολή ν' ἀσκήσει ἐξουσία, θά τά 'βρισκε, μά τόν ἅγιο Παντελεήμονα, μπαστούνια! Θά τῆς ἤτανε στήν καλύτερη ἀπό τίς περιπτώσεις, ἐξαιρετικά δύσκολο ν' ἀντιμετωπίσει προβλήματα διοίκησης καί διαχείρισης τῶν κοινῶν τοῦ χωριοῦ ἀκόμα καί μέ τά παλιά μέτρα. Κι ἀντικειμενικά δύσκολο καί ὑποκειμενικά.

Ἀντικειμενικά, ἐπειδή, ὄντας ξένος στό χωριό —κι ἀνεξάρτητα ἀπ' τήν τυχόν ἀγροτική προέλευσή του— ὁ ἀντάρτης ἀγνοοῦσε καί δέν ἔμπαινε στό πετσί (ὅσα ξέρ' ὁ νοικοχύρης, δέν τά ξέρ' ὁ μουσαφίρης) τῶν συγκεχριμένων προβλημάτων, πού, ὅσο καί νά 'ναι, ἄμοιρα ἀπό πολυμορφία, μιά κάποια πολυπλοκότητα, ἀπό λογιῶ - λογιῶν ἀλληλεξάρτηση, δέν εἶναι τα, τά κερατένια! Κι ἀποπάνου; καί σκουριασμένα ἤτανε ἀπό τό χρόνισμα! Καί κομπομπερδεμένα, ἄστα!

Καί κάτι ἄλλο, κάθε ἄλλο παρά μικρῆς σημασίας: τ' ἀντάρτικα τμήματα δέ γινότανε ν' ἀποτελέσουνε μήτε ὀργανική, μήτε ὀργανωτική ἑνότητα μέ τό α ἤ 6 χωριό, ἄν, βέβαια, οἱ ἀντάρτες θέλανε νά γίνουνε καί νά μείνουνε πολεμιστές καί νά μήν....ξεδιχτοῦνε σέ «σώγαμπροι» πολιτικά καί στρατιωτικά, ἄν ὄχι καί κυριολεχτικά.

Ἔξω ἀπό τούτη τήν ἑνότητα δέ γίνεται νά ὑπαχτοῦνε καί στόν ἔλεγχο, τό διαρκή καί ἄμεσο, τῆς κοινῆς γνώμης τοῦ χωριοῦ, ὀργανωμένης ἤ μή. Ἀνεξέλεχτοι στίς ἐνέργειές τους, θά γλιστρήσουνε ἀναπόφευχτα στήν αὐθαιρεσία, πού συνεπάγεται χίλιες μύριες βλαβερές συνέπειες. Ἡ ἔλλειψη τοῦ δημόσιου ἐλέγχου στό δημόσιο βίο ἐκτρέφει νομοτελειακά τόν ἐτσιθελισμό τοῦ ἰσχυροῦ ὡς τό δεσποτισμό. Καί ἡ ἀλήθεια αὐτή διατηρεῖ τήν ἰσχύ της ἀ-

νεξάρτητα ἀπό καθεστώς, ἀπό τό ποιά τάξη βρίσκεται στήν ἐξουσία ἤ τήν ὑφή τοῦ κόμματός της, ἀνεξάρτητα ἀπό πρόσωπα ἤ προσωπικότητες, ἀπό καλό ἤ κακό «πατερούλη». Ἡ Ἱστορία εἶναι, κατά τή γνώμη μου, ἀξιωματική πάνω σ' αὐτό. Ὅπως καί γιά τό ἀντίστροφο διδαχτική: ὅτι, δηλαδή, ὁ δημόσιος ἔλεγχος, μέ τόν τύπο του, τήν Πνύκα του κι ὅλα τ' ἄλλα σύγχρονα μέσα του, ἡ ἀγρύπνια του, ἡ παρρησία του, ἡ πολιτική τόλμη του καί τό ἀνυποχώρητο μπροστά στό κακῶς κείμενο ἤ πού πάει νά διαμορφωθεῖ, ἡ ἔγκαιρη παρέμβασή του, τό ἀδέκαστο του, τό ἀλάνθαστο τοῦ λαϊκοῦ του ἐνστίκτου κι αἰσθητήριου, τέλος ἡ *κύρωσή* του —ὅλα αὐτά φκιάχνουνε τόν καλό πολιτικό ἄντρα, ἄν, βέβαια, ἐνυπάρχει καί στόν ἴδιο μιά κάποια ζύμη.

Ὑποκειμενικά, ἐπειδή τό μεγαλύτερο, τουλάχιστο τούτη τή δοσμένη στιγμή, ποσοστό ἀνταρτῶν, εἶναι μέν «ἀξιόμαχο», ὅμως, τοῦ λείπουνε ἄλλα, ἀναγκαῖα γιά μιά τέτοια ἀποστολή, προσόντα. Πῶς νά τό κάνεις; —ἡ ἀλήθεια εἶναι ἀλήθεια καί νά τήν κουκουλώνεις, τό λιγότερο γίνεσαι καταγέλαστος μέ τό στρουθοκαμηλισμό σου. Ἐξάλλου, τό νόμισμα τοῦ ὑποκειμενικοῦ στήν περίπτωση στοιχείου ἔχει καί τήν ἄλλη ὄψη του, μάλιστα τήν πλέον οὐσιώδη. Λαϊκός στρατός τό ἀντάρτικο, στηρίζεται ἀπό κάθε πλευρά, ἀπό τό κομμάτι τό ψωμί ὥς τό ἔμψυχο δυναμικό του, στό λαό καί μόνο στό λαό. Καί *μόνον* ἀπ' αὐτόν ἀντλεῖ καί τήν ὕπαρξή του καί τή δύναμή του καί τήν προοπτική του. Τό γεγονός αὐτό, πού τυχόν παράβλεψή του θά τοῦ εἶναι θανάσιμη μέ μαθηματική ἀκρίβεια, ἐπιβάλλει νά μήν κατατρίβει καί ταλαιπωρεῖ τό κύρος του, νά μή μειώνει, νά μήν ψυχραίνει τήν παλλαϊκή, ναί τήν παλλαϊκή, ἄν εἶναι δυνατό, ἀγάπη καί τό θαυμασμό γι' αὐτούς. Ἀλλ' ἄν ἐπιχειρήσει νά ἐπωμιστεῖ τήν εὐθύνη γιά τά προβλήματα διοίκησης τοῦ χωριοῦ, γιά τίς διαφορές, τίς ἀγροζημιές καί τά ρέστα, κι ἄν στίς λύσεις πού θά ἔδινε ἐξακολουθοῦσε νά ἔχει μέτρο τό «θά τούς πετσοκόψω» καί «διχονομία», τό «ὁ καπετάνιος θά ἀποφασίσει γιά τήν τιμωρία σας», τό ἀποτέλεσμα θά εἶναι ν' απομονωθεῖ ἀπό τήν ἀγάπη καί τήν ὑποστήριξη τοῦ λαοῦ, νά μᾶς πάρει ὅλους ὁ διάβολος! Τά πρῶτα σακούλια μέ κάτι τέτοια πικραμύδγαλα καί ξινόμηλα τά ἔχουμε κιόλας κρεμάσει στό λαιμό μας.

—ὅτι, εἰδικότερα γιά τήν ἀπονομή δικαιοσύνης, ὁ ἀντάρτης τοῦ 1942 ἤτανε ἀκατάλληλος, κι ἐπιπλέον: τί εἶχε νοοτροπία ἀνταρτίστικη καί καπετανάτου, πού ὁ Ἄρης τήν ἐξώθησε κιόλας στό ἔσχατό της. Τί στήν πλειοψηφία τῶν περιπτώσεών του γενικά ἡ παίδευσή του ἤτανε χαμηλή κι οἱ γνώσεις του στό προκείμενο οὔτε στοιχειώδεις. Τί, προπαντός, ἀγνοοῦσε πρόσωπα καί πράγματα τοῦ δοσμένου χωριοῦ, τήν ψυχοσύνθεση τοῦ συγκεκριμένου χωρικοῦ, πού θά τοῦ ἐκδίκαζε τήν ὑπόθεση, τίς ἰδιοτροπί-

ες του, τά οἰκογενειακά του. τά ἐπιμέρους, ἴσως, κίνητρα, πού τόν κάμανε ἀδικητή ἤ καί μηνυτή ἄδικο. Τί δέν μποροῦσε νά συλλάβει μιά σειρά παράγοντες τοῦ χωριοῦ, πού ὁ ντόπιος τούς παίζει στά πέντε δάχτυλα, μά ὁ ξένος δέν τούς ὑποψιάζεται.

Ὁ ἀντάρτης, «τέκνο τῆς ἀνάγκης κι ὥριμο τέκνο τῆς ὀργῆς» ἀδικημένου, καταβασανισμένου καί σκλαβωμένου λαοῦ, παίρνοντας τό ντουφέκι —καί «τό φτυάρι του νερό» συνεπῶς— νιώθει τή δύναμη τοῦ ἔνοπλου, πού τούτη τή στιγμή εἶναι καί κομμάτι ἀνεξέλεγχτη, «ἀσουλούπωτη», καί δέ γίνεται νά μήν τόν κυριαρχεῖ πότε-πότε κι αἴσθημα ἐκδίκησης —ἱερό νά τό πεῖς, νά μήν τό καταδικάσεις— γιά τούς ἐχτρούς, ἐκμεταλλευτές, κλέφτες τοῦ λαοῦ του.

«*Μέσα στό νοῦ καί τήν καρδιά μου*
αἰώνων φουντώνουνε ντροπές
καί τήν παλάμη μου ἀρματώνουν
μέ φλογισμένες ἀστραπές...» *

Ἔτσι εἶναι! Μά εἶναι κι ἀλήθεια ἐξίσου, πώς ἕνα τέτοιο αἴσθημα δέ θά σύμβαλε στήν ἀπονομή δικαιοσύνης. Εἶναι ἄλλο ἡ ταξική - λαϊκή ἀντίληψη δικαιοσύνης κι ἄλλο ἡ ἐκδίκηση. Ἀνάμεσα στή Νέμεση καί τήν ἀδικία μπορεῖ, τότε, νά γίνει σύγχυση, μπέρδεμα. Ἐν πάσει περιπτώσει, τό ντουφέκι κι ἡ σπάθα τοῦ πολεμιστῆ εἶναι βαρύτερα στό χέρι, παρά ἡ εὐαίσθητη παλατζίτσα τῆς Θέμιδας.

Συμπεραίνοντας, στό τέλος τοῦ ξεσκονίσματος τοῦ θέματος, ἁναρμοδιότητα τοῦ ἀντάρτικου τουλάχιστο γιά τήν κύρια εὐθύνη τῆς νέας ἐξουσίας, παράλληλα σοῦ μένει στό χέρι ἡ ἀνάγκη νά τοῦ ἀναγνωρίσεις δικαιοδοσία σέ περιπτώσεις ὅπως τό ἔγκλημα τῆς ἐθνοπροδοσίας. Σέ κάθε στρατό σέ ὥρα πολέμου ἐκχωροῦνται ὁρισμένες δικαιοδοσίες. Στήν περίπτωση τοῦ ἀντάρτικου τοῦ ΕΑΜ ὑπάρχει τούτη ἡ ἰδιομορφία: ὄντας τό ἔνοπλο τμῆμα τοῦ ΕΑΜ, ἔχει ὀργανωμένα «μετόπισθεν» καί σειρά «ὑπηρεσιῶν» τίς ἐαμικές ὀργανώσεις. Ἀνάγκες «φρουραρχείου», στρατωνισμοῦ, ἐπιμελητείας, δικτύου συνδέσεων κι ἐπικοινωνιῶν, στρατολογίας ὥς ἕνα βαθμό, κ. ἄ., ἀντιμετωπίζονται τούτη τή στιγμή ἀπό τίς πολιτικές ὀργανώσεις. Ἔτσι, ἀπό ἐξουσίες γιά τήν ἀντιμετώπιση τέτοιων προβλημάτων, δέν ἔχει ἀνάγκη τό ἀντάρτικο.

Ἐμεῖς, πού μᾶς ἔλαχε ὁ κλῆρος ν' ἀντιμετωπίσουμε τήν ἀνάγκη τῶν πρώτων κανόνων ζωῆς μετά τήν κατάλυση τῶν παλιῶν Ἀρχῶν, ὑπαγάγαμε στήν ἁρμοδιότητα τοῦ ἀντάρτικου καί τήν ἀνθρωποκτονία, τή ληστεία καί τή ζωοκλοπή —γιά λόγους εὐνόητους.

* Κ. Βάρναλης, «Τό φῶς πού καίει» — «Ὁ ὁδηγητής».

Ἀποχλείοντας τό ἀντάρτικο ἔρχεται ἡ σειρά τοῦ ἄλλου παράγοντα, τῆς πολιτικῆς ὀργάνωσης. Μπορεῖ νά μετατραπεῖ σέ διοικητικό μηχανισμό; Νά τό δοῦμε!

Συγκροτεῖται ἀπό τά μέλη της, πού εἶναι ὁπωσδήποτε μειοψηφία στό σύνολο τῶν κατοίκων τοῦ χωριοῦ. Λογοδοσία καί ἔλεγχος εἶναι δυνατά στά πλαίσια τῆς ὀργάνωσης, πράγμα ἀρκετά διαφορετικό ἀπό τό λαϊκό δημόσιο ἔλεγχο, συστατικό ἐκ τῶν οὐκ ἄνευ τῆς ἔννοιας Λαϊκή Ἐξουσία.

Νά ἐξετάζεις τό θέμα τοῦτο σήμερα, κάθε ἄλλο παρά τό ἴδιο σημαίνει νά τό θεωρεῖς τόν Ὀχτώβρη τοῦ 1942, σέ προσδιορισμένες συνθῆκες, σέ μιά κατάσταση πού διαμορφώνεται ἀπρόσμενα κι ἀπό τή μιά στιγμή στήν ἄλλη, μέ ρυθμούς ταχύτατους, πολεμικούς, πού δέ σοῦ δίνουνε ἀνάσα, μέ τήν ἀπαίτηση πιεστική νά δώσεις λύση πρίν σέ «πάρει σβάρνα» τό ἴδιο τό πρόβλημα.

Ἂς μοῦ ἐπιτραπεῖ ἡ γνώμη, ὅτι στή θέση πού βρέθηκε ἐκείνη τή στιγμή ἡ μικρή μας ὀργάνωση, ἴσως ὥς τότε ποτέ ἄλλοτε ὀργάνωση τοῦ ΚΚΕ νά μή βρέθηκε. Πέρασε ξάφνου τό ἀντάρτικο. Κατάλυσε τίς κρατικές ἀρχές. Ἔφυγε! Κι ἔφυγε ἀφήνοντάς μας πίσω ὄχι μόνο τό κενό ἀπό ἄποψη κρατικῶν λειτουργιῶν, ἀλλά κι ἀνεπιθύμητα προβλήματα ἀπό τήν ἀνταρτίστικη συμπεριφορά του.

Μέσα σ' ἐκεῖνον τό στρόβιλο, ἕνα πράγμα μόνο μποροῦσες νά πεῖς ὅτι τό διέκρινες σταθερό, ὀρθότερα —τό μόνο πού ἀπόμενε μέσα στό κενό: στή συνείδηση τοῦ κόσμου ἡ αἴσθηση τῆς ὀργάνωσης τοῦ ΕΑΜ, πού τό ἔκφραζε ὁ Ὑπεύθυνος. Ὁ Ὑπεύθυνος γιά ὅλα. Γιά τήν τάξη, γιά τήν ἀσφάλειά του, γιά τό ψωμί του, γιά τήν ἀντιμετώπιση τοῦ ἐχτροῦ, γιά ὅλες τίς εὐθύνες πού θά εἶχε ἕνα καλοστεκούμενο κράτος.

Στό χῶρο τοῦτο δέν ὑπάρχει καμιά ἄλλη ὀργάνωση. Καί τή στιγμή αὐτή ἡ λαϊκή συνείδηση οὔτε κάν πού θά δεχότανε καί τή σκέψη γιά τό ἐνδεχόμενο καί μιᾶς δεύτερης. Τό λαϊκό αἰσθητήριο δέ δέχεται τά περιττά. Καί γεγονός ἱστορικό εἶναι, ὅτι ἡ ὀργάνωση τοῦ ΕΑΜ ἀντανακλᾶ τούτη τήν ὥρα τό πατριωτικό αἴσθημα, τό ἀντιστασιακό φρόνημα, τήν ἀγωνιστική διάθεση, τήν ἔξαρση, τή θέληση καί τίς προσδοκίες τοῦ συνόλου τοῦ λαοῦ τῆς περιοχῆς. Ἀποτελεῖ τή γενική συνισταμένη τῶν δοσμένων συμφερόντων του τούτη τήν ὥρα.

Τοῦ συνόλου; Ἕνα τέτοιο ἐρώτημα δέ θά 'μπαινε ποτέ ἀπό ἄνθρωπο πού ἔζησε τό γεγονός. Γιατί ὑπῆρξε γεγονός! Οἱ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις, ὁπωσδήποτε ἀνεκδήλωτες, λαγιασμένες μέσα στό γενικό, τό καθολικό κλίμα, δέ θά 'τανε δίκαιο ἀπό πλευρά ἱστορικῆς ἐκτίμησης νά ἐπιβάλουνε διαφορετική μαρτυρία. Τόσο μη-

δαμινές είναι οἱ ἐξαιρέσεις, ἰδιαίτερα τή στιγμή πού τό ἀντάρτικο κάνει πόλεμο πιά.

Είναι ή στιγμή τῶν μέγιστων κινδύνων καί ὕψιστης εὐθύνης, πού ή συνειδητοποίηση καί τῶν δυό ἀπό τό χωρικό γίνεται ἀπό τή μιά ὥρα στήν ἄλλη, πού συντελεῖται ἀπό μιά καί μόνο είδηση: οἱ Ἰταλοί καῖνε τά χωριά!

Μαίνονται πραγματικά στήν Εὐρυτανία οἱ πρῶτες ἐκκαθαριστικές ἐπιχειρήσεις χιλιάδων ἰταλικῶν στρατευμάτων. Στό κάθε χωριό ὁ λαός συσπειρώνεται γύρω ἀπό τό ΕΑΜ, συγκεκριμένα γύρω ἀπό τόν Ὑπεύθυνο τοῦ χωριοῦ, πού τόν βλέπει καί τόν ἀναγνωρίζει ἀντιπρόσωπο τοῦ ἀόρατου, ἀλλά αἰσθητοῦ παντοῦ καθοδηγητικοῦ κέντρου.

Ἄλλωστε, ἄλλως οὐ γενέσθαι! Δέν ὑπάρχει *τίποτα ἄλλο*, πού νά στηριχτεῖ, νά ἐλπίσει, νά πασχίσει νά ἐπιζήσει μέσ' ἀπ' τή φωτιά καί τήν κρεμάλα τοῦ καταχτητῆ.

Κι ὁ Ὑπεύθυνος τοῦ ΕΑΜ μεταβάλλεται ντέ φάκτο σέ κυβερνήτη τοῦ χωριοῦ του. Ἀντιμετωπίζει μέ δική του ἀποκλειστικά εὐθύνη ἄμεσα κι ἐπείγοντα προβλήματα πού δημιουργεῖ μιά δύσκολη κατάσταση. Καί τά ὁποῖα εἶναι πραχτικά ἀνέφικτο ν' ἀντιμετωπίσει ή Ὑπαχτιδική Ἐπιτροπή μας, σάν καθοδηγητικό κέντρο τῆς μικρῆς μας περιοχῆς, ἔστω κι ἄν βρισκότανε σέ διαρκή συνεδρίαση. Ὥσπου νά τῆς ἔρθει τό πρόβλημα, ὥσπου νά τό μελετήσει, ὥσπου νά πάρει τήν ἀπόφαση καί νά τή διαβιβάσει, τό πουλί ἔχει πετάξει! Πρόβλημα δέν ὑπάρχει, στή θέση του ἀνάκυψε ἄλλο, ἄλλα! Ὁ πόλεμος δέ σέ καρτερεῖ. Εἶναι σάν τό θέρο, σάν τόν τρύγο.

Ἡ διαπίστωση ἔγινε καί σ' ἄλλο κεφάλαιο: ὅπου αὐτός ὁ Ὑπεύθυνος εἶναι προσωπικά ἄξιος τῆς ἀποστολῆς του, γιγάντωσε μέ τή δραστηριότητά του καί τίς ὀρθές λύσεις του τό κύρος του ΕΑΜ. Συσπείρωσε ὅλο τό χωριό. Ὅπου αὐτό δέ σύντρεξε, ἐκεῖ θά βρεῖ γόνιμο χῶμα ὁ σπόρος τῶν ἀντιεαμικῶν προσπαθειῶν καί τό φύτρο του θά ραγίσει τήν πρώτη ἐκείνη κι εὐλογημένη ἐθνικολαϊκή ἑνότητα, τήν εὔφορη ὁμοψυχία.

Ἔτσι εἴτε ἀλλιῶς, τήν περίοδο αὐτή οἱ ὁδηγίες τῆς ὀργάνωσής μας κι ὁ λόγος τοῦ Ὑπεύθυνου ἔχουνε ἰσχύ νόμου. Μέ μιά διαφορά: ὄχι καταναγκαστική ἰσχύ. Ἰσχύ νόμου, στόν ὁποῖο ὁ λαός βρίσκει τή δική του θέληση, σκέψη, ἐπιθυμία. Γιαυτό καί τόν ἐφαρμόζει μέ εὐλάβεια, ἑκούσια, μέ πίστη κι ἐνθουσιασμό.

Τό δοσμένο τοῦτο, ή ὀργάνωση κι ὁ ὑπεύθυνός της στό κάθε χωριό, *ἀποτελοῦνε* στό διάστημα ἀπό τήν κατάλυση τῶν παλιῶν κρατικῶν ἀρχῶν ὥς τή μέρα πού θά μποῦνε σέ ἰσχύ οἱ νέοι θεσμοί δημόσιου βίου, τόν παράγοντα πού ἐξασφαλίζει τήν *ὁμαλή* πορεία τῆς ζωῆς καί τῶν σχέσεων στό χῶρο μας.

Μ' ἄλλα λόγια, ἡ πολιτική ὀργάνωση, λύνοντας προβλήματα ἁρμοδιότητας κρατικῶν λειτουργιῶν, στήν πράξη μετατρέπεται σ' ἕνα εἶδος στοιχειώδικης, ἔστω, κρατικῆς μηχανῆς.

«Ἡ πιό εὔκολη λύση θά ἤτανε —καί σέ ὥρα πολέμου— νά μεταβληθεῖ ἡ ἴδια καί σέ κρατικό ὄργανο. Κι ὅλα τά φαινόμενα σ' αὐτό τήνε καλούσανε» —ἔγγραφα τό 1959 στή Γιούρα.

Καί σήμερα δέ βρίσκω ν' ἀλλάξω κάτι στό σημεῖο αὐτό κι ἀντιγράφω :

«'Αλλά στήν οὐσία του τό θέμα πῶς εἶχε;

α) 'Αποστολή τῆς 'Οργάνωσης, κομματικῆς καί ἐαμικῆς, ἤτανε νά καθοδηγήσει τό Λαό στόν ἀγώνα τῆς ἀπελευθέρωσής του καί γιά τά συναχόλουθά του. Κατά συνέπεια καί στόν ἀγώνα γιά τήν οἰκοδόμηση τοῦ κράτους του. 'Αποστολή της ἤτανε νά καθοδηγήσει τό Λαό καί γι' αὐτό τόν ἀγώνα. Νά ὀργανώσει ἀπό τό Λαό τό κράτος του. Ὄχι νά μετατρέψει τόν ἑαυτό της σέ κρατικό ὄργανο. Αὐτό εἶναι ἄλλο πράγμα ἀπό τό δικαίωμα καί τήν ὑποχρέωση τῶν μελῶν τῆς 'Οργάνωσης νά ὑπηρετήσουνε σάν ὄργανα αὐτῆς τῆς ἐξουσίας. Γιατί ἡ 'Οργάνωση δέν ἤτανε τίποτα λιγότερο ἀπό τά ὀργανωμένα πρωτοπόρα στοιχεῖα τοῦ Λαοῦ. Κι ἀκριβῶς γιά νά γίνουνε φορεῖς τῆς Λαϊκῆς Κρατικῆς 'Εξουσίας.

Ὁ ρόλος τῆς καθοδήγησης δέ συμπέφτει μέ τό ἔργο τῆς διοίκησης, ὅσο κι ἄν συνυπάρχουνε σέ πολλές περιπτώσεις στόν ἴδιο φορέα. Ἡ διοίκηση εἶναι στό μέτρο της καί καθοδήγηση. Ἡ καθοδήγηση, ὅμως, δὲν εἶναι διοίκηση.

β) Ὁ ἐθνικοαπελευθερωτικός ἀγώνας εἶχε ἐθελοντική βάση. Μέ τό σανιδό δέ γίνονται αὐτοί οἱ ἀγῶνες, πού προϋποθέτουνε συνειδησιακό ὑπόβαθρο. Ἔτσι, ἄν ἤθελε ὁ ἄλλος, ἀναγνώριζε τό κῦρος τῆς 'Οργάνωσης, ἡ ὁποία ὑπῆρξε μόνο στή βάση τῆς ἐθελοντικῆς προσχώρησης σ' αὐτή.

'Αλλά ἡ κρατική ἐξουσία θά ἤτανε ὑποχρεωτική γιά ὅλους, γιά ὅλονε τόν πληθυσμό. Γι' αὐτό καί τό κῦρος της θά ἔπρεπε νά ἀπορρέει ἀπό τή θέληση τῆς ὁλότητας, πού θά ἐκφραζότανε μέ τό μέσο τῆς ἀνάδειξης τῶν ὀργάνων τῆς ἐξουσίας ἀπό τό Λαό.

Ἡ ἀνάδειξη τῶν καθοδηγητικῶν ὀργάνων τῆς 'Οργάνωσης εἶναι ὑπόθεση τῶν μελῶν της κι ὄχι καί τῶν μή μελῶν της. Δέν μπορεῖς νά μετατρέψεις σέ ὄργανα ὑποχρεωτικά γιά ὅλο τό Λαό τά ὄργανα τῆς 'Οργάνωσης.

γ) Ἡ ἐξουσία πού θά ἀσκεῖται γιά τό Λαό, πρέπει ν' ἀπορρέει κι ἀπ' τό Λαό καί νά ἀσκεῖται κι ἀπό τόν ἴδιο τό

Λαό —αὐτό πού λέμε: διά τοῦ Λαοῦ. Αὐτό σημαίνει ὅτι καί στοιχεῖα τοῦ Λαοῦ κατάλληλα καί ἱκανά γιά τό ἔργο τοῦτο καί πού θά τά ἤθελε ὁ Λαός ἐκεῖ, θά μπορεῖ ν' ἀναδειχτοῦνε καί χωρίς νά εἶναι μέλη τῆς Ὀργάνωσης —ἀπό ἰδιοσυγκρασία τους ἤ ἀπό ἀδυναμία δική μας, τῆς Ὀργάνωσης. Ἄν ἡ Ὀργάνωση μετατρεπότανε σέ διοίκηση, ὅλα αὐτά τά στοιχεῖα δέ θά ἀδρανοποιούντανε; Κι ὄχι, προφανῶς αὐτό γιά ὄφελος τῶν κοινῶν, ἀλλά γιά ζημιά, μᾶλλον, σέ βάρος τοῦ κύρους τῆς Ὀργάνωσης, ἀφοῦ ὁ Λαός θά ζητοῦσε κι αὐτά τά στοιχεῖα στή διαχείριση τῶν κοινῶν, πού ὅμως τό κώλυμα τοῦ μή μέλους τῆς Ὀργάνωσης θά τά κρατοῦσε μακριά ἀπό τό ἔργο στό ὁποῖο θά ἀποδίνανε.

Εἶναι φανερό ὅτι ἀποκλειότανε ἡ μετατροπή τῆς Ὀργάνωσης σέ κρατική ἐξουσία. Ἀπόμενε τότε ὁ τρίτος παράγοντας...»

Ἡ Κοινότητα. Συγκροτεῖται ἀπό τό σύνολο τῶν κατοίκων τοῦ χωριοῦ —τοῦ λαοῦ— κι ἐκφράζεται ὀργανωμένα μέ τό κοινοτικό της συμβούλιο. Τούτη τή στιγμή τό τελευταῖο εἶναι ἁπλῶς γιά νά εἶναι. Εἶναι γιατί βρέθηκε νά εἶναι σά θεσμός. Τίποτα δέν τοῦ ἀπόμεινε νά κάνει. Ἄλλωστε ἀπό τήν ὥρα τῆς ἐθνικῆς σκλαβιᾶς ἡ δραστηριότητά του εἶχε περιοριστεῖ στήν παραλαβή τῶν γνωστῶν μας ψωροεφοδίων. Πλούσιες ἤτανε οἱ «παραλαβές» του μόνο ἀπό προπαγανδιστικά ἔντυπα τῆς ἰταλικῆς κατοχῆς—«Κουαδρίβιο» καί ἄλλα.

Ἐμεῖς, γιά τήν ὥρα, ἀντικαταστήσαμε τό διορισμένο κοινοτικό συμβούλιο μέ αἱρετό. Μά νέο περιεχόμενο στίς νέες συνθῆκες πού διαμορφώνονται, δέν τοῦ δώσαμε. Καί μέ τό ντουφέκι π' ἀνάβει τώρα στήν περιοχή, οὔτε ἡ ἀποστολή τῆς παραλαβῆς, ἀπό ζαμάνι σέ ζαμάνι, τῶν τροφίμων —ψιχίων θά τοῦ ἀπομείνει. Κοντά στό νοῦ κι ἡ γνώση— νά μοῦ τά βάλεις στό μάτι, ἄν ξαναδεῖς ἄλευρα καί διανομές στήν Εὐρυτανία.

Γεγονός: τό *αἱρετό* κοινοτικό συμβούλιο εἶναι ὁ μόνος ὀργανωμένος παράγοντας πού *ἐκπροσωπεῖ* —μέ τή διαδικασία τῆς πλειοψηφίας— ὅλο τό λαό τῆς δοσμένης κοινωνικῆς μονάδας συμβίωσης κι ἀγώνα ζωῆς. Εἶναι τό μόνο ὄργανο διοίκησης, π' ἀφήσαμε στή θέση του.

Ἐξάλλου ἡ *αὐτοδιοίκηση* ἔχει τή δική της παράδοση κι ἐδῶ στ' Ἄγραφα. Τό βαθμό τοῦ αὐτεξούσιου καί τῆς αὐτοτέλειάς της, τόσο στά χρόνια τοῦ Βυζαντίου, ὅσο καί σ' ἐκεῖνα τῆς τουρκοκρατίας, τόν εἴδαμε, ἀναδρομώντας λίγο τήν ἱστορία τῶν Ἀγράφων.

Μήπως τοῦτος ὁ παραδοσιακός θεσμός μᾶς ταιριάζει, τουλάχιστο περισσότερο ἀπ' ὅτι ἄλλα δοσμένα, γιά πρῶτος βαθμός λαϊκῆς ἐξουσίας;

Όμως, ή «θέση» τῆς Έκτης τοῦ 1934 θέλει τήν ἐπανάσταση —συνεπῶς τή λαϊκή ἐξουσία— «κατοχυρωμένη μέ τή μορφή τῶν Σοβιέτ». Καί παρερμηνεία δέ χωράει, χωράει; Ἡ λέξη, βέβαια, ξενόφερτη, πολιτογραφημένη ἁπλῶς. Τί σημαίνει στόν τόπο της; Συμβούλιο, Ἐπιτροπή, ἀντιπροσωπευτικό ὄργανο, τέλος πάντων.

Ὁ θεσμός τῆς Τοπικῆς Αὐτοδιοίκησης εἶναι «ἀστικό κατάλοιπο», χμ!... Ἀποταξάμενον!

Θά κόμιζα γλαύκα στήν Ἀθήνα, μά τήν Ἀθηνᾶ, λέγοντας ὅτ' ἐμεῖς οἱ κομμουνιστές τῆς Ἑλλάδας —ἄραγε μόνον ἐμεῖς τῆς Ἑλλάδας;— εἴχαμε προπολεμικά πολύ στενοκέφαλη, δογματική σύλληψη ὁρισμένων κατηγοριῶν κι ἀνοικονόμητη ἀπολυτότητα —διάβαζε κοντοθωριά καί στραβωμάρα. Αὐτό σύντρεχε καί μέ μερικές «ἀστικές» καί «ἐθνικές» ἔννοιες.

Πάρε τήν κατηγορία «ἔθνος» — «μπουρζουάδικη»! Κι ὅ,τι σχετιζότανε, ὑποθετικά ἤ πραγματικά, μ' αὐτή, στό πῦρ τό ἐξώτερον!

Ἀπ' ὅσο ἔχω προσωπική ἀντίληψη, ὁ Δ. Γληνός προσπάθησε ἀπό τό 1935, μ' ἕνα ἄρθρο του γιά τήν ἔννοια τῆς 25ης Μάρτη, πού δημοσιεύτηκε στούς «Πρωτοπόρους», νά μᾶς ἀνοίξει μιά στάλα τά μάτια.

Θυμήθηκα ἐκεῖνο τό ἄρθρο, πού τότε μέ εἶχε ἐντυπωσιάσει —«πρωτόβγαλτον» ἄλλωστε— τό καλοκαίρι πού μᾶς πέρασε, ὅταν διάβασα ἕνα ἄλλο ἄρθρο μέ τίτλο: «Ἐθνοαπελευθερωτικός ἀγώνας». Ἤτανε δαχτυλογραφημένη ἀνατύπωσή του ἀπό τήν ΚΟΜΕΠ, τό ἀντίτυπο πού ἔφτασε στά χέρια μου. Τό ξαναδιαβάζω καί τώρα, πού ἀναζητάω μιάν ἀπάντηση στά ἐρωτήματα πού μοῦ 'βαλε ἡ ζωή. Τό ξαναδιαβάζω μ' ἄλλο μάτι. Σπουδαῖο ἄρθρο τό βρίσκω. Δές!

> «... Ἀκόμα πρέπει νά νιώσουμε πώς δέν μπορεῖ νά χωριστεῖ ἡ ἐξωτερική ἀπό τήν ἐσωτερική σκλαβιά, ὁ ξένος καταχτητής καί τύραννος ἀπό τόν ἐσωτερικό καταχτητή καί τύραννο. Ἡ ἔννοια τῆς λευτεριᾶς εἶναι μιά καί ἑνιαία. Καί μόνο ἕνας λαός πού ἀγωνίζεται γιά νά βγάλει ἀπό πάνω του τόν ξένο καταχτητή, μόνο αὐτός μπορεῖ νά καταχτήσει καί τήν ἐσωτερική του λευτεριά. Ἀλλιῶς πρόκειται ν' ἀλλάξει μόνο ἀφέντη.
>
> ...Ὅπως ἡ ἔννοια τῆς λευτεριᾶς εἶναι ἑνιαία, ἔτσι καί ὁ ἀγώνας γιά τή λευτεριά εἶναι ἑνιαῖος. Καί ὁ λαός πού θέλει νά ζήσει ἐλεύτερος καί νά εἶναι κύριος τῆς μοίρας του, ξέρει πώς πρέπει νά παλέψει γιά ν' ἀποτινάξει ὅλες τίς μορφές τῆς σκλαβιᾶς, ἀρχίζοντας ἀπό τήν ἐξωτερική γιά νά τελειώσει μέ τήν ἐσωτερική.

Ἔπειτα πρέπει νά κατανοήσουμε βαθιά τήν ἔννοια τοῦ ἐθνικοῦ ἀγώνα. Σήμερα μιλᾶμε γιά *Ἐθνικό* Ἀπελευθερωτικό Μέτωπο, γιά ἐθνικό Ἐργατικό Ἀπελευθερωτικό Μέτωπο, γιά *ἐθνικό* ἀγώνα. Μά τήν ἔννοια Ἐθνικός τήν ἔχουμε κατατρίψει καί τῆς ἔχουμε δώσει ἄλλη σημασία στά περασμένα. Σήμερα μέ τήν ἔννοια *ἐθνικός* δέ σκεπάζουμε τά συμφέροντα μιᾶς ὀλιγαρχίας, μιᾶς μικρῆς μερίδας τοῦ λαοῦ, πού ἐκμεταλλευότανε τήν ἔννοια αὐτή γιά νά προσδώσει γενικό χαρακτήρα σ' ἐκεῖνο πού ἀνταποκρινότανε μόνο στά προνόμια καί στά συμφέροντά της. Σήμερα ἡ ἔννοια *ἐθνικός* σημαίνει *παλλαϊκός*, σήμερα πώς συνειδητοποιοῦνται ὅλα τά στρώματα τοῦ λαοῦ, *ἔθνος* καί *λαός* τείνει καί πρέπει νά συμπέσουν. Δέν μπορεῖ νά εἶναι ἐθνικό, ὅ,τι δέν εἶναι παλλαϊκό. Καί Ἐθνικό Ἀπελευθερωτικό Μέτωπο σημαίνει παλλαϊκό ἀπελευθερωτικό μέτωπο. Καί ἐθνικός ἀγώνας γιά τή λευτεριά σημαίνει παλλαϊκός ἀγώνας γιά τή λευτεριά καί γιά σήμερα καί γιά αὔριο καί γιά πάντα».*

—«Κάτι σά νά 'χει ἀλλάξει ἐδῶ, δέν τό νομίζεις;» — μιά φωνή μέσα μου.

Ξαναπαίρνω λέξη τή λέξη τή δύσπεπτη φράση τῆς Ἕκτης: «Ἡ ἐργατοαγροτική σοβιετική κυβέρνηση, πού στό πρῶτο στάδιο τῆς ἐπανάστασης πραγματοποιεῖ τήν ἐπαναστατική δημοκρατική διχτατορία τῆς ἐργατικῆς τάξης καί τῆς ἀγροτιᾶς μέ σοβιετική μορφή, θά γίνει κυβέρνηση τῆς διχτατορίας τοῦ προλεταριάτου.»

Μπερδεύω πάλι τά «στάδια», πέφτω παρασάγκες μακριά ἀπό τοῦ νά καταλάβω σέ τί διαφέρει ἡ «ἐπαναστατική δημοκρατική διχτατορία» τῆς ἐργατικῆς τάξης ἀπό τή «διχτατορία τοῦ προλεταριάτου», ἡ ἐργατική τάξη ἀπό τό προλεταριάτο.

Ξαναγυρνῶ στό ἄρθρο: «*ἔθνος* καί *λαός* τείνει καί πρέπει νά συμπέσουν» —αὐτό τό καταλαβαίνω.

Τό ἔνστικτό μου κάτι μοῦ λέει. Μά δέν μπορῶ νά τό χουφτιάσω. Ἱδρώνω, μοῦ γλιστράει!

Κοινοτική Αὐτοδιοίκηση, ἀστική κληρονομιά! Ἀμφιβολία καμιά! Ἀλλά καί ἐθνική παράδοση. «Ἔθνος καί λαός τείνει καί πρέπει νά συμπέσουν». «Σήμερα ἡ ἔννοια ἐθνικός σημαίνει παλλαϊκός» —αὐτές οἱ θέσεις μέ «βολεύουνε». Ἄν ἀντικατασταθεῖ ὁ προσδιορισμός «Τοπική» στήν αὐτοδιοίκηση μέ περιεχόμενο «λαϊκῆς ἐξουσίας», ἄ, ναί, τό βρῆκα! —μέ προσδιορισμό «λαϊκή» αὐτοδιοίκηση; Ἄν ἐξελληνιστεῖ ἡ ὀνομασία «Σοβιέτ»; Τί νομίζετε. βγαίνει «ἐπανάσταση»;

* «Κομμουνιστική Ἐπιθεώρηση», ἀριθμ. φύλλου 2, Ἰούνης 1942.

Μπροστά μου σωρός οἱ σημειώσεις ἀπό τό «Ἡ προλεταριακή ἐπανάσταση καί ὁ ἀποστάτης Καούτσκι». Τίς ξαναπερνῶ ἕνα χέρι καί νά ὅ,τι μοῦ χρειάζεται ἐδῶ:

Ἡ προλεταριακή δημοκρατία, *πού μιά ἀπό τίς μορφές της* εἶναι ἡ Σοβιετική ἐξουσία...» Καί σ' ἄλλο σημεῖο: «Τά Σοβιέτ εἶναι ἡ ρωσική μορφή τῆς δικτατορίας τοῦ προλεταριάτου. Ἄν ἕνας θεωρητικός μαρξιστής, πού γράφει μιά ἐργασία γιά τή δικτατορία τοῦ προλεταριάτου μελετοῦσε πραγματικά αὐτό τό φαινόμενο.....τότε αὐτός ὁ θεωρητικός θά ἔδινε ἕνα γενικό ὁρισμό γιά τή δικτατορία, κι ἔπειτα θά ἐξέταζε *τήν ειδική, ἐθνική μορφή της, τά Σοβιέτ*, θά τά ἔκρινε *σάν μιά* ἀπό τίς μορφές τῆς δικτατορίας τοῦ προλεταριάτου» (ὑπογρ. δική μου).

Τό ζουμερό ἄρθρο τῆς ΚΟΜΕΠ γιά τήν ἔννοια τοῦ ἔθνους καί τοῦ ἐθνικοῦ καί ἡ σαφήνεια καί κατηγορηματικότητα τοῦ Λένιν γιά τή «ρωσική», «τήν ειδική, ἐθνική μορφή» τῶν Σοβιέτ, μοῦ πλατύνανε τό ὀπτικό πεδίο στήν ἀναζήτηση ἀπάντησης στό ἐρώτημα ἄν ἡ «μορφή» τῆς Αὐτοδιοίκησης μπορεῖ νά ὑπηρετήσει περιεχόμενο λαϊκῆς ἐξουσίας. Δώσανε τό ἀναγκαῖο συμπλήρωμα ὤθησης γιά τό πήδημα τῆς σκέψης ἔξω ἀπό τήν περιχάραξη «σοβιετική μορφή» πρός τήν *ἐθνική* «μορφή» τῆς «Λαϊκῆς Αὐτοδιοίκησης». Ἀποτελέσανε τό ψηφίο τελείωσης τῆς ἐννοιακῆς σύλληψης τῆς λαϊκῆς ἐξουσίας σέ μορφές ἐπεξεργασμένες καί παραδομένες ἀπό τήν ἑλληνική ἱστορία καί ζωή —ἀπό τόν ἀρχαιοελληνικό «δῆμο» ὥς τή νεώτερη κοινοτική αὐτοδιοίκηση.

Συνάμα κι ἡ προσωπική πεῖρα ἀπό τή λιγόζωη «Ἐπιτροπή Ἐπίλυσης» τῆς Κορίτσας πρόστεσε τή σταγόνα της —σταλαγματιά, σταλαγματιά, γεμίζ' ἡ στάμνα ἡ πλατιά! Δέ θά γεννηθοῦνε «Συμβούλια» —εἴτε κατά τά Σοβιέτ, εἴτε κατά τήν «κοινοτική» κληρονομιά. Θά θεσμοθετηθοῦνε «*Ἐπιτροπές* Λαϊκῆς Αὐτοδιοίκησης» --πιό κοντινές καί πρός τήν κομματική (τοῦ ΚΚΕ) καί πρός τή γενικότερη ἑλληνική λαϊκή ἀγωνιστική πρακτική καί παράδοση.

Οἱ ἴδιες «Ἐπιτροπές» θ' ἀποτελέσουνε, στήν πρώτη περίοδο, καί τό «Λαϊκό Δικαστήριο» —ὅπως καί ἡ «Ἐπιτροπή Ἐπίλυσης ὅλων τῶν προβλημάτων τοῦ χωριοῦ» θέλησε νά 'ναι μαζί καί γενική Ἀρχή κι ὄργανο διαιτησίας.

Τήν ἐννοιακή σύλληψη χρωστᾶ ν' ἀκολουθήσει ἡ συγκεκριμένη διατύπωσή της.

Σοῦ ἔτυχε ποτέ νά ξεκουκίζεις κομπολόι ἀρχοντικό κεχριμπαρένιο;

Ἀρχίζεις ἀπ' τή μιά πλευρά τίς χάντρες, τσάκ - τσούκ! Τίς

ψαύεις μιά - μιά. 'Αμολᾶς ἐτούτη, πιάνεις τήν ἑπόμενή της... Κι ὥσπου, νά, στ' ἀκροδάχτυλά σου ξανά ἡ φούντα ἡ μεταξένια ἀφήνεται γαργαλιστικά στήν ἀφή. Ἔτσι κάπως καμιά φορά καί τό κομπολόι τῆς σκέψης. Ἀπό τό 'να κεχριμπάρι του περνᾶς στ' ἄλλο καί πέφτεις στή σμίξη τοῦ σκοινιοῦ στόν ἴδιονε —μέ φοῦντες ἤ χωρίς, ἀδιάφορο— κόμπο:

—«Ἐι!.. ἐσύ!.....δέ σοῦ πέφτει φαρδύ τό μανίκι; Καλά τά φαρδομάνικα, μιά εἶναι γιά τούς δεσποτάδες!»

Κι ἐμεῖς, ούτε κάν, ἴσως, ἔσχατοι ἱερομόναχοι στή σκήτη Ἄγραφα.

Ἡ γριά μάνα μου μ' ἔλεγε πότε - πότε, πειραχτικά. Καλλίνικο. Εἶχε, λέει, κάποιονε μπάρμπα της καλόγερο μέ τ' ὄνομα Καλλίνικος. Διάβαζε μέρα - νύχτα, ψάχνοντας, ὅπως φαίνεται, νά προσδιορίσει τή μέρα τῆς συντέλειας τοῦ κόσμου. Ὡσότου.... ντουφέκισε ἐλαφρῶς ὁ ἄνθρωπος!

Ὅταν μ' ἔβρισκε τό πρῶτο λάλημα τῶν κοκοριῶν διαβάζοντας, νά σου κι ἡ γριά στήν κάμαρη.

—Νά σοῦ κάμω «μαυροζούμι», Καλλίνικε;

«Μαυροζούμι» ὀνομάτιζε τόν κατοχικό καφέ —κατά 99ο)ο καβουρδισμένο ροβυθάκι! Ἡ ἐρώτηση πάντως περιττή ἦτανε. Στήν ποδιά της εἶχε τά καφόμπρικα καί καρύδια. Ἔβαζε τό καφεμπρίκι σ' ἐνέργεια κι ἄρχιζε τήν κουβέντα. Ἄ, ὅλα κι ὅλα, «δαυλί καμένο», ὅπως ἔλεγε, δέν τῆς ἄρεσε, δέν τό σήκωνε νά κάθεται. Σιωπηλή στήν ἄκρη, ζούφια. Δέν ἦτανε ἀπό κεῖνες. Ἔπρεπε νά τῆς πεῖς τί διαβάζεις καί σέ τί σοῦ χρειάζεται αὐτό πού μελετᾶς. Τί καταλάβαινε, δευτερεῦον! Σ' ἄκουε μέ προσοχή. Μπορεῖ καί πονηριά της νά σέ βάζει νά τῆς διηγιέσαι, νά ξεδώσεις. Φοβότανε τό πολύ διάβασμα, ὅτι φέρνει μηνιγγίτη ἤ λωλαίνει. Γιά τό τελευταῖο δέν εἶχε μόνο τόν Καλλίνικο ἐπιχείρημα. Τουλάχιστο ἄλλες τρεῖς περιπτώσεις στό χωριό μας τό ἴδιο. Ἔτσι τό νόμιζε ἡ χωριάτισσα, πώς οἱ ἄνθρωποι λαλήσανε ἀπ' τό πολύ τό διάβασμα.

Πάνω σέ τούτηνε τή «βράση» καί μιά ἀπ' τίς πολλές πρωινές βίζιτες τῆς γερόντισσας κι ἐκεῖ πού τῆς ἔπαιρνε νά βράσει τό νερό στό μπρίκι κι αὐτή ἕτοιμη, μέ τό κουταλάκι στό χέρι καί τό καφεκούτι ἀνοιχτό, γιά τήν ἱεροτελεστία τῆς μίξης ζάχαρης καί ροβυθόσκονης, μοῦ 'ρθε ξάφνου καί τῆς πετάω τήν ἐρώτηση:

—Δέ μοῦ λές, κερά-Δημήτραινα...

—Νά τό ξέρω νά στό πῶ, κύρ-Καλλίνικε, ἀμ' γιατί νά μή στό πῶ;

—Πές ὅτι σοῦ δίνω τώρα δά δικό σου, καταδικό σου, ἕναν τόπο τόπαρο! Ἴσαμε τή Μάρτσα, ἄς ποῦμε!

—Τό τάξιμο δέ χαλάει σπίτι, τό δόσιμο χαλάει. Τάζεις, τί χάνεις; Δός τον, ντέ;

—Άκου, ντέ κι έσύ, μή διάζεσαι! Κοίτα καί νά μή σοῦ χυθεῖ κι ὁ καφές, φούσκωσε. Λοιπόν, σοῦ δίνω τόν τόπο, ὅσο πιάνει τό μάτι σου. Σοῦ τόν δίνω γιατί σέ σκιάζεται ή γῆ, δέν τή σκιάζεσαι, δέν είν' ἔτσι; Ὁ τόπος, ὅμως, εἶναι πνιγμένος στόν άρκουδόβατο, στόν κέδρο καί τό πουρνάρι, τίς κοτρῶνες καί τά κέρατά του ὅλα! Θά φτύσεις αἷμα νά τόν φκιάξεις χωράφι. Καί ξάμηνα διακόσια!...

—Μωρέ δός τον έσύ τόν τόπο καί γιά τ' ἄλλα μή σέ γνοιάζει! Ἕτοιμο χωράφι δέ δίν' ὁ Θεός...

—Άκου τί μέ γνοιάζει. Μέσα σ' ὅλο τοῦτο τόν άγριότοπο πού σοῦ δίνω, ἔχει καί μιά πεζούλα, μιά σποριά ἔτοιμο χωράφι. Σπάρσιμο, θέρο, ἄλλο τίποτα δέ θέλει. Πές μου, τί θά κάμεις έσύ ὁ καλός χωραφιάρης; Θά καρτερέψεις πότε θά ξεστρεμματίσεις ὅλο τόν τόπο καί νά τόν σπείρεις μιά καί καλή, ή θά ζευγαρίσεις πρῶτα τήν ἔτοιμη πεζούλα, τήν τελεύεις κι ὕστερα ρίχνεσαι ν' άνοίξεις ἄλλη παραπέρα καί παραπέρα, ὥσπου νά κάνεις χωράφι ὅλο τόν χερσότοπο;

Ἡ γριά μέ κοίταξε λοξά, ἔσφιξε τά χείλη της, άπόπιε μετά τό ροδύθι της, σκουπίστηκε, κούνησε σ' ἔνδειξη οἴκτου τό κεφάλι της, μέ ρώτησε κοροϊδευτικά:

—Καί τά Τετραβάγγελα πού στραβώνεσαι δέν τό λέν αὐτό;

—Δέν τό λέν!

—Καί τότε γιατί τά διαβάζεις, ἅμα δέ διατάζουνε δυό γομαριῶν ἄχυρο πῶς τό μοιράζουν; Λωλαίνει τό πολύ διάβασμα, στό λέω, δέν τ' άκοῦς! Κάθε μέρα δέ σπέρνουν, παιδάκι μου. Δυό φορές τό χρόνο σπέρνουν. Κι ὅταν σπέρνουν, εἶναι γιά σπάρσιμο, σπέρνουν! Δέν ξεστρεμματίζουν, ὅταν εἶναι καιρός γιά σπάρσιμο. Κάθε πράμα στόν καιρό του, δέν τό ξέρεις; Ξεστρεμματίζουν τόν Αὔγουστο; —ὄχι! Ἄν εἶναι καιρός γιά σπόρο, θά σπείρω τό πεζούλι, πού λές. Ἀμ, τί θ' άφήσω τό ἔτοιμο; Ἄκου τί ρωτάει, Χριστός καί Παναγιά! Κι ὕστερα άπ' τό σπόρο, ἄν εἶναι γιά σιτάρια, θά μπῶ άγάλι - άγάλια στό ξεστρεμμάτισμα. Ποῦ θά 'ναι κι ὁ τόπος μουσχεμένος, τόν πιάνει τσαπί. Ἄν άφήκεις ἄσπαρτο τό ἔτοιμο, ὅσο νά ξεστρεμματίσεις καινούργιο, τό παλιό χωράφι θά σοῦ γίνει μπαΐρι. Χμ, θά σπείρεις ἔτσι καμιά φορά λές; Θά λιώσεις άπάνω στό τσαπί, άλλά δρεπάνι δέ θά πιάσεις, άλώνι δέ θά δεῖς!

Τούτη ή χωραφού, τούτη ή ἄγραφη κι άτόφια ὡς βουνό λαϊκή σοφία, σά νά μοῦ 'δωσε ἕνα καλό μάθημα. «Σπεῖρε τή 'σποριά' πού ἔχεις κιόλας ἔτοιμη. Καί μήν καρτερεῖς πότε θά 'ξεστρεμμα-

τιστεῖ' ὅλο τό χωράφι, πού τό λένε ἀστοτσιφλικάδικη Ἑλλάδα. Ἄκου με, πού σοῦ λέω!»

Ὕστερ' ἀπό χρόνια τήν ὀρθότητα αὐτοῦ τοῦ μαθήματος θά τήν ἐπιβεβαιώσω στή λυδία λίθο τῶν ὑποθηκῶν τοῦ Λένιν:

> «Ἐκεῖνο πού ἔχει πραγματικό ἐνδιαφέρον στήν ἐποχή τῶν μεγάλων ἁλμάτων εἶναι τά ἄφθονα συντρίμμια τοῦ παλιοῦ, πού κάποτε συσσωρεύονται πιό γρήγορα ἀπό τά ἔμβρυα τοῦ καινούργιου (πού πάντα δέ φαίνονται ἀμέσως) καί ἀπαιτοῦν ἱκανότητα νά ξεχωρίζεις τό πιό οὐσιαστικό στή γραμμή ἤ στήν ἁλυσίδα τῆς ἀνάπτυξης. Ὑπάρχουν ἱστορικές στιγμές, ὅπου γιά τήν ἐπιτυχία τῆς ἐπανάστασης τό σπουδαιότερο εἶναι νά συσσωρεύσουμε περισσότερα συντρίμμια, δηλαδή ν' ἀνατινάξουμε περισσότερους παλιούς θεσμούς. Ὑπάρχουν στιγμές ὅπου φτάνουν αὐτά πού ἀνατινάχτηκαν καί στήν ἡμερήσια διάταξη μπαίνει ἡ «πεζή» («ἀνιαρή» γιά τό μικροαστό ἐπαναστάτη) δουλειά νά καθαριστεῖ τό ἔδαφος ἀπό τά συντρίμμια. Ὑπάρχουν στιγμές πού τό σπουδαιότερο εἶναι νά περιποιούμαστε μέ ἐπιμέλεια τά ἔμβρυα τοῦ καινούριου, πού ἀναπτύσσονται κάτω ἀπό τά συντρίμμια, στό ἔδαφος πού δέν ἔχει ἀκόμα καθαριστεῖ ἀπό τά χαλίκια.» *

* * *

«Ὁ Ἄρης κάνει πόλεμο μ' ἀντάρτες παλικάρια»

Φεύγοντας, μετά τή Βράχα καί τόν Κλειτσό, ἀπ' τήν περιοχή μας, ὁ Ἄρης καί τό τμῆμα του, δέν ἀφήσανε πίσω τους τόν κόσμο μέ τόν ἴδιονε ἐκεῖνο ἐνθουσιασμό πού τούς εἶχε ὑποδεχτεῖ. Ἄν διαπίστωνες κι ἐνδόμυχο κάποιονε φόβο ἀκόμα, ἔξω, μά τή μαύρην ἀλήθεια, δέ θά 'πεφτες!

Προσωπικά μ' εἶχε μαράνει ἕνα πράμα σάν ἐνοχή, ντρεπόμουνα τόν κόσμο. Κι οἱ ἄνθρωποι δλόγυρά μου χαραχτηριστικά σιωπηλοί γιά τά ὅσα γινήκανε. Ἔτσι, ὅπως συμβαίνει σάν οἱ ἄνθρωποι δέ θέλουνε νά «κακομελετήσουνε» μέσα στό σπίτι τους, νά θυμηθοῦνε θανατικό, βαριά ἀρρώστια ἤ νά ξεστομίσουνε τόν «ἐξαποδῶ» —χτύπα ξύλο! Καβουκιαστήκαμε σ' ἕνα εἶδος ἀμηχανίας. Σά νά μή βρίσκαμε ἀπό ποῦ νά ξαναπιάσουμε τήν ἄκρη ἀπ' τό κουβάρι, ἀπό ποῦ ν' ἀρχίσουμε τή ζωή μας τοῦ χωριοῦ...

* Β.Ι. Λένιν: «Τά ἄμεσα καθήκοντα τῆς Σοβιετικῆς ἐξουσίας», «Διαλεχτά ἔργα», μέρος πρῶτο, τ. ΙΙ, σ. 450, ἑλλ. ἐκδ. ΚΕ τοῦ ΚΚΕ, 1951.

Όμως, σ' έκεϊνες τίς γοργές έξελίξεις, αύτό δέν ήτανε νά κρατήσει. Στή ζωή τοϋ χωριού, στίς σκέψεις καί τά συναισθήματα τών άνθρώπων είσόρμησε τό πρόβλημα τών χωραφιών. Κι άλλα. Θαυματουργά τά προβλήματα τά κοινά, πού συνενώνουνε τούς άνθρώπους. Έπιβάλλουνε τή λήθη γιά τά μίζερα, τά λάθη, τά στραπάτσα. Τό θέμα τής διανομής τής γής, γενικό, φουριόζικο, ζωτικό, πού πόναε τούς πάντες καί κάλυψε στήν ώρα του τά πάντα, στάθηκε ή πρώτη κι άποτελεσματική *άποκαταστατική* ούσία τής ρωγμής στήν άνάταση τού κόσμου. Καί τό μονοχυάλι, μέσα άπ' τό όποιο βλέπεις καί μπροστά καί μακριά.

Πάνω σέ τούτο τό «γίνωμα τών ψωμιών», πετάει καί φτάνει σπαθάτο φτερούγισμα χελιδονιού τήν άνοιξη τό μαντάτο:

—Οί άντάρτες βαρέσανε Γερμανούς στό Γαύρο!

—Γερμανούς!

—Γερμανούς, σού λέω!

—Μωρέεε!!

Θυμόσαστε έκείνους τούς καμιά δεκαριά - δεκαπέντε Γερμανούς στά Λουτρά Πλατυστόμου, δίπλα στή Μακρακώμη. Ήτανε τμήμα μ' άποστολή τό λήστεμα τών δασών τού Ζαχαράκη κι ύπεύθυνο γιά τό έργοστάσιο ξυλείας στή Μακρακώμη. Άν κι ούτε διμοιρία, έπικεφαλής είχε κοτζάμ ταγματάρχη. Καί τού σκαρφίστηκε τού χιτλερικού άξιωματικού ν' άνεβεί στό Καρπενήσι καί νά τραβήξει καί κατά τήν Ποταμιά γιά Μικρό καί Μεγάλο Χωριό έκεϊ γύρω στίς 25 Όχτώβρη. Πήρε κι έναν λοχία μαζί του, κι οί τρεϊς τους, μέ τόν όδηγό τής μοτοσυκλέτας, φουλάρανε —μωραίνει Κύριος...

Τί τά κέρατά του χάλευε έτούτος ό «ξυλέμπορας» έδώ πάνω πού έπαιρνε νά γίνεται κάθε κορφή καί φλάμπουρο, κάθε κλαρί καί κλέφτης, άντε νά τό βρεϊς! Μάλλον θά 'χε πάρει έντολή νά κάνει άναγνώριση τί σόι πράμα είναι το τούτο τ' άντάρτικο, π' άκούεται.

Ό άμαξόδρομος άπό τό Καρπενήσι έφτανε τότε ίσαμε τό Γαύρο. Άπό κεϊ μιά μουλαρόστρατα διακλαδίζεται δεξιά κατά Μικρό Χωριό κι άλλη πρός Μεγάλο άριστερά, κι ή «κεντρική», τραβώντας τό ρού τού ποταμιού, πάει γιά Προυσό.

Λίγο πρίν τό Γαύρο οί άντάρτες, πού πήρανε είδηση τή μοτοσυκλέτα, ρίξανε στό δρόμο ένα κορμόδεντρο κι όσου νά πεϊ κρεμμύδι ό Γερμανός ταγματάρχης τούς ζωγρίσανε καί τούς τρεϊς τής άρείας φυλής, τραυματίζοντας έλαφρούτσικα τόν ταγματάρχη. Βγάλανε τά λάστιχα τής μηχανής —τσαρούχια γάρ— τής βάλανε φωτιά καί τήν γκρεμίσανε στό ρέμα. Τούς αίχμάλωτους τούς τραβήξανε κατά τό Λασπιώτικο.

Είχα μάθει τότε πώς ό Άρης προσπάθησε νά παζαρέψει τήν

ἀνταλλαγή τῶν Γερμανῶν μέ κάποιους πολιτικούς κρατούμενους στίς φυλακές Λαμίας. Πηγαινοῆρθε ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ Διεθνοῦς Ἐρυθροῦ Σταυροῦ, μά, ἀπ' ὅ,τι θυμᾶμαι, δέ βγῆκε τίποτα. Κι ὁ Ἄρης ἀπόλυσε τούς Γερμανούς ὕστερ' ἀπό λίγες μέρες.

Στήν κομματική —τοῦ ΚΚΕ— συνδιάσκεψη στά Μάρμαρα Φθιώτιδας, τό Μάρτη τοῦ 43, ἔγινε ἀπό τόν «ἀντιπρόσωπο τῆς ΚΕ», τόν Ἠλία Μανιάτη, κριτική γιά τό λάθος ἐτοῦτο τῆς ἐπιεικοῦς συμπεριφορᾶς πρός τούς Γερμανούς. Ἀμέσως μετά τό τέλος τῆς συνδιάσκεψης τμῆμα τοῦ ΕΛΑΣ διάλυσε καί τή «βάση» τῶν Γερμανῶν στό Πλατύστομο, πιάνοντας αἰχμάλωτους ἴσαμε 17, νομίζω, χιτλερικούς, πού λίγο ἀργότερα τούς «διόρισε» μόνιμους ἐλατοφύλακες σέ κάποια χαράδρα τῆς Κολοκυθιᾶς. Πήγανε φιρί - φιρί!

Γιά τό ἐπεισόδιο τοῦτο μέ τό Γερμανό ταγματάρχη δέν μπόρεσα νά βρῶ καμιά μνεία του στά πολύτομα «Χρονικά», μήτε καί σ' ἄλλα κείμενα γιά τήν Ἀντίσταση. Ξεχάστηκεν ἀπ' ὅλους, ἐξόν ἀπ' τόν Νικηφόρο, πού καί τό χρόνο μεταθέτει καί τή μοτοσυκλέτα τήν κάνει αὐτοκίνητο κ.λ.π.*

Σάν πολεμική ἐπιχείρηση, τυχαῖο καί μηδαμινό —θά μοῦ πεῖς.

Μά θά σέ ρωτήσω κι ἐγώ: μέ τά σημερινά κριτήρια;

Μιά στρατιωτική ἐνέργεια, πολύ περισσότερο ἀντάρτικη, δέ γίνεται νά τήν ἀξιολογήσεις μόνο ἀπ' τά «στρατιωτικά» μεγέθη της —τρεῖς Γερμανοί αἰχμάλωτοι, πρφ, κάτι μοῦ εἶπες! Ἀμ, δέν εἶναι κι ἔτσι!

Τήν πάσα ἐνέργεια νά τήν κρίνεις στόν τόπο καί τό χρόνο της, νά τή ζυγιάσεις καί μέ τόν ἀντίχτυπό της στόν καιρό της, τήν ἐπίδρασή της στό δλο ἠθικό κι ἰδιαίτερα τό μαχητικό φρόνημα τοῦ λαοῦ.

Ἐδῶ θά μνημονευτοῦνε οἱ στρατιωτικές ἐνέργειες τοῦ ἀντάρτικου στήν Εὐρυτανία καί Φθιώτιδα ἀπό τό ἐπεισόδιο τοῦ ζωγρίσματος τοῦ ταγματάρχη ὥς τή μάχη τοῦ Μικροῦ Χωριοῦ στίς 18-12-42. Δέν ἐνδιαφέρει τό θέμα, πού πραγματεύεται τό βιβλίο, ἡ πολεμική δράση τῶν ανταρτῶν αὐτή καθαυτή. Ἡ ἐξιστόρισή της ἄλλωστε ἔγινε ἀπό ἁρμοδιότερους κι αὐτόπτες. Οἱ «ἐπιχειρήσεις» πού θ' ἀναφερθοῦνε ἐδῶ καλύπτουνε τό χρονικό διάστημα τῆς ἐκκόλαψης καί τῆς πρώτης ἐφαρμογῆς τῶν νέων θεσμῶν. Ἡ συνάφειά τους μέ τή διαμόρφωση τῆς Λαϊκῆς Ἐξουσίας, οἱ ἐπιπτώσεις τους στή διαδικασία τούτη, ὁ ἠθικός συντελεστής τους, τό κλίμα κι ὁ «ἀέρας», πού δίνουνε τή συγκεκριμένη στιγμή, τό κέντρι-

* Βλ. «Ἀντάρτης στά βουνά τῆς Ρούμελης», τ. Α', σ. 373 - 375.

σμα στό ψυχόρμητο τῶν ἀνθρώπων, νά τί δέν ἐπιτρέπεται νά μήν ἐπισημανθεῖ.

Τό ἄσημο στρατιωτικά ἐπεισόδιο τοῦ Γαύρου, πού δέν τό καταδέχτηκε σάν πολεμικό τῶν πολλῶν ἱστοριογράφων μας ἡ γραφίδα, ἀπό ἠθικοπολιτική ἄποψη δέν ὑπῆρξε τόσο ἀσήμαντο. Νά σημειωθεῖ ὅτι εἶναι ἡ πρώτη στρατιωτική ἐνέργεια τοῦ ἀντάρτικου στήν Εὐρυτανία. Ὅτι εἶναι ἡ δεύτερή του ἐναντίον τῶν καταχτητῶν, ἄν δέν κάνω λάθος. Ἡ πρώτη του, ἡ μάχη τῆς Ρυκᾶς, στίς 9-9-42, καί τοπικά μακριά ἔγινε καί χρονικά εἶχε μπαγιατιάσει. Κι ὁ λίγος ἀντίλαλός της πού ἔφτασε ὥς ἐμᾶς, πλειότερο σά δεῖγμα ἀπ' τίς ἰταλικές ἀραβίδες μερικές στολές καί λίγες καραβάνες πού εἴχανε τοῦτ' ἐδῶ οἱ ἀντάρτες, δέν ἐντυπωσίασε. Ὅτι Γερμανός δέ ματαχτυπήθηκε πρίν ἀνοιχτά, παλικαρίσια, μέ τή σημαία τῆς ἔνοπλης ἀναμέτρησης ξεδιπλωμένη, ἐπώνυμη —Ἀντάρτικο τοῦ ΕΛΜ!

Ἡ εἴδηση γιά τήν αἰχμαλωσία τοῦ Γερμανοῦ ταγματάρχη ἐντυπωσίασε τόν κόσμο. Συνέβαλε, βέβαια, καί τό σχετικό «ἀνακοινωθέν» τοῦ ΕΑΜ Εὐρυτανίας. Διαβάστηκε στά χωριά. Κι ἕνα «ἀνακοινωθέν» εἶναι, ὅσο νά πεῖς, κάτι τό ἐπίσημο καί σοβαρό.

Ἐδῶ ἀρχινάει, φῶς-φανάρι, πόλεμος! Δέν παίζουμε τίς ἀμάδες!

Καί σέ ποιόνε σηκώσανε χέρι τοῦτοι οἱ γκράδες! Στό Γερμανό! Σ' ὁλόκληρο ταγματάρχη, νά δεῖς! Πού μοῦ μπῆκε σέ σεργιάνι καί τά βουνά νά γκιζερίσει! Καί τή γῆ δέν καταδέχεται νά περπατήσει!

—Ἄρπα την, λοιπόν, τή σφαλιάρα, κύριε τό κερατό σου, νά σοῦ φύγ' ἡ σκούφια! Χμ, εἶδες πῶς τό τρίβουν τό πιπέρι ἐτοῦτοι τοῦ διαόλ' οἱ καλογέροι; Κότσια μιά φορά, μωρέ χαλάλι νά τούς γένει!

Ἄν μπορεῖς, μπές στό πετσί ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, ἀναγνώστη. Καί θά καταλάβεις. Τότε δέν εἴχανε πουθενά ψαλλιδιστεῖ στά γερά, δέν εἴχανε κάν καψαλιστεῖ κάπου αἰσθητά τά φτερά τοῦ μύθου γιά τό «ἀήττητο» τοῦ χιτλερικοῦ Φρίτς. Καί τό Στάλινγκραντ καί τό Ἐλ Ἀλ Ἀμέιν, λιγάκι ἀργότερα.

Κι ἐτοῦτος ὁ Ἄρης καταχέριασε τόν «ἀήττητο». Τόνε σέρνει, πεζό καί ξαρμάτωτο, προπαντός ταπεινωμένον, στό λημέρι του, λίγο τό 'χεις; Ὄχι δά!

Γιά τήν ψυχολογική διαδικασία τοῦ κόσμου, γιά τή λαϊκή φαντασία, πού σέ λεφτό μέσα κι ἀπ' τό παραμικρό, ἴσως, γεγονός μετουσιώνεται σ' ἔξαψη, πίσω ἀπ' τό κάψιμο τῆς γερμανικῆς μοτοσυκλέτας, ἀπ' τίς φλόγες τῆς βενζίνης της ὑψώνεται κολώνα πύρινης ἐρχόμενης ἀνατολῆς κάποια δύναμη. Τήν ἀνασαίνουνε οἱ ἄνθρωποι. Τή θέλουνε ἀκατάβλητη, ὑπερφυσική. Γιαυτό καί τέ-

τοια τήν πιστεύουνε. Κι δλα τ' άλλα, πές ξεχνιοῦνται. Δεσπόζει πώς χτυπήθηκε καί νικήθηκε «Γερμανός». Όχι άπλῶς Ἰταλός —ψψ, ὁ φρατέλος! Γερμανός θέρος, σοῦ λένε!

Σοῦ ξανατονίζω, φίλε, πού μέ διαβάζεις: μή σοῦ διαφύγει ἡ γενική ἐντύπωση, τό «βαραῖνον» τή στιγμή τοῦ γεγονότος ψυχολογικό ἴζημα γιά τό χιτλερικό τέρας Ἀποκαλύψεως. Θυμήσου, δτι κι ὁ Ἄρης δίσταξε νά τόνε χαλάσει τό Γερμανό.*

Τό ἕνα, λοιπόν, αὐτό: ὀρθοστηλώθηκε ἡ περήφανη ἀγωνιστική ψυχή τοῦ Εὐρυτάνα Ρωμιοῦ στ' ἄκουσμα τῆς πρώτης μπαταριᾶς μέσα στόν ἴδιονε τόν τόπο του.

Τ' ἄλλο, χμ, οὐδέν καλόν ἀμιγές κακοῦ. Τ' ἄλλο στοιχεῖο ὁ φόβος. Ἀνθρώπινο. Τί θά βγεῖ παραπέρα; Θά μποῦνε οἱ Γερμανοί παγάνα καίγοντας καί παλουκώνοντας καί ρημάζοντας**. Κι ὅσο τούς εἶναι νωρίς. Θά φανοῦνε πέρα κι ἀπ' τή φύση τοῦ χιτλερικοῦ σκληροί, βαρώντας τό «κακό στή ρίζα του». Σφιχτήκανε οἱ καρδιές...

Κάθε σχοινί ἔχει δυό ἄκρες, δυό ἀποτελέσματα κι ὁ φόβος τοῦτος, τοῦ ὑπῆρξε γεγονός. Τό ἕνα, ὁ σκεπτικισμός τοῦ νοικοκύρη καί τοῦ «φιλήσυχου», τό ἄλλο, ἡ συσπείρωση σάν ἀπό μιά δυνατή σπρωξιά ἀπό περιφέρεια πρός κέντρο, δλου τοῦ κόσμου γύρω ἀπό τήν ὀργάνωση τοῦ κάθε χωριοῦ. Τό ἔνστιχτο τῆς αὐτοσυντήρησης. Ἡ συσπείρωση μπροστά στόν κοινό κίνδυνο ζωῆς, ἡ σοφία τῆς φύσης ν' ἀντιμετωπίζεται ὁ ἔσχατος κίνδυνος μ' ἑνωμένες δλες

---

* Ἴσαμε τό τέλος Μάρτη 1943 τό ἀντάρτικο στή Ρούμελη δέ χτύπησε συστηματικά Γερμανούς, ἐξόν ἀπ' τήν παραπάνω συμπτωματική περίπτωση. Στή συνδιάσκεψη στά Μάρμαρα ἐπισημάνθηκε τό γεγονός σά λάθος πολιτικῆς καί ταχτικῆς. Στό σῶμα δέν πρόλαβε νά 'ρθει: ὁ Ἄρης, πού γύριζε τότε ἀπό τήν Ἀθήνα, ὥστε νά μᾶς ἐξηγήσει τίς αἰτίες. Κι ἀργότερα δέν τό 'φερε κουβέντα καμιά φορά νά τόνε ρωτήσω. Οὔτε σκέψη, δτι ὁ Ἄρης κι οἱ ἀντάρετς τοῦ 1942 —ἀρχές 43 μισούσανε λιγότερο τό Γερμανό καταχτητή. Νομίζω πώς δέν ἦτανε ἀποτέλεσμα «προχειρότητας» ἤ ἐσκεμμένης παράλειψης ἡ ταχτική τοῦ «ξεμοναχιάσματος» τῶν Ἰταλῶν, πολυαριθμότερων καί πανταχοῦ παρόντων. Ἀδύναμο ἀκόμα τό ἀντάρτικο νά τά βγάλει πέρα μ' ἑνωμένες ἐναντίον του τίς προσπάθειες καί τῶν δυό θηρίων, ἄρχισε ἀπό τό περισσότερο εὐάλωτο. Οἱ Γερμανοί αὐτό τό διάστημα κάτσανε στήν πάντα, χασκογελούσανε μέ τά κάζα τῶν συμμάχων τους, κοροΐδευάνε. Ὥσπου μιά νύχτα τούς ἦρθε ταμπλάς τό σάρωμα μιᾶς σειρᾶς φρουρῶν τους στή Ρούμελη. Στό μεταξύ, δμως, ὁ ΕΛΑΣ εἶχε δυναμώσει, εἶχε ψηθεῖ στίς συγκρούσεις του μέ τούς Ἰταλούς, εἶχε ἐξοπλιστεῖ, εἶχε ἑδραιωθεῖ. Κι ὁ κόσμος ἐπίσης εἶχε ψηθεῖ, δέ φοβότανε τά καψίματα.

** Νομίζω πώς ὁ Ἄρης, ἐλευτερώνοντας τόν ταγματάρχη ἤθελε καί νά μήν προκαλέσει τή γερμανική δύναμη ἄκαιρα καταπάνω του καί ν' ἀποφευχτοῦνε ἀντίποινα σέ βάρος τοῦ ἄμαχου πληθυσμοῦ τή στιγμή πού ἀκόμα ὁ λαός τῆς περιοχῆς δέν εἶχε μπεῖ γιά καλά στό χορό τ' ἀγώνα. Εἴμαστε μόλις στό ξεκίνημα καί μιά Κάνδανα μπορεῖ νά μᾶς στεκότανε σοβαρός ἀρνητικός παράγοντας. Τοῦ Ἄρη στό «κλέφτικο» δέν τοῦ περνοῦσες γυαλιά.

τίς δυνάμεις καί προσπάθειες δέν είναι μόνο ἀνθρώπινης ὁμαδικῆς συμπεριφορᾶς γνώρισμα. Ἀντανακλᾶ καί στή λαϊκή παροιμία: «ἔφυγες ἀπ' τό κοπάδι, σέ τρώει ὁ λύκος!»

Ἀλλά τό ἐπικρατέστερο στοιχεῖο δέν ἤτανε σέ καμιά περίπτωση ὁ φόβος. Ὑπολειπότανε πολύ πίσω ἀπό τήν ἔξαρση. Ἐξάλλου αὐτές τίς μέρες, στίς 27 τό βράδυ, πέσανε κι Ἐγγλέζοι μ' ἀλεξίπτωτα. Κατά λάθος στό χῶρο τοῦ ΕΛΑΣ. Αὐτά τά «λάθη» ὁ κόσμος δέν τά 'ξερε.* Ὁ κόσμος ἔμαθε τό γεγονός, γκαρδιώθηκε πιό πολύ. Ὄχι βέβαια ἀπό τήν παρουσία τῶν «Συμμάχων», ἀλλά ἀπό τήν «ἀπόδειξη» πώς ἄν τ' ἀντάρτικο δέν ἤτανε δύναμη, στρατός, οἱ «γαλαχτομπούρεκοι» δέ θά κατεβαίνανε.

Κι ἄν ἤθελε νά σβύσει ἡ ἐντύπωση ἀπό τό ἐπεισόδιο μέ τόν ταγματάρχη, σέ τρεῖς - τέσσερες μέρες, σάν ἀέρας δυνατός πού φουντώνει μιά φωτιά στό δάσος σέ πυρκαγιά, διαδόθηκε ἡ εἴδηση γιά τή «μάχη στό Κρίκελλο».

Στίς 29 τοῦ Ὀχτώβρη τοῦ 42 ἤτανε. Ἐφτά-ὀχτώ οἱ σκοτωμένοι Ἰταλοί, 17—18 οἱ αἰχμάλωτοι. Ἀπό τούς ἀντάρτες βαρέθηκε ὁ Μῆτσος Σαξώνης - Δασκαλάκης. Ἀνάμεσα στά λάφυρα καί μιά ἄσπρη φοράδα, «ζηλεμένο ἄλογο» τή λέει ὁ Νικηφόρος. Μετά τή σύγκρουση, οἱ Ἰταλοί πιάσανε 18 Κρικελλιῶτες γιά ὅμηρους, ἀνάμεσά τους κι ὁ ἐφημέριος τοῦ χωριοῦ Παπαχρικέλλας. Τήν πρώτη Νοέμβρη, 2.000 Ἰταλοί ἀπό τό Καρπενήσι μπήκανε στό Κρίκελλο καί κάψανε ἴσαμε 30 σπίτια. Τούς ὅμηρους τούς πήγανε στό Καρπενήσι καί τούς διαπομπέψανε στήν πλατεία, τραβώντας καί τ' ἄσπρα γένια τοῦ γερολεβίτη.

Μιά σύγκρουση μέ τόν καταχτητή κι ἔφτασε νά γίνουνε θαυμασμός οἱ ἀντάρτες, θρύλος τ' ὄνομα τ' ἀρχηγοῦ τους. Ἤτανε ἡ ὥρα *γιομάτη!* Τ' ὄνομα τοῦ Ἄρη δίνει καί παίρνει στά στόματα τῶν ἁπλῶν ἀνθρώπων. Πολλοί δέν τό προφέρουνε κι ορθά —«ὁ Ἄριος», λένε. Πολεμάρχο του ἀναζήταε ὁ λαός, τόνε βρῆκε! Δέ μοῦ φτάνουνε τά ἐκφραστικά μου μέσα νά περιγράψω πόσο ἀγάπησε ἐκείνη τή στιγμή ὁ λαός ἐκεῖ πάνω τόν Ἄρη. Καί μονομιᾶς. Καί πολύ. Καί μέ θαυμασμό. Κι ὡς τόνε μάθαινε νά διαβαίνει στά χωριά καβάλα στήν ἄσπρη φοράδα, τόν ἔβλεπε Ἁι-Γιώργη Τροπαιοφόρο, οὔτε κατά τι λιγότερο, ναί! Ὁ πρόεδρος τοῦ χωριοῦ τῆς Εὐρυτανίας Στένωμα τηλεγράφησε, ὅπως εἶχε ὑπόδειξη ἀπό τήν ὀργάνωση, στήν ἰταλική Διοίκηση στό Καρπενήσι πώς διάβηκε στό χωριό του ὁ Ἄρης μέ ἐφτακόσιους! Καί δέν παράλειψε,

* Ὁ Ἄρης τό 'πιασε ἀπαρχῆς: —«Κατάσκοποι εἶναι!— Πράκτορες πού ἤρθαν νά δουλέψουν ἐναντίον μας. Θά γκρεμίσουν καί κάνα γιοφύρι, ἀλλά προπαντός νά μᾶς διαιρέσουν, νά μᾶς βάλουν νά σκοτωθοῦμε μεταξύ μας, γιά νά μᾶς ζέψουν πάλι στό ζυγό τους.» —Βλ. Δ. Δημητρίου - Νικηφόρου, «Ἀντάρτης στά βουνά τῆς Ρούμελης» τόμος Α, σ. 397.

δέν τό μποροῦσε, ὅτ' ἦτανε ὁ ἀρχηγός τῶν ἀνταρτῶν καβάλα σέ ἄσπρη φοράδα —ἔτσι γιά νά πλαντάξουνε ἀπ' τό κακό τους οἱ Ἰταλοί! Αὐτό τοῦ φάνταξε πιό πολύ. Κι ὅσο γιά τόν ἐξογκωμένο ἀριθμό, τόσους —κι ἔπαιρνε ὅρκο!— τούς μέτρησε αὐτός —στή φαντασία του καί στήν ἐπιθυμία του— τούς 150 περίπου ἄντρες μέ τούς ὁποίους κατέβαινε γιά τό Γοργοπόταμο ὁ Ἄρης Βελουχιώτης.

Καί τοῦ ἴδιου τοῦ Ἄρη, πού ἔμαθε τό τηλεγράφημα τοῦ προέδρου, τοῦ φάνηκε ὑπερβολικό τό ἅγιο ψέμα. Κι εἶπε νά μήν τό παρακάνουμε κιόλας! Μά ἡ ἱστορία δικαίωσε τόν κοινοτάρχη, τί ἀπ' τό πρῶτο δεκαήμερο τοῦ Νοέμβρη, πού 'γινε τό τηλεγράφημα, ἴσαμε τό τέλος τοῦ ἴδιου μήνα, οἱ ἀντάρτες τοῦ Ἀρχηγείου Ρούμελης φτάσανε καί ξεπεράσανε σ' ἀριθμό τούς ἑφτακόσιους.

Ἀπό τούτονε τό γενικό θαυμασμό, πού διαχύθηκε μετά τή «μάχη» στό Κρίκελλο, δέ μείνανε ἀμέτοχοι μήτε κι οἱ Ἐγγλέζοι, πού πέσανε καί παρακολουθούσανε, ὄντας κοντά στόν Ἄρη, τά γεγονότα.

> «Οἱ Ἐγγλέζοι, ἀκόμα ζαλισμένοι. Δυό εἰκοσιτετράωρα στήν Ἑλλάδα καί δέν εἴχανε πάρει στιγμή ἀνάσα. Δέν ἄφηναν τόν Ἄρη ἀπό τά μάτια τους. Τόν ἔβλεπαν ὅλο θαυμασμό. Κι ὅλο κάτι μουρμούριζαν μεταξύ τους.»*

Ἡ πανάγια δράση, ἡ πολεμική δράση ἀνέβασε τόν Ἄρη — καί στό πρόσωπό του τόν Ἀντάρτη— μεσούρανα στή συνείδηση τοῦ πληθυσμοῦ. Ὅτι ὁ λαός τόν ἤθελε τόν Καπετάνιο του γιά πόλεμο. Τί ὁ λαός μέ τό ξέχωρο αἰσθητήριό του τό 'χε πιάσει πώς τοῦ Ἄρη ἡ δράση τούτη, ὁ πόλεμος, τοῦ πήγαινε, αὐτός ἦτανε στό στοιχεῖο του καί γιά τό σκαρί του.

Ἀπό τήν πρώτη αὐτή αἴγλη τοῦ ἀντάρτικου οἱ πολιτικές οργανώσεις εἰσπράττανε ἤδη χρυσό μέρισμα. Μόλις λίγο πρίν πληρώνανε ζημιά τίς συνέπειες τῶν στραπάτσων τοῦ ἴδιου τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν ἀνταρτῶν. Τώρα τό φύλλο ἄλλαξε. Εἰσπράττανε κέρδη. Καί στήν πύκνωση τῶν γραμμῶν τους καί στή συσπείρωση ὅλου τοῦ κόσμου γύρω τους, στήν ἀνάσταση τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος καί στήν ἀγωνιστική διάθεση, στήν ἐνεργοποίηση τῆς ἀρετῆς τοῦ πατριωτικοῦ φιλότιμου καί στήν ἀνιδιοτελή προθυμία γιά προσφορά ὑπηρεσιῶν, ὑλικῶν μέσων καί θυσιῶν, ἡ πολεμική δράση τοῦ ἀντάρτικου συνέλαβε μέ τό δικό της εἰδικό βάρος.

Στούς ἀνθρώπους στέριωσε ἕνα αἴσθημα σιγουριᾶς, χαράχτηκε στήν πρόσληψή τους μιά συγκεκριμένη κατεύθυνση, ἑδραιώθηκε μιά προοπτική σέ γερό βάθρο πίστης, πίστης πού κινάει ὄρη. Οἱ

* Δ. Δημητρίου - Νικηφόρου: ὅ.π., σ. 394.

παράγοντες τοῦτοι ἦτανε ἀπ' τούς πρωταναγκαίους, γιά νά γίνουνε ἐξαρχῆς εὐπρόσδεχτοι οἱ νέοι θεσμοί, νά καταξιωθοῦνε ἀμέσως στή λαϊκή συνείδηση, νά γίνουνε συντελεστής δύναμης. Χωρίς βεβαιότητα γιά τό παρόν καί τό μέλλον, ἰδίως γιά τό μέλλον, *νέες καταστάσεις* δέ ριζώνουνε. Πολύ περισσότερο δέ φυλλοβολοῦνε καί δέν καρποδένουνε.

Θά 'μουνα ἄδικος, ἀλλά καί κάλπης ἀφηγητής γεγονότων πού τά εἶδα μέ τά μάτια μου, ἄν δέ βεβαίωνα, ὅτι τό αἴσθημα σιγουριᾶς σέ μέγα ποσοστό —ἄν γίνεται νά μετριοῦνται παρόμοιες ψυχικές καταστάσεις μέ κομπάρσα καί ποσοστά— συνδεότανε μέ τ' ὄνομα τοῦ Ἄρη, ὄνομα πού συμβόλισε τό σπαθί καί τό ντουφέκι τοῦ Ἀντάρτη —τήν ἔνοπλη λαϊκή δύναμη, τήν πεποίθηση γιά νέα ζωή.

Σ' ἕνα ἐλάχιστο χρονικό διάστημα καί μέ δυό χτυπήματα στόν καταχτητή, πῶς πέτυχε ὁ Ἄρης τέτοια παραδοχή, τέτοια λαϊκή ἀγάπη;

Στό λαό δέ γίνεται νά ἐπιβάλεις, μ' ὅσους καταναγκασμούς κι ἄν σοφιστεῖς, μήτε νά ξεχάσει τυχόν χοντροκοπιές σου, μήτε νά σ' ἀγαπήσει.

Φυσικά κι ὁ Ἄρης δέν τά ἐπέβαλε. Καί νά τό 'θελε, μάταιη ἡ κάθε ἀπόπειρα. Τά κέρδισε. Ὀφείλεις νά τοῦ τ' ἀναγνωρίσεις προσόν καί χάρισμα ἡγέτη.

Ὅτι τόν ἔβαλε ὁ κόσμος ἐκεῖ πάνω σταυρό στή σκούφια του, ὅτι «ὅλοι ἀκουμπᾶνε τά σπαθιά τους ἀπάνω του καί τά λυγοῦν», θά ἔφτανε κι ἀπό μόνο του νά τόν παραδεχτεῖς *ἄξιο* τοῦ λαοῦ του, τοῦ καιροῦ του καί τῆς δόξας τοῦ ΕΛΑΣ, ἐθνική φυσιογνωμία.

Ἀποδείχτηκε ἱκανή ἐπιμαρτυρία τῆς ἀλήθειας τῶν ὅσων λέγω μονάχα μιά λιγόήμερη τότε ἀπουσία του ἀπό τό χῶρο τῆς Εὐρυτανίας.

Ὕστερ' ἀπ' τή «μάχη» στό Κρίκελλο καί μετά τή σύναξη τῶν ανταρτῶν στό Παπαρούσι, ἐκεῖ κατά τό τέλος τοῦ πρώτου μισοῦ τοῦ Νοέμβρη, ὁ Ἄρης «χάθηκε». Σέ χωριό δέ φαίνεται, σέ χαρασούλι δέν ἀκούγεται. Καί τόν κόσμο τόν ἔπιασεν ἐχνευρισμός, ὁλοφάνερο! Μιά ἀνησυχία καί νά ρωτάει τί ἔγινεν ὁ Ἄρης, ποῦ πάει, τί δέ φαίνεται. Δέν ἀποκρυβότανε, ὅτι ἐδῶ οἱ ἄνθρωποι δένουνε τό σιγούρεμά τους —τῆς ζωῆς, τῆς περιουσίας καί τῆς λευτεριᾶς τους— μέ τήν παρουσία τοῦ Ἄρη ἀναμεσά τους. «Πρέπει νά γυρίσει ὁ Ἄρης», «ποῦ πάει καί χάθηκε κι αὐτός ὁ Ἄρης τέτοιαν ὥρα!» «Εἰδοποιεῖστε τόν Ἄρη νά γυρίσει τό ταχύτερο» — νά μερικά ἀπό τά αἰτήματα τοῦ πληθυσμοῦ πρός τίς πολιτικές ὀργανώσεις. Κι ὄχι μόνον ἀπό ἁπλούς χωρικούς. Θυμᾶμαι πώς κι ὁ λοχαγός Ἰάκωβος Κατσόγιαννος, πού ἀκόμα δέν εἶχε προσχωρήσει στόν ΕΛΑΣ, ἐπισήμαινε τήν καθολική ἀνησυχία ἀπό τήν

ἀπουσία τοῦ ἀρχηγοῦ καί τήν ἀνάγκη τῆς ἐμφάνισης τοῦ τελευταίου στό χῶρο μας.

Καί πάνω σ' αὐτό ἀντιλάλησε κι ὥς ἐμᾶς ὁ «Γοργοπόταμος». Κι ἄστραψε καί βρόντηξε, μά τ' ἀγέραστο Βελούχι μου, καί τ' ὄνομα τοῦ Βελουχιώτη. Κι ὁ κόσμος ξαναπόχτησε καί πιό στέρεο τό αἴσθημα τῆς σιγουριᾶς.

Ὅσο πού ἔλειπε ὁ Ἄρης, τό Ἀρχηγεῖο Εὐρυτανίας μάτωσε μιά ἰταλική φάλαγγα στίς προσβάσεις τοῦ χωριοῦ Χρύσω. Στίς 5 τοῦ Δεκέμβρη ἦτανε αὐτό, ἡ «μάχη τῆς Χρύσω». Ὁ ἐχτρός πρέπει νά 'χασε στή σύγκρουση 6 ἄντρες, πού πέσανε νεκροί κι εἶχε ἄλλους 20 τραυματίες. Μουλάρια κι ἐφόδια πού γκρεμιστήκανε στή χαράδρα. Ἀνάμεσα στούς σκοτωμένους του κι ἕνας ὑπολοχαγός —κι ὄχι λοχαγός, ὅπως γράφεται στίς διάφορες ἐκδόσεις. Οἱ ἀντάρτες πήρανε τό χαρτοφύλακά του, εἶδα τή φωτογραφία του, τό βαθμό του, κάποιες φωτογραφίες τῆς φαμίλιας του— τή δύστυχη!

Ἡ σύγκρουση ἀπό τήν πλευρά τοῦ ΕΛΑΣ ἦτανε «βεβιασμένη», προχειρoργανωμένη, νευρική. Δέν μπόρεσε νά πάρει μέρος ὅλη ἡ δύναμη πού διέθετε τό τμῆμα, δέν ἔγινε ἡ μέγιστη ἀξιοποίηση τῆς θέσης Σουιλά. Μετά τή σύγκρουση ἐπικράτησε μιά ταραχή στό τμῆμα κι ἀνάλογη ὑποχώρησή του. Γιά ὅλα τοῦτα ἔγινε κριτική. Κι ἐπιπλέον ὅτι δέν ὑπερασπίστηκε ὥς τό βαθμό τοῦ δυνατοῦ τό χωριό.

Οἱ Ἰταλοί μπήκανε στή Χρύσω καί τήν κάψανε.* Σκοτώσανε καί κάποιους —τρεῖς νομίζω— πολίτες πού πετύχανε κάτω στό ρέμα.

Ἡ ἐντύπωση στό λαό ἀπό τό κάψιμο τοῦ χωριοῦ Χρύσω ἦτανε ἀνατριχιασμός. Πρώτη φορά καίγεται ὁλόκληρο χωριό Τά 30 σπίτια τοῦ Κρίκελλου, θές πού ἔπεφτε μακριά τό χωριό, θές πού ἦτανε λιγότερ' ἀπ' ἀκέριο χωριό, δέν εἴχανε προκαλέσει τίς ἴδιες ἀντιδράσεις. Οἱ φλόγες κι οἱ καπνοί τῆς Χρύσω πιό κοντά μας.

Τό πρῶτο συναίσθημα φόβου πού δοκίμασε ὁ κόσμος ἀπό τήν

* Τό κάψιμο τῆς Χρύσω τραγουδήθηκε:

«Μέσ' στήν Εὐρυτανία καί μέσα στό Σουιλά
οἱ ἀντάρτες πολεμᾶνε μ' ἰταλικά σκυλιά.
Μέ δυό μέ τρεῖς χιλιάδες, ἀντάρτες ἑκατό
τρεῖς μέρες πολεμᾶνε χτυπᾶνε τόν ὀχτρό.
Σκοτώσανε πενήντα, σκορπίσαν στά βουνά
καί μπῆκαν οἱ φασίστες καί βάλανε φωτιά.
Μᾶς κάψαν τό χωριό μας τ' ἀνήμερα θεριά,
μᾶς κάψαν τό σχολειό μας πού σπούδαζαν παιδιά.
Μᾶς κάψαν τό χωριό μας τό Χρύσω τό χρυσό,
πού εἶναι δοξασμένο στόν κόσμο ξακουστό.

Βλ. Τάκη Ἀδάμου: «Τό λαϊκό τραγούδι τῆς Ἀντίστασης», ΠΑΕ 1964, σ. 108.

καταστροφή μέ τή φωτιά τοῦ χωριοῦ, ἐπισκιάστηκε ἀπό τό μίσος γιά τόν καταχτητή, ἀπό τή φροντίδα γιά τούς πυροπαθεῖς Χρυσιῶτες κι ἀπό τή δίψα γιά ἐκδίκηση.

Ὅπως καί στό τραγούδι γιά τή «μάχη» στή Χρύσω ἡ λαϊκή φαντασία γίνεται ὑπερβολική, τό ἴδιο καί στήν «πεποίθησή» της ὅτι «ἄν ἦταν ὁ Ἄρης, οἱ Ἰταλοί δέ θά πέρναγαν, δέ θά τούς ἄφηνε νά κάψουν τό χωριό».

Δείχνει, ὅμως, αὐτή ἡ ἀντίληψη, αὐτή ἡ ἐκ τῶν ὑστέρων ἐκδοχή, τήν ποιότητα τῆς λαϊκῆς γνώμης γιά τίς στρατιωτικές ἱκανότητες τοῦ Ἄρη, γιά τήν ἀήττητη ἀξιοσύνη του —ἔτσι, βλέπεις, τόν θέλει τόν πολεμάρχο του ὁ λαός. Δείχνει ἀκριβῶς ποιά σιγουριά ἔνιωθε ὁ λαός μέ τόν Ἄρη παρόντα.

Τήν καθολική ἐκδοχή «ἄν ἦταν ὁ Ἄρης», τήν ἔχαμε ἀξίωμα ἡ μάχη, πραγματική πιά μάχη, τοῦ Μικροῦ Χωριοῦ, στίς 18 Δεκέμβρη τοῦ 42.

Ὁ Ἄρης εἶχε τό χάρισμα νά περνάει καί ν' ἀκούγεται σά βροντερό πολεμικό ἐνθουσιαστικό καί συγκλονιστικό μαζί σάλπισμα. Τέτοιος, ἔτσι ξαναμπῆκε στήν Εὐρυτανία μετά τό Γοργοπόταμο —μέ τή μάχη τοῦ Μικροῦ Χωριοῦ.

Ἀπ' τόν ἀχό της ξεπετάχτηκε, ὕμνος τοῦ λαϊκοῦ θαυμασμοῦ γιά τ' ἀντάρτικο καί τόν Ἄρη, τό πασίγνωστο τραγοῦδι:

Βαριά στενάζουν τά βουνά κι ὁ ἥλιος συννεφιάζει
τό δόλιο τό Μικρό Χωριό καί πάλι ἀνταριάζει.
Λαμποκοποῦν χρυσά σπαθιά, πέφτουν ντουφέκι' ἀνάρια,
ὁ Ἄρης κάνει πόλεμο μ' ἀντάρτες παλικάρια.
Ἔλα βρέ ἄπιστ' Ἰταλέ, κορόιδο Μουσολίνι,
νά μετρηθοῦμ' οἱ δυό μαζί νά ἰδεῖς τό τί θά γίνει.
Δέν ἔχεις γέρους κι ἄρρωστους σήμερα γιά νά σφάξεις,
οὔτε κορίτσια νιροπαλά, οὔτε χωριά νά κάψεις,
παπάδες γιά νά τυραννᾶς στή μέση στό παζάρι.
Ἔχεις μπροστά σου σήμερα τόν καπετάνιο Ἄρη,
πού γρήγορος σάν τόν ἀετό, σάν τό γοργό τ' ἀγέρι
φασίστες ἔσφαξε πολλούς μέ δίκοπο μαχαίρι.

Ὅταν λέμε, οἱ νέοι Θεσμοί, Θεσμοί Λαϊκῆς Ἐξουσίας, ὅτι γεννηθήκανε μέσα στή φωτιά τοῦ μεγάλου ἀγώνα, εἶδες το τώρα, φίλε μου, πώς δέν κάνουμε σχῆμα λόγου, ἀλλ' ἀκριβολογοῦμε.

Καί κάτι ἀκόμα χρέος μου νά σοῦ πῶ: προηγούμενα δέν παράλειψα νά σοῦ δείξω καί τήν «ἀπ' τήν ἀνάποδη» συμβολή —πῶς ἀλλιῶς θά μπορούσαμε νά τό ποῦμε;— τῶν λαθῶν τοῦ Ἄρη στή σύλληψη τοῦ προβλήματος. Τουλάχιστο στό νά μπεῖ τό νερό στ' αὐλάκι. Τώρα ἡ σειρά τῆς ἀφήγησης μοῦ ἐπίτρεψε τήν συμπλή-

ρωση τοῦ χρέους: νά ὑπογραμμίσω καί τήν εὐεργετική, τή τήν ἀποφασιστική ἐπίπτωση —πολύ ἀδύνατη ἡ λέξη, τ' ἀναγνωρίζω— τῆς πολεμικῆς του δράσης.

Εἶμαι ἀπό κείνους π' ἀγαπήσανε πολύ τόν Ἄρη, ὥστε νά μήν ἔχω τό δικαίωμα νά τοῦ χαριστῶ, νά τόν περιγράψω ψεύτικον κι ὄχι ὅπως ἦτανε.

Λογοφέραμε κι ἁρπαχτήκαμε —ὄχι, βέβαια, γιά τ' ἀμπελοχώραφά μας— πολλές, ἴσως, φορές. Μέ πίκρανε ὄχι μιά καί δυό. Καί στό ξεκίνημά μας καί στήν ἀπελευθέρωση (λόγος του στή Λαμία). Ἕνας, λοιπόν, ἐπιπλέον λόγος νά μή γίνεται νά τόν ἀδικήσω. Ὕστερα κι ἀπ' τή μάχη τοῦ Μικροῦ Χωριοῦ, ὁ λαός πέταξε τή σκούφια του! Ρίχτηκε, στό γελέκι, νά πατήσει μέ γιουρούσι τόν ἴδιονε τόν Ἥλιο! Τί πείστηκε ὅτι τό μπορεῖ. Καί πείστηκε πρίν ἀπ' ὅλα ἀπό τήν πράξη —κι ἀπ' τό γεγονός ὅτι λαμποκοπήσανε πιά τά χρυσά σπαθιά, ὅτι «ὁ Ἄρης κάνει πόλεμο μ' ἀντάρτες παλικάρια».

* * *

Στήν Εὐρυτανία ὑπήρχανε τότε κοντά 16 τσιφλίκια, βασικά ἰδιωτικά δασοχτήματα καί δασολίβαδα. Νά τά δοῦμε;*

ΟΝΟΜΑΣΙΑ	ΕΚΤΑΣΗ ΣΕ ΣΤΡΕΜ.	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΠΟΥ ΥΠΑΓΟΝΤΑΙ	ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ
1. Μηλιά	2.350	Φειδακίων	—
2. Σελά	4.000		—
3. Ζαπάντη	6.500	Βούλπης	Π. Βουλπιώτη
4. Λευτοκαριά	—	Βραγγιανῶν	Γ. Μαλαμούλη
5. Κύφου	14.500	Μαυρομάτας	Α) φῶν Χριστοδουλιᾶ
6. Ρεῦστα	—	»	—
7. Μπέσια	20.700	Καροπλεσιοῦ	Τσόπαλου - Βελέτζα
8. Κούτσουρο	10.000	Νεράιδας	Μπούμπουλη
9. Σπαθαρέικα	2.500	Καροπλεσιοῦ	Κρικέλη - Σούφλα
10. Πριτζέσι	6.200	»	Γ. Μαλαμούλη
11. Μικροχρύσου	3.000	»	»
12. Βαγένι	—	»	»
13. Χτίρια	7.100	»	Ζυγογιάννη
14. Μέγ. Κάμπος	—	Καροπλεσιοῦ	Ζυγογιάννη
15. Λειβαδιά	2.000	»	Βελέτζα
16. Κοκκινόβρυση	4.000	Κλειτσοῦ	Κοντοπάνου

* Βλ. καί Δ. Γούλα: «Ἡ Εὐρυτανία καί τά προβλήματά της», 1946.

Τά 10 άπό τά 16 τσιφλίκια βρισκότανε στό χώρο τῆς ὀργάνωσής μας —Δολόπων καί Κτημενίων. Καί τά 8 μάλιστα ἀπό τά δέκα στήν περιφέρεια Καροπλεσιοῦ.

Γιά τά 4 ἀπό τά 16 δέν ἔχω στοιχεῖα γιά τήν ἔκτασή τους. Τά 12, δμως, γιά τά ὁποῖα ἔχουμε, πιάνουνε 84.850 στρέμματα. Κι ἀπ' αὐτά πέφτανε: στό Καροπλέσι 38.500, στή Νεράιδα 10.000, στό Κλειτσό 4.000. Δηλαδή συνολικά 52.500 στρέμματα. Ἤτανε γιά δέν ἤτανε ἕνα πρόβλημα ἡ ὕπαρξη τούτων τῶν τσιφλικιῶν; Καί βέβαια ἤτανε! Καί πολύ περισσότερο, ἴσως, γιά μᾶς, γιά τήν ὀργάνωσή μας.

Στά χωριά, δπου τά τσιφλίκια —καί γενικότερα στήν Ἐπαρχία— δέ λείψανε οἱ ἀγῶνες παλιότερα, μέ τή μιά ἤ τήν ἄλλη μορφή, γιά τήν ἀπαλλοτρίωση. Λύση δέν ὑπῆρξε. Τό πρόβλημα παράμενε. Ἡ ὀργάνωσή μας, ἐντούτοις, τήν παρούσα στιγμή δέν ἔβαζε τά τσιφλίκια στήν πρώτη γραμμή τῶν προβλημάτων. Εἶχε ἄλλα πραγματικά ἐπείγοντα, δσο καί πιεστικά. Ἄλλωστε, δντας βοσκότοποι καί δασότοποι τά τσιφλίκια, στά πρόθυρα τοῦ χειμώνα, στίς παραμονές τῶν χιονιάδων, πού θά σκεπάσουνε ὥς τήν ἄνοιξη τά πάντα, δέν ὀξύνουνε τό πρόβλημα τῆς ὕπαρξής τους. Αὐτό γίνεται δταν στενεύουνε οἱ βοσκές. Ἦρθεν, δμως, αὐτή τή στιγμή στήν ἄμεση ἐπικαιρότητα μέ τά φτερά μιᾶς εἴδησης:

—«Οἱ Ἐλσιανίτες μπῆκαν στό Κύφου! Μπῆκαν!»

Μ' ἄλλα λόγια οἱ κάτοικοι τῆς Μαυρομάτας καταλάβανε τό τσιφλίκι τῶν Χριστοδουλαίων. Αἴσθηση στά χωριά μας τά τσιφλικοπαθα.

—«Κι ἐμεῖς τί καθόμαστε; Πέσε μῆλο νά σέ φάω;»

Τ' εἶχε γίνει:

Ὁ Ἄρης κατέβηκε γιά τό Γοργοπόταμο. Στήν Εὐρυτανία ἔμεινε τό Ἀρχηγεῖο της. Μέ στρατιωτικό τόν Ἑρμῆ (Βασίλη Πριόβολο, ἀπό τή Χρύσω) καί πολιτικό ἐπίτροπο τόν Ἀριστείδη Θηβαῖο. Ὁ Μπακόλας ἀπό καιρό ἀναγκάστηκε ν' ἀφήσει τό Καρπενήσι. Γύριζε στά χωριά, χωρίς στέκι. Ἔπεσε καί κατά τό χωριό του τή Μαυρομάτα. Ἀντάμωσε μέ τή διοίκηση τοῦ Ἀρχηγείου καί στά πεταχτά κι ἀβασάνιστα ἀποφασίσανε ν' ἀπαλλοτριώσουνε τό Κύφου —σάν πρώτη δόση, ἴσως. Ξεφαντώματα τό χωριό Μαυρομάτα καί τύμπανα, πού λέει ὁ λόγος, «μπήκανε» στό τσιφλίκι. Σά γεγονός, καμπανιστό, βούιξε ὁ τόπος! Ἡ ἱκανοποίηση γενική. Ὄνειρο τό 'χαν οἱ Ἐλσιανίτες, τό βλέπουνε τώρα στό ξύπνιο τους θάμα! Κι ἄλλη κάποια φορά εἴχανε γιουράρει, μά τούς συγύρισε καί τούς ἔβαλε «θεογνωσία» τό κυβέρνο μέ τίς μπαγιονέτες. Τό κρατήσανε μέσα τους καβούλι. Καί νά πού 'ρθεν ἡ ὥρα ἡ βλογημένη νά βγάλουνε καί τ' ἄχτι τους —ἄμ, ἔχει ὁ καιρός γυρίσματα!

Σέ παρόμοιες περιπτώσεις τά συγκοινωνοῦντα ἀγγεῖα λειτουργοῦνε μ' ἐπιταχυνόμενα τέμπα. Πήρανε φόρο κι οἱ Κλειτσιῶτες. Ἀκριβέστερα οἱ Κοριτσιῶτες. Γιατί, πέφτοντας ἡ Κοκκινόβρυση σέ τέτοιο τόπο τῆς Κορίτσας δυσκολόχρηστο ἀπό τούς Κλειτσιῶτες τοῦ Μεσοχωριοῦ καί τοῦ Πλάτανου, δέν τούς κέντριζε τῶν τελευταίων ἰδιαίτερα τό ἐνδιαφέρον. Ἄν γιά τούς Κοριτσιῶτες ὁ ἔρωτας γιά τό τσιφλίκι τοῦ Κοντοπάνου ἤτανε διακαής καί διάπυρος κι ἀσίγαστος, γιά τούς Μεσοχωροπλατανιῶτες ἤτανε ἁπλῶς ...πλατωνικός.

Ὅταν χάναμε τή μοιρασιά χωραφιῶν, οἱ Κοριτσιῶτες μοῦ ρίξανε μερικές «στ' ἄδεια, νά πιάσουν στά γεμάτα».

—Καί μέ τή Κοκκινόβρυση; Θά τῆς φυλάξουμε χατήρι; Δέν τῆς κάνουμε μιά γιούρια (γιουρούσι), νά πάει κατ' ἀνέμ';

—Μέ τόν ἀραμπά τόν πιάνουν τόν λαγό, τί ὅποιος ὁιάζεται, σκοντάφτει. Ὥς τήν ἄνοιξη, βλέπουμε! Φορώντας καί λευκαίνοντας —ἔτσι τούς ἀπάντησα.

Οἱ Ἐλσιανίτες, ὅμως, δέ στρέξανε «ὥς τήν ἄνοιξη». Κι ὁ Μπακόλας μέ τόν Ἀριστείδη, μοῦ βάλανε φωτιά στά μπατσάκια. Τό πρόβλημα πυράχτωσε ὥς νά πεῖς σκόρδο! Γιαταγάνια ξεθηκαρωμένα οἱ Κοριτσιῶτες καί μοῦ ρίχνονται ἀπ' ὅλες τίς μεριές:

—Νά μποῦμε στήν Κοκκινόβρυση, τί, παρμάρα[1] μᾶς ἔπιασε;

—Ἅμα δέν μποῦμε τώρα, σαμπότε θά μποῦμε; Τ' ἀι-Ποτέ!

—Τ' ἀσημωμένο κέρατο ἔχουν οἱ Ἐλσιανίτες; Κι ἐμεῖς στόν Ἀγώνα δέν εἴμαστε; Ἤ εἴμαστε νά κουβαλᾶμε τ' ἀσκί,** ψυχοπαίδια;

—Ἄλλο βιλαέτ' είν' τό ἐλσιανίτ'κο, ἄλλο τό ΕΑΜ;

—Ὁ Μπακόλας ἔχει πλειότερο μυαλό ἀπ' τόν θ' κό μας.

Κι ἄλλα παρόμοια ἄκουγα. Μέ στολίζανε στά γερά, στρίμωγμα στά γεμάτα. Τούς ἀπάνταγα μέ τό μαλακό, μή ρίξω λάδι στή φωτιά τῆς πρώτης ἔξαψης.

—Ἀπαγαλιότερα, βρέ χωριανοί, τό χαβά. Γιατί τόση φούρια κι ἄψα; Δέ φεύγει πουθενά ἡ Κοκκινόβρυση! Δυό μέτρα, μία κόψε, ὁ καλός ὁ ράφτης. Σιγά, νά τό κοσκινίσουμε τό πράμα...

—Σά δέ θέλει νά ζυμώσει, πέντε μέρες κοσκινάει...

Θίχτηκα. Τουλάχιστο σ' ἐμένανε δέ σήκωνε νά πετάξουνε τήν πετριά «δέ θέλει».

Τό σπίτι μας εἶχε ἕναν κάποιο ξέχωρο «δεσμό» μέ τό θέμα. Ὁ

---

* Ἀρρώστια γιδιῶν καί προβάτων, πιάνονται τά πόδια τους, στερφεύουνε τό γάλα.

** Τά ἄμαχα ψυχοπαίδια τῶν καπεταναίων ἤ ἄλλοι ἀνίκανοι γιά ντουφέκι, πού κουβαλάγανε στά ταμπούρια μέσα στά ἀσκιά νερό γιά τούς πολεμιστές (Μτφ: Οἱ δεύτερης κατηγορίας, οἱ ἔσχατοι, πού δέν τούς λογαριάζουνε).

πατέρας εἶχε μπεῖ ἄλλοτε μέ τά μπούνια στόν ἀγώνα γιά τήν ἐξαγορά τοῦ τσιφλικιοῦ ἀπό τό χωριό. Αὐτό ἤτανε γύρω στά 1926.

Ἡ Κορίτσα τά συμφωνήσανε καί μέ τή Νεράιδα, πού τῆς ἔπεφτε μέρος ἀπό τό χτῆμα τοῦ Κοντοπάνου, νά τ' ἀγοράσουνε. Πρωτοστατώντας ὁ πατέρας, πῆρε καί τήν εὐθύνη νά μαζέψει τό ποσό, δεκάδες χιλιάδες δραχμές. Τά λεφτά τά δώσανε μερικοί τοκογλύφοι, μέ γραμμάτια πού ὑπόγραψε ὁ πατέρας —καί μέ τόκο βαρβάτο! Κατέβηκε στήν 'Αθήνα μέ τά λεφτά στή σακούλα. Μεσολαβητές στόν τσιφλικά οἱ Τάκης Τσιτσάρας, τσιφλικάς ἐπίσης, κι ὁ Γ. Καφαντάρης, παρουσιάσανε τά παζάρια τελεσμένα. Ὁ Κοντοπάνος, ὅμως, τά 'στριψε, ἀθέτησε τό λόγο του, ἀρνήθηκε τήν πώληση.

Σάν ἐνηλικιώθηκα, βάλθηκα νά ξεδιαλύνω τί εἶχε συμβεῖ. Ὁ γέρος Σφίγγα, πού νά τοῦ βγάλεις λέξη, οὔτε μέ τή δοντάγρα! Ἄλλοι μέ πληροφορήσανε, ὅτι ὁ Καφαντάρης περίπαιξε τόν «φίλτατον Μῆτρον» —αὐτή τή φορά. Τόνε χορόιδεψε!— μωρέ πῶς τό 'παθε! Ὅτι οἱ κομματάρχες του στόν Κλειτσό καί τή Σπινάσα (Νεράιδα), πού στά λόγια κοβόντανε νά πάρουνε τά δυό χωριά τό τσιφλίκι, ἀλλά στήν πράξη σουφρώνανε ἀσμένως τήν τυροτσαντήλα, τοῦ ἐνοικιαστῆ τῆς Κοκκινόβρυσης μεγαλοτσέλιγκα Σπύρου Καλέ, μηνύσανε στόν Καφαντάρη νά χαλάσει τή δουλειά. Ὅτι ἐκεῖνος «ὁ ἀκέραιος πολιτικός» καί «κολοσσός ἠθικῆς καί ἐντιμότητος», πίσω ἀπό τήν πλάτη τοῦ φίλου του, τοῦ πατέρα, σύστησε στόν Κοντοπάνο ἄρνηση. Κι «ὁ πάντα εὐκολόπιστος καί πάντα προδωμένος» χωριάτης μας γύρισε ἀπό τό κλινόν Ἄστυ χωρίς ἀποτέλεσμα. Καί τό χειρότερο: μέ γερό ἔλλειμμα στά χρήματα, πού εἶχε δανειστεῖ. Τά εἶχε δώσει «καλῆ τῆ πίστει» σάν προκαταβολή; Τά εἶχε ἐμπιστευτεῖ; Τόνε ληστέψανε κάπου; Τάφος ὁ γερος καί τό πῆρε μαζί του στόν ἄλλονε κόσμο τό μυστικό. Ἕνα ξέρω: ἔλπιζε ἴσαμε τά γεράματά του πώς μιά μέρα θά τοῦ ἐπιστρεφόντανε ἐκεῖνα τά λεφτά. Καί πίστευε ὅτι ὑπάρχει «φιλία». Κι ἕνα ἄκουσα, μέ τ' αὐτιά μου τά ἴδια τό 1943 σ' ἕνα ἀρχοντόσπιτο, πού σχετιζότανε μέ τήν ὑπόθεση: —«Θά παντρευτῶ καί θά πάρω ἕναν πλούσιο. Καί θά δώσω τότε ἐγώ τά λεφτά στόν πατέρα σου», μοῦ εἶπε μιά μέρα ἡ πρωτοκόρη τοῦ σπιτιοῦ, ντόμπρα καί πονεσιάρα.

Μοῦ ἐντυπώθηκε ὁ ἀναπάντεχος λόγος της. Ἡ προσδοκία της στό πρῶτο σκέλος τοῦ λόγου της, ἦρθε καιρός πού πραγματώθηκε. Τό δεύτερο, ἡ ὑπόσχεση, ξεχάστηκε. Ἄλλωστε ἀνεδαφική. Τέλος πάντων!

Στό μεταξύ, ἕνα «μεταξύ» ἀπό τότε ἴσαμε τό 1941, ἕνα «μεταξύ» πάνω ἀπό 15 χρόνια, ἡ οἰκογένειά μας ἔβγαζε κάθε χρόνο τή μερίδα τοῦ λέοντος ἀπό τά εἰσοδήματά της γιά ν' ἀποπλη-

ρώσει τόκους ἤ νά ξοφλήσει γραμμάτια. Οἱ ἀνεξόφλητοι τόκοι κεφαλαιοποιούντανε, κι ἔτσι ὅλο καί περισσότερα πληρώναμε κι ὅλο καί περισσότερα χρωστούσαμε. Ὁ πολύχρονος μινωταυρικός φόρος ἱδρώτα καί ἡ κάθε τόσο ἀπειλή τῶν τοκογλύφων, κρατούσανε τό σπίτι σ' ἐκνευρισμό. Τή λέξη Κοκκινόβρυση τήν ἀκούγαμε ἤ τή λέγαμε μέ βαθύ μίσος. Γειτονεύαμε μέ τό τσιφλίκι κι ἀγναντεύαμε τά παχιοχορταριασμένα βουνόπλαγά του μέ λαίμαργο μάτι καί λαχτάρα ἀσίγαστη νά τά «πατήσουμε», νά τά χουρσέψουμε μιά μέρα —κι ἄς ἀποθαίναμε τήν ἄλληνε στιγμή. Εἶχαμ' ἐκθρέψει πάθος ἐκδίκησης, ἄν θές, γιά τήν Κοκκινόβρυση. Καί σ' αὐτό τό προσωπικό στοιχεῖο τῆς σχέσης μέ τό τσιφλίκι, βάλε καί τήν κομματική - πολιτική πεποίθησή μου γιά τό ἀπαραίτητο τῆς ἀπαλλοτρίωσης.

Ἁρπάζεσαι, λοιπόν, γιά δέν ἁρπάζεσαι, ὅταν ἄκαπνοι φαφλατίζουνε μ' ἐλαφρότητα γιά μπαρούτι; Κι ἀπάντησα μ' ἀληθινή παραφορά:

—Μεγάλες χαψιές νά μπουκώνετε, παχιές κουβέντες νά μή χασκογελᾶτε. Καί τσιφλικοξεφάντωμα καί Κοκκινοβρυσοφάγωμα ἐμένανε μή μοῦ πουλᾶτε, γκέκε; Τί κάνατε ἐλόγου σας, ὅταν ὁ γέρο—Μπέικος ἔτρεχε καί δέν ἔσωνε γιά τήν Κοκκινόβρυση; Σαουργιάσατε! Καί μερικοί γλείψανε καί τά παλιοτσάρουχα τοῦ Καλέ...

Ἀναψοκοκκινισμένον ἔτσι κι ἔξω ἀπ' τά ροῦχα μου δέ μ' εἴχανε δεῖ ἄλληνε φορά οἱ συχωριανοί μου. Οἱ συνετότεροι πήγανε νά καταπραΰνουνε τήν κατάσταση. Εἴπανε:

—Καθένας τό κοντό καί τό μακρύ του, δέ μᾶς ξέρεις, τί χολοσκᾶς; Ἄρατ' ἀθέματα, τί τά δένεις κόμπο; Μόνε τό πράμα νά τό δοῦμε μέ ψυχραιμία. Μιά ζωή κάνουμε χωρίς Κοκκινόβρυση, τώρα μᾶς πῆρε ἡ φόρα;

—Πῶς τό περνᾶτε; Ἄιντε πήραμε τά τσαποστύλιαρα στόν ὦμο καί μπήκαμε; Ἄμ, δέν εἶν' ἔτσι, τοῦ κερατᾶ! Ἡ ἀχλάδα ἔχει καί οὐρά καί τήν ἔχει πίσω. Μιά κουτσουλιά εἶναι ἡ Κοκκινόβρυση, αὐτή 'ναι ὅλη μας ἡ φαγούρα σήμερα: Μιά κουτσουλιά, τήν ξυστρίζουμε ὅποτε θέλουμε. Μ' ἄσε νά ξύσουμε πρῶτα τή λέπρα πού μᾶς βρῆκε... Ἔτσι τούς μίλησα, ξεθυμασμένος πιά. Καί ξεθύμανε καί κείνωνε ἡ πρώτη ἔξαψη ἀπό τήν εἴδηση γιά τοῦ Κύφου. Ἐμένανε, ὅμως, οἱ ψύλλοι χοροπηδούσανε γερά στ' αὐτιά μου. —«Καί γιατί νά πέφτει ἔξω τό λαϊκό αἰσθητήριο; Γίνεται; δέ γίνεται! Ὁ Μπακόλας ἔπιασε ὀρθά τό πρόβλημα, δέν τό 'πιασε;...».

Ξαναβάζω κάτω τόν μπούσουλα —«ἀπαλλοτρίωση χωρίς ἀποζημίωση τῶν τσιφλικάδικων καί μοναστηριακῶν γαιῶν καί δόσιμό τους στούς ἀγρότες», βάζει ἕνα ἀπό τά καθήκοντα ἡ 6η Ὁλο-

μέλεια τοῦ 1934. Παστρικά κι ὡραῖα! Χωρίς «μέν» καί χωρίς «δέ». Ἴσια —*ἀπαλλοτρίωση!*

Οἱ πρῶτες αὐθόρμητες ἀντιρρήσεις μου, οἱ ἀπό ἔνστιχτο δισταγμοί μου, ὑποχωρήσανε. Ἔκλεινα, πώς ὀφείλουμε χωρίς καθυστέρηση νά προχωρήσουμε πίσω ἀπ' τούς Ἐλσιανίτες. Μά πρῶτα νά τό κουβεντιάσω καί μέ τό Στέφο. Ἐξόν ἀπ' ὅλα τ' ἄλλα, ἐγώ εἶχα ἕνα τσιφλίκι, ἐκεῖνος *ἐννιά* στό δῆμο του. Μιά καί δυό καί χωρίς χασομέρι, στά Σαραντάπορα. Δέ βρῆκα τό δάσκαλο στό σπίτι, ἔκανε σχολειό. Δέ βάσταξα νά τόν καρτερέψω γιά γιόμα. Ἀμολύθηκα τόν ἀνήφορο. Χωριό ἐξοχόσπιτα τό χωριό τοῦ Θάνου, ἀπ' τό σπίτι ὥς τό σχολειό, φαγωμένος ἄν εἶσαι, χωνεύεις! Σχόλναγε κι ὁ δάσκαλος σάν ἔφτασα, πήραμε τό δρόμο τοῦ γυρισμοῦ. Κατήφορος, πᾶμε λέγοντας κυριολεχτικά. Καί λέγοντας, τί ἄλλο; Ἀμέσως στό ψητό.

Ὁ σύντροφός μου, μέ τήν πραχτική σκέψη, μ' ἀνάκοψε. Ἀντίθετος στήν ἀπαλλοτρίωση σέ τούτη τή στιγμή. Λάθος ταχτικῆς ἔχαμε ὁ Μπακόλας ὁλοφάνερο. Καί θά τοῦ βγεῖ ξινό στό τέλος. Τά σκάγια τῶν συνεπειῶν τοῦ λάθους θά μᾶς πάρουνε ὅλους μας —«νά μοῦ τό θυμηθεῖς!»

Καί μ' ἀνάπτυξε ἀργά, τετραγωνισμένα, ἤρεμα τά ἐπιχειρήματά του.

—Πήραμε τοῦ Κύφου; —τό πήραμε! Κύφου ἴσον Χριστοδουλαῖοι ἤ ὄχι; Κι οἱ Χριστοδουλιάδες εἶναι στό ΕΑΜ. Μάκι νομίζεις ὅτ' ἤρθανε στό ΕΑΜ γιά νά τούς ἀπαλλοτριωθεῖ τέ τσιφλίκι; Καί θά μᾶς φύγουνε, βέβαια! Καί θά μᾶς πολεμήσουν φυσικά. Τά συμφέροντα, εἶναι συμφέροντα! Ἔχουν κόσμο οἱ Χριστοδουλιάδες πού ἐπηρεάζουν; Λίγο-πολύ, ἀδιάφορο, ἔχουν! Μαζί τους ἦρθε κι αὐτός ὁ κόσμος στό ΕΑΜ. Ἐμεῖς βιαζόμαστε. Καί πρίν αὐτός ὁ κόσμος δεῖ, πειστεῖ, ἀποκολληθεῖ ἀπό τόν ἀφέντη, ἐμεῖς τόν χαρίζουμε στό Χριστοδουλιά, μᾶς τόν παίρνει καί φεύγει. Ὁ κόσμος εἶναι ἡ δύναμή μας ἤ τά ἔλατα καί τά κοτρώνια τοῦ Κύφου ἤ τῆς Κοκκινόβρυσης; Ἐδῶ ἐγώ ἔχω τό Κούτσουρο. Καί Κούτσουρο σημαίνει Μπούμπουλης. Ποῦ εἶναι, τί κάνει σήμερα ὁ Μπούμπουλης; Ὁ Περικλής στή Μέση Ἀνατολή, ὑπηρετεῖ. Συνεπῶς παίρνει μέρος στόν πόλεμο ἐνάντια στόν Ἄξονα. Ἔμμεσα, ἄν θές, καί στόν ἀγώνα γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς Ἑλλάδας —πέφτει ἔξω; Ἐμεῖς ἐδῶ τόν ἀπαλλοτριώνουμε. Τί θά πεῖ ὁ ἴδιος, πάει καλῶς! Τσιφλικάς εἶναι, ἄστονε νά κουρεύεται. Τί θά πεῖ, ὅμως, ὁ κόσμος γιά μᾶς, πρέπει νά μᾶς ἐνδιαφέρει. Μπαμπέσηδες, θά πεῖ. Θά τό πεῖ! Δέν τοῦ ἦρθεν ἀκόμα ἡ ὥρα νά μήν τό πεῖ, ἄκουμε! Θά σκιάξουμε τούς νοικοκυραίους, πού χάφτουνε τίς ψευτιές πώς θά τούς πάρουμε τά χωράφια! «Ἄ, σήμερα τόν Μπούμπουλη, αὔριο τά δικά μου χωράφια» —θά σκεφτοῦν. Ἡ συ-

νέπεια στή γραμμή τῆς ἐθνικῆς ἑνότητας καί τῆς συγκέντρωσης ὅλων τῶν δυνάμεων ἐνάντια στόν καταχτητή ἐπιβάλλει νά μήν προχωρήσουμε σήμερα σ' ἕνα τέτοιο μέτρο, πού ἔχει κοινωνικό χαραχτήρα.

—Καί πότε θά προχωρήσουμε; —τόνε ρώτησα, πού τόν ἄκουγα.

—'Εγώ λέω γιά σήμερα. Πότε; —ἄλλος παράγραφος! Καιρός φέρνει τά λάχανα, καιρός τά παραπούλια!

—Δέ μοῦ λές, τί νομίζεις, κάνουμε κι ἐπανάσταση;

—Νομίζω, ναί. Γιατί δέν κάνουμε;

—"Εν' ἀπ' τά καθήκοντά της δέν εἶναι κι ἡ ἀπαλλοτρίωση τῶν τσιφλικιῶν;

—Εἶναι! 'Αλλά εἶναι κι ἕνα πρόβλημα ἡ στιγμή τοῦ μέτρου. Θεωρῶ ἀκατάλληλη τούτη τή στιγμή κι ἀντιτίθεμαι στήν ἀπαλλοτρίωση. "Εχουμε ΕΑΜ, ἔχουμε συμμάχους, ἔχουμε πολιτική τοῦ ΕΑΜ. Τό πάρσιμο τῶν τσιλφικιῶν στραπατσαίρνει αὐτήνε τήν πολιτική μας, μπορεῖ νά ὁδηγήσει κι ὥς τό σπάσιμο τῆς ἑνότητας μέσα στό ΕΑΜ. 'Εσύ κι ἐγώ, σύμφωνοι νά τά πάρουμε. Ρώτα, ὅμως, καί τόν γιατρό Κρικέλη, τά δίνει τά Σπαθαρέικα; Στέλεχος τοῦ ΕΑΜ καί τοῦ κόμματος ὁ γιατρός, ἀλλά ὄχι καί τό χτῆμα! "Ετσι εἶναι!

Μέ κλόνισε ὁ δάσκαλος. Σά νά 'χει δίκιο. Δίκιο, ὄχι γιά τό τί θά πεῖ ὁ Μπούμπουλης ἤ μερικοί. 'Ο πολύς κόσμος, ἡ φτωχολογιά θά ἱκανοποιούντανε. Θά δενόντανε μαζί μας μέ τόν καιρό. 'Αλλά ἀπό ἄποψη πολιτικῆς συνέπειας, ἀπό ἄποψη γραμμῆς ΕΑΜ συμμαχιῶν, πρωταρχικοῦ καί δευτερεύοντος, ἅ, ἔχει δίκιο!

—Πείστηκα, συμφωνῶ μαζί σου, εἶπα στό δάσκαλο. Τουλάχιστο νά μεταθέσουμε τό πρόβλημα σ' εὐθετότερο χρόνο. Τώρα, ἔχω κι ἕνα ἄλλο ζήτημα. Μόνο πού φοβᾶμαι ὅτι δέ θά συμμεριστεῖς τίς ἀπόψεις μου, ἄν τυχόν σταθεῖς στά ἴδια ἐπιχειρήματα, πού ἀφοροῦνε τά τσιφλίκια.

—Γιατί νά προεξοφλᾶς τή γνώμη μου; Κάθε ζήτημα ἔχει τίς δικές του ὄψεις κι ἰδιομορφίες, ἕνας κανόνας γιά ὅλα δέν πάει.

Κι ἐγώ πέρασα νά τοῦ ἐκθέτω τίς σκέψεις μου γιά τήν ὀργάνωση Λαϊκῆς 'Εξουσίας.

Εἴχαμε φτάσει, κατηφορίζοντας, σέ μιά στροφή σ' ἕνα ὑψωματάκι. 'Ο Στέφος κοντοστάθηκε γιά πολλοστή φορά. Σπάζοντας, ἄσκοπα, μέ τό χέρι κορφοκλαδάκια ἀπό κάτι θάμνους, γυμνούς σχεδόν ἀπό φυλλωσιά, σκεφτότανε. Τό 'βλεπες φανερά, πώς εἶχ' ἐντυπωσιαστεῖ ἀπ' ὅ,τι ἄκουγε.

—Αὐτό μάλιστα! Εἶν' ἀνάγκη νά τό κάνουμε —εἶπε μέ συμπερασματικό τόνο καί ξεκίνησε πάλι.

—Τότε, δέ βρίσκεις μιάν ἀντίφαση ἀνάμεσα σ' αὐτό πού καταλήγουμε γιά τά τσιφλίκια καί σέ τοῦτο, πού συμφωνᾶμε; Τό

δεύτερο πολύ πιό περισσότερο κοινωνικό πρόβλημα, δέν είναι;

—Δέν τή βρίσκω τήν αντίφαση, πού λές. Τό ένα είναι ανάγκη, τό άλλο ή απαλλοτρίωση, δέν είναι τούτη τή στιγμή. Καί ή λαϊκή κυριαρχία είναι σκοπός τοῦ ΕΑΜ, γραμμή του. Εἴμαστε μέσα, συνεπῶς.

Στό σπίτι συνεχίσαμε, βέβαια, τή συζήτηση τοῦ προβλήματος. Ὁ Στέφος ἔκαμε σειρά πρακτικές προτάσεις. Καί καταλήξαμε νά συγκαλέσουμε τήν Ὑπαχτιδική Ἐπιτροπή μας, πού νά πάρει απόφαση γιά τά δυό θέματα. Ὁ Στέφος νά κάνει εἰσήγηση γιά τά τσιφλίκια, ἐγώ ἀνάλαβα νά ἑτοιμάσω, τό συντομότερο, σχέδιο οργάνωσης τῆς λαϊκῆς ἐξουσίας στό χῶρο μας καί νά εἰσηγηθῶ τό ζήτημα συγκεκριμένα. Ἐπίσης, ὄντας γραμματέας τῆς Υ.Ε. νά ορίσω τή μέρα καί νά εἰδοποιήσω τά μέλη τοῦ οργάνου γιά τή συνεδρίαση.*

Γύρισα στήν Κορίτσα. Καί πῆρα πένα καί χαρτί...

* Στή γνωστή μας ἔκδοση «Ἄρης Βελουχιώτης» καί στόν τομο Β, σ. 205, διαβάζουμε: «Σημειώνουμε ὅτι λίγο πρίν διατυπωθεῖ ὁ κώδικας, πού πῆρε, ὅπως θά δοῦμε, τήν ὀνομασία «Ποσειδών», προηγήθηκε ἄλλη μιά σύσκεψη τῶν στελεχῶν πού προέρχονταν ἀπό τήν οργάνωση τοῦ τέως Δήμου Κτημενίων καί Δολόπων, στό Σαραντάπορο.»

Γιά τήν ἱστορική ἀκρίβεια: τέτοια σύσκεψη δέν ἔγινε ποτέ. Ἡ συνάντηση ἡ δική μου μέ τό Στέφο, τό μόνο πού «προηγήθηκε», δέν ἀποτελεῖ, βέβαια, «σύσκεψη στελεχῶν».

Οἱ Κτημενίων καί Δολόπων, εἶναι δυό τέως δῆμοι, όχι ἕνας.

ΠΡΑΞΗ 12

«Διατάξεις γιὰ τὴ Λαϊκὴ Δικαιοσύνη».

Ἔχοντας ὑπόψη τὴν ἀπὸ 10 Μαρτίου 1944 «Ἱδρυτικὴ Πράξη μας» τὴν Πράξη 4.

Ἀ π ο φ α σ ί ζ ο μ ε

Ἄ ρ θ ρ ο 1

Τόσο τὸ ἰδιωτικὸ ὅσο καὶ τὸ Ποινικὸ Δίκαιο ποὺ ἴσχυε πρὶν ἀπ' τὴ κατοχὴ διατηροῦνται στὴν ἰσχύ.

Ἄ ρ θ ρ ο 2

Στὰ ἀδικήματα ζωοκλοπῆς καὶ ζωοκτονίας ἐπιβάλλεται ἡ ποινὴ τοῦ θανάτου. Ἂν συντρέχουν ἐλαφρυντικὲς περιστάσεις ἢ ἂν τὸ ἀντικείμενο τοῦ ἀδικήματος εἶναι ἀσήμαντο, μποροῦν νὰ ἐπιβληθοῦν οἱ ἐγκληματικὲς ἢ ἐπανορθωτικὲς ποινὲς τοῦ Ποινικοῦ Νόμου.

Ἡ ποινὴ τοῦ θανάτου ἐπιβάλλεται ἐπίσης σὲ ὅλες τὶς περιπτώσεις ληστείας.

Ἄ ρ θ ρ ο 3

Ἡ δικαιοδοσία τῶν Λαϊκῶν Δικαστηρίων περιορίζεται μόνο κατὰ τ' ἀκόλουθα.

α) Τὰ ἀδικήματα ποὺ ἀναφέρονται στὰ ἄρθρα 107 καὶ 103 τῶν Διατάξεων γιὰ τὴν Αὐτοδιοίκηση καὶ τὴ Λαϊκὴ Δικαιοσύνη» ποὺ κυρώθηκαν μὲ τὴν Πράξη 4 τῆς Π.Ε.Ε.Α., ὑπάγονται στὴν ἁρμοδιότητα τῶν Στρατοδικείων.

β) Τὰ Λαϊκὰ δικαστήρια δὲν θὰ δικάζουν πρὸς τὸ παρὸν ὑποθέσεις κληρονομικές, κυριότητας, διαζυγίου καὶ ἀκύρωσης γάμου. Μποροῦν ὅμως νὰ ρυθμίζουν προσωρινὰ τὴν κατοχὴ καὶ τὴν διατροφή.

Ἄ ρ θ ρ ο 4

Τὰ Λαϊκὰ Δικαστήρια μποροῦν νὰ κηρύσσουν τὶς ἀποφάσεις του προσωρινὰ ἐκτελεστές. Ὁ Λαϊκὸς Ἐπίτροπος τοῦ Ἀναθεωρητικοῦ Δικαστηρίου διατάζει κατὰ τὴν κρίση του ἀναστολὴ στὴν ἐκτέλεση, ὕστερ' ἀπὸ αἴτηση, καλώντας ὅμως πάντοτε τὸν ἀντίδικο.

Ἄ ρ θ ρ ο 5

Ἁρμόδιο Δικαστήριο γιὰ τὴν προσαρμογὴ μισθώματος λειβαδιῶν εἶναι τὸ Ἀναθεωρητικὸ Δικαστήριο τῆς περιφερείας, σὲ πρῶτο καὶ τελευταῖο βαθμό.

Ἄ ρ θ ρ ο 6

Οἱ Λαϊκοὶ Ἐπίτροποι τῶν Ἀναθεωρητικῶν διορίζονται ἀπ' τὸ Γραμματέα τῆς Δικαιοσύνης, μὲ σύμφωνη γνώμη τῆς Π.Ε.Ε.Α., καὶ εἶναι ἀπαραίτητα διπλωματοῦχοι τῆς Νομικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου.

Ἄ ρ θ ρ ο 7

Συσταίνεται Ἀκυρωτικὸ Δικαστήριο ἀπὸ δικαστὲς ἢ δικηγόρους ποὺ ἔχουν ἀσκήσει τὸ δικηγορικὸ ἐπάγγελμα τουλάχιστο 10 χρόνια.

Τὰ μέλη τοῦ Ἀκυρωτικοῦ διορίζονται ἀπ' τὸ Γραμματέα τῆς Δικαιοσύνης, μὲ σύμφωνη γνώμη τῆς Π.Ε.Ε.Α.

Ἡ ἕδρα τοῦ Ἀκυρωτικοῦ, ὁ ἀριθμὸς τῶν μελῶν του, ὁ τρόπος λειτουργίας του κλπ. θὰ ὁριστοῦν μὲ Ἀπόφαση τοῦ Γραμματέα τῆς Δικαιοσύνης.

ΔΕΛΤΙΟ ΠΡΑΞΕΩΝ ΚΑΙ ΑΠΟΦΑΣΕΩΝ

Μὲ παρόμοια Ἀπόφαση μπορεῖ νὰ ὁριστεῖ, ἐξαιτίας τῶν σημερινῶν περιστάσεων, ὅτι τμήματα τοῦ Ἀκυρωτικοῦ θὰ ἑδρεύουν καὶ σὲ ἄλλες ἔξω ἀπ' τὴν ἕδρα του, περιοχές.

Ἄ ρ θ ρ ο 8

Λόγοι ἀκύρωσης εἶναι ἡ κακὴ ἐφαρμογὴ ἢ σφαλερὴ ἑρμηνεία οὐσιαστικῶν ἢ δικονομικῶν διατάξεων.

Ἄ ρ θ ρ ο 9

Μὲ ἀπόφαση τοῦ Γραμματέα Δικαιοσύνης διορίζονται Ἐπιθεωρητὲς Δικαιοσύνης, μὲ ὡρισμένες ἢ ὄχι περιοχές, ποὺ θὰ ἔχουν σὰν καθῆκον τὴ γενικὴ καθοδήγηση τῶν ὀργάνων τῆς Λαϊκῆς Δικαιοσύνης.

Ἄ ρ θ ρ ο 10

Ἡ χάρη καὶ ἡ ἀναστολὴ τοῦ ὑπολοίπου ποινῆς ἀποφασίζονται ἀπ' τὴν Π.Ε.Ε.Α. μὲ εἰσήγηση τοῦ Γραμματέα τῆς Δικαιοσύνης.

Μεταβατικὲς Διατάξεις

Ἄ ρ θ ρ ο 11

Οἱ Λαϊκοὶ Ἐπίτροποι τῶν Ἀναθεωρητικῶν ποὺ ἔχουν ἐκλεγεῖ θεωροῦνται διορισμένοι σύμφωνα μὲ τὸ ἄρθρο 5 καὶ ἐξακολουθοῦν νὰ ἀσκοῦν τὰ καθήκοντά τους, ἂν δὲν ἀντικατασταθοῦν.

Ἄ ρ θ ρ ο 12

Οἱ αἰτήσεις γιὰ ἀκύρωση ἀσκοῦνται σύμφωνα μὲ τὸ ἄρθρο 87 τῶν Διατάξεων κλπ.. καὶ θὰ διαβιβασθοῦν ἀπ' τοὺς ἁρμόδιους Λαϊκοὺς Ἐπιτρόπους τῶν Ἀναθεωρητικῶν στὸ Ἀκυρωτικό, μόλις συσταθεῖ.

Στὴν ἕδρα τῆς Ἐπιτροπῆς, 4 Ἀπριλίου 1944

Τὰ μέλη τῆς Π.Ε.Ε.Α.

ΕΥΡΙΠΙΔΗΣ ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ, ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΜΑΝΤΑΚΑΣ, ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΙΑΝΤΟΣ, ΗΛΙΑΣ ΤΣΙΡΙΜΩΚΟΣ, ΚΩΣΤΑΣ ΓΑΒΡΙΗΛΙΔΗΣ

Θεωρήθηκε καὶ σφραγίστηκε

Στὴν ἕδρα τῆς Ἐπιτροπῆς, 4 Ἀπριλίου 1944

Ὁ Γραμματέας τῆς Δικαιοσύνης

ΗΛΙΑΣ ΤΣΙΡΙΜΩΚΟΣ

Π Ρ Α

« Ἵδρυση Διεύθυνσης

Ἔχοντας ὑπόψη τὴν ἀπὸ 10 Μαρ

Ἀ π ο φ α

Ἄ ρ θ ρ ο

Ἱδρύεται Διεύθυνση Τύπου καὶ Δ στὸν Πρόεδρο τῆς Ἐπιτροπῆς.

Βασικὴ ἁρμοδιότητα καὶ σκοπὸς τισης εἶναι:

α) Ἡ διαφώτιση τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαο τοῦ ἐθνικοαπελευθερωτικοῦ καὶ Λαοκρ

β) Ἡ ἐποπτεία καὶ ἡ ἐνίσχυση μὲ κά κῶν ἐντύπων καὶ λοιπῶν ὀργάνων Διαφ

γ) Ἡ μέριμνα γιὰ τὴ διαφώτιση κα ἐξωτερικοῦ πάνω στοὺς σκοπούς, τὶς ἑ ληνικοῦ Λαοῦ στὸ σημερινὸ ἀγώνα του

Ὁ τρόπος τῆς ὀργάνωσης καὶ τῆς λ θυνσης θὰ καθορισθεῖ λεπτομερειακὰ

Στὴν ἕδρα τῆς Ἐπιτροπῆς, 8 Ἀπριλίου

Τὰ μέλη τῆς Π

ΕΥΡΙΠΙΔΗΣ ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ, ΕΜΜΑΝ ΣΙΑΝΤΟΣ, ΗΛΙΑΣ ΤΣΙΡΙΜΩΚΟΣ,

Θεωρήθηκε καὶ σφραγίστηκε

Στὴν ἕδρα τῆς Ἐπιτροπῆς, 9 Ἀπριλίου 194